90(47.925)(092 Երեմիա Ջէլէպի Քէօմիւրճեան) V

ԳՈՒՐՔԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ, ԹԻՒ 13

—9(47.925)17
Հ-79

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԵՄԻԱ ՋԷԼԷՊԻ ՔԷՕՄԻՒՐՃԵԱՆԻ

2316(00)

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Ա. ԹՈՒՂԹԵՐ, Բ. ՈՒՂԵՐՁՆԵՐ, Գ. ԳԱՆՁԵՐ ԵՒ ՈՂԲԵՐ

Հ 33/47

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ
ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊՍ. ՆՇԱՆԵԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
ՏՊԱՐԱՆ ՍՐՐՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
1939

ԱՔՈՅ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ
ՍՐՈՑՑ ԱՃԱՌՈՎՍԵՑՒՑ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ի Տէրունական Մեծի Պատարագի Ս. Մեսրոպ Ս. Արեգս. Նշանեան,
Լուսարարապետ Մեր Ս. Աթոռոյս,
ԱՍՏ

Կարդացի, ըստ կարելւոյն, Երեմիա Չէլեպի Քեօմիւրճեանի *Օրացոյցնաց* Նորատիպ պրակները, եւ, յատկապես, ամոր իբրեւ Նեռածութիւն գրած Ձեր ուսումնասիրութիւնը:

Ուրախ եմ որ մեր *Դարեհան Մատենադարանի* տարբը կը նաւասանայ կարեւոր հրատարակութեամբ մը, որ կոչուած է զգալի չափով լոյս սփռելու իր ժամանակի մեր ազգային եւ եկեղեցական պատմութեան վրայ:

Հայ Տրակաճութեան Պատմութեան մէջ ԺԷ. դարը ուշագրաւ է՝ զանազան ուղղութիւններու վրայ իր յառաջ բերած տարժումներու կարգին՝ ժամանակակից անցքերը տարեգրելու ձիգով մը մասնաւորապէս:

Այս տրջանին կը պատկանին Երիզոր Դարանաղեցիի *Ժամանակագրութիւնը*, որ Ձեր աշխատասիրութեամբ հասնելոց տարիներ առաջ հրատարակուեցաւ Ս. Աթոռոյս տպարանին, Զաքարիա Վաղարշապատեցիի պատմական *Ճիշտահարացը*՝ Մովսես, Փիլիպպոս եւ Ցակոբ կաթողիկոսներու ժամանակին վրայ, Առաքել Դաւրիժեցիի Պատմագրութիւնը, Զաքարիա տարկաւագի երկմասնեայ Պատմութիւնը՝ այլեւայլ օտար իշխանութեանց եւ իր ժամանակի ազգային դիպուածներու մասին, Զաքարիա երեցի մը գործը, որ, ըստ Հ. Ալիշանի, ժամանակագրական *Դաւազանագիրք* մը պիտի եղած ըլլայ՝

ժողովոց թուականներու, կաթողիկոսաց եւ չորս գլխաւոր պատրիարքական Աթոռոց, Հռովմայ կայսերաց, Օսմանեան թագաւորաց վրայ, 1696ին գրուած, Գրիգոր Կամախեցիի Պատմական չիշատակները, որոնք մինչեւ 1640 կը հասնին, Ծովհաննես Կամենիցացւոյ Ճիշտատեսութիւնը, որ մինչեւ 1610 կը հասնի, եւ զոր յետոյ իր բոլոր Օսմանեան իրերու Տարեգրութիւն, դարձեալ բուռ Հ. Ալիշանի, շարունակած է մինչեւ 1621, ինչպես նաեւ Գրիգոր Կեսարացւոյ Թուականը եւ Պատմութիւնը, մինչեւ 1636 հասցուած:

Ասոնց կարգին, եթէ ոչ Դարանաղեցիի եւ Դուրիժեցիի գիծին վրայ անուշ, բայց ապահովաբար բոլոր միւսներէն բարձր կը կանգնի Բհօսիւրենան, Carbonari-ն բուռ Իտալացւոց, որ, լեզուագէտ, տաղանդաւոր նմուշ գրիչ, բանաստեղծ եւ կրօնագէտ, իբրեւ նոտար մանուանդ Կ. Պոլսոյ Մարտիրոս Պատրիարքին, իր ժամանակի անձանց ծանօթութիւնը եւ անցից հասկըցողութիւնը ուներ եւ կարողութիւն գրչի եւ արտայայտութեան, ինչպես կը տեսնուի իր Ստանկոչոյ Պատմութիւն գործին ետք: Իսկ եթէ դեռ յայտնուին եւ հրատարակուին իր Հայոց Պատմութիւնը (հայերէն եւ բրերէն գրուած) եւ Հայաստանի Աշխարհագրութիւնը, որ կը պարունակեր Հայոց բոլոր վանքերուն տեղագրութիւնը կամ տեղագրութիւնը», ինչպես կ'ակնարկուի Հայոցպատմի մէջ, եւ որոնց վերջինը գրած պիտի լիներ Ասատիոյ դեսպանին խնդրանքով, տարակոյս չկայ թէ իր տիպը օտա ատելի ճեռնակելի պիտի դառնայ Հայ Պատմագրութեան մէջ:

Այսպիսի գիմի մը եւ իր գործերը արժանի էր որ ծանօթացուէին ուսումնասիրութեամբ եւ հրատարակութեամբ, աշխատութիւն՝ զոր կատարած էին բանասէր Հ. Ն. Ակինեան եւ բանասիրուս Տոքթ. Վ. Թորգոմեան, եւ զոր Ձեր Սրբազնութիւնը ահա կը կատարելագործէ

իր այս վաստակալից հոտառակութեամբ, մասնաւորապէս Հարանի սուրբերուն ի լոյս տպագրութեան կոչելով Օրագրութիւնը, իր կեանքին եւ իր ժամանակի ազգային եւ յարակից իրականութեան այդ սոսկալի ահաւոր արձանագրութիւնը:

Հիմակինս կը գնահատեմ այս մասին Ձեր ունեցած փոյթն ու ջանքը, զոր ի յայտ բերած եք խնդով եւ յանախ խրթնացած ձեռագրի մը առեղծուածովը, բայց մանաւանդ Նահատակութեան մասին մէջ Ձեր կատարած կենսագրական համադրոյթին ընկերացուցած ծանօթութիւններովն ու տեսութիւններովը եւ Ցաւելուածական մասերու յարադրութեամբը, որոնք կը լուսաբանեն Մասնիագրին դէմքը, գիրը եւ օրչագաթը:

Խարանաղնցիի ժամանակագրութենէն վերջ զա՛յս եւս հոտառակելով, Ձեր Սրբազնութիւնը կը ճոխացնէ իր ծառայութիւնը Հայ Գաւմագրութեան բանասիրական գիտութեան, որուն համար ամենայն ակնածանքով կը շնորհաւորեմ զՁեզ:

Ո՛ տայր որ ժամանակն ու պարագայք ներէին Ձեզ, եւ կարող լինէիք տակաւին մեր Գրչագրաց Մատենադարանի հարուստ գանձերէն ի կեանս կոչելու բազմաթիւ ուրիշ նմանօրինակ յիշատակարաններ:

Մաղթելով Աջոյն Աստուծոյ հովանի լինել Ձեզ, եւ ցանկալով Ձեզ առողջութիւն եւ անդորրութիւն մաց, կ'աղօթենք զՁեզ սիրով եղբայրութեան ի Տէր.

Աղօթակից

Գ. Ե. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

25 Հոկտեմբեր 1938

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Մեր կանուխ փափաքին համաձայն՝ ահաւասիկ տպագրութեամբ լոյս կ'ընծայենք Երեմիա Չէլէպիի Քէօմիւրճեանի ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ։

Գործիս ձեռագիրը, նոյնինքն Երեմիա Չէլէպիի գրչէն ելած, առաջին անգամ մեր ուշագրութիւնը գրաւեց 1907 տարուան ամառը, երբ Ս. Էջմիածնի միաբան Մեսրոպ վարդապետ Մագիստրոս (ապա արքեպիսկոպոս) եկած էր Երուսաղէմ՝ իր Հայ Ձեռագրերու Ընդհանուր Ցուցակը կազմելու առթիւ մեր մատենադարանի գրչագիր հատորները աչքէ անցընելու։ Մենք ևս աչխատակցեցանք իրեն ու ամիսներ պատահութիւն մը եղաւ մեզ քառահամարի տակ առնել մինչեւ այն ատեն գեռ չցուցակագրուած ձեռագիր հատորները։

Այնուհետեւ 1908ի Օգոստոսէն սկսեալ՝ մօտ երեք տարուան բացակայութիւն մը ունեցանք Երուսաղէմէն։ Մեր վերադարձին, 1911ին, խնամքով օրինակեցինք ամբողջ հատորը, որպէսզի երբ ատիք ներկայանայ՝ վայն պատրաստ ունենանք հրատարակութեան համար։

Երեմիա Չէլէպիի այս ինքնագիր հատորը, տակաւին անծանօթ հայ բանասէրներուս, օրագրութեան ձեւին տակ կը պարունակէր կարի հետաքրքրական տեղեկութիւններ 1648–1662 տարիներուն պատահած ազգային, եկեղեցական, քաղաքական եւայլն դէպքերուս մասին եւ որ կարեւորն է՝ կը լուսաբաներ Չէլէպիի կեանքի սկզբնական չրջանին գեռեւս մութ ծածկած այլեւայլ գրուագներ, ու թէ ոչ լրիւ՝ գէթ մասամբ ծանօթութիւններ կը պարունակէր Քէօմիւրճեան գերդաստանի անդամներուս մասին։

Մեր մեծայարգ բարեկամը Տօքթ. Վահրամ Քոր-գոմեան արդէն սկսած էր Հանդէս Ամսօրեայի մէջ մաս առ մաս հրատարակել Ջէլէպիի Սեամպօլոյ Պատմութիւնը՝ յարակից ընդարձակ ծանօթութիւններով(1), զոր եաքէն առանձին հատորներով լոյս ընծայեց(2). Այն ժամանակ պատեհ առիթ համարեցանք գոհացնել մեծ. Տօքթորին հարցասիրութիւնը՝ տալով Օրագրութեանս քանի մը քազուածներ և ընել ինչ ինչ ճշդումներ Ջէլէպիի կենսագրութեան վերաբերեալ ու տալ համառօտ մէկ քուցակը վերջնոյս այն գրական վաստակներուն, որոնք, մեծագոյն մասամբ ինքնագիր, կը պահուին Մուրր Ալթոռիս Մատենադարանին մէջ։ Մեր այս հազորդագրութիւնները երեք մեծ. Տօքթորի աշխատութեան երկրորդ հատորին մէջ։

Ապա փափաքելով Օրագրութիւնս ծանօթացնել մերազնեայ բանասէրներուս՝ 1913ին տուինք անոր նկարագրութիւնը Մ. Էմինեանի Եաղմակաբ հայագիտական ժողովածոյին մէջ, նոյն առեն ներկայացնելով անկէ քանի մը համառօտ ու ընդարձակ քազուածները, ու քանացինք ցոյց տալ անոր ունեցած առընչութիւնը Ջէլէպիի միւս ընդարձակ պատմական գործին՝ Տարեգրութեան հետ, որ կը գտնուի Վիեննոյի Մխիթարեանց Մատենադարանը(3)։

---

(1) Հանդէս ամսօրեայ, 1909՝ քիւ. 4, 6, 7, 10. 1910՝ քիւ. 1, 3, 4, 6, 9, 10, 12. 1911՝ քիւ. 3, 5, 6, 7, եւայլն։

(2) Երեմիա Ջէլէպիի Փէհմիւրճեան, Սեամպօլոյ Պատմութիւն, էջ լդ + 412, Վիեննա, 1913։ Նոյնը Հատոր Բ. էջ ԺԸ + 413-852, Վիեննա, 1932։ Վերջին անգամ լոյս ընծայեց նոյնին Դ. Հատորը, էջ ՃԸ + 294, Վիեննա, 1938։

(3) Եաղմակաբ՝ Ս. Էմինեանի հայագիտական ժողովածու, Վաղարշապատ, 1913, էջ 47-65։

* * *

Ինչպէս յիշեցինք՝ Օտպրուքեանս մեր քով գըտնուած միակ օրինակը նոյնինքն հեղինակին՝ Երեմիա Չէլէպիի գրչէն ելած է, զոր Սուրբ Աթոռս նուիրած է յայտնի գրավաճառ Յարութիւն Մարգարեան, ի յիշատակ 1847 Սեպտեմբեր 2ին կ. Պոլսոյ մէջ վախճանած իր հօր՝ գրավաճառ Մարգարի։ Թէ ի՛նչ պարագաներու տակ, ե՛րբ և որա՛ս մինչեւ հոն հասած է այդ նուէրը՝ անծանօթ կը մնայ մեզ։ Յամենայն դէպս ա նիկա նուիրուած է 1872էն վերջ, վասնզի Ղեւոնդ վրդ. Փիլոզալէմեան կ. Պոլսոյ մէջ յիշատակագրութիւն մը ձգած է ձեռագրին մէջ 1872 Ապրիլ 2 թուականով։

Տօքթոր Թորգոմեանի Սամպօլոյ Պատմութեան Մատենագրութեանց մէջ (էջ 372–75) կայ հետաքրքրական տեղեկութիւնը։ 1855ին կ. Պոլիս հրատարակուած Առաղիկ Արեւելեան օրագրին մէջ (Ա. Տարի, 1 Մայիս, էջ 75–78) Ազգային Ճիւտեակարան վերնագրին տակ կ'երեւի բնագրական հատուած մը՝ նկարագրող Սիսի Թորոս կաթողիկոսի մահը եւ յուղարկաւորութիւնը, որ տեղի ունեցած է կ. Պոլսոյ մէջ ՌՃՉ (= 1657) տարուան Ապրիլ 29ին։ Նոյն քերթի կողմէ գրուած Ծառաջաբանին մէջ ըսուած է. «Ելանկայս Ս. Մարգիս եկեղեցւոյն մէջ (որ այժմ անծանօթ եղած տուն մըն է) գտրուքիւն ընող տաճկերկու տարեկան հացագործ տղայ մը Սուլքան Իպրահիմայ վերջին տարիներէն սկսելով մինչեւ Դ. Սուլքան Մէհէմմէտի չորեքտասաներորդ տարին, իւր կենդանութեան տանէնը կ. Պոլսոյ մէջ պատահած դէպքերը ի գիր արձանագրուցած էլլալով՝ երկարօրէն կը յիշատակէ, որուն բուն ձեռագիրը Տաճարիոյ Ս. Աստուածածնի գանձարանին մէջ անհրաժեշտի կերպով եղած է, ուրկէ քանդակարանին վե-

բառեսուչներէն ծագկաքաղ հաւաքելով՝ բանասիրաց ծանօթութիւն մը տալու համար համառօտակի կը հրատարակեն ևայլն։ Սուրբ Մաթիա եկեղեցիին մէջ գտնուիլն ըսող տառերկու տարեկան տղան ոչ այլ ոք է՝ եթէ ոչ նոյն ինքն երեմիա Չէլէպին, որ իր Օրագրութիւնը կը սկսի 1648 տարուան Յունիս 11էն, երբ ինք տասներկու տարին նոր քանակոխած էր։ Գալով Թորոս կաթողիկոսի մահը և յաջորդականութիւնը նկարագրող հատուածին՝ անիկա բառ առ բառ նման է մեր Օրագրութեան մէջ եղածին (էջ 240–242)։ Ասկէ յայտնի կ'երևի թէ մեր ձեռագիրը Սամաթիոյ Ս. Սահակեան քանգարանին մէջ գտնուածէն կեցած ձեռագիրն է առանց որևէ տարբակոյսի։

Այդ քաղուածին մէջ Թորոս կաթողիկոսի յաջորդութեան նկարագրութենէն առաջ կան իրարմէ անջատ հինգ հատուածներ, որոնց չարադրութիւնն ու ամսաթիւերը տեղ տեղ կը տարբերին մեր բնագիրէն։

Դժբախտաբար կը պակսին Սամաթիոյ Ս. Սահակեան քանգարանի վերոյիշեալ ձեռագրի վրայօք աւելի տեղեկութիւններ, բացի Աստղիկ Աբեւեղեան օրագիրի աւանգածէն, որպէսզի կարենայինք ճշդրիտ գաղափար մը կազմել անոր մասին։ Մենք կը խորհինք թէ այդ ձեռագիրը եթէ իր տեղը Ջուղայի բլուր՝ կրնայ էր որ հնագոյնին չգրաւէր ազգային բանասէրներու ուշադրութիւնը եւ չծառայէր իրրեւ արժանահաւատ ազբիւր մը այդ ժամանակի պատմական դէպքերու, այդ պատճառաւ չենք տարակուսիր՝ թէ Ս. Սահակեան քանգարանի այդ ձեռագիրը այժմ մեր քով գտնուած Օրագրութիւնն է։ Իսկ առաջ քերուած հատուածներու չարադրութեան ու ամսաթիւերու իրենց իրենց տարբերութիւնները վերագրելի են ընդօրինակողներու կամայականութեան կամ անուշադրութեան։ Ձեռա-

գրիս վերջին սաացողը կամ տէրը եղած է գրավաճառ Յարութիւն Մարգարեան, որ իր կարգին գայն նուիրած է Երուսաղէմի «Գրքատան»։

* * *

Ձեռագրիս նկարագրութիւնը քէն տուած ենք Մ. Էջմիածնի Եղիսկար հայագիտական ժողովածուին մէջ (էջ 48), բայց աւելորդ չենք համարիր նոյնը կրկնել այստեղ աւելի մանրամասնութեամբ։

Քուղթ՝ 373։ Մեծութիւն՝ 14×10, 1×5,5 սմ։ Դրութիւն՝ միասիւն. թազմաթիւ յաւելուածներ վերեն, քովի և ներքեն լուսանցքներուն վրայ։ Գիր՝ նասք, չատ տեղեր չգագրի մօտեցած։ Նիւթ՝ քուղթ։ Կազմ՝ խաւաքարտ կաշեպատ։ Համգամանք՝ կազմը խանգարուած ու կազմուած ատեն եղերքները կըտրուելուն պատճառաւ լուսանցագրութիւններէն տողեր և մասեր գանակի տակ ինկած։ Քղ. 328էն ցվերջ քերքերը նոր սաոյէ գրուած են ու քերքեր ինկած են մէջտեղերէն ու վերջէն։ Քերքերը պէտք է գաաւորել այսպէս. Քղ. 328ին չարունակութիւնն է Քղ. 331–342, Քղ. 342ին՝ Քղ. 329, Քղ. 329ին՝ Քղ. 343–352, Քղ. 352ին՝ Քղ. 330, Քղ. 330ին՝ Քղ. 353, Քղ. 353ին՝ Քղ. 355, Քղ. 355ին՝ Քղ. 354, Քղ. 354ին՝ Քղ. 361–370, Քղ. 370ին՝ Քղ. 356, Քղ. 356ին՝ Քղ. 371–372, Քղ. 372ին՝ Քղ. 357–360։ Դրիչ՝ Երեմիա Ջէլէպի Փէամիւրճեան։ Ժամանակ՝ ՌՂԸ–ՌՃԺԱ (= 1648–1662)։ Տեղի՝ մեծագոյն մասամբ Կ. Պոլիս, նաև Երուսաղէմ, Պրուսա, Ադրիանուպոլիս, Ռոտոսթոյ։ Վերջին ստացող՝ Գրավաճառ Յարութիւն Մարգարեան, որ նուիրած է Երուսաղէմի Մատենադարանին իր չքաւոակ իր հանգուցեալ հօր՝ գրավաճառ Մարգարի։

Ծիշատակարութիւնի՝ Քղ. 2ա. թոլորգրով. «Այս ձեռագիրս յարութիւն Մարգարեան ձեռամբ կանգնի իրը

մահարձան ի գրքատուն սբ Ծափորայ վանուց յերու-
սաղէմ ի յիշատակ գրավաճառ մարգարէի, որ հանգեաւ
ի Տէր 1847 սեպ. 2 Գալիսիա։ Ընդագրով՝ «Այս մատե-
նիս հեղինակն է երեմիայ չէլէպին, որդի սէր Մար-
միրոս քահանային. տես յերես 542. պատմող բանիս
Ղեւոնդ վրդպ յուխտէն Վարագայ. 1872 տպր. 2, ի
կ. Գալիսիա։ Քղ. 2բ. Երեմիա Զէլէպի իր ձեռքով գրած
է գիրքին անունը «Ժամանակագիր եւ Պատմութիւն»։
Քղ. 2բ. ատար գրչէ. «յամի տէն ՌՃԼ տեղից ՝.օ՛ին
մայրաքաղաքիս Քգին էր տուլքան խպրահիմն»։ Քղ.
281ա. ձեռագիր Ղեւոնդ վրդ. Փիրզալէմեանի. «ՌՃԼ.
1658 Նոյեմբեր 3 մինի Ամպակում քարեպաշտ հոգե-
ւոր գաւառիարակն երեմիա Զէլէպեանն վախճանի»։
Քղ. 353բ. Նոյն ձեռ. «Հեղինակ օրագրութեանս է Ե-
րեմիա Զէլէպի որդի սէր Մարտիրոս քահանայի, տես
յերես 542 եւ 544»։ Դատարկ՝ Քղ. 1, 7բ, 8ա, 9բ,
19ա, 22բ, 23բ, 29ա–30բ, 62բ, 104, 128, 141բ, 152բ,
154ա, 194բ, 206բ, 239, 240, 281բ, 342բ, 348բ,
371բ, 372ա։

Օրագրութիւնս կը սկսի ՌՂԼ = 1648 տարուան Ծու-
նիս 11ին ու կ'աւարտի ՌՃԺԱ = 1662 Նոյեմբերին։
Այս տարիներու կարգէն գուրս կը մնայ ՌՃ = 1651
տարին, որմէ ոչինչ չէ արձանագրած։

* * *

Ուրիշ կրկնութիւնէ խուսափելու համար գանց
կ'ընենք տալ Օրագրութեանս ամփոփումը։ Ուշագիր
ընթերցողը պիտի գտնէ հոն չատ մը հետաքրքրական
տեղեկութիւններ 1648–1662 տարիներուն տեղի ու-
նեցած ազգային–եկեղեցական անցուդարձներու մա-
սին։ Առանց մէջ ուշագրաւ ու կարեւոր են Ս. Էջ-
միածնի Փիլիպպոս և Սիսի Թորոս կաթողիկոսներու
կ. Գալիս այցելութիւնը, վերջինիս մահը և յուղարկա-

ւորութիւնը, Դաւիթ Արծիւցի, Եղիազար Այնթապցի, Յովհաննէս Մուշնեցի, Թովմաս Բերբիացի, Մարտիրոս Ղրիմեցի եւ Ղազար Տիվրիկցի կամ Սեբաստացի կ. Պոլսոյ պատրիարքներու եւ ազխարհական տեզա-կալներու պաշտօնավարութեանց շրջաններըը. Այնթապցիի եւ Մուշնեցիի ու անոնց կուսակիցներուն իրարու դէմ ունեցած վէճերն ու հակամարտութիւնները, Թովմաս Բերբիացիի եղերական վախճանը, Բուսաղէմի Սուրբ Յակոբ վէճերը եւ Սուրբ Յակոբեանց վանքի պրաւումը Յոյներէն, Եղիազարի բանտարկութիւնն ու ազատութիւնը, Սուրբ Սարգիս եւ Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցիներու հրկիզումը, վերջինիս վերաշինութիւնն ու քանդումը, քանի մը նոր նահատակներու վկայաբանութիւնը, նաեւ ձեռնագրութիւններ, տըւչութիւններ եւայլն։ Օրագրութեան մէջ ոչ նուազ կարեւոր տեղ տրուած է կարգ մը ընտանեկան դէպքերու, որոնց գլխաւորներն են՝ 1649 Օգոստոս 5ին Մահտեսի Ամբակումի հետ երեմիայի Երուսաղէմ ուխտի երթալն ու կ. Պոլիս վերադարձը՝ 1650 Մայիս 27ին, իր ամուսնութիւնը՝ 1654 Մայիս 22ին, իր կրտսեր եղբօր Կոմիտասի ծնունդը՝ 1656 Ապրիլ 22ին, մկրտութիւնը՝ 27ին, Մահտեսի Ամբակումի մահը՝ 1658 Նոյեմբեր 3ին, իր Մագաքիա զաւակին մկրտութիւնը՝ 1662 Մարտ 9ին ու չատ մը մկրտութեանց, հարսանեաց, յուղարկաւորութեանց, այցելութեանց եւայլն յիշատակութիւնները։

Երեմիա իր Օրագրութեան մէջ մեծ տեղ տուած է 1648–1662 տարիներու քաղաքական անցքերուն, մերթ համառօտ եւ մերթ ընդարձակ, նկարագրելով Օսմանեան տէրութեան արտաքին պատերազմները, ներքին խռովութիւնները եւ ապստամբութիւնները, պալատական գաւեր, սպանութիւններ, նախարարաց եւ պաշտօնէից փոփոխութիւններ, մայրաքաղա-

քին մէջ պատահած մեծ ու փոքր հրդեհներ ևայլն։

Նկատելի է որ Քեռապիրս որքան որ գրի առնուած է իբրև օրագրութիւն, բայց չատ տեղեր այդ ձեւէն դուրս կ'ելլէ ու պատմագրութեան ձև կ'առնէ, այդ պատճառաւ Զէլէպի անուանած է զայն ժամանակագիր եւ Պատմութիւն։

Ժամանակին կարծիք յայտնած էինք թէ «Զէլէպի իր այս հատորը գրած է օրը օրին, իբրև յուշատետր, միշտ ձեռքին տակ ունենալով զայն։ Աւոր ապացոյց են գրչութեան տարբեր ձեւերը՝ երբեմն մաքուր նոտրգիր, տեղ տեղ՝ չատ արագ գրուելուն պատճառաւ՝ անընթեռնելի ըլլալու աստիճան իրար խառնուած, ինչպէս նաև քուղթերու տարբեր տեսակները և քանաքի ոչ միօրինակ գոյները» (Եոզգաթ, էջ 52)։ Տարակոյս չկայ թէ Զէլէպի նպատակ ունեցած է իր ժամանակի պատմութիւնը աւանդել աւելի ընդարձակ ծրագրի մը վրայ ու աւելի կանոնաւոր գաղափարութեամբ, զոր իրագործած է նաքէն յօրինելով իր Տարեգրութիւնը։ Վերջինիս հիմն ու ոգին ապահովաբար եղած է մեր այս Օրագրութիւնը, այդ պատճառաւ կը տեսնենք որ չատ մը եղելութեանց նկարագրութիւնը սկսած է ու չէ աւարտած, իր գրելիք Տարեգրութեան մէջ քերթելերը ամբողջացնելու դիտումով անշուշտ։ Կան տեղեր ալ ուր միայն պարզ յուշագրութիւն մը ձգած է, զոր օրինակ՝ «ՋՄայլճանն գրեա՛ ասաց (էջ 284). «Ասա գրեա՛ Զէլի պահոցն գալուստս Մարմիրա վարդապետին և Դէլի Ասուածածնին գնալն ի գեմ վէգլերին ու ի Գէլըչատ գանկատ Ծունաց՝ վասն երուսաղէմին (էջ 292). «Ասա գրէ՛ գելուն հարեզին յերբորդ աւուր գալոյ Իսմայիլլին» (էջ 295). «Ասա գրեա՛ զգնալն Ասուածածասուր վարդապետին ի գիւղս ու յիզմիր» (էջ 339). «Ասա պատմէ՛ գիտող և գնիրիա սրքայլին որ անգա (էջ 350–351) ևայլն։

* * *

Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան, ինչպէս Գերյարդոյ Հ. Ներսէս վրդ. Ակինեան կը գրէ անոր կեանքին ու գրական գործունէութեան նուիրուած իր շահեկան հատորին սկիզբը(1), ինքն իսկ եղած է ազբիւրը իր կենսագրութեան իր ինքնագիր աշխատութեանց մէջ։ Հայր Ակինեան որքան որ վաղաժամ կը համարի սփոթձը ձեռնարկել գրել ամբողջական կենսագրութիւն մը ո, նկատելով որ Երեմիայի աշխատութիւնները քաո մասին պահուած են Մ. Ծաղոթեանց և Վիեննոյկի Մխիթարեանց մատենադարաններուն մէջ և գոռ անմատչելի կը ձեան գիտութեան, բայց և այնպէս վերև յիշուած իր հատորին մէջ գերազանցապէս յաջողած է ամփոփել Երեմիայի կենսագրութիւնը ու ներկայացընել անոր գրական վաստակները՝ օգտուելով տպագիր ու ձեռագիր ազբիւրներէ։ Անիկա տուած է տպագիր ազբիւրներու ցանկը (Անդ, էջ 12–13), յիշած է նաև ձեռագիր ազբիւրները, որոնց հայթայթման մէջ հաճիաո բաժին մը ունեցած է նաև տոզերուս գրողը։

Սկիզբէն մեր նպատակն էր Երեմիայի Օրագրութիւնը միայն լոյս ընծայել։ Գոքծիս տպագրութեան սկսելէն վերջ գտպափոր յղացանք իրեն ցաւելուած անոր կցել Չէլէպիի մեր Մատենադարանին մէջ պահուած Թուղթերն և ոտանաւոր գրութիւնները (Ուղերձներ, Գանձեր և Ողբեր), մեծագոյն մասամբ ինքնագիր, նկատի ունենալով որ ինչպէս Օրագրութիւնը՝ նոյնպէս և ցաւելուածը կոռ գան նոր լոյսեր սփռել Երեմիայի ապրած ժամանակին և իր ու Քէօմիւրճեան գերդաստանի անդամոց կեանքին վրայ։ Ո՞ւր էր

---

(1) Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան, կեանքն եւ գրական գործունէութիւնը, Վիեննա, 1933, էջ 11։

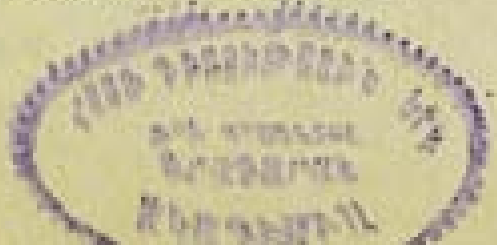

քէ Երեմիայի Ճառերու ամբիոն հնչինակութիւններու հրատարակութիւնն ալ չյաջողէր, որպէսզի ժէ. դարուն փայլուն այդ ականաւոր Հայուն կեանքը լրիւ յուսաբանուէր՝ առանց մէքին կամ անծանօթ անկիւն մը Ճացած ըլլալու։ Տոքթոր Քորգոմեան և Հ. Ա. կիլնեան արդէն այդ ուղղութեամբ բաւական արդիւնաւոր աշխատանք կատարած են իրենց մեծարժէք հրատարակութիւններով։ Մենք ևս յարմար առիթ կը համարինք այդ ներածական ուսումնասիրութեանս մէջ Զէյէպիի ու իր գերդաստանի անդամոց կեանքի անյայտ կողմերը երեան բերել։ Մեր ապրիւրներն են հնչինակի ներկայ Օրագրութիւնն ու Ծանօթագրութիւնները, ինչպէս նաև այլոց կողմէ գրուած քանի մը նամակներ, և մանաւանդ Երուսազէմի պատրիարքական Մինաս Ամգեցիի Օրագրութիւնը, որ յոյժ արժանահաւատ ու վաւերական ապրիւր մըն է այս մասին։ Անհրաժեշտ կրկնութիւններէ զգուշանալու համար պիտի չներկայացնենք Երեմիայի ու իրեններուն կեանքի այն մասերը, որոնք երեցած են արդէն Տոքթոր Քորգոմեանի և Հ. Ակինեանի յիշեալ աշխատութիւններուն մէջ։

* * *

Օրագրութեան հէգումած է Երեմիայի ծննդեան քառասնեակը, որ է 1637 Մայիս 13։ Անիկա գիտ. 12 տարին յաջորդուցած(1), 1649 Փետրուար 14ին, Տեառնընդառաջի տօնին, Կ. Պոլսոյ վեց եկեղեցիներէն հաւաքուած արտգուժ ընկերներու հետ Գումգափուի Ս. Աստուածածին եկեղեցիին մէջ դպրութեան չորս աստիճան կ'ընդունի Երուսազէմի նուիրակ եպիսկոպոսէն (Օրագր. էջ 6)։

---

(1) Հ. Ակինեան 12-13 տարեկան էր այն տարին կը գրէ (Զէյէպի, էջ 34)։

Երեմիայի ուսուցիչն ու պատմիչը, կամ իր բառով ծննդյն ի հոգեկանին, ի մանկութենէ եղած է Մ. Մաշտոց նկեղեցւոյ Տէր Յովհաննէս քահանան՝ կարգակիցն ու մտերիմը իր հոր Տէր Մարտիրոս Քէօմիւրճեանին։ Երեմիա չի գրեր քէ ինչ ուսած է Յովհաննէս քահանայէն։ Սակայն նկատի առնենալով Սուրբ Գրոց, պատմութեան, տոմարագիտութեան և հայերէնի ու օտար լեզուներու իր համառօտիւնը և ունեցած բազմակողմանի գործացումը, համեմատելով անյուշ իր ապրած ժամանակին հետ, կարելի չէ ընդել քէ այդ ամէնը ուսած է միայն վարժապետէ մը, այն է՝ Տէր Յովհաննէս քահանայէն։ Հետաւ չէ հաւատանալու եր անկիա ազ-հայ ուսուցիչներ ազ ուենցած ըլլայ՝ գէթ օտար լեզուներու համար։ Խակ ակնարկ է որ սուրբգրական ուսմանց մէջ Երեմիա մեծապէս օգտուած է եզիպտոսի Այնթապցի և Մարտիրոս Ղրիմեցի վարդապետներէն, որոնց հետ շատ սերտ ու ընտանի յարաբերութիւն ունեցած է իր պատանեկութենէն սկսեալ, և որոնք կրօնական ուսմամբ ու բնական արժանիքով հռչակած յայտնի դէմքեր էին այդ ժամանակաշրջանին։ Եզիպտոսի կարդուքիւնը այդ մասին կը վկայեն ժամանակակիցներըը։ Իր հարատարած լեզուն և Մ. Գրոց խոր համառօտիւնը կը ցուցանեն իր քուզքերուն մէջ, որոնց կարեւոր մէկ հատուածն ամփոփուած է մեր Մատենադարանի քիւ 186 ձեռագիր հատորին մէջ։ Գալով Մարտիրոս Ղրիմեցիի՝ ան ալ Եզիպտոսի հաւատարիմ, եթէ ոչ անկէ աւելի, կարդուքեամբ ժողուած հոգեւորական մըն էր, որ ունէր նաև քերթողական ձիրք, ու Երեմիա անկասկած այդ մարդին մէջ ալ ազդեցութիւն կրած էր անկէ։ Երեմիա տարիներ վերջ առ Եզիպտոս ուղղած իր նամակներուն մէջ երախտագիտութեամբ կը յիշէ իր ընդհանրապէս ուսուցիչներէն (Եզիպտոսէն ու Մար-

սիրոսէն) ամանրամասնաբար ուսածներըը՝ գրելով. ամանուկ մտավարժ էի և քեզ նման հոգւոյ բարւոյ գիպեցայ. համարեա՛ գիս յիտին քո յիտնեալ իրրու զաշակերտս (Ճաւելուած, էջ 436). գարձեալ՝ էի բազում սրտից խորհուրդ ակն յանդիման ներքանկատ յուսացչացդ մանրամասնաբար ուսայ, վասնզի ի գրունս սիրոյ ձեր տարաքերեալ գեզերէի գերևեալս իմասէից և քէչէքչէտ [վատաբախտ] քչուառացեալս (Անդ, էջ 444)։ Նոյնը կը վկայէր նաև Երեմիայի հայրը Ծէր Մարտիրոս Քէօմիւրճեան՝ երբ իր որդւոյն Բերիա երկիսգաբի մօտ երթալուն առիթ իր 1664 Սեպտ. 14 ի. նամակով կը գրէր. «Փոխանակ իմ առաքեցի սէր սրբութիւնդ զորդեակն իմ եւ գծառայ քո . . . գանձնանձինն իմ եւ գհոգեծինն քո . . . զորդիդ ըստ հոգւոյ, զոր անուցեր հաւատով . . .», և էի քէն պատուասեցաւ իմասեռն»(1)։

Երեմիա ուսած է նաև եկեղեցական երաժշտութիւն ու եղած է երգիչ գպիր Ս. Մարգիս եկեղեցւոյ։ Իր Օրագրութեան մէջ 1656 Մարտ 20ին կը յիշէ երաժշտութեան գաս առնելը՝ գրելով. «Եւ օրս գաս առաք զՈրք զքրովբէիցն» (էջ 136)։ Նոյն տարուան Ծաղիկս 1ին, կիրակի, Զիմառցի Գեորգոս նորընծայ քահանան քառասունքէն կ'ելլէ ու առաջին պատարագը կը մատուցանէ։ Ծէր Ծակոր գիս կանչեց, կը գրէ Երեմիա, «եւ բանուքեամբ հազոյց չապիկա՝ սակս գպրութեան. նոյեմբերբէն ի վեր չի արարի գպրութիւն եւ այսօր հագայ չապիկ եւ արարի գպրութիւնս» (էջ 181)։ 1657 Մարտ 30ի Զատկի երեկոյին (էջ 236) և ուրիշ օրեր Ծայտաւուրքը ինք կը կարդայ։ Նոյն տարուան Ապրիլ 30ին Սիսի Քորոս կաթողիկոսի օծման և յուզարկաւորութեան կարգը կը կատարուի Ս. Նիկողայոս եկե-

(1) Պէռռ, 1932, էջ 279։

ընդին. այնտեղէն հանգուցեալին դագաղը մեծաշուք թափօրով նախապէս կը տարուի Սամաքիա, ուր մնք, կը գրէ Երեմիա, յաջմէ եւ չահեկէ ասէաք զերգս շարականաց մինչեւ ի կամարն Սրբոյն Գէորգայ (էջ 241)։

Երեմիայի ակնկռցասէր ու բարեպաշտ հոգին փոխանցուած կը տեսնենք իր գերդաստանի անդամներուն, առաւելապէս իր եղբայրներուն ու զաւակներուն վրայ։ Տարակոյս չկայ՝ քէ իրմէ եւ իր քահանայ հօրմէն կրած ազդեցութեամբ է որ իր երկու կրտսեր եղբայրները, Գէորգ ու Կոմիտաս՝ աչխարհիկ ու իր անզրանիկ որդին Ամբակում՝ կուսակրօն քահանայութեան կարգ ընդունած էին. Գէորգ վերակոչուած էր Տէր Մարտիրոս ու Ամբակում՝ Երիզորիս վարդապետ. Կոմիտասի անունը Ջաջած էր անփոփոխ։ Այսպէս Քէամիւրճեան գերդաստանը եղած էր զեւտական տուն մը, ուր ատեպ կը յաճախէին Եղիազար եւ Մարտիրոս վարդապետներ եւ այդ ժամանակի յայտնի բարերարեան ակնկռցականներ։ Մինեռոյն հոգեւոր կեանքով ապած էին նաեւ գերդաստանի իգական անդամները։ Անոնց երգեցողութիւնները տան մէջ չարականներ ու հոգեւոր տաղեր էին։ Եարքէն պիտի տեսնենք որ Տէր Կոմիտասի գուստրը եղած է չարականագէտ։ Իր 14 տարուս Յովսէփ զաւկին մահը գուժող նամակին մէջ Երեմիա կը գրէ Էջմիածին իր Երիզորիս վարդապետ որդիին. «Լուար զորս ի քերցն ուսեալ էր (Յովսէփն) զսաղաչափութիւն զերգոց հիւսմանց՝ ընդ եղանակին եւ ինքն սեալ՝ եւ տուեալ զեզգեզեալ քաղցր երգէրս (Յաւելուած, էջ 449)։

Այս տեսիլ կանխենք ըսել քէ Երեմիա իր հեզիւնակած գանձերէն ու ոգեներէն զատ ուրիշ հոգեւոր երգեր ալ չարադրած ու անոնց եղանակները ինք յօրինած է, որոնք կ'երգուին եղեր եկեղեցիին մէջ։ Այս մասին ան Իրանոսի ըրած մեզագրանքներուն կը

պատմական երեմիա. եւս պի խնդալ հարկիս պի ե-կեղեցի նոր երգոք պայծառանայ, որպէս Շնորհալին նուագէ. նոր երգս առնալ նորոգողին։ Եւ պի քէ յերգս իմ գտանիցի սխալ ինչ՝ պարտ էր քեզ ուղղել, եւ քէ յեղանակս իցէ քերուքիւն՝ հարկ էր քեզ կարգա-ւորել» (Ցաւել. էջ 501)։ Երեմիա Ազուլեաց Գեորգ արքեպիսկոպոսի գրած քուղքին (Ցաւել. էջ 432–3)՝ նաև իր Գրիգորիս վարդապետ որդիին գրածին մէջ (Ցաւել. էջ 461) կը գանգատի քէ ոգէտ նախանձոտ-ներ քոյլ չեն տուած որ ի պատիւ Յակոբ կաթողիկոսի իր յօրինած գանձերը երգէ անոր քաղման օրը գե-րեզմանին վրայ։

Ինչպէս վերն ակնարկեցինք՝ նպատակ չունինք ներածականիս մէջ լիակատար կենսագրութիւնը ընել Երեմիա Զէլէպիի, այլ միայն տալ անոր կեանքի այն գիծերը որոնք քաքուն ձեացած էին ցարդ։ Ուստի կը չարունակենք՝ չէզնելով մեր ծրագրած ուղղու-քենէն։

* * *

Իր Օրագրութեան մէջ Երեմիա կը պատմէ իր մօր քեռիին՝ Մահտեսի Ամբակումի ու անոր կնոջ հետ ուխտի երթալը Երուսաղէմ, երբ ինք գեռ նոր քա-հոխած էր 13 տարին։ Մահտեսի Ամբակում իր այս եր-կրորդ ուխտագնացութիւնը(1) կը կատարէր Փիլիպպոս կաթողիկոսի փափաքին համաձայն, որ Էջմիածինէն մասնաւոր գիրով մը հրաւիրած էր զինք Երուսաղէմ, որպէսզի այնտեղ գիրար տեսնեն ու միասին կատա-րեն ուխտերնին։ Իննաուն հոգիէ բաղկացած ուխտա-ւորներու խումբը, որուն կ'առաջնորդէր Դարանաղցի

(1) Առաջին անգամ ուխտի գացած էր Գրիգոր Գարեհակէր պատրիարքի օրով 1629 (=1634) Յառաջաւոր տարին (Օրագր. էջ 308)։

Իրիգոր վարդապետի եղբայր եւ Մ. Գնունիի լուսատրաց Մահտեսի Մարկոս, Կ. Պոլսէն առագաստանաւով ճամբայ կ'ելլէ 1649 տարուան Օգոստոս 5ին եւ նոյն ամսուան 28ին կը հասնի Երուսաղէմ։ Փիլիպպոս կաթողիկոս, իր ճամբուն վրայ հանդիպած քարոզչներէն յամենայնէ պատճառաւ, չի կրնար իր ժամանակագրութեան համաձայն նոյն տարին հասնիլ Երուսաղէմ, ու Մահտեսի Ամբակում իր տարած ընծաներէն կը բաշխէ միաբանութեան կարգաւորներուն եւ ժամարար ընդհանրոյն (Օրագր. էջ 309–10)։ Անիկա յաջորդ 1650 տարուան Ապրիլ 18ին, Զատկի հինգերորդ օրը, առաւտին, քառաքայլին ճամբով, կ'ուղեւորի Տարօն յուխտ Սուրբ Կարապետի գնդեզմանին, իսկ Երեմիա եւ իր ամահտեսի մայրըդ (Ամբակումի կինը) նոյն օրը կ'իջնեն Թապպէ, ուսկից Ապրիլ 22ին նաւ կը նստին վերադառնալու համար Կ. Պոլիս։ Իրենք ու իրենց ընկերացող ուխտաւորները ծանր ալէկոծութիւն մը կը րնդէ ետք՝ երեք նաւերով Մայիս 6ին կը մտնեն Աստալոյ նաւահանգիստը, ու ամէնքը Մայիս 13ին քաղաքէն կը չարունակեն ճամբանին եւ նոյն ամսուան 27ին կը հասնին Կ. Պոլիս։ Իրենց Պոլիսէն բացակայութիւնը կը տեւէ տասը ամիսէն հինգ օր պակաս. 7 ամիս ու 21 օր կ'անցընեն Երուսաղէմ եւ 64 օր ճամբորդութեան մէջ։ Իսկ Մահտեսի Ամբակում 3 ամիս 15 օր վերջ, այն է՝ 1650 Սեպտ. 14ին, Սուրբ Խաչի նաւակատեաց օրը, Սուրբ Կարապետի ուխտաւորութիւնն կը գառնայ Կ. Պոլիս, ճամբուն վրայ հանդիպելով Եկեղեաց ու Խրատնոցից բոլոր վանքերն ու առանկիւղձ զանազան իր բարեպաշտական նուէրներով։

Երեմիա իր Օտագրութեան մէջ քանի մը հակիրճ էջեր միայն նուիրած է Երուսաղէմի։ Շատ հաւանական կերպով կը յիշէ իրենց ուխտաւորական այցելութիւնները Սուրբ Ծարուքիւն, Բեթղեհէմ, Սուրբ Սա-

բայի վանքը, Լեռնակոզման Անապատը, Փիլիպպոսի տպբիւրը և Ծորգանան. կը նկարագրէ Ջաւախի ճրագալոյցի Լուսաւորեայի արարողութիւնը, ինչպէս նաև քանի մը մասնաւոր դէպքեր։ Իսկ կատարեալ լուսաբանութիւն կը պահէ Երուսաղէմի Աքոռի այն ատենուան կացութեան վրայ. չի տար միաբանութեան անդամոց կամ գէթ անոր յայտնի դէմքերու անուններըը, չի ներկայացներ Սուրբ Ցեղեաց մէջ Հայոց ունեցած իրաւական դիրքը, միաբանութեան հոգեւորական և մատուռական ու անտեսական կացութիւնը, անոր յարաբերութիւնները օտարներու հետ, վէճերը, եւայլն։ Այդ տեղեկութիւնները չափազանց չահեկան պիտի ըլլային ու քանկագին տպբիւր մը այդ շրջանին Հայերուսաղէմի պատմութեան համար(1)։ Եւ սակայն իրաւունք չունինք այս մասին անփոյթ կամ զանցառու համարելու Չէլէպիին, նկատի առնելով՝ որ անիկա ըլլալով պատանի մը, գեռևս հազիւ քսակոխած 12 տարիքը, չէր կարող անձերն ու իրերը գիտել և գտնել այնպէս՝ ինչպէս պիտի ընէր իր հասուն տարիքին։

Հետևինք քայլ առ քայլ Երեմիայի կեանքին՝ զանց ընելով, ինչպէս ըսինք, այն պարագաները որոնք հրատարակութեամբ ծանօթ են արդէն։

Փիլիպպոս կաթողիկոս 1652ին, Երուսաղէմի ժողովէն ետք, որուն անդամը մասնակցած էր նաև Սիսի կաթողիկոս Ներսէս Մեքասատցին, կը մեկնի անկէ և նոյն տարուան Յունիս 19ին կը հասնի Կ. Պոլիս։ Օրուան պատրիարքը՝ Եղիազար Այնթապցի՝ մեծահանդէս քափօրով կ'առաջնորդէ զայն Սամաքիոյ Ս. Գէ-

(1) Այդ տեսակէտէն շատ կարգի առաւելութիւն ունին Գրիգոր Դարանաղցիի (1606-1607, 1616-1617 և 1626-1628), Լեհացի Սիմէոն Դպրի (1616) և Ջուար Մկրտիչեանցի քահանայի (1712) նկարագրութիւնները։

որդի Հիւպատիոսին։ Երեմիա, որ այն ատեն նոր լրացուցած էր 15 տարին, հանդիսին ականատես ըլլալու համար առիթ ունեցաւ Մահանայիմի Ամբակումին հետ նշանակելու Յ'երքամայ ու հոն կը գիշերէ և հետևեալ առաւօտեան ինք ալ կը մասնակցի քաֆօրին, և, կ'ըսէ, կաքաղիկոսը ամուծաք յիւպատիոսին, ուր տեղի կ'ունենայ ժամերգութիւն և պատարագ։

Երեմիա, քէն ուշիմ ու հետաքրքիր պատանի, իր փոքր տարիքին պատճառաւ տակաւին չէր կրնար անշուշտ գործնական մասնակցութիւն ունենալ ազգային խնդիրներու մէջ, բայց արդէն կը սկսէր ուշի ուշով հետևիլ ամէն անցուդարձերուն, զորս կ'արձանագրէր իր Օրագրութեան մէջ։

Այդ օրերուն կը վախճանի Անտոն Չէլէպիի հայրը, որուն յուզարկաւորութիւնեան կը նախագահէ Փիլիպպոս կաքաղիկոս, ու հանգուցեալը կը թաղուի որ դիրս գերեզմանաց Ղալաթիոյ, որ է Բերայի գերեզմանատունը։ Թաղումէն վերջ Անտոն Չէլէպի հոգեւոր հաշիւ կը պատուէ յուզարկաւորներէն, որոնց մէջ էր նաև Երեմիա (Օրագր. էջ 32)։

Եասս չ'անցնիր՝ Եզիպտոս տեղեկութիւն կը հասնի կաքաղիկոսի հետևորդներէն մինչ ամուսնացեալ կ'ըլլան այսու ևս ի տուբս քաղաքին, կը հրաժարի պատրիարքութենէ ու Սեպտեմբեր 23ին, Վարագայ խաչի պահոց Հինգշաբթի օրը, կը մեկնի Գալլիպոլի՝ երթալու համար Տիգրանակերտի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը, որուն առաջնորդն էր արդէն։ Եզիպտոսի բարեկամները՝ հետերնին առնելով Երեմիա պատանին՝ զայն համրոյ դնելու կ'երթան Սկիւտար, մինչև Գալիպոլի գէմի մարգագետինը, ու հոն կը ճաշեն և կ'ընդունին անոր օրհնութիւնը (Օրագր. էջ 32–3)։

Եզիպտոսի հրաժարելէն ետք պատրիարքական

աքսորը իրարու հետէ կը գրաւեն Փիլիպպոս կաթողիկոսի հետեւորդներէն Մեծ Ոհան վարդապետ (Յովհաննէս Արշընցի), Յաքէպ առաջնորդ Ներսէս վարդապետ և Մուշեղեցի Յովհաննէս վարդապետ։ Առաջին երկուքին պաշտօնավարութիւնը չատ կարճատեւ կ'ըլլայ, վասնզի կը ստիպուին տեղի տալ Յովհաննէս Մուշեղեցիին, որ գանազան հնարքներով ինք կը գրաւէ պատրիարքական աքսորը։

Փիլիպպոս կաթողիկոս 10 ամիս և 7 օր կը մնայ Կ. Պոլիս (1652 Յունիս 19 — 1653 Ապրիլ 27)։ Եղեւ-ըար ի պատիւ Հոգեւորականի չինել տուած էր սգեղեցիկ և մեծամեծ խուցեր և տեղի նստելոյն Սամաքիոյ Ս. Գէորգ, Ղալաքիոյ Ս. Լուսաւորիչ և Գումգափուի Ս. Աստուածածնին եկեղեցիներուն առընթեր, որոնց մէջ կարգաւ կը քնանայ Հայրապետը իր Կ. Պոլիս անցուցած տասնամեայ ժամանակաշրջանին։ Այդ միջոցին իր ջանքերով ու յորդորներով կը յաջողի վճարել տալ ազգին վրայ ծանրացած 40,000 ղրուշի պարտքը։ Կ'աշխատի մայրաքաղաքի քնիկ ու գագաթնական ազգայնոց մէջէն ներսեցիի ու դրսեցիի խտիրը վերցընել։ Ս. Նիկողայոս եկեղեցիին մէջ իր հետեւորդ յիշեալ վարդապետաններուն (Ոհան, Ներսէս, Յովհաննէս Մուշեղեցի) վարդապետական իշխանութեան գաւազան կու տայ։ Ս. Հրեշտակապետի մէջ Գուզոտանցի եպիսկոպոս մը կը ձեռնադրէ։ Մեծ Ոհան վարդապետը օրհնութեան կոնդակով Լեհաստան կ'ուղարկէ։ Նաև 1653 Փետրուար 6ին կը պատարագէ Ս. Նիկողայոսի մէջ և Ոգլոյնի ատեն մխիթարեանց կը կատարէ, այսինքն միւռոն կը բաշխէ Ս. Աստուածածնի, Ս. Նիկողայոսի և Ս. Սարգսի եկեղեցիներուն արծաթէ ամաններով, զորս բռնած ունէին նոյն եկեղեցւոց ւսւագերէցները, որոնցմէ Ս. Սարգսի սւսագերէցն էր Եփեմիայի Հայրը Տէր Մարտիրոս։ Զատկի օրը (1653 Ապրիլ 10) Ներկայ

կը գտնուի Մ. Նիկոզոսյան եկեղեցին՝ հետը ունենալով Լինահայոց Նիկոլ Եպիսկոպոսը, որ կաթողիկոսին ոտքը եկած էր հնազանդութիւն յայտնելու ու արձակում խնդրելու. Մովսէս կաթողիկոսի իր վրայ գրած բանագրանքէն։

Հայրապետը իր Կ. Պոլիս գտնուած միջոցին յաուսկ սէր և ընտանութիւն ցոյց կու տայ Մահտեսի Ամրակումին ու անկէ կը խնդրէ Աստուածաչունչ մը գրել տալ իրեն համար (Օրագր. էջ 310)։ Իր հայրական սիրոյն կ'արժանացնէ մասնաւորապէս ուշիմ և ուսումնասէր Երեմիա պատանին։ Փիլիպպոս կաթողիկոսի Ջէմիւրճեան գերգաստանի հանդէպ ունեցած այդ հայրական վերաբերումին մէկ ապացոյցն է այն՝ որ Երեմիայի փոքր եղբայրը Գէորգ կը հիւանդանայ ու 1653 Յունուար 14ին, կը գրէ Երեմիա, անոր ջերմեռանդ փափաքին համաձայն, ստորագ իր յառաջ Հոգևորտիրին, եւ Հոգևորտէրն մի խաչ տուեալ նորա մատով և աւրհնեաց զնաւ (Օրագր. էջ 35)։

Հայրապետը իր Կ. Պոլսէն մեկնելէն օր մը առաջ, այսինքն 1653 Ապրիլ 26ին, հրաժեշտի քարոզը կը խօսի Մ. Նիկոզոսյան եկեղեցին, կը խրատէ ու կ'օրհնէ ժողովուրդը, կը ծանուցանէ Քէ Ծովհաննէս Մուշնեցին մէկ տարուան համար առաջնորդ կարգած է մայրաքաղաքին, իսկ այնուհետև զով որ խնդրեն՝ գայն պիտի ուղարկէ. նաև կը ծանուցանէ՝ Քէ Երեմիայի հայրը Տէր Մարտիրոս կարգած է ովէքիլ եւ աւագերէց Մ. Էջմիածնայ, որպէսզի հակէ Մայր Աթոռի գանձանակին վրայ ու արդիւնքը իրեն հասցնէ։ Գալստեամանքի աւարտէն վերջ Մ. Աստուածածնէն, Մ. Նիկոզոյսյան և Մ. Մարգսի աւագերէցներըէ՝ Տէր Յհան, Տէր Աւետիս և Տէր Մարտիրոս (Ջէմիւրճեան), նաև Տէր Յոհան ու Երեմիայի վարժապետը Տէր Ծովհաննէս և ինք Երեմիա կը ներկայանան Հայրապետին, որ քա-

հանանները կը պարգևատրէ ծազկեայ փիլոններով և գլխու գօտիներով ու Երեմիայի կ'ընծայէ ամի փէշիկը մահրամա չինածը։

Հետևեալ օրը, Ապրիլ 27 Յորիքչարքի, կաթողիկոսը կը մեկնի Կ. Պոլսէն ու կ'երթայ Ներսէս հայրապետի կզզին (Սիվըի ատա)։ Իրեն յուզարկ գացողներուն մէջ է նաև Երեմիա։ Գիշերը այդ կզզին կ'անցընէ ու օրհնելով գինք ուղևորելու եկողները՝ կը մեկնի Գրուսա, ու Երեմիա իր ընկերներով յաջորդ օրը կը գառնայ Կ. Պոլիս։

Կաթողիկոսը մինչև Մայիս 25 կը մնայ Գրուսա՝ հիւր տեղւոյն անուանի ազգային Անտոն Զէյէպիի։ Տէր Մարտիրոս լսելով հայրապետին հոն յամենալը՝ իր գաւկին Երեմիայի, նաև Ոսկան երէցի ու Ներսէս վարդապետի Ներսէսին հետ Մայիս 16ին կ'երթայ Կ. Պոլսէն ու հետևեալ օրը երեկոյին կը հասնի Գրուսա. տեղացիք կը տանին գիրենք Անտոն Զէյէպիի տունը։ Կաթողիկոսը յաջորդ օրը գառնալով Անտոն Զէյէպիի մեծ տունէն՝ պատուով կ'ընդունի գիրենք ու քովէն չի հեռացներ Տէր Մարտիրոսը. իսկ Երեմիա կը հիւրընկալուի քաղաքի Գետրոս երէցէն, որուն ծանօթացած էր Երուսաղէմի մէջ իր ուխտի գացած տարին։ Մայիս 21ի Երեքշաբթի երեկոյին ուշ ատեն չուր կը բերուի քէ Գրուսա եկած է Դաւիթ Արևելցի, այն՝ որ յառաջագոյն չորս անգամ պատրիարք եղած էր Կ. Պոլսոյ։ Այս անգամ, կը գրէ Երեմիա, անիկա գացած էր Իզնիմիտ՝ անկէ կրկին մայրաքաղաք երթալու և նորանոր յուզումներ պատճառելու դիտումով։ Երբ Կ. Պոլսեցիք կը լսեն Արևելցիի մէջտեղ ելլելը՝ վեց եկեղեցիներու աքոռակալները Իզնիմիտ կը ղրկեն, որպէսզի քանագատեն զայն ետ կեներու Կ. Պոլիս երթալու նպատակէն ու խորհուրդ տան որ երթայ մնա-

Նայ կաթողիկոսի հետեւորդներուն։ Նորընծիր պատրիարքը՝ Ծովհաննէս Մուղնեցի, որ նոյնպէս գացած էր Իզնիմիա, կը յաջողի Դաւիթ Արեւելցին բերել Պրուսա։ Երեմիա երբ անոնց գալը կը լսէ՝ գուրս կ'ելլէ Ցէր Պետրոսի տունէն, նախ համբուրն վրայ կը համբուրէ եկողներուն աչքը, ապա առանց ոչ ոքի բան մը ըսելու՝ վազելով կը հասնի կաթողիկոսին մօտ, ուր կայնի վարդապետներ և քաղաքին իշխաններըը, կը համբուրէ անոր աչքը ու կ'ըսէ. «Հոգեւորե՛ր, ասեմս քեզ, զի Ծովհաննէս վարդապետն առեալ զԴաւիթ եպիսկոպոսն եւ գայր»։ Կաթողիկոսը չատ կ'ուրախանայ ու երեսին երեսն ու ճակատը կը համբուրէ և տասը գրուշ նոց չուխայ մը կը նուիրէ անոր իբրև ասեղնայ (իր բառով մուօրուլուխ)։ Հետեւեալ առաւօտ (Մայիս 22 կիրակի) Հայրապետին առջեւ կը հանեն Արեւելցին, զոր խստիւ կը յանդիմանէ ու կ'ահաբեկէ։ Անոնք Զէքէպի իբ միւս մեծ տունը բերել տալով կաթողիկոսը, որուն ընկերացողներուն մէջ էր Երեմիա, երաշխաւոր կ'ելլայ Արեւելցիին՝ որ այլեւս այդ կոչմիրը չգնգերի ու կը խոստանայ Հոգեւորտէրէն հետը տանիլ գայն Էջմիածին. 200 գրուշ կու տայ Արեւելցիին՝ պարտքերը հատուցանելու և հանապարհի պէտքեր հայթայթելու համար և 2000 գրուշ ալ կը նուիրէ կաթողիկոսին՝ իրը պատառ Ս. Էջմիածնի գանձատան չինուքեան։

Երկու օր վերջ (24 Մայիս Գէ.) Անոնք Զէքէպիի ապարանքը կը հաւաքուին կաթողիկոսին հետեւորդ վարդապետներն ու քաղաքին մեծամեծները, անոնց հետ նաև Երեմիա, ու ամբողջ օրը հոն կ'անցընեն ուրախութեամբ։ Հետեւեալ օրը, Ջուխքշաբթի, Հայրապետը արեւելով ամէնքը ու հեծնելով իր ձորին կը մեկնի, ու իրեն յուզարկ գացողներըը կը գառնան քաղաք։ Երեմիա և իր հայրը Ցէր Մարտիրոս և Ծովհաննէս Մուղնեցի տակաւին երեք օր կը մնան Պրուսա ու բարեկամ-

Ներքը կը պատուեն զանոնք պարտէզ տանելով ու հրջեցնելով քաղաքին գլխաւոր վայրերը՝ Գաբլըճա, ըքագաւորաց տեղիքն ու Ջամլըճա։ Մայիս 30ին, երկուշաբթի, կը մեկնին Գրուսայէն ու Ճունիս 2ին կը վերադառնան Կ. Պոլիս։

1654 Մայիս 22 երկուշաբթի, տան Սրբոց Կուսաց Նացն Հոխիսիմեանց, յիշատակելի օր մը կ'ըլլայ ե-բեմիայի կեանքին մէջ։ Այդ օրը, մինչ նոր յրացուցած էր տասնեւօքն տարին ու ինը օրէ ի վեր քահանայած էր տասնեւութին մէջ, Սուրբ Նիկողայոսի եկեղեցին տեղի կ'ունենայ իր պսակադրութիւնը մեծ հանդէսով։ Օրեր առաջ հարսանիքի նախապատրաստութիւնները կը տեսնուին։ Մայիս 11ին Կ. Պոլսոյ ե. չրջակայից փուռերը կ'երթան ու հարսանիքի կը հրամիրուին Մահտեսի Ամբակումի արհեստակիցները. նոյնպէս Մայիս 13ին ուրիշ խանութներ կ'այցելեն նոյն նպատակով։ Եւ որովհետեւ այդ օրերուն նորոգութիւնները կը կատարուէին իրենց տան մէջ, այդ պատճառաւ հարկ կ'ըլլայ հարսանիքի համար Յոճա Պալի տունը ապգայինին տունը վարձել ու բոլոր հրաւիրեալները նախօրօք, այսինքն Մայիս 21, եղիսկան կիրակին, հոն համախմբել։ Այն տեղէն կէսօրին նշանաւորնէքի կ'երթան Ս. Նիկողայոս եկեղեցին, ուր ներկայ էին երկու կոզմի տաներէցները ու վարդապետները։ Վերջիններէս մին խրատական կը խօսի ու կը յորդորէ սիրով տանիլ ամուսնական լուծը և խազաղութեամբ կենակցիլ միմեանց հետ։ Նոյն երեկոյին տեղացող յորդահոս անձրեւը արգելք կ'ըլլայ հարսանեկան ընթրիքը ընել Յոճա Պալիի տան պարտէզին մէջ ու հարսնեւորները կը ստիպուին ներս քաշուիլ ու նստիլ բազմոցներու վրայ ամի ի վերայ միոյն։

Հետեւեալ օրը, երկուշաբթի (22 Մայիս), Սուրբ

Ընկոչումի մէջ վարդապետներն ու քահանաները նախ առաւօտեան պաշտամունքը կը կատարեն ու ապա գացած կու տան։ Երբ փեսան ու հարսն ու հարսնեւորները կը մտնեն եկեղեցի՝ կը սկսի պատարագը. կը հրաւիրեն պատրիարքը՝ Յովհաննէս Մուշեղեան, Ս. Էջմիածնի նուիրակ Գաբրիէլ վարդապետը ու ամեն ժամկից ու աշակերտակից Տէր Յովհաննէսը, վիճակիներգը Ս. Հռիփսիմէի և Ս. Գայիանէի վկայարանները, ու պատարագի միջոցին կը կատարուի պսակի խորհուրդը։ Եւ օրվհետև այդ օրը, ինչպէս ըսինք, Երջոց Հռիփսիմեանց տօնն էր, այդ առիթիւ Երեմիա կը գրէ իր Օրագրութեան մէջ. «Սոցին բարեխաւսութեամբ բարերարն Քրիստոս հնազանդ ծառայմամբ ըզչնորհս ազգմուքեան իւրոյ յիւր հաւատացեալն եւ մանաւանդ նըւաստիցս, որ կամք հանգէպ ահով սուրբ պատարագիս։ Պատարագին ներկայ կը գտնուին, յիշեալներէն զատ, նաև վանքերու միաբաններք, քահանաներ և ժողովրդեան բազմութիւն մը։ Պատարագէն ետք, Շարականի երգեցողութեամբ, նորապսակները կը տարուին եկեղեցիին դուռը. հոն վարդապետները կ'արտասանեն Հայր մերը ու նո կը գտնան։ Ապա հարսանեկան քափօրը, քահանայից ու գըպիրներու երգեցողութեամբ, կը շարունակէ իր ընթացքը մինչև դուրսի դուռը. երբ կը մտանեն հարսանեաց տան՝ կը վերսկսին երգեցողութիւնները ու ամէնքը կը մտնեն ներս։ Նոյն երեկոյին պալաքցիք ալ կը հասնին ու բոլոր հրաւիրեալները կու տան իրենց ընծաները նորապսակներուն ու հարսանիքը կը շարունակուի մինչև յաջորդ երեքշաբթի գիշեր (Օրագրութիւն, էջ 52–54)։

Ընծաները կը ճոխանան երեմիայի գնոջ ու անոր ծնողաց համ գերդաստանի անուններուն, վասնզի ինք անոնց մասին անէ չիշատակութիւն չ'ըներ իր Օրագրու-

թեան մէջ։ Մէկ անգամ միայն, իր ամուսնութենէն երկու տարի վերջ, 1656 Յունիս 28ին, իր քահանայ հօր հետ միասին աներջիջը այցելութեան երթայը կը յիշէ. «Ես եւ Տէրտէրն իմ գնացաք յաներանցս (էջ 192)։

Երեմիա Մահտեսի Ամթակումի նման բարեպաշտօն ու առաքինի հայրապետի մը ու պաշտպանի մը խնամքին ու հովանաւորութեան ներքեւ երջանիկ ու խաղաղիկ ընտանեկան քոյն մը կազմեց, որուն անդորրութիւնը չվրդովեցաւ երբեք, ու Աստուած օրհնեց իրենց միութիւնը պարգեւելով երեք արու ու մէկէ աւելի աղջիկ զաւակներ։ Ասոնց անգրագառնալու ա-նիք պիտի ունենանք ետքէն։

Յայտնի չէ ապա՛ն քէ երեմիայի կեանքի ընկերը քանի՛ տարի ապրեցաւ. անոր մահը երեմիայէ առա՞ջ պատահեցաւ քէ ետքը. միայն գիտենք քէ 1690 Դեկտ. 27ին, այսինքն իրենց ամուսնութենէն 34 տարի, 7 ամիս ու 5 օր ետք տակաւին կ'ապրէր ան։ Իրենց մանկամարդ աղջիկը Սոզոմէ, որուն մասին պիտի գրենք յետոյ, նոյն օրը կը վախճանի։ Այդ տարի երեմիա իր յօրինած Դանդին (Յաւ. էջ 627–32) կը կցէ Քուրքերէն Ոգը մը՝ ննջեցեալին ընթերցումը դիւրաւնարար իր ի կեանս եղող մօրը ուղղուած. «Ընչեր պէնի սիզ ազլաման սըզլամանս (էջ 632–4)։

Երեմիա գանուելով անչափահաս տարիքի մէջ՝ տակաւին չէր կրնար գործնական մասնակցութիւն ունենալ այդ ժամանակին Կ. Պոլսոյ մէջ յուզուող ազգային–եկեղեցական խնդիրներուն, քէեւ իրրեւ ուշիմ ու հետաքրքիր պատանի՝ հետեւէն կամ մօտէն կը հետեւէր օրուան անցուդարձերուն, ներկայ կը գտնուէր ժողովներու եւ յարաբերութիւններ կը հաստատէր հոգեւորական ու աշխարհական յայտնի անձնաւորու-

քեանց հետ, և գովելի փոյթով տեսածներն ու լսածները օրը օրին գիրի կ'անցընէր իր Օրագրութեան մէջ։

Իր ամուսնութեամբ այլևս չափահասութեան տարիքին կը քաւակսէ Երեմիա ու այնուհետև, համաձայն իր Օրագրութեան, մինչև 1660 տարին, կը սկսի գործնականապէս մասնակցիլ պատրիարքական ու քաղաքին վէճերուն, մինչ ան նեղաժան ու համախորհուրդ և գազափարակից Մահտեսի Ամրակումի ու իր հօր Յէր Մարտիրոս Քէօմիւրճեանին։ Կը մասնակցի նաև ժողովներուն իրեն քաջատուպար ու ինք կը խմբագրէ նամակաները։ Դարձեալ Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեցիի և Յովհաննէս Հուհիճանի հետ գործօն գեր կը կատարէ Եղիազարի բռնութեան ազատութեան աշխատութեանց մէջ։

Շաբունակենք հետևիլ Զէլէպիի Օրագրութեան, անկէ քաղելու համար իր կենսագրութեան վերաբերեալ մասերը։

Եղիազար Այնթապցի 1652 Սեպտ. 23ին մեկնած էր Կ. Պոլսէն գէպի Տիգրանակերտի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը։ Երկու տարուան ու մօտ երեք ամսուան բացակայութենէ ետք, 1654 Դեկտ. 15ին, Ուրբաթ, կը վերադառնայ Կ. Պոլիս և նախ կ'իջևանի Սկիւտար։ Երեմիա իմանալով Եղիազարի գալը՝ գայն ողջունելու համար նոյն օրը քոլոր բարեկամներով կ'անցնի Սկիւտար, այնտեղ կը գիշերէ և հետևեալ առաւօտուն ամէնքը կ'երթան եկեղեցի ու վարդապետը պաշտան կատարել ու մատոյց օրհնել կու տայ։ Նոյն Շաբաթ երեկոյին Երեմիա և ընկերները կը գառնան Կ. Պոլիս։ Հետևեալ օրը, կիրակի, նորէն կ'անցնին Սկիւտար ու հոն կը մնան մինչև երեքշաբթի։ Նոյն օրը վարդապետը պատուով կը տանին Կ. Պոլիս՝ նախ Ս. Աստուածածնի ու յաջորդ օրը, Չորեքշաբթի, Ս. Նիկողայոսի եկեղեցին (Օրագր. 59–60)։ Այնուհետև Եղիազար կը հրաւիրուի Կ. Պոլսոյ

մինա եկեղեցիները՝ Ս. Գէորգ, Ս. Սարգիս, Ս. Հրեշտակապետ և Ս. Լուսաւորիչ, կը պատարագէ, կը քարոզէ և ձեռնադրութիւններ կը կատարէ։

Մահտեսի Ամրակում և Քէամիւրճեանց տունը Ս. Էջմիածնի Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան ժամանակէն համակիր ու բարեկամ եղած էին իրեն։ Մահտեսի Ամրակում ի նշան իր բարեկամութեան 1651ին Ծայամաւուրք մը օրինակել տուած էր Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքին համար, որուն ստացողը եղած էր Եզիազար։ Աւոր Ծիչատակարանին մէջ Տէր Մարտիրոս Քէամիւրճեան կը գրէ. «Ես մեք Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ Տէր Մարտիրոս եւ Տէր Ովանէս (երկմիայի վարժապետը) քահանայքս . . . հարեալ էաք ի սէր վարդապետիս և միշտ ընդ նմա չրջէաք գցայդ եւ գցերեկ՝ անանձնատ կալով յեկեղեցական եւ յայլ ծառայական գործս»(1)։ Եզիազարի այս անգամ Կ. Պոլիս գառնալուն իր բարեկամներուն վրայ կ'ունենայ նաև Տէր Մարտիրոսի անգրանիկ գաւակը և Մահտեսի Ամրակումի որդեգիրը՝ Երեմիա, որ իբրև ուսման ծարաւի երիտասարդ՝ օրդիական սիրով կը փարի անոր՝ գրաւուելով անոր քաղցրաբան վարդապետութիւններն ու անձանձիր քարոզութիւններէն և գեղեցիկ ըսա Աստուծոյ քաղաքավարութիւններէն։ Այնուհետև գրեթէ անբաժան կը գտնենք զինքը Եզիազարէն, այնպէս որ երբեմն գիշերներն անգամ անոր մօտ կ'անցընէ, ու այդ սերտ յարաբերութիւններէն, անտարակոյս, մեծապէս կ'օգտուի Երեմիա ու անոր առաջնորդութեամբ կը զարգանայ կրօնական և ուրբգրական ուսմանց մէջ, ինչպէս յիշեցինք վերև։ Երեմիա հաքէն, 1682ին, իր էջմիածին առ Եզիազար կաթողիկոս ուղղած քուղքին մէջ (Ծաւէլ. էջ 435) սրտագին տողերով կը յիշէ

(1) Թարսա Ակրաար առ Ակինեանի, էջ 25։

իրենց այս փոխադարձ սէրը և ընտանի մտերմութիւնը։ Աւսոր մէկ ապացոյցն ալ է այն՝ որ իր Օրագրութեան մէջ երբ Եզիազարի մասին կը գրէ՝ ընդհանրապէս ամեր վարդապետաց կ՚անուանէ զայն։ Նոյն մտերմութեամբ երեմիա կը կապուի նաքէն Մարտիրոս վարդապետ Ղրիմեցիին հետ ալ։

Ամէհանէս Մուշեղեցի քէն սկիզբէն առեքսա սիրայիր ընդունելութիւն կ՚ընէ Եզիազարին, մինչև իսկ կոչունքի կը հրաւիրէ զայն (8 Օգոստ. 1655), և սակայն չի հանդուրժեր անոր ներկայութիւնը Կ. Պոլսոյ մէջ, կասկածելով թէ մի գուցէ անիկա իր ճարտար լեզուով ու հնարամտութեամբ ու քաղմապիսի կարողութիւններով ուժով մրցակից մը հանդիսանայ իր դէմ։ Արդարև չատ չանցած երկուքին միջև յարաբերութեանց ցրտանալուն առիթներ նլատն կու գան։

Երուսաղէմի մէջ Յոյները, որոնք Մոսպատիկի ատրիէն ի վեր (1631) սաստիկ հակառակութիւն ցոյց կու տային Հայոց դէմ, կը յաջողին մերայնոց ձեռքէն յափշտակել Հապէշներուս վանքերն ու կալուածները, զոր իրենց երկերը երբեմն ունէին Հայոց պատրիարքութեան, որուն հնուանկներն էին արդէն։ Ամէն գաս Յոյները նորանոր ոտնձգութիւններ կ՚ընեն սրբավայրերուն մէջ Հայոց իրաւունքներուն դէմ ու մինչև իսկ կը փորձեն յափշտակել մեր Ս. Յակոբեանց վանքը։ Այս խնդիրներուն արմատանդը հասած էր ինչպէս կ. Պոլիս՝ նոյնպէս Թուրքիոյ նահանգներն ալ։ Հայոց և յունադաւան ազգերուս միջև։ Ամէն տուր մը առնելք մէկ, կը գրէ երեմիա (Օրագր. էջ 87), Պուզտանի մէջ, ուր տակաւին Հայեր կան, յունադաւան տեղացիներ փակեր են Հայոց եկեղեցիները, պատճառելով՝ մէկ Հոր ազգը

Երուսաղէմի մէջ հանգիստ չի տար մերիններուն։ Ե-
զիպտոսը գայթ իմանալուն պէս՝ 1658 Օգոստոս 27ին
կ'երթայ Երուսաղէմի Ռուներց պատրիարքին, որ այս
վէճերուն առիթ կ. Պոլիս գացած էր, բայց չի գըտ-
ներ գային իր տեղը, վասնզի մէկ ժամ առաջ նաւ մը-
տած էր Երուսաղէմ գառնալու համար։ Եզիպտոս
խոկոյն կը գառնայ Ղալաթիոյ Մ. Լուսաւորիչ եկեղե-
ցին, ու միջոցներ ձեռք կ'առնէ ու կը յաջողի հետև-
եալ օրը (28 Օգոստ.) Մարմարայի բացերէն ետ գար-
ձընել սալ Ռուներց պատրիարքը տանող նաւը, որ
խայխոս կը ձգէ Տումգափուի առջև։ Նոյն օրը Ե-
զիպտոս Մ. Նիկողայոսի եկեղեցին ժողովի կը կոչէ
վեց եկեղեցիներուս ասպիրէցներն ու իշխաններըը։
Վերջիններս մարդ կը ղրկեն Մուշնեցիին, որ ինք ալ
գայ ժողովին ու միասին խորհրդակցին։ Ան ի՞նչ
պարագ ունի՞մ, կը պատասխանէ Մուշնեցին, հո-
գալու Ռուզտանի Հայերըը։ Ժողովէն ետք Եզիպտոս,
հետը առնելով քանի մը քահանաներ ու իշխաններ,
կ'երթայ նաև Ռուներց պատրիարքէն բացատրութիւն
կը պահանջէ Ռուզտանի դէպքերուն մասին։ Պատրի-
արքը անգէտ կը ձևանայ, ու անմիջապէս իր խոհ ձեռ-
քով նաւին վրայ նամակ մը կը խմբագրէ Ռուզտանի
իշխանին ուղղեալ, յայտնելով թէ Հայոց և Ռուներց
միջև ուխտի գաչինք մը կնքուած է, որուն համա-
ձայն անոնք խաղաղութեամբ և սիրով կ'ապրին Երու-
սաղէմի մէջ։ Գիրը կը յանձնէ Եզիպտոսին ու նաւը
կը շարունակէ ճամբան։ Եզիպտոս կը վերադառնայ
Մ. Նիկողայոս. կարգալ կու տայ Ռուներց պատրիար-
քին գիրը ու կը ղրկէ Ռուզտանի պարոնին։ Այս խըն-
գիրին մէջ Մուշնեցիին ցոյց տուած անտարբերութիւնը,
անկասկած, ապէկ ալքով չի գիտուիր ամանց կոչմէ
ու կը նպաստէ համակրութեանց Եզիպտոսի կողմը
գառնալուն։

Հետեւեալ դէպքը ապացոյց կը սաստկացնէ երկու կոչմերու հակառակութիւնը։

Նոյն տարեւան (1655) Մայիս 30ին Քոճա Ալէմ անուն ազգայինն փեռան կ. Պոլիս հասնելուն՝ կը բերէ գոյժը Փիլիպպոս կաթողիկոսի մահուան, որ տեղի ունեցած էր Էջմիածնի մէջ Մարտ 24ին, Քառասուն մանկանց տաճին օրը, ու տեղը ընտրուած էր Յակոբ Դ. Ջուղայեցի։

Փիլիպպոս կաթողիկոս իր կ. Պոլիս գտնուած տարին Յովհաննէս Մուղնեցին պատրիարք կարգած էր (1653 Ապրիլ) մէկ տարուան պայմանաժամով։ Սակայն երբորդ տարին էր որ ան կը վարէր պաշտօնը՝ կաթողիկոսի հովանաւորութեամբ ու իր կուսակիցներուն պաշտպանութեամբ զօրացած։ Փիլիպպոսի վախճանէն ետք վեց ամիս անցած էր ու տակաւին Մուղնեցին կ. Պոլսոյ եկեղեցիներուն մէջ յիշատակել չէր տուած նոր կաթողիկոսի անունը։ Անիկա կը սպասէր որ գոյ օրհնութիւնն անդրանիկ կոնդակը, որու մէջ կը յուսար հաստատուած տեսնել գինքը պատրիարքական աթոռին վրայ, ինչ որ պիտի նպաստէր առաջն առնելու Եզիազարի ու իր կուսակիցներուն յաւակնութեանց։

Եզիազար Գուգունի փակուած եկեղեցիներու քշնամ խնդիրը կարգադրելէն ետք՝ կ. Պոլսէն մեկնելու նպատակով անցած էր Սկիւտար, պատրաստած էր ձիերն ու ջորիները, բայց կը ձգձգէր իր մեկնումը՝ պատճառելով քէ ուղեկիցներուն կը սպասէ։ Իր բարեկամներն ու սիրելիները, որոնց մէջ էր Երեմիա, ամէն օր գովը կ'երթային ու երեկոյին կը գտնային կ. Պոլիս։ Ըսանք ալ անոր մօտ կը գնէրէին Սկիւտար։ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ նախակոններէն քանի մը քառասունք կը տարաձայնեն՝ քէ Սկիւտար երթեւեկող-

Ներու Նպատակն է իրենցնել Մուշնեցին պատրիարքութիւնէ ու տեղը Եղիազարը նատեցնել։ Մուշնեցիին կուսակիցները ժողով կը գումարեն Ս. Նիկողայոս Եկեղեցին, ուր Ներկայ կը գտնուի Նաև Մուշնեցին։ Այնուհետև չարաթ մը ամբողջ բուռն հակամարտութիւններ տեղի կ'ունենան Եղիազարեաններու և Ծովհաննէսեաններու միջև։ Առաջիններըը կը բոլորուին Եղիազարի չուրջը՝ Սկիւտար, ու միւսները՝ Մուշնեցիին չուրջը. ու երկու վարպապետները ծանր պիրեր կը փոխանակեն իրարու միջև։ Մուշնեցին կը գրէ. «Ես կաթողիկոսի հրամանով ու բոլոր քաղաքիս հաւանութեամբ նատած եմ ու ոչ մէկը հակառակ չէ ինձ. գուն ի՞նչ ունիս հետս. եկար հոս՝ գրամ հաւաքելու, պատիւ վայելելու, ե՛լ գնա այլևս. ձեզ չենք պատ՝ ես ակամայ կը գրկեմ քեզ, ասյլներ։ Եղիազար կը պատասխանէր. «Ես քաղաքդ հինա ըրած եմ. ես կը նըստիմ, գուն ու՞ղ կը վարես. երբ գուն այդպէս պիս կ'ուզարկես՝ ես չեմ երթար, այլ քեզ կը հանեմ»։ Այսպէս Եղիազար տեղէն չէր շարժիր եւ Մուշնեցի չ'ուզեր բաժնուիլ աթոռէն։ Երկու կողմի կիրքերը կը բորբոքին ու Ծովհաննէսեաններէն մաս մը խանձրն ու չատերը եկեղեցիները կը խմբուին ու կը սկսին գաւեր Նիւթել Եղիազարի ու անոր համակիրներուն դէմ։ Հուսկ ապա, Սեպտ. 14ին, վեց եկեղեցեաց մեծամեծներէն երկերկու խոհեմ մարդիկ կ'երթան Եղիազարի սաքը կ'իյնան ու Մեղա՛յ կ'ըսեն։ Եղիազար կը պատասխանէ. «Քանի որ եկաք, ես ալ ձեզմէ կը խնդրեմ որ չսոխպէք գիս այլազգիներու գուռը իյնալ, այլ գուք ձեզնէն մեր գաղը տեսէք։ Իմ յանցանքս այ՛ս է, որ Փիլիպպոս կաթողիկոս մեծ պահոց մէջ վախճաներ է ու տեղը Ծակոր կաթողիկոսն է նըստեր, ու մինչև այսօր, որ Ս. Յակոբ տօնն է, Մուշնեցին տակաւին անոր անունը չիշատակել չէ տուած

պատարագի մէջ։ Եկեղեցին կը պատասխանէ. «Քո՛ղ այդպէս ըլլայ», ու ետ դառնալով՝ եպիսկոպոսի խոսքերը կը հաղորդեն Մուշեղեցիին, որ չըլլաթրականով մը կը հրամայէ Ս. Աստի նահատակաց Եպրաքի օրէն սկսեալ յիշել Յակոբ կաթողիկոսի անունը պատարագին մէջ։

Սեպտեմբեր 20ին եպիսկոպոս Սկիւտարէն Ղալաթիա կը դառնայ ու այնտեղէն ընդունելութեան թուղթ մը կը գրէ Յակոբ կաթողիկոսին ու կը գրկէ Մուշեղեցիին որ ան ալ կ'երթէ։ Ասիկա հնարք մըն էր եպիսկոպոսի կողմէ, որպէսզի ինք կ. Պոլիս սպասէ՝ մինչև թուղթին պատասխան ընդունիլը կաթողիկոսէն։ Անդին Մուշեղեցիի հուսափիցներէն ծածկապէս Յակոբ կաթողիկոսի ուղղակի բազմաթիւ հանրագրութիւն մը կը պատրաստուի, ուր նկարագրելով վերջին անցուդարձերը՝ կը խնդրուի որ բանադրէ եպիսկոպոսի երկու երես մարգիկը, որպէսզի քանքաթափ ըլլան, որովհետև, կ'ըսուի, բոլոր քաղաքը մեր կողմն է ու միայն երկու երես հոգի միւս կողմին յարած են։

Այդ օրերուն Յովհաննէս Մուշեղեցի մայրաքաղաքին երեսփոխանները կը համախմբէ Ս. Նիկողայոսի եկեղեցին ու կարդալ կու տայ իրը թէ Յակոբ կաթողիկոսէ այնինչ հասած թուղթ մը, որուն մէջ գրուած էր. «Ախանճանեցւոյ Հոգևորականները ու մենք նատանք անոր տեղ, ու հանգուցեալի կարգադրութեան համաձայն Յովհաննէս վարդապետն է մեր առաջնորդը, ու ով որ չհամեհնայ ու հակառակի անոր՝ այդպիսին Աստուծոյ սուրին կը մատնեմ»։ Ընկերդրները հայրապետական այդ անգրանիկ գիրին պարունակութիւնը անպատչեճ կը գտնեն ու կը կասկածին անոր վաւերականութեան վրայ։ Մանքն ամէն Հայէպցի Դաւիթ վարդապետ Ս. Գէորգի խուցերէն մէկուն մէջ կը գտնէ

ու Եզիազարին կը զրկէ այդ գիրքին սեպագրութիւնը, զոր կը կարգայ նաև Երեմիա, ու երեքն կ'երթան այդ կոնդակին կեղծ ըլլալը, պատրաստուած Կ. Պոլսոյ մէջ՝ Մուշեղեանի ու իր արքեպիսկոպոսութեան կողմէ։ Վէրջիններուս մէջ գլխաւոր դերակատարներն էին համաձեռն երեք Աստուածատուր քահանաները (Քէլքէլ, Քնար և Պարմախսուզ)։ Զաքարիա գալֆա և Մասգիւզի Յակոբ ապգեցիկ ապգայիններէն և ուրիշ երեցներ ու աշխարհականներ. հաքէն ասոնց վրայ կ'աւելնայ ՃԸՀԷՆԷՄ Նէրսիվէնի կոչուած Անգրէաս երէց։ Այնուհետև երկու հակամարտ կողմերը բացորոշ գիրք կը բռնեն իրարու դէմ և բուռն քափով կը ճգնին գիրքը յաղթահարել, քէև Եզիազար և Մուշեղեան Սեպտ. 26ին առերես հաչտուած էին միմեանց հետ։

Յակոբ կաթողիկոսի իսկական առաջին կոնդակը կը հասնի Հոկտ. 26ին։ Անոր մէջ գրուած էր. «Եթէ Փիլիպպոս կաթողիկոսի կարգած առաջնորդը չէք ուզեր, գով որ ուզէք՝ պայն զրկեմ ձեզ»։ Յակոբ կաթողիկոսի այս գիրին հասնելէն հինգ օր վերջ, Նոյ. 5ին, Եզիազար վարդապետ կ'երթայ Պրուսա(1)։

Այդ օրերուն Կ. Պոլիս հասած էր Երուսաղէմի Աստուածատուր պատրիարքի աշակերտ Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեցի, որ գործուղ ներկայ մը պիտի հանդիսանար Եզիազարի ու իր կուսակիցներուն։ Արդարև չատ չանցած Ղրիմեցի եկեղեցիներուն մէջ իր ճարտարբանան քարոզներով կը գրգռէ ժողովուրդը Մուշեղեանին դէմ։ Անկէ վերջ կապ ու կռիւներն ու վէճերը այնքան կը սաստկանան, որ Մուշեղեանի կողմակից-

---

(1) 1853 Դեկտ. 29-30 լուսնակալու գիշերը կը վախճանի Տէր Մարտիրոս Քհնայիւթեանի մայրը և յուղարկաւորութիւնը կը կատարուի Պալաթի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին (Օրագր. էջ 102)։

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՎՐԴ. ՂՐԻՄՅԱՆ

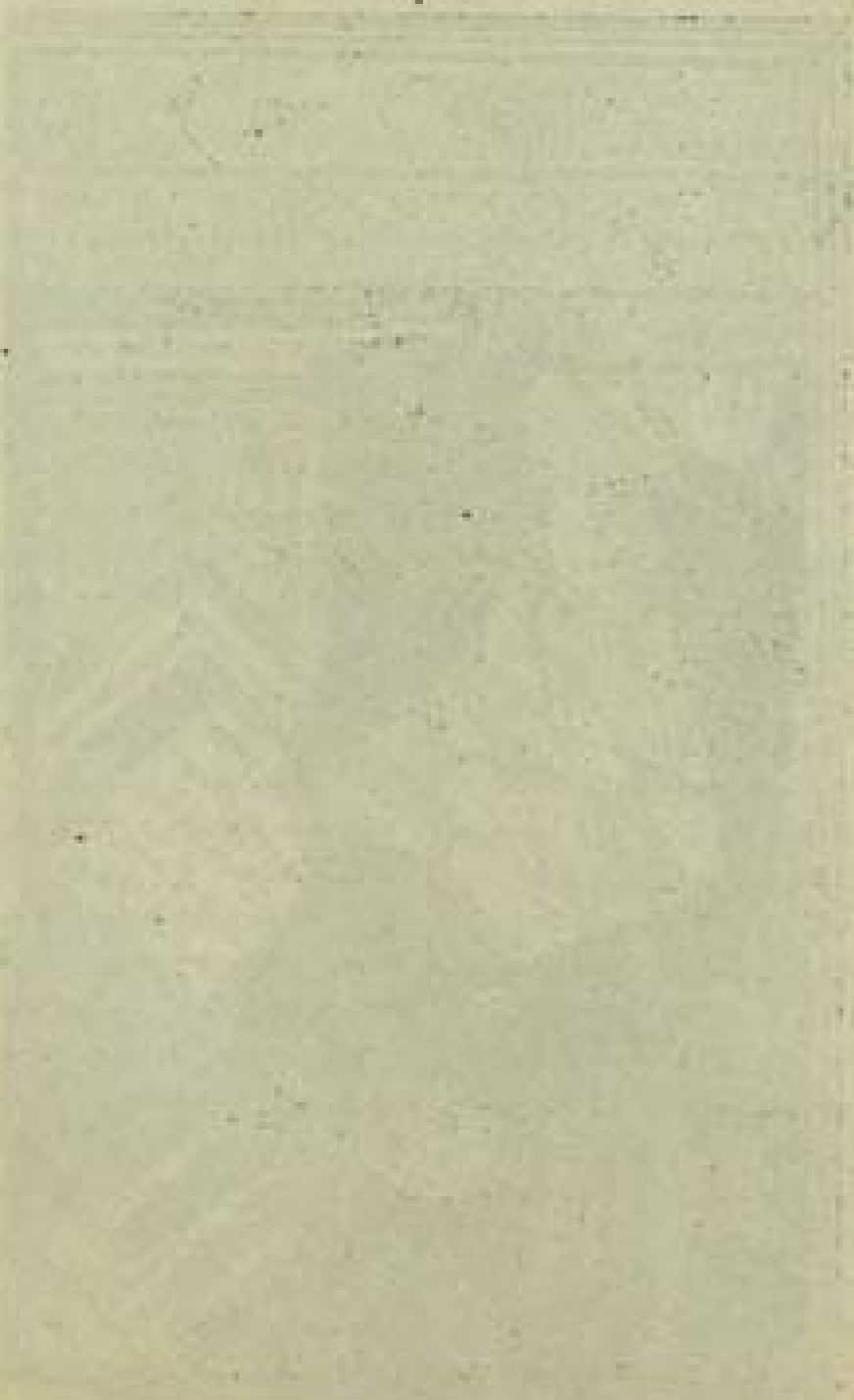

Նեղլն քանի մը ապստնցիկ մարդիկ խորհուրդ կու տան անոր հրաժարիլ պատրիարքութենէ ու հետառնալ Կ. Պոլսէն։

Մինչդեռ Կ. Պոլսոյ մէջ կիրքերը իրենց գագաթնակէտին հասած էին, լուր կը հասնի Երուսազէմէն թէ Յոյները կը յաջողին վերջնականապէս տիրառնալ Հապէշներուն տեղերուն և Նկրտիլ ձեռք գարնելու Ս. Յակոբեանց վանքին՝ առարկելով թէ կանուխէն իրենցը եղած է ան։ Աստուածատուր պատրիարք հետացած էր Երուսազէմէն և Գրուսա կը սպասէր ու իր աշակերտ Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեցին քիչ առաջ ղբրկած էր Կ. Պոլիս, որպէսզի քաղաքին Թուրքերուն հետ խորհրդակցարար ճար մը գտնէ վտանգին առաջքն առնելու։ Ղրիմեցիին նախաձեռնութեամբ ժողով մը կը գումարուի Ս. Նիկողայոսի եկեղեցին (22 Դեկտ. 1655)։

Այնտեղ կ'որոշուի Սղիտպար վարդապետի գործակցութեան դիմել և մարդ ղրկելով բերել առ գայն Գրուսայէն, ուր այդ օրերը գացած էր։ Սղիտպար կը գտնայ Կ. Պոլիս 1656 Յունուար 25ին ու նախապէս կ'երթայ Ս. Աստուածածնին։ Անկէ առընչ գինքը Ս. Նիկողայոսս, կը գրէ Երեմիա։

Որպէսզի միանգամընդմիշտ վախճան տրուի պատրիարքական վէճերուն և Մուղնեցի նորէն աչք չունենայ Կ. Պոլսոյ աթոռին՝ Սղիտպար 1656 Փետրուար 12ին ժողով մը կը գումարէ և քուղք մը կը պատրաստէ տէրութեան ուղղելու, յայտնելով թէ պոլսահայ ժողովուրդը համաձայն է որ՝ քանի նախապէս սըրբուած քաղաքական հրովարտակին՝ այսուհետև ալ պատրիարք կամ առաջնորդ անունով ոևէ անպզուխ ոտք չկոխէ մայրաքաղաք ու դարձեալ վճիռներով կառավարուի պատրիարքական աթոռը։ Սղիտպար ըսպառնալիքով այս քուղքը կնքել կու տայ բոլոր ժո-

զովականներուն։ Ասոր վրայ Մուշեղեանի կուսակիցները անոր խորհուրդ կու տան անցնիլ Սկիւտար՝ ըսելով. «Գնա՛ ժամանակ մը չրջէ, մինչեւ տեսնենք ի՛նչ կը լինի»։ Բայց եւ այնպէս անոնք քնաւ չեն յուսահատիր ու հակառակորդ կողմը յաղթահարելու համար դիւքուքներուն ու կախարդութիւններուն կը դիմեն ու մինչեւ իսկ կը յանդգնին տարաձայնել՝ թէ Եղիազար մանկութեան ժամանակ տանկըցած է, որպէսզի այս կերպով կարենան ջնասել անոր անձին եւ տոպրէգին քաշուելու տիպել գայն։

Իսկ Եղիազար ու Մարտիրոս վարդապետներ չքնաղ ժողովուրդի ուշադրութիւնը Երուսազէմի վրայ կը հրաւիրեն եւ կը պարտաւորեն ու կը նզովեն գանոնք՝ որ բարձի քովէն ըրած Երուսազէմի Ս. Տեղացը խնդիրները եւ նոյն իսկ Ս. Յակորի գոյութեան սպառնացող վտանգը, իրենց հակառակութիւնը կիրքերուն գրգռում տալու նպատակ ունէր։

Եղիազար նոյնպով ձեռք կ'առնէ Երուսազէմի խնդիրը, ատեպ կ'երթեւեկէ մեծ վէգիրի եւ գազատկերներու դիւանները ու պետութեան գլխաւոր աւագանիին մօտ ու պատ կը վարէ Կ. Պոլսոյ Ցունաց պատրիարքին դէմ։ Այս երթեւեկութեանց առեն ուրիշ ազգայիններու հետ ամէն անգամ իրեն կ'ընկերակցէին նաեւ Երեմիան, որ անբաժան էր իրմէ ու Մարտիրոս վարդապետէն ու անձնուէր աչակից մը եղած էր իրենց ու ինք կը խմբագրէր պէտք եղած քուղթերը։ Ցիշենք նաեւ՝ թէ Երեմիա կիրակի եւ տօն օրերը կը քոնէր Ս. Էջմիածնի պնակը ու նոյն առեն վիրակացութիւն կ'ընէր Մահտեսի Ամրակումի անպահական փուռին։

Մինչ Եղիազար ու Մարտիրոս վարդապետներ Երուսազէմի համար ոգի ի քոին կ'աշխատէին, անդին Մուշեղեանի արբանեակները կը շարունակէին ամէն

ջանք գործ դնել գործնելու համար գայն իր սիրուը, ու իրենց կամքը առաջ տանելու համար ձեռք կը գար-նէին էջմիածնի հաստիքներուն։ Շաբաթ օր մը (3 Մա-յիս 1635) էջմիածնի պնակը բռնելու համար երեմիա կ'ուրիայ նկնգնցի ու կը տեսնէ որ հոն կը կարգացուի Ընդհատ վրդ.-ի կ. Գալաթ վնց նկնգնցիներուն ուղ-ղած մէկ գիրը, որով խստիւ կը պատուիրէր գագրե-ցընել այնուհետև էջմիածնի գանձանակը, քանի որ, կ'ըսէր, ժողովուրդն ուրքն ու ոգորմութիւնը փո-խանակ իր տեղը հասցնելու՝ կախարդներու և վհուկնե-րու կը կերցընեն ու գինք սպաննել տալու նպատա-կով գաւեր կը լարեն իր գէմ։ ԵՒյդ օրէն, կը գրէ ե-րեմիա, «նա ոչ բռնեցի գիմադրեր եւ այլեն նոյն-պէս»։

Ընդհատումնանք Մուշեղեցիի և համախոհներուն չար արարքները տեղեկագրած էին Նորընտիր կաթողիկո-սին ու հոգևոր բարձրագոյն իշխանութիւններէն ապրու անօրինութիւնան մը կը սպասէին՝ որպէսզի վերջ մը արուէր այդ անհաճոյ կացութիւնան։ Մայիս 13ին էջ-միածնի տեղապահը կը թերթէ սպասուած պատաս-խանը, որուն պարունակութիւնը կը հիասթափեցնէ գերեզմ։ Կաթողիկոսը կը գրէր. «Քաղաքիդ բանը միշտ այդպէս է. ես ի՞նչ կարող եմ ընել։ Դուք հրամանն ունիք որ այսուհետև անապրուստ չնատեցնէք. մի՛ նըս-տեցնէք ու առաջուան պէս քո՛ղ ձեր իշխաններուն ձեռքը ըլլան նկնգնցիները, ու ինքէ հաւանիք, ատ-կից կամ անկից՝ ո՛ր մէկը որ ուզէք՝ գայն քարոզիչ կարգեմ ձեզ։ Ես չեմ գիտեր ի՛նչ ըսեմ. ահա՛ երեք տարին է վեր ձեր մէջն էր (Մուշեղեցին) ու ոնչ խըն-դիր չունէիք հետը. այս երեք ամսուան մէջ ի՞նչ պա-տահեցաւ որ այսպէս եղաւ։ Շնորհգէն ի վեր չորս քուշիք եկաւ ու ես չեմ գիտեր ինչ ի՛նչ պատասխա-նեմ, վասնզի այդ քուշիքները համառձակ չեն իրարուս։

Սոյն պատասխանագրին հասնելուն յաջորդ Հինգշաբթի օրը (17 Յուլիս) Մ. Ատաւուածածնի եկեղեցիին մէջ ընդհանուր ժողով (սինհոդոս) կը գումարուի, ուր ներկայ կը գտնուին Քաչատուր Սեբաստացի, Մարտիրոս Ղրիմեցի, Ղազար Ստամպոլցի և Եղիազարի ա. չակերտ Իգնատիոս ու հիւրակոս վարդապետներ, Սիսի միաբան Քաչատուր եպիսկոպոս և Կ. Պոլսոյ իչխաններն ու աքոռականները։ Ժողովին մէջ կը կարդան Ծակոր կաթողիկոսի քուղքը ու կ'ըսեն. «Մենք բոլոր վարդապետներս քննութիւն կատարելով վերահասու եղանք Մուղնեցիի չարութիւնան ու արժան գատեցինք նզովել զայն և լուծել իր վարդապետական կարգէն ու քրիստոնէութիւնէ նոյն իսկ, բայց չերթինք այդ բանը, ու անոր արարքները տեղեկագրեցինք կաթողիկոսին, որ ինք բանադրէ ու կարգալոյծ ընէ զայն։ Կաթողիկոսը, սակայն, առ ոչինչ համարած է այդ ժողովը ու մեր քուղքը, որուն ներքև կնքած էինք բոլոր վարդապետներս ու վեց աքոռականներըս։ Ու գաւառաւոնով սա վճիռը կու տան. «Որովհետև կաթողիկոսը մեզ կարեւորութիւն չտալով այսպիսի գիր մը ղրկեր է, ուրեմն անիկա այլեւս պէտք չէ մեզի, ու այսուհետև անոր անունը չյիշուի պատարագի մէջ»։ Այս վճիռին համաձայն՝ յաջորդ Շաբաթ օրէն (19 Յուլիս) սկսեալ կը գադրեցնեն Ծակոր կաթողիկոսի յիշատակութիւնը ու տեղը Մ. Լուսաւորչի անունը կը յիշեն։

Այս կարգադրութիւնը դիւր չի գար Եղիազարի հակառակորդներուն, որոնք կարեւորութիւն չտալով ժողովի որոշման՝ կը ստիպեն իրենց կողմի քահանաներուն յիշատակել կաթողիկոսի անունը։ Եղիազար քէնէ անձամբ չի մասնակցիր յիշեալ ժողովին, բայց կասկած չկայ որ իր քէկտրութեամբ չարժած էին ժողովականները, վասնզի հազէն երբ անասասով քա-

հանանքը իրեն կը տանին՝ խօսիս կը յանգիմանէ ու կը պատժէ պահանք(1)։

Քիչատակութեան այս արգելքը միայն մէկ ամիս կը տեւէ։ Օգոստոս 11ին Յուհաննէս, Յուհաննէս Աստմ և Պաբգէն Զէյէնի Սղիտպարի կը գիմեն ու կ'աղերսեն որ յիշատակել տայ կաթողիկոսը։ Սղիտպար քնդատաքնելով անոնց խնդրանքին, մանաւանդ Յուհաննէսի, որ Օսմանեան ատեաններուն քով հանդուրժած մէկն էր և որուն ժամանակութեան պէտք ունէր սահմանման խնդրոց կարգադրութեան համար, միւս կողմէ նորանոր վրդովմունքներու տեղի չտալու դգուշաւորութեամբ՝ կը վերցնէ արգելքը և Օգոստոս 17ին, վերափոխման տօնին օրը, կը վերսկսին կաթողիկոսի անուան յիշատակութիւնը։

Ու խոհապէս այդ օրերուն Սղիտպար և Յուհաննէս Պոյնուէյրի մեծ վէգիրին ատեանը Ցունաց Ներկայութեան կը յաջողին հաստատել Հապէշներու վրայ Հայոց ունեցած իրաւունքը ու ըստ այնմ քաղաւորական հրովարտակ մը հանել կու տան։ Ապա պէտք կը տեսնեն Պրուսայէն Կ. Պոլիս կոչել Աստուածատուր պատրիարքը՝ հրաւիրակ գրկելով իր աշակերտ Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեանցին։

Սեպտեմբեր 14ին, Վերացման Ս. Խաչի տօնին օրը, Սղիտպար վրդ. Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին հրաժեշտի քարոզը կը խօսի ու կը յայտնէ՝ թէ Պրուսայի ազգրմութեամբ Երուսաղէմի խնդիրը յաջող վախ-

---

(1) Սղիտպարի այս ընթացքէն կը տարուինք ենթադրել թէ անիկա, վերջ տալու համար Ընկերութիւններու տիրապետութեան, արգելն այդ տարիէն կը ծրագրէ բաժնել Օսմանեան բաժինի կամ՝ ինչպես ասվորութիւն էր ըսել՝ Հռոմոց Ցան Հայերը Պայրաէն ու անոնց համար անջատ կաթողիկոսութիւն մը տանգծել Երուսաղէմի մէջ. ծրագիրը՝ զոր իրագործենց ուր տարի ետք։

ճանի մը յանգած ըլլալով, ինք այլևս իր տեղը՝ այս-
ինքն Տիգրանակերտի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածն-
նի վանքը կը գտնայ։ Կ. Պոլսէն չմեկնած, իր մին-
նորգութեամբ, Աստուածատուր պատրիարք վարդա-
պետական գաւազանի իշխանութիւն կու տայ Մարտի-
րոս Ղրիմեցիին (28 Մարտ.), ու ինք կ'անցնի Սկիւ-
տար՝ չարունակելու համար իր ճամբան։ Բայց ազգին
իշխանաւորները խորհելով թէ եղիազարի նման խոս-
քով ու գործքով յաջողակ ու հնարամիտ մէկու մը
ներկայութիւնը կարևոր է երուսազէմի մէջ, որպէսզի
քաղաւորական հրովարտակը արձանագրել տայ անգլին
գառաբանին մէջ ու հետագային անոր գործադրու-
թիւնը, Հոկտեմբեր 5ին՝ հետերնին ուննենալով երե-
միան, անոր ետևէն կը հասնին Սկիւտար ու կը հա-
մոզեն՝ ետ կենալ Տիգրանակերտ երթալու պիտաւորու-
թենէն, ու հետևեալ օրը գայն կը գարձնեն Գում-
գափու։ Աստուածատուր խոկոյն իրեն փոխանորդ կը
կարգէ եղիազարը, որ երեք օրէն, Հոկտ. 9ին, ճամ-
բայ կ'ելլէ գէպի երուսազէմ։

Եղիազարի մեկնելէն վեց օր ետք (15 Հոկտ. Դշ.)
Սիսի Քորոս կաթողիկոսը Սկիւտարի վրայով կը հասնի
Կ. Պոլիս ու կ'իջևանի Ս. Աստուածածնի եկեղեցին։
Ճաչօրդ Շաբաթ ու կիրակի օրերը կը քարոզէ հոն,
Հոկտ. 26ին կը պատարագէ ու 30ին կը մեկնի Ա-
րիանուպոլիս և մէկ ամիս ու հինգ օր ետք (1 Դեկտ.)
կը վերադառնայ Կ. Պոլիս։

Թէև եղիազար և Մուշեղեցի հեռացած էին մայ-
րաքաղաքէն՝ բայց իրենց կողմնակիցներուն կիրքերը
չէին հանգարտած տակաւին ու հակամարտութիւնները
կը շարունակուէին երկուառեք։ Մուշեղեցիի համա-
կիրները միշտ կը գրէին Ճակոբ կաթողիկոսի, իր նպաստ
իրենց պաշտպանելուին, ու կ'աշխատէին վերադարձնել

պայն իր աթոռը. ասով մեծ յոգեմանակ մը տանիլ կը կարծէին իրենց հակառակորդներուն վրայ։ Կ'երևի թէ Յակոբ կաթողիկոսի համակրութիւնը Մուշեղեցիի կողմն էր երկու պատճառաւ. նախ՝ որ ան նշանակուած էր իր նախորդին՝ Փիլիպպոս կաթողիկոսի կողմէ, և երբ կրօրդ՝ Մուշեղեցի Արևելցի եպիսկոպոս մը ըլլալուն՝ բնականաբար պիտի աշխատէր Օսմանեան բաժնի Հայոց մէջ Մայր Աթոռն համայքը բարձր պահել և Ամենայն Հայոց հայրապետի ազդեցութիւնը չնուազեցնել։ Այդ պատճառաւ կաթողիկոսը այնքան կարևորութիւն չէր ընծայեր Մուշեղեցիի գէմ եղած ամբաստանութիւններուն. ընդհակառակը՝ սիրայիր քուղքեր կը ղրկեր անոր։ Մուշեղեցիի մարդիկը պարծանքով կը տարածէին հայրապետի այս ջերմ վերաբերմունքը ու յոխորտ կեցուածք մը ունէին Սղխազարեանց գէմ։ Վիրջիններս սակայն կը յաջողին իրենց կողմը շահիլ Թարս կաթողիկոսը, որմէ կ'ակնածէր ժողովուրդը իր բարձրագոյն ատիճանին համար։

Թարս կաթողիկոս այս խնդիրներուն պատճառաւ 1656 Դեկտ. 19ին ընդհանուր ժողով կը գումարէ Ս. Աստուածածնի եկեղեցին։ Ժողովին ներկայ կը գտնուին Եպիսկոպոսք Սեբաստացի և Մարտիրոս Ղրիմեցի վարդապետները և Թադէոս ու Եպիսկոպոսանները, Յոհաննէս Ռուհիճան, Կ. Պոլսոյ վեց եկեղեցիներու և Սկիւտարի քահանաներն ու իշխանները և խուռն բազմութիւն մը ժողովուրդի ամէն գասակարգէն։ Մուշեղեցիի ազգանեակները, գլխաւորութեամբ Գարամխատուզ Աստուածատուր և Տարաքխանեանի վարգան երէցներուն, առանձին ով ժողովը իր կաթողիկոս նախագահով նպատակաւ տրամագրուած է գէպի Սղխազարն ու Սղխազարեանները՝ գայն խանգարել կը փորձեն։ Եպիսկոպոսներն (21 Դեկտ.) Թարս կաթողիկոս Ս. Աստուածածնի եկեղեցիի բեմէն

կը նկարագրէ Մուղնեցիի արարքները, կը մեղադրէ Ճակոբ կաթողիկոսը, որ սայս հերձուածող Մուղնեցւոյն ձեռաց լոյս է պրծեր, ու ծանր նզովքի տակ կը ձգէ Պարմախուզ ու Տարաբխանաճի երէցները, ո՛րոնք, կ՚ըսէ, ապուհնոհոգոսն իմ կամէին խափանել. Աստուած խափանեսցէ զնոսա հոգով և մարմնով և որչափ ի մարմնի են՝ ի մէջ ալեաց փորձանաց կայցեն. կը բանագրէ նաև անոնց համախոհ չարերը։ Ապա կը յայտարարէ՝ թէ ինք ու բոլոր վարդապետները նորէն պիտի գրեն Ճակոբ կաթողիկոսին. Եթէ այս անգամ, կ՚ըսէ, ոչարհասցն ետ զպատիժն ու բանքեանն աւրհնութիւն և նա քազաքիս մխիթարական քուղք և աւրհնէք՝ նա՛ բարի, իմ մեծ եղբայրն է և աչաց լոյս. և եթէ կրկին յամառի և գչարան զովչէ՝ նա՛ յայտնի ամենեցուն զի լինի որ այսուհետև զքեզմէն զամենայն ի վերայ երուսազէմի աքսորն կու հապհմք, որ անոի առնեն զսուրբ մեռոնն(1)։

---

(1) Որով Թորոս կաթողիկոսի այս յայտարարութիւնը ամենազօրաւոր ու անժխտելի հերքում մըն է այն վարկածին, որով հանգուցեալ Տ. Բարգէն աքսուածիք կաթողիկոս իր Պատմութիւն Կաթողիկոսաց Նախիկիոյ աշխատութեան մէջ (որ մամուլի տակ է տակաւին և որուն տպագրուած պրակները ամբիծ ուսնգրանք տեսանելու), յիշելով քանի մը չիշատակարաններ վրայ, տակ տակ հիպ կ՚ընէ հաստատելու թէ Կիլիկիոյ կաթողիկոսները էին միանգամայն Պատրիարք երուսաղէմի: Եթէ այդպէս եղած ըլլար՝ չատ բնական պիտի չինէր որ Թորոս կաթողիկոս յայտարարէր թէ այսուհետև Ճակատաման քեմերը ալ թէ երուսաղէմի՝ այլ Կիլիկիոյ աքսորին կը կապնէք ու անկէ կ՚առնեն միւռոնը։ Դիտենք պատմութենէն որ Ըմենան Հայոց հայրապետութեան աքսորը Կիլիկիայէն Իլմախարուսլէն առջին (1441) երուսաղէմ քիու ձեռնարկուած չէ Ծիծին ա՛լ հոգևորական և ալ վարչական տեսակէտով։ երուսաղէմի ու Կիլիկիոյ աքսորներուն մէջև փոխանակուած մեկ առնչի նամակները, պօտ ունինք մեր ձեռքին տակ, երբեք այդպիսի կացութիւն մը չեն մատնանշեր։ Ընդհակառակը այդ

Թոքատ կաթողիկոսի կեանքը կարճատև կ'ըլլայ կ. Պոլսոյ մէջ։ Երեմիա կը գրէ իր Օրագրութեան մէջ (22 Ապրիլ 1657). «Օրս հոգեւորականքն ի Սուրբ Նիկողոս եկեն նաւով ի Գալատէ եւ հիւանդ էրս։ Սոքն օր ետք (29 Ապրիլ) կը վախճանի ու մարմինը կը փոխագրեն Ս. Նիկողայոսի եկեղեցին ու հետեւեալ օրը ոնուամբ եւ յուզարկաւորութիւնը մեծ շուքով կը կատարեն ու կը տանին Գալըքլըյի գերեզմանատունը ու կը քաշեն Ամիրեցի երեմիա սմնի իշխանին ու Ազնաւցի Յհան վարդապետի գամբարաններուն մէջտեղ։ Գե-

---

վանիրացիները ցոյց կու տան թէ երուսազէմ եղած է միշտ ննիմակայ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան, անկէ առած է սուրբ միւռոնը ու հոն պիտի է իր միաբաններըը եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ընդունելու։ Եթէ Սիոն աթոռակալ-ներըը եղած ըլլային միւնոյն ժամանակ աթոռակալներ երուսազէմի՝ այդ պարագային ո՞ւր կը մնային երուսազէմի պատրիարքներու իշխանութիւնն ու իրաւական դիրքը։ Կիւրիղոս կաթողիկոսներէն առանք, զոր ոչ. Ազարիա Զուղայեցի, Յովհաննէս Աղիմապցի, Գեորգ Տարփատեցի (Հակոբոս), ժամանակակից ու քաղաքակից են երուսազէմի պատրիարքը վճարելու համար տանջի ունեցած համազգային հանգանակութեան, ու ասկէ քեզնա կարծած են իրաւունք ունենալ իրենք գիրենք յորջորջել նաեւ Պատրիարք երուսազէմի. յորջորջուի՛ զոր չոկ իրրեւ չուք կամ պերճանք կցած են իրենց անուններն, առանց երբեք ունենալ իրաւական հանգամանք կամ իշխանութիւն ու-նենալու երուսազէմի ԱԹոռոյն վրայ։ Մեր այս ըսածը կը հաստատուի հետեւեալ պատմական իրողութեամբ։

Կիւրիղոս Յովհաննէս Աղիմապցի կաթողիկոսի (1602-1622) օրով ազգովին արժան կը համարեն Գրիգոր Գաբռիսէրը, որ երեք տարիէ իվեր կը վարէր երուսազէմի ԱԹոռոյ, եպիսկոպոսական առաքելութեան թարմացնել։ Կը գրէ Գաբռիսէրի ժամանակակից ու ականատես կենսագիրը (Մեր Ձեռ. Քիւ. 322, Քղ. 36ա-36բ). «Եւ յորժամ առնէին ազգս Հայոց զհաստատութիւն ծառայութիւնն որոյ ար վասն Ս. երուսազէմայ, ազգս ի Թուի (= 1613) Քվին հարեալ ի վերայ եղեն և. գէշերցին գաղափրին Աւետիս կաթուղիկոսն Ս. էջմիածնայ, և քաղաւմ վար-

բնչմանատուներն գործին Մուլուամանասարի Ս. Գէորգ հինգերդին կից նզիպատրի չինել տուած մեծ գրաստին մէջ հոգւոյ հաշ կը տրուի, որուն կը մասնակցի նաև Երեմիա։

Գրութեանս մէջ քիչ մը ընդարձակ տեղ տուինք այս խնդիրներուն այն պատճառաւ՝ որ նզիպատրի յաջողներուն մէջ էին գլխաւորաբար Երեմիայի հայրը Տէր Մարտիրոս, վարժապետը՝ Տէր Յովհաննէս, հայրապետը՝ Մահտեսի Ամրահամ և նոյն ինքն Երեմիա, որ այս առթիւ պոլսահայ ազգային–հոգեւոր կեանքին վերաբերմամբ կարի չահեկան ու ցարդ անծանօթ էջեր քաշած է իր Օրագրութեան մէջ։

Նախընթաց 1656 տարուան Հոկտ. 9ին նզիպատր վարդապետ մեկնած էր Կ. Պոլսէն Երուսաղէմ՝ քաղաքական հրովարտակին համաձայն կարգադրելու

գործեր ընդ նմա, և. հատն զնա ձեռնադրել և. օրհնել արքեպիսկոպոս Ս. Երուսաղէմայ։ Ձեռնագրութիւնը տեղի կ'ունենայ 1613 տարուան Ապրիլ 5ին, Ս. Յարութեան տաճարին մէջ, ըստ Ուսեր կաթողիկոսի կոնդակին (Հ. Ն. Ակինեան, Մովսէս Գ. Տաթեւացի, էջ 63–67)։ Այդ կոնդակին մէջ Ուսեր կաթողիկոս մանրամասնաբար կը քննէ Գարեհեաէրի իրաւասութիւնները և մինչև անգամ իրաւունք կը շնորհէ անոր՝ եպիսկոպոսներ ձեռնադրելու և միւռոն օրհնելու՝ եթէ ինք ուզէ, բայց քանի չի յիշեր Սիսի և Երուսաղէմի աթոռներուն միմեանց հետ ունեցած իրաւական յարաբերութիւնները։ Եթէ Կիլիկիոյ Յովհաննէս Աղթամարցի կաթողիկոսը միևնոյն ատեն պատրիարք ըլլար Երուսաղէմի և կամ ան էլ իրաւասութիւն ունեցած ըլլար նոյն ընթացքին վրայ՝ պէտք չէ՞ր որ ապրիլեան մեծամասնութիւնը գար հրաւիրելին Սիսէն, որ այնքան մաս էր Երուսաղէմի, փոխանակ հետաւոր Էջմիածինէն Ուսեր կաթողիկոսը կոչելու։ Հանգուցեալ Տ. Բարգէն կաթողիկոս ընդունելով հանգերձ այս իրողութիւնը՝ գործեալ իր վարկածին վրայ կը պնդէ (Անդ, էջ 210) և տեսէք իր բացատրութիւնները հետաւ են համոզիչ ըլլալու։

համար Հապէշներու խնդիրը և վերահաստատելու Ս. Տեղեաց մէջ Հայերէ յափշտակուած իրաւունքները։ Եգիպտոս հասնելով Երուսազէմ՝ յաջողապէս գլուխ հանած էր ինչ որ կ՚ակնկալուէր իրմէ ու իր գործերուն տեղեկագիրը համբոյ հանած էր Հոռոմը Մոնթեանոս միաբանին, որ կ. Պոլիս կը հանի 1657 Փետր. 23ին։ Այդ տեղեկագրով եգիպտոս կ՚ուսումնասիրէր Քէ Պոնուէյրի վէզիրին հետքով առնուած հրովարտակին համաձայն՝ յաջողած էր վերոյին սիրանալ Ս. Յիսնդեան մէկ գըրան, վերահաստատել Ս. Այրին վրայ պատարագելու Հայոց իրաւունքը ու 21 կանթեղ վառել հոն. սիրացած էր նոյնպէս Հապէշներու բոլոր տեղերուն ու կանթեղներուն։ Ասոնց համար հարկ եղած էր մեծամեծ գաւառ վարել Ղազէի և Երուսազէմի փաշաներուն և Հիւսէմզատէ միւֆթիին ու ատուարախուռմը ամբոխի մը առնել։

Այս յաջողութիւնը, սակայն, երկարատև պիտի չըլլար։ Յոյներուն չատ ծանր եկած էր իրենց այս պարտութիւնը, ուստի նոր քափով սկսան գործի լծուիլ՝ նկուն ընկնու համար Հայերը։ Այս անգամ կ՚աշխատէին ոչ միայն վերստանալ իրենց կորանցուցածները, այլ և սիրանալ մեր Ս. Յակոբեանց վանքին, զորուստ պաշտպանութեամբը Քէօփրիւլի Մեհմէտ փաշա մեծ հպարտութեան, որ յաջողած էր Պոնուէյրի վէզիրին, և որ հարուստ նուէրներով Յոյներէն չահուած ըլլալով՝ յոյնի համարձակ անանց կողմը կը բռնէր ու հպարտութեամբ առեանին առնէ, գաւազարութեանց առեն, կ՚արհամարհէր Հայերը։

Մեր ծրագիրէն դուրս է մանրամասնաբար նկարագրել Քէ ի՛նչպէս Յոյները կը յաջողին իրենց ձեռնարկներուն մէջ՝ սիրանալով մինչև իսկ Ս. Յակոբեանց վանքին, պատմել նաև այս առքիւ եգիպտոսի Բնբրիա երքալը ու հոն Քէյսարոզլու կուսակալէն վար

գրուիլն ու տարուիլը մինչև Գրուսա, ու անկէ գիշերանց փախուստ տալով Գոլիս հասնիլը և իր քաջբարեկամն ապրիլը ու քաջասոցէն բռնուելով իրեն մահապարտ չգիւղակոպ բանտարկուիլը, Քէօփրիւլի վէզիրին առջև տարուիլն ու հարցաքննուիլը, և մարմիրա Ղրիմեցիի և Յոհաննէս Իուհիճանի և նոյն ինքն Երեմիայի ջանքերով արձակուիլը բանտէն. ապա Ս. Ճակոբի Ծոյներէն ետ առնուիլը, տարիուկէս պայն իրենց սիրապետութեան ներքև պահելէն ետք։ Այս դէպքերուն կը գուգադիպին Մահտեսի Ամբակումի մահը (23 Նոյ. 1658), մինչ տակաւին կալանքի տակ էր Եղիազար, ապա՝ հակառակ ապգի իշխանաւորներու կամքին՝ Քուամա Բնբիացիի կ. Գոլսոյ պատրիարքութիւնը ձեռք բերելը ու եղերամահ սպանութիւնը բանտին մէջ (1 Ապր. 1658). Նաև Եղիազարի խորհրդով Մարտիրոս Ղրիմեցիի Գոլսոյ պատրիարքական աթոռը բարձրանալը ու Ղազար Սեբաստացիի՝ գոնազան տգրանքներով իրեն յաջորդելը, եւայլն։ Այս գէպքերը իրենց բոլոր պարագաներով կը պատմէ Ջամչեանն(1), մինակ ազբիւր ունենալով Երեմիայի Տարեգրութիւնը, ինչպէս ինք կը վկայէ. «Գրեցաց (Զէլէպի) զպատմութիւն անցից իւրոյ ժամանակի՝ առուգութեամբ և հաւատարմութեամբ, յորմէ առեալ և մեք՝ աւանգեցաք ինչ ինչ ի կ.Պ. գլխոյ մինչև ցայսր» (էջ 723)։

Այս անցուդարձերը նոյն մանրամասնութեամբ կ'աւանգէ նաև մեր Օրագրութիւնը, որուն Տարեգրութեան հետ ունեցած տարբերութիւնն ու անոր իրեն հիմ ու ազբիւր ծառայած ըլլալը աչխատած ենք ցոյց տալ՝ Ջամչեանի պատմութենէն ու Օրագրութենեն յառաջ բերելով համեմատական հատուածները(2)։

---

(1) Պատմութիւն Հայոց, հատոր Գ. Գլ. ԼՈ–ԼՔ։
(2) Եռակոթ, 1913, էջ 49–52։

Ինչպէս գրուքնաս ընքաղքին քանիցս յիշեցինք՝ անգամ մըն ալ կը կրկնենք քէ Երեմիա այս ժամանակաշրջանին, քէև տակաւին նորահաս երիտասարդ, իր լրջութեամբ ու խոհականութեամբ գործեն մասնակցութիւն կ'ունենայ ամէն այս խնդիրներուն մէջ՝ միշտ ներկայ գանուելով ժողովներուն և նեցուկն ու խորհրդականը ըլլալով Եզեքիայի ու ապա Մանասէի Հրեմեցիի ու վայելելով անոնց յիսկատար սէրն ու վստահութիւնը։ Երեմիա նշած է նաև պաշտօնական քարտուղարը այդ շրջանի ազգային իշխանութեան մասն ու ինք խմբագրած է կարևոր քուղքերը, որոնցմէ ամանց յիշատակութիւնը կ'ընէ իր Օրագրութեան մէջ, զոր ոչինչակ.

1656 Ապրիլ 26ին(1) Մանասէ վրդ. Հրեմեցի կը գտանայ Պրուսայէն ու հրաւիրագիրներ կ'ուղարկէ վեց եկեղեցիներուն, որպէսզի Մ. Նիկողայոսի եկեղեցին ժողմուին. կը գրէ նաև վանեցի Յոհաննէս Առաքին՝ որ վանահայրութեան հետը առած ինք ալ ներկայ գըտնուի հոն՝ լսելու համար Աստուածատուր պատրիարքի պատուէրը։ Այդ քուղքերէն հինգ հատը Երեմիա կը գրէ, ինչպէս կ'ըսէ. սեւ գիր քուղքն չնչինս գրեցաք։ Դարձեալ նոյն տարուան Մայիս 14ին Մանասէ վրդ. Երեմիայի ձեռքով քուղք մը կը գրէ Թէքիրտաղցիներուն, յանդիմանելով զանոնք որ հակառակ իր կանխագոյն պատուէրին՝ ընդուներ են Մուղնեցին ու պատիւ ընծայեր են անոր։ 1657 Փետր. 18ին և 19ին Եզեքիայի քուղքերուն կը պատասխանէ Յերուսաղէմ։ Փետր. 23ին Պրուսացւոց քուղքերուն կը պա-

---

(1) Այս և ուրիշ անգիր երբեմն ուշադրուԹ համաբերանք Օրագրութեան էջերը նշանակել՝ նկատելով քէ կարելի է գիւրաւ գտնել զանոնք՝ հետեւելով տարեթիւներուն ու ամսաթիւներուն։

ասոխանէ Մուղնեցիի մասին։ Փետր. 26ին Մինաս վրդ.ի հաստատուքեան քուղքը կը գրէ, որով իրաւունք կը տրուի անոր վիրտին տիրանալու առաջին քահանան։ Մայիս 31ին Ագրիանուպոլսոյ երկու քուղքերը կը գրէ։ Յունիս 11ին դարձեալ Մինաս վրդ.ի քուղքը կը գրէ ու 25ին՝ Երուսազէմի քուղքերը, զորս կը յանձնէ ուխտաւորներու։ 1658 Մարտին Կ. Պոլսոյ իշխանաւորները կը խորհրդակցին ու Երեմիայի ձեռքով կը գրեն Երուսազէմ Առուտածատուր պատրիարքին, որ կարևոր քուղքերը հետը առած՝ միաբաններով և ուխտաւորներով միասին գայ Կ. Պոլիս։ Նոյն տարուան Մարտ 17ին Երեմիա իշխանաւորներուն մօտ կ'երթայ՝ գրելու համար էսիրնէցիներու քուղքը, որով պատուէր կը տրուի անոնց՝ յարաբերութիւն չունենալ Քուամա Բնչիացիի հետ, որ իր պատրիարքութիւնը յաջողցնելու համար գացած է Ագրիանուպոլիս։

Ճիչեցիներ վերն քէ Եղիազար ու Մարտիրոս վարդապետներ երբեմն հետերնին առած են Երեմիան իրենց համբորդութեանց ատեն։ Ջոր օր. Ջէլէպի կ'ուզեկցի Եղիազարի՝ երբ սա 1659 Յունիս 12ին կ'երթայ Պրուսա մեծ վէզիր Քէօփրիւլի Մէհէմմէտ փաշային՝ մատուցանելու համար ասհմանեակ նուէրը, որպէսզի չնորհուի Ս. Յակոբեանց վանքին վերագարձուիլը հրամայով կայսերական հրովարտակը, նաև ձեռք բերելու համար Ս. Սարգիս եկեղեցիի նորոգութեան արտօնութիւնը։ Այս առթիւ Երեմիա 15 օր կը մնայ Պրուսա։

Մարտիրոս Ղրիմեցի չէզոքացնելու համար իր հակառակորդին՝ Ղազար Սեբաստացիի արարքները ու աշխատելու համար որ իրմէ չպահանջուի անոր աւելցընել խոստացած հարկը (միրի), կ'երթայ 1660 Մարտ 17ին Երեմիայի ընկերակցութեամբ երբայ Ագրիանուպոլիս, ուր կը գտնուէին մեծ վէզիրն ու տէր-

ատրատրը. Մարտ 22ին կը հասնին Ադրիանուպոլիս՝ իրենց համբուն վրայ հանգիպելով Մեծ և Փոքր Չէքմէճէնեըը, Սիլիվրի, Զօռլու, Պուրկազ, Պապա և Հավսա։ Քառանըհինգ օր կը Ճառ Ադրիանուպոլիս, ուր ապարդիւն կ'անցնին Մարտիրոս վրդ.ի դիմումներըը, և Ապրիլ 16ին դուրս կ'ելլեն քաղաքէն ու հանգիպելով Հավսա և Պապա՝ նոյն ամսոյ 18ին կը հասնին Քէքիրտազ։ Հոն կ'անցընեն Զատիկը, որ նոյն տարուան Ապրիլ 22ին կը հանդիպի, ու Զատիկի չորրորդ օրը (25 Ապրիլ) Թովմային համբով կը հասնին Կ. Պոլիս ու ակառատես կ'ըլլան հրդեհին պատճառած ավէրին Ղալաթիոյ մէջ, որուն 75 քազամասերէն 70ը հրոյ ճարակ եղած էին ու ապառուած էին միայն 5 քազամասեր, որոնց մէջ էր մեր Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին։

Դարձեալ նոյն տարուան Օգոստոս 1ին Երեմիա կ'ընկերանայ Մարտիրոս Ղրիմեցիին, որ կ'երթար Քէքիրտազ՝ եզիպտոս վրդ.ի հետ երուսաղէմ մեկնելու Աստուածատուր պատրիարքը ոգեշնչելու և անոր օրհնութիւնը ընդունելու։ Թովմային տաժանելի ուղեւորութիւններ մը վերջ հասել երրորդ օրը կը հասնին Քէքիրտազ, բայց պատրիարքը հոն չգտնելով՝ Ս. Աստուածածնի պահոց Դշ. օրը (7 Օգոստ.) կը մեկնին անկէ, գարձեալ անընդատ քամիով, և Շբ. օրը (11 Օգոստ.) կը գառնան Կ. Պոլիս, հանգիպելով Արտկիա, Պլատոս ու Սիլիվրի։

Երեմիա ազգային իշխանութեան մօտ նոտարի և խորհրդականի իր պաշտօնը կը չարունակէ յոլորդ տարիներուն ալ։ Իրը այդ 1664 Մեպտ. 14ին կը ղրկուի Երեմիա եզիպտոսի մօտ՝ խափանելու համար անոր կաթոլիկոսանալու ծրագիրը։ Իր Կ. Պոլսէն դուրս ելլելէն ետքն օր վերջ, օրուան պատրիարքը՝ Մարգիս Քէքիրտազցի՝ կը գրէ եզիպտոսի. «Դարձեալ առաւելա-

պէս խնդրեմ ի հրամանատէդ, զի զԵրեմիա որդեակդ, որ է եղբայր մեր հարազատ, լաւ պահեսցես և ըզգարձն նորին չուտով արասցես առ մեզ, զի բնաւ առմնեալն հաւատարիմ մարդ չունիմ ի մօտս եւ ոչ օգնական եւ ոչ ձեռնտու, բայց ի ծերունի հօրէս՝ Ցէբ Մարտիրոս քահանայէ(1)։

Գաղմուքենէն յայտնի է Երեմիայի Բերբիա ղբրկուիլը (1664 Սեպտ. 14), որպէսզի համոզէ Եզիպտարը հրաժարիլ կաթոլիկոսանալու իր տարագէպ ու ջնասակար նպատակէն։ Երեմիա արդէն ինք ալ անձնապէս հակառակ էր Եզիպտարի այդ ծրագրին, որուն իրագործումը կը նախատեսէր քէ ս՛ըքան պատակաուաճներու և խռովութեանց դուռ պիտի բանար ազգին մէջ։ Դժբախտաբար անյաջողութեան կը հանդիպի Երեմիայի առաքելութիւնը ու այդ պատճառաւ իր համակրութիւնը այնուհետև Ցակոբ կաթոլիկոսի՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ օրինաւոր հայրապետին կողմը կը գտնայ, և ուծացուած առաջ կու գայ իր ու Եզիպտարի յարաբերութեանց մէջև։ Ասիկա ազդապակի կը դգացուի՝ տարիներ վերջ առ Եզիպտար ուղղած իր թուղթերուն մէջ։

Երեմիա Բերբիային կ՛անցնի Երուսաղէմ և 1665 տարուան Զատիկը հոն կ՛անցընէ։ Այնուհետև «ի մուտ աւուրցս բարեկենդանին Կ. Պոլսոյ իր բարեկամներուն ոտանաւոր ուղերձ մը կամ ողջունագիր մը կը գրկէ (Ճաւել. էջ 551), որուն թուականն է ի ԿԱՓՈ-ԳԻՆ և ամիով մասամբ աւելիս, այսինքն 1113+1 = 1114 (= 1665)։

Զէլէպի իր Երուսաղէմ բնակութեան միջոցին կը հիւրընկալուի աւագ-լուսարար Եզիա վարդապետի բը-

(1) Սիոն, 1933, էջ 24։

Նախարանը ու աշխատիլ կը յորդոր Գովհաննուիսիս Տճօրխնակաճ Տհոխաց յԻրուսաղէմ 40 տպերէ բազկացեալ գիրքոյկը, զոր 1677ին ի Կ. Պոլիս իր սեպհական տպարանէն առանձին տետրակով (35 էջ) լոյս ընծայից, պարզարուած 15 պատկերներով(1)։

Յառաջով այդ տպարանի մասին՝ Տօքթ. Քորգոմանան կը գրէ. «Ճաւալի է ըսել որ չատ կարճատեւ եղած է. անոր այս խիստ գնահատելի ձեռնարկը, չի գիտցուիր ի՞նչ պատճառաւ, վաղորդայնի մը կեանք ունեցած է»(2)։ Հ. Ն. Ակինեան ալ կը գրէ. «Ինչո՞ւ այնպէս չուտ ան կնքաւ ձեռնարկութիւնէն։ Այս մասին կը պակսի ամէն տեղեկութիւն»(3)։

Այդ տպարանը, ինչպէս կ'երեւի, Ապրոյ Զէլէպիի հովանաւորութեամբ ու նպաստով հիմնուած էր, բայց անիկա փոխանակ չահաբեր ձեռնարկ մը ըլլալու, ընդհակառակը՝ նիւթական ըլաններ պատճառած էր երեւոյթի։ Այդ պատճառաւ երեմիա ան Ապրոյ Զէլէպի իր ուղերձին մէջ կը խնդրէ անկէ՝ հետամուտ չըլլալ գիրքերու տպագրութեան, վասնզի, կ'ըսէ, «չէ պանո՝ այլ գործ պիտակ և չէ պատուղ այդ բերուածոյ։ Թարմնալ՝ ամէր իմ որոխ ա՛վ Զէլէպի ... մի՛ հետեւիլ գայն որ ասաքի, տպագրութեանն անպատեհիս (Ծաւալ. էջ 562 և 563)։

Մեր ծրագրին համաձայն չարունակենք յայտնաբերել երեմիայի կեանքի այն մասերը որոնք մութի մէջ ձեացած են քարդ և չեն չուտաբանուած տակաւին։

Ծակոբ Դ. կաթողիկոս Ջուղայեցի կ. Պոլսոյ մէջ կը վախճանի 1680 Օգոստ. 1ին Կիրակի։ Ղայսէրցի

---

(1) Հ. Ն. Ակինեան, Զէլէպի, էջ 182։
(2) Սամպօղլոյ Պատմութիւն, էջ 179։
(3) Զէլէպի, էջ 50։

Գրիգոր և Ասուածատուր վարդապետներ տասն օր վերջ (10 Օգոստ.) գիր մը կ'ուզէին երուսաղէմ եզիա-պար կաթ.ին, որուն մէջ Յակոբ կաթ.ի մահուան նախ-ընթաց պարագաներըը նկարագրելէ ետք կը չարունա-կեն. «Բայց յայսմ հետէ հարկ եղեցի մեզ պատմել որ ինչ անցք անցին գկնի վախճանի սրբոյ հօրն հոստրա-կաց։ Զի յետ աւանդման հոգւոյն հասին առ մեզ վարդապետքն Գրիգոր կեսարացի և Ասուածատուրն Քմբուկ առաքեալք՝ եկեալք ի կեսարիոյ, զոր կոչեալ զնոսա մեօք հանգերձ Սուքչիոզլի Ասուածատուրն՝ ընդէ գրերեալ գրամդ քէ ինձ տայք իմ պարտուց տեղ, զինչ խարճ որ գնայ մինչեւ ի գուռուշն՝ եւս տաց քաղել զհայրն սուրբ մերմէ ի Սուրբ Ասուածածնէնն, զոր եւ մեր հաւանեալ՝ տացաք նմա առնել քէ հնար էցէ, եւ մեք տամք ի նա զեկեալ նուէրքն։ Զորոց մինչ պատահեալք Ղայսէրցիք՝ գնացեալ պուլրուլքու բերին ի վէզիրէն եւ տարեալ առ ի Ստամպօլ էֆէն-մին՝ սիրել արարեալ, եւ նայիպ բերեալ քէւշ արա-րին՝ ծրագրելով նայիպին զտեղի քաղմանն յալ կոչել եկեղեցոյն ի գլուխ այգումէին, զի քաղեսցի յերեք-չարաքոյէ։ Զոր անիծեալքն ի քէն եւ յամենայն սըր-բոց՝ Թամուրճին եւ իւր նեռան զաւակ չերեմիայն ան-կեալ առ գրացովք եւ գումարեալ զամենայն մերձա-կայ բնակիչք առճիկն, գլուխ առնելով յինքեանց զՂորղուտ ումն յոյն, որ է ի գրան վէզիր քէհիային, եւ նոքօք գրգեալ զքէհիայն՝ զչպատրիկ երէց Թորոսն ի գլուխ առնելով, արարին խափանումն եւ բռնու-թիամբ եռուն հանել ի քաղաքէն, եւ տարեալ ի Բէկ-ոզլին քաղեցաք։ Այսքան չարիք ի պատրիկ Թորոս չերիցէն եւ ի Թամուրճէն եւ իւր չար զաւակէն եւ։ Պատճառն այս էր, որ նզովեալ Քոռն ունի աթեղայ եղեալ յայսմ ամի, բերին առ հոգեւորսէրն յառաջ քան զՀամբարձումն եւ բազումս քահանայից տալ

Նմա իշխանութիւն վարդապետութեան, զոր ոչ հաւանեալ զվինն՝ ասէլով քէ Ծղայ է եւ նոր աքեզայ. երթեալ էջմիածինն ուսցի զկատարելութիւնն ուսման, եւ ի գէպ ժամանակի կատարեսցի խնդիր ձեր։ Բայց իբրեւ նկն համբաւ նզովից նոցին որ ի քէն՝ վարեաց եւ աքսորեաց յինքնէն, եւ այժմ բնակի մերձ ի Նիկոմիդիայ Արմաչոս վանք կոչեցեալ՝ առ Մարկոս եպիսկոպոսն։ Ցայսմ պատճառէ այսքան չարիք գործեցին՝ հրապարակաւ գոչելով զարտաս իւրեանց մեծաւ անզգամութեամբ(1)։

Ցակոբ կաթողիկոսի վրայ յորինած ոտրին մէջ եբեմիա ինք ալ կը պատմէ այս դէպքը, բայց ո՛չ իբեն և ո՛չ իր քահանայ հօր որևէ գեր չի վերագրեր այս մասին։ Հայրապետի վախճանէն ետք, կը գրէ, ի պատիւ անոր հանգստեան՝ երեք տեղ գերեզման կը փորեն։ Քէեա չատ վէճեր տեղի կ'ունենան քէ ասանցմէ որո՛ւն մէջ իջեցնեն, բայց երբ վերահասու կ'ըլլան քէ հոգևորտէրը փոփոքած է որ Գէկոզլի քաղաքի՝ այն տանն առաջ փառաջ հոն կը տանին զայն(2)։

Մենք ասկի հակամէտ ենք երեմիայի գրածին հաւատալ քանի չիչեալ երկու վարդապետներու՝ հայր և որդի Գէորգիւրճեաններու մասին գրածներուն, զորս կը համարենք արդիւնք անսիրելութեան ու հակակիր գաղտուծներու(3)։

Այսուհանդ երեմիայի կեանքին վերաբերեալ կարգ մը մանրամասնութիւններ պիտի քաղենք ՄինասԱմ-

---

(1) Օրիմակի կոնդակաց եւ Համակաց Ղրիազար կաթողիկոսի, Ձեռ. Քիւ. 186, Թղ. 59բ։ Նամակիս վերնագիրն է. «Այս գիրս յորում Ցակոբ կաթողիկոսի առ Ոսուսան փախչելն առաքեալ եղեւ առ Սղիտալոր կաթողիկոս»։

(2) Հ. Ն. Ակինեան, Ջէլէպի, էջ 210, տողք 11-14։

(3) Ան. Սղիտալոր կաթողիկոս ուղղեալ այս նամակի մասին տե՛ս մեր յօդուածը, Ցառեար, 1912, էջ 369-371։

գեղցիի Օրագրութենէն (1680 Հոկտ. 8 — 1704 Յունիս 3), որ քանկագին ու վաւերական ազբիւր մըն է այդ ժամանակաշրջանի ազգային–եկեղեցական իրադարձութեանց։

Յակոբ կաթողիկոսի վախճանէն ետք երբ Եզիազարը կը հրաւիրուի էջմիածին Ամենայն Հայոց հայրապետութեան աթոռը ժառանգելու՝ 1681 Ապրիլ 17ին կը մեկնի Երուսաղէմէն, իր հետևորդներուն մէջ ունենալով նաև Ամգիցին։ Եզիազար ուղղակի չ'երթար Կ. Պոլիս, այլ կը յամենայ Զմիւռնիա (1681 Յունիս 7 — Սեպտ. 22) և Պրուսա (1681 Հոկտ. 8 — 1682 Մարտ 1)։ Կաթողիկոսի Պրուսա գտնուած օրերուն, փետր. սմուռան կէսին, Երեմիա անոր կ'ուղղէ քսան հատուածներէ բաղկացեալ ընդարձակ նամակը (Յուէլէ էջ 412–429)(1)։

Եզիազար կաթողիկոս Կ. Պոլիս կը հասնի 1682 Մարտ 4ին ու հոն կը սպասէ մինչև էջմիածին մեկնումը՝ Յունիս 15։

Ամգիցի կը գրէ իր Օրագրութեան մէջ. 26 Մարտ 1682. «Երեմիան չապիք, վարժիք եւ փէշքէշ երեք մեզ և ազային (Եզիազար կաթողիկոսի) (Քղ. 11ա)։— Ապրիլ 24. «Քօմուրճի Երեմիան ի գուրս ել (Եզիազարի քնակարանէն), ասացին՝ Մարդ կայ (կաթողիկոսի մօտ) խոստովանանք եկող. բարկացաւ, գի չատ նստաւ՝ վասն այնորիկ գայս ասացին» (Քղ. 12բ)։— Ապրիլ 25. «Երեմիան մեզ քինացի քէ Զմիզ վարժցին ի գրնէնս (Քղ. 13ա)։

Երեմիայի իր Մատաքիա արդիին հետ էջմիածին

---

(1) Տաճուին հիշած յիշատակով Եզիազարի Երուսաղէմէն դէպի էջմիածին ուղեւորութեան հանգրուանները իրենց քանականներով՝ կը կարծէինք քէ այս նամակը գրուած է էջմիածին ու քոռ այնմ տեղեկացուցած էինք Հ. Ն. Ակինեանի (Ձեղեպի, էջ 147)։ Այժմ կ'ուղղենք սխալը։

ՆՂԻԱՁԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՑՆԹԱԳԻ

ուշադրութեան մասին (1685 Մայիս) գրած են Տ-քը Քորգոմեան(1) և Հ. Ակինեան(2)։ Մենք՝ իրրև լրացուցիչ տեղեկութիւն՝ այստեղ առաջ կը բերենք երեմիայի վերաբերեալ հատուածները Օտագրութեանց Ամպոցին, որ էջմիածին կը փոխուէր 1685 Յունիս 2— Նոյ. 3։ Սպրմատավանք, 1685 Օգոս. 2. «Երեմիաց եկն էջմիածնայս (Քզ. 68բ)։— Անդ, Օգոս. 5. «ԶԱստուածաշունչն առին Երեմիայեն եւ չՔոզին քանիլ» (Քզ. 69ա)։— Անդ, Օգոս. 6. «Երեմիաց մեզ բարկացաւ Քէ Աւետարանն ցոյց կու տա՞ս մի եւ նեզացուց զմեզ» (Քզ. 69ա)։— Օգոս. 8. «Երեմիա պալիճ Մհանա[վա]նք (եկն) վասն Աստուածաշնչին (անդ)(3)։— Երեւան, Սեպտ. 24. «Ապաուչան եւ Երեմիաց ուխտ գնացին ի Մուշին» (Քզ. 70բ)։

Շատ հաւանական է որ Երեմիա իր էջմիածին գրաւած այս միջոցին ինքն իսկ եղած է խմբագրողը Եզիպտոս կաթողիկոսի առ Պարսից Խանն ուղղած քուրքերէն նամակին (Ծաւալ. էջ 524–25), զոր իր ձեռքով ընդօրինակած է մեր Քին. 1058 Ձեռագրին մէջ (Քզ. 79ա–բ)։ Էջմիածնի մէջ գրած է Համառօտ Ծայեմաւուրէ մը քուրքերէն լեզուաւ, ուղղակի իր որդւոյն Գրիգորիս վարդապետի։ Երեմիայի ինքնաձեռագիր այս հատորը այժմ կը պահուի մեր Մատենադարանին մէջ ու կը կրէ 1076 քուահամարը(4)։ Այնտեղ յօրինած է

---

(1) Ստամպօլոյ Պատմութիւն, էջ 173–174։

(2) Ձէյէպի, էջ 53–56։

(3) Երեմիա Կարբիի Յովհաննավանքէն կամ Ս. Յովհաննու Կարապետի վանքէն (Ռըստըմօս) 1686 Քուահունվ 9. Գալիս իր յոյն մէկ բարեկամին կը գրէ հայատառ քուրքերէն նամակ մը, ուր ի միջի այլոց ըսուած է. «Այիս Ռըստըմօս Քուրպէտի հուզուրընաէ հոզըլուդ պու վոխէքի հագիըս (Ծաւալ. էջ 523)։

(4) Ձեռագրիս մեր գոչմէ նկարագրութիւնը տե՛ս Հ. Ն. Ակինեան, Ձէյէպի, էջ 129–31։

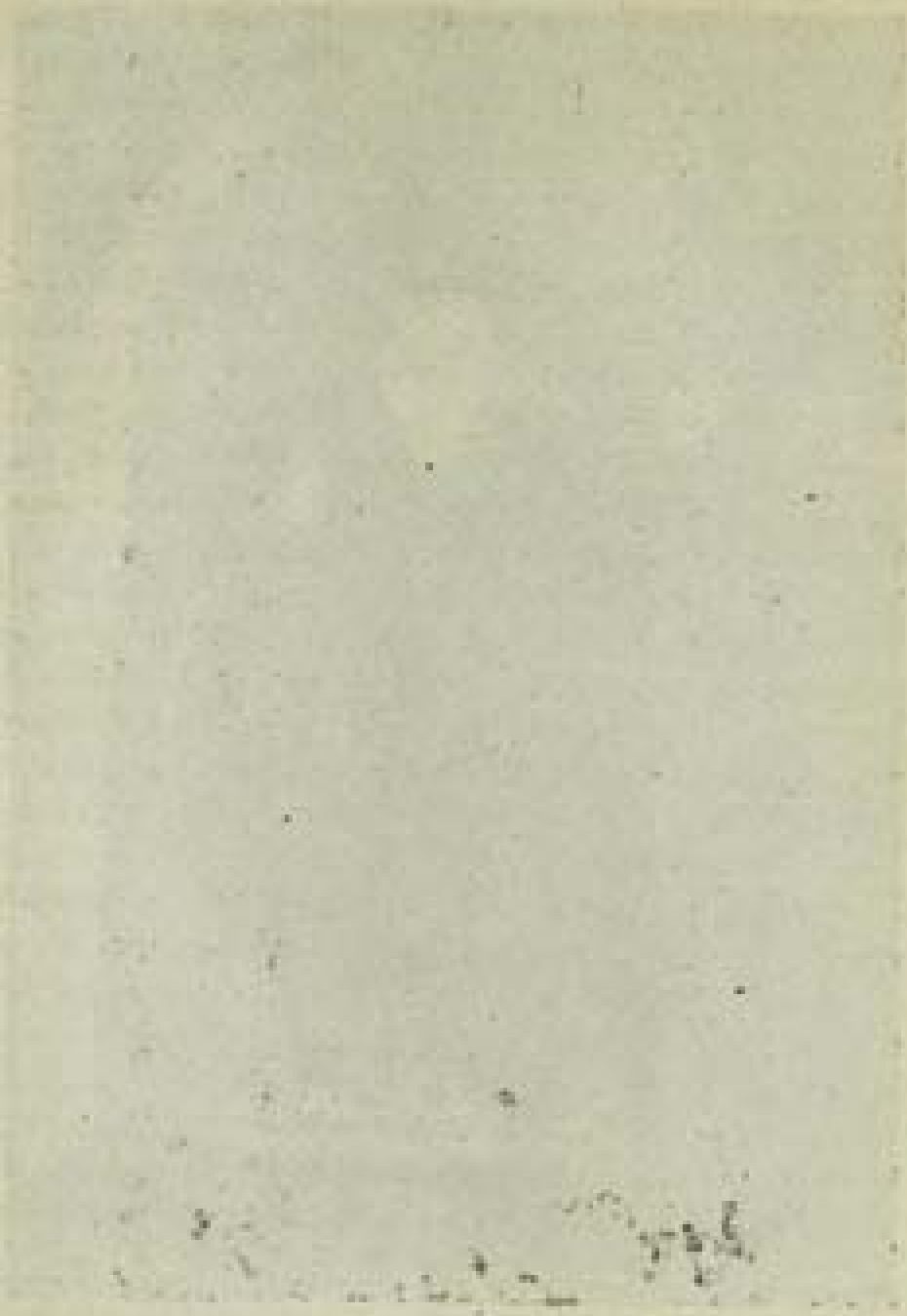

ուշնորհքեան մասին (1685 Մայիս) գրած են Տ. Քր. Քոչունեան(1) և Հ. Ակինեան(2)։ Մենք՝ իրրև լրացուցիչ տեղեկութիւն՝ այստեղ առաջ կը բերենք նրանց վերաբերեալ հատուածները Օտագրուբեճեն Ամգիցին, որ էջմիածին կը գտնուէր 1685 Յունիս 2— Նոյ. 3։ Սպասուավանք, 1685 Օգոս. 2. «Երեմեան եկն էջմիածնայս (Քղ. 68բ)։— Անդ, Օգոս. 5. «Ջնաուսուածաչունչն առին Երեմիայեն եւ չՔոզին բանիլ» (Քղ. 69ա)։— Անդ, Օգոս. 6. «Երեմեան մեզ բարեացաւ Քէ Աւետարանն ցոյց կու տա՞ս մի եւ նեզացուց զմեզ» (Քղ. 69ա)։— Օգոս. 8. «Երեմիա պալիճ Ո՛հանո[զա]նք (եկն) վասն Աստուածաչնչին (անգ)(3)։— Երեւան, Սեպտ. 24. «Ապասուլան եւ Երեմեան ուխտ գնացին ի Մուզնիս (Քղ. 70բ)։

Շատ հաւանական է որ Երեմիա իր էջմիածին գըտնուած այս միջոցին ինքն իսկ եզած է խմբագրողը Եզիպտար կաթողիկոսի առ Պարսից Խանն ուղղած քուրքերէն նամակին (Ցուսիկ. էջ 524–25), զոր իր ձեռքով ընդօրինակած է մեր Քիւ. 1058 Ձեռագրին մէջ (Քղ. 79ա–բ)։ Էջմիածնի մէջ գրած է Համառօտ Ցայսմաւուրք մը քուրքերէն լեզուաւ, ուղղեալ իր որդւոյն Գրիգորիս վարդապետի։ Երեմիայի ինքնաձեռագիր այս հատորը այժմ կը պահուի մեր Մատենադարանին մէջ ու կը կրէ 1076 քուահամարը(4)։ Այնտեղ յօրինած է

(1) Սամպօղոյ Պատմութիւն, էջ 173–174։

(2) Ձէլէպի, էջ 53–56։

(3) Երեմիա Կարբիի Յովհաննավանքին համ Ս. Յովհաննու Կարապետի վանքին (Բրուսիա) 1686 քուականով Կ. Պոլիս իր յոյն մեկ բարեկամին կը գրէ հայատառ քուրքերէն նամակ մը, ուր ի միջի այլոց ըսուած է. «Այիա Բրուսիա քուրդեան հաւատրընաէ նազըլուպ պու վասիկիր հպիր» (Ցուսիկ. էջ 523)։

(4) Ձեռագրիս մեր կողմէ նկարագրութիւնը տե՛ս Հ. Ն. Ակինեան, Ձէլէպի, էջ 129–31։

Նաև ընթաժչոի Յեսան Պետրոսի սկզբնաւորութեամբ ուղերձը (Յաւել. էջ 573), որու տոզերուն սկզբնատառերը կը յօդեն ԵՐԻՄԻԱՑԻ ԴԸՐՆԱՎ ու վերջատառերը՝ Ի ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ. նաև՝ ընդհ. գրուածս յէջմիածնեայ վիճաբանական ատեանսերը (անդ, էջ 574)։

Երեմիա իր էջմիածին երթալուն համբերած է Երիմ և Պոնտոս։ Երիմի մէջ հրատարակած է Այս Դըրնատայի (Ս. Երրորդութեան) տօնին տաքիս հոն տեղի ունեցած խրախճանութեան, որուն մէկ ներարտրական հատուածը (անուտրա) հրատարակած ենք հատորիս Յաւելուածին մէջ (էջ 512–15)։ Իսկ Պոնտոսի մէջ գիրք առած է ան բանաւոր քառասնօր սկզբնաւորութեամբ իրարմէ անջատ երեք կարճ ատանաւորներ (Յաւել. էջ 571–72), որոնց տոզերուն սկզբնատառերը կը յօդեն ԷՐԵՄԻԱ և վերջատառերը՝ ՅՈՎՆԱՓԱՆ, Ի ՊՈՆՏՈՍ և ԻՄԱՆԻԷ՝ կրկնութեամբ։

Մինչ Երեմիա կ'երթար էջմիածին ի տես իր Գրիգորիս վարդապետ որդւոյն՝ վերջինս ալ հոգը կարօտէն մղուած կը գառնար Կ. Պոլիս(1)։ Երեմիա հասնելով էջմիածին՝ երբ կը լսէ Գրիգորիս վարդապետի ցամաքային հասնելով իր ծննդավայրը ուղևորելը՝ 1685 տարուան էր յիշս Յունվարին նամակ մը կը գրէ Գաշտոյ առաջնորդին՝ խնդրելով որ երբ վարդապետը հոն հանդիպի՝ իր բարի ակնարկը (նպաստի չէրիֆ) պակաս չընէ անոր վրայէն (Յաւել. էջ 470–71)(2)։

Ըիչնէք՝ քէ Ամգնցի երբ 1690 Դեկտ. 15ին եւ պոկիայէն կու գայ Կ. Պոլիս, Երեմիա Սուլտանանատրի բոլոր քահանաներուն հետ գայն դիմաւորելու

(1) Ագինեան, Զէյթէպի, էջ 57։

(2) Նահապետ կաթողիկոս իր գահակալութեան առաջին տարին (1691) Կ. Պոլիս գրկած իր մեկ կանգակին մէջ (մեր Ձեռ. թիւ 186, քղ. 69ա–70ա) ան ալ մը կը յիշէ Սուլթանեան վարդապետ էնկիւրեայ։ Թերեւս անոր գրած չինի Երեմիա իր նամակը։

կ'երթայ Սկիւտար. «Մուլհանաստրոյ ամենայն քահանայքն եւ իմ երեսիս եկաւ (Օրագր. Քղ. 40բ)։ — 1691 Նոյ. 5ին կը յուշագրէ. «Երեմիա Քօմուրճիզատեն առ մեզ (Քղ. 152ա)։ — Նոյն տարուան Նոյ. 30ին. «Մեր Երեմիային մին Ճիսուս Որդի, մին Ժամագիրք պաշխեցին (Քղ. 153ա)։

Ա. Էջմիածինէ վերադարձին (1688) Երեմիա տեսնելով ազգային–եկեղեցական գործերը խանգարուած՝ մեկուսացնել կեանք մը կ'ապրի այնուհետեւ։ Իր յառաջացնալ տարիքը ու երկու զաւակներուն՝ Սոզոմէ ազջկան ու Գրիգորիս վարդապետ որդւոյն մէկը միւսին հետէն վաղաժամ մահերը, որոնց պիտի անգրադառնանք հետքէն, բոլորովին կ'ընկճեն զինք, ու ան գրեթէ այլեւս հետաւ կը մնայ հասարակական կեանքէ։

«Իրօք ալ լուռ Երեմիա, կը գրէ Հ. Ակինեան։ Այս քառասնէն (1686) յետոյ չենք տեսներ գինքը հրապարակի վրայ. ապրեցաւ իր գիրքերուն մէջ»(1)։

Ու չիրաւի Երեմիա իբրեւ մատենագիր եւ մատենասէրը ու զարգացումով գերազանցապէս բարձր իր ժամանակակիցներէն՝ չէր կրնար հետաւ ապրիլ իր գիրքերէն, նոյն իսկ այն ատեն՝ երբ գժբախտ բախտը կը խլէր իրմէն իր երկու զաւակները իրենց ծագիկ հասակին մէջ ու անհնարին սուգի եւ արտաքնկուքեան կը մատնէր զինք։

Երեմիայի մատենասիրութեան իբրեւ ապացոյց առաջ բերենք հետեւեալ երկու գրուագները։

ա. Իր քահանայ հօրմէն Յեսայի ձեռագիր հնամակ Եաբակնոց մը նորագիւտ տալով կը նուիրէ Գրիգոր Զէլէպիի՝ Քուրքերէն Ուղերձով մը (Յաւել. էջ 578–579), որու մէջ քանի մը չափածոյ տողերով նկարագրելէ հետք Ձեռագիրը, կ'աւելցնէ՝ Քէ որքան որ ա–

(1) Հ. Ն. Ակինեան, Զէլէպի, էջ 57։

Նիկա չունի որևէ արժէք, բայց և այնպէս գիրք է և կտակ է հոգւոյ. և ես արդէն գիրբոռւ զոհաբերած եմ իմ անձս.

«Ի՛մ գիրք տուր վարձքդ հանէ,
Գիրք եղուկնա ֆիտա ալմուչէմ պէրէս։

Բ. Պատասխանելով Գրիգորիս վարդապետի մահուան առքիւ իր մէկ բարեկամ վարդապետին (անունը չի տար) մխիթարական գիրին (Ծաւէլ. էջ 487–488), սրատեսութ տողերու մէջ անոր յուզարկաւորութիւնը նկարագրելէ ու իր կորուստը ողբալէ ետք՝ կ'աւելցնէ. «Ինձ քու մեծութիւնդ կ'ուզէ մխիթարել իր սիրելին՝ իբրև միակ սփոփանք քո՛ղ ինձ գրկէ իր անուան յիշատակ եղած Աչգան Տիւանէյին Պատմագիրքը, որպէսզի կարևոր կտորները ծպտիքաղ ընեմ անկէ»։

Ասոնք յատկանշական գիծեր են, որ կ'ապացուցանեն թէ Զէլէպի իմնչ աստիճան հետաքրքրուած էր ուսման և սիրահար գիրքերու։

Մրքան նշանակալից է իր ատ Ապրոյ Ուզերճին սա խոսքը՝ թէ Ս. Գրոց ուսման մէջ յառաջանալու և խմաստասէրներու աշակերտելու ու անոնց հասնելու անհլը, քան Մագմաներգուին՝ վճիտ ապրիւրներու ջուրին ծարաւի եղող մինգլներուին նման կը տուչորէ գինք, վասնզի, կը յաւելու, ամէն ինչ կ'անցնի, աշխարհի մեծութիւնները կը խափանուին. միայն ուսումը՝ պանծալի, աննման ու կենդանի՝ կը ձեայ վեր ամէն բանէ (Ծաւէլ. էջ 559–60)։

Վերեւ յիշուած մեր Մատենագարանի թիւ 186 Ձեռագիրը կը պարունակէ նգիտզար կաթոզիկոսի նամակներու եւ կանգակներու եւ իրեն գրկուած գիրքերու ու կարգ մը ուրիշ քուղքերու ընդօրինակութիւնը։

Առանց մէջ երեմիայի ձեռամբ ընդօրինակուած են հետեւեալ եօթը նամակները.

1. *Ի Սուամպօլցոց (Տէր Սիմոն, Տէր Յակոբ, Մկր. Մինաս, Հաճի Կոստիկ, Յովճա Վարդան, Սահակ Զէլէպի, Հաճի Գասպար, Մկր. Շէհրի, Մկր. Աստուածատուր, Քէրպի Վարդան, Մկր. Ալեքսան, Մկր. Մկըրտիչ, Մկր. Մուրատ, Մկր. Գրիգոր եւ այլք) առ Եզիազար կաթողիկոս ի Սախըզ, (1669) Յունիս 23, Դ. (Քղ. 39ա).*

2. *Ի Մարտիրոս վարդապետէ (Ղրիմեցի) առ Եզիազար կաթողիկոս ի Սախըզ, ՌՃԺԸ (= 1669) Յունիս 22 (Քղ. 39բ).*

3. *Ի Սուրբ Երուսաղէմայ (Տէր Յակոբատուր եւ այլ եղբարք եկեղեցականք, Մկր. Վարդան եւ Քէրճէման Յովնան) առ Եզիազար կաթողիկոս ի Սախըզ 22 Ապրիլ (Քղ. 40ա).*

4. *ԵՀսատամպօլոյ եկած Մարտիրոս վարդապետէ (Ղրիմեցի) գիր, (անքուանէն) առ Եզիազար կաթողիկոս (Քղ. 41ա).*

5. *Յակոբ կաթողիկոս (Ջուղայեցի) Կ. Պոլսոյ Ս. Աստուածածնին եկեղեցիէն առ Աստուածատուր վրդ. (պատրիարք) եւ առ Մարտիրոս վրդ. (Ղրիմեցի) եւ Մանփաճոս վրդ. յԵրուսաղէմ ՌՃԺԸ (= 1669) Յունվար 23 (Քղ. 41բ).*

6. *Ընդ նմին եւ Յովճա Յոսէփին յղեալ յԵրուսաղէմ (յիշեալներուն), ՌՃԺԸ (= 1669) Յունվար 25 (Քղ. 41բ–42ա).*

7. *Յակոբ կաթողիկոս (Ջուղայեցի) Կ. Պոլսոյ Ս. Գէորգ եկեղեցիէն առ Եզիազար կաթողիկոս, ՌՃԺԸ (= 1668) Օգոստոս 22 (Քղ. 45բ).*

* * *

Երեմիա Չէլէպիի կենսագիրները կը յիշատակեն անոր ընտանեկան պարագաները ու ասիկի կամ նուազ տեղեկութիւններ կու տան անոնց մասին։ Մենք կարեւոր կը գտնենք նորագոյն յաւելումներ ընել այդ տեղեկութեանց վրայ՝ որքան որ կ'ընձեռնեն մեր ալբի առաջ ունեցած ազբիւրները, որոնց մէջ առաջինը տեղը կը գրաւէ Մինաս Ամգեցիի Օրագրութիւնը։

Երեմիայի ընտանիքին մէջ կը յիշուին Ա. Իր հայրը Մարտիրոս Խանամայ Գեօվիւրճեան, Բ. Իր մօր քոյրն ու իր հայրագիրը Մանուսի Ամբակում, եղբայրները՝ Գ. Գեորգ (ապա Մարտիրոս Խանամայ), Դ. Կոմիտաս (ապա քահանայ), Ե. քոյրը՝ Երիճնկ, որդիները՝ Զ. Ամբակում (ապա Գրիգորիս վարդապետ), Է. Մաղաքիա և Ը. գուստրը՝ Սօղոմկ։

Խօսինք սոնց վրայ առանձին առանձին։

Ա. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԽԱՉԱՆԱՑ ԳԷՕՎԻՒՐՃԵԱՆ. — Հ. Ն. Ակինեան սոսկ մահուան մասին կը գրէ. «Գնէտք է պատահած ըլլայ 1664էն ետքը և 1666էն յառաջ. վերջին Քուսականիս գրած Ձիշատակարանի մը մէջ, զոր Ապրօ Չէլէպիի խնդրանքով կցած է Աւետարանի մը վերջը, իւր ծնողքը արդէն մեռած գիտէր[1]։ Մինաս Ամգեցի, սակայն, իր Օրագրութեան մէջ քանդրուշ կերպով կ'արձանագրէ Տէր Մարտիրոսի մահը այսպէս. Երուսազէմ, Ռձէ = 1681. ԷՓեպրվար ԺԸ. Գշի, . . . Բնդգի ապան Ըստամպօլու եկն (Քուզքին ծայրը խզտուած) [եւ երեր գիր] ի Մարտիրոս վարդապետէն (Ղրիմեցի) Գօմուրճին մեռաւ տէյտ (Քզ. Շա)։ Ամգեցիի այս յիշատակութեան ճշգութիւնը քնաւ կաս-*

(1) Տե՛ս էջ 27, 28։

կած էի վերցնեմ։ Վերև յիշուած Ծիլատակարանին «Զնեղս իմ տեսի մեռաւ» տողը ապահովաբար ակնարկութիւն է Երեմիայի մօր՝ Ծուղիտայի, որ կը վախճանի 1663 տարուան մէջ, ինչպէս կ'երևի այդ առիթ. անոր վրայ իր յօրինած Գանձի վերջաբերէն(1)։ Երեմիայի Վիպասանութիւն յԱպրօ Զէլէպի աշխատութեան մէջ՝

«Եւ քոց մահու կսկծարեր մեզ հանդիպեալ,

Մնոզիս dbroյ յանկարծ ուրեմըն վախճանեալ»,

տողերուն մասին Տօքթ. Թորգոմեան չատ իրաւացիօրէն կը գրէ. «Մնոզիս dbroյ բառերէն առաջին ակնարկով կարելի է Տէր Հայրը հասկնալ, բայց Մայրն է վախճանողը»(2)։

Այսպէս՝ Հէգուեչով Տէր Մարտիրոսի մահուան տարին (1681 Յունուար՝ հաւանաբար), անիկա քահանայագործած կը լինի 43 տարի ու քանի մը ամիս։ Ձեռնադրուած էր 1637 տարուան աշունին Երուսաղէմի մէջ, Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքէն։

Տէր Մարտիրոս ունեցած է նաև ամուսնացեալ քոյր մը, զոր երեմիա երկու անգամ կը յիշէ իր Օրագրութեան մէջ, առանց անունը տալու։ 1656 Ապրիլ 26. «Օրս երթորգում՝ փեսայ հարեւրիս ի տուն քերին փեսացարէս։ — 1656 Մայիս 15. Հինգ ընդ Պետուն և ընդ Մալզոյին՝ փեսային հարեւրիս իմոյ՝ ի Սուրբ Նիկողոս, ևայլնս։

Բ. ՄԱՀՏԵՍԻ ԱՊԱԿՈՒՄ.— Ասոր հետաքրքրական ու արժէքաւոր մէկ յիշատակը ցարդ կը պահուի մեր Սրբոց Յակոբեանց տաճարին մէջ։ Այս մասին կու տանք հետևեալ լուսաբանութիւնը։

---

(1) Ծաւելուած, էջ 611։ Հմմտ. Թորգոմեան էջ 721, Ալիշեան էջ 28, Սիսուան, էջ 278-80։

(2) Սամվելոյ Պատմութիւն, էջ 721-22։

Սիսի Թորոս կաթողիկոս, ինչպէս տեսանք, Կ. Պոլսոյ մէջ կը վախճանի 1657 Ապրիլ 29ին։ Անիս մը ետք Եգեսացի Ոհան վարդապետի աշակերտ ու Եզիազարի քարեկամ Յակոբոս վրդ. Սերաստացի, հաւատակ Մուղնեցիի արբանեակներու յարուցած դըժուարութիւնեանց, գալոնապէս կ'երթայ Ագրիանուպոլիս եւ Սիսի կաթողիկոսութեան քաղաւորական հրովարտակը իր անուան հանելով՝ իսկոյն կ'ուղեւորի Կիլիկիա (Օրագր. 245), եւ Յուլիս 17ին կաթողիկոսական ժողով կ'ընդունի, ինչպէս կը յիշէ Երեմիա իր Օրագրութեան մէջ. «Կիրակի ԻԸ (1657 Հոկտ. 18). Քուէք եկն մեզ ի կաթողիկոսէն Յակոբոյ զոր ձեռնադրեալ են Յուլիսի ԺԷն։ Նոյն տարուան Հոկտեմբեր 30ին Յակոբոս կաթողիկոսի կոչմէ Կ. Պոլիս կը հասնի Տէր Տրդատ՝ հետը բերելով Տէր Մարտիրոս Քէօմիւրճեանի ու Մահտեսի Ամրակումի ուղղեալ կաթողիկոսի նամակը։ Վերջիններուս Յակոբոս կաթողիկոսի ուղղած պատասխանագրէն (Ճառել. էջ 515), որուն խմբագրողը առանց սեւէ տարակոյսի եզած է Երեմիա, կը տեղեկանանք թէ Թորոս կաթողիկոսի Կ. Պոլիս գտնուած ատեն Մահտեսի Ամրակում անոր համար արծիւ մը պատրաստել տուած էր, բայց չէր կրցած ընծայել՝ տակաւին գործը չաւարտած կաթողիկոսի վախճանը վրայ հասնելուն համար։ Այս անգամ Տէր Տրդատի ձեռամբ Յակոբոս կաթողիկոսի կը գրկեն այդ արծիւը՝ գրելով. «Եւ զարծիւն զոր պատրաստեցաք չուառաւ հոգի Տեառն Թորոսի, ահա՛ քեզ վիճակեցաւ՝ ընծայելով հայրապետարանիդ առ յիշատակ մեզ եւ քո։ Բարով վայելեսցես՝ վկայելով անկեզն եւ աւրթ սէր մեր որ ի վազուց նախագուշակաւ իրիս պատահմանե։

Այդ մինակոյն արծիւն է որ այժմ Ս. Աթոռոս մէջ կը պահուի եւ Ս. Յարութեան եւ Ս. Յակոբի մէջ

ՄԱՀՏՍԻ ԱՄԲԱԿՈՒՄԻ ԱՐՄԻՒՐ

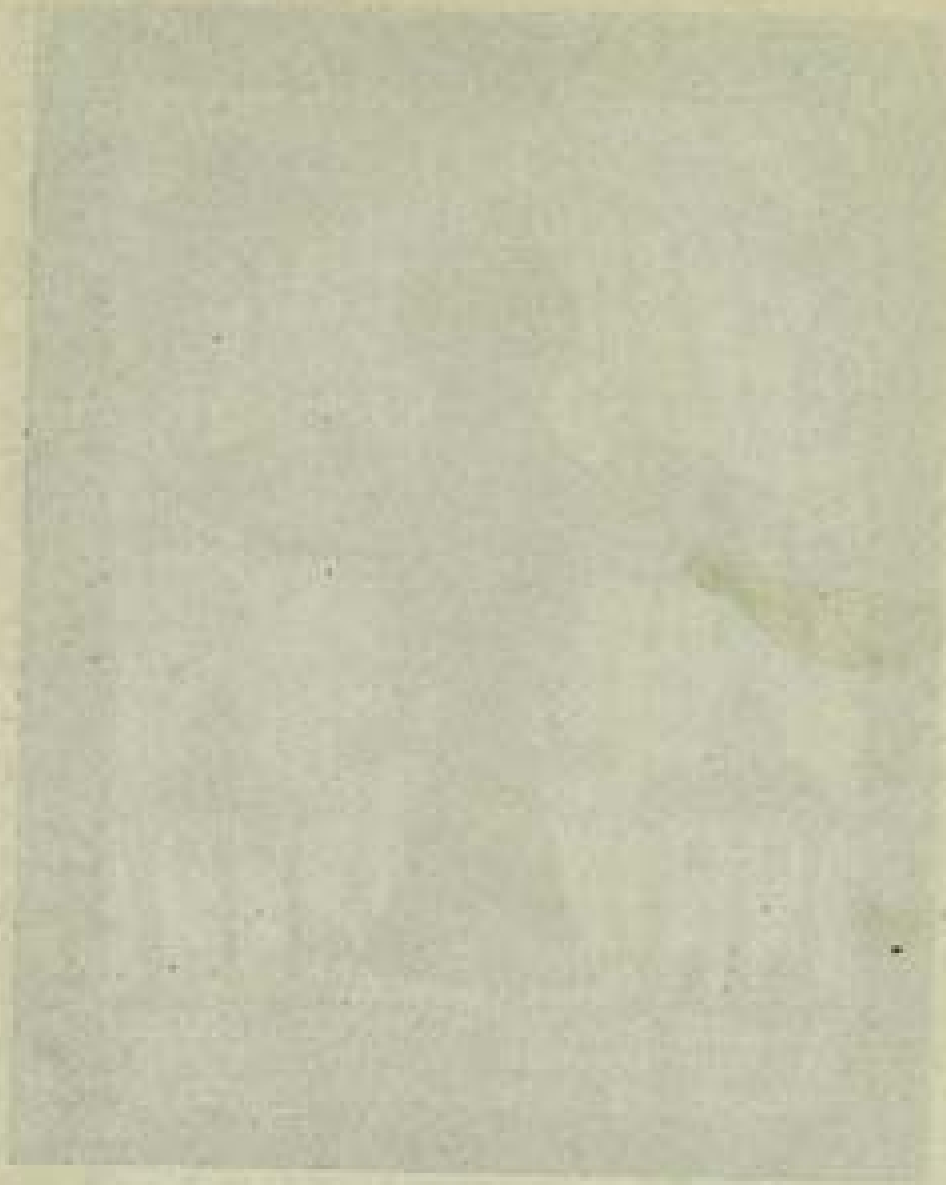

հանգիստաւոր քափօրներու ժամանակ ձոգի մը վրայ բարձրացուցած՝ իբրև արծուենգրօշ կը տարուի հանդիսապետ պատրիարքներու կամ եպիսկոպոսներու առեւէն։ Արծիւին նկարագրութիւնն է հետեւեալը. 1,10 × 0,80 մէգր մեծութեամբ սպիտակ անգուսի վրայ ասկեթել բանուած է քառապատակ արծիւ մը, քեւատարած, որուն երկայնութիւնն է, վերէն վար, 0,87 սմ. ու լայնքը, քեւերու մէկ ծայրէն միւսը, 0,80 սմ.։ Վարի եզերքէն վեր, երկու կողմերը, բանուած են համաչափ ու համանման գմբէթաւոր երկու տաճարներ՝ երեքական սիւներով ու մէյմէկ գոյգ դուռներով և լուսամուտներով։ Այդ տաճարներու մեծութիւնն է 0,38 × 0,26 սմ։ Սպիտակ անգուսին վերեւի երկու անկիւններէն կան եռանկիւնաձեւ պարտեր՝ ծաղիկներով ու տերեւներով։ Ունի 0,10 սմ. լայնքով չրջանակ մը, կարմիր անգուսէ, վրան ոսկեթել բանուած ծաղիկներ ու տերեւներ ու չորս անկիւններէն չորս աւետարանիչներ. վերէն՝ Մատթէոս և Յովհաննէս ու վարէն՝ Մարկոս և Ղուկաս։ Թիչատառագրաններն է, երեք տողերու վրայ.

«ՅԵՏԿ Է ԱՐԵՒՍ ՄԱՀՏՍՒ ԱՄՐԿՄՆ ԵՒ ԿՂԿՑՆ ԵՒ ՅՆՕՂՑՆ ՄԱՐՏՍՆ ԵՒ ԽՒՊՔ / ԵՒ ԵՂՒՐՑՆ ՊԿԼՐՆ ԵՒ ԱՅՏՐՆ ԵՒ ԱՄ ԱՐԵՆ ՄԵՐՋԻՐՑՆ Ի ՔՂՔՆ ՍԻՍ ՍՒ ԼԻՍՐՋԻ / ԱՋՑՆ ԵՒ ԱՑԼ ՍՐՒՑՆ ՍՂՒՍՏՍՒՍ ՆԿՂՑՍՒ ՊՐ_ ՍԱՄԱՑ Ի ՎՑԼՄՆ ՏՆ ՔՐՍ ԿՔՂԿՍՒ ՀՑՑ»(1)։

(1) Փակագրութիւններէը քանալով՝ կը կարդացուի. «Ճիւսակ է առծիւս Մահեխի Ամթակումին եւ կողակցոյն եւ ծնօղացն Մարիամայ եւ եղբարցն Պետրոսի եւ Անտոնեսանի եւ ամենայն առեան մերձաւորացն ի հոգւոյն Սիսս Սուրբ Լուսաւորչի աջոյն եւ այլ արքեպ Անգրնեսրաի, Նիկոդոյեսի, Պարսամայ, ի վայելումն Տեառն Թարեա կաթողիկոսի Հայոց» (Հմմտ. Հ. Ն. Ակինեան, Զէյթոպի, էջ 21)։

Քուականը ասեղնագործուած է արծիւին վարի երկու կողմերը. մէկ կողմը՝ Թվն. և միւսը՝ ՌՃՋ (= 1657)։

Մեզ անյայտ կը մնայ քէ ի՛նչ պարագաներու տակ Մահտեսի Ամրակումի այս քանկագին ընծան փոխադրուած է Երուսաղէմ։ Հաւանական է ենթադրել քէ հայկաւոր Սեբաստացի եղիազարը կաթողիկոս օծուելէն ետք իր կարգին ներս ընծայած ըլլայ զայն։ Մեր հինաւուրց միաբաններէն լսածնուս համաձայն՝ Ս. Աքառոյս մէջ աւանդաբար կը պատմուի եղեր քէ եղիազար կաթողիկոս Երուսաղէմի մէջ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն կատարած ժամանակ իբրև արծուափորգ կը գործածէ եղեր այդ արծիւը։

Գ. ԳԷՈՐԳ՝ ԱՊԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՓԱՒԱՆԱՑ ՓԷՕՄԻՒՐՃԵԱՆ.— Երեմիա, ինչպէս տեսանք, իր Օրագրութեան մէջ յիշած է իր Գէորգ եղբայրը, երբ ան հիւանդացած ըլլալով՝ իր փափաքին համաձայն կը տանին Փիլիպպոս կաթողիկոսի քով (էջ 35)։ Գէորգ իր անհանգարտ բնաւորութիւնամբ հակապատկերը եղած է իր երէց ու կրտսեր եղբայրներուն՝ Երեմիայի և Յովհաննէսի։ Երեմիա կը գրէ իր Օրագրութեան մէջ (1656 Մայիս 1). «Օրս Գէորգն փախեր էր և ի վարպետ ոչ գնացել. բազումս որոնեալ գտան զնա ի Լալէլու ազգիւրն» (էջ 169)։ Հայրը Տէր Մարտիրոս 1664 Սեպտ. 16 քուականով առ եղիազար գրած քուղքին մէջ կ'ըսէ անոր մասին. «Եւ զանառակ Գեորգն որո՞յ յանձն առնեմ(1)։

Մինաս Ամգենցի Օրագրութեան կ. Պոլսոյ մէջ գրուած հետևեալ կտորներէն կ'իմացուի քէ Գէորգ ամուսնացած է քահանայի մը ազջկան հետ (երէցկնոջ ու աներոջ անուններըը անծանօթ)։ 1699 Դեկտ. 18.

---

(1) Սիոն, 1932, էջ 278։

«Տէր Մարտիրոսի աձիւր երեցն վախճանեալ թերին յեկեղեցին (Ս. Գէորգ), եւ ինքն ի վերայ»։ — Դնկա. 26. «Ընդեղս գնացի Տէր Մարտիրոսենց սրտհարցուածն վասն աձիւրոցն մահուան. Մխիթարն (վրդ.)(1) եւս եւ Կոմիտասն, եւ յաւ պատիւն (Քղ. 240ա–բ)։

Ամգենցի գաբռնալ իր Ուսգրուբեան մէջ, 1682 Ապրիլ 20ին, կը գրէ անոր մասին. «Օրս Քամուրճի Տէր Մարտիրոսի որդին Գէորգն որ ի չիլանկն եկաւ, մեզ չապիք, վարտիք եւ մահրամայ ոզարկեցաւ» (Քղ. 12բ)։ Այս հաշուով՝ Գէորգ քահանայ կը ձեռնադրուի քառասնեակ մը օրեր առաջ, որ կը հանդիպի նոյն տարուան Մարտ 12ին, մեծ պահոց Անառակի Կիրակի օրը, իր հայր մահէն գրեթէ տարի մը վերջ, ու կը վերադարձուի անոր անունով Մատիրոս։ Ան գեռ ևս իր ձեռնադրութեան տարեդիցը չբոլորած՝ կը հետամտի ամուսնութեան ու կը բռնադատէ իր եբէց եղբայրը՝ Երեմիան որ գրէ էջմիածին իր Գրիգորիս վրդ. զուգին ու անոր մինոնորդութեամբ ամուսնութիւն բերել տայ Եզիազար կաթողիկոսէն։ Ուշագրաւ է Երեմիայի այդ մասին առ Գրիգորիս վրդ. գրած նամակը, ուր գառնապէս կը գանգատի իր Գէորգ (Տէր Մարտիրոս) եղբօրմէն՝ ըսելով. «Ես իմ խուզովս ի տապակի տագնապիմ, սա քէ Գրեացես խնդիր՝ քէ ամուսնութիւնս ի վնհէն գայցէ։ Թո՛զ քէ Գէորգն արաւ գիւր գամենայն, քամամ գիս ի նարզն իջեցոյց (նկուն ըրաւ), հիմա քէ Այլ գո՞վ ունիմ քան զքեզ, ասէ. որպէս Մագաքիային քէ Իմ միրսան քեզ կու հասնի, եւ գտուն ի կնկանն վերայ արաւ, որպէս քէ ցաւլաքան (խաբեբայ) եւ այնանի (խարդախ)՝ տուրլի մի խնդիր. ապա գիշերսն (իր գործը) յաւ գիտէ։ Հէյէ գիհոյն մի Աստուած գիս

(1) Մխիթար Գիւրմիճանցի, ապա պատրիարք Կ. Գալաթայ, 1700։

ազատեց յիւրմէն, քանի մի գիւղ այլ ձեաց։ Փա՛ռք Աստուծոյ, ուրախ եմ ի փոքունքիւնս իմ. որ եհարն՝ նոյն լիցի քաւիչն (Ծաւիչ. էջ 454)։

Վերևի տոզերէն երևան կ'ելլէ նաև թէ Տէր Մարտիրոս եղած է անզաւակ, քանի որ իրեն ժառանգորդ ընել խոստացած է իր կրտսեր եղբայրը Մազաքիան։

Սոյն նամակի գրուքենէն ետք 15 տարիներ կը բոլորին ու Տէր Մարտիրոս չի հասներ իր աւագութեան փափաքին, ու. ճարահատ՝ կը գիմէ այլազգիներու միջնորդութեան, ինչպէս կը տեղեկանանք Ամգեցիի Օրագրութեան հետևեալ հատուածէն. 1697 Նոյ, 21. «Օսման ազան վէզիրի քեահեայէն իրիճա՝ վասն Մարտիրոս իրիցին աւաք լինել ի Գալաթա (Քղ. 239բ)։

Սոյն Տէր Մարտիրոսի վրայ տեղեկութիւնները ամբողջացնելու համար՝ Ամգեցիի Օրագրութենեն կը քաղենք անոր վերաբերեալ մասերը, գրուած Կ. Պոլսոյ մէջ։

1690 Դեկտ. 30. «Քոմուրճի Տkr Մարտիրոսն մեր բայնօքն ընդ մեզ (Քղ. 141ա)։ — 1691 Յունուար 1. «Քոմուրճին մարգարտէ քէմէր ընծայ»։ — Յունուար 8. «Երեկոյս չատ կէվէզութիւն արար Քոմուրճիզատեն» (141բ)։ — Յունուար 9. «Երեկոյս Քոմուրճին կէվէզութիւն չատ արար» (անդ)։ — Յունուար 11. «Քոմուրճին (ի Ս. Աստուածածին) ծանուցում նուիրակութեան» (անդ)։ — Յունուար 13. «Քոմուրճին մազուլ արին՝ Ղավուխճին վէքիլ գրին . . . Քոմուրճին մեծ ախտի մի գինի երևար» (անդ)։ — Յունուար 15. «Պատարագիչ Քոմուրճին (ի Ս. Աստուածածին)» (Քղ 142ա)։ — Յունուար 17. «Տkr Մարտիրոսն եկեղեցոյն մէջ աներեսութիւն՝ նաև չեա սեղանոյնը (անդ)։ — Յունուար 19. «Քոմուրճին կէվէզութիւն արար» (անդ)։ — Յունուար 20. «Քոմուրճին Միքայէլի գիւղն անարգեալ էր. չաւուշ բերեց՝ նա փա-

խաւս (անգ)։ — Յունուար 29. «Քօմուրճու տղաճ (Տէր Մարտիրոսն) գարձեալ գայրացոյց գմեզ, վասն իմ մեզացն էս (Քզ. 142բ)։ — Փետրուար 5. «Ցնծա ժամուն Քօմուրճին աւելի եւ պակաս՝ ընդ ձանուցինս (անգ)։ — Փետր. 16. «Քօմուրճուն տղաճ եկաւ գինով, բայց ճանապարհին չատ ծեծ էին տուած քուրքերն նորան (Քզ. 143ա)։ — Մարտ 7. «Ի մէջ երեկոյի ժամին Քօմուրճու տղաճ եկաւ՝ խնդրուքիւն արաւ (Քզ. 143բ)։ — Մայիս 10. «Գրիգոր սարկաւագն և բազումք ի ճաշ, և Քօմուրճին և Իսրայէլ էրէցն գինով օրուանէն եկինն (Քզ. 146ա)։ — Յունիս 13. «Քօմուրճի Գևորգն (Տէր Մարտիրոս) առ մեզ աճամ իրիցոնէ, և նւնալ գնացինն (Քզ. 147ա)։ — Դեկտ. 18. «Սկզան ի Տեր Մարտիրոսենցն (Քզ. 153բ)։ — Դեկտ. 19 և 20. «Հաց ի Տեր Մարտիրոսենցն (անգ)։ — Դեկտ 24. «Քօմուրճոյ Տեր Մարտիրոսի կինն խաչտահաքին քէսէ ոզարկեցն (Քզ. 154ա)։ — 1699 Փետր. 16. «Տէր Մարտիրոսն փախչավաս (Քզ. 232ա)։ — 1700 Յունիս 4. «Մարտիրոս երեցն եկաւ ի Սուչիմանաստիր. մուզուր գրին ի վերայ նորա. փախեր էր ի կորուստն՝ չէին գտած գնաս (Քզ. 245ա)։ — Նոյ. 11. «Հարցանիք Տեր Մարտիրոսի աներթագ Աստուածատուրեն (Քզ. 249ա)։ — 1701 Յունուար 8. «Տեր Մարտիրոսն փախչավաս էր ոզարկեր մեզս (Քզ. 251ա)։ — Փետր. 12. «Տեր Մարտիրոսն եկաւ. խնչօքացել չաւս (Քզ. 252ա)։

Այսքան են Տէր Մարտիրոսի մասին Ամգնցլի յուշագրութիւնները։ Ամենէն վերջինով, գրուած Երուսազէմի մէջ 1703 Հոկտ. 7ին, կ'արձանագրէ անոր մահը, որ տեղի ունեցած է Գ. Պոլսոյ մէջ նոյն տարուան Օգոստոս 16ին, վերափոխման տօնի մեռելոցի օրը. «Հաւաք զՔօմուրճի Տեր Գևորգին (Տէր Մարտիրոսին) գմահն՝ Աստուածածնի երկուշաբաթին (Քզ. 284բ)։

ընքագրելով քէ կրտսերն Տէր Մարտիրոս իր երեք միա երէց եղբօրմէն գէթ երկու տարի վերջ (1639) ծնած ըլլայ, այդ պարագային անոր կեանքի տեւողութիւնը կը լինի 64 տարի։ Քահանայագործած է 21 տարի; 5 ամիս և 4 օր, չեռնագրուած ըլլալով 1682 Մարտ 12ին։

Դ. ԿՈՄԻՏԱՍ ԲԱՀԱՆԱՑ ՀԻՕՄԻՐՃԵԱՆ. — Երեմիայի կրտսեր եղբօր Կոմիտաս քահանայի մասին հրատարակութիւններ չատ կան։ Մենք, չկրկնելու համար մեր ուղեգիծէն, պիտի չանդրադառնանք այդ հրատարակութիւններուն ու պիտի բաւականանանք ներկայացնելով անոր կեանքի այն կողմերը որոնք անծանօթ մնացած են ցարդ։ Այս մասին մեր գլխաւոր ապրիւրն է գրքնակ երուսաղէմի պատրիարք Մինաս Ամգենցիի Օրագրութիւնը։

Ամգենցի մանաւանդ սէր և յարգանք ունեցած է գէպի Քէօմիւրճեան ընտանիքի անդամները, այն աստիճան որ մինչև իսկ երեմիայի ազնուական եղբօր՝ Տէր Մարտիրոսի անկարգ արարքներուն կը հանգուրժէ ներողաբար, ինչպէս կը նկատուի վերևի քաղուածքներէն։ Իսկ Տէր Կոմիտասի նկատմամբ Ամգենցիի սէրը աւելի չափազանց կը տեսնենք։ Կ. Պոլսոյ մէջ իր անցուցած տարիներուն անգա ու մտերիմ յարաբերութիւն կը մշակէ անոր հետ, հոգածութիւն ցոյց կու տայ անոր զաւակներուն, գայն իրեն խորհրդակից կ'ընէ, ու իր ուղեւորութեանց ատեն իրեն կ'ընկերացընէ՝ Ադրիանուպոլիս, Թոռոսքոյ և երուսաղէմ։

Մինչև հոս ըսենք քէ Տէր Կոմիտաս, որ ծնած է 1656 տարուան Ապրիլ 22ի լուսանալու գիշերը, մկրտուած է իր ծնելէն վեց օր ետք, ըստ Զէլէպիի Օրագրութեան (էջ 167). «Առաւօտուս կիրակի (27 Ապրիլ) ի մեր ժամն (Ս. Սարգիս) գնացաք և կնքեցին զտղան մեր՝ Կոմիտաս անուանեալ»։

Ամգնցի կը յիշէ Տէր Կոմիտասի մէկ արուս եւ երկու ազջիկ զաւակները։ Արուս զաւակը կը կոչուէր Նահապետ, իր պապին՝ Տէր Մարտիրոս Գէօմիւրճեանի հոր անունով։ Անիկա 1699 Մայիս 18ին, Հինգշաբթի, Համբարձման առնի օրը, կը գտնայ Լեհաստանէն Կ. Պոլիս, քսան Օրագրութեան Ամգնցիի. «Տէր Կոմիտասի տղան եկաւ ի Լեհաց» (Քզ. 234բ)։ Նահապետ գըժբախտաբար հինգ ամիս վերջ մոտային ծանր խանգարումի մը կ'ենթարկուի(1), այնպէս որ հարկ կ'ըլլայ զայն պրկել երկաթի կապանքներով, ինչպէս արձանագրած է Ամգնցի 1699 Նոյ. 25ին. «Տէր Կոմիտասի որդի Նահապետն չատ խեւութիւն արեր է մէկէն եւ իւրեանց տունն. երկաթի կապանօք պնդեցին զինքն յեկեղեցւոյ (Ս. Գէորգայ) պախչայի մազապային» (Քզ. 239բ)։ Երկու օր ետք՝ Նոյ. 27ին. «Կոմիտասի տղան զըչնեիրն կորեր փախեր էր Ետայի իրիցանց» (անդ)։ Տէր Կոմիտաս տեսնելով որ գժուար պիտի ըլլայ քովը պահել իր խօթացեալ որդին՝ կ'որոշէ զայն գրկել Հռոմ, ուր այդ օրերուն կը գտնուէր իր եղբօրորդին՝ Մաղաքիա, ու հոն արգելափակել։ Այս առթիւ Ամգնցի նոյն տարուան Դեկտ. 1ին գիր մը կ'ուղղէ Ջմիւռնիա Ապրօ Չէլէպիի որդւոյն Մատթէոսի ու գիր մըն ալ Հռոմ եղբայր վարդապետին(2). «Երկու գիր գրեցաք,

---

(1) Այս առթիւ Տէր Կոմիտաս տառասուղ Ազնուս մը գրած է առ Ս. Կոյան, զոր պիտի տեսնենք յետոյ։

(2) Ան 1686ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած է եղիազար կաթողիկոսէն Ս. Յակոբեանց տաճարին մէջ՝ Մինաս (Ամգնցի) եւ Պօղոս վարդապետներուն հետ։ Եղած է նախ լուսարարապետ, ապա՝ նուիրակ Հռոմի եւ Սպանիոյ 1690-99ին. տեսուչ բնիկ Հայերուն՝ 1702ին։ Եղած է նաեւ նուիրակ Լիվոռնոյի. այդ առթիւ 1690ին Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը տեղւոյն իշխանութեան կը գրէ որպէսզի լաւ ընդունելութիւն ընեն անոր (Լմմա. Մ. Խոր. Ազաւնունի, Միխթարեան, էջ 118)։ Մինաս Ամգնցի 1700 Օգոստ. 5ին Կ. Պոլսէն գիր մը ուղղած է կղեմէս ԺԱ. պա-

մէկ՝ Մաքոս ազային Իւմիր եւ մին՝ Սղխա վարդապետին ի Հռոմ վասն Տէր Կոմիտասի ազային՝ քէ գնա անդ, վասն արգիլելոյ զնաւ (Օրագր. անդ)։

Տէր Կոմիտասի երկու ազջիկներուս անուններըը կը ճանն անծանօք։ Անոնցմէ երէցը եղած է չարաչարանգէտ. այս մասին Ամգեցի կը գրէ. 1691 ԷՀոկտ. Ի-ն, որն կիրակէ Յայգիւտին. երեկոյս Կոմիտասի ազջիկն չատ չարաչան ասաց. մէկ ոսկի տուի իւրնա (Քզ. 151բ)։ Կրտսերը կը վախճանի 1699 Փետր. 21ին. ԷԿոմիտասի փոքր ազջիկն մեռաւ (Քզ. 231ա)։

Ամգեցիի Օրագրութենէն կը քաղենք Կ. Պոլսոյ մէջ գրուած հետեւեալ հատուածները, որոնց մէջ Տէր Կոմիտասի անունը յիշուած է։

1691 Փետր. 19 (Յօն վարդանանց). ԷԿոմիտասն (քերաւ) չապիկ և մահրամա ազջկունէն և փախլավայ, Երեմիան (Զէլէպի)՝ բախի եւ մէզէ» (Քզ. 143բ)։ — Մեպտ. 3. «Տէր Կոմիտասն մին Տօնացոյց ընծայ» (Քզ. 150ա)։ — Հոկտ. 1. «Հաց վազվնէս ընդ Կոմիտասին» (Քզ. 151ա)։ — Դեկտ. 27. «Տէր Կոմիտասն գինի եւ սուճուխ (երեր)» (Քզ. 154ա)։ — 1698 Նոյ. 4. «Գիրքեր պատրիարգին (Մելքիսեդեկ Սուպհի) և Սրապիոնին և Տէր Կոմիտասին հետ Գ սահաթ նստաք վասն մեր բանին և եզաւ» (Քզ. 229ա)։ — Նոյ. 11. «Մենք ընդ մերոցն՝ Կոմիտասին և Եղիային և Տէր Յակոբոս-

---

պին, որով անոր աթոռ բարձրանալը կը շնորհաւորէ ու մաղթաւորապէս կը յանձնարարէ ասոր եղիա վարդապետը և երէմիայի կրտսեր որդի Մազաքիան, որոնք կ'ուզեն որբին Յակոբ և Յովսէփ, ու այդ գիրը պապին գրած է Փետրոս ամսուն չորին կրճատութեամբ միջոցաւ (Ծատուրեան, էջ 662)։ Ամգեցի ի Կ. Պոլիս իր Օրագրութեան մէջ նոյն քառասնամեայ կ'արձանագրէ այսպէս. «Պատրի Փետրոսն եկաւ ընդ Յակոբոսուր վարդապետին, զի գնալոց է ի Հռոմ. զրուց չատ եւ գիր ետաւ փափին համարս (Քզ. 240բ)։

բին Գ. սահաք Նստաք. Իշվիդայից մնծաւորն եկն առ մեզ» (ՔՂ. 229բ)։ — Նոյ. 12. «Մեք զՕուռնաց պատրիարգի գիրն յղեցաք կարդալ ընդ Կոմիտասին, եւ քիչ մի գրեր էր ի նորա քինքէն հայերէնս (անդ)։ — Դեկտ. 1. «Զբուռց չատ էանց վասն Երուսաղէմի ընդ Սրապիոնին եւ Կոմիտասին եւ Երեմիայիին (Սահապատյար)» (ՔՂ. 230ա)։ — Դեկտ. 7. «Եղիայի փեսա էրէցն եւ Կոմիտաս Հրեցն ազմուկ վասն պատկին» (անդ)։ — 1699 Փետր. 22. «Տհր Կոմիտասն տկարացեալ ի տիւսլիքունս (ՔՂ. 232ա)։

Մինաս Ամգեցի, որ 1695 Ապրիլ 4ին մեկնած էր Երուսաղէմէն ու ցամաքային ուղեւորութեամբ գացած էր Էջմիածին, 1698 Հոկտ. 24ին կը գտնուայ Կ. Պոլիս։ Երուսաղէմէն իր բացակայութեան առեն կայծակ մականունեալ Գալուստ վրդ. ձեռք կ'անցընէ Ս. Քառն առաջնորդութիւնը ու իր տեղ Գալաթցի Յակոբ վարդապետը փոխանորդ կը ղրկէ Երուսաղէմ։ Մինաս Ամգեցի Գալուստ վարդապետը ձգելու եւ իր իշխանութիւնը վերահաստատել տալու համար երկու անգամ (1698 Դեկտ. 23 եւ 1699 Յունիս 12) կ'երթայ Ապրիանուպոլիս ու կը ներկայանայ մեծ եպարքոսի առանը։ Անգամ մըն ալ՝ 1699 Մարտ 4ին՝ Ապրիանուպոլիս երթալու համար համբայ կ'ելլէ Կ. Պոլսէն՝ իրեն ուղեկից առնելով նաեւ Տէր Կոմիտասը, ինչպէս կը գրէ. «Էլի Մատաթօլու՝ Կոմիտասն եւ տքեզան եւ երկու փոքրաւոր եւ Թուխաճան՝ եւ եկաք ի Փոքր Զէքմէճէնս (ՔՂ. 232բ)։ Ճամբան կը չարունակէ ու հանգիպելով մեծ Զէքմէճէ եւ Սիլիվրի՝ Մարտ 6ին կը հասնի Զօրլու։ Ամգեցի հոն իմանալով թէ Գալուստ վրդ. չի գտնուիր Ապրիանուպոլիս՝ չորրորդ օրը այն տեղէն եւս կը գտնայ Կ. Պոլիս։ Զօրլուէն Տէր Կոմիտասի ձեռամբ նամակ մը կը գրէ Յունաց պատրիարքին. «Զգիր պատրիարգին Յունաց հայերէն գրեց

Կոմիտասն (անդ)։ — Եարուն ակնիք մեր քաղուածնեըը։

*Մարտ 27. «Կոմիտասին չալ մի նոռ մարայ» (Ք. 233ա)։ — 1699 Ապրիլ 27. «Աջալատուր վարդապետն գիտցիր գրեալ գիրն որ առ նահապետ կաթողիկոսն՝ հայերէն թարգմանեալ մեզ. Հանի Մկրտիչն և Տէր Կոմիտասն առ մեզ» (Ք. 234ա)։ — Յունիս 24. «Կոմիտասն առ մեզ, քանզի գիր էին գրել նորա Լեհոց վարդապետն Վարդան (և) Մխոն ի Հռոմ» (Ք. 235բ)։ — 1700 Ապրիլ 28 Կիրակի. «Կոմիտասն ծանուցում (ի Ս. Գէորգ), նա չխօսեցաւ ի գառնութենէ սրտիս» (Ք. 214ա)։ — Մայիս 7. «Հաց կերաք, եկաք գայիխով Կոմիտասն, Գաւազարն, Գախչին և մեր տղայքն՝ գնացաք ի Առնաւուտքոյն, ի պախչան խմեցաք և գարեաք ի Ս. Գէորգս (անդ)։ — Մայիս 14. «Առաւօտս կանուխ եկաք Մուլիմանատրոյ, գնացաք գայիխով ի Վէզիրի հայլին. քազաւորական գայիխներն ընդ մեզ գնացին ի Գէկտէրէն (Գէօյլիւքտէրէ), գվալիտէն բերին անոլի նավովք, ի գարնին ընդ մեզ. գինի եւ ուֆքա։ Երկու անգամ նստաք ի պախչան. պատուն Գալի գայֆային էր, Նվիրակ Աջալատուր վարդապետն, Գապա Գիրօն, Կոմիտասն, Գախչին և մեր տղայքն. և օրս ամպ մինչև երեկոյն. և գղայիցէ և գայլ ամենայն խարճն Գալի գայֆան իւր քսակէն ետես. եւ եկաք ի Ս. Գէորգ երեկոյնս (անդ)։ — Մայիս 16. «Մէկ տղա մի եկաւ քէ Ուխտաւորքն ի Քէքիրտագի եկին՝ նա ընդ նոսա էր ... եւ նա եկեալ գնացի մինչ ի Մախրգեղ, Աջալատուր վարդապետն ընդ յիս. Նստաք ծովեզրն, եւ ի գարձին Մ. Եզիան, Մ. Գաւազարն եւ Տէր Կոմիտասն հանդիպեցան, գնացին ընդ յառաջ ուխտաւորաց, եւ մեք եկաք ի Ս. Գէորգս (Ք. 244բ)։ — Յունիս 16 Կիր. «Զխօսեցա յեկեղեցին ո՛չ ծանուցում եւ ոչ քարոզ. Կոմիտասն խօսեր էր եւ օգուտ չունէր» (Ք.

245ա)։ — Օգոստ. 11, կիր. «Կոմիտասի ծանուցումի պատկերին, ԺԶ զրէ. նկատ (Քզ. 246բ)։ — Օգոստ. 22. «Ծնունդն Եւսեբ. ի Նաքի և Նաքի՝ ի Ծոքի. Կոմիտասիս գնաց ի Նաքի մարդ գրել (Երուսաղէմ մեկնող ուխտաւորները արձանագրել)» (Քզ. 247ա)։

Ամգեցի նոյն օրը ուխտաւորներուն կը միանայ ու անոնց հետ Սամաքիայէն կը նաւէ դէպի Քէքէրատ՝ հետը առնելով Տէր Կոմիտասը։ Նաւը կը հանգիպի Աւակլու պուռունքը (հրուանդան), ապա Արակլիա և Օգոստ. 23ի գիշերը կը հասնի Քէքէրատ։ Այնտեղ Երուսաղէմի 121 ուխտաւորներուն համար ուրիշ նաւ մը կը վարձէ և Օգոստ. 27ին կը գանձէ անոնց գործառական նուէրը. ապա ուխտաւորներու նաւը ճամբայ կ'ելլէ։ Ամգեցի Տէր Կոմիտասի հետ 15 օր կը մնայ Քէքէրատ, ու Սեպտ. 9ին անկէ կը մեկնի և Էրէկլի, Մեծ Ջէքմէճէ ու Այտաճիանոս հանգիպելով՝ Սեպ. 11ին կը գառնայ Կ. Պոլիս և քառասունքանի կ'իջեւանի Մուլուամանաստրըի Ս. Գէորգ եկեղեցին։ Քէքէրատի մէջ Սեպտ. 6ին կ'արձանագրէ. «Կէլիպոլցի էրէցն ալ առաւ միջնորդութեամբ Կոմիտասին եւ գնաց ի տեղի իւրոց (Քզ. 247բ)։ — Սեպտ. 30. «Ելաք ի քաղաքէն, ընդ մեզ Գէորգն (Տէր Մարտիրոս) և Կոմիտասն, արտաքոյ պարսպէն մինչ Թօփջափուն, և գնացեալ նստաք Ղարաքիհեայի չիֆթլիկն առջեւն ի վերայ ճանապարհին. ի սահաքին եկեալ նէմցէուս էլլին գնաց իւր աշխարհն. Քագաւորն ի Տաւուք փոշման էր . . . եւ գարձաք երեկոյեն (Քզ. 248ա)։ — Հոկտ. 9. «Գինչերս Գէորգն (Տէր Մարտիրոս) և Կոմիտասն ընդ մեզ. երկու սահաք նստաքն (անդ)։ — 1701 Յունուար 19. «Ժամն չատ ուշ. ժամարար Տէր Կոմիտասն» (Քզ. 251բ)։ — Փետր. 6. «Գնացաք ի Գալլիլին, գէհվէ խմեցաք եւ գարձաք (ի Սամաքիա). գԿոմիտասին գգուռն ծեծեցաք՝ էրացինս (Քզ. 252ա)։ —

փետր. 8. «Վազքէտ պատիւ ի Կոմիտասենց. Դմպուկն (Աստուածատուր վրդ.) Մխիթարին (վրդ.) էր գաց՝ բայց Մարտիրոս եպիսկոպոսն, Գախչին, Գէորգն (Տէր Մարտիրոս), Ծարուքիւնն եւ մեք ի սահաթ նստաք» (անդ)։ — Փետր. 10. «Ի չ. գաս Առաջաւորաց։ Գիշերս լաւ ուրախութիւն վարդապետաց՝ ես, Դմպուկն, Նվիրակն, Մարտիրոս եպիսկոպոսն, Իգմիրցին, Քաչատուր սրճեղան, Կոմիտասն, ի սահաթ նստաք և մեծ մեծ ասլիք քշեցաք» (անդ)։ — Փետր. 20. «Գնացաք ի Մախրգնէն ի Ծովկղն մինչեւ երեկոյ եւ ընդ մէզ Դմպուկն, Հարոնն, Գախչին, Գէորգն (Տէր Մարտիրոս), Նշատաճէն Ծարուքիւնն, Կոմիտասն, եւ մերանք քիվք ժԳ. գնալ եւ գալն Ծովովն (քղ. 252բ)։ — Փետր. 25, նչ. Ղեւոնգեանց. «Գնացաք Ծովով ի Մախրգնէզ, Դմպուկն կայր ոչ, Մարտիրոս եպիսկոպոսն, Կոմիտասն, Գախչին, Գէորգն (Տէր Մարտիրոս), Հարոնն, էրէցն, Զօլոխն, Զարգանն, Դաւիթ էրէցն, Ծարուքիւնն։ Ճուճաց աթէզա մի եւ տղա մի գիտուն՝ նկին բան ասացին. եւ ի սահաթին նչաք ... եւ նկաք յեկեղեցին (Ս. Գէորգ), ի գուրան ի հավուզին վերայ նստաք ամենքուրմբ եւ տղայքն խաղացին. գառ հաչակեցաք. լաւ ջիր էր» (անդ)։

Ամգնցի նորոգած ըլլալով իր պատրիարքական հրովարտակը՝ 1701 Մեպտ. 1ին, իրեն ուղեկից ունենալով Տէր Կոմիտասը(1), նաւով ճամբայ կ'ելլէ Կ. Պոլսէն, 13ին կը հասնի Ծապպէ, մինչեւ ամսուն 23ը հոն կը սպասէ եւ 27ին կը մտնէ Երուսաղէմ։

---

(1) Հայր Ծովհ. վրդ. Մըսըրեան իր Ծրագնելի Տէր Կոմիտաս Պէօմիւրճեան գրքոյկին մէջ (Գնդրուք, 1929) կը գրէ թէ Կոմիտաս քահանայ յարուցուած հալածանքներու երեսէն փախուստ տալու համար Ծովը մտնելով կը քալէ Երուսաղէմ ու կ'ապաստանի Հայոց Ս. Յակոբ վանքը» (էջ 9)։ Ասկէ ետք Ամգնցին Ծրագրութենէն ոչ ոչ կ'երեւի թէ ան Երուսա-

Դարձեալ Ամգնցին Օրագրութենեն (երուսապէմի մէջ գրուած) կը քաղենք Տէր Կոմիտասի վերաբերեալ կտորները։ 1701 Հոկտ. 5 կիր. «Պատարագին Կոմիտասն ծանուցումն (Քղ. 259ա)։ — Դեկտ. 25. «Ծնեա անչափին արեզակը կոչեւ. վասնցին եւ Կոմիտաս զմիմեանս ծնծ, եւ ես չվասնցին եւ զԹօղոս արեզան ծնծնցին» (Քղ. 261բ)։ — 1702 փետր. 1, կիր. «ժամարար Տէր Կոմիտասն» (Քղ. 262բ)։ — Մարտի սկիզբները Ամգնցի կը հիւանդանայ եւ նոյն ամսուան 12ին կը գրէ. «Ի օր ևզեւ Կոմիտասն նարեկ կու կարդայ ի վերայ իմ» (Քղ. 263բ)։

Այսանդ կ'ուսումնասիրէին Ամգնցիի Օրագրութեան Տէր Կոմիտասի վերաբերեալ յուշագրութիւնները։ Անիկա

զեմ գաւառաբար ատիթով իրեն կ'ընկերացնէ Տէր Կոմիտասը՝ իր սիրելին ու մտերիմը, որ անշուշտ իրեն բարեպաշտ քահանայ մը կը ցանկար ճենդանի ալքով տեսնել երուսապէմը ու երկրպագել ջնորհնական Սրբավայրերուն։ Հալածանքի օրեւէ պարագայ գոյութիւն չունի այստեղ. երբէ ասնենաբ՝ Ամգնցի անպատճառ այդ մասին յիշատակութիւն մը կը ձգէր իր Օրագրութեան մէջ, մանաւանդ ինք ևս, որ կաթոլիկ միտ կը կարծուէր, առարկայ ըլլար էր հալածանքի, մինչ ընդհակառակը՝ Պոլսեցիք, որոնք այնքատած էին իր պատրիարքական հրամարատակը նորոգել, պատիւով ու մեծարանքով յուշի կը գնեն զինք։

Ի գէպ յիշենք՝ երբ Ամգնցի ևս ժամանակակից եկեղեցականներէ ոմանց նման (Մելքիսեդեկ, եզիազար, Նահապետ կաթողիկոսներ և այլք) սիրալիր յարաբերութիւններ կը մշակէր կաթոլիկ կղերին և նոյնիսկ պապական աթոռին հետ, սակայն ասկայն Հայ առաքելական Ս. եկեղեցւոյ գաւանութենէն ու ձեռքերէն չեզչուս, ու ատոր համար նաքին իրեն կաթոլիկամիտ ամբաստանուած էր Ն. Պոլսոյ պատրիարք Ասեմիք եւսեբիացիէն ու վար առնուած էր աթոռէն։ Ան գրե Ամգնցի յերուսապէմ իր Օրագրութեան մէջ. 1703 փետր. 23. «Ասեմիք վարդապետն մեզ գիր խրատական եւ ապաշնական եւ ազգքահանի՝ քէ մեք գոռանկ եմք գարժեր, զոր անիծեալ լիցի ամենայն հայ որ քոզու գկռուսաւորչի օրէնքն եւ գոռանկ գառ-

1702ի Ջաւրիկը կ'անցընէ Երուսաղէմ, բայց Ամգնցի չի յիշեր քէ ո՛րքան ժամց վանքին մէջ ու ե՛րբ գտաւ Կ. Պոլիս։

Տէր Կոմիտաս գացած է նաև Քէօթահիա, ինչպէս պիտի տեսնենք քիչ վերջ։

Մ. Աթոռոյս Ջեռագրաց Մատենադարանին մէջ կը պահուի Տէր Կոմիտասի մէկ աշխատասիրութիւնը (Թիւ 1234), մանր նոտրգիր, ընդօրինակուած Երուսաղէմի մէջ ՌՃՈՀ (= 1699) թուին, Հեռամբ Սիլիստրացի Մանգիանեան Հայաստուրի, ի վայելուչ Դրիգոր վարդապետի Ծամչեցւոյ։ Ջեռագրին մեծութիւնն է 18 × 12,5 սմ. ու կը բազկանայ 48 թաց գեղնագոյն ոզորկ քուղթերէ։ Խատրկ են՝ Քղ. 1, 2ա, 45բ, 47, 48։ Բովանդակութիւնն է, երեք սիւնակներու վրայ, Ծուներց և Հայոց և Հռոմայեցւոց տարեկան տօներու բազդատական ծուցակը կամ, հնգինակի բառով, «Հաւա-

---

նայ. եղիցի՛ եղիցին (Քղ. 275բ)։ Ուրիշ առիթով մը Յովհաննէս Ա. Դէորգ եկեղեցւոյն բեմէն հրապարակաւ կ'այպանէ հրատարակութիւն ընդունողները. 1691 փետր. 14, Տեառնընդառաջ. «Երեկոյս քարոզ (խոտեցաք) ու ի գոռ քաչեցաք զՓառանգ լինողքն» (Քղ. 143ա)։ Դարձեալ՝ 1700 Մարտ 16. «Գնացի ի պատարագն (ի Ա. Դէորգ). ամն Փառանգի պէս չոքեր էք պատարագին. գաւազանաւ խիթեցի զնա ու բարկացայ խրճն» (Քղ. 243ա)։

Այս մատենագրութիւնը ունեցած են այն ատենի կաթոլիկոսներէն ու պատրիարքներէն ամանք, այն է՝ քրիստոնէական լայնախոհութեամբ և առաւելապէս քաղաքական նպատակներով քաղցր ու սիրալիր յարաբերութիւններ մշակել Հռոմէական եկեղեցւոյն հետ, նոյն ատեն չզոհելով Հայ եկեղեցւոյ անկախութիւնը ու հաստատութիւն ստալով անոր ազգապահպանութեան։ Այս մասին շատ ուշագրաւ է Մելքիսեդեկ Գառնեցւոյ՝ Քառնց կաթոլիկամիտ կարծուած այդ կաթողիկոսի պատասխանագիրն առ Գաւզաս Ե. պապն Հռոմայ (տե՛ս Հ. Ն. Ակինեան, Մայսէս Գ. Տարեւացի, էջ 317-320)։

քառանուքիւնդը, որ կը սկսի Նոյեմբեր 14ն (Քչ. 3ա) ու կը վերջանայ Հոկտ. 31ին (Քչ. 45բ). Սկիզբը (Քչ. 2բ) կայ Տէր Կոմիտասի հետեւեալ Ծիշտատկարանը.

«Շնորհօք Ամենատուրդ Հոգւոյն՝ Հաւաքարանուքիւնք կարգագրուքեանց ըստ աւուրց ամաց, որք են յայտնուքիւնք տանից Տէրունականաց. եւ քառասրուքիւնք Տնենխմբուքեանց Սրբոց հայրապետաց. եւ ցուցմունք վկայարանուքեանց Սրբոց մարտիրոսաց. եւ համառօտուքիւնք տեղացուցիչն Լատինաց եւ Յունաց՝ ըստ միաբանուքեանն Հայոց Այսմաւուրց, ժողովեալ ի միում տիպ՝ այսինքն ի մի վայր, ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ եւ ի պարծանս աբանց ճշմարտասիրաց եւ յեղբարց ուսումնասիրաց.

Ծնեցման ասէ ուսմանն չարեալ,
Պիտակ էրէց Կոմիտաս լեալ,
Քամուրճենց տանն տոթոպատեալ,
Ծալս ամենից սըտրուկ 'ւ յետնեալ.
Ծամի փրկչին ներմարձացեալ,
ՌԼՈ եւ ՂԱՏ (1690) տարին լըցեալ,
Այլ եւ վիպէ ՃԱՌԵԼԴ (1140) պատուեալ,
Զքիւ Հայոց ատտ է պատմեալ.
Ես՝ատտ արա գրանս գըծագըրեալ,
Եղի եզբարցդ իմ պերճացեալ,
Զբաանուք տոմաւ որք հանգիպեալ,
Մազքեմ յիշել զիս տատապեալս.

Ձեռագրին վերջը (Քչ. 46ա) կայ ընդօրինակողին Ծիշատակարանը. «Արդ գրեալ եւ յատարեալ եզեւ Ծանկգիրքս ի Սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ Սրբոյ Աքոռոյն Ծակոբա Առաքելոյն եղբօր Տեառն, ի քուանուքեանն հայոց ՌՃՆԸ (= 1699), եւ ի Սեպտեմբեր ամսոյ Ա. Իսկ ի հայրապետուքեան Սրբոյ Գահոյս Տեառն Մինասի քաջ Հռեսորի, եւ ի քաղաւորուքեանն տաճկաց՝ սուլտան Մուստաֆային՝

որգւոյ սուլտան Մէհէմէտին հանգուցեալոյ։ Առ վայելումն հոգեհոգի եւ բանի սպասաւոր Տէր Գրիգոր Վարդապետին Ծամքեցւոյ, զոր մեծաւ ըղձիւ եւ զօա գրել յիշատակ յանձին իւրում, ձեռամբ ումեմն Սահփանեան Աշլատուրի Սիւխտրացւոյ անչնորքի. որ եւ հայցեմ ազերսանօք ի տեսանողացդ եւ ի գաղափարողացդ՝ ներումն շնորհել անարհեստութեանս եւ սխալանաց գրչիս, զի առաւել քան զկարն ոչ ձգտեցաք։ Վասն որոյ յիշողիք միով հայր մեզ։ Հանգուցեալ ծնօղան իմ զԸսահփանեանսն եւ զՍուլքանն, ընդ նոսին եւ զիս անպիտան Աշէօս, որ եւ յիշողք լիցիք յիշեցեալք առաջի տեառնին Քրիստոսի ամէնս։

Մեր Մատենադարանի Թիւ. 1059 Ձեռագրին մէջ (Նկարագրութիւնը յետոյ), Թղ. 93ա—101ա, կան Տէր Կոմիտասի չարագրած հետեւեալ բնը ոտանաւորները, հաւանաբար իր ձեռքով գրուած։

1. Թղ. 93ա. բ. տասնըչորս տուներով Ուղերձ մը Նիկոդոս Ճօռոքեցւոյ եղբօր ուղղեալ։ Տուներու սկզբնատառերը կը յօդեն՝ Ի ԿՈՄԻՏԱՍ ԸՆԿԱԼ։

Սկիզբը՝ Ի՛սկական Բանին նոր պատուիրանին,
Զոր մեզ աւանգեաց յԱւետարանին։
12րդ տողը՝ Ակայ քէպէտ առ յիս եղբայրդ նազելի,
Պարոն Նիկոդոսըն Ճօռոքեցի,
Որ նա ծանոյց զքեզ ինձ անպիտանի,
Որով սիրեցի զՄէրդ իմ սխրալիւր։
Վերջը՝ ԱԲարեպաշտութեամբ կեցցիք յաւիտեան,
Եւ ժառանգիսջիք զկեանն անվախճան։
ԿԱՊՈՒՏՆԵԱՒ էի (1156 + 551 = 1707)
յայսմ քվականիս։

2. Թղ. 94ա. հինգ տուներէ եւ մէկ տողէ բաղ-

կացնակ ոտանաւոր Ուղերձ մը առ անձանօթ ամե-
նուն. սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ԿՈՄԻՏԱՍ (վեր-
ջին 7 տողերը կը պակսին)։

Սկիզբը՝ «Կարօտութեամբ գրեց նազելի ոգիս,
Զբաղուած գնացող ի կենցաղումս հարցանեմ»։
Վերջը՝ «Ինձ նարգինիս լուր ինձ տ՛ուր պարոն ոգիս.
Զի խնդալոյս խանգաղատանակ հարկիցայ,
Ծորժամ ըզձեր գրասնութիւնն որ լուայ,
Զլուէն ձեր ի ֆէմէրնէրն քերկրիցայ։
Տեղեակ յոյժ ի տեսանել միշտ գնա,
Բանգի գովեն տեսողք գրագրութիւնս նորա,
Ես առաւել էրէց եղբայրն իմ Բեմեա,
Ի գասւուրթիւնս Խաղալոլու գովէ գնա։
Արդ ատտանաւոր ես ոչ եղէ արժանի (անաւարտ)[1]։

3. *Թղ. 94բ—95ա. Ոգեր մը վախճանեալ տասն-*
ամեայ մանուկի մը վրայ, բազկացեալ ինը տուներէ,
որոնց սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ԿՈՄԻՏԱՍ ԵՐ (երկու
տուները կը պակսին)։

Սկիզբը՝ «Կամիմ ոգեալ գոգբս լալական,
Լացէ՛ք ընդ իս ամենեքեան»։
Վերջը՝ «Զի ի հասակըն մանկութեան,
Մեռաւ խզճիս կարօտական (անաւարտ)։

4. *Թղ. 95բ—96ա. Ուղերձ մը, անքուսկան,*
Քէօքահիայէ գրուած իր մէկ բարեկամին, հասանօքէն
ի Կ. Պոլիս։ Կը պարունակէ տասնըմէկ տուներ, որոնց
սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ԿՈՄԻՏԱՍ ԷՐԵՑ։

Սկիզբը՝ «Կարօտութեամբ առ քեզ գայցէ,
*Սիրով տրակս ժամանեսցէ»։

---

(1) Հմմտ. Բազմավէպ, 1926, էջ 198, ն. 4-ի յօդուածը։

Վերջը՝ «Ամէնալ սիրով կամ Քեօքահեայ,
Ընթերնկամս ես սատ տեսայ,
Բներկրեալ սըրտիս գուարճացայ,
Եւ ի Տեառնէ յոյժ գոհացայ։
Եթէ լինի ոք զարմացի,
Վասն գալոյն մեր սատ տնգի,
Այժմ ոչ կամիմ գրել տրակի,
Յորժամ գայցեմ՝ անդ պատմեացի։
Ցնորեալ մտաք զայս գրեցի,
Ձեր մնծուքեանցըդ յայտնեցի,
Եթէ գո ձեզ սէրն յառաջի,
Գրեցէք առ մեզ նուաստագունիս։

5. Ք. 96բ. Ազբս առ Ս. Աստուածածնին՝ քազ-կացեալ ինը տուներէ, որոնց սկզբնատառերը կը յա-գեն՝ ԿՈՄԻՏԱԱՍ է։

Սկիզբը՝ «[Կ]ոյս անարատ հարսն երկնային,
Մաքուր անբիծ մայր անկինս.
Վերջը՝ «ներանելեաց տուրք երամին,
Արժանացո՛ զծառայս քոյին,
Լսել զձայնն աստուածային,
Ընկալցք սրհնեալքն յաւիտենից։

6. Ք. 97ա.բ. Ազբս առ Ս. Աստուածածնին, քազկացեալ ինը տուներէ, որոնց սկզբնատառերն ու վերջատառերը կը յօգեն՝ ի ԿՈՄԻՏԱԱՍ, ամէն մէկ տող չորիքկնուած(1)։

Յատնատուրիս տողին չուանցքին վրայ մանր տա-ռերով գրուած է. «Ինճն ապրիլի ԻԲ. Գչի գիշերի՝ չոյան կարիճ, ծնանի կումիտաս»(2)։

---

(1) Հրատարակուած՝ Սիոն, 1932, էջ 392։
(2) Համմ. Պագմավէպ, 1926, էջ 198, Ո. Կ.ի յօդուածը։

7. Թղ. 98ա. Աղերս առ Ս. Աստուածածին, քաղկացեալ տասնեքկու տուներէ, որոնց սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ԿՈՄԻՏԱՍ ԻՐԻՑՈՒ։ Սոյն տասնեւերով Տէր Կոմիտաս ազերսագին կը պաղատի Տիրամօր՝ ամբաստաց յուչիմուքիւնս ձայլն չնորհել իր խոքացեալ նահապետ գաւակին։ Գրուած է անչուշտ անոր հիւանդացած օրերուն՝ 1699 Նոյ. 25էն վերջ։

Կը գնենք Աղերսը ամբողջութեամբ.

Ցոյս կուսանաց մայր ստեղծողին,
Ցիչեա զաղէտ քո Ուրքաքին,
Ցորժամ զորդեակդ չարչարէին,
Էանց սիրտ քո սուր երկաւղին։
Ընդէս եղեր մայր ցաւագին,
Եւ ոչքացեր ըզքո զորդին,
Ի չարչարանն և ի խաչին,
Ազիք ծնողիդ գալարէին։
Պաղքեմ ի քէն մայր գթութեան,
Էա՛ս ինձ նպաստ ի փորձութեան,
Զանգի մեզացս անչափութեան,
Բազում վտանգք ինձ գիպեցան։
Ի ծնողական գութըդ նայեա,
Զսէր Միածնիդ վերապիտեա,
Մայրականաւ գթով օգնեա,
Զխոց ծառայիդ ապաքինեա։
Ցո՛ւր որդեկիս բժկութիւն,
Ցախտից իւոց ազատութիւն,
Մեաց իւոց յուսիմութիւն,
Հոգւոյ ցոյս զգօնութիւն։
Ընծիկն ցոյս հաճոյառութիւն,
Խելաց ցոյս խոհեմութիւն,
Ցաւոց իւոց սեգռոռութիւն,
Համակցամայն առողջութիւն։

Ովքուհի կո՛յս, զայն կատարեա,
Զսէր մայրութեանդ ի նա հնչեա,
կաքամբ գքոյդ զնա կերակրեա,
Հնդ հովանեաւդ ամփոփեա։

Ի յարկածից գիւաց պահեա,
Ի պատահմանց պատապարեա,
Ի չար ախտից ըզնա բուժեա,
Զի Սրբուհւոյդ ծառայ է նա։

Քաւարար յորդեացդ զնա գտանեա,
Զչնորհս Հոգւոյն առ նա հնչեա,
Եօթնեակ հոգւով զնա զարդարեա,
Ի ծոց գքոյդ զնա ամփոփեա։

Ի սէր քո միշտ ըզնա կանխեա,
Հնդ ձեռամբ քով կառավարեա,
Հնդ հովանեաւդ ապահովեա,
Հնդ քո ծառայ ըզնա քեւեա։

Ջօգնա՛ գգուքդ և գա[ր]մանեա՛,
Փորձըս բարիս յառաջադրեա,
Գէս պէս չնորհօք կարգադրեա,
Իբրև զմայր ի նա գքեա։

Զրդոյ քոյին ըզնա յանձնեա,
Շնորհիւ նորին պարտւանդեա,
Ի գործս նորին յաժանդ[ակ]նա,
Սիրով քոյին ի նա հայեա։

8. Ք. 98բ–99ա. «Միշտ առաքեան Աստուածա-
շունչ գրոց՝ արարեալ ի Կոմիտաս իրիցուէս։ Գրուած
1688 թուին, ոտանաւոր, բազկացեալ ինը տուներէ,
որոնց սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ԿՈՄԻՏԱՍ ե։

Սկիզբը՝ «Կենդանագործօդն էիցըս Աստուածն ամենի,
Ասաց գրել մեծ մարգարէին Մովսէսին։
Վերջը՝ «Ընդս կատակ իմ այս հատուտս և անխափան,
Ի քուանկանի մերոյ Փրկչին ներմաքդուքեան,

Հազար և վեց հարիւր ուքսունեւուքեան,
Վկայ բանիս Աստուած՝ պի է անվախեանց։

Աստուածաշունչին տէրը եղած է Ալէքսիոս կամ Ալէքսան ակապակար կամ դերձակ, մականուանեալ Նիչաստանի, որ գայն կը նուիրէ իր Հուրմուզ Դպիր անուն որդւոյն, ինչպէս կ'իմանանք ոտանաւորիս 5րդ և 6րդ տուներէն։

ԱՅսուիս շնչոյ յաստուածաշնոյ յոյժ ցանկացեալ,
Որոյ անունն Ալէքսիանոս անուանեալ,
Է արուեստին կապակար կամ դերձակ լեալ,
Եւ մականուամբ Նիչաստանի վերաձայնեալ։

Արդ գգիրքս գայս Աստուածաշունչ որ կոչեցեալ,
Որդոյ իւրում Հուրմուզ Դպրին է շնորհեալ,
Որպէս հիւպէ հայրենասուր սմա բաշխեալ,
Եւ չիշատակ անջինջելի առ սա Ձեացեալ։

9. Թղ. 100բ–101բ. *Ուղերձ Կիւլխազ Եօւօթեցիի առ Աստուածատուր Ալլահվէրդի եւ առ Ապէի, բազկացեալ բնը տուներէ, որոնց սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ի ԿԻՒԼԽԱԶԷ։*

Սկիզբը՝ ոի ժամանել տրակին ոզջունի,
Ձեր սէրբուքեանց գերարգելիս։
Շրջ տուներ՝ աԱստուածատուր Ալլահվէրդի,
Ջքնազապանծ և փառազարդի,
Միւսըդ Ապէի տիպըդ տեղեալի,
Անուանակից սուրբ մարգարէիս։
Վերջը՝ աէ իմ ազերս առ Մինըն բարի,
Ջի շնորհք նորին ձեզ պարգեւեսցիս։

Ուղերձիս կցուած է տասը տոզերով ոտանաւոր մը, «Շարաբանեալ գիրս չարագրական» սկզբնաւորութեամբ։ Տոզերուն սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ՇՕՒՕՔՆՇՒՈՑ։ Ամենէն վերջը Ծէր Կամիւտասի առարգրութիւնը, «Նէստ կամիս երիցէ չինեալ եզև, 1700»։

Ե. ԵՐԻՆԷ՝ ՓՈՓՐ ԵՐԵՄԻԱ ՋԷԼԷՊԻ.— *Մեր ազգիս ներքինները երեմիայի ոյն միակ քրոջ մասին չեն տար որևէ տեղեկութիւն։ Միայն կը գտնենք որ ան կ'ապրէր տակաւին իր երէց եղբօր՝ երեմիայի մահէն հինգ տարի ետք, այսինքն մինչև 1700 Մեպտ. 26 (1)։ Այդ օրը երինէ գաւտ մը կ'ունենայ մի ամի Ջուղայեցիի հետ և մուրհակ (ձեռագիր) մը կը յանձնէ անոր։ Կը գրէ Ամգեցի նոյն քուականով. «Ծմբեռս ազիկ երինէն տալվի ընդ Ջուղայեցոյն եւ ձեռագիր տվեց նոցա» (Օրագր. Քղ. 248ա)։*

Զ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՓԻՕՄԻՐՃԵԱՆ.— *Կարգը եկաւ գրելու երեմիայի որդիներուն վրայ և տալու անոնց մասին լրացուցիչ տեղեկութիւններ։*

Անոնց երէցն է Գրիգորիս վրդ. որ ծնած է Մկի. Ամրակումի վախճանէն (1658 Նոյ. 23) վեց ամիս ետք, այսինքն 1659 Մայիսի առաջին օրերուն։ Աւազանի անունը՝ Մկի. Ամրակումի կտակին համաձայն (Ծանէլ. էջ 589)՝ եղած է Ամրակում (2)։

Մեր Մատենադարանի Ք.ա. 1042 ձեռագրի (նկարագրութիւնը յետոյ) սկիզբը, Քղ. 10ա–69բ, կան հետաքրքրական տեղեկութիւններ ու Գանձերը, ընդօրինակուած ոյն այս Ամրակում Քէօմիւրճեան պատանիի ձեռքով։

1. *Քղ. 10ա–27բ. «Ներքոյեան սասցնալ եզբնկացի կաթողիկոս վարդապետ Փոքր կոչեցեալ, առ ի քաղումն վարդապետին իւրոյ Յհաւն Գետառն կաթուղիկոսի կառկարեցւոյ, եւ Յհաւն Գրիգորի Ուր-*

---

(1) Տաքիր Քօրքմեան կ'ենթադրէ Քէ սա հօրմէն առաջ վախճանած ըլլայ (Ազատ. Պատմ. էջ 755)։

(2) Տե՛ս նաև Ս. Էջմիածնի Քիւ. 348 Աստուածաբանչի ձեռագրատետրը, առ Հ. Ն. Ակինեանի, Ձէյթպի, էջ 222։

ՊՈՂՈՍ ԱՌԱՔԵԼԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴԸ

հայեցուոյ, որ առաջինն Սրապիոն էր անուն նորա, կաթուղիկոս Էջմիածնին(1)։

2. Թղ. 29ա–47բ. «Ներբողեան ի վերայ մահուան Տեառն Սրապիոնի որ եւ Գրիգոր կաթուղիկոսի Էջմիածնի Ուրհայեցւոյ։ Այբուբենիւ հառիւք եւ կրկին գանձիւք եւ տաղիւք, առացեալ յաշակերտէ նորուն Գրիգորի վարդապետի կնասրացւոյ, որ երիք անգամ պատրիարք նստաւ ի Կոստանդինուպոլիս եւ անդ քարոզեաց ի Ղալաթիայ»(2)։

3. Թղ. 48ա–52բ. «Մովսէս միոյ ասղեաւ Տաքեւացի ասկաւ բան. համեմատութիւն աշակերտի առ վարժապետ որպէս բազմաց մի եւ ասկաւ»(3)։

4. Թղ. 66ա–69բ. «Գրանձ ի վերայ Տեառն Մովսէս կաթուղիկոսի եւ Գրիգոր մեծ վարժապետի։ Առաջեալ Յակոբ վարդապետի Ջուղայեցւոյ (Զիւնդ եւս էր ձեռամբ ասելոցոյ է) զոր կաթողիկոս եղեւս։

Թղ. 33բ. Մատեանը կայ ընդօրինակողին յիշատակարանը. «Եւ զեզկելի գրոցս ևմբակում գպրիկս (յիշեցէք). եւ որք յիշեալ լինիջիք եւ վաթս ի Քրիստոսէ առնուցուք։ ամէն։ ամէն։ Ամէնս(4)։ Միևնոյն յիշատակարանը կրկնուած է էջմըծգ Գանձի վերջը (Թղ. 69բ), բայց հոգին քերուած ըլլալով անընթեռնելի եղած է։

---

(1) Ներբողեանս քաղուածաբար տպուած է հանգուցեալ Տ. Բարգէն կաթողիկոսի Պատմութիւն Կիլիկիոյ կաթողիկոսաց աչխատութեան մէջ (էջ 267-277), որ մատչելի է այժմ։

(2) Հմմտ. Ա. Ալպոյաճեան, Թէիզար Կեսարացի Պատրիարք, տպ. Երուսաղէմ, 1936, էջ 183-4։

(3) Ոչքս ամբողջութեամբ հրատարակած է Հ. Ակինեան, համեմատելով մեր տոյն արձնագիրն և Շուարթ վրդ. Սահակեանի արձնագիրն հետ։ Տե՛ս Մովսէս Գ. Տաթեւացի, Վիեննա, 1936, էջ 409–424։

(4) Հմմտ. Հ. Ն. Ակինեան, Ձեղեպի, էջ 37 և 38։

Տեսանք վերև (էջ ՄԸ–ՄՔ), Գրիգոր և Աստուածատուր վարդապետներու յՄրուսպէմ առ Եզիազար ուղղած 10 Օգոստ. 1680 քուակիր նամակին մէջ՝ թէ Ամթակում Քէօմիւրճեան նոյն տարուան առաջին ամիսներուն (Համբարձման տանէն առաջ) աթեղայ կը ձեռնադրուի ու կը վերակոչուի Գրիգորիս։ Այնատեն անիկա կը գտնուէր իր կեանքի քսանեմիսամեակին մէջ։ Իր հայրը Երեմիա Զէլէպի ու պապը Տէր Մարտիրոս կը դիմեն Յուլայեցի Յակոբ կաթողիկոսի ու կը խնդրեն որ վարդապետական իշխանութիւն տայ Գրիգորիս աթեղային։ Հայրապետը կը մերժէ անոնց խնդիրը՝ ըսելով թէ տակաւին շատ է և նոր աթեղայ, ու խորհուրդ կու տայ որ նորընծան երթայ էջմիածին ու հոն կատարելագործէ իր ուսումը կամ տարվի ուղկատարելութիւնն ուսանելու։ Բայց Գրիգորիս աթեղայ կը դրկուի ոչ թէ էջմիածին, այլ Արմաշ՝ նոյն վանքին վանահայր Մարկոս եպիսկոպոսի մօտ։

Ան երկար չի մնար Արմաշի վանքը։ Յաջորդ տարին (1681) գինքը կը գտնենք Զմիւռնիոյ մէջ։ Երեմիա մասնաւոր գիրով մը գայն կը յանձնարարէ Ագուլեաց Պետրոս արքեպս.ին, որ Եզիազարի հանդիպելու համար գացած էր Զմիւռնիա։ Երեմիա գրած է վերջինիս էջմիածին՝ Եզիազարի հոն հասնելէն քիչ առաք. ամիսներ գմեծութիւնդ չեւ եւս տեսեալ՝ զորգեակն իմ քրիստոսի ի քեզ յանձնեցի ի գալն յԶմիւռնիս (Ծաւէլ. էջ 433)։ Երեմիա Գրիգորիս աթեղայի Զմիւռնիա գտնուածատեն անոր գրած է նամակ մը, զոր միշտ ընթեռնուլ կը պատուիրէ՝ եաքէն իր էջմիածին զրկած նամակին մէջ. ակարգա՛ զոր գրեցի քեզ ի սառնալն քո գկուսակրօն կարգն որ ի Քրիստոսէ, ընթերցի՛ր միտս եւ ոչ յիզմիւռիճ գրեցի հեզ, ասյլնս (Ծաւէլ. էջ 464)։ Գրիգորիս աթեղայ Զմիւռնիոյ մէջ կը վայելէ նաև Մատթէոս Զէլէպիի օրհնութիւն ու Ապրոյի Քոռան՝ Պետրոս

Չէլէպիի սէրը, ինչպէս կը վկայէ Երեմիա 1684ին անոր ձեռագիր Ուղերձին մէջ (Ծաւալ. էջ, 537).

«Ոչ գոյ պատճառ իմ քէ սիրտ իմ միշտ քեզ բազձայր,
Որգուցայ առքիւ որ ցուցիր սէր՝ զայս գրի պատճառս»։

Եղիազար կաթողիկոս 1681 Յունիս 7ին երուսաղէմէն կը հասնի Զմիւռնիա ու հոն կը սպասէ մինչև Սեպտ. 22։ Գրիգորիս արեզակ անոր կը ներկայանայ Յուլիս 1ին, ինչպէս կը գրէ Ամգեցի իր Օրագրութեան մէջ. «Յուլիսի մէկ . . . Քօմուրճու քոռճ եկաւ մօտ վեհինս (քզ. 4ա)։ Եղիազար Սեպտ. 22ին կը մեկնի Զմիւռնիայէն և ցամաքայինն ճամբով Հոկտ. 8ին կը հասնի Պրուսա. ու հոն կը ձեայ 4 ամիս ու 23 օր։ 1682 Մարտ 1ին գուբա կ'երթայ Պրուսայէն ու 4ին կը մտնէ Կ. Պոլիս ու կ'իջևանի Սամաքիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցին։ Այդ օրերուն Գրիգորիս արեզակ ևս գարձած էր իր ծննդավայրը։ Ապրիլ 23ին ան կը պատարագէ Ս. Գէորգ եկեղեցին ու կաթողիկոսը կը քարոզէ, ըստ Ամգեցիի Օրագրութեան. «Ապրիլ ԻԳ. Խորէլէզ և նոր կիւրակէ, ժամարար Քօմուրճի աբեղան. ան-գամանն չարաց, քարոզ՝ վեհնս (քզ. 12բ)։

Եղիազար կաթողիկոս 1682 Յունիս 15 կ'ուղևորի Կ. Պոլսոյ նեղուցէն դէպի Էջմիածին՝ իրեն հետևորդ ուննալով Մինաս Ամգեցի, Նահապետ Եգեսացի (ապա կաթողիկոս), Սուքիաս և Նիկողայոս վարդապետները։ Ամգեցի քէնև որևէ յիշատակութիւն չ'ընէր իր Օրագրութեան մէջ, բայց հաւանական է որ կաթողիկոսը, Երեմիայի փափաքին համաձայն, հետը տարած ըլլայ նաև Գրիգորիս արեզան, որպէսզի ան Էջմիածնի մէջ ձեռք բերէ ազգաստաբելութիւն ուսմանս, ինչպէս երկու տարի առաջ խորհուրդ տուած էր Յակոբ կաթողիկոս։ Եղիազարի Կ. Պոլսէն հեռանալէն վերջ Երեմիա իր օրագիրն կ'ուղղէ չորս նամակներ (Ծաւալ. էջ 446–470)։ Այդ նամակներէն երրորդը միայն ունի

ՌՃՀԱ (= 1682) քուսկանը, «յօր Վարդավառի (Ծաւնէլ. էջ 467), որ կը հանդիպի նոյն տարուան Յուլիս 23ին։ Անոնցմէ առաջինով կը գուժէ՝ իր 14 ամսուան Յովսէփ որդեկին այնինչ վախճանիլը։ Երկրորդը կը վերադնէր իր միջնակ եղբօր Տէր Մարտիրոսի ուսումնական խնդրին։ Երրորդը և չորրորդը կը պարունակեն հայրական խրատները։ Այդ նամականիները երեան կը բերեն երեմիայի գործակին սէրը դէպի իր զաւակները, իր բարձր ու ազնուական հոգին և խոր համակրութիւնը Ս. Գրոց մէջ։ Անոնք համեմուած են հայրական արտայուխ յորդորներով, աստրգրական ճոխ վկայութիւններով և առածներով ու օրինակներով։ Ունին գուարթ ու սահուն ընթացք մը, մինչ որ ընդհանրապէս յատկանիշն է երեմիայի ոճին, ու անմիջապէս կը մատնէ գինք իր արձակ ու ոսանաւոր բոլոր գրուածոնց մէջ, ըլլան անոնք գրաբար թէ աշխարհաբար և կամ թուրքերէն։

Երեմիա 1685ին կ'ուզէ որ էջմիածին ի տես իր որդւոյն՝ Գրիգորիս վրդ.-ի, բայց գայն չի գտներ հոն, վասնզի նա ևս հօրը կարօտէն ձգուած ցամաքէն մեկնած էր Կ. Պոլիս(1), հանդիպելով Կարին, Ակն, Երզնկա և Գազատիա։ Ծիշտցինք վերև (էջ կԴ) թէ Երեմիա խմանալով Գրիգորիս վարդապետի Կ. Պոլիս երթալը՝ յանձնարարական գիր մը կ'ուղղէ Գազատիոյ առաջնորդին՝ խնդրելով որ երբ անիկա հոն հանդիպի՝ իր քարի ակնարկը վրայէն պակաս չընէ ու հարազատի պէս վարուի անոր հետ, որպէս արարիին նման զբաղնելութիւն Ակնայ և Եզնկու մանաւանդ քէ կարնոյ երեւելիքն ընդ առաջագործօք իւրեանց, յորոց գոհացան եղէ յերկինս և յերկրի» (Ծաւնէլ. էջ 471)։

Գրիգորիս վարդապետ վերատին կը գտնայ էջ-

(1) Հ. Ն. Ակինեան, Զէյթուն, էջ 53։

միածին։ Անոր հոն անցուցած կեանքի մասին կը պակսին տեղեկութիւններ։ Մինաս Ամգենցի, որ Եզիազարի օրով ապրած է էջմիածին նախ՝ 1682 Օգոստ. 27 – Նոյ. 7, երկրորդ՝ 1685 Յունիս 2 – Նոյ. 3 և երրորդ՝ 1688 Մարտ 10 – 1690 Յունիս 2, իր Օրագրութեան մէջ չի յիշեր Գրիգորիս վարդապետի անունը։ Անգամ մը միայն, 1690 Փետր. 6ին, կ'արձանագրէ. «Ծեռամ եկաւ վիհն (Եզիազար) և Գ աթեղայի իշխանութիւն ետ՝ Ոզաստափին, Գետրոսին եւ Գրիգորիսն (Քգ. 130ա)։ Այստեղ յիշուած Գրիգոր աթեղան անկասկած է նոյն ինքն Գրիգորիս Գէամիւրճեան։ Ամգենցի ամէն անգամ Գրիգոր վարդապետ կ'անուանէ զայն։

Հաւորիս Յաւելուածին մէջ (էջ 574) գետեղած ենք երեմիայի երկու փոքրիկ ուղերձները, քաղքացած՝ մէկը սասը և միւսը վեց տողերէ։ Առանցմէ կը յայտնուի Քէ ան Ջուղայեցի խոճայի մը միջոցաւ կ. Գոլսէն աւանգ (ամանաք) մը զրկած է էջմիածին իր կրօնաւոր զաւկին.

> «Երեմիայի որդի կոչեալ Տէր Գրիգորիս,
> Որ կայ ի սպաս հայրապետին հանուրց ազգիս։
> Ո՛վ դու խոճայ զայս ամանաք պահել պարտիս,
> Ամբողջ առ այն հասուցանել ըզհոգ տանիս։

Եզիազար կաթողիկոսի կեանքի վերջին օրերուն Գրիգորիս վրդ. վերջնականապէս կը հեռանայ էջմիածինէն։ Իր մեկնելու օրը Հայրապետը կու տայ անոր իր հուսկ օրհնութիւնը ու կը յանձնէ նամակ մը իր Զէյէպի հօր ուղղուած, ու ան Ս. Ծննդեան պահոց առաջին օրը կը հասնի Կ. Գոլիս (Յաւել. էջ 479)։ Եզիազար մասնաւոր կոնդակով մը անոր տուած էր իրաւունք վարդապետական գաւազանին հետ կրելու նաև քագ և ծմիփորոն։ Գրիգորիս վրդ. Ս. Ծննդեան պահոց երկրորդ օրը (31 Դեկտ.) իր հօրը հետ միասին

կ'այցելէ Մինաս Ամդեցիին, վերջինս նոյն օրուան քուականով կը գրէ իր Օրագրութեան մէջ. «Գրիգորը[ին] վարդապետան հարցն հանդերձ եկն. ընծայ՝ մին վեղար միափերքի. զկնճռակն ցոյց եա՝ եմիպորոն եւ քամի հրամանն հագնելոյ» (Քգ. 154ա). Գրիգորիս վրդ. էի Ճար կ. Պոլիս. յաջորդ օրն խոկ, 1692ի Նոր Տարիին, իր հայրը կը տանի զինք Քէքիրատ. «Ճուն. վարի մէկ, քվին ՌՃՆԱ ... Գրիգոր[ին] վարդապետան գնաց ի Քէքիրատ» (Ամգ. Օրագր. անդ).

Գրիգորիս վարդապետ 1691ի Օգոստոսի սկիզբը քոզած էր էջմիածինը. ուղեւորած էր ցամաքէն ու ճամբան գանգատելով՝ հապա. Դեկտեմբերի վերջերը հասած էր կ. Պոլիս. Ան իր ուղեւորութեան առեն առած էր Եզիազար կաթողիկոսի մահուան գոյժը, ինչպէս ըսած է ինք. «ի ճանապարհին լուայ զվախճան Հոգեւորտիրին» (Ճաւել. էջ 479–80). Եզիազարի մահը տեղի ունեցած էր 1691 Օգոստ. 9ին(1).

Երեմիայի արդէն ծանօթ էին Քէքիրատն ու Քէքիրատցիները. Ան շուրջ 32 տարի առաջ, 1660 Ապրիլ 18ին, կ. Պոլսոյ պատրիարք Մարտիրոս Ղրիմեցիի հետ Ադրիանուպոլսէ դարձին հանգիպած էր Քէքիրատ, ուրկէ օր ճեացած ու Զատիկն հոն էր անցուցած և նոյն օրը ներկայ եղած էր վախճանեալ Քարոս քահանայի յուղարկաւորութեան (Օրագր. էջ 351). Հե-

(1) Օրմանեան, Ազգապատում, էջ 2660. Ամիջի Օգոստ. 16ին կը գնէ եզիազարի մահը, որուն տարեդարձին (1692) ինք կը գտնուի Երուսաղէմ ու կը նշանակէ իր Օրագրութեան մէջ այսպէս. «Օգոստ. ԺԸ օրն էչի. Տարեգլուխ Հոգեւորտիրին. կրեկոյն ամբիծք. այսօր գնեմուանք եւ հերիւն. քաղաքն ամենայն ի տեղան. ժամարար մեզաւորս. մեռելոց (վերափոխման) այսօր արաք բազմութեամբ. ամբոխ բազում յեկեղեցին (Մ. Ճաղոբ)» (Քգ. 162ա).

ուս չէ հաւանականութենէ որ անկէ վերջն ալ նրա-
միա ապիքներ ունեցած ըլլայ այցելելու Քէքիրտազ
ու հոն բարեկամներու և ծանօթներու չրջանակ մը
կազմած ըլլայ քահանաներէն ու ժողովուրդի առա-
ջատուներէն։ Ջայլ կը հաստատէ ԴԱ ՋԻՆՋ է (= 1689)
քուէն ամբջանկափառ քահանայից, Քէքիրտազու բա-
րեկամից ձօնած իր առաջին Ուղերձը (Ծաւել. էջ
537–540), որու մէջ յայտնէ անուանէ կը յիշէ իր բա-
րեկամ տեղացի քահանաներու և աշխարհականներու
անուններըը։

Անշուշտ այդ նորահաստատ ծագկեալ ու հայա-
շատ գաղութին ուրախութիւն մը պատճառելու դի-
տումով է որ երեմիա իր վարդապետ որդին Կ. Պոլիս
ժամանելուն երրորդ օրը կը տանէր Քէքիրտազ, որ-
պէսզի Ս. Ծննդեան տանը հոն անցընէր ու իր քարոզ-
ներով մխիթարէր տեղին ազգայիններըը։

Անիա հետաքրքրական և ուշագրաւ է Զէյէպիի
Քէքիրտազէն նորընտիր նահապետ կաթողիկոսի ուղ-
ղած երկարաշունչ նամակը (Ծաւել. էջ 478–485)։
Այդ նամակով Զէյէպի Սղիտզարի վախճանումին առ-
թիւ իր վշտակցութիւնը յայտնելէ ու յիշորդին՝ այս-
ինքն նահապետ կաթողիկոսին համար մազաղաններ
ընելէ ետք՝ կը յարէ թէ լուսահոգին, իր բարերարը՝
հայրն ու երախտաւորը, իր հուսկ օրհնութիւնը ձօնած
է իր զաւկին՝ Դրիգորիս վարդապետի, անոր՝ որուն
հայրն ու պապը և պապերուն պապերը սկիզբէն ի վեր
անընդմիջաբար սիրելի եղած են Քէ՛ Ս. Էջմիածնի և
Քէ անոր գահակալներուն։ Սոյն այս Դրիգորիս վրդ.
ևս իր նախնիքներուն նման արժանացած է հոգելոյս
հայրապետի օրհնութեան և լուսահոգիէն հետը բերած
է իրեն ուղղեալ նամակ մը։ Ապա կ՛անցնի նկարագրու-
թեան նոյն Աստուածայայտնութեան տանին՝ 1692ին
տեղի ունեցած Յոտոսքոյի (Յոգան փոքր) նկեղեցիին

մէջ, ուր հաւաքուած խումն բազմութեան առջեւ Գրիգորիս վարդապետ կը քարոզէ ու գառնապին ոգեով կը գուժէ Եղիազարի կաթողիկոսի մահը ու կը մատնէ որ անոր կենդանի ազօքքը և յոռնկայս մչտամրմունջ ապաշնորհութիւնները իրեն յուսուքք (համայիլ) ծաւալին ներկանիրուս գաւակներուն վրայ։ Մատնանքներ կ'ուզէ նաև նոր հայրապետի արձչասութեան, քաղաւորաց հաչտութեան ու քաղաքին անգորրութեան համար։ Ունկնդիր ժողովուրդը՝ վարդապետին խօսքերէն զգաշուած՝ կը փղձկի և յորդ արցունք կը քափէ։ Ծնող եկեղեցիին գաւիթը տեղի կ'ունենայ Ջրօրհնեաց արարողութիւնը։ Այդ պահուն Գրիգորիս վարդապետ գաբձակ կը խօսի, այս անգամ քուրքերէն լեզուաւ, և քան պատչանի որքալոյս միւռոնի խորհուրդը ճառօրէն բացատրելէն ետք կը յաւելու. «Այս սուրբ իւղը քափող Հայաստանեայց հայրապետին՝ Ձեր Եղիազարի համար ձեռքերնիդ վեր բարձրացուցէք, մարդի'կ, ու ողորմիա հանեցէք անոր հոգւոյնց։ Ժողովուրդը կարծես Աւագ Ուրբաթի Ջարչարանաց կտակը կը լսէր ու իրենց մատաղատուն չաւակներուն գագաղին վրայ լացով ծնողաց հիչերուն ու հեկեկանքներուն նման ոգբագին ազաղակներ կ'արձակէր։ Հոն ներկայ եղող օտարազգիները՝ ահաւասիկ հիւանդները, Ծոյներն ու Տանիկները, վարդապետին խօսքերուն ի լուր՝ կը սքանչանային ու երանի կու տային Երեմիայի՝ այգպիսի շնորհալի զաւակի մը հայրը եղած ըլլալուն համար։

Նամակին չարունակութեան մէջ Ջէլէպի կ'ըսէ թէ Լուսաւորիչ հոգի հոգևորէրը հաճեցաւ Գրիգորիս վարդապետը իրեն իր կերպարանքը կամ ներկայացուցիչը և իրեն անահանելի հօր փոխանորդող հայր երևելի՝ ցվերջ մնչ գիտապետ կարգել, որպէսզի իրեն կապէ որդիներուս սիրտը։ Ու հիմա այս գիրս կ'ուղղեմ քեզ, որ կերպարանքն ես հոգևոյս հայրապե-

ան, փոխանորդը Ցիսուսի ու տեղապահը Ս. Լուսաւորչին, ու կ'ապերաեմ՝ որ ձեզմէ ու Աստուծմէ ընտրուած ու հոգեւոր ատպարէզին կոչուած իմ այս որդին քու չնորհիւգ փառաւորուի, ու ինչ պատիւ որ կը տրուի արքեպիսկոպոսներուն եւ մայրաքաղաքացիներուն (կ. Պոլսոյ վարդապետներուն)՝ նոյնը, հոգեւորականդ կատարին համաձայն, անոր ալ ընծայուի, որպէսզի անիկա փառաւորուելով՝ ըլլայ միշտ նեցուկն ու երեսի սիւնը տունդ տանդ։ Ինչ մեծութիւնդ, իրրեւ հարապատ որդի մեր վեհապետին, պարտաւոր է իր հօր նամանութիւնը իր անձին վրայ փայլեցնել՝ կարգելով Իրինգորիս վարդապետը իրրեւ վէմ գլորման եւ վէմ հաստատութեան։ Դուն մեզմէ ազէկ գիտես, կ'ըսէ, քէ իր ուղղորութեան առնն հանդիպած տեղերը ստիպմամբ կը խնդրէին որ անիկա առաջնորդ ըլլայ իրենց, ու հիմա Ազրիանուպոլիս գանուող Եաճիճ փաթրիգը (1), որ վազուց հետէ Իրինգորիս վարդապետի գալուն կը սպասէր, քանորովհետեւ անոր յանձնելու մտադիր էր մեծ քաղաքին

(1) Ս. Պոլսոյ պատրիարքք կարապետ Կեռասացի (նրպո ե. դրէք) 1668ին հինգերորդ անգամ ըլլալով կը գրաւէ պատրիարքական աթոռը ու պոլսոյն վրայ կը վախճանի 1669ին։ Այդ թուականէն մինչև 1692, մարը մականուանեալ Մատթէոս Կեռասացիի գահակալելը, քսաւոր կը մնայ աթոռը, ինչպես ցոյց կու տան Ս. Պոլսոյ պատրիարքներու յաջորդութեանց ցանկերը, ու պատրիարքական գործերը կը վարէ աչխարհական մը՝ Եաճիճ զաքէա, որ կոչուած է նաև Եաճիճ պաշին։ Ամիգնի 1690 Դեկտ. 14ին նուգկիայէն կը հասնի Մկիւտար ու կը գրէ իր Օտագրաւթեան մէջ. «Եաճիճ զաքէան ար է պաշին՝ ժամչին զարանֆիլ չիչէյով ու ձիամբք ընդ ձէր Մարտիրոսին (Գըզլար Երմիայի) նկին ու երեկոյս հաց ընդ մեզ հաչեցին» (Քղ. 141ա)։ Ամիգնի մինչև 1692 Մարտ 3 կը մնայ Ս. Պոլիս ու այդ ժամանակամիջոցին այլևայլ առիթներով իր Օտագրաւթեան մէջ կը յիչէ Եաճիճ պաշինը։ Երեմիայի այս նամակը գրուած առնն ատենին պոլսոյն վրայ էր ան ու կը գտնուէր Ազրիանուպոլիս։

(Կ. Պոլսոյ) առաջնորդութիւնը։ Մենք ևս կը խնդրենք որ զմեզ, Ս. Լուսաւորչի յետնեալ որդիներս, ասոր միջոցաւ բարձրացնես՝ քու փառքիդ ու ասոր նախնիքներուն պատուոյն համար, նաև կատարած ըլլալու համար քու սրբազան հաւէդ (ընկիապարէն) որուած խոստումը։ Եւ դուն որ Մովսէսի յաջորդին՝ Յեսուի նման դէմքիդ վրայ կը ճառագայթես աւրբ հօրդ երեսին լոյսը՝ նոյն լոյսէն հրաշք մը վառես, որպէսզի մենք ևս այստեղ փոքր մի ցնծանք այդ լոյսով։

Քիչ մը երկար ծանրացանք երեմիայի այս նամակին վրայ՝ նկատելով զայն արժէքաւոր վաւերագիր մը Գրիգորիս վարդապետի կենսագրութեան համար։ Այդ նամակէն կ'իմանանք թէ արդարև Գրիգորիս վարդապետ Ս. Էջմիածինի մէջ ինչ տարի ապրելով ձեռք բերած էր ազկատարելութիւնն ուսմանց, ժժուած էր փայլուն ձիրքերով ու ապագային կարևոր դեր մը կատարել կը խոստանար եկեղեցական ասպարէզի մէջ(1)։

Երեմիա քանի մը ամիսներ ետք Թէքիրտաղ ճեալէ ետք՝ հոն կը քոզու Գրիգորիս վարդապետը ու ինք կը գառնայ Կ. Պոլիս, ու այնտեղէն կը զրկէ իր երկրորդ ու երրորդ ուղերձները։

Երկրորդ ուղերձը (Ճաւվլ. էջ 540–543) ձեռնուած է Թէքիրտաղի իր հին ու նոր աշխարհական բարեկամներուն, զորս կը յիշէ իրենց անուններով ու կ'ըսէ. «Վարդապետին իմ պատճառաւ՝ ընդ ձեզ նախիլ զբաժինք եղաւ (տող 157 և 158)։ Առանցմէ, ի միջի այլոց կը մատնանշէ Գրիգորիս վարդապետի յատկապէս

---

(1) Ձէլէպի ինք եղած է իր որդւոյն՝ Գրիգորիս վարդապետի առաջին ուսուցիչն ու դաստիարակը, ինչպէս կը գրէ անոր ուղղած նամակին մէջ. «Ի բերկն քո (պիս) ոչ միայն ծնեալ ես՝ այլ և դաստիարակութեանն (Ճաւ. էջ 456)։ Դարձեալ՝ «Պարտիս երկիր զքո իբրև զվճհագոյն վարժապետս (անդ, 457)։

սէր ցոյց տուող անձերը, որոնք են՝ Նազարպատ Մհի. Յովհաննէս, Տէր Մեսրոպպատ Զաքարիա, որուն երեմիա կանուխէն յանձնաժողով է եղեր Պանազբմայի մէջ, Մհի. Եղիա, Հանի Փիլիպպոս՝ իր առաջնորդը (պըլավուզ) Քէքիրտապի մէջ։ Կը յիշէ նաև Պարոն Գրիգոր՝ վաչեմի բարեկամը իր նախնիքներուն ու ազգատոհմը Մ. Քաղաւոր եկեղեցիին, որ սահպէնը եղած է, կ'ըսէ, Փէօմիւրճեան գերդաստանի հայրերուն և պապերուն. ձերունի Մհի. Մարուքէն՝ երախտաւորը Մ. Յովհաննէս եկեղեցիին և Յոհա Սահակը, որ 1660 Յուլի Զատիկի օրը ներկայ գտնուած է Տէր Քորոսի յուշարկաւորութեան (Օրագր. էջ 351)։ Կը վերջացնէ Ուշերձը խազազութեան և սիրոյ և միաբանութեան յորդորներով ու մաղթանքներով։

Յուարք ու գաւիչտախտան ոճը ունի երրորդ Ուշերձը (Ճաւել. էջ 543–549)։ Հոն երեմիա կը նկարագրէ իր Քէքիրտապ գտնուած օրերուն Գազոս անուն ապգայինի մը տան մէջ խնճոյքի մը առիթ տեղի ունեցած մէկ հաւաքոյքը (մէճլիս), ուր կրօնական վիճաբանութիւն մը (տին տավասի) կը բացուի։ Վիճողները քէև կրօնական հարցերու անտեղեակ, բայց մեծ ճիգեր կը թափեն զիրար գերազանցելու և առնելու ազգասէր գերյազքութեանց։ Ի զուր երեմիա կը ջանայ փախուստ տալ և ուրիշ խոսքեր մէջ բերելով վերջ տալ անհաճոյ (մէքրուհ) վիճաբանութեան։ Գրիգորիս վարդապետ ևս, իր կարգին, խափանելու համար վէճը՝ կը սկսի տալ և շարականներ ընել և ազհրհշտակաց բաներ երգել տալո(1)։ Վէճը երկայով կ'երկարի ու կը տաքնայ ու երեմիա խիստ կ'արտայայտուի վի-

(1) Այս տողերէն կը տեսնուի որ Գրիգորիս վրդ. ևս իր հոր նման երգիչ եղած է։ Երեմիա 1682ին կը գրէր անոր էջմիածին. «Ցոյս իմ հաստատուն է ի Տէր, որպէս զտաղն երգէիր» (Ճաւել. էջ 465)։

ճոպներուն պէմ, ինչպէս կ'երևի Ուլերթի 249–252 տողերէն.

ամ՛վ սիրելիք խիստ չատցուցիք,
ի վերանիրս չատ քըչեցիք,
Միքէ վասն ո՞յդմ գմիզ հարկեցիք,
Մեք այլ մարդ ենք ժոյժ չը տաբինք։

Երեմիա կը մեզադրէ հաւաքոյքին ներկայ գըտնուողները, որ համարձակած էին ամենաւորինն ներկայութեան կրօնական վէճերու մէջ մանել ու կ'աւելցնէ. Բարուն Գրիգորիս արդէն հօքը չարաքներէ ի վեր մէշերնիդ է ու ձեզ կը քարոզէ. ընդունեցէ՛ք անոր խօսքերը ու տեղերնիդ նստեցէք և ապօքէ ըրէք (տող 263–268). կատակով ու ծաղրանքով կ'արտայայտուի մանաւանդ Յօճա Մալխաս անուն վիճասէր անձին պէմ, որ չնայելով տըրուքին անգամ չգիտնալուն ու իր ամիկ բարբառին (էչֆագ) և խոր տգիտութեանը, այն աստիճան՝ որ չի կրնար նոյնիսկ օինասական ու սեռական թառերը իրարմէ զանազանել, գարձեալ հաւատոյ վերաբերեալ խնդիրներու մէջ իրեն քննիչ կը ներկայանայ։ Հեգնաբար հարցումներ կ'ուղղէ անոր՝ աստուածաբանական, փիլիսոփայական և բժշկական նիւթերու շուրջ, ու վերջը՝ իրեն տուգանք (հէրիմէ)՝ պարտք կը դնէ անոր վրայ որ կողով մը քար (սէվգէք մի ֆիշնէ) գրկէ իրեն քուխ (գօյի) տանակէն(1)։

Երեմիա երբ տասը տարի առաջ, 1682ին, կը գրէր էջմիածին Գրիգորիս վարդապետի ու իր գաւկին՝ 14 ամսուան Յովսէփիկի մահը կը գուժէր, կը մխիթարէր

---

(1) Թէքիրտաղցիներուն գրած այն երկրորդ և երրորդ ուղերձները գրի առնուած են 1692ին։ Հ. Ն. Զգինեան հնարաբար 1691 (՞) կը դնէ անոնց գրութեան թուականը (Զէյթուպի, էջ 154)։

ինքզինքը գրելով նոյն առեն. «Ես այսու գի՞նչ ինձ վերք՝ եթէ զքեզ ունիմ խնդութիւն ի կեանս իմ, ընդ բազում յուսոյ ապառնեացն ուրախութեան քեզ պատահիլ, զոր ինձ մեզաւորիս շնորհեաց Տէր զքեզ յայդպիսի հասակում պատուոյ» (Ճառընտ. էջ 450):

Երեմիայի այդ պարծանքն ու կեանքին ուրախութիւնը և ապագայ յոյսը, ինչը տալիներ իրմէ բաժան ապրելէ ետք, այնինչ ուսումնական կատարելութեամբ ու գովելի ձիրքերով ու արժանիքներով ժժուած, կը գառնար իր հայրական գիրկը, կը խամրէր յանկարծ իր գալար կեանքի գարունին ու իրեն հետ մինաւին գերեզման կ'իջնցներ իր որդեսէր ծնողին բոլոր ակնկալութիւնները:

Ցայտնի չէ թէ Գրիգորիս վրդ. ո՛րքան ապրեցաւ ետքիրատազ ու ի՛րր անկէ գարձաւ իր ծննդավայրը: Ցայտնի չէ նոյնպէս թէ ի՛նչ պատճառներէ յառաջ եկաւ անոր յանկարծահաս վախճանը: Երեմիայի այդ առթիւ գրած չորս սրտառուչ նամակները (Ճառընտ. էջ 485—498) Գրիգորիս վարդապետի մահուան միայն կը վերաբերին ու անոնց մէջ չեն յիշուած նախընթաց պարագաները: Այդ նամակներէն (ուղղուած չորս վարդապետներու, որոնց անուններն պարապ ձգուած են Ջեռագրին մէջ), կ'իմանանք թէ Գրիգորիս վարդապետի մահը պատահած է Կ. Պոլսոյ մէջ, վերափոխման բանկենգանի կիրակամուտին, Շաբաթ, որ հին տոմարով կը համապատասխանէ 1692 տարուան Օգոստ. 6ին:

Մեծաչուք կը կատարուի անոր յուղարկաւորութիւնը իրենց բնակարանէն մինչև եկեղեցի ու անկէ մինչև Պալըքլըլըի գերեզմանատունը: Հոն իր ազգակիցներն ու ծանօթագիրները հոծ բազմութեամբ կը չըրջապատեն Երեմիան: Տարիքոտները կ'ելլեն վարդապետներու և կաթողիկոսին (Քորոս) չիրիմներուն վրայ ու մանկահասակները ծառերէն վեր կը բարձրանան՝

լսելու համար Երեմիայի ամանկամեռ և հզակոտոր պատակին վրայ եղերամայրերու հիւսած ողբերը և համագգիներու և նոյնիսկ օտարներու այլ և այլ լեզուներով խօսած ներբողները (էջ 487 և 488)։ Ամէնքը հառաչանային հեկեկանքներ կ'արձակեն ու կ'ըսեն. «Արդ մենք զո՞րն լացցուք, զեղեա՞լն ի գագաթին՝ քէ զքաւիքելոյ միջոցեկեալ ծնօզն ի վերոյ գլխին» (էջ 488)։ Կը գրէ Երեմիա իր առաջին նամակին մէջ. «Ո՞ւր էր քէ Ցիսուս աչխարհի վրայ գանուէր ու ինք անոր ոտքերուն փարելով լար ու լացընէր, ու տանէր գայն իր որգւոյն գերեզմանին մօտ, որպէսզի՝ ինչպէս Երեմն Ղազարոսի՝ անոր ալ ձայնէր. Գրիգորիէ՛, արի՛ ևկ արտաքս (անդ)։

Այս հարուածէն այնքան կ'ընկճուի Երեմիա, որ ևքէ երկինքն ու երկիրը ձայն տան ինձ, կը գրէ, գիս չեն կարող սփոփել։ Երկինքն ու երկիրը, կ'ուզեցնէ քիչ մը անդին, բանտի պէս կ'երևին ինձ, վասնզի խաւարեցաւ իմ առաւօտեան աստղս (էջ 489 և 491)։

Իր երկրորդ նամակին մէջ կը գրէ՝ քէ իր գաւակը հոգին յանձնելէն վերջ ալ՝ «ամեծամեծ այսինքն ոտն օրերուն քալկացեալ անձամբ և ներս ի քարշ գաւազանաւն ու ծովի կողմէն կ'երթայ անոր գերեզմանին վրայ Գալըքլը՝ ազգաբարձաց և աչխարանաց, գուժի և լալականաց» այդ վայրը (Ցաւել. էջ 488)։

Զէլէպի իր առաջին նամակին մէջ (էջ 487) քուրքերէն լեզուով քուէյով Գրիգորիս վարգապետի ձիրքերը՝ կը գրէ. «Անոր հիանալի վէիա լեզուն, ազգու առնեաբանութիւնը, իմաստուն և սահուն խօսուածքը, գերազանց ու աքանչելի պերճախօսութիւնը և փափուկ ոճը անոնեանելի ու անլսելի գարձան, անոր փայլուն արժանիքները մոմի պէս մաքնցան, այդ բուրումնաւէտ ու գուարթագին ծաղիկը խամրեցաւ ու կորանցուց իր անուշահոտութիւնը» (էջ 487)։ Իր չոր-

բոլոր նամակին մէջ քրիստոնէական համակերպութեամբ կը մխիթարէ ինքզինքը ու կ'օրհնէ Նախախնամութեան անհասանելի անօրէնութիւնը, ու կը գոհանայ Տիրոջմէն որ իր որդին երեք օր առաջ, իր մահուան անկողինին մէջ, էրթալով խոստովանութեամբ և զբաղական արտասուօքս, օրհնաբանական և գոհութեան ապօթքներ կ'ընթեռնու ինքնին. երկարօրէն կ'ապօթէ նաև վերջին օրը ու Նարեկացիի որդի Աստուծոյ կենդանւոյ ապօթքը չրթունքներուն վրայ՝ մէկ կողմ կը գառնայ և կը ննջէ ի քուն յաւիտենական (էջ 497–8)։

Մինաս Ամգենց 1692 Նոյ. 23ին, երուսաղէմի մէջ կ'առնէ Գրիգորիս վարդապետի մահուան գոյժը ու այդ օրուան քուականով կ'արձանագրէ իր Օրագրութեան մէջ. «Նոյեմբեր ԻԳ, օրն Ջորնքչաբթի, գիչերս քունս փախաւ, գի չուա գայրում Ըստամպօլու Հրեչտակապետ եկեղեցոյն և զմահ Գօմուրճի Գրիգոր[իս] վարդապեհիցս (Քէ. 165ա)։

Գրիգորիս վրդ. ծնած է Մահտեսի Ամբակումի մահէն (1658 Նոյեմ. 3) վեց ամիս ետք, այսինքն 1659 տարուան Մայիսի առաջին օրերուն։ Կը վախճանի 1692 Օգոստ. 6ին, որով իր կեանքի տեւողութիւնը կը լինի 33 տարի և 3 ամիս։ Կուսակրօն քահանայութեան աքեմ կը կրէ չուրջ 12 և կէս տարի, ձեռնադրուած ըլլալով 1680 տարուան առաջին քառորդին։

Է. ՄԱՂԱԹԻԱ ՔԻՕՄԻՒՐՃԵԱՆ.— Սա մինչեւ որդին է Երեմիա Ջէլէպիի։

Վլանկայի Մ. Նիկողայոս եկեղեցին հրկիզուելէն վերջ կը վերաշինուի և 1662 Մարտ 9ին, Թատասուրթաց Կիրակի օրը, անոր ձեռամբ կը կատարուի։ Հետեւեալ առտուն, Մարտ 10, երկուշաբթի, Մալաքիա հոն կը մկրտուի ու կ'ըլլայ առաջնածինը անոր ամա-

պանէն (Օրագր. էջ 382)։ Ծնած կը լինի իր մկրտուէն 8–10 օր առաջ։

Հ. Ակինեան կը յիշէ(1) թէ մանրանկարիչ եղած է Մազաքիա ու իր հօր հետ էջմիածին գացած և Ճոհաննավանքին մէջ ծագկած է Նահապետ կաթողիկոսի (այն ատեն վարդապետ) Աստուածաշունչը։ Ապա կ'աւելցնէ. «Մազաքիա 1686ին պատանի է տակաւին(2). թէ ի՞նչ եղաւ այս քուանկանէն ետքը իր բախտը, կը չուէ պատմուքիւնը»։

Բարեբախտաբար Մինաս Ամդնցիի Օրագրութիւնը կու գայ քիչ շատ լոյս սփռել Մազաքիայի կեանքին վրայ։

Ծիշեցինք վերև (էջ կԳ ծնթ.) Զէլէպիի Ճոհաննաւանքէն կամ Ս. Յովհաննու Կարապետի (Բրօսրօմոս) վանքէն 1686 քուանկանով Կ. Պոլիս՝ ազգաս յոյն իր մէկ բարեկամին ուղղած հայատառ քուրքերէն նամակը։ Առոր մէջ կը գրէ թէ իր այդ կոդմերը գալուն մէկ պատճառն ալ եղած է Նահապետ վարդապետի Աստուածաշունչը, զոր իր որդին նկարելու վրայ է. «Եէպէպ Նահապետ վարդապետ պիպլիասի ոչուի քի պէնոէզատէնըզ (Մազաքիա) մուքէլլա նաքշլայէրը» (Ճաւնլ. էջ 522)։

Ըստպար կաթողիկոս 1685 Յունիս 23ին Մինաս Ամդնցիի և Նահապետ վարդապետի հետ Օշականի և Ճոհաննավանքի վրայով կ'երթայ Ապռոսավանք ու հոն կը ձայ ժամանակ մը։ Երեմիա Օգաս. 2ին էջմիածինէն հոն կը հասնի, անշուշտ իր Մազաքիա որդիին ու անոր Նահապետ վրդ.ի համար մանրանկարած Աստուածաշունչին հետ։ Այդ միևնոյն օրը նա-

---

(1) Զէլէպի, էջ 38–39 և 56։

(2) Գանըլլօբս տարեկան եբխատարզ է, ծնած ըլլալով 1662 քուէն։

Մ Ի Ն Ա Ս Գ Ա Տ Ր Ի Ա Ր Գ Ա Մ Պ Ե Ց Ի

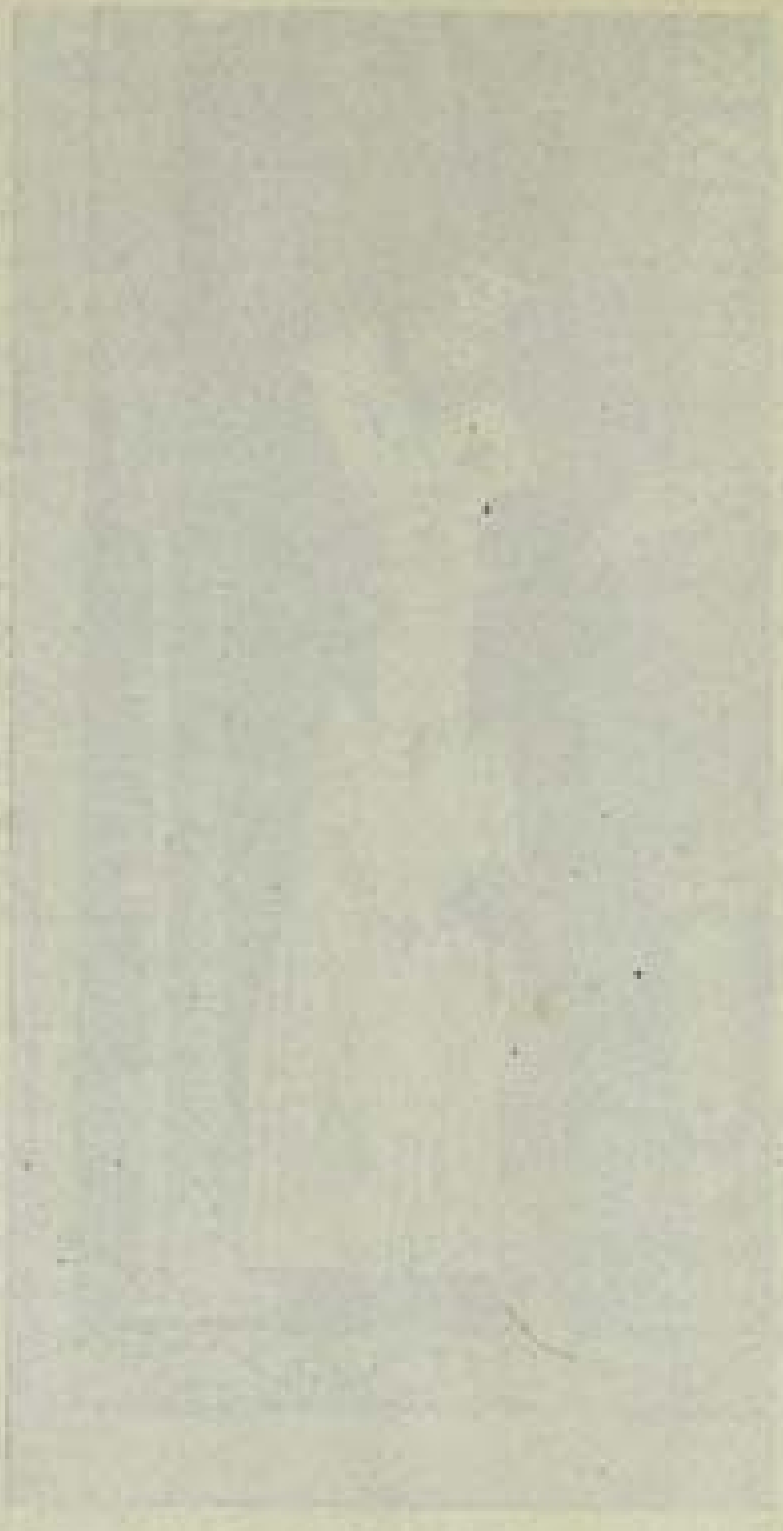

հայկա վրդ. և Ամպնցի այլքէ կ'անցընեն Աստուածաչունչը, ինչպէս վերջինս նոյն օրուան քուականներով գրած է իր Օտագրուբհան մէջ. ազնահայկա վարդապետի և Աստուածաչունչն ամէն ապաքո (քգ. 68բ)։

Ամպնցիի Օտագրուբհան երկու հատուածներէն, զորս առաջ բերինք վերև (էջ ԿԻ), կ'իմանանք որ 1685 Օգոս. 5ին Սպիտակավանքին մէջ երեմիայի ձեռքէն առնր են Աստուածաչունչը և քոյլ չեն տուեր գրանիչ կամ մանրանկարիչ, երբ որ վերջ, Օգոս. 8ին երեմիա այդ Աստուածաչունչին համար կ'երթայ Ծոհաննավանք, ուր գացած էր նաև կաթողիկոսը իր հետևորդներով, ու կ'երևի քէ գարձեալ ետ կ'առնէ գայն ու Մալաքիա նոյն վանքին մէջ կ'ամբողջացնէ անոր նկարները(1)։

Ամպնցի ետքէն մանրիմը եղած է Մալաքիայի ու անոր մասին հետևեալ յիշատակագրութիւնները ունի իր Օտագրուբհան մէջ։ Կ. Գալիս, 1691 Յուլիս 6. «Մտաբերեալ Մաղաքիան եկաւ ընդ վահանինս (քգ. 148ա)։ — Նոյ. 28. «երեմիա Զէլէպուն գիր՝ ապան (Մաղաքիան) գէղմիածնայ քահանին քառնէլոյ, քանզի Գ անգամ եղեւ վասն այսր եկաւ ու գնաց» (քգ. 153ա)։ — Նոյն Օտագրուբհնին կ'իմանանք քէ Մալաքիա ամուսնացած և 1700 Մարտ 8ին մանչ զաւակ մը ունեցած է. «Մաղաքիայիս մանչ եղեւ» (քգ. 242բ, յուսանքին վրայ)։ — Այդ օրերուն ան կը գտնուէր Հռոմ. Ապրիլ 16. «Մաղաքիայէս իմ գիր ի Հռոմա. մեզ մէկ գիր, ասեն՝ երկու գիրս» (քգ. 243բ)։ — Ապա կ'անցնի Ալիկուրնա կամ Լիվռոնոյ. Հոկտ. 10. «Մաղաքիայէն գիր ի Ալիկռոնայու՝ Սեպտեմբեր ե գրեալ եղիայ վարդապետէն(2), լորս գիր ի մի պահարանի եգեալ» (քգ.

---

(1) Աստուածաչունչս (Հնտ. էջմ. Թիւ 349) յիշատակարանը տե՛ս Հ. Ն. Ակինեան, Զէլէպի, էջ 39։

(2) Ոյն եղիա վարդապետի մասին տե՛ս վերը, էջ 2Թ–2 ծնբ.։

248բ)։ — Դարձեալ կը գտանեմ Հռոմ. 20 Հոկտ. «Մաղաքիային գիր ի Հռոմա Ապրիլ ԻԴ' ընդ Յակոբեանս (անդ)։ — Եղիա վարդապետի հետ կը մեկնի Հռոմէն և Նոյ. 23ին կը հասնի Երուսաղէմ, կը գրէ Ամգեցի 1701 Փետր. 7ին. «Երուսաղէմայ գիր ետուաւ ի Քինաւէն եւ Եղիայ վարդապետէն, որ Նոյեմբեր ԻԹ (1700) ընդ Մաղաքիային Երուսաղէմ մտած են (Քղ. 252ա)։ — Մաղաքիա Երուսաղէմէն կ'անցնի Տրիպոլիս. Մարտ 11. «Սեխբոան եկաւ Հալպա, ինչ Յունվարէ գիր, զՄաղաքիայի գիրն որ ի Տրապիզոնէ ի հետ էրաւ (Քղ. 253ա)։ — Նոյն տարուան Յունիս 30ին Ամգեցի նամակ մը կ'ընդունի Երակլիայէն. «Մաղաքիայեն գիր ի Երեկլու՝ կիրակէ գրեալ» (Քղ. 256բ)։ — Յուլիս 3ին Մաղաքիա կը ժամանէ Կ. Պոլիս. «Ներեկս ի տահաքին Տէր Յարութիւնն եւ իմ Մաղաքիաս եկին Երուսաղէմայ չաքիայով ի օրն (անդ)։ — Սոյն յիշատակագրութենէն կ'երևի Քէ Մաղաքիա Տրիպոլիսէն վերադարձած է Երուսաղէմ ու անկէ ուղևորած է Կ. Պոլիս։ — Յուլիս 11ին Ամգեցին կ'այցելէ Նուէրներով. «Մաղաքիան փափայի ոսնալուսայի մէկ ոսկի և պատկերք և գանակ ամանով, արխալին Գ և այլ քաուրք ընդ նմին» (անդ)։ — Յուլիս 22. «Ասացին Քէ ջնորանկի տունն կոխել են գնացել. Մաղաքիան ի չարաուէն գրեալ էր եւ իրաւի էր այնո (Քղ. 257բ)։

Ծիշեցինք վերև (էջ ՁԻ) Մինաս Ամգեցին 1701 Սեպտ. 1ին Տէր Կոմիտասի հետ ճամբայ ելլելը Կ. Պոլսէն և 27ին հասնիլը Երուսաղէմ։ Հոն 1702 Մայիս վին նամակ մը կ'ընդունի Մաղաքիայէն. «Մայիս Գ. Բլի Քնանցն. գիր Ըստամպօլա, մինն ի վէքիլնեքաց և մինն Մաղաքիայեն՝ Աւետիքի (Եւդոկիացի) պատրիարգուքեանո (Քղ. 265ա)։

Այսքան են Երեմիա Չէլէպիի մինչեև օրս ունեցած Մաղաքիա Քէօմիւրճեանի մասին մեր տեղեկութիւնները։

Ը. ՍՈՂՈՄԷ՝ ԴԱՒՍՏ ԵՐԵՄԻԱՑԻ.— Ցեսանք վերև (էջ ԺԲ) թէ Երեմիա իր 14 ամուսան գաւակին՝ Յովսէփիկի մահուան առթիւ էջմիածին իր որդւոյն՝ Դրիգորիս վարդապետի ուղղած նամակին մէջ ըսած է. «Հուսար գորա ի հերց ուսեալ (Յովսէփն) գոսպատչափութիւնն գերգոց հիւսմանցո (Յաւել. էջ 449)։ Այս տողերէն բացայայտ է թէ Երեմիա՝ բացի իր երեք արուգաւակներէն՝ ունեցած է մէկէ աւելի դուստրներ՝ քոյրերը իր Յովսէփիկին։

Հ. Ակինեան կը գրէ. «Երեմիայի դուստրներու անուններըը անծանօթ կը Ճանա(1)։ Իսկ ըստ Հ. Ս. Երեմեանի՝ Զէյթպի ամուսնացած է և ունեցած է Սոզոմէ անուն աղջիկ մը, որ վաղահաս եղած է ինը տարեկան ժամին հասակին(2)։

Երեմիա իր Սոզոմէ աղջկան մահուան առթիւ յօրինած է ճաքը ընդարձակ տուներէ բաղկացեալ Գանձ մը (Յաւել. էջ 627–32) ու անոր կցած է վախճանեալին յերեկէն գիմառնարար մօրը ուղղեալ 18 տուներով քուրքերէն Ոգբ մը (էջ 632–4)։ Այս գրուածներէն կը տեղեկանանք թէ Սոզոմէն ամուսնացուցած են իր 14 տարեկանին (տողք 172 և 173).

«Պիր քէռ գանչէ ընտրուանաէ պէն հէնիչ,
Կեօչ իւմուպտա քէչմէհ էրէ վէրմընըչ»։

Սոզոմէ ունեցած է միակ մանչ գաւակ մը, որ Երեմիայի կտրանցուցած կրտսեր գաւակին անուանով կոչուած է Յովսեփ, և որ հինգ անգամ յիշատակուած է հօրը իր վրայ յօրինած Գանձին և գիմառնական Ոգբին մէջ (տողք 14, 73, 181, 187, 242)։ Գանձին մէջ կը գրէ Երեմիա (տողք 161–4).

---

(1) Զէյթպի, էջ 40։

(2) Երեմիա Զէյթպի, յօդուած Հ. Ս. Երեմեանի, Բազմավէպ, 1903, էջ 367 ՅՆՔ.։

«Դու զքո որդւոյ ձեռքըն բըռնելոյ,
Երթանք հասնինք՝ քէ պապդ է մեռնալ.
Ես քո որբոյն ձեռքն այսօր կալեալ,
Ո՛ւր կէնե՞ մարիկդ սես հոգով ծածկեալս։

Սոզոմէ կը վախճանի 1690 Դեկտ. 27ին, Ուրքաթ, քսա Օրագրութեաց Ամգնցիի, որ նոյն օրուան քուա-կանով կը յուշագրէ. «Երեմիայի կարգած աղջիկն մե-ռաւ (Քշ. 141ա)։ Այս տողերէն ալ կը հասկցուի Քէ Երեմիա ունեցած է, Սոզոմէէն զատ, մէկ կամ ասելի զաւակներ, տակաւին չամուսնացած։

Սոզոմէ կը քաղուի Բերայի գերեզմանատունը, համաձայն վերև յիշուած քուրքերէն Ոգբին հետեւեալ տողերուն (228 և 229).

«Գէկօզլուներն վիրանէլերըն,
Շիմոի պէգին օլայ կէլըմս։

Որքացեալ Ծովմէփինկը ննջագրելով 4–6 տարեկան պատանեակ մը, որ արդէն սկսած էր կարդալ տորվիլ (Գանձ, տող 79) և որուն ձեռքէն կը բռնէ եղեր իր պապը՝ Երեմիա Չէլէպի, իր մայրը Սոզոմէ՝ մեռած կը լինի 19–21 տարեկան, իր անգրանիկ եղբօր՝ Գրիգորիս վար-պապետի վախճանէն տարի մը և եօթը ամիս առաջ։

* * *

Վերջացնելով Երեմիայի ու իր ընտանիքի ան-պատմելիքու կեանքի մասին մեր տեղեկութիւնները, հիմա կարգը եկաւ ծանոթացնելու այն Ձեռագրերը, որոնք ազբիւր եղան մեր այս հրատարակութեան։

Չէլէպիի Օրագրութեաց մանրամասն նկարագրու-թիւնը տուած ենք արդէն (տե՛ս վերը էջ ԺԱ–ԺԲ)։ Ասկէ զատ ունինք երեք Ձեռագրեր, որոնց մէջ ցըր-

ուած են երեմիայի արձակ և ոտանաւոր գրուքիւնները(1)։

Արդ Ձեռագրերը անպհականուքիւնն են մեր Մատենադարանին ու կը կրեն 1058, 1059 և 1042 թուահամարները։ Առանց մէջէն խնամով օրինակեցինք երեմիայի հայերէն և թուրքերէն գրուքիւնները ու զանոնք իրարմէ անջատելով՝ խմբաւորեցինք Ա. Թուղքեր, Բ. Ուղերձներ և Գ. Դաշնաւ եւ ողբեր ընդհանուր վերնագրերու ներքև, որոնց վրայ ուիլցուցինք երեք հատական քերքուածները։ Ուշագիր եղանք ըստ կարելոյն ժամանակագրական կարգի վերածել զանոնք, իսկ այն կտորները որոնց թուականները չեն նշանակուած՝ պահեցինք այն կարգով ինչպէս որ են Ձեռագրերուն մէջ։

Մտորև կատանք այդ երեք Ձեռագրերուն նկարագրուքիւնը առանձին առանձին, իրենց մանրամասն բովանդակուքեամբ։

I. Ձեռ. Քիւ 1058. ՀԱԻԱՔԱՄՈՑ։ Թուղթ՝ 124։ Մեծուքիւն՝ 20,3×14 սմ։ Տրուքիւն՝ միասիւն։ Տող՝ խառն։ Նիւթ՝ քուղք, նուրբ, բաց դեղնագոյն։ Կազմ՝ քարքոնակազմ, կռնակը կաչի։ Համգամանք՝ ընդհանրապէս լաւ։ Գիր՝ նոտր։ Մուրագիր՝ մերքի սև մերքի կարմիր, ինչպէս նաև գլխագրերը։ Դասաւորք՝ Քղ. 1–10, 14բ. 44ա, 61բ. 62բ. 63բ. 67ա, 71բ–77ա, 78բ, 85բ–88բ, 92բ–94ա, 95–105, 117ա, 120–124։ Ժամանակ՝ ԺԷ. գարուն երկրորդ կէսին զանազան տարիներ, հա-

(1) Այդ գրուքիւնաց և երեմիայի ուրիշ աշխատուքիւնաց համառօտ մէկ ցուցակը ժամանակին հաղորդած ենք մեր Ցուցք. Քաղդեանական, որ հրատարակած է իր Պատմագոյց Պատմուքեան մէջ (էջ 734–37), ապա աւելի ընդարձակ և ճշգրտած ցուցակը հաղորդեցինք Գնդ. Հ. Ակինեանի, որ հրատարակեց իր Ուսումիա Ձէյէպի աշխատուքեան մէջ (էջ 94, 129–31, 136–81, 189–90)։

տուած լի. 1722ին և խա. 1713ին։ Գրիչ՝ Երեմիա Զէ-
լէպի Քէամիւրճեան (քաղ. լի. և խա. հատուածնե-
րէն)։ Տեսի՝ Կ. Պոլիս հաւաքեաբար։

Կը բովանդակէ.

ա. Քզ. 11ա–14ա. «Ես որդին իւր Գրիգոր[իս] վարդապետ (յէջմիածին), վասն մահուան որդւոյն։ Ողբեակ իմ անդրանիկ և սիրելի» (446–52)(1)։

բ. Քզ. 15ա–15բ. «Ես Գրիգոր[իս] վարդապետ որդին իւր վասն Տէր Մարտիրոսի եղբօր։ Լսել ես ի գարշի մասալացւ» (453–5)։

գ. Քզ. 16ա–19բ. (Ես Գրիգորիս վարդապետ որդին իւր յէջմիածին)։ «Ողջունիւ յիշեցուցանեմ» (456–67)։

դ. Քզ. 20ա–21ա. (Ես Եզիազար կաթ. յերու-
սազէմ վասն մահուան Ապրոյի)։ «Պատուական գըլ-
խոյդ» (468–12)։

ե. Քզ. 22ա–22բ. «Գանոխպատճ նիմէքմուլահ Զէլէպի Հալէպին։ Իզէքլի վէ ուրուֆէքլի էֆէնտըմ» (517–9)։

զ. Քզ. 23ա–25ա. «Ես Մօսրով մինչ կայր ի քանան յէտրէնս։ Լուաք գփորձանակրութիւնն յեզա-
կարծ պատահումն» (472–8)։

է. Քզ. 25բ. (Ես Եզիազար կաթ. յէջմիածին)։ «Ջերմանագունից ճոխապատաս լըմանս» (442–3)։

ը. Քզ. 26ա–28ա. «Ես Եզիազար կաթ. (յէջ-
միածին) վասն Եաթըր իրիցու որդոյ մահուն։ Սրբոյ հոգի հաւատացաւ» (438–42)։

թ. Քզ. 28բ. (Գազատիոյ առաջնորդին). «Բա-
զում են սէր ի սիգրանէն» (470–1)։

ժ. Քզ. 29ա–30ա. «Աբգինպիսկոպոսի Ագուլեաց

---

(1) Փակագիծերու մէջ առնուած թիւերը հատորիս հա-
մապատասխան էջերը ցոյց կու տան։

Տեառն Պետրոսի աստուածազան վարդապետի (յէջմիածին)։ Հզօրքն էր մեզ ոգիագործէն (430–3)։

ժա. Ք. 30բ–31բ. (Առ աստուածասէր ոմն պարոն)։ «Վայելչագունել և արժանաւորութեամբ ճոխացեալ» (405–8)։

ժբ. Ք. 32ա–32բ. (Առ եզիազար կաթ. յէջմիածին)։ «Տեառն ամենամեծար սրբազան Հոգեւորութիւն» (443–5)։

ժգ. Ք. 32բ–35ա. «Առ եզիազար կաթ. յորժամ գնաց... ի շնորհաւորել զծայրագոյն քահանայապետութիւնն քո» (434–7)։

ժդ. Ք. 35բ–37ա. (Նկարագրական հատուած մը, Ղրիմի մէջ գրուած)։ «Ի յայգն Իչի յորժամ Ծոյնք Ալա Դրնատա կատարնեն» (512–5)։

ժե. Ք. 37բ–38բ. (Ծերմիայէ՝ վասն մահուան որգւոյն իւրոյ Գրիգորիս վարդապետի)։ «Սրբազան եւ երջանիկ ... զփարեալ ...»[1] (485–7)։

ժզ. Ք. 38բ–39բ. (Վասն մահուան որգւոյն)։ «... Սուրբ աջիդ ... ոգիանիւք[2] (487–9)։

ժէ. Ք. 39բ–40բ. (Վասն մահուան որգւոյն)։ «Տեառն վարդապետի սրբազանիս» (489–91)։

ժը. Ք. 40բ–43բ. (Վասն մահուան որգւոյն)։ «Տեառն վարդապետի սրբազանիս» 491–8)։

ժը. Ք. 44բ–56բ. (Ծերմիայէ առ եզիազար կաթ. ի Գրուսա)։ «Այսոքիկ կան անցք նարգենիս» (412–29)։

ի. Ք. 57ա–61ա. (Ծերմիայէ առ Նահապետ կաթ. վասն գալստեան որգւոյն ...)։ «Ճխտուսահիմն եւ քրիստոսակառոյց սրբոյ մենաստանիդ» (478–85)։

իա. Ք. 62ա. «[Առ] Քաչատուր կաթ. Սասոյ։ Ի գերապետական գլխոյն» (515–6)։

---

(1) Հրատարակուած նախ՝ Յ. Քէօսէեան Սամսոնոյ Պատմութիւն, Հատոր Գ. էջ 257-60։

(2) Ընդ. էջ 260-62։

խբ. Ք Ղ. 63ա. Նկարագրական հատուած մը ծովային ճամբորդութեան, քնքոյշ, անկարևոր. սիրելս մատաք ի նաւս։

խգ. Ք Ղ. 64ա–65ա (Առ վարդապետ ոմն). «Ջհրդեպութիւնն իմաստասիրութեանդ» (506–8)։

խդ. Ք Ղ. 65ա. «Առ քազաւորն Փրանցու. ի փառս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսին(1)։

խե. Ք Ղ. 65բ–66բ. (Առ անծանօթ ոմն). «Սիքրոլիր ոչխունին ծանուցումն առնեմս(2) (508–11)։

խզ. Ք Ղ. 67բ. «Էյ բանաւոր քոչուն՝ ս արիս (572)։

խէ. Ք Ղ. 67բ. «Էյ բանաւոր քոչուն՝ ս արիս (572)։

իը. Ք Ղ. 67բ. «Ընթաժչոյն Տեառն Պետրոսին (573)։

իբ. Ք Ղ. 68ա. «Ընդ գրեալս յընդհիմանումս (574)։

լ. Ք Ղ. 68ա. «Ողորմութեամբ Տեառն ժամանեալ ի գահ Պաբոիցս (574)։

լա. Ք Ղ. 68ա. «Ողորմութեամբ Տեառն ժամանեալ ի Խավհանս (574)։

լբ. Ք Ղ. 68ա. «Էյ քնքոշաց քնքուծս հոգեանս (575)։

լգ. Ք Ղ. 68բ. «Զննել զգծոզս Հայր Գրիգորիս (575)։

լդ. Ք Ղ. 68բ. «Էյ պահել իմ ոտքըն հալէս(3) (575)։

լե. Ք Ղ. 69ա–71ա. «Օրինակ քղքոյն, զոր գրեաց ի Հռոմայէ ի կոստանդինուպոլիս Յակոբ վարդապետ. առ հայրն իւր Մահտեսի Պազտասարն Շորնպան մահտանաւանեայն։ Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ Յակոբ վարդապետէս Պազտասարենոյ։ Վերջը. «Գրեցաւ ի մեծն

---

(1) Հրատարակուած՝ Հ. Ակինեան, Ձէյթպի, էջ 149–50։

(2) Գեր. Հ. Ակինեան մեզ կը գրէ 20 Յուլիս 1938 թուականաւ. «Ինձ կը թուի թէ գրուած է առ Խոյոտուբ Առաքելեան էրզրումցի, աշակերտ Պրոպագանդի ի Հռոմ, որ ստղտուած է Ս. Թովմայի Առաւտածարանութիւնը։

(3) Տես նաև Հ. Ն. Ակինեան, Ձէյթպի, էջ 166։

Հռոմ ի ծոց մօր սուրբ եկեղեցւոյ, ի թվին Հայոց ՌՃՀԱՒՆ (= 1722) Յունվարի ԻՒՆԵ։

Լզ. Թղ. 77բ–78ա. (Առ անծանօթ ոմն). «Տէվէլէքլու վէ սատէքլու, հապիպէքլու վէ չէֆաէքլու» (519–20)։

Լէ. Թղ. 79ա–79բ. (Եղիազար կաթ. Էլմիանծնէն առ խանն Պարսից). «Վէզիրլրի մուհքէրեմ վէ վէքիլի ապէմ» (524–5)։

Լը. Թղ. 80ա. (Առ անծանօթ ոմն). «Իպդիքլի վէ արիֆէքլի էֆէնտիմ սուլթանըմ» (521)։

Լթ. Թղ. 80բ–81ա. (Առ անծանօթ ոմն). «Տէվէլէքլի վէ սատէքլի, բուֆէքլի վէ ֆագիլէքլի սուլթանըմ» (522–3)։

Խ. Թղ. 81բ–83ա. «Էխրիմէտէն կէլէն մէքթուպ սուրէքի պու մէզմունն ուզրէ։ Մէրէֆրագլի բուհպանան, վէ սէրթաճի գապիլէի էրմէնիան . . . սատէքլի ֆագիլէքլի եզիազար խալֆէմըզ հապրէթլէրինուն խաքիփայի չէրիֆլէրինէ քէմէննայիլէ։ Նամակս գրուած է Մարտիրոս Գրիմեցլի վախճանէն (1683 Օգոստ. 25) ետք և կը վերաբերի երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան խնդիրներուն և օրուան քաղաքական անցքերուն մասին տեղեկութիւններ կը հաղորդէ Էլմիանծին եզիազար կաթողիկոսին։ Հաւանաբար երեմիա Զէլէպին եղած ըլլայ խմբագրողը։

Խա. Թղ. 83բ–85ա. «Այս է օրինակն խէթի չէրիֆին որ նորոգեցին վասն Ազթամանդր կաթողիկոսին, թվին ՌՃԿՒ (= 1713) Յունուարի ամսոյն։ Սուլթանի հրովարտակին ընդօրինակութիւնն է, հայատառ։

Խբ. Թղ. 85ա–91ա. «Պէրայի քէրճուման Զէմէրլէ, գավմ էրմէնեան Դուռս մարհասէքընէն մուհապէքնամէ եատիկնամը էպէտիէ։ Ճիլլոօֆլիէ տէր քի՝ Տօմքըն լուքֆընի ֆէրամուզ էքմէէ։ Երուսաղէմի մէջ հայ և լատին յարաբերութեանց վերաբերեալ սիրոյ պաշինք՝

խպ. Թղ. 91բ–92ա. (Առ Դրիգորիս վարդապետ որդին իւր յէջմիածին). ամիջևնին աստուածաբնակ մնծանձնութեան ձերում յայտ լինիս (467–70)։

խպ. Թղ. 94բ. Օրինակ թուղթերէն և հայերէն երկու մատեաններու։

խե. Թղ. 106ա–119բ. Տոմարական հաշիւներ՝ բառախազական ձևերով(1)։

2. Ձեռ. Թիւ 1059. ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ։ Թուղթ՝ 107։ Մեծութիւն՝ 20×14,5 սմ։ Դրութիւն՝ միասիւն։ Տող՝ խառն։ Նիւթ՝ թուղթ, բաց դեղնագոյն։ Կազմ՝ կաշեպատ. երկու կողքերուն կեդրոնը ձուաձև զարդ։ Համգստանք՝ չաւ., թուղթերէն ամանց եզերքները քիչ մը ցեցոտած։ Գիր՝ նոտր։ Ներագիր՝ մերթ ան մերթ կարմիր, նմանապէս գլխագրերը։ Դատարկ՝ 1, 2, 23ա–25բ, 55ա, 56ա–57ա, 59բ–61ա, 70, 72բ, 74ա, 84ա–85ա, 91, 92, 99բ–100ա, 102–107։ Ժամանակ՝ ԺԷ. գարու երկրորդ կէսին գանազան տարիներ և ԺԸ. գարու առաջին տարիները։ Գրիչ՝ Թղ. 3ա–90բ Երեմիա Զէյթլէցի և Թղ. 93ա–101բ հաւանաբար Կոմիտաս քահանայ Քէամիւրճեան։ Տեղի՝ Կ. Պոլիս հաւանաբար։

Կը բովանդակէ.

ա. Թղ. 3ա–28ա. Ընդարձակ և համառօտ վերատեսութիւններ՝ Կաթողիկոսի, Պատրիարքի առաջնորդի, Փիլիսոփայի, Բարեմեծ, Բարեմեծապետի, Եպիսկոպոսի և վարդապետի, Անուանի վանահօր, Վարդապետի իմաստնոյ, Արհեզայի, Անուանի և գլխաւոր քահանայի, Տէրտէրի, Քահանայի իրիցու, Նորընծայ քահանայի, Մարկաւագի, Իրիցու ագրանի, Մուհապէթնամէ, Վեհ հզբօր, Քահանայի, Իմաստուն մարգոյ, Իմաստուն նօտարի, Իմաստուն մանկան, Իշխանի

(1) Տե՛ս Հ. Ե. Ակինեան, Զէյթուն, էջ 136–40։

ասիկնոջ, Բաբկպաշտ և մեծապղծ կնոջ, Տաճուտէր մարդոյ, Հօր, Քաջքաճայ եղելոյ, Պարոնի փաչային, Գլխաւոր մարդոյ, Սիրելի և սիրուն եղբօր, Իմաստնոյ և բարեպաշտի, Պապի սիրելեաց, Տուն առ տուն քաոս անուանց, Հեղհաս մարդոյ, Պատուական ծնողի, Պատուական վարդապետի։

բ. Ք. 28բ–30բ. «Զայս ի խնդրոյ ումեմն Մանուէլի գրեաց առ հայրն ծերունի։ Ուզք յորգւոյն առ հայր՝ նախապիծ իւր անուն։ Երկնահանգոյնգ եւ ամպզգ քաղցրահոսանս» (556–8)։

գ. Ք. 30բ–31բ. «Տաճկաբառ ուզք եւ արգ նախապիծ գնորայն անուն։ Գամէք ըլ քիֆիլ ու սէրվի բէվանս» (578–9)։

դ. Ք. 31բ–32բ. «Տաճկաբառ ուզք որ է մուհապէքնամէ առ Պուրսացիս ամանս։ Էյ վարուս ամբուսման քահրինէ սուլթանս» (579–80)։

ե. Ք. 32բ–33բ. «Առ տանիկ ումն հայազարմ ուզք եւ արգնամէ նախապծոք։ Էյ մէնիմ սուլթանըմ չէլէպի ազամս» (580–1)։

զ. Ք. 33բ–35բ. «Զայս գրեաց վերծանուքեամբ առ Աբրս ումն ... ։ Ի գերահրաչ լուսոյն լցեալս» (559–63)։

է. Ք. 35բ–36ա. «Ի ներքոյ նամակիս գայս գրեաց ... ։ Այս քան որ աստ գծեալ էս» (564–5)։

ը. Ք. 36ա.բ. «Ինակ գայս ի վերոյ գրեաց քէ հասնի այս ինչ ձեռ ուրուք ... ։ Մալիմ խզէք Զէլէպիմէս» (565–6)։

թ. Ք. 36բ–38ա. «Զայս նամակ առ որդի նորին գրեաց ... ։ Անծինն անենդ և գերալրումս» (566–70)։

ժ. Ք. 38բ. Հանելուկանման ոտանաւոր մը, անհամապափ տողերով, քառերը իրար խառնուած. «Մէր Անամակ անքաւ է Ռոտեալ Գինս է ի տոմսիմս։ Տողերու սկզբնատառերը, վերջատառերը և մէջտե-

գիրքը կը յօգնի ՍԱՐԳԻՍ և ԵՐԵՄԻԱ, քանի մը անգամ կրկնուած։

ժա. Թղ. 38բ. «Զայս ի ներքս Թղթին արար՝ տառս իբր հանելուկս . . . է լավ քէ վատս»(1)։

ժբ. Թղ. 39ա. «երեմիա նիազ ՈՃն է»(2)։

ժգ. Թղ. 39ա. «Գիրս անյարմար ընթանայցէ» (576)։

ժդ. Թղ. 39բ. «Գէլամըմ նատիրան եօզուուչէն կէտաա» (581–2)։

ժե. Թղ. 40ա. «Ո՛չ ծնունդ մտացս իմ բխմանէ» (570–1)։

ժզ. Թղ. 40բ. «Ո՛չ բանաւոր քուչուն 'ւ յարգոյ» (571)։

ժէ. Թղ. 41ա. «Իսրայէլ սաֆիսաք սըտգի սիլ տաէ (582–3)։

ժը. Թղ. 41բ. (Առ Պետրոս Զէլէպի). «Պերճապատիւ ազնուափառ ի մեծ ապգէն» (536–7)։

ժթ. Թղ. 42ա–44ա. (Թուղթ սիրոյ առ Նիկոմիդացիս). «Երգ գեղապար ըղձիւք լըցեալ»(3)։

ի. Թղ. 44բ–49ա. «Զայս Թուղթ յերկար ոգեբերգական առաքեալ առ Աբրահամ Զէլէպին . . . Հանգամանք սէր սիրապանծեալ» (605–10)։

իա. Թղ. 49ա–52ա. (Թէքիրտաղի բարեկամներուն ուղղեալ).

(ա) «Երջանկափառ քահանայից» (537–40)։

(բ) «Երանելեաց մասին հասեալք» (540–3)։

(գ) «Երանի խազազարարաց» (543–9)։

իբ. Թղ. 52բ. «Մուսինան սալի փաքսէն» (583–584)։

---

(1) Տե՛ս Հ. Ն. Ակինեան, Զէլէպի, էջ 157։

(2) Անդ, էջ 157–8։

(3) Հրատարակուած՝ Սիոն, 1932, էջ 393։

իգ. Ք. 53ա. «Ի՛ր քո էգէլի արգան ասէյէմ» (585–6)։

իդ. Ք. 53բ–54ա. (Դավիթ Փիլիպպոս կաթողիկոսի). «Տէր Փիլիպպոս արքահոգի տատրակ ամբիծ» (550–1)։

իե. Ք. 54ա–54բ. (Դավիթ Նահապետ կաթողիկոսի). «Նահապետ հայրապետ, նորանձամբ նեալ նարնակէտս» (576–7)։

իզ. Ք. 55բ. «Ի յերուսաղէմէ առ ի Մատմպոլ։ [Տ]ուտ և նորան մուհիպներքացս» (551–2)։

իէ. Ք. 57բ. (Առ Յովհաննէս Կարնեցի). «Էրբ ի գառար երկաս արգիդ» (552–3)։

իը. Ք. 58ա–59ա. «Այլն ասէ՝ Ա՛յ մարդ լըսէ» (554–6)։

իթ. Ք. 61բ–65բ. «Առ քաղաւորն Լենաց։ Ի գահ այգմ փառաց քաջագնդ արքայս» (526–36)։

Լ. Ք. 65բ–67ա. (Թուղթ մխիթարեանց առ անժանոթ ումն). «Տէրն մեր Քրիստոս ըստ մեծի և անճառելի խնամարհութեան իւրոյ» (502–6)։

Լա. Ք. 67բ–68ա. (Ինր յանգիմանութեան առ Իրքանոս ումն). «Ըստ քեզ Իրքանոս կարծեցեալդ» (500–2)։

Լբ. Ք. 68բ–69ա. «Ղարիպի։ Փորձանաւորդ ի պատահմանց մի՛ հոգար» (665–6)։

Լգ. Ք. 69բ. (Առ եպիսկոպոս ումն). «Տեառն եպիսկոպոսի և քո հոգիըն կալ արքակրօնիս» (498–9)։

Լդ. Ք. 71ա–87ա. Քաանեւհինգ ոտանաւորներ, ամանք ամբողջ և ամանք քերի, իւրաքանչիւրին առաջերը և երեքեան բառերը կը սկսին այբուբենի տառերով ու կը կազմեն նմանաձայն բառախազեր՝ խրթին ու ժուարիմաց։

Լե. Ք. 87բ և 90ա. «Ծիչեա՛ ըզծոքն՝ արգար և անարատ էր» (666–7)։

ԼԶ. Քղ. 89ա–89ա. ԷՒՆԷ քաղաքամայր կալ Գաղղիոյ ԼԸՈՒԻԶԻՈՅ (668–70)։

Լէ. Քղ. 93ա–101բ. Կոմիտաս քահանայ Քէօմիւրճեանի ինքնասոսկումները (տե՛ս վերը՝ էջ ՁԸ–ՂԲ)։

3. Քխ. 1042. ՀԱՒԱՔՈՒԹՒՒՆ։ Թուղթ՝ 140։ Մեծութիւն՝ 20,3 × 14,2 սմ։ Դրութիւն՝ միասիւն։ Տողք՝ խառն։ Նիւթ՝ քուղք, բաց գեղնագոյն։ Կազմ՝ կաշեպատ, կողքերուն կեզբռաններըը ուղղահայեաց գարգեր։ Հանգամանք՝ ընդհանրապէս լաւ. կողքի կոնակի կաշին վերէն վար ճեղքուած։ Գիր՝ նասր։ Խորագիր՝ ընդհանրապէս կարմիր, նաև գլխագրերը։ Դաւառք՝ Քղ. 1–7, 9, 28, 53–65, 104բ. 109, 110, 128–140։ Ժամանակ՝ ԺԷ. դարու վերջին կէսին։ Գրիչ՝ Քղ. 10ա–69բ. Ամբակում գպրիկ (ապա Գրիգորիս վրդ. Քէօմիւրճեան), ծագումնաբնիկ՝ Երեմիա Չէլէպի, կան տեղեր որ Տէր Կոմիտասի գիրին կը նմանին։ Տեղի՝ Կ. Պոլիս, հաւանաբար։

Կը բովանդակէ.

ա. Քղ. 8ա–8բ. Օտար գրչէ՝ ծանկ (Քերակատար)։

բ. Քղ. 10ա–69բ. Զորս Նեղբոզեաններ և Դանձեր (մանրամասնութիւնք վերը էջ ՂԴ–ՂԷ)

գ. Քղ. 70ա–77բ. ԵՐԵՄԻԱՅԻ Դանձ եւ Ողբ ի վերայ Ծակոտ կաթողիկոսին (1)։

դ. Քղ. 77բ–78բ. ՍՈՂՔ ասացեալ Երեմիայի ի մահն Մահեսեի Ամբակումի որ էր ի ամաց, ի Քվ. ՌՃԷ։ Ճառուբս սրբոյ Հայաստանեաց ապէսինս (585–9)(2)։

ե. Քղ. 79բ–90բ. ՆԵՂԲՈԶԵԱՆ ասացեալ Երե-

---

(1) Հրատարակուած՝ Լ. Ալիշանեան, Ձէյթուն, էջ 193-218։

(2) Հրատարակուած նաև Թորգոմեան, Սեբաստոյոյ Պատմութիւն, մեր ծանօթութիւններով, էջ 742–9։

միայն առ ի քաջութենէ Աբրահամ Ջէյէպու գոտերն . . . . Ամբրս բարեյօգս յոգեպտուստ ձայնս (589–605)։

զ. Թղ. 90բ–96բ. *Ազուէնցի Յոհաչ Յոսրովփ մահուանն, հաս. ի սկզբանէ մինչ ի նորին վախճան։ Նկա՛յք նզբայրք աստ ժողովեցէք* (635–48)։

է. Թղ. 96բ–104ա. «*Գիանձ ասացեալ Երեմիայի ի վերայ մորն Խուրայ Ռձիծի քվին Հայոց . . . . Երգս ոչ-բանական ոչխոց արժանիս* (611–22)։

ը. Թղ. 105ա–108բ. (*Գիանձ ասացեալ Երեմիայի ի վերայ վաչտմնոյիկ գոտերն Մոզոմէի*). *անքէ ծովուն քանաք մարքացեալս* (627–34)։

թ. Թղ. 111ա–112բ. «*Գիանձ և Ոզբ ի վերայ հօրն ասացեալ՝ այգուցն։ Երգս ոչխոց արժանիս* (623–6) (1)։

ժ. Թղ. 113ա–114բ. «*Գիանկատիմ ձեզ սիրելեացդ* (661–4)։

ժա. Թղ. 114բ–120բ. «*Գիանձ մանկահասակ ննջեցելոց արուաց և իգաց, որոյ ասացն յօրինեսցէ։ Ոգեալ Երեմիայի Ռձիծի քվականիս Հայոց որ ասէ։ Նկա՛յք ժողովք ոչխացըս համարիս* (649–56)։

ժբ. Թղ. 121ա–122ա. «*Ոզբ ննջեցելոց ի գուռն Այվա՛զի։ Ճանկարծակի այսօր չիս հնչեալս* (659–60)։

ժգ. Թղ. 122բ–123բ. «*Ոզբ ոչխահասակի ի գուռն գանկատի։ Գանկատ ունիմ ասել ձեզ* (657–8)։

ժդ. Թղ. 124ա–124բ. «*Ճաղ ոչխոյց անմեղաց։ Անեղջ էուքիան՝ է՛ էզ անեղականս (ուրիշ հեղինակէ կը քուի)։*

ժե. Թղ. 125ա–126բ. «*Այլ՝ ոչխոյց մահուան։ Հայիմ՝ է՛ ոչխաւ ծքնոզ ոչխպիտս (ուրիշ հեղինակէ կը քուի)։*

ժզ. Թղ. 126բ–127բ. «*Ճաղ գեղեցկիկ ի վերս նորահաս մանկանցս (ուրիշ հեղինակէ կը քուի)։*

---

(1) Անգ. մեր *Տաճատիւնեանով*, էջ 745–9։

* * *

Երեմիայի արձակ և ոտանաւոր գրուքիւններըը պարունակող Քնաագրերու նկարագրութենէն վերջ՝ կուտանք ներկայ հրատարակութեան մասին հետեւեալ գիտելիքները։

1. *Բնագրերը ներկայացուցած ենք իրենց հաստատութեան մէջ, անփոփոխ պահելով Հեզինակին քերականական ձեւերը, իրենց սխալներով հանդերձ։*

2. *Բացած ենք փակագրուքիւնները (պատիւ և նշանագիր), ամբողջացուցած ենք կրճատուած բառերը, կարգաւորած՝ կէտագրուքիւնները և չակած՝ սխալ ուղղագրութեամբ կազմուած բառերը, իւրաքանչիւրին բնագրական ձեը նշանակելով ստորին յուսանց գներուն վրայ։ Երբեմն նաև նոյնութեամբ պահած ենք Հեզինակին ուղղագրութիւնը։*

3. *Հայկական քուականներուն քով ընդհանրապէս գրած ենք համապատասխան փրկչական քուականները։ Նոյնպէս Օտագրութեանց ժամանակագրական կարգը յատկօրէն ցոյց տալու համար՝ եօթնեականներուն օրերուն քով, փակագծի մէջ, նոտր գրով, գրած ենք համապատասխան ամիսները իրենց ամսաքիւներով։*

4. *Անկիւնաւոր փակագիծերու [ ] մէջ աւելցուցած ենք Հեզինակին կողմէ որեւէ վրիպած բառ կամ վանկ կամ տառ, նաև ձեռագիրը կազմուած աւեն գանակի տակ ինկած մասեր։ Ջլուծուած տեղերը անցած ենք կէտերով (...)։ Հարցական նշան (?) գրած ենք անհասկանալի բառերուն առջեւ։*

5. *Հատորիս վերջը գետեղած ենք Օտար եւ Ռամկական բառերու(1) և Ցառուկ անուանց ցուցակը։*

---

(1) *Անհասկանալի ծագումն քանի մը բառեր, զոր տե՛ս խազէէ (էջ 467), խնազիլեւքնէ (անդ), քաղիզ և քեճքին (548), Մուզաղիզ և Մուզաֆիա (անդ), և այլն։*

Զննք քարգմանած հայերէն գրուքիանց մէջ մուտ գտած քուրքերէն ասացուածներն ու առածները, ինչպէս նաև գուտ քուրքերէն արձակ և ոտանաւոր գրուքիւնները, վախնալով որ մի գուցէ չկարենանք տալ անոնցմէ ամանց ճշգրիտ իմաստը, մանաւանդ մէջին ու խրքին մասերուն մէջ։ Կը յանձնենք գանոնք ձեռնհասներու ուշագրուքիան։ Այսու հանդերձ ապագրական փորձերը յատուկ խնամով բատ. բատ և տատ. տատ. համեմատած ենք քնագիրներուն հետ։

6. *Հատորիս մէջ գետեղած ենք հետևեալ նոքը նկարները։*

ա. բ. *Երեմիայի ձեռագիր մէկ կրկնակ լուսատիպ էջ Օտագրուքեան (Քղ. 187բ–188ա) և մէկ էջ Յաւելուածին (Ձեռ. 1058 Քղ. 57ա) ակիզբը։*

գ. *Մատիրոս վարդապետ Ղրիմեցի (էջ ԼՔ).— Նկարը առնուած է մեր Մատենագարանի Քխ. 2651 Ղրիմեցիի սեպհական լիակատար Աստուածաշունչէն (Քղ. 513բ), որ ՌՃԺՔ (= 1670) քուին գրուած է Կ. Պոլիս, ձեռամբ Մելիտոն երէցի, Եղիայի և Ազարիայի. ունի ճոխ նկարազարդուքիւն. նկարողն է Մարկոս Մազկարար(1)։*

դ. *Եղիազար կաթողիկոս Այնթապցի (էջ ԿԱ).— Իսկական նկարը, կտաւի վրայ խուզանկարկ, 59,9×34,2 սմ. մեծուքեամբ, հասարակ փայտէ չրջանակով, կը պահուի Ս. Ծափոնաց մայր տաճարի յարակից Ս. Աստաքէոց վերնայարկ մատրան մէջ, ճիշդ այնտեղ՝ ուր 1711ին տեսած է Ջուար Ճիլէրճիօղլու քահանան, որ կը յիշէ իր Ուղեգրուքեան մէջ այսպէս. «Անդ է (Ս. Մակարի մատրան քով) Սուրբ Նշանի հանապարհի*

---

(1) *Ս— Օտագրուքեանս մէջ յիշուած է չորս տեղ (էջ 138, 154, 159 և 172). իրրև գողցուածքից ջովհաննէս Մուշնեցիի և հակառակորդ եղիազարի։*

տեղն, որ է եւ կայ մինչ չուսաբաքք. եւ ասոյ կու եչանեն ի վեր. եւ անոյ գուռն միուս կողմն (Ս. Աստուածածնայ մատրան հարաւային գուռը), եւ է պատկեր Քրիստոս կաթողիկոսին(1)։

ե. Մանուսի Ամբակումի արձիւը (էջ ՀԱ).— Այս արձիւին մասին գրած ենք իր կարգին (էջ Հ և ՀԳ–Դ)։

զ. Գրիգորիս վարդապետ Գեօղիւրճեան (էջ ՂԵ).— Նկարը կը գտնուի մեր Մատենադարանի թիւ 33 Ձեռագրին սկիզբը (քՊ. 2բ)։ Գրիչն է երեմիա Զէլէպի Ռճմե (= 1691) թուին, հաւանօրէն ի Կ. Պոլիս(2)։

է. Միհաս Պատրիարք Ամդեցի (էջ ՃԺԳ).— Նկարը կը գտնուի մեր Մատենադարանի թիւ 2010 Ամդեցիի տեղական Նարեկին մէջ (քՊ. 13բ), որ գրուած է Ռճճև (= 1692) թուին Եւգոկիա, ձեռամբ Միքայէլ գրչի՝ որդւոյ Բարզամ գրչի(3)

* * *

Կը յուսանք թէ ներկայ հրատարակութիւնս արժանի ընդունելութիւն պիտի գտնէ պատմական–մատենագրական ուսումնասիրութեանց հետամուտ մեր աշխէից կողմէ։ Առոր մէկ գրաւականն է բազմավաս-

---

(1) Բազմավէպ, 1867, էջ 208։

(2) Ձեռագրիս մեր կողմէ նկարագրութիւնը տե՛ս Հ. Ն. Ակինեան, Զէյէպի, էջ 232-3։

(3) Սոյն Միքայէլ գրչի ձեռքով ընդօրինակուած են Ս. Էջմիածնի Մատենադարանին Ամդեցիի տեղական հնաւանդ երկու Ձեռագիրերը, որոնց նկարագրութիւնը Ս. Էջմիածնէն մեզ գրկեց Տ. Դարբինեան արքեպս. Յովհաննիսեան։

1. ա. Թիւ 1134/1149. Վարդանայ՝ Մեկնութիւն Յոգոմանի Աւետեաց, ժողովոյի և իմաստութեան. բ. Մեկնութիւն երկոտասան Մարգարէից. գրուած Եւգոկիա ՌՃԼԶ (=1687) թուին։

2. Թիւ 1338/1370. Սարգիս Շնորհալւոյ Մեկնութիւն կաթուղիկեայց եօթն Թուղթերու. գրուած Եւգոկիա ՌՃԼԶ (= 1687) թուին։

տակ բանասէր Գերյաբգոյ Հ. Ն. Ակինեանի հետաքրքրութիւնը, զոր ակիզբէն ցոյց տուաւ, երբ՝ իր փափաքին համաձայն՝ հատորիս տպագրուած պրակները հետզհետէ իրեն կը ղրկէինք։ Այդ առիթիւ ընդունեցանք նամակներ, որոնցմով կը գրէր. «Շատ ուրախացայ, որ ձեռնարկած էք հրատարակել երեմիա Ճէլէպիի Օտագրութիւնը։ Ընտրուած ծրագիրը կարօտ չէ քննադատութեան։ Լաւ խորհուրդ է հրատարակել այդ առիթիւ նաև երեմիայի քշքիները։ Երկուքն ի միասին պիտի լուսաւորեն ժէ. դարու երկրորդ կէսին պատմութիւնը։ Կը մտքիմ այժ ևս կարօտութիւն բարեաւ ի գլուխ հանելու տպագրութիւնը»։ Դարձեալ՝ «Շնորհակալութիւն, որ պատճառեցիք ինձ հանոյքը կարդալու երեմիայի նամակները՝ արտաքուստ, հոգիլից ձայն»։ Հ. Ն. Ակինեան միևնոյն ժամանակ բարի եղաւ հաղորդելու մեզ իր ներատած տպագրական վրիպակները և լուսաբանելու քանի մը լուծման կարօտ բառեր, որոնցմէ օգտուեցանք Ուղղելոց ցանկը կազմած առնելիս։ Մենք ևս կը յայտնենք փոխադարձ շնորհակալութիւն քէ՛ իր քաջալերութեան և քէ իր սիրալիր աջակցութեան համար։

Շնորհակալութիւն պարտինք մասնաւորապէս Միաբանութեան Ամենապատիւ պետին՝ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք Հօր, որ՝ մեր Մատենագարանի գեղ ևս մուքի մէջ ՃԱցած ձեռագրերը ի լոյս ընծայելու բարի և գրաւական նախաձեռնով՝ փափաքեցաւ տպագրութեան յանձնուիլը երեմիայի մեր քով պահուած գրաւոր վաստակներուն. ապա բարեհաճեցաւ պատուել և խրախուսել մեզ իր գնահատական շնորհալից ու բովանդակալից գրութեամբ, զոր մեծագոյն հաճոյքով իրրև նախամուտ գեղեցիկ ձեռք Ներածականիս ընկերցը։ Շնորհակալութիւն նաև Ս. Աթոռոյս Պատ. Տնօրէն ժողովին, որ սիրով ընդառաջեց իր Ամենա-

պատիւ Մրբազան Նախագահի սոյն ինքնաբեր փա-
փաքին։

Եւ մենք ուրախ ենք և մխիթարուած կը զգանք
զմեզ, որ ներկայ հրատարակութեամբ կու գանք նոր
հատոր մը ևս աւելցնելու մեր պատմական–բանասի-
րական մատենաշարքին վրայ՝ ի պատիւ Առաքելական
Ս. Աթոռոյս և ի յաւերժական չքնաղ ժէ. դարուն
ազգային կեանքի երկնակամարին վրայ փայլող ան-
զուգական ու ազնուական Հայուն և քաղմարեղուն
Մատենագրին՝ ԵՐԵՄԻԱ ՉԷԼԷՊԻ ՔԷՕՄՒՒՐՃԵԱՆԻ։

Եռուսաղէմ Մ. Ե. Ն.

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՆԱՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԱՄԴԵՑԻՈՑ(*)

Թիւ Ձեռագրիս՝ 1316։ Թուղթ՝ 292 (Քպ. 195 և 196 կրկնուած)։ Մեծութիւն՝ առաջին գոցքը 15,6×11 և վերջինը՝ 17,5 ×12 սմ։ Դասութիւն՝ մխաթիւն, սկիզբի տետրակներըը 13,5 × 9,5, վերջիններըը՝ 16 × 10,5 սմ։ Տող՝ 36-47, խառն։ Նիւթ՝ թուղթ բամպակեայ։ Կազմ՝ տախտակեայ, ան. ֆալխպատ։ պարտուն։ Համեմատութիւն՝ ընդհանրապէս լաւ. Քպ. 1-15 վերնի անհետները և Քպ. 195 հրկիզն, վերջն վատ խզուտած. այս մասին դրիչը կը յանձնարարէ իր Ծառայութեան մէջ. ՌԺԽԴ (=1695) ճուխտ ժԱ. ուշտատ չունեն կարատեցն)։ վերջէն քանի մը թուղթեր բնիկ կ'երևին։ Դիր՝ չատ մանր նատրգիր. տեղ տեղ հարկ կ'ըլլայ դիմել խոշորացոյցի օգնութեան։ Դասակ՝ Քպ. 20ա միայն երկու տող և Քպ. 196ա միայն չորս տող գրուած։ Ժամանակ՝ ՌԺԽՓ (=1680) Հոկտ. 8 — ՌԺԽԴ (=1704) ճուխտ 3։ Գործ՝ Մինաս վարդապետ Ամգնցի, տպա պատրիարք երուսաղէմի։ Տեղի՝ գլխաւորապէս երուսաղէմ, կ. Գալիս, Էջմիածին ու Նոգկիա, նաև՝ Զնքուչ, Երզրում, Ամիդ, Հալէպ ու իր համբարձութեանց ատեն հանգիպած տեղերը։ Տե՛ս Գրիչը։

Ձեռագրութիւն՝ Քպ. 292ա. «Մահ եղիազար կաթուղիկոսի Էջմիածին ՌԺԽ (=1691) Օգոստ. ԺԸ»։

«Վախճան առնէ հինաց Մինաս պատրիարգս Ամգնցի ի քիւ Հայոց ՌԺԽԴ (=1704) Նոյեմ. 24 ուս Հռոմ ի՝ յաւուր սուրբ քահանա ի Ժննեբրզ ժամու. ուս Քաղի ի վանս Մրբոյ Փրկչին ի Սիան։ Որդագրութիւնան խրատ ի ոչն այս գիրք քաղուած ինչ գրեալ է յաւտահօգին անձանձրոյթ ուս անխափ. այլ մի

(*) Ներածութիւնս պատրաստելու ատեն շատ տեղեր օգտուած էյլայով Ամգնցի Մինաս պատրիարքի Ծառագրութենէն՝ արժան կը գտանեք այդ շահեկան Ձեռագրի նկարագրութիւնը տալ այստեղ. ծանօթացնելու համար զայն ազգային բանասէրներուս։

ինչ չկարեր. քանի գալխարհ բռվանդակեր ի գրել. այսինքն է՝ զոր եւ զժամ վերջին կենացն. ուստի եւ զայն մեք գրեցաք առ ի չլինել եւ յայնմանէ անծանօթ՝ որ միանգամ ընթեռնուն զայս գիրք. այլոց որոց սոցա ճեր յուսատրութիւն. ե[ռայի] Ա[բեղայ]։(*)։ Ընդ. ամահ եպիսկոպոսի կաթուղիկոսի էջմիածին Ռձի (=1691) Օգոստոս ԺԸ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.— **Օրագրութիւն**, որ կը սկսի Ռձիի (=1080) Հոկտեմբեր 8ին ու կը հասնի մինչև Ռձծդ (=1704) Յունիս 3, անընդմիջաբար։ Ո՛չընդմիջուն միայն երկու տեղեր՝ 1682 Օգոստ. 4 — Սեպտ. 16 և միւսը՝ իր հիւանդութեան պատճառաւ՝ 1703 Դեկտ 8 — 1704 Փետր. 29։ Կը բովանդակէ 23 տարուան, 7 ամսուան և 27 օրուան առօրեայ արձանագրութիւններ համ յուշագրութիւններ։ Ամենքի իր երկար ժամանակ ապրած վայրերը, գլխաւորաբար Երուսաղէմ, Էջմիածին, Կ. Պոլիս ու Եւգոկիա, պատմական կարեւորութիւն ունեցող բազմաթիւ դէպքեր արձանագրած է իր **Օրագրութիւն**ին մէջ, քանի կարճառօտ ու ամփոփ նախապատրաստութեանց մէջ։ Կը գտնենք **Օրագրութիւն**ին ամփոփումը։

1680 Հոկտ. 8ին կը մեկնի Զատկի վանքէն(**) ու հանգիպելով Զերմուկ, Սեւերդկէ, Միլազ՝ Նոյն ամսոյ 22ին կը հասնի Հալէպ։ **1681** Յունուար 12ին կը մեկնի Հալէպէն ու հանգիպելով Խանքուսմա, Շամ, Ղանէյքուայ, Քինա, Զինքն, Նապլուս, Ջէրմէյի՝ Փետր. 10ին կը մտնէ Երուսաղէմ (Քղ. 1ա–1բ)։

Փետր. 10 — Ապրիլ 17 կը մնայ Երուսաղէմ (Քղ. 1բ–3ա)։

Ապրիլ 17ին Եպիսկոպոսի կաթուղիկոսի իբրև հետեւորդ կը մեկնի Երուսաղէմէն և 21ին՝ Եաֆայէն, ու հանգիպելով Ջինիքէ, Ազլիսար, Քինա ատա, Ռաստա, Հոստանքոյ և Մախըզ՝ Յունիս 7ին ամենքը կը հասնին Իզմիր, ուր կը մնան մինչև Սեպտ. 22 (Քղ. 3ա–4բ)։

(*) Ասոր պատրիարք Երուսաղէմի. որ իր արեւոյ ժեռնադրութէն (1851) վերջ կարգի կը գնէ մեր Քեռագրաց Մատենադարանը եւ առաջին անգամ բլլալով կը ցուցակագրէ եւ քուահամարի տակ կ'առնէ ժեռագիր հատորները (տե՛ս իր Ինքնակենսագրութիւնը. Սիոն, 1938, էջ 45)։

(**) Ցեղերու անուններդը գրուած են բնագրականապէս Ամենեցի ուղղագրութեան համաձայն։

Սեպտ. 22ին կը մեկնին իշմիրէն ու հանդիպելով Մահա-
լըճ, Ուլպատ, Գալքոյ՝ Հոփա. Ցին, չարշամբ, կը մտնեն Գուբատ
և հոն կը մնան մինչև 1682 Մարտ 1 (Քղ. 4բ-9բ)։

Մարտ 1ին կը մեկնին Գուբատչէն ու հանդիպելով Մա-
ռատախ և Գորղոզ՝ Մարտ 4ին կը հասնին Ըռատամպոլ և կ'իջե-
ւանին Սամարիթոյ Ս. Ֆէտրոց եկեղեցին (Քղ. 9բ-10ա)։

Մարտ 4էն Յունիս 14՝ կ. Գալիս (Քղ. 10ա-15բ)։

Յունիս 15ին կը մեկնին կ. Գալոյ Նեղոսցէն (Գոզաղ)
Նաւով և 26ին կը հասնին Զրապիզան՝ հանդիպելով Նիկոպոլիս,
Սզնոզ, Կիւստենտն, Զէֆոզ իլիման, Քիրիպոլի և Էլեվսս խա-
քէնոի (Քղ. 10ա-16բ)։

Յունիս 30էն Յուլիս 3՝ Զրապիզոն (Քղ. 16բ-17ա)։

Յուլիս 3ին կը մեկնին Զրապիզոնէն ու հանդիպելով Ուլ-
քիլիոզ, Ագահզպաշի, Էկրիստան, Ղըքոզա, Բաթիրզի Վահա-
նալչէն վանքը, Բաթիրզ, Քեռիկզօղլի, Զաւուչիքրան, Ղա-
բասու և կէզ՝ Յուլիս 14ին, ուրբաթ, կը հասնին Էրզրում,
ուր կը մնան մինչև Օգոստ. 1 (Քղ. 17բ-20ա)։ Այստեղ կ'ընդ-
հատի Օրագրութիւնը, թայց յիշուց կը յիշատակուի թէ ն-
պիսպար կաթ. 1682 Օգոստ. 2ին (Քղ. 69բ) կամ 27ին (Քղ.
124ա) մտած է Էջմիածին։ Ապա կը սկսի Սեպտ. 18էն։

Սեպտ. 18էն Նոյ. 7 Էջմիածին ու Երևան (Քղ. 21ա-21բ)։

Նոյ. 7ին Ամենայն Հայոց Տէր Յակոբ Էջմիածնի կ'ուղեւորի
Ըզոկիա, հանդիպելով Շահրիար, Սուրմէլի, Գոչք, Երասխ
գետ (անցք)։ Քիրց, Կապզվան, Ղարայպազ, Ղզլճան, Քի-
քիսանգը, Ջառուճապրակ, Դամալճուր, Գասաժաւան և Բասենոյ
վանքը և Նոյ. 10ին Էրզրում, ուր կը մնայ մինչև 1683 Յու-
նուար 18 (Քղ. 30բ-28ա)։

Յունուար 18ին կը մեկնի Էրզրումէն. կը հանդիպի Իլի-
ճա, Ձինիս, Ալչալա, Թափալճաուշ, Շոզայխան, Զամուշ-
քոյ կամ Ղարագաուշի, Լոռի, Օրուճպլի, Ոզքան, Կարմրի,
Ասալալար, Փոքր Ձիքմէ, Մեծ Ձիքմէ, Ղուզգունպայար, Կոզ,
Ճվիրկնա, Մճնգիլքոյ, Ղափլիկայա, Ղզըլ Ճվիրկնա, Զա-
պախոյ խան, Ձնգանք, Փոքր Ձնգանք, Քրքանոց, Կէսաֆէ-
տան, Ղոյլասար, Հանի Մուրատ գալատի, Մուտաքին, Ալ-
մալար, Ղզըլճոխալ և Փնար. Ցին կը մտնէ Թօխատ (Քղ.
28ա-29բ)։

Փետրուար 6էն մինչև 1684 Յունուար 17 կը մնայ Եւ-
դոկիա։ Այդ ժամանակամիջոցին կ'այցելէ Մարզուան, Ամա-
սիա, Զիլէ և չրջակայ վայրերը. անցած ճանկերն են՝ Ղարա-

էայիք, Նուռուէկը, Քուրնալ, Էյնէպազար, Ամասիա, Մարսուանու վանք, Մարզուան, Գայմաղամլը, Չավզա, Ալահի սէրգեան, գործնալ Մարզուան, Անիգիզ, գործնալ Ամասիա, Էյնէպազար, Քուրնալ, Զիլէ, Սուլուխզիլ, Դազիմէզարի, գործնալ Էյնէպազար, և Վարագ (Քղ. 29բ-45բ)։

Յունուար 17ին կը մեկնի Ուզոգիայէն ու հանգիպելով Էնգիլէկր, Զարլիգէլ, Ծեւասա, Ուլաչ, Տէլիգասլ, Ղանգալ, Ալահան, Քէհիայզոյ, Հէգիմհան, Ագփինար, Հասանպասաջըզ, Մալաթիա, Քոմուրհան, Տովք, Սասլու ազբիւր, Յունուար 30ին կը հասնի Զնգուչի վանքը, ուր կը մնայ մինչև փետրուար 18 (Քղ. 45բ-47բ)։

Փետր. 18ին կը մեկնի Զնգուչի վանքէն՝ ու հանգիպելով Կավուրգապան, Հապաման, Զերմուկ, Քէրքնակ, Ագըլիճաքի մազառան, Ալիփինար, փետր. 25ին կը մտնէ Համիք, ուր կը մնայ մինչև Յունիս 3 (Քղ. 47բ-52ա)։

Յունիս 3ին կը մեկնի Համիքէն. կը հանգիպի Ալիփինար, Շիքգինա, Ագըլ, Հէրժնի, Արղնիի Բարթրահայերաց վանքը, Տլընտրէ, Զերմուկ, Հապաման և Յունիս 12ին կը հասնի Զնգուչ, ուր կը մնայ մինչև Սեպտ. 4, մերթ երթալով Զնգուչի վանքը և չրէակայքը՝ Վերի Աոիլ, Ներքի Աոիլ, Տովք, Սիչէքելէզ, Գէյատան, Սասլու, Հապաման (Քղ. 52ա-55բ)։

Սեպտ. 4ին կը մեկնի Զնգուչի վանքէն. կը հանգիպի Ագրակ, Գոզապ, Քաստամլ, Կէչիկիքէվա, Շէպէ, Ալիփինար և Սեպտ. 5ին կը հասնի Համիք (Քղ. 55բ), ուր կը մնայ մինչև Հոկտ. 13 (Քղ. 55բ-57ա)։

Հոկտ. 13ին կը մեկնի Համիքէն. կը հանգիպի, Ալիփինար, Մախաբահիքին, Շիքլար, Մախալտուքան, Ֆուտէ, և Հոկտ. 18ին կը հասնի Զնգուչի վանքը և հոն կը մնայ մինչև 1895 Մայիս 6, երբեմն երթալով Զնգուչ և չրէականներըը՝ Հապաման և Ս. Ծոանէս ուխտատեղիքն (Քղ. 57ա-58բ)։

Մայիս 6ին կը մեկնի Զնգուչի վանքէն. կը հանգիպի Գէհրմանգու գալլոը, Կարմրի, Սօղօրու վանք, Հարուէք, Ռնգգոգ, Զմշկածաձի գէմ, Զմշկածաձոյ կարմանէ, Ֆուզունըգլուս քան, Վարգինեկ, Խաճալու ազբիւր, Հոզնու գլուխ, Ինճէյայիր, Կապանինըը, Գամախոյ հանգէպ, Զարուխտուզի, Գոզապ, Քիլէն ատանայ հանգէպ, Ծգնկան և չրէակայքի Յիքսուչինի և Ս. Լուսաւորչի վանքերը։ Մայիս 25ին կը չարունակէ համրան Ծգնկանէն ու հանգիպելով Զիլիկէ, Դէգնա, Ծօքերու կարմանէ, Ագատուհլըզ, Զիքգէտուզ, Նարավան, Զի-

Նիս, Իլիճա, կէգ՝ Մայիս 30ին կը հասնի էրզրում ու հոն կը մնայ մինչև Յունիս 19 (Քզ. 65բ–67ա)։

Յունիս 19ին կը մեկնի էրզրումէն. կը հանդիպի Տկվէպոյնի, Հասանպալայ և գալաջը, Փոփրուքոյ, Զիմինպալասա, Քուամասումի, Սպանկի, Գալինա պողազ, Ղարասայ գալա, Սոֆուդլու, Կարա, Եսխենիքէվէ, Արփալայ, Ղիլաջ, Ապարանի ամրը և Յունիս 30ին Մպղմասավանք, ուր կ'ոչնչանայ ծպնապետ ֆաթոպիկոսը։ Յուլիս 2ին կ'ելլէ Մպղմասավանքէն ու հանդիպելով Մուշնի՝ կը մտնէ էջմիածին (Քզ. 67ա–67բ)։

Յուլիս 2էն Նոյեմբեր 3 էջմիածին, մերթ չրչանանելը՝ Ուչի Վ. Յարգոի վանք, Մպղմասավանք, Աչասրաք, Ուչկան, Ոհանավանք, Զորագիւղ, Երևան, Կոզնան, Ամապատ, Կոկբուռ պէկի (Քզ. 67ա – 72ա)։

Նոյեմբեր 3ին առաջնորդական պալատով կ'ուղևորի էջմիածնէն նպատկիս. կը հանդիպի Սևչուր, Եարխոր, Երասխ գետ (անցք), Դամպէկիի տիւնատը, Քէլլիպուռան, Փոքրցու գէմի, Դամպէկի, Օրքաճոլ, Գալինջ, Արաքսիանայ, Ղազըխլու, Զիքիահանք տար, Ասուհագրակ, Դամատոր, Էրէպատ և Նոյեմբեր 14ին կը հասնի էրզրում, ու հոն կը մնայ մինչև Դեկտ. 24 (Քզ. 72ա – 74ա)։

Դեկտ. 24ին կը մեկնի էրզրումէն և հանդիպելով Իլիճա, Ձիներ, Ալչասայ, Քոփալչասուչ, Եազանուխան, Զասուչքոյի, Լոսի, Սոքմէն, Մարըճալար, Ղասդըանդայատի, փիրասէյի, Զաղփայ, Փրիանոս, Անգրիասի, Հաճիմուրատ գալասի, Մասասասան, Նպղասնփէչիխ, Ղասի քոփրուսի, Ալմասա, 1688 Յունուար 10ին կը հասնի Քոխար (Քզ. 74ա – 75ա)։

Յունուար 10էն 1688 Յունուար 21՝ երկու տարի կը մնայ նպատկիս։ Այդ ժամանակամիջոցին երբեմն կ'այցելէ քնմերը ու կը հանդիպի Ս. Յարգիս, Ս. Գարապետ, Ս. Սահականոս, Գալարհասի, Ակնաղ, Ծալասիպէլ, Ղարալար, Զինէ, Էյնէպազար, Գասրինիգեղ, Երիցգանց, Ալէմդէ, եև. (Քզ. 75ա – 102ա)։

Յունուար 21ին կը մեկնի նպատկիայէն գնալի էջմիածին. կը հանդիպի՝ Ալմասա, Ղալասար, Սըռայ վանք, Ս. Աստվածածին վանք, Ակնդրիասի, Մչակենց, Քասրգանգայ, Փրիանոս, Զաղափա, Ղասդըանդայատի, Սասունհալար, Կարմրի, Սոքմէն, Ղարագաղալխա, Եազըկնու խան, Ալչասայ, Գալինջ, Իլիճա, և Գեղար. 10ին՝ էրզրում ու հոն կը մնայ մինչև Մարտ 2 (Քզ. 102ա – 103բ)։

Մարտ 2ին կը մեկնի էրզրումէն ու հանդիպելով Դաս գետ,

Զոկինսաէրկ, Էգիպատ, Փոփրի, Գոմաձոր, Առուհագրակ, Ղաբաքիլիսա, Ղզըլհան, Ամասուլու, Ջառաֆիհան, Կազդուան, Գալդըլա. Եօրիսր՝ Մարտ 10ին կը մտնէ Էջմիածին (Քղ. 103բ)։

1688 Մարտ 10էն **1690** Յունիս 2 Էջմիածին և մերք նրհան ու չրքակաները՝ նրհանու անապատ, Ս. Գէորգայ վանք, Սպասաւորանք, Ուռհանվանք, Մերկհուլի, Լուսաւորչի սղբիւր, Գառնոյ ջուր, Քանաքեռ, Զօրագետ, Գառնի, Տըրդատայ Թախթ, Գայլպըրիւր, Հաւուց Քառ, Աննահիրկնի վանաց մերձ Ցովհփոյ նոր վիմայի նկնզնցին, Ս. Կարապետ նկնզնցին, Ազիոց վանք, Դեղարդ, Կամրնզ, Ղըրխպուլախ, Գնատրգնլ, Առինճ, Փարաքար, Քուլիափա (Քղ. 103բ–134ա)։

Ամենցի Էջմիածին գանուած ատեն սղիտպար կաթ.ի և Նահապետ վրդ.ի հետ խորհրդակցութիւններ կ'ունենայ իր եբուսասիրմի պատրիարքութեան մասին և կ'որոչուի որ ինք այդ պալատով երթայ Սրուսաղէմ։ 1690 Յունիս 3ին կը մեկնի Էջմիածինէն, կը հանդիպի Հախիսիմէ, Մուշնի, Ուռհանվանք, Սպասաւորանք, Ղըզլպուրուն, Խանպապ, Ղիշլա, Ղալվանք Անի, Բագրեւանդ, Ասպաթան, Ղարսուհան, Ղարս, Գաղնիք ասր, Ըխըխգուսպէք, Մժնկերտաս հայկս, Մժնկերտ, Եոչջուր, Ագտպրնգի ձոր, Վազժվան, Էգիպատ, Հասանգալա, Գալամահ, Ցեվնպոյնի, Մուտակայ վանք, Հնծուց վանք, Քգհանե, և Յունիս 2ին կը հասնի Էրզրում ու հոն կը մնայ մինչև Յունիս 31 (Քղ. 134ա–136ա)։

Յունիս 31ին կը մեկնի Էրզրումէն. կը հանդիպի Ագփասնար, Կնզ, Իլիճա, Նէբտիվէն, Ալչալա, Եոչայինաս ձոր, Ղըզըլսվրհնա, Ցինաէրգնի, Ագտպան, Ղարագուլախայ չայիր, Ղարագուլախ, Օքչիպել, Ալմալի գետ, Մաքման, Կարմրի, Մաչիքլի, Ասրսուհլար, Կուչուկսիրքման, Մեծ Ցիքման, Քափրախպալա, Ագափայի գարագլուխ, Քուրքմանքայի, Ագպանրաս չայիր, Քրքանաս, Մշակնոց, Անգրիա, Վախտաս լնաան, Գնկնզնաստր, Քոզանլի, Ալմաստա, Ղատիքգափրնաստ, Եքլարայ գետ, Մամայի գետ, Կամանա, Գուսուսնի քարափք, Սրահ և Օգոստ. 30ին կը հասնի Եւգոկիա ու հոն կը մնայ մինչև Նոյեմբեր 10 (Քղ. 136ա–139բ)։

Նոյեմբեր 10ին կը մեկնի Եւգոկիայէն ցամաքայինն համբայ գնդի Կ. Գուլիս. կը հանդիպի՝ Ղալաճախ գետ, Քուրնալայ չայիր, Էյնապազար, Ամասիա, Եոզուբաղի, Հաճիքայ, Օսմանճախ, Հաճիհամզա, Քոսիա, Ցիվապազլարի, Ղզլհիսար, Ղարաճորան, Ղարաճալար, Ձերքեզ, Գայանաստր, Ղասիպէլի,

կէրմանէ, Զաչաֆոյի, Պոլի, Տուզլէ, Խանտէկ, Ղարքըրլիքոյ, Սապանճա, Իզնիմիտ, Հէրեքլէ ովկրմէնի, Կէկպիզէ, Փէնահիկ, Ղարթալ, Ուսկուտար (Դեկտ. 14), ուր կ'իջևանի երեւոյեան մայ անձրև։ Դեկտ. 22ին կ'անցնի Կ. Պոլիս ու հանդիսով կը մտնէ Ս. Աստուածածնի եկեղեցին (Քղ. 139բ–141ա)։

1690 Դեկտ. 22էն **1691** Մարտ 3 կը տպատէ Կ. Պոլիս։ Այդ ժամանակամիջոցին կ'երթայ Պրուսա (**1691** Յուլիս 31–Օգոստ. 17) և Քէքիրտաղ (Սեպտ. 11–22)։ Կ. Պոլիս գանուած միջոցին կը պրաշի երեւոյելմի գործերով և իր պատրիարքութիւնը պահպանելու աշխատանքով (Քղ. 141ա–156ա)։

1692 Մարտ 3ին նաւով կը մեկնի Կ. Պոլսէն. կը հանդիպի՝ Քէքիրտաղ, Կէլիպոլու, Պազարչիտար, Փէյնա ատայ, Ղայնատաղիք, Սախըզլոյ իլիման, Ըստանքոյու, Ռատոս, Աստլիոյ պուռունն, Կիպրոս (Պաֆ–Ալպուռունն–Լիմիսոն), Տուզլա, Մայոտա, Սուբ, Ալթայ, Հայֆա և Ապրիլ 9ին ճաֆա և 15ին կը հասնի երեւոյելմ ու հանդիսով կը մտնէ Ս. Յակոբ (Քղ. 156ա–157բ)։

1692 Ապրիլ 15էն **1693** Ապրիլ 4 երեւոյելմ՝ իբրև պատրիարք (157բ–194ա)։

Ապրիլ 4ին կը մեկնի երեւոյելմէն երթալու համար Լիմասոլին՝ ցամաքի համբով. կը հանդիպի՝ Զէյմէյի, Նապլուս, Կաբանեա, Ջինին, Թաւրըլ ատրըսը, Նազարէթ, պարտ իշաքոր, Յովսէփայ հոր, Ղանէյդատայ, Ծատայ քնըդ, Շամ ուր կ'իջևանի երեւոյելմի հոգեոուն (Ապրիլ 12էն 19)։ Կը շարունակէ ուղեւորութիւնը հանդիպելով Ղուսէյր, Ղաէյքա, Նէպք, Ղրալար, Իքիլտիւզի, Համա, Շէխուն, Մառա, Սարթապուդ, Խանիւնմա և Ապրիլ 30ին կը հասնի Հալէպ ու հոն կը ձեայ մնայ. Օգոստ. 12 (Ք. 194ա–195բ)։

Օգոստ. 12ին կը մեկնի Հալէպէն. կը հանդիպի Հէյլան, Ճիճիաուան, Ուհուա, Տաշլիպիսա, Միկա, Գէրգէհան, Ռուհոթլան, Նալաղ, Միլին, Ազլանլի, Սեւնբակ, Զուանն, Հապաման, Շէխաուրմ և Օգոստ. 24ին կը հասնի Ջնքուչի վանքը ուր կը ձեայ մնայ. Օգոստ. 31։ Նոյն օրը կը շարունակէ համբան՝ Ճոխչ, Սպիտակ լիճ, Մալիսախարտաղ, Ս. Աստուածածնի վանք (Ալըշուոյ) (Սեպտ. 10–20), Քաստալ, Ճէվէկճէյիա, Ալիփինաա և Սեպտ. 23ին կը հասնի Համիդ, ուր կը ձեայ մնայ. Նոյեմ. 5 (Քղ. 196բ–198ա)։

Նոյեմբեր 5ին կը գառնայ Ջնքուչի վանքը՝ Ալիփինաա

և. Էֆէսոս համբով ու հան կը հասնի Նոյ. 8ին ու կը մնայ մինչև Նոյ. 25, այդ մէջտեղին այցելելով Աթէն և Զմիւռն (Քղ. 198ա–198բ)։

Նոյ. 25ին կը մեկնի Զմիւռնի վանքէն. կը հանդիպի Տովք, Ղուկասս, Խալվանք, Բլգամին, Քոմուրխան, Օրթախան, Մալաթիա, Հասանպաղարջիկ, Հէքիմխան, Ալմալիտէրէսու, Ալահախան, Ղանղալ, Ճէլիքլիսոյ, Քէհվէպուռան, Սնդռասիա (Դնկտ. 11–14)։ Գուլանուխ և Դնկտ. 15ին կը հասնի Քոխարի, ուր կը մնայ մինչև **1696** Մայիս 28 (Քղ. 198բ–203բ)։

Մայիս 28ին կը մեկնի Քոխարիէն. կը հանդիպի Կամաճա, Ձիւնհիւթ, Ասմասա, Գայլ գետ (անցք), Ընահու լիճ, Ցաչրիկքնէ, Օրլու ափրէ, Գազարտուխափրէ, Ղոչլուսար, Ապանու չայիր, Զուման (Քրիստոս տպանիր), Գալախուրայ գետ, Եղնկանու հանդէպ, Օրլուպէլի ձոր, Ղարագուլախ, Ալիմէյտան, Քափալլուսուլայ և Ցուզլայու հանդէպ, Ձիւնիտու չայիր, Խլիճա և Ցուռնիս 19ին կը մտնէ Էրզրում, ուր կը մնայ մինչև Ցուլիս 23 (Քղ. 203բ–205բ)։

Ցուլիս 23ին կ'ելլէ Էրզրումէն ու կը հանդիպի Էրզրումի վանքը, Դաս, Հասանպալայի վանքը, Մոխուրլու, Ծանամիրտ գետը (անցք), Ղարս, Ղոչվանք, Ղփչախ, Գալապարան, Ղըզըլքոյ, Մազմասվանք, Ռնանավանք (Օգոս. 5)։ Հան կ'ոչլուանէ Նահապետ կաթողիկոսը ու մեռնելն կ'երթան Երևան Ս. Մարգոի վանքը, և. Օգոս. 10ին կը մտնեն Էջմիածին (Քղ. 205բ–206ա)։

1696 Օգոս. 10էն **1698** Օգոս. 16 կը մնայ Էջմիածին։ 1696 Նոյ. 1ին Ջուղայեցի Մանվանու վրդ. կը գրաւէ հայրապետական աթոռը և հնանալ օրը, Նոյ. 2, չարքի, 12 եպիսկոպոսներով, որոնց կը նախագահէ Ամիրճի, կ'ուժուն կաթողիկոս։ Նոյն օրը, կը գրէ Ամիրճի, «Ջուղայեցի Մանվանու վարդապետն կաթողիկոս Հռոմայոցի. ի՛ր եպիսկոպոս գտաւ, ես ոչի ձեռն ի վերայ և ես ոչի գպպաթին. Մահ վարդապետն քարոզ. ամէնն ծանուցաւ ես և ժողովուրդ քիչ» (Քղ. 208բ)։ Հինգ օր վերջ, Նոյ. 7ին, կ'երթայ Ղոչվանք ու հան կը մնայ մինչև **1697** Յունուար 15։ Նոյն օրը կը մեկնի Ղոչվանքէն ու հանդիպելով Թալին և փարպի' Յունուար 17ին կը հասնի Ս. Մարգոի վանքը և հան կը մնայ մինչև փետր. 4։ Նոյն օրը կ'երթայ Երևան և կ'ոչլուանէ Նահապետ կաթողիկոսը, որ Մանվանու Ջուղայեցին ձգած ու վերսին սիրացած էր Հայրապետական աթոռին։ Փետր. 18ին կը գտանայ Էջմիածին՝ մերթ ընդ մերթ երթալով չորս-

Լսկանները՝ Երեւան, Մուշին, Կարբի, Բլին (Քղ. 206ա–227ա)։

1698 Օգոստ. 15ին կը մեկնի Էջմիածինն երթալու համար Կ. Պոլիս։ Կ'անցնի Երասխէն ու կը հանդիպի Մասուսան, Գայպին, Ուչքիլիսա, Թոփրագլալա, Մուլլասլէյման, Ղափուլ տար կամ Մուհա լեռան, Գալքոյ, Գոյսի, Ազուռպրակ, Դամաձոր, Վարժվան, Հասանղալա, Ձկվկոյնի, Մասրկանաս վանք, Էրզրում (Օգոստ. 29–Սեպտ. 22), Օրթիպի կալէր, Ովահան, Ջիֆտա գեղ, Ս. Յովհաննես վանք, Վարիզանց գեղ, Ագրանին գեղ, Դազուն գեղ, Ղըզովայի լեռ. Բաբերդաս, Ագամպալի, Մուրմիլէր, Ձրտպիզանաս վանք, Տրտպիզան (227ա–228ա)։

1698 Հոկտ. 6ին նաւով Տրտպիզանէն կը մեկնի ու հանդիպելով Ձէֆրայաս խլման, Ունիա, Ձաղա, Ղասմա, Պազարճիկ, Ագիւլման, Ինէվպուրան, Խասէքան, Կինալա, Խասպոլի, Գիսորդ, Ամասրա, Ագակրոյ խլման, Փէքքէոյ, Զինլա, Ձէնիէր, Ըսասմպոլ Էմինոգի և Հոկտ. 24ին երեք դալիխով խլհանոք և քահանայիւք Գ'ասաչինորդաւ Սամարիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցին (Քղ. 228բ–229ա)։

1698 Հոկտ. 24էն 1701 Մեպտ. 1 կը մնայ Կ. Պոլիս։ Այդ մէջտեղին երկու անգամ, 1698 դեկտ. 23ին և 1699 Յունիս 12ին Գ'երթայ Էսիրնէ իր պատրիարքարանի պէրաթը վերահաստատելու ընդդէմ Կայծակ Գալուստա վարդապետի։ Ընդամէնը այլ 1699 Մարտ 4ին Էսրնէնէ երթալու համար Գ'եկլէ Կ. Պոլսէն, և հանելով Յորլու՝ չի չարունակեր համբան ու կը գառնայ Կ. Պոլիս։ Երթարարքին կը հանդիպի Պուխլի, Ձէքմէճէ, Ձըրփըլի չայիր, Ղումպուրդազ, Միւհիվրի, Ղընըքլի, Յորլու, Պունարգազ, Պազարճիկի, Ղումլայի, Հաքլա, Թէքիրտազ, Միւհիվրի, և Փոքր Ձէքմէճէ (Քղ. 229ա–258ա)։

1701 Մեպտ. 1ին նաւով կը մեկնի Կ. Պոլսէն ու կը հանդիպի Թէքիրտազ, Գազազիմոսր, Մխոխլի, Մախրէզ, Սաւսամ ատաոի, Մասանքոյ, Մաւմպաքի ատաոի, Ռատազ և Մեպտ. 13ին կը հասնի Նաֆիա։ Երկու օր Թէքիրտազ և երկու օր Ձանազգալէի Նեզուշը և Ստանքոյ ազատած ըլլալով՝ համբարգաս քիւնը կը տեւէ ութ օր։ Մեպտ. 13էն 23 կը մնայ Նաֆիա. Նոյն օրը անկէ կը մեկնի գէպի Ռամլէ ու հան կը ազատէ երեք օր. ամսոյն 26ին Ձէլմէլիի վրայով Գ'ասլհոբի երթասազէմ, ու Մեպտ. 27ին, չարաթ, Ս. Գէորգի տաճին օրը կը մտնէ Ս. Յակոբ (Քղ. 258ա–259ա)։

1701 Մեպտ. 27էն մինչև իր կեանքի վախճանը Ամեհցի կը մնայ երուսազէմ իբրև պատրիարք։ Միայն 1702 Օգոստ.

19ին պաշտօնանկ կ'ընէ Կ. Պոլսոյ պատրիարք Ճուխիք եւ պոկիտացիէն, որ երեք ամիսներըը իր վրայ միացնելով՝ Կ. Պոլսէն ղրկած իր փոխանորդներով կը կառավարէ Նրուսա. ղէմի ամիսը մինչև 1704 Մարտ. 11։ Ճուխիքի անխուսով Ամիճցի կայսերական հրովարտակով կը վերահաստատուի իր պատրիարքական պաշտօնին վրայ և կ'ամուսնակնէ 1704 Մարտ 11էն մինչև իր մահը, որ տեղի կ'ունենայ Նոյն տարուան Նոյեմբեր 24ին։

Օտագրութիւնը կը հասնի մինչև 1704 Յունիս 3։ Վերջին քանի մը քուղիներ բնիկ կը քաւին։

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԵՐԵՄԻԱ ՋԷԼԷՊԻ ՔԷՕՄԻՒՐՃԵԱՆԻ

(ՌՂԷ = 1648)

Յունիսի ամսոյ ժԲ յաւուր կիւրակէին յետ մատանելոյ արեգականն ի մուտս՝ եղև յանկարծակի ճայքառն մեծ և ահագին, զի քնգիւն առեալ երկիր շարժեցաւ և գոչալով սարսեալ երկրացք քաղաքս ամենայն, և նաւք ի վերայ ծովուն առ իրեարս հարեալ ձնայլն և ի սաստիկ քամմանէ յետս եկեալ խազայլն. զի երեք անգամ մի ի վերայ միոյ չարժէլոց և հազիւ գազարեցաւ սաստիկ պատիժ պատուհասին, հայեցեալ ամէնողորմ Աստուծոյն յոգբ և ի հիլ տղայոց անմեղաց և միանգամայն ամենայն սեռի։

Իսկ ահագին հրաչս այս գուչակուածք եղև արտաքրելի իրիս այս. զի ի պրաւել աւուրց Ասէ-ից, Յուլիս ամսոյ Իէ յաւուր Զչի(*) (27 Յուլ.) ի մէջ գիշերի գղրգեցաւ քաղաքս և բամք մարդկան ի մի վայր գումարեցան՝ ուլամայք և սուլամայք, մեծամեծք և իշխանք, զօրք և զինաւորք խորհուրդ առին ի միասին սակս ապանման քաղաւորին(**), առեալ ֆէքվայ ի մէջնայէն, որ ասեն մուհամի՝ Աբգուահիմ անուն։ Եւ ընդ լուսանալ առաւօտուն բարձրացաւ ազմուկ և խառվուքիւն յոյժ։ Յայնժամ հրամայեցին փակել

(*) Շաբաթաան օրերու համառօտագրութիւններն են. Բչի = Երկուշաբթի, Գչի = Երեքշաբթի, Դչի = Չորեքշաբթի, Եչի = Հինգշաբթի, Զչի = Ուրբաթ։

(**) Լատացիքին վրայ օսար գրէ. Յուլիան Իպրահիմ։

զգրուեաս քաղաքիս և եղիեն պահապանս մեծաւ զգուշութեամբ պահել, որպէս ոչ էր հնար ումեք անցանել ի գրանցն կամ հանել զմեռեալ և տանել ի քաղաքն։ Յայնժամ ըստ կամաց իւրեանց մեծամեծք եէնկիչէրացն կարգեցին զօրագլուխ, նախարար և գաւառաւր ի միջի իւրեանց և եղիեն վէզիր զՄօֆի ՄէհմէտԷֆ փաչան, որ էր տէֆթէրտար, և տէֆթէրտար ասրլին (պօյադ), և եէնկիչէր ագասի՝ զՄուրատ աղան, և զայլ մեծամեծան միոյն ցփոքունս։ Եւ առաքեցին առ քաղաւորն որոյ բան ինչ ի բերանոյ նորա, որպէս թէ հաւանի ինչ արարմանց նոցա։ Եւ վասն երկիւղի նոցա ընկալաւ զնոսա քաղաւորն և ղլաքեալ առ տեղիս իւրեանց առաքեաց և գոգարեցան յայնժամ ի խռովութենէ։ Իսկ ի միւսում առաւօտս Շաբաթիք աւուր (28 Յունե) վերստին գումարեցան ի նոյն տեղւոջէ, որ ասի Օրթայ ճամի, և գրոհ տվեալ յայնժամ առ հասարակ, որպէս ի միոջէ բերանոյ մեծաւ հանդիսիւ սկսան զեռալ և ընթանալ զօրքն ամենայն նիզակարարք և վազակապատք առագերովք (?) քաղաքիս զեղուն ընթանային, մինչ զի տեսողացն սալարեալ սարսէին տակս իրացն զինչ լինելոյն։ Եւ եկեալ խուռն ամբոխիս հասին ի ժամագրեալ տեղիսն՝ չայնատարած և մեծասարսռաս աղօթարանն իւրեանց, որ կոչի ԷէնկիՃամի՝ ի կողմս արեւելից չինեալ Սուլթան չԱհմէտ հօրէն Իպրահիմի, որ է հանգէպ պալատի քաղաւորին. յորում սրահի կայացեալ կայ ի Ցունաց՝ ի տեղի ձիընթաց ասպարիսին այն արձանս եռակ. մինն քարձր քարահիւս չինեալ, որ երկայնուքիւն ունի իրր մարդոյ ափս եօթանց. և երկրորդն խոնարհ քան զնա քարս(*) և փերթ կանգնեալ ի վերայ չորից ոտից քարանց չինեալ ի քէոդոսէ. և երրորդն ի նոցանէ է պղնձի

(*) Լատ. վեմ մի։

նուագահիւս ձուլածուքիամբ, նո. գլխան ի ձև վիշա-
պաց ունի ընդ ինքեան։ Առնն վասն սորա՝ քէ սբ-
լըամ է յազգաց օձից, զի մի բազմացի ի քաղաքս
և կամ քաւնաւորեացի(*)։ Եւ մեծամեծք և զօրա-
գլուխք վերոյ ասացեալ ճամին նստան մուհամէդ հան-
գերձ՝ առ ի յուզումն իրին, և նախ խնդրեցին զվէ-
զիրն Ահմէտ(**), որ ի գիշերին փախստական էր լեալ
ի տուն ումիմն իշխանի զի ապրեսցի։ Եւ նա ըմբըռ-
նեալ նա ի ձեռս նորանիստ վէզիրին, և ի նմանէ խնդ-
րեամն լեալ սատակեցաւ և ընկեցաւ ի մէջ ասպարի-
սին ի տես բամկին։ Եւ յետ պահու մնչ նկն ժանգ և
գառնահոգի գազէտքէրն(***) ի մէջ ամբոխին, ընքա-
ցաւ յերկրպագութիւն մուհամէդ, և նա ոչ եթող հպիլ
առ ինքն, այլ նախատանօք յետս կացոյց, և նա ի
նոյն տեղոջ սրսխազխոզ լեալ սատակեցաւ ի զօրացն
և ընկեցաւ մերձ առ միւս մարմնոյն, որ և զօրացն
սուր եղեալ ի վերայ նոցա յաչօչեցին սատակել մար-
մինք նոցա, և այնպէս կորեան գազէտկէրն և վէ-
զիրն, չարքն՝ չարեօք։ Եւ ապա սկսան վիճիլ ընդ
քաղաւորին և բազում բանիւք մաքառեան ընդ նմա։
Իսկ քինկնապահք քաղաւորին խորհրդով միացան ընդ
զօրացն, և յետ բազում ընքացան միհամզոյն խուռն
ամբոխիւ յապարանս քաղաւորին և ընդդիմացան ճա-
կատ առ ճակատ և ասացին բազում բանս նախատա-
նաց ընդ նմա։ Եւ մայրն ազազակէր՝ քէ Զի՞նչ չա-
րութիւն արար որդի իմ, ա՛յ մեծամեծք իմ, և այժմ
զի՞նչ ևս կամիք արասցէ ձեզ։ Եւ անգոնեալ մուհ-
ամուն զնա ասէլով. Կարկեա՛յ զբերան քո, ո՛վ կա-

(*) Լատ. ...ելի Լհան ...քոսէ որ ... է Ցուհաց (Ինչ-
պէս ետ՝ ճմանապէս յայտնիհրաւ մէյ կէտեր ետանակուած տեղերը
դանակի տակ իմնած են ձեռագրիս կազմուած ատեն)։

(**) Լատ. omnes գրէէ. Հազար փորէ Ահմէտ փաչա։

(***) Լատ. որ ֆոչ ... ոչլան .... ս գէվ ...

խարդ։ Եւ կալեալ զքաղաւորն եդին ի բանտի, և խընդրեցին զաւազ որդին՝ և նստուցին զնա յաթոռ քաղաւորութեան հօր իւրոյ(*)։ Յայնժամ և մանեակին ազազակէր յամենայն քաղաքս ասելս քաղաւորութեան նոր քաղաւորին աւուրքան մէկմէկի, որ էր ժամն ինն ընդրօրդ։

Եւ յաւուրս մեռաւան քաղին զքաղաւորն ի բանտի. լայր գառնապէս, ոչ ուտէր և ոչ ըմպէր, ազազակէր և գոռայր որպէս գանաւուն, հառաչէր և պառաւէր անգադար, խնդրէր հնար գտանել յարգելական տեղացն ելանել և ոչ կարէր։

Եւ յԱգոստոսի Ը յաւուր Գշի առեալ ընդ իւրեանս զՂարթայ Ալի գահինն եւ վազվազակի ընթացան ի բանտն, և մարտեաւ գահինն և իրբև ոչ կարէր յազքել, յերանացն բուռն հարեալ և ճմլեալ նվազեցոյց ընկնցեալ ի գետնի և այպէս գտան և սաստիկ մահուամբ խնդգամահ լեալ սպանաւ։ Եւ բարձին զդի քաղաւորին ի վերայ գլխոց իւրեանց և քաղցին զնա մերձ առ հարս իւր։ Եւ մահ քաղաւորին եղև խուրհրդոցամբ մանհատաւն և վէզիրին և զօրագլխաց ՆԷնկինէրսն և ոչ քնչպրուքեամբ առ հասարակ սպահաւն, այլ սակաւուն։ Վասն որոյ ծրարեալ նախանձ ի սիրտս նոցա յայնմ օրէ և մախայլին ընդ միմեանս և եղեն զօրքն յերկուս գունդս, առանձին սպահին, առանձին և ՆԷնկինէրսին։ Իսկ սպահին առիք եղեալ զայն իր, ազազակէին բացայայտ լինել մահապարտք քաղաւորին։ Եւ միւս գաւուն պետք և զօրագլուխք անքանակ փուքացան համարձել առ ի խազազութիւն, այլ նոքա ոչ լըւնալ զնոյն բոզոքէին պարտաւորել զնոսա, մինչ զի յաճախէր խռովութիւնք նոցա օր

(*) Եաւս. ասաւր գրէ. Դ. Յուլ. Մեհեմմետ յամի Ցեսան 1648։

ըստ օրէ և կայլին Ճապկին ի պատերազմ չի սրամտու-
քեամբ։

Յետ մահուանէ քաղաւորին գաւուրս ԿՀ, Հոկ-
տեմբերի սմոյ մէ(*), կայլին սպահք[1]) և հայէին բոր-
բոքմամբ առ ի պատերազմ ընդ միւս գունդն զօրաց։
Եւ իրրև ոչ անասցին առ ի խազապանալ, մուֆքին
և վէզիրն և զօրապետք զօրացն ընդ նոսա ի մի վայր
գումարեցան ի տեղին Օրքայ համոյ, չի ցամաքն և
բարկուքեամբ վառեալք սպառազինեալք՝ երկնալ ժա-
մանեցին ի ձիընքաց առապարիսին՝ ի սրահին Եէնկի հա-
մոյ առ միւս գունդն զօրաց, որ էին ի պատրաստի։
Եւ կացին յերկուց կողմանց ճակատ առ ճակատ և յա-
րեան ի վերայ միմեանց զազանացեալ զօրուքեամբ.
քաջքն խիզախէին, արիացեալքն գոչէին, առւանքն
փայլփայլէին և սազաւարտքն չոզչոզային և ի քաջ-
մախառն նիզակացն և ի փայլմանէ պատեհազէնն վա-
ռելոցն՝ ընդ հառագայթից արեգականն առաստային (?)։
Եւ առաւ էր տեսանել զազէտ և զոտգնած կորստեան
նոցա, չի որպէս փայտք հարեալք ի փայտահարաց,
այնպէս հարեալք ի միմեանց բազմահար հարուածովք՝
անկեալ ի գետնի դիւաքաւալ խազային ի մէջ ճապկի
արեանց։ Եւ ոմանք ի փախուստ գառնային և ոչ ժա-
մանէին ի տեղի քաջատեսն, այլ հասեալքն գնոսա
ոչնչացուցանէին. ոմանց սկաւառակն յերկուս հեր-
ձեալ ընդ ատոյգ սատակէին, ոմանք յերկուս հերձեալ
և ոմանք գլխահատք, ոմանք կիսամահք լեալ տանատ
և ձեռնատ, քընքատ և ակընքատ տքային և հեծային
և կսկծանօք զհոգիս իւրեանց արձակէին, և չի լինէր
արեամբ և դիակամբք չրջապատ և սրահ ճամուն և
ի մէջի նորա և յելան Ճապկին փախուցելոց զօրաց

1) սպաճք.

(*) Լատ. սեպտեմբերի։

ապահոց. և քազումք հալածեցան և գէշք նոցին ընդ նահամանալ երկոքինն կատաքարձք տարեալ ընկեցան ի ծով, և յայնմհետէ ուղիղ ոչ կարէին հայել յերես միմեանց, ուր որ հանդիպէինն։

(ՌՂԸ = 1649)

Փետրվար ամսոյ ԺԴ, յաւուր ուրբաթ գալըստեան Քրիստոսի քառասնօրեայ ի Տաճարն Հեռնադրեաց երուսաղէմի նուիրակ Հայաստուր վարդապետն Գ քահանայս՝ գՏէր Վարդան, գՏէր Իգնատիոս, գՏէր Ծովհաննէս փոքր՝ ի Սուրբ Աստուածածնին եկեղեցի, և քազում գպիրս՝ ի Զ եկեղեցեաց Հեռնադրեաց, որ ի կիրակոս վարդապետէն[1]) մինչեւ ցայժմ ոչ քողէին գպրի փոխ եւ քարոզ ասել յեկեղեցի կամ չապիք գգենուլ եւ գպրութիւն առնել, յորոց մինչի կայլ եւ չընչինա, եւ եկեալ ի Սուրբ Մարգիս եկեղեցի մնը։

Մարտի ամսոյ Լ վեցիր պիզծն նոր խճճ հարկ եդեալ ի վերայ հարկատուաց, վասն զի ուճանամայի նաւուցն պատերազմի որ երթային ի Ճուանկա որ է ամէն ՌՂԳ էաւ կղզին կրետաայ[2]). սա արկ քի անուամբ, որպէս զի արս գտցեն գրամով, եճ այր Հրէից, Բճճ՝ Ճուանց, Բճճ՝ ի Հայոց. և ԲՌ քառակ ի գլուխ միոյն հաուն ի պէկլիկէն և գայլ ճար արարեալ եգին հարկ ի մէջ իւրեանց բամք երից ազանց ի վերայ ամենեցուն և ժողովեալ հաուն և գնացուք անքան տալիկք և ասմիկք յայլոց նահանգաց առնէին գաւակն եւ մտանէին ի նաւս։ Նաև ի վերայ արհեստաւո-

1) վրպան. 2) Կրետա.

քաց, բնռնակրաց, փէրէմէնոց եւ գինեծախից արքին (Ռեբէլ)։

Եւ Մայիսի Ի՞ մանչուկ արարքին գՍօֆի Մէհէմմէտ փաշան, որ եկաց վէզիր Ի՞ ամիս և ՝ օր, և եղին վէզիր գՄուրատ ազան և գՍօֆին աքսորեցին ի Մալ-պարայ և անդ սպանին[1]). և գմիահանդի քէխիայ նորին խնդգամահ արարին ուժգնուքիւամբ Մուչահատին և գէքրաչ ազային և այլոցն, բայց մեծ և երևելիքն երկքեան էին ի փառս արքային։ Եւ նէնկիչէրի ազատ եղև Ղարայ Ջաւուշն։

Եղբայր մօր ծնօղի մերոյ կոչեցեալն Մահտեսի Ամբակումն գոր ուխտեաց երթալ յԵրուսաղէմ և պատրաստէր կանխագոյն գպաշարս ճանապարհի, և յահէ ֆուանկին, որ ի Մոլն Սպիտակ՝ գրազում ամ ոչ երթայր ուխտաւորաց նաւ. պատրաստեաց ցամաքաւ երթալ ընդ առաջին Ցահկաց առ ճանապարհաւն Դամասկոսի։ Եւ յազգմանէ Հոգոյն Սրբոյ գտեալ եղեւ նաւ մի մեծ, որ ի կղզոյն էր Մխս կոչեցեալոյ, որ յընդիպատա բանէր, և կայր սայի մի յԵրուսաղէմէ՝ այր ումն Մարկոս, եղբայր Բուք Գրիգոր վարդապետի, որ ունէր ծանօթութիւն ընդ նաւապետին և խօսեցեալ ընդ նմա՝ միաբանեցան և ընդ մեզ յամենայն եկեղեցեաց, որք ունէին իշձ երթալ ի առաջ Երուսաղէմ։ Եւ իրրեւ տեսին գի էր նաւ, եւ բազմացան ընկերք մինչև Ղ–լց, այր և ընդ կին, և ընդ մեր գլխաւորք Գէպէճի Զիրաքն և Գէրէստէճի Մուրատն, Քատավէլոն Ղալֆան և Էքմէքճի Կիրակոսն Եէկրի Տէր Գրիգորին և միւս Կիրակոսն, Էքմէքճի Փէրէմէճին և այլք. Տէր Բարլամն Տիվրիկցի և Տէր Ղազարն Քատիճցի և մեք ընդ Մգտեսի Մարկոսիւն, և ոչ կարա-

1) սպան.

ցաք ելանել ընդ ալոյն նաւացն, այլ յՕգոստոս ամսոյ Գ Զշխ աւուր գնացաք իւրաքանչիւրովք մտանել ի նաւ, որ կանգնէր հանդէպ Գէչիքտաչոյ և զայն որ ոչ եկն. եւ մնաք ուրոյն եկեալ ի գուբս ի տուն ծանօթին մերում որ ի սահմանան՝ այն գիշեր և Շաբաթին օրս (4 Օգոս.) և գայլն սիրելիք յամենայն կողմանց և զայն գիշեր ևս աւելիցաք մեծաւ ուրախութեամբ և այգուցն կիրակի (5 Օգոս.), որ Բարեկենդան Սուրբ Աստուածածնի, եկին այլ ևս ծանօթք, բարեկամք և ազգայինք մեծամեծօք և փոքունքք՝ լի ամենայն բարեօք առ ի խրախուքիւն, զի մերիք խնդիւն լինէր և մերիք լալիւն. և յորժամ հասարակ աւուրն եղեւ, եկանէր նաւն և մնք հրաւիրեալ ի սիրելեաց գնայաք մտանէաք ի նաւ. և գնո ևս արկանիլն զպարանոցաւ միմեանց և գրկափաթիլն ոչ պակասէր և գժրիւ լինէր քակտումն և բաժանումն յազանց և ի սիրելեաց. եւ յորժամ մտանէաք ի նաւ՝ կայլն հանդէպ մեր, լալով ողջունէին և հայէին և հեռանայաք. և այլք ի նոցանէ, յարանց ծնողաց մերոց և ի մերձաւորաց, յայլ և յահեակ նաւին մեր ըմբռնեալ կայլն փոքր նաւովք, մինչ երթայր նաւն մեր բացեալ զառագաստն աջողակ հովմով. և իրրև հեռանայաք լալով և խընդութեամբ, նոքա անգուստ և մնք ի նաւէն ողջունէաք զմիմեամբք. եւ ապաւինեալ յազօքս նոցա և ի բարեխօսութիւն ամենասուրբ Կուսի Մօր Յեսուն և ամենայն սրբոց՝ առ յօգնականութիւն մեզ, և երթայաք հասանէաք երեկոյին ի Միլիվրի կոչեցեալ տեղին։ Եւ եկեալ անտի ի գիշերի (6 Օգոս.) Ը–րդ ժամու աւուրն, արկաք գերկաթն հանդէպ Քէքիրտաչոյ, և եկեալ անդ երկրպագեցաք Սրբոյ Թագաւորին, որ է քանդ տախտակին, զոր ոգ Գիզատաս ի վերայ գլխոյ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ Քէ Այս է Թագաւոր Հրէից, որ է ի ձեռս Հայոց քահանայից, ի մէջ

սրբատան ի ծածուկս։ Եւ ի մտանել արեգական ելեալ անտի Գշի (7 Օքտ.) ի հասարակ աւուրն հասաք ի Գալաթոյլի, որ քարգմանի[1]) Ագվոր քաղաք։ Կացեալ Դ. ժամս. չափ ի պատիւս ծանօթիցս մերոց և ազգայնոց որ անդ, և անտի ելեալ առաւօտու Դշի (8 Օքտ.) ի Գազազ գնացաք. և յետ ժամս. մնոյ՝ ելեալ ի Գազազէն հանդարտ հոգմով եշի (9 Օքտ.) աւուրքս երեկոյին արկաք գերկաթ յեզր Ծօչայ։ Եւ յերրորդ ժամս գիշերոյն եղ հոգմ ահագին և նաւավարքն[2]) վազվազ ելեալ ի ծով առագաստին և ոչ կարացին, զի սաստկանայր, և իջուցին ի վայր գամենայն գործիսն և յոկ փայտիւն Ճապկին, գի խստանայր ևս քան զևս. վնր յերկինս հայէաք և վայր ի ծով՝ ոչ ցամաք երեւէր և ոչ լինէ և մեծաւ հառաչմամբ և բազում յաչիւառ Տէր կարգայաք(*) մինչ յԸ–րդ ժամս գիշերոյն։ Եւ նա ըստ բազում ազօրմուքեան իւրում գթացեալ, Ը–րդ ժամս գիշերոյն՝ մերձ առ լոյսն հազիւ գագաթեցաւ հոգմն և փրկեցաք ի մեծ վտանգէն և ապայ բացեալ գառագաստն սակաւ սակաւ՝ առ գիշերի աչեաքն Թ–րդ ժամս Զշի աւուրն (10 Օքտ.) հասաք ի կղզին Մախըզոյ, և ելեալ արտաքս երեկոյին Շաբաթի (11 Օքտ.) և կիրակէի (12 Օքտ.), որ ասէն Փոխման Սուրբ Կուսի և Մօր Տեառն՝ մեծաւ խնդութեամբ չբզնալ ի գրօսանս և ի պարտէզս տեզոյն։ Եւ ի հասարակել աւուրն, որ Օգոստոս ԺՒ, ելաք անտի և այգուցն (13 Օքտ.) Թ–րդ ժամս հասաք յՀստանքեոյն և ելաք շրջիլ ի տեզին և տեսաք գծառն չինարի մեծ, որ ունէր սիւնս իբ մարմարիոնեայ՝ եգեալ ի ներքոյ

1) Քարգմանի. 2) Նավավարք.

(*) Լուս. բազում ընդ միմեանս կապ առնէին և մեզայ Աստուծոյ ասէին և ... ն ոչ կարէր իրիցուն հաղորդել զնոսա։

հիւղիցն, և այլ առաջ ծիլ ևս սիւնա փայտեայ, որ զբազում տեղիս տարածանէր հիւղքն, և ի ներքոյ նորա էր տեղիք ձիընքացի և զահվէխանայք և մզկիք և տեղիք խազալեաց, և առաւօտուն ևս չրջիալ յիւղիցին Ճուանց և ի պարտէզս ընդ հովանեաւ նոցընճի և լիմոնի ծառոցն՝ ուրախանալաք. և ի հասանելն աւուրն Դչի (14 Օքտ.) մոտաք ի նաւ և Դչի (15 Օքտ.) առաւօտու հասանէաք ի մեծն Ռոդոս և անդ կացեալ հայեցաք ուզնկցի[1]) և Զչի (17 Օքտ.) առաւօտու եկեալ անդէն՝ մոտաք ի մեծ ծով, որ չերեւէր ցամաք, մինչ ի Շաբաթ երեկոյիս (18 Օքտ.) հասաք ի մէս կղզին ի գիւղ Նաւապետին, կացեալ անդ կիր. (19 Օքտ.) և Բչի (20 Օքտ.) Գ գիչեր, եւ Գչի (21 Օքտ.) առաւօտու ազա եկեալ անտի մոտաք ի մեծ ծովն ի գիչեր և ի ցերեկ և Դչի (22 Օքտ.) երեւեալ մեզ ֆռանկ մի նաւի չհետ մեր մտեալ գայր սուէպ սուէպ, և նաւավարքն[2]) յահի լեալ ընդ մեր՝ քանային զամենայն առագաստն և մեզմէր յոյժ քամին, և արկին զմեծամեծ քի նաւին ի ծով և քարչէին ընդ ճանապարհորդովք և քազում չինէր երկիւղ։ Այլ արաբեալ Աստուածՙ հեռացաք ի նոցանէ Դչի երեկոյին երկրորդ ժամու գիչերոյ, որ Օգոստոս ԻՐ, հասաք ի նաւահանգիստա մեր Ճոպպէ, որ Ռամլայ[3]) ասի, գոհանալով զմարգարիրէն Աստուծոյ։ Եւ առաւօտուն (23 Օքտ.) հանեալ զկարասիս մեր ի նաւէն՝ հանգեաք յեզր ծովուն, անդ կատարելով զոճն մարգարէին Երեմիայի, նոյնպէս և Հիւրահէչի (26 Օքտ.)։ Եւ Բչի (27 Օքտ.) եկաք յՌամլայ և Դչի (28 Օքտ.) Բ–րդ ժամու հասանէաք ի փափաքելին ամենեցուն և յընձայլին[4]) մեր ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ։ Եւ իրրեւ մեք էաք, պային առաջի մեր կրաւնաւորք և արեզայք, քաղա–

1) ուզնկցի. 2) նավավարքն. 3) Ռամլայ. 4) յոյժալին.

քացիք և մահառիք և միաբանք սուրբ ուխտին, և մատաք ի վանս Սրբոյն Յակոբայ իջևվանեցաք՝ երկբըրպագելով սուրբ տեղեացն և գամբարանի եղբօր սրբոյ աւետարանչի Յովհաննէսի։ Եւ առաւօտուն (29 Օգոս.) գնացեալ ամենայն ուխտաւորօք[1]) ուխտել զգրուն սրբատեղացն և Սուրբ Յարութեան. և ի դուռն Յարութեան պատուհանէն մտեալ անկ իմ ի ներս՝ շնորհաւքն Աստուծոյ արժանացեալ երկրպագելոյ կենաւտու և աստուածընկալ և լուսափառալ Սուրբ Գերեզմանին Քրիստոսի։ Եւ ապա յամենայն աւուր չքղէաք ի սուրբ անաւրէնութեան տեղին մարդացեալ Աստուծոյն մերոյ։

Եւ յաւուր տօնի Վերացման սուրբ Քաչին (16 Սեպ.) ամենայն ուխտաւորօք ի Սուրբ Յարութիւն մատաք զգիչերն և յետ սրբոյ պատարագին եկաք ի դուրս։ Նոյնպէս և մատաք Հոկտեմբերի ԻՀ ի Սուրբ Յարութիւն և զպատարագն ի խորան Սուրբ Լուսաւորչին արարաք, որ կայ ի վերոյ սրբոյ տեղի Քաչ գլուխին։

Եւ յետ աւուրց ի Հայր Սաթայ գնացաք՝ տեղիք ճգնաւորացն, որ յայրս և ի ծերպս վիմաց լերինն ազօքէին։ Անդ կացեալ զգիչեր մի ի վանս Սրբոյն Սաբայի՝ ուխտ արարեալ և ապալ զգերեզմանն նորին և զխուցան արգելական անապատ տեղեացն. և երեք աւուրք ապա եկեալ եկաք ի տեղի մեր։

Նոյեմբերի Ժ Շաբաթի աւուր՝ տօն Սրբոց Հրեշտակապետաց՝ ի Սուրբ Գէորգ գնացաք, և անտի առաւաւտուն եկեալ ի Սուրբ Խնունդ գնացեալ յերկրըպագութիւն և անտի գարձեալ ի տեղի մեր։

---

1) ըխտաւորօք։

(ՌՂԲ = 1650)

Ե տարւոյն աւուր Յունվարի Ե՝ եկեալ ամենայն ուխտաւորք առ ի նաւահանգիստս և ի տօն ամենասրբ-նեալ Յիննգեանն(*) եւ կատարեալ զուխտն կիրակի (Ը յաջորդ) ի հասարակել աւուրն եկեալ եկաք ի տեղի մեր։

Յայտնութեան պահոց առաջի օրն էր, որ ցամաքաւ ուխտաւորքն եկին յամենայն գաւառաց և յաշխարհաց, ընդ որս էաք ի տօն աւուրց ուխտի Յիննգեանն։ Յետ աւուրց և ապա յԱնապատ գնացաք, ուր Յովաննէս մկրտիչն Քրիստոսի ապօքէր անտես ի մարգկանէ, և չրխեալ ընդ վայրան ամենայն՝ եկաք ի ջուրն Փիլիպպոսի առաքելոյ, ուր մկրտեաց զներքինէն Հոգւով Սրբով։ Եւ այլ բազում տեղիս անօրինականաց, որ ի գիր ոչ անկանի, այլ զմեծամեծան գրեցի առ յոչ մոռանալն իմ զսոսայ և խրախճանալ այսոսիկ ի կենդանութիւն ունայնութեան մերում։ Եւ ի ճանապարհին Սուրբ Յիննգինի կայր ծառ մի ուր հանգեալ էր Սուրբ Աստուածածնին անդ, յորժամ զՅիսուս բերէր քառասնօրեայ ի Տաճարն, և ծառն խոնարհեալ ճիւղով, տերևով և պտղով և ոստով, որպէս քէ յերկրպագութիւն տիրածին Մօրն և կուսածին Մանկանն. և ուխտաւորք կտրեալ ի ճիւղից և յոստոց նորա խալ ձեռացուցեալ՝ ընծայս տանէին յաշխարհս իւրեանց։ Արդ ոմն յետ Բ ամաց՝ նախանձեալ ընդ այն, այրեաց զայն ի հիմանէ և յորմառաց. յետ ամաց միոյ կին և որդիք նորա և ազգայինք ընդ նմա պատուհասիւք սատակին ի սակաւ աւուրս և տունք նոցին

(*) Է աւել. եւ եկեալ առ մեզ տարփաւոյ մի ի նոցանէ երից ժամատուն մի մեզ։

անապատանայ յայրմանէ հրոյ, որ ի գիւղն կայր հանդէպ ծառին։ Զայրուցն ծառիս և զհատանուցն վարպապետք մեր պատմեցին, որք ականատես էին այսմ։

Մարտի Լ[1]) Լուսաւորչի կիրակէի ՅԿն Աստուածածառուր վարդապետն Քաչատուր վարդապետիւն և այլ ամենայն միաբանօք ի կաթողիկոյ, յորում աւուր Մազկազարդ էր ազգին Յառանկաց, որ զօրինակ նըստելոյն Քրիստոսի յաւանակի արարին. զի նախ երքեակ մնծաւորն ի Բնքանիայ[2]) և ածին զյաւանակն առնալ, և հնծեալ անգ ի վերայ նորա իջանէր ի Լեռնէն Ձիքենեաց, և յանցս հանապարհին յամենայն ազգաց՝ Ցուներց և Հայոց, Յունկաց և ի Հրէից և յայլասեռից, արանց և կանանց, ծերոց և ազայոց՝ նստէին արտաքոյ քաղաքին առ ի տեսուքիւն. և գայր մտանէր յաւանակաւ ի քաղաքն Երուսաղէմ ի գրանէ Սուրբ Փըրկչին և Սիոնին, և որ առաջի և կնկի երքայրին յաչակերտաց նորա և ի ժողովրդոց, զվիմանան կարգային և այլք զհանդերձս տարածանէին ի հանապարհին և ամանք ոստս ի ծառոց հատանէին և մատուցանէին նմա. և գայր առաջի գրանէն Սուրբ Ցատկոյ անցանէր և երքայր ի վանս իւր։ Եւ փաչայ քաղաքին ոչ չատ հեռագոյն երքայր յետոյ կնկի նորա, զի ի բազմաց եկեղցն ի տեսուքիւն նորին մի չիցի կռիւ և ազմուկ։ Ի միւսում ամի Աթոռահիմն մահուամբ, որ նա ֆեքիվայ սպանմամբ քաղաւորին, մանզուլ արարին և նոտուն զերուսաղէմ նմա ի գաւառուքիւն. սակ ոչ քազոյր, արգելոյր զնատիլն յաւանակի Ցառանկաց այն աւուր իւրմանց Մազկազարդի։ Եւ յայնմ հետէ խաբանեցաւ այն օրէնն, որ առնէին ի քաղաքն Երուսաղէմ։ Եւ յետ ամաց մինչ այլ փաչայ և զատի ասացին նոցա առնել. ոչ կամեցան ըզ-

1) ԼՁ. 2) Բնգանիայ.

ուանկք և ոչ ովքին մի գրամ և ոչ ատարքին, այլ խա-
բանեցաւ այն։

Ապրիլի Է կիրակի Ծաղկազարդի ի Սուրբ Յարու-
թիւն էաք։ Եւ այգուցն (8 Ապրիլ) գնացաք ի Սուրբ
Յորդանան գետ և Գշի (9 Ապրիլ) առաւօտուն իջեալ
ի ջուր՝ ուխտեցաք ի տեղին։ Ընդ մեր գայր փաշան
Երուսաղէմի փոզով և քմբկով, և առաքի մեր եր-
քայիլն հրամանաւ փաշայի բազում ատրապք ի սահմա-
նացն, առ ի զգուշութիւն գողոց՝ սմինայն զինուք
իւրեանց։ Եւ Գշի (10 Ապրիլ) Ը-րդ ժամու եկաք ի վանս
մեր։ Եշի (11 Ապրիլ) մնաք ի Սուրբ Յարութիւն և
Շաբաթի երեկոյի (13 Ապրիլ) կրկին մտաք նաւելով
յիւրաքանչիւր նախատահամանեալ տեղիան. և աչք ա-
մինեցուն ի կենաստաւս Տեառնզմանն Քրիստոսի էր, ո-
մանց աչք յարտասուս, և ոմանք՝ ի հառաչանս, ո-
մանք բախէին զկուրծս և այլք լային զմեզս և խըն-
դրէին զքաւութիւն մեզաց իւրեանց։ Եւ Հոռոմք արա-
բացիք պար առնալ չուրջ զԵրեզմանաւն, մի ի վե-
րայ միոյ հեծեալք՝ երգէին, գովաստանէին զգովեալն
և բարեբանեալն ի գաստուց հրեշտեանց։ Եւ նախ եպիս-
կոպոսն Ծուանց եկ սմինայն ուխտիւքն ի քաղքէ ի
չրջապատ գուպպային Տեառնզմանի, և գոռայր Տե-
րեզմանն և յանկարծապէս ճառագայթքնաց ի պատու-
հանիցն և եպիսկոպոսն հոռոմի և Յակատուր վար-
գապետն մտեալ առին զլոյսն և սմինեցեանն չուսա-
ւորեալ. և ապա ուխտիւք սմինայն եկեղեցոյն՝ հայ-
բազմաւք, եպիսկոպոսք, քահանայք, սարկաւագունք
և կղերիկոսք՝ ժողովրդովք, վառեալ լապտերովք և
զամբարուք որ ի լուսոյն, եկաք ի քաղքէ՝ չրջապա-
տեալ զՍուրբ Տեառնզմանն Քրիստոսի, և այնու զգես-
տովք և սպասիւք եկաք ի Վերնատունն և սուրբ պա-
տարագ մատուցաւ և չուծաք զպահս։

Եւ առաւօտուն (14 Ապրիլ) նոյնպէս կատարեալ

գհրաշափառ տօն սուրբ Զատկի Յարութեան և նչեալ ի գուբս, որ էր օր ամաոյ Ապրիլի ԺԴ քվին ՌՂՔ Հայոց։

Ապրիլի ԺԸ նչի նչաք յերուսաղէմէ, և մահտեսի հայր մեր բամաներաչ ի մէնէջ գնայր ի Սուրբ Կարապետ, և մեր իջեալ ընդ մահտեսի մարբ մերով ուխտաւո-րօք[1]) յիոամչայ և Ի փոքր նաև վարձեալ, որ ասի սուամպէքի, իմ Ապրիլի Բչի նչաք անտի ի ծով։ Դչի (23 Ապրէլ) երեկոյին ի Սայտայ նչաք և առաջի պահու գիչերոյն նչաք անտի, Եչի (25 Ապրէլ) երեկոյին հա-սաք ի Գեբուբ։ Եւ անտի նչեալ չիտ պահու ինչ մտա չուտոյ Եչի աւուրն՝ Շաբաթ (27 Ապրէլ) երեկոյին հա-սաք ի Տրապոլիս։ Իմ ամաոյ կիրակի աւուր չբջեալ գտեղին և գքաղաք, որ ի բաց կայ ծովէ և երեկոյին նչեալ անտի նաւեցաք ի կիպրոս Բչի աւուրս (29 Ապ-րէլ)։ Եւ ոչ գոլոյ աչոգակ հոգմոյ, փոքր փոքր առ նգնրով կղզոյն երքայաք գչաբաքն ի բուն։ Եւ յա-ռաւաոտն Շաբաթու՝ Մայիսի Դ մեկնեցաք անտի, նա-ւէաք ի ծովն Եւ ի նաեմանալ երեկոյին եղեւ մրրիկ հոգմոյ մեծ և տատանէաք մեծ կոծով և երկիւղիւ ի մէջ փոքր նաւին, որ ահագնատեսիլ ունէր անհուն-ծովն, միայն գինքն ցուցանելով իրև գչերինս ի վե-րայ մեր, մերք ի վերայ իւր առնելով բարձրանայաք և մերք յանդունդս կործէաք գմեզ գոլ. և միւս ըն-կերք այլ ոչ երևէին, գի կորուսաք գմիմեանս։ Մա-կայն գքաժն և ոգորմածն ոչ ապաք ըստ մեղաց մե-րոց, այլ փրկեաց ի մեծ վտանգէն և մերժ առ չոյն խաղաղանայր ասկաւ, և կէս աւուր կիրակէին (5 Մայի-) հազիւ արկաք յանծանօք տեղի մի անքնակ և հանգեալ անդ ի ցաւոց և ի վչտաց մինչ երեկոյ, և նչեալ անտի առաւօտուն (6 Մայի-)՝ հասաք յԱսալիա[2])։

1) ըխտաւորօք։ 2) յԱյայիայ։

քաղաք։ Եւ միւս նաւն յետ աւուր միոյ եհաս մեզ անդ. և միւս նաւն յետոյ կոյս արկանէ հոգմն ի կիպրոս, ընդ որ եկեալն էր ընդ մեզ։ Եւ Բշի երեկոյի եկեալ անտի յԱտալիայ՝ ի նաւահանգիստս մեր, որ Մայիսի Զ[1]) էր։ Եւ այգուցն (7 Մայ-) մատք ի քաղաքն և կացեալ անդ ի պարտէզան, ԺԴ[2]) Մայիսի Բշի աւուր Գ նաւի ընկերովք հեծեալ ի ջորի եկաք ի ճանապարհ։ Եւ վասն տկարութիւնն մերում ի ճանապարհին չկարացաք յամենայն աւուր գրել գիշխանի տեղիան մեր։ Բայց կիրակի աւուր ԺԲ[3]) Մայիսի կէս եղեալ ճանապարհին, ի գաչտ մի հանգեալ զայն օր, որում մինչի կայր տեղիք ջրոց գի եռայր յերկրէ՝ ցուրտ և բարեհամ։ Եւ ի միւսում կիրակի Մեծահրաչի (26 Մայ-) գյեղս Խովին անցաք, որ տիլ ասեն և այգուցն Մայիսի ԻԷ Բշի Ը–րդ ժամու երթայաք մինչ ի տեղին, որ ասի Կէմիքլի ափառ, ուր ընդ առաջ մեր եղեն ի քաղաքէն մերձաւորք սիրելիք և բարեկամք. և այլ առաջ՝ ի փչնտիկ տեղին կոչեցեալ՝ այլ ևս յապզայնոց, այլ ևս առաջ՝ ի Ջարդալ, և անդ գտեալ նաւ մի, եդեն ի մինչի ցմեզ մերովք, և ընդ մտանել արեգական մատք և մեք ի քաղաքն մեր և գնացեալ յեկեղեցի Սրբոյն Սարգսի, և անտի ի տուն՝ ամենայն բարեկամօք, ապզայնօք և սիրելիօք ամենայն աւուր Զ ոգով և Հ–ով նստէաք ի տեղան։ Եւ այլ ամենայն ուխտաւորք առաւօտուն եկին, հասեալ իւրաքանչիւր ըզձից՝ ի տունս իւրեանց և ի սիրելիս։

Ելոյ յորժամ եկաք ի քաղաքէս Օգոստոսի Ե, մինչ ԻԸ Օգոստոսի հասաք ի սուրբ Երուսաղէմ քաղաք, ԺԴ օր ի ճանապարհ կացեալ։ Եւ ի սուրբ Երուսաղէմ Ը ամիս կացեալ՝ պակաս Ե օր։ Եւ ի գառնայն յերուսաղէմէ ի քաղաքս մեր Ի աւուրք հասեալ, որ Մա-

1) Է. 2) ԺՊ. 3) ԺԸ.

յիսի ին էր։ Եւ է ի գուբս կալն մեր՝ ի գնալն և ի ձայնն և ի գալն՝ ի ամին ե որ պակաս։

Անպտեմբերի ԺԴ նաւակատիք[1]) սուրբ Յակինն։ Նկն մահտեսի հայր մեր ի Սուրբ Կարապետոյ. և ա-րարեալ զսուրբ Յակինն, և Վարագայ սուրբ Յակի պա-հոցն ի գիւղն գնացաք, որ է ի հանդէպ յիգնիմիտոյ։ Եւ մնք որ յերուսազէմ էաք՝ ամսոյ Նոյեմբերի ԻՌ Մուրատ փաշան երրորդ անգամ արար պատրիարք զԴաւիթ եպիսկոպոսն, զոր աքսորեալ էին ի կիպրոս. անտի եկեր և արար։

Եւ Յունվարի ամսոյ, որ եղև քվական ՌՂԹ (*), Մուրատ փաշան զքիւրէքճոյ ըստակն ոչ ետ, այլ ձի Հոռմին և ձի Հրէին և ձիւ մեր էարկ, և ոչ ովին ի պէկլիկէն ըստակ, այլ Դի ըստակ մարդ գլուխ քիւ-րէքճուն ովին նկնգնցի ըստ չափու իւրեանց(**)։ Եւ յորժամ նկաք Մայիսի, գնա ևս վէզիր էր Մուրատ փաշան և պատրիարք Դաւիթն էր։ Եւ Յունկիսի ԻՉ Զչի աւուր զՄուրատ փաշան մանգուլ արարին և ե-տուն զԳուսիմ ի պէկլէրպէկութեան. և եղին վէզիր զմէլէկ Ահմէտ փաշայ, այր Ղայայ սուլթանին՝ գաղթ սուլթան Մուրատին։

ՅՕգոստոսի ի յաւուր կիրակէի մանգուլ արարին զԴաւիթ եպիսկոպոսն ի պատրիարքութենէ, և ամե-նայն պարտաքն առին Զ նկնգնցոյ իչխանքն և բա-զում չինէր պարտքն նկնգնցեացն՝ ձի գուռուշ (Բեւէ)։

1) Նաւակատիք.

(*) Լատ. մեք յերուսազէմ էաք։
(**) Լատ. զայս յառաջ գրէ՝ քէ խոպաջ ժամանակ էր։

Յաւուրս Մէլէկի վէզիրին չարացեալ խորաչէի անն, որոյ անունն Տէլի Գրատէր, և կալեալ զերկիցուն Հայոց և Յունաց գի խարան առցէ, առեալ հրաման ի վէզիրէն։ Եւ երկիցունք երկային և գային առ վէզիրն քէ Զէ օրէն և չէ լեալ և ոչ լինի յաւուրս քո։ Եւ նա զկամս այնոցիկ հաճէր, որ ի ձեռս նոցայ էր ամենայն փառք քաղաւորին։ Եւ ապայ մոան ի մուհ- ամին և ոչ ետ ֆէքվայ տալ զհարկ և գնացեալ լացին առ Գէլքտաչ ագան և նա ևս ոչ կամեցաւ զայն. և բազում երկիցանց առեալ էին բռնաւքեամբ զհարկն և զքուչքն տվեալ, Տէր Թօրոսի Թօրոս գրեալ և Տէր Կիրակոսի՝ Կիրակոս, զպապատն վերացուցեալ. Եւ յորժամ մուհամին Ոչ լինի ասաց և Գէլքտաչ ագան ոչ կամեցաւ, հրաման առին գի զովեալ ըստակն զամենայն յետ առին և զքուչքն յետ տվին։ Եւ Յոյնք երգուան քէ Ընդ ձեզ եմք, միայն տեսցուք զրանս. որում սակի Ռի զուտուչ գնաց. և յետոյ Յոյնք ուրացան զերգումն և Ա ըստակ ոչ տվին։

Յաւուրս վէզիրիս Մազաքիայ Զէլէպի անն որպէս մեծ իշխանին երեմիայ Ամքեցւոյ յոյժ սիրելի վէզիրին՝ նկեալ ասաս. և քաղաքացիքս զքուրէքճոյ բաժինն ոչ կարէին հաւասարել ընդ նկեզեցիս, և լինէր ազմուկ ի մէջ նոցա, ասելով ընդ միմեանս քէ Ձեր նկեզեցոյն սակաւ և իմ՝ չատ. վասն որոյ յարուցան առ Մազաքիայ Զէլէպին, գի գինն քուրէքճին վերացնել ետ ի Ջ նկեզեցոյն և գաղարեցան, որում Տէր Գրիատոս հատուսցէ փոխարէն ըստ իւրում բարեպաշտութեան և պահեսցէ զմիաժամ որպէն իւր՝ զԳասպար Զէլէպին պարագայս ամօք յիշատակ իւր և նախնեաց իւրոց, ամէն։

Բարքէնիոս անուն անն պատրիարք էր Յունաց և

վարէր զհայրապետութիւնն իւր ի կամս Աստուծոյ, և անաչառ էր պատուոյն նորա և յոյժ օրինաւոր և հատակաւն ցանկալի։ Եւ ոչ նախանձիլ իշխանացն Ծուռնաց ընդ նա, վասն ասելոյ նմա քէ Թամիկք են որ պահեն զօրէնս Աստուծոյ և երկնչին ի նմանէ, իսկ օրինապանքք ամենայն փարթամք են և մեծատունքն. քանզի զպատճէն ամէն օրինադանց ոչ հրամայեաց քաղել յիրիցանց և յաշխարհականաց, որում անարգն յանդգնանքի անզնաց զբեռնաձիեր հայս կաշառաւք տարեալ՝ նորա քաղէին զնա. առնպիսիք բազում։ Վասն որոյ մտանել ի խորհուրդ. և գլուխ էր Փափազօղլի ամէն ի ժամանակին իշխան մեծ, և մտեալ առ վէզիրն, հանեալ զնա յաքսորն[1]) և զայլ ամէն ըստ կամաց իւրեանց նստուցին և զոյն աքսորեցին։ Եւ նորա նստուն աքսորօղացն զրամ խորհրդեամբ պատանեալ պաշտան, զի ի վերայ ծովուն ի զնայն խնդգամահ արարին և արկին ի խորս ծովուն։ Եւ յետ աւուրց լուեալ Գէքտաչ ազային, որ էր նմա սիրելի, հարցանէր վէզիրին քէ Ո՞ւր է Բարքէնիտան. և նայ կոչէր զՓափազօղլին, և չկարէր տալ պատասխանի. վասն որոյ նոյն ժամայն հրամայեաց կախել զնա զգեստուն և կերպարանաւն ի գուռս պատրիարքարանին Ծուռնաց ի տես ամենայն ազգաց։

Ետ աւուրս յայսոսիկ Ծովհաննէս անուն վարդապետ ումն վանեցի եկեալ ի քաղաքս. և ոչ կամէին բնաւ քաղել անապրուիս, բայց ի խնդրոյ ոմանց վանեցոց ծանօթից նմա՝ բերին և նստաւ յեկեղեցի Սուրբ Աստուածածնին (Բեզէ)։

Իսկ ասացաք՝ յետ մահուանէ Քաղաւորին զոր արարին, էին ոճագլի ազայք Մուսլուհատին, Գէքտաչ

1) աքսորն.

և Մուբատ, երեքեան զորս կամէին՝ առնէին նախա-
բար քաղաւորի, քէ՛ առ պազատն և քէ ի փառս նո-
բա, որ յետ Սօֆուն գնեն վէզիր գՄուբատն, որ էր
եղեկիչէր ազատի և ի տեղի նորա եդին զՂարա Ջաւ-
ուշն և մեծ քէհա պէկ Մուստաֆա ազայ և այլք ի
գրուց, որք միակամ և միախորհուրդ, զոր յետոյ և
զՄէլէկն եդին, և որքան կար ունէին կամաց՝ անար-
գել արարին։ Բայց մինչ ցայժմ ի հարկատուաց այլա-
ւեռից և մեր ձեռս ոչ հասուցին և ոչ մի. քանզի
մինչև ցայժմ յազայութիւն Ղարա Ջավուշին քնաւ ոչ
զօր եղ և ոչ զայր մի գանեաց, այլ յոյժ զօրացն պահ-
պանութիւն և յամենայն տեղիս զուշղուխի պատուէր
առաւին՝ զի առահակ մի՛ երևեսցի։ Բայց ոչ յապե-
ցան արծաթով, ոսկով և ընծայիւք յամենայն աչ-
խարհաց։ Նոր իմն ական քթան և թամպակ և հար-
կապահանջութիւն արկանել ի վերայ արհեստաւորաց՝
ի կոշմէ վէզիրին, յորմէ չինէր հրաման. և վերջինս
ցած ըստակ էր, որ արկին ի վերայ արհեստաւորաց,
ձի ըստակին ոսկի մի պահանջեալ։ Եւ նոքա յորու-
ցեալ միաբանեցան՝ թամբ պէզէստանին և առքահխա-
նին, և ամենայն քաղաքացիք գնացին առ վէզիրն և
ասեն. Գանի՞ քանի առնես զայս և ընդէ՞ր այսքան
քէքէլիք և զուլմ։ Եւ նա պահեաց զինքն և գտին
իւրեանց գլուխ գՍիաւուշ փաշայ՝ եկեալն ի Սիլիս-
տրայ և մուծին գնալ առ քաղաւորն, և նա ասէ.
Ձի՞ կեաս, հա՛ն զառնճախին զի զամբոխին ցրուեացուք
և զհակառակորդս քո սպանցուք։ Զայս ասաց, զի
ունէր ոխ ընդ այլոց և հաճեցաւ զմիտս քաղաւորին,
որում հաւատացեալ տայ զկնիքն վէզիրութեան՝ նմա։
Եւ հանեալ զառնճախին ըստ գենին, զգրօչս առաջնոր-
դին իւրեանց և տնկեցին ի վերայ պարսպի տան աղ-
քայի. և գոչէ մուհեսիբին ասելով. Մ՛վ տանիկ է և
ի կոշմ աղքայի, մերձ առ տալ փութասցի գառանիլ։

Յայնժամ գրգռեցաւ քաղաքն ամենայն, և խնդուն ի վայրկեան ժամանակի խմբեցան անդ զօրք և զօրագլուխք, վաճառականք և արհեստաւորք, անգլականք և նկամաւորք, որք յօրէնս Մահմատի էին՝ յաքսունից պիղծացն։ Եւ որք էին ի վերայ մանաւպից և վտառց, որ վերատացաւ, երկեան ի գնալն ի համամատոյ հանդէսն, և կամ քէֆ՝ չհամարեցան ինչ լինել բանին յառաջելոյ։ Եւ որք էին անդ, ոչ նկղոցն հայ և անհաւատ ասացին՝ համբաւ հանեալ։ Եւ հաւանեալ ամբոխն վէգիրին և որք գոան անդ ի պալիցն՝ զապի էաքէր արար (դ-ը-դ) և զՈւռանագ Հօճա գաւէն՝ ի Ռուբաթոյ մանգուլ ի ժամանակէ Ղարա Մուսաֆին՝ վասն քակելոյ զնկնգացին Հայոց ի Գըրուսայ, գնալ Անատոլի (Ղապի էաքէր) արար։ Եւ ապան գոր և կամէր. նախ՝ գքահխլեանի քագաւորին, և զմէչէկն աքսորեաց իւրայնոքն հանգերձ. այս նգ. Օգոստոս ամսոյ ԻՁ-ն։

Եւ խորհէր գցայգ և գցերեկ քաջասիրտն Սիաուշ, նաև մեծաւ հնարիւք ապան զմայր քագաւորացն Օսմանին, Մուրատին և Իպրահիմին, որ էր կին Մուլքան Ահմէտին, որ էր մեծահանճար կին, որ Քեօսէմ ասէին, զի սոքօք վարէր քագաւորութիւն որդոցն և ի բազում վրդովմանց և ի խռովութեանց էր ազատեալ։ Բայց Սիաուշա գոզացեալ զմիտս արքային և ևս խրատիւ մօրն, զի իւր լիցի ամենայն փառք և չարժեցի որպէս և կամեցի, զի ի կենդանութեան նորա մեռեալ էր սալ ի տուն և կարգայր գօրհանապազ՝ սոքի հանեալ գանուն և ազատ ի վերայ առն իւրոյ Իպրահիմին. գայս արար զի սկսանցի գիւրն, որպէս ասացաւ։ Ապանիլ վայիւէին մեծի՝ յՕգոստոս ԻԲ նգ. Եւ ի սոյն աւուրս ապան զպաստանճի պաշին, զխաս օտայ պաշին, զՂըզլար ագասին, զքահխայ մեծ վայիւին և որք էին սիրելիք և ներքինիք և գանձա-

պետք նորա, զորս ապան և զորս աքսորեաց ի Մըսըր։ Եւ ապան զքէհա պէկ Մուստաֆայ ազայ, զԻԷնկիչէր ազասի Ղարա Ջաւուշ, զՊէքտաշ ազայ, զՏէլի Պրաոէր խարտճլի, զՄարկի Քեաթխիպ քէզքէրէճի, զայսոսիկ մի մի գտեալ ի քաղաքաեան տեղւոջ և յայտնապէս ոչնչացոյց, և զայլս ի ծածուկ, որք մնոց չէն յայտնի. և եգ ՒԷնկիչէր ազասի զՂարա Հասանօղլի զոմն Հիւսէյին ազա։ Եւ ոչ գազարէր, և կամէր միւսանգամ և մեծամեծաց միոչև ցփոքուն ի ներքինեաց տեառացն, սենեկապետացն և նախարարացն արքունի որ ի պալատն՝ փոփոխել, զոմանս ապատանել և զոմանս աքսորել, որպէս արդ նախ։ Այլ նոքա փութացան և վայրկէն եւս կամէր արձակել զոտքն, տեսեալ զհամարձակութիւն սորա՝ երկեան և նախարարքն դրդեցին և ուսուցին քաղաւորին, զի կոչեալ առ ինքն զՄիսա[ւուշ], առնուլ ի նմանէ զկնիքն՝ տալ Կիւրճի Մէհէմէտ փաշային՝ վէզիրութեան։ Եւ Կիւրճին եգեալ զՄիսաւուշն ի քերդ և առնէ բազում քաոս ի նմանէ և աքսորեաց ի Մալղարայ՝ քէ ի Ղանդիճայ։ Այս եղև Հոկտեմբեր ամսոյ ԻԸ, որ կէ օր կացաւ վէզիր Միսաւուշն։

Ցաւուրս սորա մէտրապոլիան Սախըզոյ Ցունաց կայր աստ և էր յոյժ փառաւոր և մարմնաւոր կարի և անհնազանդ պատրիարքին։ Ցաւուր միում գանակս քարշեալ ի վերայ նորա քէ Դու ո՞վ ես որ հնազանդիմ քեզ. ահա՛ ես իմ պատրիարք։ Եւ մեռեալ ի նոյ սոսանայ, որ ոչ կարէր լինել պատրիարք, ուրացաւ զՔրիստոս. և Տաճիկք ի մեծ խնդութենէ իւրեանց՝ նախարարք վէզիրին մեծացուցեալ արարին զափսոնի պալի քաղաւորին, որ էառ գտուն և զկնին փաշային Փիալէի սատակելոյ, որ և ընդ նմին գասեացի և նա ի տարտարոսն յաւիտենից, յորմէ փրկեսցէ զմեզ Քրիս-

տոս Աստուած մեր և զամենայն հաւատացեալս անուան իւրոյ յայսպիսի կործանմանէ, ամէն։

Ցաւուրս սորա և Պետրոս եղէց ոմն ի Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցւոյ, երկրաւ Տիվրիկցի (Ընէ)։

Հրեայ վէգիրին յայժ սիրելի՝ խորհեալ ընդ ազգին Ծունաց և մեր Եղիազար վարդապետին, յամենայն սմի որքան ժողովէին զբաստակ քիւրէքճոյ՝ այնքան ժողովեցին և եաուն վէգիրին և առին խէքիչէրիֆ, զի բնաւ բաբձղի այն։ Եւ յետ եկեալքն ոչ համարեցան զգիր քաղաւորին և ոչ իսկ, այլ ըստ առաջնոյն կըբկին ժողովեցին և առաջին սվեալն կորեաւ և կորեաւ։

(ՌՃԱ = 1652)

Յայսմ ամի եկ Փիլիպպոս կաթողիկոս յաթոռն և ներեաւ կաթողիկոսն Սըսայ՝ միակամ խորհրդով գնացին ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, յերկբպաղութիւն աստուածընկալ Սուրբ Գերեզմանին և ամենայն անօրինականաց Տեառն մերոյ և Փրկչին Աստուծոյ մերոյ։ Եւորում ամի մտանէր քվականն Հայոց ՌՃՆ և լինէր Զատիկ Ապրիլի ԻԸ, որք հայրապետքն անդ եղեն. և ներեաւ կաթողիկոսն գարձաւ ի յաթոռն իւր ի Սիս։ Եւ քաղաքացիքս յառաջագէմ՝ յերկրունս հրամանն առեալ էին քաղաւորի ծառայութիւք, զի յիշխանութիւնս Տանկաց ընդ կաթողիկոսին չերկիցին մինչ յերուսաղէմ, և անոր մեծաւ փառօք բերեալ ատ ի քաղաքս Սամսպոլ։

Քվին Հայոց ՌՃ և Ա–ն և Ապրիլ ամսոյ Ի և Ը–ն

եղև Ջաւիկ և Յաբուքիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։

Ուրբաթ օրս (23 Ապրիլ) էր յիշատակ Սուրբ Գէորգայ, որ ասի ըստ բառի այլազգեացն՝ Քաջաբրէլիապ. գնացաք մերայնեքս հանդերձ ի յՕրքաքոյն յուխտ Սուրբ Գէորգայ և անտի՝ ի Գէչիքտաշն, և էր ընդ մեզ Վարդանն և Ջարդարն և Գեորգոս Նոգա, և անդ կացաք։ Եւ ի նոր Կիրակի (25 Ապրիլ) երեկոյիս եկաք ի տուն, և էր անձրև մեզմագոյն։ Բայց (26 Ապրիլ) ի գէմ երեկոյիս անցեալ գետինքն եղև անձրև մեծ մինչև կէս ժամ և ապա էանց։ Եւ երեկոյիս՝ ի մէջ ազչամպազուն և ռաքատուին նստեալ կայի ի մզտեացն, ազազակ մեծ եկաւ քէ երոցք կայ, և մեր եկեալ ի դուրս, տեսանել զի եկեզեցի մեր էր որ այրէր, որ ասի Սուրբ Սարգիս. այրեցաւ և տանիսն ի վայր իջաւ և կանգնեալ ձեաց չորս պատն։ Եւ հասեալ ի վերայ նորա էնկիչերիք և չորպանիք ի մարել, և և կուռմի մէհէմէտ վէզիրն եկեալ մինչ ի Սուրբ Նիկողոս և ընդ առաջ նորա եղեն մեծամեծք նորա՝ քէ մարեցաւ, և նա եկեալ ընդ Վանկայոլն՝ անց գնաց։

Եւ առաւօտուս Գչի (27 Ապրիլ) խոսեցան իրիցունքն և ոմանք չկիսանացն ընդ տուպաչին քէ Ջպատն փլուցանք որ չկենանք, նա՝ մեծ լինի, և ասացին նորա ըստակ. և յետ այնորիկ փոքր մի՝ երեցն եկեալ փլոյց և փոքր մի՝ մեկալ երեցն, և այսպէս գործեան պատն և զհիւսիսոյ կողմի պատն փլուցին մինչև ի հիմն՝ յոյս[1]) ունենլով քէ չկենանցի։ Եւ բանաւորք քաղաքիս մըռմըռալ՝ քէ Հայք վասն է՞ր զեկեզեցին այրեցին. վասն ճէրեմէ առնելոյ։

Եւ ի գիչերիս որ Գչի (28 Ապրիլ) լուսանայր՝ ի քէպէճի խանն կայր մի մէչիտ Տաճկաց և նա այրեցաւ

1) յոյս.

ինքն չինքնին, և հասեալ ի վերայ նորա բռնաւորք[1] և տեարք քաղաքին՝ մարեցին. և այնուհետև ոչինչ կարացին խօսել մեզ։ Եւ մերայնոցն ըսկսեալ խորհուրդ առնել վասն չինուքեան առ նզխապար վարդապետին, որ էր առաջնորդ և վերատեսուչ այսմ նահանգի և քաղաքիս, նկնեալ քվին ՌՂՔ–ին։ Եւ էաք մինչ ամենայն քաղաքովս անկնեալ ի նեղքոյ պատուհասիս ՂՒ գուռուշի, զոր արարեալ էր Դաւիթ եպիսկոպոսն Արևելցին, կապա զգնցեալ[2] ի մտապատրիճն և Զ անգամ և քառասմ դրամս խարճեալ պարտաք և զպարտսն բարգեալ ի վերայ նկնելոցնեաց մեր. և այս ամենայն վասն փառաց և ոչ վասն Աստուծոյ։ Գանգի որչափ զսա աքսորեցին, նա՛ այնքան նկն և յայս յետին չունչն հասուց զառաւտպնալ ազգս Հայոց։ Եւ ի ժամանակիս յայսմ նկնեալ նզխապար վարդապետին՝ քարոզելով զբան Աստուածային ի լսելիս հաւատացելոց և ժողովք առնել վասն վանիցն իւր, որ էր Բարձրահայեաց Սուրբ Աստուածածնին, առնել զպատուզ զառանին և զառնալ։ Եւ սեռեալ քաղաքացոցս զսայր իմաստունն և հանուր առ յամենայն բանս, ի մի վայր գումարեալ երկրորդ և երրորդ անգամ՝ հարկիս զսա նզին առաջնորդ և վերատեսուչ, մինչ ճար առնեն պարտուցն և նկնեցնեացն, որ և նզնն խնդրեն։ Եւ ի ժամանակին յայնմ Ղարա Ջաւուշն էր չենկիչէր ազգին, և մտեալ ընդ նա՝ ծանօթացաւ ընդ նա և սիրելի ոչ սակաւ և աւաւ նորա գրամ, և հանապազ կանխեալ կայր առ նմա. գրազում աւուրս յայսկոյս և յայնկոյս անկնեալ առնէր հնար պարտուցն։ Եւ գումմ գրամ չնորհ[ի] նոսա և սուլթ ա[ռ]նել նոսա ընդ պար[տա]տէրն և գձեացնեալն գրեաց ի վերայ քաղաքացոց, գրամ և ըստակ գրեալ ուրոյն ուրոյն յնկն-

1) բռնաւոր. 2) ըսկսեալ.

զնցիան ըստ իւրաքանչիւր կարգուքեան՝ ինձ զուռուչէն մինչև ի ծ–ն և ե զուռուչն էաւ յամենեցուն. մինչ ի իմն զուռուչ իջեցոյց զայնքան պարսան, խրատ և քարոզ ասելով, ապաչելով պազատելով ժողովըրգեանն, և զՃեացեալն ամենայն ներկեցոյ ըստ չափոյ բաչխեաց, զի նկած ախարէքէն երքեալ վճարեացնն։

Եւ յետ բանից այսոցիկ ըսկսեալ զկարգ ներկեցեացն որանել և զայլ ազգիս զանհամուքիւն նկատել։ Քանզի նամակ և քուղք ուղարկեաց յերկեցեցիսն՝ քէ ա) Ով ոք իրիցանց ի յատենի ապշմոսերգուքեանց կամ ի կարգեալ ժամակարգուքենէ հեզգեալ ծուլացի՝ անագան յամր գալով կամ գրաւելով, ինքն քահանայն յուժգի և զամենայն քահանայական զհասկն նորա աքոռակալն տէրունի վայելեսցէ։ Այսմ հրամանացս մանրմասնաբար կատարողքն աւրհնեալք լիցին ի Քրիստոսէ։

բ) Դարձեալ պատուէր եւ հրաման ետէ ով ոք ի քահանայից՝ քէ զինչ պատճառի եւս՝ ի մէյխանէ մտանէ, ինքն եւ իւրեան ծուխ չինող ժողովուրդն նզովեալ եղիցին(*)։

գ) Եւ զերգող քնարացն և զխազատքն, որ տանէին ի հարսանիսն մեր ազգիս եւ զօրէնսն մեր ծիծաղել ընդ խազս արկանէին, քանզի հրեայ էին և մահմետական. զայսոսիկ խափանեաց և ոչ այնուհետև կարող էին տանելոյ զնոսա ի հարսանիսն։

դ) Եւ զայնոսիկ, որք կարգէին զգուստոր և զորդիսն, յետ ժամուն՝ մօտ կէս աւուրն արքեալ և զո-

---

(*) Ետուս. Եւ քէ հանդիպեալ լինէր յերիցանց ոք հարկիս զուլլուխի՝ էնկիլէրիքն զգենուին զկերպս իւրեանց, որ զգենուին ի գէմ ազային ըստ օրինի իւրեանց, և քէքէին առ վարպապետն՝ քէ դատաք զոս ի մէյխանեն, և նա արգիլէր զնոսա յերկեցեացն . . . զօրինէ կա . . . սհաղլուխն հա . . .

ասացեալ, այլ և յոգեալ մերձ ի պայքիլ՝ ապա երբ-
քայլին ի պատկ, որ եւ փնտռեն եւս չկարէը կանգնել
ի վերայ ոտից. եւ այս մեծ անօրէնութիւն, որպէս
հրամայեալ են սուրբ հարքն մեր։ Եւ Ի որ երբքայլին
ի պատկ և զճէհէզն բարձեալ մի մի՝ երբէ զինել և էր՝
քէ՛ ոսկեզէն և արծաթեզէն, քէ՛ պղնձեզէն և քէ՛
ապրչմեզէն՝ առաջի այլազգացն, որ նոքա տեսեալ
զանհամութիւն ազգիս, կանգնեալ ապուշ ձայնին. և
և երգոչք քնարաց առաջի երքայլին երգոք, որպէս
վերասացաւ ի տակաւուց։ Ջայտոսիկ արգիլեաց նա-
մակ ուղարկեալ յամենայն եկեղեցիսն քէ մասամբ քան
զճաշոց ժամուն եղիցի պատկն, և քէ ոք յանգգնի՝
նզովեալ է և զքահանայսն արգիլեմք ի քահանայա-
գործութենէ։ Եւ ոչ ոք էր, որ ընդդիմանայր ազգս
հրամանի նորա։

ե) Եւ գհացն մեռելոցն, որ ուտէին ի գինեծախ
տեղիսն, և զայտոսիկ արգիլեաց քէ Գան և ի տուն
մեռելոյն ուտեացն գհացն։

զ) Եւ ի ժամանակի ինչ հարկեալ ի զբազմանց՝
նեզացեալ և փախեաւ ի քազաքէս՝ երքէ պրծուացէ
զինքն. և հասեալ զկնի մեծամեծաց քազաքիս, բա-
զում ազաչանօք բերեալ զնա ատտ, և նա ատացեալ
քէ երբ նա ձեզ անասցի և եկի կատարեալ զխնդիրս
ձեր, և նա ձեզանէ մի խնդիրս խնդրեմ, որ այսքան
ժամանակ ի ձեզանէ մէկ սիրոյ ընծալ մի չէ գնա-
ցեալ ի սուրբ մայրս Լուսոյ ի Սուրբ Էջմիածինն. այ-
սուհետև քա՛զ գանձանակ լիցի։ Եւ զայս արարեալ
խորհուրդ ընդ իշխանացն և ինքն քուղք գրեալ ընդ
եկեղեցիսն քէ Ճանիք Զ եկեղեցւոյ քահանայք և ժո-
ղովուրդք, գի հրամայէ Աւետքեալն քէ Ո՞վ ոք որ
անկիցէ այգի և ի պտղոյ նորա ոչ ճաշակիցէ, կամ
խաչն արածիցէ. և մի ումեք պարտական. և մերք և-
քէ ի ձեզ գհոգևորն սերմանեցաք, այսպիսի բանք.

արդարև այս ամենայն և ևս ամենայնի ըստ բիւր քանքարի առակի պարտապան եմք առ ի հատուցանել բիւր բարեաց արժանի սուրբ լուսոյ մերս և ծնօղիս Սուրբ Էջմիածնի, քանզի նա է ակիզբն մեր առ Քրիստոս ի սէր մեր և կատարումն, և նորին երկնեղուտ մեռանուն յոգեալ[1] միանամք առ պլուխն մեր Քրիստոս և ի նմանէ է լոյս երեսաց մերոց, որով արժանաւորիմք տեսանել պլոյս(*), եւ զիա՞րդ կարողանամք հնարիլ յամենայնի յեռանեալքս զփոխարէն արիւնոցն և պշնորհացն հատուցանել, բայց միայն հանգոյն լուսաշէն այրոյն, ասանգեալ հատատեցաք ի պատիւ պալատեան Հոգևորութիւնն, և հարապատարէն պծառայականն հատուցանել, այսինքն՝ յամենայն շաբաթի առաւօտուն, ուր Սուրբ Երուսաղէմայ քահանայն բանին, ի նոյն տեղի լուսոյին գանձանակ, այսինքն է քահանայ բանել ասանգեցաւ, զի իւրաքանչիւր բիւր սուրբ հաւատոյ և զսիրոյ պատուի՝ զոզորմութիւնն հատուցանելով, զվարձ և զաւրհնութիւն անդրանկաշնորհ հարապատից ընկալցին ի Քրիստոսէ Աստուծոյ։

ե) Եւ յղեալ Քուղք առ Ներսէս կաթողիկոսն Սբսալ բազում բանիւք Քէ Զլինի որ նորա խաչքն մասիք, վասն Փիլիպպոս կաթողիկոսին, և նորա հրամանին կանգնիք։ Պանզի Զատկիս, որ Ռշև էր Քվաճան, գնացին Բ կաթողիկոսքն ի յԵրուսաղէմ՝ երկրպագութիւն սուրբ տեղեացն. վասն այսորիկ Քուղք գրեալ առ կաթողիկոսն Սբսալ՝ Քէ բնաւ Փիլիպպոսի զխաւսն յառաջացուսցեն և այլ բազում բանս։

1) օգեալ։

(*) Լուս. Այլ և ի գալն իւր զարթարդութիւն էջմիածնին հատատեցաք յեկեղեցիս . . . եզծեալ էր։ Այլ և ի պատիւ [կաթ]ողիկոսին յամենայն եկեղեցիս գարդա[տատ]ուն-չինեաց։

ը) Եւ այնպէս յառաջ քան զգնալ կաթողիկոսին Փիլիպպոսի յերուսաղէմ, քուէք ուղարկեաց յերուսաղէմ Աստուածատուր վարդապետին և Եսայատուր վարդապետին քէ Զարարոզութիւն եկեղեցւոյ՝ զէջմիածնին արասցէք, որ գայ նա և այնպէս գոցէ։

Մայիս ամսին օր Շաբաթի։

Թ–ին՝ օր կիրակի, ըստակ հազիւ գտան Բի գուռուշ և տարան առ փաչան վասն չինուքեան եկեղեցոյն, և եղև պի առաւ հրամանն չինելոյ, քանզի ինքն այր բարեպաշտ էր և մի այլ հրամանն ետ Ըստամպոլ էֆէնտիսուն քէ երթաս քէչվ անես զեկեղեցին։ Եւ յայսմ ժամու Գուռնազ հաճապատէ անուանեալ չար քշնամին, որ էր յայնմ ամի զպիւէսքէր Անատոլոյ, որ ժամանակաւ ի Գրուսա քաշաք զամի եղեալ և զեկեղեցին Հայոց քակեալ, և այժմ զայս բանն աւիրեալ, և ոչ չինեցաւ. և այս՝ վասն մեր ծուխացեալ մեզաց մերոց։

Ի–ին՝ օր Երկի Համբարձումն։

Ցուկիս ամսին օր Բ։

Զ–ին օր կիրակի՝ առաքն Հոգոյ գալուստ։

Ժէ–ին օր Երկի մանգուլ աղային զկուռնի մէկհէմէտ փաչայ և ղին վէզիր զմըսրայ մանգուլ եղած Ահմէտ փաչան, որ էր քէհեա կարատած Ահմէտ փաչային։

Եւ օրս եղիազար վարդապետն գնաց Զ նաւով, հանգերձ իւրեանօք քաշաքին՝ ի դէմ Փիլիպպոս կաթողիկոսին և եղ ի տեղն իւր զհարազատն իմ զՅէղր Մարտիրոս անուանեալն, որ ի ժամանակէ՝ յորում այսր եկն վարդապետն, յայնմ օրէ ծանօթացան միմեանց և ոչ հեռացաւ ի նմանէ, այլ հանապազ կանխեալ կայր առ նմա։

Եւ ի Շաբաթին (19 Ցուկիս) եկն վարդապետն։

եւ Ի–ից՝ օր կիրակի առն Եկեղեցւոյ, զգուշ Յաւուք փառաչին բանալ եւտուն գիշերով եւ բերին գկաքոզիկոսն, եւ իբրեւ մերձ եղեւ ի կամարն Սուրբ Գէորգայ՝ ի վերայ բաղնեացն, յայնժամ եղիտոպոր վարդապետն եկեալ Եկեղեցոյն ընդ առաջ նորա, որ եւ նա չնչինս եւ տրուպս ամենեցունն կայր առ պապոյն իմ Մգոնեին ի նազուպենցն աւքեցեալ՝ քէ զգալ նորա լուեալ եկանիցեմք ընդ առաջ։ Եւ զձայնն լուեալ մեր, որ վարդապետն էլ ընդ առաջ իննիօք եւ մամեղինօք, պարօք եւ տարկաւագօք զգեստաւորեալ[1]), զանկաւեւ եւ ծնեզայիւք, քահանայիւք եւ անքիւ ուխտիւք։ Եւ վարդապետն առաջի երքայր յերկու ձեռն կերան մոմ անվառ եւ զամբոխն հարկանէր յառաջ երթալ, զի մի նեզեսցեն զկաքոզիկոսն, որ կայրն յերկու կողմն յանցս ճանապարհին մինչեւ ի գրուն Եկեղեցոյն, մի ի վերայ միոյ անկեալ գեզերեալ կայրն, զի համբուրեսցեն զաջ կաքոզիկոսին եւ կամ միոյն տեսցեն գնա։ Այլ սա ոչ քոզոյր, երքայր յառաջ եւ հարկանէր կերոնաւն զամենեսեան՝ մինչ յեկեղեցին մղելով, որ եւ մի ոգի ոչ համբուրեցին կամ տեսին։ Եւ ի ձայնէ չարականին եւ ծնեզային յայնմ սահմանեացն այլազգիքն ի մի վայր գումարեալ կայրն ի ճանապարհս, որ եւ գնոսին հայեցեալ գարնելով՝ մինչ ի գրոյն բակ Եկեղեցոյն, որ ասի մէյտան։ Եւ մուծաք յեկեղեցին եւ ասացին գժամերգն, եւ գպատարագն մեծ Յհան վարդապետն արար։ Եւ յետ պատարագին նստել հուր գկաքոզիկոսն եւ լըւաց գոտս նորա եւ գլուր լուացմանն քահանայ ծագկով ի վերայ ժողովրդեանն ցանէր, որք գայրն մի մի եւ գոտան համբուրէին՝ անքիւ եւ անհամար ժողովուրդք եկեալ ի Զ եկեղեցւոյ քաղաքիս։ Եւ գպիրք եւ սարկաւագ, քահանայք եւ վարդապետք յաջմէ եւ յահեկէ

1) զգեստաւորեալ։

գչարտականն առէին. ի ծ ժամու աւուրն՝ ապա եկաք
յեկեղեցոյն։ Եւ կեցեալ անդ կաթողիկոսն և պատա-
րագ առնէր ի կերակէքն և եղիազար վարդապետն
ծանուցանէր ժողովրդեան թէ Զկաթողիկոսն մեր մար-
Ջեաւոր աչօք տեսանել եմք, և ո՛րչափ պարտիմք որ
չևատուծոյ բարին գիտենամք. քանզի նատեալ սա
յաթոռ Սուրբ Լուսաւորչին, և այժմ սայ է լուսաւո-
ւորիչ. ապա հաւատալ պարտիմք և տրա արժանեացն
ընծայ և պատիւ առնել։ Եւ ընդ բանիս գայիին յամե-
նայն կողմանց ժողովուրդք և ինքն մուծանէր զնոսա
ի կաթողիկոսն։ Եւ յաւուր գալոյ կաթողիկոսին նստոյց
զնա ի մեծ խուցն, զոր ինքն ի պատիւ կաթողիկոսին
յատաչագոյն չինեալ նստուր գեղեցիկ և մեծամեծ խուցք
և տեղք նատելոյ՝ յամենայն եկեղեցիսն. և առաջի օրն
ի Սուրբ Գէորգ անդ նստոյց և որչափ մեծամեծք և
իշխանք գային՝ անդ նստան ընդ կաթողիկոսին ի հաց-
կերոյթ։ Եւ նոյն օրն վարդապետն տարեալ ի ներս և
համբուրեցաց զոտս կաթողիկոսին և կաթողիկոսն չնոր-
հակալեցաւ և ասաց թէ Տուն քո քեզ չնորհաւոր լիր-
ցի. և նատան։ Եւ աւուրս խարհ հացին վարդապետն
տեսաւ ի քահանէն իւրմէ։ Եւ յետ Դ ե շաբաթու եկեալ
գնացին ի Սուրբ Լուսաւորիչ. նոյնպէս և անդ արար-
գային պատիւն և գմեծարանս, և Դ ե շաբաթու ե-
կեալ ի յԱստուածածնին։ Եւ եղիազար վարդապետն
գընդուեալ ի քաղաքացւոց և ի վարդապետաց կաթո-
ղիկոսին, զի յատ և տուր քաղաքիս խաուենցան նո-
քա, և վասն այնորիկ եղ թէ կ'երթամ. և զվանքն
յանձնեալ էր ի մխաթանէն, որ կոչի Բաբերահայեաց
Սուրբ Աստուածածնին. և մխաթանէն գընդուեալ թէ
վասն ի՞ր ոչ գաս. վասն որոյ եղ և գնաց։ Նոյնպէս
և վարդապետքն, որ եկեալ էս էին ընդ կաթողիկո-
սին, զայս էս խնդրէին թէ նա երթայ։ Եւ եղ նա
գնաց իւրով կամաւն՝ յեկեղեցիսն մի մի շաբաթ գաս-

և քարոզ տալով, և եկեալ գնաց յՈւսկիւտարն։ Եւ եղեն քաղաքիս առաքինորդ գլխոյն վարդապետն մնծ։

Եւ այս Անտան Զէնէպուն հայրն մեռաւ և գնաց գաղթական կաթողիկոսուն և վարդապետն ի վերայ Նորա և քազում քահանայք եկեալ յեկեղեցեացն, և զգեստաւորեցան պատիւք գլխոյդ և սարկաւագունք ևս սազաւարտիս և ուրարաւ և թուրվառով և աւետարանաւ (փաղ մը կ[ո]ր[ո]ծ) կաթողիկոսն . . . խաչիւ և գաւազանաւ, լուցեալ մոմեղինեաք և այսպիսի գ[ար]դուք և ախտիս մինչև ի գիւղս գերեզմանի[ց] Ղալաթոյ, այնպէս գնացաք։ Այսօր տեսաք զփառ[ս] վայելչութեան եկեղեցոյ, զոր չկինէր ի ժամանակս քաղաւորաց։ Եւ յետ քաղմանն եկեալ եկաք ի տուն էէպուն, հաց[կեր]ուք արարեալ հոգոյն և անտի եկեալ գնացաք . . .։

Եւ ի Սեպտեմբերի օրս Թուքունճի Իմանէս վարդապետն եկեալ հնազանդելով կաթողիկոսին։ Գանգի նա եկն անցեալ տալիս, որ էր քինն [Ռ]ՂՔ, և քազում անհամուքիւն և անկարգութիւն արարեալ և քազում չքամս ժողովեալ ի քաղաքէս և պարծէր կաթողիկոսին քէ Աչակերտ եմ Նորա. և քանի ի քաղաքս էր Նայ և գնալոց էր, անհաս ի վերայ ընդհատալ վարդապետն, և նա զայն չըւնալ փախեաւ ի քաղաքէս, զի մի չար արասցէ իւրն. և այն փախչիլն էր, մինչև որ կաթողիկոսն եկաւ և ասաց քէ նա սարկաւագ այլ չէ, և քանագրեաց։ Եւ ի ժամուս յայսմ եկն և քազում չքամս տվեալ կաթողիկոսին ճէրիմէ, և յետ աւուրց ուղարկեաց գնա Նուիրակ ի գիւղքն։

Եւ յետ Զ աւուր պահոց սուրբ Գէորգայ Սչի սուրն (23 Սեպտ.) գնացաք ամենայն բարեկամաւ և սիրելեաւ

յ յԱւսկուստաւն ուղևորել զՅղիթպտոս վարդապետն, և գնացաք ի չայիրն որ հանդէպ Քաղկեդոնի, նստեալ անդ կնքաք զհացն. ել և աւրհնեաց զքաղաքս և զմեզ. և հնձեալ ի ջորին իւր՝ ել և գնաց իւրայնոքն հանդերձ։

Եւ յետ աւուրց ինչ կաթողիկոսն ի Սուրբ Նիկոլայոս եկեղեցին Ոհան վարդապետին մնծի և Նեռաչս վարդապետին՝ առաքեաց Տաքնայ և Ովանէս Մուշնեցոյն Ի վարդապետիս գաւառսն տվաւ։

Եւ յաւուրքս Սղիթպտոս վարդապետն աչակերտ Իգնատիոս վարդապետն եկեալ ի կաֆայու, որ էառ վարդապետն զնուիրակութիւնն և զաչակերտն ուղարկեաց և այժմ նկն բազում ընծայիւ և գնետ քերեալ էր մի պատուական անասուն, որ կոչի փէչքահատա առաքեալ, զայն Սղիթպտոս վարդապետն ուղարկեաց աչակերտաւն իւրով ընծայ կաթողիկոսին, որ էր ի Սուրբ Նիկոլոս, և նա յոյժ ուրախութեամբ ընծայեաց գնորին աչակերտան։

Եւ յետ բանիցս զՈհան վարդապետն գիտեցին և գնեբռէս վարդապետն եկին առաքնորդ, և նա ևս ոչ կամօք գայս արար Մուշնեցի Ովանէս վարդապետն քէ իմ վերայ հանդչի առաքնորդութիւնն, և նա ևս ձգեաց և ե Զ օր Ծակոր Տիրացու խաչնատարին վերայ կնցաւ, և անսի առնալ նոտն զմօհրն և գառաքնորդութիւն Ծովանէս վարդապետին Մուշնեցոյ։

Եւ Հոկտեմբերի ԼԱ–ին օր կնքակն ի Սուրբ Հրեշտակապետ եկեղեցին կաթողիկոսն եպիսկոպոս մի ձեռնադրեաց Գուզտանեցի։

Եւ յետ աւուրց ինչ զՄեծ Ոհան վարդապետն ի Լիհ ուղարկեաց կոնդակով և աւրհնութեամբ նուիրակ։

Նոյեմբեր ամիս օր Բչի։

Ք–ին օր Գչի. երեկոյին որ Գչի լուսանայր, ելոցք եղև անկեալ ի նոր Գէղէստանի գիմացէն և ի

Դ կողմն գնաց վազելով՝ որ խիստ հով էր։ Մի ծարն կրակին ետաս ի մահմուտ փաչի Քիւրքճիենցն, և մի ծարն անց գնաց ընդ Ծիւանի ճանապարհովն և ընդ Ալի ճամիովն մինչև ի Ղասըրղա իլխանն, և մի ծարն գնաց կէտիկ փաչայովն մինչև ի Օխնիլարի ծարն և մի ծարն անցնալ գլխուն ամենայն և գնաց ի յէնկի սարայի պատն գէմ առաւ. և այնքան այրելոցն հին և նոր գէզէտանքն ի ցից ծառցնալ որ ոչ այրեցաւ. և քաղաքն ջնաս եղև քաղաքիս և առ հասարակ բնակչաց տեղոյս, որ ոչ պատմի և ոչ ի գիր արկանի։ Եչի (11 Նոյ.) առաւօտուս մարեցաւ։

Ի Դ–իս օր կիրակի. ի Սուրբ Գէորգ գնացաք ի մատ Հոգևորսէրն՝ հետ Պետուսն (*)։

Եւ ի միւս կիրակիս (21 Նոյ.) գՎէհրէան հանեցին ի գնտանէն, որ ոչ գիտաց գլխի անձին իւրոյ վասն արբեցութեան, և ի քաղաքի տեղւոջ ջնաս արարեալ գրամն, ոչ պահելով չհատան և գրաննն։ Այս յետին անգամ տարեալ եղին ի գնտան և Կ օր անդ կացեալ, և ոչ ոք գտաւ նմա օգնական. կրկին Պետուսն մեր տվեալ փոխ ճ գուռուշ, և կինն նորա հրաշխատար ե– գեալ գրաւով՝ քէ վճարիցէ, և հանեցին օրս ի գնտանէն։

Բչիս (22 Նոյ.). ի Երկրորդում պատկն գնացաք ի Ղալաքիայ՝ Սէմէրճու որդոյ կիրակոսին, որ էր Մըչ– տեսին կնքահայրն նորա, և Գչիս (23 Նոյ.) եկաք ի տունս մեր։

(*) Օտարութեանս հեղինակը Մահեռի ևմբակումբ երբեմն կ'անուանէ **Մահեռի** կամ **Պետեռի**, իր հայր Տէր Մարտիրոսը՝ **Տէրտէրն** կամ **Տէրտէրն իմ** կամ **Հաւազատն իմ**, եղիազար վար– դապետը՝ **Վարդապետն** կամ **մեր Վարդապետն** և Տովմասենէս Մուղնեցին՝ **Աստքնորդն**։

(ՌՃՐ = 1653)

Ոունվար ամիս սր Շաբաթ։

Ե֊ի սր (6 Յունուար) ասեն Ծննդեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։

Թ֊ին ամսոյ սր կիրակի. Հոգևորսէրն ի Սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցին էր և մեք ընդ նորա։ Ի ժամ սրբոյ պատարագին չարժ եղև։

Ուրբաթ սրս գԻէորքն մեր, որ էր հիւանդացեալ յոյժ, ըստ ընդմեռանդ խնդրոյ իւրն տարաք ի յոտս Հոգևորմերին, և Հոգևորսէրն մի խալ ունայ նորա մատով և աւրհնեաց զնա։

Փետրուար ամիս սր Գշի։

Զ֊ին սր կիրակի. մեռանքափէք սրսաւ Հոգևորսէրն, այսինքն բաժանեաց մեռան Գ եկեղեցւոյս, և Գ աւագիրիցունք զգեստաւորեալ և Հոգևորսէրն ժամարար, և ի ժամանակ ոզջունին ետ նոցա, և նոցա մի մի արծաթեզէն սման ըմրռնեալ առին, որ էին աւագիրիցունք՝ Տէր Յհաննն Աստուածածնի, Տէր Աւետիսն Սուրբ Նիկողոսու, Տէր Մարտիրոս Հարապատն իմ Սուրբ Սարգսի։ Այս եղեւ ի Սուրբ Նիկողայոսու եկեղեցին։

Ամսոյ ԺԲ֊ին[1]) սր Շաբաթ մանղուլ սրտրին ըզՍուլէյման ազայ էնկիլէրացն, որ եչեալ էր սա ըսկիզբն ի պալատէ Քաղաւորին։ Սա զՀայոց զգեստն պատճառելով գանէր, և եչեալ ի նեբսէն կրկին, անուն Մուստաֆա, այս յոյժ առաչնացոյց զչարութիւնն. չանայր զգանեալն ի հաւատոյ գարձուցանել, որ յետ մանղուլ լինելոյն փետայացաւ Մուբատ փաչային. այս այն է։

1) Ի֊ին։

Ի–իս[1]) օր կիրակի Բուն Բարեկենդան. կէս լուսնեալ Գրիգորն ի մերս էր նկնալ, հօրեքբօր տրդի հօրն իմոյ։

Մարտ ամիս Գ։

Ե–իս օր երկ. քաղաւորն ձայնեալ զվէզիրն ի ներս, յիւրում պալատի խնդրամահ արարեալ և ընկեցեալ արտաքս, պատճառելով ինչ՝ խրատով ներքինեացն և ներսի մեծամեծացն, զի գինչ կամին գայն առնել տան քաղաւորին. եւ ելին վէզիր գՋէրքէզ Տէվրիշ Մէհմէտ փաշան։

Դ։ (23 Մարտ). գփուռքն հացի նեղացոյց՝ բազում գանելով գբանվորան և գհացածախս նոցին, զի ի տեղիս տեղիս պակասացուցանէին գհացն։

Ի–իս օր կիրակի Լուսաւորչի. Ագնաւորն մեր մեռաւ։

Ապրիլ ամիս օր Ուրբաթ։

Գ–իս կիրակի Մազկազարդ։

Է–ին Աւագ երկ և Աւետիք Աստուածածնի[2])։

Քվիս Հայոց ՌՃՐ Ապրիլի ժ Ջատիկ և Ցաւուքիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Կաթողիկոսն ի Մուրղ Նիկոզոս էր, և Լեհացի Նիկոլ եպիսկոպոսն ընդ նմա էր, նկնալ անգէն առ կաթողիկոսն՝ հնազանդելով նմա. վասն զի ժԸ տարի էր որ ի մէջ ալեաց տառապեալն ազգս Հայոց անդ ի Լեհս ի ձեռանէն սմա. քանզի փակեալ գեկեղեցիս նոցա և գմեռնալան ոչ տայր քոյլ քարոզել ըստ օրինի, և զգանձս եկեղեցոյն գամենայն ցրուեալ՝ գկահս և գանօթս և զգեստս սմենայն, ընդ անառակս արբեցուքեամբ մինչև ցայժմ (Ընդէ)։

Եւ ի միւսում Բզի ԺԸ–ի ամոյ ելաւ տօնանման

1) ԻԱ–իս։ 2) Ա՛ծծն։

Տաճկաց, որ ի վերայ Ճուանկին պատերազմի, և Չափուտանն էր (դոյզ)։

ԻԴ–ին որ Շաբաթ. Մեկնին մեռաւ՝ քոյր մեր Մանուկին։ Եւ ասուրքա պատրաստուքիւն տեսանէին երթալոյ Հոգևարտիրին։

ԻԶ–ին որ Կիր. Ձայնեաց յամէն եկեղեցւոյ զնչատնաւոր սրան և յեկեղեցին Սուրբ Նիկողոսու նստեալ յետ ժամուն ի յաքոռ, քարոզ և խրատ ասացեալ և պատուէր բազում, և ևս ասաց քէ Դ սուբ կայր ի վերայ սրտիս. մէկ՝ այն այրեալ եկեղեցին Սուրբ Մարգիս, որ հնար չեղաւ շինուքեան և չտեսի այօք իմովք զշինուքիւնն. և մէկ՝ այն խալչն ի կենաց Փայաէն և մեռանն, զոր ի մի տաճկի քովն գրաւ են ևզնալ. և մէկ այն՝ որ ի քաղաքիս մէջն ներսեցի եւ դրսեցի չատէք ժողովրդականքդ. և մէկ՝ այն ազգիկն, որ աւելի եզև տարի մի որ ի բանտին է վասն հաւատոյն և ոչ եզև հնար փրկուքեան։ Երկու սուրն նչաւ ի սրտէս և երկուքն ձեաց. խալչն և մեռանն հանեցաք. զներսեցին և զդրսեցին այլ խնդրեմ ի ձեզանէ որ չէ չիշէք. քայց երկու սուրն ձեաց ի սրտիս. միքէ և նոցա Տէրն ողորմեացի։ Այլ ևս զգանձանակին չիշեցաք քէ Հասատատուն լինչի. և զառաչնորդն ձեր Ճովաննէս վարդապետն ձեզ մի տարի առաչնորդ լինչի, եւ չեա տարուն զով որ խնդրէք չինէն, զայն տաց ձեզ և ուզարկեցից, և գուք հնազանդ գտնիք չամենայնի։ Եւ վասն Հարազատին իմոյ տաց քէ եւ զՏէր Մարտիրոսն Սուրբ Մարգսայ՝ ինձ վէքիլ և ասագնրէց Սուրբ Էջմիածնայ, որպէս զի ի վերայ գանձանակին լինչի և նորին ձեռամբն հասանիցի ինձ։ Եւ վեց եկեղեցւոյ ասագնրէց, խորհրդակից մնծամնծ իչխանացն քէ Ջինչ պատահիցի եւ քիկունք եւ օգնական առաչնորդին չամենայն գործս։ Այլ եւս բանս բազում եւ աւրհնուքիւն եա ամենեցուն եւ քաղաքիս եւ արձա-

կեաց։ Եւ յետ աւձակմանն գնացաք ի քոմը, եւ Հաբաշատին իմ ետ մի ապրշմիզէն փիլոն եւ Տէր Յովհաննէին՝ վարդապետին իմոյ ետ մուխայար փիլոն մի, և ինձ ետ մի փէշկիր մարհամա չինած, Տէր Յակոբի եւ Տէր Աւետիսին և Տէր Յհաննին՝ մի մի գօտի գլխոյ։

Եւ առաւօտուս Դշխի, որ օր ամսոյն (Ապրիլ) իէ, եկեալ յեկեղեցւոյն և գնացաք մտեալ ի նաւ, Զ եկեղեցոյ Նշանաւոր եւ մեծամեծ իշխանաքն հանդերձ գնացաք ի կղզին ներսէսի մեծի հայրապետին։

Երի (28 Ապրիլ)։ երեկոյիս կրկին աւրհնեաց ջմիզ և եկ գնաց ի կղզոյն գէպ ի Պրուսա քաղաք։ Եւ մնաք անդ ի կղզիան յայնոսիկ կացեալ ուրախութեամբ, և Ուրբաթիս (29 Ապրիլ) եկաք։

Լ–իս ամսոյ օր Շաբաթ. Մզտեսին մեր գէորգիոս ծնաւ Քաղաքին բռնեց։ Յորմէ հետէ այրեալ էր՝ այնպէս ամայի Թագեալ, եւ պահոցս պնդեալ եւ սրբեալ գեկեղեցին ժամ ասէաք. և օրս գՔաղաքին բռնեց։

Այս օրերքս յենկիլէր ազասին Քէպոլ շուրջ գայր եւ գանէր որք հագուստով էին եւ նոր հանդերձ ի քրիստոնէիցն։

Մայիս ամիս օր կիրակի։

Երի (5 Մայիս)։ Գահէ տգան մեռաւ փոքրն։

Շաբաթիս (7 Մայիս) ի կիրակմուտ գնացաք. եւ օրս Նօխուտաճու տգան՝ մեկքիսեգ երէցն կռվեցաւ իշխանացն հետ և հայհոյեաց զօրէնս և գկաքոզիկոսն։

Կիրակի (8 Մայիս)։ առաւօտուս երեցք անկաւ գուրսն ի չարտախն, եւ Գէորգեսէնքն Այազմա գափուսին։ Երեւման աւուրբ խաչ ասի աւուրս։

Դշխս (11 Մայիս)։ Մինասն ներսէս վարդապետին եկաւ ի Գուրսայոյ՝ վասն Ձեռոյ ի տեղս, բան ինչ պակաս Քէ չիցէ և առնալ տանիցէ։

ԺԹ–ին Ուրբաթ օր գնդիապետին ուշ ելաւին գնացին Պալին տարաք ի Հուզպանճուխն ի պատիւ, որ ուզարկեալ էր գնա քղքինք վասն էմբի իւր վանիցն չինուքեան և ի քաստակ ունալ Մզտեսին նորա՝ քէ ի Վարդապետան հասանի, զի Վարդապետն խնդրեալ էր վասն տրքագրելոյ զԱյամաւուրն Մզտեսուն, որ ետ յիչատակ Բարձրահայեցից Մուրը Աստուածածնին, և ուզևորեցաք գնա մեծաւ ուրախութեամբ։

Աստուծոյս Հրմուզի որդոյ Դաւտպերին կինն մեռաւ, և օրս զմեր փուռն աւրհնեցաք։

Եւ Բշխա, որ էր ԺԶ ամսոյն, եկեալ նստաք ի նաւ գնալ ի Պուբատա ուզևորել զՀոգևորտէրն՝ ներսէս վարպետին Մլինատ և Տէր Ոսկեանն ետ և Հարապատ իմ։

Գչի (17 Մ–ին) երեկոյին հասաք ի Պուբատա և արք տեղոյն և մխթանք Հոգևորտիրին առեալ տարան գմեզ ի տուն Անտոն Ջէլէպուն, եւ Հոգևորտէրն անդ ոչ էր, այլ ի մեծ տունն գնացեալ էր Անտոնին։

Եւ առաւօտուս Գչի (18 Մ–ին) եկն Հոգևորտէրն և ընկալաւ գմեզ մեծաւ պատուով։

Եշխա Համբարձումի Տեառն մերոյ Քրիստոսի, որ ամսոյ ԺԲ էր։

Շաբաթի (21 Մ–ին) երեկոյին նստեալ կայի առ Տէր Գեորգոն որդովքն եւ եղբարբն ի տունս նոցա։ Գանգի որ մեք գնացաք յերուսազէմ քվսկանին ՌՂԷ (= 1648) էր առ Մզտեսին մօրաքեռւոյն իմոյ, եւ Տէր Գեորգոն որդովքն եւ կնաւն անդ էր եւ անդ ծանոթացաք, եւ որ ի նոցա քաղաքն գնացաք այժմ, բազում պատվով ընկալան գմեզ։ Բայց Հոգևորտէրն զՀարապատն իմ ոչ քոզոյր երթալ յայլ տեղիս, այլ գիս տանէին տոքատ ի տունս իւրեանց եւ անդ ննջէի հանապազ։ Եւ օրս ի տեղն նստեալ էի եւ մատքն առեալ էր գգեստինն եւ խապար եղեւ՝ քէ Դաւիթ և–

պիսկոպոսն եկաւ. եւ ես երեսաց վազելոյն գինի նոցա եւ հասի. տեսի՝ զի Մուշնեցին եւ այլք գինի բերէին գնա ի յիգնիմիտոյ. քանզի նա եկեալ էր յիգնիմիտ եւ գալոց էր ի Բուզանդ՝ կրկին չարութիւն հասուցանել։ Զայս լըւեալ քաղաքացւոցս ուղարկեցին զՋ աքոռակալն՝ քէ հնազանդեսցի եւ խաղաղութեամբ գնասցէ առ կաթողիկոսն, եւ քէ ոչ՝ գնա կորուսցին։ Գնացեալ անդ՝ և գարձեալ աքոռակալքն ի Բուզանդ, եւ Մուշնեցին քերաւ գնա անդ։ Եւ զայս տեսեալ իմ՝ քաղեալ գնացաւ ի ճանապարհին, զՀոռս համբուրելով նոցա եւ վազելով գիմեցի ի տունն յայն, յոր կաթողիկոսն նստեալ էր, հեռի ի նեալընկէց եւ գառ իվեր, յորում նոցա պատահեցայ. եւ էր երեկոյացեալ եւ մուքն զգեստին առեալ. հասի անդ Տեառն չնորհիւ եւ ուժգին ոչինչ ասացեալ՝ մարի ի տուն յորում նստեալ էր կաթողիկոսն և վարդապետքն և իշխանք քաղաքին, և գնացեալ համբուրեցի գալն և ասացի քէ Հոգեւորտէր, աւետիս քեզ, զի Ծովանէս վարդապետն առեալ զԴաւիթ եպիսկոպոսն եւ գայ։ Եւ բազում ուրախութիւն եղեւ նորա եւ նստելոցն, եւ ինքն զերեսս եւ զճակատս համբուրեաց եւ ես ինձ մուշքուլուխ ի գուռուշի մի չուխայ։ Եւ այն եկեալքն ոչ եկին անդ եւ ոչ բերին գնա, այլ առաւօտուս բազում խնդրուածոք բերեալ մուծին գնա առ կաթողիկոսն, եւ բազում ահ եւ երկիւղ տեալ նորա կաթողիկոսն. յայլ Աննոն Զէլէպին ուղարկեաց մարդ եւ ձայնեաց զկաթողիկոսն ի միւս մեծ տունն իւր, եւ ելեալ գնացաք ամենեքեանքս անդ։ Եւ Զէլէպին երթայնաւոր եղեալ եպիսկոպոսին, զի այլ ոչ գայցէ ասա, եւ ի Հոգեւորտէրէն խնդրեալ, զի հետ տարցէ գնա. եւ ես նմա Բ՟ գուռուշ, զորն ի պարտան ետուր, զորն պաշար ճանապարհի, և վէգիլ արար գնա իւրն և ես Բ՟ գուռուշ, զի չինեացին զանկակատուն

Մուրբ Էջմիածնի. այս հնարովքս գնա խոնարհեցուցին։

Եւ Դշի (24 Մ–ին–) երեկ գնացաք ի չիքլիկ Անառնին, եւ անդ կացաք մինչեւ ուրախութեամբ միւնամինեաք քաղաքին եւ Անառնիւն եւ միաբանեաք հանդուրժիրին։

Եւ առաւօտուս Դշի որ էր օր ամսոյն ԻԸ, անդ եւս ի չայիրն օրհնեաց զմեզ եւ երկ ի ջորին իւր եւ գնաց եւ մեք եկաք ի քաղաքն։

Եւ Երշի (26 Մ–ին–) առաւօտուն գնացաք ընդ վաքտապետին ի Ղարլուճան եւ անտի ի պաղչա մի՝ նըստաւ մինչ յիրիկուն պատիւ արարեալ քաղաքացիք մեզ. եւ այգուցն (27 Մ–ին–) գնացեալ էրզնցաք ի քաղաւորաց տեղիան քաղաքին։

Կիրակի (29 Մ–ին–) Մուրք Հոգւոյ գալուստ, որ ասի Պենտակոստ. Տէր Պետրոսանք տարան զիս ի Ջամլուճան։

Առաւաւտուս Բշի (30 Մ–ին–) եկաք ի Պուրսայու քաղաքէն գալ ի տեղիս մեր։

Յունիս ամիս օր Դշի։

Երշի օրս (2 Յ–ին–) եկաք ատա ի քաղաքս մեր։

Եւ Բշի (6 Յ–ին–) ուխտաւորքն երուսաղէմայ եկին։

Եւ Ուրբաթ (10 Յ–ին–) Գաբրիէլն մեր եկաւ ի Մանիսայ։

Երշի օր ԺԶ–ին ամսոյ գնացի յերկրանն Ուսկիւտարայ ի գնատանն եղին՝ քէ անարգեաց զօրէնս առաքնորդին. եւ նա զմեծամեծս քաղաքին ձայնեաց քէ երթանք սպանել տանք զայս. եւ գնացեալ ի վէզիրն եւ ի զափէսքէրքն եւ նոքա ոչ տվին երես ասցա, եւ արք ոմանք մտեալ ի մէջ՝ քայլ եասուն եւ յետ աւուրց ինչ բանագրանք ետ բերել յէջմիածնայ եւ նա եկ գնաց անդ գիշանիլ։

Բչի (20 Ց—Ն.) հանեցին ի գնտանէն։

Իդ—ին օր եչի. Իե եւ Լ գոզ սպանեցին. եւ էր փոյթ այսմ բանիցս վէգլրն։ Եւ առաւօտուս (24 Ց—Ն.) Զ գալպագան ըմբռնեալ ի սահմանս Ղարամանին. գլուխն հոսմի երիցուքննէ գարձած տաճիկ մի եւ մի հայ՝ ուստա Էիլէկ կոչեցեալ եւ այլ Բ հայ եւ Բ տաճիկ քերեալ կախեցին յամենայն տեղիս ի տեսիլ ամենից քաղաքիս։

Կիրակի (26 Ց—Ն.). Մլքէ որդի Ծակոն կարգեցաւ եւ անդ գնացաք երեկոյիս։ Եւ օրս էր որ խաբեն եկաւ։

Եւ Բչի (27 Ց—Ն.) երեկոյիս Տէր Գասպարի որդւոյ հարանիքն գնացաք ի Ծասքոյն, և Գչի (28 Ց—Ն.) եկաք։

Ծուլիս ամիս օր Ուրբաթ։

ԺԴ—ին Դչի օր զաէզկնահատայն փոխեցին փոռանն, որ կարապետն էր եւ եդին ի տեղի նորա զԿիրակոսն։

Եւ Եչիս (14 Ց—Ի.) մարախ բազում եկ եւ անց գնաց ընդ հարաւ ի վերայ Ծովասն։

Ի սմին աւուր ի քաղաքն Եւդոկիա Բ եկեղեցի են քակեր. Տաճիկքն նէֆիրամ արարեալ, քանզի յոյժ հռչակաւորք էին լեալ եւ մեծ Տաճկացն, և ասեն թէ Քակեցէք ի գլխոյն փոքր ինչ ցածուցանել, եւ այնպէս առնեն։ Եւ ապգն Հայոց ասացեալ թէ Մեք այլ չեմք չիներ զդա, զսան է՞ր քակեցիք զդա. ահա կու երթամք ի Քագաւորն գանկատ ի ձեռաց ձերոց։ Եւ զայս լըսեալ մուֆտուն՝ լցեալ բարկութեամբ նէֆիրամ առնէ, այսինքն է՝ աչխարհաժողով նոցա եւ զամենեսեան ժողովէ եւ գիմեալ ի վերայ եկեղեցեացն՝ զկին յերեսն հանեալ արեգակին։

ԺԷ—ին Կիրակի Վարդավառ։

Ի մինւս Կիրակին, որ էր ամսոյն ԻԴ, ի Սուրբ Նի-

կոչոս գնացաք ընդ իշխանին տեսանել։ Եւ երեկոյիս ընդ Մզոխի Տիչէկին ի Ղասում փաչան գնացաք ի հարանիք նավռոզի գառնին։

ԻԶ–իս օր Գչի. Մզոխի Մարկոան երուսազէմայ ի մեր տունն եկաւ տանել գնչանն։

Ճաւուրս յայսոսիկ ի քաղաքն Պուրսա մի կաթողոգ տանկի եւ փեսայ գանիչմանի մեծի լեալ այր իմաստուն՝ ի Քրիստոս հաւատայ։ Գանգի լեալ երթեալ ի Հանապարհի՝ երթալ ի Քեսապէն իւրեանց, առնել զուխան եւ գառնալ։ Եւ անգ ի միտս իւր բերեալ քէ Ահա՝ արարի զուխան մեր եւ անգ ինչ ոչ տեսի. երթայց եւս տեսից զերուսազէմ եւ զուխան քրիստոնէից։ Եւ յուզի անկեալ երթայ յերուսազէմ եւ տեսանէ զամենայն անօրինական տեզիան Քրիստոսի ասուծոյ մերոյ։ Եւ օր Ճրագալուցի Զատկի Ճարուքեան Տեառն մերոյ Քրիստոսի, որ եւանէ լոյս ի Գերեզմանէն եւ լուսաւորէ զհաւատացեալս նորա, մտանէ անգ եւ տեսանէ զայսոսիկ։ Եւ յայնմ ժամու ծագեալ լոյս մարգարէութեան Քրիստոսի ի սիրտ նորա եւ լուռ լեալ հաւաչէր ի խորոց՝ քէ ո՞րպէս լիցի քրիստոնեայ. եւ յետ լինելոյ ուխտին, երթայ ի քաղաքն իւր ի Պրուսա։ Եւ ասէ զիրս որոյն ամուսնոյն իւրոյ մի քան միոջէ. եւ ամուսինն իւր էր գուսար էմիրի՝ ոչ հանգուրժեալ խոսիլ նորա, այլ յանգիմանէր զնա եւ ըսպասնայր մահացուցանել զնա, գուցէ մոռասցի զբանն զոր լսէր անտի։ Եւ նա ատեպ ատեպ ասէր զպրեալսն որ յԱւետարանին, զի կարգայր նա արարգի լեզուն եւ պատմէր զանօրինական տեզիան Քրիստոսի եւ զլոյսն որ ի Գերեզմանէն եւանէ յաւուր Ճրագալուցին, եւ ասէ քէ Հաւատ նոցա է ստոյգ[1]) եւ ոչ մեր։ Եւ զայս

1) ստուգ։

լըսեալ ամուսնոյն, գիմեալ գայրացմամբ առ հայրն իւր Քէ Փեսայ քո գայս հայհոյութիւնս ունի և բա-
գում խրատիւ ոչ կարացի մոռացուցանել գնոսա նո-
քա։ Եւ յայնմ ժամու եւ նա ի վեր վազեալ, որպէս
Քէ ի գիւղ հարեալ, երքայ և ասէ գաւոյ քաղաքին
որ էր (դոլոդ). եւ նա արս ոմանս առաքեալ և ըմ-
բըռնեալ գնա տալան առ նոսա. եւ նոքա խրատիւ
եւ սպառնալիօք ոչ կարացին խափանել, գի նա ասէր
Քէ Հաւատս Քրիստոսի է հաւատս։ Եւ տեսին գի ոչ կա-
րացին յաղթել, համբաւեցին՝ Քէ ցնգեալ է, և եդին
ի բանտի. եւ արս ոմանս առաքեցին ի քաղաքս Ըս-
տամպօլ՝ ի վէզիրն, որ էր Տէվրիչ Մէհէմէտ փաչան,
Քէ այսպիսի բան կայ, Քոզցո՞ւք գնա Քէ սպանցուք
կամ այդր առաքեսցուք գի դուք առնիլիք գդատաս-
տան գորա։ Եւ վէզիրն տայ հրաման Քէ Այդր գդա
կորուսէիք. և նոքա հաներալ գնա ի բանտէն և տանն
Քէ Ահա՛ հրաման եկն՝ Քէ սպանցի. Ի՛լ և հայհոյեա՛
գՀաւատս քրիստոնէից եւ ասա՛ Քէ ցնգեալ էի և ոչ
գիտէի գխելքս առ իս։ Եւ ոչ այնու կարացին խափա-
նել, այլ վճիռ հատեալ ի վերայ նորա Քէ կախանցի
Գ օր ի տեսիլ ամենայն քաղաքին, եւ տա-
բան գնա ի կախել։ Եւ ի հանապարհին աղաղակէր եւ
ասէր Քէ Հաւատս Քրիստոսի է եւ Հաւատն քրիստո-
նէից տոյգ[1]) եւ հշմարիտ, մինչեւ ի տեղի կախապա-
նին որ ասի (դոլոդ), եւ անդ գնա ի վեր քաշեալ
կախեցին եւ կատարեցաւ ի Քրիստոս։ Եւ առաջի պա-
հու գիշերոյն, որ արք քնակէացն ի քաղաքին գնա ի
հացի լեալ և այլք արքունս, յանկարծակի լոյս տես-
տիկ պայծառ որպէս գարեգին իջեալ ի վերայ նորա,
որ եւ հառագայք լուսոյն ընդ քաղաքսն եւ ի մէջ
տաներացն եւ լուսամուխն տարածեցաւ որպէս գարե-

1) տոյգ.

գային. եւ քաղաքն գրոհ տվեալ հասին անդ ի տեսա-
նել զնա ամենայն ազգ, զի պարզեակեալ էր լոյսն
կապարաձեւ վրանանման զանձամբ նորա։ Եւ զայս
տեսեալ անօրինացն՝ աստուածկ հրաման արարին մեր
նորա ծնրդի, զի բարձցէ զնա եւ կորուսցէ փուքով.
եւ համբաւ հանեալ քէ կրակ էջ յերկնից ի վերայ
նորա. բայց էր նա պայծառ եւ վարդ բոլորեալ ի մէջ
լուսոյն, յի ուրախութեամբ ժպտեալ երեսաք զհոգին
աւանդեալ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Եւ
մայրն ծնրդունդն առեալ զնա առաւօտուն, քաղելով զնա
(տես հ. դ։)։

ԻՀ–ին ամաոյ ելի օր ի մարդ ի ցինդն գարկին՝
գող լինալ։

Եւ Եարաքի օրս (30 Ե–ին) զնօխուսի տղան բա-
նագրեցին վասն հայհոյութեան նորա։

Եւ կիրակի օրս ԼԱ–ին՝ մեր սէգկնահատաբ կարա-
պետն եւ իւր եղբարն փուռ բռնեցին ի Գրուք էչմէն.
քնգ Տէրտէրին անդ գնացաք շնորհաւորել։

Օգոստոս ամիս օր Բ էր. երեկոյս Յոճաղ Սարգսի
որդոյ Մարտիրոսի հարսնիքն գնացի ի Գալատա։

Գէր օրս (2 Օ–ին.) շարժ եղեւ։

Ուրբաթ (5 Օ–ին.). գկաւռճն փաշան քշեցին եւ
գմեր էֆէնտին մանգուլ արին ի Մարայ։

Շարաթ (6 Օ–ին.) Գետրոսին ազջիկ մեռաւ։

Է–ին օր կիրակի. երուսապէմացիք եկին։

Եւ ելի (11 Օ–ին.). Աստուածատուր վարդապետն
եկաւ ի յԱստուածածին, անդ գնացաք մօտ ի նա։

Կիրակիս Բարեկենդան եւ ԺԲ–ին կիրակի՝ Սուրբ
Աստուածածին։

Բէր (15 Օ–ին.) Պայրամ Տաճկաց։

ԻԱ–ին օր կիրակի. Լաչինն մեռաւ եւ ի Շաչաքա
գնացաք ի գերեզմաններն։

Դշ. (23 Օքտ.). զՎարդանն ղրկեն ի տէզկեհան մեր։

Եւ երկու (25 Օքտ.) ի մեր տան վերի դիմն՝ մատ ի Լալէլու էէշմէն երեսք ղալա ցերեկու եւ չուտ մարեցին։

ԻԸ–իս օր կիրակի. մեր Տէր Պետրոսն զգուստն իւր կարգեց գփոքրն։ Եւ օրս գինեծախ Գրիգորն եւս կարգվեցաւ։

Դշ. (30 Օքտ.) զՂափուտանն փոխեցին որ էր (դարդ) եւ ղրկեն ի տեզի Նորա (դարդ) եւ զՄուրատ փաչան ի Գուտուսմէն եւս փոխեցին։

Սեպտեմբեր ամիս օր երկ։ Ուխտաւորքն երուսաղէմայ գնացին օրս։

Դ–ին կիրակի. Բարեկենդան Սուրբ Խաչի։

ԺԸ–իս կիրակի. Բարեկենդան. ի Սուրբ Սոփիա գնացաք եւ ի ճէպէխանեան, զերիրմս սրբոցն ուխտ արարաք։ (Գլ. Ր–ԼԸ ԻՒՈՒ Ե ՅՒ–ՓԷՐՒ)

... Քէ տարցէ ի քանու։ Եւ զայս տեսակ մեր և քարեկամաց մեր, խորհուրդ արարին եւ ասացին Քէ Լիցի գրամով, եւ քազում խօսս եղեալ ի միջի նոցա եւ սուպաշուն Բճ գուռուշ տվեալ եւ հագիս այնու կարացին պրծուցանել գնաս։ Բայց իշխանաց քաղաքիս եւ աքոռակալաց Քէ որչափ ազմուկ եղեւ, հա[րև]անցի գրեցաւ։

ԻԵ–իս օր կիրակի. տան Վարագայ սուրբ խաչի։ Մեր Տէր Յաչատուրն զգուստն իւր կարգեց. Տէրտէրն և մայրն իմ անդ գնացեալ ի հարսնիք. և Մղտեսին եւս գնացաք ի Ղասում փաչան հարսնիք Մովսէսի քրւերն։

Դշ. (28 Նոյ.) եկաք անտի։ Երեկոյիս ի Ջալըբ Ծովանէսին տունն մարդ նէրսիվէն եղ Քէ եկանիցէ ի վեր, եւ իմացեալ նոցա՝ փախեաւ նա, եւ տեսին զի

սանդուխն ի քաղաքացն էր եւ ի վեր եկեալն պէտք մանչն էր։

Ուրբաթիս (30 Սեպտ.) Մարի յղեալին հրաման տվին գի չնկեղեցի մոցէ։

Հոկտեմբեր ամիս օր Շաբաթի։ Հիւմէքլի էֆէնտին եկաւ ի Սէյէնիկու. եւ գնոխուսի տղան չնկեղեցի ե-գին։

Երկի (6 Հոկտ.). Կոկ վարդապետան եկաւ։

Ը-իս Շաբաթի սէյ եկաւ անձրեւի եւ ղօվանճլար քաղն Ա Բ տուն տարաւ եւ Աստուածածնի պաշչի պատն փլաւ։

Կիրակի (9 Հոկտ.). մեր Մովսէսն ի Պզտեսանցն եկան։ Եւ օրս մուհասէպէ առին ի Վարդանէն։

Բերկի (10 Հոկտ.). ընդ մղտեսի Տիւէնկին ի հարսանիք գնացաք, Մովսէսն կնքահայր եղեւ։

Ժէ-իս օր Բերկի[1]). Այվատն գպահծու տղին կարգեց։ Եւ օրս մեր Աստուածածատուրն կարգվեցաւ առեալ (բառը ընկած) երկրորդ պռոկաւ։

Գերկի (19 Հոկտ.). Մուպաչլին գՄուրբ Նիկողոս կոխեց եւ ճէրիմէ առաւ քէ շէնք չինեալ էք։

Ի-իս Երկի. Հոգեւորսիրի քղքիէն եկաւ աւրհնութեան։

Կիրակիս (23 Հոկտ.) Բրդի տղաքն՝ Հաչատուրն կարգվեցաւ։

Նոյեմբեր ամիս օր Գերկի։

Միւռուտ օր (2 Նոյ.) ՚ոծնանման եկաւ։

Կիրակիս (6 Նոյ.) գմեր Վարդապետի վէքիլն Մուրատա եւ գՄոզաքիայ Զէլէպին որդի խաճա Երեմիայէ Ամիրեցւոյ տարաք ի պատիւ ի Ղալաթիա։ Եւ երեկոյին

1) Կիրակի.

անգէն եկեալ ընդ Մզոնեսուն ի Պալատ գնացաք Մըզոնեսու սանկին՝ կարգել զնա եւ առաւօտուն (7 Նոյ.) ճկաք։

ԺԲ–ին օր կիրակի. ի Պահննց տունն գնացաք հնգտուք։

Դշի (16 Նոյ.). Մուրատ փաչան եկն ի Պուտումէ։

Ի–իա օր կիրակի. Բարեկենդան Բիանակի։

Եշի (24 Նոյ.). Քազաւորն ի հին պալատն գնաց կոյս ազջիկ տալով նմա յամուսնութեան։ Ալի չաւուշն մեր քազին ատակեցաւ։

ԻԸ–իա կիրակի. մեր Դրիգորի Եէրպէքճոյ փոքր ազջիկն մեռաւ։

Դեկտեմբեր ամիս օր եշի. Ամքեցի Սուքիատն գնաց։ Այգուցս քազաւորն ի գուրս ելաւ։

Է–իա Դշի. փոխանցին զմուստաֆա չաւր ազան, որ քազումս գանէր եւ յոյժ ատատիկ ծեծէր զդատս քրիստոնէից. եւ ետ քազաւորն ի ձեռսէն Քէնան անուն չէնկիչէր ազատի։

ԺԱ–ին օր կիրակի. Բարեկենդան Սուրբ Յակոբի։

Եշի (15 Դեկ.). մեր ատեան մեռաւ և մեր էֆէնտին եկն ի Մարայ։

ԻԸ–իա օր Շաբաթ. ոսն Դաւթայ մարգարէին եւ Յակոբայ առաքելոյն։ Եւ այս ատեկաւ մուֆտին Տաճկաց պահապին ի փառս խաւարային գնաին. եւ եկին ի տեղի նորին Ապուսուլյուտ գատէ Զէլէպի էֆէնտին։ Սովաւ եղեւ Ի անգամ։

ԻԲ–իա օր եշի. Բարեկենդան Յայտնութեան։

Շաբաթ (31 Դեկ.). մեր տան պատն փլաւ և Էֆէնտոնց տունն ակատն չինել։

(ՌՃԳ = 1654)

Յունվար ամիս օր կիրակի եւ Նոր Տարի։

Երկ (5 Յունուար)։ Ամառ լուսոյ առաւաւտեան երոցք եզեւ ի մեր փառն վերի գիհն, լուտ մարեցին գնաց։

Ուրբաթ (6 Յունուար)։ Ծնունդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։

Կիրակի (8 Յունուար)։ ընդ Տէրտէրին ի Ղալաթա գնացաք ի վարդապետի քովը։

ԺՆ–իս Կիրակի։ Բարեկենդան Առաջաւորի։

ԻՐ–իս Կիրակի։ քիւրէկն եկաւ։

Երկ (24 Յունուար)։ ամեր փուռն ոչինչացաք։ Օրերքս գրանոի եզեալ ապչիկն բազում գանիւք ուրացուցին։ Եւ Գազտատուս փաչան եկաւ՝ Մուստաֆան։

Փետրուար ամիս օր Երկ։

Երկ (2 Փետր.)։ մեք և Մզտեսի Տիլսկն ի Մզտեսանցն գնացաք բարեկենդան առնել։

Ե–իս Կիրակի։ Բարեկենդան մեծ։

Միւսում Երկ ԺԴ–ին՝ Տեառնընդառաջ։

Եւ միւսում օրս (15 Փետր.) մեր Տէր Գրիգոր աւագերէցն վազճանեցաւ։ գնացաք ի գերեզմանն։

Ուրբաթ (17 Փետր.)։ Առաջնորդն եկեալ ի Սուրբ Նիկողոս գատաստան առնել վասն Քիւրէկին։

Շաբաթիս (18 Փետր.) Տէրտէրն գնաց քստակ առնել ի չէֆէնտուն։

ԺԲ–իս օր Կիրակի։ Ոհան պարոնտէրն եկաւ չքոքէնու, անդ գնացի։

Ուրբաթիս (24 Փետր.) գնացին[1]) մէկ քանի երէց ի փաշային գուռն վասն եկեղեցւոյն, որ անդ ի մէջ

1) գնացի։

սիւանին տայ փաչան հրաման վասն չինուքեան։ Եւ անդ Մալէկ ազան զՄուսատաֆա ազան արհամարհէ քէ վասն է՞ր մտանես ի մէջ այսմ բանի. և վասն այսորիկ ոչ եզև, և այլ բազումս ջանացին ոմանք՝ երբեմն ներսով եւ երբեմն դրսով՝ քէ զայս կու առնեմ, և ոչ կարացին։

Մարտ ամիս օր Դ-ին։

Ե-ին օր կիրակի։

ԺՌ-ին օր կիրակի. Մէքէ տղաքն բաժանեցան։

ԺՔ-իս օր կիրակի. Մազկազրգ. Մուսալի տէֆտէրտարն ըմբռնեալ զՂաւսխանն Սարգիսն վասն մատնուքեան ուսմանն քրիստոնէի սոի՝ քէ անդ գրամ կայ պահեալ յուսմէտ Ճեացեալ՝ վասն չարուքեան և նախանձու, եւ նա ևդ ի բանտի եւ պահանջէր։

Աւագ Ուրբաթի օրս (24 Մարտ) քաղաւորն ի դուրս եկէ։

Քվին ԻՅ և Դ-ին Հայոց Զատիկ և Ճարուքիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ Մարտ ամսոյ ԻՋ-ին։

Դշի (28 Մարտ). Էսիլի քոռին համար ի Մուշնեցոյ քոմն գնացին, և ոչ է արարեալ գատաստան երիցանց, այլ աքառակալք նորին էին ժողովուրդք, ասացին քէ Առաք այսքան ըստակ եւ տվաք զժողովուրդս աւագերիցոյն Գրիգորի, եւ առին նոքա, եւ ևհաս եւ ոչ՝ մի ժողովուրդ այլ քահանայից։

Եւ այգուցս (29 Մարտ) ընդ էսկէրն կովեցան քահանայքն։

Եւ Երի (30 Մարտ) ընդ Աբտուլային քէ Այապիսի իրս գործէք եւ մեզ ոչ նայիք։ Եւ Երի գնացի մօտ ի վարդապետն և ընդ ազայոցն եւ նստեալ գնացաք ի գրատանս[1]) Վրանկոյ, որ Գօտան ասի։

1) գրատուն։

Ապրիլ ամիս օր Շաբաթ։

Կիրակի Նոր (2 Ապրիլ)։ Վարպետս ի Պատանեցն եկաւ. և օրս ի Ղուռուս չէչմէն գնացաք ընդ Պակիւն եւ ընդ Պատի Տիլմակիւն։

Բշի (3 Ապրիլ)։ Կարապետն և Թադէոսն[1]) և Պետի Ենգուսին ի Վայոցձոր Սուրբ Աստուածածինն գնացաք։ Օրերքս հիւանդացեալ էի։

Գշի (11 Ապրիլ)։ Էարբնէցի հիւրք եկին քանի մին եւ բերաք գնասա ի տունս մեր, մի օտայ նստեալ անդ մինչեւ տեսին զբանս իւրեանց և եկեալ գնացին Պազատատրն հանգերձ ամուսնասէն և գատրոմիշ և Պետին (դոչող)։

Կիրակի ԺԶ–իս ի Ղուռուս չէչմէն գնացաք ընդ Պետնսիւն յուխտս։

Միւռուտմ Բշի՝ ասաց Ի՞դ գՅէրտէրն ի մօտոյ վարպապետէն ըմբռնեալ տարան ի գուռ ազային յեղնկիչէրիք վասն գինեծախուց, որ յահէ նոցա փախեալ մտանեն յեկեղեցին յԱստուածածնայ գինի ունելով (քաս ճը խոչաճ) և անդ գոլով և Յէրտէրն իմ, գնասա պահեն ի ձեռաց նոցա. և գան նոքա ի ներս և պահանջեն ի նոցանէ որ անդն կան. և նոքա յահի չեալ ոչ կարեն խօսել. և Յէրտէրն իմ խօսի ՔՀ Աստ ոչ գոյ մարդ. եւ գնա ըմբռնեն ՔՀ Դուս գիտես, մինչև տանել գնա մինչ ի գուռս[2]) ազային եւ քէհեա յեղբուն. եւ խմացեալ բարեկամաց գայ՝ գիմեալ անդ ՆՅՈՐ ըստակ խարճեալ, մինչև եկին։ Եւ յորժամ եկին և ձայնեալ գպէտս նոցա ՔՀ Այս ի՞նչ եղև և ոչՀՔ

1) Քքան. 2) գուրս.

զփոզ խաբկին մեր, և նոքա եդին ի վերայ գուբ, քանզի անասունաց են, և չարահնի Հոռոմք ասեն թէ Զմանկունս մեր արգելեալ էք ի խուցս ձեր յառաւօտէ մինչ յիրիկուն եւ պղծեալ էք գնոսա. ի գառաւօտս եւ ի բոնաւօտս ասելիմք գերիցուհագ. եւ Տէրտէրն իմ անց ընդ (քառ ՛ը ՝ուբ-ոտ) և ոչ խոսեցաւ։

Մայիս ամիս որ Բ չի. տանեանման եկաւ։

Դ չի օրս (3 Մայի-) Յովսէփն և Տէր Յովաննէս և Բարսեղն եկին յէջմիածնայ։

Ե չի (4 Մայի-) Համբարձումն Տեառն մերոյ Քրիստոսի։ Եւ օրս ի յԱստուածածնին գնացի տեսանել զեկեալսն յէջմիածնայ[1]։

Է–ին՝ որ կիրակի Մեծահրաչն։

Դ չի (10 Մայի-). մեր տան մեծ պատի հիմն ձգեցին։

Եւ այգուցս (11 Մայի-) կոչնական եկաք վասն հարսանեաց ի փուռս քազաքիս և պրսին։

Եւ Տարաք (13 Մայի-) ի խանութս չուրչ եկաք։

Ի Ա–ին կիրակի. պատրաստուքիւն հարսանեաց(*) և կէս աւուրս գնչանն աւրհնեցին[2]) քահանայք մեր հանդերձ վարդապետաք ի Սուրբ Նիկողոս և վարդապետն քազում պատուէրս ետ նոցա ահացուցանելով քէ կռիւ և մի խոսս ոչ առնելով՝ խազազութեամբ տարէլիք գՀարկն ձեր, որպէս սովոր են ումանք առնել ապմուկս և կռիւս ընդ միմեանս փոքր ինչ իրաց։ Եւ էր անդրև մեզմագոյն։ Ը որ է ի Սուրբ Հոգոյ գալստեան և յի-

1) յէջմիածնոյ. 2) աւրհնեաց.

(*) երեմիա Չէլէպի քևե որոչ չի գրեր՝ բայց հաւանաբար իր իւղ պատկի նկարագրութիւնը կ՛ընէ այստեղ. հետաւոպէս ան կ՛ամաւնանայ 1634 Մայիս 22ին երեսուչաբթի, նոր քևակոխած իր կեանքի 18րդ տարին, ինած ըլլալով 1637 Մայիս 13ին։

չասակ Կոստանդիանոսի քաղաւորին և Եղիայի Կիրակի ասի աւուրս։ Եւ երեկոյի ժամուս, որում գային յամենայն կողմանցն հրաւիրեալքն ի հարսանիս՝ և տուն ետես գալէ, վարձկով գնա, անդ առնելով զընդիրիս մեր։ Եւ սկսաւ առնել անձրև մեծ՝ մինչև յառնել հնգետաց. ոչ կարացաք նստուցանել ի պարտիզն անդ, այլ նստան ի տունս և ի քախտս տանցն այնմ մի ի վերայ միոյ՝ հրաւիրեալքն ամենայն։

Եւ առաւօտուս Բշի (22 Մայիս) պաշտօն արարեալ վարդապետացն և քահանայիցն յեկեղեցի Սրբոյն Նիկողայոսի և զպատարագն արգիլեալ, և մեր հասեալ անդ ամենայն հրաւիրակօք անդ ի Մուրթ Նիկողայոս, և ձայնեցին զվարդապետքն յեկեղեցին, յորս էր Ծովաննէս վարդապետն Մուշնեցի՝ առաջնորդ և վերատեսուչ այսմ նահանգի և Գաբրիէլ վարդապետն Նըւիրակ Սուրբ Էջմիածնի, և կրօնաւորն սրբասնունդ՝ Տէր Ծովաննէս եղբայրք և աշակերտակից սոցին՝ և շինազն վկայարանի Սրբոյն Հռիփսիմեայ և Գայիանեայ, զոր և ի ժամ հիմնարկութեան յայտնեալ լինին[1]) Ընդխարք սուրբ կուսանացն մեծաւաքանչ հրաշիս, մինչ էր Փիլիպպոս կաթողիկոսն ի քաղաքս մեր, որ և սուրբ հարք և վարդապետք ուխտին և վանից էջմիածնի առնել տրակ և նամակ ողջունի և երկրպագման սուրբ հօրն Հոգեւորտիրի և ծանուցեալ քէ Ակոպիսի հրաշիս մեծի յայտնեցան[2]) Ընդխարք սրբոց կուսանացն Հռիփսիմեանց. զի և էր օրս յիշատակ և տօն նոցա, որ և սոցին բարեխաւսութեամբ բարերարն Քրիստոս հնգետ ծաւալմամբ զընորհս ողորմութեան իւրոյ յիւր հաւատացեալսն և մանաւանդ ընտրեալսն, որ կամք հանդէպ յահեղ սուրբ պատարագիս, ամէն։ Եւ կային անդ միաբանք և ուխտից և քահանայք և ժողովուրդք

1) յինի։ 2) յայտնեցաւ։

յելելոցն քաղաքիս. և յետ սրբոյ պատարագին տա-
րան զմեզ մինչ ի գրուռնս եկեղեցոյն չարաբանաւ, և
անդ ասացեալ վարդապետացն զՀայրդ մերն և գտա-
նալ։ Եւ կրկին ասացեալ չարաբան քահանայիցն եւ
գպրաց մինչ ի գրուռնս գրսին, և ի մերձ լինել սահ-
մանացն մեր, ևս քան զնա քարձեալ գնային իւրեանց՝
մինչ ի տունն յորում նստէին հրաւիրեալքն։ Երեկոյին
ժողովեցաք զբռռնիկն՝ որ օժիտս. և յայսմ երեկոյի
Պալաքիցիք եկին։

Եւ Գշի (23 Մայիս) երեկոյին կրկին հրաւիրեալքն
եկին ամենեքին՝ նստեալ մինչ մօտ ի լուսին, և եկեալ
գնացին մի մի իւրաքանչիւր տեղիս։

Կիրակիս օր սմսոյ ԻԸ էր։

Ծուռնիս սմին օր Եշի։ Ի Պալաքիայ գնացի առ
վարդապետն՝ տեսանել զնա։

Դ–իս Կիրակի. քարեկենդան Լուսաւորչի։

Եւ ի միւս Կիրակիս (11 Յունի) զմեր Մզտեսի Տի-
լէկի զգուստրն կարգեցաք և ի պսակ գնացաք ի Սուրբ
Նիկողոս, և յետ պսակին մինչև ի ծովեզրն եկեալ՝
ի նաւի եղաք գնացաք և գարձաք։

ԺԶ–իս[1]) օր Ուրբաթիս՝ խաբրանն եկաւ։

Երեկոյի Շաբաթիս (17 Յունի) Տէր Մեկքիսեդն ընդ
Տէր Եսայեսուրն և ընդ Աստուածատուրն կռվեցաւ
բազումս։

Եւ Կիրակիս (18 Յունի) հարանիք գնացի Շեհրենց
Յակոբին։

Եշի (22 Յունի). Մովսէսն մեր ի Մզտենցն եկան՝
ձայնել գնացաք։

ԻԵ–իս քարեկենդան Վարդավառի։

Ծուլիս սմին օր Շաբաթ. նաւակատիք Վարդա-
վառի։

1) ժէ։

Բ–իս Վարդավառ. Մղտեսին մատաղ արար, անդ գնացաք։

Դշի (4 Ց–ի–ե). լուսինն նոր էր։

Յաճկունքն Եշի (6 Ց–ի–ե) ըմբռնեալ զռամազանն։

Ք–իս օր Կիրակի. ամենեքեան եկեալ գնացաք ի Ղալաքիա, տուն Մովսէսին մեր. և եկեալ գնացաք ի գերեզմանեն. Մղտեսին և Տէրտէրն անդ ի տունս գարձեալ և մեք անդ Ճաշեցեալ. առաւօտուն (10 Ց–ի–ե) գնացաք ընդ նոսա ի Քնհատխանան և երեկոյիս ի տունս մեր եկի։

Եշի (13 Ց–ի–ե). փոքր Ոհան վարդապետն և Տէր Յովաննէսն ի մեր ժամս եկին, և Յովաննէս վարդապետն Շաբաթ երեկոյիս (15 Ց–ի–ե) և Մղտեսին մեր հաց և անգան բերեալ նոցա. և յետ պահու մնչ եկեալ գնացաք։

Եւ առաւօտուս ԺԶ–ի օր Կիրակի. ժողով արարին Տէր Յովաննէսին էջմիածնի։

Եւ այգուցս (17 Ց–ի–ե) եկեալ գնացին վարդապետքն ի Մուրթ Գէորք։

Եւ Դշի օրս (19 Ց–ի–ե) մեծ Ոհան վարդապետն եկն ի Հինայ նուիրակութենէ։

Եշի օրս (20 Ց–ի–ե) բռնաւորք Բ գող կախեցին ի Գարմազափուն։

Եւ Կիրակի օրս ԻԴ–ի՝ Հաճի Ղուբտն զգուստն իւր կարգեց և նա անդ գնացի ի հարանիք։

Եւ Դշի (26 Ց–ի–ե) մեռաւ գուստր Զարգարին. ի գերեզմանեն գնացաք և անտի մեռս ի վարդապետան գնացաք ի Մուրթ Գէորք։

Եւ Կիրակիս (30 Ց–ի–ե) Զաւտար եպիսկոպոսն ի մեր եկեղեցին եկն վասն ժողովի, և էր անձրև։

Աւգոստոս ամիս օր Դշի. օլօֆէն եկաւ Տաճկաց։

Երկրորդում օր Դշի (2 Օ–ի–ե). արեգակն խաւա-

բնցաւ. ի Զ ժամէ աւուրն մինչև Ը–երորդ ժամն, մինչև աստեղք երևնցան և գի չուսինն ևս ծնունդ էառ։

Ուրբաթի օրս (4 Օքտ.) գՂաւուխճի Մարգիսն հանգցին ի գնասանէն քաղում ջանիւ և գրամով։

Շաբաթ (5 Օքտ.). Գայրամ Տաճկաց։ Օրս ի յՈւսկիւտարն գնացի մօտ Յովհան վարդապետն մեծ, գի գնալոց էր։

Զ–ին օր Կիրակի. բարեկենդան Աստուածածնի։ Վարդապետն ի Մուրթ Նիկողոս եկն վասն Տէր Յովհաննէսին էջմիածնայ՝ ժողովի։ Անդ գնացաք և գՔարտեզ եղբայրն իմ առաք և գնացաք ի Ղուզղունճուխն հետ Մահտեսի Եաղուպին և ընդ ոտայոց նորին՝ և եկաք։

Բ–չի օրս (7 Օքտ.) յետին օր Գայրամի։ Ցետ կէս աւուրն երոցք եղև ի ճիպալուն, և ընդ սոյն ժամու Գաբրիէլի ոզան ծնաւ։

Գահոցս Ուրբաթի (11 Օքտ.) Աստուածատուր վարդապետն և Յովհաննէս վարդապետն ի յԱստուածածնին ի մէջ խոցին ժողով արին վասն (Ռեչէ)։

ԻԱ–ին օր Բ–չի. Երուսապէմայ ուխտաւորքն գնացին ընդ Աստուածատուր վարդապետին։

ԻԶ Շաբաթ օր. գուլումճի արհեստաւորքն ամենայն քէֆէուռճ արարին ի Գէհատխանան։

Ին Կիրակիս (27 Օքտ.) անձրև և ցուրտ արար։

Բ–չի (28 Օքտ.) երեկոյին եկան։ Բ–չի առաւաւտուս յանցս ճանապարհին ի Զ տեղ մարդիկք էին գլխատած։ Ցաւուրս յայսոսիկ խիստ մահ կայր. ամսոյս Ժ և Ը–էն սատկացաւ։

Սեպտեմբեր ամիս օր Ուրբաթ։

Շաբաթի օրս (2 Սեպ.) մեր Ցարութիւն Զէլէպուն և Տէր Գասպարին Աստուածածնայ[1]) ոզաքն մեռան։

1) Ջեաժնոյ.

Դշխ (6 Սեպտ.). Էջմիածնայ Տէր Յովաննէան գնաց։

Ը–իս օգ Ուրբաթ. տօն Ծննդեան Սուրբ Աստուածածնին։ Օրս ի փուռն գնացաք և հատ արարին և գՎէհրէան ի տէզկեան եդին և նա և։

Կիրակի Ժ–ին՝ բարեկենդան Սուրբ Ծայէ։

Ի–իս (11 Սեպտ.) Ոսկան վարդապետն ի չեկէզեցիս մեր եկն. և օրս գպատիւքերքն փոխեցին։

Ժէ–ի օր Կիրակի. Սուրբ Ծայէ։

Դշխ (20 Սեպտ.). Զաքարիա Ղալֆայի տգան մեռաւ՝ արծաթագին։

Եարաքի օրս ԻԿ–ի մեր Ոհանէ կինն մեռաւ և ի ժամ տարաք և այլ և ս ե ննջեցեալք բերին ի ժամ և չարեցաւ կարգաւ ի գաւիթս եկեղեցոյն։ Եւ ո՛վ կարէ պատմել գպատս պայս, որ եղև յայսմ աւուրք, կամ գտարակուսանս քոզաքիս, և գսատանուէն մեծամեծաց և փոքունց ո՛րպէս ճառեացուք. զի մարդ եղին բռնաւորք յամենայն գրուն քաղաքիս և համարեցին զգիս մեռելոցն յաւուրս։ Ի քրիստոնէիցն և յայլազգացն Ի և Դ ճ և Ը եղեալ. և ի մեռելոցս քնաւ ոչ գըտանիւր մի ծեր, այլ էին պատանեակք և երեխայք, մանուկք և երիտասարդք, որ և առհասարակ սոսկացաւ գողալով ամենայն քաղաքս ի մահառաջամբ ցասմանէս։ Եւ այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն մեզաց մերոց ըստ մարգարէին Դաւիթ. որ և ազաչեմք գամենայն սուրբս, գաբրիէլն և գպօղոս նոցա միշնորդ ունելով, առնելով ընդ իւրեանս գՍրբուհի Մայր Աստուծոյն և բարեխաւսութեամբ նոցա գքաղցր մինքէ քաղցրն և քաղցրասցի գքաճն ի վերայ ասեղծուածին իւրոյ և բարձցէ պատիժ պատուհասին։ Ամասացեն երկինք և երկիր՝ եղիցի եղիցի. ամէն։

Կիրակի (24 Սեպտ.). բարեկենդան Սրբոյն Գէորգոյ. և ի Մղտեսի Տիրէկենցն էաք կնքտուք վասն գաւառին։ Օրս Տէր Ոսկանն յԱստուածածնին գնաց։

Բ–ի (25 Սեպ.). քրիստոնեայ գաղութ եղած պատերազմէն։

Գ–ի (26 Սեպ.). վէպերի լեզուն կապեցաւ իտալերէնէ և հիւանդ էր։

Շաբաթի օր (30 Սեպ.) գՅէր Յովհաննէս բերին իւրեանք եկեղեցւոյս մէջ ժամեն։

Հոկտեմբերի օր Կիրակի առիւ. տան Վարպետ Սուրբ Խաչի։

Բ–ի օրս (2 Հոկ.) երկաթ ի տանէն վառն չինուելու և օրս սկսան քակել։

Գ–իս՝ օր Գ–իս. հիմնարկեցաւ տուն մեր և օրս առաջի ձայն էր։

Ը–իս՝ օր Կիրակի։

Եր–իս օրս ԺԲ–իս առաւ՝ պայրամ արարին Տաճկուհիքն՝ Հանիլեար։

ԺԵ–իս օր Կիրակի. Մզտեանին մեր ի Ղալաթա գնաց սան առնել։

ԺԸ–իս օր Գ–ի. մանգուլ արարին գՅէվրիչ Մուհամէտ փաշան և եգին գայմախամ գՄէլէկ Ահմէտ փաշան և ուղարկեցին գմօհրն ի Շամ առ Իփչիրն՝ վէզիրութեան, զի այս արհեստիս բերցին գնա ի Ներքս։

ԻՌ–իս օր Կիրակի. մեր Յօճա Աստուածատուրի տղայ Թօրոսը կարգվեցաւ։

ԻԶ–իս օր Եր–ի. Ղատում ասի քսա քառի տանկի։

Շաբաթ օրս (28 Հոկ.) տօնանման եկաւ։

Նոյեմբեր առիս օր Գ–ի։ Օրս Ջաւտար եպիսկոպոսն ի մեր ժամն եկաւ։

Եւ Կիրակիս (5 Նոյ.) ժողովք արար վառն իւր. և օրս էր հարանիք Կիրակոսին։

Այգուցն (6 Նոյ.) տարեալ գնա պատկեցաք ի յԱստուածածին։

ԺԲ–ին օր Կիրակի. հաղորդիք Մինասին. ի Սուրբ Նիկողոս պատկեցաք։

ԺԳ–ին օր Կիրակի. Ցիանաձի քարեկենդան։ Օրս Զաքրէյ Ղալֆան մատաղ արար և զԱռաքելորդն ի մեր ժամս ձայնեաց։ Եւ օրս չու եղև քէ կաթողիկոսն Սբոյ վազճանեալ և եղեալ են ի տեղի նորա զԹորոս վարդապետն Սեբաստացի։

ԻԶ–ին օր Կիրակի. զՍուրբ Գէորգայ կէտուկ Յովհաննէն ձեռնադրեաց տէրտէր. և օրս կէպուլի եղբօրդոյ Մահակի հաղորդիք գնացի, և անդ էր Տէր Յակաուրն մեր, ի մեծ իւր նստեցոյց պատուով։

Դեկտեմբեր ամիս օր Ուրբաթ։

Դ–ին Կիրակի. Սուրբ Նիկողոսու Տէր Աւետիքի որդոյ հաղորդիք գնացի և գիշերն ի Սուրբ Նիկողոս գացի, ննջելով անդ ի տան։

Բ–ի օրս (4 Դեկ.) ի նոր տուն եկաք և զվարի տունն ևս ձեռ արկաք չինել՝ Ա Բ տուն։

Գ–ի (5 Դեկ.). մեր Աննան մեռաւ՝ արծաթագին Մզեհասուն. և օրս յՈւսկիւտարու Տէր Աստուածատուրն վազճանեցաւ։

Շաբաթի օրս (9 Դեկ.) Ցղուքիւն Աննայի գԿոյան Մարիամ։ Օրս Սուրբ Գէորգայ Տէր Մարգիսն վազճանեցաւ և մեր Գահէ փոքր տղան մեռաւ։

Կիրակի ԺԱ–ին՝ մեր Տէր Ազարիայի տղան մեռաւ։ Բարեկենդան Սուրբ Յակոբի։

ԺԵ–ին օր Ուրբաթ. եղիազար վարդապետն եկն յՈւսկիւտարն, և լըւեալ մեր անդ գնացաք ամենայն քարեկամօք. մինչ յերիկուն գայլն որք լըւանն, և անդ կացաք զգիշերն և ելեալ գնացաք ի բազանիս և անտի ի ժամ (16 Դեկ.) պաշտօն արարեալ և մատաղ արարեալ վարդապետին։ Կացաք օրս և մեռ յերեկո–

չին եչեալ ասա եկաք. և երեկոյին ի կիրակամուտ գնացաք ի տուն Պակէ։

Կիրակի ԺԷ–ի՝ գնացաք յՈւսկիւտարն մատ Վարդապետն և գիշերին ի հարանիք Պօղոսի քուրոյն գնացաք և եկաք մատ ի Վարդապետն։

Եւ Դշի (19 Դեկ.) ապա եկաք ի տեղիս մեր և զՎարդապետն մեծաւ պատուով առեալ տարան ի Սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցին։

Եւ այգուցս Դշի (20 Դեկ.) ի Սուրբ Նիկողայոս քերին։

Շաբաթ օրս (23 Դեկ) տօն Դաւթայ մարգարէին և Յակոբայ Արգարոյն։

Կիրակի ԻԴ–իս։

Երկս (28 Դեկ) բարեկենդան Տեննդեան։

Կիրակի ԼԱ–իս՝ Յարքրիէլին մեր ազգին մեսաս։

(ՌՃԴ = 1655)

Յունվար սմին օր Բշի. Կազանդ և Նոր Տարի։

Ե–ին օր Զշի. երեկոյին Ճրագալուց. ի Սուրբ Նիկոզոս էաք. Վարդապետն պատարագեց։

Այգուցս Զ–ի օր Շաբաթ. տօն Յայտնութեան Քրիստոսի։

Բշի օրս (8 Յունուար) Առաջնորդն զմեր Վարդապետն ի պատիւ տարար յԱստուածածին։

Ուրբաթ (12 Յունուար). գիտուս աւրհնել գնացաք։

Շաբաթի օրս (13 Յունուար) Տէրտէրն գնաց ի Քօփ–գափուն՝ Տէր Ղազարի փեսի յընքրիսն։

ԺԴ–իս օր Կիրակի։

Գշի (16 Յունուար). մեր Մինաս պալէ մօրքուրն

մնուաս. ի գնրնգմանեըն գնացաք և ընդ Շէբպէքճոյ Գրիգոր պալէ գնացաք ի տուն Պապտասարին տեսանել զնա, զի հիւանդ էր. և անտի եկեալ նս մոյ ի վարդապետան մեր ի Սուրբ Գէորգ անդ կալով զգիչերն։

Եւ առաւօտուն (17 Յունուար) եկեալ եկն ի տահմանս իմ։

Երկս (18 Յունուար) հիւանդքն եկին ի տանէն մերմէ։

ԻԱ–ի օր կիրակի։

Բ–ին (22 Յունուար) մեր վարդապետն ի յԱստուածածնին եկն։

Գ–ին (23 Յունուար) ձիւն եկն մինչ ի (Ընդէ)։

ԻԸ–ին օր կիրակի։

Փետրուար ամիս օր Երկի։

Դ–ին օր կիրակի. բարեկենդան Առաջաւորաց։ Երեկոյին մաս ի վարդապետն էաք։

ԺԱ–ին օր կիրակի։

Դ–ի օրս (14 Փետր.) Տեառնընդառաջ։ Երեկոյին անդ էաք և առաւօտուս ինք պատարագեաց և գՏէր Գրիգորի որդին սարկաւագ ձեռնադրեաց։

Երկի օրս (15 Փետր.) եկն Իգիւրդ փաշան մեծաւ և բազում ամբոխիւ ի յԱսկիւտարն, և ի գիշերին ձայնեալ գնա քաղաւորն յազգրանս իւր և բազում խոստ ավեալ միմեանց՝ արիացուցին գնա երգմամբ քէ Քրիստոսմեանցն քոց քրիստոմի և բարեկամացն քոց բարեկամ. զոր ինչ և կամիս՝ ասա՛։ Եւ մուֆտին և Մուրատ փաշան առաջի նորա անկեալ երկնեկուքիւն առնէին. նոքա մուծեալ գնա առ քաղաւորն և նա ընծայեալ գնա։ Եւ գնաց յայնժամ յԱսկիւտարն և քաղաքս ամենայն սասանէր ի մեծամեծացն, և ոչք կային ի վերայ իշխանութեան ի մեծ ահի էին՝ քէ գինչ առնելոց է նա նոցա։

Եւ Շաբաթի օրս (17 Փետր.) Մզտեսին առեալ գմեզ

գնացաք մեռ ի քէրգի պալչին փաչայի, վասն զի ծա-
նօքացաք ընդ նմա ի յերուսազէմ յայնմ ամի որ և
մեք անդ էաք։ Եւ յայսմ ժամու քազաքս ամենայն
ընդ առաջ գնացին վէզիրին, ծառայք քազաւորին
պիւրհանց գկերպս գգինւով. ալայ արաբեալ մեծա-
մեծացն և ուլամայիցն, պարոնացն և վուզարայիցն
պար առեալ առաջի նորա գաս գաս բերեալ մուծին
ի քազաքս և երգիլք առաջի նորա երքեալ գովասա-
նէին [եզա]նակաւք։ Այսպիսի փառօք և մեծ պատուով
և յանցս հանապարհին որ անցանէր՝ ամբոխ քազաքիս
ամենայն եկին ի տեսանել զնա. և մուֆտին երքայր
ընդ ձախակողմն՝ նորա ձիոցն հասասարեալ։ Այնպիսի
մեծաւ տեսլեամբ եկն յապարանս իւր, զոր յառաջա-
գոյն զարդարեալ էին վասն նորա, և տալով զնա Ա-
յիչէ սուլքանին որ անդ լինէր, զոր ի վազուց խոսեալն
էր քոյր Սուլքան Մուրատին և Իպրահիմին։ Եւ զօրքն
ամենայն ցրուեցան և ամենայն ծառայք և մեծամեծք
գնացին իւրաքանչիւր ի տեղիս։ Երեկոյիս յայսմ զօր
եկաւ։

ԺԸ-իս որ կիրակի. զոէֆտէբտաբուքիւնն նա Ա-
լի քհեհային Տէվբիւլի և զառաջին տէֆտէբտարն առ
ինքն արգիլեաց և պահանջեաց գրամ ի նմանէ և նա
գտեալ 2 քսակ և բերել նա և հաուր ի վէզիրն և վէ-
զիրն զամենևսեան այրեալ։ 2 քսակէն և ծ քսակ
արծաթ եկ միայն։ Եւ յայնմ գիշերի զնա նա ի ձեռս
գահճացն սարուճայից, որ զբազումս չարչարեալ և-
զէգն խազացուցանելով ի մատուռնս նորա. և առաւօ-
տուն տարեալ զնա ի բերդն եդին։

Եւ Բշիս (19 Փետր.) մեծ տիւանն արարեալ վէզիր-
րին, և Մէլէկ Ահմէտ փաչային հաուր գվան և Մու-
բտարին գՊ (պուդա), և Ղաթըրճի օղլուն գՍիլիհտարա,
քանզի և սա ընդ նմայ էր յորժամ եկն, և միւս նա
Հասան և Քիւրտ Մէհէմէտ ազան՝ սոքա էին նմա հա-

աստարիմքն, ի վազուց հետէ ընդ նմա չրջիլ յամենայն տեղիս միաբամ և միախորհուրդ։

Շաբաթ օրս (24 Փետր.) Յովանէս վարդապետն պատիւ արարեալ քէչդի պաշուն ի Սուրբ Նիկողոս երգով քնարաց, նստան ի խմել մինչ չրիկուն։

Ին–իս՝ Բուն Բարեկենդան։

Դչիս (28 Փետր) գՇամի գաւէն հափս արար, որ էր ուչիզ, և գինչ ևս ունէր գանձ և արծաթ՝ գամենայն ի նմանէ կողոպտեաց մինչև զձիսն, և զըզգակ նորին ի ծախ հանել ետ և առաւ գամենեսեան առ ինքն։ Եւ յետ աւուրց մնչ հանեալ գնա ի քանուէն բազումս չարչարեաց, քէ գինչ ունիցի՝ ասացէ. և ապա գնա մերկ և բոկ արարեալ՝ ասատիկ հրամանաւ ասաց ոչ Ճալ յերկիրս այլ, այլ կորնչիցի յերկիր հետի, և նա փախ սկսեալ գնաց ի Պետպէ։ Եւ ոչ եսպան գնա, քանզի և ազգմասիրա էր և ոչ զոք եսպան, բայց որում ոխ ունէր՝ զայնոսիկ

Մարտի ամիս օր Ե չի. մեր Վարդապետն ի Հրեշտակապետ գնաց։

Դ–իս օր Կիրակի. գտէՓտէրոսն քչից և մարդ ևդ, որ հասեալ մեռ ի Կէկիպիզէ, որ ըմբռնեալ գնա մերկացուցանելով և ի ծառն կապեն և ինքեանք նըստին առ ծառով միով և մուխ խմեն. և նա անդ կապեալ Ճալ ի միւս ծառն ձեռակապ և մերկ և ձիւնն ի վերայ գալով։ Եւ ոչ եղեն սպանել, այլ նստին եՔէ ոք հանդիպի՝ գնա ըմբռնեացեն զի նա խեղդեացէ։ Եւ յետ մեծ պահու մնչ գայ անդրուստ մի հացածախ հոտամ՝ բարձեալ զհաց իւր տալոով. գնա ըմբռնեալ բերեն և գնեն ի ձեռս նորա պարան զի քարչեացէ գնա խեղդելով. և նա ապազակէ պազատելով Քէ Ջեմ կար այդմ իրի. և նորա հարկանեն առչառաչլօք և փայտիս զի քարչեացէ. և նա քարչէ և ոչ կարէ խեղդել,

պի չէ այնմ իրի համառաւ։ Եւ ևս ոչ֊փոխբառացին յոյժ տանջեալ ասէ թէ Քո՛ղէ՛ք պի ևս պիտ սպանեմ, և ոչ Քոզուն, այլ հարկանեն գհացածախն՝ թէ քաբշեացէ։ և նա ոչ կարէ խնդրել։ Եւ նա յոյժ տանջի յայսմանէ, ապաղաչէ մեծաւ պատաչմամբ թէ Թո՛զ տուք պի ևս սպանեմ պիս. քակեալ գձեռս իւր, տայ քաշելով յերկու կոզմին պարանոցին և խնդրի խնդճ մահուամբ ի փառս գործակցին իւրոյ առտանաչի։

Ուրբաթ օրս (9 Մ֊բփ) վէզիրն թէպոխ չուրչ նկ։

Եւ այգուցս Շաբաթ (10 Մ֊բփ) քագաւորին ըն . . . առ . . . (բառերը ներքոյ)։

ԺԱ֊ին կիրակի։

Բչի (12 Մ֊բփ). Նէվռոզ առի ըստ բառի Յաճկաց։

Եչի (15 Մ֊բփ) սպանեաց գՂուտաչէն քէհեա մէչէկ Ահմէտ փաչային և գմէկհէմէտ էֆէնտին։

Շաբաթ (17 Մ֊բփ) Յոհաննու (Երուսաղէմայ հայրապետին). չուրչ գայր թէպոխ։

ԺԶ֊ին օր կիրակի. ի Հրեչտակապետ գնացաք մատ առ Վարդապետն մեր։

Գչի (20 Մ֊բփ). գարնանամուտ, և մեր Վարդապետն ի Ղալաթիա գնաց ի Մուրթ Լուսաւորիչ։

ԻԸ֊ին օր կիրակի. Քէքիրատզու Տէր Պօղոսն ի մեր եկաւ։

Բչի օրս (26 Մ֊բփ) գղաւտին փոխեցին գմեծն և դգին ի տեղի նորա գորդի մուֆտուն այժմ։

Ապրիլ ամիս օր կիրակի Լուսաւորչի. Մղտեսին հաց արար ապքատաց։

Բչի (2 Ապրիլ). չէհր էմինէ մանգուլ եզած ապան Նեզացուց գմեզ վասն ցորենոյն, գոր տվեալ և գըստակն առեալ. այժմս ասէր թէ Ոչ առի գըստակն, և աստ և անգ տաներէր. և ստպիք արարաք առաջի փաչային, և գնաց նա ամաւքայից։

Դէյս (Ա Կորնթ.) նոր գաղին գալ եկաւ. և օրս ըզ-
վտահացի տալ Գաթմանդին հանեցին ի քրիստոնէն եօ
գուռուշով բազում աշխատ. և ըսկսան ի քրիստո-
նէիցն ժողովել յամենայն տեղիս և յեկեղեցիս, բա-
զում ջանիւ հազիւ քնքնացուցին զպարտս գրամին։
Այս ըմբռնեցաւ ի ժամանակ Տէվրիշ Մէհէմէտ փաշա-
յին, վասն զի եկեալ սա գնալ ընդ գնացողացն ի տեղի
խոր, քանզի աստ պանդուխտ էր, և ի գնալն տվա-
րուքիւն է ամենեցուն զի զկերպս փոխեն ի տաճկի
կերպ, վասն զի ոչ ոք խոսեսցի ի հանապարհին և ան-
երկիւղ լիցին։ Սա այլ ըստ այսմ բանի՝ փոխեալ էր
զկերպն աստ ի քաղաքս և ընդ անցանելն յՈւսկիւ-
տարն ի մէջ նաւին նոյն ձևովն էր, և ընդ սմա կան
հանապարհակից Տաճկուհիքն մտեալ յայնմ նաւի. և
խոտացեալ Տաճկացն յապտմանէն աստանայի գհայու-
քիւն նորա և ըմբռնեալ գնա ի նոյն կերպին, գար-
ձուցեալ գնա յետս առ քաղաքս և թողոք բարձեալ
առ հասարակ ամենայն ռամկաց Տաճկին. անհաւա-
տիցն կուտելով ի վերայ նորա և բերին գնա առ վէ-
զիրն։ Տեսեալ վէզիրին յայնմ հասակի վայելուչ եւ
չքնաղակերպ, ասէ նմա քէ Դուս լ՞նչ ես կամ յո՞ր հա-
սատաց. և նա պատասխանեաց քէ Քրիստոնեայ եմ։
Եւ գիա՞րդ յայդմ կերպի ես. եւ նա ասէ. Վասն
ահի հանապարհի այսպէս արարի։ Եւ վէզիրն ասէ.
Եւ գի չաւ կերպ է՝ կացցէ արդ ի վերայ քո և ուրա-
խիր գՔրիստոս և գարժ[իր] յօրէնս մեր. տացուք և
այլ քեզ մեծութիւն, որպէս գի բարւոք վայելես-
ցես գկեանս քո։ Եւ նա ասէ. ՋՔրիստոս իմ ոչ ու-
րացայց երբէք գաշխարհս և տայցես։ Եւ վէզիրին ի
բարկութիւն շարժեալ, հրամայ տալ գահճացն գի հար-
կանիցեն գնա ի վերայ ոտիցն և որովայնի անհամաբ,
մինչև ասել բազմաց քէ մեռաւ. և ապա վէզիրին
տեսեալ գայն, յղեաց առ մուֆտին գչարչարեալն՝ և-

քէ նա սրսայցէ վնա բանիւք և ուրացուսցէ։ Եւ ա-
ռնայլ տարան վնա առ մուֆտին, որ էր Գահայի ա-
նուանեալ այր ժպիրհ և ժանգագործ, զոր և նա բա-
զում հնարիւք ոչ կարաց դարձուցանել վնա ի հաւա-
տոցս Քրիստոսի. վասն որոյ և իմացեալ զայս վէզի-
րին, կրկին մարդ առաքեաց առ մուֆտին զի տացէ
ֆէթվայ զի սպանցեն վնա չարաչար. զի այս էր օ-
րէնն նոցա, զի առանց մուֆտոյ ֆէթվային զմարդ
չէին սպանանր։ Եւ մուֆտին ոչ նա ֆէթվայ, այլ ա-
ռացեալ քէ Այսմ բանի ոչ լինի սպանման ֆէթվա,
այլ տացեն վնա ի նաւս պատերազմաց։ Եւ վէզիրն
ավեալ վնա անդ ի նաւն զի քի քարչեսցէ անդ կա-
պանօք երկաթի, և ընդ ծառայիցն զամենայն գծանր
ծառայութիւնն կրեսցէ։ Եւ նա գնաց յաժարտար և
անուն սրտիւ վասն սիրոյն Քրիստոսի։ Եւ յետ աւուրց
ինչ եղեալ գնացին նաւքն[1] ի պատերազմն, և նա ևս
կայր անդ ի չարչար[անս] ևս մի ի քի քաշող[աց]։
Եւ շատ ջանացին վերծուցանել վնա հայրն[2] և եղ-
բարքն որ աստ էին և ոչ կարացին, այլ գնացին ի
պատերազմն և նա էր ի մէջ նոցա անատանելի չարչա-
րանացն համբերեալ։ Եւ յետ պատերազմին որ եկին
Տանկունքն, և նա ևս ոչխ էր Ճեացեալ, զոր և վէ-
զիրն ևս ատեալ էր և յետ նորին մէչէկն էր եղեալ
և յետ նորին Իֆչիքս, որ այժմ է։ Գնացին հայր[3]
սորա և եղբարքն առ մուրատ փաշան, զոր էր նա
զաֆուտան, ծանուցին. և նա ևս զայս իմացեալ ա-
սաց քէ Զի բարի եղեր այս. գայցէ այժմ, զարձցի
ի հաւատս մեր և զինքն առնիցեմ ինձ մի հաւատա-
րիմ։ Այլ և նա ևս բազումս չարչարեաց ի ծանր և
յանարգ ծառայութիւնն, արկանելով անդ ի բանտս
գերելոցն և չատ գանելով ջանաց քէ Զհոռմս իմ

1) գնաւքն. 2) հայրքն. 3) հայրք.

պարծցի, և ոչ կարաց։ Այլ ազգականք նորին յայս կոյս և յայն կոյս Մուրատին ազիզս յղել տային, հա- պչս. քէ զսիրա նորին հաչտեցուցին զի փրկեսցէ զնա. և ամենայն նմա գրամս՝ փրկեցցին յայնմ պատուհասէն չնորհս. և ազօրմուքեամբն Ծեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։

Եաթաք օր (7 Ապրիլ) Եւեսիք Սուրբ Աստուածա- ծնին։ Եւ կրկին չէնր էմինին մարդ առաքեաց ի վե- րոյ Պզանսուն զի ի տիւանն երքիցուք. և եկեալ գնացաք ընդ նմա և մեք, և առաք ի վէզիրէն հրա- ման զի մեծ գաղին տեսցէ գայդ գործդ։ Եւ գնա- ցաք առ գաղին, և նա տեսեալ զնա՝ արհամարհեաց զնա անգամանալով երբէ մեք գայդ ո՞չ տեսաք անցեալ ատուրքն, զի հայըդ ոչ է տալոյ քեզ ըստակ. և ա- րն ընդ մեզ նստեալ գաղին յԱևկիւտարոյ. ամօթ է քեզ գայդ գործել։ Զայս ասացեալ ի բաց եհան յե- րեսէն։ Եկ և գնաց նա. և մեր իջեալ ի վար՝ պաշ[1]) նայիպէն հանէքք առաք քէ Այս գործն տեսաւ առաջի մեր հանգերձ վկայիւ Յովհաց, զոր նոքա ասէին քէ չէնր էմինին հրամայեաց և մեք առաք գրեամ ցորե- նայն ի հայէս յայսմանէ։ Եւ եկեալ եկաք[2]) ի տեղիս մեր փառաւորելով զՔրիստոսի զանչափ գօրութիւն։

Այսուցս կիրակի Ը-ի. Շաբաթագարդ Տեառն մե- րոյ Քրիստոսի։ Աւուրքս Զատկի վարդապետն եկ Ա- լեքսէյի։

Աւագ Երէց (12 Ապրիլ)։

Ուրբաթի օրս աւագ (13 Ապրիլ) և տան ՀայէլՀու- քեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Զ-երորդ ժամն ի Չալաքա գնացի ի Սուրբ Լուսաւորիչ և անդ արարի զժամն, և յետ ժամուն գնացի մօտ առ Վարդապետն մեր զի անդ էր, և կացեալ անդ սակաւ ինչ, և ե- լեալ եկի ի տահմանս իմ։

1) պատ. 2) եղար.

Այսքանս գոր ծրիցի, խազալիկ անմտութեանս, յղօնկիզբն տարուս մինչ ի կատարած տարոյս, և տեսայդ զայս գիս կատակելոյ. ոչ լինիք ի Տէր սըրբութեամբ։

Թվին Հայոց ՌՃ և Դ–ին եղև Զատիկ և Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և Ապրիլի ԺԵ–ն։

Այգուցս (16 Ապրիլ), որ Մեռելոց ասի, Առաքեալքն ոչ եթող գնալ ի գերեզմանէրն վասն վէգիրին՝ Քէ չլինի գայցէ անգ և զմեզ նեղեալ գանեացէ. և մեք գնացաք ի Ղալաքիոյ գերեզմանէրն հանգիրձ հարքս և Մզտեսիւն. և յետ աւրհնելոյն զգերեզմանս, առեալ տարան զմեզ որդիք Մահտեսի Կիրակոսին մեր ի տունն իւրեանց։ Եւ Մահտեսի Կիրակոսն յերուսաղէմ էր ի տարին ընտանեօքն, և որ մեզ հետ գնաց՝ ոչ էր ընտանեօք։ Անգ նստաք պատուով մինչև իրիկունս. և երեկոյ Տէրտէրս և Մզտեսին գնացին ի վայրն ի մօտ Եզիազար վարդապետն որ կայր ի ժամն, և նա կացեալ անգ ևս՝ նա այլ եկի ի տունն։

Գշի (17 Ապրիլ) երեկոյին, որ ի ժամն կանգնեալ կայաք, ամպն եկ գոռալով և սեղեաց կարկուտ ի չափ Բ և Դ մրամի և էանց։ Եւ օրս Բուրգ Աստուածածնէրին քուրն ուրացաւ զԲրիստոս վասն թոզութեան, որ լեալ ի մի տուն տաճկի գրացին՝ զվերջն յայս փոխեաց։ Փիչերս լուսոյ գէմ չարժ եղև։

Ընշի օրս (19 Ապրիլ) երեկոյ Վարդապետն ի Ղալաքու գնաց ի Գրուսայ։

Իր–ին նոր կիրակի Բ. Աստուածածնուրին հետ կովեցաք վասն աջահամբուրի Տէր Ղազարին, որ նա առեալ էի և նոքա եկին քէ մեք կ'առնեմք։ Եւ յետ հացին եալք ընդ Մզտեսուն ի գերեզմանէրն գնացաք և անտի ի Մզտեսի նազուպենցն մեր, և նա Բշի (23

Այսքանս զոր ծրիցի, խազալիկ անմտութեանս, յըսկիզբն տարուս մինչ ի կատարած տարւոյս, և տեսցես զայս գիս կատակելոյ. ոչ լիիցի ի Տէր սըրտութեամբ։

Թվին Հայոց ՌՃ և Դ-ին եղև Զատիկ և Յարուքիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և Ապրիլի ԺՆ-ն։

Այգուցս (16 Ապրիլ), որ Մեռելոց ասի, Առաքեալքն ոչ թողոյ գնալ ի գերեզմանքն վասն վէգիրին՝ քէ չլինի գայցէ անդ և զմեզ նեղեալ գտանեացէ. և մեք գնացաք ի Ղալաքիայ գերեզմանքն հանգերձ հարբս և Մզտեսին. և յետ աւրհնելոյն գգերեզմանս, առեալ տարան զմեզ որգիք Մահտեսի Կիրակոսին մեր ի տունս իւրեանց։ Եւ Մահտեսի Կիրակոսն յերուսաղէմ էր ի տարին ընտանեօքն, և որ մեզ հետ գնաց՝ ոչ էր ընտանեօք։ Անդ նստաք պատուով մինչև իրիկունս. և ելեալ Տէրտէրս և Մզտեսին գնացին ի վայրն ի մոտ Եղիազար վարդապետն որ կայր ի ժամն, և ես կացեալ անդ եւս՝ ես այլ եկի ի տուն։

Գշի (17 Ապրիլ) երեկոյին, որ ի ժամն կանգնեալ կայաք, ամպն եկ գոռալով և սեղեաց կարկուտ ի չափ Բ և Գ տրամի և էանց։ Եւ որս Բուրդ Աստուածատրին քուրն ուրացաւ զՔրիստոս վասն բազուքեան, որ լեալ ի մի տուն տաճկի գրացին՝ զվերջին յայս փոխեաց։ Գիչերս լուսոյ գէմ չարժ եղև։

Ընկի օրս (18 Ապրիլ) ելեալ Վարդապետն ի Ղալաքս գնաց ի Գրուսայ։

Իբ-ին նոր կիրակի Բ. Աստուածատուրին հետ կռվեցաք վասն աչահամբուրի Տէր Ղազարին, որ ես առեալ էի և նոքա եկին քէ մեք կ'առնեմք։ Եւ յետ հացին ելաք ընդ Մզտեսուն ի գերեզմանքն գնացաք և անտի ի Մզտեսի նազուպենցն մեր, և ես Բշի (23

Ապրիլ) երեկոյին եկայ. Մկռտչին և Հաճիմարն Դշխ (24 Ապրիլ) եկան։ Եւ այս Առաջնորդն եկեալ ի մեր ժամս և երիցներսեն վերայ ըստակ գրեաց քէ Ջնկե-ղեցին կոս չինեմ։ Եւ այս ըստ բառի աչլապցացն Եըլարեչիակ ասի, որ է Մուրք Փէօրք։ Նարզ տվին գառի և ոչխարի ժ ըստակ և Ը ըստակ. բայց յետոյ գլուխ չբաննց նարզըս։

ԻԸ-ին այր Շաբաթ. ի փուռն մեր հասակ արին և եղև սէնէվի գլուխ։ Եւ այրերքս լոս եղև քէ Ծոանկն ի Գազպն է եկեր։

Եւ Կիրակին (29 Ապրիլ) Աչխարհամատրան. Քէ-քիրատզցի Ծովանէսն ի Մզռանցն էր և մեք ի տեղն էաք։ Եւ այս լոս եղև քէ ներսէս վարդապետն վազ-ջանեալ է՝ գնզակուր արարեալ մի իշխան գնա վասն եղբօրն իւր, որ էր և նա վարդապետ և ցանկայր ա-ռաջնորդութեան Տաթեւոյ[1]։ Եւ այս ի Գուբաս հոռում ամն ուրացեալ գԿրիստոս և առեալ ընդ իւր Բ և Գ ընկեր և երթեալ ի տունն. և գայ ի միւս պահու եղ-բայրն ուրացելոյն ի տուն և տեսանէ գնոսա և գեղ-բայրն իւր ուրացեալ և նստեալ անդ ի պատուի ըն-կերօքն. և ի բարկութիւնն չարժեալ ասելով քէ Ուրա-ցեալ ես գԿրիստոս Աստուածն ամենայնի և եկեալ ես ես ի տուն իմ հանգերձ չուն ընկերօքդ։ Եւ հանեալ գսուրն անդէն սրախողխող արարեալ սատակեցուցա-նէ։ Եւ իմացեալ անօրինացն յընկերացն գայս բան՝ ըմբռնեալ գնա տարեալ ի գառին և նոքա ազգանօք և ապառնալեօք կամեցեալ գարձուցանել ի հաւատս իւրեանց. և նա քաջալերելով ասացեալ քէ Ոչ ու-բանամ գԿրիստոս զի գուրացողն սպանի։ Եւ գառին տայ ի ձեռս գահճին զի գլխատիցէ. և նա տարեալ ե-հան գլուխ նորին և կատարեցաւ ի Կրիստոս։

1) Տաթեւոյ.

Եւ Բչի (30 Ապրիլ) առաւօտուս ելեալ գնացաք ի ֆանուքի և նստեալ էաք մինչև գ ժամ աւուրս, և չատ չժայն ապազակի մեծի երքևեկելոյ արանց, զի ոմանք յայս կոյս և յայն ընքանայրին և ոմանք ի տունս իւրեանց մտեալ փախչէին, և մեք գողալով՝ փակեալ գխանուքս և ի տունս մեր աճապարելոցաք փախչելով[1]։ Եւ իմացեալ մեր սակաւուց գիտին գիտելոյ, այս էր որ ծառայք քաղաւորին՝ սպահի և նչենկիչէրին ուխտ եդեալ ընդ միմեանս գաչնաթար մինչև ի մահ, զոր ինչ կամին՝ զայն առնեն։ Բայց այս ոչ եզև ընդ մեծա-մեծս չենկիչէրուն, այլ փոքունցն և նուաստիցն։ Բայց գլուխ բանիս էր Մուրատ փաչան, որ էր զաւփուտան՝ այր նեղքնագործ, և գլուխ սպահուն Պիւրա Մէհէմէտ ազան՝ աւազակապետ՝ ընդ իփչիլին նկնալ. և այլք ծածկաբար ի նեղքուստ կամ յայլուստ, որք ունէին ոխ ընդ վէզիրն, զայս գործեցին։ Եւ միաբան նեալ սոցա յերկոցունց ծառայիցն և գնացեալ ի գուռն վէզիրին քէ Հրաման տա՛ր զի սպանցուք զաւթուճայքն. ոմանք զայս գնելով պատճառ և ոմանք երես առ երես լրբաբար կանչ և ճիչ առնէին քէ Ջմնզ ի տէզս բերեր և ոչ տաս մնզ խըզմէք. ե՛կ երքինցուք ի գատաստան ընդ քեզ. և նորա ասացեալ քէ Համբերեցէք սակաւ։ Եւ ոչ համբերեալ սոցա՝ գիմեցեալք երքալ ի վեր, և սպաստաւորք վէզիրին ի վերէն ոչ ժուժեն զայն տեսանելով, նետ ձգեն սոցա փախուցանելով գնոսա. և նոքա փութանակի ի գուրս վազեալ գնացին իւրաքանչիւր տեղիս և տունս և յոտայս, զի-նեցան ամենեքեան միաբան գունդ գունդ՝ մեծ ամբոխ արարեալ գնացին ի գուռս վէզիրին քէ Գայցէ և երքիցեմք ի գատաստան։ Եւ նա յառաջագոյն քաղեալ էր գնալով ի պալատն արքունի, յուսալով ի քաղա-

1) փաղչելով.

ւորն գի ապրեցուացէ. և սպասաւորք և դռնապանք վէպիրին ասելով նոցա պատասխանին քէ Ոչ գոյ վէպիրն աստ, փակելով զդրուներն առաջի նոցա։ Եւ նոքա զայն առեալ՝ սկսին հարկանել զդուռն կացնաւ և ծակատեալ զպատն և ընկճեցեալ զդուռն, մտեալ ի ներս այսքան ամբոխս՝ խոզխոզելով զարբան որ անդն կայրն, և ի վեր ելեալ բացին՝ ամանք զդանձատունն, առնելով ցիր և ցան զանհամար քսակսն արծաթի. ոմանք կարասէրն և ամանք ոսկի վեր առնէրն, և ըզմուչտական ծանրագին՝ զոսմուբան և զայլսն ծիւ ծիւ արարեալ. և զոսկեզօծ զէնքն և զոսկեքէզ պատմուճանքն և զականակուռ երեսանակալք ձիոցն և զապրշումնզէնս և զկառս, որոց կողր կողր արկեալ ի ձեռս և զօրեզիցն ոսկի, և զպղնձեզէնսն և զձիս պերճաւորս պիտանիս քաղաւորաց բազում էր առնս, քանզի ձիաւէր էր յոյժ. զամենեսեան առեալ գնային. զի այնպէս արարին՝ որպէս զանապատ. քանզի և մտեալ ի սահմանս կանանց՝ անդ և որպէս զիսացին այնպէս արարին։ Բայց առլքմանն նւս յառաջագոյն փախեալ էր յայլ տեղիս, զի և նորա ևս ունէրն ի մոլ՝ ևքէ կալցեն։ Եւ զայս արարեալ՝ մինչև յաւրն ոչ քոզին. գարձան և էր երեկոյ։ Եւ գնացեալ նոյն գիշերուքն ի ժամագրեալ տեղն որ ասի ԷՔմէյտան, մինչ ի լուսանալ առաւսոուն՝ անդ նստեալ վրանօք։

Եւ առաւսոուս Գլխի որ մուտն էր Մայիսի, գնացին նոյն գիշերուք բազմացուցեալ զամբոխն, քէ ոք չկայր յերեկի օրն այնմ կապուտի որք առին, այսոր հաւաքեալ ի մի ևքէ այնպիսի բանի հանգիպացին։ Եւ գնացին ի պալատ քաղաւորին ևքէ Տ՛ւր գիշնամին քո և մեր ի ձեռս մեր. և ամենեքեան մեծամեծքն և վուզարայքն ի ներսն էին ի պալատն արքունի առ վէպիրն, և քէ ձայնն առատկանայր. որք

կային առ նովաւ խորամանգք՝ նոքա ի գուբան բան յղէին եքէ գինդ կացէք և ուզիցէք գնա։ Եւ մուֆտին ոչ տվեալ փէքվա եքէ գայն առնիցեն, այլ առաքեալ քաֆաւորին քէ բան չկայ, քաֆաւո՛ր, ոչ լինի քեզ կոծ, բայց ահա՝ երկոքին հայքն մի են եղեալ, ոչ լուիցուք խօսիլ նոցա։ Ձայս խնամ ի գուբս երթևեկքն առ ամբոխն, արծարծելով քէ Քեզ մուֆտին գայս բան ասաց և արհամարհաց զձեզ հայ անելով։ Եւ գայս լըւեալ նոցա՝ նոյն ժամայն գիմեցին ի տուն մուֆտուն, այնպէս արարին՝ ոչ պակաս քան զվէզիրին, այլ յաւել ևս։ Եւ գարձան կրկին ի պալատն քաֆաւորի և ձայն ածէին առ հասարակ ի միբերան, որ և ձայն ապաղաչին լըննոյր զքաղաքս ամենայն, համարէաք՝ քէ ի մասս մեր ի ժամանակ առնելոյն գաուռնան և ի ժամանակ գնա ուզելոյն, մինչև յահի լեալ քաֆաւորին սարսէր և վէզիրն ինքնին ասէր քաֆաւորին քէ Ցո՛ւր գիս, արքա՛յ, գի՞ խռովես գայսքան ամբոխս վասն մի ծառայիս քո և կամ գուգի՞ խռովիս, արքա՛յ, տո՛ւր գայս մի ծառայս անհամար ծառայից քո։ Եւ յարտասուս հարեալ քաֆաւորին լայր, ի խօսիցն վէզիրին փղձկեալ[1]) գնիչն ամէնքն և յանհուն ծառայիցն որք անլուելի գառային ի գուռնն՝ նա սարսէր, և ի վէզիրէն ամօք կրէր գառայն. ծառայիցն սաստիկ հրամանն տալով յոտս գարձուցանելն չկարէր և ի վէզիրի խղճոյն տագնապէր. վասն որոյ և վէզիրն անկանէր լալով առ ոտս քաֆաւորին քէ Ցո՛ւր գիս։ Եւ նոյն ժամայն սպասաւորք քաֆաւորին խնդրեամահ արարեալ գնա՝ գգլուխն միայն հատուն ի գուբս առ ամբոխն։ Եւ նոցա առեալ գգլուխն՝ կաքաւելով երգէին ի վերայ նորա, և ի վերայ ձողի մի հանելով՝ գի երևելոյ ամենեցուն. և ինքեանք ոչ

1) փղձկեալ։

ընդունէին զի բարձցէ տաճիկ, այլ ի հանապարհին հայ մի գտաւ, բնիւալ զնա ի մէջ խրճանց՝ եռաւն ի ձեռս նորա զի երթիցէ առաջի նոցա. և բարձեալ էր զնա ի ձորն բարձրացուցեալ, և երթայրին զօրքն գինի և մեծամեծքն ձիով, և այնպիսի բնիւալ ի տահմանս էքմէկեանի և զձորն անկեցին ի վերայ ազբիւրի և հանգեան երեկոյիս, անդ օքիալ[1]) զգիշերս։ Եւ յամբոխէն ձայն արձակել եռաւն թէ Զմուրա՛ն վէզիր կամիմք. և նա քաջաւարն մահ[րն] վէզիրու-թեան Մուրատին. և զքէհեայութիւնն Քէչէճիօղլեան եռաւն, և զմուֆտիութիւնն՝ Հիւսէմզատէին, և զպափուտանութիւնն՝ Տէլլէք Մուստաֆա փաշային, և զպաշչաուչութիւնն՝ (պոլոդ), և զմեծ էֆէնուութիւնն՝ (պոլոդ). և զհին մուֆտին և զորդին աքսորեցին։ Եւ որք կային պատուականք վէզիրին, յայնմ օրէ որ ձայնն ել բանին, ամենեքեան փախստեայք եղեն։

Դշի օրս (2 Մայիս) գնա և պինուք ի շուրջ գային և բազում չարութիւնս գործեցին յամենայն տեղիս, ամանց զվերարկուս առնելով և ամանց զքսակն և ամանց զգլխոյ գտին, զի և մեք ոչ կարացաք նստել ի խանուքի յաւուրս յայսոսիկ՝ ոչ հայ և ոչ տաճիկ։

Ապա օրս Երկս (3 Մայիս) բացին զխանուքս և զպէկէստանս. և օրս ի Չալաքա ճէպէճի պաշուն տուին կռնեցին գունդ մի ի զօրացն գտամարելոց։

Կիրակի Զ-ի. Մուրք Նիկոզայոսու Տէր Նիկոզոսն վազջաննեցաւ, և օրս Ոհան եպիսկոպոսն եկն չէտրէնու։

Դշի օրս (8 Մայիս) Շէխ Վէլի էֆէնուին սատկաւ և մին պատճառն սա էր սպանման Իփշիրին։

ԺԲ-իս Կիրակի. Երեւման Մուրք ճաչ։ Օրս եկեալ գնացի մօտ սուրբ Աստվածորդն ի Գէչիքտաշն և իշխանքն

1) օգնալ։

Ղալաթու ևս անգ եկին ի տուն Տէր Յհաննին, և անգի գնացաք ի սէյիր և անգ օքնցաք զգիշերն։ Ի պալատ և ի պարտէզ Սիուսուշ փաշային և Ղալաթացիք գնացին։

Եւ ես առաւօտուն (14 Մայիս) եկի։ Երեկոյիս Տաճիկք սրբեալ գինով երքան զճանապարհս իւրեանց, և ի ճանապարհին խազալով ընգ միմեանս՝ հարկանէ միևն զմիևն և անկեալ սատակի, և զմիւսն ևս քաշեալ տանին ի վէզիրն, և հրաման տայ և գնա կախել ի նոյն տեղւոջ ուր ոճիրն գործեցաւ ի ձեռաց նոցա՝ առ ի վճանկա։

Դշի (16 Մայիս)։ զՊուրսայու Տէր Պետրոսն ի տուն մեր բերաք, զի անցեալ երկին եկեալ էին ընգ այլ քահանայիցն իւրեանց և ընգ մեր Տէր Յակոբիւն։ Եւ օրս զՏէլլաքն փոխեցին և ետուն զպատուանուքիւն Ջուղայեցի։

Ուրբաթի օրս (18 Մայիս) Հաճի Մարտիրոսին քոյրն մեռաւ և Շալգամօղլու Յոհաննէսին մեռաւ։ և օրս Տէրտէրն ի յէֆէնտոյ տունն գնաց, զիարթ տանն հասպ արասցին։ Եւ օրս ի վերի երկրէն մարդ եկն ըսփէնճ առնուլ ի գեղացոց։

Ի՜սա օր կիրակի։ Էֆէնտոնցն գնացաք, զի ուՆէլին ինչս բերեալ ի տեղւոց յոր եկին, եքէ ասցուք ի տեղս գրամի. ոչ եղև։

Բշի (21 Մայիս)։ Պուրսացիք գնացին։

Իդ՜սա օր երկի։ Համբարձումի Տեառն մերոյ Քրիստոսի։

Ալգուցս (25 Մայիս) Տէրտէրն և Մգտեսին ի գիւղն գնացին զՍիմաւոնն կարգել։ Եւ երեկոյիս անգ ի ծովքերն էաք հանգերձ վարպապետին իմ Տէր Յովհաննէսին. եկն զափուսանն գոր էր ի կոզմս Ուռումկոյ, անտի գնացեալ ի Գօզագն և հարցուկս եղեալ ծովուցն և քշնամոյն իւրեանց և անգ մտեալ ի նաւս զաստըղացից և եկն ի գուռս սահմանացն մեր։

Օրս Շաբաթ (26 Մայիս). Էջմիածնի քահանան գոնեցի ի մեր ժամս փոխանակ Մղտեսուն։

Ի՛–իս Մեծահրաչի կիրակին։ Օրս նապն եղև տօնահամային։ Եւ օրս Առաքելորդին մոտն գնացի, և յայնմ ժամուն եկին ժողովուրդն Արզրումայ քաղաքին որ աստ էին վաճառականք՝ առ Առաքելորդն քէ վասն ի՞ր ոչ քոզուս գՄարգիս վարդապետն յեկեղեցիս. և նա բազում պատճառս եգ վասն նորա և ևս քուղք հանելոյ քէ Հոգևորսէրն գդա քանագրեալ է. և նոքա հաւատացեալ՝ եկեալ գնացին։ Եւ Մարգիս վարդապետն կամէր բազում բնչս առնել նմա և ոչ քոզին արք ոմանք ի մէնէ առնել գայն՝ գկրակն մարելով. և նա եկեալ գնաց ի Պուրսա և անտի յաքոռն իւր յԱրզրում, որ էր առաքելորդ յայնմ ճահանգի։

Բշի օրս (28 Մայիս) արք ոմանք պուլրուլքու առին ի վէզիրէն վասն չինուքեան եկեղեցոյն մեր. ոչ կարացին յառաջացուցանել։

Դշի օրս (30 Մայիս) Հոճա Աւէտի փեսան եկն վահառականուքենէ և երեք (դոլոդ) քէ Փիլիպպոս կաքոզիկոսն վազչանեցաւ ի Տէր Մարտի Ի՛–ին՝ պահոց չորրորդում Շաբաթի աւուրն տանի ի Մանկանցն, և եգեալ են ի տեղի նորա գՕհակոբ վարդապետն։

Ծուխս ամիս օր Ուրբաթ։

Եւ այգուցս (2 Յունի) ասացին քէ Տանտիան եչանելոց է[1]), և ամենեքեան ի սէյրի գնացին ի ծովքերքն և ի ծովիզրն որ յայն կոյս՝ որ ասի Ծնոխչի։ Ծայնմ տեղւոջ ի սէֆէր գնացուցացն զմի սէյրի աղոգքն[2]) եհար և սպանաւ. և քէ յամենայն տեղիս, քէ ի մէջ քաղաքիս և քէ ի գուրս, ոչ գնէին պահապանք՝ բազում տճիս գործէր ի նոցանէ մինչ երթային։ Ոչ

1) եյանոց է։ 2) աղոգքն։

գնացին օրս, այլ այգուցս կիրակի (3 Յունի) որ գնեն-
ուկիստա ասի, երկին և գնացին ճ և Իե նաև մեծ և փոքր։

Երկի օրս (7 Յունի) առաւօտ արարին, որպէս քէ ա-
ղաքաց առ Աստուած վասն պատերազմին։ Եւ օրս ե-
կին Երուսաղէմացիք և ուխտաւորքն ևս։ Եւ չարժ
եղև առաւօտուս, և յետ կէս աւուրս սկսաք երկել եղև
օրս գի եկն ամպ և տեղեաց կարկուտս մեծամեծ և
ի տեղիս տեղիս ձեռաց չափով անկեալ և ի վերայ պատ-
կերս որպէս ի վերայ քարի կոփեալ, և գլորքն փոքր
ինչ քան գձուս, մինչ կլուծցաք զԹՀ արամն։ Եւ ե-
կաց ժամ մի կամ այլ պակաս և էանց, և քէ ոչ էր
անցեալ փուքով՝ կարծեմ քէ քառասմ աւերս առնէր,
գի և ծառս բազումս կոտորեաց, գհիւղան և գծա-
ղիկս պղոցն և գպտուղս վայրենաց, բայց ազօքիւք
արժանաւորաց հաճոյացելոց առ Յէր փուքով էանց։
Եւ յետ այսմ բանի և եղև չարժ ևս կրկին։ Եւ յետ
այսմ բանիցս՝ Յէրսէքն եկ ի գիւղէն յոր գնացեալն
էր, ոչ տեսեալ զայս ի ոտն ճանապարհացն ի վերայ
ծովուն, այլ անձրև փոքր ինչ։

Կիրակի Ի-ին ի յԱստուածածնին գնացի մաս ի
Մահտեսի Մարկոսն Երուսաղէմացոյ։

Դշի օրս (13 Յունի) յոս եղև ասա քէ Ծուանկն
յապքեալ Տաճկացն, գնաւան այրելով և գայլս ըն-
կերմելով ի ջուրս և սակաւք պրծեալ ի պատերազմէն
ի Գազայն եկին։

Կիրակիս Ժէ-ին ընդ Մզտեսի Տիլէկի և ընդ Գանէ
ի յՕրքաքեօղն գնացաք յուխտ և ի սէյիր։ Եւ երեկո-
յին Տէվլէքի Իպրահիմի հարսանիքն էր, անդ գնացաք։

Այգուցս (18 Յունի) մեր Իգնատիոս վարդապետն
եկն և Ղաքըրճիօղլին եկն։

Եւ Ուրբաքիս (22 Յունի) մեր Մզտեսին եկն ի
գիւղէն։

Կիրակի ԻԴ-ի ժողովք արարաք Աստուածատուր

Նպիսկոպոսն Կարկառցոյ. և ի կնքոուք գնացաք ի վէհրէանցն և նչան օրհնեցաք յեկեղեցին մեր վասն Ոզխտայի։ Եւ յետ ամին գնացաք յԱստուածածնին մօտ առ վարդապետն Իգնատիոս և երեկոյին եկաք։

Բշի օրս (25 Յունէ) ըռամազան բռնեցին Տաճկունքն։

Գշի օրս (26 Յունէ) գորգի Ալաճաճի[1]) Գրիգորին՝ անուն նմին Ըղատագէս, որ ուրացուցին գնա քազում չարչարանօք յեկամաչ, վասն զի ընգ Տաճկունան յոյժ հակառառէր նատեալ ի մէջ չուկային և երբեմն երբեմն անարգէր գհաւատս նոցա եւս քազում քանիս. այլ գրացիքն խրատէին գնա և ոչ անասյր, և նոքա ևս երբեմն քոյլ տային որպէս քէ ոչ լըւաք։ Այլ սա արհնատ արարեալ իւրն՝ հանապազ գայն առնէր. և ըմբռնեալ և վկայք կացուցեալ քէ Անարգեաց զօրէնս մեր և գպատագամաքերն. մինչև քազում ամբոխ կուտեալ ի վերայ նորա՝ եքէ տարցեն գնա առ բռնաւորն մեծ. եքէ ուրասցի՝ փրկեսցեն և եքէ ոչ՝ սպանցեն։ Եւ գայս տեսեալ Հայոցս ապգի, նմին ևս սիրելեացն՝ ծածկաբար երքեալ, քազում փոգս խազացուցեալ գատախտագին եւ վկայէցն, չատ ջանիւ փրկեցին գնա յայնմ վտանգէն, փախուցանելով գնա յերկիրս յայլ անծանօք։ Եւ յետ ժամանակաց յայլ կեղծաբանաւեղն ի քաղաքս. ծանեան գնա արքն որ ունէին գատ ընգ նմա՝ պահելով ոխս ի սրտի, և կալեալ գնա պինդ, այնչափ մինչև գնա ուրացուցեալ հանին ի հաւատոցս Քրիստոսի։ Եւ գրեցին ըռոճիկս նմա ի քաղաւորէն, մեծացուցանելով գնա և ծառայ առնելով քաղաւորին։ Բայց նա ի քաքստի արտասուօք անցուցանէր գժամանակն եւ գքոզուլ տանն եւ տղայոցն մորմոքէր ապիքն և գմարտիրոսանալն ցանկայր և ի տան-

1) այսմն.

ջանաց մահմետականացն երկնչէր. գուբացուքիւնն ի միտ բերեալ փղձկէր[1]) և գկինն և զորդիսն խրատէր քէ Ջիս զօրուքեամբ տրարկին, զի եւ գուք հաստատուն լինիք ի հաւատս Քրիստոսի. եքէ յայտնի պաշտեացեմ գհաւատս՝ երկնչիմ, եւ քէ ի ծածուկ՝ չկամիմ, զի ոչ է հաւատն Քրիստոսի ծածուկ այլ յայտնի։ Զայս ամէնքն գմոռաւ եւ գրանս գայսոսիկ ասէր առմուանոյն եւ մօրն եւ օրգուոցն, մինչեւ ի տանն առքիս առնելով, սազմոս եւ չարականս երգելով, զոր եւ գրացիք ի Տաճկացն լըսեալ գայս՝ գայրանային, բայց անառս առնէին, մինչեւ յաւուրս ըռամազանի Տաճկացն, որ Ըչի երեկոյիս վառեցին զկանքիզս Ծառայիցն, որպէս օրէն է նոցա վառել եւ կանչել. եւ ի ժամ վառելուն զկանքիզսն եւ կանչելուն՝ եչեալ առ ի բարձրաւանդակ տեղս տանն իւր, յոր երեւել Ծառային գէմ յանդիման, ըսկսի բարձր ձայնիւ հայհոյէ զօրէնս եւ զկրօնս, զհաւատս, եւ զօրէնագիրն մոլորեցուցիչ և սուտ խաբեբայ ասելով, մինչեւ խափանել զձայն մօղնային։ Վասն որոյ զնամազն վճռեալ պզծիցն և զհացկերոյքն արարեալ և ժողովեալ զամենայն ծերակոյտս սահմանացն այնմ և գիմեալ առ բռնաւորս, գազէտս պատմելով քէ փոյք ընդ փոյք կայցուք գնա։ Եւ նէյին բռնաւորքն ընդ նոսին մեծաւ ամբոխիւ ի գիչերի եկեալ ի գուռն և բախեալ կործանեն գգուռն և մտեալ ի տուն՝ ըմբռնեալ գնա ի մէջ մահճին, կապեալ ձեռս ի յետս և տանին առ մեծ բըռնաւորն. և նա ոչ հանեալ յերես՝ հրամայէ ի բանտ մահապարտացն մաչել։ Եւ երթային բանտապետքն և ծանօքքն ի Տաճկաց և խրատէին. և ոչ ևս անառայր և գնոյն բան ասէր։ Այլ խորհեալ բռնաւորացն՝ Զի քէ այգպէս լցէ՝ կորուսցուք գգա. և այլք ասէին.

1) փղձկէր.

Ո՛չ այդպէս, այլ պիտ յայտնապէս սպանցուք ի կախաղանի, որպէս զի իբրեւ չիցի ամենայն տեսողաց և լսողացն։

Եւ ի միւսում նչխս, որ որ ամաոյ Ծուռիսի ԻՀ–ն[1] ելեւ, հանեալ ի բանտէն և բազում հարց և փորձ առեալ և իբրեւ՝ ոչ հաւանեալ. եւ ի մեծամեծաց բազումս բան ձգեալ առաջի նորա ոգոքական քէ կրկին պատանեալ զնա մարգարէ և սիրելի Աստուծոյ։ Եւ նա ամենայ զպատասխանին զայն խաւսգոյն քէ նա՛ կախարդ և աուտ էր՝ մոլորեցուցանողն զնոսդ. հաւատ՝ մեր հաւատ, որ Քրիստոս Աստուած արարիչ երկնի և երկրի, զոր դուք կուբացեալ էք ի լուսոյ նորա և խաւար ըզգեցեալ էք հոգով և մարմնով, զոր կայ մեզ տանջանք անվերջ յաւիտեան և քրիստոնէիցն փառք յաւիտենական, զոր և ես յուսամ առ Քրիստոս Տէրն իմ, զի արժանի արասցէ լուսոյն իւրոյ։ Ահա այլ ևս զի՞նչ ասէք, եղեալ էք զերկաքն ի պարանոցս և զմեռս կապեալ. ահա կախաղանն. հաւատ Քրիստոսի է հաւատ, զոր ես յուսամ գտանել ոգորմութիւնն ի նմանէ։ Ոչ ժուժեալ զայս լսելոյ անօրինացն, յուսային ևքէ գարձցի, այլ ոչ եղեւ ըստ նոցա կարծեացն, զի առյժմ խայտառակեաց այսքան բանիւքս։ Եւ գիմեալք ի վերայ նորա՝ հանին զերկաքն ի պարանոցէն և արկին զպարանն և կախեցին զնա բարձրագոյն ի տեսառամկաց՝ խնդգամահ արարեալ չարաչար, զոր և նահատակեցաւ զհոգին առ Քրիստոս յոյսն ամենայնի, պարզ և զբաւարք երեսաք և ուրախացեալ կերպարանօք ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Այս եղեւ նչխս ի–երորդ ժամու աւուրն. և զի պահու ցերեկիւն եղեւ որոտ սաստիկ և հնչեաց հոգւոյն և ամպոց խառնակութիւն մինչև երեկոյանալ աւուրս, և ի մտանել ա–

1) ԻԸ-ն։

չեզականն եզև անձրև մեզմագոյն և չինէր ցուրտանք ձիւածանի և երբեմն որոտ և երբեմն անձրև. այլ և ոչ հանգարտեաց ձիւածանն չերեկոյէս մինչև ի լուսաշող առաւօտոյն՝ ընդհանալով յարեւմտից յարեւելս, ի հիւսիսէ ի հարաւ, և ոմանք ի մէնջ գարմացուցին քէ Հոյս կամարաձև իջնալ ի վերայ նորին։ Որք պահապանք սահմանացն՝ հրամանաւ թոնաւորին բարձեալ գնա ի վերայ ումեմն, տարեալ արկեալ գնա ի գուբս բացակայ քաղաքէն, և մայրն նորին առեալ գնա քաշեաց ի մի տեզւոջ ի սահմանս Գալատիոն։ Եւ կախարդանն մեռա ի սահմանս տանն արարչին անօրէնքն, որ Փոքր Շուկայ ասի։

ԻԲ—ի ամսոյս, որ Ուրբաթ ասի, գիշերիս որ Շաբաթ լուսանալոյը, եկեալ գնացաք ի Սուրբ Լուսաւորչի յուխտ, և անտի ի տուն Մգտեսի Կիրակոսին աչքի լուս և բարի եկիր, զի յերուսապէմայ եկն աւուրքս մեռանկայ։

Ցուլիս ամիս օր Կիրակի։ Առաւօտուս ի ժամ գնացաք և Սամուէլ հարեզան պատարագն արար, և կրկին անգ գնացաք և կացաք բազում պատվով և գայս օր։

Եւ ի լուսանալ առաւօտուս՝ օր Ի՛չի (2 Ց—լի) եկաք ի բնակութիւնս մեր։ Եւ աւուրս է—րգ ժամուն եզև զի հնչեաց հոգւոյ մի յոյժ սաստիկ, զի զոտանին չկրար ածեալ և զքրէմիոս նմին կատր կատր ի վայր վայրէր և զխանի տանեաց գարձինն ի մի կողմն ծաչէր և գծառոցն գպուսզան ոզջամբ հարեալ ի վայր հասէր և գճիւզան կոտրատեալ և ի բաց հանէր և գծովու ալիսն մինչ ի պարիսպն հասուցանէր և ի ներսս հեզոյր և գիոչիս և գհոգս գեանի պատառ առլով բարձրացուցանէր յերկինս և գնաւագայիս արեգական արգիլոյը, որ և գչունչս երիվարկացն արգել՝

մինչև մաս Բ ժամս և էանց։ Օրս տօնանման եկաւ՝ մի քանի կողք նաև Ծագեցան ի պատերազմէն։

Կիրակի Ը–ին Ամիրխանի եղբօր Միքայէլ եպիսկոպոսի ժողով արարին ի մեր եկեղեցին։ Եւ օրս մեր վարպապետն ի յԱւակիւտարն եկն ի Գուրսայէ և էլ միաձնի Ցէր Յովանէսն ևս եկաւ աստ. լսելով զվազչան կաթողիկոսին՝ ի Թոխաթոյ գարձեալ է։

Դշի օրս (10 Յունիս) էսքէրի Սէֆէրն մեռաւ և թերին ի ժամ և զԱռաքնորդն ևս ի վերայ նորա թերին։ Եւ յետ ի հասարակել աւուրս տրուպս և Մինաս պատյին և Բ Զուղայեցիք ևս ընդ մեզ ի յԱւակիւտարն առ վարպապետն մեր գնացաք։

Կիրակի ԺԵ–ին։

Բշի (16 Յունիս). վարպապետն ի յԱստուածածնին եկեղեցին եկն։

Կիրակի Վարդավառ ԻՐ–ի. երեկոյիս մաս առ վարպապետն էաք։ Եւ ի գիշերիս եզև սաստիկ և մեծ որոտումն, ճայթմունք ընդ կայծակամբ. այնպէս էր ցոլմունք որոտմանց որ գրեթէ քաղաքս լուսաւոր առնէր և որոտմունքն գերկիւղ դողացուցանէր, որպէս թէ ի պարխապ քաղաքս հարկանէր զորոտն և ի վայր հոսէր ցոլմունքն, որ արթնացեալ մեծաւ սարսափ սաստանելով, ամենայն քաղաքս ի վերայ երեսաց անկանելով և կարգացին առ Աստուած մեծաւ հառաչանօք որպէս զի ներեսցէ. զի սարսափն պատեաց և գազումն պաշարեաց զլսելն ահագին որոտմանցն՝ համարելով զմեզ թէ տապալիցիմք ի ժամուս եւ ի պահուս տամբք[1]) մերովք և քաղաքաւս, որպէս երբեմն զՆինուէացոցան կարծէաք գոլ։ Բայց խնայեաց գառնգնուածս ձեռնին Աբարչին մեր վասն պաղատանաց և ազօթից արժանաւորաց, սակաւ սակաւ ցած-

1) տամբ։

եաւ զրուտմուեանքն և կայծակքն. քայց մինչ յառաւօտս կայր և լինէր, քայց ոչ նման գիշերոյս։ Եւ ի տունս ոմանց եւեալ անօրինաց՝ զտանիսն ծակեալ և ի ծառայիցն և յայլոցն ի մարդ ոչընչացուցեալ. և ի Հոճա փաչայի մզկիթի ճաթրայէն իջեալ, զգլխոյ արձիճն հայելով և ուռուցեալ մինչ ի հինգ հայիթացուցեալ։ Եւ ի մէջ մզկիթին այր մի ընկոզճեալ ի քուն լինելով՝ քաղաւորի ծառայ, որ պալիքահի կոչիւր, զնա եւս անդ սատակեցուցեալ ի տեղին անչարժ, ընդ որ անկեալն է, տեսաւ քիթիք առնելով ի փառս չարին. յորմէ փրկեցէ զմեզ Քրիստոս Աստուած մեր յամենայն պատուհասից և պատահարաց բարեխօսութիւնքեամբ Մօր սրբուհոյն և ամենայն հաճոյացելոցն առ ինքն. ամէն։

Դշխա (25 Յունի) Պայրամի Տաճկաց։

Ութերորդ օրս (27 Յունի) զաւուխճի տղայք Հայոց ընկերակցութիւնեամբ երիքան ծովով ի խմիլ, և ի գալն՝ քանզի և այլ են արբեալք, ի մէջ ճանփն երգաւք պարին և խաղան անառակութիւնեամբ կաքաւելով հանդոյն գառներն Հոգեխաղայ. և մի կողմ հակեալ ճանփն՝ ընկղմեալ ի ծովն եւ նոքա հնգեալ ի ծովն. եւ ոչք գիտացեալ զլուղն այնու պրծին, եւ զոմանս երկաթի կարիքս սրք ծովիզերացն հանեն զնոսա խնդացեալ, բայց մինն ի նոցանէ ոչ տպրեալ՝ խեղդեալ ի ջուրս ծովահնչէ լինելով, և զնմին մեռեալ լաչան հանեն ի ծովէն հայրն և մայրն և տարեալ քաղցին ի գերեզմանեն։ Այս եղև ի խնամոցն Աստուծոյ, վասն զի ամենայն երկիր խոստացեալ յորինացն Աստուծոյ եւ եւս կանանի Սուրբ Լուսաւորչին մերոյ, զի հայիմք այժմ ի փառս անօրինացն եւ ցանկամք նոցա և զգնացս նոցին ուսաք ամենեքիմբ[1]։ Վասն զի յետին օր էր այս Պայրամիս Տաճկաց, զի նոքա ի

1) ամենեքինբ.

բնիկրուէն էին, եւ ազգակիցս մեր եւ հաւատակիցս փափաքին՝ եթէ եւ մեք եւս ուրախանամք. եւ յայս հասին, զի ուրեմք էր օրս եւ պահք հաստատեալ ի սրբոց երեսփոխանաց Քրիստոսի, վասն որոյ այսմ ա- նորընդունելութեանցս մեր զամենայն պատիժ եւ զամենայն խռովութիւն յազգացս մերոց եւ քէ յայլոցն ահա կրեմք, զոր եւ ազգային Քրիստոսի է գիտելի. յորոց եւ յայլ չարագոյն պատժոց եւ յամենայն յորոգայթից չարին փրկեսցէ Քրիստոս Աստուած մեր զամենայն հաւատացեալս անուան իւրոյ, մանաւանդ զԱրմէնազինս եւ զուզգափառ Լուսաւորչագաւանս՝ պահելով յօրէնս սուրբս եւ յառահս Լուսաւորչին մերոյ. ոչ յաջ եւ ոչ յահեակ խոտորելով, հանելով ի գլուխ ոտինն՝ ի վե- րինն յերուսաղէմ ի սուրբ արքայութիւնն, ուր հա- ճոյացեալ նախնիքն մեր՝ հրճուեալ բնակչին. ընդ նո- սին գասաւորեալ մնծաւ փառօք պսակեսցէ քան ան- ատաւ բանին իւրոյ: Եւ ահա զոհիզ Ճաքարեայս եւ ի ճա- նապարհէն արքունական անկեալ գնդոյս քանի ընդ ձեօք հանգերձ վեր առեալ յերամս նոցին խառնեալ՝ ի հանգիստ գլխոյն եւ ի լոյս հանցէ գքաջն եւ ամէնո- զորմ բարեբար ստեղծօղն մեր՝ բարեխօսութեամբ եւ հայցմամբ Մօր Սուրբ Կուսին, եւ գլխոյն մեր բազմա- չարչար Սուրբ Հօրն խնդրուածովք: Ասացին երկինք եւ երկիր՝ ընդհուպ՝ ընդհուպ:

Կիրակի ԻԲ-իս մեր վարդապետն ի յԱստուածա- բնին ծանուցում արար ժողովրդեանն վասն գերէտեառն՝ Պալչիոցի Մզառեան, որ քաքաբն գերեցուցեալ զկին եւ զորդիսն եւ ի փոզ կարեալ, զի փոզն բերցէ եւ գար- ձուսցեն զգերիսկն առ տէրն. եւ սա եկեալ ասաց ի քա- զաքս մեր, եւ նա վարդապետն մեր գիր զի յամե- նայն եկեղեցիս երթեալ ազօրմութիւն գացէ: Եւ օրս յԱստուածածնին ինքն արար գրան եւ գխեղճութիւնն նմին ծանուցում եւ ձ դուռուչ անկաւ անդ. վասն ա-

լոյ եւ ի բոլոր քաղաքէս ժողովեաց ԳՁ գունդս, եւ գնացեալ ազատեաց զգերի եղեալ զորդիսն ի գերուզէն Քաքաբէ։

Բչի օրս (30 Յունի) ի հասարակիչն մի ձայն ելաւ մեծի, որ գիտանութեան եւ գչունկայեան փակեցին քէ Զվէզիրն սպանանեն ի պալատ քազաւորին տանելով։ Գըրծաւ եւ ի գուրս եկն. կրկին գնա առեալ տարան Ը–րդ ժամուս, եւ կրկին նա ևս երեկոյիս գուրս երեկ, զի ունէր մոտ առ արքայն բարեկամս եւ սիրելիս, այլ եւ ի գուրսս, վասն որոյ եւ գնոսա ընծայիւք եւ դրամով յցոյց եւ նստաւ յիշխանութիւնն իւր վէզիրի։ Բայց պատճառն այս էր այսմ լինելոյ, զի յաւուրս Գայրամին իւրեանց խորհուրդ առնէ Մուրատն հանգերձ իւրովքն եւ առաքէ ծածկաբար զքէհագէկն առ մուֆտին նքէ Տաս մեզ ֆէթվա զի զքազաւորն փոխիցեմք. եւ մուֆտին արհամարհէ գնա եւ ի գուրս հանէ։ Եւ յետ ամսոյ աւուրց մտեալ մուֆտին առ արքայն եւ գիտացանէ քէ վէզիրն գայս ինչ գործեալ քեզ, զի՞ ասա յայդր. բերցես ի ներս գնա եւ սպանցես հանգերձ խորհրդակցովքն։ Վասն որոյ եւ արքայն ի բարկութիւնն հարեալ՝ բերել ետ օրս առաջի իւր եւ չկարաց գծծել զի գնա փոխանցէ կամ սպանցէ, զի նախապարգ քազաւորին Մուտ է, ասէին արքային, այլ բան՝ վասն վէզիրին. եւ յաղթեաց կոզճ վէզիրին ոչ ջնասել իւրն։

Բայց եւ օրս Գչխա որ Օգոստոս մտանէ, կրկին եւ մուֆտին առ արքայն երթայ եւ ոչ հանգուրժէ, քէ եւ վէզիրին ոչ գծծեցին բան ինչ առնել։ Ջաէֆտէրտարն փոխեցին եւ Ռոումն Մոֆի Մուհամէտ փաշային. եւ գնէնկիչէր սպասին եւս փոխեցին եւ հգին զմեծ խամահոր արքային՝ Մուստաֆայ գինով. եւ գքէհագէկն եւս եւ հգին զ (պրոզ)։ Եւ գրաբեկամս եւ գսիրելիս

որ ի ներքան էին ի պալատան արքունի առ երես արքային՝ զնոսա ոչնչացոյց քաղաւորն խրատիւ մուֆտուն, զամանս ըսպանեաց եւ զամանս աքսորել հոս ի Մոլէր, որք էին նախարարք և գանձապահք արքային և սեղանակիցք յամենայն տեղիս առ նա կային։ Եւ որք աքսորեցան էին՝ հազիւատաւ պաշի Ալի ազա, հինգ քեար հանեալ Ռէչհան ազա, եւ (դ-ոդ), որք էին Մուրատին պարիսպ և օգնական ի սկզբանէ, վասն այսորիկ զայսոսիկ ոչնչացուցեալ՝ եթէ զքանս նորա կործանեցին. բայց չարհանճարն Մուրատ պրծաւ կրկին ի բանէս յայսմանէ։

Ելիս (2 Օգոս.) և Ուրբաթիս (3 Օգոս.) մուշավէրէ և խորհուրդ առնէին ի պալատ քաղաւորին. և զայս լըւաք՝ թէ մարդ ուղարկեալ են առ Հասան ազան և Իփչիրլի տղին, զի զօրան իւրեանց զոր ունին և քազում ասիրուքեան առիթ չինին և գործոզ՝ ցրուեացնեն այժմ և խազազութեամբ նստցին, թէ ոչ առնիցէք զհրամանս իմ այնուհետև մեզք ձեր ի գլուխս ձեր։

Կիրակի օրս ամսոյ Ը-իս բարեկենդան Աստուածածնի. Մուշտեսի Մարկոսն մեր եկեղեցին ժողով արար։ Եւ գնացաք յետ ժամուս առ Վարդապետան մեր, և անտի եկեալ գնացաք ի գերեզմաներն ի վերայ գերեզմանի հօրն Մուքիասի եղբօր մերոյ՝ աւրհնել գնա և ի վերայ քար ձգել, զի աստ եկն բանի ինչ և աստ մնաւս։ Եւ գնացաք երեկոյիս գառնալով ընդ որ եկեալն էաք եւ զհացն անդ կերաք եւ եկեալ եկաք ի տեղի մեր։ Եւ առաւօտուս կիրակէի Բ մարդ էին սպանեալ. չգիտացաք ո՛յք էին, զի գլուխն ոչ գոյր ընդ նոսա, մինն՝ ի Ախատրայն եւ մինն՝ մօտ առ Տաբրիանան։

Ելիս (9 Օգոս.) Մուրատ փաշան փոխեցին և նա զմօհրն վէզիրուքեան Սուլէյման փաշայինն Մալաքիասցոյ՝ որպէս հայոյ։

Եւ Ուրբաթ (10 Օքտ.) պղպղիէոքէրն փոխեցին և եղին (դոբոդ), և պղտիկն մեծ ևս փոխեցին և եղին (դոբոդ)։ Եւ օրս մեր Վարդապետն և Առաքնորդն ի Մուրթ Գէորք ժողով արարին իշխանացըս, և յամենայն եկեղեցիս վանն երուսաղէմայ մի մի վէքիլ եղին քէ գինէ և լինի և գործ մի անկանի՝ նոքա տեսցեն խորհրդակցութեամբ մեծամեծաց քաղաքիս։

Կիրակի Աստուածածնին. ի յԱստուածածնին գնացաք եւ մեր Վարդապետն պատարագ արար ժո–իս։

Կիրակի ժթ–ի. յոս եղեւ աւուրս՝ քէ պատրիգն Հոռոմոց խէքիչէրլիք առեալ ի քաղաւորէն վանն երուսաղէմայ տեղեաց Հապէշիցն, գի երթեալ տիրեսցէ եւ քէ հնար եւս գացէ՝ գմերս եւս։ Եւ գայր լըւեալ Վարդապետին մեր, ասաց քաղաքացոցս եթէ Զպատրիգն Հոռոմոց տանիմ ի դիւան և առնեմ ի ձեռաց նորին գխէքիչէրլիքն։ Եւ ոչ քոգին սմանք ի մէնջ քաղաքացոցս ոչ կամելով եթէ ոք որ քնդ Հոռոմս կամի գիպիլ՝ յառաջագոյն[1]) մեզ հուհէք քոզ տայ, եթէ մի ջնաս գայցէ՝ ինքն կրեսցէ գինեան։ Զայս խօսս արկեալ ի մէջ արք սմանք, եւ Վարդապետն ի յոյս լեալ եթէ մեզք սուրբ Տանն գայդ ասոզացն գլուխ լինի։

Եւ Բշի օրս (20 Օքտ.) Առաքնորդն եկն ի յԱստուածածնին առ մեր Վարդապետն և Զ եկեղեցոյ իշխանքն և աւագիրիցուներքն եկին և բան խօսեցան վանն երուսաղէմայ, և երեալ երկոքին վարդապետքն գնացին մեռ առ պատրիգն երուսաղէմի Հոռոմոց. և բազում բանս խօսեցեալ մեր Վարդապետն առ պատրիգն եւ ասացեալ քէ ԷքԻչէրլի՞ք ունիս գու, քե՛ր տեսցուք՝ քէ գի՛նէ է և վանն որո՛յ է։ Եւ պատրիգն երգումն արարեալ բազում՝ քէ կայ ի մառն իմ այդ գո

1) յառագոյն.

ասածն՝ ի գերեզմանն Արիոսի եւ Նեստորի մտանիցեմ[1]. եւ այլ բազում երգմունս, զոր ոչ է արժան նմին ի միտս ածել ի քերթող ուղղափառաց անկանիցի։ Ուխտ եւ գալչին առնեմք, զի եւ եղբայրութիւնս մեր անջրնջի պահեմք ընդ Աստուածատուր վարդապետն, մինչեւ հաւատարմացուցանել սոցա. վասն որոյ եւ ասեն վարդապետքն. եթէ այդ այդպէս է՝ բարի է։ Այլ եւ բազում բան ասեն, հաչոյն ընդ միմեանս եւ խաղաղանան։

Դշխ (22 Օքտ.). մեր Վարդապետն ի Սուրբ Լուսաւորիչ գնաց։ Եւ օրս ի գերեզմանէրն գնացաք վասն Թուրմանցին մեռանելոյ, եւ անտի գնացի ի Սուրբ Դէորքն հանգիպիլ Առաքնորդին՝ ողջունելով գնա։ Եւ ի պահու լուսանալ առաւօտուս երթայք եղեւ ի Դուռն Երկաթի, ոչ ընդ նա՝ այլ մօտ ի սահմանս նմին։

Կիրակի ԻԶ–ին՝ երեկոյիս ի հարսանիք գնացի Մէֆէր պալէ գասերն։ Եւ օրս բոլ մի լու եղեւ մեզ. ի քաղաքն Գուդսան, որք կան սակաւաւորս ի Հայոց ազգաց մերոց, գնկեզցիան նոցին փակեալ են, վասն զի գաւանութեամբ Ճուճաց էին Գուդսանիքն, զայն պատճառելով Հայոց քէ Ազգ ձեր մեր ազգին ոչ տայ հանգիստ ի յերուսազէմ. բայց եւ ոչ գիտեն զի առաւածամարտք ազգ իւրեանց են։

Բշխ օրս (27 Օքտ.) վարանեալ եզիազար վարդապետին զրանս գայս, եւ գնաց գնկնի պատրիկին զի առաջէ բան ինչ նմա վասն իրացս, և պատրիկն եւեալ էր մի ժամու յառաջ, հանգերձ [ուխ]տաւորօքն Հայոց, քան զգնալ վարդապետին առ նա։ Եւ իրքեւ ոչ եհաս նմա՝ նկն գնկեզցի Սուրբ Լուսաւորչին եւ յղեաց փութանակի ագս ոմանս ի մեծամեծացն մեր առ Հաւան ազան, որ էր մաքսապետ ամէն ամենայն ծովի-

1) մտանիցէ։

զերացն, և ծանուցանել նմա գրանս Պուզատանայ՝ քէ այսպէս արարեալ են եւ զգնալ պատրիկին։ Եւ նա զկնի նորա նաեւ մի ուղարկեալ փոյթ ընդ փոյթ հանդերձ նամակաւ առ նաւապետն, զի հասանել քզքոյն առ նա՝ անյապաղ դարձուսցէ զնաւն որպէս որ գնացեալն է, որ և եղեն իսկ. զոր առաւօտուս Գշի (28 Օկտ.) բերեալ զնա այն տեղացն դարձուցանելով, արգիլեցին զնաւն ի գուռս հարաւայինն կոչմեան որ ասի Դուռ Ալազի։ Եւ նզիտազար վարդապետն եկ եւ եկեալ ի Սուրբ Նիկողոս եւ ժողովեալ զեկեղեցեաց Զ–ից գաւազիրիցունեան և զիչխանեան, և յղեցին զայս բան առ Ալաչնորզն քէ Փուքանակն գայցես ասա զի տեսցուք զբանս. եւ նա պատասխանի ոչինչ երքեցն առ նա եթէ Զի՞նչ կոծ է ի վերայ իմ այդ եթէ հոգայցեմ զՀայս Պուզատանի։ Եւ գայս լըւեալ նատելոցն անդ ի ժողովն և խօսեցան բան մինչ։ Եւ ապա եկ վարդապետն եւ առ ընդ իւր քահանայս եւ իչխանս ամանս զոր էին քզքն կամէր, եւ գնաց ի նաւն առ պատրիգն. և նա տեսեալ զսոսա՝ ի մեծ ահն լեալ, գուցէ և ոչ այլ բնչ բանս ունիցին. բայց Վարդապետան խօսեցաւ ընդ նա որպէս և կամէրն, վասն Հայոցն Պուզատանայ քէ վասն է՞ր փակեալ լինին զեկեղեցիան, և այլ բազում բանս. զոր և պատրիգն յանգիտութեան լեալ ի բանէն և առեալ գրեալ նամոս և նամակ ձեռամբ իւրով առ տէրն Պուզատանայ եթէ մեք յամին յայն, որ եզեալ է կռիւն ընդ Հայոցն, նա ոչ է ի սոցանէ և ի մեզանէ, զի և մեք ոչ գոլով ի տեղն. յուխտաւորացն եկեղոց եպիսկոպոսաց գայդ արարեալ են, զոր և ոչ մեք արժան տեսաք. վասն որոյ և այժմ խազազացաք ընդ սոցա՝ ուխտ և գաչինս արարեալ ընդ միմեանս. և գայս խնդրեմք ի քեզանէ, զի գայդ մի՛ արասցես. ոչ լիցիս ի Տէր։ Զայս քուղք գրեալ պատրկին իւրով ձեռամբ առ պարոնն Պուզատանայ եւ

կրկին ազգնանալ[1]) զմիմեանս, ապա արձակեալ գնասն՝ նչնալ գնացին։ Եւ էր ժամ Ը–երորդ, եւ ապա եւս նկն վարդապետն ի Սուրբ Նիկողոս եւ կարգալ եւ զայն քուէքն ումեքն հատոմի եւ հաւանեալ ամենեցունց՝ գնացեալ իւրաքանչիւր տեղիս մի մի. եւ ուշաբկեցին գնա ի Գուզատան առ պարոնն։ Եւ աւուրքս վարդապետն եղ եւ գնաց յՈւսկիւտարն։

Անպտեմբեր ամիս օր Եաթաթ. եւ այգուցս կիրակի Բ–ին։

Կիրակի Թ–իս բարեկենդան Սուրբ Յակիր։ Ծամենայն եկեղեցւոյ իշխանաց բարեկամաց Վարդապետին նչնալ գնացին յՈւսկիւտարն առ Վարդապետն, որպէս զի յաւրհնութենէ նորա չահեցին, զի ասաց քէ Գնալոց եմ, կապեալ գնին եւ գՀոգիան անդ յՈւսկիւտարն. զոր ելիս (13 Անդ.) անդ առնեա էաք. և օրեւս նչնալ ընդ Մզտեսին և ընդ Մինասին գնացաք անդ գիմել, եւ ի ճանապարհին վաստակեալ եմ՝ ոչ կարացի գնալ անդ, զի անկար էի յաւուրն, այլ գարձայ ի բնակութենս իմ, և նոքա գնացին։ Եւ ամենայն բարեկամք եւ սիրելիք անդ են լեալ, այլ եւ Յոհաննա Տաւուքն եւ Հաճի Սէֆէր՝ մինչ երեկոյիս, եւ սմանք գան ի բնակութենս իւրեանց և սմանք անդ Ճան քէ երթ եղանիցէ՝ արասցեն գսպասաւորութենն. քանզի հայէր ճանապարհակցի որ երթայր։ Իսկ չարք սմանք և բանսարկուք յեկեղեցւոյ մեր Գ և Դ արծարծեալ ի քաղաքս քէ Այնոքիկ[2]) որք գնացին յՈւսկիւտար, խորհուրդ արարին զի զեզիազարն պարտիզ առասցեն և գՃոփանէան հանցեն։ Եւ ժողովեալ ի մի գնմանիս իւրեանց և գնեն խոսք առ իրեարս և առ Առաքնորդն, և ժողովեցան ի Սուրբ Նիկողոս Ճոփա–

1) ազգուեալ. 2) այնորիք.

Ընծանեք, եւ գեռ եւս ընդիմադարձանք անդիտակք։ Այսպէս ի ձեռն չարեաց Գողգոթանք և Ապզոսանք ձգեա յերկուս բաժանեալ Հայք քաղաքիս, զբան եւ զգործ քոզեալ զբուն չտեսանիս կռիւ առնէին։ Եւ ընդիմադարձանք յՄուսկիւտարն նստէին առ նալ եւ Ծովանիսանք առ այն նստէին եւ գրէին գիր վարդապետացն առ միմեանս և ջանային յազքնէն և ոչ կարէին։ Առաջնորդն ասէր. Հրամանաւ կաթողիկոսին նստեալ եմ աստ և հաւանութեամբ ամենայն քաղաքիս, և ոչ ոք է իմ ներհակ. գուռ գի՞ ունիս ընդ իս. քէ՛ եկեր քաղաքս, ըստակ ժողովեցեր և պատիւ ընկալար՝ ե՛լ և գնա՛, և քէ ոչ երթաս՝ յակամայ առաքեցից զքեզ. այլ և սոյնպիսիք, և ամենայն քաղաք իմ ընդ իմ է, և չեմ խրտն զքեզ, որ նման քեզ մի քանի մարդոյ հաւասատս[1]) զանձն գու։ Երքայրն և գայրն. և նա գրէր քէ Զքաղաքդ ես իհնայ եմ առեր, ես գու նստիմ, կամ քէ գո՞վ գու վարես. ես գիտեմ ձիս կապեալ երքալոց էի, երբ այդպէս կ՛ուզարկես՝ չեմ երքար, զքեզ գու հանեմ, ի Զօպան քեօփրուսուն մարդ չեմ անցներ. սոյնպիսիք։ Եւ արքն գովարարք երբեմն երբեմն գայրն առ միմեանս առկաւքն յերկու կողմանց ի խառն և բազումքն յեկեղեցիսն։ Եղիազարն չերքայր այն անուամբ եւ իւրքն գիւրեանց նուաստութիւն ոչ կամէին. Առաջնորդն չկամէր բաժանիլ և իւրքն նախանձեալ ընդ միւս կողմին, գուքայրն գխայտառակելն՝ քէ խօսք մեր լիցի։ Եւ երքայրն այլք ի բարեխաւսութիւն Եղիազարին. ուրիշ խօսուք գարձուցանէր որ չէր հաւան Ծովանէսն, երքայրն առ նալ և նալ խօսէր որ այն հաւան չէր։

Եւ Ջչի (14 Սեպտ.) Բ Բ մարդ յեկեղեցեացն եւ

1) աւատատս.

մնեամնեաքն անկան յոստ նորա՝ Մեզա՛յ ասէլով չի-
ջուցանել զբարկութիւնն նորա. և ասաց. Երբ եկայք
առ իս, և ես ազաչեմ զնել զի մի՛ ձգեսջիք զիս ի
բանտսրան, այլ գուք տեսէք զգաստասան մեր։ Ահա՛
մեծ սուլն այս է նորա, որ ազգիցն է վախճանեալ Փի-
լիպպոս կաթողիկոսն և Յակոբն ի տեղն նստեալ, ահա՛
Սուրբ Քաչն է և չի չիչեր ի պատարագն. և նոքա ա-
սեն. Լիցի այդ։ Եւ եկեալ առ նալ ասացին, եւ նա
գրեաց Քուէք յեկեղեցիան. Քա՛զ չիչեացի Յակոբ կա-
թողիկոսն ի պատարագն նաւակատեաց Սուրբ Քաչի
յաւուր Շաբաթու։ Եւ ոչ եզև գիւրումն սրտի երկո-
ցուանց, այլ խոկային զսիւ և զգիչեր։

Ելի (20 Սեպտ.) եկեալ եկն Եզիազար վարդա-
պետն ի Ղալաթիա և անգ ասաց գիր գրել առ կաթո-
ղիկոսն, կնցցէ՛ արքայ ասելով։ Զայս արարեալ եքէ
Քեասչէ աստ, մինչև գարձցի Քուէքն ի կաթողիկո-
սէն՝ և Տաբէ՛ք Քուէքն առ նալ զի կնքեսցէ և ու-
զարկեսցուք առ կաթողիկոսն։ Եւ նոքա ևս ի ծածուկ
քէ որքան ունէին մարդ՝ կնքով գրեցին զամենայն
եզեալսն առ կաթողիկոսն քէ Բանագրէ՛ զԵզիազարի
ի գ մարդն, զի քեւքն քաֆին. քանզի[1]) ամենայն
քազաքս ի մեր կողմս է, և մինչև ցայժմ ի գոհ էին
վասն մեր, և ընդ նմա ի գ մարդ է և այլ ոչ ոք։

Ընդ աւուրս յայսոսիկ ժողովեաց Մուշեղեցին ըզ-
նչանաւորս եկեղեցին Սուրբ Նիկողոսի, և գեռ ոչ էր
մտեալ Քուէք Յակոբ կաթողիկոսին ի քազաքս և նոր
էր և բերոզն չէր յերևան, և կարգալ եռուն. և գրեալ
քէ Վախճանեցաւ Հոգևորսէրն և մեք նստաք, և որ-
պէս Հոգևորսէրն եզեալ է ձեզ առաքինորդ զԵովհանէս
վարդապետն, ո՞վ է որ կու հակառակի գմա. ո՛վ որ
չի համեներ զգալ՝ ի սուրն Աստուծոյ կու մատնեմ։

1) բան.

Իբր լուանն՝ անհատան եղեն յաստացէղոցս որ անպատչաճ և անյարմար։ Եւ անկաք յիրեար, ասացաք խորհեցաք և մեք, և գրեցաք Սուրբ Սարգսոյ ժողովըրդականքս՝ ներսեցի և գրեցի՝ զգործակալս եկեղեցոյ փոխելոյ ազապին. Զո՛ ոք որ հաճիմք և հաւանիմք՝ զմուսափխիմ մարդ դնեմք և հաստատեմք այս ուխտիս, որ զախարէքին ի մի քէսէ ժողովեմք և զամէնն իմանամք, և եկեղեցական առին և տրին մէջն բնաւին երէց չի խառնվի և զմօհրն քէսի մէջ դնեմք և Ի մարգոյ մօհրի տակ պահեմք, և գինէ մասլահաթ լինի՝ ներսեցիս և գրսեցիս սիրով և միաբանութեամբ մուշավէրէով առնեմք և իրերաց չդաժանիմք. վասն որոյ գրեցաք և ուրոյն ուրոյն մօհրեցաք։ Պանզի ի նախանձ չարժեալ և՝ հանել կամեցան զԻ չար ստուածատուրեան և զՂազիքեան ի ձեռն միջնորդաց, ասին մերայինքս՝ լինել. ոչ կամեցաւ, զի յայն կողմ էր և մերձ մուզնեցուն. նա՛ մեծն և Յակոբն խաչքեօղս, այսպէս և յամենայն յեկեղեցի մի մի և երկու երկու և այլ չատ Գազոսեան և Ապօզոսեան։

Եւ Շաբաթ (22 Սեպ) երեկոյիս զկիրակամոյ քահանան չուրջ ածին և Մահեսին մեր էառ զգրաճն և ծրարեաց։ Յայնժամ էսխի քոռն և Տէր Յակոբն և Տէր Գեորգոն միաբան վազեցին ի վերայ քէ Ձէ՞ր կ՛առնես զբստոսկն. Եւ կռիւ սահմանեալ մեծ, մինչդեռ զՍուրբ Աստուածն ասէին, Տէր Յովանէս և Տէր Մարտիրոս և այլք ընդ մեր, բայց նոքա առաւելացուցին քէ վասն է՞ր առեր զբստոսկն։ Գատաստանիկով սոցա քէ Այսուհետև մեք կ՛առնեմք զաքառակալութիւն քէ՛ վասն մարգկան և քէ՛ վասն Աստուծոյ. Նոքա այնչափ արին բաւ է, եւ մեք եւս արացուք։ Եւ Տէր Յակոբն ասէ. Մեք ժ եղբարք եմք, կու բաժանիմք ի չէնջ։ Յարաներեցաւ ժամն և կովեցան մինչև երեկոյացաւ, եւ մի մի գնացին։

Եւ առաւօտուն (23 Սեպտ.) գնացաք ի ժամ, եւ կանգնեալ էին ի Զ ոգի համախոհիւք իւրեանցիքն եւ զնկոչան ի ժամ յետ գաբռուցանէին, որք միամիտ ժողովուրդք էին եւ որք գիտէին գնոսա եւ զեղեալն ո՛ր սակի գային յեկեղեցի, եւ բազումք գայթակղէին տեսանելով զեղեալ իրս, զի ընդ մեր յեկեղեցի ոչ մտին, այլ այնպէս կանգնեալ ի գուռն եւ գայն առնէին եւ ասէին վասն մեր եթէ Բանագրեալք են նոքա, մի՛ երթիցէք։ Եւ մեք կանգնեալ՝ Տէր Ծովհէս, Տէր Մարտիրոս, Տէր Ծակոբ, Տէր Մարտիրոս, Տէր Աստուածատուր փոքր, Տէր Մարկոս եւ Տէր Աստուածատուր եպիսկոպոսն եւ այլ Բ մուսաֆիր քահանայք, արարաք լի ուրախութեամբ զժամն ընդ ամենայն ժողովրդովք ի փառս Աստուծոյ։ Եւ յետ ժամուն ժողովեցան ծերակոյտք եւ ընտիր քրիստոնեայք՝ մահտեսիք եւ տեղացիք Լ ոգի նստեալ եւ Լ ի նս կանգնեալ նշանաւորք, կարգացին զգրեալ քուղքն եւ հաւանեցան ամենեքեան. եւ եդին աքառակալ զՀաճի Աքառւլան տեղացի, ընդ նմին եւ զՄուղսի Պօղոսն՝ երեցփոխան, զՄատէք պալչին, ընդ նմին եւ զՀաճա վարգանն. այսպէս եւ գայլսն, եւ հաւանեցան. եւ եպիսկոպոսն կանգնեալ արհնեաց եւ Հայր մեր ասին։ Եւ նոր մահր արին խւրեանց եւ Քրլքրլ Ասվատուրէն ուղեցին գառաքինն եւ ոչ ետ մինչ յերեքշաբթիս (25 Սեպտ.)։ Եւ գնացաք մեռ Առաքնորդն, եւ նստեալ էին Ղալֆան, Քրլքրլն եւ Պարմախտուքն. եւ Ղալֆան ի մէջ արկեալ քէ Մղտեսին արդար էր ի մէջ մեր, նայ յիմ վերայ գուր է ասեր. բերէ՛ք առեան քէ երդուի զխոսքն յինէն լսելոյն։ Եւ Մղտեսին ասաց. Ծէ՞ր կու կանչես, ես քեզ գաատխոզ չեմ, ա՛յլ բանի համար եմ եկեր մեք ի տեղս։ Եւ սկսաւ պատասխանել եւ կանչել. ես գայս քեզի չեմ քոզուր, ա՛կ երդվիր։ Եւ բերել ետ զԱւետարանն եւ առեալ ի ձեռաց երիցուն՝

մատուցանէ առաջի Մղտեսուն քէ երգուի՛ր։ Եւ նա ասաց քէ Դու ես ասեր գլխավերդ եւ դու հայհոյեր ես եւ դու գլանաս գասածդ եւ ես չէ՛ր երգուիմ. իսկապէս որ լսեցի այն օր ի մէջ գատաստանին եւ խուռն ամբոխին, որ խօսք ձգեցին սմանք քէ Նղիազարին մօտ Ա Բ երէց կայ կախելու, որ ես ասի քէ վասն էր են կախելու, Նոցա ինչ է, եւ դու ի վերայ եկեր եւ կանչելով քէ Մարդի՛ք, զորա խոցն կոխեցիք, այն ձեր ասած կախելու երիցունքն սորա երէց են. որ այլք ի վարի կողմն անկեալ չիրար, եւ կէսք ելին ի դուրս, եւ չկանչէն եւ մեր՝ դու յառաջէիր քան զիս, ի դուրս եկանելոյ ժամանակն այս ինչ տեղւոջ պատալելով երքայիր եւ հայհոյէիր քէ Այն երիցունքն որն զիւր կինն պարգեւ ասեր Նղիազարին եւ որն բողոքագրիչն առնեն Նորա. եւ ես զկնի քո երքայի. վասն էր զխօսգդ կ'ուրանաս այժմ. ինչ կու կանչես, ինչ կու պատալես. տեսանողքին չարաք. դու գիտես։ Ամենայն ամբոխ նետալքն եւ կանգնեալքն լուէին եւ ունկն գնէին խօսիցս։ Եւ յորժամ պարտեցաւ՝ սկսաւ այլ ևս պատալել, կանչկանչել քէ Ահա՛ ասած եմ եւ այլ չատ, քոզ ամենեքեան ազգ ուսանն, ինչ պիտի առնեն, միքէ զանգա՞մս կու կորնեն. ասեր եմ։ Եւ Մղտեսին պատասխանեաց. Հապայ զիմ գլո՞ւխս կու կորնեն, մա՛րդ, մեք ընդ քեզ կռիւ չունիմք, քէ ունիմ՝ կ'ասես մերոյն է։ Եւ սկսան յամենայն կողմանց զնոյն ասել նմա, եւ բարձաւ ազաղակն մեծ։ Եւ Առաջնորդն եկեալ, յայս կոյս եւ յայն անկեալ հագիւ գազաբեցոյց։ Եւ սկսաւ Առաջնորդն ի մեր կողմս ասել քէ Ջայդ բանն զոր արարիք, քէ որքան փոքր մարդ էր Ղալֆան՝ վասն էր չկանչեցիք եւ զասլ ընդ ձեզ։ Եւ պատասխանեցին. Բազում անգամ ձայնեցաք եւ ոչ եկն քէ Հիւանդ ունիմ ի տունս. եւ լռեաց ևս յայսմ։ Եւ ապալ ասէ վասն Քըլքըլին

քէ Ալա մարդու վէճտուէն լցած էր Համբարձմանս ա-
քառակուքեան, և սալ գձեզ ձայնէր գալ և ոչ գա-
յիք. արդ գլի՞նչ է արարմունք ձեր. և պատասխանե-
ցին քէ երբ ասացին նոտէք, ի՞րր ասացին գրանս
իւրեանց առ մեզ եւ կամ քէ ի միատեզ տեսցուք.
ե Զ ասրն գլինչ կամեցան իւրեանց գլխուն գայն ա-
րարքին. Գ ար է գմօհրն չեմ կարեր ի ձեռանուն (առ-
նուլ), ո՞վ կ'ասէ քէ կու ձգէյին գոգաս եւ չարքն այ-
նոքիկ սկսան խօսել, և ի միւս կողմանէ ամենեքեան
որք վիրաւորեալք էյին ի նոցունց, առ այն ասյին
յերեսս նոցա մեծաւ ազազակաւ։ Եւ սկսաւ Ղալֆան
ընդ փոքունս մեր որք կայյին քէ ի՞վ ես դու որ եկեր
ես, և այլում քէ Զի՞նչ ես կանչեր պատաչեր. գի ոչ
գոտաւ տեզի հանգուցանել գսիրտ իւր, և այլ ընդ մեզ
բազում ունէր։ Եւ լռեցուցին և ասեն. Մեք եկեալ
եմք ի ձենջ մօհրն առնել գհինեն, քէ չաւուքեամբ և
վատուքեամբ' կ'առնեմք։ Եւ նոքա ոչ կարացին գնչա-
պատասխան տալ։ Կրկին Ղալֆան քէ Գիտաձնուդ մի'
ձեաք, մեք ձեզ մօհր չեմք տար։ Եւ չարքն ի բերա-
նոյ նորին առնելով գնոյն ասացին. և սկսան մերթա-
յինք, արարին գնոսա մեծ վիրաւորեալս պէս պէս
գունիւք։ Զգուխի գծրնչն մեծ ազմկիս եղեւոցս։
Դարձեալ եւ Աւաչնորգն ի մէջ անկեալ հազիւ լռե-
ցոյց, մինչև յետ բանից յակամայ կամօք հաչտեցոյց
ընդ միմեանս քէ Մոքա ընդ ձեզ չիցին, բայց ոչ կար-
կատիւր։ Այլ ասին գմօհր նոցա և կոտրեցին և վա-
րէյին գգործակալուքիւն եկեղեցոյն ուղղուքեամբ եւ
միաբանուքեամբ և Ղալֆան չէր գալման[1]) ի ժամ՝ և
ե Գ չարքն, այլ ի խոր խոցն կայյին։

Ի Դչի աւուր (26 Սեպ.) կեօրունեաւրսէ եզիազար
վարդապետն եկն ի Սուրբ Նիկողոս և պարիչեցան ընդ
Մաչնեցուն։

1) գոլման.

Լ որ կիրակի. ծիծ աւուր մուհասէպէ նստան իշխանք և ի մի քէսայ ժողովեցին զըստակն կնքով և գրով։

Հոկտեմբեր ամիս Բչի. Պայրամ Տաճկաց. և ի Սուրբ Գէորգայ եկն մեր Վարդապետն ի մեր ժամս և նստաւ մեծաւ պատուով։ Եւ յաւուրս կայր Դաւիթ վարդապետ Հալպեցի ի Սուրբ Գէորգ և գոռանէ յանկիւնս խցեցն զգիր և զմուսէվէտ այն գրին կաթողիկոսի, որ գրեալ էր քէ ի սուրն Աստուծոյ կու մատանեմ. եւ ամենեւիմբ նման գրին. եւ առաքեաց առ մեր Վարդապետն, և տեսաք որ նման էր նմին և մուսէվէտ, որ աստ չինեալ եղեն զքուղքն զայն։ Եւ առաքեաց մարդ առ Մուշնեցին եւ խնգրեաց զքուղքն զայն և ոչ ետ. և ի հարցանելն սոցա, ասէ քէ Գրեցաք զայն քղքին սուրէքն քէ Հոգևորաէ՛ր, գրած քղքիդ ամէլ չարին, այլ ուրիշ քուղք մի այլ զրկէ որ ամէլ անեն։ Ոչ հաւատացաւ բանս, այլ ի լեզու անկաւ ստուքիւն բանին։ Յաւուրքս որք գին էին արարեալ, յամենեցունց ըմբռնեալ առեալ յերեք եկեղեցւոյս մինչի չի ըստակ (Ընչէ)։

Իջ ամսոյն կաթողիկոսին քղքերն եկաւ, առաջին էր. և գրեաց քէ Որպէս Ձեռանդ ազգին սահման է՝ տալին և առաչնորդ, ըստ հաստատելոյ Ծնաւն Փիլիպպոսի երբ չհաճեցաք ի գա, գուք չաւ գիտէք, զո՛վ ոք խնդրէք՝ առաքեցիք ձեզ (Ընչէ)։

Յաւուրս եկն լու՝ զի մահացուցին ասել Մուրատ փաչան ի Շամ գեղօք զգլուխն ածիլելով, և յետ աւուրց կրեցին զգանձն առ արքայ։

Նոյեմբեր ամիս օր Եչի[1]). եկեալ Եղիազար վարդապետն ի մեր եկեղեցւոյն եւ գնաց ի Պուրսայ։

1) Չչի։

Ձեռ աւուրցս չու եզեւ քէ Հոռոմն սիրեալ է զանգիս Հապաչիցն, որ ասէին առեալ զհրամանն եւ յայտնեալ այսու գլարուքիւն, մինչեւ և զձեռս իմ Սուրբ (Ճակոբ) արկանէ քէ իմ է և առնու. և ոչ կարէ գի քաղաքացիք ոչ կամիին եւ յնդիսպոս[1]) վարդապետն, որ կայր մեր յեկեղեցի նստեալ, կացաք ընդ նմա. եկն նախուագատէն գինով եւ խաս ինչ արձակեաց անպատչեան առ Վարդապետն՝ մի եւ երկու եւ այլ. յետ որոյ ասաց՝ Բաւ է, վերուցէ՛ք. և մերձակայք ի վերուցանելն սկսաւ գոչել եւ զհաւատս եւ այլ բազում հայհոյութիւն՝ մինչ ի դուռն[2]) և ի դուրսն: Եւ առաւսին (2 Նոյ.) արգիլեցին յեկեղեցւոյն: Ձեռս Դ աւուր գնալոյ Վարդապետին, եկն եամուտ յեկեղեցին իրթափս միւոցն ներհակ ոտքին, գի կոխ սահմանեսցի, որպէս գի ինքեանք կալցեն զեկեղեցին:

Եւ Դշի որ (7 Նոյ.) գնացին մերայինք առ Առաջնորդն վասն նախուագատէին քէ վասն է՞ր եղեր գնա յեկեղեցի. եւ անդ գտանեն նստեալ գէսիչն եւ գայնոսիկ որք անուանակիցք են Դ: Եւ խօսից մէջ մտեալ էսիչսն քէ Զի՞նչ արար, և Մգոնսին ասէ. Դու երէց ես եւ մի՛ խառնիր ի քան մեր. եւ նոքա եւս ակսին գիպիլ ընդ իրենս եւ չինի կոխ մեծ: Եւ էաչինի որպէս Սահակ ամէն ասէ ընդ Առաջնորդն գայն խոսք. որ ստւպաչուն են ասացեալ քէ կայ ամէն յաքեւելից եւ ի վերայ մեր հրամանս առնէ, վասն է՞ր չիմ վերայ եգեալ ես: Եւ նա ասէ. Դու ես ասեր, զքեզ բանագրիմ. և գիպին ընդ իրենս. և Տէր Ոսկեան ի նոցունց արհամարհէ մեծ՝ զՍահակն. Դու ո՞ր չուն ես որ գայդ ժպրհիս ասել ընդ Առաջնորդն. եւ ընդ միմեանս յարձակին և չինի կոխ մեծ ևս, և հապն չառնուցեալ: Եւ երեկոյին ապա ի ժամ եկեալ

1) յեզեկ. 2) գլբն.

նոցունց և նստին ի վերայ տախտակի գոնէ Աբասցուք կոխուս, միայն քէ պարտեսցուք եւ առցուք գիշխանութիւնի՝ զհոգոց իւրեանց կորուստ։ Եւ զՊաւլեան և զերկոսիս բերեալ ի ժամ. և տեսեալ յետ ժամու միւսոցն որ մերայինք ասացաւ, գնացաք իւրաքանչիւր տեղի զի մի լիցի կռիւ։ Եւ Մահակն կացեալ անդ. և յորժամ Ոսկեան տէրտէրն եկանէ, և նա ընդ նմին եկանէ եւ ի գուռն հասանէ եւ կալեալ ծեծվին զմեծ ժամս, մինչև հասեալ նոցունց և զՄահակն կու ծեծեն, Պաւլեան՝ զտէր Մահակին, Պարմախսուէն՝ զՔափէլ Դանէլն։ Ազատակն հասեալ ի մեզ որք կայաք նստեալ ընդ Տէր Յովհաննէսիւն, զի հիւանդ էր, և հասին ի գուռն եկեղեցոյն. և ոմն զՊարմախսուէն ըմբռնեալ և ոմն զՔէլքէլն քէ Զարեաց մակարդ էք, վասն է՞ր ոչ եկէք յեկեղեցոյն և ի տունս ձեր ոչ գնացիք. և ոմանք ի նոցունց փախչէին։ Եւ յըմբռնէլն զմեծ ժամս ազատակէին քէ Զե՞մք, մեք չե՞մք. եւ զՊաւլեան եւ Տէր Յակատուէն խաղաղապուր կերպարանեալ լռեցուցանեն, զի չիւրեանք մի մեռանցին։ Եւ ի մէջ անեալն առնեն զՏէր Ոսկեան և կապեն ի գլուխն եւ ճակատն չէմպէր մի եւ առաջի անկեալ երքան ի սուպայէին. Դու հաքիմ ես եւ գչարս եւ գէչխիսա չես որոներ, զի ունիմք ե Զ էչխիայ յեկեղեցիս մեր. ահա՛ և մինն գայս երեցս չինչ ցաւ դիպոյց. առաւօտուն ե՛կ եւ ըմբռնեա՛ գնոքա։ Եւ ի գառնալն գայ Քէլքէլն և ասէ Մահակին քէ Առաւօտուն չլինի չլինի քէ ի գուրս եկանես, զի գքեզ կու փնտռեն, բարեկամ կերպարանելով նմա։ Եւ նա գիտացեալ գխորամանկութիւնն նոցա՝ եկեալ երքայ առ սուպայէին և պատմեալ մի քան մինչէ. եւ սուպայէին ասէ. Նոքա գեռ ձա եկին չինէն և ասացին՝ Առաւօտուն եկ զի գնասա տացուք ի ձեռս քո։

Եկն (8 Նոյ.). առաւօտուս գնացեալ մեր ի ժամ

և տեսաք՝ ժոզովեալ էին ի գիշերին զնմանին իւրեանց և բան եդեալ զի կռվեսցին ահաւ ահաւ, եւ ինքեանք մանալ յանկիւն մի եւ փսփսային, եւ գարձեալ առաքէին յայս կոյս եւ յայն կոյս մարդ ժոզովել, եւ եւս յայլ եկեղեցոյ ևս ղանայր ընդել էսէին, որ եւ եղեւն խսկ։ Եւ ի մէջ իւրեանց գնեն աքոռակալ և երէցփոխան և այլ ինչ, և որք կային ի մէնջ՝ ասէին երիցանց քէ Դուք գխաչապուքիւն ղանամք ասէք, ո՞ւր է, այս քանի՞ չարութիւն երևի ի ձէնջ. և սոքն ժոզովէցան[1]). Զի քէ նոքա կռվին ընդ մեզ, մի՛ արգելուք գձեռս ձեր, այլ ծեծեցէք գնոսա. զի մի քանի տուրկէր բերեալ էին Ղալֆան եւ Տէր Քաչատուրն, որպէս զի գիսկին ընդ իրեարս եւ ի գալն տուպաչուն ասացին ի մէնջ ի ձեռս նորա։ Եւ յետ պահու եկեալ եղեւ տուպաչին եւ նստաւ յեկեղեցին, եւ Տէր Յոհաննն գերեան ցցուց, Սահակն գմօրուան ցցուց, անշնորհք բանք զի ասէր, յո՛ր կողմանց. բայց նոցա այն էր խորհուրդ, զի այսու կռվոք գգուեսցին մերայինք և քաղցն զի նոքա կալցեն. քանզի աւուրբք միով և երկուքիւ և չարաքիւ նոքա քաղէին գբան և գգործս իւրեանց և յայս ընքանայքն. եղեն խայտառակ ամենայն աչխարհի այսու ամենայնիւ։ Եւ եկեալ երքայքն առ Առաջնորդն եւ ասէին. Դուս չես խօսիր, զի՞ է գործք աչխարհականաց որ գերբէց ծեծեն. եւ նա ձայնեալ գիւրն հասմախոն՝ գնէ առ սուտ երքայ առ Քոճա Տաւուքն գանկատ քէ Ձէքվայ[2]) ունիմք վասն այսմ, գուք հասէն կուգա՞յք՝ քէ մեք երքամք գմեր բանն առաանեմք. յետ քառասմ խօսից եւ նա գիտացեալ զսուտ ասէ. Դուք գիտէք։ Եւ անտի եկեալ գնան մօտ առ Քանճի Սէֆէրն ասել գնոյն. և նա ասէ. Դուք ի տուպաչին էք անկեր և նա ձեր մէջն չեմ

1) ժզվցն. 2) Ֆէքֆայ.

խառնվիր. և ամօքայլից գառնան և գան առ Առաջնորդն պատմել, և խորհուրդ առնեն զի առաւօտուն գատաստան արասցեն և նզովեսցեն գԱհահային համախուճք։

Ուրբաքիս (9 Նոյ.) չիննն գնկեալ աբան և ասեն՝ Միայն քէ զկոչմ Մզտեսուն պարտեմք. եւ նահին յնկեզեցին Մուրր Նիկոզայոսի, և գրով Առաջնորդին ազերսիւ բերեն գՅանճին և գՅաւուքն և գՄզտեսին սաէպ սաէպ կանչեն և գայլան ոչ։ Եւ ասացաք՝ քէ ի մերայնոցն սմանք զգուեալք եղեն, և սմանք ի բանիցս անգիտակ, որք ի ժոզովն օրս ոչ գտան, և նոքա չիննալք. ասէ Առաջնորդն քէ վասն է՞ր երէց ծեծէք գուք եւ փիլոն[1]) երիցս առնէք գուք. եւ մեր երիցունքն ևս ոչ անգ։ Եւ Մզտեսին ասէ. Զհայհոյողին գատաստանն ի քէն խնգրեցաք առնել, վասն է՞ր ոչ արարէք[2]). երէց էր՝ գհաւատ և գօրէնս անարգեաց։ Եւ սմինեքեան ի սեզւոյէ իւրեանց ասեն. Բարի մարդ ես գու և վասն է՞ր ընդ սոցունց խառնիս, ա՛յ Մզտեսի, և երես կու տայք մէկ քանի արանցդ որ այդպէս կ'առնեն. և սա ասէ. Դոքա՞ լաւ մարդ են մինքէ։ Եւ Առաջնորդն ասէ. Ո՛վ է աքոռակալ՝ նկնացէ. և առնեն յայնժամ աքոռակալ զմի յԱստուածատարացն՝ Թեոր կոչեցեալ եւ գայնս որք նախ էին, եւ մերայինքս եկին անտի և եկին՝ Ի օր կալեալ զնկեզեցոյ կէլուր։ Զի ըստակ եղև. Ե օր գեպիսկոպոսն կնքահրեալ, Ժե օր գԴաւիթ վարդապետն, Լ օր գՂազար վարդապետն։ Եւ հասին Աստուածատուրքն ըզձից իւրեանց այսու, և մերայինք ցրուեալ ամենքեան գնացին յայլ եկեզեցի յազգն։

Եւ Կիրակիս (11 Նոյ.) կարգաց Խալի քառն գՀՀմիածնի քգքերն։

1) փիլուն. 2) արարին.

Բշի որ (12 Նոյ.) Ձէր Գրիգոր Մուրը նիկոզոսաւ՝ Սալնճախ կոչնցեալ՝ վախճանեցաւ։ Եւ սինհոդոսին վերջն այս լինի որ ասեն Քէ Քէքիչէրիին Քոզ գտա- նի. զի երկնչէր՝ գուցէ մի փախուցանեն զինքն, եւ չատ ջանային յայս, բայց ոչ հաւան ցոյց և ոչ հանձն յիրեւան։

Իւլ ամախ Քագէտա[1]) վարդապետն առաջնորդն Մուրը կարապետի (հկն ?)։

Իր–իա գիշերիս, որ Ընշի չուսանայր, ե–րդ ժամուն անկաւ կրակ ի Գալի փաչան եւ այրեալ հրդեհաց զբազում տեղիս, զի անց ի կէսին փաչան և տեարք քազաքիս զբերանս չուկայիցն կորեցին, զի ոչ մեր- ձենալ ի չուկան, այլ միմիայն ի Վարա Մուսքաֆին քուր- պէն, զի յոյժ նեռաս էր և զկայծան ատա և անգ ձգէր, բայց գոաչախ չարուսլին եւ չուկայիցն և գառաչին կորեցին, և միջոցքն վառէր միմիայն ի կէս օրս և մարէր։

Իդ Ընշիս գոէֆտէբաշըն փոխեցին և եղին գԽա- լիճէն օղլին։ Եւ յաւուրքս ուղարկեցին առ Մէյտի Ահմէտն զի սիրելին էր՝ Քէ ի խազապուքեան վարիցէ և հաչտեցուսցէ ընդ քազաքն Հալպայ և ընդ սոցայ։ քանզի ի Հալապ բազում ատեբս արար և զբազումս ջարգեաց և Ա Բ մէհէլլէ առաւ, և փաչան Հալպայ փախեաւ և ամբացաւ ի բերդն, և նոքա նստեալ անդ պահէին Քէ Ճորժամ առնեն զբերդն. եւ յետոյ ել խէքիչէրիքն և ի մուհասան ֆէքվայ և Դ Ե զափուճի- պաշիք ի վերայ պէկլէրպէկոցն ուղարկեցին, զի նէ- ֆիրամ անեն և ելանեն ի վերայ Մէյտ Ահմէտին։

Դշի (28 Նոյ.). Ղարաման քէհեամ մի կալեալ տուպաչուն ի պոռնկութիւն, եւ այր կնոջն տանկին տաւանի էր. տարան առ վէզիրն և փաչան առացեալ ընդ զպիւքն Քէ ի Քի դնեն զ հոտոմն. եւ ազազա-

1) Քաքէտա.

կեալ առն քէ Զերկոսին եւս ապաշէ. եւ տարեալ գնոսա ոմն չիւր սահմանն որ Ղարամանն եւ Եէմիշուլայ՝ կախեցին, եւ պրոպատագան եղեալ չէշ անցուցանէին խայտառակ ընդ քաղաքս ամենայն։

ԻԲ–իա (Դեկ.) օր Շաբաթի։ Միհնոզոս եւ ժողով արարեալ ի Սուրբ Նիկողայոս վանն Երուսաղէմայ, չատ խօսք եւ պրուց եղեալ գործակալութեամբ Մարմրոս վարդապետին կաֆայեցոյ՝ աշակերտին Աստուածատրոյ վարդապետին, զի նստեալ Աստուածատուր վարդապետն ի քաղաքն (դոբդ) եւ առաքեալ զաշակերտն, զի եկեալ ի քաղաքս ընդ մեծամեծս տեսցէ բան ինչ։ Եւ օրս վերջ խօսիցս եղև, որ ասացին մարդ առաքել ի Պուրսայ, բերել զՊզիսպայր վարդապետն զի ընդ նմա տեսցեն. եւ կրկին եղև վէր մուղնեցոյն վասն այսմ։

ԻԴ օր Բշի. տօն Դաւթայ եւ Յակոբայ։

Եշի օր (27 Դեկ.) եկն այր մի քղքինք Պիքլի Ահմէտէն քէ Պարխչեցուցի գԱէյտին հետ Հալպայ եւ փաշային. ասնպէս եւ քուղքի մի ի Աէյտինէն քէ Սա իմ սիրելին էր եւ գիս յոյժ գիշոյց, ասրս մանաւանդ մի ովէք քան գիմն գերագոյն. եւ քղքինցս բերողին կապայ ագուցին, եւ եւսուն մանաւանդ Պիքլինն՝ գԳնաքահիայ եւ Աէյտինն՝ գՄեւաստիայ։

ԻԲ–իա Շաբաթի օր բարեկենդան։ Երեկոյիս մատ ի Զաբտախլի համառն երոցք եղև, մեծ տուն մի այրեցաւ եւ փոյթ մարելոյն բռնակալք։ Եւ յետ հատանելոյ գլուխ մեռաւ մայր հօր մերում եւ գնացաք առ ի ձայնել գԱռաքնորդն ի պաշտօն ննջեցելոյն ի Հրեշտակապետ, եւ ոչ եկն։ Եւ առաւօտին տարաք ի ժամ գննջեցեալն եւ կայր անդ Քագէոս[1]) վարդա-

1) Քաքէոս.

պետն, և գնացեալ յԱստուածածնին զմուշնեցի մաքրութիւնս վարդապետն եւ զմարտիրոս վարդապետն՝ ընտասէրմայ հայրապետին աչակերտ քերթաք եւս, եւ միով ուղարկեցաք գնոսա ի տեղիս իւրեանց և գնքնիկնն՝ առ Քրիստոս։

(ՌՃԸ = 1656)

Յունվար ամիս օր Գ։ եկեն իրիցունք, որք գնացին բնրել զնգիտզար վարդապետն. ոչ է եկեալ, այլ քուղք առաքեալ առ իշխանսն և առ Առաջնորդն (Ր։է)։

Ի Յունվարի Զ։ի երեկոյիս նգիտզար վարդապետն եկն ի Գուբասյու յԱստուածածնին եւ անտի ի Սուրբ Նիկողոս տարաք։ Յաւուրս ի Շաւաթայ հացաժամ աճն սէգիճահատար ի պէտս խոսից ինչ առ տանճիկն երգուի ի միութիւն Աստուծոյ, և տանճիկն կալեալ գնա, տարեալ առ բռնաւորն, ահացուցեալ գնա մնծաս ապառնալեօք քէ ետաքդ տանճկի է և լմ՛ր տանճիկ. ուրացուցին։

Իէ. բարեկենդան Առաջաւորաց։ Յակոբն էլմիածնէ եկն քղքիւք կաթողիկոսին Յակոբայ առ ի խաղազացնել զերկոսին կռուման և հաչտեցնել։

Բ։էն (28 Յունվար) առաւաուտս ժողովեցան ի Զ եկեղեցոյ իշխանք և երիցունք ամենայն և նստան ի Սուրբ Նիկողոս և բերին զմուշնեցին յԱստուածածնէ և զնգիտզարն ձայնեցին ի սինհոդոսն եւ ոչ կամէր գալ քէ ես վասն բանին երուսազէմայ եմ եկեր, ի՞նչ կուտ է քղքիցդ, քէ կայ ինձ քուղք՝ բերէիք գինի։ Եւ ազաչեալ եղեն իշխանքն, և ապալ եկն և նստաւ

ընդ նոսա։ Եւ գնեցեալ քուղքն եդին յատենի, որ յերբէկն Դ իշխան գնացին[1]) ի խաղն և ասացին. Կա՞յ այլ քուղք ասեմ ի բաց, և Յակոբն ասէ՝ Ձկայ։ Եւ կնքեցին զքուղքն, և կարգացին զքուղքն և գրեալ էր քէ Փիլիպպոս Հոգեւորսէրն եղ զՕսմանէս վարդապետեան ձեզ առաքեցորդ, և քէ չէք կամիր, զո՛ ոք որ կամիք, ասացէք զի առաքեցից, և կարծեմ՝ քէ Դ տարին ձեզ առաքեցորդ մի լաւ է, որպէս և Փռանկք ունին զայս սահման։ Եւ ամենեքեան լուեալ՝ Բարի ասացին բանիս. եւ ասացին. Ահաւ Դ տարի եղեւ, քո՛ զ եղեծ գնայ, և զո՛ ոք որ մեք կամիմք, կու գրեմք առ Հոգեւորսէրն։ Մերայինքս զայս ասէին, եւ այն կողմ ջանային հաստատել Մուղնեցուն եւ անկան յիրարս։

Եւ առաւօտուս Դշի (29 Յունուար) գաս գայէ Մուղնեցին զեղիազարեանք յԱստուածածին և Խսիլի քառ և չարքն մեր սկսին յայս կոյս և յայն կոյս մեծաբանել քէ եղիազարեանք բանագրեցան ի կաթողիկոսէն. եւ ամենայն աւուրս կանխեալ կային զՄուղնեցւս և փարէին Հոգւոյ էքճխի Յակոբասն։ Եւ ամբաստանեալքեամբ Մուղնեցոյն եւ վկայութեամբ չարկամաց ի քուղքն հաւատացեալ[2]) կաթողիկոսն եւ գրէ ամանց եղիազարեանց բանագրանս եւ հաստատութեան գիր առաքեորգութեան Մուղնեցոյն եւ առաքէ։ Եւ յորժամ մեր կողմն քուղքն հասանէ առ կաթողիկոսն՝ յափշտակեն առնէ զնայ եւ ասէ. Էա՛ս գու առաջ գնացորդին եւ արգիլեա՛ զքզքերս, որ գրեցաւ նախ։ Եւ մեր քզքատարն հասանի ի Քոխաք եւ գարձուցանէ մինչ չէզմիածին. ընդ առաջ ելանէ Յակոբ հանդերձ քզքիւս եւ զմեր քզքատարն չոկ գարձուցանէ, այլ գիր և պատասխանի առ Յակոբն Ձնայ, եւ

1) գնաց. 2) աւատացեալ.

առաջին գիրքն, որ պատասխանի միւս կողմի արդոյնէ, զամենայն Ճակոբն ընդ իւր պահէ, եւ եկեալ առաջի երկու քուէիքն բացաւ, որ պատճէն առացաւ։

Դ֊ի օրս (30 Յունուար) եկն Ճակոբն առ Եղիազար վարդապետն եւ մեք անդ գոլով խօսին ընդ նա. եւ ասաց. Ծարժամ[1]) գրեցին քեզ բանագրանս՝ և նա պատասխանել տուի. և ահաւասիկ քեզ վասն է՞ր և զի՞նչ ինքասուց. և վարդապետն նա ասէ քէ վասն ի՞մ բանագրէր զամ՝ ասա՛ զվասն. եւ հանեալ նա քուէիքն մի՝ քէ Սիրելի Տէր Մարտիրոս սուրբ հայրն մեր քեզ բազում սէր ցոյց նա. ահա լսեմ որ զայն մոռացեր նա. քեզ կու պատասխրեմ որ՝ քէ զսուրբ հօրն մեր զաւրհնութիւն կամիս եւ զմեր սէրն ի քեզ բեւեռել, յամենայն սրտէ քուէմէ[2]) և յամենայն զօրութենէ և յամենայն մտաց քոց քիկունք եւ քեւ լինիս։ Մինչ ի տեղս կարդան էր քուէքն եւ ի լուսանցքն գիր որ ոչ էր նման գրոյն և բանին, քէ ժողովրդեան և խաղաղութեան, քանզի լուեալ եմ յամենայն խարդախութենանց մէջն գտանիս։ Երեկոյին եմուտ Եղիազար վարդապետն առ վէպիրն ծանուցանել զբանն Սուրբ Երուսաղէմի. եւ ի միատեղ նստեալ կային Մարտիրոս վարդապետն ընդ Եղիազարն ի Սուրբ Նիկողոս, եւ հանապազ ի պահք չարաչար քարոզ ասէր Մարտիրոս վարդապետն։ Եւ խորհէին Մուշնեցիքն խորհուրդ՝ քէ գիա՛րդ արասցեն նոր իմն։

Եւ եկն Երէ (31 Յունուար) Ճակոբն առ Եղիազար վարդապետն քէ ի՞նչ հնարագ կու տաս, Մուշնեցին նաեի՞ ի տեղս քէ ոչ։ Եւ նա ասէ. Ինձ կոծ չէ այդպիսի բանք, և քէ կ՛ասես գտանել խաղաղութիւն[3]) և վասն այնր առաքեալ եա, ասա՛] եւ քէ որպէս։ Քէ գլուխն իմանաս, մինչև նա ի Բաբդրահայեաց վանքն

1) Գծեմ։ 2) քուէմէ։ 3) խա։

իմ չէրքամ և նա ի մուզնի՝ ոչ գիւրանայ քաղաքս։ Եւ ըսկսի նա քէ մուչն եւ ջնան ի՞նչ է որ եկանէ ի քաղաքէս. մինչեւ պիպէլ ընդ իրեարս, եւ վարդապետն գիտէ եւ չուն ասելով նմա ի դուրս հանեն։ Եւ նա գնացեալ անդ յԱստուածածնին եւ ժողովին գիւրեանց պրս ի խորհուրդ։

Եւ առաւօտուս Փետրվարի Ա և Զչի։ Ահա երեք աւուրքդ եւ այլ ոչ եւս ըստ պատչամին ասաց քրոջ Մարտիրոս վարդապետն, և ասէ. ժողովո՛ւրդք, ո՞վ գիւր մեռնէն քոզու եւ գայլոցն չայ, ո՞րպէս է. եւ այս բանս որ ի գլուխ երուսաղէմի եկեալ է, աչխարհաւ և ազգաւ պիտիր հոգանք։ Ահա այք սրանք յամենայն աւուր սինհոդոս առնեն եւ չէ խաղաղութիւն և չեն քոզուր գի գմեր հոգացուք։ Ահա քանի որ է որ բերաք զհոգեւոր հայր եւ եղբայր եղիազար վարդապետն՝ քէ հոգայ, նա՛ խառնակիչք եւ չարք հանգաստութիւն ոչ տալով. գէղմիածինն ի ձեռաց ո՞վ կ՛առնէ, յառաջնորդութենէ Մուշնեցոյն մեք ի՞նչ կ՛ուզեմք. գուք ազօթեցէ՛ք որ երուսաղէմայ բանն յառաջ երթայ. և սոյնպիսիք։ Եւ Մուշնեցիքն գրեալ գիր յամենայն չինչեցի քէ ժողով ունիմք[1]), եկէ՛ք. եւ մերայինք ասացին. Ջիա՞րդ է ժողով եւ քանի՞ անգամ. երեք տարի ասացեալ է կաթողիկոսն մեզ՝ մի առաջնորդ, հնազանդ եմք։ Եւ գնացեալքն անդ Նախին եւ հանեն կոնտակ հաստատութեան առաջնորդութեան Մուշնեցուն մինչեւ ի մահ. նաեւ եկեղեցեաց և իւրեանց բարեկամաց մինչեւ համարով Լ՚ քուզք։ Եւ չուեալ գայս արք ի մէնջ եւ Զ ոգի՝ գնացեալ ի սինհոդոն աւիրեցին, և նոքա տեսեալ՝ յարձակին ի վերայ ասցա, և չինի կռիւ մեծ։ Եւ չուեալ գայս եղիազարին՝ բարեկանայր նեղանայր եւ եկեալ քէ ի գուր-

1) ունիմ.

ասէ կ'երթամ. եւ ոմանք ոչ քոզին, եւ ի ներքինէն ի ժամ ոչ գնաց, այլ Մարտիրոս վարդապետն գնացեալ և յարձակմանն ժամուն ասաց ժողովրդեանն Ահա՛ որ գայս ծանուցաք ձեզ՝ թէ մեք գմեր բանն հոգեմք եւ ցաւիմք. այսօր յԱստուածածնին գայս ազմուկս են վերացուցեր. այս անէծքն այն անէծքն ի վերայ ով որ գայս ազմուկս կ'առնէ: ժողովո՛ւրդք, իմացած լինիք, որ չարք ոմանք խորամանկութեամբ կ'առնեն գրանա՝ թէ բանն երուսազէմայ ասէրն: Եւ ժողովուրդն ազաղակաւ ի գուրս եկին եւ այլք հրապուրեցին զժողովուրդն եւ գնացին խուռն ամբոխիւ յԱստուածածնին եւ ըմբռնեալ զմուղնեցին թէ կ'երթա՞ս թէ ոչ. եւ նա ասէ՝ երթամ: Եւ ոչ հաւանին ժողովուրդքն, այլ ասեն թէ մի և այժմ գնա՛յ: մինչև առաջի իւրեանց արկեալ յատել քան զբ՚ձ ոգի եւ բնկրին ի մուրթ նիկողոս՝ թէ քէֆիլ գոռանէ որ առաւօտուն երթայ. եւ գնացեալ կալեալ գան հարին ի հանապարհին թէ Ցորմէ հետէ մտար ի քաղաքս՝ ազմուկ եկ եւ խռովութիւն. հազիւ խոյս տայ յանկիւնս խցերաց եկեղեցոյն: Եւ եկն Մուղնեցին թէ նզիւապարն լինի քէֆիլ գի երթիցեմ առաւօտուն. եւ փակեալ նզիւապարն գդուռ խցին եւ ոչ թոյլ տայր մտանել առ իւր, այլ ի գուրս նստէր ի մեծ խուցն. և առաւնեանքեան յամբոխիցն մի մի բան ասէին նմա, և ներկայանայր եւ ներս եւ գուրս լցեալ կային: Եւ արք ոմանք հանեցեալ գմիտս ամբոխին թէ երթիցէ առաւսոտն, գուք ցրուեցէք. բաւ է այսքան: Եւ ի գիշերին եկ եւ գնաց ի Գալատ՝ Մուղնեցին:

Եւ առաւսոտուս (Ջ Փետր.) եկեալ ժողովուրդքն նոյնպէս եւ ասէին. ո՞ւր է նա, երթիցէ այժմ. եւ Մարտիրոս վարդապետն կրկին ծանուցում արար թէ կու երթայ, մարդի՛ք, մեք գխօսք նորա առաք. մի՛ չասացուցանէք գազմուկն:

եւ Շաբաթ առաւօտուն (2 Փետր.) ի տիւան գնաց Եղիազար վարդապետն վասն բանին երուսաղէմայ և գհոռմի պատրիգն Ստամպուլու ընդ նմա։ եւ վէգիրն ասէ. ի տուն իմ եկէ՛ք. եւ ի տան անդ ասէ հոռոմին թէ Առաւօտուն յերկոցունց կոզման ե ե ոգի առ մեզ. եւ եկանեն ի գուբա։

Եւ գգիրան կարգայր յեկեղեցին էսխլի քառն եւ ասէր թէ մվ որ չընգունի գՅովհաննէսեան առաջնորդութիւնն՝ այսպէս լինի եւ այնպէս, կարգալով եւ ծանուցանելով։ Եւ մեր եկեղեցոյ չարքն խորհեալ ի մէր թէ Եղիազարի և Մարտիրոսի գլխոյն է այս, և գնացեալ առ քանճին եւ Տաւուքն թէ Նոցա հախչն պիտիր գայք. եւ նոքա գերեսս իւրեանց պահեն, եւ երթան ի գուռա[1]) վէգիրին և գրեն արգուհալ մի քանի և ոչ հաւանեն, և յետոյ գրեն թէ եկան արք ոմանք զօրպայք եւ զոտան կոխեցին գսեւագլխոյ[2]) եւ այսչափ ըստակ վերուցին եւ գսեղանն կերակրոյ ցրուեցին, գգրեանք յափշտակեցին. հրաման տո՛ւր սուպաշուն եւ հասասպաշուն՝ զի գոցէ ի մէջի մեր եզեալ գէշխիայքն. եւ վէգիրն ասէ գհրամանն թէ Շէր լէ կեորուեսուն. եւ ամօթալից գառնան, քանզի այն ոչ մտանէր ի գիր։ Եւ առաւօտուս Սուրբ Մարգսի՝ ի գալատ Մուշնեցին առ ժողովուրդն գանկատի թէ իՙնչ չար արարի ձեզ զի երեկոյիս գիս ծեծելու արին, կոխեցին գոտայս և բան ցրուեցին ի մէնջ, իՙնչ կ՛ասէք գուք. եւ այլ բազում բանք ասպիսիք։ Եւ ի ժողովրգնէն մէկ քանի մարդ կանչեալ թէ իՙնչ գոար ի քաղաքս՝ ցից անկեցեր, թէ չեն ուզեր չեն կամիր՝ ել գնա՛յ. եւ ամանք առցա արգիլուին առնեն եւ ինքն երթայ ի խուգն խոցուած։ Եւ ի չարեացն Քրիքըն եւ Գաբամախուզն եւ էխտիկն Ղալաքու եւ

1) գուբա. 2) գեւագլխոյ.

այլ յայն կողմանց մի՛ մի՛ մարդ չնկնիցեսց գան առ Մարտիրոս վարդապետն՝ քէ Դուք էք խրատող մարդոյն որ գայս առնեն, եւ քէ վասն է՞ր ի գաս քաշէք գնանէին եւ գՏաւուքն՝ քէ երկու երեսէն են. այսպէս նոքա հանիւրով գկամս նոցուն՝ եւ սկսեալ Մարտիրոս վարդապետն պղծոցն նզովք տալ եւ նախատինք՝ արհամարհանօք ի բաց հանէ։

Եւ առաւօտուս կիրակի (3 Փետր.) եղիապար վարդապետն գաս ասաց և ի մէջ գասին պատմեաց գիրսն Երուսազէմի, և՝ Այդ Արևելցիք գայս գործեն կու գործեն եւ գիւրեանց կու խնդրեն. գհամախոհս նոցին նզովեաց եւ ասաց գիրս արգուհայիւն քէ Այսպէս առարին, ի կենաց եւ ի Քրիստոսէ գրէն ջնջին։

Կիրակի ամաոյ ժ. Հոռոմք ի ժամն պատարագ չեն առներ և ամենեքեան հրամանաւ պատրիգին բազումք եւ անքիւք յամենայն տահմանացն Ղարամանաւ, ի Նէնէբէ, ի Ղումգափուէ և ի Ղալաքոս ի մի վայր ժողովեալ խառն ամբոխիւ լցուին ի տիւան։ Եւ ընդ վարդապետիւն ի ոգով եւ ի՛ն ոգով գնացաք։ Եւ յիւրաքանչ վէգիրին երքայ ի տիւան, ազազակէին մեծաձայն քէ Ջուլում մի՛ աներ մեզ, կրկնելով։ Եւ ետես վէգիրն, զարհուրեցաւ. ի տուն եկէ՛ք. եւ ի գալն նոյնպէս գոռային մեծաձայն։ Եւ յորժամ նստաւ, եկեն պատրիգն Հոռոմոց երկիրպագանել վէգիրին եւ նա աքցի հարկանէր, և կրկին երքայր համբուրել, գարնէր բարկութիամբ. Ո՛վ չՓուտ, ո՞չ ասացի քեզ Դ ե ոգի առ եւ եկ. այդքան ամբոխ վասն է՞ր բերեալ ես, գա՞ւն իմ կռնել։ Եւ ասէ մեր Վարդապետն. Տալվաքաւո՛ր, որ գՕսմանցոյ աչքն վախցնելոյ եկեր են։ Եւ կանչէ վէգիրն գահիճ եւ ճէլլատ Բ անգամ, եւ նախատալք անկանին յոտս նորա. Ո՛վ տէր, գու արիւն չես սիրեր եւ մի՛ մտաներ ի պիղծ արիւն գորա, այլ ըմբռնեսնք ի գոցանէ եւ գաներես եօ բրով՝

յաւելաւ եւ պակասաւ։ Եւ դեռ եւս ազազակէին ի վայրն, եւ յորժամ լուան զայս Հոռոմք, մի ի վերայ միոյ անկեալք զփախուստն առապարէին, եւ միահա-ծան եղեալ ի գրանէն, ոչ կարէին քակտիլ։ Ի դուրս ելանէին, և ձիանք ազանէրացն զարհուրեալք խրխընջէին ի տեղիս իւրեանց եւ զազազակ բառնային. եւ հրամանն եղեւ ի Ջ ոգի գան խոսք հասկացող ի նո-ցանէ, եւ ի վայր փախան եւ ասացին Քէ Ջարկէ՛ք։ Մուէզուր ազան եւ չաւուշ պաշին երկայն փայտիս վերացուցանէին զՔեւս իւրեանց փայտովքը, զերեսունն եւ զքառասունան հարկանէին, պոռան տային ի մէջ բակին եւ ի դուրս ելնել ոչ կարէին. եւ այլք ի ծակէ ծակ մտանէին եւ յախտա[1]) ձիոցն, եւ ձիքն զարհու-րէին, մի ի վերայ միոյ անկեալք լինէին. այլ փայտն ելանէր եւ իջանէր ի վերայ նոցա. եւ որք հագիւ քակտեալ ի փախուստ, և անցորդք ճանապարհին յայլ ազգաց ոչ գիտէլով գիրան, գնոսա տեսեալ՝ նոքա և փախչէին եւ որք ի հարեղայիցն նոցա՝ ընդ պատրիգին՝ ընդ Քեւս Հայոց մտանէին, մինչև սէնէտ և գիր կար-գացուաւ և ի բաց վարեցան նոքա։ Եւ եկաք ի Սուրբ Նիկողա, և յետ աւուրց գրել պիտէր վէզիրն գՔմբա՝ Քէ որ կերպիւ խնդրեցաք։

Եւ յետ պահու ժողովեցան ամբոխս մեր և եկին առ Սզիազար Քէ Դուս գիտե՞ս որ Մուշնեցին կ'եր-քայ. Քէ երքայ չուներ՝ երքամք ի գալատա, ըմբըռ-նեմք և տանիմք ի վէզիրն։ Եւ յետ պահու գայ յայն բան հանձին մտանել առ Սզիազար։ Սկսին ժողո-վուրդն ի վերայ նորա Քէ Դուս ես որ չես քաղուր եր-քայ գՄուշնեցին. այս քաղաքս քե՞զ է յանձնած, մի-Քէ ի տիւա՞նն լցուինք քեզ համար. եւ այլ քաղում նախատինս։ Եւ նա պատասխանէ Քէ Մարդի՛ք, լսե-

1) յախտաս.

ցէ՛ք, քէրէմ արէ՛ք, ասելով զձեռն ի գուռն Սուրբ Նիկողոսի գարնէ և երդուի չարաչար. երբեմն ասեմ՝ Էլ գնա՛յ, Էլ գնա՛յ. և այնքան ժողովուրդք առանձին նորա և գինի կանգնեալ գամէնն ասեն, հազիւ հաւատան. նա ինք պրծանի ի ձեռաց նոցա այսու։ Եւ անդ ի գալատա մեր նկնդնցոյ չարքն երբեմն առ Մուշնեցին և ասեն. Ո՞ւր գնաս, ո՞վ կարող է հանել զքեզ ի ռնգէս, մեք կանգնած եմք։ Նոյնպէս և Ծակոռն բազում հայհոյանս տայ Եղիազարի և Մարտիրոսի և ասէ. Ես զգլուխս իմ, գառն և գոչդիս և գառացուածս ի քո ճանապարհն եգեալ եմ, ամուր կա՛ց։

Բ՚չի (11 Փետր.). ի խաղն մուշտակէրէ կ՚առնեն, ապա ձանճին և Ջաւուքն և առաքնն մարդ քէ նէ և գնա՛յ՝ մուշնեցուն։

Գ՚չի (12 Փետր.). Յորհուրդ արար Եղիազար վարգապետն մերայնոցա, գրեցին քուղք մի քէ մեք քաղաքիս յամէն նկնդնցեաց ուրոյն ուրոյն հնազանդեմք քահանայքին խէքիչէրիֆին, որ ի մեր քաղաքս անագլուխ պատրիգ կամ առաջնորդ անունով չկոխէ և չպահնեք. և գայս քուղքն մօհրեցաք. Ով չմօհրէ, տամք ի ձեռս բռնաւորաց որ հախէն գան։ Եւ նոքա գայս լըւնալ՝ ուղարկեցին զՄուշնեցին յՈւսկիւտարն ասելով. Գնա՛յ և ժամանակ մի չրջեաց, մինչեւ տեսաք քէ գի՛նչ լիցի։ Դէպ լուաւ Գչի առաքս երեցք եղև ի վերուստ կոզմանէ Ղասրզայ իչխանին՝ մատ առ Փէյիկխանան և մարեցին։

Դ՚չի աւուրս (13 Փետր.) վարդապետն ի Ղափէքէրքն մտանէր և ի ուլքան քէհնասին և յայլ գրուն մեծամեծացն չրջէր։ Երեկոյիս Տեառնընդառաջ։ Ծաւուրքս Դ զալպազան կախեցին զօլօքի կարող, և մինն տէվրիչ էր և կարդացող, որ ի Սուլքան Գայազիտն կախեցին ի ծառին իւր հանդերձիւն։ Ծաւուրքս Հոռոմքն գնային և գային մինչնորդօք քէ Հալտիմք

ընդ միմեանս. և յետոյ լուծին ի բանէն և ոչ նկին։

Ժէ–իս Բուն Բարեկենդան. և ելոփէն Տաճկաց կէ։

Բ֊ի օր (18 Փետր.) կէս աւուրս նրբոյ վէպիրն ի ներս եւ ամենայն մեծամեծքն եւ ասէ քազաւորին քէ նեղացայ յելոփէն, եւ մին ելոփէն եւս ահա գայ. գրամ չկայ, ես ի՛նչ առնեմ։ Եւ քազաւորն առեալ գնիւքն եւ տայ ի ձեռս գեսպանի առ Տէլի Հուսէին փաչան՝ վէզիրութեան, եւ նզ գայմախամ գՋուանապանն, որ էր գափուտան նախ. և նզև տրոտւմ մեծ մեզ գի կխոկատար նզև բանն։

Եւ Գ֊ի (19 Փետր.) գոէֆոէբոտարն փոխեցին եւ եկին ի տեղի նորա գքէհնայ Մուրատ փաչային, որ ասի Ղարակեոզ։

Ուրբաթ օրս (22 Փետր.)(*) ի խանութ նստեալ կայաք, ի կէս աւուրս տեսաք գի ազազակ մեծ բարձաւ, գի արք որք յերթ և յեկ էին, նա՛ յայսմ ժամուս ընթանային[1]) յայս կոյս և յայն կոյս, ոչ որպէս իւրեանց էին եղև, այլ էանց գային. բայց մեք ըստ չափոյ մեր ծրեսցուք։ Եւ ամենեքեան ի քաղաքս որչափ խանութպանք որ կային՝ աճապարելով գխանութս իւրեանց փակէին, գի ոչ գիտէին գեղս իրացն։ Նոյնպէս եւ ի գող եկեալ մեր՝ փակեցաք գխանութս մեր չտապով եւ գնացեալ ի տուն՝ արգիլեցաք։ Եւ ապա գայս իմացեալ ասկաւ, որ կէս աւուրս ի ճամբէն և ի մըզկիթեան ոչ են արարեալ նամազ եւ ժողովեալ Բ ծառայք քազաւորին և այլ նշանագոյնքն. գլուխ ծառայք յինկիչէրի եւ խասեկի էին եւ այլն քովչի եւ ճէպէճի՝ գնացեալ ի չէքմէչտանն, մի խորհուրդ եղեալ, գաչինս եւ ուխտ եդեալ առ միմեանս. նոյն-

1) ընդանային.

(*) Լուս. օգար գրէէ. առաջի չարթնու աւագ պահոցս։

պէս իշխանք եւ մնծամնծքն առ քաղաւորն մտնել, որպէս քէ փոխառցնուլք յայնցանէ, ոմանք խորամանկութիւնմբ եւ ոմանք հաւատառնաւ երկուցնալ մարին անդ։ Զայս պատճառելով ծառայիցն քէ մնք որ ծառայ եմք, և մէկ[1]) քանի մարդ ի կերպարանս վէգիրլի եղնալ են եւ գմնզ այսպիսի վիրաւորին հանապազ, գօրօքէն կարմիր եւ փող ըստակ տալով եւ ինքեանք ուտելով գվատատին։ Եւ ոմանք ասացին քէ կիրիտաւ ծառայք են եկնալ՝ քէ ե Զ գըստէ որ գօրօքէն չտվին. բայց առաջինն հարկաւոր էր, որ գըստակն խիստ աւելնցին, որ ի մէջ ի ըստակին օրօքիցն ճ ըստակ չէր անցնիր ի մէջ քաղաքիս. գայս առնէին ոմանք ապաւինելով[2]) ի ներքինիսան քաղաւորին։ Եւ ստքա գումարնալ ի մի խորհուրդ եւ վառնցան խաստգոյն գինալք ի յԱքմէչտանն մտա ի պալատ քաղաւորին քէ Զայն արքն կ'ուզնմք որ քաղաւորին խայրն են[3]). և առաքնալ մի և երկու անգամ գօրապետս ի քաղաւորն քէ Զայտոսիկ ապան եւ ուզարկնա՛ առ մեզ։ Եւ երթնալ գօրապետքին, ներքինիքն ոչ քողէին մտանել առ քաղաւորն, եւ ինքեանք հրաման տալով նոցա քէ Քաղաւորն հրաման արար՝ Զնմ տալոց գձեր ուզածն։ Եւ գայս լըսնալ նոցա՝ գիմնցան ի պալատն և ազազակէին, որ հասանէր յականջս քաղաւորին եւ երկնչէր։ Եւ յղնցին առ քաղաւորն այլ գօրապետս եւ մնծամնծ արս, եւ գնոսա ոչ քողէին ներքինիքն մտանել անդ քէ Մնչ ասա՛յ։ Եւ ստքա ունէին ի ձեռս իւրնանց արդուհալ քէ տայցեն առ քաղաւորն. և ոչ եզև հնար մտանել կրկին։

Շաբաթ առաւոտուս (23 Փետր.) կրկին ուխտուք մինչև ի դ ժամն չնուին գէգիմէչտանն[4]), ուխտ և գաչնս արարնալ՝ քէ ոչ ցրուհացցին քնաւ։ Եւ անտի գնա-

1) մեր. 2) յապաւինելով. 3) է. 4) գէգիմէչտանն.

մեալք ի պալատ քաղաւորին քէ ի դէմ քաղաւորին եկանեմք. եւ մարդ չղեալ առ քաղաւորն քէ ելցէ չերեսս մեր արքայ եւ խօսեացուք ընդ նա՝ սիւան առնելով մեզ, եւ բան ունիմք ասելու նորա, եւ ընդ ինքն բան չունիմք. եւ այլ քազում բանս։ Եւ մատակայքն, որ ի վեր ասացաւ, չքոզէին՝ պայս ասելով քաղաւորին քէ Զքեզ կ'ուզեն, մի՛ ցուցաներ չքեզ ծառայիցն։ Եւ այլ զօրագլուխ գնացեալ պայս ծանուցին և հաւատարմացուցին զքաղաւորն քազում բանիւք եւ երդմամբ քէ ինչ հետ բան չունիմք եւ այսխ սիւանն սրա՛յ մեզ եւ մեք արդ ունիմք տալ քեզ։ Եւ որք ի ներս էին, առ քաղաւորն մտեալ յաոուստ, և որք ի բանէս ունէին խորհուրդ՝ որ ի ներսն էին, նոքա եւս ասացեալ քաղաւորին. Արա, արքա՛յ, սիւան եւ տեացուք զի՛նչ են բանք եւ խօսք գոցա։ Եւ քաղաւորն այսքան բանիւքս հաւիւ արտապնդեալ, ապա տայ պատասխանի քէ վազիւն եկէ՛ք և առնեմ սիւան։ Եւ չեռ գարձեալ ամբոխն. եւ յայսմ ժամու փոխեցին գչէնկիչէր ազատին եւ եդին գսէյմէնպաշչին, եւս գքեհեապէկն՝ ըստ կամաց իւրեանց։ Եւ գնացին ի նոյն տեղի որ ասի էքմէչեան[1]), գգիչերքս ի բուն անգ վրանօք անցուցեալ։

Եւ առաւօտուս կիրակի ի՞ւ–իս նոյն ամբոխիւն եկեալ գնացին ի պալատն արքունի ի դէմ քեօչկին։ Եւ մարդ երթար ի ներսն և գայր. և քաղաւորն կուգանէ ի դէմ ծառայիցն ի փէնճէրէն և կուգ խօսի ընդ սոցա. և երթ և եկն ոչ գադարէին երթալոյ և գալոյ ի ներսն եւ ի գուրսն. եւ ընդ սոցա ի հետ գուրս եկեալ գայ[2]) առ ծառայն ճօճալով ոմն Ղարա Աբտուլլա անուն, ասելով զօրացն ամբոխին քէ Ոտք ունիք եւ ոչ գլուխ, ո՞ւր է ձեր գլուխն, կամ ի՞նչ է ձեր

1) գյէքմէչեանն. 2) գայլ.

ուզածն։ Եւ գորքն պայրացմամբ գիմելով ի վերայ նորա քրտով և արով, ոմանք գգլուխն և ոմանք գհանգիծն եւ ոմանք գձին առնուլ փախչէին եւ ոմանք քրտանչով գնա, մինչև բանալ փորոյն եւ քաշել ազնացն եւ միայն ձեացնալ ոսկր նորա գիշատեալ եւ որպէս գգէշ անկեալ առաջի գազանաց, քանզի պատառ պատառ կտրատեալ ցրուեցին։ Եւ մինչդեռ խոսէին ընդ քաղաւորն՝ այս ևդևւ։ Եւ խոսեցան անդ առ քաղաւորն, եւ ամբոխն գնացեալ յառաջ ընդդէմ պալատին։ Եւ քաղաւորն խոսեցեալ ընդ սոցա քէ Զա՞վ կ'ուզէք կամ ձեր խնդիրն ի՞նչ է։ Եւ սոքա վարէն ի վեր ազազակելով քէ Արքա՛յ, գքո կենդանութիւնն կամիմք և գքո չարկածն կ'ուզեմք, որ ներսդ կայ՝ մէկ քանի սեւս եւ մէկ քանի ճերմակ եւ մէկ քանի կին։ Անչափ սալքանաք կապելով խոփաններ են գքո քաղաւորութիւնդ, գալպազանութիւնն առնելով. մանաւանդ սվոզքն եւ գոլքուխ, խէքիչէրիցի հանոգքն գոքա են։ Այս քեզ ընաս և քո աչխարհիդ. եւ գրան վէքիլներդ եւս գալպազան են, որ մեք սէֆէր եւ ի պատերազմ երթալով ի դէմ քշնամեաց, և սոքա որ գոլօֆէն կու տան՝ նա՛ կարմիր փող է. ահա բարի աչօք քո տե՛ս գըստակն. և ցուցանէին փէշքեմալով գատակն քաղաւորին. և գքեզ երկուցանեն քէ Զքեզ կ'ուզեն. մեք գքեզ չեմք ուզեր, մեր քաղաւորն ես. գհրամանուդդ կեալն եւ գգօրանալն կամիմք, և գքո չարկամքն սպաննեա՛ եւ տո՛ւր. գայս որ առնես՝ գքո քաղաւորութիւնդ կու առաջեցուցանես, քանզի քեզ բարեկամ ձեւացեալ են, բայց քշնամի են յոյժ. մեր ուզածն քեզ գէն չունի. Ասուած գքո Ա օրն Ի առնէ։ Եւ քաղաւորն քանզի տղայ էր եւ ահացուցեալ էին ներքինիքն քէ Զքեզ կ'ուզեն, մի՛ երեւիր ծառայիցդ. վասն իւրեանց առնէին քէ Մի ընաս չը կըտեմք։ Եւ որ սոքա գայսքան

բանս ասէին, նա լայր գոչալով, քանզի բազում վիշտ կրելով ահ կրէր յորմէ հետէ նստեալ էր յաթոռ եւ ոչ կարէր մի ինչ առնել. և զարտասուան սրբելով հայէր ի վայր եւ խոսեցաւ Քէ Այժմ զի՞նչ խնդրէք, եւ ասաքա ցոյց տվեալ զտէֆտէրն, ի ներսէն եւ ի դրսէն Լև ոգի գրելով մեծամեծ ի մէջ մանուսպի եւ ի մէջ սալքանաքի, որ մի մի քազաւոր էին եւ ի բազում ժամանակաց ուսէին զմանուսպքն, եւ զքազաւորութիւնն գրամն ամենայն եւ զանձն ի սոցա տուեալ գտաներ վասն մանկուքեան քազաւորին. ինքեանք միմեանց օգնական լինելով, նոքա ի ներսէն եւ սոքա ի դրսէն, որպէս կամէին զայն առնէին։ Որք էին այսոքիկ. Վալիտէ, որ ասի մայր քազաւորին, եւ քէխիայ նորին, եւ Մուլքի խաքունն, մուսահիպ իւսուֆ ազան եւ զզլար ազասին, վալիտէ ազասին եւ զսարայ ազասին, զՊիլալ ազան և զխասեստապաչին, զզափու ազասին եւ զԻպրօ՝ գպիր զզլար ազասուն։ Եւ ի դուրս՝ զՄալէհ ազան և զՀասան ազան, զՄուստաֆա ազան և զՔալխճի ոզլին, զքէհնապէկն եւ զյէնկիչէր ազասին, Շապան զայֆան եւ զՂարա Աքսուլան, զՄէմար Մուստաֆան, զՏէլլի Պրապէլն եւ զփեսայ նորին՝ զյասուչպաչին եւ զԱնգոն կնասուրն։ Զայսոսիկ ի գիր արկեալ, որում ասացին Քէ Լև արք են և միսս իմ զայս քասից, ամենայն քազաքորին Քէ Քչնամի քո են, զայսոսիկ սպան և ապա կարիցես տանել յառաջ զհրամանս քո. և այժմ զներսինն խնդրէին։ Եւ քազաւորն ասէր ծառայիցն և զոքասցն Քէ Զերթքն ինձ բաշխեցէք. և ոչ գիտէր, աստն, զինդրած երթքն Քէ ո՛վ է, բայց զինչ ասէին ի ներսն՝ զայն ասէր քազաւորն։ Եւ սոքա ի մի քերան ազազակելով ձայնէին Քէ Մի՛ զահմաքիր, քազաւո՛ր, մի մարդ չենք բաշխեր քնաւին։ Եւ քազաւորն զահի հարեալ՝ զմարհամանն ի պարանոցն արկեալ լալով ա-

ելբօէբ քէ Ծառա՛յք իմ, գմայրին իմ ինձ բաչխեցէք։ Եւ ոգքա ի խնդճ եկեալ և յամօքի հաբեալ քէ ինչ մայրն քո բաչխած լինի և գայլն ի մէզ տո՛ւբ կինդանի։ Եւ քաղաւորն ասացեալ քէ երբ տամ գնոա ձեզ, ապանեա՞լ եղեր կամ կենդանի. և ի նմին ժամու գգափու ազատին և գբգլար ազատին խնդգամահ արարեալ և կու իջուցանեն ի պալատի պարապէն ի վայր ի մէջ գօրացն։ Եւ տեսեալ գնոսա ասեն քէ նոքա չեն ոգքա, քաղաւո՛ր, այլ նման են նոցա։ Եւ քաղաւորն բազում երդմամբ հաւատարմացուցանելով գծառայն քէ նոքա են։ Եւ ի յոտս նոցա կապեցին պարան և քարշեալ տերին գերկոսեանն յընքացս ասպարխին, որ կոչիւր Ալքմէյոան և կախեալ գնոսա[1]) ի ծառ մի, որ կոչի չինար ազաճի՝ ի յոտից ի վար գլխիվայր. և յորժամ կախեցին՝ յայնժամ գասատակեալ գարշելի մարմինն անգամ անգամ և յօշ յօշ կարատեալ գօրքն ամենայն և պատառ պատառ առեալ՝ գնացին իւրաքանչիւր տեղիս, գի ձեաց միայն լոկ ոսկերք չլացն և ոգոշարն և գլուխն երևիւր ի կախագանին. ոչ ձեռք և ոչ քէք, ոչ փոր և ոչ միս քաձէր, այլ միայն նչմարանք ասկերցն, որպէս գՂարա Ահասուէյրին, քանզի էին գէրս և փափուկս. այժմ ասին գառհասատչեայսն։ Եւ ի ժամուն յայնմ որ գայասակ եա քաղաւորն, ձա և հրաման եա Ջուռնազատնին ի լուր ասմկին քէ Ջդրսի փախած մարդիկն գտէք գտաք և ապանէք և ես գներան սրբեմ. գա ձեզ վէգիր լինի և էնկիչէր ազատի՝. Մէհէմէտ ազա հասկաֆուբաշին։ Ընկիզք ազմուկիս և մայր այս եղև քէ վէգիր լինիմ, և այնչափ բան յառաջ գնաց և ահա այժմ եղև վէգիր։ Եւ գնացեալ ամբոխն հանգիստ յայնմ տեղի որ ասի Էքմէյտանի։

1) գնա.

Եւ առաւօտուս Բ֊ի (25 Փետր.) գինուք էին ամենեքեան և մինչև յերեք ժամն ժողովեցան միաբան, և անոնի եկեալ գիմեցին ի պալատն, և յերեկեան զօրագլուխքն կրկին խօսին ընդ քաղաւորին բազում ու զտէֆտէրի գրեալ մաըգիքն ուզեն. ու որք անդ գտանէին ազայոց քաղաւորին՝ նոքա ուս այնաբկեն առ զօրան. գինդ կացէ՛ք։ Եւ ոչքա անպատճառ ազազակեն և ասեն քէ Դոքա են որ փճացուցին զքո քաղաւորութիւնդ. առաքա՛ առ մեզ անպատճառ։ Եւ քաղաւորն՝ զմուսահիպ իւսուֆ ազան ինձ բաշխել պիտիք, ազալեմ զձեզ. ու ոչքա ազազակեալ քէ ոչ լիցի բանդ։ Եւ Զուռնազանն ի ներքան էր մատ առ քաղաւորն հանդերձ մեծամեծօք. յայնժամ զօրացն ձայնէ քէ Սուս եղի՛ք, այն հերիք որ կանչեցիք. իբր քէ հանելով զկամս քաղաւորին։ Յայնժամ և զօրացն ասացեալ քաղաւորին քէ Արքա՛յ, մի մեծ վէքիլդ այդ չէ՞ր որ գնացեալ զափուտան անունով ի վերայ Հայուն ու ջարդել ատ զՅաճիկան Հայուն ու ինքն փախաւ. ու ընդ ի նա կոչն հայելով ասեն քէ Զքեզ այլ կ'ուզեմք ի քաղաւորէն, բաւական եղև որ գուք այսչափ քաղաւորութիւն քչեցիք. և նա յետս յետս չոգալով երիսայր երեսաց զօրացն, ու քաղաւորն գայր ունկն գնէր։ Եւ ճար ոչ գտեալ արքային՝ խնդգամահ արար զերկու անաւքն՝ զմուհասիպ իւսուֆ ազան և զՅօրմա կոչեցեալ վալիսէ ազատին՝ հիանալի և անտեսանելի գէր ու գխաւատապաչին, ի պալատի պարիսպն ի վայր իջուցեալ. նոցին ևս պարան յոտն քարշեալ և բերեալ յայնմ ծառի՝ ևս զնոսա կախեցին ու զգէչս նոցին առաջին[1]) գիշոցն նմանեցուցեալ, պատառ պատառ և կտոր կտոր ի վերայ գանկիցն գարկեալ՝ առնալ գնային, որ և զնշմարանքն երեսիւք ա֊

1) առաջի.

աչինաց, և վերջինացս նոյնպէս որպէս զԳԷշ անկեալ առաջի գազանաց, զի այնպէս զիշատես և սպրասփնչի էր տեսիլ զիշոց նոցա, զի բազումք ի տեսողացն քաղաքացւոց, յորում ի ծառին զնոսա տեսանէին, խնչագնայ եղեալ ուշաթափէին և հազիւ ուշ բնբնալ ապուշ ձեւովք գնային ի տունս իւրեանց։ Եւ յետ բանիցս հապս առնել ամին արքային զՋուանազանն եւ զՂարակիոզ՝ քեխեա Մուրատ փաշային եւ զէնկ չաուշպաշին։ Եւ քազաւորն առացեալ Ղարակիոզին քէ Դուք չէի՞ք, անիծեա՛լք, որ զԻփշիրն ի կնոջ հանեցիք. գնորա մուհասէպէն եւ զՄուրատ փաշային այլ ի քեզանէ կ'առնեմ, այնպէս իմացիս։ Եւ կու գնէ զայմախամ գծեր Իւսուֆ փաշան և ծառայքն զԱխաւուշ փաշան կ'ուզեն վասն վէզիրութեան։ Եւ քազաւորն զմահրն առեալ ի Ջուանազանէն և զգաստանութիւնն այլ առեալ անտի, և զմահրն հանդերձ խէթիչէրիվով ուզարկէ ի Սիսաւուշն քէ Փուքով ժամանեալ այսր, զի իմ վէզիրն եա։ Եւ օրս մարդ քայլին արին զափսէնպաշի մի զի զգլուխն և զգանէն բերցնեն։ Եւ ի սոյն աւուր առաւաւտուն զմուֆտին փոխեցին և եդին զՄէմէքզատէն, և յետ կէս աւուրս զնա եւս փոխեցին և եդին մուֆտի զՀօճազատէն որ ասի Պաւանազ. և փոխեցին օրս զքեխեազատէկն և զաէյմէնպաշին և զպաշչաւուշն և զչէնկիչէր ազատին, և քազաւորն զչուխատարն իւր տվեալ ազայութեան. եւ զաէֆտէրատարն փոխեցին և եդին զՄուսթաֆա փաշայի որդին ոէֆտէրատարն։ Եւ յՕրքազափուն կու բռնեն քէ Զչաուշպաշին կու խնդգնեք. կուլայ ազազակելով քէ Զորդիս կու բերեն ահա՛, տեսանեմ և ապա կամք ձեր լիցի. մինչեւ զորդին կու բերեն, վազլի փաշան կ'երքայ ի ներքան եւ կու խնդրէ քէ զրժուցանեն, քանզի փեսայ էր չաուշ՝ առեալ զՄուքան Իպրահիմին փոքր դուստրն, եւ չաուշպաշին

զնորա մայրն էր առեր՝ ատալըխ և խասէքի Իպրահիմին. և բազում ազերսանօք պրծուցին զնա փեսան և խորքի[1]) գուստրն իւր։ Եւ յորմէ հետէ այս բանքս գործեցաւ, զգրուհս այնոցիկ որք ի տէֆտէրին էին՝ պահէին զգուշութեամբ չօրպանիք հանդերձ իւրայնոքն քէ գտանիցեն, և զգրուհան կնքած։ Քազաքս ամենայն մեծ և փոքր ի հրացման եւ ի գող ելեալ երկնչէին եւ իմացեալ[2]) ապուշ մնային. եւ Ը–երորդ ժամուս գնացեալ խազազացան ատկաւ։

Իսկ յառաւօտեան պահուս Գչի օր (26 Փետր.) չաւուշպաշին ոչխար ժէ մատաղ արարեալ. եւ չուան զայս զօրքն և զօրագլուխքն քէ նա պրծաւ կրկին, գումարեցան եւ ժողովեցան անդ ի չէքմէչեանն եւ պատրաստեցան որպէս քէ վառելով ի պատերազմ, այնպէս բազմամբոխիւ ելեալ գնացին ի պալատ քաղաւորին, եւ գնացեալ հրեշտակքն եւ զօրագլուխքն քաղաւորին քէ Հրամանքդ չասացի՞ր քէ տամ զձեր ուզածն, և ասացիր քէ Դուէք զփախուցեալքն, և ահա հրամանքդ զչաւուշպաշին զերծուցեալ ես երես տալով նմա. եկեալ եմք այսր եւ զնա ուզող եմք. և ա և ուզողք եմք որ կայ ի տէֆտէրին՝ անյապաղ բազում խօսիւք։ Եւ քաղաւորն երդում արարեալ քէ Նոքա ի կորուստ են և չը կան, գտայց զնոսա և տաց ի ձեռս ձեր. դուք գնացէք խազազութեամբ։ Եւ ի նմին ժամու խեղդամահ արարեալ զչաւուշպաշին ի ներսն եւ տվեալ ի ձեռս զօրացն. և բերեալ զնա կախեցին գլխիվայր ի նոյն տեղին եւ ի ծառն յորում եւ ներքինեաց գէշքն էին, եւ զգլուխն կտրեալ եւ ի մորուացն ի ձեռն կապեալ՝ զգլուխն ի կախ։ Եւ օրս մուննեմին ազազակէր ի քաղաքս քէ Ով ոք որ զփախուստ և զկորստական մարդիկքն

1) խորք։ 2) յիմացեալ։

պտանէ կամ պահէն ցուցանէ և կամ ըմբռնեալ բնբ-
ցէ, թէ խպտահաւքիւն կամ յենկիչէրութիւն, եւ Ի
պատուոյն պիտմէքի և այլ ինչ որ խնդրէ ի քաղաւո-
բէն՝ առնու։ Անյապաղ որոնելով յամենայն տեղիս
յուղնալք ի քաղաւորէն և ի զօրացն, և քաղաւորն
եւս վրէժխնդիր եղև վասն նոցա։ Եւ ի գիշերին յայսմ
որ Դշի չուասնայր՝ գնայլինչն սղլին եւս սպանեցին
ի յէնիչէուլան և անդ ձգեցին Ի սր, որ ուռաւ և հո-
անցաւ և ապա հրամայն տվին վերացնելոյ. Ի աւուր
մանգուլ եղած էր աէֆտէրտարութիւնէ։

Եւ առաւօտուս Դշի սր (27 Փեբր.) գաս ասաց ե-
լիազար վարպապետն ի Սուրբ Նիկողոս։

Եւ մուննտինն ազազակեաց յամենայն տեղիս քէ
Բացվի՛ չտրուն և խանուքքն. և բացաւ օրս և չբն-
չինս եւս գնացի ի խանուք, եւ հանգիպայ ի ճանա-
պարհին զօրագլխացն այնոցիկ որ այսքան օրս խոտակ-
ցէին առ քաղաւորն ԺՒ և ԺԴ սրք, որ սրտրին զայս
յլսապահոցն, եւ գլուխ տոցա Շամլը Հասան ազա եւ
Մէհէմէտ ազա. ամենեքեան տոքա ի քաղաւորէն կա-
պայ ըզգեցեալ եւ անցեալ գնացին։ Ցետս Բ ժամու
նստեալ կայաք ի խանուքի և տեսաք զի հատատպչին
և սուպաչին ըմբռնեալ են զՄուլքի խաքունն ի պար-
տէզ իւր Ի ծառայուք մխայն և բերեալ ի բանտն խեզ-
պամահ արտրեալ և ձգեալ ի վերայ ձիոյ մի և ձգեալ
ի վերայ կարգեալ և առեալ տանէին ի կախել ի ծառն
յայն, յորում զնոսա կախեալ էին մօտ ի չաւուշ-
պաչին, ձգեալ ի ճուվալն մէջ մինչև ի մէջքն, և մի-
ջացն կախեցին՝ ի մէջացն ի վեր բաց։ Եւ արդ զի՞նչ
ասասցուք, քանզի տոքա էին փոխող վէզիրին և ա-
զայն, աէֆտէրտարին և ըռէյիսին և պէկլէրպէկոցն
եւայլն քան կարգի նոցա. և փաչայութիւնն գրսի եր-
կրին և պարոնութիւնն՝ տոցա ձեռամբն չինէր. և վէ-
զիրն քէ տար ուսմն մանուսպ և գնէր պէկլէրպէկի,

և կ'երքային այլք և կու տային սոցա անքիւ կաշառս և սոքա կու գրէին քէօքէրէ մի վէգիրին քէ Շուտով գան երկիրն կամ գան քաղաքն այս անուն մարգուս տո՛ւր. և վէգիր եղածն չգիտէր քէ գի՛նչ առնէր. քէ գառաջինն փոխէր՝ նա՛ վայ էր խիստ, քանզի ի՞ ամիս է կամ ի՞ ամիս է որ ավէր է նորա. և քէ չի տար՝ նա՛ գլխուն կու վախէր և կու տար յետի մարգուն։ Այսպէս և մէկն այլ կ'երքար կաշառ կու տար սոցա և նա, գնա մանգուլ կ'առնէին և գնա կու գնէին։ Եւ քէ վէգիրն չառնէր ըստ հրամանի սոցա՝ նա՛ գան սպանանել կու տային քագաւորին և զմիւսն այլ կ'առնէին վէգիր որ իւրեանց հրամանաքն առնէր գա-մինայն գործն։ Եւ ո՛ր պէհլէրպէհլիքն կ'երքային ի սահմանեալ տեղն, քագուհի անիրաւութիւնն արարեալ կու լացուցանէին գինապանգեալս, քանզի ավելալ են քագուհի գրամ, և գաչքն ի յետս ունելով՝ քէ այսար մանգուլ կ'անեն և միոյն այլ կու տան, վասն այնորիկ անիրաւութիւնն առնէին, որ աչխարհ աւերեցաւ. և էին պատճառ ամենայնի սոքա։ Ի՛հ զըգուիմ ըզծերն և տարէքիմ ի միտս բերելն և գոզամ սարսափելով զձեռս յառաջ տանելն գխեզճս և գիայտառակութիւնս սոցա, զոր տեսաք աչօք մերովք։ Ի՛ր այնչափ փա-ռաց և իչխանութեան, տէրութեան և պատուոյ, մե-ծութեան և զօրութեան մինչև եղեալ, և ո՛վ էր կա-րող որ գերծաս նոցա տեսանէր կամ առանց սոցա մանաւանդ և գիամէք, փաչայութիւն և պարոնութիւն մի առնէր կամ մեծութեան հասանէր ոք, քանզի քագուհիք ի մեծաց և չատք ի պարոնաց փափաք և կարօտութիւն քաչելով ընդառնէին և տառապէին քէ Ջերեան նոցա տեսանելոք և զգանկատս մեր և զտա-ռապանս մեր ծանուցանէաք։ Արդ այժմ ո՛րպէս եզ-կելի եղեալ գարչելի գէչ նոցին, որ ի վերայ ծառին չինարի, կըտրատած և գլուխ ի վայր կախած և որում

գձեռան և գկաշխան և գխուզան ի գուբա հանեալ և գոս-
կերքն կտոր կտոր արարեալ, միայն ջիլքն և գլուխքն
երեխուբ, որպէս գգէշ անկեալ առաջի գազանաց սար-
սափելի տեսողաց։ Եւ գի՛նչ ասացից ևս մուչքի խա-
քուանին որ յաղջս իւր փոքր քաղաւոր վերածայնէր,
որ էանց բազում բանիւք, որ կին գուռուչի օրօրոց
արարեալ օրգոյն՝ ոսկով և մարգարտով և ակամբ
պատուականօք։ Եւ այժմ գի՛նչ ուղեւ. այլք վայելեցին
գայնչափ բարիսն, գի մեռաւ ինքն, այլ և փառքն և
մեծութիւնն ընդ իւր, և այն՝ ոչ օրինաւոր մահուամբ,
գահաչ ի փախստեայ տեղոջն, քանզի ծակէ ի ծակ
մտանել, խնդգնալ ձեռօք գահճին, խայտառակօրէն և
անարգ մահուամբ ի ծառէն ի վայր կախեալ։ Եւ որ
ասյլիս մատ ի քաղաւորն երքայր պահապանօք և յոլ-
մէ և յահնկէ ծառայք և ազախնայք, և ոչ ոք լինէր
ի մեծամեծաց տառապելոց արանց կանայս որ խըն-
գրելոյ բան արժանանային, այսօր յընթացս ասպա-
րիսին ի վերայ ծառին հային արժան և անարժան[1]),
եկաւորք և անցաւորք, և բազմամբոխ հայհոյելով և
քքելով առ յերես նորա։ Եւ որ յաքսոս գեղեցկաչէն
և վայելուչ հանգչելով հրամայէր և ծառայքն ընդդէմ
կանգնեալ գոզային, այսօր ի վերոյ ձիոյն են բար-
ձեալ որպէս գազր անպիտան և որպէս գգէշս տարան
ի կախել։ Եւ որ հանգերձն և գգեստն էր ծիրանի քա-
գաւորական և կամարակապ գօտիք ականակուռ և ա-
ռաջի քաղաւորին քայլէր երքեւեկութեամբ և քաղա-
ւորն նորա մօրաքոյր ձայնելով գնա պատուէր առաջի
ամենայն մեծամեծացն, այսօր ի վերոյ ծառին կա-
խեալ բացագլուխ և անարգ, և արկեալ են ի վերոյ
կտոր մի չըլլի։ Եւ յոր ժամու կանգնեալ լինէր և գայր
ի քաղաւորէն, ծառայքն վազվազելով գոզային՝ քէ

1) անարժ.

ի բազկացն գրկեսցուք և սուլքանքն և բամբիչք պա-
րոնացն ամաչէին յերեսն նորա հայիլ, այսօր գահիճ
մի տըմարդի և անօրէն, օտար և արեանարբու՝ ըմ-
բռնեալ զնա և ի բազկացն կախեալ և [1] տակ եղեալ
ի կախազանին։ Եւ որ զգլուխն ծածանէր և զմարմինն
փափկացուցանէր անուշ իւղովք և զաբմանալի ծխա-
նելիօք, այսօր ի վերայ ծառին արեւակէզ ի տուէ եւ
ցրտասառոյց ի գիշերի, քանզի ամիս էր Մարտի։ Եւ
այն որ ձեռն առեալ զգրիչն եւ գրէր[1]) զհրամանս
քաղաւորին եւ զմանուսդն ուսմ կամէր տար եւ գրէր
խէքմիչէրիցն և խափանէր զհրամանս քաղաւորին քէ
Այսպէս լիցի, այսօր մի ձեռն ի կախ և մի ձեռն ի վե-
րայ երեսին եդեալ։ Ա՛յ և ո՛հ, ատրճիմ ասելն և գըզ-
ուիմ զծըրելն զփառս և զմեծութիւնս տրա[2]), քանզի
սակ էր քաղաւորն. ի ժամանակ մեծ վալիտէին քեխեա
եղեալ եւ յետ ժամանակի ինչ զոս ավելալ բազում
գանձիւք ուսմամբ որոյ անունն Շահան զալֆա ասի,
վասն այնորիկ մտանէր և նստէր ի պալատն արքունի
համարձակապէս։ Եւ յետ մի տարոյ կամ երկուսի ան-
ցելոյ, սակ եղև ընդ փոքր վալիտէին միախորհուրդ
և գաբան գործեալ մեծ վալիտէին՝ մօր Մուբաշին և
Իպրահիմին և Օսմանին, զնա ապանել ետուն պատ-
ճառաւ ինչ, և մայր քաղաւորիս փոքր վալիտէն ի
ժամանակի մեծ վալիտէին ըստացաւ անուն մեծ բա-
րուքեան քէ կարգացոլ է և տանէն ի դուրս ոչ է ե-
լանոլ, և այս էր ատոյգ[3]). բայց խորհուրդ ունէր և
ահ ունէր ի սկսորէն իւրմէ, մինչեւ մի եղեալ հետ
Մուչքիին և զնա սպանին։ Եւ յետ այնորիկ բազում
ամիս գործէին ծածկաբար երկոքինս, քանզի ի տե-
ղիս տեղիս բազանիս չինել և այլ զարդ փառաց կայր
յատաջմանէ եւ ինքեանք[4]) նոր իմն զարդք եւ չէնք

1) եւ գրէր եւ գրէր. 2) սոցա. 3) ըստուգ. 4) ինքն.

զնդանիկք առնելով ուրախանային և փափկանային։ Եւ յորժամ հոգին սաստիկ ուժգնական յանկարծակի հընչեաց, այսպէս ի վայր ձեալով կորնան, բայց պրծաւ վայրկէն ի բազում լալոյ քաղաւորին Քէ վասն Աստուծոյ գմայրիկն իմ ինձ թաչխանցէք։ Եւ հոգին հընչեաց ի նոսա և յայս մուլքի պուլաս, որ այժմ ոչ ազգատ և ոչ տնանկ, ի փառացն մերկացեալ և ոչ օրինաւոր մահ գինգեալ, այլ սաստիկ պատժիւ պատուհասեալ ի փախստեայ տեղիան Քէ Գուցէ ազատիցիմ. և ոչ եղև հնար, այլ խնդգամահ արարեալ և այն ոչ եւս կորուսանեալ, այլ բերեալ ի մէյտանն Եւ կախեալ խայտառակօրէն և մեծաւ նախատանօք ի տեսիլ ամենից և ամենայն քաղաքին։

Ետա պահու մի եւ ոչ մի ժամու սուպաչին ըմբռնեալ զԴ ծառայն մուլքին, և այն որ սուպայոյնն էր, ասացին՝ քէ քէհեան է նորին, ի տեղ բանկոնին աքլաղ գցեցեալ[1]), գոյն քարշամեալ, ուժն նուազեալ, գնդքն քառամեալ և ոչ կարէր գալն եւս բռնել, զի երբեմն բռնայր և երբեմն խփէր, որ Բ ծառայքն յերկու գինն մտեալ, ի բազկացն վերացուցեալ ասնէին ուշիկ, և առաջի երիայր սուպաչին և տուբան ի վէպերն որպէս քէ հարցաքննեացնն գինեալ մուլքին։ Եւ աւուրքս քաղաւորն խէտիչէրիքով մարդ ուղարկեաց ի Մխիր՝ քէ գասուկ գնացեալ ներքինի անուանքն բազում գրամ և գանձ են ըստացեալ, գամենեանան ապանէք և գգանձն առ իս բերէք։

Ելլի օրս (28 Փետր.) օլօքէն եկաւ յըստահոցն՝ գուռուչ։ Եւ մուհնեսիկն կրկին կու կանչէր քէ Ով որ գփախուստ մարդիքն ըմբռնէ եւ բերէ, նա՛ քաղաւորն բազում փառաց կու հասուցանէ. և մարդ եղեալ էին յամենայն կողմանց և որոնողք ընդ ամենայն տե-

1) ըսգնցեալ։

գիս։ Եւ գարձեալ ձայնեաց մունետիկն քէ կարմիր ըստակ չանցնի և պակաս գուռուշ, և գուռուշն՝ Զ ըստակ։ Եւ գարձեալ գյէնկիչէրուս ոտապաշիկն և գէօրպաճիքն փոփոխեցին։ Եւ գարձեալ օրս գՇարա ԵՒրուսլէմ պիղծ անացեալ ասկերքն վերուցին ազգն իւր և յէհիզուլան գՇայխճէլ օղլուն այլ վերուցին հրամանաւ գայմախամին, որ կայր անդ ի վերայ քարիւ միոյ հոտեալ և նեխեալ, գի էր պոռնիկ յոյժ և անյագ չնացող։ Եւ երեկոյիս Եւ յամենայն աւուր նոր ազան չուրջ կու գայր. և երեկոյիս շատ մարդ գանեաց, բայց ինքն անմեղ էր, այլ անիծեալ գափուքհահաքն ըմբռնեալ բերէին, և ի ժամանակ ծեծելոյն, որ ասէր ազան Քէ Թողէ՛ք, իւրեանքն մէկ քանի յաւել կու զարնէին գրիւն. այս էր գործ նոցա ի սկզբանէ։

Եւ ի գիշերիս յայսմ որ Զշի (29 Փետր.) լուսանայր, գտան գՊիլալ ազա ներքինի սեաւ հօնա քաղաւրին ի Ղուզղունճուխն՝ ի տուն իմամի միոյ Եւ խեզգամահ արարեալ բերին կախեցին յոտացն ի նոյն ծառն, որ իբրև զմի գոմէշ[1]) էր, և ի ձեռն մի սեաւ ըստ գունոյ նորին մուկ մի ի պոչէն ի ձեռն պատառեալ կապեցին, և այսպիսի խայտառակօրէն կային աւուրքս և բազում ամբոխ գային ի տես և երթային։ Այս ևզև յԳ ժամու աւուրս։ Եւ գարձեալ պահու ինչ ըմբռնեալ գԵսպան գալֆան՝ Մուլքին այր՝ ի մէջ նաւի միոյ մտեալ ի մէջ ամպարին. և բերեալ գնա ի գայմախամն և նա բազում հարց և փորձ արարեալ և յետ բանիցս խնդրեալ ի գայմախամէն և ասացեալ Քէ Ահա՛ ի ձեռս ձեր եմ, և գիս գիտակ եմ որ կու սպանէք. յառաջ գկինն իմ վայր առէք ի կախազանէն, գի պակասաւոր է և է բաւական որ այսքան օրս անդ կա-

1) գոմոշ.

խնայ կայ, և ապա պինչ առնելոց էք ինձ՝ արարէք։ Եւ ապա խնդգնալ գնաս ի ներքս և տարան գնաս կա-խնցին ի ծառն գասելով ընդ նոսա ի տեղի իւր կնոջին, որ մի ժամաւ յառաջ առին վայր գկին որպա քան խնգրոյ իւրն, ի տեղն գոա կախնցին։ Եւ օրս ի գէմ գնացին վէգիրին ի մեծամեծաց և ի բռնաւորաց քա-գաքիս։ Եւ օրս ի Գազանց առնն եւ ի Սէֆէրին առնն եւ այլ բազում առն ի Ղալաթա որոնցին գՀոսան ագան։

Եւ գարձեալ օրս էր Փետրուարի, որ է նա-հանջ տարի։

Մարտի ամիս օր Շաբաթ։ Օրս գայմախամն ըս-տակ այրնաց և գէլ արար և բազում փորձ, և չատ ըստակ ի ծախս արկին. և ասացին՝ քէ քաղաւորն էՀ քսակ առաքնաց ի տարարխանան քէ ըստակ կարնեն։ Եւ օրս գկախեալքն ի ծառին հրաման արարին վե-րացնելոյ, և տեարք և ծանօքք նոցա բարձեալ տա-րան գՀնացնալ գէշս նոցին ամենեցուն։ Ի ծառն յայն Ք մարդ կախնցաւ եւ ի գիմացն նոցին Աբտուլլան՝ պարմախն ի վայր մի կտոր ոսկր և Հալիճ օգլին՝ ի յէնիչուլլան. չաուշպաշին եւ Մուլքին, Գիլալն և Շապանն չը կարասնցին, քանգի ամբոխն ցրուեալ էր յաւուրան որ գառքա գային, և Հալիճ օգլին որ ի տեղն չէր։ Եւ օրս այլ մարգիք գնացին ի գէմ վէգիրին։ Երեկոյին Եղիազար վարդապետն գաս ասաց. ի Սուրբ Նիկողոս էաք և մնաք։

Բ—ին օր Կիրակի Ննառակի։ Գնացաք ի ժամս. Այսօր աննման որ ըսկսաք, նա՛ մի չարժ եղև խիստ և մի ցած. եւ Վարդապետն գաս ասաց Գ ժամ։ Օրս Ճարուքինն կողմն ի յԱստուածածին գաքառակալքն և գերեսփոխանն և գայլն փոխնցին և իւրեանց կող-մանցն եկին։ Եւ Ղալաթու իչխանքն եկին ի Վարդա-

պետն։ Օրս մեր ժամու եղիայի կինն մեռաւ ի տղա-
քերքն՝ քոյր Ղազարին։ Եւ գնացին ըմբռնեալ բըռ-
նաւորացն և ի նաւ եդեալ անցանել յայն կողմ և ի նա-
ւին քաղցած չարչարանս տվեալ նորա վասն Հաւատն
ազային և տարեալ ի բանտ եդին. և գայլկան ի Հայոց
ըմբռնեալ և տարեալ ի տուն Ալի ազային, յոյժ գան
հարեալ գնոսա քէ Ասացէք գՀաւատն ազան ո՛ւր իցէ.
և տուն ոչ քողին ի Ղալաթիա քէ ոչ որոնեցին։

Իսկ Բշի օրս (3 Մարտ) գային գՀաւատն ազան ի
տունս տանկի հալաճի միոյ և տարան առ գայմախամն
և նա բազում հարց և փորձ արարեալ և նա տվեալ
գպատասխանին. բայց եդ գնա ի բանտի ի սիլիհտար
ազատուն տանն։ Յաւուրս գտուպչին մանկուկ արա-
քին, գմիականի չաւուշ մի եդև։

Ի գիշերին յայս որ Դշի (4 Մարտ) լուսանայր, ըզ-
յէնկիչէրաց քահեատչէկն խնդրեաց արարեալ և տա-
րեալ ի տուն մի կախեալ և համբաւեցին քէ Զիւրովի
գինքն կախեալ, զանգի և սա կորստական էր, և ա-
ռաւաւտուս տարեալ ձգեցին ի յԱքմէչետանին ի տնաս
ամկաց ամենայն քաղաքին, և յետ պահու մնչ բար-
ձեալ գնա իւրքն և ընդ հողով արկին։

Յայսմ աւուր ժողովեցան արք քաղաքին և իշ-
խանք եւ ասացին քէ Ահա՛ կու գայ վէզիրն եւ մնք
գի՛նչ ասացուք, եթէ գնասցէ մատնիչն և ասացէ
ասկա Առաջնորդին քէ Հէքիչէրին ունին և անապուհ
կու պահին։ Հորհուրդ արարեալ և գրեցին քէ Վասն
Աստուծոյ մէ և գնա՛, ահա յատաջագոյն գպուշացի՛ր,
և քէ ի բանաւորէն մի ճնաս գայ՝ մնք անպարտ եմք.
մէ և գնա՛ վասն Աստուծոյ, որ հինգշնտացն ևս չհա-
տանի մի ճնաս։ Եւ կնքեցին գքուղքն Զ աքոռականաց
եւ ուղարկեցին ի յԱսկիւտարն. եւ նա տվեալ պա-
տասխանի քէ Զեմ երթար մինչև գիմ պարտս տան՝
Զէմ գուռուշ։ Եւ կրկին ասքա ժողով արարեալ ի Վալ-

ոչ խանն և վաճառականքն Արևելից ևս ձայնեալ և ասացեալ քէ Տանք զՋճ գուռուշն որ ելեալ երթայ. և որք լսանն՝ քէ ոկք և քէ բընիկք՝ հաւանեցան այսմ բանի։ Եւ յետ այսորիկ այն կոզմեանքն նոր լեճ բան առեալ ի մէնէջ քէ կաթոզիկոսն գԱնատոլի նորա է տվեալ, և նա ահա նստեալ է անդ. ի՞նչ կ'ուզէք ի նորանէ։ Եւ առաւօտուս ժամ չգնաց Վարդապետն և ոչ երեկոյին։

Դէմ օրա (5 Մարտ) քուզիք ուզարկէր Մուշնեցին բարեկամացն քէ եկէ՛ք. և ելեալ գնացին անդ ճիչէչէճ և էսիլն և այլք, որ յայտնեցան յառաջագոյն, և ասեն անդ քէ մեք կանգնեալ եմք, ո՞ւր կ'երթաս. մեր գլուխն ի քո ճանապարհն է։ Եւ օրս ի միւս կոզմս մինչև ժ կամ ժԱ սրանց ելեալ գնացին քէ մտանեմք ի պատանեվպաչին. և քէրէքճեվպաչին գէմ գայ և ասէ քէ վասն է՞ր եկեալ էք այսր և գի՞նչ է խնդիրս ձեր. և նոքա ասեն քէ Ունիմք արգուհալ որ մտանեմք ի յազան. և նա երկնչի և ասէ քէ Տո՛ւք գարդն ձեր և ես երթեալ տաց նորա և քերից պատասխանի։ Եւ ասեն գարդն քէ Ինչ եկեալ ես այսինչ մարդ վասն պատրիարգութեան[1]) և մեր խորհուրդն ոչ է ընդ նոսա, քանզի ունիմք հրաման ի քաղաւորէն ոչ նստուցանելոյ աստ պատրիգ. գայդ մի՛ սրասցես։ Եւ նա ի բարկութիւն չարժեալ և ասացեալ քէ Միանգամ նոքա որ ի տնզս գան՝ գնոսա սպանանելոց եմ ի գանից և ի չարչարանաց. և գուք երթայք մխամիտ եղերուք, քանզի նոքա մեզ այդպէս չէր ծանուցին, այլ ծանուցին քէ մեք վէքիլ եմք Հայոց ճեմատքին և կամիմք գայս պատրիարգ[2]) առնել և քէ Այս ազմուկս որ ոչ էր եղեալ՝ առաւգապէս գնա պատրիարգ[3]) առնելոց էաք. և գուք այսուհետև երթեալ մխամիտ եղէք, գի

1) պատրիագութեն. 2-3) պատրիագ.

Նոքա ոչ ևս են տեսանելոց զերեսս իմ, և քէ գայցեն աստ՝ գանելոց իմ զնոսա տատամիկ։ Եւ տան զնշանն արանցն որ գնային անդ և գային, զնշան Քըլքըլին և զէսիլի Քուռին. և ինձեալ մեզ պատմեցին զայսոսիկ։

Օրս ի պահու երեկոյիս ետուա վէզիրն ի նաւ եւ ինքն առ քաղաւորն ոչ գիտելով ումեք բնաւ, և խորհուրդ արարեալ ընդ քաղաւորին՝ խրատելով զնա, և ել գնաց արտաքս ի քաղաքէն, զգիշերն անդ կացեալ ի տեղին որ կոչի Սիլիվրու։

Եւ առաւօտուս որ է ելլի (6 Մարտ) ինքն ի յարտաքոյ և ետուա ի քաղաքս մեծամեծօք զոր գնացեալ էին ընդ առաջ նորա, և ինքն ետուա առ քաղաւորն, և ինքն ի պալատն իւր։ Եւ յառաջագոյն[1]) պատուիրեալ էր եւ նամակ ուղարկեալ այսր կի մի գայցեն ընդ առաջ իւր պատուով և քաղամարխուս ծառայիցն, որպէս իջիլիրին եղև։

Եւ ի սոյն առաւօտուս ի ինկեցեալ իշխանքն ինքին ի Մուրթ Նիկոդոս քէ Մարգ գնեմք ի վերայ Մուղնեցուն որ երքայ, և ոչ բռնեց գլուխ։ Եւ ի պահուս ինքն Զաքարիան և խօսս եղեալ որ կայր ի սիրտն, մի երկու բան ասաց Վարդապետին. և նա բազումս նզովեաց և անէծ գնա, ել և գնաց. և յետ պահու մի ոչ ժուժեալ ի տանն, այլ ինձեալ քէ Համբուրեմ գաջս[2]), և նա ոչ ետ, այլ գուան համբուրեալ և նստեալ անդ և Վարդապետն քնաւին ոչ խօսեցաւ։ Եւ սոյն օր չարժ եղեալ, մեք չիմացաք։ Եւ ի սմին որ յառաջ քան գկէս օրն տարեալ վէզիրն զՋուանդազանն և ազուցեալ խիլայս ճոխութեան եւ եղեալ ի վերայ նաւարկութեանց՝ զափուտան առնելով կրկին, որպէս յառաջագոյն կայր ի վերայ այնմ գործոյն։ Ելս և Հասան ազային Շամլոյ և Մէհէմէտ ազային և որ գինի տոցա

1) յառաջագոյն. 2) գալս.

էին գործակք, նոցա կապայ ազուցեալ և խիչայեաց։ Եւ ի պահու երեկոյին քերին գՀասան ազան, զոր էր ի պահեսի առ վէզիրն, և քագաւորն պատուիրեալ էր ի ժամուն յայնմիկ զոր եհուտ առ նա ի ծածուկ, եթէ Որքան խնդրեցին ծառայքն ի ներքուստ՝ եռու նոցա, այժմ եռու հրամայեա ի ձեռս քո, զի որքան գրեալ անուն կայ ի տէֆտէրն՝ գտեալ սպանցես։ Եւ յայնմ ժամու վէզիրն ևս բան եդեալ ընդ քագաւորին եթէ Դամ առ քեզ և քախչիս անեմ գՀասան ազան, հրամայեա՝ եթէ սպանցի։ Եւ ի պահուս եհուտ առ քագաւորն որպէս զի քախչիս արասցէ քագաւորին եթէ Սպանանեմ. և նա որպէս ուսեալ էր յառաջագոյն՝ հրամայեաց եթէ Սպանցի. ինքն իրր եթէ չիք ի մեզս կերպարանեցաւ այնմ բանի. չարկամ էր նորա, բայց գայթ առ երես արար, զի յորժամ առաջին վէզիրուքինէն որ մանգուլ արին, նա՛ Հասան ազան բազում պաշարս եղ առ նա և բազում ծախս և պատիւս արար նմա, և յետ գնալոյն գծախս տանն վէզիրին անուանէր բազում անգամ և սիրեցեալ եղև յայնս աւուրքան նորին և յոյս ունէր եթէ փրկի վտանգէն. վասն այսորիկ և վէզիրն զայս բան առ քագաւորն ձգեալ և ինքն չիք ի մեզս եղեալ։ Եւ եռուն ի ձեռս գահճացն գնա և նա խեղգամահ արարեալ, տարեալ արկին ի տես ամենեցուն յընթացս ասպարիսին, զոր եկեալ բարձին առաւօտուս Ուրբաթի (7 Մարտ) ընկերք նորին և բարեկամք և տարեալ եդին ի տահմանս տանն նորա, զոր անգ չինեալ էր գպրանոց Տահկաց տղայի և ազբիւր քերեալ և գերեզմանատուն չինեալ իւրն։

Եւ ի տոյն օր մի տահկի տղայ գՅովնաւազի որդին խաբեալ և ընկեր առեալ իւր և մտեալ ի Գէզատանն և գոզացեալ մի անուռկ գանձիւք և եկեալ ի Գէզատանէն քէ երքան։ Ետր նորա գիտացեալ, զոր եկ ընդդէմ նոցա բարձեալ գնացուն, և տահկին փա-

խեալ և ՅՈՎ նա միայն ի ձեռս նորա, և ըմբռնեալ զնա տալ ի ձեռս հասատապաշուն. և նա տարեալ զնա ի զատին, և նա ոչ կարացեալ վճիռ առնել նմա քէ փոքր է, եւ նոքա տարեալ ի վէգիրն, եւ նա զայս տվեալ քէ Դատաստանաւ տեացի. և գարձեալ տարան ի զատին, և ոչ գրեաց գարձեալ քէ Սպանցի. և գարձեալ տարան ի վէգիրն քէ Զգրեաց զատին. և վէգիրն խոստացեալ պարգեւս եւ ապատուքիւն՝ քէ ուրացցի զԿրիստոս և առնել զնա առաջի իւր. և նա ոչ հաւանեալ. և տարաւ զնա մխակաւի սուպաշչին, առանց հուճէքի կախեցին ի նոյն տեղւոջն ի գէմ Գէգէսատնին։ Եւ երեկոյին Վարդապետան ի ժամ ոչ գնաց եւ զայն ունէր ի մտի քէ ի կիրակէ օրա ի գաս քաշեսցէ զՋաքարեան, և ամենեքեան որ անդն կային ի բարեկամաց մեր, քազում ապերասանօք անկեալ յոտս եւ ի ձեռս նորա. և ասացեալ քէ Սլանեմ ի քաղաքէս. և կրկին ապաչեցին. և ասաց քէ Զվեզարն իմ յոտս ձեր կոխան արարէք, քո՛զ երքայ ի Գուբաս, առնէ զայն քուզքն զոր ուզարկեալ է վասն իմ, և զնորա վիրաւորեալ սիրտն մխիքարէ, որպէս որ վիրաւորէ ինձ համար քէ Գնզ զատ ունի և գքս տեզդ կ՛առնէ ի ձեռացդ. քանզի նա իմ հայրն է և զնա խոցեր է ինձ համար, և նա վասն է՞ր ինձ անէծք ասէ. Քոզ զայդ երքայ մեզայ ասէ նորա քէ ի գուր արարի զայդ բանդ և գայ և ես զգա արձակեմ։ Եւ ոտքա ևս կրկին ապաչեցին՝ Այո՛ ասելով՝ համբերել ժամուն։

Եւ առաւօտուս Եաթաք օր (8 Մարտ) Յոհաննու տոն։ Բազում ջանս արարեալ հօրն իմ և մեր բարեկամացն՝ բերեալ զՋաքարեան եւ մուծեալ ի ներս եւ մերայինքս յաչմէ և յահեկէ Վարդապետին բազում քախանձանօք և ապերսիւ քէ Արձակեա՛ ի կապանացն անիծից։ Եւ նա անկաւ յոտս նորա գլուխ ի բաց եւ հայցէր զՔոզուքիւն Մեզա՛յ ասելով. և Վարդապետն

սկսեալ և բազում բանս ասացեալ նորա և զգործե-
ցեալ չարիսն. և նա կայր յոտս նորա գլուխ ի բաց
Մեզա՛յ ասելով։ Եւ յետ բազում ազաչանաց ժողո-
վէրդեանն որ կային անդ ի մեծամեծացն և ոչ ի փո-
քունցն, մինչև լ ապանց, և ապա եւ Վարդապետն և
ասաց զՈղորմեացին։ Երեկոյիս գաս ասաց ի ժամն։

Թ–ին որ կիրակի Ցնծախ. Վարդապետն գաս ա-
ստց և գաս քաշեց զայնպիսիսն որք գնացին պատ-
ատանեհպատչուն, և գէտիլն քոռն, և նորա քահանայ
ասոզն այսպէս և այնպէս լինի, և այլ բազում բան՝
որք գայս ազմուկս յառաջեցուցին։

Ի–ին (10 Մ–ագ). տարան զՎարդապետն ի յԱստուա-
ծածին։

Ժ–ին (11 Մ–ագ). Տէր Յհաննէսն և փոքր ոգան ի
Գուբատու (նկին)։ Եւ օրս մեր Գօզոսի ոգան նկատ
յՍպահանայ։ Որերքս էտիլն քոռն ժողովուրդն նկեալ
ի մի տեղ վասն չընդունելոյ գնա երիցուքհանն։

Ի–ին (12 Մ–ագ). ձիւն նկատ։

Ի–ին (13 Մ–ագ). բացվատ. չօտաս էր։

Ուրբաթ (14 Մ–ագ). կէս աւուրս անձրև նկատ. և
օրս Ա Բ գող կ'ելքիան կու գոխանն Ա պատառի մի տուն,
ինչ որ ուներ գամէնն կու յափշտակեն և տեղն մատ
կու լինի գուլլուխին, կու իմացուսի Աստուծով և չօր-
պանի գուլլուխին կու հասնի ի վերայ մինչդեռ ի տանն
ևն, ըմբռնեալ գնատս տանի ի վէգիրն գերկոսին գոզան
և գպատառն ի վերայ ձիոյ գնեն, քանզի անկար էր
ի քայլելն. և վէգիրն տեսեալ գայն խիչայեաց գչօր-
պանին և գգոզան ետ գահճացն գի տարեալ գնատս
ի յԱքմէչետանն, գձեռան և գոտան կոտրեաց, եւ օրս
ցուրտ էր, սառակեալ կորեան ի կորուսան յաւետե-
նից։

Շաբաթ (15 Մ–ագ) բաց էր. եւ մեր Շազուպի
ազբարն մնաս և Քոճա Ղազարին աներն ևս։ Ի գէմ

կէս աւուրս փոխեցին զզափուտանն եւ տվին նորա զԱրզրում եւ եղին ի տեղի նորա զՂարս Մուստաֆա փաշան՝ փեսայ Խալիչխոզլուն։ Երեկոյին Վարդապետն գաս ասաց եւ առաւօտուս ևս, որ էր Կիրակի (16 Մարտ)։

Օրերքս զՎալիտէ խանն տասն զօրապապաչիքն ումեմն իւրեանց համախոհն։

Դշի (18 Մարտ)։ գիշերս զՃէլլի Գրապէրն գտեալ եւ խնդգամահ արարեալ զնա, բերեալ ձգեցին ի նոյն տեղի յԱքմէչետանին։ Գարբրիէլին ապչիկ եզաւ։

Դշի օրս (19 Մարտ) Վարդապետն ի Սուրբ Նիկոդոս բերին։ Օրս Մուշնեցին ի Սուրբ Գէորգ կուս երքայ, եւ ժողովուրդն ի մի վայր գումարեալ ասեն ցնա քէ Վասն է՞ր եկիր այսր, զմեր գլուխն ի փորձանս կուս (ձգես)։ եկ եւ գնա՛ ուր եւ կամիս եւ մի՛ այսր։ եւ նա մտեալ ի նաւ երթայ ի Քէչքիրտազին։

Եշի օրս (20 Մարտ) գարնանամուտ։ Գաս ասաց Վարդապետն։ Եւ օրս գաս առաք զՈրք զքրովբէիցն[1]։ Եւ ասացին քէ զկին Անտոնին ըմբռնեցին։ Եւ օրս էսինչի քոռն եւ օրքահան եկեալ քէ Մեզայ ասենք Վարդապետին. եւ նոքա ոչ քոզին յերեսս նորա ելանել, այլ գարձան։

Ուրբաթ օրս (21 Մարտ) նոյնպէս էր անձրեւ եւ մեզմ։ Երեկոյին ի ժամ եկեսցէին էսինչի քոռն եւ իւր օրքահան եկեալ մտեալ յանկարծակի ի ժամանակին՝ որ զգլուխն ի մահիճս եդեալ Վարդապետն, եւ քազում բանս ասացեալ՝ պազատանս եւ աղերսանս, Մեզա՛յ ասելով եւ չէիք ի մեզս լինելով յամենայնէ. եւ Վարդապետն ասացեալ քէ Ես քեզ հետ բան չունիմ, այլ գուս ժողովուրդ գատախազ ունիս, գնա՛ պարիչէ. եւ կրկին երկրորդ եւ երրորդ անգամ յոտս նորա անկանելով քէ Հրամանուցդ բան մեր հետ չլինի եւ զո սիրտն չաւ

1) գորք գքր։

յինի ընդ մեզ, և մեք ընդ նոսա հաչտիչոց համք յա-
ւուրս։

Եւ ի գիշերին յայսմ, որ Շաբաթ (22 Մ–ր) լու-
սանայր, գոյն գՄալէհ ազգն եւ գՄուսաոփա ազգն
ձա, գնոսին խնդպամահ արարեալ ձգնցին ի յԱքմէչ-
սանին, և յետ պահուս առաւօտիս վերուցին։

Եւ որս մօհրն եկաւ, որ գնացեալ էր ի Տէլի Հիւ-
սէյին փաչան, և որ ազմուկս եղև և եղեն գՄիաուչն
և մարդ ուղարկեցին մօհրին և հասաւ ի ճանապար-
հին և որս բերաւ և տվին ի Միաուչն։

Եւ որս էսկին և օրիսան խորհուրդ արարեալ քէ
Ահա հաչտեցաք հետ վարդապետին, և այնպէս համ-
բաւէին ժողովրդեանն, և այժմ երիքիցուք ի Մարտի-
րոս վարդապետն, մինիչ եւս գնա պատրեալ առցուք
ի բերանէ լինչ քէ Գնացէ՛ք՝ քոզուքիւն. և այնուհե-
տեւ այլ ոչ ունիմք[1]) ի հոգս. եւ կացուցին բարեխոս
գԱյուասապէմայ Մոսփանենոսն. եւ երիկաւ անդ, եւ
նա ոչ քոզս յերեսս իւր եկանել։ Եւ կրկին անգամ
գիմեալ ի գուռն՝ իրը երիքալով ի ներս, և նա եւս ոչ
քոզեալ մտանել ի ներս, այսպէս Գ և Դ անգամ գի-
մեալք՝ քէ մտանեմք. եւ վարդապետն ի ներքուստ
ձայնեալ քէ Մի՛ գայք զգծեր, եւ այլ անարգանս.
և յետոյ ճար ոչ գտեալ վարդապետին՝ ի բարկուքիւն
շարժեալ, երկալ ի գուռս անարգելով և ի վերայ նոցա
վազելով. եւ նոքա գայն տեսեալ և գձայնն՝ ի փա-
խուստ առեալ հազիւ զգուռն արտաքոյ գտեալ գնա-
ցին։ Առաւօտուս քարոզ ասաց Վարդապետն գՀա-
սուրչին և կէսն երեկոյիս ասաց։ Եւ գՄնացեալն ա-
ռաւօտուն և երեկոյիս գխորհուրդ կիրակէիս (23 Մ–ր)
ասաց և գդաս կարգին։

Բչի օր ԻԴ–իս երեկոյիս (ըմբռնեցին) գմէմար

1) ունիմ։

Մուստաֆային, և առաւօտուս Գշի (25 Մարտ) խնդրեցի ձգնցին ի յԱքմէյտանն եւ ապա վերուցին։

Գշի օրս (26 Մարտ) ի եւ ժի մայլա աքսորեցին՝ մեծամեծ գատիք եւ գԿուռճի Մէհէմէտ փաշան եւ զիւր որդին եւ յՕտապարէն մէկ քանի չօրպաճի. եւ այլ մեծամեծ արք եւ երեւելիք աքսորեցին ի քաղաքէս։ Զայս արար վէզիրն խրատոմբ նզովեալ մուֆտուն։

Եշի (27 Մարտ) առաւօտուս Մարտիրոս վարդապետն գաս քաշեց զԷսիլի քոռն վասն պատուէր մի, որ կտակ առնէ Երուսազէմայ և ոսկի եւ էսիլի քոռն կու խրատէ զսեարք պատվոյն քէ Մի՛ տայք զոսկին, եւ նոքա չեն իտար, եւ ի սորա հետն զԴամէշի որդին զՕսակորն, զի հայրն կտակ արարեալ Երուսազէմայ ի ոսկի, եւ մինչեւ ցայժմ ոչ հատուն, վասն այնորիկ գաս քաշեց։

Շաբաթ (29 Մարտ) առաւօտուս քարոզ և երեկոյին գաս ասաց Վարդապետն։

Եւ առաւօտուս Լ-իս օր կիրակի Մազկապարզի՝ քարոզ ասաց քաս խաչերդին, եւ անթիւ յամբոխէն ոչ գագարէին արքն. վերջնաց զքարոզն։ Եւ օրս ի տեղ գնաց Վարդապետն։ Եւ Տէր Աւետիքն պատարագ արար։ Եւ Քաղէա[1]) վարդապետն ի մեր ժամն ժողով արաւ։ Եւ երեկոյին գնացաք և ի դուրս եկաք անգաստան ուրհնել. լցաւ գաւիթն եկեղեցոյն, եւ յորժամ կանգնեցաւ Վարդապետն ի քարոզ, նա՛ գալին յերկու կողմանց որ Ի անգամ կանգնել աւաւ եւ նաեւ զժողովուրդն եւ կէաք կանգնեալ էին։ Այսպէս լցեալ էր այն ահագին գաւիթն, զի ի վերի գռնէն մինչեւ ի մեծ գուռս վարն որպէս քէ ծեփեալ էին և ի մի կապակցեալ։ Եւ յորժամ եկաք ի քարոզէն եւ

1) Քաքէոս.

կատարեցաւ խորհուրդ Դռնապացին՝ որ ի ներս մըտնէաք, նա՛ իրրև զծով ծփայլին և ալեաց նման ի վերայ մեր նկնալ, ի գուռն զարնէին զմեզ որ առաջի կայաք։ Եւ յորժամ ասացին՝ Ելա՛ գուռն Տեառն է և այլն, նա՛ ի ներս մտանէաք, յամբոխի կապակցութենէն չկարացաք ի ներս մտանել. և որ առաջի կային՝ հազիւ յետ պահու քանիսս մի մի անկաք ի ներս։ Վարպապետք եւ երիցունք ի խորանն ելան եւ կէաքս ի վերայ. եւ ետես շարականն և զԱբեւնէլքն ասացաք մեզ ոտն՝ և ապա լցաւ նկնզնցին և կէս ժողովուրդն ի գուռս ձեացին. և կարգաց ինքն զԱւետարանն և արձակեցաք։

Ի չի օրս (31 Մարտ) իմացաք թէ Վարդապետին հարին համար հուէքի կու հանէ Մուշնեցին թէ Տաճիկ է. և չընտրել զայս Վարդապետին՝ ի բարկութենէն շարժեալ թէ Զայս զապուլ չեմ աներ. թէ ինչ ասացին կամ ինչ բամբասանա՝ նոքա թո՛ղ Ձեան, բայց այժմ գի՞նչ անուն է այս չար, զայս չեմ զապուլ աներ, չուտով գո՛ք զգործոզ ասցին։

Եւ Ի չի (1 Ապրիլ) առաւաւտուս Մարտիրոս վարդապետն ի յԱստուածածնէն գաս քաշեց՝ թէ այսպիսի գործք կան, և որք համախոհք էին երիցունք Մուշնեցուն՝ հալածեցին յեկեղեցոյն եւ զփիլոնքն առին թէ Դուք գիտակ էք այսմ բանիցս, նկայք գաւոյգն[1]) ասացէ՛ք։ Եւ երիցունքն գնացեալ և ասացեալ Թէրզուն Գրիգորի գիրան, եւ նա չէք ի մեզս եզեալ բանին. եւ կրկին անգամ գաս քաշեց եւ նզովիւք անիծեաց թէ Ով գիտէ զբանս՝ թէ ո՛վ է արարիր կամ ունի եւ չտայ։ Եւ երիցունքն երթալով ի Թէրզին, չարով ազատակելով թէ Տարին մի անգամ է աւետեաց

1) գաւազան.

եւ փիլոնքս առած է և մեք տէր ողայոց. եկ և տո՛ւր գնուճէքին նոցա որ մեք ազատիմք։ Հազիւ եւ ճորով եւ այլ շատ բան անցեալ ի մէջ՝ բերին զՔէրզին, որ եկն անկաւ առաջի Ըղիազար վարդապետին Մեզա՛յ ասելով և ետ գնուճէքն։ Այս այն Քէրզին է որ ժողովուրդն բռնեցին զՄուշնեցին եւ սա պատասխանի տայ ժողովրդեանն, որ ժողովուրդն ի վերայ սըրա գարձեալ՝ յոյժ գանեցին զսա, եւ պօստանճիպաշուն Քերզին է որ Մուշնեցին պիտի պատրիգ առնել տայր։

Դշի օրս աւագ (2 Ապրիլ). եւս և ծագկաբար Մարկոսն եկաւ Մեզա՛յ ասելով Ըղիազար վարդապետին և գուշիզն խոստովանեցաւ Քէ այն բանագրեալքն[1]) փրկին, քանզի եւս էր սա վերակացու Մուշնեցոյն յամենայն գործս առաջի եղբօր կաթողիկոսին և յօճա Տաւուտին եւ այլ ամենայն մեծամեծաց քաղաքիս, եւ զդրամ տալն մի կախարդի տաճկի միոյ Դճ գուռուշ՝ Քէ կախարդեսցեն զԸղիազար վարդապետն որ մեռանի ի Ը օրն։

Ըշի օրս (3 Ապրիլ) գաւուր խորհուրդն ասաց Վարդապետն։ Ի տեղ գնաց վասն Երուսաղէմայ եւ ծանօքացաւ մուքտուն։ Եւ երեկոյին գնացաք ի ժամ. ոչ էր անդ Վարդապետն և աւրհնեցին զժամն, և եղեն Քէ լանանք գոտս, եւ Վարդապետն եկն եւ նստաւ գի գոտս լսացէ, եւ բազմամբոխէն կոտորեցին գաքոռն. Վարդապետն լսանար եւ Տէր Ոհանէս արեզան իւր սրբէր և գարձեալ ինքն օծանէր։ Եւ երեկոյացաւ եւ ոչ լինէր վերջ սրանցն, եւ բազումք գնային եւ ոչ լսանալ ետուն, գի հետաստանէ եկեալք էին։ Եւ յորժամ եկաք ի ժամուն՝ կանչեց զեաքսուն, եւ ընդ Մզախսուն հետ ի տունն գնացաք և սակաւ ինչ հանգաք եւ եկաք գնալ ի ժամ, եւ աւրհնեցին զժամն եւ

1) բանագրեալն.

յետ ժամուն ասաց Վարդապետն գկտակն եւ գքարոզ խաչելութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զարմանալոյն բանիւք, որ գոտացոյց զժողովուրդն լալով, քանզի ասէր գչարչարանաւն Քրիստոսի եւ գնըւազելն Մ. Աստուածածնին, լայր եւ լացուցանէր, որ սրբոյն ըստ բանին գոռայիւն, եւ կանայք ըստ իւրեանց բանին հեկեկային[1]) եւ մանկունք՝ որպէս քէ ոք գանեալ ի նենգութեան՝ սրտիկ հեկեկալ ճչէին. եւ յետ արձակմանն գնացաք ի խանութ։

Եւ յուաք յայսմ ժամու առաւօտիս (4 Ապրիլ) ըմբռնեալ գյիշեցիչէր ազգային եւ արգելեալ գնա խեղդամահ եւ բերեալ ձգեցին ի յԱքիմէչտանին, եւ յետ պահու մնչ վերուցին, յերկկի յետնուն ըմբռնեալ եւ օրս սպանեալ, համբաւելով քէ ի տեղոջ փախստենէն իւրոցն խեղդեալ է։

Աւագ Շաբաթու (5 Ապրիլ) առաւօտուս գնացի ի Սուրբ Նիկողոս եւ ասաց գպաս կարգին, եւս վասն հաղորդութեան բազում ասաց բան, եւ ասաց գիւր բանքն քէ Այսպէս բան արարեր են վերայ իմ, գառաստանին տայցեն գհամարն. եւ ոյք որ ինձ համար ձեր յիրիցանցն հետ խէք ունիք՝ հաշտեցէք եւ ինձ համար մի՛ խռովիք աւուրքս, քէ ինչ են արարեր՝ ինձ են արարեր, Աստուած քաղուքիւն շնորհէ, զի երկոյիս գՔրիստոս պատարագիլոց համք։ Այսպիսի բանիւք զժողովուրդն միխիթարեաց։ Երկոյիս Շրջապուտց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Յարութեանն. գնացաք անդ եւ գպրութիւն արարի եւ ինք պատարագեց, եւ Հայր մերին ի գուռս ելայ եւ գնացի ի մեր ժամն, գՔահանան բռնեցի էջմիածնայ։

Եւ օրս մեր կոչմանն գրեցին քուղք միըսամիոնջէ, գչերքաչն Մուշնեցուն եւ գկախարդութիւնն,

1) հեքեային.

գնուեցքն, զպաստանձիպաշուն քով գնալն, զխառնակուքիւնն Յակոբին և զայլն ամենայն, առ կաքոզիկոսն ուղարկեցին։

Այս ամենայն փոքր ի շատէ ևւ սակաւ ի բազմաց ի սկիզբն տարուն մինչև ի լրումն տարուս ծրնցի. ևւ քէ պակաս ևւ կամ յաւել կամ սղալ ևւ անյարմար[1]) ինչ գտանիցէք ի սմա, քոզուքիւն ընդունեցէք սակս անվարժուքեան ևւ տհասուքեան մատաց իմոց, զի կար մեր այս էր, ևւ ի մէջ աշխարհի զբաղմանց գոյով այսչափս կարացի հանել ի յանկ, այս ևւս ազօքիւք և աւրհնուքեամբ սուրբ հարց մեր և ոգորմուքեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ ԵՒւ այլն Միոյն է գիտելի, որ միով հրամանաւ գոյացոյց զեակս ամենայն, նմա փառք յաւիտեանս, ամէն։

Թվին ՌՃ ևւ ը–ն Հայոց(*) ընդհօքն Քրիստոսի սկսայ գայս ինչ սակաւ իրս, որ ևւ ոգորմուքիւնն Քրիստոսի ազնեացէ հաստացանել ի ծար բանիս։

Զատիկ ևւ Յարուքիւնն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ապրիլ ամսոյ ԻՋ–ն. ի Սուրբ Նիկողոս գնացի, քանզի նզիապար վարդապետն ի տեղն էր և բազում և անքիւ ժողովուրդ կայր որ չէր կարեմ ծըրել, ի յԱստուածածնայ եկեղեցոյն ևւ ի Սուրբ Սարգըսոյ ևւս բազում. եկեալ էին ոչ քէ այսօր, այլ ևւ յորմէ հետէ եկեալ էր վարդապետն մեր՝ ի Սուրբ Նիկողոս գայլն յամենայն կողմանց յլեալ զգասն և զքարոզն, որ զարմացուցանէր ևւ հիացուցանէր իւր գամազամ մեկնուքեամբն և բացայայուքեամբն գրոց սրբոց, զոր փոքր ի շատէ յայտնեալ եմք ի Դ (ՌՃԴ) քվականին անցեալ տարին։ Ինքն օրս պատարագ չարաւ, քանզի

1) յանարմար։

(*) Ձ.ա.ա. ևւ քան նորաւմս չէքանի ԽՒ։

եբեկոյին ասաք. եւ օրս Տէր Աւետիքն ասաւ աւագե-
ըէցն. Ես ճաչուն եչեալ իմ գնացի ի մեր ժամն գիա-
պահն բանեցի՝ գգանձանակ էջմիրածնայ. Ես փետայ
մեր՝ Մինաս պալէ Թուման՝ առեալ տարաւ գիս ի տուն,
եւ պահ մի կեցեալ անդ, եկն Տէրտէրն իմ եւ վար-
պետն իմ Տէր Յովաննէսն, աւրհնեցին զտունն եւ
գհացն ի տեղն կերաք. Ես յետ պահու միոյ առեալ
տարան գմեզ Հաճի Լվրէնեանցն որ էր կնքահայր մեզ.
աւրհնեցին գնորա տունն եւ տակաւ մի նստան եւ գնա-
ցին իրիցունքն եւ մեք Ճեացաք. եւ յետ պահու միոյ
եչաք անտի, եւ կնքամայրն իմ մարհամի հետ ինձ ըն-
ծայ, եւ կրկին բանագատեաց Մինասն եւ որ ընդ նմա
քէ մեզ ի տունս մեր գարձցուք. ոչ լըւաւ քէ Դեռ օրս
ի Պոլսոնցն չեմ գնացեր. եւ գնացի, ի տեղն գիտ
նստեալ կային անգանձէ հետ բարեկամացն. եւ պահ
մի նստեալ իմ, վերուցին գտեղանն եւ տակաւ մի նըն-
ջեցաք. Ես յետ ննջելոյն գնացաք ի Վարդապետին
քով, ի մեծ ատան նստեալ էր չուրջ զմիծամիծաքն.
եւ յետ պահու միոյ ի ժամ գնացաք եւ ի գուրս եչաք
ամենայն գարդուք եւ աւրհնեցաք գանգաստանն, եւ
արձակման ժամուն ասրարաք գնախատօճակ Աւետեաց
Սուրբ Աստուածածնին. Ես յետ արձակմանն գնացի
ի տուն, քանզի անկարացեալ էի, եւ գառաւօտուն
կերածն չկարէի մարսել եւ ի տուն գնացեալ յետ գար-
ձուցի գսիրտս եւ պառկեցայ. Օրս Զաքարեայ Ղալֆան
Վարդապետին մի գատ եւ գինի ընծայ ուղարկեաց.
Օրս երրորդում փետայ հորքուրիս ի տուն բերին փե-
ատպատ, հանգերձ հարքն եւ կնքահարսեամբ, հօրաքոյ-
րիւն եւ կնքամարսեամբ, եւ այլ Բ ոգի եւ տղայ մի
կնքահօրն. Տէրտէրն եկաւ երեկոյիս ի հետ նոցա նըս-
տաւ. Օրս Պոլսոյ Տիլակն այլ երեք գազջիկն ի տուն
եւ գփետան. Օրս մեր Վարդապետն գխորհուրդ աւուր
Ծարուքեան ասացեալ է. եւ Տէրտէրս եւ այլ Բ ոգի

ի հետ նորա եդեալ՝ գնացեալ ժայռեցին զմարտիրոս վարդապետն աչակերտ Աստուածատուր վարդապետին ընդառաջէմայ եւ զընդառաջէմացիքն որք կային առքա ի յեկեղեցին Աստուածածնայ՝ բերել եառուր եւ զՊաւսիքն ընդ նոսա արաւ։ Օրս մեր եկեղեցին Քաղէոս[1]) վարդապետն որ կայր՝ արձակմանն ժամուն գառուրբ նչանն հանեց եւ խաչահանգիստ արաւ։

Բշի օրս (7 Ապրիլ) Մեռելոց և Աւետիք Սուրբ Աստուածածնին։ Գնացի ի մեր ժամն և քապախ բռնեցի էջմիածնայ, եւ յետոյ գնացի ի Սուրբ Նիկողոս, եւ Մզոեսին մեր մէկ քանի մարդ ժողովեց և գնացաք ի Մարտիրոս վարդապետին քով չնորհաւորել զՋաւիկն. եւ յետոյ գնացաք ի յընդառաջէմացոց քովն, եւ անտի եկեալ գնացի ի հետ Մզոեսուն ի տուն, եւ ձայնեցին զմեզ ի տուն հօրքուրիս եւ եկեալ գնացաք ի տուն եւ նստեալ պահ մի ի հետ նոցա եւ ննջեցաք. եւ գնաց Մզոեսին ի տունս իւր. եւ յետ ննջելոյն նստաք պահ մի եւ երեկոյացաւ եւ գնացաք ի ժամ ի հետ ոտքա. եւ յետ ժամուն գնացաք ի վարդապետին քով եւ նստաք ի տեղն ոչ տակաւ. եւ անտի եկեալ հետ Մզոեսուն, ձայնեցի զՄզոեսին եւ ոչ եկն, եւ ես գնացի ի տուն, եւ Տէրտէրն եկաւ եւս եւ պահ մի նստաւ, եւ եկեալ գնաց քնիլ զի խռնջեալ էր՝ եկեալ ի գերեզմանացն. եւ մեք չատ նստեալ, եւ յետոյ եկաք մեք եւս զի անցեալ էր հաւախօսն։ Օրս Ղարաքեօզի ազբար Յովանէսին կինն մեռաւ՝ ազայոց տէր, ժողովուրդ էսիլին, որ էր յառաջ Տէր Գրիգորին վազճանելոյ։

Գշի օրս (8 Ապրիլ) Ղալաքու իշխանքն եկեալ՝ զվարդապետն տարան ի յԱստուածածնին ի պատիւ։ Եւ առաւօտուս զհացն ընդ նոսա կերայ ի հօրքուրանցն և

1) Թաքէոս.

յետոյ նոքա եկեալ գնացին ի սէյիր և նա եկեալ գնացեր ի Մղտուռնցն, Մալզոյն եւ պապան այլ ի հետ. մինչ ի կէս օր նոտաք անգ, եւ յետոյ գնացի ի տուն։ Եւ երեկոյին նկն Մամուէլն ի տուն, եւ նոքա ի տունս իւրեանց գնացեալ են, եւ կանայքն եւս գնացին կէտ աւուրս. եւ գերեկոյն հացն հօրքուրանցն կերայ։

Դշի օրս (9 Աղբէկ) գնացի ի մեր ժամն. պատարագ արին։ Եւ օրս մեր վարդապետն ի գերեզմանէրն գնաց, եւ ես ի խանուքն գնացի, եւ երեկոյին գնացի ի ժամ եւ եկաք. վարդապետն ժամուն չը հասաւ, յետև եկաւ. ի քոյէ գնացաք։ Ի պահուս յայտ Գ ճոզացի եկան ազաչելով վարդապետին և յոտս անկանելով քէ Մէկ մի ի մեզանէ տան և ազոց տէր է, այժմ եկեալ ի տեղս և գնացեալ ի յՕրքաքոյն՝ կամի կարգըվիլ. հրամանուցէք խնդրեմք որ ճար մի անեսք Թուրք գրից գրկից վարդապետն քէ Սախըն չլինի քէ այդպէս բան առնէք կամ մարդ գորա ազչիկ կամ կին տայ։ Եւ ի վերայ այսմ բանիս մի ձայն եկ ազաչակի եւ ի գուրս եկաք տեսաք գի Դ գինով զարկեալ են գմի Ղասէրցի հայ, որ արուեստավայ եղեալ եւ կու գիմամարտի ընդ նոսա. եւ նոքա եւս կու գանեն մահու սպասելով. և ամանք անկան ի մէջ ի հայէ և յայլ Թուրքէ քէ գնա գարձուցանեն, նա ոչ կամելով գառնայ ի վերայ նոցա քէ կու զարնեմ. և յետոյ ազաչեցաք Տաճկաց եւ ի տահիկ գնա բերեալ ի ներս ձգեցին և մեք ոչ կարացաք ըմբռնել, քանզի ի մեզանէ գերեքն եւ գերկուսն ըմբռնեալ գանեաց քէ Դուք չէք Թոզուր որ երթամ գնոքա զարնեմ. քա՛զ նա ոչ մեռնիմ, քա՛զ գչարկամս զարնեմ։ Կամէր ելանել ի գուրս ի գռնէն և հասան ի վերայ սրք զոքնզք, եւս Տէրտէրն իմ ամուր ըմբռնեալ էր գփէչն. և ամանք ազաչելով հազիւ լռեցուցին, քանզի խմած էր։ Ի վարի գռնէն մինչեւ ի վերի գուռն գիմամարտ-

ամբ է հետ տանէին գինուիլնուն յԵնկիչէրաց։ Այժմ խիստ անզգամացան յԵնկիչէրիքն. կու խմէին ի Ը Ի Դ ընկերաք, շուրջ կու գայինն խազ ասելով եւ չոփուր պարնելով. եւ ո՞վ էր որ հայ տղայ կամ կին ի նոցա դէմն գար։

Եչի օրս (10 Ապրիլ) գնացի ի մեր ժամն. պատարագ արարին. եւ անտի գնացի ի տուն եւ անտի ի Մզաեռանցն, և Տէր Գեորգան նաւրերցի եկաւ ի տեղն, եւ պահ մի նստեալ իմ՝ եկեալ գնացի ի խանուքի. եւ ի Քօփչափուն գնացինն։ Եւ օրս՝ վասն այնորիկ որ չէրէկն եղաւ՝ գմեծ գուռի գիհնն պատեցինն, եւ վասն այնորիկ որ մեծ ճանապարհ էր և քաղաւորական՝ մեծամեծք կու անցանէինն ընդ այն եւ կու մախսային եւ հագիւ կ'անցանէինն, քանզի ի ժամուն եկեալք մեր Հայերս կու կանգնէինն ի գրան գիմաց չերկու կողմն. եւ գարձեալ՝ որ վէզիրն ի Ղասըրղա իլլիմանն էր եւ խիստ կու բանէր ճանապարհն այն եւ կու անցանէինն մեծամեծք, եւ անցորդք կու գչարէին. վասն այնորիկ վարգապետան պատել ետուր գայն գուռն. բայց վերի գուռն խիստ նեղ էր և ճանապարհն՝ յոր ժողովուրդն պիտի անցանէն. չգիտեմ թ'նչպէս կու լինի։ Եւ երեկոյին Գրիգորն և Սամուէլն եկին և ի հարքուրբանցն կերաք գհացն։ Ետու արձակման ժամուն վարդապետն ի Տէր Գեորգան ի տես գնաց, գի վաղուց հետէ հիւանդ էր։

Ուրբաթ (11 Ապրիլ) եկան ի Սուրբ Նիկողոս եկեղեցին այն չէրէկի գիհով Տաճիկքն եւ կռվեցան ընդ եկեղեցականան քէ վասն է՞ր էք պատեր գայս գուռս եւ մեզ համար չէ՞ր էք գոցեր. քէ գուք կու քակէք՝ քարի, քէ չէք քակեր և բանաք, նա՛ մեք կ'երթամք ի ընկեր կ'առնեմք ընդ մեզ եւ կու գամք գետնի կու հաւատարեմք, գուք գիտէք. ասելով գնացին, և ոքա ասացնալ քէ Գնացէ՛ք, մեք կու բանամք. եւ

քացին այսօր։ Օրս գՀասան ազային Շամլոյ գասունն քարկեցին քէ վասն է՞ր մեր ընկերացն երես ովիք պուք, որ այսպէս հաչարուքիւն կ՛անեն, և քո մարդոցն ես պայքան մարդն չէ՞ր ես ժոզովիր ի վերայ քո. գու այսպէս երգում չարի՞ր ի մեր հետն ի չէքմէչտանն քէ վասն Աստուծոյ՝ ոչ մալլի, ոչ մուլքի, ոչ ըստակի, ոչ մանուպի, ոչ փառաց՝ այլ վասն Աստուծոյ եւ խազազութիւնն աչխարհիս եւ կինաց քաղաւորին յաոաջացուացնիք գրանս, այժմ (փոշ ճը էփըսաք)։ Եւ նա ելաալ ի այն անէն, որ ովիալ էր ոէֆա[էր]տարն ի մէրթէն ա[ն]արծաք, եւ անոի [ել]եալ գնաց ի տահման կոտրած գ . . .ին մի փոքր տո[ւն] մանալ։ Օրս ոէֆտէրտարն, որ Մուստաֆայ ոէֆոէրտարի որդի էր, այսքան խառնակութիւնս մէջն հարստացաւ և հպարտացաւ և գրեալ մի արզ քաղաւորին քէ քաղաւո՛ր, որ գու ես, ահա՛ վէզիրն մեռաւ, ահա՛ քեզ Դաւ քառակ, ինձ տուր զվէզիրութիւնն։ Օրս մէկ Տեարպէքիրցի՝ էրէց մի վաղչանեցաւ ի Սուրբ Գէորգ. հակառակ էր մեր Վարդապետին։ Օրս մի քանի չօրպաճի եւ օտաղչի խորհուրգ առեալ քէ ի՛նչպէս առնեմք, ահա՛ աչխարհ կու աւերի, ես առաւել քաղաքս, և մեր անունն գայ քէ հաչարուքիւն առնողն չէնկիչէրի է եւ այսպէս չարուքիւն կու գործեն, ոչ տանիկ եւ ոչ հայ կ՛առնեն, զամիներսեան կու նեղացնեն. երթանք տանք զմեր արզն ի քաղաւորն։ Զայս ասացեալ գնացեալ ի քաղաւորն, միբառմիոջէ գրեալ և պատմեալ և ասացեալ քէ Եւ գու հրամանքդ երես ովիր Հասան ազային և չօրպաներուն, որ նոցա մարդն և մերս այսպէս կ՛առնեն, որպէս վերասացաւ. և քաղաւորն գնոսա ուղարկեալ սիրով քէ Դուք գնացէք ի ձեր բանն և ես գխտեմ գինչ առնելոց եմ։

Շաբաթ օրս (12 Ապրէլ) գնացի ի մեր ժամն, քահանի բռնեցի էջմիածնայ։ Դէմ առաւօտվան անձրեւ

եկաւ մի ժամ եւ կէս, ի մօտ ծագիլ արեւուն կտրեցաւ։

Օրս քաղաւորն ելեալ ի տեղոջէն եւ քէպռիլ կերպարանաւ եւ հետեւակ եկեալ, զվէզիրն տեսեալ եւ զոէֆռէբտարի արդն ցոյց՝) տվեալ վէզիրին քէ Տես զո հախին ի՛նչ են արեր. մի՛ գու տրտմիր, մինչեւ ի մահ իմ վէզիրն գու ես։ Եւ վէզիրն խրատ տեալ քաղաւորին քէ Ա՛ռ զդրամ նորա եւ յառաջ հարց եւ փորձ արա՛, որո՞յ խորհրդեամբ գայն գործեաց և ապա սպանէ։ Ինստ հիւանդ էր. զգաւն չգիտացաք գիսկն, ասէին քէ մատունք ձեռացն սեւացեալ են, և ասէին քէ կախարդութիւն են արարեալ քշնամիք նորա, եւ աւուրքս ասացին քէ գնչ-իս որ անգուցանէ՝ այլ չի մնունիր։

Երեկոյիս Վարդապետն կոչում արաւ նորընծայիցն եւ գաս ասաց ի յԱստուածածնին։ Եւ ոչ մի ասիմեան չտայր ումիք, բայց բազում ազաչանօք եւ պաղատանօք ժողովրդեանն վասն երկուսին, վասն այնորիկ աւրհնեաց, եւ վասն Երուսազէմացոց, եւ նոքա եւս բազում խնդրուածք արարին, եւս Մարութիոս վարդապետն, վասն այնորիկ աւրհնեաց։ Օրս Մզտեռաւն Սիմաւոնն եկաւ ի գեղէն եւ Յակոբն։ Յետ ժամուն յամէն կողմանց, որն՝ քէ Ես սարկաւագութիւն կ'ուզեմ, որն՝ քէ գպրութիւն, որն՝ երիցութիւն, եւ Վարդապետն ոչ ունէր կամք։ Եւ եկեալ ի Սուրբ Նիկողոսոս մի Ղայսերցի աւագերիցոյն և Դ ի ժողովրդով քէ Արժանի է, և աքոռակալքն առեր են գհախն. ի նոցանէ այլ հրաման քէ երէց ձեռնադրես։ Զըգուիմ գծըրնէն. բազում ջան եգեալ այս գիտս եւ այն գիտն անկան, ոչ եղև ճար։ Յետոյ մտան ի ներս, եւ աւագերիցուն ասաց Վարդապետն քէ Դուք կա-

1) ցուց։

մի՛ք որ գա աւրհնէ. եւ նա ասաց Քէ Երբ իշխանքն կամին, նա՛ մնք չեմք կարեր բան ասել. և վարդապետան ընդ ժողովուրդն ասաց Քէ Դուք ի՞նչ կ՛ասէք. և նոքա ասացին Քէ Մեք կ՛ասեմք Քէ ազէկ մարդ է, արժան է։ Եւ վարդապետան ասաց Քէ Եկատ բարի։ Եւ ահարց ընդ նոսա Քէ Դուս որո՞ւ ժողովուրդ ես. Տէր Դանիէլին. Դուս որո՞ւ ժողովուրդ ես. Տէր Գեաբսոին. եւ այլ՝ Քէ Տէր Յաչատուրին եւ Տէր Ներսէսին։ Եւ վարդապետան ասաց Քէ Զայս մարդ որ ես աւրհնեմ, նա՛ դուք գիներ երէցն ձգելով սորա ժողովուրդ կուլինէ՞ք։ Ասացին նոքա Քէ Զնոնք ձգեր գմեր երէցն։ Ասաց վարդապետան. Քէ չէք ձգեր գիներ երէցն, ապա ես գայն աւրհնեմ, նա՛ ի՞նչ ուսէ, զո՞վ հովուէ. երբ դուք նորա ազգ էք՝ նորա ժողովուրդ չէք լինիր, ապա ո՞վ կու ձգէ գիր երէցն եւ գորա լինի, կամ Քէ երէայ ի՞նչ ուսէ, կամ հովիւ որո՞ւ վրայ գնեմ գայս։ Ահա՛ աւրհնեմ, չկայ ժողովուրդ, հաց չկայ, լինի հովարտա, ընկնի ի գերեզմանեըն ու հոգին գուրս գայ, կամ այլվի առնէ գիր էսկիճուքիւնն եւ ակռայէն քաշէ գանկն եւ գիս անարգէ եւ պատճառ եղօգքն։ Ես գայդ չեմ առներ. երէա՛ք բարով։ Քըչքըչ եղաւ գնացին։ Ծեսոյ Գրիգորն կանգնած էր, և գնա տվին ի քերան գրսի եզած մարդիքն, քանգի չէին իշխեր բան խնգրել ի վարդապետէն. եկան անկան ի Տէրտէրս, և նա ասաց՝ Ջեմ կարող։ Ծեսոյ Գրիգորն որ տարաւ ի նէրս, նա՛ վարդապետան չխնդց եւ բազում բանս ասաց նորա Քէ Դուս ազէկ բաներուս գլուխ կը գնես, գուս այդ բաներուդ կարվիր, կ՛ասեմ քեզի։ Նոյնպէս եւ Տէր Ծովանէսին մեր. Նա՛ բա փեսի ազբարն՝ Ուսկիւտարու Գեաբսոն եկեալ՝ մերքի ազաչանօք և մերքի նախատանօք Տէրտէրիս և վարդապետիս՝ աւազ սարկաւագուքիւն ուզելով. եւ երկիր գնորա անունն Այսահար եղեալ էին. ի ժամանակ

Մուշնեցոյն քահանայութիւն էր խնդրեալ, արգիլեալ էին վասն բանին. և այժմ գայս խնդրէ և մեք զի՛նչ արասցուք՝ ոչ գիտեմք, ասաց Տէրտէրս Վարդապետին: Եւ նա ասաց. Վասն է՞ր ի ժամանակին ոչ է ուղեալ. և նոքա այլ իմն պատճառ եդին քէ վասն մեզ ոչ են աւրհնեալ. և նա ասաց քէ Ո՛ք այլ չեմ աւրհներ: Եւ կրկին եկեալ նոյնպէս պազատանօք և աղաչանօք քէ Դուք չէք կամիր, քէ չէ կու լինի. այսպէս խօսքեր. եւ մեք ասացաք քէ Այլվի կու լինի ձեռնադրութիւն, կաց ի յայն առնն եղի՛ր. և ասեն քէ Ջի՛, հիմի պիտիր. վասն է՞ր քէ մինչև յայն ժամանակն, ո՛վ գիտէ քէ ի՛նչ կու լինի. չարկամ ուներմ, լինի քէ չՔոզուն: Ապի՛կ, ապա մեք ի՞նչ անենք, չենք կարեր ասել գրան որ իւրեան համար կ'առնեն: Յետոյ կրկին ազաչեցին պազատեցան քէ Զայս բանն արէք: Ինաց Տէրտէրս Վարդապետին ասաց, և նա ասաց քէ Ես չեմ. ահա՛ պիտի որ ձեռնադրութիւն՝ ես մի քէսգէրէ տամ որ գինք այլ աւրհնեն: Եւ գնացաք ասաք գայս քէ Այսպէս ասաց, այլ ի՞նչ կ'ուզէք: Եւ ահա՛ մեր Ծարութիւնն այլ Ծաց. գնացին ճորով քէ Լաւ էր որ այժմ չինէր: Եւ գտոր քոյրն առնոզն որ Սուրբ Նիկոզոսցի էր՝ գաթոռին առած, զրկած աւագիրիցոզը քէ Աւրհնեն. նա այլ չարաւ: Օրս Վարդապետն ասէր Տէրտէրիս քէ Ի՛ր որ աւազ առրկաւագ օրհնեմ՝ նւաստիս համար, եւ Տէրտէրս ոչ է ուվեալ կամք, և երեկուն ասաց ինձ Տէրտէրս, և նա այլ չկամեցաւ, քանզի կարողութիւն պիտի քաշէու: Այս բանիցս և խօսիցս ժամանակն, յետ ժամուն եղեալ էր, անձրև եկաւ խիստ, ի հոն Ծացաք ես և Տէրտէրս և Գէորգն:

Ի Դ ժամուն (13 Ապրիլ կէս.) եկաք եւ գնացաք յեկեզեցին. և եղև ժամն, և Մարտիրոս վարդապետն քարոզ ասաց գաւուր խորհուրդն, որ քէ վասն է՞ր

կոչի Նոր Կիրակի և Կաթոլիկ Կիրակի։ Եւ սկսաք ըզ-
Յորհուրդ խորին, եւ զգիտաւորեցաւ Վարդապետն
եւ ելաւ ի գուբա քաղում ուխտիւ՝ սարկաւագօք եւ
գպրօք, և բերին յառաջ զՅաչատուրն որ էր գպիր,
եւ եբեա զի[1] ասպիճանն եւ զՏէր Յհաննէ որդի զԳրի-
գորն և ձեռնադրեաց զերկոսին և օծից քաղում փա-
ռօք և մեծաւ պատուով, որ ոչ կարեմ պատմել զկարգ
և զսահման որ եգեալ սուրբ նախնիքն մեր և երանելի
հայրքն. և զիտաս և զմեծութիւնս քահանայիցն գի՛տ
ի ձեռնադրութիւնսն զերիցն և տի՛ս։ Յաւուրն Դ ժամուն
ապա ելաք յեկեղեցւոյն՝ կատարելով զպատարագն։
Եւ յետոյ ի Սուրբ Գէորգ գնացաք ընծայարհնէք խաչ-
մի ազգիսն եւ աւրհնեցաք ի մէջ եկեղեցւոյն զնշանն
եւ յետոյ ելեալ գայաք, եւ Մզտեսի եպսուսն քա-
ղում երգմամբ եւ քաղում ազաչանօք տարաւ զմեզ
ի տուն, եւ նստեալ ի տեղն Բ և Դ ժամ և ելեալ ե-
կաք ի տուն և Տէրտէրն գնաց ի յԱստուածածինն։ Եւ
յետոյ ես ելեալ գնացի ի յԱստուածածինն. գաս կ՛ա-
ւէր Վարդապետն գրան Իմաստնոյն Սոզոմենի։ Եւ
յետ ժամուն գնացաք ի հետ Վարդապետին եւ զհացն
ի հան կերաք, և երեկոյացաւ. ես և Տէր Յակոբն ե-
լեալ եկաք ի տուն մեր եւ Տէրտէրս եւ Տէր Յով-
հէան ի Փէրէտէճի գնացին աւրհնել զխանուխ նոցա։
Յայսմ աւուր նզովեալ և անիծեալ Քըլքըչն հետ վար-
պետիս կռվեալ է, ուստ գրնաբանն քիւրէքճու ըս-
տակն պատճառով, և ստ քաղում նզովք և անէծք է
ասացեալ։ Զը Յհայ մինչէ և չը համբերէ Աստուած
վասն չար հպարտութեան նորա։ Եւ օրս ի Սուրբ Լու-
սաւորիչ Քաղէոս[1]) վարդապետն գնորգեղի երէց մի
աւրհնեց և է Զ տղայ՝ գպիր, քէսաքէրէօվն մեր Վար-
դապետին։

1) Քաթէոս.

Բ֊ի օրս (14 Ապրիլ) Վարդապետան ի Մուրթ Նիկո֊ղոս եկաւ եւ առեալ զնա Երուսաղէմացիքն տարան ի յՕրքաքօյլն եւ զփոքր վարդապետն այլ։ Առաւ֊տուս գնացի ի Մզտոնցն և անտի՝ ի խանուք եւ երե֊կոյին ի Մուրթ Նիկողոս գնացի։

Գ֊ի (15 Ապրիլ) առաւօտուս ի մեր ժամն գնացի և ի հետ Տէր Ղազարին հասպ արաք զառնելիքն և զտա֊լիքն. եւ անտի ի Շէրպէքճի Գրիգորենցն գնացի։

Օրս ի ներսէն քաղաւորն մարդ հանեց Բ֊ի Զ հան֊գերձ սիլիհատարովն եւ նորա տաս զԱմիք։ Եւ ի գէպ յետնուցս ասացին ամենեքեան թէ Զոէֆտէբատրն բռնեցին և զձիանն և զլորիքն կրած. տեռոզքն պատ֊մեցին թէ կայր Հ և Զ, և ի գիշերիս գնա բազում չարչարանաւ՝ թէ ասացէ գինչն էր։

Եւ օրս պրծայ զՏաճկաց էլիֆպէն և մտայ ի նոր բան որ կոչի ամմէ. եւ զէլիֆն Աւագ Բ֊ի ըսկսայ ի յոգորմութիւնն Քրիստոսի ապաւինելով. գի բազում անգամ ի մանկութենէ ի հետ հարկեալ ի ծնօղաց եւ շատ նախատինս կրեալ վասն բանիս, գի պիտանի էր հանապազ, եւ այժմ ձեռս արկաք բանիս. մինչէ Աս֊տուած յառաջացուսցէ։ Եւ օրս լուսինն նոր էր եւ Տաճկաց բառիւն[1]) աւուրս Ըռէճէպ ասեն եւ իւրք նա֊մազ կ'առնեն։

Եւ օրս Գ֊ի (16 Ապրիլ) առաւօտուս գնացի ի Մուրթ Նիկողոս. եւ ձայն եկաւ թէ Վէզիրն մեռաւ ի գէմ լուսուս։ Եւ անտի գնացի ի տուն եւ եկեալ գնացի ի գուռս[1]) վէզիրին, և բազում ամրոխ կայր ի գուռս[2]) նորա և ընդ մէյտանն բազմեալ, և յանցս ճանապար֊հին արք, կանայք, ծերք, տղայք յամենայն ազգաց եկեալ էին, ապասէին ի գուռս հանելոյն գնա։ Ոմանք խնգային եւ ոմանք լային, ոմանք հառաչէին եւ ո֊

1) բառիվն. 2-2) գուրս.

մանք բերկրէին, ոմանք հեկեկային եւ ոմանք ճխա-
լին։ կանգնեալ էր ի տեղն, եւ ահա ելին քաղուտն
իւր. եւ յետ պահոյ միոյ լեալ բարեկամացն եկին,
քաղուտ կանայս ան զգեցեալ, եւ ի լաք առեալ ի
վերայ գլխացն, ի հետաստանէ ձայնս արկեալ ճչէին
մեծապէս և գոռալով բարեբառայն ազազակէին, մին-
չեւ զամենեսեան որ անդն կային՝ ի լաց հանէին եւ
նուագեալ արտից յարտասու թղթէին. և նոքա այնպէս
եկեալ մտան ի տուն նորա։ Եւ յետ նոցա նոյնպէս մի
գունդ[1]) անասք, որ նոքա զնոյն ազազակէին եւ ինչ
բառնալով եկեալ մտին ի նմին, և ես ոչ կարացի այլ
համբերել զփղձկանացս և արտասուացս, առեալ զևա-
չինն որդի Յոճա Սահակն եւ գնացի ի խանութ։ Եւ
յայսմ ժամու քաղաւորն զտէֆթէրտարն ի քովն է ձայ-
ներ, եւ ի վերայ նորա վազեալ որով խոցոտեալ ի
կակծանաց վէպիրին, քանզի սիրեաց քաղաւորն զվէ-
պիրն եւ իմացաւ զբարեկամ լինելն եւ զվրէժխնդիր
լինելն չարկամացն իւր։ Քանզի այս Սիւաւուշ փաչան
մի անգամ այլ վէպիր եղեւ ՌՃ քվականիս, եւ որք
մնացան յայսմ տարւոջս զոցա ընկերքն ի յայնմ ա-
ռանին ըմբռնեաց և սպանեաց՝ զՂարա Ջաւուշ յինկի-
չէր ազատին, զքահեհապէկն եւ զՊէքտաշ ազան։ Եւ
կամեցաւ գներսի՝ որ էին ի պալատն քաղաւորին,
գնաստ այլ սպանէր, որ յայսմ ամի եղեւ. ասէր թէ
Ջաչխարհս մտին եւ զբոտակն ոտքս են արգելեալ,
եւ խօսք և հրաման քաղաւորական ոտքս է, և զքա-
գաւորն որպէս կամին այնպէս առնեն, և չեն քոզուր
որ զայլքն բառնայ քաղաւորն եւ կու երկուցանեն թէ
Զլինի որ խօսիս, մեք զքեզ կու սպանեմք եւ գու մի՛
խօսիր։ Զներսի սեաւքն ձգել կամեցաւ եւ նոքա ի-
մացեալ մանգուլ արկին ի (պ[ո]ղ) և եղին ի տեղի նո-

1) գունդ։

բա գԿուտնի մէհէմէտ փաչան և նա ևդ գսա ի յնախ-գուլան եւ միաւուչ փաչան բազում ինչս տանել հա-գիւ ապրեցոյց գգլուխն իւր եւ նետեցին գսա ի ու-ռումելոյ սահմանն՝ տանել նմա փոքր ինչ պարսնու-քիւն։ Զայս արար կուտնին խրատով սեւոցն ներքի-նեաց[1])։ Եւ ի յայսմ ամի գործով ծառայիցն խմացաւ քազաւորն, որ սպանեալ և ներսի իւր սիրելիքն քըչ-նամիք էին, գնոսա սպանեցին, որպէս գրեալ եմք փոքր ի շատէ։ Եւ յետ բանից՝ սորա ուղարկեցին գմահն եւ եկեալ գժամանակս յարգարեալ գտաւ, որպէս որ ինքն կամէր, և ով որ չէր գովիր[2]) Դ ե մարդ՝ գնո-քա այլ գտին և կամաւ սորա սպանեցին։ Եւ յետ սա-կաւ աւուրց հիւանդացաւ՝ արարեալ կախարդութիւն սորա։ Այն նզովեալ սէֆտէրտարն ուխտ եդեալ հետ սպահոցն, Թէ որ վէզիր լինիմ, նա՛ ձեզ գուլամիէ տամ. որ և բարեկամք իւր խրատ տանել Թէ Փաչա՛, գայդ գործ մի՛ առնիցես, քանզի հայր քո գայդ եւս գործեաց և բազում նոր յումն Թէքէլիֆ՝ գինք կախե-ցին ընդ չինարի ծառն և գՀասան Ղալֆա ի չենկիչէր ազատին՝ յոտացան, յորում եւ դու պատրաստ կա՛ց. և նա ասացեալ Թէ Զհայրն իմ յոտացան կախեցին, Թո՛զ գիս յերանացս կախեն և ես վէզիր լինիմ։ Այս-պէս այր հպարտ եւ գոռոզ էր, եւ յետ քազաւորին հարկանելոյ գսա սրով սպանելոյն, քանզի սիրեաց քազաւորն գվէզիրն և հաւատաց նորա, և ահա բա-նայր գիւր գործն, վասն այնորիկ երբ լսեաց գմահ վէզիրին՝ ի սրտին չհանդուրժեալ, յարձակեցաւ ի վե-րայ պզծոյն մէհէմէտ սէֆտէրտարի Թէ Դու այնպէս գործեցեր ինձ. եւ յետ խոցոտելոյն, խեղդեալ գնա ի փողոցան ձգեցին։ Եւ ի կէս աւուրս բարձեալ գվէ-զիրն, եւ ի գուրս հանելոյ սառնն ի հոն պիտէիր, որ

1) ներքինոյ. 2) գովէր.

յառաւօտէն մինչև ի է ժամն չգիտցին այնչափ ամբոխն, որ լցվեր էր գՂատրզա իւմանն եւ իմէջ սաբային։ Երբ որ ի գուբա եկաւ ասացին, Նա՛ ձայն ապազակին մ'բպէս կարէ ոք պատմել եւ գնել ազախնոցն և գբնկուժն ծառայիցն և գհառաչս կանանցն, գնւագիչն անւագպնտոցն եւ գբոզոք ազգացն, գլաց մնծամնծացն եւ գխնչճ տղայոցն, զազէս բարնկամացն եւ գկոծ սիրելնացն, որ մինչև զամենեսեան յոգբս և ի կսկծանս հանեցին, և ոչ ձնաց մարդ յայնչափ ռամկացն և ամբոխին որ ոչ ազբիւր հանեցին յաչաց։ Եւ գհետ նորա երթային մուֆտին եւ գազգնէսքերքն, գայմախամ Իւսուֆ փաչան, որ առաւօտուս եզև չնա մնռանել տրա, և տէֆտէրտարն Մարկ Ալի էֆէնտի, և այսօր եզև այս ևս, և չնկնէին ապատին եւ Ստամպօլ էֆէնտիսին եւ այլք մնծամնծք բազում անհամար և անքիւ ամբոխ ընդ նմա՝ բերեալ քաղցին ի յԱլի փաչա ճամիսին՝ ի սահմանս վայրիսկ համարին եւ Տիքիլի տաչին(*)։ Այսպէս անց գնացանեւաւանին և քաջն Սիսաւուշ յազգէն Ապազայի, համշէրսկ[1]) և եգբայրսկից Իփշիր փաչայի, որ եւս գնաչար մահուամբ հանեցին յաչխարհէս անցեալ տարիս։ Եւ որս գմօհրն ուղարկեցին Գօյնուէկրի Մէհմէտ փաչային, որ կ'ուտէր գՇամ՝ քէ գճանապարհ չար-

1) համշիրսկի.

(*) Էուս. Եւ յորժամ բարձին գնա և տարան ի Այա Սոֆին գնա[մ]ազն վճարեալ. կանայք նորա, քոյր և մայրն և ազախն[այք] անազգեստ լեալ ընդ գլխոքն և անձնոքն գնացեալ ոչ ...ացեալ, այլ ոչք առեալ և յաց և հին բառնալով՝ նկնալ ... Ալի փաչաս տեսանել գհոգն և գգիր տեսրցն իւրեանց ... և բնակիչք տեղոյն և խառնաքպանքն առացին քէ Զազէտս և գխնչճս նոցա տեսանելով խիստ նւազեցաք և մեք ընդ նոսա անպատմելի խղճիւ, որ գմնչ զամենեսեան յոգբս և յաչէտս չարժեցին։

գարէ և զԱէյսի Ահմէտեան սիրով խազաղեցնէ և զվարի ամբոխն և զզօրն ցրուէ. քանզի քաջ ի վերայ քաջի չքոզաւ, ոչ գիզ և ոչ չէն և ոչ զաստապա չի քոզին քէ չինէան ի կեր և ըստակ չի (տես հե նոյնաբ) . . . աճէ կապնալ և կու ժոզովէ. և ասացին քէ եկեալ ի Քոքահիա ՃԻՒՌ կեր է կախեր (?), կամի ի Պուռսա գալ։ Օրս քաղաւորն մի խէքիչէրին չղնալ յոճախն էնկիչէրուն մեծամեծացն, և նոքա մարդ՝ յամենայն զուլյուխ և չաւուչաց և չօրպաճոց քէ Քեր գլուխն քէ ձեզ պիտի և ձեր տէրն և ձեր հացն, նա՛ ով ոք որ էնկիչէրի քէ ինչ և իցէ՝ ի ճանապարհին ի մարդ մօտի կամ սուբ ունենայ ի ձեռն կամ քէ կանչելով երքայ և հաչարուքիւն անէ, բռնէք գուք և ծեծէք և մեզ ի գուռ ազային բերէք։

Երեկոյին ի ժամ գնացի և անտի՝ ի տուն Մզտասուն, զհացն ի հոն կերայ և եկեալ գնացի ի տուն։

Առաւօտուս երկի (17 Ապրիլ) ի Սուրբ Նիկոդոս գնացի և անտի ի տուն. և անտի եկեալ ի խանուքի գնացի։ Եւ երեկոյին ի տուն գնալն մէկ ազազակ բարձաւ ի չարսուն, եւ գխանուքի էսպասն կրէին փոյք ընդ փոյք, եւ իմ տեզնկացեալ ասացին քէ ի Պալըքաճի օտալարն մի սճախ է բռընկեր. ի վերայ հասեալ հասին մարեցին. և գնացի ի տուն՝ գառաճ գինին պարապեցի։

Առաւօտուս Զէրի (18 Ապրիլ) ի ժամ գնացի և անտի եկեալ ի տուն, և անտի՝ ի խանուքի։ Առաւօտուս Մարտիրոս վարդապետն սիւնհոդոս առնել եւսուր Զ եկեղեցոյ իշխանացն եւ գառաստան եզեւ եւ ծագկար Մարկոսն եւ Աստուածածնայ Տէր Ղազարն սպիք արարին, և Մարկոսն ասաց քէ Ես ի հետ էի որ Մուշնեցին հրամայեց մեզ, ես եւ իւր Յովսէփն, որ էր ժամատաց կաթոզիկոսին Փիլիպպոսի եւ ի ժամատեակիս ընդ նորա էր, գնացաք ընդ կախարդն և խոս-

տացաք գրամ և առաք Թէն գուռուշ և նա գնաց քէ Առնեմ. և մի երկու օր եկաց և գայն տեսաք՝ որ եկաւ եւ խոչեմանա անկնալ էր քէ Ջեմ առնէր, Ի գուռուշ կու տաք՝ նա՛ կ'առնեմ. և մենք տալու եղանք Լէն գուռուշ եւ չտրաւ գործն եւ Ճաց։ Եւ տեսաք գկախարգութիւնն, որ ունէր մի քաղաքի ի չափ Բ քգի ափի և ի մէջն լճարդ և ճիկար և մի սապոն, և ի լճարդն գարկած էր հազար և մի անծակ տանձ, և նա կարգայր վան Եղիազար վարդապետին՝ քէ մինչ ի ես արն մնաւանի։ Եւ ի հետ էաք որ գրել տվին գհնգէքն քէ երբեմն տանկիկ լեալ է և այժմ եկեալ մեզ վարդապետ եղեալ է։ Զայսոսիկ վկայեցին առաջի իշխանացն Զ եկեզեցոյ և աքոռակալացն, որ այսպիսի չարութիւն է գործեալ այս Մուշնեցի Եովանէս վարդապետն վան նախանձու առ Եղիազար վարդապետն։ Եւ առեալ տրակ ոզջունի առ Եակոբ կաթողիկոսն եւ ծանուցուի առնել գրանքս և գործս տորա, և յառաջն ուղարկել Աստուածատուր վարդապետին որ նա ևս գնաքէ և վկայութիւն տայ քանիցս։ Եւ երկոքին որ Ուրբաք լուսանայր՝ մի Զոզացի քէ Ագուլցի, ոչ գիտեմ, կու ապանչի ի ձեռաց մի հայոյ հացատախի. քանզի այս Արևելեան Հայքն որ ի տեղս չցվան, քաղաքս եւ գոլոր Հոռոմաց տանն (Ընդէ)։

Երկոքին որ Շաբաթ լուսանայր (19 Ապրէլ) Սուրբ Նիկողոսու Տէր Գեորգեան Գուլպուլճի վազճանեցաւ. և առաւօտուս գնացի ի ժամ և գՔաղէս[1]) վարդապետն տարան որ ածեց գվազճանեալն, քանզի Եղիազար վարդապետն ոչ է եկեալ։ Եւ ես ի Մզտեսանցն գնացի և գհացն ի հան կերայ և անտի եկեալ ի խանուքի գնացի եւ երկոքին գնացի ի Սուրբ Նիկողոս եւ կացաք

1) Քաղէոս.

անգ. յետ ժամուն հետ միաբանիցն կերայ գհացն եւ եկեալ գնացի ի տուն, և նստաք ի հօրքուրանց տունն։ Օրս ի գէմ առաւօտուն եկեալ Յարութիւնն մեր եւ Յոհաննէս Դանիէլն՝ առաջի Տաւուտին քերեալ զտանիկն գայն ի խանս մեր, յորում հուռէքքն ունէր, զոր տվեալ էին Մուշնեցին և իւրքն, և պատմեաց քէ Մարդիկ եկեալ տգքա և տվին ինձ եօն զուռուշ քէ Այս ինչ առնուն անապլուխ մի կայ ի մեզ և երբեմն տանիկ լեալ է և այժմս անապլուխ է. ահա՛ հիւռէքքն և տուա արէ. և ես ասի՝ Թո՛զ լինի։ Եւ ես եկեալ ի միտս իմ և մտատանջ եղեալ իմ, քանզի լըւեալ էի զհամբաւ նորա, քանզի այր իմաստուն է և հաւատարիմ. ես հարցանէի բազում անգամ ծանօք եղեալ Հայերու և նոքա ասէին քէ Այդ խօսք սուտ է, պարո՛ն, չլինի քէ այդ բան առնես, քանզի մի անհաւատ անապլուխ կայ ի մեր մէջն, զայդ անուանգ կու հանէ՝ քէ զնա փախուցանէ և ինքն չելանէ ի քաղաքէս։ Եւ նոքա ինձ եօն զուռուշ ասացին, քէ տանկցնես՝ ա՛ռ գեօն զուռուշն, քէ փախցընես (փոշ ըը խփրսաք) և ես զմեծ բանս գայս առնէի և նա չտանկանայր և զնա այրէին կամ սպանանէին և ես լինէի արեան տէր, զի քէ մի հանեմ քեզ պրծուցեմ, նա՛ գայն չկարեմ բժշկել եւ ի տեղն գնել, զիա՛րդ երքայի և զնորա արիւնն ի վերայ իմ առնէի։ Այսպիսի ասելով տանկին առաջի Ղալաքացոց և այլ յայս կողմէս և յեկեղեցեացս ամանցս, և հանեալ զհիւռէքքն տվաւ տոցա քէ Գնացէ՛ք, մարդի՛ք, և ես անպարտ գտայց ի գործոյդ։

Կիրակի (20 Ապրիլ) առաւօտուս գնացաք ի մեր ժամն եւ Պապին տգայ մի կնքեցաք. եւ արժակմանն լուաք՝ քէ ի յԱստուածածնին պզմուկ է եղեալ, քանզի զքուշքն ուզարկել են ի Սուրբ Գէորգ՝ քէ մահրեն որ ուզարկեն ի յԱստուածատուր վարդապետն. նա՛ նոքա չեն մահրեր և բերօզն տվեր քէ Ջմահրեցին. և նա եր

ի քեմն Տանուցանել ժողովրդեան Քէ Այսպէս բան ա-
րարեալ են մէկ քանի ոգի, եւ այս ո՞րպէս քրիստո-
նէութիւն է կամ ի՞նչպէս հաւատ է. ապա դուք ի՞նչ
է ձեր նկեր յինկեղեցիս. և ժողովուրդն միաձայնեալ քէ
Մ՚վ է. և նա Տանուցեալ քէ Մին ի տեղս չար կարա-
պետ եղբեցն է և մինն Քէրոլին է, որ են և կախարդք,
որ պարտ չէ այժմ պատարագ մատչել, որ այսպի-
սի մոլորութիւնն կայ։ Եւ նոյնժամային ժողովուրդքն
յարձակմամբ դիմեն ի վերայ պիղծ Քէրոլուն եւ այն-
չափ գանեն, մինչև անշնչանայ. և զչար կարապետն
ըմբռնեալ՝ քէ գաննեք, յառաջագոյն խոյս տայ եւ
մտնէ ի պահարանն եւ գոցէ զդուռն, եւ ժողովուրդն
չատ պահեալ զճանապարհն նորա, ոչ երեկ արտաքս,
և նոքա ցրուեցան մի մի. ժամն և պատարագն խա-
փանեցաւ։ Եւ յայն ժամու բարկութեամբ լցեալ Մար-
տիրոս վարդապետն եւ նստեալ ի նաւ՝ անցեալ յայն
կողմն երթալով ի Պուռսա առ Աստուածատուր վարդա-
պետն. մինչ Աստուած յառաջացուցէ։

Եւ սրա ի յԻսկիւտարն Քադէոս[1]) վարդապետն քէս-
քէբոնէն մեր վարդապետին Դ երէց աւրհնեաց, մէկն՝
յԻսկիւտարու Տէր Յովաննէսի որդին, մէկն՝ յԱստուա-
ծածնայ (դպրոց), մէկ՝ Սուրբ Նիկողոսու Ղայսէրցի,
և մէկն՝ մեր Յարութիւնն սապատոզ, որ մի քէմէուկ
նուռ Տէրտէրիս քէ Որչափ ժողովուրդ լինի Զիմառցի,
նա՛ որքան լինիմ հետ Տէր Մարտիրոսին մինչև ի մահ.
վասն այնորիկ սէրուքիւն արաւ Տէրտէրս և աւրհնել
սաւաք և նժաք գանուն Տէր Պետրոս։ Եւ զի բազում
ժողովուրդ կայր Զիմառցի էսիլին եւ Մէսիլին, վասն
չարութեան նոցա սմիաեանքեան զըզուեցան եւ եկեալ
գայս նորընծայս ուզեցին մինչեւ և արանց առաքի ե-
զիազար վարդապետին։ Եւ առաւօտուս գնացի ի տուն

1) Քաքէոս.

եւ կերթաք գհացն ի հօրքուրանցն, և պահ մի ննջեալ՝ գնացէք ի Մզտեսանցն և անտի ի ժամ. և յետ ժամուն պահ մի նստեալ հետ միաբանիցն մեր և ելեալ եկաք ի տուն եւ գհացն կերթաք ի հօրքուրանցն։

Օրերքս վօյնիկներն եկեալ էին և այսօր տեսաք գի ձի մեզբէմոմ բերին հարկս քաղաւորին։

Բ՚չի (24 Ապրիլ) առաւօտուս գնացի ի ժամ և անտի ի տուն և անտի ի խանուք, և ի հանապարհին գէմ եւ չաւ ինձ Շամլի Հասան ազան, և օրս տեսի գնա, քանզի ընդ առաջ նորա երթայինն կարգ կարգ սպահիք, յետ և յառաջ, յալ և յահեկ սպասաւորքն և յետոյս կոչմանէ Ը և Թ ձիաւորք. այսպիսի չրջէր ի մէջ քաղաքիս փառօք։ Եւ օրս բազում ոզայի պարաքա կարմիր և ֆէս պատըռտեցին ի զուլլուխներն և չազչուրի և գաւուխի խօսեցան բազմաց. և ոչ քէ զուլլուխիցն էր բանս, այլ եւ Բ և Գ ոգի մի եզեալ էնկիլէրոցն՝ ով ի գէմ ելանէր, նա՛ գաուրն ցուցանէին քէ Զլազչուրն կու տար՝ նա՛ բարի, քէ չէ՝ կու գարնանք գքեզ։ եւ գայլս մերկացուցանէին։ Որպէս ելեալ են ի գէմ մեր Քէրգի Ալգմանին եւ Աստուածածնայ եկեղեցպանն և ըմբռնեալ են գինովք Գ քէ Հանեցէ՛ք գլազչուրքն ձեր եւ սոքա ասացեալ են քէ վասն ի՞ր է. ասացեալ են քէ նստեմ է. և գաուրն մերձեցուցեալ են ի սիրտս նոցա քէ չը տաք՝ նա՛ կու գարնեմ. եւ սոքա ասացեալ են քէ Մա հին է եւ ձեզ անո՞ւն է որ գայս առնէք. ահա Լ—ական եւ Ի—ական ըստակ տանք ձեզ[1]) և գայս մի՛ առնէք. ոչ յըւեալ այլ ընկոշեցուցեալ[2]) գնոսա, և իւրեանք քաշելով գլազչուրս նոցա՝ առեալ գնացեալ։ Եւ ի պարտզի տակն գմին հայի վերարկուն հանեալ ի յանձնէն ծեծելով և գանելով։ Եւ այսպիսի խմէին եւ ելանէին ի հանա—

1) քեզ. 2) ընկոշեցուցեալ.

պարհ սրով՝ հանեալ ի պատենիցն եւ ի ձեռս առեալ մերկ գնային։

Երեկոյիս գնացի ի Սուրբ Նիկողոս, եւ յետ ժամուն նստեալ անդ եւ տեսաք՝ զի Յարութիւնն եւ Հանի Ղուբան եւ այլք ի մերայնոցն ի յԱստուածածնայ եկեալ եւ բերին խապար թէ Այն Թէրզին Դրիզոր մի չաուշ է ուղարկեալ պուլրուքիւով թէ Ո՞ւր է այն անապչուխն ձեր, զոր ի ժամանակիս տանկացեալ է եւ այժմ անապչուխ է եղեալ ձեզ. ահա հրաման վէզիրին, որ առաւօտուն այն անապչխին հետ ի ախուանն մեծ կանգնելոց եմք, քանզի առաւոտն ուշ էր։ Եւ մեր լըւեալ գայս տրամիցաք ոչ սակաւ. եւ յետ քազուա՛մ բանից ուղարկեցաք ի յեկեղեցին մարդ թէ Այսպիսի բան ելաւ, հասի՛ք յառաւօտուս յԱստուածածին։ Եւ եղեալ ի ժամուն՝ գագաթեալ ի խոսից գնացաք ի տունս մեր։ Օրս Մուղնեցին քուչք է ուղարկեր թէ Մարկոսն որ գայոսիկ յայտնեաց, նա եւս գպատիժն կրելոց է։ Եւ գայս լըւեալ Մարկոսին յուզի անկեալ գնաց ի Գուռաս առ Աստուածատուր վարպապետն թէ տայ հրաման, զի ասասցէ զեղեալ գործն Մուղնեցոյն. գայոսիկ ասաց եւայ կա՛ եւս (?)։

Եւ ի գիշերիս յորում հասեն մատ էր խոսելոյ՝ ծնաւ մայրն իմ զԿուսմիտաս, յետ կէս մասի՝ աւելի կամ պակաս՝ հասեն խոսեցաւ առաջին։

Եւ առաւօտուս Գշի (22 Ապրիլ) գնացաք ի Սուրբ Աստուածածնին եւ պատարագ մատչէր. եւ յետ արձակմանն ժողովեցան ժողովուրդքն եւ եկեալ եղբայրք Թէրզուն, եւ հանս գամբոխն, երկուցեալ եւ խոսեցեալ հետ մի քանի մարդոյ, եւ նոքա խրատ տալով նորա, եւս Տէրտէրն իմ եւ Յարութիւն Ջէլէպին քէ Գնա՛ բեր, լինի քէ առնեն քաղաքութիւն։ Եւ առացին յայնժամ Երուսաղէմացիք քէ Օրժամ փոխեաւ յետ գանելոյն եւ ծեծվելոյն, եկեալ ի պազչան

մեր քաղեաւ՝ քէ ժողովուրդն ցրուի. եւ յետ պահու
մի նչեալ ի պաղչատէն եւ գնայր գլխիրաց, քանզի
կորուսեալ էր զփակիզն. և քոռեալ էր ի մէջ բազմա-
բոխին, և մեր տեսեալ զնա՝ ձայնեցաք բռնութեամբ,
զխաքրն եւ զբարկութիւնն չիշուցաք. ապա ի գիչե-
րին յայսմ ի հետ չար կարապետ երիցուն է նստեալ
մինչ ի կէս գիչեր, վասն այսորիկ պայս չարութիւնս
արար։ Եւ յետ պահու միոյ մի եպիսկոպոս բերին, զի
էր ի Սըսոյ եկեալ յէրէկ, եւ զսա բերին զի պատաս-
տան առնիցէ։ Եւ յայսմ պահու եկեալ քէրգին Գրի-
գոր եւ նստեալ անդ եւ ասացեալ քէ վասն է՞ր զիս
ձեձել ամին կիրակի օր, որ ես գնացի Եղիազար վար-
դապետին Մեզա՞յ ասի, եւ ամի գհուաճէքն, վասն է՞ր
եչեալ Մարտիրոս վարդապետն ծանուցում արաւ՝ քէ
այսպէս այնպէս, և զիս այսպէս արարին։ Եւ մերա-
կինքս պատասխանի ամեալ քէ Ուրբաթ օրս որ ժո-
ղովեցանք ի տեղս և պատասան եղև և Զ եկեղեցոյ
իշխանքն զայն ասացին քէ Զայս բանքս գրեմք և ան
կաթողիկոսն ուղարկեմք ծանուցանել զգործս սորա.
եւ Դ եկեղեցին մօհրեցին եւ ուղարկեցանք ի Սուրբ
Գէորգ զի մօհրեսցին, եւ եկեալ գնացողն եւ երեք
գրուքն Մարտիրոս վարդապետին քէ Զմօհրեցին ի
ժամանակ ժամուն. և նա չցնալ բարկութեամբ եչ քէ
Ճանուցանեմ. և չիչեալ գչար կարապետն՝ մինն գայ
է, և գու եչեալ ես՝ ի՞նչ կ'ուզէք ի նորանէ, և նա
փախել է և զքեզ առել են ի ձեռ, քանզի չիգուաս
քո անկեալ ես ի փորձութիւն։ Եւ նա ասացեալ քէ
Քո՛ղ գայ Աստուածատուր վարդապետն և պատասան
առնել տամ վասն իւր աչախերտին քէ Զիս ձեձել և-
տուր. և մեր ասացեալ քէ Բարի։ Եւ յետոյ գնացին
նստան ամենեքեան ի մեծ ատան և նստաւ Հաչատուր
պարոնտէրն եւ նստան քահանայք եւ աթոռակալք եւ
իշխանք գաս գաս եւ մեր կանգնեալ առաջի եւ որ

գնեմ. եւ քեզին գէտ կարապետան նկնալ, և հարց և փորձ արարեալ իշխանացն եւ եպիսկոպոսին. եւ սա մնրմ երգամբ և մնրմ ինքեան առնէր և չէք ի մեզս լինէք։ Եւ սկսեալ եպիսկոպոսին քէ Ժողովո՛ւրդք և քահանա՛յք, գայս մարգս ի՞նչպէս գիտէք։ Եւ սմանեանքեան վկայեցին, ոմքն քէ Զար է, ոմքն քէ Բանասարկու է, ոմքն քէ Սա երգեմքն խաչ գողացաւ եւ ոմքն քէ Ոգի հնա կոխվեցաւ։ Եւ եպիսկոպոսն ասացնալ. Ջոր գուք ասէք՝ ճշմարիտ է, և ես ինքնին վկայեմ գմա, գի բազում անգամ նկնալ ի քաղաքս եւ գգորա անառակութիւնն եւ գչարութիւնն լըւնալ եմ եւ տեսանալ։ Եւ հնարց աշխարհականաց այնմ եղելոցն, և նագա գնոյն ասացին քէ Ծորժամ երէց-ներն խարհուրդ կ՛առնէին և մուչավէրէ, սա էր գլուխն վասն նգիտպար վարդապետին քէ Փախուցինք. եւ ի մէջ այսմ բանիս է ինքն, քանզի հանապազ տեսանէաք գսա ընդ Սուրբ Սարգսոյ խորհրդ կոչեցեալ չարին հնա, գի ընդ նմա երթալով և գալով խոտակցէին. երբեմն սա ի նորա գուռն և երբեմն գնա ի սորա գուռն։ Եւս եւ գմի երէց գարիպ եւ ասար վասն ժողովի նկնալ քէ Մի քաղախ բռնեմ ի գուռս նկնելոցն հրամանաւ և նամակաւ նգիտպար վարդապետին, գնա բազում գանիւք ծեծեր է քէ Դու գայն քուրքի անունն կուտաս, եւ նա լալով նկնալ գանկատեցաւ մնչ. եւ եպիսկոպոսն ունկն դնէր բանիցս։ Եւ ուրև յորժամ այս՝ և բերել տուր գաւազէրէց նկնելոցն, և նա ասաց քէ Սորա բարի չեմ կարեր առնել. եւ բերել տուր գերիցուանն մի մի, եւ նագա վկայեցին քէ Զար է, եւս և քէ Աջահամբուր կուգոչանայ։ Եւ եպիսկոպոսն գատ արարեալ և գփիլոնն խնգրեալ, և բերաւ գփիլոնն։ Եւ ասաց եպիսկոպոսն. Ջայս կարգս քեզ ո՞վ երեւ. ասաց քէ Եպիսկոպոսն. և նա ասաց քէ կարգն մի է. ահա՛ ասի գքո փիլոնն

և գկարգն քո և գու կամաւ հրաժարեցար յերիցու-
քենէ՝ մինչև Աստուածատուր վարդապետն գայ և գա-
տաստան առնէ. և նա ասաց՝ Այո՛յ։ Եւ եպիսկոպոսն
ասացեալ քէ Գնա՛ և Բ մարդ աշխարհական և Բ քա-
հանայ, մինչեւ գայ մեծ վարդապետն, չարուքիւն
չառնելուդ եւ չփախչելուդ մեզ երաշխաւոր ոտ՛ւր
որ մխամոանանք մեք։ Եւ նա գնացեալ յայս կոյս
յայն կոյս ի քար և ի քուփ դիպչելով ոչ գտաւ երաշ-
խաւոր և ոչ մի. և ի ժամուս որ ոչ գտավաւ իւրն քէ-
ֆիլ, որք կային ամբոխին՝ ոչ ձեաց մարդ քէ չը քաւ-
յերեան եւ նախատինք եւ արհամարհանք քէ Դու որ
այգմ պատուոյ ես հաւասար, որ ահագին յհկնչցիս
քեզ քէֆիլ չը գտար, և գու վասն յայսմ գործոց ես
եղեալ եւ չարուքեան յեռուէ չուրջ կու գաս, ա՛յ
նզովեալ, ա՛յ պիղծ, ա՛յ չար, ասէլով, ՝ՔՔէ ոչ էր
տեղ գատաստանի, նա՛ գչարն գայն ի տեղն կու տա-
տակեցուցանէին։ Եւ եկեալ ի մի բերան ամենեքեան
քէ Վասն է՞ր արգիլէք. ահա՛ գատաստան այս է որ
եղև. քէ Աստուածատուր վարդապետն գայ, նա՛ գայս
գատաստանս առնէ, կամ քէ նա վասն է՞ր առնէ մի
պռոնիկ երիցու. այժմ արժան է գա ի կնոջ հանել
և գմեզան մեք առնեմք գորա՝ ՝ՔՔէ չէ արժան։ Եւ
եպիսկոպոսն ասացեալ քէ Որովհետև այսչափ ժողո-
վուրդ որ չարուքեանն վկայեցին և ոչ գտաւ մի մարդ
որ բարուքեան վկայէին, կամ մի երաշխաւոր՝ արժան
է բառնալ ի կնոջ։ Եւ Ճարուքիւնն և Հաճի Ղուբան
ձայնեցին գՏէր Ճակոբն քէ Սորա հիւճէքն կայ ի քո
քովը, որ թոզի վերայ է բռնվեր, գայն գնա բե՛ր. և
նա յանգէտս եղեալ քէ Ջգիտեմ. և ամենեքեան նո-
րա վերայ հաւաքեցան քէ Գնգ գան և ճէրիմէ առ-
նել կու տամք քէ չտաս։ Նոյնպէս և եպիսկոպոսն ա-
ստացեալ, քէ չբերես՝ նա՛ գքեզ ի նորա կարգն գնել
կու տամք։ Եւ նա ճար ոչ գտեալ՝ գնաց քէ Բերեմ.

եւ ամբոխն սկսաւ քէ ի սորայ հետ մնծագոյն չար կայ, որպէս այն չար եւ ի քնէ սատանայ Էսիլլի քոռն, գնա այլ բնրէք քէզ եւ շուտով, որ գոյն արագուք եւ գպատիմն սացուք։ Եւ Տէրտէրն իմ եւ Ծարուքիւնն գայն մատցուցին ասելով քէ Ջնորա պատիմն սեանակ ևմք եւ սեանանկոց ևմք յետ աւուրցս ինչ։ Եւ նոյն ժամայն ևլ գազատ արտաքս չարն կարապետ եւ խոյհուրդ արարեալ ընդ Ծովանէս երիցուն մնծի քէ Դուս երաչխաւորեա՛ որ տամ ձեռագիր սոցա քէ Այլ չառնեմ գգործս, եւ բարեխաւսեա՛ առաջակաց իշխանացն. եւ ևկեալ նա եւ ասացեալ Ա Բ հազոյ, ևլին ի գուրս. եւ գրեալ էր քէ Ես այս ինչ՝ այլ այսպիսի գործոյ մէջն չխառնիմ, ինչ որ ասինք հետ Էսիլլի տղին եւ ճիւճէնաէմին, այլ նոցա հետ չը խօսիմ, եւ քէ խօսիմ կամ խառնիմ, հախէս ևկէք։ Եւ գայս սեանակ ամբոխին՝ ծիս ծիս արարեալ գիուղքն եւ ի յերեսն ձգեալ քէ Մեզ ձեռագիր չպիտի։ Եւ ի պահուս ևկն Տէր Ծակօքն գոռալով եւ ազազակելով քէ Ջը գոայ, մարդի՛ք, չգիտեմ քէ ո՛ւր է գրել[1]) հիւճէքին. եւ նոքա հաւատացին. եւ ասացեալ ամբոխն՝ Ո՛ւ, չի պիտի, մնք առանց հիւճէքի կու տանիմք գգա եւ գրել կու տամք քէ Մեզ պարսի ձ գուռուշ եւ գնեմք ի բանտ, մինչև գայ Աստուածատուր վարդապետն։ Եւ մի կողմն ամբոխին գայն ասացողն նախատեցին քէ վասն ի՞ր պահեմք, այլ տանիմք վկայիւք քէ Ջար է եւ չարագուխ, ի մնր մէջն չնենք գապուռ աներ. գրել տանք ի քին կամ քչնք ի հետս։ Եւ սմանք ասացին քէ Մինչև ի կնոնաց չի բարձուի, այլ չարեացն խրատս չի լինիր։ Եւ քմահնեալ գսա տանել, եւ ժողովուրդն երքայր գկնի եւ ընդ առաջ, եւ տարան մինչև ի գարագլուխն Ծիլատրայիին, եւ ինքն ասէր քէ Տամ ձեռա-

1) գր.

գիր. և Շահամիրն և Երկան Տէր Յովհաննէսն քէֆիլ ե-
ղեալ հագիւ պրծուցին ի ձեռաց եւ տարան գձեռա-
գիրն առին։

Եւ ես անտի եղեալ գնացի ի խանուք և երեկոյին
գնացի ի ժամ Սուրբ Նիկողոս և գհացն հետ միաբա-
նիցն կերայ, և եղեալ գնացի ի տուն։ Երեկոյին ի Քոչէ
հալածին Վլանկոյ գմի հայ ասմիչ արաբին գինովք։

Դշի (23 Ապրիլ) առաւօտուս ի մեր ժամն գնացի,
եւ յետոյ կանչեց զիս Գրիգորն մեր Շէբպէքճի և պահ
մի նստեալ անգ, յետոյ կանչեց գՏէրտէրն իմ և գվար-
պետն իմ Տէր Յովհաննէսն և գՏէր Մարկոսն և աւրհ-
նեցին զտունն, և նստեալ անգ ոչ ասկաս. և յետոյ ե-
ղեալ գնացի ի տուն, պահ մի ննջեցի և եղեալ գնացի
ի խանուք։ Եւ տեսի զի Յօճա Դանիէլն և Յօճա Դա-
վիթն և այլ մեծամեծք գործ յայտնի է ի գիրս, գայլին
ի Թահտախանէն, և իմ տեղեկացեալ վասն իրին, և
ասացին Քէ Ջոտանիկն գայն յոմէ հուճէքի տուրաքն
ի քոյն էր՝ բերաք ի Յօճա Աւտոմի քոյն վանցոյ, որ
էր այր իմաստուն և խորհրդական, ևս ծանօքուքիւն
ունի եղեալ ընդ տանկին. և յառաւօտէն նստին անգ
մինչև կէս օրս, հագիւ Քէ գհիւճէքին և գՔէքվան ա-
ռեալ են ի ձեռաց նորա այսքան ընծայիւ և այսքան
ազաչանօք և պաղատանօք։ Եւ նա ասացեալ Քէ Ահա՛
գայս իմ ձեռացս առիք, ապա բայց այն Յովհաննէս
աւագլխին հետն է այս հիւճէքիցս մայրն, որեմն որ
երթայ՝ նա՛ որչափ ուզէ կու հանէ և յանչէ յա-
կանչ կու ձգէ Տանկաց. Քէ մի ճար ունէք եւ հնար՝
տեսէք յառաջմանէ, քանի որ չէ չատացեր բանն։ Եւ
գրգռեալ տեսի Քուզք մի ի ձեռս Յօճա Դանիէլին և
խնդրուածով առի ի ձեռաց նորա և կարդացի, եւ էր
գլուխ գրին այս. Արդար Ոհան վարդապետ քաչեց
գիս ի քննհան Յովհաննէս վարդապետին առջեւ եւ ինձ
ասին Քէ մէկ խոսք մի ունիմք քեզ ասելու, և եր-

գուժ ամէն ինձ քէ մի՛ ասեր մարդու. եւ ասին քէ Եղիազար վարդապետն տանկցեր է ԺԸ տարի ի շաւլադ. ահա՛ քեզի հիւանէքի մի, տա՛ր գայս հիւանդիքի տուրքին, տա եւ գնա՛ գայս Տանկներուն իմացուր, որ չայլա տանկըցնեա[1]). քէ գայս քանս որ առնես, նա՛ տանք քեզ ճ գուռուշ, և տօնլուխ չուխա, և տանչուխա գուռմաչ, և փաչա տարըզի, և ա՛ս քեզ օգնական Աչտաֆու Քէլբցին և ճիւհէնատճի. և նա ի խզճմտանք նկայ, գայս քանս չարին։ Նա Մահմատ չուռուշա գայս քանս գրել ամէն ի հայ գիր որ մարդ տանիկ չիմանայ. իսկի այս գիրս տուտ քան չկայ։ Զայս քուզքս գտան և քերին, ցոյց ամէն ամենեցուն և նա ինքնին կարգացի։

Երկի (24 Ապրիլ) առաւօտուս գնացի ի մեր ժամն և անտի եկեալ ի տուն և անտի ի խանուքն։ Եւ յետինքն կանչեալ էր նա գնա նստեալ կայաք ի խանուքն, եկն քաղաւորն եւ էանց քէպռիլ կերպարանաւ ի վերայ ձիոյ նստեալ Գ Դ մարդով և գկնի մի քարընկեց հետի խազնատար անաւ (դոլոդ) ազան եւ մի անչափ հետի՝ պատառնեհպաշին և խառատպաշին հետ իրաց և այլ գկնի մի ձի հէպիկէով՝ կերթակուր էր կարծեմ, որ եկեալ ի պալատէն, ծոմով գնացեալ ի էյուազ սուլքանն, եւ ուխտ արարեալ և անտի եկեալ ձիով անցեալ ընդ էսկի սարայովն և երքայ ընդ մէջ Եազանճոցն և եկանէ ընդ գռնով Սապռնճոցն և պուռսէ ընդ Տարափխանի ազգէն և գայ մտանէ ի չարսուն՝ Գէզէսէնի ազգովն, եւ ի Քէհատճիներէն գայ մտանէ ի Տուզպէնատցն մէջն՝ ի Քահատխանի ազգէն, եւ եկեալ ընդ առաջի մեր անցաւ եւ հայէր մի մի. եւ յորժամ մեք հայէաք՝ ինքն գերեան ի մի կողմն գարձուցանէր. այսպիսի ներքնագործ էր և իմաստուն, բայց ոչ կա-

1) տանկներնես.

քէր ի գուբս հանել պղծոյն եւ քան մի առնել։ Այս առաջին գուբս եկանէլն էր քահանային։ Աստուած կարողութիւն տայ եւ իմաստութիւն որ այսուհետեւ քանայ գալն. մեզ եւ ամենեցուն չահ եւ օգուտ է։ Եւ որք իմացան և ծանեան քէ նա էր՝ բազում աւրհնութիւն տվին, բայց ոչ եզև որ մի չար կամ հաչարի գինով ի գէմ եկեր էր յազգմանէ չարին։

Երեկոյին ի Սուրբ Նիկողոս գնացի և անտի հետ Մղտեսան ի տուն գնացաք և նստաք մինչեւ երեկոյացաւ, եւ անտի ի տուն գնացի։

Աւրս զգափուտանն փոխեցին եւ նոքին զՔէնան փաչան, որ ի տեզ Միսաուչին գնացեալ։

Ուրբաթ (25 Ապրէլ) առաւօտուս գնացի ի մեր ժամն եւ անտի ի տուն, եւ անտի ի խանութ։ Առաւօտուս ըսկսաւ անձրեւն եւ մինչեւ իրիկունս կու գայր։ Երեկոյին գնացի ի Սուրբ Նիկողոս եւ գհացն հետ միաբանիցն կերայ, եւ անտի եկեալ գնացի ի տուն։ Ետերեկոյէս մինչեւ ի լուս Շաբաթիս գայր անձրեւն եւ առաւօտուս բացաւ։ Երեկոյին Տէրտէրս գնաց ի Նչանօրհնէք եղիայի Զօփճոյ աղջկանն։

Եւ առաւօտուս Շաբաթ (26 Ապրէլ) գնացի ի մեր ժամն եւ զՔահապային բռնեցի, եւ անտի եկեալ ի տուն եւ գնացի ի Մղտեսանցն եւ անտի ի խանութ։

Եւ յայսմ ժամու եկն Մարտիրոս վարդապետն ի Պուրսայէ եւ գնաց ի քով Եզիազար վարդապետին ողջունել գնա, եւ անտի եկեալ եկն ի խանն մեր եւ գրեաց գնր Զ եկեղեցոյն եւ ըսկա Աստուծն վանցոյ Քէ Առեալ ի վաճառականացն գայլես ի Սուրբ Նիկողոս վանն լսելոյ զպատուէր սուրբ հօրն մերոյ Աստուածատուր վարդապետին, որպէս եւ ուզարկեաց եզբօր կաթողիկոսին Քէ Առցես մէկ քանի խօսք հասկացող և գաս. և յՈւսկիւտարէ եւս, և պէ Քուչքին չնչինս գրեաց. և եկեալ գնաց ի յԱստուածածնին։ Եւ

ելեկոյին ի Սուրբ Նիկողոս գնացի եւ անտի ի Մզոնանցն եւ անտի ի տուն. եկեալ էր Սամուէլն եւ հարքսուրն Ոզիտայիւն։

Առաւօտուս կիրակի (27 Ապրիլ) ի մեր ժամն գնացաք եւ կնքեցին զտղան մեր՝ Կումիտաս անուանեալ, եւ զեղբարքիր տղան՝ Յարութիւն անուանեալ։ Եւ յետ արձակմանն տեսաք որ էսիյլի քոռ կոչեցեալն մարդ ժողովէր, եւ նոյնքն էին որ նման էին իւր՝ քրյիքըլ եւ Գարմախուզն, Գուռնաքն եւ զվարդանն առեալ եւ ի Սուրբ Նիկողոս գնացեալ։ Եւ ես եկեալ գնացի ի Մզոնանցն եւ անտի եկեալ գնացաք ի Սուրբ Նիկողոս. եւ տեսաք զի գնա եւս եկեալ նստեալ էին ի յեկեղեցին Քաղէոս[1]) վարդապետն առաջնորդ Սուրբ Կարապետի եւ Ղայսերցի Եպիսկոպոսն, Մարտիրոս վարդապետն Երուսաղէմացի եւ Ղազար վարդապետն Ըռուսաղէմացի, եւ նստեալ էին քահանայքն ընդ նոսա եւ Զ եկեղեցւոյ իշխանք եւ աթոռակալք եւ երեսփոխանք, եւ յիւսկիւտարու քահանայքն եւ ժողովուրդք. եւ ասացին քէ Այլ մարդ կա՞յ գայոյ, եւ Չէ՛ ասացին. եւ կանգնեալ էին յառաջ եւ յետոյ, յաջմէ եւ յահեկէ ի հեռաստանէ, լցեալ զեկեղեցին ժողովրդով, տեսանել քէ գի՛նչ լիցի։ Բանապրնցին զէսիյլն եւ զքրյիքըլն եւ զՂաթքըր խոզոգին։

Բյի (28 Ապրիլ) առաւօտուս գնացաք ի ժամ եւ անտի ի տուն եւ կերաք գհաց ընդ եկեղոցն եւ եկեալ գնացին եւ ես գնացի ի խանուքի։ Ի գէպ յետնուցս մի ձայն եկաւ քէ Չուկան փակեցին, եւ իմացեալ մեր զոան որոյ է, ասացին՝ Ճէնկիչէրին եւ սպահին մի եկեալ եւ գնացեալ ի յԱքմէչետն եւ մարդ ուղարկեալ առ քաղաւորն քէ Հրաման տո՛ւր որ ի վերայ Սէյտի Ահմէտին սէֆէր երթանք, քանզի յայն կողմն կին մեր

1) Թաքէոս։

եւ որդիք մեր չէ մեր, այլ նոցա է. մեք գայս առնունս չեմք առաքեր. եւ քաղաւորն ոչինչ մի խէ- քիչէրիք քէ Գնացէ՛ք։ Եւ երկուշաբթի երեկոյին ի փուռն գնացի, քանզի հապ արարին և Լիներ ըստակ անկաւ ի փայ գլուխն։

Առաւօտուս Գշի (29 Ապրիլ) տէլլալն կանչեց քէ Ո՛վ որ ծառայ է քաղաւորին եւ գհացն կ՛ուտէ, հա- գարբէն մինչեւ ի մէկն, մէկէն մինչև ի հազարն՝ քա՛զ պատրաստուքիւն տեսնէ որ երթայ ի սէֆէր. քէ ի կիրլիտ քայլին անեն՝ նա՛ այն ծովու պատրաստուքիւն քոզ տեսնէ։ Այս եղև ձեռամբ և խորհրդով զօրպա- ներուն, որ առաւօտուս Հասան ազան ասացնակ գայ- մախամին քէ Գնա՛ գասանճախն հանել տուր, քէ չէ ի գլուխդ բան կայ գալու. վասն այնորիկ գտէլլալն կան- չեցուցին։ Եւ յետ ճաշոյին խորհուրդ արարեալ ի միւս կողմն եղեալ մեծամեծքն և գնացեալ առ քաղաւորն եւ բան եղեալ քաղաւորին խրատ տալով եւ քաղա- ւորն զծառայսն եւ զուլամայսն առ ինքն կոչեցեալ եւ ի ներսն ի մօտ քաղաւորին գխորհուրդն արարին, եւ յետոյ երեալ մուֆտին եւ ասացեալ յերկու կողմն քէ Օրինացն հնազա՞նդ էք եւ քաղաւորին արար- մանցն ընդունո՞ղ էք. եւ նոքա ասեն քէ Այո՛. եւ ի ներսէն քաղաւորին սպասաւորք ասեն քէ Մկէ՛ք ի ներս. եւ գնացեալ ի ծառայիցն մի գունդ եւ նոյն ժամայն Զ ոգի սպանեալ և ի գուրս ընկեցեալ ի տես արանցն, որ էին զօրպայքն՝ Շահլի Հասան ազան եւ Մէհէմէտ ազան, Տազլար տէլլիսին (պ-ծ-պ)։ Եւ սմիններքեան ցրուեցան եւ ի գոլ չուրջ եկան՝ վէզիրն եւ ազան եւ սբերդօյիքն եւ եղին քեհեայպէկ գՖէչէճիօղլին. եւ նա բազում խրատ տալով քաղաւորին, և քաղաւորն մի խէքիչէրիք ուղարկեալ ի յօճախ յէնկիչէրացն, քէ գլուխն ձեր ձեզ պիտի եւ գիմ աւրհնուքիւնս կամիք, որպէս հնազանդ էք եղեալ հարց իմոց քա-

պատրաստեն, նոյնպէս եւ մեզ եղերուք եւ մի՛ ընդունիք պանէնքն իմ. այսուհետեւ քէ չար կայ ի ձեր մէջն՝ հանեցէ՛ք, եւ ով հաշտութիւն անէ՝ ապաննցէ՛ք. եւ այլ այսպիսի բանս։ Եւ ազային ասացնաչ քէ Դուս հանապատ չուրջ ի՛կ եւ գհաշտիքն որանէ՛։ Եւ ով որ կայր սիրելի զօրապաներուն մնծամնծք եւ բարեկամ նոցա, միմեանց ի—յից կամ է—յից՝ գնոսա ի գիշերին սպաննցին. եւ տէլլալն կանչեց երեկոյին քէ Ապահի եւ էնկիչէրի սմիննէքեան քա՛զ չիւրնանց տեղն նստին խոզապուխեամբ։

Մայիս սմիս որ նչի. գնացի ի ժամ եւ անոի ի տուն եւ անոի ի խանուքի։ Օրս Գէորգն փախեր էր եւ ի վարպետ ոչ գնացել, բազումս որոնեալ գտան գնա ի Լալէլու ազրիւրն։

Այսոր քաղաւորն ի չուրջ կու գայր քէպտիլ. եւ ըսկան գապտ անել գքաղաքս բոնաւորք սմիննէքեան եւ գատաւորք՝ հրամանաւ քաղաւորին եւ սըրտզլի սահմանեալ, գՅուճիկեան գանեալ. որք որ ծառայ չէին քաղաւորին եւ գծառայի կերպան գգնցեալ էին՝ գայնոսիկ գանէր եւ գպոզպատս կորսուէր, որ էր այն օրէն էնկիչէրոցն, եւս գքաղլուխն գատաւաեալ տայր ի ձեռս նոցա, եւ գփակէզս որ նման էին էնկիչէրոցն եւ կամ ապահոցն՝ գայն ծիւ ծիւ արարեալ. եւ գՀայոց գիպին մէջտեղ եւ գգուշով չազչուրն, գմնծ փակիզն եւ գգաւուխն, գգուշով վերարկուն եւ գապրշումէ գտուին միջաց, գայսոսիկ գտեալ գանէր եւ կտրատէր։

Եօթանք օրս (3 Մայի) գնացի ի ժամս մեր եւ գատարագին քուզք մի եկաւ հասաւ եւ կարգացին, եւ էր՝ Հրամանաւ ազգս Մուրթ Ալեւտարանին գերապատճան վարդապետութեան եւ բոլոր տանս Ծուռնաց եւ ամենայն Հայոց՝ Եղիազար վարդապետէս սիրով եւ աւրհ—

Նուքեամբ. Յանէք Զ եկեղեցւոյ լեալ քահանայքն եւ ժողովուրդք, որ վասն գանձանակին էջմիածնայ՝ այլ չբռնել, քանզի նոքա առեալ զտուրս և զողորմութիւնս մեր, առեալ տան կախարդաց և վհուկաց, որ և ինձ գաբան գործել կամեցան՝ հանել ի կենաց. վասն որոյ և այս հրամանաւ մեր եղև, որ և այսուհետև[1]) քո՛ղ բարձցի ի ձէնջ, և եթէ ոք ընդդիմանայցէ, նա է մեր քշնամի, քո՛ղ գայ տայ զպատասխանին բռնաւորաց, և ի քաղաւորէ կարեմք զիւրեանք ձէրիմել. և այս լինի ճուռուզմ անօրէն գնացից նոցա։ Եւ նա ոչ բռնեցի զքահանան և այլն նոյնպէս, և ոչ կարացին խոսել։ Երեկոյիս ի ժամ գնացի և անտի ի տուն Մըղռեսոնցն, և եկեալ էին անգ Մղռեսի Եազուպն և կինն, որդի և Մառուկի փոքր ազջիկն և անգ պառկեցաք, և երեկոյիս Եազուպն չեկաւ, այլ Քաղէոսն[2]) և Տէր Գեւորան խրթանց գնդացի եկին երեկոյիս։

Եւ ի գէպ յետնուցս Հինոխոսանայ էլչի եկաւ ի քաղաւորն և ի ժամուս այս գիհա անցաւ։

Կիրակի (ի Մայիս) առաւօտուս եչեալ գնացի ի Սուրբ Գէորք և զՄղռեսի Եազուպն կանչեցի, և անտի եկայ ի Սուրբ Նիկողոս, և խաչ օծեց եպիսկոպոսն Քաչատուր, որ և այսօր Երեման Քաչ ասի։ Եւ յետ ժամուն գնացի ի Վալտէխանն եւ զկաթողիկոսի ուղարկած քուղքն առի, և անտի գնացի ի տուն. և յետ հացի գիր գրեցի յղել առ Տէր Յովանէսն էջմիածնի։ Եւ Տէրտէրն եչ գնաց ի յԱստուածածնին, քանզի մեծ պիւնհոգոս կայր վասն քղքին Յովանէս Մուղնեցոյն, որ գրեր էր առ Դաւիթ երէցն Սուրբ Գէորգայ քէ Այն հիւճէքն որ տվաք ի Քէրզի Գրիգորն, նա ի՞նչպէս արաւ, և ի մէջ խոցին ահա ու կուգիտ որ արաք, գուս, Տէր Դաւիթ, գնա՛ տես ի՞նչպէս արաւ, միբստումիջէ

1) այսուհետև. 2) Քաքէոսն.

չուտով մեզ ծանուցէր։ Զայս քուզիս գտեալ Մարտիրոս վարդապետին եւ արար ժողով ի յԱստուածածնին (Ընկէյ)։ Կէս աւուրս Տէրտէր վարդապետն եկաւ ի Մուրդ Նիկողոս և մնաց գնացաք ի քով նորա, և ի ժամ մտանել, և յետ ժամուն եկաք ի տուն Մզոեանն։

Բ֊ին (5 Մայիս) առաւօտուս գնացի ի ժամն և մնայր էր Քազմարի տալ Մարգիսն Ը օր հիւանդացեալ, և գնացաք ի տուն նորա և բերաք ի ժամն, և անտի գնացի ի Մզոեանցն և անտի ի խանութ։ Այսօր քաղաքն չուրջ կու գայր քէպռիչ։ Երեկոյին գնացի ի տուն Մզոեանն և անդ պատկեցաք, և Տէրտէրն ոչ նկն, այլ ի տուն գնաց։

Գ֊ին (6 Մայիս) առաւօտուս ոչ գնացի ի ժամ և ի Մզոեանցն էաք։ Տէրտէրն եկաւ և գհացն կերաք և գնացի ի խանութ. և երեկոյին գնացի ի Մուրդ Նիկողոս և անտի ի Մզոեանցն և գնացի գմէր Գրիգորն ձայնել և պարապի տակն կանգնեալ էի՝ և վարդապետն եկեալ անցաւ, գայր ի Օրթաքօյէն, և ես տեսեալ՝ գնի նորա գնացի ի Մուրդ Նիկողոս, և անտի ի տուն Գրիգորենց և անտի ի տուն Մզոեանց և ոչ եկաւ Գրիգորն։ Երեկոյին Մարտիրոս վարդապետն քուզիս ուզարկեաց յամենայն տեղիս քէ Առաւօտուն գան ի յԱստուածածնին։

Եւ գրս օրօֆէ եկաւ ի քաղաւորէն ամենեցուն, եւ Հնդկաց հրէշտակն մտաւ առ քաղաւորն եւ ընծայից գքաղաւորն։

Գ֊ին (7 Մայիս) առաւօտուս առկաւ մի հաց կերաք և մեր Եէրպէքճի Գրիգորն անգ էր, և եկաք գնացաք ի յԱստուածածնին ի ժողովն, և տեսաք որ անգ էին ամենեքեան նստեալ ի մէջ եկեղեցոյն գաս գաս Զ եկեղեցոյ իշխանք և աքոռակալք երիցունք, եւ յԱստուածաբուս և Պէչիքտաշու, Օրթաքօյուն և Քօփզա֊

փուէն, և նստեալ էին Քաղէոս[1]) վարդապետն՝ Մուրբ Կարապետի առաջնորդն, Մարտիրոս վարդապետն Երուսաղէմացի, Յակոբոս եպիսկոպոսն Մըսըրի՝ առաջնորդ վանից, Ղազար վարդապետն Ըստամպօլու եւ միաբանք եղիազար վարդապետին եւ Երուսաղէմայ եւս (Ընդ.):

Նէյ (8 Մայ.) առաւօտուս գնացի ի մեր ժամն և անտի ի Մզտեաննցն եւ գՀացն անդ կերեալ՝ եկեալ գնացի ի խանուքս:

Եւ կէս աւուրս փոխեցին զզայմախամ Իւսուֆ փաշան և եդին ի տեղի նորա զՀայտարըզատէն. եւ էր սա խիստ ծեր և ցաւոտ, և տվին Իւսուֆ փաշին զՍիլիստրա:

Եւ օրս արուն առի ի քեւէս: Եաղուպենք ի տուն գնացին օրս: Օրս Մարկոսն եկաւ ի Գուրաչու և Մարգիս Քէրեմիանն եւս:

Ուրբաթ (9 Մայ.) առաւօտուս ի ժամ գնացի եւ անտի ի խանուքս: Եւ օրս քաղաւորն ի գուրս եկաւ քաղում փառօք և ամենայն ծառայքն ընդ առաջ նորա՝ փաչայ և ազայ և որ ի մէջ մանաւպի էին, չաւուշք և մուքաքար ազայ, սօլախ և փէյկ, ամենեքեան իւրաքանչիւր իւր զգեստովքն[2]) գաս գաս երքային ընդ առաջ եւ գնացեալ ի նամազ ի ճամին (դ-ը-դ), և եկն նոյն ամբոխիւն գնաց ի պալատն իւր, և ի պալատէն իւրմէ մինչև ի ճամին յայն՝ խանուքպանքն և տանուտէրք ի ճանապարհին աւազ էյնն, որ ձիոյ ոտքն ոչ երևաս ի յայլ տեղ՝ այլ ի վերայ աւազին:

Երեկոյին ի Մուրբ Նիկողոս գնացի եւ անտի ի տուն:

Շաբաթ օրս (10 Մայ.) գնացի ի մեր ժամն եւ

1) Քաքէոս. 2) սգեստովն.

վարպետն իմ Տէր Յովաննէս գնաց ի յիւր տեղն կանգնեցաւ. և որս Տէր Մարկոսին առնել տվին պատարագն, և երկոքին ի Սուրբ Նիկողոս գնացին։

Եւ որս պատարագեցին փոխեցին և եդին ի տեղի նորա պսակիճատաբ քահանային, որ յառաջն եկեալ էր ի ներսէն եւ առեալ էր գՄարիք, այժմ գայս եդին պատարագեմ։

Եւ առաւօտուս կիրակի (11 Մայիս) ի Սուրբ Նիկողոս գնացի. և ճաշոյիս գՎարդապետն բերին ի Ղալաթիայէ, եւ ի մեր ժամն գնացի եւ անտի գնացաք ի քով Վարդապետին, և Մարտիրոս վարդապետն եկաւ անդ. և եկեալ արք և պատասուրք էրիցուս որդոյ Սէֆէր պալուն և խնդրեալ գՎարդապետն՝ առեալ տարան ի տուն, որ յայսմ գիշերի պաշտօն արար և մատոյց մեծ հներիսայիս և քաղցեմ գառամբ և այլ կերակրովք և նատեցոյց զժողովուրդն ի տունն իւր, և տարան գՎարդապետն և մեք ի հետն գնացաք, և աւրհնեաց գիւղ անուշն և գհներիսան խնկօք և մոմիգինօք, չարականօք և աւետարանիւ՝ ըստ խորհուրդին, և նատեալ կերաք. և յետ Գ և Դ ժամու, նոր առնեցուն գպաշտամանն. Ղալաթիս և Գ եկեղեցոյս էրէց կային. և գՎարդապետն անդ քողեալ՝ նոս գնացի ի տուն գրել զգիր էջմիածնի Տէր Յովաննէսին և անտի՝ ի Սուրբ Նիկողոս, և նատեալ անդ մինչև երիկուն հետ մեր արեզակ Տէր Յոհաննէսին՝ եկեալ ի տուն գնացի։ Եւ անդ որ նատեալ էաք՝ անձրև եկաւ բազում ևս առաւօտուս այլ եկաւ։

Առաւօտուս Բշի (12 Մայիս) գնացի ի մեր ժամն և անտի ի Պալատեանցն եւ էր անդ Գրիգորն Ղալաթիս՝ այր հռոմարին, եւ անտի ի խանուքն գնացի։

Օրս զԺԲ տարին լցի եւ ի ի տարին մտայ. այլ այս չէ պարծանք քէ կամ մեծանամք, այլ սոյն լիցի՝ որ բարեխոսութեամբ Սուրբ Աստուածածնին զմիտս

եւ զսիրտս մեր փոխեմք ի բարին եւ ի նոր առաքինութենէն մտանեմք, որպէս որ զհին տարին լցաք եւ ի նորն մտաք։

Այսօր ի Սուրբ Աստուածածնին Եղիազար վարդապետն ժողով արարեալ իշխանաց և քահանայից Ջ և կեղեցւոյ (Ռեբէլ)։

Դշի (13 Մայիս) առաւօտուս ի Սուրբ Նիկողոս գնացի եւ անտի յԱստուածածնին եւ անտի խանուք եւ երեկոյին ի Սուրբ Նիկողոս գնացի և անտի Մզռնեցն։

Դշի (14 Մայիս) առաւօտուս գնացի ի յԱստուածածնին, եւ մեծ վարդապետն ի տեղն չէր եւ Մարութիրոս վարդապետն քուղք գրել երեսս Քէքիրատզոս քէ մեք քուղք ուզարկեցաք ձեզ Աւագ Եշի վանայն Մուշնեցւոյ հակառակին երուսազէմայ. զուք զայն ընդուներ էք եւ նորա պատիւ էք արեր. ահա յայտնի եղեւ ձեր երես գտանելն երուսազէմայ։ Զայն քուղքն ալ պահեց, նա զայնոսիկ մեր վարդապետական հրամանաւն որոշեալ եմք ի ձէնջ. չունին հրաման գնարգն պաշտելոյ մինչև գայցեն յուզդուքիւն. և զձեզ անգիտակից քանին աւրհնեացէ Տէր Աստուածն մեր. ամէն։ Զայս քուղքս գրեցի եւ եղեալ գնացի ի խանուք եւ երեկոյին գնացի ի փուռն եւ անդ կացի ի գիչերիս վանն վերակացուքեան քանի։

Եւ առաւօտուս (15 Մայիս) գնացեալ իմ ի ժամ, որ էր Համբարձումն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, գնացի ի յԱստուածածնին, եւ գնացեալ իմ ի Սուրբ Նիկողոս, զեպիսկոպոսն Հաչատուր և զՂազար վարդապետն ձայնեալ. և յետ պահու մնի Եղիազար վարդապետն ի փուռն աւրհնել՝ հանգերձ միաբանիւք եւ Մարութիրոս վարդապետն և այլք յերուսազէմացոց, և զկնի քազում մեծամեծք յԴ եկեղեցւոյս ի բարեկամաց մերոց, եւ եկեալ նստան եւ աւրհնեցին զփուռն եւ նստան, և մեք քաչեցաք առաջի զհացն և զայլն ըստ

կարգի, և նոքա եղեն ուրախ ոչ սակաւ, և ի ժամն այր ի Զ-ն մաանէր՝ չարաչան ասացին և Հոգոց հանգուցչաց, եւ վարդապետան եչեալ գնաց ի Սուրբ Աստուածածին, եւ այլ ի բարեկամաց եւ չնորհաւորէ-մացոց գնացին, և մինչ նոտաք այժմ այլ ևս Դ ժամ, եւ եչաւ եպիսկոպոսն եւ Ղազարն գնացին ի տեղիս իւրեանց գՀետ արանց ոմանց, եւ գինի նոցա գնա-չուն՝ եկեալ նստան փոսն տղայքն վերակացուք գոր-ծոյն ապատաւորքն՝ մինչև ի չամիսքն, մի մի չարաչան առել Տէրտէրին ննջեցչոց նոցա. եւ յորժամ եղեւ՝ եկ և գնաց Տէրտէրն և արք ոմանք ընդ նմա, և մեր սակաւ ևս կացեալ անդ՝ եչաք եւ եկաք ընդ Մղտե-սանն և ընդ Մալղօչին՝ փեսայքն հարքուրին իմոյ՝ ի Սուրբ Նիկողոս, եւ անդ գժամն արարեալ եւ եչաք ի տուն գնացաք։ Օրս մեր Մղտեսուն խանչայ են բերեր ի Ղալաթիս սանահօրէն իւրեանց՝ քէ տղայ է եղեր Սէմէրնա տգի կիրակոսին։ Օրս Եապան ամիս կոչեր չոտ բառի Տաճկաց։

Ուրբաթ (16 Մայիս) առաւօտուս Վարդապետն ի Ղալաթիայ գնաց. և Շաբաթ (17 Մայիս) առաւօտուս եկաւ ի Սուրբ Նիկողոս։ Ի գէպ չնոնուցս եկաւ գա-փուտանն։ Եւ երկոչիս ի ժամ գնացի ի Սուրբ Նիկո-ղոս եւ եզիազար վարդապետան գաս ասաց գրան ի-մաաանոյն Մղտմանի, եւ չետ գասին[1]) ծանոյց ժողո-վրդեանն գվազչանիլ Թաստգէս վարդապետին եւ ա-ղաչիս առել աւաւ, և եկ ի գասէն և Ամբիծք ասին և արձակեցաք. և չետ ժամուն գնացի ի Մղտանցն և անտի ի տուն։

Շաբաթի օրիս (17 Մայիս) ընդ գափուտանին եկն եւ Մաւսուաֆայ[2]) փաչան՝ գարձեալ ի Գազազէն, գի գնացեալ էր ի Միսիր և ոչ կարացեալ անցանել գԳո-

1) գաս. 2) Մաւսուաճայ.

գաղն, քանզի Ճառանգ բազում նկնալ են անդ նաւով։

Եւ առաւօտուս կիրակի Մեծահրաշի (18 Մ–ին–) գնացաք ի Սուրբ Նիկողոս եւ յետ ժամուն գնացի ի մեր ժամն եւ անտի ի Մզտանցն եւ Մզտախին ի Ղալաքայ գնաց գոանն կնքել եւ նկաւ Գ՝ժամուս, եւ եբկոյիս գնացաք ի Սուրբ Նիկողոս և գաս ասաց Վարգապետն և ի մէջ գասին անիծեաց և նզովեաց զորդի Գիւէզիկնէի Ծարուքիւնին որ օրս գնացեալ ի Ղալաքայ և ի ձեռաց Ճառանկացն հազորդ է առեալ։ Եւ յետ ժամին գԱմբիծքն ասին, և յետ արձակմանն գնացաք ընդ Մզտեսուն ի տուն նորա և անտի գնացի ես ի տուն։

Բչի (19 Մ–ին–) առաւաւտուս գնացի ի ժամ և անտի ի խանուքի։ Եւ յերէկ և այսօր ի ներսն մուչավէրէ կայր խորհրդեամբ չէնկիչէրոցն, քանզի լսեալ էք Սէյտի Ահմատ փաշան եւ Հասան ազայ Իփչիրլին եւ այլ մեծամեծք չըսպահոցն ամենեքեան գնացեալ մատ ի վէզիրն, և ասքա երկուցեալ յայսմ բանէ՝ գուցէ նոքա մեզ գան՝) տայցին, վասն այսորիկ մուչավէրէ առին և կամին գի գմօհրն պարժուացնեն ատա. և կարծեմ թէ չը կարեն առնել զգործս։ Եւ երեկոյիս գնացի մատ ի Վարգապետն եւ գայսոսիկ լսեալ ոչ գնաց ի ժամ վասն տրամուքեանն, քանզի ոչ եղև մի խաղաղութիւն որ տեսանէին զգործս Երուսաղէմայ։

Գչի (20 Մ–ին–) առաւաւտուս գնացի ի ժամ և անտի ի խանուքի։ Եւ լսաք՝ թէ ի գնտանն որչափ մարդ արգիլեալ էին չարտգործք և գողք, գոմանս տարեալ ի քին տեալ, եւ զգափուտանի բերած հայուս ազապկն ևս՝ զնոքա ի քին տեալ։ Եւ յետ կէս աւուրս քաղաւորն քէպորլ կերթայ եւ նկնալ ի գահչափուսին եւ գնացեալ տակաւին մի յառաջ ընդ ծովս եզերովն եւ գմի մարդու չէնիքն գրկել վասն

1) գուն։

քուքուն, որ մուխ կու խմէին, այս է՝ ի բերանն առնել և ի դուրս տալ, զայս տեսանել քազաւորին՝ էկաւ մէջ քէ խմէին։ Եւ ի յԱքմէչտանն ևս նոյնպէս գմիուն գլուխ հատեալ։

Եւ երեկոյին Վարդապետն ի յՕրքաքոյն գնաց եւ ես գնացի ի ժամ և ընդ Մղտեսուն գնացաք ի տուն, և անտի իմ եկեալ ի տուն գնացի։

Դշխ օր (21 Մ–ին)։ Երեկոյին ի Սուրբ Նիկողոս գնացի եւ տեսի գլխ Յակոբտուր եկեալ էր՝ աչակերտ Ուրհայեցի Ովանէս վարդապետին։

Երկ օր (22 Մ–ին) գնացի ի ժամ։ Օրս զայմախաճն հինա էլլուն պատիւ արաւ ի պազչա Հասան Ղալֆային։

Երեկոյին Նոխուտճի Տէր Անդրէասին տգան Մելքխէթ էրէցն գկին իւր Տեծելով պատաչէր և կանչէր ի վերայ նորա, և սահմանակից և գրացիք նորա ժամանակ անգ, և գնացելոցն զամանս հայհոյակ և զամանս անարգեալ. քանգի զայս առնէր հանապազ որ գինովանայր՝ ամենեցուն, որպէս անցեալ տարին ի յեկեղեցին մեր հայհոյեաց գՆիկողոս վարդապետն, հատաս եւ արէնք բազումս անարգեալ. եւ զայս տեսանակ ժողովրդոցն նորա՝ եկին ի ժողովրդենէ և եղեն ալլուս։ Եւս այսոր եզև այս և չունէր երես քէ գայր յեկեղեցին։

Եւ առաւաուս Ուրբաթ (23 Մ–ին)։ Երեկոյին ի Պարմազափուն և այլ Ա Բ անուանի տեղիան գոզք կախեցին, որ ի վազուց գործէին գլխարիս, և բազումք են եղեալ ընկերօք, որ և անցեալ Դշխս զամանս ի քին տանակ, և այժմ յայտնեցաւ չարութիւն տղայ, որ Զ տարոյ կորուսանակ ըզգակ գտաւ ի քով տղայ, որ բնակալ էին բնտամք ի մօտ տուպաչուն։

Շաբաթ (24 Մ–ին) առաւաուս ի ժամ։ Եւ քազում քօփեր նետեցին վասն գնալոյ քազաւորին ի Գէհատխանան ի սէյխը։

Եւ ի ժամուս եղիազար վարդապետն ի Ղալաթիա եկաւ և անտի երթևոյիս ի Աստուածածնին։ Եւ երթևոյիս ի Սուրբ Նիկողոս գնացի և քարոզ ասաց Քաչատուր վարդապետն ըստ խորհրդի աւուրն, և ի մէջ քարոզին յիշատակեաց զեղեալ չարիսն վասն եղիազարին, որ արարին ոմանք, և վասն գայթակղութեանն աչխարհիս, որ արդ ոմանք գնացեալ Ճուանկաց հաւանեալ։

Կիրակի օր (25 Մայիս) Պենատկոստ եւ Գալուստ Հոգւոյն Սրբոյ։ Ի Սուրբ Նիկողոս գնացի, և յետ անդաստանին ի Սուրբ Աստուածածնին գնացի, և Մարմրուս վարդապետն քարոզ ասաց և գոս քաչից ընծաուանկան և կհաւանողսն նորին։ Եւ Տէրտէրն իմ կարգաց զՔուղբ եղիազար վարդապետին որ ավետալ էր վասն Քաչատուր եպիսկոպոսին՝ վասն ողորմութեան, և յետ այնորիկ ծանոյց քէ Ահա՝ նորընծայ երէց կու գայնէ, երթաք զԱստուածն համբուրէք եւ զընծայն տաք։ Եւ յետ քանիցս ըսկսան ասել զՈղորմեան, և եղիազար վարդապետն ի խուցն էր և պատարագին եկաւ։ Եւ ես գնացի ի մեր ժամն առնել զաջահամբուրքն, և կրկին ժամանեալ ի Սուրբ Աստուածածնին և զՍուրբ Աստուած պատարագին առէին և պատարագողն Տէր Յհանն որդի Տէր Գրիգորն էր։ Եւ յետ արձակմանն նոյն զգեստով[1]) պատարագին, գպրովք եւ երիցովք, չարականաւ առեալ տարաք ընդ Մարմրուս վարդապետին ի տուն. և ասաց ի մէջ արանցն եկելոց զՊահպանիչն և գնաց ի ժամ, և մեք տարաք եա չարականաւ ի ներս ի մէջ կանանցն, և եկեալ համբուրեցին զԱստուածամայրն եւ նստան զաջահամբուրն, նոյնպէս և ի մէջ արանցն և նոքա եւս զընծայն, և նստան ամենեքեան։ Եւ ես գնացի ի քով Վարդա-

1) սպիտակով։

պետին ի ժամ, և գնաց զատուր վարդապետն այլ քա-
րին անդ ի մառ Եզիսպար վարդապետն և գհացն կե-
րաք։ Եւ անտի իմ եկեալ գնացի ի տուն Մղախատն
և անտի ի տուն։ Եւ երեկոյին գնացի ի ժամ Սուրբ
Նիկողոս, և եկեալ ի ժամուն ի տուն գնացի։

Որս գԱյլի ազան ապանեցին՝ գքահնա (?), որ
էր և նա խորհրդակից հնա զօրապետին։

Ի յն (26 Մայի) առաւօտուս գնացաք ի խանուքն։
Եւ մառ յետնուցս ձայնեաց քահանուրն գյէնկիչէր ա-
պատին և հատեալ գգլուխն ձգեաց ի գուրս ի Տէմիր-
գափուն վասն Գ պատճառի. նախ գի Շաբաթ օր որ
գնաց ի Քէհատխանան եւ անդ Գ մարդ գտեալ՝ երբ-
կուքն տանիկ եւ մին գաստապ, եւ ի գաստապէն կաքա
խնդրէին նոքա, եւ նա գնացեալ քէ Տատ, եւ քա-
պատուրն ի վերայ գայ եւ տեսանէ գտրան եւ մի քար-
քինկէց յառաջ տեսանէ գումն ապանեալ և ի մէջ արեան
քաւալեալ, և ըմբռնէ գտրան քէ Դուք արարեալ էք
գրանս, և գերկուսեան տայ ի քին և գմինն որ էր էն-
կիչէրի՝ ուղարկէ ի գուռն ագայինն։ Եւ այսոր գայս և-
հարց քապատուրն ցըտգան քէ Զայն մարդն ի՞նչ ա-
րարիր, և նա ասացեալ քէ Տվի յատագային, չգի-
տեմ քէ գի՞նչ արաւ նորա. և քապատուրն ի բարկու-
քինն եկեալ քէ Զարնան տէրն ես, քեզ ուղարկեմ և
դու գայն արձակե՞ս. քէզ այժմ գայն գի՛տ ինձ։ Եւ
նա եղ արտաքս եւ չատ տրտնչելով այսր և անդր ի մէջ
քաղաքին եւ ի գուրսն՝ ոչ գտին մինչև ի ժամս, եւ
մտեալ առտին քապատուրին քէ Ոչ գտի. վասն այնո-
րիկ նա ապառնանալ քապատուրն գնաս։ Եւ գտրձեալ ա-
սացին քէ Ծորժամ ապահին եւ էնկիչէրին ի մի վայր
եկեալ խնդրեցին զանասէքն եւ գմեծամեծքն, յայն-
ժամ եւ սա խորհրդակից եղեալ նոցա, ուղարկելով
ասցա մարդ քէ Ուղեցէ՛ք գմարդիքն գայն և ձեր բա-
նին հասատատ կացէ՛ք։ Եւ գտրձեալ ասացին քէ Ի ժա-

մանակին յայն գոր գամենեսեան մանգուլ արարին եւ քագաւորն ասեալ գէնկիչէր ազատութիւնն ումեմն քան գայս բարձրագունի եւ նա ոչ առեալ յանձն, եւ սա վազեալ եւ երկիրպագեալ քագաւորին թէ Ինձ տո՛ւր, եւ քագաւորն ասեալ նորա՝ ոչ արժի եւ օրհնութեամբ, այլ անիծիւք։ Վասն այս բանիցս սպանին գսա օրս՝ գայն պատճառելով, բայց լաւ մարդ էր եւ ոչ մի հայ ոչ գանեաց յասուրս իւր։ Եւ օրս գմուխքասիպ միականին այլ սպանեալ, որ առեր էր գմանասուսն իւր հրամանաւ գօրպայիցն եւ ինքն էր փոքր գօրպա։ Երեկոյիս գնացի ի Սուրբ Նիկողոս եւ անտի ի Մգտեսանցն եւ անտի ի տուն։ Եւ յառաջ քան գսպանել ազային գչուխատարն հանեալ քագաւորն վասն ազայութեան եւ նա հեծեալ ի ձի եւ գնացեալ ի գուռն։

Դշի (27 Մայիս) առաւօտուս գնացեալ իմ ի ժամ եւ անտի ի խանութ։ Օրս գմիականի սուպային սպանեալ քագաւորն. եւ նա էր ևս գօրպա, որ ի անգամ էառ գտուպայութիւնն ի տարին։ Օրս Մարտիրոս վարդապետն գնաց ի Սուլուամանատար։

Դշի օր (28 Մայիս) Յակատուր եպիսկոպոսն ի մեր ժամն եկաւ։ Երեկոյիս Յակատուր վարդապետն քարոզ ասաց. ի տեղն էին։

Եշի օր (29 Մայիս) գնացեալ իմ ի խանութ եւ ըմբռնեալ խարտեաշն գիս՝ գնացեալ առի գքուզքն, յիւրեանց քվականին ՌԿԵ-ն էր, եւ գնացի ի խանութ։ Եւ երեկոյիս գնացի ի Սուրբ Նիկողոս, եւ յետ ժամուն որ քարոզ ասաց Յակատուր վարդապետն՝ գնացաք հետ Տէրտէրին ի գուռ Աւետիք անուն գաւուխճուն որ եկեալ էր ի Պուրսայու եւ բերեալ էր գքսուրն Հիւսէինին մեր, եւ առաք եւ բերաք ի տուն, եւ ի ճաշատարկին անձրեւ մեծ եւ աստիճ էառ կայծակամբ ահագին եւ որոտմամբ, որ մոտաք հազիւ ի տուն Մըզտեսան եւ անդ եղաք գայն, եւ պահ մի կացեալ անդ

մինչև կարկացաւ անձրևն, և ապա գնացաք ի տուն։ Օրս եղիտագաբ վարդապետն ի Ղալաթիա գնաց։

Ուրբաթ օր (30 Մայիս)։

Շաբաթ օր (31 Մայիս) գնացի ի ժամ. երեկոյին ի Սուրբ Նիկոդոս գնացի եւ քարոզ ասաց Հայլատուր վարդապետն, և անտի գնացի հետ Մգռեանն ի տուն, եւ նստայ ի տուն գնացի։

Կիրակի օր Յունիս ամիս. ի ժամն մեր գնացի եւ գՏէր Գևարտան Ջհմատցին ի չլաչէն հանեցին եւ պատարագ արաւ, և Տէր Յակոբն ձայնեաց գինս և բռնութեամբ հագոյց չոպիկս՝ առանց գպրութեան։ Նոյեմբերն ի վեր չի արարի գպրութիւն և այսօր հագայ չոպիկ եւ արարի գգպրութիւն։ Եւ յետ պատարագին տարաք գնորընծայն ի տուն եւ նստաք անդ գհացն ուտել, և յետ հացին եկաք անտի և ամենեքեան գնացին իւրաքանչիւր տեղիսն։ Եւ ի ժամուս յայսմ եկան ախտաւորք երուսաղէմայ եւ բերին խաչաբ քէ յոյժ խաչապաշտեամբ են եղեալ Հոռոմքն առ մեզ և գլոյնն եղբայր պէս է առեալ վասն երկնչելոյն։ Եւ յետ գայլ լանչոյն գնացի առ Մատուկն մեր և գնացաք ընդ Սարգիսին եւ ընդ Ղուամրան ի ծովեզր Ղումգափուին եւ նստաք ի նաւ, չուրջ եկաք ի վերայ ծովուն մինչ ի նաւսղզափուն և անդ եղեալ ապահովացաք, և գարձեալ մտայ ի նաւ եկաք ի տունս մեր։

Բշի (2 Յունի)։ վարդապետն եղիտագաբ ի յԱստուածածնին եկաւ։ Երեկոյին ի Մգռանցն գնացի։

Գշի օրս (3 Յունի) եկն Հաւսէփնն մեր առ ապայինն իւր, որ գնացեալ էին ի տուն Անտոնին ի Գուբաս՝ գապատ աննչ գգանձ նորա. ոչ մի ըստակ չէր գտեալ, այլ ըզգակ և տան կապաք և կահք, գի ըստակն նա յառաջմանէ ի Յունաց ուղարկեալ՝ ի ժամանակէ ի-

չէրին մինչև ցայժմ. ևս ի ժամանակիս յայսմ գնացեալ նա քնակեցաւ ի Յուռնկստան։

Դշխի օրս (4 Յունիս) նազու եղև ուծնանամային։

Եւ երկրս (5 Յունիս) գՓլանտրան կախեցին. և էին փոյթ ի գնալ։

Եւ օրս խորհուրդ արարեալ քաղաքացւոցս եւ ուղարկեցին քուղք առ նևիրակն էջմիածնայ, որ եկեալ էր ի Պուրսա վասն ի տեղս գալոյ եւ նևիրակելոյ, եւ տեղացւոցս գայս քուղք ուղարկեալ առ նա, որ ունէր արքնակ գայս. ի կռատանգնուպօլսոյ Զ եկեղեցւոյ էշխանաց, աքոռակալից, եկեղեցպանաց և այլ հասարակ քահանայից, ժողովրդեան մեծամեծաց եւ փոքունց եւ այլ եկք եւ բնիկք Հոռմոցս ամենայն. ուշ լիցի քեզ Արեւելցի Մարտիրոս եւ Մովսէս վարդապետդ եւ նևիրակդ, պարոնտէրդ եւ փիլիսոփայդ, որ լու եղև փափաքելի և սիրալի գալուստ քո առ անարդ և մոլի, չիմար և տմարդի Տունս Ծուենոց։ Եհայելով ի քեզ գրեամք, վասն Աստուծոյ ի բաց լե՛ր. խուսկդ եւ մոմդ քեզ, եւ գայլն ի կարգին։ Զի եքէ ի Քոխաք եւ ի կեսարիայ եւ յԱնկուրիայ հոգւով սրբոց և բանիս Տեառն չերթէիր, լի աբաբիր որ մինչև յըոբընկունաս։ Ապա որ նաւք և խոխս, ծծումբ և վուշ ծոցեալ ես, ո՞ւր ընքանաս, առ ո՞վ ճեմիս, զորո՞ց քեզըին լնուս, կամ զո՞ր պատուէրացս զհակակայն ներգոծես. զո՞յ կամ զտանկի՞ն յեկեղեցիս անկիւնաւէմ, կամ ցըցապինգ սեղան, կամ սրբատաչ կամար, կամ պընդախարիսխ սիւն, կամ պատմած հիմ մինչև ի անՅև և ի բարեւսրն[1]) որ ի ձէնջ ոչ խախտեցան, և չարժին եւ խըխայքին եւ խորովատիրա մորմոքին. զի քէ յաչս մեր եւ Քրիստոսիս մեր ժպրհեցէք, յանգգնեցայք, խիզախեցէք, անամօքացայք՝ հնարելով, որա-

1) բարեվարն.

յով, պժգնելով, զնդիպաբ վարդապետս մեր տանկացնակ է քաջագնելով։ Իրաւ՛անք մեր. զիր առաքեալ եմք և ապաւեմք, և քէ ոչ՝ զնի ապահարգման, ապա հարցման։ Բայց գուռ, զսան Քրիստոսի ազաչեմք, հնախ յի՛ր, ի քաց ի՛րքի, զի մի՛ յիսկնն քան զառաջինն չար յիցի. զի յոգնացաք և անկարօտ եմք։ Բաւանցի ներմատածութեան քո։ Ցառնիս ամաոյ ի Դ գրնցաւ։

Ուրբաթ օր (6 Յունե) վարդապետն ի Ղալաթա գնաց։

Եւ Շաբաթիս օր (7 Յունե) գնացաք ի սէյիր առնանեին եւ նկն զատրզա զափուտանին Քէնան փաշան առուտրով եւ գուրնայով, եւ ինքն կանգնեալ ի խնկս նաւին և քարև տայր առ մնզ և անց, և որչափ նաւ կայր զնի նորա՝ ամենեքեան քաշեցան ձիւ կառ, եւ գնացեալ նհաս ի դէմ պալատի քաղաւորին եւ արքինեցան[1]) նաւքն եւ ինքն եմուտ մօտ ի քաղաւորն հանգերձ չորգանովքն եւ ի ժամ անգ արգնեալ եւ ապա նչ ի քաղաւորէն եւ նստաւ ի նաւն եւ սկսան ամենեքեան զքօփքն արձակել ի նչան երքեալն. եւ գնացին ի Գէչիքտաշն, եւ կէս աւուրս նչեալ գնացին անտի։

Օրս Մգտեմ Մարգիան Երուսաղէմացի և Եագուպ քէրեմեանն գնացին ի Գաւրսայ և քուզք գրնց Վարդապետ առ Կիրակոս վարդապետն քէ ի հասանել քզքիս ի քեզ՝ փոյք ընդ փոյք գաս. նոյնպէս և առ Իգնատիոս վարդապետն ի Կաֆա և առ Մարգիս վարդապետն ի յԱրգրում քէ փոյք ընդ փոյք ի հասանել քզքիս ի ձեզ՝ նկնալ հասէք առ մնզ։ Եւ զի չուս նզև քէ Մուզնեցի Յովհաննէս նչեալ եւ գայ առ Աստուածատուր վարդապետն իբր քէ հնազանդելով նմա,

1) արքինեցաւ։

վասն զի յամենայն քաղաքս քուրմք առաքեցան յաքոռակալացս և ի վարդապետացս վասն ոչ ընդունելոյ զնա, եւ այժմ գայ ասեն։

Կիրակի օրս (8 ճ—ին—) գնացաք ի մեր ժամն եւ անտի ի Մղտեսոնցն և զմղտեսի քահանայն ի տեղն բերաք, վասն զի զկինն եւ զորդիսն բերեալ էր ի տեղս ի սահմանաց և ի բնակութենէ իւրեանց, որ կոչի Ակիձոր, և վասն նեղութեան և հարկապահանջութեան տեղեացն, և ևս ի ժամանակիս եղեալ վիշտն՝ ի մէյոմ Ահմէտէն եղեալ անբաւ։ Վասն այսորիկ բազումք եկեալ ի տանց եւ ի բնակութեանց, քողեալ զայգի եւ զարտ, զհնձան եւ զկալ եւ զայլ ամենայն վայելչութիւն պարտէզից եւ բուրաստանից, զեզնից եւ զոչխարից, և եկեալ բնակեցան աստ ի քաղաքս որ կոչիւր Կոստանդնուպոլիս։ Եւ զհացն անգ կերեալ եկն մեր Մինասն և առեալ տարաւ զմեզ ընդ ինքեանս ի սէյիր, որ էր Հաճի Աբտուլլան, Մղտեսի Պազոան, եւ այլ ի մերոցոց մեր եկեղեցւոյն Զ և ոչի գնացեալ նստաք ի Ղուզղունճուխն և երեկոյիս եկաք ի տուն։

Բշի (9 ճ—ին—) առաւօտուս նստեալ ընդ նոսա ի Մղտեսոնցն և ապա եկեալ գնացի ի խանութ։ Եւ յետ կէս աւուրս եկն Սէյոմ Ահմէտ փաչան ասկաս արամբք՝ վաստահացեալ յերգմունս քաղաւորին քէ ե՛կ և նա ոչինչ առնեմ, և մտեալ ի քաղաւորն, ել գնաց ի տուն իւր։ Եւ երեկոյիս գնացեալ ի տուն եւ նստաք անգ և եկեալ պատկեցաք և հաւն խօսեցաւ։ Աւուրքս սքրայ զօրին խիստ կուռ նեղացնէր զամենեսեան, որ ուՆէին ասկաս ինչ նորագոյն հանգերձ, և ոչ միոյն գՀայս այլ և գՅաճիկս։

Ի գիշերիս և առաւօտիս Գշի (10 ճ—ին—) անձրև եկաւ։ Եւ օրս եկեալ գնացին քահանայքն ի տունս իւրեանց և երեկոյիս մեք անգ կացաք։ Եւ օրս գալին ի յՈւսկիւտարու արք և զօրք Սէյոմ Ահմէտին։

Ի Դէկ օրս (11 Ց—ին) գային յամենայն կողմանց ձիով և ջորով և բազում գանձիւ, գաչխարհս և գերկիրս կոզոպտեալ և գգնդօրայքս հրգնեալ փլուցին, որ և որք գնդոցն և բնակչացն հալածէին՝ ի տեղ տալլ ի տեղ փախելով և բազումք ի քաղաքս եկեալ բնակեցան։

Եւ Ըէկ օրս (12 Ց—ին) կրկին գային նոյնպէս գանձիւ և բազում քոփ կայր ընդ նոսա, որ ընդ իւրեանս բարձեալ ունէր, և գնացին այս զօրքն և բնակեցան ի Կէնկիզպազէն, և ինքն գնաց ի գաբպաս Մալէհ փաշային, որ ի կողմանս Մահմուտ փաշային։ Օրս անձրև եկաւ չատ։ Եւ օրս տօմս արարին Տանկուէնքն վասն առնանեմային։

Եւ օրս Ճիհէլլէմ Նէրտիւէնին ի վերայ Եզիպտոս վարդապետին ի Ղալաթիա պատառնեզ ոմն բերեալ քէ Հրամանաս պատառնեզուպաշուն գայս մարդս պիտիր որ յիւր տեղն գնես և ի վերայ ճէմաաթին տիրութիւնն առնէ որպէս առաջն։ Եւ վարդապետն ասացեալ քէ Այս քաղաքս մեծաւոր անագլուխ չունի և ես ևս ոչ եմ, այլ պանդուխտ եկեալ եմ ատտատիս իրաց ինչ, և բան մեր լինի՝ երթամք գճանապարհս մեր. այլ այդմ իրաց կու իշխեն քաղաքիս ճէմաաթն։ Եւ ի հարցանել[1]) ընդ իշխանս որ անդ կային քէ Դուք ի՞նչ կ'ասէք, և նոքա ասացեալ քէ Զար մարդ է ի մէջ մեր, և այսպէս արարեալ եմք գնոս։ Եւ նա ի գաւառս եղեալ և ասացեալ իշխանացն քէ Դուք գիւրքն հայ կու պահէք և գայս էրէցս այսպէս արարեալ էք. քանզի և նորա հանգացուցեալ են գրանն։ Եւ վարդապետքն քուղք գրեալ յեկեղեցիսն քէ եկէ՛ք։

Եւ առաւօտուս Ուրբաթ (13 Ց—ին) պիտիր գնա—

1) հարցել։

յին և ճիրհէլլէմին պատիժ տային ի քոնաւորացն, այլ ՚ի կնէալ օրս իշխանացն յհկէզեցեաց, և ոչ արարին։ Եւ ՚ի մարտիրոս վարդապետն գնաց ի Գուբսա վասն այս քանիցս և վասն Մուշնեցուն, որ ասացին՝ Քէ ի Գուբսա յէրս (?) մի գնալ։ Եւ յետ կէս աւուրս մին չաւուշ մի արգուհալ բերեալ՝ Քէ Զայս մինն բերաւ և ի մեզ տուաւ։ Եւ կարդալ ամին՝ Քէ ի մեր մէջն Ա անագլուխ կայ և ի մանկուքինէ տանկացեալ է, լսան զայս ո՚մանք և գնացին այնչափ գրամ խարճեցին և զայս մոռցուցին. ահա զայս վէպիրին իմացուցէ՛ք, և այլ ինչ այսպիսիք. արարեալ զայս չար կարապետին։ Օրս պոռնիկ Մզոեսի Բարզաճն բերին ի մօտակայ ճանապարհէն, որ անգ մնացեալ էր՝ կնալ յերուսազէմ, և քազեցին։ Երեկոյիս Տանիկքն զկանքեզ մինաարիցն վառեցին, որ սահմանեալ են ի սկզբանէ ի նչան զպահս խաբեանց պահելոյ։

Առաւօտուս Շաբաթ (14 Յունի) Սէյտի Ահմէտն եկ գնաց ի Միլիտորա, տանալ քազաւորին զայն պատուքիւն։

Կիրակի օրս (15 Յունի) պապան մեր հիւանդ էր և անգ գնացի և եկի ի Մզոեսոնցն և գեղացի Տէր Գեորգոն, և եկ գնաց զճանապարհս իւր։ Երեկոյիս Գալաքոս Մարքոսն եկաւ ի Մզոեսոնցն։ Եւ օրս զծառան առաւ Մզոեսին։ Բարեկենդան Մարզ Լուսաւորչի։ Եւ օրս գՎէհրէտն հանեալ ի տէզկեահէն և եդին զԳրիգորն տէզկեահատար։

Գչի (17 Յունի) երեկոյիս Մարտիրոս վարդապետն եկաւ ի Գուբսայու և Մուշնեցին անգ ոչ է գնացեալ, այլ ի Կէլիպօլի եկեալ, և Գուբսացիք և քազաքացիքս քուղք յղեալ անգ և յամինայն սահմանս ծովվերզրի քէ Լիզի՛ք հեռի ի յայնմանէ։ Եւ Մովսէս վարդապետն վարեալ յեկեզեցոյն Գուբսայու, քանզի առաջն ուղարկեալ քզքոյն ոչ է հաւատացեալ, մինչեւ

Մարտիրոս վարդապետն գնացեալ անդ եւ հպճւ. կ'եւ-
լանէ յինկղնցոյն։

Որս խաղաղ եկաւ ի տանամատչէն քէ Գի եւ ևճ յէնկիչէրի փախեալ եղեն ի տանամատչէն, եւ ոչ գի-
տեմք ո՛ւր[1]) գնացին։

Ել առաւօտուս Դշի (18 Յունէ) քաղաւորն ձայ-
նեալ զպարմախաճի եւ գայլ մնծամնծս իւր եւ խոր-
հուրդ արարեալ եւ Գ յէնկիչէրի յազնականաքիւն նո-
ցա ուղարկեալ, և գայն կտրեալ յէնկիչէրոցն գասէմէն
ոմեալ այն տանամատչի մէջ եղեալ պանդխտացն հան-
դերձ պարգեւօք։

Ընկսյիս Քապէտա[2]) վարդապետն ի մեր ժամն
եկաւ։

Ել օրս (19 Յունէ) ըսկսան սէֆէրլուքն պատ-
րաստել որպէս զի գնացին և պատերազմին ընդ Ջե-
ւանգա, զի բանս առացին անյարմար և անզէգ. բայց
այգուցս (20 Յունէ) գիսկն և գատոյգն լուաք՝ քէ գնա-
լոց են ի Գոզապն, և Ջուանգն ի գուբան է եղեալ, ի մի
տեղ հանգեալ որ ասի Խսկի Ըստամպօլ, եւ երբ եռես
գՏահիկեան ոյ եկին ի Գոզապն, ինքն անտի եղեալ գնաց
այլ ի վար, եւ Տահիկքն գայն տեսեալ՝ գնացեալ իւ-
րեանքն, հանգեալ ի տեղն յորում Ջուանգքն հանգեալ
էին յառաջին։ Ել Ջուանգն արձակեալ մի գնդապետ
հանգերձ նաւուվք երկուսի, և եկեալ առ սուս խոսե-
ցեալ բանս, եւ խոսքն յերկարեալ նախատելով զմի-
մեանս։ Ել մինչ ի ժամս պարզեզ քամի էր, որ Տա-
հիկքն յայն կոյս գնացին եւ ի տեղն հանգեան, եւ
յայսմ ժամ որում խոսեցան ընդ միմեանս, եւ Տա-
հիկքն ոչ համբերեալ՝ մի քանի արձակեալ նոցա, եւ
նոքա այլ սոցա։ Ել ի ժամուս յայս եկանէ մի հզօր
անգուսա, որ ասի չաուս, եւ Ջուանգքն պատրաստ

1) ար. 2) Քաբէտա.

խազալով ի վերայ ծովուն՝ եկեալ ի վերայ Ցաճկին, այնպէս սրտրեալ զսոցա երամքն որպէս զանապատ, զոմանս այրեալ և հրդեհեալ և զոմանս ի ծովն ջրասոյզ սրտրեալ և գնաւան ի միջի յերկուս կտրեալ եւ զայլսն առ ինքն տարեալ՝ մինչև ի նաւից կամ կ–ից ոչխամբ հանգերձ պատերազմի զգեստուքն[1]) եւ անքիւ արծաքիւն(*), զկարասիս սոցա և զկահս նաւից և զանհամար արս սոցա հանգերձ մեծամեծօք եւ չոքպաճուճ եւ յենկիչէրօք։ Եւ զգերիս սոցա, որք էին քրիստոնեայք յազգէն Ռուզաց ի նաւի անդ կապանօք երկաթի զօրհանատպատ զոմինսն աւուրս կենաց իւրեանց, նոցա չուխայս զգեցուցեալ եւ հանգերձս մեծագոյնս, եւ զսոցա յենկիչէրին և զայլ մեծամեծան որ գնացեալ եղեն ասախ, զսոքա ի տեղս Ղռուզաց որք կային նոքա գերիք և երկաթի կապանօք ի ձեռս սոցա չաբչարանօք զատն Քրիստոսի Կ ամաց և Զ ամաց եւ որք ճ ամաց սպիտակ ալեօք՝ յորմէ հետէ ըմբռնեալ էին եւ ըմբռնեն, զայնս նոցա ածիլեն։ Եւ յայսմ ամի Մահզծօզն մեր հանգոյց զնոսա ասախ չարչարանաց եւ անդ առնելոց են զպատկն կենաց ի Քրիստոսէ Աստուծոյն մերմէ։ Եւ զայս բանքս լըսեալ քաղաւորին՝ ի լաց էր եւ յաղաչակ եւ առ հասարակ ազգ սոցա ի սուգ էր եւ ի տառապանս։

Շաբաթ օր (21 Յունի) սոյն Լուսաւորչին մերոյ Սրբոյն Գրիգորի գլուա նչխարացն։ Մարտիրոս վարդապետն ի Լուսաւորիչ գնաց։

Կիրակի օր (22 Յունի) Տէր Յովաննէսն Սուրբ Նիկողոսու զորդին կարգեց. և երեկոյիս ի Ղալաթիա գնացի. Յոճա Մկրտիչն զորդին կարգեց։

1) սգեստուքն.

(*) Ձուտ. ժդ կոտ պրեակ մինայն։

Եւ այսօր յորում ի Վլանկա կանգնեալ կայաք՝ չարն ի չար և Բ Բ և Գ Գ ոգի գայլին ի պատերազմէն։ Նոքա որ ի տեղւս կ՚առնեն Դիր ըստակ և կու երթան ընդ նոսա վասն քի քաչէլոյ՝ ի ժամանակ պատերազմի անկնալ ի ծովն և լողալով գերծնալք յայնմանէ գայլին մերկ և գլխիբաց, բոկոտն և խեղաքիւր. և գՅիսացնալ նաւքն քոզնալ են անդ ԺԲ և ոմանք ԺՋ ասացին։

Բշի (23 Յունե-) առաւօտուս եկն վէզիրն որ ասի Գօյնուէկրի, մտնալ ի քաղաւորն և գնացնալ ի պալատն։ Կիրակի չէրէկի օրս գՂումզափուն ժէ մէյխանայ կոտորնալ և աւիրնալ, պատճառելով քէ մէչխին մօտ է. այս եղև ֆէքվայոյն մուֆտիին։ Եւ Մայիսի սմուս գՊալըխպազարի մէյխանայքն վերուցին հրամանաւ մուֆտիին, զոր ի ժամանակի մուքատ փաչային չինեցին. ի վազուց կայր անդ եւ սակաւ էր եւ ի նորին ժամանակն քազմացուցին[1]), եւ հարկս տային քազում քաղաւորին, և զսոսա որ վեր առին, նա՛ յետ աւուրց գՂումզափուն ժէ և ԺԸ մէյխանայ վերուցին։ Եւ յոս եղև աւուրքս քէ մուֆտին առեր քէ ի քաղաքիս մէջն եկեղեցի կայ Հայոց, վասն այն մեր քանն չի առաջնորդիր։

Դշի օրս (25 Յունե-) էսիլի քոռն առնալ ի ժողովըրդոյն մէկ քանի ոգի չաննչան արանցն, քերնալ առաջի Մարտիրոս վարդապետին՝ խնդրել արձակել ի կապանաց միջնորդութեամբ նուրէ որդոյ Իպրահիմ Ջէլէպուն, որ Բ շաբաթ ի վերայ բանիցս ընքանալով քէ Տո՛ւք գփչլոնս գոցա գի մի՛ երքնալ մէչ չար ծնուցանեն, և յետ ժամանակի որպէս կամիք արարէք։ Եւ քազում քան եւ խօսք եղեալ եւ քազումք առաջին քէ Այդ է քարի։ Եւ Մարտիրոս վարդապետն ևս

1) քազմեցուցին.

ասացեալ քէ Որ գնացեալ են ի պատառանն Գոխլուճայ եւ գիր են գրեալ. զայն գիրն բերեալ տայցեն յիս և ապա արձակեցից։ Եւ նոքա ոչ կամեցան տալ զբազում օրս եւ խնդրէին զփիլոնն. եւ նա ասաց քէ Ոչ է լինելոց, անհնարին՝ մինչ առանց քոյքին այնմ արձակեցից զնա։ Եւ զայս լսեալ նոքա անճարակացեալ տարեալ եռուն զգիրն զայն ի ձեռս նորա։ Եւ էր գիրն. Պատճառ գրիս, քվ. ՌՃԴ մեք Սուրբ Սարգսայ միաբան քահանայք եւ ժողովուրդք Սուրբ Էջմիածնայ հնազանդ եմք եւ Ծովմանէս վարդապետին նոյնպէս, և նորին առաջնորդութեանն մեզ վերայ մինչև ի մահ կամիմք. և այլ ոտքին նման գրեալ էին։ Եւ Մարտիրոս վարդապետն տեսեալ զայս եւ ձայնեալ ի մերոյնոցն քէ Դուք յայսմ բանիս գիտա՞կ էք որ այսպէս են գրեալ՝ Միաբան քահանայք եւ ժողովուրդք. եւ ոտքս ասացին քէ Ոչ գիտեմք։ Պանգի ի ժամանակին յայնմ գնացեալ եղեն նոքա, որ էին Էսիլլի[1]) քոռ եպաչատուր երէցն եւ Ոսկան երէցն եւ Գարմախատուղն եւ Քըլքըլն եւ Գնեաքն եւ այլք, որ իւրեանց համախոհքն վասն նախանձու երիցանցն մեր և աքոռակալաց եւ իշխանացն մեր։ Զայս ասացեալ Մարտիրոս վարդապետին քէ Վազեան օրն գատաստան կ'առնեմք և հարցանեմք ձեզ քէ Դուք գիտա՞կ էք այսմ իրի. և մերայինքս ասացեալ քէ Վարդապե՛տ, զայդ արատացես եւ մեք կո՛ւ առնելոց եմք ընդ նոսա, և նոցա բանն կ'աւիրի՞ զփիլոնն ոչ տալով նորա. իւրեանքն գիտեն, մեզ պէտք չէ կռիւ։ Եւ գարձեալ ասաց քէ Թո՛ղ գան Զ եկեղեցոյ իշխանքն և իրիցունքն և նոցա առաջի արձակեմ եւ պատուէր ունիմ տալու, տամ և արձակեմ։ Եւ զայս լսեալ նոցա, անկանելով յայս գիհս և յայն գիհն, մինչև խաբանեաց զայս իր՝ քէ

1) Էսիլ.

գայցեն Զ եկեղեցւոյ արքն, եւ ամենեքեան մի՛ խօսս արասցեն, կրկին աւիրի բանն. ազաչանօք եւ պաշտամանօք խաթանեցին գայս։ Եւ այս Դչի թերին գնաց եւ բազում նախատինս եւ արհամարհանք ամենայ վարդապետն նորա եւ քահանայ[1]) ծնծնալ քէ Ճանի՛ քանի գայս գործս գործես. գու չէի՞ր այսպէս եւ այնպէս առնողն[2]). յորմէհետէ արարեալ էր գչարութիւնն։ Զայնասիկ զամենայն առաջի նորա եգեալ առաջի ժողովրդեան իւր, և յետին բանն պատուիրեալ քէ Զաքարիան քո՛ղ հանէ ի տանէ. և նա ասացեալ քէ իմ չէ ազաւնին. եւ վարդապետն ասացեալ՝ Առանց քո կամացն ոչ կարէ որդին քո պահել ազաւնի։ Եւ ժողովուրդքն ամենայն ի մի խօսս եկեալ, բազում ազաչանս և պաղատանս արարեալ վարդապետին քէ Քո՛ղ հանէ ի տանէն. եւս եւ Սէֆէր պալին՝ որդի իրիցու, նա ի յոտս անկեալ վարդապետին քէ ինձայեա՛ յաչխան իմ։ Եւ յետ բազում բանից հազիւ զմիտս հաճեցեալ վարդապետին, եւ երեալ տայ զարձակումն։ Եւ ապա ձայնեն զՔըլքըլն, քանզի Իպրահիմ Չէլէպին էր միջնորդ բանիս, եւ եզեւ այս կամաւ մերայնոցս, քէ ոչ՝ հնար ոչ գոյր փրկութեան նոցա ըստ չարեաց նոցա։ Եւ գայս խորհեցան քէ Գուցէ մի և չար ոչ ծնուցանեն. եւ յառաջագոյն պատուիրեցին զի մի բերցեն ընդ ժողովրդեանն զՔըլքըլն և զՊարմախաուզն եւ գայլ չարան, զի մի և բանք նոցա աւերեսցի։ Եւ ապա ձայնեցին զՔըլքըլն, եւ բազում բանս պատուիրեցաց նորա քէ Գուշ մի՛ այլ կամ աքոռակալութեան կամ երեսփոխանութեան մէջն խառնիս, և կամ խառնիս[3])՝ այնուհետև զքեզ անլուծանելի կապանօք կուշկապիմք յերկինս և յերկրի։ Եւ նա ասէ քէ Լինի քէ մի վարդապետ գայցէ և հարկիս մուշ

1) Քր. 2) առնողքն. 3) խառնես.

ծանէ յայն գործան. եւ ասացեալ վարդապետին ՔԷ Այդքան չարգ ո՞վ մուծանէ ի գործ, և ՔԷ մուծանեն՝ գու մի՛ մասչիր, քանզի ի քեզ յոյժ կայ օրսանք եւ պատիրք չարուքեան։ Եւ նա յանձն առնէ՝ ՔԷ ոչ խառնի ի յեկեղեցին եւ ոչ նստի ի վերայ տախտակի ժամատան, այլ միայն լուիկ գժամն եւ գազօքան կատարեսցէ և երթիցէ, որպէս ամենայն քրիստոնեայքն առնեն. մնծաւ երգմամբ երդուաւ արարեալ ՔԷ Այս այսպէս լիցի. եւ ապա եւ նմա տայ գարձակաւն։

Եչի օրս (26 Յունէ) Ալի ագան մեր առեալ գիս եւ գնացաք ի մօտ նազար ագան փաշային եւ տվի էսպապ ձի գուռուշի եւ տուս ՔԷմէտուկ, եւ նստեալ իմ անգ առ նա եւ խոսեցեալ բազում բնչ եւ եկեալ եկի։ Երեկոյին ի Մզտեսանցն գնացի եւ նստեալ անգ ոչ սակաւ եւ եկեալ գնացի ի տուն։

Շաբաթ (28 Յունէ) առաւօտուս ի լուսանալոյ ժամն եզև երոցք ի կաստա փոան ներքանն, որ պատկից էր նորա, բայց եկեալ ամենեքեան ի մի վայր և մարեցին եւ գթովն տունն քակեցին, քանզի յոյժ քամի էր։ Երեկոյին ի Սուրբ Նիկողոս գնացի և անտի ի մեր ժամն եւ անտի եկեալ ես և Տէրտէրն իմ գնացաք յաներանցս։

Եւ առաւօտուս (29 Յունէ) Տէրտէրն ոչ եկն, եւ ես գնացի, և անտի ի Մզտեսանցն և անտի՝ հետ վարպետացն հացածախից ի սէյիր գնացի ի Ջէննկէլ գեղն և երեկոյին եկեալ անտի՝ գիս ուղևորեցին ի յՈւսկիւտարն և ինքեանք գնացին, և ես եկեալ ի վեր՝ գնացի ի հարանիք Յօճա Գասպարի ազջկանն. նստաք անգ ջգիչերս։

Եւ առաւօտուս (30 Յունէ) ի ժամ գնացաք, և հարկեալ ի բազմաց բարեկամացն մեր ՔԷ նստինք ի ճաչս մեր այլ և ի հարսանիքն, ոչ անեացեալ՝ յԳ ժամու առաւօտ եկեալ եկի ի խանուքի։ Եւ օրս Եղիազար վար-

գապետն ի Մուրթ Նիկոզոս եկաւ։ Երեկոյին ի տեղն գնացաք։

Գշի օրս (1 Ց—ին) քաղաւորն պէրպէռպաշին իւրն ապանեց, պատճառելով քէ ի ժամանակ զօրպայիցն գու ևս խորհրդակից ես եղեալ։ Անցեալ չաթմա հա- նեց գնա՝ զափուհիպաշի առնելով և օրս սպանեց, որ էր հայի որդի, որ անդ տարեալ գնա և բազում գա- նի տանկացուցեալ ես։ Ի մեռ ժամանակս խիստ գա- հիճ եղև և բազում միտս ունէր առնել մեզ, և այժմ էառ զառհաւատչեայն ասա և անդ։

Ցուլիս ամիս. և օրս եկեալ Ղայսէրցի մի քանի հայ առ Եզիազար վարդապետն քէ ի մեզանէ Գ ոգի գնացեալ են եղեալ հոռոմ և Հոռոմքն գնոսա մկրտեալ. գի՞նչ ասես մեզ, մեք գայն չեմք քոզլոց, երբեմք գնա տանիկ առնեմք։ Եւ Վարդապետն ասաց քէ Դուք գհոռոմ չինիլն կու նեղանայք և նա գտանիկ առ- նելն գնոսա ո՞րպէս կամիմ։ Եւ այսպէս նոքա եկեալ գնացին։

Եշի օրս (3 Ց—ին) Կիրակոս վարդապետն եկաւ, աչակերտ Եզիազար վարդապետին։

Ուրբաթ օրս (4 Ց—ին) Հաչատուր վարդապետն գատաստան արաւ վասն նոխտուի տղին որ ի Կիրա- կին ի գերեզմանէրն կանանց խօսք է ասացեալ և գո- մանս հայհոյեալ և բազում խայտառակութիւն, որ և տեսոզքն եւ լսողքն գնացեալ Մարտիրոս վարդապե- տին պատմեալ. եւ նա արգելեալ գնա եկեղեցոյն եւ Հաչատուր վարդապետին քուզք գրեցին քէ Դորա գատաստանն ա՛ս. եւ օրս ի յԱստուածածնին գատաս- տան արաւ, նզովից եւ բանագրից եւ գփիլոնն էառ առաջի ե եկեղեցոյ աքոռակալացն եւ իշխանացն։ Եւ յերեկեան օրն յամէն եկեղեցի քուզք ուղարկեց քէ եկէ՛ք եւ գատաստան կայ. եւ ամէնն եկին եւ մեր

ակնզեցոյ իշխանքն չեկին եւ ոչ երէց բնաւ, իրր թէ ոչինչ համարելով զժողովն։

Շաբաթ օր (5 Ց—ի—). երեկոյին մեր Գրիգորն Եէրպէքճի եւ Մինասն գնացաք ի Ղումղափուն եւ անդ նստաք ուտել հաց, եւ երթալ տկաք։ երեկոյին կիրակոս վարդապետն քարոզ ասաց եւ յերէկս նոյնպէս։ Օրս հացաժախի վարպետքն պատիւ ունէին։

Կիրակի օր (6 Ց—ի—) ի ժամ գնացաք եւ Քանուճն պաշտօն առնել ետ. եւ վարդապետն եղիազար ի Սուրբ Նիկողոս էր։ Եւ երեկոյին ի ժամ գնացաք, եւ կիրակոս վարդապետն քարոզ ասաց, եւ յետ արձակմանն գնացաք ի քով նոցա եւ անտի՛ ի տուն։ Եւ օրս Ի Ի մէյլանայ եւս քակեցին ի Ղումղափուն։

Եւ օրս մեծամեծք քաղաքիս մուշավէրք ունէին մօտ ի Քագաւորն, և յետ մուշավէրէիս գային ասացին՝ Թէ զգափուտանութիւնն Մէյտի Ահմէտին տվեալ եւ սպահօք բազմօք ի ցամաքէն և քէհեայպէկն յէնկիչէրօք ևս երթալ ի վերայ Ծուանկին. անպատճառ այգուցս երևանել։ Եւ ուքերորդ ժամուս գեսպան եկն անդուստ Թէ Ծուանկն զԳօզճա կղզին առեալ բազում և անթիւ գանձիւք, որ է հանդէպ Իզմիրին։ Յորժամ գայս լսեցին՝ այս խափանումն եղեւ, քանզի չէին կարեր երթալ ցամաքով ի վերայ նոցա եւ հնարն ի ծովէ է նոցա հետ պատերազմ. և ասքա չունին մէր նաւ բնաւ։

Եւ առաւօտուս (7 Ց—ի—) կրկին մուշավէրէ առնելով մեծամեծք և նախարարք և ոչինչ լըւեալ մեր Թէ այժմ Ծուանգն զմիտիլի կըզզին ձեռնելով պատերազմի ընդ նա։

Գշի օրս (8 Ց—ի—) օլօֆէն եկաւ ամենեցուն։ Եւ ի մօտ յետնուցս քագաւորն կոչ ձայնէ զմուֆտին ի պալատն իւր եւ նա կոչ գնայ ի ներս, եւ եկեալ ի մի մատ սանգիտցն և քագաւորն ի վերէն հայելով գնա, զի իմվեր կամի գալ ըստ սովորութեանն, ձայնէ առ

նա քէ մի՛ գայցես ի վեր. եւ սայ հրաման գահճին տանել զնա, զի ի ներքուստ գոռնէն հանեն եւ գնեն ի նաւ և տանին մինչ ի կղզիքն որ կայ հանդէպ քաղաքիս, և անդ խնդգամահ սրսրեսալ սրկանեն ի ծովն ի փառս չարին սատանայի, որ էառ զառհաւատչեան յաւիտենական, արժան այսմ պատժի քեզ քաղբալի, որ բազում չարութիւնս գործեալ էր, մինչեւ ցայժմ եւս գործեաց, զի սատցեալ քազաւորին քէ զՀայան եւ զՀոռոման ի սրոյ կեր սամք, եւ քազաւորն ոչ անսացեալ բանին։ Եւ կրկին սատցեալ քէ Արքա՛յ, ժամանակաւ ազգին Առնաւուտի սուր եղեալ են մերոյինքս Գ ժամ, և մեք զինուք սոցա է ժամ, զի երքեալ զչափն իւրեանց գիտասցեն։ Եւ անցեալ աւուրքն սատցեալ քէ ենկղեցիք կան ի մէջ քաղաքիս, վասն այնորիկ բան մեր ոչ լինի յաջող։ Եւ սայ էր պատճառ մեր եկեղեցոյ չլինելոյն, որ ի ժամանակին զազիէաքէր էր։ Եւ սայ էր քակօղ եւ աւերօղն եկեղեցոյն Գրուսա քաղաքին, որ անդ գնացեալ զամի լինելով եւ նէֆիրամ առնելով ըստ իւրեանց բանին, իբր քէ ժողով եւ սիւնհոդոս, եքէ Ոք որ է մուսուրման՝ գայցեն ի մի տեղ եւ զայս արասցուք. այնպէս քակելով զեկեղեցին ի հիմանց, որ եւ նչմարանք տեղւոյն ոչ երեւէր։ Զայս տեսեալ տառապեալ ազգիս մեր որ անդն կային՝ եւ նովին բանին գայրացան եւ եղեն անմխիթար ոչ սակաւ. եւ եկեալ նոքա գիմելով եկին առ ի քաղաքս քէ Մոանեմք ի քաղաքն Իպրահիմ ի գանկատ. եւ այլք խորհեցան քէ Այդ անպատեհ է, այլ մոցուք ի վէզիրն, որ էր Ղաբա Մուսաստֆա փաշա, այր զօրաւոր եւ իմաստուն անյաղթ, մտեալ յայս քազաւորին։ Անդ մտան ազգս մեր, զարդն եւ զգանկատն արարին մերքսամիոջէ, եւ նա բերեալ գնա ի Գրուսայու և վայր առեալ՝ եօ՛ բիր գարկեալ յոտից եւ բազում չարչարանս արարեալ

Նորա. եւ անէծք եղ ի մէջ ազգացն իւրեանց ըստ օրինին՝ քէ մի անգամ այլ սորա մանուսպ չտան։ Եւ յետ ժամանակաց մի փոքր բանիւ եղեւ զպղիէ-քէր եւ մեր եկեղեցոյն սրաբեալ չարութիւն։ Եւ այժմ զայսոսիկ գործեաց, եւ ասացին՝ քէ յերէկեան օրս մուշավէրէ առնելով սոցա քէ զքաղաւորն սպանցեն եւ զեղբայր նորին դիցեն յաթոռն։ Եւ վէզիրն զայս լըսեալ, ոչ գոլով հետ նոցա, եկեալ դիմէ ի քաղաւորն եւ զայս պատմէ ամենայնիւով, եւ քաղաւորն ի ներս ձայնեալ եւ սպանեալ։ Եւ ասացին քէ քէհեաթէկն եւ Հայոսարզատէն եւ այլ բազում մեծամեծք հետ մուշավէրէին էին, եւ զնոսա եւս կու սպանանեն ասացին։ Ոչ եղեւ այսպէս, բայց բանս ամենայն ի գլուխն մուֆտուն բարգնցաւ. եւ այս Տեառն չնորհիւ էր եւ բարեխօսութեամբ ամենայն սրբոց որ բարձաւ չարն ի միջոյ, լինելով լուցկի հրոյն յաւիտենից։ Եւ Հայոսարզատէին տվին զՍիւլիսարա, եւ չահզատէից քէհեան որ կոչէր Ղարա Ալի ազայ Մալաքիացի՝ որդի հայոյ, եւս զնա սպանեալ եւ զչահզատէից քայան սպանեալ, եւ այլ եւս Դ ներքինի սեաւ սպանեալ եւ Դ այլ աքսորեալ ի Մսիր։ Եւ եղին մուֆտի զՀանիֆի էֆէնտին, որ էր մանգուլ Ուսուսմէլի զազէսքէրուքենէ։

Եւ Դչի օրս (9 Ց—չ-) վէզիրն ի զօր հնծեալ եւ գնացեալ եւս ի Ղափանն, եւ հացի նորզ սեւեալ ի սրամ, քանզի չնորհօք[1]) Մարգսէսին սմանս բազում ցորեան եկեն ծախով։

Ընչի օր (10 Ց—չ-) Մալատուր վարդապետն ի մեր ժամս եկաւ։

Ուրբաթ (11 Ց—չ-)։ Երեկոյին մէկ ժամ անցեալ ժաքսուին սրոցք եղեւ մաս ի Սուլէյմանիան. ոչֆ—

1) չնորօք.

ոէբուարի՝ որդոյ Մուստաֆա փաշայի ոէֆթէբուարի, որ յայսմ տարւոջ սպանեցին, նորա տունն այրեցաւ և խիստ էր բարկ, բայց հասեալ ի վերայ տնարք քա- ղաքին գլխոն կոթեցին մինչև յերկուս ժամն և ապա տակաւ տակաւ էանց։

Շաբաթ օր (12 Ց—վ)։ Երեկոյին Եղիազար վար- պապան գաս ասաց ի Սուրբ Նիկողոս, եւ որք արա- բնալ էին չարութիւն եւ քշնամութիւն՝ թողութիւն շնորհեաց ամենեցուն, և ասաց թէ նոքա ոչ են պար- տական՝ որք ռամիկ են եւ աշխարհական, բայց այս ամենայն ի մեծամեծացն է և կարգաւորացն. առաջի սարսափելի պատասխանին Քրիստոսի մերկապարանոց և ձեռս ի պզպատաք եղեալ արասցէ պատասխան ա- րարչին ամենայնի։

Եւ առաւօտուս կիրակի (13 Ց—վ) Վարդավառ։ Գնացաք ի Սուրբ Նիկողոս, եւ եկեալ ասաց Վարդա- պետն զքարոզ Վարդավառին եւ յետ այնորիկ մոտաւ ինքն ի պատարագ և ճաշոյիս եկաք ի ժամուն։ Եւ օրս սայլին եկաւ յէջմիածնայ, զոր ուղարկեալ էին, և ե- կեր քուղք ի կաթողիկոսէն։ Եւ յետնուցս Իգնատիոս վարդապետն եկաւ ի կաֆայու՝ աչակերտ Եղիազար վարդապետին. և անդ էաք մինչև յերեկուանս, և ե- կեալ եկաք։

Բ՚չի օր (14 Ց—վ) պայրամ արարին Ցաճկունքն։

Գ՚չի օր (15 Ց—վ)։

Դ՚չի օր (16 Ց—վ). յետին օր պայրամիս։ Քա- գաւորն ի Քէհաեիանան գնացեալ եւ անդ քողեալ զսպասաւորան, քէպոխէ շուրջ եկաւ ի ծովեզերքն եւ Դ մարդ սպանեալ վասն քուքուանին զոր խմէին ա- մենեքեան խիստ, եւ մինն յըսպանելոցն կին էր գի- նով, և մուհտսիկ կանչեցուց քէ Հրամանն քաղաւորի է, այսուհետեւ ո՛վ որ խմէ՝ յիւր հախէն կու գան

քանաւորքն. չասէք քէ չլսեցաք, եւ յետնուցս քշեց զքհնայապէկն։

Եւ օր (17 Յունւ.) քաղաւորն զՊէչէնիսոզլին[1]) ապանեց և զՀայոտաբզատէն ևս ապանեց, և զմուֆտին ի Գուբսայու քշեց յայլ վատ տեղ մի. եւ որ ասացին քէ ապանեց՝ նա՛ աուտ էր, այլ ի Գուբսա քշեցին եւ օրս այլ ի ներս քշեցին։

Եւ օրս սխընհոգոս տրաբեալ ի յԱստուածածնէն Հաչատուր վարդապետն և Մարտիրոս վարդապետն, Իգնատիոս վարդապետն եւ Կիրակոս վարդապետն, Հաչատուր եպիսկոպոսն և Ղազար վարդապետն ի մէջ մեծամեծաց քաղաքին եւ աքոռակալաց. եւ կարգալ եաուն զՊուղքն կաթողիկոսին. եւ էր գրեալ քէ Ֆազաքիդ բանն հանապազ այդպէս է, ես ի՛նչ առնեմ։ Դուք հրաման ունիք ի քաղաւորէն որ սեւ ապլուխ չը նաուցանէք այսուհետև. մի՛ նաուցանէք և ձեր իշխանաց ձեռն լինի եկեղեցիքն, որպէս և էրն յառաջագոյն. և քէ խնդրէք քէ յաստուստ յայդուստ[2]) ձեզ քարոզիչ՝ առաքեցից զով որ կամենաք։ Եւ ես չգիտեմ զի՛նչ ասացից. ահա՛ Գ տարի է որ կայր ի մէջի ձեր, մի բան չկար. այս Գ ամուս մէջն զի՛նչ եզև որ այդպէս եզև։ Ծնընգենէն մինչև ցայժմ Դ Քուղք եկաւ, չգիտեմ քէ ի՛նչ պատասխան տայցեմ, զի միմեանց չի համեմատիր։ Զայս Քուղք կարդացին եւ արարին իրաւունք քէ Մեք ամենայն վարդապետքս տեղեկացեալ չարութեան Մուղնեցոյն և արարաք գաւառատան և բազում վկայիւք հաստատեցաւ չարութիւն նորա և արժանի եզև նզովելոյ ի կարգէ վարդապետութեան և ի քրիստոնէութենէ՝ և ոչ նզովեցաք, և առեալ գիր գրեցաք կաթողիկոսին զեղեալ իրան և զչարութիւնն նորին՝ քէ ինքն զնա

1) Բէճէնիսոզլի. 2) յայդուստ.

քանագրէ և յուծիցէ ի կարգէն։ Եւ ահա ոչինչ հաւասարելով զայն ժողով և զայն քաւուքն յորում ամենայն վարդապետքս կնքեցաք և Զ աքոռակալքն. և այժմ իրաւունք արարէ՛ք։ Իրաւունք և պատասխան արարին. Որովհետև որ զմեզ ոչինչս համարելով եւ այսպէս գիր է առաքեր, և նա ևս մեզ պէտք չէ, և այսուհետև ոչ յիշեսցի անուն նորին ի պատարագն։

Շաբաթ օրս (19 Ց—ի—) ոչ յիշեցին զկաթողիկոսն ի պատարագն, այլ զՄուրթ Լուսաւորիչն յիշատակեցին։

Եւ օրս զպալիէնքէրքն (փոխեցին) և տգև Անաստոյի՝ Գալուստ Մուստաֆա էֆէնոին եւ Ռուսմէլի՝ Շապան էֆէնոին։

Եւ երեկոյիս քարոզ ասաց Իգնատիոս վարդապետն գաս քաչելով զՄուղնեցին եւ զհամախոհքն, և Մարտիրոս վարդապետն՝ ի յԱստուածածին, և Կիրակոս վարդապետն՝ ի Գալատ, և Յակոբոս վարդապետն՝ ի Ղալաթ։

Եւ Կիրակի օրս (20 Ց—ի—) կէս աւուրս Վարդապետն եկեալ գնաց ի Գուբսա։ Երեկոյիս ի Մուրթ Նիկողոս գնացաք եւ զհացն երեկոյիս եւ առաւօտուս ի Մալթօչինցն կերաք։

Բ֊չի օրս (21 Ց—ի—) գնացի ի ժամ եւ անտի Եէրպէքճի Գրիգորն առեալ տարաւ զիս ի տուն եւ անդ նստեալ մինչև յոտինք. և զոգան հանեալ ի քովէս կամաւ իմով եւ նստուն յոսկերչութեան։

Գ֊չի օրս (22 Ց—ի—) սինսիլէ արարեալ կարգացոցաք եւ զամենեսեան քաղաւորն ի ներս ձայնեալ եւ զմանուսպքն. եւս Ըստամպօլ էֆէնոիսին փոխեցին և տգին ի տեղի նորա (դ֊ոդ)։

Ճաւուրս այսոսիկ պատասխանեալ, խրատիւ և բանիւ պատուիրով եղուն զփիլոն Տէր Անդրէասին Գալատս որ ճիհէլլէմ կոչիւր, և ապաչխարանք՝ մինչև ի մահ աւագիրիցութեան չի խառնվի և Գ տարի պա-

տարագ չանէ և մի ամիս փիլոնով արտաքոյ եկեղեցոյն կանգնի և ապա ի ներս մտանէ։

Դշի օրս (23 Ց—ա—) քաղաւորն քէպտիլ դուբս եկաւ գրաղում տեղիս։ Ցաւուրս յայտսիկ լու եղեւ քէ Ճուէնկն զմխիլի կղզոյն Ա Բ գիւղն էառ և զեկեալ նաւքն անդ արգիլէ ասելով. քէ տաք մաքս՝ քաղում գնել մտանել ի Բիւզանդ եւ քէ ոչ՝ գնել կոտորելոց իմ եւ զգանձս ձեր առնելոց իմ։ Եւ աւուրքս եկին Ժ Դ նաւ անտի, տեսակ նաւի գլուխ Բ՛ գուռուզ եւ ապա անցեալ, եւ էր բրինձ եւ ապուն. քանզի մի ամսոյ մէջն որ ՃԽ քառակ էր ապուն և այժմ Լ՚Զ եղև, և երբ եկին[1]) նաւքս՝ Իլ եղև։

Դարձեալ լու եղեւ՝ քէ ի յԱրզրում Ղըզըլպաչի գնապան եկեալ էր, և Ջուանպանն որ էր նորա ախոռչ, գիմամարտի ընդ նոսա քէ 'Ուք գնապանի ձեւով եկեալ էք և կամիք առնուլ զերդս, և գիմիմանա կոտորեալ են։ Դարձեալ կարաւան եկն և բաղում փորձանս կրեալ յաւազակաց սարուճաից, որ ի հետ կարաւանին գաղտաստայ էր, զնոսա բաղումս չարչարեալ, եւ զատին արամբքն[2]) գիմամարտի ընդ նոսա՝ գիմիմանա հարեալ, եւ զատին փախեալ եկանէ ի լեառն եւ կարաւան Ճեալ ի գաչան եւ յետոյ գան աւազակքն եւ առնեն ինչս կարաւանէն եւ գնան, եւ յառաջմանէ պատուիրեն կարաւանին, ձայնելով ընդ նոսա. Զլինի գուք վախէք կամ ձեռք վերցնէք, մեր բանն ի զատուն հետ է։

Եչի օրս (24 Ց—չ—) եկն Գարատաղ Ջէլէպին եւ Յոճա Թուհիճանն։

Ուրբաթ օրս (25 Ց—ի—), երեկոյին քերեալ Գ մարդ ի զնոսանէն զգուխքն հատին ի Քահուազլան եւ ի Գարմազափուն եւ ի Մատամխանան։ Մունեմիկն

1) եկաւ. 2) արամբն.

արկեալ ի պարանոցն երկաթ եւ ձայնէր երկաւոք առաջի նոցա. Տուն բազոքին եւ գոչոցն եւ մարդասպանիցն հալն այս է։

Շաբաթ օրս (26 Ց—Լ—)։ Երեկոյիս յառաջ քան զլնտունքն վէզիրն եւ մուֆտին, էննկիչէր ազասին եւ ոէֆտէրտարն, մեծ զաուին եւ չէհր էմինին հնծեալ ի ձի եւ գնացեալ ի Ամբըրպափուն, եկեալ մինչեւ ի Ղումղափուն՝ որչափ որ տուն չինեալ կայր ի վերայ պարսպին որ նայէր ի ծովն, զամենեսեան աւերեալ հրամանաւ քաղաւորին, ասելով թէ Գարիսպ ո՞ւմ է. եւ նոքա ասեն թէ Ցոյ է. Ապա որ իմ է՝ զայս վասն է՞ր են չինեալ։ Եւ հարցեալ ցմուֆտին թէ Գա՞րտ է զայս առնել, եւ նա ասացեալ թէ Ոչ ասեն ձեռ գիրս մեր գայդ առնել, այլ արժան է քակել։ Եւ այսպէս թէ որչափ մեծամեծաց տուն կայր՝ զամէնն քակեցին։

Կիրակի օր (27 Ց—Լ—)։ Մօտ երեկոյիս եղիազար վարդապետն եկաւ ի Գուրատյու. և գնացաք ի հարցնիլ Շէհրուն եզբօր Իպրահիմին։

Եւ օրս վէզիրն և չէնկիչէր ազասին ի շուրջ գալով մինչև ի չէմիշուլան ի ծովեզրն ի վերայ պարըսպին, թէ որչափ տուն կայր կոս քակէին։

Բ՚չի (28 Ց—Լ—) առաւօտուս գնացաք ի հարսնիք և նա ոչ գնացի հարսնատ ընդ նոսա, և որ եկին՝ պատկեալ գնա ի Մուրթ Գէօրք, եւ նստաք անդ մինչ յերիկուն, զի օրս եկին հրաւիրեալքն եւ ոչ գիշերս՝ վասն պատրաստութեան մեր ի քոնաւորացն։

Գ՚չի օր (29 Ց—Լ—)։ Ծաւուրքս այսոքիկ բազումք գանէր զքրիստոնեայն զիշ սըրտազօլին անգէպ եւ ընդ վայր։

Օգոստոս ամիս օր Ա։ Քրքաք։ Լուսանայր օրս՝ վէզիրին փէչքէչ տվին եւ ոէֆտէրտարին. եւ յորժամ տան զփէչքէչն, տան վէզիրին եւ ոէֆտէրտարին

վան սըրտպօլուն քէ Այսպէս գմեզ նեղացնէ և դուք գիտա՞կ էք բանիս, եւ նոքա ասեն՝ Ձէ՛։ Եւ վէպիրն նեղանայ նորա եւ ձայնէ զնա, պատուիրէ քէ վասն ի՞ր մօտիս գՀայքն և զոտայքն. և փոխեաց զնա և միւս մի եդ ի տեղ նորա եւ նա ոչ մտէր գմեզ։ Ա-ւուրքս գմիւռիանի չաւուչն եդին սուպաչի։

Օրս քաչատուր եպիսկոպոսն ըմբռնեալ զԼուէնէպն եւ տարաւ ի մօտ վարդապետքն վասն յիշատակելոյ զՅակոբ կաթողիկոսն, եւ որքան ասէին մի՛ յիշեր, եւ նա յիշէր խրատով եւ քեւով թըլթըլին։ Եւ վարդապետն բազում նախատանօք ի դուրս արաւ և արհամարհաց զեպիսկոպոսն քէ Զայսպիսին իմ առաջի կու բերես, եւ ասաց աքոռակալին եւ եկեղեցպանին քէ Մ՛վ որ նորա հնա փոխ ասէ եւ նորա քարոզին յետն ազօքք ասէ և ա՛ր երէց զնա ի մահ և ի կեանք տանի կամ տայ կատարել՝ զնորա փիլոնն առէ՛ք, եւ քէ չառնէք՝ զձեզ չարաչար բանադրելոց եմ։

Կիրակի օր (3 Օքտ.) ի Մզտոնցն էլն, եւ յետ կէս աւուրն Մզտեսի Տիլէկն առեալ գիս տարաւ ի մէյխանան ի պատիւ վարպետացն, եւ երեկոյիս եկաք։

Եւ օրս կարծեմ քէ մուշավէրէ կայր վասն Ծոռանկին։ Եւ յաւուրքս քաղաւորն կեօչէր ի յԱւակիւտաբն։ Եւ օրս հարսնիք չատ կայր։ Եւ ասացին քէ Ծոռանկն զՓոչազի բերդն կու ծնծէ։ Եւ օրս զնզիտզար վարդապետն տարան ի պատիւ Յոճա Աւէտն վանցի եւ ընդ նորա Ըռուհիճանն եւ Պարսամն եւ այլք։

Բշի (4 Օքտ.) գիւռւան մեր տօչէմէ արարին։

Եւ Գշի (5 Օքտ.) եկեալ ընդ տղայոց փռան ի Պանգալևան գնացաք եւ երեկոյիս եկաք։

Դշի օրս (6 Օքտ.) վէպիրն ի գօլ էր հնծեալ մնծամեծօքն եւ Ա Բ տեղ կու բռնեն գափուչիհեաթիքն գհայ տղաք՝ քէ հալաւով են, եւ տանին ընդ առաջ նորա, եւ նա քոզ կու տայ եւ ոչ անտայ նոցա։

Աւուրքս յաստուստ իմոստ ուզարկնցին ի Գօզզն եւ Սէյտին ժողովեալ յանդուստ եւ աստուստ մինչեւ Ն Դաւի եւ եկեալ ի գուբա։

Ուրբաթ օրս (8 Օքտ.) սիւնհոդոս արարեալ մեռ (Ընէլ), եւ գխաներն ծախեալ Բ երիցս եւ գՈսկան էրէցն հանեալ։

Շաբաթ (9 Օքտ.)։

Կիրակի օր (10 Օքտ.). Բարեկենդան Աստուածածնի։

Բչի (11 Օքտ.) մարդ եկաւ յԷջմիածնայ ասյի։ Ծաւուրս այսոսիկ Քոճա Ըռուհինանն եւ Գարտամ Զէքչէպին եւ Քոճա Աստմն եկեալ մեռ ի Վարդապետն եւ բազում ազերսանս արարեալ Վարդապետին զի յիշեցէ զկաթոզիկոսն, եւ Նոքա զՔիզմիրու սեւագրուխքն ուզարկնացնն Քզքիւ, և Նէրսէկ ոչ Քոզուն գալ։ Եւ յաւուրս յայսոսիկ մեր ժամու չարքն երքայինն և գային ի Գալատա խոսակցիլ ընդ Նոսա և ի Սուրբ Դէորք։ Եւ մեր իմացեալ զի մինչեւ Դ եկնզնցոյն ի արանց կամ Լ–ից մօր կնքեալ և զիր գրեալ առ Աստուածածնուր վարդապետն՝ ի Մարտիրոս վարդապետէն գանկատ, եւ մերայնոցն եւ վարդապետացն իմացեալ, եւ Նոքա յերկիւղէ[1]) սոցին ոչ կարացին տանել զրանս յաւարտ։

Եւ այս ժամ Շաբաթ (16 Օքտ.) երեկոյիս որ էր կիրակամուտ։ Մեր եկնզնցոյ չարքն Ըռէհիպին կարգ առնել եռուն քան հրամանաց իւրեանց, Նէրհակ և հակառակ վարդապետացն գայս գործեալ։

Եւ առաւօտուս կիրակի (17 Օքտ.) Սուրբ Աստուածածնին։ Կրկին Ըռէճէպն պաշտեալ զկարգն մինչեւ ի Լցաքն. և Տէր Ովանէսն մեր՝ վարդապետն իմ երքայ ընդգէմ և ասէ Գեարտս իրիցուն Քէ վասն է՞ր

1) յերկիւղէ։

առնել տաք, որո՞յ հրամանաւ է. գուն կ'առնես գկարգն, քէ չէ նա գիմ գիտացն առնեմ. եւ նա երբայ եւ գկարգն առնէ։ Եւ յորժամ չար իշխանքն ի ճաշոյին եկան և ի վերայ տախտակին նստան, երբայ Ըռէճէպն եւ գանկատի նոցա եւ նոքա հրամային սաստիկ պատուիրելով քէ մի՛վ է որ գքիզ արգիլու, քէզ գնա՛ եւ սպասաւորութիւնն արէ։ Մինչև գձայնս նոցա լսաք մեք ի ժամատեղին և այլ բազում հայհոյութիւնն հանել ի բերանոցն։ Եւ անդ կային ժողովուրդք ի ժամ եկեալ. Նոքա գնոսա արհամարհեն եւ նախատեն քէ կու արգիլոյք գժամն եւ ոչ քոզոյք քոյլ լանլ կամ գազօքան առնել, եւ որ աւարտի ժամն՝ գնացէք առբարէք[1]) գինի և կամիք, տ՛վ լիրքք և չարք. և նոքա յամօքի հարեալ այլ ոչ խօսին։ Եւ տեսաք գի եկեն Ըռէճէպն և մտեալ ի պահարանն գի գգեցցի գչապիկն սպասաւորութեան եւ ոչ եզիա չապիկ։ Եւ ի պատարագն յիշատակեցին գՅակոբ կաթողիկոսն ըստ հրամանացն Եզիասարայ վարդապետին. և ի ժամ յիշատակելոյն էսխյի քառն անդ էր ընդդէմ քահանայիցն մեր գասին. ասէ ուրախութեամբ քէ Ահա՛ գրեան այսպէս կու ոյրեն. իրր քէ ասել է այս քէ մեք մուչավէրէ եւ խորհուրդ արարաք Գ եւ Դ եկեղեցի, որ ի Մարութիւս վարդապետէն գանկատ գրէաք եւ գվարդապետան աստի վեր առնէաք եւ յիշատակել տայաք գՅակոբ կաթողիկոսն. նա՛ յերկիւղէ[2]) գայս իմացեալ՝ յատաջագոյն խրթանք յիշել ետուն. այս եզեր խորհուրդ նոցա։ Եւ յետ ժամուն գնացի ի յԱստուածածնին, եւ անդ էին վարդապետքն և բազում խօսս ընել անդ, և ելեալ եկի. և Մարտիրոս վարդապետն էր ժամարար։ Երեկոյին ընդ Մղտեսուն ի Սուրբ Գէորգ ի տուն Մղտեսի Նազուպին, և նա մատաղ արար եհաւ վասն եզբօրն։

1) առէբ. 2) յերկիւղէ.

Եւ առաւօտուս (18 Օքտ.) ելեալ գնացաք ի գիւղմանէրն, և անտի առեալ գմեզ վարպետօքն հանդերձ Մարկոսն մեր ի փուռն իւր, նստաք մաս ի փուռն ի մէջ պարտիզի եւ երեկոյիս ելեալ եկաք։

Եւ առաւօտուս Գշի (19 Օքտ.) կրկին չուրջ եկաք ի քաղն այն մեծաւ պատուով, և Դշիս (20 Օքտ.) ելեալ եկաք ի տուն մեր։ Ճաւուրքս եկն Ղազար վարպետն եւ ի խանն իջաւ։

Եւ Երի օրս (21 Օքտ.) մեծամեծք Ճանկացն մուշաւիրէ առնէին ի ներսան, վասնզի Բ բան լըւան, մին՝ քէ Ճուանկն գինլիմլէ ատան առեալ և յամենայն կըզըլեաց խարտճ առեալ բազում. եւ միսն այս՝ քէ Ղըզըլպաչն եկեալ ի վերայ Պազտատայ պաշարել գնա եւ գեսպանն Ղըզըլպաչին գարձեալ ի ճանապարհէն, որ գայր ասա։

Եւ Շշի (22 Օքտ.) եւս խորհուրդ առնէին։

Եւ Շաբաթի օրս (23 Օքտ.) Ղազար վարդապետն մի քուչք առաքեալ յեկեղեցիս քէ եկի ի Գուբսա և չընդունեցին գմեզ քէ մեք Ըստամպօլու հնազանդ եմք, նոքա չընդունեցին և մեք՝ նոյնպէս։ Եւ ահա՛ ես ելեալ եկի ի տեղս և նստեր եմք ի խանն։ Երանի՛ ձեր ալացն որ մեք ընդ սրբալոյս մեռոնիւն ի պատճառս խանիցն եմք անկեր. եկէք լինի մի պատասխանի տալէք որ ես այլ երթամ իմ առաքողին պատասխանի տանիմ։ Եւ օրս գԻգնատիոս վարդապետն ուղարկեաց ի վանքն իւր Եղիազար վարդապետն։ Եւ օրս գՄահտեսի Մարգիսն ուղարկեցին հանդերձ քըզքիւք, որ գնէրէ ի Գուբսայու գԱստուածատուր վարդապետն։ Երեկոյիս ի Մզտեսի Ցիլակենց տունն գնացաք անոմ։

Եւ առաւօտուս Կիրակի (24 Օքտ.) ելեալ գնացաք ի Գանդալեան եւ երեկոյիս եկաք։

Բշի (25 Օքտ.) առաւօտուս սիւան ոչ արարին

իչխանքն Տաճկաց և մուչավէրէ առնէին։ Եւ մի ձայն ազազակի ել քէ Փակեցէ՛ք գխանուքս. եւ ամենեքեան փակեցին եւ պէզէտաներս եւս եւ ապա բացին։ Եւ մուհեմէկն ձայնեալ քէ Մի տուրկեր չի բանի ի քազաքս և երթան ի քէլեխանա էմինի գումը խուսակցին։ Եւ ժի պէկլէրպէկի քային արարին յԱնատոլի գի պատազական ըմբռնեալ սպանցնեն։ Եւ գարձեալ ասուրքս ձայնեաց մուհեմէկն յամենայն տեղիս քէ Որ և իցեն ծառայ քազաւորին՝ քո՛ղ տեսցեն պատրաստուքիւն պատերազմի, գի քազաւորն ի պատերազմ երթալոց է ցամաքով ի վերայ Ցառանկին։ Եւ օրս էանց գնապանն Հնդկաց ի յՈւսկիւտարն՝ երթալ յերկիրն իւր, եւ քազաւորն բազում պարգեւս նա նմա։

Եւ աւուրքս մոտանէին ի վէզիրն Վարդապետն եւ Յուհիաննն տեսանել գբանն երուսազէմայ. և վէզիրն ձայնեալ ի Ցունաց գմի ումն մեծ ի նոցանէ եւ ասացեալ քէ Ուրբաթի օրս Դ ե մարդ ի ձեզանէ եւ Դ ե մարդ այլ ի Հայոցն եկէք եւ տեսանեմք քէ գի՛նչ է ձեր կռիւն ընդ միմեանս. եւ երէք բազում ամբոխս գայցէք ասա, որպէս ի ժամանակ Սուլէյման փաչային, որ գոտեալ նորա կռիւեցիք, ես նման նմա չեմ. այլ քէ այնպէս առնելոց էք՝ եւ ես ի ձեզանէ յամէն եկեղեցոյ գրան ժ—ական մարդ կոս կախեմ։ Եւ նա ի գոգի լեալ եւ երկալ երթայ։

Եւ Ուրբաթ օրս (29 Օկտ.) երկալ գնացին ի տիւան վէզիրին ի Հոռոմոցն և ի Հայոցն և բանալ եռուն գմեծ ատֆաէրխանան և գտին գի Հապաշն մեր էր, և գայլ էմիրեն որ գտին ըռէհին լեալ ի մօտ ասմեն՝ և գայն ևս ցոյց[1]) տվեալ և կարգացին առաջի տիւանին։ Եւ վէզիրն ասացեալ ընդ գպիէսքէրիցն քէ Զի՞նչ ասէք այսմ բանի. եւ նոքա ասեն՝ Հասու եղաք որ

1) ցուց.

Հայոցն է. և գարձեալ ի Հռոմոց կոչՃ՝ ասէ վէզիրն քէ Դուք ևս գի՞նչ ասէք. և նոքա ասեն՝ Հրամանն ձեր է. և նա ասէ. Ու գայս քաղաւորին քահլիս առնելոց եմ և տամ նոցա խէքիչէրլիք։ Ու յայնմ ժամու մարդ եկեալ ի քաղաւորէն ի վէզիրն քէ Զայնէ գքեզ քաղաւորն, և եկեալ երթայ։ Ու օրս անձրեւ եկն մինչև ի Շաբաթ առաւօտուս (30 Օքտ.)։ Ու յաւուրքս քահլիս անէ վէզիրն քաղաւորին գրանս գայաստիկ և քաղաւորն տայ հրամանն քէ Գրեսցին[1]) էմիրքն. և եկեալ ի գուրս և գրեցին։

Կիրակիս (31 Օքտ.) ուղարկեցին գՄարտիրոս վարդապետն բերել ի Պուրսայու զմեծ վարդապետն (Աստուածատուր)։ Ու երեկոյիս հարանիք գնացաք Լուլինի[2]) որդոյ Սահակի տղին Ճարուքենէ։ Աւուրքս Մըսրայ խազնան եկաւ։

Սեպտեմբեր ամիս օր Բ չի։ Զաէֆէտրատն փոխեցին և եառն նորա գՀայապ, և եղեն սէֆտէրատար Մէհէմէտ քեհեա Մալէկ փաշային։

Դ չի օրս (3 Սեպտ.) գյէնկիչէր ազասի չարն փոխեցին, որ ասի Հիւսէին, և գրսէն քաղաւորին մեծ իմահօտ գոճն եղին ազա։

Ուրբաթ օրս (5 Սեպտ.) ձայնեալ քաղաւորին գվէզիրն և երթայ ի նէրս և առեալ գմօհուրն տայ Քեօփրուլու Մէհէմէտ փաշային՝ վէզիրուքեան։ Ու գայս տեսեալ Հռոմոցն, որք յայնժամ ասէին քէ Մեք չունիմք տուա ընդ Հայոցն և ոչ գայլն ի տիւանն, յայսմ գիշերի պատրիկն իւրեանց յամենայն յեկեղեցիս քուէք յղեալ և գպատուական արան գամենայն ի մի վայր հաւաքեալ, երթան առաւօտուս Շաբաթ (6 Սեպտ.) ի տիւանն և տան մի և երկու արզուհալ վէզիրին և կար-

1) գրեսցի. 2) Լային.

գան գաբգն. և գոգիէաքերքն ասեն ցվէգիրն Քէ Այդ տուսգ վերջացեալ եզեւ, տ՛վ մեծ իշխան, քանգի տէֆտէրի հաքանէ Հայոցն եկաւ։ Եւ գայս լուեալ պատուեն գարգուհայն և գարնեն գնոսա վարելով ի գրաՆէն, և նոքա ի վախուստ առեալ հապճե ի գուրս եւ չանեն յանցս ճանապարհին։ Եւ կրկին ձայնեն գնոսա ի ներս, և ոչ երքան՝ գահի հարեալ ցրուելով իւրաքանչիւր տեղիս։

Եւ օրս գնացեալ ի գերեզմանեն՝ քաշեալ գտէզկէհատր Գակին մեր եւ գարձաք ի Սամաքիա. չերէկի օրս հանգեալ ի Գրիստոս։ Եւ օրս քէֆէռիճ քէրգոցն էր և երեկոյիս ժամ ասել գնացաք անդ։

Եւ կիրակի օրս (7 Սեպտ.) Բարեկենդան Սուրբ Յակի։ Գնացաք ի վերայ գերեզմանի Գակէ գայգուցն կատարել։ Եւ երեկոյիս եկն Աստուածատուր վարգապետն ի Գուբսատ։

Եւ Բչի օրս (8 Սեպտ.) Յօճա Ըռուհնճանն գնացեալ մատ ի հին վէգիրն, որ էր ի ներսն ի պալատ քաղաքին հափս արարեալ, և գէմբերն առեալ, որ ի Յոցին էր, եկն եւ գխէքիչէրիքն քաղաքին որ եատ մեզ գամենայն գոր յատաջմանէ տիրեալ էաք, և գՀապաչն եւս մեզ եատախ և գտեզս Յոցին որ եւս ի մեր էր ձեռ։

Գչիս (9 Սեպտ.) երեալ գնացին Մուլումանատրոյ իշխանքն, եւ Մարտիրոս վարգապետն ոչ քաղեալ գկիրակոսն նուռոզի որդին չերեսս Վարգապետին, և չեա երանելոյն բազում հանդուքինս արարեալ նա, և Վարգապետն գնա բանագրէ։

Եւ Գչի (10 Սեպտ.) աւագերէցն կարգայ գբանագբանքն, և չեա ժամուն գայ այն և ծեծէ գՄիմէոն երէցն քէ Զիմ բանագրանքն կարգացիր. և երեկոյիս ժամ չասեն երէցներն։

Եւ առաւաւտուս (11 Սեպտ.) եա ոչ ասեն ժամ. և

եկեալ եկին ի գանկատ առ Վարդապետն. և յետ բա-
ղից նախատէ Մարտիրոս վարդապետն զոմանս յիչ-
խանացն նոցա. և երեսն եչ[1]) քուէքին զոր գրեալ էին
առ Աստուածատուր վարդապետն՝ զոսն Մարտիրոս
վարդապետին և ի մոհուր ի վերան մեր յենկեցոյն
և այլ ի Մուրդ Գէորգայ և այլ ի Հրիչտակապետու քէ
Զայս մարդս որ ուղարկեցիր ի տեղս՝ քանի համա՞ր
ուղարկեցիր քէ խռովութեան, որ զՈսվաննէս վարդա-
պետն փախուց և զգանձանակին վերուց և զկաթողի-
կոսի անուանն արգիլեց. և այլ այսպիսի բանք. Զայս
տեսանել Մարտիրոս վարդապետին քէ տեսանէ՝ և ա-
ռնալ ի ձեռացն զօրութեամբ, տան ի մեծ վարդա-
պետն և ըսկսին ազազակելով քէ Մեզա՛ք, զայս մի՛
տացես ի ձեռս Մարտիրոս վարդապետին եւ կամ
ի ձեռս[2]) Ծարուքիւն պալէ և Հաճի Խաչահիմին, քէ
ոչ գմեզ կոս խայտառակին։ Եւ վարդապետն առ ի
պահեստի զայն, և Մարտիրոս վարդապետն խնդրէր
ի մեծէն զի տեսանիցէ զգիրն և զկնիքան, և նա ոչ
տայ։ Եւ սկսանալ անիծել զառնողան բանին, և վերէն
մեծանայր կռիւն և աղմուկն. և խմացեալ բանէս ե-
պիսկոպ վարդապետն ուղարկեաց զաշակերտն իւր առ
Աստուածատուր վարդապետն զի այրեսցէ զքուէքն,
ոչ ումեք ցոյց[3]) տալով, և նոյ այրեաց։

Կիրակի (14 Սեպտ.). Մուրդ եկաչ։ Գարոզ առաց
Եպիսկոպ վարդապետն և ծանոյց զբանն երուսապէ-
մայ քէ Ողորմութեամբն Քրիստոսի եղև. այսուհետև
կու երթամ յիմ վանքս, բարով Ձեացէք։ Եւ մեր ե-
կեղեցին կռվեցան ընդ վարդապետն իմ Բրդի[4]) չուենքն։

Բչի (15 Սեպտ.). գնացաք ի վարդապետին քով
յԱստուածածնին, և անտի ի մերն։

Գչի (16 Սեպտ.). գտուենն մեր չինեցաք։

1) եկն. 2) ի ձեռս ի ձեռս. 3) ցուց. 4) քրտի.

Դշ. (17 Սեպ.). Գ սարուեմա կախեցին։

Եարաքի օրս (20 Սեպ.) պայրամ Տաճկաց։

Մխսի Եարաքիս (27 Սեպ.) մեր իշխանքն քա-պախ բռնեցին էշմիածնայ՝ չինքեանց սահմանեալ եւ չԸռէճէպն ժամարար արարին։

Կիրակի (28 Սեպ.). Վարագայ Սուրբ Խաչ։ Ի յԱստուածածին գնացաք, զի Աստուածատուր վարդապետն Մարտիրոս վարդապետին գաւազան հատուր հայցմամբ Եղիազար վարդապետին. եւ օրս ի Սուրբ Գէորգ յՕրքաքօյն գնացաք։ Երեկոյիս Հոռոմք կրկին գնացեալ ի վէգիրն վասն Երուսաղէմայ, եւ ասեն Թէ Աստուածոյս եկէք։

Դշ. (30 Սեպ.) կրկին երքան եւ ոչ կարին տալ պատասխանի եւ արհամարհանօք նախատեալ զնոսա ի գուրս հանեն։

Ծաւուրքս վէգիրն էանց պՂարակեօզ քնհա Մուրատ փաչային առաջի քաղաւորին եւ հրամանաւ քաղաւորին զնա սպանեաց։

Դշ. Հոկտեմբեր ամիս։

Եարաք (4 Հոկ.). գիշերս Գ սարուեմա կախեցին։

Կիրակի օրս (5 Հոկ.) ի յՈւսկիւտար գնացաք քէ վարդապետն կ'երթէ, եւ նա գնացեալ էր ի տուն Յանճուն։ Գիշերս անդ կացաք մօտ առ տղայս վարդապետին եւ Կիրակոս վարդապետին։

Եւ առաւօտուս Բշի (6 Հոկ.) եկն վարդապետն ամենայն իշխանօք եւ բարեկամօք. եւ մեք երեալ եւ կաք առ ընդ իշխանաց ոմանց ի Ղումգափուն, եւ անտի Մզոեանին եւ նա գնացաք ի Մզոեան Գազոսենցն, քանզի զորգին կարգեց յերեկի օրս. եւ անդ նստեալ մինչ ի հասարակել գիշերոյն, եւ գնացաք ի տուն։

Երի (9 Հոկ.) երեալ գնաց Եղիազար վարդապետն յՈւսկիւտարոյ՝ վէգիրէ արարեալ զնա Երուսաղէմայ եւ

պատրիարքին կամաւ և յօժարութեամբ երուսաղէմացոց և ամենայն քաղաքիս, զի երթեալ անդ զայլ արասցէ զէմրն և զհրամանն քաղաւորին, որ էառ ասէ։ Մինչէ Տէրն մեր Քրիստոս յառաջ տարեալ զգործս բարեխաւսութեամբ Մօր և Կուսի և ամենայն սրբոց։

Ուրբաթ (10 Հոկ.). Բախան մեռաւ. ի գերեզմանն գնացաք։

Կիրակի (12 Հոկ.). ի Շալաթա գնացաք ի տուն Խուամարենցն՝ հարսնիք

Բշի (13 Հոկ.) իրկուն[1]) եկաք ընդ Թագէոսիւն[2]) ի տուն։ Եւ այս Թորոս կաթողիկոսն Սըսայ եկն յԱւագկիւտաթն։

Դշի (15 Հոկ.) ասա եկն յԱստուածածնին։

Շաբաթ (18 Հոկ.) երեկոյին կաթողիկոսն գաս ասաց, եւ Կիրակի (19 Հոկ.) առաւօտուս եա։ Մինչ մանն եկաւ ի գեղջն։

Ուրբաթ (24 Հոկ.). ժողով արար կաթողիկոսն քէ կ'երթամ յԵարուէնէ մինչև Աստուածատուր վարդապետն արասցէ զժողովն և ծանր ոչ քվեսցի նմա։

Եւ վէզիրն չուրչ գայր և զբազումս գանէր՝ գհայ և գտաճիկ և զմրգածախսն որք պակաս չափ ունէին, և զգինեվաճառսն եա, այլ և ոչ քոյլ տայր որ գինի անցանէր ի ներս և ոչ մի տրամ, և գնայիին մեծամեծք գինեվաճառացն յայս կոյս և յայն կոյս անկանէին և գրամ խաբճէլով հագիւ գայս վերուցին։

Կիրակի (26 Հոկ.) կաթողիկոսն պատարագ արար։

Գշի (28 Հոկ.) ի կին կախեցին ի մէջ ջուվալի եզեալ, քանզի ի կերպ մարդոյ չուրչ գալով բազում ոճիրս գործէին։

Եշի (30 Հոկ.). կաթողիկոսն գնաց ի յԵարուէնէ.

1) երկուն. 2) քՔաւն.

և նա ի գերեզմանէրն գնացի վասն մի ժողովրդեան Ջիմառացոյ։

Նոյեմբեր ամիս օր Եաբաք։

Կիրակի (2 Նոյ.) ընդ Մզտեռուն և ընդ Մինաս պալէ ի Սուրբ Գէորգ գնացաք առ Աստուածամուր վարդապետն։ Իրիկունս նազուպինցն էաք։ Եաբաք երեկոյին որ Կիրակի լուսանայր՝ քազում սարսուռայք ապանեցին, և պալքաճի ումն գօրպայ և ճէլալի եղեալ ի գուրան ըմբռնեալ՝ բերին և զնա ևս ապանին։

Առաւօտուս Բշի (3 Նոյ.) եկաք ի տունս մեր։

Երի օրս (6 Նոյ.) եղեալ մեր եկեղեցոյ չար իշխանքն[1]) և առեալ ընդ իւրեանս[2]) պատրիկով սրս ոմանս, խանուքէ ի խանուք գնալով և ձայնեալ գնոսա, և գՂալֆան ևս առեալ ընդ իւրեանս մինչև ժԲ սրանց՝ գնացեալ մօտ յԱստուածամուր վարդապետն և գանգատեալ յերիցանց մերոց քէ Ոչ կանգնին ի տեղս իւրեանց ժամու. նա չը կարին յանուանէ, այլ գխոսան հաւատրի գընեն այլ յառալ գնալով։ Եւ Աստուածամուր վարդապետն հարցանէ քէ Ցորմէ[3] ունիք գանգատս. նա ասեն՝ Եւ նա ասէ քէ Նոցա հետ մարդ բան չունի, քանզի նոքա իմ ոպատասուրք են։ Ետ այնորիկ ասեն քէ Տա՛ր մեզ քուղք աւրհնուքեան զի տանիմք յեկեղեցիս մեր և ամենքեան ի տեղս իւրեանց կացցեն։ Եւ կրկին վարդապետն գնոսա արհամարհէ քէ քուղք տվող չեմ։ Եւ այլ բանք բազում խոսին անդ, նա ոչ չեալ հաճոյ վարդապետացն և եղեալ գան ամօքալից։ Գան երեկոյին և խորհուրդ առնեն։

Եւ առաւօտուս Զէի (7 Նոյ.) միաբանին և ասեն ընդ Տէր Աստուածամուրն մեր քէ Մի՛ մոցնս յեկե-

1) Իշխ. 2) իւրեան. 3) Ցորմէ.

և մոին ի ժամ և ծանուցին ժողովրդեանն Քէ Այդ չունքդ այդպէս արարեալ մեզ և ասեն առ մեզ Քէ Գնացէ՛ք տանկացիք և փրկիք ի ձեռաց մեր։ Եւ ժողովուրդքն ի վեր առեալ զձայնս իւրեանց բազում բան ասացեալ նոցա, հայհոյեալ և անարգեալ զնոսայ։

Կիրակի օրս (9 Նոյ.) կրկին մարդ կու ժողովէին Քէ նաւինք և պարտք հոգանք, զի մեք չկապազուա-Քիւն խնգրեմք։

Օրս զմուֆտին փոխեցին և տգին ի տեղի նորա զՊալլիզատէն։

Գշի օրս (11 Նոյ.) եկն էլչի և գեսպան Պարսից արքայէն առ Քազաւորն և եմուտ ի քաղաքս և ուներ փիղ մի ընդ իւր ընծայ եւ այլքն ի ծածուկ, և գնաց ի տարայ Սալիհ փաչային։

Ուրբաթ օրս (14 Նոյ.) եմուտ գեսպանն առ վէզիրն և նա զընծայեան նորա, և վէզիրն մինչև տասն արանց կապայ ագուցեալ խիլայելով զնոսա և արձակեաց։

Երեկոյիս աւուր Չշի գնացեալ տգին չարքն մեր եկեղեցւոյ առ Քեռն Բարսեղն Արեւելցի որ եկն ընդ գեսպանին Պարսից, և հարցանեն ընդ նա բան ինչ վասն բազում չարուքեանն։ Եւ օրս վէզիրն զՔեռն Ռուհինեանն Քայլին (Ռիչ փոշ կոլսաք)։ Եւ Ուրբաթիւ օրս ժողովին, որք առաքեակքն[1] էին ի ժամանակ Մուշնեցոյն, առ Բարսեղն վասն Քզքի։ Եւ նա ունեալ Քուզք նոցա է, երկուքն Տաւուտին և Քանճաւն, և մինն Հարուզատին իմոյ բանագրանք, և մինն՝ Ճարու-Քիւն Չէլէպուն, և երկուքն՝ քահանայից և իշխանաց քաղաքիս, ի վերայ նոցին այսպէս գրեալ։ Եւ եկեալքն ի Դ եկեղեցոյն էին մի մի մարդ, որպէս օրէնն է, և Աստուածածնէ ոչ էին եկեալ, և ի մեր եկեղեցոյն Դ մարդ

1) առաջի կարգն։

էր նկնալ վասն ուրախութեան և չարութեան, այսինքն՝ քրիքրէն և Գարմախուէն, Գունիաքն և Քնօրն։ Եւ երբ գքուզքն առին քազում ուրախութեամբ յայտնի տեսոզացն և ընդ միմեանս անդ խոսս քանան և ասեն՝ կարզալ պարտիմք զքանագրանքս. և ասեն Այո՛, այո՛. և ամանք ասեն՝ Զկարէք. և Քնօրն ասէ՝ Ոչ տամք կարզալ զսոյ՝ անէծքս և նզովքս յիմ վերայ եղիցի։ Այսպէս ուրախութեամբ եկնալ գնացին։ Զայս լսնալ մեր՝ գնացաք ի ժամ և նստաք անդ, և յետ ժամուն ժողովեցան բարեկամք և սիրելիք առ գաւքոնն նկնզեցոյն. յետ քազում խոսից և ուզարկնցին մարդ առ աքոռակալն մեր՝ քէ տացէ գքուզքըն զի ամա է նկնալ, տացեն գքուզքն իւր ամա։ Եւ ևս Տէրտէրն իմ քազում քան ասացնալ, և վերջինն այս եղև քէ Ոչ ընգունիմ գնա քաց, այլ կնքով կաքոզիկոսին առ իս գարձցի։ Եւ ոչ է գտնալ գնա անդ. և այլ երէց ուղարկնցին առ նա՝ քէ տացէ. և գտնալ գնա, և նա ինքնար արարնալ քէ կրկին եռուս ի Բարսեղն. և կրկին մարդ ուղարկնալ առ իշխանէն՝ զի ոչ կարզացցին գքուզքն։ Եւ յետ պահու ինչ նկն Ծարուքիւն Զէլէպին ի մուֆտոյ, և ասացնալ գիրս քանին. և յետ պահու ինչ ասացնալ մեզ քէ Գնացէ՛ք յԱստուածատուր վարզապետն։ Եւ ի հասարակել գիշերոյս եկնալ գնացաք ի Սուրբ Գէորգ և Մարտիրոս վարզապետն եկնալ ընդ մեզ նկնալ, և գիր գրնալ մեծ վարզապետն (Աստուածատուր) աքոռակալաց և իշխանաց քէ Գիր է նկնալ, ոչ ոք ունի իշխանութիւն քանալոյ գնոսա առանց հրամանի մեր։ Եւ մին այլ Բարսեղին ուղարկնաց քէ Քզքեզն ամենայն ի մօտ իմ պարտիք և ես քացից գնոսա։ Եւ գնացաք յԱստուածածնին եւ Քաչատուր վարզապետն եւս եկն եւ նստաւ եւ քարեկամք յիշխանաց Գ նկնզեցոյս եկնալ նստան առ նոքաք և ուղարկնցին գքուզքն, յոր մօտ

կայր բերին զքուղքան Գ, և մարդ ուղարկեցին ի մեր Քեօր աքոռականն և ձայնեցին զնա և նկն, և զքուղք մեծ վարդապետին կարդացին, և ասաց քէ Ինչիմ, ի տունն է. և գնաց և յուշացաւ, և կրկին մարդ ուղարկեցին ի գուռն և ի ժամն, և ոչ գտին զնա և ըզքըլքըլն. և այլն ամենայն ի ժամն լեալ. և ուղարկեցին մարդ ի Բարսեղն՝ քէ տայցէ զՅարութիւն Զէլէպոյ զքուղքն, և երեր գնա. և կրկին գնացեալ ի ժամս մեր, և ոչ գտին զնոսա անդ, մինչև լուսացաւ (15 Նոյ.)։ Եւ յետ բանիցս ուղարկեցին զմեծ Տէր Յովանէսն Աստուածածնի, զի երթայցէ անդ ի ժամս մեր և կարդայցէ զքուղք մեծ վարդապետին։ Գնացեալ կարդաց և նկն. և յետ ժամուն տեսաք զի նկն Բարսեղն և նստաւ անդ, և Քաչատուր վարդապետն սկսեալ բազում բանիւք յառաջ բերել զխօսս նորա, և յետ պահու լինէ նկն Քեօրն և Պարմախսուէն և բերին զքուղք հօրն իմ և ասեն քէ Ասաց Բարսեղն քէ Հէլպէ՛ք կարդացուցէք զքուղքն, և ահա տամ սորա առաջև, և նոսուն. և բազում խօսք եղեալ անդ, որ և լուռ լինէր նա։ Եւ չարքն յամօքի հարեալ ի վայր հայէին, և վարդապետքն ի մէջ մտեալ ուղարկեցին զամենեսեան քէ Գնացէ՛ք. և կրկին անդ չարեցան բազում նախատինս և արհամարհանս արարեալ Մաքսիրոս վարդապետն և իշխանացն, և եղեալ կորեան ամօքաչիւց։ Եւ գիր գրեցին առ կաթողիկոսն Սըսայ և առյով ուղարկեցին ի չէորլենէ։ Երեկոյին հնչեցաւ Գրիգորն և Քորոան ի մերն էին։

Կիրակի օրս (16 Նոյ.) անձրև գայր. և մեր եկեղեցոյ չարքն կրկին գան առ Տէր Յովանէսն և կոչին ընդ նմա քէ Տա՛ւր զաջահամբուրն նորա, զի բանադրած է. և անդ գտեալ ի մերայնոցս՝ զնոսա բազում անարգեալ և կոչեալ ընդ նոսա, լուռ եղեն և ոչ կարացին առնուլ զաջահամբուրքն, զի առաւօտուս քուղք

առաքեալ յամենայն յհկեղեցիս, մի քանի բանտարկու չարք կաթողիկոսին քուղքն առաքեալ և նա ոչ գիտելով մէկ քանի քուղք է գրկեր՝ զոմն ուրհնութեան և զորն մնզապրական. մարդ ուղարկեցաք առ Հոգևորսէրն, զի պատասանի մնծի կարօտացաւ և նա զնչանն արհնեցաք ի յհկեղեցին Մայրամի Եարաֆին։ Բարեկենդան է Ցիանակին։

Բ չի օրս (17 Նոյ.) գնացեալ Ջուղեցոց մնծամեծացն առ Ասուածատուր վարդապետն և ասացեալ քէ ՋՏէր Մարտիրոսն և գԱարութիւնն գուք գիտէք, բայց տալ գիտիս զբանագրանք Ղազար հաթեգին. և այլ բազում ազերամարք առնեն ի ձեռաց և երեկոյիս կարգալ սան ի Սուրբ Նիկողոս։

Գ չի (18 Նոյ.) ալօթէն եկեալ, և երեր էլլին զբնծայս առ քագաւորն՝ ուղա ես, փիղ մի և քուր մի և մի ագեզ, ձի մսխալ մարգարիտ, Ծ մսխալ մամեայի քեանի և մէկ քանի խալիչա ապրշմիզէն և այլ սքիւտք և կերպասք, և խնդրեալ գՊազտասայ կեօղխանէ իմամոցն. և քագաւորն ասացեալ քէ Գրաւ ովէք լինձ, զի ոչ հաւատամ ձեզ քէ նստիք խազազ. և գնացանն ասացեալ քէ Իմնչ գրաւ ուզես. և քագաւորն ասացեալ քէ Զգուստր և զորդի Շահին ձեր. և նա լուռ լեալ ի գուրս հանեցին։

Եւ առաւօտուս Գչի սկսեալ Ղազար վարդապետն ի գաս քաշել գնոսա՝ մնծամեծաց մինչև ի փոքունս, զոր ինչ գիտէր, և յամէն առաւօտս ասէր զժամն և տայր քարոզ և ի գաս քաշէր գԱրևելցիքն և աստ եղեալ գչարսն զամենեսեան։

Ուրբաթի օրս (21 Նոյ.) քագաւորն գուրս եկեալ ի նամազ բազում ամբոխիւ մնծամեծօք և փոքրով[1]), որպէս սովորն էր։ Եւ օրս գոչֆոչբաշըն փոխեցին

1) փոքով.

և եղեն զՊաշպախիզուչին որ Հաճի Խզրահիմ յորջորջի։

Շաբաթ (22 Նոյ.) երեկոյին Ագուչեցի Թորոսի յոտան կերայ զհացն, և երեկոյին Թորոսն կէլխզուչ ի մերս էր։

Առաւօտուս կիրակի (23 Նոյ.) Տէր Աստուածատուրն Թոխաթու ի Մզտոնց նոտաս սակաւ և իչ գնաց։ Հաճի Տէվրիչի տղան կաբզեցաւ։

Դշի օրս (26 Նոյ.) վէզիրն գնաց ամենայն մեծամեծօքն ի գուրս և ետ նարզ և հրաման չոր մին անչոյ որպէս սովորն են ամենայն ամի առնել, և յետ գառնալն քազում մրգածախս առնիկս և այլապիս գանեակ և զօխայքն կոտորեալ։

Կիրակի (30 Նոյ.). Քապէտան[1]) և օրթախն ի Մըզառնցն էին։

Դեկտեմբեր ամիս օր Բշի. երեկոյին Հոգևորաէրն (Թորոս) եկաւ յէտրէնաս։

Եւ առաւօտուս Դշի (2 Դեկ.) եկն Մարտիրոս վարդապետն և եպիսկոպոսքն առ նա։

Դշի (3 Դեկ.). զՍէյտին մանզուչ արարին և տվին զՊօսնա և եղեն զափսոսան զԹօփալ Մէհէմէտ փաշան։ Մաացաւ արաւ Մուզային։

Չշի (4 Դեկ.) Շարաֆի պատաւն մեռաւ, ի գերեզմանէրն գնացաք։

Կիրակի (7 Դեկ.) բարեկենդան Սուրբ Յակոբի. ի կնքաուք գնացի։ Երեկոյին մատ առ կաթողիկոսն էաք։

Բշի (8 Դեկ.). պահք Սուրբ Յակոբայ։

Դշի (9 Դեկ.). երեկոյին զԻսաուֆ ազան սպասենքին ի ճանապարհին։ Դիչերս զերազն Երուսաղէմի

1) Քաթէտան.

տեսի որ Գլխագլիր Սուրբ Յակոբն փուռ գոհար ի-
ջնալ էր։

Ջչիս (12 Դեկտ.) առաւաչին մարդ որոնէր ի սահ-
մանացն, և երէցունք ևս և գէտիլի քոռն գտեալ և
նա փախեալ ի ձեռաց նոցա, հասեալ ի վերայ նորա
կրկին ըմբռնեն և տանին գանեն բազումս։

Շաբաթ (13 Դեկտ.). երեկոյիս կաթողիկոսն գաս։

Եւ առաւօտուս կիրակի (14 Դեկտ.) Յամուէլն տա-
քաս գՏէրտէրն ի տուն իւր կնքատուք որդոյ նորին. և
երեկոյիս ձիւն եկն սակաւ։ Եւ կիրակիս առաւաչին[1])
եկն քէֆքիչ անել ի մէչէտն յայն՝ վասն աստակեալ
մարդոյն. այսր և անդր անկեալ, բան պատճառելով
նմի ըստանգ ճանբուամ կարեալ։

Եւ Բչի (15 Դեկտ.) ցերեկիս եւ օրս ի Մահմուտ
փաչի ճամայ մէջն գմի մարդ սպանեցին։

Գչիս (16 Դեկտ.) այլ ձիւն գայր։ երեկոյիս վէ-
զիրն ի զոլ եղեալ բազում հացածախս գանեալ և Գ
տարուճա կախեալ յանուանէ տեղիսն։

Եշի օրս (18 Դեկտ.) քուղք ուղարկեաց կաթողի-
կոսն յեկեղեցիսն ամենայն ինչ Դայցէ զի գատաս-
տան կայ հոգևոր։

Եւ առաւաւուս Ուրբաթ (19 Դեկտ.) եկեալ յամե-
նայն եկեղեցեաց քահանայք և իշխանք ամենայն ևս
յՈւսկիւտարու, և լըցաւ եկեղեցին Աստուածածնին։
Եւ եկն կաթողիկոսն և նստաւ յաւետեանն և ընդ նմա
Քաչաուր վարդապետն և Մարտիրոս վարդապետն և
եպիսկոպոսունք Թագէոսն[2]) և Քաչաուրն, և ընդ
առաջ նստեալ Հոռհիճանն և տեղացիք ևս յաչմէ և
յահեկէ պար առեալ նստան և ժողովուրդք ևս ծե-
րոց և տղայոց, աղքատաց և ամկաց չուրջ զժողո-

2) Չուպչն. 3) Քաքէոսն.

վոյն մինչև ի գուբս եկեղեցոյն պարփակեալ, և չուտ չեալ կային ամենեքեան (Ընդ.)։

Կիրակի (21 Դեկտ.). գնացաք ի յԱստուածածնին և Հոգևորտէրն գաս ասաց և պատմեաց գնդչալ իրս Մուղնեցոյն և կրկին նզովեաց հաճախոհիւք և մեզադիր եղև կաթողիկոսին քէ Այն հերձուածող Մուղնեցոյն Աչաց լոյս է գրեր, և զքուղքս չԱրգար Ոհանին որ վասն Աստուածատուր վարդապետին ինչ է գրեալ. և զՊարմախսուզն և զՎարդանն յանուանէ կապելով կապեաց և նզովեաց անիծիւք և բանագրեաց, Զի՝ ասէ՝ գսխնհոգոսն իմ կամէին խափանել, Աստուած խափանեսցէ գնոսա հոգով և մարմնով, և որչափ ի մարմնի են՝ ի մէջ աչեաց փորձանաց կայցեն, և այլ բազում բանս այլոցն հաւատարարեալ՝ չարեացն և հաճախոհից նոցա։ Եւ ասաց քէ կ'առաքեմք քուղք կաթողիկոսին մեք և ամենայն վարդապետքս. քէ չարեացն նա գպատիժն և բարեացն աւրհնութիւնն և ևս քաղաքիս մխիթարական քուղք և աւրհնէք՝ նա՝ բարի, իմ մեծ եղբայրն է և աչաց լոյս, և քէ կրկին յամառի և գչարսն իւր գովէ՝ նա՝ յայտնի ամենեցունցդ լինի որ այսուհետև գքեզմէն գամենայն ի վերայ Սուրբ Երուսաղէմի աքոռոյն կու կապեմք, որ անարի առնեն գսուրբ մեռոնն։ Եւ այլ բազում ծանուցում արար գչարութիւնս նոցա ժողովրդեանն բազմաց։ Եւ յետ պատարագին Քալաստուր վարդապետն կրկին ծանոյց գբան Հոգևորտիրին քէ Վարդանն որ կ'ասէք՝ նա այն չուն Տարաբխանաճին է, և գԱստուածատուրն որ հարցանէք՝ նա Պարմախսուզն է. և կրկին նա ի գաս քաչեց գնոսա և գչարսն Սուրբ Սարգսի եկեղեցոյն, որ և ամենայն ժողովուրդքն առնէծ ասացին նոցա։ Եւ Ղազար վարդապետն ի Սուրբ Նիկողոս գՍուրբ Սարգսի չարքն ի գաս քաչեց և նզովեաց հաճախոհիւք նոցա։ Աստուծոյս գհացն ի Մի-

Նասենցն կերաք և անտի ի Մզռանցն։ Քաղէոան[1]) օրս գնաց ի սիլա։

Եւ առաւօտուս Բշի (22 Դեկտ.) ձայնեաց Հոգեւորականքն զժողովուրդս մեր եկեղեցոյն, որք յայլ եւ եկեղեցիան երթային և ոչ երթային ի Սուրբ Սարգիս վասն չարութեան արանցն այնոցիկ, զոորս ձայնեաց Հոգեւորականքն մինչև արանց Լ–ից ընտրելագոյն իշխանաց, և եղ աքոռակալ զՀանի Աբաուլան և համախ զՂազարն և երէցփոխան զՄատէք պալլին և համախ զՄուշղի Գազոան, և զայլս ի վերայ կարգեաց տոցա՝ մի հատ և մի հովիւ լինելով ամենեցուն։ Եւ երեկոյիս գնացաք ի ժամ ի Սուրբ Սարգիս ամենայն ժողովրդովք և արարաք նախատօնակ Դաւթայ մարգարէին և Ցակոբայ Տեառնեղբօրն։

Եւ առաւօտուս (23 Դեկտ.) արար պատարագ Տէր Թորոան յէսուէնու, զոր և զսա եղ կաթողիկոսն ժամարար եկեղեցոյն մեր, և չնոխուտի տգան հանեց։ Եւ օրս գհացն ի Մզռանցն կերաք, Մայրամն ևս անդ էր Գալատցին։

Օրս մեծ ուխտն արարեալ Տանկացն և պատասխանի տվեալ գեսպանին Գարսից, զի երթալ գնասցէ առ տէրն իւր։

Ուրբաթ (26 Դեկտ.). ճէպէճի և քօփչի և սպահի և ոչ լեալ ճէնկիչէրիք ընդ տոցա, այլ ասացեալ բանիւ քէ մեք ընդ ձեզ. և նոքա լեալ մի ամբոխ և գնացեալ ի գուռ վէզիրին քէ Քագաւորն զպատերազմի քուզն քո՛զ հանէ. և վէզիրն ասացեալ քէ Դո՞ւք էք վէզիրլ Քագաւորին որ զայդ ասէք. և սոքա ի լուռ լեալ. զոոտա արհամարհէ մեծաւ նախատանօք, և սոքա գառնան՝ քէ այլ մեծ ամբոխ կապեն և զինչ ևս կամին զայն արասցեն, որպէս յաւուրս Իփչիրլին

1) քաքէոան.

ան (արարեալ)։ Եւ վէգիրն իմացեալ գրանն՝ չուտ և փուքանակի մտեալ ի քաղաւորն, և արար խորհուրդ ընդ մեծամեծս ինչնկիչէրոյն՝ առնելով գկամս նոցա, և նոքա ոչ ունան ընդ նոսա, այլ ճշացին նոքա ի միջատել ցրնալք իւրեանց տեղիան։ Եւ ոչք կայլին ի ներան առ վէգիրն մեծամեծացն ըսպասհոցն՝ իբր քէ չիք ի մեզ չինելով, և յոյր վերայ եհաս կարծիք՝ գնոսա կապեալ և տապան և ձգեալ տրտաքա։ Եւ ի Շաբաթի (27 Դեկտ.) գիչերին եա, և ի կիրակին (28 Դեկտ.)։

Եւ Բչին (29 Դեկտ.) որ է բարեկենդան Շենգեան Տեառն մերոյ, ի պալատէ քաղաւորին գրաղումս ապատնեալ(*) և ի ծովն արկեալ և ի քօփչոց մեծամեծացն և ի ճէպէճոցն(**) և սպահիլար ազատացն և ի մէհքէրիցն(***) մեծամեծաց եւ յինչնկիչէրացն(****) եւս որք կայլին յայնմ խորհրդեան, գայսոսիկ գամենեսեան ապանեալ և ի դուրս ձգեալ և գոմանս ծովահեղձ արարեալ։ Եւ որք ունէլին կարծիս այսմ բանի՝ փախեալ կորեան, և գնա եւս յուզեալ որոնեն արարեալ տէֆտէր[1]) ճվ ոգի ի մեծամեծացն եւ ի նշանաւոր արանցն(*****), և գիսանն Ալիմէյատնի փակեալ եւ ի դուրս հանեալ գմիջի եղեալ սպահիքն, և գԱյասոֆի խանքն և ի մէջ քաղաքիս որչափ կայր՝ գամենեսեան փակեցին և ի դուրս հանեցին գսպահիքն, և գգահվէխանէքն գամենայն փակեալ, եւ մուենեսիկն ազատգակեալ քէ Ամէն մարդ իւր կերպարանաւն կենայ, եւ ըռայայքն գիւրեանց[2]) կերպարանն գգենուն[3]).

1) տէֆթէր. 2) գիւր. 3) գգենու.

(*) Լուս. գէլիֆլի պալթահիք։
(**) փնհեան։
(***) փնոքն և Ջալբին։
(****) գԱյսկիոզն։
(*****) Լուս. օսատ գրչէ. որ է էանաֆ ալայքն։

պղատուին և սարբին նասախ արարեալ. եւ զոյ քա-
յին արարեալ՝ քէ յո՛ր տեղ գտանէ էչխիա մարդ եւ
չէօխր՝ գանեացէ բազումս և կամ ո՛վ ոք յետ նաք-
սուին գտանի գուրա ի տանէն՝ ըմբռնեալ տպանցէ բըռ-
նաւորն։

Դշի (30 Դեկտ.). պահք Յայտնութեան Տեառն։

Դշի (31 Դեկտ.). քաղաւորն քէպին չուրչ եկաւ
ի քաղաքս։

Աւուրքս Աստուածատուր վարդապետն ի Սուրբ
Նիկողոս եկն։ Երեկոյին Գաբրիէլ վարդապետն եկն
յէջմիածնայ և ի խաներն մեր իջաւ։

(ՌՃՋ = 1657)

Յունվար ամիս օր Եշի։

Ուրբաթ (2 Յունվար) քաղաւորն խիլայեաց ըզ-
գեստանն Գաբրիէլ և նա հրաման երթալ առ տէրն իւր։

Շաբաթ (3 Յունվար). կաթողիկոսն ի Սուրբ Աս-
տուածածին ժողով արար Ջ եկեղեցով հանգերձ եւ
ձայնեաց զԳաբրիէլ վարդապետն անգ, եւ զբերեալ
քուղքն կարդալ ետուր (Ընէլ)։

Դշի (6 Յունվար). Մեռաւ Տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի։ Ջհացն ի Մինասեանցն կերաք եւ անտի ի-
Մզտանցն գնացաք և երեկոյին Տէրտէրն ի Սուրբ Նի-
կողոս գնացեալ և զԱյտմաւուրն ընդունցեալ։ Եւ զը-
նացաք երեկոյին ի կիւրզեանցն։

Դշի (7 Յունվար). երեկոյին ի Դաւթեանցն պատիւ։

Եշի (8 Յունվար). երեկոյին ի Յաղուսեանց փուռն-
պատիւ և աւրհնել։

Շաբաթ օրս (10 Յունուար) ել գնացաննք Պարսից և անց յՈւսկիւտարն։

Կիրակի (11 Յունուար)։ Նաւրինեանցն գնացին աւրհնել։

Բշի (12 Յունուար)։ ընդ Մարտիրոս վարդապետն ի մեր փուռն գնացաք աւրհնել։

Գշի (13 Յունուար)։ Ցնօրէն։

Ուրբաթի (16 Յունուար) գիշերս վէպիրն ի գալ և լեալ և քէ որչափ գողք որ կային ի հնոս իւրեանց յառաջմէ ըմբռնեալք՝ ի գիշերիս գամննեանան ի վերայ հանապարհին յանուանի տեղիսն Բ Բ և մի մի մինչև ԺԲ արանց սպանեալ խայտառակօրէն ի տեսիլ ամենայն քաղաքիս։

Եւ յառաւօտիս Շաբաթի (17 Յունուար) ըմբռնեալ գոմճ կախարդ յոյժ հմուտ արհեստին, որոյ անուն ասի Շեխ Մալիմ, գնա ևս սպանեալ։

Կիրակի (18 Յունուար)։ առաւօտուս գնացինք ի հնքտուք Ջալուկնեցն, և է բարեկենդան Աւագաւուրց։ Երեկոյս ի Պտռեսի Տիլէկնեցն էի։

Գշի (20 Յունուար)։ յոս եղև ի քաղաքս՝ քէ մեռաւ Ջուանպաշն ի յԷրզրում։ Եւ օրս ըմբռնեալ տէրտէրքն գԴաթրիճէ վարդապետն եւ նգ ի թանուի, զի սա ի յԱրզրում քանպրանաց քուզիք բերեալ առ Մարգիս վարդապետն և ոչ տվեալ ի նոս, այլ յետոյ սորա սատ՝ տան ի նա, և նա զայն ասէ Էրզրումայ փաչային, և փաչան ուզարկեալ քուզիք առ տէրտէրսն քէ Այս ինչ մարդ է ի Պարսից հկեալ՝ և ոչ կարացի հաւանել գմա, զի ևս քուզիք ունի ընդ իւր, զդա այդր ըմբռնեալ քննեացես զրանն։

Եւ օրս քչեցին գնազարապան Մուստաֆա փաչան և գայլ փաչայս, գէմիր փաչան՝ գհին տէքիէրտարն։

Եւ օրս եկն պատրիգն Հոռոմոց Երուսազէմի հրամանաւ վէպիրին։ Եւ օրս գեկեզեցոյն մեր գանգանա-

ասան պատն վերացուցեալ մեծացուցաք, զի անդ կանգնեալ ժողովուրդն պահին ի ցրտոյն։

Սուրբ Սարգիս Եաթաք օրս (24 Յունուար) ձիւն էր գալիս. և գնացին Հայք և Հոռոմք ի սիւանն, և յետ ժամուն և նա անդ գնացի՝ մինչև եկին ի սիւանէն, և իմացեալ մեր՝ թէ Հոռոմք բազում թղթերս հանեալ ցոյց են ովեալ և մերայնոցս ոչ գոյր ասա բայց մի և Բ. և գնաս ասան ցոյց, ոչ ընդունի վէզիրն՝ թէ գասցա մայրն պիտի. և նոքա ևս մի քուղք այլ հանեալ՝ թէ յՕմարբէն առեալ եմք, և վէզիրն ասացեալ թէ Ահա՛ այսպիսի քուղք կ'ուզեմ. այլ արհամարհեալ զՀայք, չոգան ի գուբս։ Ջայս արար վէզիրն և Անասոյի գապիէաքէրին որ Գօլուլու ասի, զանգի մեք զվէզիրն ի մեր կոյս գիտացեալ անհոգացաք, այլ նոքա յառաջագոյն հրապուրեալ էին զԳօլուլուն ի գործս յայս և զվէզիրն ևս բազում գրամով։ Եւ մերայինքս գնացեալ ընդ մուֆտին և նա յօժարեալ զի տեսանիցէ, և առաքեալ քուղք առ վէզիրն թէ Ինացես և խազազացուացես զերկոսեանն. և Գօլուլուն առ մուֆտին գնացեալ և անդ ասացեալ բան ինչ թէ Հոռոմք ի ձեռս իւրեանց գայս ունին և նոցա է, և այլ ինչ. և մուֆտին յամենայն խօսիցն և բանին գպատասխանին ովեալ, ապա Ծայ։ Եւ Հոռոմքն տեսեալ զգրուներ մեծամեծացն պարգեւօք բազմօք զի լիցին ի կողմս իւրեանց, և գնացեալ առ մուֆտին, նա ոչ ովեալ նոցա մի խօսս, այլ արհամարհանօք ի բաց վարէ։ Եւ ըռէյիսն, որ Շամիլպաշէ ասի, ի մեր կողմս էր, և նա ևս ոչ առեալ զընծայս նոցա։

Եւ Գչի օրս (27 Յունուար) կրկին գնան Հոռոմք առ վէզիրն՝ թէ տացեն էմր վասն բանին. վէզիրն գնոսա ի բաց վարէ, և գայս տեսեալ նոցա՝ երկուցեալ գուցէ աւերի բանն։

Գչի (28 Յունուար). մարդ ուղարկեալ մերայնոցս

քէ Պարիչինք ընդ միմեանս հաշտելով. և բազում խօսս եղեալ ի միջի նոցա, զի առաւօտուս երկի (29 Յունուար) գայցեն նոքա ընդ մեզ հաշտիլ և ոչ եկին, այլ կրկին գնացեալ անկան ի գրունս, մինչև զամենեսեան չիննեալ եղեն, և մեզ պայս պատճառեցին քէ Բարեկենդանս եղանէ և ապա տեսցուք բանս և հաշտիմք ընդ միմեանս։ Գանգի պատրիգն նոցա յօրէ առաջ եկեալ և ընդ վէզիրին զամենայն ինչ անեալ և ապա եւ երեան քէ մատանեմք ընդ ձեզ ի դատաստան. վասն այնորիկ ի մէջ տիւանին առաջի օրն որ մտին, նա՛ համարձակ խօսէին մեծաւ բարբառով մինչև զամենայն իշխանան և գրուն կայս և զտեսաբս և զմեծամեծան ամենայն Ցաճկաց՝ քէզքեր հանեալ պարկով և գիրք բերեալ առ իւրեանս և ցոյց տան ի մէջ տեղին քէ ժամանակաւ Հայք ընդ Պարսիկս միաբանեալ են և չՑաճիկս յազքեալ ջարդելով, և այժմ ահա՛ կամին և զայս առնել. և ասեն քէ Սոցա ձեռաց քզքերն որ ասեն քէ ի քաղաւորէն է, ամենայն սուտ է և քէչպիս։ Վասն այսքան բանից արհամարհեալ Հայք այլ ոչ կարացին խօսել, գանգի ի ժամուն ոչ գոաւ օգնական և ոչ մի, և ի գուբս եկին։ Բայց Աստուած լիցի քիկունք ազօքիւք և բարեխօսութեամբ սուրբ Նախնի[նաց] մեր և հարանց սրբոց, զի չհպարտութիւնս նոցին ի գլուխս նոցին բարգնաց[է]։

Փետրուար ամիս օր կիրակի։ Վէզիրն յամենայն գիշերի ի զօր հեծեալ չուրջ գայր և քաղաւորն ընդ նմա։

Գչի (3 Փետր.). գիշերիս յանուանեալ չուկայն զմարգիք սպանեալ էին։

Եւ օրս Շէրպէքճոյ և Ապարիս երիցս տգաքն մեռան. ի գերեզմանեն գնացաք։

Եւ Դշի (4 Փետր.). քիւրէկն հանեցին։

Երկի (5 Փետր.). Մինաս վարդապետն եկաւ։

Ուրբաթի օրս (6 Փետր.) պատրիկն հոռոմաց մտաւ ընդ փաչան, տեսանել զգործս յառաջմանէ. և օրս վէ- պիրն խիչայեանց գնաց և զորս ընդ նմա՝ կապայ զգե- ցուցանելով, և ի քզքիւք եւ ի տանէ վէզիրին և ոչ գիտացաք քէ գի՞նչ էր ի քզքիւն։

Շաբաթս 7 (Փետր.) անձրև էր։

Կիրակի (8 Փետր.). գիշերիս բազում մարդիք սպանեալ էին յԱքմէչեանն։ Որ Բարեկենգան ասի մնծ, ի մզտեանցն է։ Աւուրքս և յամենայն օր վէզիրն ի չուրչ գայր և ինքէ ած հանդիպէր նոմա անդ՝ գնասին սպանանէր, և ինքէ յոյր տեղ մի ձայն եկանէր բարձր և կամ արք ոմանք ի մի տեղ հաւաքեալ՝ մը- տանէր անդ, գոմանս գանեալ և գոմանս սպանեալ և գոմանս հնարիւք կորուսանէր կամ ի ծովն ձգէր. և ի գիշերն էր չուրչ գալն նորա, և երիքայր յԱւսկի- տարն եւ յամենայն տահմանս նորա, եւ ծովեզերիս զգահվէխանէքն կործանեալ, և զորս գտանէր ի միտ տեղ եկեալ՝ սպանանէր։ Եւ յաւուրս եղեալ հարկ ի վերայ Մատաճխանն եղեալ արուեստաւորացն Տաճ- կաց, զի տացեն տուրսէք, այս է՝ զին յարդի և գոր- ւոյ, վասն պատերազմին իւրեանց. և նոքա ի մի վայր հաւաքեալ նչանաւոր արանցն և խորհուրդ արարեալ զի փակեսցեն գամենայն խանուքս և զչուխայս գա- զաքիս և ի մի վայր գումարեալ մտցեն ի քաղաքն գանկատ ի ձեռանէ նորին։ Այլ ոմանք ոչ կամեցեալ գայս՝ գտեալ զմի էմիր գոմն անուանի, գնա ուզար- կեալ առ վէզիրն քէ մենք ունիմք գիր ի քաղաքէն վասն ոչ տալոյ գայսպիսի հարկս։ Եւ նա առեալ գխէ- քիչէրիցն և գնացեալ մօտ առ վէզիրն, և գառաջինն խօսս ասացեալ վէզիրն քէ ունիք գուք գիր ի քա- գաքէն՝ տո՛ւք ինձ անպատճառ. և նա ասէ քէ Ջայն

գիր զոր առաք ի քաղաւորէն, նա՛ ամենայն քաղաքիս արուեստաւորքն միաբան ի մի վայր գումարեալ մառաք առ վէզիրն Սիսաուէչ փաշա և նա առաջի մեր անկեալ՝ տարաւ զմեզ առ քաղաւորն, և քաղաւորն նա զգիրս զայս մեզ, և այժմ երթեալ մեր ժողովեցուք զամենայն քաղաքիս արուեստաւորքն և գիտնուքպանքն, և ի մի վայր գումարեալ գայցեմք առ քեզ, և գու առաջի մեր անկեալ տանիցես առ քաղաւորն և մեք ավազին տացուք զգիրս։ Եւ զայս լըւեալ վէզիրին՝ այլ ոչ կարացեալ խօսել, քանզի խաւս այս երկեցուցաներ զնա, որպէս երբեմն արարին ընդ Մէլէկ Ահմէտ փաշային զայս։ Եւ ասէ վէզիրն ընդ նա. Գնացէ՛ք, լուացէ՛ք, մի՛ տացէք զհարկ որպէս յառաջագոյն ոչ տայիք։

Եւ յետ բանիցս Հայք երթեալ եչիս (12 Փետր.) պահոցս քէ Շաաթ է այս հարկ ի վերայ մեր, զի յայսմ ամի Ծ քիւրէկճի յաւել էր։ Եւ նա ասէ՝ Տվէ՛ք ԲՃ. և սոքա ասեն՝ Շաաթ է այդ այլ ևս, և վէզիրն ասէ. ԲՃՇ տվէք. գարձեալ գոլեն ի մի քերան քէ Ոչ կարեմք. և նա մեծաւ սաստիւ հատեալ զբանն քէ ԳՃ տվէք. և ի նոցանէ քանզի բարկացեալ էր՝ նա հրամանն քէ Գնացեալ ԳՃ քիւրէկճի տվէք։ Ամօքալից գառնային, եւ զԲՃ–ին Բ–ական Ռ ըստակ տվին՝ քէ մարդ գտէք. յորում աւուրքս յամենայն եկեղեցի կատար արարեալ բաժանմամբ, և տվազն յամենայն ամի յայսմ ամի Գ երեսս և ամենայն ազգ այսպիսի ի մեծի վտանգի կայր։

Զչի լուս (13 Փետր.) ի ժամ էաք։ Ուրբաթ երեկոյիս Տեառնընդառաջ եղև։

Շաբաթի օրս (14 Փետր.) կիրակի և տօն տէրունի։

Եւ յոր Ուրբաթիս (13 Փետր.) անցեալ վէզիրին ամենայն մեծամեծօքն ի Ղալաթիա և քահրիր[1]) առ-

1) քահրիլ։

Նէր և զոսնա զամենայն Տանկաց ի խառնա կապէր(*). բայց ամենայն արք սեզոյն ի մի վայր հաւաքեալ եւ լինի ի յոսին քէ ՈՀ քազուամբ քեզ զայս առնել, քանզի ոչ երբեք եղեալ է այսպիսի ինչ զոր դուք առնես։ Զայս ասացեալ երես առ երես առ վէպիրն, և նա գարձեալ յարկս իւր բարկութեամբ մնծաւ։

Եւ այս եկն սային Ներսասպէմայ հանգերձ քզքիւք ի Վարդապետէն (Եզիազար)։ Շաբաթ օրս Տեառնընդառաջին։

Եւ աւուրքս վէպիրն մարդ եզ ի Ղալաքիա քէֆքիչ առնել՝ քէ ո՞յք կան էշխիա կամ հաշարի ի սպահանն կամ յէնկիչէրացն. սակս բան ինչ պատճառելով և բերէին զնոսա առ քէֆքիչ առնողն հանգերձ իւրեանց իմամովն և մէզինովն, և զոսան ևս գրէին քէ ուներն, և վկայս կացուցանէին՝ քէ Ի՞նչպէս գիտես զոսա, և նոքա զյուսան իւրեանց ի վեր առնէին անլուռ, իբր քէ Զգիտեմ, և նոքա վերացուցանէին զնոսա և առնէին առ վէպիրն, և նա զոսանս ի ծով արկանէր ի գիշերին և զոսանս ի նաւս պատերազմին գնէր։

Այս եղև մինչև Բշխա. և յոչգտանէ Աստուծոյ անցեալ լինի քազաւորն ի սահմանացն այնմ, և արք երևելիք միախորհուրդ լեալ՝ առն արզուհալ քազաւորին մնծ ազազակաւ՝ պատմեալ զիրան ամենայն քէ Ստւտ ինչ պատճառաւ զքազուամս ծովահեզձ[1]) արար և զքազուամս ի նաւսն եզ պատերազմի և զեռ ևս զորձէ զայս. ճար ի քննէ և ոչ ումեքէ։ Եւ քազաւորն մնծաւ առատիւ հրամայէ[2]) զայն վերացնել և զքէֆքիչ առնողան հալածել. մազապուրծ փախուցեալք

1) ծվզզց. 2) հրամէ.

(*) Լուս. նքէ զայն ի գլուխ հանցէ՝ յայս կողմս ևս անցանելոց է և զնոյն առնիցէ ամենայն տեառն։

գերծան յայնմ պատուհասէ. և գայր լըսեալ վէպիրն ի լուռ ուզև յայնմ օրէ։

Կիրակի Քէոգրոսի (15 Փետր.)։

Դշխո[1]) և Երկս (18 և 19 Փետր.) պատասխանի գրեցի, ոչ գնալով ի խանութ, քզքիզն Վարդապետին (Եզիազար), որ Երկի օրս գնաց սային։

Գուրսացիք քուէք ուղարկեցին քաղաքացոցս Զշի օրս (20 Փետր.) քէ Մուշնեցին ատա կամի գալ, գի՞նչ ասէք։

Կիրակի Ածառակի (22 Փետր.). ի մօտ Գարբիէլ վարդապետն գնացի, և բազում խոսս եղեալ ի միջի մեր և բազում խնգրուածովք հայցեաց քէ Զի և դուք մի ճար գտեալ գիս հանիցէք ատոր։

Եւ Բշի օրս (23 Փետր.) Գուրսացոց քզքին պատասխանի գրեցի և վասն Մուշնեցուն։

Եւ աւուրքս վէպիրն քէ որչափ գոյ կայր չէնկոյ՝ գամեհեսեան ի քին տվաւ, բայց միայն ձէվահիր գոլին պրծաւ յառաջագոյն փախչելովը, այլ գամեհեսեան որ եգիտ, գոյ գոյ գնաստ ի քին ետուր։ Բշի օրս զքուէն հանեցին քագաւորին, իբր քէ ուզեցաւ գնալն ցամաքաւ ի պատերազմ։

Եւ երեկոյիս Երուսազէմայ Ստեփանոսն եկաւ հանդերձ քզքիւք. և ի մէջ քզքիցն այս էր քահրիր, գի գմի գուռ Մինգեանն Գրիգոսոսի առեալ և ի վերայ նորին պատարագ արարեալ և իւր կանքեզ լուցեալ անդ, և գանդ Հապաչիցն գամենայն և գկանքեզս նոցին գամենայն առեալ է և տիրեալ է Եզիազար վարդապետն մեծաւ պատասանաւ և բազում ամբոխիւ Ղազայ փաչայիւն և Երուսազէմայ փաչայիւն և մուֆտիւն՝ Հիւսէմզատէիւն եւ այլ քաղաքի արամբքն[2]), ատոր առեալ խէքիչէրիֆովը ձեռամբ Գոյնուէկրի վէզիրին։

1) Զշիս. 2) արամբն.

Դ.ի (25 Փետր.). հիւանդացայ փոքր ինչ ցաւի։

Եւ.ի (26 Փետր.). երեկոյին զքուռքն Մինաս վարդապետին գրեցի հատուածագրութեամբ, զառաջի ուղեալ զքեման կրկին նա տիրեցէ։ Եւ առաւօտուս եկ և զնաց աչակերտն իւր։ Եւ ուտեցաք էտրէնու Յհան եպիսկոպոսն եկ ատա զքեմերն իւր հատուատեալ։

Եւ օր Զ.ին (27 Փետր.) ի նաւ եկեալ ի ճէզայիր, և մատն առ քագաւորն քէ Ընդ ձեզ եմք մինչև ի մահ, զի ահա՛ բերաք զատն ձեր ի նաւ, զի՝ն առ Մախըչն պահելով և ի՝ն առ մեզ բերելով ի Պազազն, որպէս հրամայես այնպէս առնիցուք՝ գալով ընդ ձեզ ի պատերազմ. քշնամի քո՝ է՛ մեզ քշնամի և բարեկամ[1]) քո՝ է՛ մեզ բարեկամ. և զոր հրամայեալ ես քէ Այսմ տարւոյ Մարայ խապնան ձեզ լիցի ի պէտս խարճի՝ զայդ ոչ արասցուք և ոչ առնիցուք մի ըստակ, այլ զկնանք քագաւորին հայցեմք յԱստուծոյ, և զխապնան Մարայ գաբձուցաք ընդ որ եկեալն էր. այլ զինչ հրամայես՝ պատրաստ եմք։ Եւ ուտեցաք հացն կրկին սակաւանայր եւ հազիւ գոռանէր զի ոչ գոյր նաւ ցորենոյ, զի ծանր ձմեռ արար սակաւ տակաւ, և որ ցորեան գտանէր՝ հացածախքն էր ըստակ առնէին զքրլակն և ընդ նմին գարի խառնեալ ապա հաց առնէին։ Եւ ուտեցաք պատրաստուքիւն տեսանէին պատերազմի, վէգիրն յամենայն ուտեր ի քէբխանան գնալով։ Եւ գիր եզև ենկլիչէրացն զի երթիցեն ի պատերազմ. և որոյ գոլիքն քաչին արաբեալ զի ի չուրջ եկեսցեն, որպէս զի ոք չարուքիւն ոչ առնիցէ կամ հաշարուքիւն։

Եւ օրս ի քագաւորէն կրկին հասեալ եզև քուքուն, զոր յանցս գնացից քագաւորին տեսեալ էր զոճն ի խմել։ Եւ ի վերայ բանիս վէգիրն ի սոյն յա-

1) բրկմք.

ունլաւ վրէժխնդիր լինել քուքունիս, զի յորմէ հետէ եզեալ էր վէպիր՝ ոչ արար եասախ, այլ ի քաղաւորէն եզև յառաջնուէն և կրկին եզև այժմ ի քաղաւորէն և ինքն վրէժխնդիր եզև և զայր մարդ եզ ի կերպ կանանց, զոր երքեալ ի տուն մտանէին, գուցէ գտանիցեն խմոզ միսին՝ կալցեն զնոսա, զոր ի նշանաւոր արանց ըստուգեալ իմացաք զառաջինն և զվերջինս, զոր այս առնեն այժմ ի կերպ կանանց չուրջ գալով։ Եւ զայր մարդ ի կերպ կանանց, զի մտցեն ի տուն՝ քէ զի՛նչ խօսին արք տանն և կանայք նոցա, զոր իմացեալ զայս բան ամենայն քաղաքիս՝ ի լուռ լեալ ահիւ ոչ խօսէին յամենայն բան և ոչ մի։

Կիրակի օր ամիս Մարտի։

Գշի օրս (3 Մ-ին) առաւօտու եղեն[1]) նաւքն պատերազմի Ցահկաց էն կատր։ Եւ յերէկի օրս Բշի ըզ-Յանեի Մէֆէրն ըմբռնեալ վէպիրին պատճառելով քէ ի խանն գուք բազում ոճիրս գործէք արծաթի եւ զուռուշի. զզուռուշն կորիլով պակասեցուցանէք. կալաւ զնա և եզ ի բանտի։ Եւ զորս գտանէին ի յայս գործ, որք զուռուշ լման առնէին և պակաս տային, ըմբռնէին և տանէին առ վէպիրն։ Եւ քամին, որ էր բազում օր ի պորնազ, յայսմ աւուր եզև լռտոս, եւ նաւքն ի կղզիքն օքնցան[2])։

Եւ առաւօտուս Դշի (4 Մ-ին) գնացին և եզև սառն և ցուրտ՝ ձիւն գալով և երբեմն երբեմն արգիլէր և չոր ցուրտ լինէր։

Եւ Եշի (5 Մ-ին) գնանէին փրկեաց վէպիրն։

Ուրբաթ օրս (6 Մ-ին) լուսինն նոր էր և էր ցուրտ աւուրքս։

Եւ Շաբաթի օրս (7 Մ-ին) ումանք ի մէնջ մտին

1) եղ։ 2) օգնցան։

առ սէֆտէբտարն վասն փրկչոյ վարդապետին (Փարբրիէլ), և նա ասէ քէ Հարցանեմ առ վէզիրն և ապա փրկեմ։ Ի գիշերին, որ կիրակի լուսանայր, յանուանն սահմանս քաղաքիս մի մարդ ձգեալ՝ սպանելով գլխատեալ։

Կիրակի Ը-ին ի մօտ Փարբրիէլ վարդապետն գնաց, եւ երեկոյին բացաւ զրն մինչ ի կէս գիշերս և առաւօտուս կրկին ցուրտ եղև, որպէս յառաջին օրերքն։ Վասլէն քուզքն ևկ կիրակին, և օրս հանեցին զվարդապետն ի բանտէն։

Դշիս (10 Մ-բբ) վէզիրն ամենայն մեծամեծօքն զվալիտէ խանն փակեաց և համառօտ ի ներս արոնել քէ գոցէ ըստակ պալպ։

Դշիս (11 Մ-բբ) զքզքերն մօհրեցին գեղից հասկի Ջաւակիս, և զՀան պարոնտիրին ևս։

Երի օրս (12 Մ-բբ) զալպազան հայ մի զալաքացի կախեցին ի Փարմազափուն։ Երեկոյիս զգեզին խաչարն առաք՝ քէ մահ գոյ։ Եւ աւուրքս զՄաթփանոսն ուզարկեցին յերուսազէմ։

Զշի (13 Մ-բբ) մեր գրացի Փափազօղլին մեռաւ։

Կիրակի (15 Մ-բբ)։

Բշի (16 Մ-բբ) կրկին Հոռոմքն մտեալ ի վէզիրն վասն երուսազէմայ քէ Ահա՛ Հայք գնացեալ անդ՝ առեալ են. և կրկին վէզիրն հրամայէ քէ Ելմը գրեսցեն քէ լիցի Հոռոմոց։

Շաբաթա (21 Մ-բբ) ի մէջ տխանին յամեցին և մուշավէրէ առնէին վասն Հոռոմի քզքին. և վէզիրն մտեալ ի քաղաւորն քախչիս առնել, եւ քաղաւորն մեծաւ սաստամբ ասէ քէ Ազգաւ ջնջեսցի։ Եւ յետ տխանին վէզիրն ձայնեալ զպատրիգն Հոռոմոց քաղաքին, և հարցեալ ընդ նա քէ կնիքս քո՞յ է. և նա ասացեալ քէ Իմ է. և ապա բացեալ զքուզքն քէ Այս ի՞նչ խայինութիւն է զոր առեալ ես։ Քանզի առ

ուղարկեալ քուզք առ Մօսկօֆ և առ Պուզուան քէ Ահա՛ Տաճիկքս այսպէս նուաստութիւն ունին և կամին գալ ի վերայ ձեր պատերազմ, պատրաստ կալլիք և զէն ի միջոյ ձերմէ վերուցէ՛ք, և ամենքեանդ մի չինելով՝ հեչա լինիցի ասա ի վայր գալ, և այլ բան։ Եւ գայս քուզք գտեալ ասցին՝ երեք օրս առաջի իւր զէզիրն, և նա երթալ այն ճոխութեամբ գնացեալ, որպէս օրէն էր նորա և ուրախութեամբ, որպէսզի պատկեսցէ և պարգեւս բնչ տացէ նմա բարեւքեան՝ ըստ առաջին բանիցն։ Եւ զէզիրն յառաջ գնելոքն նմին ցուցեալ քէ Ո՞յ է այս. և նա ասէ քէ Իմ է. և ցուցանէ անդ մեծամեծաց և իշխանացն զուզարքին, և տայ ի ձեռս սուպաշուն՝ տանել ի բանակս մահմադարտացն։ Եւ ի մօտ երեկոյին գոն զժամն յառաջ քան մինքն՝ առնուն բերեալ սուպաշուն և հասատպաշուն մեծաւ սաստմամբ ի բանակէն, և մուննեսիկն առաջի նորա աղաչական զնայր քէ Թագաւորին խայրնուքիւն առնոցին պատիժն այս է և լրտես լինոցին պատուհասն այս է, մինչ ի տեղի կախաղանին։ Ի մէջ փողոցին[1]) և ի մէջ շուկայիցն անցեալ, տարեալ ձեռն ի կապ և չուան ի պարանոցն և ի գլուխն[2]) վեզարն իւր, նոյն կերպիւն և հանդերձիւն և մուշտակաւն և վերարուն բերեալ ի սահմանս մինչ քաղաքիս որ ասի Պարմազափու՝ կախեցին, և աչխարհս ամենայն ի տեսս նորա գնացին քէ Պատրիարգն[3]) Հռոմոց լրտեսութիւնն արարեալ և ատ են կախեալ։ Եւ ցառաւօտէ քաց էր օրս, և երեկոյիս որ հինգշաբի լուսանայր (22 մարտ) ամպ եղեւ և անձրեւ, մերքք քացվէր և մերքք ձիւն գայր տառն քամով։ Եւ յետ կէս աւուրս հինալ գահիճն զպատրիարգին կախելոյ զհանդերձն զամենայն առեալ ի վերայէն և մերկացուցեալ լոկ՝

1) փողոցն. 2) գլուխն. 3) պատրիարգն.

քաղաքը մխայն վասն ամենքին չվաթխան և զգուակն իւր վնզաբաւն, որպէսզի տեսողացն յայտնի լինի քէ ա՛յն է ի կախազանին։ Եւ օրս էր Շապկապարզ եւ պալատաս Տեառն մերոյ Յիսուսոյ։

Բչխս (23 Մարտ). և աւուրքս որոնէին և գմինժամինժս Հոռոմոց եւ զպատրիկն եւս Երուսազէմայ, զի վախան յոմէ այս գործեցաւ, վասն զի համախոհութ են արարեալ զրանս։ Եւ օր Բչխս, քանզի Գ օր նզև ի կախազանին, հրամայ տայ վէզիրն աստկաբար զի զպատրիկարզի մարմինն առցեն ի վայր և յազգաց նոցին ոչ ոք մի մօտեցցի[1]) անդ կամ երևեցցի, այլ չորսքսանքին այնմ տահմանին տայ առնել զնա ի վայր, եւ եղին ի վերայ համալլի եւ տարեալ ի Ղումզափուն, արկեալ ի ծովն և չուան կապեալ ի վարտիցն քաչէին զնա նաւավարքն[2]) մինչև ի մէջս ծովուն, և քար կապեալ ի պարանոցն ընկղմեցին ի խորս ծովուն։ Եւ աւուրքս վէզիրն յամենայն տեղիս մարդ եղ զի զփախուցեալ Հոռոմքն գտցէ, և զոմանս որ եգիտ՝ եղ ի քանոս մահապարտաց, և զոմանս եգիտ ի ծառայից փախուցելոցն և անդ եղ. և մուհտուկ ձայնեալ ի մէջ չուկայիցն եթէ Հայ եղողքն զփակեզս իւրեանց խառ կապեցեալ որպէս և են, և Հոռոմքն՝ կապուտ։ Եւ էին Հոռոմք յահ և ի գողումն ամենայն ազգաւն իւրեանց՝ առակացեալ, կաթեցեալ գուցէ զամենայն ազգս ի սուր մաշեացն, և ոչ երանէին յերեսս մարդոյ, և ի նշանաւոր արանց նոցա խափանեալ էին ի տունս իւրեանց և ոչ գիտէին զկնս իրացն իմանալ՝ քէ գի՛նչ լինիցի. և ի քերանս ամենեցուն այս էր խօսք՝ եթէ ի Զատկէ կիրակիս զրանտարզեալ Հոռոման կախելոց են, զի յոյժ ազհատեցաւ անուն և տարածեցաւ ի տէրութիւնս և յիշխանութիւնս Տաճկաց և յամենայն քա-

1) մօտեցէ։ 2) նաւարարքն։

գաւորութիւնս քէ. Ապգն Հոռոմոց գայս ինչ գործեալ են։

Թվին ՌՃՋ Մարտի ԻԹ Զատիկ եւ Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Եկեղեցիս մեր էաք. անձրեւ էր մեղմագոյն և գերեզմի աստուածն կարգացի։

Եւ Բշխս (30 Մ–ր) եւս ոչ էր բաց և անձրեւ էր և ոչ ոք գնաց ի գերեզմանեն։

Դշի օրս Ապրիլ ամիս։ Երեկոյիս վանահայկանքն արեւելեան պատիւ արարին Աստուածատուր վարդապետին. ի տեղն էաք երեկոյիս։

Երի օրս (2 Ապրիլ) կրկին Տաճկուանք ի նաւ ուզարկեցին յօգնականութիւն գնացելոցն։

Ուրբաթս (3 Ապրիլ) լուսին նոր էր, որ ըստ բանի Տաճկաց Ըռէճէպ ասի, առաջի նամազ։ Եւ աւուրքս վէզիրն ի պալատ քաղաւորին. որք կային յառաջակայք քաղաւորին ի Զ արքն ի դուրս հանել եւս անարգանօք և ոչ պատուով որպէս օրէն էր, և ճանապարհ նոցա պատիւ էր մեծութեան և իշխանութեան, սակս վասն բանի Հոռոմոցն՝ քէ նոքա վասն նոցա բան են խօսեցեալ քէ Զուր արար վէզիրն գայն գործ, և պատրիարգութիւն Հոռոմոցն այնպէս ամայի ձեաց մինչև ցայժմ և ոչ ոք ուզին յաքոռն։

Եւ աւուրքս հացածախքն կորնկ խառնեալ ի ցորեանն՝ ապա հաց հանէին, գի և գարին եւս ի կ ըստակն էլ, գի ցորեան ոչ ուներ վասն հոգմոցն, որք ելեալ հոգւոյն ոչ երեր զցորեանն ի սահմանաց Սեաւ Ծովէն։

Կիրակի Ե–իս կարմիր և նոր անուանի։ Օրս եկին ի գերեզմանեն։

Բշխս (6 Ապրիլ) քեռիս եկաւ ի գիւղէն։ Եւ Բշխս գմուղքասիպն փոխեաց և եղ հին մեծ ապա մի, որոյ անուն Շապան ապա ասի։

Սակաւ գտանէր հացն և միայն ի փուռան վաղէին ամբոխն քաղաքիս և լինէր ի վերայ հացին ազմուկ եւ կռիւ՝ ի վերայ միմեանց յարձակեալք եւ հացա- ծախքն ի բռնաւորաց մարդ եղեալ զի նոքա ծախես- ցեն անդ նատեալ ի փուռն մինչեւ յերեքշաբաթիս (7 Ապրիլ)(*). և պակասեաց չափ հացին մինչև ի տրամս Կ կոբնկով։ Եւ ոչ քէ միայն հացն այսպէս եղև, այլ և ի միւս կոզմի ծովէն ոչ ևկն նաւ և ոչ մի, որպէս օրէնն էր հանապազ գալ ի Մարսէյ և յայլ տահմանացն՝ լցեալ զքաղաքս ամենայն բարութեամբ. այլ ոչ ևկն յաշնանէն մինչև ցայժմ, որ բրինձն ՓԸ ըստակ եղև օխան, և յահէ ծառանկին եւս միրգ այլ ոչ ևկն յիշմիր- րուս, և ի խիստ ձմեռոյս և ոչխարքն ջարդեալ ոչ ապ- րեցան ի գուբսն ցրտոյս, քանզի ասացին՝ քէ ի կոզմս Հռոմայ տան ձիւ օր ոչ է հալեալ ձիւնն. և ի քա- զաքս եղեւ մի օխա մսին ԻՋ ըստակ եւ ձկունք եւս ծովէն հատեալ էին և ոչ ելանէր մի ձուկ, այլ միայն ի յաշնանէն մինչև ցայժմ ա՛յն չատ ելանէր յամե- նայն աւուրս, որոյ անունն քալամիդ ասի, և ի մէջ քաղաքիս կանայն եւս այրեցաւ ի ցրտոյ յամենայն պարտէզս և պտաստանս։ Եւ որն եւս ոչ քանայր գլոյս իւր, այլ հանապազ պազ եւ մուք, որ եւ ծառ մի եւս ոչ բացին պտերգս կամ պտաս, այլ այժմ սկսաւ փոքր ինչ նշմարել ուսին պտաս իւր, որ Ապրիլիս է էր։

Եւ Դշի (8 Ապրիլ) առաւօտս փոքր ինչ հաց ցրուե- ցին յամենայն տահմանս հացաժախքն և կրկին բար- ձաւ։ Բայց Երկս (9 Ապրիլ) սակաւ մի գիմացաւ շնոր- հօք ոգորմութեամբ Աստուծոյ Ե Զ նաւ գալով ցորենոյ և բռնաւորք գհացն ձիւ որամ արա- րին։

(*) Լատ. Դշի Աւետիք Աստուածածնի։

Եւ Ջշիս (10 Ապրիլ) իւք նամակ էր։ Դէմ անկաւ հացն և Բ–նոց արարքին գՀաց ամենեցուն Բշմի տրամ։ Եւ օրս ի փուռն գնացաք և հիսապ արարին։

Եւ Շաբաթ օրս (11 Ապրիլ) տիւան ոչ արարին վասն հիւանդանալոյ վէգիրին։ Եւ աւուրքս գմեծ էֆէնտին մանգուլ արարին և ելին ի տեղի նորին զորդի Աբգռահիմին։

Եւ Կիրակիս (12 Ապրիլ) Աչխարհամատրանի. Տէր Աստուածատուրն ի մերս էր և տարայ գնա ի փուռն և անտի ի իսանն ուղևորեցի։

Եւ Երկիս (16 Ապրիլ) գնաց Տէր Աստուածատուրն Թոխաթցի և ընդ նմին չիսկէլէն իմայ։ Եւ օրս գնայր աւուրքս էմինին Տանկաց որ ի Բնապէ՝ անցեալ չՄուսկիւատրն մեծաւ փառօք որպէս օրէն էր։

Եւ Ջշիս (17 Ապրիլ) ժողով արար Աստուածատուր վարդապետն (Ինէէ)։

Շաբաթս (18 Ապրիլ) տիւան եղեւ։

Կիրակի ԺԹ–իս ի Ղալաթա գնացաք ի գերեզմանեն, և անտի՝ ի Մահտեսի Կիրակոսենց ի տեսանել գնա, զի հիւանդացեալ էր յաչեմ չարաթու. և եկեալ յեկեղեցի Սուրբ Լուսաւորչի ի վարդապետի (Աստուածատուր) մօտն, զի անդ ևս գնացել էր բարով Ճաշ առնել։

Բշի (20 Ապրիլ) գնաց վարդապետն ի չՄուսկիւատրն։ Օրերքս Հօտացի եպիսկոպոս մի Հռոմոց էառ պատարիզգուքինն ինքնագլուխ, ոչ կամաւ իշխանացն ազգին իւր և ոչ ևս եպիսկոպոսաք նստեալ յաթոռն, որպէս օրէն էր նոցա, այլ բռնութեամբ՝ տվեալ բազում դրամս վէգիրին և նստեալ։

Առաւօտուս կռվեցան Տէրտէրն իմ և Հսիլի Քոռն։ Օրս Հոգևորտէրն (Քոռոս) ի Սուրբ Նիկողոս եկն նաւով ի Պալատէ և հիւանդ էր։

Դշի օրս (22 Ապրիլ) գնացաք ի չՄուսկիւատրն մօտ ի վարդապետն և անդ կացեալ մեր, եկին չտմենայն

*հոգմանց և նկնդեցեաց իշխանաք և երիցունք և երկբպագեալ գարձան ի տեզին իւրեանց։ Եւ երեկոյին գնացաք յնկնդեցին ընդ նմա, և նա ասացեալ խրատ աւրհնեաց զժողովուրդն տեզոյն և քնակչացն և երեալ գնաց յետ ժամուն ընդ տանն յոր նստեալ էր վարդապետան՝ ի տուն մեռեալ քհնեային եւ զհացն երեկոյին կերաք ընդ նմա եւ ասացաք զնկնեցէի ժամն եւ գնացաք ի ժամն հանգերձ Ճաչատուր եւ կիրակոս եւ Ղազար վարդապետաքն, անդ ննջեցաք։ Եւ ի ժամ ժամու երեալ գնացաք անդ եւ արարաք զժամն ընդ նմա, և յետ ժամուն ընդ արշալուսն (23 Ապրիլ) բարձեալ գնաց եւ զՂորիս նոցա երեալ գնացաք ուղեւորել գէմ ի չայիրն մեծ, եւ զի անձրեւ էր օրս՝ ի հանապարհին աւրհնեաց զմեզ եւ ուրոյն ուրոյն մատուցաք համբոյր աչքին, եւ պատուիրեաց քան ինչ քէ Ջճչմարտախօսութիւնն մի՛ հատուցանէք ի ձեզանէ և զՄուրթ Տանն քիկունք լինելն եւ գնորին գայրէքն քաշել։ Եւ երկրպագեալ մեր ասացաք զԱմէնն։ Եւ գարձեալ ի ծովեզրն գտաք նաւ մի պատրաստական եւ մտաք անդ, ընդ որս էր Հարապատն իմ ընդ իս[1]) եւ Տէր Սիմէոնն եւ կէտուկ Տէր Ծովանէսն եւ Շահինն եւ Տէր Վարդանն եւ Մզտեսի Դաւիթն, նաւարկեալ հասաք ի գէմ քաղաքին Բիւզանդոյ՝ ի կողմն հիւսիսոյ[2]), զի հոգմն ընդ մեր էր, որ այժմ ասի Թօփխանէ։ Եւ գնացաք ընդ Հարապատն իմ ի ժամն՝ տեսանել զՄահտեսի Կիրակոսն, զի անդ բերեալ էին վասն բժշկութեանն։ Եւ գնացաք այլ յառաջ և նստաք ի տեզի մի յեզր ծովուն հացկերոյթ արարեալ ընդ նոսա որ ընդ մեզն էին։ Եւ գայլն[3]) նաւքն ցորնոյն ընդ ծովէն Ռուսաց՝ ընդ գէմ մեր անցանէին[4]) մտեալ ի ծովն Բիւզանդիոյ եւ Կոստնդոսի. եւ եղեւ բազում

1) ընդ իմ. 2) հիւսոյ. 3) գայր. 4) անցանէր.

ուրախութիւն քաղաքս ամենայն վասն նաւիցն եկելոց, զի եկն մինչեւ ցօրս ի կիրակէն էր եւ կամ ի նաւ ցորենոյ. եւ անդ յորս նստեալ էաք Գ ժամ, ի նաւ համարեցաւ առաջի մեր և զի անդրև էր։

Եւ ելի (23 Ապրէլ) ասի և Քարէլլէզ տաճկի բառով, զոր յիշատակ է Սրբոյն Գէորգայ զօրավարին։

Ուրբաթ (24 Ապրէլ). Քաղաւորն գուրս ել ի նամագ։

Շաբաթ օրս (25 Ապրէլ) տէֆտէրտարն մարդ ուղարկեալ աստ եւ անդ քէ զՀայոց պատուականքն ըմբռնեալ բերջիք աստ. և գտեալ սրտանցն զԾարուքիւն Ջէլէպին եւ զՀաճի Աբտուլան եւ զՊախտարն Մուրթ Գէորգայ՝ տարեալ ի բանտ եդին ի տան Պաշպախիզուլէ, եւ պահանջէ զդրամս մինչին քէ Դուք այսքան տարի պատրիարգ չէք եղեալ։ Այս ոչ ի տէֆտէրտարէն եղեւ այլ ի վէզիրէն։

Կիրակի ԻԶ–ի օրս զկիրակոսի տղան կնքեցաք, եւ Մզաեսին մեր հիւանդ էր։

Գչի (28 Ապրէլ) առաւօտուս ապա հանեցին զարբան ի բանտէն և պահանջեն զդրամն անյապաղ ժի զուտուչ։

Ճաւուրս յայսոսիկ եկին գեսպանք յՆգիպտոսէ առ քաղաւորն և բերեալ զիր հաւանութեան և ազատչանաց՝ եքէ տացէ կրկին իւրեանց գատաւոր մեծ զՄունգարիզատէն, զի գնացեալ զգին մեռանէր էր անդ, որ յետ նորա նստաւ. բայց ոչ քոզին զնա որ փոխեցինն, այլ ասացին իշխանք և տեարք ամրոցացն եքէ Ահա՛ ջուր և հաց և առիկ ի մերմէս լիցի, նիստ աստ և մի՛ երթիցես, և նա նստի։ Եւ յետ աւուրց[ք] և զգին մեռանի և ապա առ[աքեն] գեսպան աստ և կրկին առնեն զնա մոլլա։

Եւ Գչի (29 Ապրէլ) ի լուսանալ առաւօտուս ի պահու ժամուն զոր Փառք ի բարձունս ասէաք, աւան-

գնաց Քորս կաքողիկոսն գՀոգին իւր առ Աստուած գուարթ երեսաք։ Եւ ի հինգերորդ պահու ցերեկիս Մարտիրոս վարդապետն եկն յԸրուսաղէմայ, և մեր չնալ ի Սուրբ Նիկողոս մատ ի վաղջանեալն՝ ոչ կարացաք գնալ ընդ առաջ նորա, այլ ի քահանայիցն որ անդն կային՝ յղեցաք առ նա զի եկեսցէ առ մեզ, և նոյն ժամայն եկն։ Եւ Քաչատուր վարդապետն և Քազէոս[1]) եպիսկոպոսն և Ղազար վարդապետն եկեալ ժողովեցան ի քազուճն երանելոյն. և ի հասարակել աւուրն սկսաք պաշտել գկարգն մինչ ի մուտս արեւուն, տանելով գնա ի մէջ եկեղեցւոյն. և գիշերն անդ քողեալ պահէին գնա հաբեզայք նորին և աշակերտքն։

Եւ ի հասարակել գիշերոյն (30 Ապրիլ) եկեալ գնացաք յեկեղեցին և սաղ գսաղմոսն և աւրհնեցաք գժամն, եւ Դ քահանայք յաջմէ եւ յահեկէ գսուրբ Աւետարանն սկսան կարդալ[2]) մինչ ի լրումն ժամին, և Տէր Մարկոս կրօնաւոր նորին սրբոյ գպատարագն փըրկական. և յետ պատարագին գգեստաւորեալ ամենեքեան քահանայք մոմեղինօք և խնկօք և օծին. և ապա եկ Մարտիրոս վարդապետն ծանուցանել գպէտսուրբ Հօրն վաղջանելոյ՝ սակաւ մնչ, զի տարաժամ մեցաւ։ Եւ ապա գայլ կարգն կատարեալ պատուով. և ապա վարդապետքն բարձին գգին մինչ ի գուռս եկեղեցւոյն, և ապա հրամայեալ քահանայիցն զի բարձցեն՝ և բարձին. և մեք[3]) յաջմէ և յահեկէ ասէաք գերգս շարականաց մինչ ի կամարն Սրբոյն Գէորգայ։ Եւ ոչ գոք քողին մատիլ ի գագաթն յաչխարհականաց, այլ քահանայից միայն, վասն զի ամենեքեան անդ ժողովեալ էին ի պատիւ քաղման երանելոյն։ Եւ իբրեւ մերձ եղաք ի կամարն Սրբոյն Գէորգայ, եկին յա-

[1]) Քաքէոս. [2]) կարդան. [3]) մեք.

կեղեցոյն քահանայք խնկօք և լապտերօք առաջի վարդ-
ջանեալ առնէր Հօրն, և տարաք յեկեղեցին, և անդ
արարեալ հանգիստ՝ և ապա ելաք յեկեղեցւոյն և գնա-
ցաք յառաջ ի վերնակամարն եկեղեցոյն, որ ասի Փառք
Ամենակալին, և անդ ևս արարեալ զհանգիստան, և
գէմ եղեալ մեր անցաք զքաղաքացին ու ի քաղաքէն
ելեալ ի գերեզմաններն մատաք։ Ու յայնժամ քահանա-
յիցն ի վերայ գլխոցն բարձեալ զգին մինչ ի հանգիստ
նմին, որ և եղաք սաղմոսիւք և աւրհնութեամբ և
երգօք հոգևորօք և մեծ ամբոխիւք յելելոցն անդ ա-
մենայն քաղաքին ի պատիւ քաղմանն երջանկաչնորհ
առն, ի մէջ երկոցունց գերեզմանացն՝ իշխանին մեծի
որում անուն էր Երեմիա յԱմիւք քաղաքէ, և վար-
պապետին Յհաննու Եգեսացոյ. որ և չիշատակ նոցին
աւրհնութեամբ եղիցի և աղօթիւք նոցին Տէր Քրիս-
տոս մեզ ողորմեացի։ Ու գարձաք ի վանս Սրբոյն Գէ-
որգեայ անդ արարեալ պատարաւտութիւն ճաշին, և
նստաք ի գարպաս Եղիազար վարդապետին, զոր նա
ի վաղոյ չինեալ էր ի պատիւ գալստեան Փիլիպպոս
կաթողիկոսին, հանդերձ ամենայն ժողովրդօք, քա-
հանայիւք և վարդապետօք, և նստեալ մեր առաջի
վարդապետացն՝ կերաք և յագեցաք ամենեքեան և
բարձաք զնչխարս կաւորոցն բաշխելով կարօտելոցն,
և ասացաք անդ ևս զերգս շարականացն խնկօք և
մոմեղինօք և գոհացաք և լիաք ի ծովեզրն ի Գրանէն
(գ-ջ-գ) մինչ ի Դուռն Նոր։ Ու գնացաք յԱստուածա-
ծին ընդ վարդապետին Մարտիրոսի, և կացեալ անդ
և երաց զքրքիներն քերեալ և գնաց մատ առ իշխանն
Ռուհիճան, և մեր եկեալ ի տեղիս մեր։ Ու երեկոյիս
առ Պատեհն կացաք, զի հիւանդ էր։ Ու յամենայն
եկեղեցիս երեկոյիս հրամանն եղեալ ի վարդապետացն
զի Ամբիծք ասասցեն։

Եւ առաւօտուս մուտ Մայիսի, որ օր Ուրբաթ։ Օրս կրկին փոխեց վէզիրն զպատրիկն Հռոմոց և առնալ այլ ևս քազում փող և զմիւսն ևս արար պատրիկ։

Շաբաթի օրս (2 Մ–յ–) և ոչ տիւան եղև, զի հիւանդ է։ Երեկոյիս փոան տղաքն եկին ի տեսանել զՄզտսեին։

Կիրակի Գ–իս։ Օրս լուսինն նոր էր և քոտ քաոի Տանկաց Եապան ասի։ Օրս էֆէնտին մեծ զպազպրպաչին մեծաւ բարկութեամբ ի վար առնալ գանէ սրամբք իւրով, և նա քանզի եէնկիչէրի էր՝ գնացեալ առ տեարս իւր և ընկերակիցքն հանդերձ գնդին իբնանց և ի ծածուկս քազում ազմուկս հանեալ ի մէջ իւրեանց և ի մէջ կոզմի վէզիրին ընդ միմեանս համառութեամբ եթէ ոչ փոխեացես զդա չես բարեկամ կայսեր, այլ մեք ամենայն գնդիւս ելանեմք յոսին և զնա մասն մասն առնելոց եմք և վերջին այլ ի չարիսն երթալոց է։ Ապա և վէզիրն զնա մանգուլ արար և եզ զատի զոմն էմիր, որ երթեալ արարեալ էր սակաւ օր։

Դշի (6 Մ–յ–). Մարտիրոս վարդապետն ի մեր տունն եկ տեսանել զՄզտսեին վասն հիւանդութեան, ընդ նմա և այլ իրիցունք[1]) ի մերայնոցս և անտի ի յԱստուածածնայ, և կէս աւուրն եկ և գնաց ի Սուրբ Գէորգ։

Եւ այգուցս Համբարձումն Տէառն մերոյ որ օր ամաոյ է–ն էր Մայիսի, եկ գնաց ի գերեզմանն Հոգեւորիչին։

Եւ օրս Ուրբաթ (8 Մ–յ–). եկ և գնաց Մարտիրոս վարդապետն ի Պրուսա։ Եւ օրս զազիէաքէրքն փոխեցին եւ եղին Ուռումէլլի զՄուննիզատէն եւ Ա–

1) իրիցուք։

նատօլոյ՝ զՀիսմէքի էֆէնտին, էֆէնտոյն մեր պահա-
նախ։

Կիրակի ժ–ի Մեծահրաշի. անգ ի տուն էֆէն-
տուն գնացի ընդ Գէկլէրն չնորհաւորել զմեծութիւն
նմին։

Աւուրքս քաղաւորն հրամայեալ էր մի բանեա-
ցին կամ չինեացին չէնա յամենայն քաղաքս, այլ ի
վերայ նաւացն պատերազմի եկեալցն ամենայն ճար-
տարք և ի հուն հանցին, պի և ասացին օրերս՝ քէ
կրկին այժմ և ծռանկն գնաւս ասցին աւերեալ է տա-
նելով մի քանի կտոր։

Դշի (12 Մ–յի–). օլօֆէն եկաւ։

Երկի օրս (14 Մ–յի–) զմուֆտին փոխեցաց քաղա-
ւորն, վասն պի տուն չիներ յայսմ ատենի, և քաղա-
ւորն անգէն անցեալ և տեսեալ գայն և ի բարկութիւն
հարեալ թէք ես հրամայեմ եմ արարեր որ քնաս ի քա-
ղաքս ամենայն ոչ մի հիւան բանի և դու այսչափ բան
բանիլ կու տաս. այս պատճառաւ փոխեցաց և զմուֆ-
տի զՊօլուլուն, որ ի աւուրքդ յառաջ առեալ էր ըզ-
փայէն ուռումէլուքեան լրբութեամբ իւրով և մար-
գելուզէր վէզիրին, քանզի յոյժ սիրեցաւ անոի. և
վազվազակի ուճապարելով գայս արարին, որպէս պի
լինցին ներքուստ և արտաքուստ միմեանց յոյս։ Եւս
և զորդի մուհտուն մանզուլ արարին, որ Ղալաթու
մօլլա, և զմուֆտին աքսորեցին ի Քիլիպէ։ Եւ մուն-
տինն ազազակէր յամենայն գլուխս չուկայիցն քէ Ա-
մենայն որ ծառայ է քաղաւորին՝ պատերազմի պատ-
րաստութիւնն տեսցէ իւր, պի քաղաւորն հրամայեաց
փոյթ ընդ փոյթ։

Ծաւուրս յայսոսիկ պատրաստութիւնն եռնս եկէա-
տուր վարդապետն աշակերտ Տեառն Յհաննու Եգեսա-
ցոյ՝ վասն կաթողիկոսութեան Տանն Կիլիկեայ, և ո-
մանք ի չարեաց առաջնոցն ազմուկս հանեալ չկամե-

չով գայն։ Այլ առաջակայք[1]) քաղաքիս ասացին. Տա-
ցեա մեր եկեղեցեացս ճ–ական գուռուշ և գնացեալ
առցես. և նա գոսէն յանձն էառ հանգերձ ձեռագրաւ,
բայց և կրկին չարքն գայն խափանեցին և ոչ սվին
կամ՝ առհմանեալ գազմուկն, բայց նա ի լուռ լեալ
գնաց եհան հրաման ի քաղաւորէն որպէս օրէն էր,
և գնացեալ անդ ի Կիլիկիա. Աստուած առաջնորդեսցէ։

Կիրակի (17 Մ–ի–). Մուրք Հոգոյ գալուստ։ Ի
կէզին ներսէսի գնացաք երկրպագանել զսուրբ տե-
ղիան հանգերձ փոան արամբք, և ընդ այլ կէզիան
չուրջ եկեալ մեր, ապա նստեալ ի նաւ յԼ–երորդ ժա-
մուն, ոչ հասաք ժամանել դրան քաղաքին որ ասի
Դուռ ԵՒաղոյ, զի փակեալ եր, քանզի էանց կէրորդ
ժամ գիշերոյն, և երեալ յերդս ծովուն՝ անդ օքեցաք
գայն գիշեր ի տունս քրիստոնէից ոմանց ծանօքից
մեր։

Բ–չի օրս (18 Մ–ի–) զքուէ քաղաւորին հանեալ
տարան ի տեղին յայն որ ասի ըստ բառին իւրեանց
Չայէր, ի մէջ քաղաքիս ի կողմն արեւմտեան, անդ ե-
գեալ, որպէս զի զօրքն ամենայն անդ հաւաքեալ՝
պատրաստեսցեն զիւրեանս ի պատերազմ երթալ[2]).
և երթային յամենայն կողմանց քաղաքիս ծառայքն
ամենայն և անդ օքէին՝ զձիս և զջորիս ընդ իւրեանս
բառնալ։

Ե–չի օրս (21 Մ–ի–) վէզիրն կրկին ի վերայ ուրու-
քէքիս քիւրէկճի արկ։

Կիրակի առաւօտուս Ի–իս գնացաք ի քամաչա
վանն բանակի պատերազմին եւ ամենայն քաղաքս
գումարեալ նստան մի ի վերայ միոյ յանցս ճանա-
պարհին ի խանուքիս և ի փողոցս յի կողմանց, և գնա-
ցեալ նոքա յառաւօտէ, գունդ գունդ երեալ ամենայն

1) առաքակալք. 2) երթալ.

արհեստաւորքն, ի չուկայեան իւրեանց ազօքս առացնալ և աւրհնութիւն, և ապա գնացեալ ի ծովեզր ի տեղին յայն՝ որ կոչի Պալըպափան, անդ սահման եդեալ, զի անդ սկսցին երթալ յառաջ։ Եւ յառաջ եկ օրուս ա- զասին և օրուս զազիսին զգիցեալք կապա յարքայէ։

ԻԱ. Նախ առաջին ճանապարհ հերգեալ անցանէր. և գայր նախ սերմանացանն վարելով գլուծն, իբր ա- ւանչին արհեստաւորք ասեն գոլ երկրագործ. ոչ գիներ գայս ի քիւ արհեստաւորաց, բայց վասն նինգծ (?) գիներ սկիզբն։

Բ. Եւ յառաջ եզև երամակ ջահավառացն որ ասի մալալլանի, և բարձեալ էին զջահս զամբարացն պա- տեալ ներքոյ և արտաքոյ ծիրանեօք՝ հնձեալք, ընդ որ երթայինն պար առեալ խազային յազգէն Ալա- բացոց մի ի վերայ միոյ եւ երգէին քաջ բառին իւ- րեանց ունելով զՂուբաանն. Էւէլ Շամ ախր Շամ. Ալ- լահ ինձնաւրուս սուլքան. և ընդ իւրեանս (փոչը ֆրոօշ) եդեալ ի վերայ ըզսոյ միոյ և վրան յօրինեալ ի վե- րայ և մանուկ մի նստեալ ընքնեռնոյր։ Եւ ապա ընդ նմա հացն և չորակքն, զոր Դ Դ արք բարձեալ էին զմի ի նոցանէ և սիմիքի և այլ պանապան հացս ապի- տակս և գերմակս եփեալ հացաժախիցն, եդեալ ի վե- րայ մեծամեծ սեզանոյ՝ եկեալ անցան, կացին առաջի քաղաւորին որ անդ նստեալ էր ի պալատն՝ ի գահոյն բազմեալ, որ ասի ըստ բառին իւրեանց Ալայ քիոչկի, առաներ գբանակս ամենեցուն, և եկեալ կացին յան- դիման նմա ամենայն բանակ պետաց հացաժախիցն որք էին յազգէն Հայոց, հնձեալ ի վերայ ձիոց՝ գաս գաս մանկամբք իւրեանց, որ ամենեքեան գրահուք և գինուք էին և փողով մեծաւ և քմբկաւ և տաւ- զօք. և ասացին զազօքս և աւրհնութիւնն քաղաւո- րին և տուն գընծայս նկանակացն և հացին. և քա- գաւորն խիլայեաց զպետաց պետս նոցին, և եկեալ

անցան։ Եւ զՄատթորդն դէմ հոգեալ անցան զմիջով քաղաքին՝ ի տան մեծ էֆէնտուն երթալ աչխոյժ մեծաւ փառօք, որ ի կոչմս արեւմտեան էր մօտ պարսպին և գրանն այնմիկ որ կոչի Անգրխանու։

Գ. Եւ յետ անցանելոյ սմին ինն և մատծախն ի պետաց ոմանց յառաջ երթալ, և ապա մանկունք նոցին գինուք գաս գաս, և պարզարեալ էին զոչխարան և պայծխան գլխակով և ծիրանով և գեղեցկապունիցն ասկէջուր և առանքակալ կամար գաւազք յոսկւոյ և առկէզած գաշնակօք ի գաւխան բարձեալ, արարեալ գեղջկութեան ի հանդիսս աչաց հայեցուածոց։ Եւ զմատհանան հանգերձ բեռամբ մաղ ոչխարացն և արջառացն, և ընդ նոսա պետքն հանգերձ քմբկօք[1]) և փողով, անդ առեալ գաւրինութիւնն քաղաւորին և անցանէին գքաղաքացիքն երթալ յայն տեղի ի տան էֆէնտուն։ Եւ ընդ այսմ բանակիս էր նաև մումն, զոր ի վերայ ըզտուն նատեալ մանուկ մի գնոյն գործէր։

Դ. Եւ ապա ինն տէլլալն և ընդ նմա քահիա գէչէտանին. նոքա ևս գինուք և գրահիւք։ Պաշճի, փաչաճի և չաուշներ։

Ե. Եւ ապա ինն բանակ մրգածախացն որ ասի պազարճի. առաջի սոցա երիսայր չորսանի չարաւախին և ապա պետքն և ապա զօրք մանկանցն գաս գաս գինուք և գրահիւք և քամբք և գահն չինեալ, վարդով և մրգով զարդարեալ և Բ խաղուք լցեալ մրգով ի վերայ ըզտուց, որ տղայքն ծախէին զմիրգսն և նաև մի քաշչեալ տանէին չի բաբեօք, և ընդ նոսա զօզոչլանիքն ինկեալ և մուղամասին գինի՝ փողով և քմբկօք[1]) և բեռամբ իւրեանց։ Եւ ընդ այսմ բանակիս էր խաուն պախալն և զազանճի և տօքմէճին և նազճին մերկ մարմնով, գոհի իւղոցն արք Բ գա-

1-1) քմիօք։

տարկ բարձեալ ի վերայ ուսոցն Ը և ՃՀ, և զահվէճին՝ ունելով ընդ իւրեանս զկերտիչ գործոյ զահվէիցն սահապոյն գիմաք։

ղ. Եւ ապա եկն ախքաբն. նոքա եւս նոյն զգեստով և պետք յառաջ և յետոյ ի վերայ ըզտուն խանուքի չինեալ և յամենայն բանից անդ արկեալ՝ հանդերձ մանկամբ և ծխանելեօք, շաքարով և մխալկովք. և ընդ սմին էր քէքէնճին և չէքէրճին և սապոնճին. և մանկունք նստեալ ծախէին զբարիս և ծխէին զչանապան խուռնկա։

ի. Եւ ապա եկն բանակ կտաւածախից այնպիսի երանգ երանգ զգեստուք և ընդ ասա յետս և յառաջ պետքն և իւրեանց բարակ կտաւուքն և ծիրանօքն, գիպակովք և մաքահուքն, շապկով և մարհամով։ Եւ ընդ սմա էր խառն պոզատիճին, պէզճին և եազըքճին և կեօմըչկճին։

ը. Եւ ապա եկն հալաճին ոբտուն նոյն զգեստովքն և պետիւքն իւրեանց, և խանուքի ի վերայ ըզտուս և ի վերայ խանուքին ատիճք չինեալ ի բամբկաց գունըզգուն, և ի մէջ խանուքին զզէր գրամքաճն և մանուկ մի ըստէպ ըստէպ. և ընդ ասցա էր խառն զաւմխճին և քաքիաճին և հօրզանճին, զափամաճին։

թ. Եւ ապա բանակ գերձկացն այնպէս երքաչին և պետք նոցին յառաջ և յետոյ և զգեստք հինք և այլաձևք բարձրացուցեալ ի վերայ ձողիցն, զոր ի վազուց պահեալ պետք արհեստաւորացն՝ զարմանալի հնարիւք կարեալ, զոր և յոր բանակին երևանելոյ իւրեանց ընդ իւրեանս բառնան. և այլ ի վերայ ձիոցն մանկունք Գ կարէին երքաչով. եւ ընդ ասցա՝ փարատճին և պօզմաճին։

ժ. Եւ ապա բանակն հերահարքիցն որ ասի պէրպէռ. նոքա և նոյն գունակ զգեստովքն և պետք եւս ընդ իւրեանս երիվարօք, և ի վերայ ըզտոյ խանուք

չինեալ և ի ապայ անգ եդեալ, զի ածիլէր մինն զգլուխ[1] միւս մանկան՝ իւրեանց կրպակի սարօքն, սփածանելօք և մանտիլօք և հայելովք։

ժա. Եւ ապա բանակն անտեսից որ զամենայն ինչս եփեն ուտելոյ, որ սոխ աչեմ, և պետք սոցա. նոյնպէս և զգեստ մանկանցն եւս և խառնուիք չինեալ ի վերայ ըզսոյ, զի այր մի վառեալ կրակ և եփէր զկերակուրն եւ քաժանէր ամեն առ աման, եւ ընդ սոցա եւս փողք եւ քիրմուկք[2], որպէս առաջնոցն, եւ ընդ սոցա պօյաճին եւ քիչաժախքն։

ժբ. Եւ բանակն փոքր որ ասեն արփաճի, նոյն գունակ հանգերձիւ[3], և ցանէր զգարին երիքայով ի ճանապարհին, այն որ յերիվարս էր հնծեալ։

ժգ. Եւ բանակն չուխայիկ եւ զուսաչէցն փոքր, զոր էին Հրէայք հանգերձ ի պետօք որ էին ձիաւորք, եւ ի Տաճկօք։

ժդ. Եւ ապա ինն բանակ մուհաքածախիցն որ ասի զաւաֆ, եւ պետք սոցին ձիաւորեալ նոյնպէս, եւ ամենեքեան զինուք բազում զօրօք, եւ եւս սոքա քիրկօք[4] եւ փողով մեծաւ եկեալ անցին, եւ մանկունք կարէին ի վերայ ձիոցն անարգել. ընդ սոսա էին[5] կարոզքն մուհաքիչ, զոր սոքա ուրոյն ձն ի զաւաֆիցն, եւ էսկրնին եւս ընդ սոսա էր։

ժե. Եւ ապա բանակն գարբնաց նոյնպէս զինուք եւ պետք նոցին եւս յետ եւ յառաջ, զոր խառնէին ընդ Հայս հնծեալք եւ ընդ սոսա էր մախաճին եւ նալչաճին։

ժզ. Եւ ապա զապչէն, նոյնպէս և սոքա և պետք եւս նոյնպէս, եւ մանկունք նստեալ ի վերայ ջորոցն գործէին զգործն, եւ սոքա եւս ունէին ընդ իւրեանս

1) գլուխս 2) քիրկուկս. 3) հանգերձիւ. 4) քիրկօք. 5) էր-

փողս և քմբուկս, և ունէին բարձեալ ի վերայ ձողի չինած գնդին գործեան ապրչմնդէն։

ժհ. Եւ ապա եկն բանակ ոսկերչին եւ ընդ ոտքս էր եւ պապզէնին եւ դլըճչին՝ նոյնպէս գիեառով եւ գինուք։

ժը. Եւ ապա եկն գնեա եւ պազիզն չինոզ. նոյն-պէս պետք ձիոք եւ գօրօք իւրեանց եւ քիւրքճին ընդ իւր։

ժբ. Եւ ապա սառամ նոյն կերպիւ, եւ եւս գիւ-րեանց զգործքեան ցուցեալ տանէին, և ընդ ոտքս գրպան եւ սախան։

ի. Եւ ապա մուքաֆին եւ նալպանան։

իա. Եւ զանքարճին եւս նոյնպէս ուրոյն ի նա-ցանէ։

իբ. Եւ սէմէրճին որ գիալաս չինէր։

իգ. Եւ ապա պօղաճին յետոյ քան զամենեսեան ցանէր յալ եւ յահեակ գկորեկ ի վերայ ամրոխին։

Ընդ ամէնն արհեստաւորացն բանակ ուրոյն ուրոյն իւր. ընդ նոսին որք երքայլին գկնի՝ և եւս, որ լինի համանգամանին ՅՓ արհեստաւոր։ Այսպէս կարգ կարգ և գաս գաս նզեալ ամենայն արհեստաւորացն՝ բանակ արարեալ եւ առաջի քաղաւորին եւ ամենիքեան ուր-րոյն գայլին ձեայլին եւ տային գաւրհուքիւն եւ նա տեսանէր եւ բաշխս պարգեւէր նոցա, եւ ապա անցա-նէին գնայլին եւ անալ ի տուն մեծ էֆէնտուն։ Եւ ա-մենայն քաղաքս եկ ի տեսանել գայսոսիկ յանցս ճա-նապարհին յերկու կողմս ընդ որ անցանէլին, մինչեւ տնարգել ազչկանց եւս ոչ ձեացին ի տուն իւրեանց, այլ ամենիքեան մեծամեծք և փոքունք, իշխանք և ամիկք յօրէ յառաջիմէ տեղիս չինեալ եւ խանուքս վարձեալ, գահս յօրինեալ[1]) ընդ որ անցանէլին, գի տեսանիցեն գբանակն եւ գանցորգան[2]);

1) օրինեալ. 2) գյանցորգան.

Երկուշաբթի (25 Մայիս) առաւօտուս իջ ոտնանման նաւից նոցա կանգնելով ի սահմանս Գէյլիքտաշլին։

Նչի (28 Մայիս). եւ իջ վէզիրն երկերպագանել քաղաւորին եւ ասել բարով Ձեա, պի երքինչէ։ Եւ ծառայք քաղաւորին ամենեքեան գինեցան՝ քօփչի և հէպէճի եւ էնկիչէրի ընդ յառաջ նմա երթալով, այլ և պարոնք և իշխանք, էմիրք և ուլամայք, գաղիւսկերք և մուֆտի՝ ալոյ արարեալ երթայնն առաջի նորա հանդերձ սանճախովն իւրեանց. և ինքն հկեալ անցանէր երթալով ի սահմանեալ տեղի բանակին, եւ գինի նորա սպահիքն ամենայն ձիաւորեալ և գինուք, որք ընդ նմա երթալոց են ի պատերազմ։ Եւ հգ աստ վէզիրն առ քաղաւորն գայմախամ իւրն գՇիրէնկ Ահմէտ փաչան։ Եւ գոր գրամս ժողովեալ էր քառճկաց ծառայիցն՝ անդ ի բանակն տանել նա այլիւ, և անդ ցրուէր գառճիկ ծառայիցն, որ ասի օլօֆէ, և քաղաւորն եւս անդ ի Տաւուք փաչան էր։

Եւ Շաբաթի օրս (30 Մայիս) իջ ոտնանման նաւիցն եւ գնայր յառաջ ի վերայ Ճռանկին ի պատերազմ։ Աւուրքս փոխեցին գմուղթասիպն։

Կիրակի օր (31 Մայիս) գէորգնոս քուղքն գրեցի Բ։

Ճռանկս ամիս օր Բչի։ Եւ յաւուրս ի Տաճկացն յամենայն կողմանց յիչելոցն յայլ երկրէ, այլ եւ ի սահմանացս՝ գրէին գինքեանս գի երթիցեն գինի նաւացն ի պատերազմի, որպէս գի ի ժամանակ պատերազմին նոքա լիցին յառաջ. եթէ գհակառակորդս իւրեանց պարտեսցեն եւ Ճեասցեն ամրողջ՝ ծառայ լիցին քաղաւորին եւ ուտող բառճկաց նմին, եւ եթէ պարտեալք լիցին՝ անցին ընդ այն, որ ասի ըստ բառնին անուանց նոցա սէրտէն կէչմի, վասն որոյ եւ պատրաստեցան գի երթիցեն փոքր նաւովք եւ գայխոմին Ռումկիւտարու՝ եթէ որչափ տանիցին։

Դշբ (2 Ց—Ն֊)։ Նոր էր լուսինն։

Եւ Եշբ (4 Ց—Ն֊) բռնեցին զռամազանն։ Եւ օրս եկեալ գնացին մեծամեծօք և ծառայօք ամենայն բանակն Տաճկաց հանդերձ սէրիւն իւրեանց՝ վէզիրիւն, եւ ազան ընդ նմա եւ զսէյմէնպաշին եդին ազաին վէքիլ։

Ուրբաթի օրս (5 Ց—Ն֊) գնացին նաւօք եւ զաւխով սրբոյն այնոքիկ հասանել սենանմայիլն։

Կիրակի (7 Ց—Ն֊)։ բարեկենդան Լուսաւորչին Գրիգորի՝ էլին։ Աւուրքս (ընդէ)։

Դշբ (9 Ց—Ն֊)։ Մարտիրոս վարդապետն եկն։

Դշբ (10 Ց—Ն֊)։ Տէրտէրս եւ Մահտեսին եկեալ գնացին ի հասարակել աւուրս ի Քէքիրտազին յուխտառ Քազաւորն սուրբ։

Եշբ (11 Ց—Ն֊)։ զՔուզք Մինաս վարդապետին գրեցի։

Եւ Զշբ (12 Ց—Ն֊)՝ զՏէր Աստուածատուրին Քոխաթաս։ Ուրբաթի օրս Սահփանոսն եկն յերուսաղէմայ։

Կիրակի (14 Ց—Ն֊)։ ընդ Մտեսի Տիլէկին էաք ի տուն իւր, եւ եկեալ ընդ իւր տարաւ զիս ի Ղալաքայ ի տուն Մովսէսին, և անդ արարեալ զգիչերն, և առաւօտուն (15 Ց—Ն֊) ի կեսկուռն գնացաք ընդ նոսա եւ երեկոյին եկաք անդ։

Եւ առաւօտուն Դշբ (16 Ց—Ն֊) անձրև էր եկեալ. ի փուռն եւ անտի ի տուն. եւ գիններորդ ժամուն գնացի ի յԱւսկիւտարն հարսանիս Տէր Յովանէսին փեսի եղբօրն։ Եւ առաւօտուն Դշբ (17 Ց—Ն֊) եկաք ընդ պետն իմ անդ. եւ էր անձրև։

Եշբ (18 Ց—Ն֊)։ ըմբռնեցին զՏէր Գէորգն։

Շաբաթ (20 Ց—Ն֊)։ ճաշուս եկին Տէրտէրն իմ եւ Մահտեսին։

Կիրակի ԻԱ ամսոյ։ Մի հոտամ զոքգին սպանեաց բարկութեամբ եւ փախաւ ի խանն Իփլիքճի։

Երէկ օրս (25 Յունիս) մուհտարիկն ազազակէր ի չուխայս ամենայն քաղաքին՝ քէ ի Պրուսայու[1]) մարդիկն, որ Դէլի տեսակ էր (Քեբէ)։

Ուրբաթի օրս (26 Յունիս) գիշերին Երուսազէմայ գրեցի եւ տվաք ուխտաւորացն։

Հոռոմի տղայ ոմն երթեալ մտանէր առ Հայոց վանատականն արեւելեան, եւ ասպատուրեաց վասն հացին եւ ապրելոյ անձինն՝ ի մեծ խանն որ ասի Վալեսէ. և յետ առկաս ուսուրց իմացեալ Յունացն գայս, զոր աչակերտեալ էր երթեալ առ գերձակի պետի, եւ երթեալ անդ պարսաւեն և ըմբռնեալ գնա տան ի ձեռս առաքչուն եւ Տանկացեալ է գա երթեալ՝ որ առ մեզ էր. եւ նա առեալ տանկացոյց։

Շաբաթի օրս (27 Յունիս), որ երեալ գնացին յՈւսկիւտարու ցամաքաս ընդ փաչային Մարայ։ Երեկոյս Մկրտիչ Եազուպն ի մերս էր։

Կիրակի (28 Յունիս). քարեկենդան վարդավառի։

Ուրբաթ (3 Յուլիս). պայրամ արարին տրամաքեամբ մեծաս, զի ոչ ունէին յայսմ տարւոջ օրորոց երկայնս, որ օրվէրին փողով մեծաս և մեծ ուրախութեամբ, եւ մեք ոչ իմացաք քէ գի՛նչ էր պատճառն, բայց գայս՝ յորմէ հետէ գնացեալ եղեն ի պատերազմ ոչ եկն մի ձայն քէ այսպէս և քէ այնպէս։

Օրս հանին գՅէր Գէորգեն ազերսիւք մեծաս ի փաչային։

Եւ օրս երկու ընկեր միմեանց երթան ի նամազ եւ ի գուրս եկանեն եւ ի շնորհաւորեն[2]) զմիմեանս գպայրամն, եւ նա որ ի սկզբանէ գնա անարգէր արհամարհանօք և ասէր քէ Զքեզ ծախելոց եմ և զգինն ուտելոց եմ, նա՛ միւսոյն յոյժ խորովեալ սիրտն, եւ

1) պրուս. 2) շնորհաւորեն.

այսօր և՛ որ հանդիպին միմեանց, նա՛ միւսն կարծէ քէ ընոյն խօսս կամի ասել և զսիրտն խոցոտել, ի ձեռս տալն զձեռն՝ անգէն հանէ զսուրն և ի փորն տայ ատամկծուցանելով զնա ի սահմանս Մէրճանին, և սմբոխ կուտակել ի վերայ նորա՝ ըմբռնեն գհարկանողն և տանին ի վէգիրն, և նա հրամայէ զնա ի նոյն ժամուն հատանել զգլուխ նորին ի մէջ չուկային մեծի, որ ասի Տիքիւլ տաշ։

Կիրակի (5 Ե—չ) վարդավառ։ Օրս մի տանիկ գնայ ի խանն Փայդանի որ ի կողմն Ղատրզա լիմանի, անգ մտանէ և խմէ գինի, զոր ծախողն կին լինի, և ի խմելն՝ գինեվաճառ կնոջն ձեռք տրկանէ մի և բ, և գան ի վերայ տյլք և ասեն քէ Գնա՛ ել ի դուրս, բաւ է այդքան լրբութիւնդ. և ոչ անօսայ, այլ և՛ս բորբոքի. ապա գայ և հոտում մի ծանոթ կնոջն այնմ, որ և խանութն և՛ս մաս տանն այնորիկ, և նա նա՛խատէ և ի բաց հանէ։ Եւ նա երթեալ չէջնալ ի տահմանս խանին և չդադալ կրկին մտանէ անգ և ելանէ ի տանգուխան երթալ ի վեր, և հոտումն գայ ի դէմ քէ Մի՛ ելցես. և նա խստագոյն ընդդիմանայ, մինչև հոտմին գնա ըմբռնեալ, որպէս զի ի վայր տրկանիցէ, և նա հանեալ զդանակն իւր՝ անգէն հարկանէ ի փորն, մինչև քաշիլ ազեացն։ Եւ ազազակաւ ի գուրս վազէ ուներով գնա ի ձեռին՝ գէմ առ գուլլուխն, և զգնալն Զ է քայլին՝ անգէն զհոգին հանէ։ Եւ սմբոխք կուտին յանցաւորաց տահիցն, և նա՛ս տրք խանին ըմբռնեալ զտանիկն մինչև հատուցեալ ի գուլլուխն. և նոքա կալան գնա և պնդեցին ի կոճեզս, և ծանօթք նորա տարան ի գայմախանն. և ասէ նա քէ Մի տանիկ զկնաւուր մի սպանեցէ զի՞նչ լինիցի. և ազազակեն արտաքուստ տրքն որ գատախազ երևին։ Զնոսա ուղարկէ քէ Գնացէ՛ք ի մուհտին. և նոքա երթան ի մուհտին. և նա ասէ քէ Վասն ի՞նչ հոտումն

այն մտանէր եւ հյանէր ի տուն կնոջն՝ եթէ ուզիլ մարդ էր։ Եւ նոքա ասեն թէ Ապր էր. եւ նա ասէ. Ջնմ հաւատայր այդմ խօսից, քանզի ի գուր ոչ եղեալ այդպէս. եթէ ասելցն հոռոմգ գուստր, որդի և կին՝ առնիցեն գաւտախազութիւնն արեան առն որ սպանաւ, և թէ ոչ է գուստր, կին եւ որդի՝ եւ ոչ լինի պարտ ի վերայ սորա արիւնն նորա, քանզի կարծեմ թէ գիւնեվաճառ կինն սիրասեն է սպանելոյն։ Ջայս ասացեալ եւ նա ի գուրս հանեալ զնոսա։

Բշի օրս (6 Ց—ի—) ի մէջ Հօճա խանին ի ցերեկի ասա մի բացին հայոյ վաճառականի և գողացան զինչս ականց եւ այլ՝ մինչ ի ՌԾՅ մաւչիլն[1]), եւ տէր ընչիցն գնացել ի վէզիրն եւ պատմել զեղեալն, եւ նա նա հրամայն հանգերձ չաւուշով զի գտցեն, եթէ ոչ բերցեն զնա առ նա. եւ քազում հնար արարեալ՝ ոչ հանեց գոզն։

Դշի (8 Ց—ի—). լըւեալ քազաքս՝ ի սահմանս Սեաւ Ծովուն Ղազախն աւերեալ է մի երկու քազաք։

Եւ Եշի (9 Ց—ի—) առաւօտուս գայմախամն եւ ամենայն մեծամեծքն խորհուրդ առեալ՝ եթէ ո՛րպէս առցեն, քանզի ոչ կայր մի նաւ, այլ գնաւսն քարակրացն եւ զփոքր նաւսն որ ասի գայխ Ուսկիւտարու, նոքօք են եղեալ[2]) զղօրուհի և օքուրախ և համախ ԲՔ։

Եւ վէզիրն ընդ նոսա գնաց առաւօտուս Ջշի (10 Ց—ի—), եւ երկոքիս եկն. եւ իրրեւ[3]) մօտ եղեւ ի գուռս խանին, արք եւ պանդուխտք խանին որ են վաճառականք, ի յոտս նորա անկեալք՝ ծանուցանելով զազէտս իրացն որ եղեն ի գողոյն, եւ մինչ ի տունն ընդ նմա երթեալք։ Եւ գնացեալ նորա նոսաւ եւ արար գիւան. եւ տղայքն ասացին թէ Ջմեզ ու—

1) մշլն. 2) եղեա. 3) եղեւ.

քոյն ուրոյն ի տեղ առաքեաց, եւ երբ նկաք՝ գտէրդ մեր ի յարկ հայուն գոռաք մտեալ, այլ ոչ ոք երեւեալ անդ քայց միայն գա, զանգի եւ առա նմին մօտ էր եւ գրակից էր նմա։ Եւ նա երգմունա արարեալ եւ ուրացեալ ի գործոյն քէ Չեմ արարեալ։ Եւ գայմանաժամն ասէր քէ ի կերպարանաց գոց հանապէս գոզ, այլ եւ յոնիցդ եւ աչացդ. եւ նա ի ձեռս գափուճիչսար քեհեաուն եւ գգիր ըստնկին որ ունէր ի քաղաւորէն գափուճի գոլով, գայն ահաս եւ պահանջէր գինչան։ Ներեկի օրս, որ եչի էր, ասացին՝ Օրս մարտան ընդ միմեանս վասն Ճեռանկին եւ Քրքին։ Եւ օրս հիւանդ էր Չիլէկն։

Շաբաթ (11 Ց—յ—). Երեկոյին մարդ նկն ի պատերազմէն. ստոյգ[1]) համբաւ ոչ կայր այլ խառն։

Կիրակի ԺԲ—ի։ Ցառուրս ի գնդէն այն որ մօտ եւ հանդէպ Իշնիմիտոս, անտի ըմբռնեալ գարս սանաս պանգխտացն եւ ի քնակչացն ԺԸ ոգի՝ բերեալ ի քին եգին, որ էին ի Հայոց եւ ի Տանկաց, եւ գիաշա այնմ քաղաքին եւս գրաւս առեալ քէ Զգուշ ձեր գիտէք, ցուցէ՛ք ինձ։ Այս եղեւ սակաւ օրերս, որ գալով գիշերաւ ի վերայ գիպին արք[2]) Լ կամ աւելի կամ պակաս, եւ կանգնին ի հնոաստանէ յաջմէ եւ յահնկէ գիւզին ի վեր եւ ի վայր եւ ձայնեն քէ Մի՛ երանէք, քէ չէ՛ գեղօգան հարկանիմք ՆՆոյւք. եւ այլք երքան առ տուն քահանայի գնգոյն այնմիկ, որոյ անունն ասի Պետրոս երէց՝ ծերագոյն եւ ալեւորեալ յի աւուրքք, ըմբռնեալ ի վերայ հացն անգանոյն եւ մի տապար իջուցեալ ի վերայ Նորա՝ հարկանել մինչեւ անշունչ յինելոյ, եւ ապա վեր առեալ հարցանեն քէ Ասա՛ մեզ գինչս գո ո՞ր իցէ։ Եւ չարչարանաք յոյժ տանջեն հրացեալ չամփրօք եւ ապտաւարտիւք. Նոյնպէս եւ

1) ստուգ· 2) այլ·

պորպիան և կինն ըմբռնեալ, և նոքա ցուցանեն պոլն (?) եւ փախչին ի յայրս տանն եւ ի խոր քաջատի, եւ նա ձեայ ի ձեռս նոցա որք չարչարեն քէ Ջայլն ասա՛ ուր- բոյն ուրոյն։ Եւ այլքն գինչս և գոտացուածս բռնամբ կապեն եւ այլք որոնելով գտեզիան՝ քէ այլ լիցի պա- հեալ, եւ այլք պահէին ի գրուանն եւ ի գուբան. եւ ի ձայնէ նոցա եկանեն Դ տահիկ ի մի կողմանէ գե- զին, որպէս զի մխիթանց ձայն տացեն, եւ ի նեռել քուֆէնկին նոցա՝ յայս կոյս և յայն կոյս երթեալ դէպ ի Տահկաց միոյն և անդէն մնոանի. և երկոսին յահի լեալ մտանեն ընդ տամբն խութանց, եւ նոքա գինչ որ ունէր էրէցն այն, գամենայն բռնե կապեալ եւ այլ գըստակն, քանզի ունէր բազում եւ կամէր եւս գի գնայր յերուսազէմ ուխտիւք մնծաւ, և գամենեսեան ասէ նոցա եւ առնեն։ Եւ այլ հարցանեն տանջելով մնծաւ՝ ասատիկ ի պարանոցն կոխիւք, եւ նա մնծաւ պատասխմամբ ասէ. Ա՛յ Մահմէտ, տակաւ ինչ գազ ու հացն իմ կերել ես, եւ արդ մինչչեւ մեռանել իցեմ քո՛ղ գասն ևատուծոյ, և այլ ոչ գոյ ինչ իմ, այդքան է գոր տուիք ձեր։ Եւ նոքա ի բանից նորա երկեան, գի ժամանակաւ մշակ լեալ են նորա, եւ ասացին. Եքէ ձեռացէ ողջ՝ մատնեսցէ գմեզ ի գատ, և ոչ կա- րեմք համարձակ ի գաւառս չրջիլ, քանզի գիտաց ըզ- մեզ քէ ո՛յք եմք։ Եւ անդէն սրով գնա խոզխոզեալ քաւսլեն ի մէջ սրեան եւ բաբձեալ գամենայն ինչս նորա ի վերայ ձիոցն եւ ջորոցն գոր ընդ խութեանս բերեալ էին, եւ երկեան մնծաւ ուրախութիւեամբ եւ երգօք, եւ տան ահ գիւղիցն քէ Ահա՛ աւազակ ինչ ի վերայ այս ինչ տան գալոց եմք, այդպէս գիտաս- ջիք։ Եւ ի լուսանալ առաւօտուն ամենայն բնակիչք գնզոյն, քանզի ի գիշերս ի խզճէ[1]) և յազազակէ երկ-

1) խզճի.

ցոյն փղձկեալք լինէին եւ երկնչէին վասն խրխանց՝ քէ խրխանց պատահեսցէ (Բերէ)։

Իչի օրս (14 Ց—Լ—) քուզք առաքեալ վէզիրին ասա քէ նաւ յղեցէ՛ք ասա. եւ գայմախամն կրկին քիւրէքճի ուրկ ի վերայ մեր եւ ի վերայ Հոռոմին եւ Ջհաին եւ փուքայը գկատաբուծեն։ Բանգի ծռանկք ի ծովու պատերազմին, որ եկեալ ի վերայ ասցա, ասեն, որ օր ամսոյ Ը—ն էր՝ յաւուր Եչի. գան եւ արձակին գրաբանքն միահետ, մինչեւ ասքա գՐ—ն եւ գԳ—ն արձակին՝ նոքա գՒ—ն եւ գԼ—ն, որ գրանակս նաւացն ձոր ձոր առնէին, եւ եկեալ խառնին ի նոսա, եւ ի մէջոյն եւ յորոտմանէն երկինք գղրգին եւ ի ծխոյն ոչ ոք կարէ, ասէ, գմիմեանս տեսանելոյ եւ հանաչի քէ սա է Փռանկն եւ սա է տաճիկն, մինչեւ ասկաւ նաւացն եկեալ խառնիլ ի ասցա, եւ յետաւսա կոչմանէ մզել գնոսա ընդ առաջի իւրեանց ոչխամբ, եւ ամանց ի ծովս հեղձուցանել, մինչեւ գատարին երկոքին կոչմանքն։ Ապա գնոցա պաչտաբան այրն եւ եէտէկն ընդ նմա, քանզի նա եկեալ առաջնորդ նաւացն եւ նոքա գասցա ժՌ նաւն առեալ հանգերձ արամբ եւ եւ եէնկիչէրի պաչտանգարա (Բերէ)։

Եչի օրս (16 Ց—Լ—) Ալդիմանն ի Մսըր գչուխայքն կոտնց[1])։

Ուրբաթի օրս (17 Ց—Լ—) ըմբռնեալ սուպաշուն գրոգս որք չնային[2]) ի տեղիս տեղիս, գամանս ի ծովն ընկենուին եւ գԳ բոգսն ի վերայ իշոյ եկեալ՝ անասականքամբ մեծաւ եւ խայտառականօք անցուցանելով ընդ մէջ քաղաքիս եւ մուենեփկին առաջի երքայր ձայնելով եթէ Հոգւոյն տանջանքն եւ կեանքն այս է։

Եւ աւուրքս եկեալ ի սահմանացն կամախիցն որք

1) կտրց. 2) շնային.

ոմանք եւ խնգրէին հարկս արանց եղելոց[1]) համշէրակցաց նոցին, որ ի վազուց այսր են։ Ցնա աւուրց ինչ ոչ կարացին առնուլ կրկին, այլ յետս գարձան ամաքսելոց, քանզի ոչ տեսին արժան պատասխանի քաղեալս։

Եւ աւուրքս ի պատերազմէ անտի ոմանք փախչեալ եկին այսր ի պատերազմողացն եւ զքին քաշողացն։ Զքաշողան ի քի արկանէին ի տարով վճիռ հատեալ, եւ գնէնկիչէրիան որ ատա գտեալ՝ ի ծովն ընկենուլ հրամանաւ քաղաւորին. եւ որք անտի հըրամանաւ եկեալ էին՝ նոքա ինքնագլուխ էին աներկիւղ։ Եւ ի հարուածոց պատերազմին սակաւ այրս ի ձեռանկացն բերեալ եւ ատա ծախեալ, որոյ ի ժամ պատերազմին գգլուխ եւ զմեծ նաւն ի ծովն հեղձուցեալ և որք նաւացն ի ծովն քաշեալ և մանրանաւքն ի վերայ ծովուն գնացին ժողովեալ, այլ ոչ էլանէր ամենայն գերեալքն ի պատերազմէն յայգէ ձեռանկացմինչ ի Ը և Բ որդի պարոնի. այլ ի նոցանէ անհամար որ ոչ ի գիր անկանի՝ չորպանիք եւ ատապաշիք եւ Բ փաչա եւ այլ արս մեծամեծս տարեալ գերի ընդ իւրեանս։

Կիրակի ԺԲ։ Աւուրքս հրամանն արարին արանց ամենայն քաղաքին՝ ՆՔէ ոք[2]) կամիցի գնալ ի պատերազմ՝ եկեալ գնացէ եւ տացէ ըռոճիկս ի քաղաւորէն յաւուրն Զ Զ ըստակ, զոր եղեւ իբրեւ արանց ՔՌ—ացն, քանզի անդէն խնդրեալ էին եւ գնացին նաւաւ։

Դշի օրս (ՀՀ Յունի) քաղաւորն ի կերպ չրջոզ քաղաքականի եղեալ եւ չուրջ եկեալ ամենայն քաղաքս՝ տեսանէր քէ գի՛նչ կայ. եւ հանգիպեալ ի ճանապարհին ընդ որ անցանէր ի չուկայսն, եւ գտեալ զմի ումն որ խմէր մուխ, գնա անդէն սատակեցուցեալ եւ ան-

1) այրս եղելոյ. 2) ՆՔէ ոչ.

ցնալ գնայր։ Եւ գնացեալ յեզր գազաքին, որ է հանդէպ ծովակին ի կոզմս արեւմտեան հիւսիսային որ ասի Էյուպատուքիան, զոր անգ կայ իւրեանց տեզի ուխտից, անգ եւս գտանէ զմի ոմն որ խմէ մուխ, եւ զնա եւս անգ տպաննէ եւ արկանէ ի ծովն, քանզի եկենկիչէրի ասին գոլ։ Այս էր ջան քագաւորիս մեր վասն միմին յոյժ յոյժ, բայց կնատուոքն և իշխանքն ոչինչ փոյթ առնէին վասն այսմ կամաց քագաւորին, քանզի նա ոչ նչանէր հանապազ որ աստուկացուցանէր, այլ երբեմն երբեմն նչանէր, եւ վասն այնորիկ ոչ նչանէր ի գլուխ. եւ յորժամ տեսանէր զայն՝ յոյժ տագնապէր[1]։ Եւ հրամայեաց զի մուննաւիկն յամենայն գազաքս ազատակեսցէ՝ վա՛յ լինիցի այնմ մարդոյ որ ի ձեռս ունիցի զնա եւ կամ արիցէ եւ կամ ծախեսցէ ի չուկայեն։

Ուրբաթի (24 Յունի) մէջ գիչերոյս, որում չուանայր Շաբաթին, ելև որոտ աստուիկ և կայծակմունք եւ օդոց խառնակմունք գի ժամս եւ առ հասարակ գղրդեցաւ գազաքս ամենայն եւ չացին զմեծ ժամս մինչեւ էանց սակաւ։

Կիրակի (26 Յունի)։ զնոր չուխայն ովաւ Մզտնային եւ ընդ Մզտայի Տիլակին գնացաք ի հարեանիսն Կիւլազգի որգւոյ անգ ի Սուրբ Դէորք։ Եւ Բչի (27 Յունի) եւս անգ կացեալ մեծաւ պատվով առ տան տիրացու Գրիգորին փեսից Նոցին եւ երեկոյին եկաք։ Եւ օրս (Մարտիրոս վարդապետն) իշխանութիւնն եւս Ղազար վարդապետին եւ երեկոյիս քարոզ ասաց նա, և Դշի (29 Յունի) եւ գնաց ինքն յԱստուածածնին։

Ուրբաթ (31 Յունի)։ Զիւզատէ ասի ըստ բանի տանճկի չուանոյս։ Եպզուպի տէզկեհատարն[2] նստաւ նոր։ Օրս էսքէրի տզան եւ Քըչքըչն ընդ պետն իմ

1) տագնագէր։ 2) տզկտրն։

Տէր Յովանէսն կովիցան վասն փոքր ինչ պատճառ գնելով ըստ առաջին նախանձու խրթանց եւ անա-սնելի բան ասացին նմա, վասն որոյ պայս լուծալ վարդապետին ի գաս քաշից անխնդելով Գշի օրս։

Շաբաթ օր Օգոստոս ամիս։

Կիրակի օրս (2 Օգ-ոբ.) Մելքոնենց հարսն ի հոր ջրոյն անկեալ ինքնին, և որք որ անդն կան սկեսուրն եւ գատերք նմին՝ խմացեալ եւ զաղաղակ բարձեալ, մինչև անցաւորք ճանապարհին զայն լուեալ և ի ներքս ի տունն գխմեալ՝ քէ գլ՛նչ է լեալ, եւ նոքա ասեն քէ Այս այսպէս եղեւ. եւ նոքա երթեալ ի թերան գրոյն ձայնին առ նա քէ կեա՞ ոգջ. և նա ասէ՝ Այո՛. եւ ասեն քէ Մա՞րթ է որ պարան արկանեմք առ քեզ և կապեացես ընդ անձամբդ և ի վեր հանցուք գքեզ մինչէև մեռանալ իցես. և նա ասէ անտի ԵՔԷ այրն[1]) իմ բաժանեալ աստի ընդ իմ գայ ի տուն հոր եւ մոր իմոյ գի անդ կացցուք, և ես աստի ելանեմ, և ԵՔԷ ոչ լինի այդ՝ ես մեռանիմ աստ. և նոքա ասեն՝ Ըստ բանի քում առնելոց եմք, բայց այժմ ե՛լ, քանզի այրեն քո ի վերայ մեր անկանի եւ ամենայն բնակ-չացս մեծ նեզուքիւն տան բռնաւորք վասն արեան քո՝ գաւառապետելով զմեզ ի բանտ եւ ի մահ. ե՛լ եւ որպէս կամիս՝ արա՛։ Եւ ապա կապեալ զպարանն գանձամբն եւ նոցա քաշելով ի վեր հանեն։

Գշի օրս (5 Օգ-ոբ.) վարդապետին (Մարտիրոս) վե-րայ չաւուղ երեք էսքէրի տգան ՔԷ ե՛լ երթիցեմք ընդ քեզ առ փաշան, գու վասն է՞ր ի գաս կու քա-շես գիս. և քէֆիլ եա նա։

Եւ առաւօտուս ելի (6 Օգ-ոբ.) ԵՔԷ վազիւն գաս-նիս ի տիւանն։

1) առն.

Եւ առաւօտուս Ջչի (7 Օքտ.) գնաց անդ՝) (Ռեէլ)։
Շաբաթ (8 Օքտ.)։

Կիրակի (9 Օքտ.). բարեկենդան Աստուածածնի։ Երեկոյին Ը–երորդ ժամուս բազում քոփ ներուեցին ի վերայ ծովուն։

Բշի (10 Օքտ.). յայս կոյս եւ յայն կոյս երթեալ գտին և արարեալ են հոգէքՙ երթ աքսորեացին, և այսու երթ ոչ լիցին յապիոզքՙ հանցեն ի կենաց։ Զայս լուեալ նմին երեկոյին ի Մուրթ Նիկոզոս (Ռեէլ)։

Ինչի (11 Օքտ.) առաւաւտուս եւս ի քարոզն յիշեց կրկին եւ Մարտիրոս վարդապետն ի յԱստուածածնին ասացեալ քան քէ ժողովո՛ւրդք, երանի՛ ձեզ. զուք որ մի մի ըստակ տայք ի քահանան, զոր ածեն յեկեղեցին վասն սիրոյն Քրիստոսի, զայն ահա առեալ տանին տան անօրինացն և զմարդ տան ի հաւատոց հանել և արեանն ապառնել. և ել գնաց յԱստուածածնեայ։

Կիրակի (16 Օքտ.) Աստուածածնին. անդ արար եւ զնոսին նզովեաց ի պատարագն եւ Ղազարն աստ պատարագ արար եւ կրկին աստ եւ նա նզովեաց։

Բշի (17 Օքտ.). ի գերեզմանէրն ժողովեալ հնաստրացոց ժողովրդեանն ի վերայ Ղալֆայինն և բազումս նախատեալ զնա և զերէցն քէ Տանի՛ քանի գայլասիրտս ի մէջ խառնուքեան պահէք և զի՞ դուք ընդ նոսա խառնիս և հուժէքՙ հանել ետուր վասն նորա. և նա երդմամբ մեծաւ մազապուրծ եղեալ ի նոցանէ այն օր և գիմեաց ի տուն վազ։ Եւ ժողովուրդն այն գնացեալ և պատմեալ մէմարին զամենայնՙ ի ձեռանէ նորին։

Եւ այգուցն (18 Օքտ.) ևս ի չարեացն յայնցանէ գնացեալ և գրեալ ի մեծամեծաց հնաստրացոցն և Զ ոգի քէ Այնպէս զօրպայուքիւն ունին և զմեզ նեզացնեն. և նա ասէ Ցօր Ջչի եկէք։

1) անտ.

Դշխ (19 Օքտ.). Երեկոյին լու ելև ի քաղաքս՝ եքէ ի վերայ կղզոյն Պօղճա մարդ եղեալ են եկանել անդ։

Ուրբաթ (21 Օքտ.). Մարտիրոս վարդապետան եկ և գնաց ի Պէկդօզ և անտի նաւ գտեալ երթիցէ ի կաֆա։

Եւ Ուրբաթին օրս տիւանն առնէ և նոտին ամենայն ճարտարապետքն առ մէմարիւն, որպէս օրէն է, և ի հարց մտեալ քէ վասն է՞ր այնպէս առնէ այդ մարդն ձեզ, և յայն բան գան առ տիւանն Ճակոբն Ֆռանքոյին (փռէզ Ֆրէռճ) քաղուք եւ հասեալ ի վերայ Նոցա (փռէզ Ֆրէռճ) ի պարանոցն պատատեալ մինչև ըզդրուն դրսին գտեալ և փախ տվեալ պրծին ի տանէն, որ գնաց ի սահմանս ծովեզերացն որ ասի Միջագիւղ, և անդ բնակեցաւ՝ քէ գինչ լինիցի։ Այլ էարքն կրկին խորհէլին խորհուրդ գիա՛րդ կորուացնն գնա և ջանային ունել գնա և ոչ գտանէլին։

Եւ ի Շաբաթի օրս (22 Օքտ.) երթեալ ի սահմանադրեալ տեղիսն, որ գխորհուրդն առնէլին քէ գիա՛րդ արասցին, և գնացեալ առեալ Բ չաւուշ յիտ հատարակել աւուրն և սահմանացն մէգինքն և իմամքն՝ և մտեալ ի տունս, որոց կարծէլին անդ լինել գՂազար վարդապետն՝ գի կալցեն, և ոչ գտին ի տունս երկոցունց փեսայից Նորին և ի տուն Տէր Մելտանին, և գարձեալ ցրուեցան։ Սակայն ըմբռնեալ գՏէր Անտոնն և գաշակերտ Նորին քէ Դուք գիտակ էք գնա քէ ո՛ւր իցէ՝ ասացէ՛ք։ Եւ բազում ահիւ և սպառնալեօք տանին գնա չաւուշքն քէ Դանել տամք եւ ի վէգիրն մատուցանեմք. և առեալ տանին ի խանն, և երեկոյանայ եւ ցրուին։ Բայց ի գիշերս յամենայն յանցս ճանապարհացն ի սահմանս Հայոց եղին գոմն Մովսէս անուն հանգերձ եռասխճով, գի գտցեն եւ ունիցին գնա, և ոչ գտին։ Այլ գնացեալ ի Մուրթ Նիկոդոս և պատուիրեալ աքոռակալացն, եա Ղազար երեսփոխա-

նին՝ Թէ գայցէ առաւօտս յեկեղեցին ձեր նա, և մի՛ Թողուք գնա, զի Թէ Թողցէք գնա՝ զինչ հուր[ամ] (բառը կորած) ի ձեզանէ առնելոց եմք։ Այս ամենայն լինէր խրատիւ և ջանիւ Քրիքորին և Գարամախտուզին։

Ի Գէկղօզ գնացաք մեք, և ամենայն բարեկամք և սիրելիք ևս գնացեալ էին, և գկնի՝ մեք։

Բէյ Խ–ի[1]) երեկոյիս լու հզև Թէ առին գկղզին ի ձեռաց Ջոանկացն, որ ասի Գօչհա, և աստ ի նաւուն ամենայն մեծ ուրախութիւնս արարին։

Առաւօտուս գնացին ամենեքեան և մեք Ջեացաք և առեալ գվարդապետն ընդ մեր և գնացաք ի Տաւապիս ի գարպաս Հասան ազային և ընդ սահմանն չրջ[եց]աք և երեկոյիս հկաք։

Գէյ (25 Օքտ.), որ մաս էր հասարակել աւուրն, հկաք և մեք ի Գէկղօզէն աստ ի բնակութիւնս մեր, և լաւ գի Բէյ երեկոյին մեռեալ Իպրահիմ Զէլէպին և առաւօտուս տարեալ քաղեալ են գնա։

Ջիլհնճէ Ուրթաք (28 Օքտ.). Հկն Տէր Ղուկասն յերուսազէմայ. և օրս հասոյ արին ի փուռն։

Կիրակի Հ–ի[1]) ի Ղալաքա գնացի երեկոյիս Յօճա Դանիէլի գաստեր հարանիք։ Օրս գՄարգիսն և գՄէֆէրն բերաք ի տուն և գնացին։

Բէյ[2]) (31 Օքտ.). տարան ազայքն գՏէրտէրն և գՄգտսին մաս ի Գազկեղոն։

Գէյ (1 Նոյ.) և Գէյ (2 Նոյ.) առաւօտուն հաղորդեցաք գՄգտսին զի անկարացեալ հզև։

Կիրակի (6 Նոյ.). բարեկենդան Սուրբ Խաչի. նօդօս էր և որչափ նաւք կայր գնացին առ Մև Ծովն։

Ք–ին[4]) օր Գէյ ի գիւղն գնացին Մգտեսին և Տէր–

1) Խ–ի. 2) ԼԱ–ի. 3) սեպտեմբեր ամիս օր Բէյ.
4) ժ–ին.

ակբն ամենայն ընտանեօք։ Եւ աւուրքս Բ մնաց նաւ նկին[1]) ի Մարսէլ որ ասի գալլոն և Դ այլ որ ասի չայկա։ Ջ հզև բրինձն։

Կիրակի ԺԴ–ի[2]) Մուրք ետաչ։ Առաւօտուս կարգացին յհկհզեցիս մեր գիտութիւն Աստուածատուր վարդապետին թէ հասաք յերուսազէմ և ոչ գոտաք գնդիապետ վարդապետն ասա, այլ և պատուէր թէ ուխտ և գայինք մեր հաստատուն յիցի վասն եզբարար վարդապետին թէ նա է յաջորդն իմ։

Երեկոյիս գատրգային նկն ի Գազազէ անտի, որ էր առ վէգիրին՝ Քեօր Հասան փաշան. յղեալ վէզիրին գնա առ թագաւորն թէ Զգա գիցես գայմահամ և գառաջինն թերցես ընդ քեզ. զոմն և թագաւորն տեսանէր գպատրաստութիւնն պատերազմին փոյթ ընդ փոյթ։ Եւ այլ ևս նաւ նկն Բ ի Մարսէլ ամենայն բարեաւ։

Եւ մեր վարդապետն արեգան նկն յԱստուածածնին և ոչ քոզին. և մեր տեսեալ գնա ուղևորիցաք ի Գրուսա գնալ առ վարդապետն որ յերուսազէմ։

Կիրակի (20 Սեպտ.). բարեկենդան Մուրք ետաչ վարագայ։

Դշի (23 Սեպտ.). Եւ վաչիսէն որ մայր քաղաքն ասի և գնաց ի գուբս ի քաղաքէն առ բանակ թագաւորին, որ և առաւօտուս Երկի (24 Սեպտ.) թագաւորն ամենայն մեծամեծօք ետ դառաչիւք, մուհառոմէն և գազիէսքերովքն և փաչայիւքն բանակ արարեալ առաջի նորա երթային գասս գասս՝ ելեալ ի քաղաքէս, ի գրանէն այնմ որ ասի Անգրիանու գուռ և գնաց ագաւ առ բանակատեղին։

Շաբաթ (26 Սեպտ.). նկին ի գնուղէն ամենեքեան։

Կիրակի (27 Սեպտ.). Վարագայ առաւ ետաչ։ Օրս

1) նկն։ 2) ԺԴ–ի։

սայլի եկն յերուսաղէմայ ի վարդապետէն, որ եկեալ է ի Մարայ, որ է Սիմաւնն։

Եւ լուս եղև ի քաղաքիս՝ եկէք ծառայք քահանայիցն որ կային առ վէպիրիւն, բարկացեալ յարձակին ի վերայ նորա, եւ նա մազապուրծ փախուստ առեալ ի բերդ[1]) կղզոյն մտանէ եւ պյնկնկիչէր ազատին եւ զքահանա պէկն կարատանն։ Մուհէրրէմ ասի։

Դշի[2]) (30 Սեպտ.) գիչերիս անձրև էր յերեկոյէն մինչև առաւօտ։ Զրոպք յէշս եդին։

Եւ Ուրբաթի (2 Հոկտ.) ևս։ Օրս Ռուհիճանն ժողով արար չարեացն եւ առ գմուհասէպէն Յարութիւնէն։

Շաբաթ (3 Հոկտ.). Եկ գնաց ի Պօզապէն առ վէզիրն։ Վանցի Աստուածատուր վարդապետն եկաւ, կամէր յեկեղեցիան մտանել, ոչ թոզին։

Կիրակի (4 Հոկտ.). ի Պարմազափուն գոզոց գնեաս եւ գոտս ջարգեցին։ Եւ մանգուլ արաբին գմեր էֆէնտին ի Մարայ։

Դշի (7 Հոկտ.). Երեկոյիս եկ եւ գնաց մայր քահանային ի բանակէ անտի եւ յետ ժամուց երկուց գնաց եւ քահանան։

Որ առաւօտուս Երչի (8 Հոկտ.) եւ մուտ նաւասարդի՝ Գարբիէլ վարդապետն եկն աստ։ Եւ անձրև գայր յօրէս մինչ ի կիրակիս, մերք գայր եւ մերք բանայր ժԲ-իս։

Երչի (15 Հոկտ.). ի Պօզապէն մերայնոցս մարդ եկն։

Եւ մինչև յՈւրբաթս (16 Հոկտ.) ապա արեգակս անձրևն եւ քաղցաւ. նեղոս էր։

Կիրակի ժԸ[3]). Քուռդք եկն մեզ ի կաթողիկոսէն Յակոբոյ զոր ձեռնադրեալ են Ծուլիսի ժէ։

Դշի (20 Հոկտ.). Երեկոյին խազոզ առաք։

1) բերք. 2) Հոկտեմբեր սկիս օր Դշի. 3) ԺԸ.

Եւ Ուրբաթ (22 Հոկտ.). Երեկոյին ևս առաջ խաղոզ։

Ուրբաթի օրս (23 Հոկտ.) նոստոզ արար գայմաքամին գզաւուխս և գմէնա՝ սաստիկ հրամանաւ, և առնելոյն գկերպս իւրեանց ցաժուցին խոնարհաբար լայժ։

Շաբաթ (24 Հոկտ.). Տէր Սրբահամն վազճանեցաւ Աչուչանցի[1]) Մուրբ Նիկողոսաւ։

Կիրակի (25 Հոկտ.). ի Քօփղափուն գնացաք ի տուն Գրիգորին և ի գերեզմանոցն ի վերայ մօր նորին և երեկոյին եկաք։

Գող մի գլխատեր էին ի Գաբմազափուն գիշերս որ յուսանայր Ուրբ (26 Հոկտ.). և էր Ղասում Խէ։

Զուր (30 Հոկտ.). ի Քալատուր կաթողիկոսին եկն Տէր Տրդատ։ Եւ օրս ևս կանանց տէն նոստոզ։

Նոյեմբեր ամիս օր կիրակի։ Ի գերեզմանէն գընացաք վանն տզայի Գրիգորին։

Հոսի Շաբաթ (7 Նոյ.). Ժողովեցան ի յԱստուածածին և բացին գքուղք Ծակորին և ասին քէ Գաբրիէլն երթայ։ Երեկոյիս կիրակամուտ գնացաք։

Կիրակի (8 Նոյ.). գքուղքն կարդալ ետուն Ծակոր կաթողիկոսին. Խոչն պատարագեաց։

Ուրբ (9 Նոյ.). Էֆէնտին մեծ փոխեցին։

Գուր (10 Նոյ.). գըստակն տարան և տուին գնըւրակուքիւնն։

Ուրբաթ (13 Նոյ.). Եկին ի Գօզապէն Հայք և ոչ են մտեալ ի վէգիրն և գերեան ոչ ևս տեսեալ երբեք։ Եւ քերին գխապար կէտուկ տէրտէրին որ մնուեալ է և քաղեալ են ի կէլիսօլիս և եկեալ են։ Եւ վէգիրն ևս եչեալ անուի գնայ չէտրէնէ առ քաղաւորն և կէսաք մի գօրացն ասկաս ասկաս գային։

1) աչուչնցի։

Շաբաթ (14 Նոյ.). Արզումանի եղբօր ուլախն[1] եկ ի Շամայ։

Կիրակի (15 Նոյ.). քարեկենդան Օհանակի։

Ուրբաթ (20 Նոյ.). կէս աւուրս ուզնորեցաք զՅէր Մարկոսն նաւով ի Նիկոմիդիա։

Շաբաթի օրս (21 Նոյ.) գՂազարէրի մէհմէտ ազան սպանեց փաշան հրամանաւ (ինչէ, ինչ ինչիր էին)։

(ՌՃԷ = 1658)

Դշի (6 Յունուար). սան Յիննգեան Քրիստոսի Աստուծոյ մկրտ։

Տրէ ամիս Շշի (8 Յունուար). երեկոյին եկն Դաւիթ վարդապետն յԱստանու և ընդ նմա սային երուսազէմայ, զոր երեր քօք՝ եքէ ատոր գնացեալ զափուճի վէզիրին, զոր առին էմր ի քափաւորէ անդ ի բանակն և առաքեցին յերուսազէմ վասն վիճակի մեր Սրբոյն Յակոբայ՝ եքէ Հոռոմոց լիցի։ Եւ վարդապետն եղիազար երթեալ ի Շամ՝ մտանէ ի փաշան որ Քայսարացատէ, և նա զբանալին տայ ի մօտ զափուճին և ատ առաքէ առ վէզիրն որպ և մէնէր վասն ատուքեան Հոռոմոց եքէ Զոր գանկատեալ են առ քեզ քէ էմր ձեր ոչ համարեցան Հայք և ուրեն Հապաչից՝ ահա՛ ատա են, քանզի ի ձեռս Հոռոմոց է այժմ. և այլ քէ Զոր ասեր են վասն Հիւսէին փաշային քէ լՈ զուռուշն առեալ ի Հայոց եւ եկեղեցի չինել են եւ Յուանկաց ևս, ահա՛ ատա են, քանզի զոր ասեն զեկեղեցին այն՝

1) ուլին.

այժմ և յառաջմէ մզկիթ մնը է, և վասն այսմ պոր ասէք քէ Մուբը Ծակոր գոցա տրվի[1]), այս անմարթ է, քանզի վիճակ Հայոց է և ոչ Հոռոմոց։ Այլ եւս պընծայն ևս գրեալ ի մէջ քզքին և այս ամենայն առաքեաց գոմն ի նախարարաց իւրոց ասաս։

Եւ ելին որ Շաթաք (Ս Ցուռաւոչ) և նոտան Զ–ից եկեղեցեաց իշխանքն և ընտիցին այս ի մէնջ յամէն եկեղեցոյ Դ Դ և Դ Դ իշխան՝ վէգիլ այսարեալ ամենայն ժողովրգեանն, պոր գնացին այր[2]) ի և ԻՆ–ից առ այն որ եկեալ էր ի փաշայէն և երաշխաւոր եղեն քէ գինչ ծախեացն վասն բանիս՝ տեսցեն առքա մինչև Տէր կամեացն [և] յառաջանայ բանս և գլխակոր լինցին նախանախանձ (սյստակս) ազգն Հոռոմոց. և ապա վարդապետն Երուսաղէմայ և ի ժողովէ առցէ գայս պոր ի գրին յայտնեալ էր, և ասիպետ հարկիս և քահանաձառոք եքէ կանգնեցէ՛ք և տեսէք գայս։ Եւ գնացին[3]) առ վէգիրն, և ծալեալ վէգիրն գքուզքն՝ չտայ պատասխան նոցա և ոչ մի, այլ նեղեալ Ծուռաց առին կրկին էմր ի վերայ ընդհազարին, և նա փախեալ նստէր ի Շամ առ Քայսրօղլի փաշային Շամայ։ Շաթաք Պազոան մնաւաս։ Երեկոյիս գԴնանիվպատէն կախեցին։

Կիրակի (10 Ցուռաւոչ). Երեկոյիս գնաց ազան չէտրէնէ։ Եւ քիւրէքճի արկին ի վերայ ամենեցուն կէս։

Դշի (12 Ցուռաւոչ). գփուռա մեր աւրհնեցաք։

Դշի (13 Ցուռաւոչ). Տնօրէն. և այսօր եկեալ գնացին չէտրէնէ։

Կիրակի ԺԷ–ի։

Դշի օրս (20 Ցուռաւոչ) եկ Ուչահի պարոնի քահեան ասսի[4]) ասրուճայիւք և գնաց չէտրէնէ առ պարոնն պոր ձիւան պէկ ասէին. աստ էր և ի քաղաւորէն խրչայս գգնացուց վէգիրն պարոնութեան և ուզարկեաց

1) տվի։ 2) արս։ 3) գնաց։ 4) ասի։

առ Ուլահ, և յղեալ նամակ առ Նեռոզայ ապգն՝ ևքէ գնացին ընդ նորա, և քէ հնազանդին ոչ՝ ի սուր քարշեացին գնոսա, քանզի բազում ժամանակս յինքեանց գնէին պարոնս և ոչ ընդ ձեռամբ Թուրքաց. և այժմ գայս արար վէզիրն։

Կիրակի (24 Յունուար). ի փուռս Վարդանին գնացաք ընդ Մղտեսիւն աւրհնել՝ ԻԴ-ի։

Բ֊էի (26 Յունուար). ձիւն եկաւ։ Լուսինն նոր, ճուտագիլ եվէլ ԻՋ-իս։

Կիրակի (31 Յունուար). Բարեկենդան Սուրբ Սարգըսի։

Ա֊էի (1 Փետր.). Գաբրիէլ ապրաթ մեռաւ. որ եւ Փետրուար ասի։

Բ֊էի (2 Փետր.). Շահամիրն եկն յԷտրէնուս։

Ուրբաթ (5 Փետր.). տանիկ[1]) գոզ մի կախեցին ի Պարմապափուն։

Սուրբ Սարգիս. օրս (6 Փետր.) ի փուռն գնացաք ընդ Մղտեսուն։ Երեկոյին ընդ Տէրտէրին ի փուռ Խանումին գնացաք։ Աւուրքս գհոումի պատրիգն առնալ տարան յԷտրէնէ։

Կիրակի օրս (7 Փետր.) Եղիան և Տարտում եղբարքն բազում գանեցին զՔըլքըլն և զՊարմախտուզն վասն չար հպարտութեան խրեանց. և յորժամ այս եղև՝ զՏէր Յակոբն ըմբռնեալ եքէ Որքան զուրամա կայ տալ պիտիս, և բազում անասնէլն բանս ասացին Քըլքըլն և Պարմախտուզն Տէր Յակոբին, և առին զգրաճն և երեկոյին եկեալ ի մի վայր ձայնեցին գնա և զփիլոնն ուղեցին ի նմանէ և նա ճար ոչ գտեալ, ասացեալ քէ Ո՛չ յինկեղեցիս ձեր գամ և ո՛չ ձեզ փիլոն տամ. այսու խօսիւք պրծեալ գնաց։

1) տանձի.

եւ ի նոյն ժամու գնացեալ և լացեալ գանկատիւ առ Ղալֆան եկէք Ջորս գիտէաք բարեկամ՝ տես քէ ինչ արարին։ ի կնունք էաք Ճէհրդի որդոյ։

Եւ Բշի (8 Փետր.) երեկոյին ի պատիւ Մատուկի։

Ուրբաթ օրս (12 Փետր.) չհուաս գոզ մի ըմբռնեալ ընդ որդոյնն և հրամայեաց փաչան կախել, և տարեալ ի տահմաս Հրէիցն, որ Մէյտանիքը ասի, կախեցին և զորդին եդին ի նուաս պատերազմին։ Եւ զայս տեսեալ Հրէիցն՝ զրոհ ավեալ ի ժոդովրդականցն, խորհուրդ արարեալ և գնացեալ ավեալ գրամս փաչային, և նոյն ժամայն իջուցին գնա և քաշեցին։ Այս էր ջան՝ զի մի ազնատնցի անուն ապրին, զի յանպատրաստութեան կալն, զայն հրէան եկեալ ի Նիկոմիդեայ ի փախըստանէն, որ գնացեալ էր ասել և եկեալ քէ տեսայ զորդիան և զկինն և զարձցի յերկիրս հետաւորս, և կալան գնա՝ վասն որոյ և կախեցին։

Փետրուարի ԻԱ. բարեկենդան. ԻԳ Ճուտագէ սխըր։

Գշի առաւոտուս (24 Փետր.) հիւանդացաւ Տէրտէրն. և Զշի (26 Փետր.) ոչ գնացի ի խանութ վասն հիւանդութեանն, և Կիրակի (28 Փետր.) արուն առաք և բարեկամք և սիրելիք գային և երթային հանապազ, ասկայն սիրտ ցաւոյն աստակացեալ լինէր, մինչեւ կարգացաք առ Աստուած մեծաւ յուսով, և Մարտ Քառասն Շաբաթ օր (6 Մարտ) հաղորդեցաւ և յետ Գ ժամու քրտինք բղխեաց մինչ Բշի (8 Մարտ), և ապա սակաւ սակաւ նուաստացաւ ցաւն մինչ Մարտի Ը յերեքորդում չաթաթու պահոցն, և ապա օրս գնացի ի խանութ։ Վասն որոյ և այսմ գրագրանց խափանեցաւ իր գրոյս, բայց փոքր ի շատէ զոր երթեալ նստէաք մերձ առ իշխանան՝ լսէաք զոր լինէրն։

Եւ յաւուրս յայսմիկ կեռնճիք գնացեալ առ փա-

չան և տվին գրամ, զի հարկատուք կնան մուճակս ունիցին, զի մի խափանեսցի գործն և վաստակն իւրեանց. և նա հրամանս արարեալ մուճակին, ազատ պակեալ ի փոշոցս և ի հրապարակս քաղաքիս, Վա՛յ տալով քէ ոչ ունիցին, ասէ, կնան պապուճ։

Յաւուրսն յայսոսիկ պէնկիչէր ազատին սպանանալ վէզիրին վասն սակաւ խրոց, սակայն քէ ի սովոյ ՃարգԱն գօրքս աստ, երթեալ ի տիզիս իւրեանց ամենեսեանք և ապա գայցեն ի գէմ գարնան։

Եւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ յղեալ մարդ վէզիրին առ պափուքճհատն պարոնն Գուդատնայ եւ զգնացուցանել նմա խնկայս իշխանութենէն և առաքէ գնա ի Գո[ւդ]ատն սիրել նմա, զոր ի վազուց գայր ի Տաճկաց ոչ ոք կարաց առնել։ Եւ Հեդահս պարոնն հին պատուարգմնալ ընդ նորոյ և Քաքարն յարգում աւերս արարեալ և ջարդեալ ի գօրաց նոցա բազումս, մինչև նստուցանէ գնոր պարոնն անդ (քառը ֆէբ---ի) Քուրքաց, որում անուն ասէին Ճիւան (քառը ֆէբ---ի)։

Յաւուրս այսոսիկ նկին յՀարբենու փաշային մարդն և առեալ առաքեալ վէզիրին, ոչ լինելով բան և ոչ մի վասն Երուսաղէմայ, քանզի առեալ վէզիրին գարգքն և եդեալ ի նեղքոյ ծնկացն և գրեալ պատասխանի առ որդին Քայտբի հնգով, ոչ գիտացաք։ Այլ ապա խորհուրդ առեալ ի մէջ և գրել նոսուն ինձ առ վարպապետն Երուսաղէմայ՝ զի տեսցեն ընդ փաշային բան և առցեն արդ և ի գատաստուրէն և նլեալ նկնացեն աստ մինաբանաք և ըմատաստաք. և գնացին Հերթաքի օր Ը-ին[1]) Մարտի։ Եւ գրել նոսուն Մարտիրոս վարպապետին ևս ի Կաֆա, զի և նա եկնացէ՝ նմէկ տեսանել իցէ զգործ որ առ գլխաւորս Քաքարին։

1) Ջ-ին։

Շաբաթ օր (6 Մարտ) կիւրղի. զկին Մարտիրոսին գնացեալ քաղեցաք։

Կիրակի (7 Մարտ) Անառակի։

Բ֊ին օրս (8 Մարտ) փաչան ի զօլ ելեալ և ի գիշերի յանուանի առհմանս քաղաքիս ապանեալ զոմանս. գոզ են ասացին, և մի գոզն պուրխար գոլով՝ գաւանուքեամբ Հոռոմոց՝ այր գազանաբարս, առաջի փաչային ասէ քէ Ուբանամ, զի փրկեսցի. և ասացեալ փաչան՝ ՍՔէ գոռ անգօր գոլով և կեաւուր՝ զայդ գործէիր, և քէ լինիցիս տանիկ՝ զաչխարհ խանձես այրելով։ Եւ հրամայէ զօրավարաց քէլփատել զնա և բերել առաջի իւր. և բերեալ առաջի նորա տանիկ կերպիւ, ասէ՝ Սպանջիք զպիզծդ. և այնպէս կորչի այրն այն ի կորուստն յաւիտենից։

Ծաւուրս հրամանն եկեալ ի վէզիրէն զի ժողովեսցեն զօրսուն վանն պատերազմին՝ յամենայն արհեստաւորացն։

Եւ նա ի վերայ այսմ տէֆտէրտարն բան՝ զի զմիրին առցեն ի մէնջ փուքանակի, քանզի յամենայն ամի ի գլուխ տարոյն առնէին, որ և մէհրբէմ ասի, այլ այժմ Զ ամսով յառաջ առնել հրամայեաց։ Եւ զմբռնեալ տէֆտէրտարին պահանջէր, և ի եկեղեցին [տես]անէր զպատրաստուքիւն գրամին. իսկ մեր եկեղեցոյ [է]ր, զոր յայտնեալ եմք ի տոկ մատեանս գ[ր]արմունք նոցին առ գանիւ, որ մի քառակ [ոչ] ետուն շահ եկեղեցոյն, այլ՝ պարտք ի վերայ [պր]առաց, և այժմ խորհեցան զայս ևս չար[իս] առնել ժողովրդոցն, և զմիրին զայս առնել յամենեցուն, զոր ոչ եզեալ էր երբեք, քանզի առնէին ննջեցելոց ի քառակ, և ծնեալոցն ի և պառակ[եալոցն] . . . և Զ եկեղեցին, զոր ծախէին զԱնառալի և զՈւռուսմէլի և . . . և մերն հասանէր ի և իչի . . . հանէր զ . . . [մա]հուն և կենացն իւրեանց (անկանոն ֆոկֆնէր-

ՀԷ Եւ կ՚ուզէր հանդչել (տրտում էր)։ Մնայր Ուս-
կիւտարուն եւ Գալղկեդոնին եւ Գէկղոզին[1]) եւ այլոցն որ
անդ՝ այս յաւելեալ ոչ երեւելով մի չահ նկեղեցւոյն,
յորմէ հետէ այրեալ, զոր նոքա կալան, այլ պարտք.
եւ գայս եւս բարձան ի վերայ ժողովրդոցն, զոր եւ
նոքա հատուն։ Եւ խորհուրդ առեալ ի մէջ ժողովրդոցն
եւ ասեն քէ Տանք եւ յետոյ (ընդէ)։

ԺԴ–ից[2]) Մարտի Եաբաք ըմբռնեալ կիւմուշ-
բայճուն զԳէմիսաճի կոչեցեալ երէցն[3]) ի գործն, եւ տա-
րեալ առաջի փաշային եւ հարց եւ փորձ արարեալ՝ գոլին
եւ զընկերս նորա տաճիկս Ը, եւ հրամայէ տանել գա-
մինեանան ընդ երիցուն ի բանտս մահապարտացն զի
սպանցէ ի գիւղերին. եւ էրէցն այն քանզի ի բնէ չարն
էր եւ տէր պիտակ գործոյն, եւ ի ժամանակի գիտալս
նկեղեցւոյն գոզացեալ եւ այլ ազգի ազգի չարութիւնս
արարեալ եւ ի նաւս քարակրացն մտեալ եւ ապատեալ,
զոր բազում անգամ խայտառակեալ ի գործոյն եւ ոչ
լեալ լուռ ի բարիսն, այլ ընդ սատանայի եւ ըստ խրա-
տուց նորա վարուր, որ եւ այսօր գիատարեալ գործ
նորին խրատուս արար եւ ուրանալով[4]) զԲրիստոս ա-
ռաջի բռնաւորին, որոյ լիցի Բրիստոս խայտառակիչ՝
զէսքեն զայն չարեօք կորուսանելով ի խրատ սատա-
կաց եւ ի մխիթարութիւնս հաւատացելոց Բրիստոսի.
ամէն։ Եւ զԸ ընկերս ուրացողին պղծոյ՝ ելեալ փա-
շան ի զօր եւ կախեալ ի Գարմազափուն Բ, եւ ի նշանակ
անուանեալ սահմանն Բ սպանեալ, ի Մէյտանկըք եւ
ի Այտաֆին եւ ի Ղարամանն եւ այլ սահմանս քաղա-
քիս՝ խայտառակ մահուամբ սպանեալ զնոսա։

Եաբաք երկոյիս ի կիրակամուտ գնացաք Մար-
տիրոսի կնկանն որ եկեալ էր յԷսքիշեհիր։

1) Գէղոզին. 2) ԺԴ–իս. 3) էրիցն. 4) ուրանով-

Կիրակի Տնտեսի Մարտի ԺԴ գնացին ի գերեզմանն Նոքա։

Ես ի գիշերին ե–երորդ ժամու, որ առաւօտուն Բ չի ԺԵ–ն Մարտի լարչաչատես (սյոպկա) նստաս էր և ամպով պատեալ եղև գերկինն և առաւօտն գարձոյց ի պարզիզ։ Տէր Այիքսանի ազգին մեռաւ Հաճիմարը, և Ալաճաճուն կնին մեռաւ՝ մայր Ասլանին Մզուսոյ։

Ես Դշի աւուր (17 Մարտ) գնացեալ իմ մօտ առ իչխանսն գրել գՔուզՔ Էորէնէցոց, զի մի՛ հազորդեսցին ընդ Քուամա անուանեալ վարդապետն որ անդ գնացեալ։ Ես կէս աւուրս նլեալ ի խանուՔէ հասայ ի տուն և անկայ սիրուս հիւանդուՔեան գաւուրս բազումս, Մարտի ԺԷ–է մինչ Մայիս Գ։ ԳՔացեալ Աստուած և ազատեալ յայնմ սիրէ՝ ոչ յիչելով զմեզս մեր, այլ խափանուՃն եղև այսմ գործոյ։

Ճաւուրքս զազգիէաքէրքն փոխեցին անդ։

Ապրիլ սկիս օր Եշի։ Ես ի գոզմս Նիկոմիդացոց եկն անձրև յորդ և տեզայր ընդ անձրևին ձուկն ծաւս, զի ծովափ է երկիրն, և որք կերան գձուկն՝ մեռան։

Ռուհիճանն ընդ Մարտիրոս վարդապետին գնացին առ վէզիրն, և նա ասաց՝ Բերէ՛ք զէմրն ձեր զի տեսից. պատասխանեցին՝ Գնացին յերուսազէմ. և ասաց՝ Ճետ գարձո՞ զի եկեսցէ։ Ես երկրորդ գնացին, ասաց Քէ Ո՞չ ասացի գարձուցանել զէմրն. ահա՛ էմր խընդրեն Ճոյնք զի եկեսցէ պատրիգն իւրեանց. տա՞մ Քէ ոչ։ Ես երրորդ ասաց՝ Ղալիոն մի չինեսջիք Քազաւորին՝ զի հրամայեցից ձեզ. և ապա բերանով քահանին հաւանեալ՝ Քէ գայիս մի. և ոչ կասեցին մինչև ետ էմր Ճունաց՝ բերել զպատրիգն. և ոխն ծածկեցաւ ի սրտին և զի ընծայ ևս ոչ ետուն Քէ Ոչ նստի հասատատ, վասն որոյ և եղև (Ընդէ)։

Ի՛ Ապրիլի (Ռճե = 1656) որ Դչի լուսանայր Ի՛Գ կարի մերձ ի պահն հաւախօսի Կոմիտաս պալին եզաւ որ հիմիկս մարդ եզաւ։

(Զանազան էջէ խոչէ և անկոպ խոչէ)

Թվին Հայոց Ռճե Ապրիլի ԺԱ Ջատիկն անձրեւ էր մեզմագոյն։ Ջոչ գրեչն իմ ի մէջ աւազ պահոցս քէ գի՛ եզև, զպատճառան ևս եզաք խոստովանօրէն, յոր ընդ աւուրան փոխեցին գմեծ զատին որ ասա ի քաղաքս։

Նաև Թուխաչ անուանեալն, զորոյ զգալն և զոչ ընդունելն յեկեղեցւոյն և ուր ուրեք հանդիպիլն, անգէն ևս զքոզուչն և զընդունելն ոչ՝ գրեցաք։ Վասն որոյ և նոյ ևս անկեալ ի բռնակալս և ի նախարարս արքայի և մտեալ յիտրէնէ առ վէզիրն՝ բազում ջանիս առեալ զպատրիարքութիւնն և զհարկն գիմոսականն յաւելեալ, որ ասի միրի, քսակս ժ, վասնզի յորոյ գուռ երթայր՝ քաղաքացիք երթեալ աւերէին, վասն որոյ աւելցույց ի հարկէ զի մի խայտառակեսցեն ազգս և կամ բռնակալք։ Եւ գրեալ զամենայն անգիս առաջնորդական գաւազանացն ի պարթեի իւրում, զի ինքն իշխեսցէ յամենայն իշխանութիւնս Տանկաց և ամ յամէ տացէ զմիրին, և զոր առնելոցն է առաջնորդ՝ արասցէ։ Եթէ փոխեն և քէ նստուցանեն, եթէ կալն եւ եթէ ձեալն՝ ամենայն ինչ ի ձեռս իւրայոցէս և գրեալ զերուսազէմ ի գիրն։ Եւ առաքեալ այր մի քրքիւք հանդերձ առ Նիկողոս վարդապետն ամե, որ եկեալ էր վասն ժողովի իւր և նստեալ գնա ևս յեկեղեցի Սրբոյն Նիկողայոսի, քէ իմ աքոռակալ ես և վէքիլ, հայեա՛ց ի ժողովուրդդ և կա՛լ զգալուր եկեղեցոյն և աքոռոյն գրով, մինչև եկից ես։ Եւ աչխարհականք որք էին իշխողք, զորոց պատիւն առացեալ եմք յառաջին գիծան, ի մի վայր հաւաքեալ

զԴաւիթ Հալատցին, զԱստուածատուր Վանցին, զԸնկոզոս Քուէկուրանցին, որ վէգիլ ասացաւ Քումանչին, զերկքեան վարդապետքս նախատանօք յեկեղեցեացն արտաքսեցին։ Եւ ակսան ի խորհուրդ աւուրքք բազմօք սինհոդոսաւ ժողովս իւրեանց եթէ գնասցեն առ վէգիլեն արդի գանկատի՝ չկամեցաւոյ զՔուամայինն պատրիարքութիւնն ի վերայ իւրեանց, կամ աքսորեսցեն և կամ սպանցեն։ Եւ ընտրեալ արս Ը կարգաւոր և անկարգ՝ առաքեցին չէորէնէ առ գրուենս և յերգս[1]) քանաւորաց անկանիլ. և նոքա գնացին, աստ և անդ շատ պիպիցան, բայց ոչ կարացին առ երեսս մեծ իշխանին ելանել, այլ ի փոքրագունից և ի նախարարաց նոցին գանեալք լինէին, և այլք ի փախուստ գառնային եւ զմիմեանս կորուսանէաք, յետ մայիսի ամսոյ ԻԷ–է սկսեալ մինչև ապա և մի մի։

Մայիսի Դ. փոխեաց վէգիլեն զՔեզր Հասան փաշան և հրամայեաց զի նստցի զայմախամ Մէլէկ Ահմէտեան, մինչև անտի առաքեսցէ զայլ ումն։

Եւ ահաւ եկն Մայիսի ԺՒ[2]). յաւուր Դշի զայմախամ Սինան փաշա որ կայր չէորէնէ՝ նստեալ մանզուլ ի պատանեփաշայուքինէ, եւ բազում ընչից տէր գոլով, զի հինաւուրքք էր. առեալ վէգիլեն զայն՝ էառ բազում քանակ ի նմանէ եւ առաքեաց զայմախամուքիւն (Ր՝ԵԷ)։

Իւ Մայիսի եկեալ պատրիարքն և եմաւտ ի քաղաքս և մտեալ առ փաշան։ Եւ երթեան աքոռակալք և իշխանք առ փաշան քէ Ջեմք կամիր զոխրուքիւն գորա ի վերայ մեր՝ կրկին անգամ, մինչև զայրանալ փաշային, ի բաց հանէր զնոսա յերեսաց իւրոց։ Եւ պատրիարքն երթայր ընդ պատանեին խաւէքուին եւ

1) յերգս. 2) ԺԲ.

մառանէր առ նա, զի ի քսակ ևս տալիք լեալ էր քա-
գաւորին ընծայուց, որ յըտռնիկս պոստանճոյն հասա-
նելոց էր, վասն որոյ պահէին նոքա և կային ընդ նմա։

Եւ յաւուր Պէնտէկոստէի Մարկոսի Լ յայտնի մտա-
նէր առ փաչան ցուցանելով նմա զհրաման քագաւո-
րին և զպէրաթ, և նայ ընկալեալ սիրով՝ խիլայս պգե-
ցուցանէր նմա և հնծուցեալ ի ձի զօրավարօք հան-
դերձ՝ երթայր նստէր ի վանս Սրբոյն Գէորգայ։

Յունիս ամիս օր Գշի։ Լու եղև աւուրքս՝ քէ ի
գալն Յազլի փաչային[1]) անդ չկտրէնէ, որ ընդ պարոնին
գնացեալ էր յՈւլախ՝ նստուցանել զնա անդ, և յոր-
ժամ անտի գարձեալ, ասէ, փառաւորեցաւ ի քագա-
ւորէն և ի մօրէն. և նախանձեալ ընդ այն վէգիրին,
պատճառ այլ ինն եղեալ՝ խեղդամահ առնէ զնա, զի
մի առցէ զկնիք մեծի էշխանութեան, զի կին ունէր
սալ զմեծ քոյր քագաւորին՝ զգուստր Իպրահիմին։

Ի՞ր ամսոյ Շաբաթի աւուր եկին ուխտաւորքն ի
Սուրբ Երուսաղէմայ։

Այգուցս (20 Յունէ) փաչան ի գոլ ելեալ ի չու-
կայս և ի փողոց քաղաքիս յորս սովորն են, և յան-
ուանի տեղիս սահմանացն՝ ի հինգ տեղոջ մի մի մա-
ծախս կախէր, որ զմեռած զուարակաց միոս ծա-
խէին. քննեալ գտաւ ոմն տանիկ և ոմն յոյն։

Լ՚) ամսոյ Դշի աւուր պայրամ Տաճկաց, յոր ա-
ւուրքս եկեն Աստուածատուր վարդապետն ի Սուրբ Ե-
րուսաղէմայ յՈւսկիւտար։

Եւ Քուման չահէ քաղաքացոց կրկին անգամ գնա-
ցեալ չկտրէնէ և էմր բերեալ առ զայմախամ, զի զա-
մենայն ինչ զապա առնէր տացէ իւր եւ զհակառա-
կորդս նորա մի տացէ խօսել ինչ քէ Դուս ախմար ես,

1) փաչին. 2) Ի՞ր.

զի՞ երես տվիր Հայերուդ, վասն է՞ր ոչ զապտ անել ասես. քէ ոչ կասիս՝ զվնասն գու կրելոց ես, զքեզ գիտեմ՛։ Վասն որոյ և նա ի քարկուքինն չարժեալ, ասացեալ՝ Այլ ոչ գայ վէզիրն, զիմ գիտածս առնեմ։ Եւ ի վերոյ գրեցաւ ժողով և սինհոդոս իչխանացն քազաքին և կատազուքինն. ի մէմեանս պարփակեալք կցեալք, երեկոյ և առաւօտ խորհուրդ և մուշավէրէ՝ քէ զի՞ գացեն բանալիս նոան պատճառս ի վերոյ Քուամային, զի կազացուացեն աքսորմամբ և կամ սպանմամբ։ Բայց մինչև ցայժմ ի քազաքս չտեսին համբաւ չարուքեան նորա կամ քէ լսեալ էին զպակասուքինն օրինաց նորա. նա և յետ և յառաջ ի օր կացաւ ասաս։ Պատճառ իմն իրաւի քէ Առ ազգս մեր զոչ նզեալն արար, որ զհարկն յաւելցոյց, նաև զեկեղեցւոյ իրաւունքն ևս յափշտակեաց ընդ աքսորն, և քէ չերուսազէմ ի պէրայի գրեաց, հարկատու առնէ զնա. ոչ կամիմք, ժողովուրդք և ռամիկք, գուք ևս ընդ մեզ լերուք։ Սպանուքեան երգուցի արտրեալ, ոմանց գուռն և զորգիս ի բերան տուեալ, այլոց քսակս և փող յիշեցուցեալ, կիսոց՝ երէկ կանգնիմք յոտին և սպանեմք։ Եւ երթային գայլին ի տիւան ի կռիւ ընդ պատրիարքաւն յայտնի և ի ծածուկս, մինչև հաճեցեալ լինէին զկամս ախմար փաչային՝ քէ զի քսակն մեք տացուք և քեզ ևս այսքան, նորա հնար մի։

Եւ ի վերջն վճիռ գայս հատին երէկ ֆռանկ է նա և չաշուտ՝ այսինքն լրտես նոցա։ վկայել եռուն Աբեդլցի վաճառականաց ոմանց և հօճէքի արտրին և ի գին ի քանաս մահտպարտացն (3 Ցուլի, Եաքուբ)։ Եւ այսու ոչ չատացեալ, հարեալք ի գիւէ՝ խորհին սպանանել զնա իչխանաք քազաքին, յոյս ունելով գգրամ երուսազէմին որ կայր ի մատս իւրեանց, զոր յղեալ էր Ղզիազար վարդապետն երէկ հոգացեալն զբան երուսա-

զէմայ։ Ցորմէ ընդ աւուրս քուզք նկն աչխարանաց, կոծոյ և սգոյ ևքէ Հռոմ՚ք առին զՄուրր Ցակոր ի ձեռաց մերոց. գուք զի՞ ունիք ընդ Թումայլին կոծ և զի՞նչ հոգայք զդալ, առաւե՞լ գործիք ունի գալ քան զձեզ ի բարին, կամ գուք հաստատեալ էիք զօրէնս և զկանոնս և գալ քայքայէ՞ր. և որ սոցին նման բանս. և ի վերայ այսր ամենայնի քանիցս անգամ բազում բարեի առ ձեզ՝ քէ ի՛վ մարդիք, վասն է՞ր զնրուսապէմայ քանն չէք հոգար՝ ևրր գուք քրիստոնեայ էք, գնաւատս և զգաւանութիւնս կամիք պայծառացուցանել, ևքէ իմ բարեկամ էք. զի՛նչ կամի առնել Թուման ձեզ՝ ինձ արասցէ և Երուսապէմայ։ Եւ յուեալ զայս իչխանացն՝ ի խոր խոցեալ գչկամիչն եւ զոչ համաձայնիչն Եզիեզարի ընդ խորհուրդս նոցա, համբաւեցին ևքէ Թումայ հակառակեցաւ Երուսապէմայ և զնրուսապէմ հարկատու արար, որ վեր ասացաւ։ Եւ մոան առ Աստուածատուր վարդապետն՝ ևք ընդունելի գիտանիկն և գհերձուածողն՝ գու ևս առա ես, և ևք ոչ ընդունիս՝ ընդ մեզ լի՛ր և գու։ Եւ վասն Երուսապէմայ յոյժ յոյժ բառնային պատճառ իմն եգեալ և ասէին՝ ժողով արա՛ք քահանայից և ժողովրդեանն։ Եւ երթային ի ժողովն ամանք յահէ նոցա, ամանք չարոյ և ամանք բարի իմն կարծեալ հաւատային պարզամիտք, քանզի չէին ամենեքեան եզիեզարեանք, որ վասն նորա արարին, այլ հակառակ էին։ Բայց ի կորուստ առն միաբանեցան, յորոց և մինն Հայապցի Դաւիթ վարդապետն չարագրեալ ի մտօք բանս պարտաւանաց և ընատուց Թումայլին, կնքով Աստուածատուր վարդապետին առաքեալ յեկեղեցիսն գի ընքերձգին հանգերձ նզովիւք՝ ընդ առաջին հերձուածողսն հաւատարեալ։ Եւ միաբանելոցն գաչին այս՝ ուրոյն ուրոյն կնքով արքն ժողովեալք, եւ որ ոչն մեհրէր՝ ի բաց վարէին նախատանօք. և աւագերի-

ցուն՛ք ամանք որ ոչն հնազանդէին, անարգեալ զնա՛ զայլ ոմն անդէն ի հանդէսն աւազիրէց[1]) հատատաէին, և գվնց նկնզեցոյ մխափերքի կնիքն ի ճակատ քրքին երևեցուցանէին։ Եւ պատճեն քէ Համայն քահանայք և աքոռակալք և երեսփոխանք և իշխանք վեց նկնզեցոյ քաղաքին ի մի գայր ժողովեալ, ուխտ և պայման արարեալ, հոգով և մարմնով կանգնեալ գնան քաւարայ հերձուածոցն, գի գչարութիւնն նորին ի կատարած նորա հարկանիցեն՛ք, և քէ՝ ըստ այսմ որքան ըստանգ երթայ, քէ շատ քէ քիչ, և մե՛ք վերոյ գըրեալքս քէֆիլ եւ երաչխաւոր ելմ՛ք։ Եւ յետ աւուրց բազում երթևեկութեամբ առ Աստուածատուր վարդապետն քէ Վան գա եւ գնան Սուրբ Տանն է ջան մեր, գու ևս կնքով ընդ քումն հազորդեաց ընդ մեզ։ Եւ նա կնքով գրեաց՝ Վան այս բանիս այնքան աշխատեցայց, մինչև գնաւրեցից գառաս ի պարտուց։

Եւ ամանք ի նոցանէ երևելիք էին առաւել, որ յերկիրս չարին արշաւեալ այնքան, մինչև չգծանաց իւրեանց հասին որպէս և կամեցան, բայց յետոյ անկեալ յերկիւարաց՝ բնկեալ ջարդեցան ամենայն ոսկր նոցա։ Հանելով գերկիւղն Աստուծոյ ի սրտից իւրեանց, մոռանալով զպատասխանն Աստուծոյ և զբան նորա քէ Զայր արիւնահեղ սիրէ՛ս առնեմ, և քէ Որ սրով (դաշոյ) սրով անկցի, և քէ Որ հեղու գարիւն մարդոյ՝ փոխանակ եւ հեղցի արիւն նորա, եւ քէ գմի՛ սպաներ՝ եւ գայլ օրէնս եւ գմարգարէս գառաքելականս եւ գհայրապետականս։ Նմանեցին այնոցիկ որք գառաջնորդս եւ գհայրապետս սպանին պէս պէս նախատանօք, յորոց արարմանց բարկացեալ՝ տայ գիշխանութիւնն եւ գիաւտարութիւնն այլ ազգաց. օտարք կերեալ գվաստակս մեր առաջի աչաց մերոց, ի քըշ-

1) աւազիրէց.

նամեաց գերի վարեալք, ի հայրենեաց տարագրեալք, եւ քոզ զարով անկեալսն յազնուագունիցն եւ ի քաջագունիցն։ Եւ ո՛ւր ուրեք փոքր փոքր երեւեաք՝ զմիմեանս ի խաժատելոյ ոչ դադարէաք, մինչեւ որպէս զդիաքաւաւոյ անոյժ եւ անզօր ձեացաք, ոչ կարելով հանել զաւուր կերակրին ընտանեաց եւ տղայոցն(*)։ Այս պատճառաւ ոչ կամելով զայլոց քաղաւորելն ի վերայ իւրեանց կամ այլ ոք իշխել եւ մեծանալ, զի զինչ և կամիցին արասցեն. նաև մի լուիցեն զձայն քոմէյի հաւատարի եւ մի առցեն զդեզ յիմասանոյն։ Ցազգս որոյ եւ յամենայն ակնզեցիս ոամանք ամանք աշխարհականք՝ լիրբք և անամօթք(**), փաբիսեցոց նման եւ գպրաց՝ իշխեալ ի վերայ կարգաւորաց(***)։ Զանարգանս եւ զհայհոյութիւնս զէն և սուսեր ընդ իւրեանս, ազգականեալ և քայքայեալ զաւանգ հարց և զդաչինս հարց սրբոց, ասացին նորա քէ ֆռանկ է, եւ իւրեանք ոչ գիտէին բնաւ զպահս, ձէքի եւ գինի անխտիր, ի գինեվաճառս կային, որ իւրեանց տուն էր պաշտաման, յաւել եւ երկրպագութիւն(****)։ Անգ էր նստելոյ տեղիք եւ խորհելոյ զամբարտաւանութիւն, եւ անտի առ տունս իւրեանց առ կինս իւրեանց պատմէին մեծաբանելով. Այսօր զքահանայ մի արգիլեցաք ի կարգէն, անարգեցաք և քքաք յերեսս նորա. և կամ՝ Ջոմն ի գուբս վարեցաք յեկեզեցւոյ եւ զայլ ոմն վազիւն այսպէս առնելոց ձմք. այլք, ասէ, կանգնեալ կային առաջի մեր եւ զգային ձեռնակապիւք։ Որո՞յ իրիցու իրիցկին այսօր ի քնզ եկն խնդրկան, կամ հաճրուբեաց զձեռս քո և

(*) Ա.ուս. Զալոքացիք։ (**) Հրեչտակապոցիք։
(***) Գահանայից որ կանգնէին առաջի իւր[եանց]։ զոմանս ի կալանս պահէին եւ զայլս ի գեանի տարտնեալ՝ յոտից գանէին։
(****) Ծուրբ ընծայիցիք։

*կամ գծունկսգ։ Ցե՛ս, ո՛վ տիկին իմ, գայս իշխա-
նութիւն մեք մեզէն քաշուքեամբ ո՞չ առնեմք միքէ,
և գփառս քո՝ քանզի մեծ իմն գոար քան զկինս երի-
ցանց։ Ասա՝ ինձ որք ոչ պատուին զքեզ յընքրիսս,
ի բազանիս եւ կամ ի հարսանիս. երեւելիս կացու-
ցանեմ զքեզ ի վերայ նոցա. զարանցն զփիլոնան
առնեմք, որ գան առ քեզ ի խնդիր, գիտասցեն
զքեզ եւ փառաւորեսցիս։ Ցե՛ս զի եւ զանազուիս
եւ զվարդապետս փախուցեալ եմք, զիա՞րդ և կկին
երիցանց ոչ խայտառակիցեմք։ Զայսպիսիս և որ ա-
ցին նման մեծաքանութիւնս առնէին ի տունս ի-
րեանց ընդ յարակից և ընդ դրացիս(*), և ժի՛ տարի
յայս ընքանայինն գերի անկեալ օրէնք ի ձեռս ի-
րեանց։ Կոյս ընդ այրոյ պատկէին(**). և այլք բե-
րեալ կանոնս յատենի գնէին և ասէին. Ահա՝ այս մե-
զաց գայս ապաշխարանս գրեալ են. առնեմ գայս եւ
յետոյ ապաշխարեմ։ Այս եղև ի Մուրբ Գէորգ, որ եղ
կանան՝ ումն այրի էր եւ կոյս էառ։ Հասի եւ չհասի
եւ մեզօք լինելոյ՝ անքիւ(***)։ Նաեւ երիցունք եւս
նմանեցին նոցա վասն աչառութեան և իրրև գանգեխ
եւ գանրաւն եղեն ընդ նոսա անամօքացեալք։ Նաև
արժան եւ անարժան ի կարգ քահանայութեան մու-
ծին։ Եւ գրէր աքոռակալն. Ցիսուսի Քրիստոսի ծառայ
այսինչէս, ծանի՛ր այս անուն երէց, Փիլան հէբիֆի
աքոռին առի, հազորդ տաս գորա, որ էին պոռնիկք
եւ բանագրածք ի վարդապետաց։ Եւ այսպիսի քնա-
ւին ոչ գիտէին զօրէնս եւ գկանոնս սրբոց հայրապե-
տաց, այլ և ի կաշառակուրութիւն մոլեալք իրր զհե-
քեանոսս։ Եւ ի քեմ աքոռացս գնեմանիս իւրեանց ա-
ռաքէին և այլ վաճառապոյնս քան զիւրեանս՝ չունս*

(*) Մուրբ Մարգոցիք։ (**) ի Մուրբ Գէորգայ։
(***) Մուրբ Նիկողոսցիք։

եւ պոռնիկս, նաեւ այլազգի եւ քուրք տեսուչ օրի-
նաց գոլ եւ հրամայող իշխող քահանայից եւ կանոնաց
առաքնորդ երիցեաց։ Ոչ քէ խաւարն մածեալ ընդ խա-
ւարի եւ կամ առաքնորդեալ կոյր ընդ կուրի, այլ
զբազումս գայքակղեցուցեալ զպարզամիտս, և զհա-
ւատարիմ ծառայն Աստուծոյ զքենցուցեալ և քիբա-
ցուցեալ ի հաւատոց(*)։ Որոց պատասխանն մի ար-
գարացի, քէպէտև ըստ մեզաց մերոց քոյլ ետ նոցա
Աբարիչն մեր(–)։

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի գայթքան ժամանակի
եղեալ գնկեղեցոյ և զաթոռի իրաւունքն և զհասկն,
որ աւանդեալ ի նախնեանց յառաքելոցն եկելոց առա
ի քաղաքս՝ առ ի պէտս ազգատոհ, հիւանդաց և բան-
տարգելոց. յորժամ ի ծածուկ էր՝ կայր աւրհնուքիւն,
եւ յորժամ եղեւ յայտնի ի ձեռն անօգայից փառամոլ
եւ յանգուգն արանց՝ քայքայեալ եղեւ, զի ետուն
առւգանս ի քահակս այլազգեաց, եթէ գտուն նկեղե-
ցոյ որպէս պարիսպ ի մէջի առեալ էին բոլորապատ
շրջակայիւք՝ արարեալ յիշատակ նոցունց, զամենայն
ծախեցին(բ), յաւել և զայն ետ այլազգեաց(**)։ Ետ
եւ սկիհք եւ շուրջառք եւ ամենայն զարդ եւ անօթ
սպասուց սրբութեանն՝ ամենայն պակասեալ ի տոցա
ժամանակս։ Զխաչս և զկանքեղս զարծաքեղէնս և
զսկեղէնս ի հալոց տուեալ՝ աչօք տեսանէաք։ Եւ
յորժամ տուգանս անկանէր, բազում անգամ յանեմե-
զացն առնէին, և քէ չինէր առ այս մարդկան բռնու-
թեամբ տալն, զանօթսն գրաւ անուանով տարեալ առ

(*) Ցմահ[illegible]ն գրեա՛լ առաւ։ (**) Ետուրը Մարգոցիք։

(–) «Ձէ ոչ գոյր ի նոսա ուրմարութիւն և սիրտ նոցա նեղեալ էր։ Որպէս գիտեմք զոմն ի նոցանէ և լիզուտ խրճանց ննեղուտեալ հպեցոյ։

(բ) «Որոց բերանք խրճանց խոսքի գիանարութիւն եւ ոչ նոցա ոչ ի մեզաց։

խրատանս բաժին առնէին, քէ՛ խաչ և քէ սկիհ ի տունս խրատանց արգելուին, ծախէին և ի հալոց տային(*)։ Զմէն բարուքիւնս ոչ տեսաք գնոցունց կամ գյիշատակս եկեղեցոյն և կամ զպայծառութիւն կամ զչինուքիւն, այլ միայն զվերոյ ասացեալս բազում իմացեալ եւնք՝ զազտուքիւն, զպակասուքիւն եւ զնուազուքիւն. և ի վերոյ այսր ամենայնի պարտ ի վերայ պարտուց եղեալ չինքեանց, եւ ի վնաս բռնաւորացն բազում անգամ զեկեղեցին կնքել տային եւ ձեայր աւուրք փակեալ, եւ անմեղ քրիստոնեայք եկեալ յազօթս որ տեսանէին գայն, բախէին գկուրծս եւ գառնայէին։ Եւ զհասս եկեղեցոյն՝ խնկին եւ մոմին, մահուամն եւ կնոաց. կիզէքէին զանմեղ քրիստոնեայս եւ ի պիղծ սէրս իւրեանց, ի գթօսանս եւ ի գինէտունս ուտելով մսխէին եւ գուարճանային այնու գրամով(–)։ Եւ ի ժամանակ հարկապահանջուքեան անկեալ ընդ իւրեարս քէ Դուս տո՛ւր գայն, և նայ՝ գայս, եւ ի կռուելն ընդ միմեանս գտուգանս անտի տային առ ի յազքելոյ զմիւս կողմանի(**)։ Նաեւ ի տարուջ մի զմիրին ի ժողովրգենէն ժողովեցին. վասն որոյ ծեծս բազում հայհոյուքեամբ եքէ Ձո ուտէն հերիք է եւ բաւ, ես եղեց աքոռակալ եւ երեսփոխան(***)։ Բանակ բանակ եղեալ զմիմեանս յազքելոյ կային եւ ի նոյն սակին Գօզոսեանք և Ապոզոսեանք վերանէին։ Ցայտ է այսոքիւք որ արիւն և քարախ, զի անիրաւուքեամբ ժողովէին՝ ցրուի և անիրաւուքեամբ, զի գործիք եւ արարմունք չէր իրաւունք եւ արդարու-

(*) Տուբր Նիկոզոսցիք։ (**) Տուբր Գևորգցիք։
(***) և Գալատացիք։

(–) «Ոչ կամիցաս ես քրանալ զբարի. գանգիտուքիւն խորհիցաս յանկողնի խրատի. ինաց ես ամենայն ճանապարհ որ ոչ է բարի և ի չարի ես ոչ ձանձրացաս։

քիւն, այլ մեծ գաւառաւտան Աստուծոյ ի վերայ հոգոց նոցա(–): Անէծք էր ի վերայ նոցա առաքելոց և հայրապետաց եւ Սուրբ Լուսաւորչին մերոյ, որք երեսփոխան գոլով Քրիստոսի՝ սահմանադրեցին կարգս ուղիղս կաթուղիկէ եկեղեցւոյ: Մանաւանդ արհամարհողք գտան որինաց նոցա, եւ որոմ չարին էր զոր առնէին. որոմ քուսանէր եւ ոչ ցորեան յըլտեմարանս Աստուծոյ: Եթէ ի ժողովեալ գրամիցն հայէին զորքս, ապուիէին գայրիս, մխիթարէին զծառս, ընդունէին զպանդուխտս, ողորմէին աղքատի, զգեցուցանէին զմերկս, հանէին զբանտարգեալս, պաշտպանէին զհիւանդս, ազատէին զգերեալս, նաև գայլս որ վասն հարկապահանջութեան չարչարին ի ձեռս այլասեռից. այսպիսի ամենայն անաէրունչք[1](Բ): Եթէ գիշխութիւն տացուն[2] յերկաբեցից՝ կարծեմ թէ լանչեաց ձանձրութիւն գրեցից. որք բազում յանձարակութիւնք եւ ի չքաւորութիւնն զսուրբ հաւատսն ուրանային: Գանձի երիայլին ի գրուն նոցա գեղերէին հայցել ողորմութիւն կամ նամակս, զի յեկեղեցիսն քրիստոնէից ժողով արասցեն, զի նոքա էին տվոզք աւրհնութեան նամակաց. ոչ հայէին յերեսս նոցա և կամ ի միմեանս յուշարկէին, վասն որոյ և փորձանաց գինպետք ազգի ազգի՝ և ի նոյն ձեայլին: Այսքան եկք արժանի և ողորմութեան ամենայն ընդունայն մախեալ, և քէ ասիցէք՝ ո՞վ է յազգի առնող գայգոսիկ, յիրաւի տեզացիք քազաքիս ունեցեալ՝ մանաւանդ որպէս ուսեալք ի նախնեաց՝ որպէս և այլազգիք. և քէ այլազգացն

1) անտերունչք. 2) տուցուն.

(–) «Որոշեալ են իրարանց յերեսաց նոցա»:

(Բ) «Նոյն է որոյ իմաստ՝ քէ ոչ տատանիցուն ազգի յազգ տատանք յարքայական և գաւառական և նահանգական չի է չերան նոցա եւ ի նեղական յերկրի նոցա քաշք եւ վատահիք»:

քազաւորութիւն և մեծ իշխանութիւն պատճառս գիցես, ոմն և զզարմացուցանի իմ որ վասն հրէից ասա ի քազաքս բնակելոց ի կարգաւորութիւն(-):

ա. Կիրակի օր ժողովին ամենայն ժողովրդեանցն ի քազան ի գլուխս մեծ ճանապարհացն Բ Բ այր վասն ազգատոհց, որոց և այրեաց, և տան նոցա զօրըստօրէն ըստ պատչանին, և զամենայն պիտոյս նոցա անալ տեսանեն և զայլս կարգին և մարդացուցանեն:

բ. Բշի աւուր վասն հիւանդաց որ յազգին իցեն՝ կարգեալ նոցա սպասաւորս և բժիշկս և խանութ մի ի պիտոյս նոցա լի ամենայն բարեաւք: Եւ առցուն ծախս սպասաւորացն և բժշկացն և խանութիքին վաճառ՝ ամենայն ինչ ի Բշի աւուր ժողովէն հանեն որ վասն հիւանդաց:

գ. Դշի օր վասն մանկանց որք յուսումն են և յաշակերտութիւն և անտէրունչք[1]) են, զնոսա տան ի վարժապետս և ի գպրոց: Նաեւ զկաստարեալսն եւս տան ի փիլիսոփայականն հանճար և զամենայն կամեցօղս: Ասալ հանեն զոռնիկս ամենայն ծախից և կերակրոց գպրատանն և զտանց վարժապետացն նոցա և զտանց կարգացողաց:

դ. Դշի աւուր յազգս տարաբաց, որ ունին պանդխտանոցս, տուն և յարկս և ապրանս նոցա] ըստ չափու ամենեցուն: Եթէ ապրեսցին՝ վայելեսցեն և ընտանեսցին և յառաջ եկեալ խաղեսցին ի նոսա, ուստանելով զքազաքավարութիւն՝ թէ ո՛րպէս իցէ, և թէ երկիցեն ի բնիկ աշխարհն լուրհանց՝ պատվով, և թէ մեռանիցին՝ փառաւք: Այս ամենայն Դշի աւուր գրամիցն լինի:

1) անտերունչք.

(-) «Ինքնահաճ որ գործս ոչ ունին՝ բնութիւնք գործոցն գործեն»:

ե. Եչի աւուր ժողովեն ի մի, և յորժամ տեսա-
նեն զազգս իւրեանց գերի ի ձեռս այլազեաց, տան
ի փողիցն այն եւ ազատեն, եւ քէ կարի շատ գայցէ
գերի՝ բաժինս առնեն ի մէջ իւրեանց ըստ կարի, ո-
մանք մի և ոմանք ի և ոմանք միոչ ի ե առն և ծա-
ռայեցուցանեն, ոչ որպէս ծառայ՝ այլ իբրև զընտա-
նիս իւրեանց, և գլկամեցողն ապա և ուզարկեն
յաշխարհն իւրեանց։

զ. Ջչի աւուր սակս Ներուսազէմի, որ կան յազ-
գաց իւրեանց անդ, ազքատացն և կարգացողացն և
ազօքատեղաց նոցին՝ քէ գինչ եւս պիտանայցէ նոցա.
այս ամենայն առաւօտուքն ժողովէն։ Եւ ապայ յա-
միննայն երկոյզի ԻւրքաՔուն տուն առ տուն երքան և
ժողովեն. այս վասն քանատրգիչոց գի ազատեսցեն
յաւուր պասնգի իւրեանց եւ տեղին։

Եւ օր մի ի տարին ժողովեն յամիննայն Քազս իւ-
րեանց, և ի տեղին՝ տղայոց որբոց և պզերաց գգեստս
եւ հանդերձս բաշխեն։ Ցե՛ս գոր փոքր ազգ մի են
նոքա, ո՞չ ազատքէն գայնքան տրարք նոցա առնէ մերս
մի եկեղեցի այսու ազորմուԹեամբ գոր ունին բարե-
քընքաց[1]) ազգս մեր։ Բայց անազորմք էին և ազքա-
տատեցք վասն որոյ և ի կորուստ չինէր և եզեն(-)։
Անձամ էին յաւազ[2]) պահս. յառաւօտ ակէին գՔու-
Քուն և գղահվէն(*), գայն և ի խուցս չեկեղեցոյն.
և յազօՔս քնաւ ոչ գնային, այլ ի կէրտակէտն որ ժո-
գովուրգքն եչանէին չեկեղեցոյն, յերես եչանէին գի
գեռ գային կամ ի գաւիԹն մտանէր, և այն ոչ վասն
Աստուծոյ, այլ գհաշիւս չուազնոյն և հասկից առնել։

1) բարեՔաց. 2) յաւազ.

(*) Ջձաժինցիք և Սուրբ Գէորգեցիք։

(-) Սեգի գնտես իւրեանց ի նշոս եւ չնգեանք ոչ ծանեան։

Տախտակս չինեալ նատելոյ տեղիք իւրեանց հանդէպ նկնդեցոյն, ի նոյն փուքայքին նատել և ոչ անգամ յիւրաս խալէ նկարել, քանզի չծուէր կրկնել յերգելին ոչ են տեսեալ, և քէ յնկնդեցի մտանելն նոցա ոչ ոք տեսանել երբեք. և քէ լիցի ի կիրակէան գալ, ահա՛ Պրխատոս պատարագ մատչի և նոցա նատեալ յոտըն- կախ տեղիս տախտակաց և ըստ բարուց իւրեանց ըզ- հաճոյան բարբանջեն, զորոց պկինս գովին և գոմանց զազայս գրուատեն և գայլս տագնակամ յատելն և ոչ համարիմ արժանիս զազփազփուն[1]) լինուլ ի տուրբ չանչինգ: Քանզի չուանք նև պռոնիկք նև պղծագործք եղեն տեարք կանոնաց, զի կամէի զամենայն եկե- ղեցոյան չանուանէ ասել, զչկամիլն իմ ի վերնոյն բանից ծանիցիս:

Զիա՞րդ նև ոչ կացուցանիմ արժանիս պարսա- ւանաց, որք են արժանապէս արժանիք ատելս ըստ արժանեաց. զի ի վերայ այսր ամենայնի զոր չունալ էաք ի պատմագիրց՝ նքէ քաղաւորք խրոխտաբար ի մնծուքիւնս փքացեալք առնէին զկամս, այսօր տե- սաք այլօք մերովք ի տեսս. քանզի և յայլազգիան տեսաք մեզս նև գրեալ էին փոքուանց կամ զմնծա- մնծաց, զի ի մնծէն ներսիսէ, որ տարի է ՌԻՃ, զայս ոչ ոք գործեաց նքէ ոչ Տատմպօլոյ վերոյ տ- տացեալ իշխանք և եկեղեցոյն, որ զգիրն մօհրե- ցին քէ Հոգով և մարմնով կանգնեալ կամք: Զայս Տուրբ Մարգացին՝ քէ ի նախանձու և կամ չինքնահա- ւանուքինէ՝ ի ժողովն ոչ կայրն և զիւրեանց եկեղե- ցոյ մօհրն կտրեցրին քէ մեզ պիտոյ չէ, այլ զա- ւագիրիցուննն[2]) բռնուքեամբ առին, և այր մի նս որ յառաջագնեն ընդ նոսա էր: ԵՒրք ՅԴ տատանալն մար- գարէք, խաւարին ժամք և ոչ տուքնջեան, մարին ի

1) զազրագործս. 2) զաւագիրիցուննն.

հանդէս չարուքեան, և որպէս գրեցաք՝ քէ ո՛րպէս հակառակեցան պատրիարգին Թուման, և հանապազ երքային գային ի միւսանն, եւ ի ծածուկս հաճեցեալ գկամս փաշային, ասեն՝ Մեք տացուք գի քսակ պատանեաց և քեզ եւս այլքան գրամ։ Նաև առաքչոյն եռաւն կաշառս, գի ի մէջ գրոյն մահագիր խառնեալ ընդ գահվէճի արբոյց նմա առաքային ի գիշերի, յորմէ խոցեալ ի սիրտն՝ պատառէր գոռալով, ասէ, և աղաղակէր առ Տէր։ Եւ իբրև գոչէր որպէս զառիւծ ի սրտէ, իբրև քէ սլաք մտեալ ի քովն, և ի ձայնէ աղաղակին ամենայն բանտն գղրգէր և բանտարգեալքն ի նմա սարսէին։ Նոյն ժամայն ի ձեռն գահճին ըմբռնեալ կալեալ եւ յերանացն ճմլեցուցեալ, գի անգէն անկեալ նուագէր եւ գառն եւ առաքիկ մահուամբ եւ կսկծանօք գհոգին առ Տէր արձակէր Թուման՝ յաւուր Շաբաթի երեկոյին որ կիրակի լուսանայր՝ յՕգոստոս ամսոյ առաջին աւուր։ Եւ յորժամ լուան նոքա՝ ըզխրախճանս նոցին գի պատմեսցուք եւ գուրախութիւնս նոցա ո՞րպէս գրեսցուք. որպէս գՏրդատ համարէին, որ յաղթեաց գԼիկանէս, եւ որպէս գԱղեքսանդր որ վերացոյց զՔաղաւորութիւն Դարեհի Պարսից եւ գՊօվբոսին Հնդկաց. պանծալն պարծիլն անասելի։ Բայց ոմանց կերոնաւ և գամբարիւք վառելովք ի ձեռս խաղային(*), ասէ, ի գիշերիս այս. եւ այս՝ խորհրդեամբ փաշային քեհեայի եղև և առաջնուն։ Եւ առաւօտուն կաշառեցին գմեծ գառին գի սիմիլ արար քէ Մահուամբ մեռաւ՝ վկայեալ Տաճկաց, տեսանելով ի վերայ նորա գի տեղի խոցոյ եւ վիրաց կամ ի պարանոցն կապուտած և կարմրած տեղի չուանն էկենալն, իբր քէ ոչ ոք է մերձենալ ի սայ, այլ իւրով մահուամբ մեռանալ։ Եւ ձգեալ արտաքս գմարմինն

(*) ի մուրբ Գէորգ։

նորա, ոչ ոք քոզին մերձենալ ի նայ, ոչ քէ կարգաւորապէս քաղել՝ այլ եւ ըստ սրինի. զի ձեայր յաւուրն Բչի (2 Օքտ.) այնպէս ի գետնի, արկեալ ի վերայ նորա կաւոր մի խարիւ՝ Որք ի նոցանէ(*), որ վերաստացան, յերկուց եւ յերից կանխեալ ընդ առաւսան երքեալ տեսանել՝ քէ իսկապէս նա՞յ է, և քաջնէին զմարմինն մեռեալ և առ ոտն աքացի հարկանէին զգլուխն և զերեսն՝ մնծաւ հայհոյութեամբ հանգերձ։ Եւ այլք ի նահմ տեղւոջն զմօրուսն այրէին քէ Դո՞ւ ես իշխող մեզ, բախելով զկուրծս՝ Ա՛յ քէ տեսաք զքեզ յայգմ ժամու. առնէին եւ վրէժ ի մեռելոյն։ Եւ խրատեալ զբանգապետան զի ի ծով արկցեն, որ եւ արարինն. զի առ երեսս ծովուն ի վերայ երեսացն քաւղէր, որում սակի խայտառակ եղաք զրացեաց և ծագր քշնամեաց այլասեռից՝ յաւուրսն յայնոսիկ։ Ո՛վ մնծի յիմարութեանս՝ առեմ այնոցիկ, ո՛վ մնծի մոլութեան, երբէք հերձուածող զոր տեսցիք նզովս՝ չէր մնծ քան զԱրիոս և զնեստոր և զայլսն, որոց եղև վրէժխնդիր Աստուած. զուք ընդէ՞ր արհնատէր և մարգասպան եղէք ամենայն քաղաքս վասն նորա։ Երբէք չար էր՝ վասն է՞ր ոչ չահեցայք զնա յառաջագէմ գալստեան նորա, և քէ վատ էր, որ ոչ ընդունեցայք և ոչ քոզիք յկկղեցիսդ, վասն որոյ և նէ գնաց, ընդէ՞ր և տպա ուր որ գնաց ոչ քոզիք մտանել ի բոլոր գիւղսդ և ի քաղաքդ. քուզքս ի վերայ քզքից քէ Մի՛ ընդունիք։ Զի՞նչ առնէր եղկելին. կամէին տգաս քէ տանկանայր՝ ուրանալով զհաւատն. բայց նա ձեայր գաւուրս իւր անայցելու, մինչև տպանին և հասին ըզձանաց իւրեանց և զի առին և վրէժ ի նմանէ. և նորայն գտատոտան առ Տէր ձեաց, գոնէ քոզուքիւն մեզացն գտանելով։ Եւ զհարեղան առա-

(*) յՁՁՁնցիք։

ցին հանել, յորժամ ապգայինքն ետուն արգուհալ քէ Մագաւուր է նորա. և նոքա գրել ետուն քէ Գործա-
կալ է և քէհեա, որ Ճնաց և նա անգ(*):

Նա և գայս հպարտուքիւն մեծ ծանիր, որ գվէ-
զիր ասէին այլ ոչ գարժցի՝ մարգարէական սուրբեան,
որ կայր նա ի պատերազմն Մանարի, պատճառ յուսոյ՝
եթէ ես ամ պատերազմ ձայնեցին ու քէ վասն այսմ
զօրքն գնալ սպանանելոց են։ Ու յետ աւուրց տօնի
Վերափոխման Սուրբ Աստուածածնի, առաքեաց վէ-
զիրն գԲէհնան փաչա գոմն, որ երթեալ գափուտան էր,
ձգ սէրէասքէր գի եկեալ պահեսցէ գԱւակիւտար ու
զբրջակայն. և նա եկեալ՝ ձորս հարքեալ, խանգակս
բացեալ և գամենայն լազըմճիք ըմբռնեալ տանէին
ի բանել. և որք ընդդէմ նոցա գային յամենայն ազ-
գաց՝ բանեցուցանէին, և զգինէվանառան ամենայն
քաղաքիս յամենայն աւուր իրրև զերկաթակապ գոր-
ծակալօք տանէին անգ։ Նաև յամենայն գլուխս ճա-
նապարհացն գրուեցաւ մեծամեծս փայտեայ ճապկք չի-
նէին, որ ասի պարմազափի. և այս ամենայն անգէպ
և ընդ վայր վասն ապատամբելոցն արարին գի մի և-
կեալ ապատանկեսցեն. բայց նոցա ոչ գիմանայր
գրուեանքն և ոչ տուեանք, եթէ ի հիմանց ոչ տապալէին,
և գամենայն քաղաքն սրոյ ճարակ տային։ Մակայն
անիրաւուքիւն քնակչաց տեղոյն և հարկատուից յա-
ւուրան յայնոսիկ, բայց այս խորհուրդ՝ եթէ գայս լան-
լով երկիցեն, ասէ, հեռասցին և կամ հնազանդեսցին՝
տեսանելով գպատրաստուքիւնս։ Ու քէ ո՞յք են ա-

(*) Լատս. Ասա գրեա՝ Զչի պահոցն (13 Օգոս.) գալուստս Մարտիրոս վարդապետին ի կաֆայ և Դչի Ամաչնին (18 Օգոս.) գնալն ի գէմ վէզիրին առ ի գէլբչատ գանկատ ըստնաց՝ վասն Երուսաղէմի։

պըտտամբեալքս եւ յորմէ՞ հառի։ Ուստեր նախ ի գիրս, որ Հասան Ապագայ գործակալ Իփչիրին յորժամ ել և գնաց յԱրճեշ, ետուն նմա զԱմիքի ի փաշայու-թիւն. և վէզիրս ետ նմա զԲերիայ, որ և ի Դամաս-կոս նստէր որդին Քայարի։ Եւ յորժամ ել եւ գնաց յէտրէնէ, առաքեաց նոցա պատգամ հրամանաւ սր-քասի քէ եւ գուք եկեսջիք զի երթիցուք ի պատե-րազմ։ Եւ նոքա ելեալ տեսանել զպատրաստուքիւն ճանապարհի, կրկին առաքէ քէ Ջկայ պատերազմ, նստէ՛ք լտեղիս ձեր. և ապալ առաքէ քէ եկէ՛ք, փոր-ձելով առնէր զայս, քէև ի ներքուքինէն։ Ուստեան նոքա, և մինչդեռ էին ի ճանապարհ երկոքինս՝ ասեն ցմիմեանս. Ո՞ւր երթամք յուսկան ազուիսուն, ո՞ւր երթամք ի կեր գազանին, ո՞չ ապաքէն ամենայն աշ-խարհ չայ ի ձեռաց նորին. և յազգս մեր մայր չձեաց ցամաք ալօք քէ չելաց. նաև զսիրելիս սրքասի որ-պէս գիտէր սրտաբ, օրինակ մեզ՝ Ջապչին և այլն ա-մենայն. առ իւր ի գնալս մեր ոչ քոզուս, ո՞ւր երթամք՝ ասելով միսթանէին միսկամ, և համախո-հուք փոքր փոքր գային առ ի վայր և ժողովէին առ իւրեանս բազում եւ անքիւս, որք իւրեանցն էին եւ որք էին փախուցեալք ի վէզիրէս։ Նա՛ և ապատամբք բազումք անքիւ զօրովք հեծելովք գային նստէին ի գաշտն որ կոչի Ոսկի՝ ալինչ ասելով զերկիւղ։ Եւ յետ այլ պատգամաց, ասէր ապա և առ քաղաւորն. Տացես զվէզիրն քո եւ ալինչ եւս մեր կամք, եւ քեզ ծառայեմք մինչև ցմահ և զոր հրամայես՝ կատարեմք ի սպառ։ Եւ քաղաւորն պատասխանէր, որ նստեալ էր յէտրէնէ, Գնացէ՛ք նստէք ի մանուպա ձեր զոր ավետ եմ ձեզ և խափանեցէք[1]) զխորհուրդս, զի չէ ժամա-նակ տալոյ զայլ, չէ առնն փոխելոյ, քանզի ի մէջ

1) խաբանեցէք։

կովոյ կայ և ի բերանս քշնամեաց ի պատերազմի։ Ըստ այսմ բազում երկնչելութիւն լինէր առ քագաւորն և առ Հասանն զբազում աւուրս, մինչև բարկանալ քագաւորին, զառաքեալն ի Հասանէն սպան, եւ որ ի Հասանն էր գնացեալ ի քագաւորէն, նա եւ զայն սպան։ Եւ յերկարէր բանն եւ սպառնայր քագաւորն, եւ նալ նստեալ կայր անհոգ եւ չէր հարժէր ի տեղւոջէ իւրմէ։ Եւ լուրն արձակեցաւ յամենայն տէրութիւնս նոցա եւ համբաւն մեծանայր եւ ամենայն աւանք եւ գիւղք սարսեալ դողային յոյժ՝ քէ այսօր գայ եւ վազիւն, եւ գնէին պահնորդս յամենայն տեղիս, այլ եւ ի Գուբաս քաղաք եւ յԻգնիմիտ եւ ի սահմանսն զպահապանսն բազմացուցանէին յաստուած։

Եւ եղև պատերազմ վէպիրին այսպէս. ա՛ռ ի վերայ իւր զպարսն Գուզատնայ զօրօքն իւրովք, առ եւ ի վերայ զպարսն Ուլխոս զօրօքն իւրովք, այլ եւ հրամայեաց արքունի առ գլխաւորն Թաքարին որ խան ասի, եկեալ նալ այր քաջ եւ զօրաւոր բազում զօրօք եւ յապրոզ գտեալ՝ աւար էառ զերկիրն Մաճարի ի ներքուստ կուսէ, եւ Մաճարիքն ի նոյն դիմէին։ Իսկ ընդ վէպիրին ելոզքն զգուրս կոյս աւերեցին ընդ սակաւս աւարաւ և նուազս գերելով անդ, որում անուն տեզոյն ասացին Ճանօվայ։ Եւ զի Թաքարն ի ներքուստ նա աւերուքիւն եւ բազում կապուտս հանեալ հանգերձ գերովք, ձեացեալքն հնազանդէին, ասէ, որոց եգ իշխանս և գլխաւորս ի նոցին ազգէ. բայց զգներիան բերեալ ծախէին և ցրուէր յամենայն երկիր։

Եւ փոյթ ընդ փոյթ առաքեալ զաւետիս առ քագաւորն, և անգէն խրախուքիւնս առնէ և առաքէ ի քազաքս գայս լուր՝ բարեկենդան Սուրբ Ծնեայն (5 Աթոռ.), և մինչ ի Շաբաթ երեկոյին տօնանմայ արա-

բին ի գիչերի եւ ի տուընջեան, յոր երկրորդում աւուր եկն գայմախամ Իսմայիլ փաշա եւ նատաւ. եւ նոյն գԹէգէտանն փակ պահեալ գի գիչերն, հրամայեաց բաց ձգել, եւ այնու առաւել խրախճանային եւ յերրորդի աւուր մինն ի կանանց յղի գոլով՝ ի բազմութենէ ամբոխին ներգործեալ վիժեաց զոզայն. եւ լուեալ նոյնպէ արարին, զի ի կանանց ոչ ոք երեւէր ի չուկայս եւ ի փողոցս յաւուրսն յայնոսիկ(*):

Զայս լուեալ Հասանիքն զօրանային, կատարէին, յարձակէին, արշաւէին, գայլին, մերձենային եւ նըզատէին ի գաչտն Պրուսայոյ անհուն բազմութեամբ զօրաց եւնկիչէրաց, սփահոց, ազանեբաց, փաչայից ժԸ–ից։

Եւ Քափաւորն լուեալ զայս առաքէ հրամանս այսպէս Քէ Դուս որ իմ սիրելի լալայ ես՝ ՄՔէ զամենայն Քափաւորութիւնս քրիստոնէից խափանեալ[1]) քեզցես ինձ, չես ինձ արժանի, այլ ի հասանել գրոյս Քարզ պատճառանաց վազվազակի հասցես ասու։ Եւ նա (Գէօփրիւլին) եւ եւ գայլ չէտրէնէ առ Քափաւորն, եւ ոչ նստեալ անդ աւուրս ինչ, այլ ամենայն զօրօք եւ մեծամեծօք ընդ Քափաւորին եկեալ նստան մերձ ի քաղաքս ի պաղատն կայսերական ի կոզմս արեւմտեան, որ ասի Տաւուք փաչա, ի Հոկտեմբեր ամսոյ ԺԴ–ն։

Եւ յերրորդ (աւուր) գալոյ նոցին (16 Հ–փ. Ե–Բ–Ը) անկաւ կրակ ի չարսու եւ անցանէ գնայ մինչ ի Սուլքան Գայազիտ եւ մի ծայրն՝ ի Ղափաչին եւ մի ծայրն Գարմազափուռն եւ Եայճուն առ Տիւանեօլին հարաւակոզմունն։ Եւ վէգիրն եչեալ անտի եկն ի Գէհատխանան

1) խարանեալ։

(*) Լուս. Ասա գրէ գեղումն հաբեչին յերրորդ աւուր գալոյ Իսմայիլին։

ամենայն բանակօք, ոչ մտանելով երթեք ի քաղաքս. այլ քէ անցցէ յայնկոյս երիվաւ ի վերայ Հասանին, և եղեալքն ընդ նմա ոչ կամէին, քանզի ձանձրացեալք էին և զգացաբուռն կամէին։ Այլ նայ կամէր և ոչ կարէր, խորհէր եւ չհնարս որոնէր զի զինքն փրկէր եւ զայն պարտէր. և անուն քաջութեան զայս ևս ընդունել՝ յուզէր և որոնէր ճարս, և այնու զինչ կամելով առնէր՝ զայն պարտելով և զզօրսն նուաճելով։ Եւ մինչդեռ ի Քէհատխանան էր, հաճէր զմիտս զօրապետաց, զօրագլխաց և ազաներաց ոփահուն՝ զառճիկան յաւելացուցանելով, և զօրացն ասացեալ քէ Ջէնր յիւսկիւտարն տալոց եմ. և զօրացն միտ յայս ընթացեալ՝[1]), փուքայր զի ի քաղաքս մտցէ եւ արասցեն ընդ նմա զինչ և կամեսցին։ Այլ թագմահնարն այն տայր զօլօֆէն անդ ի Քէհատխանան և այնու ևս փոքձէր՝ քէ ո՛յք են զինչ ասացողք և ո՛յք են որոնչողք՝ իմացի։

Եւ յետ աւուրց կիրակէի աւուր Հոկտեմբեր Լև, փոյթ ընդ փոյթ յանկարծ անց յիւսկիւտարն եւ զքաղաւորն ընդ իւր, եւ ազազակել ետ մունետկացն՝ Պատերազմ ունիմ ի վերայ ապստամբին. ամենեքեան պատրաստեսցին որք են ծառայք քաղաւորին։ Եւ ամենեքեան գիտ ոչ ևս հանգեալ էին ի տունս աւուրց երկուց, անցան յայնկոյս ի բանակ յիւսկիւտարոյ։ Եւ յետ Բ աւուր հրամայեաց ամենեցուն ի բաց լինել յինքենէ քէ Ջունիմ սէֆէր, փորձելով զայս պատճառ գնելով։ Եւ որք սկսան երիվաւ յիւրաքանչիւր հանգիստ եւ ի տեզին, գնոսա կալեալ զամենեսեան ապանանէր աւր ըստ աւրէ ի ծովափն Իւսկիւտարոյ Լ–ից[2]), Ի–ից և Ծ–ից անպակաս՝ յըսպահոց մինծամեծացն և ոչ յաննշանից քէ Դուք Հասանլի էք և ի մատ

1) ընդանայր. 2) Լ.

նորա երթայք։ Վասն որոյ պիտանին փակեաց ի քա-
զաքին, զի ի գուբս նստցին ի քաղաքէս։ Եւ ընդ ա-
ւուրան հազար արանց կամ երկուց եկին ի Հասանէն և
մտին ի տունս Հայոց և Տաճկաց յՈւսկիւս[ար], իբր
ասել առ վէզիրն թէ Ահա՛ հազիւ պրծաք ի նմանէ։ Եւ
վէզիրն մեզապրէր, և նոքա ասեն. Ո՛վ տէր, եթէ ոչ
լեալ էաք ընդ նմա, զմեզ ի սուր անցուցանէր. յիր-
կիւղէ եզաք առ նաս։ Եւ կալաւ զգլխաւորս նոցին և
սպանանէր անդ։ Եւ տեսեալ զօրացն՝ պիտամարտեցան
ի մէջ բանակին և ձգեցին ի վէզիրէն արս քանի կամ և,
և փախեան ի լերինս, զի չունէին երես և առ Հա-
սանն։ Եւ գայ տեսեալ վէզիրին՝ իսկոյն մարդ հա-
ւաքեալ յամենայն ճանապարհս լերանց՝ ըմբռնէին,
բերէին, սպանանէին յամենայն աւուր բազում արանց
ի մէջ բանակին։ Եւ իրրև գաբչէին ի գիշոց նոցին և
յարնէք, մեծամեծ խորս և փոսս փորեալ բազում՝
անդր ընէին եւ ծածկէին։ Զայս լուեալ Հասանին՝
փուքանակի առաքէ զօրս յիւրոց, որ էր գլուխ որ-
գէգիր Իփչիրին, եկեալ մերձ յՈղնիմիտ, որ կայրն
անդ Դ փարսայք, զոր վէզիրն առաքեալ էր ման-
աւսպին իւրեանց երթալ. եւ Ք պատճառ զի զօրօք
առաքեաց՝ եթէ մտանել կարիցեն ի վերայ Հասանին,
փորձելով զզօրութիւնն նորին։ Վասն այսորիկ իմա-
ցեալ և Հասանին առաքեաց զլաճ Իփչիրին, զի զա-
մենեսեան զփարսայս ընդ զօրօքն ի սուր անցուցանէր,
մինչև ի փախելոցն բազոք բարձեալ ազատական ան-
կան ի բանակ վէզիրին թէ Այս ինչ գործեցաւ։ Եւ
եղև կրկին վէրք մեծ վէզիրին և ցամաքեցաւ արիւն
սրտին, և նա ձայնել ի քաղաքս և ի բոլորն թէ Սէ-
ֆէր ունիմ. և խորհէր հնարէր՝ թէ գի՛նչ արասցէ։
Եւ յետ սակաւ աւուրց այն լինելոյ, եկն յայսկոյս՝
մտանելով ի քաղաքս և առնէր սիւան և ի գործ իւր։

Եւ Հասանն նաս եւ ամենայն փարսայք ընդ նմա

անհուն գօրօք խաղաց գնաց ի մօտակայ վայրէս մերձ առ Բերբիայ և նստէր անդ ոչինչ հոգ տանելով՝ եթէ խանաբհնացի կարմրընչեցին, և կամ թէ յորում ժամանակի եւս գնայ իւրն համարեալ, զի թագաւորն յուսայ իւր՝ գնայ սպանցէ, և ինքն գեր ի վերոյ քան գնայ, ասելով՝ Ջի՞նչ պակասութիւն իմ, առաւել քան գնա և գեր քան զթագաւորս։ Եւ զինքն բարեկամս և հնազանդ կերպիւ՝ գօրս եդեալ գօրագլխօք, և զգանձն Եգիպտոսի յղէր առ թագաւորն, որ կայր ի վազուց աթգիլեալ ի ճանապարհի յերկիւղէ նորին, որ ամենից յուն կարծիք էր՝ թէ յափ[չտակեալ էր]։ Եւ վէզիրն խորհէր ընդ այն՝ թէ զի՞նչ արասցէ, զի ոչ յիտ կային և ոչ յառաջ, և զմանուսպ նոցա տուեալ էր այլոց փաչայից, և ոչ կարէին նոքա երթալ անդ կամ ի ճանապարհ այն ելանել։ Եւ գրեաց յարքայէ գիր առ Մուրթազայ փաչայ, որ տիրէր Ամթայ, որ ունէր օրինակ գայս. Դու որ Մուրթազայ լալայ իմ ես, կամիմ զօրաժողով առնել գո և ելանել ի վերոյ սպընատամբին և հակառակին իմ Հասանի. եթէ յապիեցեր գոյին մեծաւ քաջութեամբդ՝ սիրելի մեծ ունիմ զքեզ և հաւատամբիմ մինչև ցմահ. և յիշխանութիւնս իմ և ի տէրութեան իմում որքան պիտոյ է քեզ զօրս՝ պատրաստեացես և արասցես լինել ընդ քեզ, և ճանկատեացես գու գոյին մեծաւ իմաստութեամբդ. արի յիցիս գու։ Եւ գրեալ առ ամենայն պէկլէրպէկիս և փաչայս երթալ և ազնել նմա՝ Անատոլոյ և Ռումէլոյ, Ամթայ և Վանայ, Սեբաստիու և Մարաչու և որք որ ի մուհաֆէզէ կային և որք ընդ նմա ի պատերազմ էին, զամենեսեան առաքեաց առ նա, և ասէին՝ Այսպէս պատրաստեցաւ զօրքն մինչև ի անգամ ձի առանց, քանզի նէֆիրամ անուն արարին հրամանաւ և խէթով արքայի։ Եւ նա տեսեալ զգիր, էր նա և գազանահաւատ և մեծանանձար խիստ, ժողովէ փոքր փոքր

և սակաւ սակաւ, և չեռք բազմութեամբ յայտնապէս
ել ի վերայ նորա, և ճակատեցան ընդ միմեանս մե-
ծաւ յարձակմամբ ի գաչեն որ ասի Ըլլըզըն։ Եւ Հա-
սանիքն, քանզի անհուն գոլով քաջութեամբ և բազ-
մութեամբ զօրուն, պարտէին[1] զնա անասելի կոտոր-
մամբ և զաւարս և զկարասիս ջորովք և ձիովք բեր-
ձեալ զօրացն՝ առեալ ի բանակս իւրեանց տանէին։ Եւ
Մուրթազին խոցեալ Ի ձի՝ սէգ փոխէին և անգէն
մազապուր սակաւ արամբք փախեալ և ապա հովա-
նայր, ասէ, ամօթով հեռանեալ մերձ Ամիթայ քաղա-
քին։ Եւ յերկուց կողմանց լինէր կոտոր[ած] իրրեւ
արանց Ի[ր]—ացւ։ Եւ յորժամ լսէին և գայր որ ասաց,
նա՛ և վէզիրն գայրանայր բարկանայր ի վերայ Մուր-
թազին[2]. և կայր ի տագնապի։ Դարձեալ գրէ նախա-
տինս նմա հանգերձ յուսագրանօք քէ ի կնոգանուքիւն
կայսեր մերում գրամ մեզ չէ պակաս և գանձ, և ոչ
և զօրականս պակաս։ Դարձեալ միւսանգամ հայեա՛ց
ի քեզ, և իմաստութեամբ և հնարիւք ժողովեացես այս
հազարս և քիւրս որչափ և կամեացիս՝ ի սահմանս և
ի պետութիւնս Տիգրանակերտին, զամենայն միանգա-
մայն գոցես. նաեւ փաչայքն որ ասէն առաքեալ
իմ՛ քեզ օգնեացնեն. ոչ լի՛ր։ Եւ նայ հնարէր և ոչ
կարէր, կամէր առանալ անուն և ոչ գիմանէր, փա-
փաքէր մեծ փառաց և ոչ յառաջէր, տեսանէր զզօրս
իւր պատրաստեալ եւ ի նոցունց առաւել երկնչէր,
խնգրէր գմահ և ոչ հասանէր։ Քանզի սատականայր
հրամանն քաղաւորին՝ Զի՞ նստիս, զի՞ յամառիս, զի՞
յուշանաս, զի՞ երկնչիս, ե՛լ ի վերայ Հասանին եւ
պարտեա՛յ զնայ։ Վասնզի վէզիրն ոչ կարէր գնալ
յերկիւղէ եւ ի կարծեաց ասել զօրացս, զի ի
ճանապարհին գուցէ սպանցեն եւ գամ ընդ նոսա լի-

1) պարտէր. 2) մուրթուզին.

ցին. և քէ անդ գնայր՝ անդ գիպեննայր[1]), զի քէ ինքն անկանէր ի ձեռս նորա՝ մեծ ամօթ գնէր զայս։ Եւ գլխզուազարիլն յայլազանց արժանիս ոչ համարէին՝ քէ ազգ մի ի վերայ իրերաց յարուցեալ կան յերկուս բաժանեալք. և կային ի մէջ տարակուսանաց ըստ այսմ իրից մոտածուքեանց, այլ լռելեան կամէին հաստուցումն առնել իւրեանց ատելեաց։ Այլ Հասանիքն օրըստօրէ առաւելանային, բազմանային, փարքամանային, առատանային զօրօք և գանձիւք ամենայն փաչխիւքն արևելեան՝ բաց յիշխանէն Արզրուամայ, և նա ի գործի իւրում կայր և էր յահի։ Երևելին ընդդիմակ Մուրքազան էր, և նա ևս պարտեաւ։ Եւ իրր գքազաւորս նստէր անահ և անհոգ, նաև գքազաքան սիրապետէին և նստեալ էին ամենայն բանակօք մերձ քազաքին Բերիոյ՝ ի գաչտն, որ ասի (դուռ)։ Քանքար Ահմատ ազա ոմն ի նոցանէ, որ էառ գԲեհքահանայ բաժին փաչայութիւն, գայ ի վերայ Մուրքազին. յամեժամ Ահմատան որ ունէր ըՌ աթս, (քառք անընդհատ) գՄուրքազան որ ժՆ ազով փախաւ ի Հալապ։ Եւ պատկառելքն ի տեղս տեղս իջեալ՝ ի չէնս և ի գիւղս բազում ոճրագործութիւնս առնէին, քէպէտև չէր յայտնի յերկիւղէ մեծամեծացն։

Գալուստ վէզիրին ատացաք Հոկտեմբեր ԺԴ էր, որ բանակ արար ամենայն զօրօք ընդ քազաւորին։ Եւ Իսահիճանն իրր քէ չիք ի մեզս լեալ, առեալ արս ի մեծամեծաց յարանցն յայնցանէ, երթեալ առ վէզիրն և ասէ ընծայ նմա. իսկ նայ լուեալ էր գնգնալն։ Նաև համախմբեալք ի միասին Մուրք Սարգսի աթոռակալք եւ երեսփոխանք՝ իշխանք կոչեցեալք ըստ իւրեանց, հրեռւեալք, քերկրեալք եւ ուրախացեալք

1) անդիպեննայր.

առաքեցին երիցունս Բ եւ զոմանս նմանիս իւրեանց ի Չէքմէճէն՝ տալ արգուհալ վէզիրին քէ Զապտրիարքն սպանանոզ այսքան ոգիք են, որ ընդդիմացան նմա եւ հակառակեցան հրամանի քումի, եւ զտուգանս մնոզ կրել տան. գաւառտան խնդրեմք ի քէն։ վասն որոյ արդիւնէր զհուհիճան և զայնս առ իւր ի կալանս երկաքեօք։ Եւ այլք ի Գալատացոց ընդ նոցա եղեն և զհաբեզայ Թումային յարուցին յայս գործ։ Քէպէտ և նայ ունէր առնելիք, բայց երկնչէր՝ զի մի եւ ինքն մեռցի ի ձեռաց նոցա, զի անողորմք էին։ Եւ եղեն չարկամք իղ—իցն Սուրբ Սարգսցիք՝ ունելով զհաբեզան ընդ իւրեանս քէ Արեան տէր են նոքա եւ մեք գրամս ոչ տամք։ Զի յառաջագոյն յետ սպանման Թումային ե քսակ պահանջէին ե եկեզեցին ի Սուրբ Սարգսայ. և նոքա ասէին՝ մեք գի՞ տացուք. և նոքա ասէին՝ Աւագերիցու կայ կնիք մի եւ իշխանի միոյ։ Եւ նոքա ասեն՝ Հոգիք նոցին մի՛ ձեռացեն ի նոսին, տացեն նոքա։ Եւ բազում կռիւ լինէր եւ ազմուկ. գինէին, կռվէին բազում երիվարիւքեամբ առ գայմախամեն, և արք ոմանք Բ քսակ կորեցին գի տացեն, եւ այնու եւս ոչ կամեցան, այլ փակէին գժամատեղն. ոչ մատչէր պատարագ, ոչ լինէր ազօքս, այլ քնաւ կռվոյ տեզիք եւ քէատրոն չարուքեան։ Եւ յորժամ եկեն վէզիր, եռաւն արգուհալ բազումս, այնքան՝ մինչ գի ի քարկուքիւն չարժեալ վէզիրին ըմբռնեաց կալաւ ի քահանայից եւ յիշխանացն ասացեալ Ը ոգի եւ եզ ի քանաս գրոյ մահապարտաց, վասն գի երիայքն հանապազ ի Տաւուք փաչան եւ ի Քհահախանան մեծաւ գուարճուքեամբ, ուր կայր քառնակ Տանկաց։ Քանզի երէք նոքա ի յայլ գերեցան՝ երէք գհերձուածոզ սպանանեմք եւ գչար, եւ ասքա՝ երէք արեան տէր ասքայ են, պարտիս որ ոտցա հախէն գաս. գերելով ասքա այսպէս ի ձախ։ Եւ հաբեզայ Թումա—

յին գտեալ երես յոյժ ի բռնաւորաց, ըմբռնէր զոմանս քէ՝ ի նոցանէ ես, և զայլս կալեալ դրամս առնէր եւ պրծուցանէր, զի ունէր ընդ իւր չաւուշս եւ զիր հրամանաց ի վէզիրէ՝ զի զքսան եւ չորս արսն գոցէ։ Եւ նոքա փախան և եղեն աներևոյթք։ Եւ նա մոռանէր տանէ ի տուն, որոնէր եւ յուզէր ի փողոցս եւ ի ճանապարհս, ի չուկայս և ի խանուքս՝ ի ցերեկի ոչ միայն, այլ և ի գիշերի՝ վրէժխնդիր յոյժ։ Սուրբ Սարգըսցիքն[1]) որ վերատացաւ՝ արդարացուցեալ զանձինս իւրեանց ի բանն, և բազում անգամ և օրըստօրէ կային ի մէջ ուրախութեան և զհաթէզայն ընդ իւրեանս կոչմ ունէին և ասէին. Ջանացո՛ւք և քաջ երևեցուք ի վերայ նոցա, և զի մի խնգասցեն նոքա ի վերայ մեր. և զմահ նոցին չեզուաւ ազատակէին։ Զի յորժամ անց յիւսկիւտար վէզիրն, երքայինն սատպ և գայինն զի մահացուացէ զնոսայ։ Եւ կային ի մէջ գրոյն զաւուրս բազումս արքն այնոքիկ, և այլքն փախըստական մնեալ երկիւղիւ՝ զի մի գոցին, մինչև կայանաւորքն մարդ առաքեալ առ սէֆտէրտարն, զի ունէին ծանօթութիւն ընդ նմա։ Ետուստ նա առ վէզիրն քէ Զի՛նչ չահ եքէ սպանանես զնոսա։ Ի քսակ ըստակ կտրեալ հանեցին զնոսա։ Ցայլմէ կամէին սակաւ գրամիւ հանել, արգիլեալքն ոչ կամեցան, զի եյցեն և կրկին հրամայեսցեն և իշխեսցեն որոց և կամիցին։ Այսպէս մոլութեան ոգի լինէր յազգս մեր, առաւել և ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ միմեանց նեղհակառակ տվին այժմ, և զի՞ քսակն առեալ յումեքէ[2]) զի տացեն յետոյ։ Եւ յորժամ նոքա եյին ի գրոյն, Սուրբ Սարգսայ չարքն ամօթալից և գլխիկոր եղեալ փախեան և ի կոթուստ եղեն աւուրս քինէ՝ մինչ ի Ղարքաչ։ Եւ յետ աւուրց եկին և արարին գաւառաճանու-

1) սր սարգսիքն. 2) յումեմն.

քիւն ընդ նոսա՝ քէ Ա ըստակ տվոզ չեմք ձեզ. եւ գնացեալ ևս բազում անգամ տային արգուհալ անգ յՈւսկիւտարն քէ Ըստակ տվոզ չեմք, եւ նոքա վարէր զսոսա և հալածէր, զգուէր և գաբչէր յարգաց մերոց, քէպէսեւ այլ իրաց՝ որք երթայինն առաջի նորա։ Գնացեալ անկան առ Մահմուտ ազայ՝ աներորդոյ վէզիրին, խոստանալ նմա Գ քսակ ըստակ կնքով ամենեցուն, միայն քէ հրաման առցէ ի վէզիրէն զի ըստակ ոչ տացեն նոցա։ Եւ վէզիրն յանձնեաց ի գարշուքենէ նոցին առ ատֆտէրտարն զբանս։ Եւ ի պօռատանեոյ օլօֆէն (դ-ր-դ) և եղեալ խատէքի ի վերայ Սուրբ Մարգոցոց, որ առին Ը քսակ ըստակ, որ գոր-ծակալ անուամբ էին ի վերայ եկեղեցոյն, մինչև անպակաս գումննայն վճարէին յանմեղ և ի խնդճ ժողովրդենէն։ Եւ ո՞րն պատմի Սուրբ Մարգոյն չարեացն զիա՛րգն և զո՛րպէան՝ քէ զի՛նչ արարին ժողովրդոցն անաւրգանօք ի հաւատս, յօրէնս և յեկեղեցիս, ի կին և յորդիս, յայլս և ի մօրուս. ի գիշերի չրջելով ի գրաւնս ժողովրդեանն արբեալք և պինեալք իբր ըզկնեալ (?) եկեղեցին ընդ պօռատանեօք. զոմանս ծեծէին և զայլս ի կալանս պահէին, զոմանս յերկաթս ոտքն էրտարին տանէին, մեծաւ ամբարտաւանութեամբ և հպարտութեամբ ժողովէին զդրամս յանմեղաց քրիստոնէից, զառաջին և վերջին ՁԱաս ոչ իւրեանց հաւուցեալ՝ այլ տառապեալ ազգիս. իւրեանք գործեալ զչարիսն և այլոց վճարեալ։ Եւ յայս պատճառս ամենայն եկեղեցիք որ ի քաղաքս, զատ ի տունէոց քրիստոնէից զտուգանս՝ Ե Ե քեռ ըստակ պարտական Ճեայր։ Եւ այսպէս ծ տարի յաւել ի մէջ չարութեան կացեալ, յորժամ եղեն երեսփոխանք՝ ի նոյն ամի այրեալ եկեղեցին, աւերեալ և քայքայեալ, զգեստն ծախեալ և զպղնձեղէնս։ Այնք որ պատմեցան՝ առաւելագոյնն ունէին չարութիւնս, փառամոլութիւնս և ամբարտա-

ւանուքիւնս, յետ որոյ ամաչի ճեպընակ անապատ՝ ի Հոկտեմբեր ամսոյն մինչ ի Մարտ Քննդիանոս։ Եւ ա-
բարին նոր իմն գաւ ընդ ե եկեղեցոյն քէ Ջեկեղեցոյ մերում խարճ ի վերայ ձեր առէ՛ք և մնք ցրուիմք ի ձեզ, և կամ ի մէնջ հարկ մի՛ առնէք։ Եւ շատ օր յայս ընթացան և նոքա ոչ համարեցան իրրև գչուներ։ Եւ յետոյ խանուք առ խանուք և տուն առ տուն եր-
քեալ իրիցովք՝ քէ յԱստուածածնին երթիմք, ընդ մեզ եղիք՝ գի ի հարկէ ազատիցիմք։ Եւ նոքա գիտէին գչարուքիւնս նոցին, ոչ հաւատալով նոցա, բայց քան այսմ երիցունքն ևս ընդ նոսա գիջանէին՝ քէ կարօ-
ցեն հոգալ։ Եւ երթեալ ամամբք յեկեղեցի Սուրբ Ա-
ստուածածնի քէ մեր ժողովուրդն առ ձեզ կու գայ և մնք ևս եկաք ընդ ձեզ։ խունկ և մոմ և ամենայն իրաւունք ի ձեզ գայ, խարճ ևս գուք տվէք։ Եւ այ-
սու Աստուածածնցիք ի բանէս ոչ կասեցին և ոչ պար-
տեցան և ոչ խաւէին քնաւ ընդ նոսա։ և զիրիցունսն ոչ կանգնեցուցին ի գաս իւրեանց, ո՛չ փոխ և ոչ քա-
րոզ և ոչ կարգ։ Եթէ լինէր փոխ կամ գքարոզ սկսա-
նէին Սուրբ Սարգսոցք՝ յԱստուածածնցիք ի բերանոցն առնէին, գի ամօթով լռելով գյիսին տեղն ունէին, և ոգիոյն ևս ոչ առնէին ընդ նոսա։ Եւ մնք ընդ նո-
սա ոչ գնացաք և կամ չայժեցաք ի տեղւոջէ մերմէ, որպէս և յառաջագոյն էաք, քէպէտև շատ ապաչ-
եցեալ լինէաք յիրիցանց ծանօթից, այլ կայաք գիրա-
ւարեալք ի նոցանէ հանապազ։ Եւ նոքա երթային և գային անդ և տեսանէին գինքեանս անհամա և գգործան անգէպ։ և երիցունք այնմ եկեղեցոյն արհամարհէին գնոսա, գիրաւորէին և ծաղր առնէին, մինչ գի ոմանք յայնցանէ հիւանդացանային։ Նոսա ի չարութեան առեալք և ամօթալից եք ի սկզբանէ մինչև ցայժմ, և անոյն ևս եղեն հրաժարեալք նախատանօք, որ մինչ ոչ կարացին առնել։

Եւ յաւարտուանն քանից Հայոցն ապստամբից տեսանէր զի զրեցաւ քէ իրքն ոչ կարացին պատրաստել կամ ահացուցանել յայս կողմ. ինքէ նկատ ի Պուրսայ, կամ կարող ամք գալ մինչ ի գահոյս արքային, ելեալ միւսհամուռ ամենայն զօրօք ի տահմանացն Պուրսայու, հեռացեալ գնային եւ բանակէին մերձ առ Բերիայ ի գաչան. Եւ մինչդեռ էին հեռացեալ նոքա, արձակէր զիր ընդհատար վարդապետն մինչ կայրն ընդ նոսա՝ եւ պատմէր զանցանան ի գլուխն իւր առաւրք բազմօք, ինքէ՝ գառաճանուքիւն Ծուռնաց ընդ ազգիս հանգերձ արծաթ բազում երթալոյն, ինքէ՝ յառաւսա յարքունուսա զիր հրամանի երթալն հանգերձ ընդգիմանալն իւրեանց փոչային ներսնապէտին եւ Ղազէին եւ յեսոյ՝ Քէյարիւն. ինքէ՝ հնգեքն զՍուրբ Ծափոր՝ ինքէ տացեն առ Ծոյնս, հանգերձ երկաթակապ լինելոյն անհանգիստ տառապանօք յերուսազէմէ ի Դամասկոս եւ անտի յերուսազէմ, մինչ բանալն զՍուրբ Ծափոր ի Զառկէն մեծաս ուրախութեամբ. յետ որոյ ապստամբիլն Քէյարին, որում ի վէգիրէն զիր երթալոյ առ նա ինքէ Անհնազանդ նա քաղաւորի եւ հակառակ իմ, վասն որոյ եւ մարդ առաքեալ՝ տայ զՍուրբ Ծափոր ի ձեռս Ծուռնաց մերձ յաւուրս տօնի որդոյ Հոգոյն Պենտեկոստէի. որ յետ աւուրց ոչ բազմաց եկեն ի հանապարհ ամենայն մեծամեծօք եւ ընդ այլ փոչայիցն, ինքէ կամայ եւ յակամայ Քէյարի որդին առեալ զՎարդապետն՝ առ իւր բերէր ի բանակին զրուն ամառս մինչ ի Պուրսայ՝ ինքէ վէգիր լինելոց է եւ կամս ամենայնիւ արասցէ։ Եւ նալ կայր գնգերեալ ընդ նոսա. ինքէ գայր՝ ի նոցանէ երկնչէր, ինքէ ձայր՝ զկատարածն նկատէր զի յերկարեցաւ. ինքէ նոքա պարտին՝ յայցանէ ահ կրէր։ Եւ չարեաւտաս ամանք ի քաղաքացոց եւ առաւել ի վերոյ ասացելոց չարեացն Սուրբ Սարգսացոց գայս առեալ ի բերան ինքէ կեայ ընդ ա-

պըստամբին Քազաւորի՝ որ և ձէլալի։ Եւ բարեկամք նորին ոչ կարէին ունել խօսք ի լեզուի եւ ծագը յիբեան, միայն ի սրտէ առ Տէր կարդային լսել և փրկել զՎարդապետն յայնցանէ եւ զինքեանս, զի ահա ի փոքանս մահնէին ի ձեռն արհանարքուաց։ Եւ ի քնլցադրուքինէ ամենասուրբ Հոգոյն յաւուր միում եղեալ ի ծածուկս փախեաւ ի բանակէ նոցին միայն քոզեալ զվրանն, իբր քէ անգ կերպարանիլով։ Եւ գայ ի գիւղս ծովիզերացն որ ասի Մովսփի գաշտ, և անգ ոչ կեցեալ ոչ ասկաւս և զելս իրացն ոչ գիտէր։ Եքէ ընգ նոսա գնայր՝ զեռոյան խորհէր քէ գի՛ լինի. եքէ ուզիղ ասա գայր՝ ի կեսատուէն երկնչէր. եքէ ի մի ուղի ճայր՝ ի մահնչաց երկմտէր կասկածէր. և ապա գայր մահնէր ի գիւղս Հայոց որ անգ։ Իսկ որ ընգ նմա էին՝ ասին զվրանն յետ աւուրց եւ նոքա փախեան։ Եւ գրէր անտի զամենայն միքսամիոջէ որ վեր ասացաւ, հանգերձ մեծաւ ազէսիւ առ ի մէնջ բանս միսիքարանաց եւ ամենայն լինելոցն ասուէն պատգամաց. խնգրէր հնարս քննել, հարս որոնել եւ զմեզ յուշաբերել առ ի բանիս գիտուէն՝ քէ ա՛րպէս։ Եւ աւուրբք բազմօք յայս տանջեալ՝ լինէաք ի մեծի վրանէն իբացս լինելոյ կերպին, և գրէաք առ նալ քէ ի ուղիդ կեալն և ա՛ս ծանուցաւ և չարակամք ընգարձակացուցին զբերան իւրեանց յերկինս եւ զլեզուս իւրեանց ածեն ահա զերկրաւ. Նա՛ և ամենայն միաբանք վեհիւքն մահնել գնալ կամէին եւ զքազաւորն չկամէին։ Եւ կայր միայն ընգ մեր խորհուրդ Մարտիրոս վարդապետն, եւ ասացաք. Ահա՛ պատրաստեցաք քեզ ուղի. ե՛կ ի ծածուկս և այսր ճա՛, զի ծով քազաք է և պարսպակիս, մինչև Տէր այց առցէ ըստ մեծի ողորմութեան իւրում։ Եւ եղ նա և եկեալ նոսաւ ի տուն քահանէրի ումեմն Մեհեմէտ ազայի՝ արտաքոյ քազաքին ի կոզմս արևմտեան, որ

աչքն ևս ոչ գիտացեալ քէ ո՛վ ոք է, այլ քէ մուսաֆիր ոմն ասացաւ ի ծանօթից ոմանց, որ որ ամաոյ էր Նոյեմբեր ԺԸ (ՊԷ)։

Եւ յառաջ քան զգալուստ Վարդապետին տան և հինգ աւուրբք, որ Նոյեմբեր Գ Դշի[1]) աւուր փոխեցաւ ի Քրիստոս Մահտեսի Ամբակումն որ էր քեռի մօր մերում։ Եւ էր նա ի գիւղէն Նավբերոյ յԱկան գաւառի, որդի Մարտիրոսի ումնոմն մեծազնոյ։ Եւ էր անձամբն երկայն եւ վայելուչ հասակաւ եւ փափկամարմին, բայց քնաւ մազ մօրուաց ոչ ունէր և ոչ մի։ Եւ ի ժամանակին ասմոյ յարարմանց ճէլալոց բազում տեղիք աւերեալք լինէին և չատ մարդք գմանկունս իւրեանց ուտել ասացին. և գի՛նչ որոնես՝ ևքէ գազբս և գմէզս անասնոց ուտել կամ ըմպել, և զո՛ր խնգրես ի լերինս և յանապատս[2]) գազանաբնակ լինել։ Քոզեալ գհայրենիս ի փախուստ գառնային և յերկրէ յերկիր և յայլխարհէ յայլխարհ ցրուէին. յայտնիք այսոքիկ որք երևին, իսկ աներևոյթքն Աստուծոյ են գիտելի, որ էր յաւուրս բռնակալութեան Տաճկաց Սուլթանին Մահմէտի, որ նստեալ էր քվին Ռէդ ի գործանալն ճէլալոց։ Եւ այրս այս Ամբակում հարբ իւրով գայ ի տունս Հառմաց և աճեալ ի հասակ մտանէ ի հացագործութիւնն և յայնոչ ի գործին՝ պետ լինի արհեստին և մեծ անուամբ։ Եւ մտեալ ի կարգ աշխարհի, ոչ լեալ գաւառ սորա ըստ մարմնոյ, քայց ծնանի բազում ըստ հոգւոյ և ըստ Աստուծոյ։ Գանգի սիրեցեալ լինէր գկարգաւորս և սայր յամենայն ընչիցն բաժին Աստուծոյ. պատուէր գծնողս, հարկէր գազգատոհմս, գքայր ի վերայ որբոց, խնամս տանէր այրեաց, գրանտարգեալս ազատէր, գանկարճին ի կար ածէր՝ յոյր

1) Ջշի. 2) յանապատս.

ձեռն հասանէր, զմերկս զգենուցանէր, զքաղցեալն կերակրէր, զմոլարան խրատէր, զտատահակս և զանհոգս միրապետէր եւ ի գործի կացուցանէր, գրամի տէր առնէր, կարգէր եւ ի տեղիս մարդկան կացուցանէր, զաշակերտս գործոյն՝ պետս յորինէր, ջանայր տիպէր ի բաց կալ ի հպարտութենէ և յարբանցութենէ, զծերս պատվել և յանկեզնցիս կանխել։ Եւ իւր էր սովորութիւն երեկոյի և առաւօտի, այն և առանց նկնացէի ոչ նիրհել։ Եւ ոչ գիտէր զդպրութիւն և սակս գրագրմանց ոչ կարէր ուսանել։ Մոիպէր հարկէր զամուսինն իւր բովանդակ ուշել զնկնացէն ի բերան Հաւատով խոստովանողն՝ սահման արարիալ իւրեանց։ Այս Ամբակում գնացեալ յԵրուսաղէմ ի ժամանակ ամենահանճար և բազմանորոգ առն Աստուծոյ հայրապետին Գրիգորի՝ յաղորդի սրբոյ Աթոռոյն, յամի որ Յոյնք խաչատունկեալ ծուռ առնէին զառն Ջատկին ի Մազկապրդէ կիրակին, որ Ապրիլ Զ, ի թվին ՌՋԳ։ Եւ պատմէր ամենայն գիտութեամբ զվատաբաստիկ լինել Յունաց ի նոյն վատթարախորհուրդ, իսկ զՀայոց ամենապայծառութիւն մեծի խրախութեան սբրոյ Ջատկին, որ ի ԺԴ-ն Ապրիլի, յայժ տենչապարտութիւն, որ յելանելն լուսոյն ի կենսատու Սուրբ Գերեզմանէն, ասէ, ափռէր առ ի հոգիս մեր ամենաճաշակ հրճուալրանին որ ի մէջ տանարբին և աչխատահաժոգով մատրանին մեծի Յարութեան Փրկչին մերոյ Քրիստոսի Ցիսուսի, ծածկափղձկեալ[1]) լինելոյ այլասեռիցն առ ի բերկրութիւն արմենազնիս Հայոց ուզղափառութեան գնահանիան ճչմարտելով։ Եւ սիրեցեալ լինէր յայն սուրբ հայրապետին, և յորժամ գայր անտի, գրէ գիր սուրբ հայրապետն Գրիգոր առ նկնզեցին Սուրբ Սարգսի Քէ Իմ. երեսփոխան է Ամբա-

1) ծածկափղձկեալ.

կուշե, իգալ տուի զգանձանակն Սուրբ Աթոռոյս, զոր և կալաւ ամս ժԲ։ Սմիպէր զժողովուրդն իւր զգահանայս և զվարդապետս քէ Տ՛ուք լուացին Տանն սրբոյ հոգոց ձերոց, որում գալուստի զգիր չնչինս գծէի։ Այս քրիստոսատէր առաքէ զՀարթպատն իմ յերուսազէմ յետ ծննդոյ չուստոյս ամաց երից, և գրէ առ հայրապետն, զի ձեռնադրեսց քահանայ։ Եւ յորժամ եկն, գամինայն ընդքրիսն տեսանել քէ Յանուն ննջեցելոց իմոց մատուցի պատարագդ։ Այս բարեպաշտ ամենայն մեծաւքեամբ իւրով խոնարհէր իւրեցուն, որպէս քէզոպս առ Ամբրոսիոս՝ յամենայն գործս իւր։ Յաւուրս որում ամենայն որդք և աչերիք փոքր մասիս Հայոց որ ի քաղաքս՝ խնդային։ Եղև պաշտօնեայ առ ամենայն վարդապետս և եպիսկոպոսս, բազմաց հայր գտանէր, գոտեր և զվշտապնեալս[1]) միխիթարէր և յամենեցունց ընկալեալ գաւրհնութիւնս, և ի գնալն՝ հանգերձ նամակաւ աւրհնութիւնս, գոհութիւնս և չնորհակալութիւնս տայրն, որ կայ մինչև գայսօր։ Ընկեցեցաց տայր պարգևս, սպասս և անօթս, գիրք և աւետարան, հաչոցս և այամատուրս, մինչև եհաս չուր նորա ի Մովսէս կաթուղիկոսն, զոր ծանօթացոյց մեծ հետաքրքրութեամբ վարդապետն ի գալն իւրում ասա ի մզտ վախճանիլ նորուն։ Եւ նստաւ կաթուղիկոս Սուրբ էջմիածնի փիլիպպոս, և գրէր սիրոյ և աւրհնութեան, և ի սմանէ երթայր ընծայն ամենաւրհնեալ Տանն։ Եւ յորժամ կամեցաւ Հոգևորսէրն երթալ յերուսազէմ, գրեաց սմա ըզձին։ Եթէ Գայցես զի ի միասին կատարեսցուք զուխտ սուրբ եւ զմիմեանս տեսցուք։ Եւ յորժամ չուաւ սա, վազվազակի պատրաստեալ զինքն եկ ի ճանապարհ հանգերձ ամուսնաւն ընդ իւր, և առ զատրուկս ամենայնի որ գրեալ կայ [Ե]ղէ քվականն։

1) վշտանգեալս։

եւ Հոգեւորսէրն յամեալ ի ճանապարհ ի հանդիպեալ քաղաքան, ոչ ինչ այն տարի յերուսազէմ, եւ զմեր տարեալ ընծայն քաչխեաց միաբանիցն վանից կարգաւորաց եւ արեղայիցն ժամարարաց, նա եւ յամենայն աւուր, որ էր ի ժամանակս սրբակրօն եւ մաքրասուն առաքելորդին երուսազէմի՝ վարդապետին Աստուածատրոյ։ Եւ կատարեալ զուխան՝ մահտեսի մարքս ելեալ ինչք ի քաղաքս։ Բայց ինքն այնու ոչ չատանալով, խոկալով զմահ քէ երքայց եւ երկրպագից սուրբ գերեզմանին կարապետի սրբոյ որ ի Տարօն, եւ գայ ընդ Լուսաւորչօք եւ ամենայն վանօրէիւք յինկեզեաց գաւառն եւ ի Դարանաղեաց, առնկնլով զամենեսեան։ Հանդիպի եւ ի բնիկ գիւղի իւրում եւ անդ եւս յիշատակ քողեալ ինչ ի պէտս գիւղին եւ գայր։ Եւ յետոյ ինկեալ կաքողիկոսն սուրբ յերուսազէմէ ի քաղաքս՝ բազում սէրս ցուցանէր որ անգծելի։ Եւ փոխանակ ոչ առնելոյն զուխան երուսազէմի ընդ Հոգեւորսիրին, խնդրեաց Աստուածաչունչ մի վասն իւր. որ եւ անդանգաղ առնէր, եւ պարսաւելի նոտարք քաղաքին եւ ծագկողքն մինչեւ զերիս եւ զ՚ի սմա անցուցանէին անչատար, ուստի գայր քուղք չէզմիածնէ քէ Ջանասցես, ա՛վ հաւատարիմդ եւ ի քեզ բարեկա՛մդ, ա՛վ քրիստոսասէրդ եւ սիւնիք հաստատ սուրբ Տանս, ջանա՛ զի առաքեսցես զչիշատակս քո, զի մարմնաւոր այօք տեսայք մինչչեւ մեռանել իցեմ։ Որում ինձս վախճան ամենամաքուր սուրբ հայրապետին Փիլիպպոսի՝ աքոռակալին Սուրբ Էջմիածնի, որ եւ մօրմոքեր սէրս իւր, խաբչէր երիկամունքն եւ գալարէր ապիկն՝ քէ ոչ ժամանեաց, այլ ինաց սակս ապիկացն աւուրցն առաքելոց այսր պատմիչոց մինչեւ ցարդ։ Որում եւ գրեաց Ճակոբ կաքողիկոսն քէ Առաքեա՛, եւ գինի մեռանելոյն՝ առ մեզ գիր միխիթարական հանգերձ աւրհնութեամբ վասն Աստուածաչընչին յղելոյ։ Զոր ի ժամ

աւանդման կատակ արար հեծեծանօք սրտին, լալով ա-
չացն, ակնարկելով բարեկամացն հուպ նստելոց. Մ՛վ
բարեկամք իմ, ասէ, ողորմեցարո՛ւք ինձ, ողորմե-
ցարո՛ւք, զի ձեռն Տեառն մխեցաւ յիս: Եւ այսու
չհնծուքիւն սրտին ընդ ձայնին հնչեաւ և ասէր. Մ՛վ
փառաւոր սրգեակք իմ, զիա՞րդ ոչ եղէ սրժանի ա-
ստգել գԱստուածաշունչ յիշատակն իմ առ Հոգևոր-
ականն և կարօտ ճեպի յաւրհնութենէն: Մ՛վ ցանկալի
սրգեակք իմ, զիա՞րդ ի ցանկալոյն Սուրբ Ծննդեայ
զրկեցաւ ազգ Հայոց և ոչ մեռայ լսելով խլացեալ ա-
կանջ իմ գլուխն բօթալից: Մ՛վ ըղձալիք իմ, զիա՞րդ
մնկնեցայ յըղձալոյն յիղիպտոսէ, եւ չկայ մերձ զի
մխիթարեսցէ, եւ զիա՞րդ ոչ ապիոդորմ արձակեմ
ոգբս ճեպէն նորա անդադար սեղմեան և քաշուռկան
չրջիլն. քաշուռ հոգիս մեծ ցաւոյ դիպչէն նորա եւ
է մարմինս ցաւալից, այլ արտասուալից: Մ՛վ սիրե-
լիք իմ, զպացուցէ՛ք ինձ, ա՞ւր է սիրելին իմ Մար-
սիրոս հռետորն՝ Եղբայրն Եղիազարոս: Քէպէռան ի
նմանէ զրկեցայ, փոխանակ եղբօրն զկարգս իմ նա
կատարեսցէ կանգնել ի վերայ գլխոյ իմոյ եւ յան-
ձինս մեզսացից: Մ՛վ յոգնատենչդ իմ Տէր Մարտիրոս,
կատարեա՛ զամենայն կտակս իմ այսպէս. Նախ առ
դիւրս վարգապետացն սրա՛ գշխրիմս իմ, ևառն զգիր
յիշատակացն ի վերայ իմ, զի ընթերցեալ այնու յի-
շեսցեն զհոգս հոգացեալ, գոնէ ըստ բանին ողորմու-
քեան՝ գտցէ ողորմութիւն յաւուրն աներկիւղ յողոր-
մածէն աստն իմ ցաւոք մեզաց ախտացից: Մ՛վ հո-
գիանին սրգեակք իմ, քէպէռ և ոչ ըստ մարմնոյ ըս-
տացայ, գոհութիւն մեծ կամեցողին գայս, անկոծի՛ք
ի վերայ գլխոյ իմոյ գծառ ահաբիկ(*) ըստ սարսափ իս-
մոյ բաստի, քէպէռեւ անպատուղ նմանի, յինքեան

(*) Լատ. ծառ պղէ. սկսմանբ.

ունի գնոտ բարւոյ հետաւորաց եւ մերձաւորաց, նաև զչուքն հոգանի, ընդ ձեզ այս ևնթի քաւականաւորի՝ զի գովանայցէ ի ձեռն ձեր ոգի իմ երկիւղայից։ Ո՛վ սրբասուն որդեակ իմ Ներսիսիա, ունէի, ասէ, ի սրտէ կարօտ առ փափաքելիդ, սակայն կամացն Աստուծոյ յամենայն լեզուէ աւրհնաբանութիւն, իսկ զքո փափաք որ ի կամս նորա գիտեմ, ապենիալն այն լցուացէ՛ մազքանաք սրտոց եւ չիմս ազօքից։ Ո՛վ ամենախորհուրդ, ասէ, գի՞ ասացից քեզ, քանի՛ ասացից աւրհնութիւնս. եւ ցկինն կոչեն ասէր. կին գու ահա՛ որդի քո, եւ առ իմ ասէ. Ո՛վ հոգիածին որդեակ իմ, ահա՛ մայր քո. մինչև ցարդ որ փարէիր[1]) առ խնայքեալ հայրս քո, նոյնպէս եւ ձեա՛ առ մայրդ ամենայն խորհրդեամբ ի Տէր Քրիստոս եւ անմոռանայի ունել գիս ազայեմ։ Ո՛վ անքնդ, մի՛ կարծեսցես լինել քեզ գնքարուն, այլ ամենայնիւ սանձեա՛ զքեզ միայն առ ոտս կատարելոց։ Ցայժ երախտաւոր զմահտեսի մայրդ ծանիցես քեզ զոլ, որով յարբունս սուրբս հասար մաքրալից։ Ո՛վ սուրբ լսելիդ, գոր ինչ միանգամ լուար՝ լսեցո՛ւ եւ ամենայն բարեկամաց եւ ծանօթից որք ոչն գտանին եւ ոչ լուանեա՛ զնոսա, զի ահա հրաժարիմ յամենեցունց եւ երթամ ի ճանապարհս երկայնագնդ եւ յանգստանալին՝ ի տուն յաւիտենից։ Ա՛յ ով անձկալի[2]) կարգաւորք, որպէս գկոստանդիանոս ամեմ՝ քէպէտև ի չափ ասեղ չեմ մերձ առ արփին լուսաւոր զի ունել կարէի զկարգ աստիճանին, որ տեղ չայր հոգի իմ անձկալից[3]։ Ո՛վ հոգիածին որդեակ իմ Երեմիա, զեկուցես առ Եզիազար զոտարփուռն ոգոյս, այն որ խոցեաց յոյժ եւ նոսեմբ առապիմ ահա՛, քէպէտ զուբախութիւնն լուրն ի մարմնի ոչ լուայ, այն որ առաւապեցոյցն գարձեալ բժշկեաց։ Ցորժամ ամե-

1) բարէիր. 2) անձկայի. 3) անձկայից.

նագուքն գքաստղն, ամենազորին չարժեցն գրեկնել սիրա Հայոց բերկրեցուցանել, տալով վերատին գվիճակն սուրբ՝ գվանա առաքելոյն Յակոբայ, եկայք առ գերեզմանն իմ, աւետանչէ՛ք գմեծ խրախուքեան աւետիսդ, զի գովացն պապակեալ անձն իմ հոգւոմն ար և տրամալից։ Մ՛վ որդեակ իմ, գրեա՛յ գայս ամենայն ի մատենի քուս առ յիմոյ յիշատակի և լա՛ց ընդ մահառեալ մարդդ, զի աչխարհ մի աստացէ ինձ անարդի ի կեանս ցաւալից։ Մ՛վ սիրատուդ, քաւ է այդքան կածն քո առ առաստեալ հայրս[1]) քո, զի ա՞վ է որ ոչ չառնաց յանային կենցաղոյս՝ զի ես Յացից։ Ա՛ւ՛ք գհոգն ի.վերոյ հոգոյս և ապաքինցէ՛ք վասն ոգոյ քըչաւառացելոյս, զի ես Հանապարհորդեցի երթալ առ Արարիչն իմ և ի Քրիստոս յոյսն ամենեցուն։ Զայս ամենայն ասէր և կանգն բարձեալ արտասուաքոր աչօք եւ յոյժ ազդմուկ՝ նկատելով գմերձ նստեալսն առ նմա։ Եւ մեր խռնարհեցուցեալ գգլուխ ընդ ատացելոցն քանից, սիրոք մեր ճմլէին և փղձկանա[2]) հառնալ գբողոք բառնայաք, զի գվերջին աւրհնութեանն տեսս և գհրաժարականն մատուցանէր գոդիոյն։ Ւայց չատանել սիրոյ նորա ամփոփեաք մերք առ խոսս ինչ եւ մերք ապա չարտատուս կանգնի, զի մի նուազեսցի տեսանել գմեզ հառաչելից։ Եւ ապա ծանրանայր գուաք և քնքշանայր մարմնով ի կիրակրոց և չմպելոց. և չերբորդ ժամս չաւուր Դչի[3]), որ նոյեմբեր ամսոյ չերբորդի աւանդեաց երանելին գհոգին ի ձեռս հրեշտակաց Աստուծոյ ուղիղ գաւանութեամբ և ճըշմարիտ խոստովանութեամբ ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, ի մարմին եւ չարիւն նորա միանալով բովանդակապէս եւ նորայն փառաւորակից։ Եւ գայն ար քոզեալ և երկոյղ մինչև չառաւօտ պաչամամբ և պա-

1) Հարս. 2) փղձկանս. 3) Չշ.

տարագոջք տարեալ յինկերեցին Սուրբ Աստուածածնի. որ եւ ըստ կտակին եկն Մարտիրոս վարդապետն կատարելով զկարգն, եւ ապա անկեալ առաջի նորա յիրից եկեղեցւոյ ՝ի քահանայք տագմոսիւք եւ աւրհնութեամբ տարեալ մերձ առ տապանին կաթողիկոսի Թորոսին կիլիկիոյ եւ վարդապետին Ոհաննու Եգեսացւոյ ամենայն ժողովրդեամբ երգելոցն անդ ի քաղուճն բարեպաշտի առն Աստուծոյ Ամպակումայ, որոց չիշատակն ընդ սուրբս եղիցի աւրհնութեամբ եւ ապօքիւք նոցին Տէր Փրիստոս մեզ ողորմեացի (*). Եւ կայ գեռ եւս երիապար վարդապետն ի գիւղն, եւ գրէր առ մեզ սիրոփանաց եւ միխիթարութեան այսպէս. (Ընդ.):

(ՌՃԸ = 1659)

Փետրվար Զ օրն կիրակի. եօթնեքորդ ժամու երգ չարժ ահագին յանկարծակի, յահ եւ յերկիւղ մարմնոց եւ ամենայն մահեղաց եւ ի տեղիս տեղիս խախտեալ զամրոցան եւ փլոյց եօթ՝ տունս եւ եօթ ի պարսպացն։ Նաեւ ի Քէքիրատ հասին Տանկաց աւերքին եւ պատ եկեղեցւոյ Հայոց եւ Ծուռնաց փլեին։

Եւ յետ Զ աւուր Զչի աւուր (11 Փետր.) ժողովեալ վէզիրն զամենայն մեծամեծս մեծաւ ուրախութեամբ՝ վուզարայք, զապիք, ազայք օճախցն եւ մուհտին եմուտ առ քաղաւորն եօթ՝ Բարի օր, արքայ՛, քեզ եւ չնորհաւոր ժամ, եւ քէ՛ զի ասեն ահա ապստամբքն

(*) Լուս. օտար գրէ. Ռձէ. 1658 Նոյեմբեր 3 Մահանաք Ամպակում բարեպաշտ հոգեւոր գաստիարակն երեմիա Չէլեպւոյն վախճանեալ։

և ձէլալիքն կատարեալ են ի մէնջ և գլուխքն նոցա է ի հանապարհն, գայ առ քեզ։ Եւ ցուցանէ զնկեալն անտի հանդերձ քղքիւք Մուրքաչին. եւ կատարեցին մեծ ուրախութիւնս եւ նկէլոցն ոտքին բալխս եւ մեծութիւնս։ Զայս ոչ հաւատաց աչխարհ, քանզի չատ խոտեալ, ասեն, գքաղաւորն այսպիսի բանիւք եւ հնարիւք ևքէ Ո՞յք են նոքա, արքա՛յ, մեք գործ անցաւք։

Եւ ի միւսում Ուրբաքիւ (18 Փետր.) առաքի չաքաքու աւագ պահոց բերին գլուխս էդ լցեալ խոտովք եւ քափեալ առաջի քաղաւորին, ցուցեալ նմա զի գրեալ էր քղքովք ի ճակատին խրաքանչիւր մորքուցն գլխոց, եւ անգէն մեծաւ խրախութեամբ առնեալ գնասա եւ ապալ հանեալ ի գուրս պալատէն եւ ընկնցին հանդէպ Այասոֆուն ի վերայ գետնի ի առաջիլ ասմկաց ասմնաց քաղաքին՝ գրազում աւուրս, մինչև աներեւոյթանար և կորնչէր։ Եւ էին այսոքիք.

ա. Հասան փաչայ տէրն Բերթոյ՝ Ալպագայ.
բ. Որդին Քայտբին Մեհմեմէտ փաչայ տէրն Դամասկոյ.
գ. Եղբայրն նորին տէր Եգեսիոյ.
դ. Քէնան փաչայ մանգուլ գափիտան.
ե. զ. Ցէլի Ճէլէբաս փաչայ Վանի, որգոլիք՝ Եահնա պէկով.
է. ը. թ. Եղբայր Ներքինւոյ Բ որգովք.
ժ. Մուռլի փաչայ տէրն Մարաչոյ.
ժա. Ալի Իմիրզէ՝ Իփշիրին որգնգէր.
ժբ. Օմէր ապայ քէհեայ Պէքտաչին.
ժգ. ժդ. Վոյվոտայ եւ գեօմրուքճի քաղաքին Մերսինոյ.
ժե. Զօրպաճի Բ ի Շամայ.
ժզ. Քաքաւ Ահմէտ ապա։

Մեծամեծք սոցունց եւ քէմխաստայք եւ մուսէլիմք եւ նախարարք, զորս եւ յանուանէ չկարացաք ունել ասել։

Եւ ելեւ պարտուքիւն նոցա այսպէս։ Մուրքան քանզի պարտեցաւ եւ ելեւ ամօքայից ի մէջ իչխանուքեան արքայիս, եւ գրէ վէզիրն հանապազ նմա բանս պարսաւանաց եւ եւս արիացուցանողական բանս՝ արքայն գրիւ յար եւ յար. եւ խորհեցաւ խըրամանկուքեամբ հանել զքէն, նաև քէ կարիցէ յազքել։ Գրէ առ Հասանն գիր խոնարհուքեան հնազանդօքէն ծառայապէս՝ մեծացուցեալ զնայ յերկար բանիւք, ասէրով. Որովհետեւ ես ախմարս ոչ ծանեայ զվճհանձնուքեան քո քաջուքիւն անհուն զօրուքեան եւ պարտեալ ըստ իմ արժանւոյ, եւ դու ըստ քեզէն բնածին հնչ բարուցդ գքաչով ներեցեր, ազաչի՛մ, եւ քէ սարսուկ եղբայրդ անգամ ոչ համարեցեր, ընկա՛լ քեզ ծառայ։ Եւ երթեալ մտանէ ի Հալապ եւ հանէ յոտըն զպատուականս քաղաքին քէ ի մէջ մեր մտեալ խազազացուցէ՛ք զմեզ։ Եւ ոչ յայտնէ ամենեցունց զխորամանկուքիւն, այլ որոց եւ հաւատայ զանձն՝ զոր գիտէ։ Եւ առաքին զգիր առ Հասանն ի Քիլիս Դ պէկլէրպէկիս, եւ նա գիչերեալ հաւանմամբ բանից եւ երգմանց նոցա, ելեալ երթայ ի գաչտն մերձ Բերիոյ, եւ յորժամ գայ անդ, ասէ՝ ե՛կ եւ երթիցուք. յայնժամ եւ ի քաղաքացոց ելեալ ուլամայք եւ մեծամեծք եւ չէխք եւ նչանաւոր արք եւ Դ պէկլէրպէկիս որ կայր ի Քիլիս եւ գրով գայ առ տեզին մերձ Բերիոյ, եւ յորժամ գան՝ երթան առ նա կրկին եւ անկանին յոտս նորա եւ ասեն. Ի՛վ տէր եւ իչխան մեծ, ամօք մեծ է այս ի մէջ մեր եւ ի տէրուքիւնս արքայիս մերոյ, եւ քէ լուիցեն գայս այլոց տէրուքիւնք՝ գի՞ ասեն մեզ, եւ ամենայն չեզուք որք ընդ հովանեաւ մեր կան բնակեալ. եւ ահա ունիմք քըչ-

նամին ի Դ կոչմս մեր. եւ եւս պի ոչ է պարտ այս գործ ի հաւատս մեր եւ յօրէնս՝ քէ իրերաց սուրբ գնիցեմք եւ կամ վատ կամիմք. եթէ ոչ որ մի կոչմն քչնամի իցէ եւ գուն չեա քչնամի մեզ, պի մեծ քեւ քաղաւորին կաս եւ պարծանք քուրքաստան ազանց. ահա՛ այս երգմունս եւ այս ուխտս եւ գնեն ի մէջ վկայ զիրք մահմետին որ ասեն Ղուրան, քէ Ընդ ձեզ եղանեմք եւ երթամք առաջի քաղաւորի եւ գրարի անուն եւ գրաբեկամուքեան քո գործ առ նա քարոզեմք, եւ գաւառանուքիւն քո որ առ վէզիր է՝ աբասցես, եւ ընդ քո իսկ վկայեմք մեք, աբասցեն գառաստան, եւ այնուհետեւ ոչ կացցէ արքայ եւ գուն, խաղաղուքեամբ տեսցեն գաւուրս իւրեանց ազգս մեր ի կենդանուքիւն քաղաւորին եւ քո: Եւ ահայ մուրքազա եզբայր քո գիտէ զքեաս անձին իւրում որ առ քեզ սիօքայից, եւ վեհանձնուքիւն քո գիտակ է որ առ քաղաքս կայ. եւ այժմ մեզա՛յ ասելով անկանի առաջի քո խնդրելով զնեղուածս լրտուքեան իւրոյ, որ առ վէմգ հարաւ եւ փչրեցոյց զզօրան այնքան. եւ մեք երաչխաւոր գոլով եւ նմին՝ եւ եկաք առ մեծուքիւն քո: Եւ Հասանին պատասխանեալ ամենեցուն մի մի, եւ յեսին հաւանի ի միաս իւր, քանզի խորհէր՝ եթէ ժողովեցի զօրս եւ ոչ կասեցին, եւլեալ գնացի ի գրուն գահոյիցն եւ ոչ երկեան, եւ եւլեալ եկաց առաս եւ ոչ հոգացին՝ եւ ահա՛ կամ. մինչեւ ցե՞րբ եւ արով գի՞ առնիցեմ. նոքա ոչ գան ի վերայ իմ եւ քէ ես երթայց՝ ապստամբ երեւիմ, գի ոչ արար այսու գիտաս մեր քաղաւորն բառնալով զվէզիրն. եւ վէզիրն ոչ երկեաւ եւ կամ ոչ ծանոյց զբան մեր առ քաղաւորն՝ զզօրուքեան կամ զպատրաստուքեան զօրաց մերոց, եւ քէ ես քալ եմ քէ ժառանգորդ[1]) լի-

1) ժառգ.

Ինչիմ՞ մեծ չահ է իւր. չունիմ խիղճ ի մտի. երթայց և զարգս ես ինձինն տաց արքային և սուտ վկայ նն և երաչխաւորք[1]) բանի։ Եւ առ նոսա պատասխանեաց քէ Բարի է միտք ձեր, և ի վերայ ուխտի ձերում կացէիք և տեսէք զպատրաստուքիւն ձեր զի երթիցեմք։ Եւ նոքա ասեն՝ ԵՒկր՛, տեսանիցեմք։ Եւ բնբրին զՄուրքապան առ նա և համբուրին զմիմեամբք, և անդ ի բանակն առնէ Հասանն պատիւս նորա ընքրեաց և քաղաքացոցն մեծամեծաց։ Մուրքապան ևս տեսեալ պատրաստուքիւն և հրաւիրեալ կոչէ զնոսա ի պատիւ ի ներս քաղաքին։ Եւ զգնալն սմանք ի մեծամեծաց Հասանին ոչ հաւանին այնմ, այլ Հասանն և նմանիքն նորա ոչ կասին, և մի ումն ի մեծամեծացն մինչգնա զգնայինն՝ ասէ. Մի՛ երթիցեմք, ա՛վ տէր, գարնի՛ր, մի՛ հաւատար զանձն քո ի ներքս քաղաքիդ, այլ քէ որոցին պատիւս՝ առ ի բանակս մեր լիցի։ Այսպէս ոչ հաստանէ գխոսքն մինչ ի գրուն քաղաքին. եւ իրրեւ ոչ անոսան, գառնայ այրն և ասէ. Մեզք ձեր ի գլուխ ձեր։ Եւ մտանէ Հասանն իւրայնովքն և մեծամեծօք և իշխանօքն ի քաղաքն ի պատիւ Մուրքապին եւ քաղաքացոց. եւ նա ոչ տանի գնոսա գամենայն ի մի վայր, այլ բաժանէ գնոսա մեծամեծաց քաղաքին ընդ որոց և բան եգեալ է, որոց մի և որոց Բ։ Եւ գՀասանն և գիւրքն սակաւուք առ իւր բերէ ի տան. և յետ հացին ի ժամանակ առաջիցն որ յառաջագէմն պատրաստեալ էին գինքեանս, և անգէն ամենայն ոք առ իւր լեալսն յանկարծապէս արկեալ ի վերայ նոցա ձեռս և սպանանեն, և գիգեալ գլէշսն մի ի վերայ միոյ և կալեալ զամենկն, գի պատրան եգեալ յոտիցն և քաշեալ լնուին ի տեղին (դոզող)։ Եւ կինն Հասանին ազալեաց գփաչայն գի քաղեսցի.

1) երեչխաւորք.

եւ եղեւ կին Հասանին՝ քահանայի նորին։ Ցայնժամ սպասաւորաց և փոքունցն յորժամ տեսին ի գրուանդ քաղաքին և ի գլուխ պարսպացն, բոլոր բանակին բառաչմամբ մեծաւ, մինչև լսել բանակին. և գի՞ա բացին՝ որ էր գրուանքն փակեալ, և անդ պսպատաւորան ևս կալեալ՝ հասեալ ոպանին։ Եւ վազվազակի զգլուխս մեծամեծացն լցեալ խոռովք առաքեցին յայր կոյս, գրեալ ի վերոյ քղքի ի հակառ մորքացն անուանք նոցին, որ ի վերոյ բանիս չիչեցաւ, զարմանալի տեսողաց և գիտելոց լսողաց։

Եւ յետ Զ աւուր (23 Փետր. Դէ) մատեցին Հռոմք ի ձեռն հայոյ մերոյ կաչառօք. նախ ի միաբանէն ընտասղէմացոց գրգռեալ եղեն Հռոմք, եւ ետ հայն արգհալ ի ծածուկս։ Եւ լուեալ վէզիրին առաքէ հրաման առ Մուհամէտ ոզայ որ քահանէրի՝ քէ կայ ի քեզ այր մի պահեալ որ սնապլուխ է և վէրջիլ ընտասղէմի, ըմբռնեալ առ մեզ առաքեացես քարդ պատճառաց։ Եւ գնացեալ ընկերք մունզուր ոզային եւ մտեալ քէպռիլ ի պազէան յորում նստեալ կայր վարդապետն, եւ ըմբռնեցին բերին առ վէզիրն։ Եւ տանէր առաջի իւր եւ հարցանէր. Դո՞ւ ես պատրիկն ընտասղէմի, գի՞նչ էառ որդին Քայարի ի քէն. եւ նա ասէ. Ջինչ և ունէի էառ։ Եւ կրկնեալ քէ Ջի՞նչ էառ. և նա՝ Ջմի անողորմ ի վերայ իմ յարուցեր, զամենայն ինչ ունէի՝ էառ և զվանքն իմ ևս այլոց, եւ կալաւ զիս ընդ իւր ի կապանս քէ ընդհատ առ կայսր եւ յայնժամ տայ զվանքն քո ի քեզ. եւ ես տեսի զվաստակախառնութիւնն նորա և զապստամբութիւնն առ արքայ, և երկեալ և եկեալ փախեալ և առ քեզ սճախին քնակեալ։ Եւ վէզիրն ասէ. Դուս տվեր և նայ էառ։ Եւ նա ասէ. Ի՛վ տէր, գի տէր էր երկրին այնմ և գիա՛րգ գիմանալի նմա։ Եւ ասէ վէզիրն. Երկրով

ձեր ի յանգունդս անցէք։ Եւ ասէ վարդապետն. Ո՛վ մեծ իշխան պատուասէր, քանզի մեծ ես և ծեր՝ մի՛ անիծեր զերկիր. պատիժ ունիս՝ լինի արա՛յ և ոչ ապրիս, զի ի ներքոյ արեգական փոքրիկ հատ մի եմք ընդ հովանեաւ քեզոց ձերոց բնակեալ։ ի գլուխ քաջասէրին. Եւ գո՝ մեզ իրաւունս արա՛յ։ Եւ ի դուրս հանէ զնոսայ արամատուքիամբ և հրամայէ ի ձեռն մուն-դուր ազայի պնդել զտան յերկաթս. և նոքա անդաւուրա էին։ Եւ յորժամ լուաք՝ այլազունեցան երեսք մեր և դիպանայր գլուխ մեր և խելք մեր ցնդէին։ Յիմանք ի մէնջ յազօքս կանխէին, ոմանք ի բողոք ազգակի առ բարեբարին՝ գազգրացուցանել զերկրս քանաւուրին զի մի ՚ի ասասցէ ի բարկութիան ժամանակին. և ամանք՝ի խորհուրդ վարանէին և այլք ի գրուն աճախին փութացան քէ ճար ի ձէնջ և յԱստուծոյ. սալ է զոմէ ասէաքն կանխագոյն։ Վասնզի երկայաք եւ գայաք ընդ Մարտիրոս վարդապետին քէ՛ ի քահանայ եէրին եւ քէ ի քահապէկն բազում անգամ, մինչ զի ձանձրացեալք լինէին և ասէին. Համրերեցէ՛ք, զրանդ ձեր հոգացող եմք։ Նաև եէնկիչէր ազատուն ես եմաս. Մարտիրոս վարդապետն և ամենեցուն ծանոյց, որք և ազատէին այսմ բանի լինել ամենայն աճախուն. և Ի անգամ յիշեցին վէգիրին արգով և գրամով, և վէգիրն ոչ չէ ասաց և ոչ հա՛յ։ Այս ամենայն ի Ծայտենուքենէ աւուրց մինչև ի թուն բարեկենդան լինէր երկաճկուքիւն առ նոսա, մինչդեռ Նգիտպարն ի քաքսոմն էր ի պաղչան։ Եւ այս որ եղև, յայտնեցաւ բանն, եւ աճախն ամենայն ոտէր կանգնեցան մեզ եւ ետրա։ Եւ առաւաւտուն ազան եւ քէհապէկն եւ ամենայն աճապաղաչքն, որպէս օրէն էր գալուստ իւրեանց առ վէգիրն, եկին անդ՝ եւ չետ բանից ասացին քէ Հայն այն չիրաւի փախեալ կայր ի ձեղայոց բանակէ եւ առ պարսէգ Մէհէմէտ ազային գամիսս երիս. եւ

ոչ պատասխանէ նոցա, այլ միայն քէ փրկեցաւ ի պատուհասէն։ Եւ ապայ հրաման եւ գայլն ի գրուն նոցա. որք յառաջագէմն հրաման, որպէս և գրեցաւ, և խոստացան վէգիրին Գ անգամ գրամով ամենայն ոճախն, որ էին սիրելի նմա յոյժ քէ Հա՛ն գանագլուխն և գաբձո՛յ գաուն նոցա ի նոսա։ Եւ չեզև հնար քէ գաունայր վէգիրն ի խոսիցն, այլ մի մի բանս պատճառով խարէր զնոսա. և յետին բան ասէր ընդ քեհապէկն՝ Ընդ քեհեան իմ խոսեաց գրանդ. և նայ ոչ խոնարհեցաւ վասն այսմ ընդ այն և Ճնայր և պատասխանէր քէ Դուք ձեզէն տեսէք, մարդի՛ք։ Եւ խորհեցեալ էինէր Մարտիրոս վարդապետն խրտվիլն և առաքէր առ Վարդապետն և հրամէն հրաման առ նա, և ասաց քէ Ս՛է ասէ և ապայ տեսցուք. և նա ոչ կամենայր քէ Իանն տեսանի և ապայ հլնեմ։ Եւ յաւուր միում գրեաց քուղք քէ Ո՛վ որ կամի զիս ասէի հանել՝ անէծս և այլ բանս անգէպս։ Եւ ոչ լուեալ բանից նորա Մարտիրոս վարդապետն, այլ հրաման առ ազայն և ասաց. Ո՛վ տեարք, կամիմ զի արձակել տացէք զեզբայրն իմ, և գայս ինչ։ Եւ հլին ապայքն ամենայն, որպէս սովորն էին՝ հրաման առ վէգիրն, և խնդրեցին արձակել։ Եւ ի գուրս նորա մի ըստակ ոչ առին՝ ոչ մեծն և ոչ փոքրաւորքն։ Եւ հլեալ նկն ի յԱստուածածնին եկեղեցի, որ էր Մարտ ամառ իՌ (Դչէ), և խնդացաք ի խնդուքիւն մեծ ամենայն ազգաւ[1]։ Եւ յետ Ռ աւուր տարան ի Ղալաքայ, անդ արարեալ զՄուրբ Զատիկն ի փառս ազատողին ամենայնի։

Եւ յետ աւուրց ԺԵ–ից ըմբռնելոյ Վարդապետին՝ Մարտի ԺԴ, կայաք ի գուրս վէգիրին. նա բերել վէ-

1) ասգմբ.

գիրն գՏէլլի Հիւսէին փաչան որ ժԴ տարի պահէր գԿԿգին կրիտոս և ի քրիստոնէից Յունկաց բազում աւանս առնէր, գնկնգնցիս քակէր, գիրկիրն աւար հարկանէր և գիրի վարէր և գամենայն սպասք նկնգնցեաց ի ծախս հանէին, ամենայն զօրք նոտ մնծամնծք իւրեանց ի սպասս ունէին. և անգ չինէր մըզկիմ և կարգէր իսամա՝ բազմացուցանել գՔուրքս։ Եւ ինքն յազքոգ ի պատերազմի բազում անգամ ի մահուանէ ազատէր և քաջութիւն նորա յամենայն երկիր հռչակէր։ Նոատէր անգ՝ հայէր, Յեայր, ջանայր գի գամենայն բնրգս կԿգոյն առնէր և բովանդակ իւրեանց լիցի։ Վէգիրն առաքէ գիր Քէ Ղափուտան ես, նէ և ն՛կ. պատրաստեա՛] գքեզ գի երիթիցես։ Եւ նա նէ գազգազակի ուղիղ արտիւ և ուրախ մտաք ի տուն վէգիրի, երկիրպագանէր նմա, և նա սամսուրա մուշտակա մատուցանէր նմա, յոր սոփորն ևն։ Եւ առաքեաց քաղչինճի առ քապատուրն ասել գգալուստ Հուսէինին. և նա կոչեաց և նա գլաքնեաց։ Եւ մտեալ վէգիրն առ քապատուրն ասէ. Ահա՛ որ է ընդունելի։ Եւ գի յառաջագոյն ծանուցեալ էր նմա և ասացեալ[1]) Քէ Ալյքան սաՀ է որ գերկիրն ունի և ինքն հարստացեալ, և քեզ գի՞նչ առաքեաց յամենայնէ. ո՞ր է համար, ո՞ր մուհասէպէ. գքեզ փոքրուքիանն համարին, և այլ բազում։ Կամեցաւ վէգիրն չէարբենէ սպասնանել գնա, բայց միևչ Հուսէինն անգ նկն, վէգիրն ի Մահար էր որ նանօգայ ասի։ Եւ Հիւսէինն ասէ առ քապատուրն գամենայն արարք իւր գնան չհնի իւրեանց. և արքայն ասէ. Զի՞նչ բերեալ ես յերկիրն ինձ։ Եւ ասէ Տէլլին. Բազում հէգահիրս ունիմ, և հանեալ ամանով գատամուն իւր ցուցանէ նմա։ Եւ ասէ քապատուրն. Զի՞նչ քաջութիւնս արարեալ ես. և նա

1) անցեալ.

խոհոյն ձգեալ յանձինէն զզգեաստ[1]), ցուցանէ զամենայն վէրս անձինն։ Ասէ Քաղաւոքն. Ջիա՞րդ ոչ նկիր յորժամ կոչեցի զքեզ. և նա ասէ. Ծնեալ գիր մի եա նկ քէ մի՛ նկնացես։ Եւ այսպէս բանիւք նչեալ յարքայէ գնայր ի տեզի իւր։ Ջայս լուեալ վէգիրին առաւել մախայր, և այժմ կոչեաց զսիրատան անուանով և եմոյծ առ քաղաւորն՝ իրր ինքն անմեղ գոլով, և քաղաւորն խոսն առ Հիւսէինն առեալ։ Եւ ամենայն քաղաքս յանցս ճանապարհին կանգնեալ կային մինչ ի պրունա կայսեր և յայնի գնա քէ մի՛ ապանցի գուցէ, զի գիտէին այր անկնգծ և առատ[2]) ըստ իւրեանց գենին և առատ, և զքաջութիւնն նորա պատմէին։ Եւ եա ամենայն չորք օճախին ոչ կամէին, այլ զվէգիրն առնարգէին։ Եւ գիտէր չարհանճարն եւ յոյժ տանջեցաւ առուրքս՝ քէ ո՛րպէս սպանցէ գնա եւ զի՛նչ պատճառաւ։ բայց մնծամնծքն օճախին ընդ նմա գոլով՝ ատար որպէս և կամեցաւ։ Կալաւ ի տուն արքայի օր մի եւ առնանէ՝ քէ զի՛նչ լսիցէ, եւ ապալ ի ներքն նօքանց, եւ կնրակն առաքէ զգրան պահպանապետ արքայի, որ ատար խնդգամահ, եւ անգ ի բնրգն քաղնցաւ։ Եւ յայնժամ նլ վէգիրն ի գօլ եւ եկն ի Ղատբդայ լլմանն եւ անգ ե ատս կախել եա ի ծառոցն եւ յայլ առնմանս քաղաքիս ընդ որ անցանէրն։ Եւ ոչ գիտաց ոք՝ քէ զի՛նչ էին[3]) սպանեալքն. ոմանք չէինկէն ատացին եւ այլք՝ յապատամբացն էին քնրեալք ի գրուց ի առնել ամկաց, յորկիւղ գինքն չկամնցոզաց կամ բամբասոզաց եւ զՀիւսէինն լացոզայց։ Եւ զորգին Հիւսէինի եհան ի քաղաքէս, որ էր պահապանապետ գրան արքայի եւ փառաւոր յաչս նորա, յարտաքս աքսորեաց եւ զՕմէր քէհեա նորին արգիլէր եւ համար պահանջէր, եւ բազում ինչս առնոյր

1) զգեստ. 2) աստուգ. 3) էր.

ի նմանէ, մինչեւ գգեստ անձինն Յեսուայ, և ապա ա-
պատէր։ Եւ գկտրատիս եւ գգանձս երից տանց Հիւ-
սէբինին կրեցին առ սրբոյ։ Եւ վասն այսմ վէպիրն
ոչ բերէր գամենայն գօրս էնկիչէրոցն ի սիւան եւ ոչ
ուտէին չօրպայ որպէս սովանդուքիւն էր իւրեանց,
այլ երբէք գի մի՛ ի պատրաստել սեղանոյն եւ կե-
րակրոյն՝ ասիցեն ոչ ուտեմք, քէ՝ վասն է՞ր սպաներ
գՀիւսէինն, եւ կամ՝ Աբարմունք քո ի՞նչ է, եւ կամ
Ո՛չ կամիմք գքեզ։ Ոչ գնային գօրքն, այլ գօրա-
գլուխք։ Եւ փոխան այսմ սահմանեաց յամենայն
Ուրբաթի յետ Զ–րդ ժամու նամազին՝ ամենայն մե-
ծամեծք էնկիչէրոցն քէհագէկիւն և ազային, հան-
գերձ ամենայն մանկամբ գասս գասս եւ գունդ գունդ
գային ի տուն վէզիրին, եւ պատրաստակալ էին չեր-
պէք գի ամենայն բամբ գօրացն ըմպէին, որ կայր
մեծամեծ ամանովք ի գաւիթ տան վէզիրին, և կանգ-
նէին։ Եւ մերձ առ վէզիրն գօրագլուխք ըմպէին, և
իջեալ անտի ամենայն գօրօք գառնային երթային իւ-
րաքանչիւր տեղիս։ Այս ամենայն Ուրբաթի լինէր
իւրեանց գօրու գգեստիւն եւ կերպարանօք ամենից։
Եւ կայր յուրախութիւնս վէզիրն եւ օրըստօրէ յաւե-
լոյր ի նոյն։

Եւ վայելէ մայր քաղաւորին տագնապէր մաշէր
հանապազ, գի գործիք վէզիրին յառաջանայր և սիրտ
նորա խոցոտէր, յորմէ հետէ աէր եղև կնքոյն քաղ-
ամախլքն Քնօփրուլու. վասնզի չէր համարձակ ի տէ-
րութիւնս սրբոյն եւ ի փառս, եւ ոչ անուանն եւս յի-
շէր՝ քէ կայ և քէ չը կայ, գի այնպէս սանձեաց գաշ-
խարհ և գնա։ Եւ մեք զո՞ր հասեսցուք, գի մեք մեծ
գործոցն հասանէաք մտօք և որ երեւէրն յայտնի՝ սե-
սանէաք, բայց քէ քանի՛ լինէր գործ նոցա որ մեք
չէաք հասու։ Վայելէն սիրէր յոյժ գՀասանն, և ան-
սրգել գայր ընծայն առ վայելէն եւ առաջ առ նա

արակ սիրոյ։ Եւ այնպէս արար, մինչեւ եւսպան այն հնարիւք եւ գիմեալ Յազկին եւս այլ հնարիւք։ Եւ գԱզին քէհեա Նորին կամէր չքարկնէ սպանանել, այլ ինքն ի բան առաքել. եւ ասէր վաչխարէն. Հասա՞ն[1] միքէ տահիկք, զի գիմոխանն իմ եւ գգործակալն առաքէք ի բան։ Վասն որոյ եւ սպան գՅէզին զի առցէ քաղաւորին քէ Լայխ է գափուտանութեան Ազին։ Որ եւ յետ երկուց աւուրց սպանման Հուսէյնին եգ գափուտան գԱզին եւ փոյթ ընդ փոյթ առաքէ ամենայն նաւօքն ի պատերազմ ի Մոքիս Սպիտակ։ Եւ էր ցուրտ յոյժ եւ ծանր ձմեռն, եւ այսքան բանիւ առպի բամբասէին աշխարհ գվէզիրն, եւ ծառայք քաղաւորի ամենայն զօրք մոմանէին չերթալ։ բայց երկընչէին, զի գլուխք եւ պետք իւրեանց չէին ընդ իւրեանս այլ ի վէզիրն կապակցեալք։ Եւ յորժամ եւլին ի ծով, բազումք[2] սառակեցան ի ցրտոյ եւ չատք ի ձեռաց եւ յոտից քափեցան եւ պազեցան։

Ահաւ յայսմ աւուրքս խորհուրդ արար ի ծածուկս վայխարէն առ մուհրին, հաւատացեալ միմեանց քէ կարիցեն հնարս առնել վէզիրին։ Եւ յորժամ կանգնին առ քաղաւորն մեծամեծք օճախին և գատաւորք զօրացն, մուհրին եւ վէզիրն, յետ խօսից ասէ մուհրին առ վէզիրն. Զայդ առնելով չկամին զքեզ աշխարհ, և վասն քո ջնաս եւս հասանի մեծագահ արքային մերոյ։ Եւ յառաջեալ քէհագէկին ասէ քէ Ո՛վ էֆէնտի, գխօսքդ գայդ մոռացի՛ր, ի կենդանութեան քաղաւորիս մերոյ ո՞վ է չկամող վէզիրիս եւ վասն է՞ր հասանի ջնաս արքային. եւ սպա ելանեն ի գուրս։ Եւ յետ գնալոյ նոցին կոչէ քաղաւորն գվէզիրն, որպէս սովորն էր յաւուրն Գ և Դ անգամ ձայնել և խօսիլ ընդ նա. և ետես՝ ասէ քէ Ո՛վ լալա,

1) հասաւ. 2) բազումք.

խօսք մուհաուն պի՞ էր, և յո՞յր հանգչէր բանն։ Եւ որպէս կամի անցանի վէպիրն քէ Ահա սկսաւ որդ[1]) լինել ի մէջ տէրութեան քո, և միծութիւն քո քեզէն լըսաւ գխօսք նորա։ Եւ քաղաւորն հաւատայր նմա յոյժ յոյժ, և Դո՛ւ գիտես, ասէ։ Եւ գայն օր խոկոյն ըմբռնեալ գնա և հանին ի տանէն յանկարծօրէն, և դին ի նաւ և աքսորեցին գէպ ի Ղարամուսալ։ Առաջապոյն երկոքեանս միակամ էին, պի Անատոլի էր գազգի և երեր մուհամի արար, այս է՝ Գօլուլի Մուստաֆայ. և երբ ընդ վալիտին եղև և վէվէիրն կամէին ուտել և ինքեանք յառաջանային, ոչ եղև այնպէս, այլ վէպիրն յայդոցաւ։ Եւ նգ մուհամի պԱնատոլոյ գազգէաքէրն որ երբեմն գիրի անկեալ էր ի ձըռանկս ի գնալն ի Մըսըր ընդ սեաւ նեղքինոյն, որ պատերազմի սկիզբն եղև։

Ապրիլի Գ Զատիկն տուբր, որ եղև ի քվականիս ՌՃՀ։ Այնք որ պատճառ եղեն սպանման Քուամա կոչեցեալ վարդապետի և եղև գրամիցդ քազմաց խօսք, զոր ասացաք փոքր ի շատէ անցեալ ամին, յորոց ծանիցդ զմի քաժինն յերուսազէմայ կնքոյն ևս մօտիլ եաուն գքուզքն, որ ինքեանք մօտեալ էին ձեռամբ Աստուածատուր վարդապետի ծԴի զուտուչի։ Եւ պահանջէր տէր գրամին ի նոցանէ, և նոքա պահանջէին ի վարդապետացն, և նոքա ոչ տային և ոչ մի. և մաքառէին ընդդիմանալոյն էրնցոք և աչխարհականօք, մեծամեծօք և փոքուրքք հանապազ առ նոսա, որ նատեալ կային յեկեղեցի Սրբոյն Գէորգայ։ Այնքան անկան վարդապետքն և խռճայք քաղաքին, մինչ զի մահու ջանացին միմեանց և բազում կռիւն։ Եւ խռճայքն ընդ նզիազարն մախային և զԱստուածատուր

1) որք։

վարդապետան և Մարտիրոս վարդապետն առ իւրեանս կամէին լինել։ Ասուածատուր վարդապետն կամէր ընդ նոսա լինել, արգելոյր զնա և ոչ քողէր աչս֊կերան նորին Մարտիրոս վարդապետն որ ունէր առ Եզիազարն ասէ՝ ասր մխիթար քէ ունիք գրանս մեր յառաջ տարցուք, զի մի խրոխտասցի ի վիրայ մեր ազգն Ռուշաց, և միաբանեցաք մեք ընդ քեզ եմք։ Ասէ որոյ և խոճայքն և չէլէպիքն զարարքս նոցա ոչինչ համարեալ քէ Զի՞նչ եղիցուր բարձրացուցիք այդու։ և ազեատէին զվարդապետան ի գրուներ բռնա֊կալաց և առ մեծամեծան։ և նա գնացին ի գանկատ առ քէհադէկն և առ քհնա վէզիրին, զի կորուսցին զմի ի նոցանէ և կամ աքսորեսցեն զմ՛ և կամիցին։ Յայնժամ կոչեալ քէհա վէզիրին զԵզիազար վարդա֊պետն և ասէ։ Գանկատուորք կան զքէն, ի՞նչ է ա֊րարմունք քո, զի՞ նեղացուցաննս զժողովուրդն։ յի֊րէկ էր որ ի մահուանէ ազատեցար, որ ապստամբ ա֊նուն էիր։ և ահացուցանէր զնա յոյժ քէ Զքեզ ծա֊նի՛ր։ Եւ նա ի գոզման լեալ՝ երկուցեալ եկեալ առ ի խորհուրդ, և ասաց Մարտիրոս վարդապետին եթէ Լա՛ր պատրիարք զի ՚ի նոսա ոչ կրնացուք, բազում առիպմամբ. քէ՝ Ամենայն անձն մի եմք և քէ գրամ պիտոյանայցէ, որքան ի մէնջ լիցի, քեզնա գնասա այսու առնձնացուք. զի յոյժ լինէր բազում կռիւն, մինչ յելան Մայիսի ամսոյ գօրհանապազ։ Եւ գնացեալ Մարտիրոս վարդապետն առ քէհա վէզիրին, և որպէս յառաջն էր ՚ձեռն ըստակ գիմռասական հարկն, որ ասի միրի՝ այն խօսիւք և բանիւ առնէր գպատրիարքու֊քինն յարքունեաւսն։ Եւ վէզիրն ասէր. Գայցէ առաջի իմ ոտայ՝ զի տեսից քէ խնգրեսցե՞ն։ Եւ վասն այսմ բանի և խազազանալոյ և վասն միրիին ոսանց գիտե֊լով և ոսանց անգիտութեամբ գնացին ի գրուներ վէ֊զիրին և կամիմք ասացին. և ուրախանայր վէզիրն ընդ

այն։ Ոչինչ փոյթ էր նորա գալ ամմկաց, կի նայ ի գիշերի խոստացեալ էր տալ. փորձէր քէ կամիցուք կա՞ն բանիս։ Եւ ասէր. Տեսանեմ կի լաւ տեսցես գժոգովուրդ քո, և ա՛լ ոք հակառակի՝ ծանուսցես ինձ։ Եւ ի նոյն կէտի ելքէ գտանէր զոք հակառակիչ, քրով ոչ խնայէր և ոչ յագինս նոցա. կի առնլի յոյժ լեալ էաք նորա, և աւնէր ոխ ծածկեալ մինչև յաւուրս յայս որ Մայիսի ԻՆ յաւուր Դշի յետ աւուրց երից Գէնատակոսէն Սուրբ Հոգոյ գալստեան ասնի։ Եւ զայս լուեալ խռճայիցն և չէչէպոցն՝ ամենայն մեքենայք նոցին խորտակեցան և ի նստեալ տեղիսն ապուշ Ճաացին որք քազմախորհրդեան կային։ Եւ սկսաւ Եղիազար վարդապետն ի ժամ առնելի գնոսա խոյտառակել ի գաս և ի քարոզ իւր ամմկաց քազաքին քէ Մարդասպան եղեն արքն այնոքիկ և գմեզ կամէին խարբալել և պահանջէին յերուսազէմայ ևս գդրամ արեան, վասն որոյ և նզովեալք են։ Զայս առնէր յամենայն եկեղեցի ի լուր ամմկաց անարգել և անդանգաղ, և հոգայր ևս վասն երուսազէմի գործոյն, զի բացաւ ևս գաւս վէգիրին ընդ գէմ նմա և ծանօքանայր քեհեային և տայր ընծայս նմա և վէզիրին և ոչ խնդրէր կամ խոսել կարէր բան ինչ։ Բայց ամբաստանեաց գՈւհճանէն առ վէգիրն. և քէպէտ քէհեան կամեցաւ ընդ եղիազարին, սակայն վէգիրն սիրէր գնա, ոչ լուաւ նմա, այլ ասաց. Գնա՛ և հաշտիր ընդ նմա խազազութեամբ։ Այս եղև յԱւագիւտոսի ի Լուսաւորչի պահոց, յորում և մեք ևս և Աստուածատուր վարդապետն անցաք ի գանկատ յՈւհճանէ ըստ կամաց եղիազարի։ Որ յետ պայրամի նոցին գնաց յՈւսկիւտարն վէգիրն, ընդ նմա և քահանայն՝ երթալ ի պատերազմ. և եղ զայմախամ գԻսմայիլ փաչան։ Եւ անտի եկեալ առ գայմախամա, և նա յետ աւուրց ասաց՝ Եկէ՛ք։ Վասն որոյ և արք

մտեալ ի մէջ և խնդրէին իրաւունս ի պատրիարքէն, զոնեա յաչեառանաց անգորրանալ, զի յոյժ յինէր կռիւն, և ոչ կամէին առ գԴԻՒ զուռուչն, և եղիա- զար վարպապետն ոչ առաջ, այլ զանցեալն պահան- ջէր և Հաճաթ առ՛ւք ասէր։ Ձարն այս եղեալ որ Ռ Ռ զուռուչ յեկեղեցեացս վերայ արկ, որ ՋԻՒ եղև մի քա- ժինն և գԴԻՒ զուռուչն ի վերայ Երուսաղէմայ արկ և գԴԻՒ զուրուչն ի վերայ խօճայիցն՝ զի չխրթանա բաժանեացն. և եղև այսպէս։ Բայց քաղում իրի- ցունք և աչխարհականք տրտնջացին զպատրիարքէն ՔՀ Անիրաւութիւն արար որ յեկեղեցեաց վերայ արկ. և որք գիտէին զեղեալն, որ գիրն նա ի նոցունց էր, սակայն առիւծ պատճառ կալան սմանք. և ամենայն եկեղեցի հնազանդեցան, և Մուրր Նիկողոսոս իրիցունք՝ ոչ, զորս և արտաքսեաց յեկեղեցոյն զի՛Դ–ն նա միան- գամայն, և Զ երէց յԱստուածածնէ առաքեալ, որ մշանջենաւոր ազօթս կատարէին անդ, որ յաւուրս տանի Փոխման Մուրր Աստուածածնի եկեալ եղեն ի- րաչխաւոր[1]) միմեանց և առին զհազար զուռուչն և ա- պա մտին յեկեղեցի։ Եւ վասն քիւրէքճոյ փողին՝ առեալ էին յայլազգոյ ումեքէ[2]) գրամ և ոչ էին ոսկեալ, և պահանջէր տէր փողոյն և նոքա ոչ տային, այլ յոր աւուր արկանէին։ Ապաւար միւսում կայր առ պատրիգն [եւ] առ եղիազար վարպապետն, գայր անո- րէնն և իրաւունս խնդրէր. և զԻՒ իրիցու փիլոնն առ յեկեղեցոյն, և ապա յետ աւուրց հատուցին զնոյն։ Ումեքն պարտական էին յեկեղեցոյն այնմ, և յորժամ տարաք ընծայ առ նոր եղեալ զայսմխաճէն Մուչէյման, որ Ծունիսի ժԲ էր լեալ և տէր գրամին նախարար նորա, ասաց առ վարպապետն տայ զփողն առն այնո- րիկ. և պատուիրեաց և նա իրիցանցն, և ձգէին յեր-

1) երէցնաւար. 2) ումեքէ.

կար, մինչև բարկանալ զայմախամին՝ կնքեաց զկնքեցն, և այնու ևս ոչ եղև հնար զի տային, այլ ձայր փակ եկեղեցին։ Տեսեալ զայն պատրիարքին՝ բանալ ետ զեկեղեցին, պայման եդեալ ընդ նոսա. և յեկեղեցին ոչ եքող զերիցուն, և յԱստուածածնէ և յայլ եկեղեցոյ իրիցուն առաքեաց անդ մինչև և զայն հատուցին։

Իսկ յորժամ նստաւ յաթոռ՝ վարէ զհայրապետու-թիւն իւր ըստ հանդիպեց ևստուծոյ։ Եւ էր ժԱ ամաց ժամանակ որ ի խանգարմանէ աչխարհականաց բազում վաթխարուքիւնս երևէր ի մեծահանդէս քաղաքն։ Ի կարճոյ համառօտեացուք. Նախ որ զրկեալք էին զմիմեանս՝ իրաւունս արար նոցա, և որք արեամբ չափ ոխս պահէին՝ հաչտեցոյց, և որք ծառայք կալեալ չնային՝ քողուլ ետ և կարգել հրամայեաց։ Եւ ոմն գերի վաթեալ ի Ճռանկք և կինն աստ այլ ոմն առեալ, և եկեալ առաջի այրն յառուրան յայնոսիկ՝ բողոք բառնայր, և յետինն չտայր, և յերկարէր պատասանն՝ մինչև գնացին ի զատին ևս։ Եւ նա ասէ. Պատրիկն ձեր ո՞րպէս ատաց, և ասեն՝ Առաջի առն հրամայեաց. և զատին բերեալ գերբ և ասէ. Եւ ես հրամայեցի գի քէ Հ ամ էրջիլ քէ լիցի՝ առաջի կինն է իւրն։ Եւ կրկին եկին առ վարդապետն, և ի ձեռն խոստովանահօրն ապաչխարանս եդ նմա և այլ կին ետ։ Եւ որքան պատասխան լինէր՝ պատրիարքին հրամայէր և զատին, վասն որոյ և ոչ երթային առ նա. և գայլն յամենայն կողմանց ի գատ ի բազում ամաց, և տեսանէր զամենայն անլինչ և անգրամ. և զօրինադանցան քնաւ սրտիկէր որ իւր զխոզ ի տիզմն հայէին։ Եւ գրէր նախ առ վեց եկեղեցին վասն հաչտութեան և խաղաղութեան և սիրոյ և ասէր. Քէ զպատուէրս իմ պահեցէք՝ լիցուք մեք ընդ ձեզ ի սէր որպէս հայր յորդիս.

և որք եղեալ են նշանս և քանս խոսից պատկի ա-
մուսնութեանն՝ յետս դարձցի և առացի իմ լիցի ամե-
նայն, որ եղեն խոկ։ Եւ բազում չհաս և մեզ կոյս
ընդ այրոյ և այրն ընդ պառնկի նշան եդեալ էին Դ
ամօք և Ջ՝ յետս դարձոյց զամենեսեան։ Եւ ես ի նոյն
եղանակն, զոր զրամով վաճառէին զօրէնս՝ արդի-
լէր, մինչդեռ պատկաց չարաքն էր, զի եղիսկան
պահացն նստաւ յաթոռ. և այնքան հնազանդեալ կա-
մայ և յանկամայ վասն յորդորանացն և անաչառու-
թեանն։ Զի և ոչ նստաւ ի մի յեկեղեցի, այլ նախ
ի մուրթ նիկոզոս չարաքի մի, և առաքէր զամենայն,
և ապա յԱստուածածին, նոյնպէս և յայլսն։ Եւ գաս
և գարտղ, չարեացն չարիք և բարեացն բարիք. ըզ-
գուշացուցանէր ամէնիմաստ վարդապետութեամբ իւ-
րով։ Ոայց եղովեալ ամն Մինէ անուն կին (դ-ը-ո)
մայր Իպրահիմի, որ նախ կարգեալ զորդին չհաս մե-
զօք. և յորժամ կինն մեռանէր և չինէր այրի, և
առնէ զքոտ անողորմ Գեսրոսի ումեմն կոյս ի կնու-
թիւն սա պատճառ։ Ցետ ոչ բազում ամաց մեռաւ և
Իպրահիմ, ձեաց ուստր մի և դուստր մի ծնունդք[1])
չարեաց։ Այս ազգիկան նշան գնեն Այվասի որդոյ ու-
մեմն Գաբրէլի, զոր խնդրեցին հրաման պատկի, և
առաքէր մեզօք այսպէս. Ծակոբ սիրացու անիծեալ
ամն առեալ է սան զկին Ծակոբի ամն, որ եղբօրորդի
է Գաբրէլիս, և առեալ է սան զնշանածն Գաբրէլին։
Եւ վարդապետն եղովեաց զեղոզս նշանին, և բա-
զումք եկին զմիտս սորա հաճել բազում կերպիւ, և
ոչ տայր տեղիք։ Մամ ազգիկանն որ Մինէ ասացաւ,
քանզոր էր սուրքմանի զայմախաստին. ծանոյց նմա, և
սուրքմանն առաքեաց զքէհեա պալքաճոցն առ վար-
դապետն քէ կամք է սուրքանին և խնդիր է նորա

1) ծնունդք.

առնել գայդ. և պատասխանեաց քէ ոչ է լեալ յորէնս մեր և ոչ լիցի. գոցեն գայլ ոմն ի մէջ մեծ քաղաքիս և արտացեն հարստանիս. և տարան արքն պատառխանիս առ նա։ Եւ իրրև ոչ եդև՝ եկին մայր տղին և մամ ազջկանն կանամբ միով և նստան յանգիման վարդապետին, որ էաք յԱստուածածնին, և ասեն. Հրամայեա՛ պի լիցի այս. և ասէ Ձէ՛ լինելոց։ Եւ ասեն. Ձիա՞րդ ոչ լինի, բազում լեալ է ի քաղաքս և մին այս։ Եւ ասէ վարդապետն. Առուչքն կրեացեն զմեզս նոցա, միքէ լա՞ւ է լեալ, այլ օրինազանցութիւնն և բարկութիւնն Աստուծոյ և անէծք, և որք արարեալ են՝ օրս ոչ տեսանել են. կայ բազում ազջիկ և տղայ, զհասս առցեն օրինաց սուրբ հայրապետացն։ Եւ լացին մեծաւ ապաշխարս քէ Անիրաւութիւն է արարմունք քո, ի հաւատոց կուռ եկանեն, վասն է՞ր առնես գայդ։ Ո՛վ որ ի գժոխս մտանէ՝ կամ ի հաւատոցն եկեալ է և բաժին, կամ յօրինացն եկեալ և բաժին լեալ։ Եւ սկսան ասել. Մեզք նոցա ի գլուխ մեր եզիցի, հրամանն տա՛ւր։ Եւ ասէ վարդապետն. Քէ ես հրամայեմ՞ մեզք չինէն պահանջի։ Եւ ասեն. Նոքա ամենեքեան որ եռուն միքէ ի մե՞զս անկան։ Եւ ասէ վարդապետն. Ակո՛ անկան, և մեծ պատասխան պահի նոցա և ի գժոխս մաչելոց են։ Եւ եկեալ նոքա ասեն. Մեք և առնեմք և վասն նոցա ի գժոխս մաչիմք, և գնացին։ Եւ վարդապետն ձայնեալ զտաներէց գերկոցունց և պատուիրեաց նոցա բազում, զի խրատեսցեն զնոսա և զգուշացուսցեն զի գարձցին և մի արասցեն զի գաւրհնութիւնս մեր վայելեսցեն. ընդ նմին և ա֊սաց գանէծս և զբանագրեաս և գանվաւեր[1]) պատկն և գնկեզացի չքոզուչն։ Բազում անգամ գնացին երկունքն և եկին և ոչ եզև հնար գներկնալոն ի չարն

1) գանուտիր.

մաքրել։ Եւ յորժամ փէչքէչ տալ գնացաք պայմանին, յետ եկանելոյ ի դուրս՝ քէհեա աւուքմանին կայր ի պատրաստի և նստէր, և արդիւնաց գվարդապետն և բազում ազգրաւոս տասց քէ Զայն առնիցէ վասն մեր, ասէ, և վասն հայցուածոց աւուքմանին։ Եւ պատասխանեաց վարդապետն քէ վասն գրամին է՝ բաշխեցից, և վասն օրինաց է՝ կարող չեմ այդմ։ Եւ նա ասէ. Տաճկացեա՛մ և առնեմ զայդ. և ասէ վարդապետն. Այդմ ո՞ կարող է ասել ինչ։ Եւ նա չարժեալ ի բարկութիւն անպատեհաց և անարգանօք յետս գարձոյց, և եկաք ի տեղի մեր։ Եւ նոքա պատրաստէին գհարսանիսն, և կարծեալ քէ գինւացեն և կամ բռնութեամբ հրամայել տացեն ի ձեռն բռնակալաց։ Ետա աւուրց ինչ ապա եկին եէնկիչէրիք և օտապաշիք խնդրելով գայն։ Եւ ես գտուիմ յերկաբնին, այնքան քէ՝ մեք գհարսանիսն առնեմք, գու յեկեղեցին բան մի՛ ասեր նոցա։ Եւ ասէ վարդապետն. Բան և գործ մեր այդ է առաւել, չարեացն չար ասել և բարեացն՝ բարի։ Եւ այսու ոչ կարացին, և եկեալ գնացին. այլ ունէին միաս գի գտեալ երէց մի բռնութեամբ եէնկիչէրացն պատկ դիցեն։ Եւ ի կիրակի աւուրս յԱստվածածնի էաք, և կրկին գերիցուն ի տունս նոցա առաքեաց խրատել, գի ասէին յայսմ աւուր չինել հարսանեաց նոցա։ Եւ անտի ևս գիր առաքեաց առ Այվասի որդի՝ օրհնութեամբ խրատս և պատուէր օրինաց և հայրապետաց, նաև յանիծից գգուշացոյց բազումս, և ասաց. Որդեա՛կ իմ, Աստուած վկայ և քահանայքս ամենայն, գի եթէ քան օրինի գնացես՝ ոչ առնելով գվատթարութիւնդ. հրաժարեա՛ այսի, և գոյութիւն գուստր կամին՝ առնել ասա՛ քեզ և ես կնքահայր չիցիմ քեզ. գու գիտես, այսուհետև անպարտ եմ և այսու քզքին առաջի Քրիստոսի մատնելոց եմ ընդ քեզ։ Եւ այսու ևս ոչ եղև, այլ բերեն պատգամ

առ մեզ՝ քէ ի գիշերս ունին խորհուրդ պատկերոյ։ Եւ նախագոյն պատուիրեալ էր Գ նկեղեցւոյ քահանայիցն վասն նոցա և ոչ ոք էր կարող առնել գայն. բայց չհանգուրժեալ եկաք անտի որ հրեկոյացեալ էր, և ի գիշերին գերեք նկեղեցոյն գրանալիան առ ինքն պահեաց։ Եւ լուեալ նոցա խափանեցան[1]) ի գործոյն, և յոյժ բամբասեցան և ազճատեցան պիղծքն վասն յանդգնութեանն իւրեանց յաւուրս յայսոսիկ։ Եւ վասն պատճառաց իմիք եղեալ գնացաք ի Սուրբ Գէորգ։ Եւ Դչի աւուր երեքան առ իմամ տանկին, և ոչ առնէ գնոսա քէպին քէ Մահպուխ և պատրիգ ձեր չէ որ ժանացուցեալ, և նա ոչ առնեմ։ Եւ նէնկիչէրիք և տանկ ազգայինք ոչ գնացին յանիծեալ հացկերոյթս նոցա, այլ նէնկիչէրի ոմն Ահմէտ՝ անգնի մանչուն՝ առեալ գձեռս ազգկան տայ ի ձեռս մանչուն չԳաթրէլի. այն լինէր պատկ անիծից նոցա։ Եւ լմնալ գայս վարգապետն՝ ի խոր խոցէր և յայրմանէ որոյին յանուանէ անէծս նոցա արձակէր ի մէջ նկեղեցւոյ հանապազ։ Եւ յաւուր տօնի Փոխման Կուսի Աստուածածնին (1400թ.) պատարագս մատոյց և երեկոյի ժամուն ի մէջ հանգիստին քանս բարկութեան և նզովս ասաց նոցա, և ամենայն ժողովրդեանն ետ ասել զամէնն՝ եղիցի և եղիցի։

Եւ ոմն Մելիտոս անուն զգուստ իւր ի փեսայէն բաժանեալ ի Զ տարով. ի քազում վարգապետս մտեալ փեսայն ի գատ և ի Փիլիպպոս հոգևորսէրն՝ և ոչ էր լեալ հնար, գի և հաճէքով Ցանկաց քազում տվեալ էին։ Եւ յորժամ առ ասյ նկին և քազումս խրատեաց, և չառ նկին ի քազաք պատճառելով չիդար գոլոյ փեսային, և քարձրանայր ազազակն յոյժ, մինչ գի ի քառասուրաց մեծամեծաց քուշքա ազերբանաց քներին,

1) խաբեցան.

զի անցցէ[1]) ընդ այն։ Այլ փեսայն ազատակէր քէ ի-բաւունս արա՛լ, և կինն քէ Ուրանամ և ընդ նմա ոչ լինիմ. և կաշառս խոստացան տալ քէ մի՛ լիցի։ Եւ իբրև ոչ հնազանդեցան, բանադրեաց զնոսա պատերազմիւ ի մէջ առնի և յամենայն նկնդեցոյ։

Եւ ամն մզոնսի ծեր կալաչ անուն երկու ամուսնացեալ և զերկուքն խնդրեաց և նա ի զուտուշ զի իբրեցով առցէ կին։ Եւ կիրակոս ամն մզոնսի նոյնպէս. և ոչ նա հրամանաւ, և երթեալ նոքա քէպինով արարին։

Գարձցուք այժմ և յարքունիսն քէ զինչ գործեցաւ։ Յորժամ էրն յԱնկիւտարն (վէզիրն) և նա զաչէն և ել անտի[2]) յետ ոչ շատ աւուրց պայրամին, առկաւ առին երթայր յԻշնիմիտ և ոչորեալ այն ճանապարհաւ՝ գրազուամ ասա անդ սպանանէր, զոր գնա և բնրէին յԱնատօլոյ՝ պատճառելով քէ ընդ ապստամբս էին։ Եւ նա անյապ էր ի տեսանել զարիւն պարտաւորաց և անպարտից։ Եւ գնաց յորժամ ի Գուբատ, անդ նա սպանանէր անքիւ՝ զեղբայր եղբարբք, զհայր որդովք, և ոչ պատմի խղճութիւն նոցա։ Եւ անդ առար զհանճլար պայրամն իւրեանց։ Որոց գինի ելեալ գնաց եղիազար վարդապետն՝ առ տվեալ ընծայ և անդ ևս, և հոգայր ընդ քէհեայիսն վէզիրի։ Եւ մինչգնա անդ էր, նա՛ ելեալ Վարդապետն և մեք ընդ նմա գնացաք ՃՒ[3]) Ծուլխի երբորդում աւուր Վարդավառին՝ առկս պարտքի փէշքէշին և վան նկնդեցոյն Սուրբ Սարգսի։ ՃԵ աւուրբք կացեալ անդ և ոչ եղև հնար, քայց կամք էր քէհեայիսն։ Եւ գնա ևս մեք անդ էաք՝ եղև հրաման յարքայէ որ հանեցաւ գկամս վէզիրի, գի նա գՍուրբ Ծաղոր վիճակն մեր ի մեզ։

1) անցէ. 2) ՚անի. 3) ՃԲ.

եւ նա նստէր մինչ ի ուրբ Հայլն Վարագայ, մինչեւ զամենայն հաստատագոյն առնէր քէ գինչ պիտոյն էր։ Եւ Սեպտեմբերի ԼԱ երկրորդ անգամ գնաց Վարագայեան ի Գուբաս և մնաք ոչ գնացաք վասն Ղազարի ասմնաճն, որ ի գնալն մեր ի Գուբաս՝ ի գաս քաշեալ գվարդապետն, ոչինչ կարացեալ գնել ճշաս, այլ քէ՝ հնամի գիս հանել ի քաղաքէս, ա՛ւր երթամ, գի քաղաքացի եմ։ ԵՒայլ սա այսպէս եղև. յորժամ բանադրեցաւ չէջմիածնէ, բարձի քոզի արար գնա կաթողիկոսն և ոչ արձակեաց վասն յանդգնութեան և հպարտութեան, և սա հչեալ գնաց ի Տիվրիկի(*) յառաջնորդութեան, որք խազազասէր ոմանք հրաւիրեցին ի սոյն, գոր ի տեզւոջ իւրում գրեալ եմք։ Եւ անտի երթեալ ի Սասւ կաթողիկոսն Յակոբաւր և առնէ գաւազան և եպիսկոպոսութիւն, և դարձաւ վազվազակի ի քաղաքս քէ վասն հրամանաց քաղաւորի ևկի գի նորոգեցից գվանս իմ. յորում կէսի ազմուկն էր իշխանաց քաղաքիս ընդ վարդապետն։ Եւ նստէր սա ի Սուրբ Նիկողոս. և յորժամ Մարտիրոս վարդապետն եղև պատրիգ, ոչինչ ասաց ցնա, այլ որք հարցանէին՝ գվանքն պատճառէր, վասն որոյ և ի գնալն մեր ի Գուբաս յայտնեցաւ չարութիւն նորա և ծանոյց գայս քան առ քէհեա վէգիրին, և նա կամէր կորուսանել ազատրմամբ, բայց այլք ի մերայնոցն ոչ քոզին։ Եւ եկաք ի Գուբաստս, գատապարտեցաւ նա և եղև խայտառակ. և գի յուսացեալ էր ի Տիվրիկցի ազա ոմանս և ի գլխաւորս նոցունց որ Շրվան անուն ասի՝ չիգար այր և վատամոլ գիւախաբ։ Սա ևկն իւրայնոքն եկեալ առ վարդապետն քէ ի՞նչ ուզես մեր Ղազար առաջնորդէն. և ճշաս ոչ գտաւ ի նա, այլ ամե-

(*) Վերջին գիր մը (Ղեւոնդ վրդ. Փերզալէմեան) Ախվրիկ, Ախվրիկցի բառերուն վրայ գրած է Սեւասա, Սեւասացի։

քաւլի պարծան, քանզի և նոքա պատիւ տէրտէրսարն դըր-
դնցին եղբարբ նորին քէ Զաքէացին մեր տանելոց եմ
ի բնիկ գաւառն իւրեանց, որ բազում գրամից ելին
քաղաքացիք, որ գՍեաստացիք ևս ի խարտ կա-
պէր ուրոյն չնկնեցիկն։ Վասն որոյ և չերկբէն կամ-
խայ ևս եկին որ Ծունիս ամսոյ ի բուն՝ արք անա-
գորոյնք[1]) մտեալ առ վէզիրն, առեալ գիր հրամանի
քէ Դուք աստ պարոնի պէս տպրիք և հարկ ոչ տայք
երկրի ձերոյ, եւեալ երքիլիք[2]) ի բնիկ գաւառն ձեր։
Եւ աստ չհալքն ազալչէին ամանք և տպերսէին, այլք
պատուէին և կէսք գրամ տային նոցա և ոչ գինա-
նէին, և բազումք կային ի փախուստ և ոչ նստէին
ի բան եւ ի գործ եւ ի խանութ՝ գրազում աւուրս, եւ
էրկէին չաւուչովք, որոնէին չամենայն անկիւնս քա-
ղաքիս գի կալեալ տարցեն գ՛ ոք և գտցեն։ Եւ գաղ-
քատս ոչ մտանէին այլ գմնծամնծս և գխոհականս, և
կնքէին զգրուռնս տանց բազմաց, և ոչ ինչ էր փոյթ
տանելն նոցա, այլ քէ ամի ամի հարկս տացեն։ Վասն
որոյ մերայինքս ոչ կամէին գայս չար օրէն ի մերում
ժամանակի տանալ և կային ի փախուստ և ոչ կային
միաբան. բայց ոմանք ի խորհրդոց մերոց հոգային ձե-
ռամբ գատուն մեծի որ ծանօթ էր մեզ յոյժ, որպէս
ի վերոյ ասացեալ եմք, և գատաստան ոչ լինել հրա-
մայէր այս և ընդդիմանայր։ Եւ մինչդեռ վէզիրն
յուսկիւտարն՝ անդ քարշէին գ՛ ոք եւ գտանէին, եւ
նա իւրով հրամանաւ աստ առաքէր եւ գատին ոչ տե-
տանէր իրաւունս ընդ փաչային Իսմայիլոյ։ Եւ առաքն
չամենայն աւուր բանակ բանակ եղեալ ի մէջ քաղա-
քիս, որքան կար էր իւրեանց՝ երքային եւ գային
յուսկիւտարն, մինչև գայրանալ վէզիրին, գերկաք այր
հայ ի քաղաքացոց Ի տարով. յետ գնալոյ վէզիրին

1) անագորոնք. 2) երքիլիք.

բազում գրամով ելին նոքա ի տանջանացն։ Եւ յաՄինաչն գիւղացոց բազում փողէ քափեցան. ինքեանք եւս առին եւ ի գրուանս բռնակալացն եւս գնաց՝ բացի զատուս գրանէն։ Այս ամենայն պատճառաւ առաւել ժամանդակութեամբ Տիվրիկցոցն եղև, որ նոքա զայսոսիկ առաւել արարքին զայս ինչ որ ի վերոյ գրեցաւ, յիշատակմամբ Ղազար ասացեալ վարդապետին որ անկաւ յերեսաց և նատէր ի խանն Վալիսի, որ կամէր կրկնակի մտանել յեկեղեցի, որ յետ բազում աւուրց յոչով արանց հայցմանց և գրիւ եղիազար վարդապետին խնդրուածոցն քէ Մի մի շաբաթ նստցի յեկեղեցիս և ժողով վանիցն արասցէ և գնասցէ։ Եւ ապա հրամայեաց պատրիգն, և գնաց յեկեղեցիսն, յաւել գմի մի ամիս նստէր, զոր յետոյ ասացաւք ի տեղոջ իւրում։

Զի այն ինչ Ղազարին ի Գուրասյ էաք որ եղև, որ Ծուղիսի ծէ ի շարաթոջ վարդավառի, փոխանց գիամայիլ զայմախանն և նա զՍուլէյման, յորում աւուր պատրիգն Հոռոմոց զերծաք եպիսկոպոսս՝ զոմն կախել նա և զոմն ի քի ավետել և զեպիսկոպոս մեծ ոմն ի Գուրասյ կախել նա զի պատրիարքութեան սպասէին։

Ի սոյն ժամանակի Երվանն այն Տիվրիկցի խոստ ինչ ավետալ առ եզբայր սէֆոէբտարին, և նա յամօքի հարեալ ի մէջ յարակցաց նատելոցն, վասն որոյ և ասէին տանկանալ նմա, և նա ոչ առնոյր յանձն. յայնժամ մինչև գնել ի բանտի, և նա անարգէր զհաւատս և զօրէնս նոցա և՛ ի գալն և՛ ի գնալն առ գատաւորն, առ փաչան և ի բանտն բոկ և գլխիբաց, և նոքա խոստանային գրամ, և նա փառամոլութեան և յագահութեան ուրանայր զարարիչն ամենայնի զՔրիստոս։ Եւ ամենայն պարտատէրք նորա եկեալ պահանջէին զգ-

պրաքն վասն անդէպ գնացից նորա։ Եւ նա գիւտհատ-
ընալ անարգէր զմիծամիծս մինչև ցփոքունս և զհա-
ւատ նոցին՝ ուր որ պատահէր, և քարիւ և փայտիւ
հարկանէր զնոսա։ Վասն որոյ և ի գրանէն մուռնգուր
ազգն եգին արս պահել զնա ուր և երթիցէ ի ճանա-
պարհ, և ոչ կարէին սանձել, այլ կալեալ եգին ի բանտ
և ի կապանս երկաթի ընդ այլ գիւտաթխիցն զրազում
աւուրս։ Եւ ապա հանեն, և ոչ էր պակասեցուցեալ
զայն որ առնէր, եւ կրկին եգին անդ։ Եւ յորժամ
հանեն՝ լինէր գարշելի, պիղծ և առելի մարգկան առ-
ողաց ամենայն կերպիւն, որ ոչ կարէր ժուժել։ գնաց
յինարքինէ եւ անդ եւս խայտառակեալ, զոր իմացեալ
բռնակալացն՝ զմազ և զմօրուս նորա խուզեալ և գնեն
ի բանտ. և կայր յայնպիսի կերանս մահաբերս, որ քա-
զում քրիստոնէից քաշաքացոցս գրամ կորեաւ, որ
ունէին ի վերայ նորա։

Ասա գրեա՛ զգնալն Աստուածատուր վարդապե-
տին ի գիւղս և յիմքիր և զգրամ առաքելն. նոյնպէս
և զնվիրական ամենայն և զաւուն, և զկաթողիկոս
օրինադանցութիւնն բանադրանաք հանդերձ։

Եւ յորժամ առաքեաց զՃիւան պարոնն առ յու-
լան, ընդ նմա եգ և զՇաղլին զի նստուցանէ զնա
յաթոռ եւ զառաջինն կորուսցէ։ Տարեալ նստոյց ի
գահ Ուլահին և առաջինն փախեաւ և զանհնազանդան
ապան։ Ցետ սմանց մինչչև երկար էր վէգիրն, առա-
քեաց արս հրամանաւ ի ձեռն Ղատիր փաշայի, որ
նստէր նա ի Սիլիստրէ, զի զՇ քառակ պահանջիցէ ի
պարոնէն.. և յորժամ առաքեր զայն ինչ պատգամ,
յղէր և պարոնն արս իմաստունս խոսել առ նա քէ նոր
ասի զգահս իմ ի մինչև պարտուց եւ ասամի՛ ունիմ
զայդքան գրամ զոր խնդրէքն։ Եւ Ղատիրն ապան

զԳօյաբա նորա, և առաքէ երկիցս անգամ պահանջել զասացեալ գրաճն։ Եւ Ճիւանն ևս զգնացեալ զափուճիպաշչին սպանանէ, և Ղատիրն կալեալ զարս և զոսյաս Ուլահին՝ կոտորէ. և առաքեաց պատգամ առ վէզիրն զայս ինչ, որ նստէր ի Գուբայ, Քէ Ապստամբեցաւ Ճիւանն։ Բայց զայս նախ գրեաց գանկատ ի Ղատիրէն Ճիւանն և առաքեալ ի վէզիրն։ Եւ Ղատիրն կապեաց զբերան ճանապարհացն և զԼրոյն Քունայի, որ ոչ եկն, զի հուպ նստէր սահմանացն. վասն որոյ զայրացեալ Ճիւանին՝ պատրաստի զօրօք և վազվազակի վառեալ մտանէ ի հովս Ճահկաց, միանգամայն ցքուր եղեալ ի գաւառս և ի գիւղս, և ի ճանապարհ զՀայս և զՕոյնս, զՃահկս և զվահատականս ամենայն ազանց զորս և գտանէր։ Եւ աւերեաց զԻպքայէլ եւ զՄալչին, զՍոզանլին եւ զայլս այրեաց եւ զերդս քարկեաց, որ յերկեր լրոյն այնմ և բազումս գերի վարեաց։ Եւ Ղատիրն ընդ այլ փաչայիցն երկուցեալ, քայց այլք ի նոցունց պատրաստին գՀնտնորա մտանել. ապաւ անկանէր ի նմանէ և փախեալ Ճիւանն մտանէր ի Մահար։ Եւ ասացին Քէ գրով յերկիրն իւր յորժամ եմուտ՝ ԺԴՈ ոչի տանիկ ապան, և զորս ասաի տարեալ էր չաւուշ և զափուճի և տէլի՝ զամենեսեան սպանեալ եւ ՌԴՃ արս մկրտեալ եւ ի աւուրըք պատարագս արարեալ հազորդել տայ ի վանք մի. և ի կատարումն քառասնից ասէ Քէ Դառնա՞յք ի քրիստոնէութենէ, և նոքա ասեն՝ Ո՛չ. և՝ Քէ յերկիրս ձեր երթայք եւ անդ դառնա՞յք, եւ նոքա գլուխ ի բաց ազազակեն Քէ Ո՛չ։ Եւ պատրաստէ զդահիճս Ռ զի կանգնիլն ի գրունս վանիցն, եւ տայ ի ձեռս աբանցն Ռ Ռ ոչի եւ ասէ. Գիտեմ զի օձ տանիկ էք, այժմ լերո՛ւք նահատակ մինչգնս աւուրս քրիստոնեայ էք. եւ անգէն զնոսա սպանանէ։ Այսքան աւերութիւն արար ի հպարտութենէ սրտին, և Քէ գո՞յր պատ-

հաս գրամ պահանջելոյ ասոի ի նմանէ, քայց արար-
մունք նորին չատ էր։ Եւ լուեալ վէզիրն ի խոր խո-
ցեցաւ, քայց խնդալը ընդ այն պի այս մի բանս ի
վայլիսէն եզեւ բանիւն արքային։ Եւ զՈւզտանայ
ծեր պարոնն կիզա առաքեաց յՈւլահ լինել պարոն,
եւ ի Ուզտան եզ պարոն զորդի Վասլին, որ կայր
Վասիլ յԵօթնեպուրհ քաղաքին իբր զգրաւ։ Բայց յա-
ռաջ քան զառաքելն զվնրչլին պարոնս՝ առաքեաց
զխանն Քաքարի յՈւլահ, զի բազում աւերս աւերս
արար հանգերձ գերութեամբ, վրէժխնդիր արարմանց
Ճիւանինն։ Վասն որոյ եւ վէզիրն ապան զՂատիր փո-
շան, որ իւր հրամբ էր եւ զափսուհուքինէ յառաջ բե-
րեալ, պատճառելով զկռիւն Ուլահոյ։ Եւ յորժամ
գնաց Ճիւանն ի Մահար, միաբանեցան և առաքեցին
աբս ի պարոնն Ուզտանայ, որ մինչչեւ էր գնացեալ
նա յՈւլահ՝ քէ եւ ընդ մեզ միաբան լի՛ր զի կոտո-
րեսցուք նախ զՔաքարս և մոցուք յերկիրս Յահկաց։
Եւ նչանեն ի տեզւոջէ իւրեանց, գան մերձ ի Ուզ-
տանն եւ ծեր պարոնն արձակէ պատգամ քէ կամք
իմ չէ այգմ հասան, վասն որոյ եւ նոքա զերկիր
Ուզտանին աւերեն. մինչեւ իմացեալ Քաքարին հա-
սանի Դի ոգով անդ եւ երեւի քաղուրիցն եւ գոռ-
նայ չեա. եւ զրխատանեայքն մասանեն զհետ Քաքա-
րին, մինչեւ անցեալ զչեռ մի, և երեք բերան եզեալ
Քաքարին՝ առնուն ի մէջ զնոսա եւ ատկաւ պակաս
քան զՇորի աբան անգէն կոտորին։ Եւ պարոնայքն
փախեալ հազիւ՝ քաղեալ զկառս եւ զվրանս լի ոս-
կով. եւ գարձան անգէն Քաքարքն լի աւարաւ, սա-
կաւ մնեալ ի սպառնից։ Այս ամենայն լինէր մինչ
չեա աշնային եզանակացն, որ մերձ ի ձմեռս։

(ՌՃՔ = 1660)

Իսկ Յունվարի ամսոյ ի մէջ քաղաքիս Ամիրխանի ումեմն ի մէջ տանն օտա մի այրեցաւ՝ հուպ առ տուն Ալէքսին, եւ նորայն ի այրեցաւ, եւ այլ տանց ոչ ե- ղեւ ջնաս, չի բռնաւորք եւ չայմախամն հասին եւ մարեցին. քայց յոյժ երկեան ազգս Հայոց եւ ի փա- խուստ պարձան եւ չի մերձ էր եկեղեցոյ Սրբոյն Նի- կողայոսի։ Եւ կալեալ չայմախամն զտէր տանն՝ մինչ ի նձ գուռուշն էառ։

Անիրաւութիւն մի այլ ևս, զոր արար փաշայս յետ այն չինելոյ։ Ճաճիկ ումն կին բոզ երթեալ առ ումն հայ ախքաբ որ նստէր ի դուրս եկեղեցոյն և ահացուցանալ զնա քէ Ծղի եմ ի քէն, տո՛ւր ինձ փողս չի ապրե- ցայց. և նա յորժամ ոչ տայ՝ ծանուցանէ չայն որ- գոյն որ էր եչենկիչէրի։ Եւ նա մատենաց տուպաչուն, և տուպաչին կոչեալ զերիցուն եկեղեցոյն՝ յորժամ ի կորուստ տեսանէր զհայն զայն, կամ գտէք գայրն և կամ ավէք ինձ գրամ չի ատեցից զորդին և զմայրն բոզ։ Եւ երիցունք ոչ հոգացին քէ վասն այլոց ուսար- տամք փոզ նմա. և խնգրեցին զհայուն հաւատքայր որ երէց էր, և նա ևս փախեաւ։ Եւ եկեալ պահանջե- ցին ի վարդապետէն քէ երէց է. և իբրև ոչ ետուն ասկաւ ինչ փոզ տուպաչուն, նա տարեալ զայս բան մատոյց ընծայ առ փաշան և ինքն եղև գատախազ քէ Դացին, և քէ չունին ջնաս՝ ընդէ՞ր փախչի այրն և երէցն ընդ նմին։ Եւ փաշան առաւել խնդայր և խրոխտայր ի վերայ վարդապետին քէ Դացիս զերէցն. և յամենայն աւուր չաւուչ գայր և մինչև առ երես իւր տարեալ զնոյն ասէր։ Եւ յառաջագէմն զԴ երէցս անմեղս ունէին ի կալանս և եղեն ի խորս մահապար- տաց, չի ցաւ իւրեանց գրամ էր և ոչ այլ ինչ՝ չի

հզօրացէ վարդապետն. և նա ոչ եղև տէր գործոյն, և ձեռնին անմիով իրիցունքն ի բանտ պատրոգ (պորտ)։ մինչև գնացեալ ազգայնոց նոցունց Գճ զուռուշ տվեալ հազիւ ելին ի գրոյն։ Եւ յորժամ էառ զդրամն փաշային, հրամայեաց քէ Այրն այն չէ ի ձեռս, և որո՞ւմ վերայ գնեմք զվնասն. այս երիցանցս բան գաղտաստանաւ տեսցի։ Եւ գնացին ի գաղտաստան և անպարտէին, բայց անիրաւութիւնն և զրկանք յոյժ, զոր առեալ Մուսալի աստպաշին և գայմախամ, որպէս և այլ բազումս։

Ծաւուրս յայսոսիկ լուս եղև՝ քէ պատրիգն Երուսաղէմի Ծունաց եկեալ ի քաղաքս անյայտ, և գնացեալ յԷտրէնէ առ վէզիրն կրկին գանկատ ի Հայոց, և առնել հոգս ինչ, զի նստեալ էր անգ ոչ սակաւ աւուրս։ Եւ մտեալ ի մէջ սրբ ումանք ի մէնջ և գնացին առ պատրիգն քաղաքիս եւ՝ վասն է՞ր յերկարի այսքան ազմուկ և խռովութիւնն ի մէջ մեր, քէ՝ Փրիսոննայք եմք և այսքան գրամ և փոզ երթայ յերկուց ազգաց ի քսակս Օսմանցոց։ Եւ նոքա զնոյն առան. և երթևեկութիւնն սրաբրին ընդ նոսա, և ապա գնաց և պատրիգն մեր առ պատրիգն նոցունց, խոստ ինչ բազում լեալ ի մէջ իւրեանց։ Եւ նոցա հաւանեալ գրեցին առ պատրիգն Երուսաղէմի զի գարձցի ի քաղաքս և հաշտին երկոքինն. և ի մէնջ ևս մարդ առաքեաց Եղիազար վարդապետն առ յԷտրէնէ, զի հաւանեցուսցէ, եւ թերին ասաւ։ Որ եւ Սուրբ Սարգըսի երկրորդ չարաքուն բարեկենդանի (28 Փետր.) պատիւ սրաբրին մխիթանց, եւ մեք եւս ընդ պատրիարքաւն գնացաք ի տուն Քանեուն ի պատիւ և հաշտեցան։ Որ եւ Շաբաթ աւուր բուն բարեկենդանի (3 Մարտ) չարժ եղեւ։

Փետրվարի ԺԲ եկ քիւրէքճին եւ ժողովեալ զաւուրս Է։ Պատրաստեցին նաւս Է եւ առաքեցին ի Մարմարի ժ ի Տոմիէ Սեպտ. ի վերայ Ուսուսաց, զի իմացան թէ ի ծով ելեալ է նաւովք։ Յորժամ եկ քիւրէքճին, կայր ի վերայ Ուսկիւտարոյ Գ քիւրէկ, եւ բնակիչք գնացեալ անկան առ Մահմուտ ազայ ոմն աներկոգոյ վէզիրի և առ եղբայր գայմախամին, որ էր և քէհեա նորին, եւ լինէին առքս յՈւսկիւտարն, վասն որոյ եւ խարճեցին գրամ նոցա, եւ նոքա հրամայեցին չտալ նոցա զայն քէ մէնզիլի ըստակ կուտան նոքա, զոր սահմանեալ էր Պեօփրուլուն։ Եւ վարդապետն ի անգամ գրով ձայնեալ զերիցուձնս եւ զմեծամեծս եկեղեցեացս. երբեմն գայլն եւ երբեմն պատճառէին ինչ, անմիաբան լեալ անհոգացան քէ ինքն հոգասցէ, եւ ոչ գնացին միաբան՝ քէ մի լիցի այս։ Եւ տեսեալ վարդապետին քէ նոքա ոչ արթնին, համուտ ընծայիւք առ քէհեան, եւ ոչ կամեցաւ. այլ քէ զերիք քիւրէկն Զ եկեղեցի տացեն։ Եւ վերակացուք Ուսկիւտարցոց կալեալ զարս ամենս ի Սուրբ Սարգսոյց քէ նամազ ձեր էաք՝ գուք տաջիք, եւ հօճէք արթնին։ Եւ նոքա անկարանային ի նոյն, եւ եկեղեցիքն եւս ոչ տային քէ մեք զմերն ունիմք եւ քէ՝ Ձեզ վերայ արթնին հօճէք։ Եւ լինէր ազմուկ։ Վասն որոյ եւ գրեաց առ եկեղեցիսն քէ Ո՛վ ոք որ հնազանդ է հրամանաց իմոց, տաջիք զայն եւ յայլում ժամու տեսցուք վասն նոցա։

Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ լու եղեւ ի քաղաքս վասն Քէրսխանէ քէհեասուն որ կայր ընդ տեսանեմայինն ի Տոմիէ Սպիտակ գօրագլուխ նաւուք գօրուն պատերազմի։ Ի պատճառս լինէ առաքէ վէզիրն զայիւհիպաշի կոչել զնա առ ինքն չկարէնէ. խնդրեն իմացեալ նորա քէ վասն սպանմանն ձայնէ զնա առ իւր,

առնուլ ընդդիմս եւ պատիւ եկեղեցւոյն ի մէջ նաւի խրտուիմ, եւ բան եգեալ սպասաւորաց, զի յանկարծակի սպանանիցեն զնա եւ ի ծով արկանիցեն։ Եւ նոյն ժամուն խաչ պրուշմնալ ի գլուխ իւր եւ համբուրեալ՝ զգառակ ձեռանկաց գնէ ի գլուխ իւր, եւ զամենայն կալանաւորսն յիրկաթէ արձակէ ի կապից եւ զխաչէլէմ պայրուխ բարձրացուցանէ ի գլուխ նաւին, եւ հրամայէ բանալ զառագաստն եւ քարշիլ զնաւն, եւ այլոցն հարկալ զքմրուկ գոչիլով ընդ փողոցն, եւ այնպէս վարէ զնաւ խրթնօք հանդերձ եւ գօրօք եւ ծառայիւք՝ գնաց եւմուտ ի Ծռանկստան վէնեսկոյ։ Եւ այլ նաւքն սեւնալ զայն՝ մտանեն զհետ նորա եւ ոչ հասանեն, այլ գարձեալ ամպարլից։ Եւ եկին ամենայն նաւք Աստղաւորաց Դչի աւուր (14 Փետր.) պահոցն, պատմեցին զայս առաւգապէս լինել իրիս։ Եւ անուն առն այնորիկ մականուամբ Ծուէնկ Ահմէտ ազա՝ խառն ազգաք, որ էր յազգէ Դազմատուներաց, զոր ի տղայութիւնն բերեալ էին առաւ։ Զայս լուեալ վէզիրին եւ ամենայն մեծամեծացն եւ առաւ եղելոցն զամօքիւ հարկանէին։

Ցետ առնուլ աւուրց եկն գիր ի սէֆտէրտարէն առ սէֆտէրտարն Ստամպօլու՝ թէ ի քանակ միրին առացեալ ի պատրիարքէն Հայոց, եւ նա կոչեաց եւ ասաց զիրն, եւ առ պատասխանեաց թէ Այդքանով չեմ առեալ զպատրիարքութիւնս, այլ թէ՝ ձեռ–աւ։ Եւ յետ բազում բանից ձի զուռուշ ավաք առ նա եւ յանձն առ առնել արզ առ մեծ սէֆտէրտարն թէ Այսքան է ասացին եւ դու այդչափ ուղես։ Ցայնժամ էմր առաքեալ թէ Դու որ իմ եղբայր Մո[ւրէյ]ման զայմ[սխամ] փաշայ, ի հասանել հրամանացս խակ եւ խակ առնն եւ ժամ առել մի՛ ասացես, այլ կալցիս զդայ յիրկաթս մինչեւ հասուսցէ զի քսակն։ Զայս տեսեալ

այս տէֆտէրատրն՝ ոչ ցուցեալ փաշային զայն, այլ յինքն պահեալ և կոչեաց զվարդապետն, կարգաց առաջի մեզ. և սա ասաց ՔԷ ՁեմՀ կարող այդմ, զի անցեալ ամին այնքան ազմուկն վասն գորա եւ յայլգէս մերմէ մինչև ապանին գնատեալն և բազում տուգանս ետուն, ժանգակութեամբ քով տարայց տաց զպարքն իմ ի տէր։ Եւ անցաք գնորայն ՁՇՄ գուռուչն։

Եւ պատրաստեցաք ի ճանապարհ յաւուր սենի Կիւրղի հայրապետի երկրորդում շաբաթու աւագ պահոցն որ Մարտի ամսոյ ԻԷ, նաեալ ի կառս որ ասի սիրիմի, և հասաք Գ ժամու քանակաւ ի տեղին յայն ծովակ և կղզեակ մանուկք որ ասի ՁէքմէՀէ (Փոքր), և անգ հանգեալ ի մէջ պանդոկի։

Կիրակի առաւօտու (18 Մարտ) մինչչև ծագեալ արփոյն երթայաք ի ճանապարհ մեք միայն և ոչ այլ ոք գհետ՝ մինչև յօթևանս մեր, բայց երթևեկք չէին պակաս, որ յերեք ժամու աւուրն հասաք ի Մեծ ՁէքմէՀէ որ էր ըստ քաղաքութեան Փոքուն, և ոչ իջեալ ի կառաց, այլ հանգուցեալ գձիս առկաւ պահօք և նյաք ի ճանապարհ Զ ժամու, հանգաք Կիրակի երեկոյիս ի Սիլիվրի հին քաղաք Ցուռնաց յափն ծովու։

Բշի (19 Մարտ). ի ժամանակ ազօքին եղեալ անտի՝ ի հասարակել աւուրն մտաք ի Զօղու Ը ժամու և հանգեաք ի տուն Հայոց ոմանց անդր եղեղոց։

Եւ Դշի (20 Մարտ) մերձ ի լոյս մտաք ի կառ, մինչ ի տասներորդ ժամ հասաք ի Գուրջաց՝ ի չէնս սրբազան Մուչէյմանին, որ գարդարեալ գնա մեծամեծ պանտոկօք եւ բոլորապատ նոյնպէս ամուր քարեայ խանուքովք և գգարպատան գէմ այս գէմ խաներացն, նոյնպէս և գճամին Մէչքին ընդ գնայուն ջրոցն։

Դշի (21 Մարտ) եղեալ անտի՝ Դ ժամու սրգիլեքաք գկառս մեր ի գապա կոչեցեալ գիւղն, և անտի

Զ-րդ ժամս հասեալ ի չէնն Հավսա հանգիստ ի պանտոկան նոյնասարսա քան զՊուրջազ։

Եւ եչի աւուր (ՀՀ Մարտ) եկեալ անտի հասաք ի մեծ քաղաքն Էտրէնէ, չորրորդ ժամս քանակաւ որ լինէր ինձանա Զ ընդ աւուրըք և ժամս լինէր միանգամայն ի և Դ։ Եւ յորժամ մտաք ի քաղաք, և ահա՛ եկանէր բանակ ամենայն արհեստաւորաց՝ քէ ի պատերազմ երթիցեն։ Եւ էր պատճառ պատերազմին [ան]վորական այս. քանզի արհեստ էր վէզիրին հիւանդանալ յորժամ և կամէրն, և այժմ հիւանդացեալ էր. Եւ ի գալստեանն արքային առ նա՝ ասէ ցարքայ. Գի՛տ քեզ գործակալ եւ տէր կնքոյդ։ Եւ ասէ արքայ. Զո՞ գիտեմ բաց ի քէն։ Եւ նա ասէ. Ո՛վ առիւծ իմ, արդ որ մահուան իմոյ հասեալ է, գիա՞րդ ասես գիս գիտել։ Եւ հարցանէր նմա, և վէզիրն ասէ. Դու գիտես, ի չափ հասեալ ես, զո՛ կամիս՝ այն է վէզիրն քո։ Եւ գնացեալ արքային առ մայրն ի խորհուրդ, եւ մայրն գիւրն կամէր՝ զԱլի քէհեա։ Եւ հարցեալ վէզիրն առ քաղաւորն և ուսեալ ի նմանէ զայն, ի նոյն աւուրն արար հրամանն զօրաց, ԹԸ ասա եէնկիչէրաց եւ գլուխ զօրուն արար զԱլի քէհեա, եւ հրամայեաց փոյթ ընդ փոյթ գի երթիցեն։ Եւ յաւուր եչի՝ Մարտի ԻԲ՝ արար ալայ սէրէսքէր, և երկիր եպագ քաղաւորին և վէզիրին, և երթայր ի բանակ, նստէր հանդէպ քաղաքին։

Եւ ի միւսում եչոջ՝ Ե Ապրիլի՝ ել ամենայն զօրքն զօրագլուխն Ալի փաշա և գնայր ի Մահար։ Եւ այգուցն Զչի (6 Ապէլ) առաւաւտու առոզջանայր վէզիրն եւ մեծ ախանս առնէր։ Եւ զգնապանն Լէհայ խնչայեաց, ընդ նմին և զԵ արանց[1]) ևս զգնացոյց կա-

1) առն.

պայ։ Եւ նամակ քաղաւորի և պատգամ ի ձեռս նորա եկանէր ի գուբս, և ունէր մեծ իշխանութիւն ի վերայ ծառայիցն եւ խրոխտ նախ եւ ապա, եւ երկնչէին յոյժ յոյժ եւ ոչ կարէին հայել ընաւ հրէի նուաստի եւ չեռանելոյ, քանզի բազում էր զօրք, եւ գահ քաղաւրական այժմ նա լինէր, զի գաւառուրք մեծ անգ էին՝ մոլնայն եւ իշխանք եւ նոցին գործակալք, նախարարք եւ սպասաւորք եւ բազումք նստեալ էին ի տուն Ծուռնաց, Հայոց եւ Հրէից եւ Ճաճկաց գամենայն օր, և ընտանիքն ձանձրացեալք էին։

Ծաւուր միում եղեկիէլիք բռնի մտեալ ի տուն ումեմն՝ լսել կկիներ, որ չէր այր նորա ի տան, և կիներ զպզպակ բարձեալ։ Իմացեալ գրացեաց և բռնաւորաց արանց, զի յանկիւնա քաղաքին եւ յամենայն գլուխս ճանապարհաց պահէին չորպանիք՝ զօրք նըստեալ անգէն, և կալեալ զնոսա հանեն ի վէգիրն, և նա սպանանէր զեղեկիէլին ընկերօքն և ի գետն ընկենոյր։

Եղեկիէլիք արք ի կալեալ ի ճանապարհի զփառաւոր կին մի Ծուռնաց և վերուցեալ զնա, որ ոտիցն չկոխէր յերկիր, եւ տանին ի պարտէզն։ Լուեալ զայս արանց քէհապէկին[1]), գունդս զօրաց եղեալ ի վերայ նոցա՝ հասանեն անդ, յաւել քան զի այս կռուսին ի նոցանէ ի գետն։

Եղեկիէլիք հում մին զնեն ի փուռ եփել, եւ ասել զտեղին՝ քէ այս նիչ տեղւոջ պարսիզի կամք, յորժամ եփեսցի՝ բերցէ մանուկ փուռաւճուն. և յորժամ տանի՝ նոցա առեալ ի մէջ զպատանին խաչատառակեալ։ Լուեալ զայս փուռաւճոց քէ յամեցաւ, զօրս հասուցանեն ի վերայ նոցա, կալեալ զնոսա [տա]նին առ [վ]էգիրն. զի այս կորոյս ի նոցունց։

1) քէհապէկին.

Նէնկիչէրի ամէն սրբեալ՝ կալեալ գկին մի ճանապարհի եւ քարշէր զնա բռնութեամբ գի տանիցի ուր և կամին. և քաշացեալ կնոջն ազազակաւ չփոխել քայլ մի ոտին, եւ նա ատէպ ատէպ քարշէր տանջանօք գմեծ ժամս ճակատ առ ճակատ. և իրբև ոչ կարէր փրկիլ կինն, սրտապնդեալ՝ իսկոյն հանէ ի բաց զդանակ Նէնկիչէրուն և հարու ի փոր նորա, և առ ժամայն սատակէր: Եւ որք զնոյն տեսեալ Ձեայլին անդ՝ ըմբռնեալ գկինն. նաեւ ընկերք Նէնկիչէրուն հասանեն եւ հանեն առ վէզիրն. եւ նա հարցանէր գկինն: Եւ ասէ կինն. Ի՛մ արարի. եւ ասէ վէզիրն, Ընդէ՞ր: Ասէ կինն. Քարշէր զիս մեծաւ բռնութեամբ տանել ի կամս իւր, և իրբև չկարացի յազքել և փըրկիլ զիս ի ձեռաց նորա, իւրով դանակաւ հարի ի փոր նորա եւ մեռաւ: Եւ վէզիրն առաքեալ արս վասն համեստութեան կնոջն վկայելոյ, քէ կինն այս անպարկեշտ իցէ՝ ընդ նմին և կորիցէ: Եւ այր նորա ասաց. Ո՛վ տէր, ևքէ այնպէս իցէ՝ հրամայեա՛ զի կնոջ իմոյ գահիճ ես լիցիմ. և գտանեն գկինն անձեաւ: Եւ վէզիրն զգաստախոհ կնոջն, որ մեռելոյն ընկերք էին, և զնոսա ապան, և զկինն բնհնգ զգեստօք[1]) խնկեալեաց, եւ և բաշխս նմա և արձակեաց: Այսպէս կառավարէր զամենայն և բուռն իշխանութեամբ տիրէր ամենից: Եւ քազում Նէնկիչէրաց, զօրուհից եւ օքուրթիից գառնիկն պակասեցուցեալ, եւ զսպահուն նոյնպէս անհամար, քանզի նախ ասէին ԽԹ եւ ՇՈ սպահ[2]) յաւելի գոլ, եւ այժմ ՃԼՈ լինէր եւ Ճ-ին Խ, Ճ-ին Կ, Կ-ին Ի, մինչ ի Զ. այսպէս պակասեցուցեալ. և զայլս պատմեցաք քէ սպան: Եւ քազումք երկնչէին գալ յայսր և առնուլ գառնիկն գի մի սպանցին պատճառանօք ինչ: Եւ այր գՆեռն ի

1) սգեստօք. 2) սփահ.

պաշտօն արքունի, և որքան կային ոտնկով՝ զամենայն այնպէս պակասեցոյց և զօքուրախան նոյնպէս ընդ ետ և զենգիլէրոց հինան այնպէս կորոյս և իւրն ճրագ անկեաց, արար և նոր զամենեսեան։ Եւ յերրորդում չարաքոս աւազ պահոցս փոյթ ընդ փոյթ եդեր գիտ մայիլն, որ Ծուլխի ին՝ առաքեաց յամենայն ևնաւոլի ի քէֆքիւլ վասն գողոց և աւազակաց, առաւել և ապստամբից։ Նաև յամենայն գաւառս և գիւղս, քաղաքս և աւանս և չէնս քուր և քուֆէնկ և այլ չէնս գտեալ, զամենայն առեալ յարքունիս առաքեցէ, որ մինչ ի Ծայտնուքեան տանս ՀՒՌ քուֆէնկ գրեցաւ ի ճէպէխանա արքայի։ Եւ էլ գնաց մինչ ի Հալապ քաղաք և ի գաւառաց ոմանց մինչև բոզոքեցին առ վէզիր ի ձեռաց նորա, զի յորժամ մի քուֆէնկ առնէր ի միոջէ, Ե գուռուշ ևս առնէր վասն վարձի առաքելոյ առ աստ։ Եւ ասացին Ըձ գլուխ և նք ի ղօնեայէ առաքեաց առ վէզիր[ըն] ի մեծամեծ Տանկաց և տուկաքաւորաց, որ ճ և Բճ ազգատոհ նոքաւորք ապրէին ի հացն, և զայլ քաղաքաց նոյնպէս իմա՛(*)։ Եւ առեալ զամենեցուն զգանձ և հանէր բաժին արքային. և ասացին՝ ընդ ամէնն իմ այլ ոչ պակաս ապան ի մեծամեծ և յամենայն քաղաքաց։ Վասն որոյ ամենայն ահագ եւ ճանապարհք մինչ ի գրունս Պարսից գայլք և գառինք ընկերակից ի հանապարհ մտանէին և ոչ ջնասէին։ Այսպէս և ի կոչմանս Ուռումէլոյ բնաւին անուն գողոց կորեալ և ամենեքեան սկսեալ լինել հոգատար և յարուեստս։

Ասա պատմէ՛ զխապ և զճիրիխ արքային որ անդ։

(*) Ելուս. Եւ նոքա եւս ի նախն... մեծամեծք զօրպա... էին. զի յորժամ գկ... ի իւրեանց հեծել կանդ... էին ի ժամ... ուր ի ...ոյն ժամանէր. վ... և ոչ կիրակ զնոսա (կէտադրութիւնը դանակի ակ յինկած ևն)։

եւ պատարիզին գործ միբիին, եւ վճարուէն ի Յաոիկ որ ի Քէքիրատ։ Ի Գուրսայ էնկիլէր ազատու գլուխն պատառէն ի խանքից վէպիրին։

Աւագ Բշի (16 Ապրիլ) առաւօտու ելաք չէտրէնու-երնկոյին ի Հավատյու ելաք մոտք ի Գապա է ժամու եւ անոի ի գիչերի երնկոյին ի Ղարագաբլըն ե ժամու, առաւօտու Դշի (18 Ապրիլ) ի Քէքիրատ։

Թվին ՌՃՔ Ապրիլի ԻՐ եւ լուանին ԻԻ եզև Յաոիկն սուրբ, յորում աւուր կայր ննջեցեալ քահանայ մի արժանաւոր որ ի Շաբաթի աւուր հանգուցեալ էր եւ բերեալ քահանայիցն երնկոյին յեկեղեցի։ Եւ սկսաք պաշտել զկարգ հրաշափառ Ծարուքեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ եւ զկարգ քաղման քահանային Քորեայ՝ մինչեւ ցերրորդ ժամ աւուրն, եւ ապա արձակեալ զժողովուրդն, կէս մի ընդ քահանային գնացին ի քաղուա եւ կէս մի ընդ մեզ ի սեղան նստան։

Նոյնպէս եւ յերկրորդում աւուր մեռելոցի (23 Ապրիլ) գնացաք ի գերեզմանն բնակչաց տեղոյն, եւ գայգուցն կատարեալ իրիցուն այնմ, եւ մեծաւ պատվով ի պարտէզան չրջագայեալ ի խնդրոյ մեծամեծաց նոցունց։

Եւ Դշի աւուր (25 Ապրիլ) հագիւ պրծեալ ի նոցունց՝ հրաժարեցաք եւ մոտք ի նաւ ի հասարակիչ աւուրն։

Եւ Եշի աւուր (26 Ապրիլ) հասաք ի մեծապանծ քաղաքս, եւ յոյժ մառախուզ պատեալ էր որ քնաւ պարիսպքն եւս ոչ երեւէր։ Եւ տեսաք զՂալաթայ քաղաքն, որ հանդէպ մեծ քաղաքին կայ ամենայն տամբ եւ չուկայիւք, մէչխանօք եւ պէզէստանօք եւ եկեղեցօք եւ պալատովք վազայինօք, որ առաջին գամենայն Հ եւ Ե քաղք գոլ, Հ այրեալ եւ Ե ապա ձեացեալ մեր Լուսաւորչի Հայոց եկեղեցոյին։ Իսկ Ճունաց այ-

բնալն Դ եկեղեցի էր և ազգին Յոաննկաց ևս է. Բն-
նեռիքսոս եկեղեցի մի Յոաննկաց Ճնաց, բայց ամե-
նայն գիրք և սպասք նորին քալանեցան և (դոդոդ)
որ յաւուր Զչի (6 Ապրիլ) երեկոյէ մինչ ի Շաբաթի ե-
րեկոյի, յորում աւուր է լեալ Ապրիլի՝ ոտն Աւետեաց
կուսին Աստուածածնին։ Զազէտ ազգին ոչ կարեմ պատ-
մել, զի ոչ ևս տեսաք որ կայաք չէարկնէ և յուսաք
անդ, որ ի Քրդ աւուրս ի գուրս կացաք և ի լրմանն
եկաք ի քաղաքս մեր և տեսաք բնաջինջ եղեալ գքա-
ղաքն Ղալաթայ և գեկեղեցիքն ամբաչէն և արքա-
յակերա, մեծամեծաց և կամարաւոր, վայելուչս գար-
մանալի տեսողաց։ Իսկ և գնո ևս այժմ կան հերար-
ձակ և ծոցաբաց և գոսկեզնկարեալ պատկերսն, որ յա-
ցուցանէ զպիտոզս խիղճ հայեացք նոցունց։ Այս չի-
նէր վասն մեզաց մերոց, զոր գրեցաք համառօտ։

Կիրակի նոր որ յԱպրիլ ԻԹ. ոմն մանուկ տիւք
և երիտասարդ հասանկաւ ի Հայոց գարմէ քսա սմո-
լուքեան իւրում մտանէ առ տիրոն, և յորժամ ի-
մացեալ զգալուստ առն նորա՝ ելեալ ի տանէն և ան-
կանի ի վայր քէ փախչի, և մեռանէր խոկոյն։ Զայն
տեսեալ անցաւորք հանապարհաց և Տաճիկք, այրն
այն էմիր էր և կարզացոզ՝ ոչ հաւատայր ի տես ազ-
գին իւրում քէ՝ ի տանէն իմ ոչ է այդ։ Եւ ազգայինք
և հայր մեռելոյն բերեալ ի տուն, և վարդապետն ոչ
հրամայեաց կատարել զկարգ նորա և կամ քաղել և-
րիցանց։

ԻԶ՝) Մայիսի Շաբաթի աւուր մերձ յայրեալ տե-
ղին ի Ղալաթայ, որ մէյէք գափիսի ասի, այրէր
փոքր ինչ չինուքիւնն ի տունս և ի տունս ուներաւ
և ապա էլ հուրն։

Ցնա ի աւուր չինէր տոն Համբարձմանն, որ Մա-
յիս ԼԱ և Տաճիկք պայրամ արարին։

Յաւուրս Յունիսի ոչ գայր նաւս ցորենով, եւ ոչ նաւս պակասեցուցանէր զկշիռ հացին, վասն որոյ եւ ի տեղիս տեղիս սուզ գտանէր. որումն սակի եկեալ գայմանաւն ի զոյ՝ զթզուսմ հացատախտ գանեալ մինչ մահու հասուցեալ, և զոմն ի քի ոչխալ և զմինն կախեալ. մինչդեռ մնոանել այնմ հասուցանէ այս զի զպարան կտրեսցէ ի կախազանին, և յորժամ անկեալ կիսամեռ՝ յետ Զ և ի ժամուց մեռանէր։ Զուսմանն գոզոյ զձեռս հատին յաւուրս և զմինն կախեցին ի Գարմազափուս ասացեալ տեղին։ Մանկունք ի մինն զմիւսն հարեալ գանակաս և մեռաւ, և վճիռ արարեալ զի տարան զսպանողն ի մէջ բազանեաց և պէրպէռն ծակեալ զքեանն, զի հասելով արեանն պակասէր կնանքն և մեռանէր։

Իսկ յաւուր տօնի Գէնոէկոստէի ժ Յունիսի առաջին պահու երկոյին անկաս կրակ մերձ Ցաւուք փաչայի ճամուոյ և վառեցաւ մինչ ի չորրորդում պահու գիշերոյն տունս ի և ի տամբ աւերեցաւ. վասն որոյ և գոզ մի կախեցին ի Գարմազափուն և յԱզատային և ի Սուլտան Մէհէմէտ ճամին, զորոց ասէին կրակ ընկեցեալ։ և զոմն նա որ էր սպասաւոր ճամոյն վերոյ ասացելոյ և զարհիճն գոզանայր հանապազ, զոր ի վերայ նորա սուսգեալ սպանին։

Յաւուրս գային ամենայն սպահք[1]) յԷտրէնու, ոչ ունել պատերազմ, որ ասին քէ յետ օչօֆին պայրամի՝ յաւուր միւսմ մինչ ի հասարակել աւուրն ՃՁի այս յաւել եհան ի քաղաքէն, զի մի անգէն նստեալ նեզասցին ի տովոյ, և զինքն նա՝ զի անդ նա տակաւանայր հացն յահագին յամարտանս և յամենայն տեղիս չքանայր երկիր ի ցոզոյ անձրևաց յըսկիզբն Ապ-

1) սփոփը.

բիւէ մինչև ցարդ։ Եւ զմիսս վէգիրին յոր կոյս՝ չգիտել ասացաւ ամենայն ուրեք։ Եւ Սէյտին որ ի բանն էր Մահարին՝ առնէ յազքուքիւն մեծ որգովքն իւրով զբազումս[1]) կոտորելով, և գրէ առ վէգիրն. Զնմ աւելի քան զՀիւսէինն որ ոչ խնայեցեր, գիտեմ և ինձ զայն՝ բայց կամք քո է։ Եւ զիմամային փորձէ այսպէս, ասէ. Որպէս՝ կ իմ, դու ահա տեսանես զծերացեալս, ի մահճի ևս գանկեալս, այսուհանդ վէգիլ ևս արքայի, պնդեա՛] զմէջ քո արիւքեամբ և կաց ի պատրաստի ամենայն գործոյ ի փառս արքայի։ Եւ նա ասէ. Եղիցի ըստ բանի քում, կամ ի պատրաստ ապաւինելով[2]) յազօքս քո ո՛վ հայր պատուական։ Երկրորդ, առացին քէ յորժամ էրն ի քէֆքիչի՝ բազում արս կոտորեաց ուր և հասանէր, և յէնկիչէրոց բազմաց մեծամեծքն որք աստ, և քէհապէկն մոմանալ ոչ տեսին պատշաճ. ըստ այսմ, ասէ, խոսեցեալ լինի քէհապէկն վէգիրին։ Երրորդ, տեսանէր՝ քէ բամբ գօրաց կան կամեցողք Իմամային ի վէգիրութիւն, վասն որոյ ինքն հիւանդանայր և ի փառս պայմանաւորութեան գնա կացուցանէր անդ, զի այնու յայտնեսցի։ Եւ ապա առաքէր ի բան ոմանց ասել քէ Ցղեաց զի առաքեսցէ զգլուխ Սէյտին և կամ զգլուխ Ալիին և ինքն լիցի սէրէսքէր։

Ցինն Ցունիսի որ Զէյ երեկոյի կրակ անկանի ի Գուբսայ ի քաղս Հրէից, որք ոչ մերձենան ի կրակն վասն Շաբաթու գիշերոյն, մինչև բազում լինէր, ասէ, և մինչև ի կէս քաղին այրէր։

Եւ ի ԺԲ Ցունիսի ապա լինէր հացն ճչ տրամ և յետ այնր ոչ ևս օգտէր և այն։ Եւ լինէր կրկին ևս ի Գրուսայ[3]) կրակ և ընդ մէջ քաղաքին քառակուսի չամենայն չուկայն այրէր ամենայն արհեստաւորաց։

1) զբազում. 2) յապաւինելով. 3) Բրուսայ.

եւ ի սոյն չարաքին ի Մուսաննիայ որ յեզը ծովու՝ լինէր անգ և կրակ և ոչ քազում տունս այրէր։ Եւ լինէր ի քաղաքս արտաքս ի սալսխանայ՝ այրէր տունս երկից և չորից։ Այլ և օճախ մի ևս ի մէջ քաղաքիս մարնցին մերձակայքն փուքով, զի ընդ ցերեկս էր. յայլ և յահեակ անպակաս ի տեղիս տեղիս։ Այլ և ոչ գտանիւր հաց ուրիւ, զի ի տեղիս տեղիս ազքատք ոչ գտանէին, զի վերջն հնոյն էր երաչտ գնաց և ով ոք ունէին՝ պահեցին։ Նորն գեռ ևս ոչ էր և ոչ գայր, և մի մի գայլին նաւք, վասն որոյ գրով և կարգաւ առնէին, և որք ոչն ունէին ի սկզբանց՝ սպառեալ հատաւ և սգին ոչ կարէին մերձենալ, որոյ սակի և ի փուտ գոցվաւ, և քանաւորն անմիտ ոչ պակասացուցանէր զտրամն, զի մի ասիցէ երկիր քէ ի Հայոց գարմէ է և օգնէ սգցին, այլ ծեծէր գանէր և ոսանք փախչէին և չգիմանայլին, և ապա ձի տրամ տրար գհացն ի մի ըստակ։

Ծաւուրս լուս լինէր քէ ի գաղտատ Մուրքազան կոուեալ ընդ Հէնկիչէրիս մեծամեծացն։ Նա և լուս լինէր քէ Սէլիտն քազում յաղքուքիւն առնէ ի Մահար, զՃիւանն սպանանէ և ի մեծ պարսն յուսացեալ յառաջագէմ՝ զՄազվցա օգլին խոցեալ ի հակատն ի մէջ պատերազմին, և ձի հասուցեալ փախեալ յնա և սմրացեալ մեծամեծօք ի քերդն Գօլօժվար։ Եւ հասին ի վերայ գօրքն Ճաճկաց, գոռ և գաւար առին զքանակին Մահարաց և ընդ քաքար խանին կոխան առին ժե աւուր հանապարհ գվանս և գՀէկէչցիս, գգիւղս և գգիւղաքաղաքս քանգցին, կործանեց[ին։] Եւ ուր սմրոցք էին մեծամեծ՝ քերդացիք ի ներքս մահարի միաբանեալ՝ գկնատ Բազվցա որդոյն գՔիմիանուչ հգին գոռալ խրխանց։ Իսկ ի միւսում սմին յորժամ գնաց Ալի փաշայ, եհաս քա-

քաղ խանն ընդ նմա և իրրև խմբեցան ի պատերազմ, տեսեալ Քիմիանուչին զզօրսն Քաքարաց՝ քուչացաւ անձն նորա և յետս փախեաւ, զոր տեսեալ Տաճկաց՝ հասեալ նմա և սպանին և տուր եդեալ ի վերայ Մահարաց անխնայաբար կոտորեցին զնոսա և գերի վարեցին զբնակիչս գաւառին ոչ պակաս քան զանցեալ ամին, զոր արարին աւար և կոտորած։ Եւ ասացին՝ ի բերդ առեալ ի նոցանէ, որ մուտն էր Ծուլխի։

Որ և ի հնգին եչի[1]) հոգմ ելանէր, և գայիխ մի ի գնաչն Ղուրչունչի կոչեցեալ մազազայ՝ ընկղմէր ի ծով և արս Գ տանիկ ծովահնձ լինէր։

Եւ այգուցն (6 Յուլ.) ևս հայ ոմն անկեալ ի ծով նաւակէն և մեռեալ ի խորս։

Իսկ ի հասանել ԺԴ-ի Ծուլխի Շարաքի աւուր(*) եղև կրակն մեծ ի Ստամպոլ. բարով չէր եղեր։

Շարաքի աւուր եկեալ Շապան աղա Ղափուճուլար քէհայի չխորչնաւ և եկն եմուտ ի պազատ արքունի և երեր խէթիչէրիցի յարքայէ, և կոչեալ ի ներքս ի պազատ զՇապազ կոչեցեալ Մէհէմմէտ փաչա և խնգամահ արար։ Պատճառ ասացին՝ Քէ կին նորին արդ գրէ առ արքայ Քէ Այազքան տեղեաւ և այազքան կործանեցաւ քաղաքդ, և տէր ոչ գոյ դի պահէին. վասն որոյ նախանձեալ վէզիրին գայն արար, քանզի և յաւուրն այնմիկ Շապազն բազումս տանջեցաւ ի վերայ հրոյն ի տեղիս տեղիս։ Այլ և մազուլ արարին զՄուչէյման փաչա և եդին զայմախամ զԻւսուֆ փաչա, որ երբեմն կին ունէր զսուլթան զօճա ՔԷնանին։ Լուր լինէր այսու ՔՔէ յամենայն տեղիս հրամիզէին՝ ի Գալին Անգրիանու, ի Գէլէս Գէլիկրատու և ի Սելանիկ

1) Դգի.

(*) Լատ. կրակն է։

Քեսապոնիկու։ Այլ և գայր յերկնից կոբեկ քգալափ ի Տրամատայ յերկիրս Ծուռնաց որ ասի Ռումէլի։ Այլ և ի Մանկալայ ցորեան և յայլ տեղէ՝ գարի. գկորեկն և զցորեան առնալ սմանց հանապարհորդաց՝ բերեալ ատա, զոր տեսաք աչօք մերովք. և յորժամ ազա- ցին, ասէ, այլուր լինէը ի համ լեզուոյ և ոչ լինէը հաց։

Վարգավատն յաւուրն երեկոյի որ ԻԸ Ծուլիսի, ապա տեսաք անձրև ի քաղաքս և ոչ ի չահս, նոյն- պէս և յամենայն տեղիս։

Իսկ ի մտանելն Օգոստոսի Դ֊ի աւուր եկին ուխ- տաւորք ի քաղաքէս գնալ ի Սուրբ Երուսազէմ ընդ եզիպտար վարգապետի նաւով, և Մարտիրոս վարդա- պետն ևս լուեալ զգնալ մեծին Աստուածատրոյ վար- ժապետին խուրոյ, եկ ընդ նմա՝ զի ի Քէքիրտազ գտեալ աւրհնեսցի ի նմանէ։ Եւ յորժամ եկաք ի Գօլսոյն կոս- տանդիոյ, էր քամին նօտոյ ընդդէմ մեր, վասն ո- րոյ գէմ եզեալ ի կղզիան, որ է մզոնս ի՝ հանդէպ քաղաքին, և եկաք ի Հէպիկէլի կոչեցեալն, ուր տե- սանել Յոյնք պատուասիրեցին զմեզ ոչ սակաւ՝ տա- նել ի վանս և յեկեղեցիս իւրեանց, զի և ի սկզբանէ ծանօք մեր էին։ Եւ կացեալ զգիշերն ի բուն ան- գէն, առաւաւտան պահու հանգարտ հովմով երեքեալ ծփայաք ի մէջ ծովուն և ի ջերմուքենէ արփւոյն խոր- շակահար տօքոյն չունէք մեր նաւազէին և նեզէին ի ծարաւոյ, և էին անկեալք իրք զկոճղ մի ի գետնի և բնաւին ի կղզեացն յառաջ քան զմզոնս ի ոչ կա- րէաք երթալ, և կայաք զաւուրս ի հանդէպ քաղա- քին։ Եւ ոգորմեալ ի խիղճ ատենգիացոց և մանկանց՝ Ը֊րդ ժամու հնչեալ հոգւոյ վառէք այնքան, մինչ զի հակէր զմի կողմ նաւին, և ընդ այն ուռուցեալ առա- գաստին՝ իրք զթևաւոր ընթանայր և հովանի լինէր նաեզոցն, և ի քաղցրաչունչ օդոյն զովացեալ լինէին

ի խորչակէն։ Եւ մինչ ի հասարակել գիչերոյն մերձ ի Քէքիրտազ հասանէաք, հանգիստ արարեալ անդ։ Եւ առաւօտի երկրորդ ժամուն ելաք ի քաղաքն եւ կացաք մեծաւ պատվով ի Շարաքի և ի կիրակէ, որ բարեկենդան Սուրբ Աստուածածնի (5 Օքտ.)։ Ցետս սրբոյ պատարագին բերել եռուն վարդապետքն զսուրբ խաչն, որ կայ ի նմա բանեռ խաչափայտին Քրիստոսի տախտակին, և երկրպագեցաք մեծաւ յուսով։ Եւ հայեցեալ լինէաք մեծ վարդապետին և ոչ եկն, և ելեալ ուխտաւորքն գնացին։ Ելանէաք և մեք անտի Փչի (7 Օքտ.) մերձ ի հասարակել աւուրն և հասանէաք յԱբրակլիայ երկիրին։ Եւ ընդդէմ գոլոյ վաղէաս հոգմոյն, ճեայաք անդէն զաւուրս Գ, և Ջչի (10 Օքտ.) գայաք երկիրին ի Գլատաս կոչեցեալ գիւղն, որ յառաջ քան զՍիլիվրին կայ, վասնզի Բ անգամ ելաք յԱբրակլիայ և մի անգամ ի Գլատոսէ և յայժ տագնապէաք ի յետս գարձուցանելն հոգմոյն, և ոմանք ի մէնջ լայրին և ապա մեզմանայր օգնականութեամբ Սուրբ Կուսին Աստուածածնի, զի ի Գլատոսէ կալաք գայրս ոմն յոյն նաւավար հմուտ, որ եկեալ նստաւ ի խնչս նաւին ի ձեռին ունելով զղեկ, և ի Շարաքի երկիրին (11 Օքտ.) ապա և հասաք ի Բիւզանդ, հասեալ մեծահանդէս տօնի Փոխման Սուրբ Աստուածածնի՝ մեծաւ հրճուանօք։

Իսկ յելս Օգոստոսի լուս լինէր քէ արեգական խաւարէր յառաւօտէ ցվեցերորդ ժամ աւուրն՝ տեսեալ ի քաղաքն Անդրիանէ։ Այլ և ի պատերազմին՝ քէ ի Մահար բազում զօրք Տաճկաց անկան զօրագլխօք և չօրպահովք։ Եւ յետ Ը աւուր եկն պատգամ նքէ առաւ մեծ բերդն Մահարի ի ձեռացն Տաճկաց, որում անուանն Վարատ ասի, վասն որոյ և մարդ չըզեալ տատ առ զայմախանն առնել տօնանմամ. որ և տրարին իսկ

զաւուրս երկու յաւէր քաղաքիս, և ո՞վ էր որ ցնծայր ի լուրն, եթէ ոչ անէծք նոցունց։ Մտեալ զօրօք քէհնապէկին ի քաղաքս, և գտեալ ապա արքայ և ամենայն մնծամնծք չէտրէնու և ի պատերազմէն և Շահաքի աւուր Սեպտեմբերի ԻԲ՝ առ Տաւուք փաշայ։

Եւ այգուցն (30 Սեպտ. կէս.) ա՛ռ զմարգսպետն ընծայս մրգաց և գնացաք անդ ի բանակն Տաճկաց քէհնայինն վէզիրի և սէֆտէրտարի։

Եւ Բշի (1 Հոկտ.) առեալ զղուժաչս և գիխրանիս երքնայոք քահանայիւք և աշխարհականօք, կացաք դէմ յանգիման եկելոցն, և գային մօլնայք, էմիրք և զափուճիպաշիք և վուզարայք։ Եւ ապա վէզիրն և գիրքն իւրեանց ի վերայ ըզտոյ միոյ և ապա քաշաւորն. և առաջի նորա երքոզք, որ ասի ազախք, ժողովէին[1]) զղուժաչն, զոր կալաք ի պատիս նոցա։ Ոչ էր ասլ մեր յօժարութիւն, այլ օրէն էր ի վազուց հետէ և պահանջէին։ Զի ի վերոյ մեր պատրիգն Հոռոմոց էր ի կոյս յահեակ, իսկ յաջ կողմն ամենայն արհեստաւորք Տաճկաց կային այլովք, և ալայ եէնիչէրեացն յԱնգրիանու զրանէն մինչ ի պազատն արքունի յերկուց կողմանց կանգնէին առ ի սէլամն արքայի։ Եւ եկեալքն ախտացեալք էին՝ քաշաւորն և ճորտք նորա. և գալուստն ոչ ևս էր ի կամս վէզիրի, բայց յոյժ ազճատեցաւ ի լեզու ամենայն սեռից վասն քաղաքիս հրով կործանելոյ, վասնզի յորոց բերանոյ ելանէր թէ այրեցաւ քաղաքս, զրազումս ապան անդ չէարէնէ, որոց գլուխն Տապազն երևէր։ Երկրորդ պատճառ վասն հիւանդանալոյ արքային, հարցանէ զբժշկապետն և ասէ. Ուստի՞ է հիւանդութիւնն իմ զի

1) ժողէին.

ոչ վարատի, և նայ ասէ. Մինչ ոչ փոխեսցես զՂուբ՝ ոչ առուշքանաս։ Զայս ասաց արքայ առ վէզիր. և նա ասէ. Արքա՛յ, բարւոք ասացեալ է, առաքեսցուք այս զի բերցեն քեզ Ղուբ ի հեռուստա։ Եւ գարձեալ ըստ սովորութեան մտանէ բժիշկն առ արքայ և ասէ քէ Ահա՛ ըստ ասից քոց ի հեռուստա բերին զի անտի ըմպիցեմ։ Եւ բժիշկն ասէ. Ոչ քէ միայն ի Ղրոյ լինի առուշքութիւն, այլ և ի տեղեաց և ի բուն հողոյ։ Զայս գարձեալ ասէ արքայ առ վէզիրն. և կոչեալ վէզիրին զբժիշկ և ասէ. Ո՛վ անիմա, նախասացնալն քո առ արքայ ես պատճառեցի քէ բերցեն զՂուբ ի հեռուստա, ընդէ՞ր զխոտս իմ տեղեր և նոր իմն յիշատակեցեր ասելով զհող։ Եւ նոյնժամայն առնէ զնայ խնդգամահ, որ էր այր երեւելի և կարգացող։ Եւ զհրէայ ոմն բժիշկ Հայաքիւզլի տանին առ արքայ, և նա տեսեալ ասէ. Ո՞րպէս մարդ է սայ. և ասեն նախարարք՝ հեավուր, զի մի և առաւել գարշեսցի ի հրէուքենէն։ Եւ ոչ տայ զձեռն իւր ի տեսուքիւն նմա, այլ գնեն սպիտակ փակիզ ի գլուխ նորա և ասճկանայ և ապա մերձենայ առ արքայ։ Եւ ի սկզբանէ հրէային այն հերձուածող էր եւ կարգացող տանկի եւ իւրեանցն. և արարին հէքիմպաշի և կայր չխապաս յապարանս։ Եւ երրորդ՝ քէ զերդ առաք, և ա՛յս էր գործ աչխատութեան մեր, և ի կատար գործոյն ատ պատչաճեցաւ գալուստ մեր, որ էր Ի՞չի մուտն Հոկտեմբերի ամսոյ։

Ըստ կարգի ի լրման բանիս պատմեցից և գայս ինչ, զի յեղեն Մայիսի եկեալ առ պատրիգն Մարութիոս արք երևելիք և քահանայք Ի հանճարեալք ի ձորափէն Ակնոյ՝ խնդրել զնամակս վասն ժողովի եկեղեցոյ նոցա, զոր ամօք բազմօք կայր այրեալ, և ոչ տային հրամանն չինուքեան նորին ով ոք որ լինէր փաշայ։

Եւ յայլ տեղի մերձ սահմանին այն ի հիմանց գեղեցկի քան զառաջինն չինեցաւ յայսմ ամի հրամանաւ Ղլըպչէյոյ, որ նստաւ յայսմ ամի ի Սեբաստիայ՝ փոխանն վէզիրի։ Որ և ետ հրաման վանիցն Թոխաթու և չինեցին և վերստացեալ գրամն նմա ոչ տային, վասն որոյ առաքէ զրս, զի ի հիմանց քակէին։ Նա և գայր առաջնոցդն Յովհաննէս առագիրիցով իւրեանց առ ի ժողով յեկեղեցիս մեր։ Եւ ելեալ Ակընցիք նահապետ մեծաւ Մարտիրոս վարդապետին և յոյժ աւետեաց քրքին չրջէին յեկեղեցիս։ Յայնժամ յանկարծակի եկն բոքի[1]) տրտմագոյն և չուր գառնագոյն՝ քէ զչինեալն և զհաստատեալն վերստին ի հիմանց տապալեցին։ Ոմանք այսպէս ասացին, քէ հակառակեալ ոէյիսին քէ Զեռօք խոպէք ոչ հոգացիք, վասն որոյ և արզ տուեր վէզիրի. և ոմանք ասացին՝ եթէ չատասէր ոմանք առ նախանձու միմեանց չարախօսեն գոմն տաճիկ առ վէզիր քէ Զօրպայ է, և տպատէին մահուան, և քէ որքան նա տպայէր զՀայք, առաւել նոքա զայրանային ի վերայ տաճկին ի նեղութեան նորա, վասն որոյ և նայ ոէյիսին էանց գայն քէ ի յայլ տեղի ի հիմանց նոր եկեղեցի կանգնեցին Հայք. վասն որոյ և լինէր բազում տպերք արտասուաց ի գառնանն Ական, յորմէնէ տպերգոցք ծերոց կսկիծս բառնային եթէ Թուաք զանգին գոհարն և չուտ կորուսաք. որ և ի շատ տղէկտուր պատահելեացն բազում ի ծերոցն մեռան. մեռաւ և աստ աւագերէցն Նոցին, զոր ի վերոյ յիշեցաք, յետ տօնի Վերացման Սուրբ Խաչին։

Եւ ի գալն իւրում վէզիրն նա զօրօֆէն ամենայն ծառայից՝ մեծամեծաց մինչ ցտրպագոյնս յետինս օր ըստ օրէ։ Եւ տայր վարդապետն զընծայս քէհեայի

1) բոզ.

վէպիրին և ուէֆուէրտաբին, որպէս և ամենայն ազգ տային. և ի Դ ամսոյ եշի (Հ-ին.) մտաք առ վէպիրն և չհաւանէր ընծային։ Եւ բերեալ էր զպարոնն ծնր Ուլահին ընդ իւր, որ յոյժ հաւատարիմ գտաւ իւրեանց, զոր նախ ինքն ող անդ և արդ պահանջէր նա ԲՃ քսակս, և նա ոչ առնոյր յանձն քէ ոչ ևմ կարող և ոչ է պիտոյ իշխանութիւնդ. և ող ի բանտս մահապարտաց մինչև էառ, և զորդին ող պարոն յՈւլահ և զնա արձակեաց։

Եկն և յաւուրս յայսոսիկ ոճնանմայ Սեաւ Ծոպին, որ գնացեալ էին ի Մարտի ամսոյ ի վերայ Ագախուս, չինեալ անգէն բերդակս ինչ փոքր, և դարձեալ անտի անփորձ, որ էր նաւս Լ։ Եւ յեզրս ծովուս, ուր որ հանգիպին՝ ի չէնս, ի գիւղս և յաւանս և յամենայն գաւառս, և ելանեն ի գալըխլաւայ կոչեցեալ տեղոյն չէնս վանից քրիստոնէից Յունաց, որ ունին անդ եկեղեցի յանուն Սրբոյն Գէորգեայ բազում միաբանօք, և զօրք նաւուցն եէնկիչարեաց մտեալ ի վանսն և կալեալ զառաջնորդ ուխտին ապանանեն և զկահս եկեղեցւոյն և զապաս աւար հարկանեն և առնեն քահանայն աւետմամբ հանգերձ, նա՛ և զկուսանս յօքունս ապականեն և բազում ոճիրս գործեն, որպէս և յամենայն պատահեալ տեղիսն, յորոց յերկիւղէ բազումք ելեալ ի լերինս փախստեայք և մոլորական և ի ծերպս վիմաց, այլք և ի հեռիս քաշեալք չրջէին՝ մինչև ելին նոքա անտի ամենայն նաւուք և հեռանան ի մէջ ծովու մեզմագոյն հովմով գնացին։ Յայնժամ վրէժխնդիրն Աստուած առնէր իսկոյն զվրէժ անմեղաց սրբոցն և քակման եկեղեցւոյն Գէորգեայ սրբոյն, զի քնդիւն եղեալ յանկարծակի ի ծով և եռացեալ ջուրն իրրև ի վերայ կաթսայի բորբոքելոյ և անդէն առ յիւրեարս բերեալ զնաւսն ուժգին քամամբ, և մէկմէ-

կանայր նիւթք չինուածոցն և տախտակաց։ Զարգումս երևելի տեսլեամբ զահագին մեծութեանն նաւուցն կըչանէր ծով ի խորս և աներևութացուցանէր, զայլս յերկուս հերձեալ և յինքն ամփոփէր, և զայլս մասն մասն արարեալ ի ծով ճապաղէր. և մեռանէին անդ ի ջուրս սոսնձոյն արամբ գլխաւորօք և յանձնէովք և փայտեան ծառայիւք, համայն կահիւք եւ սպասիւք նաւուցն և զանձուցն։ Եւ այլք տատանեալք ի վերայ ծովու բազում աւուրբք՝ գոյզն[1]) ինչ փայտիս հաւիս ելանեն ի ցամաք եւ տակաւ յոգնորդք փրկին։ Ապա և յետ աւուրց պատուհասին գտանեն նաւք Ի գինքեանս, մինն՝ զափուտանին, երկրորդն՝ քէհեային և երրորդն՝ որդոյ նորին, որք ոչն ունէին ընդ զօրացն համա յոճրագործութիւնս։ Նաև վասն ահիզ սքանչելոցս Աստուծոյ ևիթող պատմողս պի երկիւղիս ունիցին գինքեանս յամենայն կեանս իւրեանց։

Եւ յաւուրս չինէր-անձրև բազում գոհ և գգիշեր, և յետ այնմ եղև սաստիկ հոգմ, պի չինուածք քակեցան և որմք ճեացեալ ի վայր հասեցան և ծառք բազումք ի հիմանց տապալեցան, որ և յապարանս արքային ճի ծառ նոճի յարմատոց խլեցան։

Լինէր և գալուստ եղիազարին Նոյեմբերի ԻՒ (ԵՀ.) պահոց Ճիանակի։

Ի սուզ ինչ գոր ատացաք ասկս Ղազար հայրապետին, երթեալ չրջէր ի գիւղս և ի գաւառս մերձաւորս և հասանէր չէարէնէ հաճեցեալ զկամս սէֆտէրտարի՝ միջնորդութեամբ եղբօրն Իսմայէլի, որ երթեալ առ մեզ մաքառէր, անգրէն յղէ գայս ինչ առ քէհեա վէզիրին, Ջի կամիմ, ասէ, շահս արքունեաց, և ահա

1) գուզն.

սպասէ ոճՁ լինել պատրիգ, կամեսցիս և գու։ Եւ ոչ կամէր նա և քնաւ հաղորդէր ընդ խոսս նոցունց։ Եւ ի միւսմ գիչերի ինքնին երքայ առ նա և ասէ. Ահա՛ այսքան գրամ քեզ և արքայի, արասցես գին պատրիգ։ Եւ ասէ. Նա որ էր պատրիգ՝ չև ևս էանց ամիս մի ի վերայ որ եկն և բազում գրամով ապա պրծաւ ի ոտանէ, ընդէ՞ր առնես գու։ Եւ անարգանօք ի բաց վարէ, և ասէ. ԵԹէ միանգամ եկեսցես առաջի իմ, գնատացես գի մեռանելոց ես։ Այսպէս նստէր յեկեղեցին յերէկնաւ ԹԷ Մակս բանի ինչ եկեալ եմ, և երդուի ԹԷ ՈՉ եմ ի գործն զոր գուքն կարծէք։ Զայն բան իմացեալ քաղաքացոցս որ էին անդ վասն վաճառուց, և երթեալ առ նա բազում բանս անարգանաց ասեն ԹԷ Ա՛յր անօրէն և անհաւատ, քանի՛ քանի չհանգչիս և մինչև ցե՞րբ մատնես զեկեղեցիս մեր ի գրուն բռնաւորաց։ Նոյնպէս և Աբրս Ջէլէպին գայր բան առաքէ նմա բազում ահացմամբ։ Եւ նա երկուցեալ եկեալ անտի նստէր ի ՔԷքիրտազ և ի Կէլիպօլի. և վարդապետքն ոչ խոսէին նմա և ոչինչ, և ուր և երքայրն ընդունէին զնա, զի մի զՔուամայլին մեզապրանս դիցեն վարդապետացն։ Եւ գայր նա ի քաղաքս եւ սպասէր գործոյն և զպարզամիտս պատրէր ԹԷ Զքիւրէքքին ի վերայ իմ առնեմ և հանեմ գայն հարկ ի ժողովրդինէն. և այլ ԹԷ Զեկեղեցիքն չինելոյ աղաչաւ առնեմ զպատրիգութիւն։ Եւ առաքնաց քէհեա վէզիրին ԹԷ Ահա՛ տալիպ ունիս տեղիդ, և ոչ անասց. կրկին յղեաց մարդ ԹԷ եկեսցէ զի մուզարէբլէմէ աբրից ի վերայ նորա, քանզի աղճատեն զանուն իմ ահա՛ ԹԷ ոչ է ևնԹ քէհեան։ Մինչդեռ էր նզիազար աստ, և նա ևս ոչ կամեցաւ զհաստատիչն Մարտիրոսին և քոյլ ետ զի առցէ մխան վասն գժուԹեան որ մտեալ էր բազում անգամ ի մէջ նոցա. այլ և ԹԷ Ղազարն լինի փաքրիգ՝ առաւել խռնարհեացն նմա։

եւ յոժամ եզեւ փաքրիկն՝ արդուհայն այս էր քէ Զուլումքնար է, և ոչ խնգրեցին գանկատուորք և կամ գայն խնդրող, քէ Ռային քիւրէկին իմոտաս առնեմ։ Եւ քոյլ ետ ևս քէհեա վէզիրին և գգեցուցին կապա նմա և Սէմէրճի փուշէվէնկի մի որ Մուրատ կոչի՝ ի գալատացոց, որ այլովք ի ծածուկս ընդ նմա կային ի խորհուրդ, որ էր Դեկտեմբեր Դ յաւուր Գշի երեկոյին պահու, հանեալ ծախս մինչ ի քաղաս Լ՝ երկուց և երից արանց քէֆիլուքեամբ Տիվրիկցոց։ Եւ գնաց առ եղբայրն քէ ես քո ծառայ և որդի եմ հնազանդ։

(ՌՃԺ = 1661)

Եւ յետ աւուրց բազում գործ անկաւ ի մէջ առանձին պատրիկին և ոչ ետես և ոչ եգ ունկն նմա, վասն որոյ և նայ ի լուռ լեալ ոչ կարաց խոսել, հոգաց գլուր բանն, որ փաչային երուսաղէմի անիրաւութեամբ մինչ ի ժ քիւր մի ըստակ առեալ էր ի վանիցն և սա էմր առ և հրամայեն ի վերայ արդոյ վէզիրի գի գաւառատան և քէֆքիլ արասցէ, և նէ գնաց Ծունվարի ԺՒ, և Մարտիրոսն եզև նուիրակ Անատոլոյ մինչ Ամիքի և գնաց Ծունվար ԻԴ։

Եւ զոր լինէ կայր մեզօք նշան՝ յետ արարեալ փաքրիկն արար կաշառովք, և զոր ՝ճ զուռուշով և յաւելով ամենայ էին առաջնոյն, նա ժ զուռուշով արար. Եւ լցան ի վերայ նորա արք անհաւատք իրրեւ պինդն յորդորիչք չարաց եւ էառ ի միոջէ ճ ասլան։ լու և ետ քէմէնիք գի յետ Պէնուէկոստէին պսակեսցի։ Այլ և յետ աւուրց սկսան ընդ միմեանս յարձակիլ

որով քէֆիլքն ի վերայ պատրիգին և գնուն նլից ոչ գտանէին և ոչ ոք մերձէր ի նոսա։

Յաւուրս Դեկտեմբերի (ՌՃՔ) հացն նուազ առնէին, վասն որոյ ի քի ետ վէգիրն իբրև արանց է–ից և Ը–ից, զի գաղին ընդգիմանայր և երքայր առ փաշան և Շատ է, ասէր, նաւ ցորենոյ. և օրըստօրէ հացա–ծախք կանխէին ի գրուն նորա և ոչ տայր նարդ ըզ–բազում աւուրս, մինչ զի և ի սահմանս ուրեք ուրեք զՁ տրամն Բ ըստակ տային, զայն և ի գիչերն ցըր–ւէին, որ տկարք և անզօրք անօքի ձնային։ Եւ արքն որ գնային ի գնել՝ կոխէին զփուռս և ի միմեանց յա–փըշտակէին, նա և ի քառնաւորաց մարդ եգեալ ի հա–ցածախք՝ զի նոքա ...խէին և ոչ ... այնու չի...։ Իսկ յազգմանէն Աստուծոյ ԺԱ Դեկտեմբերի եկեալ վէգիր ի գօղ և գբազումս գանելով երքայ և մատանէ ի Ղափանն և տեսանէ անգ զամենայն բնութիւնս, որ ոչ լինի յաւել քան զԴՃ, զոր ասեն Քէ խմարէքիցն է, Եւ այն նա Եւ այլն Փաստչային և Բ Գ նաւ և ՃԼ ըս–տակ գին. վասն որոյ ետ նարդ ՃԿ տրամ Բ ըստակ, և ապա տակաւ տակաւ յաւուրան քազմանայր։ Եւ յետ աւուրց քանի սղէր ցորեանն՝ նաև նուազէր հացն։ Նաև փոխեցին զգաղին Զըհկի ի ամոյ և եգին գումն ծեր, որ հօճէք արարին սպանման Քուամային։ Եւ յա–ւուրս կազանգի ՃԼ տրամ արարին, զի Եւ հրաման ետուն այրիոյ փռանց՝ զի ի տեզիս տեզիս չինեալ տեաղքն բացին և հանին հաց ՃՆ ըստակ գարին, քամ–պակն և կորեկն։

Յաւուրս եկն տօնանմա Սպիտակ Ծովէ ԺԵ նա–ւուք գափուտան Ալի փաչային, որ Եւ ի պակասու–քենէ նաւուցն եգին ԳՃ հիւան հարտարաց գործոցց զի գնաւս քազումս չինեսցեն անգ ի Քէբսխանէ։ Նաև

առաքեցին զափուճիպաշիք ի չորեսին կոզմանս ծո-
վուն վասն քէրէստի, եւ նոքա երթեալ[1]) ի հայէ եւ
ի տաճկէ առնէին, զծանր ձմեռս ի լերինս հատանելով
զնուխ գործոյն, եւ ի վերայ ձեան զնոսին դնէին[2]),
լծէին ի սայլ, զի բազումք մեռանէին։ Եւ յաղքա-
տաց տուրք որ ի գիւղս՝ ի զուռուչ եւ ժ լինէր եւ ի
տեզիս չատ՝ մինչեւ չինէին աստ։

Եղեւ եւ գալուստս մէյմար ազային ի Պօղազէ՝
կատարելով զերծդան, զոր չինեցին ի կոզմ Ուռումէ-
լոյ եւ Անատօլոյ, որ է հեռի ժէ մղոնաւ ի հին քեր-
պէնն ատ ի քերան մեծ ծովուն ովկիանեայ։ Եւ մե-
ծութիւն Ուռումէլոյ՝ կանգուն ՊՃՁ եւ լայնութիւն՝
ՐՃՐ, բարձրութիւն պարսպին ժ կանգնաւ և լայնու-
թիւն որմոյն կանգուն Ե։ Նոյն ձեւով և Անատօլուն՝
ՐՃՐ կանգնաւ երկայնութեամբ և ՐՃԻ լայնութեամբ,
գործելով ի նմա հարտարաց էմ—աց, ասկաս ի Տաճ-
կաց, ՐՃ Ծուներաց եւ այլն ի Հայոց։ Ի տարի ոչ շատ
ամիս պակաս վճարեալ գնա պրնեբով եւ կէս կէս
մղոն լցեալ զծովն յերկուս կոզմանն, զի լիցի տեղի
կալման քաշփերացն եւ են հանդէպ միմեանց բացատ
գոլ ի մղոնաւ։ Եւ ուր ուրեք եղեւ անիրաւութիւն՝
քարի և քիրէնճի դրամ. նա՛ եւ բազմաց գաւառն ա-
հիկ ոչ տալով, այլոց՝ պակաս եւ կէս, բազումք եւ
զինպազ ժամ գտեալ փախչէին մինչեւ ի կատարումն
նորին։

Եւ ի գալն ամենայն հարտարաց եւ ի բազում
գաւառաց գործաւորաց նախկին՝ չինեցաւ ի փայտեայ
շուկայն մեծ եւ Ազազափուսին եւ Օտալարն երկնկի-
չարեաց յաւել քան զամիսս Ը եւ հազիւ վճարէին,
եւ էր ի գընուոջ նիւթ չինուածոյն տախտակն եւ բու-
մէլի ատացեալքն ի—նակաս ըստակ, եւ ի քիրէմիտան

1) երթ. 2) զնէ.

ՌՋՃ ըստակ, այլ եւ ի գուռուշ եւս առացաւ։ Եւ ակսան չինել գոսկեայս ի համարձն եւ մեծամեծքն եւս գնէին հիմունս ի մուտն Փետրվարի ամսոյ եւ մեծամեծ սահմանք չուկայիցն իրր ՔԷ գիւղ գիւղ երթէր։

Եւ էր մինչեւ ցայժմ նստաւ և ոչ նշան ցրտոյ. յառաջել ամսոյ Փետրվարի եղեւ ցուրտ յոյժ եւ սաստիկ տեղիս, վասն որոյ կրկին նեղացեալ ազգատոհմ ի հացէ, եւ չինէր ճի տրամ հացն ՌՃ ըստակ ցորեան եւ ոչ չինէր տինու, զի եւ գիւտւքնամբ բանաւորացն եղեւ ճի տրամ, քանզի և չինդիմիա ՌՃի եւս ծախեցաւ ցորեանն, ճի՝ կորնկն. պրաչին օխան Զ ըստակ եւ տխին՝ Ը։ Այսպէս եւ յամենայն երկիր եւ բաշտացեալ յամարայնոյ, վասն որոյ և եղանակ ձմեռան չգաւորէին։ Ի Զըմբչկածակ գՂորիս կերեալ եւ քաղումք մեռեալ, և ի տեղիս տեղիս գչուն և գայլ կենդանիս մեռեալոտիս կերեալ։ Ի Հայոց ասլանչուին[1]) գիմօք հացն ապա մի ըստակ եւ ասլանչուն ՔՌ տրամ է. եւ ամենայն Աբգատատն քաղումք ազգատոհ ի սովոյ մեռանէին եւ յերուսաղէմ (Ներէ)։

Եւ ի գաւառն Ակնոյ Դ գուռուշ քիլոկն Ստամպօլոյ, մինչեւ յեղանակս գարնան, որ տեսին գկանեաչն եւ սակաւ սակաւ ի գուրս հանեն գցորեան եւ գայլ սերմանիս, եւ մինչ ի Մարտ ի հասարակն Լ—ական ըստակ ի խոնարհ չինէր[2]) ամենայն ինչ։

Եւ եղեւ ի մեռանել պատրիգին Երուսաղէմի Ծուեաց անդ ի գնալն իւրում ի կղզին որ ասի Սախղզ, եւ երկրահաւան ընտրեցին գմեծարապօլիտն չերքինն Սինէական և առաքեցին առաւ ի եպիսկոպոս՝ զի երթեալ ձեռնադրեսցեն գնա եպիսկոպոսապետ աթոռոյն Երուսաղէմի, և գրել եսուն Աբրօ Զէլէպուն զի գրեա-

1) ասլուին. 2) չինիր.

ցէ առ Եզիազարն քէ Անցեալն էանց եւ ընդ նորոյն սիրով լիջիք եւ միակամ, քանզի բաւ է այսքան ազգաասանք եւ լեզուագարիչն մերում փոքր ազգի եւ այլն. որ էր փետրվարի Ե։

Իսկ ի մուտն ամոյ առաջի չաթաքու աւագ պահց բաչխուր օլօֆէն ծառայից, որ յառաջ քան զաւուրս երից փոխեցին զպապիէաքէրան եւ զմեծ զաւին եւ եղեն զմէչիքզատէն։ Եւ ի տեսանելն արքայի զմուրացիկս լրբանն գիմօք ի գուռն վէզիրի՝ հրամայեաց տալ ի նաւս պատերազմին։ Եւ ապան զՇահաուսաւօղլին բերեալ զգլուխ նորին ի Մարայ, զոր ինքն ետ եւ ետ Մուսաւաֆին, որ էր փեսայ Մուրատին։ Ի գալն արքայի ատա՝ յաւուր միում կին սորա կացաք հանգիպի արքային ի ճանապարհս, եւ ասեն նմա յանկարծ եւ արգիլի ընդ յանկինն մի ճանապարհին մինչեւ անցանէ արքայ, եւ երթեալ ի տուն չետ սակաւ աւուրց մեռանէր։

Մարտի ամոյ ԻԲ ժ–րդ ժամուն յանկարծակի եղեւ շարժ յորդ միահետ եւ էանց։ Եւ այգուցն Դշի (20 Մարտ), որ Միշինք պահոցս ասի եւ գարնանամուտ հաւատոյ եւ ի հատարակ աւուրք է–րդ ժամու ծածկեաց ամպ զերեսս երկնից եւ սկսաւ նուազիլ լուսոյ արփոյն մինչ գի եւ խաւար կալաւ զամենայն երկիր օգուստ ժամուն քառեակ մասին միոյ մասի, եւ եղեւ սիւն լերթև ի մէջ գիշերի, որպէսզի եւ քաղաքացիք ի ներսոցն ոչ էին տեսանել այսպիսի իր. եւ սկսան ի նոյն ժամու գոռալ ազգ մարդկան առ Տէր եւ լալ մեծաւ ազաղակաւ, եւ որք ի վաճառս եւ ի չուկայս՝ առապարեցին[1]) ի տուն իւրեանց(*), իսկ որ մերձա-

1) յառապարեցին.

(*) Լաւս. եւ յանգուգն բնութիւն մարդկային սեաւ քո-

կայք՝ ի տեսանելն զահագինան արք եւ կանայք, մինչեւ ցոնարդել ազգկանց բընակք եւ եկք հետեւեալք ի քաւաքանն առուր առ ի մազքանս։ Եւ բազում լինէր տագնապ ահին, մինչ զի սմանք լեզնպատառք եզեն եւ յաւէտք կարծէին զժամ կատարածին, գոչէին Տէր ողորմեա՛յ, մինչեւ ի վերոյ չիշեցեալ պահքն, ապա եւ երեց զլոյս իւր։ Եւ լուսինն ի քոյն մասանէր այսօր. նաեւ լուսին ծնունդ էառ եւ արեգակն ի քոյն մտեալ էր ի օր յառաջ, եւ լուսին պատահէր առ արեգակն եւ խաւարէր լոյս նորա. ոչ քէ խաւարէր՝ այլ ծածկէր ի նմին պահու, մինչեւ լուսին զատէր ի նմանէ եւ չիւրում տահմանեալ հանապարհն երքայր եւ չընքացք. նա եւ գուշակն Աստուծոյ է գիտելի եւ ոչ այլոց։ Ուստի եւ արքայն զարհուրեալ եւ յոյժ երկուցեալ՝ մինչդեռ էր արտաքս ի քաղաքէն եկեալ ի յորս երէոց, եւ անգէն ի նոյն ժամու խոնարհեալ՝ զհնար հարցանէր և առ Աստուած բարձեալ զաչսզակ, ուխտս բազում գնէր ընքէ փրկեացնս զիս ի տարաժամ ցաւմանէն՝ տայց պատարագս քնչ ի հաճոյս։ Եւ այգուցն բալխս արծաքի առաքէր առ սոֆտայս եւ ոչ յաչքատես, բայց զբանատարգեալս արձակել հրամայեաց։ Եւ եզեւ առաւուքիւն ամենայն բարեաց ի քաղաքս ի ծովէն ովկիանեայ բազմապատիկ եւ չնզիպատոէ, եւ ճի տրամ էր հացն մինչեւ ցարդ։

Մտեալ Քաքարն ընդ Ղափախին ի գաւառն Մոսկօֆոյ եւ ասացին Ձի գերի հանեալ անտի, եւ ցըրուէին յամենայն աշխարհ եւ (տուէ էդրոճ)։

զնալ զահագինան՝ ի մեծ չուխայն ի խանութս եւ ի վահառս քալան առնէին, և անառակք զկանայս լըլկէին (տայր կառւան)
* ազգատոք զմեծատանց զգեստ զգեցեալ և ի գուբս [եր]անէին, վառն օրոյ և այլ ... բազնապանք ի նոյն պահու յրտ... (տայնոր կառւան)։

Թվին ՌՃԺ Զատիկ Տեառն եւ Յարուքիւն՝ Ապրիլ ԺԴ, որ աւուրք լուսնին ԻՆ, որ և Հրէայք զբազմակերն արարին Ապրիլ Դ ի ԺԴ լուսնին։ Զայս ասեմ այսմ յայտ արարաք՝ զի զծնազատիկն Յոյնք Ապրիլ Զ առնեն եւ մեք ի ԺԴ, եւ այն որ ի կիրակի հանդիպի օրագիւտն, ոչ տան ի միւս կիրակի, վասն այսորիկ սխալին, զի քէ այն ատոյգ[1]) էր, պարտ էր եւ զայս Ապրիլ Ը առնել, զի պատճառէին զանցանել զբազում աւուրց լուսնին, որ եւ այժմիկ շատ էանց քան զայն որ ասացաւ։

Ետ աւուրց երից՝ Դ՚էր աւուր (17 Ապրիլ) մանչուկ արար զեպիսէրատար Իպրահիմ եւ ետ նմա զգեստ ընդպատաս, զոր նախ կարգեաց զնա, եւ ետ զքոյր արքային նմա ի կնութիւն, որ էր երրեմն կին Ջաղալին եւ խոստացեալ Շահնուազրօղլուն, եւ հրաման արար իջ ամսոյն, և ի նոյն չաքաթու իդ ամսոյն ապան զԱէտրէմինզատէ էֆէնտին, որ երրեմն լեալ էր զազի Աստամպօլու, եւ ապան զպէկլիկճի էֆէնտին՝ այր չէլէպի. ապան եւ զՂօնեալն ոմն զափուճիպաշին այսու պատճառաւ քէ յաւուր բարեկենդանեաց իւրեանց՝ նատեալ ատքա առքնիքեր միմեանց ի զբօսանս ձենուխլուն և ուշա գրելով խաղա ինչ արկանեն ընդ իրեարս եւ խօսս, եւ ասեն՝ նշանս ինչ արհաւիրաց լինելոց է եւ մեծամեծք անկանելոց են, զոր իմացուցեալ զայս զէզիրի ի նոյնուամ պահու, եւ նա ի նոյնուամ ժամու ասեն[2]) առ արքայ և ասէ. Այսպէս արարեալ են արքն այնոքիկ, կամ չիմ վերայ հանգչի քանն կամ ի վերայ քո։ Եւ կոչեցեալ արքային ի ներքս ի մէջ գրանն և ապանանէ. և նախ իմացեալ զայս այլ մեծամեծացն՝ հայցեն ներել[3]) պէկլիկճուն, եւ ասէ. Մի՛ խնդրէք

1) ատուգ. 2) ասանէ. 3) ներեն.

վան (նոցա), քանզի գիր նոցին ի վերայ ինքեանց կա-
տարեացն։ Եւ ի գիշերի զգի էֆէնտուն տան ի տեսլս
եւ ընկեցին զերկոսինն արտաքս ի տեսիլ ռամկին։

Եւ զքիւրէքճին տրար հրաման վէզիր ի նոր կի-
րակէի աւուրցն ժողովել յամենայն սեռից, որ եւ ե-
կեան խակ. եւ լինէր բազում ազմուկ ի մէջ Հայոց,
զի այրեալ եկեղեցիք[1]) չկամէին տալ իսկովին զամե-
նայն եւ այլքն ոչ կատէին յայնցանէ, վասն որոյ եւ
պատրիգն բազում անգամ մատնէր յերկաքս քանոին
և ի կալանս, զի չկարէր վճիռ առնել իրաւամբ, վասն
զի ի մի կողմ ոչ դադարէր խօսք նորա, այլ երբեմն
յայս կոյս եւ երբեմն յայն. այլ եւ բազումք ի Հայոց
մատնէին ի կալանս եւ ասային տուգանս, զի փոյթ ընդ
փոյթ առնէին ի նոցանէ զամենայն։

Եւ հանին զաօձանման Գ աւուրքն յառաջ քան
զպայրաքն իւրեանց, կ քերթ նաւ, որ էր ամսոյն ԺԲ։
Նա՛ եւ երկերիւր յաւել եւ պակաս նաճարս կալեալ
յուզարկեցին ի նոր քերդն զի զփլեալ չէնս ամրացնալ
չինեսցեն։ Գայր եւ գանձն նգիպտոսի ընդ աւուրան
հասանել օլօֆին պայրամի, գայր և լուրն առվոյ լինալ
յամենայն յաչխարհ յանցեալն ամի։

Իւսուֆ ազա ոմն անձնամահ լեալ, զոր իրրեւ
լուեալ զխէք վէզիրն առ իւր, երթեալ վազվազակի
յեզերս ծովու եւ հանեալ զմուչտակն տայ ի ձորան
եւ անկեալ գիւրովի ի ծով եւ սատակի. սա զպատ-
քէհտաի Շահսուարին եւ այլոց։ Ձեռ ոչ բազում ա-
ւուրց[2]) եւ սրգայ քերթել զխաստէքն Մէհմէտ փաչա ի
Բերիոյ եւ խօսել եւ առաջին նորա եւ եւս զի ան-

1) եկ՛՛. 2) աւուրց.

պարտ ելանէր. բայց կարճիջեցին(*) կրկին բանիւք անցանէր նմա եւ գնէր յամրոցն Եօթնապուրճ կո- չեցեալ. եւ միանգամայն վազվազակի կոչեցեալ զմեծամեծս առ արքայ եւ լինէր ոչախ սիւանի եւ առա- գնեն ի վերայ նորա զիշեաս՝ քէ գուլումքեաբ, այլ եւ չալապազան, եւ կալան զՀրէայս նորա, զորս եւ քա- րեալ էր ընդ իւր ի Հալպայ, եւ վառեալ մոմովք ի քիւրնա նոցա կապեցին եւ առեալ այսպէս կախե- ցին ի Պարմազափուն զերկոսիսն եւս չափխայիճ նո- ցա: Ապան եւ զոխուան էֆէնտիսի նորա: Եւ յորժամ բերին զխասէքն առ արքայ յաւետան սիւանին, եւ խրատեալն ի վէզիրէ մուհամի՝ ասէ նմա քէ Գուլում- քեաբ եմ, եւ կրկնէ զնոյն ասելով. Վէֆա քո մահ է այսօր: Եւ նա ասէ. Զի՛նչ ձեաս գտաք ի վերայ իմ, որպէս պէկլէրպէկի տաց այսքան դրամ, զոր չինէն առիք, որ ի Մարայ, ի Գազտաստայ եւ ի Հալպայ էի քառիս առեալ եմ: Եւ վէզիր ասէ. Ահա վկայք վըճռաւոն քո: Եւ նա ասէ. եթէ վէզիր կամիցի զոք մահացուցանել՝ վկայս բազումս գտանէ: Եւ վկայեցին զնմանէ քէ Գուլումքեաբ է և գալպազան. արք ոմանք տաճիկք բերիցիք ցուցանելով զըստակն որ էր ցած եւ վատ, զի պղինձ բազում խարհէր յործաքին: Քէպէսեւս բազում բանս խօսեցաւ ի սիւան սինհոդոսին՝ Ապա ձերդ չէ՞ մինքէ գուլում որ այսքան դրամ առիք չինէն եւ եմ պարտական. ոչ հաւանեցան: Այլ եւ առլքանն նորա չատ ջանաց, որ էր քոյր արքային, եւ վալիտէն խնդրեաց չմահացուցանել, ոչ եղեւ հըն- նար, այլ ի նոյն ժամու կալեալ խեզդամահ արարին: Կալաւ և զքէհնա նորին, որ ասի Ջաղըրճիօղլի և նա ցքէհապէկն՝ զոր ապան, վանգի էնկիչէրի էր: Եւ այգուցն բերին զգլուխ Մէյտի Ահմէտ փաշային ի Վա-

(*) Քնօխուպեի հայերէն թարգմանութիւնը: Ը. Է.

բաւոս, որ է սինոս Մահարին. եւ զի գրեալ էր նախ զիր ի ձեռս Իսմաէլին եւ Քհոսէ Ալլին զի սպանցեն, եւ ոչ եզիա դիպող ժամս, վասն որոյ եւ կրկին գրէր քէ Առաքեսցես զգլուխ նորին եւ քէ ոչ՝ զքոյդ. որ և նա գուն գործեալ կալեալ զնա ի մէջ մզկիթի ի հաստատակ աւուր ազօքից նորա Զչի, զոր և նա տեսեալ անդէն զեկեալս ի վերայ իւր, վազեալ ի վեր և խոզխոզեալ զարս Զ սրով, մինչեւ եւ զինքն խակ եւ խակ առեալ ի մէջ սպանին։ Բայց կարճիջցին մինչչեւ լուեալ զայս՝ երիքկին անգամ յղեալ արս վասն մահուն նորա, եւ զոնախ մի ձեացեալ լինի երիքոզացն առուստ հասանել անդէն, որոց ընդ առաջ լինին գլխաթաբիք Սէյտիին, եւ բերեալ արկին ի գրուն սպառանից արքայի մերձ ընդ գիսոյն ուրան էֆէնտիսոյ խասէքոյ։ Այն եզեւ Ծուլխոի ԺԸ յաւուր Շաբաթի և այս այգուցն կիրակէի, որ վերոյ ասացաւ։ Բնբէին և զգլուխ Քաւուխճի փաչային ընդ աւուրան որ կայր (Ընբէի)։

Եւ լինէր պատրաստութիւն պատերազմի իւրեանց եւ եզեւ օրտու արհեստաւորաց ԺԷ Ծուլխի։ Եւ քէ կամիս լսել զկարգ նոցուն, լո՛ւր ի քվականն ՌՃ եւ Զ–ինն[1]) ի սոյն պատմագրութեան։ Էլ և արքայն պատրաստի առաջի աւուրն Ծուլխի Ի[2]) ի Շաբաթի, և գնացին բանակօք (Ընբէի)։

Բնբէր վէզիրն և զորգին ի Շամայ և հաստատէր զայմախամ ի քաղաքս և զքհահապէկն ներոզ ասա ի տեղւոջ ազայի եւ ապա եկանէին (Ընբէի)։

Եւ լինէր Քուրպէն վէզիրի ստէպ ստէպ, և հանդէպ նորա ակաս լինել խան, զոր վճռով եզ ի վերայ մէյմարին Գ տարով, զի լինեսցէ սկսեալ յաւուրս

1) ՌՃ եւ Ե-ինն. 2) ԻԸ.

Ապրիլի, եւ ամենայն տուրկէրք եւ հիւաք եւ ճար-
տարք եւ հոգապործք անգ գործէին մինչեւ արանց
Էճ–ից։ Այլ եւ ճամին Ջուլումիկի վալիտէն սկսաւ
չինել եւ ի կատար հանել։ Եւ յառաջագէմն Հրէայք
ոչ ետուն գրամ գլի արտացին նոքա հրամանն չինու-
քեան քէ՛ քաղքին եւ քէ ազօքանոցացն, կարծելով՝
եթէ առանց գրամի տացեն հրամանն չինելոյ զտեղիս,
եւ խաւք արարին քէ Տո՛ւք գրամ. եւ նոքա խոհե-
ցան եւ ասեն քէ Տեղիք մեր ամենայն արքայի է։
Եւ յորժամ լուան՝ տացին. երբ արքայի է՝ ծախեսցի
ի միրիւն. եւ ծախեցին զամենայն տեղիս եւ գրեա-
կուքիւնս եւ գիպոս եւ գազօքանոցս վասն ճամոյն
չինուքիւնս։ Եւ ելին ամենայն Հրէայք ի տեղեացն
յայն սահմանաց, եւ ասին մեծամեծք Տանկաց՝ մըզ-
կիթս եւ օտալարս, տուեալ եւ գարպասս առնելով
տանկատանեաց։ Եւ յորժամ ասեն քէ Ծախեսցին
ի միրիւն, Հրէայք ասեն. Ապա Ճուենաց եւ Հայոց
միթէ էի՞ արքայի։ Եւ նոքա հանեն ի ծախ զամենայն
նկեղեցիս[1]) Ճուենաց եւ գիրս, ապազակեալ մուենա-
կին ի չուկայս եւ ի պէզաստանս եւ ի հրապարակս
քաղաքիս Գ անգամ քէ Ո՛վ ոք կամիցի գնել, առ
ոչՓոէրտարն նկեսցէ եւ առցէ։ Զայս լուեալ քրիս-
տոնէիցս սուգ առին առ հասարակ, մինչեւ այլասեռից
եւս սգակից լինել ընդ մեզ, եւ անկան ի գրուռնս մե-
ծամեծացն ծանօքիցս, մինչեւ զչինուքեան գրամն զոր
խոստացեալ էին տալ՝ զայն տվին եւ ապա ծախեցին
քրիստոնէիցս առանց չինուքեան հրամանաց, միայն
քէ տուն չինեացի. գրեալ գայս ի տիվան քէօքէրէսին։

Եւ յորժամ նստաւ(*) չարաքոյն երեսէր սա յոյժ,

1) նկ՛։

(*) Փեսխուսախ առաջի։ Ր. Հ.

զի հրամանն արար զի մի՛ երևեսցի գինի նոր յամենայն իշխանութիւնս իւր՝ սաստիկ հրամանաւ. եւ մարդ ոչ յամենայն տեղիս՝ ի գիւղս եւ յաւանս եւ ի չէնս եւ յարտորայս եւ յայգիս[1]), եւ ուր գտանէին՝ ծեծէին, գանէին, տուգանս առնէին ի սահմանաց քաղաքիս մեծի առ կողմնօքն Նիկոմիդացոց և Ծովեզերթօքն եալովոյ և Բիւքանացոց և առ կղզօքն ովկիանոսու, մինչ զի սաստկանայր անէծք և արտասուս ի վերայ պղծոյն, զի Ի օրէս խաղողին ըստակ մի եղև, և վաքէին ի ծով և չնուին յերկիր։ Ցետ ոչ բազում աւուրց սաստկանայր և ցաւ ի վերայ հօր նորին անդէն չէարբենէ և տանիւր առ իւր զորդին ատպ և առնէր յարքունիսն զայմախամ փոխանորդ իւր, որ եղև ի Սեպտեմբերի ։ Սա զպռոնիկս բազում աքսորեալ հալածեաց ի Կիպրոս և գբազումս ծովահեղձ արար։

Եւ աստ նորանիստ զայմախամն առնալ գրամ ինչ, նոյնպէս եւ քահապէին Մուչէյման եւ մոտացան գնացեալ, ապա և տուռապեալքն հոգևորեցան ասկաս ինչ յարգիւնս վաստակոց իւրեանց։

Լինէր մահ տարաժամ յոյժ ցասմամբ տիրոջ եւ մանկանց ամենայն բամիւց ազանց։ Վասն որոյ Հայք և ամենայն եկեղեցիք պահօք պնդեցան ծոմով, գնմուն առնելով մատուցաց, պաշտամանց և պատարագաց՝ վարդավառէս մինչ ի տօն Փոխման Աստուածածնին. եւ զի ոչ լինէր անձրեւ ի Պետրէկոստէ աւուրցն եւ յոյժ երաշտութիւն, եւ ի ժԵ Օգոստոսի լինէր ՓոքՈւնա մեծ հանդերձ չարժիւ, և Աստուածածնի տօնին ապա եկն անձրեւ։ Էւր լինէր՝ լինել մահն սաստիկ յամենայն աշխարհ և ի քանակն Յահկաց։

1) ցայգիս.

Հայ ամե երիտասարդ յառաջ քան զէն ամ ի հարկէ առնկացնել, նաև ծառայ լինալ արքային ամա ինչ, և ապա ի խղճմտանս նկնալ՝ նչնալ գիմէ ի Ծառանկստան, և անդ ասեն նմա եթէ Ո՛ւր կորուսանել իցես զհաւատդ՝ պարտ է քեզ անդ գտանել։ Եւ նչնալ անտի գառնայ ի քաղաքս, և նստեալ աւուրս ինչ ընդ գրացիս և ընդ ծանօթս և ընդ եղբարս իւր և մեր գգիսոիս. չբջագայի յաւուրս Սուրբ Յաչին ասեն Վերացման և ասեն հաղորդիլ զնմանէ։ Եւ տեսեալ Տաճկաց զայն՝ ասեն ծանօթութիւնն նմա, և նա ասէ. Այո՛ նա եմ. ընդ որ բարկացեալ կալան զնա յիտ աւուրց չորից Սուրբ Յաչին և տարան յանգիման զայմախաանին. և նա սպառնալեօք ոչ կարաց գարձուցանել կրկին յօրէնս նոցա, քանզի նա պատասխանէր ըէ Կորուսի միանգամ զհաւատս իմ և հարիւր գառ, կամիք այժմիկ կրկին տալ, գոր անհնար է ըէ ուրացայց զՔրիստոս. գոր լուեալ՝ խոհոյն հրամայեցաց կախել զնա ի գառն պարապին, որ ասի Գարտիզաց, յորմէ ծովս ի հիւսիսակողմն արեւելեան։ Եւ այգուցն ժողովեալ արք քրիստոսասէրք բառնալ զնա եւ քաշել պատուով լատ օրինի ձեռամբ առաքչուն։ Եւ տեսեալ Տաճկաց զժողովս բազումս հաւաքելոցն, որք ոչխարեցան և գրկափարեցին եւ գառնային ի վերայ նորա յոյժ յոյժ, յայնժամ զչարացեալ ծառուցին փաշայի, որ և չի ցաւամբ առաք առաքչուն՝ կապել ի քար զպարանոցէ, եւ արկին ի ծով եւ Հայք առին ի փախուստ։

Ցետս և աւուրց (պղծոյ) պուչազնի ամե ուրացոյ յապգէ մերում գնացեալ ըէ Հաւատ ձեր ոչ է հաւատ, զի ապրչացայ ի ձէնջ և յօրինաց ձերոց, և իմս է հաւատ զոր նախ ուրացեալ եմ։ Եւ ահագուցեալ զնա ի տիւանն անդ և ոչ կատեցաւ։ Յայնժամ տարեալ

զազուան գնա ի տուն իւր եւ Գճ փայտ հարեալ յոտից, մինչ զի եւ երկնգունք մատանցն քափէին, եւ արգիլեաց ի գուբս մահապարտիցն, եւ յետոյ քոզին ի բաց։

Ընդ աւուրս յայսոսիկ նաւ մի (ընկղմէր) ի ծով եւ Դ հրէայ սատակին ի գալն Ղուզգունճուխէ։ Եւ զայմախաճն գտեալ տուտ վկայս ոմանս եւ իրաւացի գտեալ զտուքիւն նոցին՝ ել ի նաւս պատերազմին, և մեծաւորս նոցա, որ էր իմամ, յետս կոյս քիւր ի չէ նատոյց և չրջեցուցանէր տուպաշին գքաղաքաւս։

Մեռաւ գուստր Իպրահիմ Սուլքանի Ճաքմայ Սուլքան, որ ի տոյն ամի եառն Իպրահիմ տէֆտէրտարի որ գնաց ի Մոբր։ Սա մեծ գուստր է Իպրահիմի, որ ի կենդանութիւնն իւրում արար հարսանիս մեծ եւ նա Ահմէտ վէզիրի Բ աւր, եւ յորժամ գնաս կարտեցին՝ եառն ծագլին որ նա արար կին. գնաս եւ ապան Քեօփրուլու եւ նշան արարին Շահնուարին իրրու կին նմա. գնա եւ ապան անգ ի Մոբր, որ քնբաւ գլուխ եւ գերնա սուլքանին ոչ եառնս։ Եւ Իպրահիմ փաշային քոզուլ եառն գկինն որ ի ամաց հնաչ մայր որդոց էր լեալ, եւ նա խաղնատարին իւրոյ. յետ ոչ բազում աւուրց գնալոյ փաշային անկաւ ի մահիճ և բազում ինչս ցրուեաց ազգատաց յաւուր որում գնէր ի մահճի և մեռաւ վազապէս։

Մեռաւ և այգուցն Հոկտեմբեր ԺԶ Սէֆէր խանճի ումն (Քեբէ)։

Մեռաւ և Քեօփրուլու չէտրէնէ ի ի ամատն (Հոփ.) Հիրահէի աւուր։ Եւ հոգացեալ նախ ընդ արքային եւ ասէ. Որպէս յաւուրս (իմ) հանգեալ ամենեան քաղաւորութեամբ, նոյնպէս և յետ մեռանելոյ իմոյ լի-

ցիս, զի արասցես զորդին իմ ի տեզի իմոյ վէգիբ՝ այսու արամբ որ նկն ի զբան իմումն և ի գործակա-
չութիւնս քոյ։ Եւ հանեալ նորա՝ ի նոյն օր կոչեալ զորդի նորա ի ներքս՝ ասէ զկնիք վէգիրութեան նորա
եւ խնչայեալ զնա նպարքոսական պատուով զարձու-
ցանէ ի տուն։ Եւ նա նչեալ յարքայէ՝ կոչեցեալն Ահ-
մէս վէգիր որդի վէգիբի, արար զսուգ հօր իւրոյ, և
ի հատարակել աւուր ժամու ազօքից նորա՝ գումարէին
մեծամեծք Յանկաց և վուզարոյից, պարոնաց և իշ-
խանաց և նախարարաց արքայի՝ ընդ արքային զնա-
մազն առնել նմա ի քաղաւորական ճամբին, որ կոչի
Սէլիմ Սուլթան։ Եւ ի վճարմանն որ մատ պահու յետ-
նուց՝ Շաքըզպաշի Սուլէյման ազա ոմն որ հաւատա-
րիմ էր նմա, նչեալ ի ձի ժէ արամբ և նդեալ զդին
քաղաւով ի կառս և քառնակ ձիոք փուքացուցա-
նէին ի աւուրբ եւ ի գիչերբ հասեալ յետին ժամու
նորա առ՝ մուծանելով ի քաղաքս, գնելով զնա առ
քուրպէ գերեզմանատունն նորին, զոր ամ մի բոլոր
չինեալ կառարէին զգործն որ վճարէրն յաւուրս յայ-
տասիկ. եւ մինչչեւ մտեալ դին ի քաղաքս՝ ոչ իմացան
զիրան զայս, որ էր մահ նորա խազազութեամբ։ Սա
զբազում անմեզաց արիւն արբ, քէպէտև զապըս-
տամբս արքայի նուաճեաց քէ՛ ի ներքոյ և արտաքոյ,
բայց զամենայն վասն իւր արար՝ քէ ապրեսցի։ Զբա-
զում[1]) գրունս մեծամեծաց փակեաց և զբազում մարս
հեծեծանօք ի հող իջոյց, քէպէտև ի քրիստոնէից զոք
ոչ սպան. զբազումս անդրամ եւ առանց հացի եւ
ոռնկի ի գուբս հանէր քէ՛ յօճախ ապարանիցն և քէ
յէնիչէրտացն, առաւել եւ ի սպահոցն. քէպէտև
արմատք զօրպայիցն հատան յԱնատոլոյ, քրիստոս
քէզքիչին խոփանեցան, մուսէվէտէն անյայտ եղեւ,

1) զբազումս.

վանդի փոքր ինչ իրաց պատճառս հնարէր զի սպանցէ, եւ այլ անիրաւութիւնք բարձան յԱնատոլոյ, եւ աւրհնէին զնա ամենայն երկիր, զի չկարէին ուզիղ հայել յերեսս ոսկից[1]։ Քէպէտ եւ ասա այլ գրուածք ոչ կայր ի բաց՝ բաց իւրայնոցն, եւ այլոցն բանք ըսպառեցան բաց ի մէջ սալքանաքի ազգացն, զորս ինքն հաւանեալ կացուցեալ էր առ իւր եւ բնաւին բարձաւ քաղաւորին երես երկոցք եւ արդ տվողք, որպէս եւ գլխովին պատմէ գիրքս ըստ ժամանակին եւ ըստ տեղոյն։ Բայց կրկին գերեւելիան համառօտեսցուք ասել, քէպէտեւ անասելի քիչ ինձ եւ քիչ անիմանալի արարք եւ գործիք սորա յամենայն իշխանութիւնս Ցանկաց եւ ի քրիստոնէութեան իշխանութիւնս։ Մուտ է որ ասեն քէ Մուլքան Մուրատան զսորա կոտորածին առանէն մէկ բաժինն է կոտորեալ, այլ զսորայ ճ իմացիս ապա եւ զՄուրատինն՝ մի. ոչ քէ զնուաստագոյնն եւ զզօրականս միայն խաղայր ի սուր նորա, այլ եւ բազում փաշայս, պարոնս եւ պէկլէրպէկին՝ սիրելիք եւ նախարարք երից քաղաւորացն, նաև փեսայք նոցա զորոց զմայս և զիսզինաս զորս ինքն առնէր եւ զորս արքայի ցուցանէր, որով եւ գիւղս եւ չէնս, խանս եւ մզկիթս շինեցաց ի ճանապարհս Քոխաթոյ եւ ի ճանապարհս յԻկոնիոնու[2]) եւ ի ճանապարհս Հալպայ առ Շամ։ Շինէ եւ խանս ոչ չատ պակաս տեսլեամբ քան զմնծ Վալիսին՝ եռապատիկ յարկօք, պնդախարիսխ պրճուիք եւ հաստահիմն քարակիր խարխոյք. շինէ եւ հանգէպ նմա մէտրէսէ եւ գերեզմանատուն չատ քան զմնծնայն վուզուրայից որ եղեն ի քաղաքս. եւ պայլն զկնի որդին առաւելացոյց, զոր պատմեն գիրքս։

1) յոտից. 2) յԻկոնիոնիու.

. . .(*) եւ եկնկիլէր ազատուն տվին զՊազատատ, եւ մունզուր ազային տվին ատտ ազայութիւն, եւ քէհագէկ արտրին (դոդոդ), եւ ազա արտրին զքէհա նոր վէզիրին, որ ընդ նմա եկն ի Շամայ, եւ զանդէն լեալ ատտյս եկնկիլարեաց ատտ առաքեն, եւ զայդր եղեալսն կոչեն անդ. եւ ետ այգուցն այնմ եղելոյ չուխայս զօրականաց զի զբազեսցին նովաւ։ Եւ առեալ զորս եւ կամեցաւ քէհագէկն երթեալ յէնորէնէ. եւ յորժամ երթեալ մտանէ առ քազաւորն, նոյն ժամայն ատէ քէ ետուս զՇամ քեզ ի փաչայութիւն, եւ զգեցուցեալ խիլայս առաքէ՝ մի՛ ձեալ եւ յամել. եւ նա այլ չկարէ խոսիլ, զի անկանի ի կարգէ քէհագէկութեան. եւ հանեն զնա փոյթ ընդ փոյթ, եւ անտի անցանէ ի Պրուսայ։ Եւ էր սա յոյժ բարի առ ազգս քրիստոնէից, եւ պատճառ ասացին սմա քէ եղբայրն քո զառանամանն աւերել ետ ձուանկաց եւ գու նոյնպէս խայտին ես. երկրորդ՝ տալիպ լինելոյ մօհրին, վասն որոյ եւ երկեան եւ հանին ի միջոյ։ Նոյնպէս եւ ետ հանել զզափուճուլար քէհայի արքայի Շապան ազայ եւ ետ մանատպ զՄանիսա եւ ազան ի ճանապարհին։ Ազան եւ գուբաջոզ մէտրապօլիտն Հռոմոց, որ էր զափուճիպաշի առ արքայ։ Աքսորեաց եւ զմուհուին Եէսիրի եւ ոչ ի տեղի նորա զՈւռուսմէլի զազիէսքէր Սուննիպատէ կոչեցեալն էմիր. եւ ոչ Ուռուսմէլի զազիէսքէր զՄուսդաբիպատէ ոմն, որ եկ ատտ եւ գնաց ի Դեկտեմբերի ամսոյն։

(*) Սկիզբն թուղթ խնկած կը թուի։

(ՌՃԺԱ = 1662)

. . .(*) Եւ հինգ աւուրք յառաջ կիրակի գիշերի եղև կրակ սաստիկ քոցով, որ երթայր ի մեծ այրոցին այրեալ էր և չէնն միայն այն էր ի սահմանս Տաւուբ փաչայի և նա ևս այրեցաւ Բ տամբ և Զ խանութիւ և հացածախի փռամբ։ Իսկ ի Դ–ն փետրվարի մարդ առաքեալ աստ հրամանաւ արքայի սպանանն զոմն Գէ– չիր ազայ անուանեալ, որ Ղե տարօյ։

Ի սոյն աւուրս եկն Քաքայն ի Մասկօվայ, որ գնացեալ էր ՂՌ ա[րտամբ] և նստէր յերկիրն և բա– զում աւերս առնէր և չատ պատերազմ։ Իսկ ի Մաս– կօվայ յաւել քան զկնի մարդ մնոան և գնեցան, քանզի Թ ամիս Ճեացին յերկիրն, և ով հաց բնէր նոցա՝ հորէին յ... և քաղէին և որք յորոնուճ գա– յին՝ զայնս ոչխ առնէին . . . ։ Եւ լինէր ով ի մէջ բանակի նոցա և ձանձրանային զօրք, որոց գլուխն որպէս օրէն է յղէր ի կոզմանս կոզմանս գունդ գունդ։ Ուր որ երթային՝ աւար առնէին, կոտորէին և աւե– րէին, վասն որոյ հասեալ ի վերայ նոցա պատիժ, զի յառնէին ի պատերազմ ի վերայ Ճանաւխս գնաց, զոր տեսեալ սառեալ և լինէին ի կոխ և որք կային ի վե– րայ՝ մնեցան ի տառն և որ յառաջ և զկնի փախչէին (տղէ ֆէրհատ)

Եւ ի Ւդ Փետրուարի μαγαπας (այսպես) եղև, և ի Մարտի լինն օծաւ Սուրբ Նիկողայոսու եկեղեցին՝ Դաստաւորի կիրակին, կնքեցաւ եւ այգուցն ևՀնև(**) (Մազաքիա) առաքեալն գոլով յաւազանէն։

(*) Թուղթն խնկան։

(**) Եւս. Լ՝ան

Իսկ յորժամ հաստատեցին զերկուս իւրեանց գոռնալ յարքայարանս, զի եղեն նշանք այսպիսիք, որ ի Լուսաւորչի տանին առ յՈւրբաթ օրն լինէր հուր հըրպնհիչ ի պազատն արքունական առ ի կացք վաչխին, որով բազում ընչից էգուռճն լինէր։ Իսկ յետ աւուրց Ը–ից ի նոյնում աւուր լինէր ի գաբպատան մեծ, որ ասի Ղատըրպախլխանին՝ ի մինչոյ նորա, զոր հապխ մահընցին։ Ետու աւուրց Ը–ից՝ մեծի Զէլ լինէր ի վերայ բլբլին ձիհանկիր փաչայ կամ Այվազ փաչայ կոչեցեալոյ առաքել հրդեհմամբ։ ԺԲ աւուրբ յառաջ եկն ի Տաւուխ փաչայ վաչխէն. և արքայն յաւուր Զատկէ կիրակէի եմուտ հանդերձ ամենեքումբք և նոյն պահու անց յՈւսկիւտարն ի Զամլուճայ և կայր անյապ չրջապատութեամբ արտաքոյ քաղաքին ի յորս, և մուտ քնաւին չկամէր ի քաղաքս առ ի գահոյս իւր։

Եւ յաւուրս Զատկաց եղեն միանգամայն զօրք և զօրապետք ամենայն բանակօք չէտրէնու և եկեալ մտին ի քաղաքս յաւուր Զատկէ կիրակէի, որ էր Մարտի ամին Լ, ընդ արքայնեն իւրեանց։ Եւ ի նոյն աւուրս փախուցք զպափուտանն և եղ ի տեղի նորա զնկնաչն յԱմիքայ պատաչին սիլիհտար քաղաւորի Մուստաֆայ։ Եւ յետ աւուրց՝ իրրև աւուրց ութից՝ այգուցն նոր կիրակէի (6 Ապրիլ) կնքեաց ոէֆոէբատրն զգրաւնս նոքաչէն եկեզեցեացն և երից, և կամէր զի լռելեան նոր ինն քան հոգալ և գրամ ինչ ուտել և քողուլ, բայց զի ոչ կարաց և յոյժ ազնատեալ էր ի լեզուս բռնակալաց անդէն չէտրէնէ. Եւ աստանօր այսպէս պատճառ ինչ ասացին, նախ՝ զի փաքրիկն մեր ի գուրս նոցա ասէր քէ Հաց չնն տալ ինձ և ոչ համարին զինս իւրեանց մեծաւորս, զնկեզեցիքն իւրեանք ունին, չինձնալքն իմով գիտութեամբ չէ և եղէ ես անճարակ։ Եւ զայս ընկալ գոռ ի պատճառս, մէկ զի յորժամ զայմախամ եղեւ մէկ ըստակ փէշքէշ եւ ընծայ ոչ

տուաւ, և այժմ որ վէպիր լինալ և յարքունիս մտանալ՝ նոյնպէս ոչ տուաւ, և այսու մոռացուցանէր. և երբ կրօրդ՝ նախանձ ժողովրդեան և կաթողիկոսին սրար, զի նա ըստակ բազում ժողովեաց և սորա ոչ տուին, վասն որոյ և մատնութիւն առնէր հանապազ զի մի առցին յիւրմէ ըստակ կամ մազուլ սրասցին։ Եւ երբ կրօրդ պատճառ ասացաւ, զի առանց գրոյ և հրամանի սրարին, քանզի հառնն՝ քէ տուն չինանցի, և զի սիւան քէսքէրէսին այսպէս գրեալ, զոր և ծանոյց տէֆտէրատար վէզիրն և նա առաքեաց պուլրուլքի առ զատին չաւուշով, և առ ընդ նմա քեամխոպ և չաւուշ ի քէֆքիւչ և գրեցին ի նմա զմէհրապան ուր և գտին ինչ՝ եքէ գիրք եւ անօք եւ փափազ զաֆքանիք եւ քէվսիր՝ ուրոյն ուրոյն առ յեկեղեցիսն. և մահաչէլիս կոչեալ ի վկայութիւն, Ասացէք քէ Փափազք ճէմաաքով եկին յազօթս. և նոքա ասացին և նոքա գրեցին, Եւ մօհրեցին զեկեղեցիսն և առեալ տարան զգիրն, արարին հօճէքի յանուանէ իւրաքանչիւրոցն եկեղեցեաց և հառն առ վէզիրն. և զաւուրս ի՞ր այսպէս կացաւ կնքով և ոչ կարացին բան մի հոգալ Ցոյնք կամ Հայք՝ երկուցեալ յոյժ յառաջագումն յայնցանէ, և յետոյ որ երկարումն լինէ հառաբ, ասացին, կամ չառնեան եքով հարցեալ ի մնծամնծս, կամ գրամ լինէ կամն առնել։ Եւ նախարարք իւր ևս չկարէին յիշատակել, զի մի պատժեացին[1]) ի նմանէ, և հարցանողացն ասէին՝ վներջն բարի է։ նախարարք գոզային, կաշառատուքն ասրսէին, չինողք սարսափէին, ոմանիկք երկնչէին։ Եւ յեղակարծ ժամու անկարծապէս իբրև գծով հարեալ ի հոգմոց և խիստ մրրկեալ՝ առաքեալ չաւուշս հանգերձ հրամանաւ առ գատի, և նոքա մուհասուրով ժամբ կալեալ յանցս ճանապարհին

1) պատժեսցի.

զերբէց և պաշխարհական Յունաց և ի Հայոց ի քաղաքէս և ի Ղալաթիոյ արս ժէ և տարան առաքի վէգիրի։ Եւ նա ասէ. Ո՞վ հրաման եա զկէրիգիանայս ձեր չինել։ Եւ նոքա իրրև սկսին ասել Քէ Մախեցլին և գնեցաք մի մի տաւղ, յայնժամ խոսէքի հկեալ յորքայէ կոչել գնաւ. և նա ոչինչ պատասխանիս խնդրեալ, այլ տայ ի ձեռս տուպաչուն գնել գնոսա ի գուբս մահապարտացն։ Եւ մի ի նոցանէ ֆռանկ գոլով՝ ի գուռն վէգիրի գոզանան ի ձեռաց նոցա եւ փախուցաննն մինչչև եչեալ առ յերեսս գքսին. և մի ի նոցանէ եագըճի մաագործաց յաճախէն՝ արք եէնկիչէրիք երքան և առնեն գնա ի ձեռաց նոցա։ Եւ նոյն ժամայն առաքեալ գուռպաչի և գհատասպաչի, զի կալաւ յանցս ճանապարհին զոր և միանգամ եգիտ և զմէչխանէճին. քարով և փայտիւ և փայտատաք սկսան քակել գՄուրր կիրակէ եկեզեցին Յունաց, որ ի վերոյ Ղումգափոյ, և ապա գերեզքինն եւս և զոր ի Վլանկա՝ մինչև յերեկոյ չէ ժամէ աւուրն Բշի որ ամսոյն Ապրիլի Իվ։ Եւ ոչ էր օրպէս գհրայրեաց տեսիլ, այլ առաւել խոցուած գմնգակ վէրք անտանելի ընդ ահագին գիպուածն։ Միքէ՞ սէգ մեր տեսին գայն ամենայն, կամ ի հրապարակս ահմանին մերձեցան ոտք քրիստոնէից և կամ անգամ եւս երևեցան ուր եկեալ էին. այլ աճեալքնացն ժողով և բռնակալացն գլուխ գումարեալ և հատք քրիստոնէից եղեն ի կորուստ և ի հալածանս և ի փախուստ մեծաւ տագնապաւ և երկիւղիւ։ Եւ զի կալան յանցս ճանապարհաց, զոր և միանգամ գտան նէքին՝ տանել ընդ իւրեանս առ ի քանդել գեկեզեցիսն։ Եւ չուեալ գայս փախչէքին առ հասարակ և ձերբակալքն՝ ամանք գրամով հազիւ պրծէքին և քաղումք եղեալ գպաբանոցս ի վերոյ սեմոց քէ Հարիւ՛ք սրով, ահա՛ պատրաստ եմ և չեմ քակող ընդ ձեզ։ Վասն որոյ յայնմ ժամու ի տունս եւ ի պահեստն տեզուոյ

կախանա բառնային առ հասարակ, և գլուր քակելոյն զոր լսէին, ի գետնի անկեալ գնէին նման մեռելոյ։ Եւ այլոց կանանց սմանց վառեալ արուքեամբ, ի քաց գնելով վերկիւզ, երքեալ առ բռնակալօքն պար առնեալ, կացորդս յօրինեալ, զգլուխս շարժելով, քնաւտրածնելով բողոքս բարձնալ, նոր ոգբս երգելով, գանկրաւուքիննէ նոցին հոչակս հանեալ և զքչուառուքիանց մերոց ճիչս և բողոքս վերամբարձնալ կողկողէին, մինչ զի եւ զքահոպացն ձեռս քուլացուցանալ՝ ի նոյնս զարմացեալ պշնելով և բռնակալացն սիրտք ճմլեալ, յարտասուս հարեալ ի մեծ լիճն և ի նորոգ խզճէ նոցին քոզէին անգրէն և յետս գառնային։ Ցայնժամ և սուգ[1]) առնոյր երկին և ոգբայր երկիր վասն գինպուածոց մերում քչուառուքեանս, զի ի նոյն ժամու յորում քանգէին տաճարք՝ լինէր որոտ ահագին և ամպ մքաթին և արև ծածկեցաւ, և հոգմ սաստկացին յոյժ յոյժ մինչև ամենայն սեռից միանգամայն յարտասուս հարեալ՝ զազազակս իւրեանց յերկինս տարածէին ընդ հոգմոյն և փոչոյն որ բարձրանայր յերկրէ, և ծովէն այնօքն փրփրայր և բարձրանայր ընդ պարիսպն (քառ. ՝ֆբ-ոոՅ) և անդրև գայր։ Եւ անդրան տարերք ևս սգակից լինէին և այլափոխեալ գունոցն ընդ նոր լիճն տագնապն որ լինէր քրիստոնէից։ Եւ զոր ինչ միանգամ գտին ի մէջ նոցին, աւար հարին՝ զգեստս և զսպասս և միմեանց բաշխս և ընծայս առաքէին, և գինւոքս չինուածոցն՝ զհամոյ և զերկաքոյ պատուհանիցն ի ծախ հանին։ Եւ ո՛վ էր ընդ աւուրան[2]) ընդ այնոսիկ որ նոցա երեւէրն, զի ոչ ի բան գնացին, ոչ նստան ի գործ, ոչ տեսին զարև։ Բազումք սխատացեալք ի տապոյն և եղեն կականալիր արտասուօք զցայգ[3]) և զերեկ՝ ի մեծամեծաց մինչև ցփոքունս,

1) սուգ։ 2) աւուրն։ 3) զցայգ։

և որք կալով ի փախուստ և որք ցրուեալք կարօտ յընտանեաց և ի տգեղոց անգամանելի հետիւ լինել ան-
երևոյթք։ Եւ էին ի կարծիս եկելոցն և քաղէին ո-
պիքն ընդ ուընգացն գառնապէս ընդ ահագին գիպուա-
նս։ Եւ գի ոչ էր լեալ այսպիսի սաստկութիւն ազանց
գրիստոնէից յելանելոյն Ցանկաց մինչեւ ցայսօր, գի
համբաւեցաւ քշնամի, անուանեցաւ խաչին, հոչակե-
ցաւ խիյանէք, և ուր հանդիպեալ՝ տուգանս բազմա-
գիսիս, հայհոյանս գառնալիս, գանս մահաբերս, վիշտս
մշտապատս, որ ի մէջ քաղաւորութեանն նոցուն, որոց
արքն յայգոյն Սոգոմայ և տունկն ի Գոմորայ, որով-
հարեալ ցաւ ի հոգի և ախտ ի մարմնի ընդ մահաբեր
լինելոյ ըստ նաայեալ անողջանալի։ Եւ ոչ եղև ժամ
և պատարագ հանդիսիւ յԱչխարհամատրան կիրակիէ
մինչ յՁղիականն կոչեցեալ կիրակի։ Ի միւս չէն յեկե-
ղեցիսն ի իրիցով ժամ ասէին և ոչ քնաւ աչխարհա-
կան ազ երևէր և քահանայ անգամ յազօքատրանն,
քոզ գկանայս և գմանկտին, յորոց փառաբանէր Աս-
տուածն բարձանց, այլ միայն հնծնծանս կսկծալիս և
բախումն սրտի ստակալիս և ակնարկելիս ցաւոյն պա-
շարումն նկատելով գգժբելի կատարածն։ Քոզում ա-
սել գնորաչինից խափանմանն[1]) ճառ, և երանի էր
ինձ՝ քէ գկայ առցեր բանս իմ աստանօր և առաքե-
կայն չտայր տազտկութիւն լքել լսելոց, քանզի ընդ
արքն որ ցրուեցան և եղեն ի փախուստ՝ չկարէին գո-
վանգակ վճարել գպարտս քրիստոնէական որ ընդ ա-
ւուրսն եչեալ էր, վասն որոյ և յանկինս փոզոցաց և
ի խաներսն որպագունից կանգնէին չաւուչք, գրա-
գումս տուգանէին և գրագումս մինչ ի մահ գանէին,
և այլ առաւել չուկայք և վաճառանոցք փակեցան,
և այնքան խստացաւ՝ մինչ զի և գայլս կալեալ հրա-

1) խաբանման.

ման արարին ի քէբռխանէ անցուցանել իբրև արա ժՋ ի փրանկայս փայզանեբացն։ Ցայնժամ հար որդոյ և որդի հար և եղբայր եղբօր չկարէր օգնել, քանզի որք երքայինն քէ գրանա նոցա հոգալոց են՝ գնոսին և արգիլէին ի կապանս երկաքի։ Գալատացիք ոմանք յերքայն զպարտս իւրեանց քէշիմ առնել, գնոսա և կապէին յերկաքս, և պատուբս ե կացնել անդ՝ ազգակաս գԱստուած չկարէին շարժել ի քաղցրութիւն, և խիղճ կանայք նոցա առ գրուն բազմաց անկանէին և ճարակ իսկ չգտանէին, մինչև յօր ելանելոյ տօնանմայինն։ Եւ բաժանեցին գնոսա մի առ մի ի նաւսն, և պարաքայ ի գլուխս նոցա եգեալ և գրպաճն ի գլխոյ և ի քիկանց, յաչմէ և յահնկէ կայծակնօրէն սլանայր, և երքային հուպ առ գէչիքտաչ կոչեցեալ տեղին՝ քօփս արձակելով յաւուրն Բշի, որ յԱպրիլի ԻՀ ասի։ Ցայնժամ ծագեալ չնորհք մարգարէութեանն Աստուծոյ ի սիրտս այոր չեալ պագրկնացն եկամո[ից,] զի առեալ տարան առ էմինն Բի գուռուչ, ապա և հազիւ չիջուցեալ գբարկուքիւն, որ առաքեաց պէտէլ ի տեղի նոցա և հանին գնոսա ի նաւսն։ Եւ ի վերայ այոր ամենայնի երես գտեալ ի քաղս քաղս ոմանք Յահիկք արգուհալ տային վէզիրի քէ Հայք տահկի տուն առնեն և չկամիմք մեք, և քեզ գիտութիւն լինի. գոր իբրև լուեալ՝ առաքեալ գտասմպօլ էֆէնտիսին գօլովք ի քաղս Աստուածածնի, գի քէֆքիչ արարեալ, որք Ի և Լ տարով առեալ էին և վախճ այլոց Հ տուն ի գիր առեալ և ի օր պայմանն եգեալ գի ծախեացի. և գապրանս ամենեցուն ի գուրս հանին և որք և այրիք ի փողոցս անկանէին և գնուին Ամենասիրելիչ կոչեցեալն Սուրբ Աստուածածնին։ Եւ մուհնեսիկն յամենայն աւուր ազազակէր ծախել գտուն նոցին ոչ ի գին այլ ի կէս գինն և յայլ պակասութեամբ։

Եւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ (վէգիրն) մազուլ արար զմէհէմէտ քէհեա, որ էր հօրն և իւրն մինչև ցայն օր և ետուն զամիքն նմա յիշխանութիւն, և ընդ քէհեա զամն մուհամէտ որ էր զառաջինն մուհա[մէ]պէնի' յաւուրն Դշի որ մայիսի է։ Եւ պատճառ ի գիտեա այսմ՝ զի ասացին քէ վէգիրն, որ զտէֆտէրսարն առաջին փոխեաց, վասն որոյ և զբզկար ազատին՝ ձեռնտուութիւնքեամբ վայրիսին՝ զիւր արմատն ի նմանէ եհան, և իբրև տրտրգ՝ ներքագործութիւնքիւն ի վէգիրէ ասացին, զի քէհեան անհաւան լինէր գործոյ նորա, վասն որոյ և զբզկար զարքայ՝ մազուլ արար, և զի լուեալ ասացին ոմանք յասելն սմանց՝ քէ տէվլէթն բանեցնող քէհեան է քէ՛ ի հօր ժամանակին և քէ իւրն, վասն որոյ ոչ տարաւ զայս անուն, և զի զարքայ հաւատացուցեալ էր իւրն առաւել քան զհայր իւր։

Եւ գարձուք ի մերս քշուառութիւնն. զի մոնեմ-սինն սկսաւ ազազակել քէ Ահա՛ եկեղեցիք քեռֆիքրան ծախի յարքունուստ, ո՛վ ոք կամի՝ եկեալ առցէ բազում աւուրբք։ Եւ առաջին քէհեան յանձն առ հանել զբանտարգեալսն, զի յորժամ քակեցին զեկեղեցիսն[1]) ի նոյն աւուրս մանգուլ եղև. զի սուպաշին առաջին քակէրն՝ զքրիւմիտս աւերեաց, իսկ երկրորդ անգամ՝ զառաստապն և զչաքուն և զմինչի սիւնան մեներսն քակեալ ձեռամբ մէչմարին, կալեալ զհաստատս զբազում աւուրս, զի քակէրին անողորմաբար և զամենայն ուժ առին և ծախեցին։ Եւ բան և գործ այս արարեալ էր իւրն անուրէն գուքան, զի հարց և փորձ արարեալ և ի քննութիւնս պարապեալ՝ հրամայեաց առնել մէչմարին տալ զտուրկէրս ի ձեռս, որք չինողք են եկեղեցեաց, վասն որոյ և յաւուր Համբարձմանն եւ այգուցն՝ ք՛ մայիսի (ՈՒ.) կալեալ սուպաշլուն

1) զեկ՛՛.

աբս ժէ տուբկէբ՝ տարան առաջի դքսին գոմն կէպուլ, և հարցանէբ, և նա ասէ. Ոչ ես գիտեմ զհրամայողս, քանզի բազումք գնացեալ գործէին և ես ես մէկ քանի օբ բանեցայ։ Եւ կրկին ասէ. Ո՞վ ես ձեզ հրաման և ո՞վ էառ փող ի ձէնջ և կալաս, ո՞չ ապաքէն մէյմար ազան ես ձեզ հրաման. և նոքա ասեն՝ չգիտեմ։ Եւ գնացին արկին ի բանտ և ակաան տալ տանջանս կատա- մահս և չարչարանս, ասել զմէյմարէ թէ նա ես հրա- մանն (Ընդէ)։

Եւ Մայիսի ԻԶ քէչխլիս արարեալ գայս բան առ արքայ թէ ի գնալն մեր չէտրէնէ՝ քեաֆիրք միաբան լեալ և իւև ձկնէզեցի խուրանց չինեալ, և է պատճառ մէյմարն քո. գայս լուեալ արքայն՝ ասէ. Տանկա- ցուածի՛ք[1]) և կամ սրոյ բաժին արասջիք։ Այս կամք էր վէզիրին խորհրդեամբ Վանի ումն չէչխ պղծոյ, բայց մուհաին և այլք գազիէաքերք չկամեցան գլխատ ան- յին. նա՛ և վասն գիտակ լինելոյ պղծոյն, նա և վասն հիլլէի չէրի առնելն Քեօփրուլուի, գի ազազակն բար- ձրանայր յոյժ տատապելոց յամենայն գրուն մեծա- մեծաց, գծախն ի մէրիէն եւ զհրաման տալն նոցա, գի ամանք ի մեծամեծացն այսու արգարացուցին գմեզ։ Քէպէտ ֆէքվա չետուր մուհաին, այլ բնբռանով ասաց՝ նա՛ եւ մազուլ քէհեապէկն եւ ոէֆտէրտարն առին գկաշառս ոսցա և ետուն հրաման, և ի ժամանակ չի- նուքեան ո՞չ էին ամենայն բռնակալք աստ, ընդէ՞ր ասացին՝ Զի՞նչ է չէնք ձեր. այսու ամենայնիւ գա- նօրէնս հաւատացուցին։ Եւ երկրորդ անգամ տարեալ առաջի գկալանաւորս և հարցանէր վէզիր և ծանեան գկամս վէզիրի եւ ի բնբռան նորա՝ քէ գմէյմար խըն- գրէ, ասացին. Այո՛, և գրեցին. Նա և Ղալաթիոյ Ծու- նացն ասացեալ պօստանճի Մուստաֆայ և Հասան խա-

1) սանձկացուցէք։

ակքի՝ գնոյնս, և գրեցին և արձակեցին։ Իսկ ի ԺԶ(*) Մայիսի Զչի առնել գահիճք տարան ե ի Ծուռնաց և Գ ի Հայոց ի պալատն արքունի, և սուպաշին ի ճանապարհին գնոյն պատուիրէր ասել, զոր ասին առ վէզիր, և տարեալ առ խաստէքին եւ նոքա՝ առ պօստանճիպաշին, եւ նա առեալ տանէր դէմ յանդիման արքային։ Եւ պօստանճիպաշին հարցանէր եւ խաստէքին գրէին եւ գահիճք ընդ նոսա կային, ապատէին ապանանել գնոսա։ Բայց վէզիրն յառաջագոյն անցեալ էր զմէյմաբ. յորժամ նոքա ի ներս մուծանէին, զդի մէյմաբին կարպետով յարտաքս ընկենուին, զոր տեսեալ ահաբեկեցան քէ մորթ այս եզեւ եւ մեք ահա՛ մնռանելոց եմք անկարծելք։ Ծանիժամ չրջիալ Աստուած Հոգին գսիրտ արքային, որ կալանաւորք եւս գերեսս արքայի չկարէին տեսանել, այլ ի Զաբտազ կոչեցեալ տեղոջէ պօստանճիպաշին ասէ. Ազատեաց գձեզ արքայ, գնացէ՛ք ազօթեցէք վասն արքայի։ Եւ գարձեալ տարան ի գուբա մահապարտացն գամենեսեան։ Եւ յետ երից աւուրց այս լինելոյ, որ այգուցն Կէնատէկոատի Բշի աւուր (19 Մայիս) երեկոյին հրամանն արար գամենեսեան արձակել. և լինէր մեծ ուրախութիւն ազգաց քրիստոնէից ի տեսանելն գկենդանի նահատակսն և իրրև գտուրքս ոչխարուրէին և գաս գաս եզեալ՝ տանէին գնոսա ի տունս իւրեանց մեծաւ ցընծութեամբ, որ կացին անդր յարեգելեանցն գաւուրս իբ։ Բայց յաւուր Կէնատէկոատէի կերակէի գլսարչըն կէպուլ տարան առաջի վէզիրի, որ նմա մահ հրամայեաց. իսկ գազիէտքերն անդ գոլով՝ ասէ տալ գնա ի Քէբախանէ, այսինքն ի գլուբէկ։

Եւ յետոնոցն կալանաւորացն պատճառ Հայք և-

(*) Ի դրած է սխալմամբ։ Պետերբուրգի ձեռագրում ուղղված է Մայիս 16-ին։ Ե. Հ.

գին, որ Դ անգամ եռուն արգուհալ և չգտցարէին։ Աստղին կալանաւորքն ԺԱ հոգւոյ և Դ հայ, ասկայն գնոցա ձայնն ոչ ոք լուաւ, ոչ ի գրուն ումեք գնացին և ոչ յերեսս այլոց եկին, այլ բիրտ և անհաւան ազգն մեր արգուհալ արգուհալի գերայ։ Նոքա որ մնացանային, սոքա յիշեցուցանէին քէ կալանաւորքս չեն ջնասապարտ՝ այլ այլք են չինողք։ Եւ նա լուեալ առաւել կատաղէր ի գէմ մեր, որպէս երբեմն առ հարս նորա վանն սպանման Թուխտային արարին։ Վասն որոյ և Հայք չատք եղեն ի գուրն. Նոցա եկեղեցին ժԲ էր և մերն Ի. Նոցանէ Թ—ական գուռուշ մարդապետս տպա գնաց, և Դ ոգին ի Հայոց ճԼՒ ըստակ խարճեցին՝ անհամբեր լինելով ի ձեռս առնուլն, և նա ևս ծածկարար, և ևս զչարչարանս մերոյն տուրկերի եռուն։ Ճետ երկուց աւուրց եկանելոյ նոցին՝ առաքէ զնէկիէր ազատին զօրով ի Ղալաթայ, որոց զօրք կալեալ զամենայն գայեխս և զփէրէմէս և չգեալք ի տանուտէս՝ անցանեն յայն կոյս և քակեն զճեացեալ եկեղեցիսն ի հիմանց, եւ մինն մեծագոյն գոլով ճռանկաց[1]), եւ բազում ապաստս աւար հարկանեն անասնից. և մինն այրեալ ի քվին (դ—դ), զայն գրէմ գրէմ քակեալ, որ յոյժ ամրագոյն չէնս լինելով զարմացուցանէ զառաջս և զեղանկար և ոսկեզօծ պատկերքն չան իրրև յերեսս մարգկան և գեղեցիկ գանկակատունն բարձրագոյն արբատաչ վիմօք, քայքայեալ զայս ամենայն չինուածս ամուրս, և տունս ի վերայ և խանուքս ի ներքոյ փայտեալ չինեն, որոց գառաստանն մի արգաբասցի։ Ահա այս ամենայն լինէր վասն անօրէնութեանց մերոց մեղանաց։ Եւ Ի եկեղեցի ի գալէմ քէֆքիչին ոչ եկն գի տօչէմէ խոխր չունէր և ոչ խորանս և ոչ այլ ինչ, և ի մէջն կայր յարդ և սանձք քացախոյ և այլ ինչ, վասն որոյ և Ճայր։

1) Ֆռ.-

Եւ քաղաւորին չրջնէն ի ծովս՝ տեսեալ զկին ո-
մանս յերքաչ ի սէյիր, վասն որոյ եւ նաստալ առնէր
մի երեւել ի չուկայս անգամ. եւ ոչ լինէր այս ի կա-
տարն, քանզի եւ քէհեա Գէզէստանին խնդրեալ՝ զի
առ ի ծախ քաղաքին նոքօք լինի, և ոչ խոստացան։
Վասն որոյ եւ կրկին անգամ լինէր նաստալ ի քարե-
կենդանն Վարդավառի (29 Յունիս), եւ երեկիչէր ա-
զատ հանգիպեալ ի ճանապարհն գանէր զկանայս։
Եւ այս ի վանուն եզեւ, որ ի մէջ գասին յիշատակէր
քէ Մեզամած է քաղաքս ի ձեռն վատաչէրէ կա-
նանց։

Ընդ աւուրս այսոսիկ լուր լինէր զի ի կոզմ էն-
կիւռոյ Ճացիալքն ի Հասան ազայէ աւազակապետ
լեալ, ի կոզմանս կոզմանս աւերս արարեալ, զոր եւ
զմի քէվրան յերքաչն աւիրեալ եւ աւար հարեալ,
յորոց ուխտաւորք երկեալ եւ հայեցեալ զի գայ Մըս-
րայ խազնան Ըճ ոգով եւ այլք հետեւոզք տեսուք
մանուպից յինեաուլոյ եւ յամենայն կոզմանց խրթե-
(փոքը կորոտած)։

Եւ Գէրգո պէկն ոմն եզեալ Քիրէն փաչա եւ նա
առնէր գլուխս աւազակաց եւ կենդանիս, եւ էսկի-
չէհրն պարոնն անգէն գինչեւանեալ աւազակս բերէ
առ ի պատիւ իւր, եւ արք իքր ի իմացեալ գինն՝
փախչին, եւ գՅաացեալ Լ արս գլխաւորօք կապանօք
կապեալ եւ բերեալ։ Եւ առաջի քաղաւորի՝ յալալ
քեօչկի առաջի զգլխաւորս սպանանէր ժէ արս, եւ
գԺԵ Բ Բ կախէր յամենայն քաղաքս յերեւելի սահ-
մանան Գչի Ծուլիս Ը։ Եւ կանանց եռասան վերանայր
եւ ոչ երքայր ի գլուխ գի ազճատէին բռնակալք։ Եւ
եզեւ ի գանելն նորա գկին ոմն յգի ազախնօքն և յեր-
քան ի տուն իւրեանց մեռանէին ի գառնագին ցաւոցն
եւ այլ (փոքը կորոտած)։

երկրորդ անգամ եասաղ արար զբստահն ցած չանցանել, և զուռուչն ճ ընդ ասլանլուին և ի տրամ եւ Զ տրամ չառնէին։ Եւ ի հանելն զկնամրուկնին բազում միրի ճայր պարտք նմա և հափս լինէր վասն խաբանին եւ կամէր ժողովել. սէֆտէրտարն իւրն հնարեցաւ եւ մարդ եզ ի վերայ զի ժողովեսլ խաբեն ինքն առցէ, Ծուլիսի ծ. եւ ժողովէին խոչոր բստահ եւ ասլանլուս ձ առնէին եւ զօլաքայ կէր։

Զգատին փոխեցին զազիէաքէր արարին եւ Փչի ծի օր օր արաքիա՝ գիմաճե եկեալ ի Մուրքատէ սպանին և զսարան կոզապտեալ բերին յարքունիս, վասն որոյ և ե Զ փալա զօրօք առաքեցին ի վերայ նորա առ ի էքել։

...(*) Եւ սուպաչին առնէր հրաման և գրէր զամենայն առուն Հայոց, որք ժամանակաւ առեալ էին ի Տանկաց, և երթայր ի քէֆքինչ և հանէր, վասն որոյ և առեալ կալառս ապա քոյլ տայր. եթէ յայրեալ տնզիան զայս առնէր և քէ՛ ի Սուլտանատար։ Եւ զայր ոմն սպանեալ տեսեալ ի յՈւսկիւտար և կալան զսահմանացն արս եթէ Ո՛վ սպան զայրն գոյիք. և ոչ ոք գիտաց։ Եւ սուպաչին կալեալ զմէյխանէնիա՝ ասէ. Դուք ասացէք փաչայի՝ եթէ զսպանողս գիտեմք, եւ կապեցէք[1]) զի ոսկին պարգեւեսցէ ձեզ. եւ գնոյն յորժամ ասացին յանդիման փաչային, զամենեսեան ի քիւրէկ հրամայեաց քէ Սուտ վկայք էք։ Զսուն ոսմանճ հրէն եալին կոխեցին ի Փչի եւ սպանին գկին մի և այր, և աւար հարին գտուն, և ընդ առաւօտն տեսանէին զայն լուր լինէր բռնակալաց (Ռիւէն)։

1) կապք։

(*) Թուղթեր իմիսի։

եւ պրապուամ չարչարել մինչեւ ոչ գոյն գամիանանան՝ հոտամ եւ քուրք ընկերք որք գմիմեանս ցուցին։

Գչի ԻԱ Նոյեմբեր ալօգիչն եկ և արարին մուհամի[1]) գՄուռնգարբիպատէ և ի տեղի նորա գագիէսքէր՝ գՂատրին ծեր։ Եւ այգուցն (12 Նոյ.) մտանէր տաճանման ի Նէրքս, եւ ի գնալն ոչ ուրեք մարտեաւ եւ ոչ ընդ ումեք պատերազմեցաւ, այլ չրջագայեալ յանկիւնս յանկիւնս կղզեաց և գայր. և ի գալն մերձ ի փոքր կղզիան ի մեծ հազմացն կոտորէր Գ նաւ, և քուրքն գոչացեալ էր ի Ճաանկաց ի նաւ, որ կանգնէին ի կըղզիս վասն պիտոյից։

Զոմն կալեալ՝ ի Քէրսխանէ անցուցին վասն գերին մէսոի, եւ գի հացածախ եւս վասն գասլանլին Ճի առանելոյ։

[Ի] քաղաքս գոլ որ գտանէր եւ գղաւուխս եւ գմէտաս կարաէր եւ ի ցերեկ [կո]խեալ գմէչխանայս՝ գանէր յոյժ գՃահիկս եւ սպան գքնաքիպ ոմն սպասող, որ տեսեալ կարգացեալ էր գղաս(?), ասասի և յոյժ անէծս ընկալեալ և ազգ նոցին նայէքի կարգացին նմա։ [Զ]այլ ոմն կին խոհեմ կալեալ և գազախին եպեալ ի (պոլոդ) բեռնաբարձի և գանեալ ի վերայ նաս . . . եէնկիչէր ազասին կալեալ գոմն կին յղի ազախնօք և գանեալ, որք և կիսամեռ գնացեալ ի տուն մեռանին, և այլն մտեալ ի վէզիր և ի պատասխ ոչինչ [չո]հեցաւ, այլ Զի ըստակ ոչին։ Եւ գմէչխանայս եէնկի մահալէի եղեր՝ քէչ չին (քաս մը անընդհատ) վասն գի յոյժ ընդգիմացաւ նոցա ազան մինչեւ արիւն (գոլը եղբաւք)։

1) գմուճտի.

– ...(*) եւ խանին գործակալ եւ ճաբուտրապիտ ունէա արարին յորժամ նկն վէզիր ի խան ի տեսանել գնաց, եւ ազատեաց ի Քէբսխանոյն որ էր կարի հիւանդ, որ էր Ճուչիս Խ։ եւ ի սոյն որ սպանին գփաչային մազուլ որ ի Քիրայու եւ գՅէլի ումն գափուճիպաչի, եւ գարս ժ կախեալ ի տեզիս տեզիս եւ գոմանս ի քի ա[վեալ], գոր եւ մինանգամայն գտանէին ի սահմանս սահմանս ի հանապարհի։ եւ Դ ե փաչա յղեալ յԱնատոլի ի քէֆ-քիչ աւազակաց եւ ի վերայ Մուրքազայու, քանզի գտուն եւ գտացուածս նորա առին յարքունիս եւ գիմամ նորա սպանին։ Մպան եւ գմասրաֆ քեահքիպի իւրն՝ վէզիր, վասն գրամի ինչ եւ Զ գրամն ի ձ ըստակ տալոյն եւ ցած ըստակ տալոյն։

եւ ԻԴ եչի[1]) կալեալ գէմիր փաչա գնազըրն գաբախանի եւ գահապայարն գտանելով յամէն (կոբոած) Իչ տրամ պակաս։ Մահապայարն ոգ ելեաս ի փաչային եւ փաչային՝ ցնա, վասն որոյ եւ կալեալ գերկուսին եւ կիրակի գամենայն տունն նորա առեալ յարքունիս եւ Բչի աքսորեալ ի Մսըր. եւ էր նախանձ նորա գի այր հին էր եւ գՄսըր կերած եւ ի ձեռն վալիսէի խորհուրդ յառաջէր, գոր իմացեալ գայս արար. եւ գսեաս ներքինիս եւ գազայս վալիսին ե[հան] արտաքս եւ աքսորէր։ Իսկ ի Դչի յեղակարծ ժամու Ք–րդի բերեալ գոմն Ճունաց Փամպուղ կոչեցեալ, այր երեւելի, կախէր ի Գարմազափուն. պատճառ բազում ասացին; բայց երկուս ստուգեցաւ, մինչ գի յորժամ գմուսէլլիման խափանէր՝ սոքա մուսէլլիմ գոլով երքեալ առ յօճախն եւ հաստատեալ (անընդհատ) եւ արգուհալ ավեալ սա գըզլար ազատոյ, քանզի յառաջա-

1) Ջչի։

(*) Թուղթ խնկած։

գոյն եասագ արար պէ մի ոք մոցէ յապարանս արքայի մօրուսասւոր կամ փակիզօք. եղիս ... անասուցոց Թուրքաց արգուհալ քաղաւորի, զոր իմացեալ վէզիրի բերեալ գանէր բազում ... ի Քէրսխանէ եւ ահացուցանէր զամենայն։ Եւ երկրորդ պատճառ սացին՝ ղմէյխանէ ընկկիզափուին բանալ կամեցեալ, զոր փակեալ էր այս ազան, եւ նայ էր Աչէ սուլքանի, և ոչնա արարեալ առ վէզիր՝ քէ բացվի. այս ի պատճառաւս տաքեալ առաջի իւր, ոչինչ խօսեալ՝ այլ ամենայն կերպարանօքն կախէր։ Ամ զմին եկեզին գնէր եւ յօրժամ քակեցին՝ փախեալ. եւ արդ վասն այլոց սա հոգացեալ և ինքն մահանայր և այլքն փախչէին և զամենայն տուն նորա առնէին ի միբին։ Եւ նշի աւուր ի հիմանց քակեցին զմէյխանէն ընկկիզափուի, որ կայր բազում ժամանակաց. և զմարմին նորա ծախէր սուպայլին արանց նոցա։ Քէաքէրէն զրկէ սուլքանն ազային, ազան տայ ի վէզիր, վէզիրն տայ ի Քաղաւորն. ի փաչա առ իւր բերեալ եւ առաջի բազմոցին գլխատեալ, եւ զՔէքէլին աքսորեալ եւ զերուսապէմի փաչայի գլուխն բերեալ։

Քաղաւորն տեսեալ զերկուասարգ մանուկ մի զբռուցատրեալ ընդ կնոջ միոյ եւ առաքեալ զխասէքի բերել առաջի իւր, եւ նա ընդեալ չգտանէ, վասն որոյ եւ այսր անգր [ոչ] գտեալ, մինչև հասանէ բանն առ վէզիրն եւ նա հնծեալ հասանէ առ Քաղաւորն եւ նա պահանջէ, վասն որոյ եւ գնացեալ ի չուխայս, եւ զոր միանգամ գտանէին՝ բերէին առ վէզիր եւ մունգուր ազայի սպասաւորք առնէին գրամս յամենից և փըրկէին. եւ ամենայն ոք զձեւս կերպարանաց չքէր։ Գտեալ յաւուրս զՂարայ Մուստաֆա ի ձեւս մուրազի չրջոզի ոչվրիչի եւ տաքեալ առ վէզիր, եւ նա առաքէր ի տուն իւր, պի չկարաց վէզիրն ... ինչ վասն

նորա ՀԱստատ։ Եւ արքայն կամէր գի (փոխ. կրօնաւ.), ... զոր եւ պատճառեալ առ նա՝ եթէ Այդ խորհրդոց կարօտանայ, արա՛ և խ[որհուրդ] ընդ մոլնայս քո եւ ընդ գլխոցն զօրուն եւ նա պատրաստ եմ ընդ քո ... վասն որոյ եւ արարին բազում անգամ խորհուրդ եւ ոչ կարէին հանդարտել զ ... և Եչի ԺԴ որ Օգոստոսի՝ ամենայն հանդիսիւ և զբանն ոչ ոք ... մինչև ի Եաքիմ աւուր մուննեոիկն ազազակէր՝ եթէ գարնան յաւուրս պատերազմ ունի քաղաւորն, զօրք պատրաստեցին յիւրաքանչիւր պէտս։

Եւ յՕգոստոսի ԻՀ Եչի[1]) աւուր քերին զգլուխ Հիւսէին փաշայի Ղազացւոյ, որ ի ՓէՔիհից Սէլիմ աւլաքանէ օճաղ նոցա էր Ղազայն, և էր մեծամարգ այր եւ անուանի, մինչ գի ի Մարայ մինչեւ ի ՄէՔէ առ հասարակ երկիրն Արաբացոց երկնչէին ի նմանէ և էր յոյժ բարերարող եւ քրիստոնէասէր եւ ոչ ոք քաղաւոր գնոսա ՀԱստատեաց։ Քեօփրուլին չատ ջանաց եւ ազայն գՂպլէլին առաքեաց առ նա Քէ էմիրհաճ նա կրկին, և կալեալ մերժ յերուսազէմ (պոլոզ) և ապան և առաքեաց գգլուխն և գրազում մեծամեծս ընդ նմա ապան, ընդ որում և գլուխք նոցա եկին[2]) առ էսՔանէ, և գտեզին եւտուն եզբօր նորա։ Եւ յաւուրս յայսոսիկ հիւանգանայր (վէզիրն) յոյժ յոյժ և ոչ ուան չառնէին, եւ պահոցս Մուրթ ՀԱչէ գարձեալ եկանէր արտաքս, և հրամայեն հանիճն (փոխ. կրօնաւ.) աւուրսաՔ ժողովեալ և որ ինչ պիտոյք զօրացն և արքունի։ Եւ նոր օՔաղ կարէին որպէսզի համբաւեսցի ազգս ամենայն ...։

Բչի ԺԲ[3]) Օգոստոսի պահոց եկ նաւն երուսազէմի։ Եւ մեծաւ պատրաստուԹեամբ հանին և յետ Զ աւուր

1) յուլքաքի. 2) եկն. 3) Ը.

գնաւան ալայլն Հ կոտոր գշայխան և գպալիոնս, որք իրրև եկին ի Գօզազէ Ղ աւուրբ, ՓոանԿ նաւքն իմացեալ գգալուստ սոցա և ոչ երևեցոյց գինքեանս, մինչեւ եկին ի ծով։ Եւ յեղակարծ ժամու հասեալ ի վերայ նաւուցն Ցանկաց, եւ մխանգամայն նոցա տալը ափշութիւն, որ սմանք գինքեանց նաւս հուր արկեալ այրէին, և արքն որ ի միջի՝ ընդ նաւուցն տոչորէին և գայրիկն չաւ համարէին քան գգերիկն։ Անդ էր եւ տնսիլ իմն սոսկալի, գի միոյն գերիկ եւ միւսոյն այրիկ ի նաւս, միոյն հեգձնուլ ի ծով և այլոցն արկեալ գինւրեանս ի սաստակ եւ ապա գերծուիլն, ընդ ծով եւ ընդ ցամաք մերկ եւ բոկ ի լերինս մոլորէին։ Եւ ոչ ոք կոյն իսկ գայլոնս (գօգոդ) առեալ ՓոանԿք տանէին ամենայն արամբք եւ կարասիս նոցա եւ չայխայս (գօգոդ) վարէին ընդ իւրեանս։ Եւ ապա Ճեացէլոցն յոյժ տանջանօք հատուցեալ առ գերեսաքն ծովու ըստ վերոյ յիշեցեալսն, եւ ի նաւս հուր ձգեալ գտրծարանօք այրէին. եւ այս խաղէր յետ ՃԺ աւուր եկեալ։ Իսկ ի միջոցս ԻԶ Սեպտեմբերի արքայն եգեալ անգրէն ի Տաւուք փաշայէ մառանէր ի քաղաքս, գի Զչի էր որ ի նամազ ելանէր, և եկեալ հասեալ ի քաղս վկանկայ կոչեցելոյ, և տեսեալ գերկուս հայս նահատս գի գնան, և նոցա ոչ իմացեալ՝ քէ ո՛վ ոք իցէ, և կալեալ զմինն և տեսեալ ոգեղ կերպարանօք էին և հին հանգերձիւս և երեսք գայն և գմիւսն եւս որ նոյն ձևով էր, բայց եւս գմէտան ոսից որ գեղին էր և խիստ հին, սակայն ի ցաւմանէ սրտին եւս ըմբռնել խաչէքոց և հրամայեաց ճէլլատին որ երիքայր գկնի՝ բառնալ ի կենաց եւ գմէտա ոսկեցն արկանել ի վերայ նորա, որ եւ արարին խոկ, զոր կալեալ գահճին հարկանէր սրով եւ ոչ հատանէր, եւ ի վայր ձգեալ գինէր[1]) հատեալ ըզ-

1) գէնէր.

գլուխն։ Եւ ապա գայր անցանէր արքայ գնանապար-
հայն և զորս գտանէր խմոզ ծխոյն, գանել տայր խա-
ւէքսոց մերձ ի մահ։ Եւ եղև սասանութիւն քաղաքիս
առ հասարակ։ Իսկ յայգուցն մուննաւիկ ազատականալ
յամենայն քաղաքս՝ եասագ արարին գփականգս քրիս-
տոնէից, գխայտ և գկապուտան՝ զի բնաւ մի երևեսցին։
Եւ ի մեծամեծաց մինչև ցփոքունս եղին գտակ ի գը-
լուխ եւ գալփագ, եւ գհանգերձս փոխեցին ի վատ եւ
ի տգեղս ամենևիմբ։ Եւ արքայ հանապազ էրջէր ի
քէպոխէ՝ տեսանել քէ գի՛նչ լցէ արարմունք իւր։ Եւ
վանէին այն որ եկեալ պղտորս բազումս արար սոցա
եւ տուեալ գիր ի ձեռս նմա քէ Աչխարհ այսպէս կա-
ռավարի, առաջին՝ զի մի լիցին խմել գմուխն և կա-
նայք մի խայտառակեսցին ի փողոցս և քրիստոնեայք
մի համարձակեսցին ի քաղաքս կամ առ Ցանիկս լի-
նել հաւատոյ գգեստին և բարուց, և այսպիսիք ան-
ասելիք։ Եւ քան գայն արարմունք արքայի՝ ընդ ա-
ւուրբ չունալ պիղծն յԱրզռում ի տեղի իւր, եւ գի
իղձ սրտին կատարեցաւ, որ յառաջագոյն և գեկեղե-
ցին Արզռումայ քակել եռուր եւ մօրնա կանչեց գի
մի կրկին լիցի քրիստոնէից։ Առաքեցին հրաման եւ
վանայ եկեղեցեացն, եւ ծառայքն արքայի որ կան
անգէն՝ ոչ քողին քակել։ Գնացին եւ ի Ղարս եկե-
ղեցիք, քակեցին եւ ի Շէպինզարահիսար։

Եւ ապա յետ Ը աւուր գործիք Ճուանկին որ ի ծո-
վուս՝ յաջողեցաւ, և հո բերել գզուխ Քէլլաք Մուս-
տաֆայ փաշայի, որ մուհաֆէզէ ի կղզին Մխիլլի
կայր ի պահպանութիւն կղզոյն, եւ զամենայն գոնձ
եւ գկարասի նորա էառ յարքունեան։ Եւ գքէհադկէն
մազուլ արարին և եղին ի տեղի նորա գոմն գՂըրմ-
պաչի, որ էր երբեմն մունզուր Փնափրուչուի, եւ ա-
րար զիւր քէհնա մազուլ եւ եդ գոմն Խպրահիմ։ Եւ

ուր եզիտ զգուռանս՝ կալեալ եզ ի Քէրսխանէ, ընդ որս եւ Ահմէտպօյի ոմն պետ նոցա ի փախուստ դարձեալ և զընկերս եզ ի Քէրսխանէ ընդ գերիսն որ գոր-ծէին ի ճամին։ Ապար և զՔուքուռնն եռասագ և յամե-նայն տեզիս բարձին։

Պատրիկն երուսապէմի Ծուռնաց եկն ի ԺԲ Հոկ-տեմբերի. յետ երից աւուրց գնացաք Զէլէպիւն (Ապրօ) առ նա։

Եւ ի Ի՞ր ամսոյն քերին գգուխս Մուրթազայ փա-շայի և ընդ նմա եզելոցն՝ Մէհէմէտ փաշայի և Սիվրի պօյուկպաշոյ եւ Զաքարպաշ կոչեցեալ ասմեմ փա-շայի և իւր քէհնայի, գորս կալեալ Մէհէմէտ փաշայ տէրն Ամքայ, որ հնարիւք և ջանիւք որսայր ի ձե-ռացն Քուրքից, յորս անկեալ էր Մուրթազայ, և սակ իւրով զօրօք և մեծամեծօք և այլ փաշայիւք, գորս յաստուստ կարգեցին՝ ի վերայ նորա երթալ և ըմբռնել։ Եւ խաստացան քուրքին գանձս, մանաւանդ եթէ տա-ցէ գնա ի ձեռս իւրեանց, եթէ ոչ՝ թագաւոր ի վերայ իւր յարիցէ ի պատերազմ. գոր և կալան և հասին ըզձանաց իւրեանց։ Եւ յաւուր գայլատեան քերդացն գլխոց եւ թագաւորն ի նամակ ալայիւք, յորում ա-ւուրս (յԼէյպնիցը կԸ գալ-էին)։

...(*) Եւ զՄեսսիւտաբն Ը եկեզեցոյն եռամախ, որ էր յառաջ Սուրբ Սարգսոյ՝ ի ժամանակ կաթողիկոսին Փիլիպպոսի արարեալ, բայց այժմ եռուն գայն և կէս

(*) Գրութեան ձեռի եւ թուղթի տեսակի տարբերութենէն յայտնի է թէ այս հատուածը իմկած է իր տեղէն եւ ետքնորոց տարիներէն մէկուն կը պատկանի, բայց կարելի չըլլալով ժամանակագրական կարգը ճըշ-դել՝ պահեց կը գնենք։ Ե. Հ.

խաբէ աբաբին ընդ ի նկեղեցոյն, եւ գկնքեալ ի նկեղեցոյ աքոռակալացն քուղք մօրթեցին եւ գարդապետքն, և առեալ գնացին, բացին գնկեղեցին, յորդորեցին զժողովուրդն գալ յաղօթս։ Եւ գայլին ցըրուեալքն ամենայն, զի ոչ մօտէին չարքն այնոքիկ եւ աչխարհական աւերքն աչխարհի։ Եւ խրիցունքն եղբայրօրէն միաբամ եւ միախորհուրդ՝ ի մէջ ե-ից եղբարց լինէր ամենայն իրաւունք եւ հասկ նկեղեցոյն, և գճաբէին ահա առաջաւ առաջաւ զպարտսն և էր յաւուր յարութեան Ղազարու, որ եւ այգուցն Շապկապրդ։

Այսքան զոր ծրեցի ի Զատկէն մինչեւ ցԶատիկս ի կատարումն տարւոյս փոքր ի չատէ, եթէ գտանիցէք սղալ պակաս և յաւել՝ ներումն առնել սղայեմ։ Եւ մի կարծիցէք նախանձ եւ կամ աչառ ի մի կողմն, այլ զերկուցն զպատճառ ծղի՝ թէ՝ նուազագոյն և թէ բազմապէս, որպէս և տեսանէք, ոչի լե՛ր եթէ հաճելի ինչ ամէնիմաստ գիտութեան ձերում բացայայտութիւնս այս զտկարութեանէս։

ՎԵՐՋ

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

Ա. ԹՈՒՂԹԵՐ

Բ. ՈՒՂԵՐՁՆԵՐ

Գ. ԳԱՆՁԵՐ ԵՒ ՈՂԲԵՐ

ՁԵՌԱԳԻՐ ԵՐԿԱՐԱՑ ՁԻՆԻՑԻ ՎԻՃԱՐԻՐՉԱՆԻ

(Ճառիկաւոյ, էջ 478-9)

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

Ա.

ԹՈՒՂԹԵՐ

Ա. (Առ աստուածասէր ումն պարոն)

Վայելչագունեղ եւ արժանաւորութեամբ ճոխացելոյ եւ քան նախկինին պայծառագունեղ պերճացելոյ, բարեպաշտօն իսկ եւ գերազանցապէս աստուածասէր պարոն:

Իբր կարօտիւ պատճառ իմն գտեալք ազերսել փութամբ առատանօր ըղձայս օրհնութեան ի բարեւնեաց ուղղոտիրաց, ի քահանայից բարեկրօնից, յերեւելոց անարժանից եւ ի ոամկաց մաքրասրտից, ի ծերոց ըղջասրտից եւ ի կանանց բարեզգեցից, ի մանկանց մաքուր անձանց եւ յարժանեաց սուրբ բանոց, զորոց յուսամբ հաճոյացելոց անձանց մաքրանօք ընկալցի Քրիստոս եւ ձաներաւ փոխատրեսցէ զհայցուածս որ վասն քոյդ եւ վասն քոյոց կենացդ:

Եւ առ այս համարձակութեանս պատճառանօք յիչեցուցանեմք քոյդ մեծանձնութեանդ գրան իմաստնոյն Սողոմոնի քէ Բարութիւնք արդարոց յօրինեն զքաղաք եւ ի կորուստ ամբարչին եզեւ ուրախութիւն, զոր աստանօր յանգեալ յարմարեցաւ ի վերայ արդարոյդ բարեբարութեանց գործելոց՝ յօրինեալ

քաղաք տառապեալ ժողովոյս, եւ յանարգութիւն գարշ յիշատակ անգթամիտն խնգութիւն յոյժ եղեւ բարեսէր բացս։ Եւ զայս ոչ քէ ըստ մերում աբժանաւորութիւնս կամ ըստ ոմանց խնդրոզաց գուն գործեցեր, այլ ըստ քոյին քաղցր բարուց եւ աստուածասիրութիւնդ մարգասիրեցեր մեզ, բարեբարեցեր առաջնորդին մերում (*) ըստ Սողոմոնի քէ Հորիսխ մեզուին են բանք բարիք եւ քաղցրութիւնն նոցա թժշկութիւն հոգւոց։ Ըստ այսմ զմերս (եւ) զնորայն սիրս հանգուցեր, յորմէ ունիմք զչնորհակալութիւնս մինչեւ ցայսօր, զի ոչ է համեմատ Ղազար եւ Քուքունեի եւ Մարգիս վատքարացն, զորս գուն ինքնին զգիտութիւնդ քաջ ծանուցեր ազգիս համայնի ի ձեռն ջատագովութեանդ այգորիկ՝ ընտրելով զո զարժանն եւ զանարժանն, գիտելով զչարն եւ զբարին, որոշելով զլոյսն եւ զխաւարն, սիրելով զլաւն եւ ատելով զվատքարն, բացայայտելով զգառն ի գազանէ՝ լսելով մարգարէին։ Եւ զի քէ բազում բարիս ցուցեր ազգիս մինչեւ ցայս վայր, յորում մեք մեզէն վասն բազմին ունէաք զբազձանս հայցուածոց առ քեզ. իսկ առանձկագունեզս՝ ըստ որում (պօղոս) առաքի Տեառն առաւել քան զարիւն զոհից, ըստ որում եւ չարժեցար ի վրէժխնդրութիւն հակառակք չարասիրին, խայտառակելով ի հանդէս եւ ի ունկն աշխարհակալաց իբրեւ զնգիներաքարոզ ճակատաբուս, զի ուր եւ երթիցէ՝ հնչեսցէ զպատգամ (պօղոս)։ Զի քէ ո՛րքանաբար էին մատանց սանձախոտոց հաստակառոյց պնուութիւն, որ

(*) Այսանգ յիշատակ առաքելոյն է Սահմանաց Մեկրեցի, որուն նախորդներէն եղած են Շաղար Տիվրիկցի կամ Մեկրաւացի, Յովհաննէս Քիւքիւնեցի եւ Մարգիս Քեղիրատցի։ Սահմանաց Մեկրեցի պաշտօնավարած է 1670-1674, հետեւապէս նամակիս գրութեան քառասանը կարելի է համարել առնոր պաշտօնավարութեան առաջին տարին՝ 1670։ Ը. Հ.

երկնահաւրուածոց գիպուածոց փայատատաց եւ մրճից անհոգանայր, յուսամք զի քեւ զմատանց եկանելոցն ի վեր քայքայելոցուցեր եւ զմիակողմանն սիւն քանդեալ խորտակեցեր, զի լուցկի լիցի ի յեռզուոջ խրոտ որ է գեհեանն։ Պատառեցեր զգործին որոց, զոր ժողովեալ ժամէր զպարզամատացն միտս ի գայքակղութիւն։ Փլեալ խցեր զդարանայետզն, որ նստեալ վարանէր յափշտակել զաղքատն եւ ձգել զնա։ Այրեցեր զբունացելոյն, որ կլանել կամէր զանմեղս եւ ծծել գարիւնս ամբծից։ Մանրեցեր զժանիս նորա, որ կամէր կրծել զոսկերս մեռելոց եւ կենդանեաց։ Գանգի՛ ո՛վ ոք զհատատաուն նորա կամիցի՝ աստուածամարտիցէ արդեօք. ո՞չ ապաքէն Որդին Աստուծոյ ինքն աշխարհ գանկել զգժոխս, զանի՛ եւս պարտիմք որդիք մարդկան ջանալ ի քանդումն նորա ըստ կարեաց։ Ահա՛ աստանօր նմանեցեր Որդւոյն Աստուծոյ, եւ զի ինքն երանեաց եւ չինքն նմանեցոյց գխաչապարարն։ Իսկ ուր գժոխք է՝ անդ է եւ համայնք նիւթք չարչարանաց զի կոչի եւ տանջանարան իսկ, ազազակաւ եւ հեծեծանօք, վայիւ եւ եղկութեամբ, վրդովմամբ եւ խռովութեամբ, ի քարշելն վիշապին զերծորդ մասն աստեղաց, որ գեհեանն ոչ չինչանի եւ որդն ոչ մեռանի, եւ հաւանեցեալ քարշեցելոցն է անդ լալ ակաց եւ կրճել ատամանց։

Արդ՝ զմերս շնորհակալութիւնս առ քեզ օրհնաբանեսկանս ո՞րպէս կարիցուք ի բաւականութիւն առ ի ընծայութիւն, քանզի եթէ մեք լռեսցուք՝ ահա՛ անկեցան որպէս զարձանս քաջաւորաց, երեւեցան որպէս զքաջաք որ ի վերայ լերին ազազակին ի քարանց ի յօրհնութիւն քեզ նարգեալս հասեալ գործոյդ։ Եւ գոհանականս ի մէնջ ըստ նարգեանս, որով նմանութեամբ որպէս ոմն որ ազատեալ ի բաց լպրծիցէ ի ժանեաց վիշապէ եւ անգնդային գժոխոց, զի ամենայն

պարագայք տանջանաց եւ հա[մա]նգամայն չարչարանաց անտանելոյ կային ի լրման։ Ամենակալն եւ ապենիպն Քրիստոս Աստուած՝ Հարցն անեղականաւն եւ Հոգւովն սրբով միշտ զմեզ եւ զքոյսն նախախնամեալ փրկեսցէ պատահարաց երեւելեաց եւ աներեւութիցն ասա եւ ի հանգերձելումն։ Եւ աստանօր սրբոց աղօթիւք ի յողորմութիւն Քրիստոսի յիշեսցի հոգի հանգուցելոյն այնորիկ, եւ քէ կենդանի է՝ որ նախկնաբար մակագրեալ է զայդ անուանակոչութիւնն ի վերայ չիրիցոյն հռչակեալ Սաւուխան Դժոխոց(*)։ Ընչեսցի եւ յողորմութիւն Քրիստոսի հոգիք ծնօղաց եւ նախնեաց քոց, ցօղելով միշտ զցօղն ողորմութեան, արժանաւորելով մասին սրբոց ի լոյս փառաց տեսլեան սրբայութեան իւրում, ամէն։

(Ձեռ. Թիւ 1058, բղ. 30բ–31բ)

Բ. (Ա. Եղիազար կաթողիկոս յԵրուսաղէմ, վասն մահուան Ապրոյի)

Պատուական գլխոյդ պատուական աչիդ ապիրս հոգւոյ մերոյ համբոյրն ընծայեսցի, որով առնեմ ծանուցումն ապատամբելոյն Աստուծոյ զբարձումն ի մէջոյ եւ զվազափուլ կործանումն ամբարտաւկին ապստելոյ քոյոյ քանի ըստ սրբագրոյն վրէժխնդրելոյ յԱս-

---

(*) Թարգմանութիւն ձեռնեմ ներփչին գլուխն, որ տրուած էր ժամանակակից անգրեաս երէցին։ Վերջնոյս մասին ակնարկութիւններ կան նաեւ վերեւի տողերուն մէջ։

Ե. Հ.

առնծոյ առնալ զառհասատչեայն աստ։ Զի ի սպառնալ չնչոյն անգ չկարէնէ պատմեցին տեսողք ոչ միայն ի տան անգ ի պատանուամն գիոյն՝ այլ եւ յեկեղեցի հասարակք տեսեալ ժողովուրդք, տեսանէին զպատանան ներկեալ, այսինքն՝ վիժելով զմազձ գառնացելոյ լեզուոյն ի ներքուստ արտաքս եկեալ՝ որպէս զքիրտ ներկէր գրոլոր գառնացեալ զանձն գարշելին։ Որ խօսէր գազա զընկերէն ներհպատուր եւ չարաբոյն լեզուն, սիրոզն չարաբանեան քան զբարեբանեան, անժանձրապէս գխօսից կործանմանն, նա՝ որ պարծէրն յանիրաւութիւն հզօրապէս եւ ի խորհրդականութեան իւրում գոռոզանայր, որ խօսէր ընդ ընկերս իւր գխաղաղութիւն եւ չարաբանին էր ի սիրտս իւր ծրարեալ նօթ նենգի չարեօք ներհպանեան, որ խօսէր գազա զընկերէն իւրմէ ազահ սրտիւք եւ ամբարտաւան աչօք, որոյ կակուղ էր բանք իւր քան զձէթ եւ ինքն որպէս սլաք հարեալ ի սիրտս անփորձից, որ բերանօքն օրհներ եւ սրտիւքն անիծանէր, որ գներ առաջի անմեղաց առաջարկեալ գխաղաղութիւն եւ ինքն բարկութեամբ գներհպանեան խորհէր, որ նմանն էր օձի, իժի եւ քարբի զի խցեալ էր գականջս իւր զի մի լուիցէ գձայն քոզչի հարտարի եւ մի առնուցու գնոզ ի գործատուէ իմաստնոյ, հմնկեալ (?) գներ զբերան յերկինս եւ գլեզուս ածեալ գերկրաւ՝ ասելով. Երկնչիմ՝ կատկածիմ զի մի մեռանիցիմ առաջի չիք կաթողիկոսացն։ Եւ որդ յերկիւղն իւր եւ երկիւղիւ իւրով ըմբռնեցաքանզի ասէր վասնզի մի ասիցեն եթէ յանիծից մերոց մեռաւ. Ապրեալ Տեսանեմք լրացեալ զբան տէրունեան ի վերայ չար եւ վատ ծառային, որ ասէր ի սմին իւրում վասն Տեառն իւրոյ թէ Ինեւմ զի այր մի խիստ եւ ստամբակ էիր։ Եւ գու զիա մի մեզապրիցես՝ թէ միայն ի Սազմոսէ առնալ քան չարայօրէ. ի վերայ ապստամբին Աստուծոյ, զի լիովինն ի պատմութիւնս

Նորա տեսցես, քէպէտեւ մասամբք երեւեցաւ Ծառն ի պտղոց իւրոց չարութիեան, ըստ որում Տէրն մեր ա-ռաքեաց։ Եւ հոգենուագէ բան մարգարէին եւ միայն զայս ուսուցին հարքն մեր, եւ ոչ քեւլապրեալ զմեզ ի համալսարան իմաստից ձեմարան, կամ ի կրթմունս առաքելականաց եւ մարգարէականաց՝ զի նոքօք ըզ-բօսնուլ եւ արդ ի վկայութիւնս գրանս նոցուն յար-մարէի։ Այլ սոքօք եւ զայլոցն գու բերեալ համազու-գեսցես ի վերայ գոռոզին մահացելոյ, զի եւ բանք հոգելից սրբոցն ի միում ականց են բղխեալք։ Գանգի նա չիրաւի նատեալ զեզբօրէ չար խօսէր եւ ի վերայ որդւոյ մօր իւրում գնէր զգայքակղութիւն, եւ ժա-մանակին ցուցեալ զիւր բարեկամութիւն արտաքուստ՝ եւ ի ներքուստ չի էր անիրաւութեամբ ըստ առակի Ջեռան՝ բռնեալ գերեզմանաց. գանգի եօթն չարիք ծը-րարեալ էին ի սիրտ նորա եւ գարանակալէր ազգա-տաց եւ տնանկաց եւ պարզամտաց՝ ձգել յորոգայթ իւր եւ խոնարհեցուցանել ընդ լծով ձեռին իւրոյ, որ-պէս եւ քեզզ տրաբ։ Եւս առաւել քոյդ օրինակաւ տիրել ի վերայ անանկաց, տառապեցուցանել յորսոնս իւր չամբարտաւանիլն եւ յանգոսնելն իւրեամ։ Որգւոց մարգկան, ասէ, առամունք իւրեանց զէնք են եւ զէ-զուք նոցա որպէս սուր սուսերի որոգայթ պատրաս-տեալ ոտից մարգկան. խոնարհ տրար ի ներքոյ ոտից իւրոց եւ անկաւ ընկն ի նոյն գուբն զոր փորեալ պէ-ղէր ի վազուց։ Մարանէէր ընդ այլս ի տարապարտուց, հատուցանէր չար փոխանակ բարւոյ, ատելութիւն փո-խանակ սիրոյ. որոյ բերան խօսէր զնանրութիւն եւ աչ նորա աչ էր մեզաց։ Զի՛ պարծէր ի չարութիւն հզօրն յանօրէնութեան, զօրհանապազ խորհեցաւ ըզ-նանրութիւն ի լեզուի իւրում. որպէս ածելի սուր սրեաց զննդեւութիւն, սիրեաց զչարութիւն քան զբա-րութիւն, զնանրութիւն քան զխօսս արդարութեան։

Սիրեաց նա զամենայն խօսս կործանման եւ զչեզուս նենգաւորս. որ գնէր զբերան իւր յերկինս եւ զլեզուս իւր ածէր զերկրաւս։ Պարծէր զանօրէնութիւն իւր տղայոց իւր ի մէջ բարեկենդանութեան իւրոյ. գնէր գնչանս իւր ի նչանս եւ ինքն ոչ իմանայր զնչս ի վերուստ եւ ասէր քէ Ոչ տեսանէ զայս Տէր եւ ոչ ի միտ առնու Աստուած Յակոբայ։ Վասն որոյ ի դատաստանէ իւրմէ եզեւ գատապարտեալ եւ ի քաղաքի Տեառն պատկեր նորա անարգեցաւ եւ յամբարտաւանութեան իւրոյ կործանեցաւ, կորնաւ, պակասեցաւ, տարագրեցաւ, յանկարծակի սատակեցաւ եւ եզեւ որպէս երազ զարթուցելոց։ Եւ հաստատուն են տանջանք նորա, զի ի վաստակս մարդկան չէր եւ ըստ մարդկան ոչ տանջի։ Եւ այսքանիւք բանիւք առաւել եւս ի Փիլոս Սուրբս գտանին համառաձայն վկայութիւնք վասն տառիւեան, ննջեցութեան, խորամանկութեան առն, որովք մարքիացիս զեւսն ուսանիլ իմաստասիրութեամբ։ Իսկ եթէ կամիցիս ըստ վկայութեանս բան բանի՝ ընթերցցիս զհատոր հատոր պատմութիւնս գործոց նորա եւ տեսցես՝ քէ ո՛րպէս յարմարագունիւք առաւելուն ի վերայ վկայութեանցս բանք ի Սուրբ Գրոց։ Եւ զի ամենայնիւ ընկալաւ զմխիթարութիւնն առաջի կեանս բախտին յաջողութեամբ ըստ ժամանակին՝ միայն զլեւրն ցանկալ, խնդրել եւ ապրել զկատ եւ զպատառ, եւ այլոց մախալ եւ զչարիլ եւ լեզուապարիլ առ գրուն աչխարհակալաց։ Որոյ կեանքն վերայ քարին հարկեցաւ յինէն գրել զանուն եւ զքուանն յիչատակութեամբ. պատասխանեցի քէ Ձեռն իմ ոչ ընդանայ առ ի գրել վասն յիչատակի նորա բան մնչ, քան քէ զրան Մարգարէին քէ Այս այն այր է որ ոչ արար զԱստուած իւր օգնական, այլ յուսացաւ ի մեծութիւնն իւր եւ զօրացաւ ի նանրութեան իւրում։ Վասն որոյ խնդրոյգք յետս չդգան։ Եւ դու լե՛ր բարե-

փառաւքեամբ ոչՂ յերկար ամաւք զօրացեալ Տէրամբ ի հանոյս նորա, ամէն(*)։

(Ձեռ. Թիւ 1058, էջ. 20ա–21ա)

Գ. (Երեմիայէ առ. Եղիազար կաթողիկոս ի Գռուսա)(**)

Այսաքիկ կան անցք նաբդիննիս որպէս քէ ընծայս ձեզ եւ էկլէնճէ ի խրախուքիւն, որ է ահվալի այէմ։

Ա.— Որս առեալին յԱնգրիանուպոլիս.
Բ.— Հրկիզումն էյուպ էճսաւոյ.
Գ.— Սասկութիւն խաւաղի գինւոյ.
Դ.— Կոխելն զբազանիս սեառակաց.
Ե.— Գողոցն ի տեղիս տեղիս.

(*) Ապրս Չէլէպի վախճանած ըլլալով 1676 Ապրիլ 15ին Ադրիանուպոլսի մէջ, նամակս ապահովաբար գրուած է նոյն տարին՝ Ապրոյի մահէն քիչ վերջ։ Եպիսկոպոս կաթողիկոս Յակոբ (=1676) Մայիս 22 թուականաս միխթարութեան գիր մը գրած է երուսաղէմէն Ապրս Չէլէպիի որդիներուն (Ձեռ. Թիւ 186, Քղ. 28բ)։ Ե. Հ.

(**) Ըստ Մինաս Ամիճեանի Տոպրութեամբ՝ Եպիսկոպոս կաթողիկոս 1681 Ապրիլ 17ին Ալէքսանդրիոյ պիտակի տէրը իր հետևորդներով, որոնց մէջ էր նաև Ամիճեան, կը մեկնի երուսաղէմէն ետքս, ու անկէ կը նաւէ Ջմիւռնիա, ուր կը հասնի Յունիս 7ին երկշաբթի։ Սեպտեմբեր 22ին երկշաբթի կը մեկնի Ջմիւռնիայէն ու ցամաքայրն ուղեւորութեամբ Հոկտեմբեր 8ի երեկոյի կիրակամուտին կը մտնէ Գռուսա և հոն կը տպատէ մինչև 1682 Մարտ 1։ Ներկայ թուղթը գրուած ըլլալով 1682 փետրուար սկսեալ՝ գրուած կ'ըլլայ Գռուսա, ուր այդ միջոցին կը գտնուէր եպիսկոպոս։ Ե. Հ.

Զ.— Մուծիխուբիւն վիզիրի պազրկեանին.
Է.— Սոպռուբիւն ներ ընձիւղեալ երեսփոխանաց.
Ը.— Անվաւեր խոհռուդ ժամանակիս առաջնորդաց.
Թ.— Վասն անճառակուբիան Գիտրոս վարդապետին.
Ժ.— Ալանդ սուս վկայիցն Խալաֆիս.
ԺԱ.— Անցք Մաթեոս Չելեպւոյն.
ԺԲ.— Չարխային սասցեալն զներ օտալըղ.
ԺԳ.— Կեսմրուկեանն իրէ ընդ Ֆռանկս.
ԺԴ.— Պատրաստուբիւն ճարտանեաց կեսմրուկեանն.
ԺԵ.— Որս Ուսկումրի Չայիրին. [մայ.
ԺԶ.— Խոհռուդ Ֆռանցայ արհային ընդ կայսեր Հռօ-
ԺԷ.— Պատրաստուբիւն Ցանկաց մարտի ընդ Մահարս.
ԺԸ.— Մահ Թկղի սուլթանին Հումայեանի.
ԺԹ.— Վասն դեսպանին Մոսկովաց.
Ի.— Ոյզոյնի ոմանց առ Վեհդ սուրբ:

Ա.— *Ուզիահեմ ճեմարանի սրբազան ժողովոյդ ոչխունիւ եւ այս յայտնեացդի. որ ի գալստեան տիե-զերակալին պատմեցդին զոր արարն անդ զգաւառօքն Անգրիանուպօլսոյ զօրս մեծ բազմախումբ ժողովով, ուսոնի ի կառարածին ընչիեալ էին կեանք անձանց ա-րանց հինգ հարիւրից ի միում գազըլբխէ՝ պակաս գտեալ քիւրն ի գիրս տէֆթէրից։*

Բ.— *Որոյ մուտն ի Զաքարիճա ընդ առաջ երանել նմա վէզիրն նախարարօք ի մուտն Փետրուարի ուր-բաթի աւուր՝ ի նոյնում գիշերի անկաւ հուր ընդ մէջ էյուպ էնսարւոյ եւ տէֆթէրտարի ընդ քապագխա-նօքն եւ ամամբք տամբք եւ խանուքիւք այրեալ, զոր ի ծերագունից ժամանակիս մեծախումբ քազա-քիս ոչ ոք էր լուեալ լինիլ գհուր ի վայրսն յայնոսիկ։*

Գ.— *Եւ գինին այնպէս եռասպ, զորմէ յառա-ջագոյն պատմեցի, խստագոյն քան զնուագսն առա-ջինս՝ յոյժ վշտացուցիչ ազգաց քրիստոնէից ի ներքոյ*

եւ արտաքոյ, մինչ զի ի պահքն առաքինաւոր երքայրն առ Պետրոս վարդապետեան յերկրորդ ժամու աւուրն եւ հասեալ ի հանդիպիլն ինձ՝ ասեն. Որբ կնաւուր, Նէչ էկըլի պատարագըն այսպըլնի. եւ գարձեալ հայեցայ յերբեալ նոցա. Եուքր Քանրիէ, տախի Նէչէ՞ր իշխատէք կէրէք, պատասխանեցին եւ ի Ղալաքու յայս կոյս անցանող քրիստոնէից ոչ միայն ընդ երեկս՝ այլ եւ ի պահն առաւօտուց ի գործ եւ ի վաճառի գնկեալսն սկսան ի հատուտել զբերեալս եւ տանել ի գուռն ագարչին, զորոց ինքն քէհեա եէրլին հատուտէր։ Եւ ի Սուրլումանատարը կռուեալ երկու արք ընդ միմեանս, երքայ մատանէ ագարչին քէ Գինի կու ծախէ, եւ գնեալ ագան գառանէ ի տուն, եւ հարիւր չիսուն ոռուճ եւ հարիւր չիսուն ասիցն հարեալ ի կնրակի. Դէլի մեռաւ ուռուցմամբ անձինն, որոյ չագապն է Զաբոբը կնչէկնօի՝ տէր եօթից գաւակաց գոլով։

Դ.— Կոխեցին զբազանիս որ հուպ կայ ընդ քանգեալն եկեղեցւոյ Սուրբ Նիկողոսեանց. արք անառակք բացեալ ի չորրորդ պահու գիշերոյն ձգելով զբոզս իւրեանց ի ներքս առ ի չուայտութիւն, զոր իմացեալ տահմանակիցք հասին անդ, եւ փախեան արքն ի տանեացն առ տանիսա, յորոց ոմն անկաւ ի փոզոցի՝ բեկեալ անգամօք ընդ կարծեօք ձեալ կենդանի։ Գտին եւ զհերաւուկ նոցին ծակոտեալ ի գաշնակաց ի մէջ բազանեացն անդ՝ սատակեալ եւ արեամբ շաղախեալ։

Ե.— Կոզոպտեն ի գիշերի հասեալ սրով ի ճանապարհի գժամայլուան յեկեղեցի, քէպէտ եւ կէսքն են գարշեալ ի անափառ եւ ի տապ երեսփոխանաց։ Եւ գոզունք մտեալ ի տունս, ի տեղիս տեղիս կոզոպտեն՝ մանաւանդ եւ ի տահմանս մեր, որոյ տակի միշտ կամք ի կասկածանս որպէս ի վերայ փշոց բնակեալ ընդ բացօթեայ յարկս մեր վասն բազում անիրաւութեանց որգւոց մոր մերոյ, որ յապագս իմ անօրէնու-

քեռանց գինեցան ցարդ եւս. Ալլահ եէկ կանչելով ընդ գիչերս անցանիմք։

Զ.— Լեւի ամե հրէայ ի գուռն վէգիրին պագբըկնանպալի գոլով, որոյ ոչ կարողացեալ ի քաւականութիւն հասուցանել իւրաքանչիւրոց, յորոց առեալ էր գպէսպէս ինչս։ Վասն որոյ յայտնեաց պարտատէրցն գխորհուրդն եւ երից գգիչս պարտուցն լինել միանգամայնն քսակս երիք հարիւր եւ գիւր առնելիքն ի վէգիրէն՝ հարիւր քսակ։ Եւ ասէ՝ Մի՛ գրէք գիս մուֆլիս, գի ասից վհարիւր քսակն եւ տացից ամենեցունցդ ըստ իւրաքանչիւրոց պարտուց իմոց, հազար գուռուշին՝ երիք հարիւր երեսուն երիք գուռուշ, եւ տաց ձեզ գաբիժ ամաւ միով լռել, մինչեւ գամենեցունցդ վճարեցից զպարտս ըստ այլ իմն յուայ իմոյ։ Եւ ամենեքեան ի մի վայր հաւաքեալ, որոց երեւելիքն յամենայն ազգաց ընկալան զբանն։ Եւ էառ բոզոքիւ ի վէգիրէն զհարիւր քսակն եւ հատոյց՝ որպէս խոստացաւ նոցա։ Եւ ամենեքեան միաբան ի նոյն գաչխնա ուխտապրացան երեւելեաց կամայ յակամայ՝ յորոց գմին բաժինն առնելով։

Է.— Քէպէտ եւ խարեան եւ աւազինն գագաթեցաւ, այլ քիւրէկնոյ պաշտպն առաւելաւ, խոցոտելով գժոգովուրդն բրտաբարոյքն, որպէս կանխաւ գրեցի, գտանալ Տեառն պատճառելով եւ ոգորմիս հանել եւաւն որդւոյ Սուտճուն, որպէս ամե քազմաց Մահտեսէ կոչեցեալ Գըլըխլի Գալի՝ այր երկիւղած, որ առ ի յուգաճն նոցա ասէր. Ահա՛ հինգ գուռուշ գուռամաս որ մինչեւ ցարդ տայի՝ որպէս ի գիրս տեսանի, առէ՛ք եւ հրաժարեցէք յինէն։ Այլ նոր խոճայքն հայհոյելով ասեն. Տասն գուռուշ գրեցաք գքեզ։ Իսկ յետ կռուոյ Տաճկաց, որ խանումքկնոցք են, Ատէմլէ՛ր վագքի իքի էյլէն, ասելով՝ երթամք ի լռեցուցանելն, երբայ Գըլըխլին եւ առնէ քէլլի պուլդուլքի մի քէ Հու-

զուրբմատայ կեօրուչէ։ Երբեան գարձեալ նոր խոճայքն մուպաչիրով եւ առաւել յանդգնին առ Գալին, կուտաս զտանն՝ քէ վերցնենք ի Քէրսխանէն, եւ նա կսկծեալ իրրեւ հանէ զպուչրուչքին ի ծոցոյն, ասէ մինն ի նոր խոճայիցն կոչեցեալ Շէրպէքճի՝ Զիմատցի. Օյլէ հալվահի քեսպըտի չօք վարտըր պէնըմ ճէպըմտէ. իսկ Գալին գոչէ քէ Շահիտ օլուն մուսլիմանլէր, եւ ըմբռնեալ Տաճկիկք քարչին ի փողոցն մղելով ի դուռն վէզիրին, եւ կէսք ի մարքեանս անկեալ չիտուն զուռուչ ցրուեն վկայիցն եւ հագիւ չիտաս գարձուցանեն, որ պահեաց զերեսն աւուրք մի քանի, որ է փեսայ էսիլ Քոռնուոյ։ Զոմն գան հաբեալ եւ երքեայ տայ արգուհալ վէզիրին, որում պատասխանէ քէ Գնա՛ զքեզ ծեծելն հօճէք արա՛ եւ բո՛ր զնոսա առաջի իմ. հագիւ տէքի արարին։ Զումեան եւ զգուսամանն չատ պահանջեալ քան զանցեալ ամեն, որ գոչէր քէ Ուսկիւքըմ էվըմտէ ասըլը տըր։ Մոցին նման եւ այլքն իմաստնագիտ է մեծանձնութեանց ձերոց։

Ը.— Բազում են տազտկութիւնք չանչեաց առ ի գարշութիւնն համբաւոց անուամբ եւեթ ձեւացելոց առաքինորդաց[1]՝ ըստ ասից արքազան առաքելոյն, որք գանձինան են ընծայեալք եւ ոչ քէ Տէր, եւ խոտան ըստ մարգարէին, զի յաւելի ընկալցին զդատաստան, որպէս Տէրն հրամայէ։ Եւ զերանելի հայրդ մեր վասն անձանց իւրեանց խնդրեն ժամանակաւս առնել էպլէհլէր գազըսի, մանաւանգ, ասէ, գալ եւ պատկել քաղիւ հոխոչքեան եւ կարգաւ տեսչականաւ[2]), ոչ քաւականացեալ զոր ունէրն եւ զոր գործեաց ամօք քանիւք, այսինքն կրպօ կոչեցեալն գարչիլի։ Այլ զի պատկին ազագաւ հարուանիք մեծ հրատարակեսցի յընդհանուրս, եւ հայրդ աւուրք հարուլ յերկիր զգա-

1) յառաչնորդոց. 2) աեսուչականաւ.

ւագանն եւ գոգեաց այսպէս. Ահա առաքինորդ տուրը աքեռոյն Երուսաղէմի հինգ հարիւր գուռուշ օժիտս պարգեւէ նորակնունքը եպիսկոպոսին ձերոյ առ ի պաշխ բազում երախտեացն, եւ չորքին նկեզեցիքդ եւ նկեզեցականքդ ըստ արժանեաց տուր բերէք զընծայս առաջի մեր, զի որ վասն ձեր օգտի եւ նկեզեցեացդ ծախեալ են փոգք՝ զնոյն պարտսն վճարեսցէ, եւ կոյս ընդ կուսի որ ընդ ձեզ պահիցի՝ զշնորհաւորութիւնն ձեր եւ սորա օրհնութեամբ ասեմ՝ Մանուկ՛ք, ո՛վ որդիք լուսոյ եւ արքայութեան, ի չքնաղ հարսնարանս մասնաւորեալ ի վարձս առաքինորդին ձերոյ ընտրելոյ, մեծահանճարոյ եւ բարեսիրի, նրագին՝ որ յաշտանակի. ցնծացարո՛ւք համախուռքք քրիստոսեան կոստանդնուպոլսի՝ ի լոյս սորա լուսաւորեալք, քան որում որպէս ամն ձեր չբղէր ի մէջ ժողովրդեան յԱնգրիանուպոլիս եւ այլ ոչինչ գիտեր առնել, բայց միայն քէ Մասնակից եղիք, եղբա՛ք՝ Որում յաւուր միում չհանգուրժեալ իմ, ասեմ. Այս ի՞նչ մասնակից է, մասնակի՞ց լինիլ գառինն եւ գինւոյ Տարայ ազաճն։ Եւ մերձակայք մեր ի պահու ազօթից զչարտազ կիւլուչի արարեալ՝ ասէ Ապրօ կեռավուր. Հէր այպի քի սուլքան պիփէտէնատք հունէրէաք։ Եւ նա ասեմ. Փնօլընէ կեօրէ չահնասի, եւ որ յառաջակնկա ասի՝ Քաչագըմ չէհրելի, կեօզի չափխլի, իւվրլանոի քիւփ՝ պուլոի գափագի։ Ապրօ ասէ. Գապլի պապլըն քափմասա կէչէր կիւնլէր, ա՛հ վա՛հ։ Ըստ որում այնու զպարտսն վճարել Ապրագատէի, զի այնուհետեւ լիցի գափիքնհասի ի գուռն վէզիրի ցանկ՝ զի յաւիտեան ժառանգեսցէ զպատրիարգութիւնն իւր միշտ փառօք։ Եւ այլ եւս գոն, զոր պատկառիմ ի լսեցուցանել։

Ք.— Եւ զոր գրեցի համոզութիւնն Գեորգեանն ընդ Քոսրովու եւ ընդ Հոնեցւոյն, ոչ իսկ ինչ նշմա-

բանք յայտնեցաւ առարկութեան եւ պատասխանեաց, երկաքանչ գիմիցդ նոր լմնի՝ զի հազորդեսցի հաչտութեան, այլ հինք պղտորածքն նախեալ եւ հոսեալ ի գարչուքիւն յանկեաց. քանզի իրաւի գըոբլայ գըոբլայ երկոքինքն ճեացին խստասիրտք եւ խստացուխք ի քնուստ անգուստ ի յորինօզացն գպատժակիր նենգութիւնս խանգարութեանց։ Այլ քոզցուք աստանօր նոյնպիսեաց մեռելոցն քաղել զմեռեալս իւրեանց ըստ բանի Տեառն եւ ասասցուք մաղքանօք առ Տէր. Մի՛ ցրեր զուխտս մեր եւ մի՛ մերժեր զմեզ յոզորմութիւնէ քումմէ. երկիւղածութեամբ խորչիլ յամենայն չարէ, զի մի փախիցէ ի մէնջ Հոգին սուրբ, որպէս ասմիկքն առեալ ի գրոց սրբոց՝ ասեն. Ջոանէի գահն ի սրտէն, գամօքն յերեսէն։

Ժ.— Ցարեմ եւ ընդ այսմ գաղանդ Սուրուլլահեանց, որ յայտնեցաւ նարդենիս, գորոց գլուխ եւ առաջնորդ ասեն գոմն Սուրուլլահ էֆէնեայ անուն, ստացեալ հոմանիս իրրեւ հարիւր անձանց յարեցելոց ի նա։ Որ նստեալ ի տան իւրում իրրեւ յաստեան գատաստանի օրինով մնծաւ, եւ գան առաջի նորա մուրուտքն երկուս երկուս պէս պէս գաւառաճանուքեամբ միմեանց եւ խօսին, եւ ոմն ի նոցանէ ֆէքվա ցուցանէ եւ միւսն մէսէլէ առարկէ, եւ յոչ յայգիահարքն գմիմեանս, մինն ասէ Քէ Այսմ քանի իմոյ ունիմ վկայ, եւ նմեալ արտաքս բերեալ կացուցանէ յաստնի գվկայն, եւ ի հարտարիչն ի բանս վկայութեան, ասէ գաստուարն. Մի՛ անիրաւիր ընկերիդ, այլ գնչմարիտն վկայեա՛, զի պատասխանի տալոց ես Աստուծոյ ի մեծի հրապարակին, ուր ոչինչ օգնէ յոյնմ ժամու։ Եւ վկայն ասէ. Էֆէնեայ, գոր ինչ լուայ եւ տեսի՝ գայն վկայեմ վասն Աստուծոյ։ Ցայնժամ գվէնաս գտեալ իրրեւ վասն բանի ինչ, արհամարհեալ հանէ արտաքս մէսէլէիւք բանիւք ասելով. Գէն պօյլէ կնաւուր չա-

հիւս խաթէմէմ քի ոչչվէք իւէ քուքուչայ, մուսին մուսլիման խաթէրիմ։ Եւ քացնաչ պաստատանապէրքն մնձ ար առաջի նորա գնիւր, ասէ. Քիքապէէրըմըզ պոյլէ չահիսի պապուլ իքմէզ։ Նլնալ արտաքս գաւառանաչն եւ կոչէ ի ներքս պայլ ոմն վկայ կացուցնալ յասնին եւ ի վկային այլաբանութեամբ խրթուանաման միմնանց, պատասխանէ գատաւորն. Սէնի քէաքիւէ իքատուքտէ չիրէք վէ քեապիպ չէքաբսէն՝ քապիր իսէրէմ, քիւրէկէ վերըրըմ, էչէկէ պինաըրըրըմ, սէնի սալպ խսէրըմ։ Եւ հայնցնալ պնդապան յերկուս նորա՝ գարձուցանէ գրանան եւ ասէ կակղաբար. Ահա՛ անդ յասնին այսպէս ասեն քեզ՝ մի՛ այլպատուհասցիս, մի՛ գոզատցիս սրտիւք եւ անձամբ, այլ համարձակ կանգնեսցիս եւ պիտիէրլա տացես գպատասխանիդ. Նախ խորհեա՛ց եւ եփնացես գրանա վկայութեան քո եւ ապա հանցես ի բերանոյդ։ Եւ այսպէս գօրհանապազ հրահանգեալ էգպէչը ի բերանս վարժացուցանէ գհետեւեալսն իւր որպէս գպետռնականին իմն մարգարան, որպէսզի բազմախուռմբ քաղաքիս ոգոց եւ պիտոյացն վկայ՝ ըստ գիպմանն երթեալ գըտանիցն գնոսա եւ կաչառուք կալեալ մատուցանիցն ի գատաճանութիւնս իւրեանց ի գրպարտութիւն անիրաւութեանց, եւ կենցաղավարութիւնք նոցուն ի տոյն մակացութիւնն բաւականացեալք ապրին, եւ ոչ պահասին քիւք աչակերտելոց նորա՝ փոխանորգեալ մինն գմիւսն ի ճեմարան նոյն հանճարոյ, յորոց պահպանեացէ գմեզ անքուն ակն եւ աննինջն ամենայնի, ամէն։

ԺԱ.— Մաքսա ապան յոյժ երկուցեալ ի քարբատնաց Ալի փաշային, քանզի գիտացն Բիւքանիոյ կնոջմ[ա]րուկով խոստացեալ էր վէզիրին ընծայել, գոնեա զգվնիս հատուցանել քանի բիւր փոզոյն որ ի Մաքսա՝ն, վասն որոյ յերկարեցին՝ ապէս ապէս բաստանօք զգ-

վկայս Մաքսոսին արհամարհելով եւ ի բաց վարկելով բազում անգամ։ Եւ սիրելի վէպիրին, որ մէքքուպճին էր զառաջինն եւ այժմ ուէյիս քիքաթ, եւ քէօքերճիքն ի կոչմ Ալի փաշային էր եւ զպատաքերն եւս ի քերան վէպիրին հայէր, մինչեւ երթալն ի վկայել Հուսամ ազային ումնալն, յառաջագոյն որ տեսեալ էր զգիր Իսահակին զպէտքերն, քաղեալ զգրիչն ի մէլանն գրել կամէր զվկայութիւնն նորա, եւ ի հայիլն յերես վէպիրին՝ յօնաքն եւ ակնարկեալ քէ Մի՛ գրեր, եւ ելանէին արտաքս։ Անկանէր Ալի փաշային բազում անգամ յոտս վէպիրին՝ գոչելով. Հա՛ս զգլուխ իմ կամ զհախն իմ հախ արա՛, նոյնպէս եւ առ զպատաքերն գեգերէր։ Եւ ոչինչ օգնէր Մաքսոսին յայնժամ եւ ոչ վէպիր քէհային եւս, մինչեւ ի տան եւ եօթն քսանն եւս Մաքսան միջնորդօք, եւ փաշային քսան եւ հինգ էջ սուչ լինելոյ տակի. երկու երեք անգամ սուչ լինիլ կամեցան, մինչեւ դարձեալ ի բողոքելոյ Մաքսոսին երկրորդում՝ քուզք ինն ի Զաքալճոյ յիսհակէ քէ Զիմէքքընի խպրա էյլէտուքտէ Ապրօ կեավուր, պէն տախի չահիտըմ. վէ Ապրօ պիր ասըլսաճազիսի եւ օգլի պիր մէլտուն տըր, վէ լաքին տինըմըզ վար, վէ չահատէքէ մուզքտաճ օլունուրսէ՝ պէն տախի չահիտլըկ խտէրըմ։ Երբ չրջնցուցին զայս զիր ընդ զպատաքերն եւ ընդ քէզքէրէճիան եւ ընդ ուէյիսն՝ զիջան ամենեքեան նոքօք, եւ յիչելն զերկու քուզք Իսահակին առ վէզիր, պատասխանէ քէ Օլ օնուն գարտաչի խոխ. եւ ի գնալն վէզիրին առ քապուդրն, եւ խիլայեցաւ ի նոյն Ուրբաքի, որ չեզեւ սիվան։ Իսահակն քաչխխաճուն չիչատակէ զբանն, որ նա հասոյց վէզիրին, եւ յաւուր չիչատակի Նինուէացւոցն ազաչիաբուքեան եկին ի տիվան եւ գրեցաւ անդ երկու վկայք։ Ասէ վէզիրն. Էֆէնտի՛, քաղայուտ էյլէ պունլարըն քէսքիէտէ. զպատաքերն պատասխանէ քէ

Մուքանըմ, հուզուբընոէ օլունսուն քէնգիէ։ Եւ քա-
նից անգամ ի հարցանելն Մաքոսին ասէ իս քէ Ե՞կն
գիր ի հոգևորսիրէն հարցանել զկնաս իմ, պատաս-
խանեցի քէ ի ծանուցանելն իմ զանցս քո, սովոր
գրել զամենայն ահվալ քո միշտ եւ զթաբին խոպար
փուքացուցանել, եւ ես յորդորիմ ի գրել. եւ նա ա-
սէր՝ Զազօքան խնդրեմ նորա։

ԺԲ.— Իսկ գալուստ սինգերականին ի Զաքարէնա,
առաքեալ պատգամս Հուսէյնին ազայի հասանիլ անդ
ընդ գաւառան եւ զսովորական դիաքէքն մատուցա-
նել, եւ զպատրաստեալ զպղինձն առեալ կառօք եւ
երիվարօք հասանէր անդ, գի ընկալեալ նոքա արշա-
ւանաց ձիոյ իւր յօրինեսցէ, կամ եղից եւ մսից յարկս
ուրոյն իւր զարդարեսցէ, կամ ցանկ ի պարս հարկից
գնա պատուեսցէ, որպէս զօրզուճի հուսմայունէ յա-
յիգն յառաջագոյն իմ ազգեալ էջէ, կամ ի զբօսանս
գրազանացն ի սփոփանս իւր պատրաստեսցէ, կամ
զօրխորգն Ռուզային երեսունի Տանկաց կացուսցէ, կամ
ընդ գեղեցկագունիցն պերճացելոց գնա յաւելորդես-
ցէ, կամ ընդ ձանձրութեան միւսոցն՝ գարձեալ եւ
գնա գգուեսցէ, կամ զզանազանութեանցն հակեալ
ատանալ եւ գէգնագն՝ զանձն յգփացուսցէ, կամ վասն
ազգին ճոխութեան գի միշտ ընծայաբերք լիցին նմա
ի ծագաստանէ, կամ զգուստր քեռեաց իւրոց ի մէջ
ազգի իւրոյ զարն մեծարեսցէ, կամ ընդ ցրտին ձա-
նապարհէ եկեալ՝ ընդ գօխիկ կուսին զանձն ջերմա-
ցուսցէ, կամ զհաչելոցն ձանձրացեալ բունից՝ գնոր
իմն բոյն գտեալ՝ զընդգէմն այնմ խազացուսցէ, կամ
վասն բորբոքման ախտին հրոյ՝ զգեղեցն փափաքման
գօրան զովացուսցէ, կամ ի շարժիլ սէգ մաին՝ գնոր
իմն ախտաժակ ատացեալ զիշձն լցուսցէ, եւ կամ քէ
ի ժամանակի եքէ ծնցի գարուս՝ ի կարգս քաղուհեաց
գնա պահեսցէ, որպէս մեծն Խոսրովացին զերգն ա-

առասպելաց[1]) Հայոց, զոր վասն Սաքինկան՝ գտեր արքային Ալանաց. Հնծեալ, ասէ, արի արքային Արտաշէս ի քուխն չքնազ եւ հանեալ զոսկիօզ չիկափոկ պարանն՝ անցանէր որպէս զարծուի որաքեւ ընդ վէտս, եւ ձգեալ զոսկիօզ չիկափոկ նետդերն ընկէց ի մէջ օրիորդին[2]) Ալանաց եւ խնամս ցաւեցոյց զմէջս փափուկ գեղեցկին, եւ զայրն ի փիւրն հարցիր, ասէ խնջոք գրօղն պարզատուամարին. բաւ է։

ԻԳ.— Այս Հուսկին ազայ վասն սիրոյ արքային յանդգնեալ անիրաւի միշտ առ վաճառականան վասն մաքսին, եւ մանաւանդ առ Ծառանկս. եւ արդ կացեալ ընդ նոսա յատենի՝ պահանջէր զայնքան անցեալ ամացն զմաքս մեռոքսիցն, որոց ոչ է օրէն տալ, որ գրի յամենայն ահանամէս գոայեաց, որ ի ձեռս գնոպանացն, որպէս եւ ընդ կանգնիչն Միլամէնկին քարզմանեաւ էլլուն, ասէ վէպիրն. Դուք եւս եղէք[3]) քէլպիս։ Միլամէնկն պատասխանէ. Ի մեզ ոչ գոյ քէլպիսուքիւն, մի՛քէ ձեզ գոյ։ Զայրացեալ վէպիրին ասէ. Մինչեւ ցարդ ասէր դա քէ Թուրքերէն չգիտեմ, արդ զանքէմն ո՞րպէս հասկացաւ եւ ետ պատասխանին. եւ հրամայեաց երկու հարիւր փայտս հարուլ յոտից նորա։ Յոյնպէս եւ զանուանի վաճառական ոմն գինկլիզ ի գատ մատնեալ կնհամրուկճուն, որեւմ հրամայեաց հատուցանել զմաքսն եօքն ամաց հարիւր ուքառն քսակ եւ երեսուն քսակ եւս ըէֆքէր եւ գնել յարգելարանի։ Պատասխանէ էլլին. Իմ է ոսկեայս եւ ինձ է օրէն արգելուլ զդա։ Եւ հարեալ զէլլին՝ յետս քաշեն ի ձեռաց զվաճառականն եւ տան յարգելանս ի տուն չաւուչի միոյ ի հասարակն ժողովրդի։ Եւ Ծրատցին եւս կայ խոժոռութեամբ, եւ կասկածիմ քէ զալիճաք նոցուն երբեւ վէշտասան կամ քսան հազեան

1) առասպելաց. 2) օրիորդին. 3) եղիք.

ի գազաղն ընդ մերձաւորքս. եւ նչան մի եւս՝ զի ոչ քոզուն զրկինձ տանել արտաքոյ քան զքաղաքն։ Այսքան առ այս։

ԺԴ.— Այս Հուսէին ունի զմեծ հարցանեաց պատրաստութիւնն երկուց օրգոց իւրոց, զորս արարեալ է մուսէբլիս, եւ զերկոսին գուստը Շապան ազգին, որ էր կեռմբուկն աստ եւ զառաջինն Հալէպ մուհասիլի՝ Եէկէն Տիվրիկլւոյ Իպրահիմ փաշայի. եւ լինին երկու գաւերք սորա օրգուց նորա կանայք եւ ներուն՝ միմեանց քոյր օրինի իւրեանց։

ԺԵ.— Ասեն եւ զայս՝ Քէ ի գարպանտէն Քէրհազոյ Զայիրոլլը Ուսկուտրւոյ մինչ Զաքարիոյ գաւառն ժողովելով խումբք արանց հրամայեցաւ առ ի վարուձն եւ ի հաւաքուձն երէց, կինձից եւ նապատակաց եւ նմանեաց նոցին, ընդ որս քերկրեցեալ լիցի արքայն ի խառնիճաղանճ բազմութեան փախուցելոցն եւ ըմբռնեցելոցն եւ ի զօրելոցն եւ ի վիրաւորելոցն՝ արշաւեալ եւ ինքն ի մէջ ի զբօսանս նոցուն աւուրբք տասնօք մինչեւ յելս սեպտեմբերի ամսոյս, զի եկեալ ըզմէվլուանն ընթերցցին առաջի նորա ի Սէլաքինն ճամին, յորում եւ կամիցի։ Եւ ի Ղալաքոս մինչեւ ի նոր գիւղ երեք հազար այր գրեցին պահանջեալ բռամբք եւ բրօք գանելովք, որք արագապէս ընթացան տաւսլով եւ զուրնալիս։

ԺԶ.— Արեխացուցից զձեզ եւ նոր խրախուսականաւ աւետեօքս՝ ըստ այնմ Քէ Առցեն լերինք զխաղաղութիւն, այլովք հանգերձ։ Յաղթօղն եւ քաջ քաղաւորն Յրանցայոս, որ է առեալ կին զմերձաւոր կայսերն Ալամանաց եւ զբազում ժամանակս կամէր զկայսրութիւնն առ ինքն ձգել, իսկ երանելի փափքն մաղքանօք հայցէին տեւել նմա՝ շինուցանելով զեռացուն կամաց նորա։ Ցետ սմինայն յազքուքեանց որ ընդ Ֆիանտրացիս եւ ընդ Ընկէլքէրացիս եւ ընդ Ալամանս

եւ ընդ Սպանիացիս՝ սիրելով չիսուն քաղաքաց Սպա-
նիացւոց եւ ոմանց Ալամանաց, եւ արդ չէ պատգամս
կայսեր. Ծո՛ւր ինձ, ասէ, ճանապարհ ընդ աչխարհաւ
քով, զի անցեալ երթիցեմ ի պատերազմունս ուր եւ
կամիցիմ, քանզի որուամ փառաք եւ գօրութիւն պահանջէ
քաղաւորութեանս դիպուկ պահու յաջողման վիրաւոյն
այցելութեամբ։ Իսկ չիմիէրաքօրէն իրրեւ լսէ զան-
հնարին պատասխան, զարձեալ առաքէ դեսպանս եւ
ասէ. Ահա ծերացար եւ չունիս ժառանգ գահի կայ-
սրութեանդ քո, արդ որդին իմ օծցի կայսր յաջորդ
քեզ բարւոք ժառանգութեամբ որպէս զորդի քո իսկ
հարազատ, եւ քէ ոչ՝ ակնից ի վերայ քո պատրաստեալ
զօրօքս. ընտրեացես զերկուսս զայս եւ յղեացես ինձ
զպատասխան զոր եւ դու կամիցիս։ Լուեալ զայս իմ-
փէրաքօր եւ ծանուցեալ վիհապետին երանելւոյ, որ
եւ յառաջագունիւ յօժարեալ էր ի խնդիր ծրանցիցին,
որոյ գրէ փափն պատասխան՝ քէ վասն սիրոյ եւ միա-
բանութեանդ ձերոյ եւ խաղաղութեանն աչխարհաց՝ եր-
կուց քաղաւորացդ յոյժ բարիոք այդ խորհուրդ որ-
պէս յԱստուծոյ պարգեւեալ զմեծ շնորհ եւ բարիս.
վասն որոյ եւ ես օրհնութեամբ ասեմ՝ շնորհաւորեալ
զգործդ ի կատարումն առ ի ժառանգութիւն բարձրա-
փառ կայսրութեանդ, որպէս ի տանէ քումմէ նոր ըն-
ձեւեալ արքայածինն որդի լինիլ քեզ հարազատ վա-
յելչութեամբ, ոչ՛ լո՛ր։ Սոյնպէս եւ գհաճոյականն
առաքէ փափն Հռոմայ առ արքայն Ծրանցայոյ, զի
պատրաստեալ զմեծ նաւատորմիղն զայն՝ օծանիլ զորդին
կայսր եւ առաքել առ կայսրն ծերացեալ։ Եթէ
կատարեացին այս խորհուրդ՝ խոստացայ նոցա գրիլ
զպատմութեանս ազգն ալքին հայկիկ։

Ժէ.— Լուա ուշա կարծիքս առ վէպիր որպէս եւ
յառաջագէմն զայրացեալ գազանի ի ծովու անցիցն,
եւ յամաբանս պահանջէր սիրով ի միւսմէնակ եւ յՀն-

կլինցաց գայիանա ի վարձու իրրու մարտնչել ընդ ծըբտանցիաս, եւ նոքա պատասխանեալ էին քէ ոչ է օրէն այդ մինչեւ ցարդ։ Արդ զանուն ազին Սէֆէր օրքաչ մահարի, եւ զպատմա քիւրէկ հանգերձ գործատրօք մէքենայից յուզարկէին ի սահմանս յայնս եւ զատայս ենկիչարեաց եւ ոմոմբք պէկլէրպէկօք կարգեալ, ասեն, սէրասքէր գնել զԹուռիմ պէկլէրպէկիսի եւ անդ ժողովիլ զօրացն ի մուհաֆէզէ եւ ի պատերազմանս, յոր վայր եւ կամիցին արշաւել՝ արշաւեցցեն արքունական հրամանաւ։

ԺԸ.— Յաւուր բարեկենդանիս Աստղաւորի (5 Փետր. 1682) մինչդեռ զնարգնիս անցք առ ձեզ գրէի, ներս լուր առ մեզ՝ քէ մեռաւ Քէլլի խասէքի։ Սա որ ուքերթգում էր խասէքի Սուլթան Իպրահիմի եւ յայժ ախորժակ բարուցն խզամոլականի, մանաւանդ մեզկիալ ի փորիլն եւ զմայլեալ քմբէր յանձնեզականն կանացն։ Մինչ զօրացն ննջեգ գործեալ գնէին յարգելարան զբռնակալն աչխարհի, զամենայն մոռացեալ ի սրտէ՝ Ա՛հ Քէլլըմ կէսըն պարի, ասելով ի ներքուստ ընդ պատուհանն խոսակցեալ առ սա ըզպրտիլն, զոր վասն չքնաղ կերպարանին եւ սիգաճեմ ճաճկոյն սխրալի զանուանն Հումայահ կոչեալ ի սէրն սաստիկ գնգնրի, այսինքն ինքէ ի ձեռս բազմաց անկանիլ օգայնոյս գժուար քէ մարքի։ Իսկ յետ ապանմանն Սուլթան Իպրահիմի հանեալ զնա արտաքս՝ փաչայիւք ամամբք ապրի, որպէս քէ յոգնիւ յերկիւղէ գլորեալ ի գրաստս նստի։ Որում ծանօթացաք երթեալ եւ գյոլովս տեղեկացաք սակս արքունականն կարգի, որ այնքան սէվկէք եւ գինւս մեծագինս տեսանել, որ ոչ իսկ ընդ գրով անկանի. մինչ զի յետոյ արքայս նէնէ ասելով՝ ի տեսանելն խանդագատի։ Սա որ ի հարսանիս որգւոյն եւ գաւերն արքայիս յանգրիանուպոլիս հետեւի, եւ նստեալ երթեալ ընդ ընծա-

յատար ապգայինն սուլքանեան ընդ խասէքեան եւ վա-
լիտէի, գայ արքայ ի տեսուքիւն նոցին եւ ի մէջ նոցա
երբեմն երբ նստի, ասէ արքայ. Ա՛հ նէնէճքըմ, հաս-
տի զաքընատան զիատէ կիւզէլլըկըն իչուն փէք սէվէր
ըմըշ պապամ սէնի. զառնայ եւ առ մայրն որդւոցն
ասէ ցքաղուհի. Տեսանե՞ս զպաշպազլամասընըմ նէ-
նէնէ՝ եւ արդ այսօր ի մահ գրաւեալ ի հող լուծանի,
եւ միայն պարտատեարքն ոչգրան գկնի, որոց ոչ ոք
եւ ոչ փող մի գոյ քէ հատուցանի՝ եւ քաղնն գնա
ի մէջ պարտիզին առաջի դրան քուրպէի Մուհամէտ
չահզատէի, զոր չկնեալ էր հայր նորին Սուլքան Սիւ-
լէյման Սէլաքին գային ճամի, եւ հարեալ վրան ի վե-
րայ քուրպէին արք պահապանք եւ ընքերցողք ճու-
պինն ֆուրխանի՝ զերիս աւուրս գցայգ եւ ի ցերեկի։
Ուր երթեալ իմ եւ տեսեալ՝ փղձկեալ արտասուէի
զորգւոցս Ազամայ զվախճանս խիղճ ՚ւ ապաշխի։ Սա
է նա, որ սինգերակալն Իպրահիմ նուազեալ արտիւք
առաջի նորա անկեալ դեգերի, եւ ընդ քաղցրակոծոյդ
չէհրի լեզուին զմայլեալ խեչճապատչի, եւ այնքան
հարեալ սաստկիւ ի սէր ցնդի, այլ եւ ուտելիօք եւ
ըմպելիօք ոչ միայն յարքայարանս եւ ի պարտիզի,
այլ եւ նստուցեալ ի կառս զգիչերն՝ զամբարօք չքեր-
ցեալ պատապչի, եւ ընդ ծամակալացն երբեմն ի խա-
զայն արքայի՝ ասէին. Լի՛ր այսու եւ գու եւ մեզ
նմանի. զորոյ հիւանալ զմորուաց նորա փունջս խառն
ընդ ոսկեթել փազփունչի եւ կապեալ ընդ հիւսուածան
ծամակալս, եւ քեւս արկեալ նոքօք արքայն կաքաւի,
եւ արտաքոյ ձայնս զանազան երգոցն ընդ նուագա-
բանացն կցորդի, որպէս յերգս առեալ զայն ասէին
ասմինկքա սոյն քազաքի. Սակ պազի քաքար սալընէ,
կիտէր սարայըն իչինէ, սէնի սէվէնըն սուչը նէ՞. սակ
պազը տէվրան սէնքնտըր, ալէմտէ տէվրան սէնքն-
տըր, եւ որ գկնի։ Եւ ընդ չազապատիչն ընդ անկա-

վախուն հանապազյայն խոպոպինն՝ նուազեալ յուշոյ յերկնէր գլորի, գորմէ ասէին. ընկինէ սալալըմ կէմի, սուրէլըմ գէֆք իլէ, ատ՛ւր նա ա՛մէլէկըմ, տուր նա՛, տուր նա՛, տուր նա՛, եւ որք սոքօք հեռուէն։ Եւ յարգելաթանին գհրաժարականին ծանեալ գժամանակն արքայի, Քէլլըմ այրըլըրմ սէնոէն այրըլըրմ, գոչեցուի՛ ոչխար ոգեալ յոյժ ոգորմելի։ Ասա՛ գթախոն ասացինոյ եւ վերջնուամն նուագին վազճանի. եթէ ազ ճշդրտապէս տրամախոհեցէք գկենցաղ մարդկութեանս յոյժ քչուառալի, որ միտք մեր ցնդի։ Սա ըստ քաղցրագոյն բարուցն անպատմելի եւ գիմացն ախորժելի ի Գառէլ յապգէ վերընձիւղեալ որ է ինձ յոյժ գարմանալի, միայն մասամբք ունել գպակասութիւնն՝ գառնալն ոչ վճարել անհոգ ի մարի, եւ միշտ ըստ բարուցն եւ կայր գուարթալի, յօրանալով ըստ սովորութեանն յար ի բարեկենդանի։ Գանգի ոչ բաւականանայր ծախք փաշայից իւրոց պարգեւի եւ պարտական Ճայր այնու ամենի. եւ ի վերջ ցաւի ըմբռնեալ վեց ամաւք լինի եւ վեց ամաւք եւս գմահճէն անկեալ եւ արգ մնուանի։ Եւ յիսպանամանէ Մուլքան Իպրահիմի որ երեսուն եւ չորս ամք ասի, եւ ինքն էր յոյնմ եզանակաւ մերձ ամաց իրրու քսանի։ Գու տա պօյչէճէ կէչի վէրսի։

ԺԲ.— Մուսացաք գրել գհկեալ գեսպանն ի գառաչէն Մասկովաց, որ յԱզախ մնուեալ եւ որք ընդ նմա եւ այլք ի հանապարհացն ակարացեալ ի պղտորեալ ոգոց ծովու եւ ի ցամաքի։ Եւ նաստարն ծանուցանէ գառաչին իւրոյ գհզեալն, որոյ եւ նա գրէ եւ հրամայէ կարգիլ ի տեղի գեսպանին, եւ զքրքիս վէզիրին եւ քաղաւորին մատուսցէ եւ ամենայն բանք նորին լինցի ընդունելի նմա։ Որ եւ գայ իշխանի հանգէպ վանիցն Երուսաղէմի պատրիարքարանին Ծուանց ի Ճէնէր որպէս քէ արք երեսունք։ Եւ ի մուսն Ճէտարի եմուա

առ վէպիրն տալով գՔուզքին. եւ ունի պատրաստեալ մատուցանել գՔուզքին առ քաղաւորն ի մտանելն ի քաղաքս եւ ի ցրուելն յաւուր ուխտիքին ի տիվանի հուսայուն, թերելով եւ անճապս եւ կնճռէնս եւ սանասարս եւ գէրտէվայս եւ սամուրս կնդգանիս յամենից ազգաց չորս չորս, եւ երկոտասան հաւս, որսորդս եւ բէզոց, նապաստակաց եւ գայլոց՝ մեծամեծ քան զբազս[1]) եւ փոքր քան զսագս ի գոյն անճապի ուրս գանուն կոչեցեալ, բարձեալ ընդ ձեռս որպէս գրագէս, որ եւ ի մարտն եօթն եղեւ այնպէս: Եւ խնդրեաց յարքայէ գմին եկեղեցի չինել ի Ղուամզափին կոչեցեալ Սուրբ Աստուածածնին. եւ չատ ջանացին գործակալքն վասն խափանմանն: Այլ արքայն երբեմն ետ հրաման գոր չինեցին. եւ գարձաւ գնացեալն ի Մասկով: Եւ վէպիրն պատճառեաց գփէնէէրէան եւ առաքեաց քէշֆի եւ փակեաց, եւ գարձեալ քէշֆի առաքեաց եւ գոաւ ամենայն չափք չայնութեան եւ երկայնութեան եւ բարձրութեան ըստ առաջնումն քէշֆին: Ոչ գիշեալ ի գոռոզութենէ ազահութեան՝ չՔոզայր բանալ, եւ Յոյնք խմացեալ գխորամանկութիւն նորա որ վասն կաչառոց ընդգիմանայր՝ ծածկապէս ետուն գրամ որքան եւ նա պահանջեաց, եւ ապա բանալ ետ գեկեղեցին:

Ի.— Եւ ի հանգիպիլն իմ ընդ պատրիարքն Երուսաղէմի՝ միչա հարցանէ ի քարիս գրաբեկենգանութիւնքիւն վեհիս մերոյ ոչխունին եւ նոյն սիրով կայ որպէս ի քնուստ, եւ հոգայ եւս առաւել վասն ասանն սրբոյ, նոյնպէս եւ գասատուն փիլիսոփայից յիշատակին սոյն ոճով ի գովութիւն նմա: Եւ ետ գրել Զէմերնէ Զէլէպին գիր ոչխունի առ վեհդ մեր եւ առաքեաց՝ Առաքեմ ընդ սմա եւ գեկեալ գիրսն յերուսաղէմէ. եւ ամենեքեան հարցանքննեն վասն գալըս-

1) բաքս.

ասեան գորա եւ ոմանք սպասեն, քայց ասմինք յոյժ, այլ չասն գինասն չէ վճարեր կարծեօք, մանաւանդ քէ գուր գլխացաւութիւն, քայց հանճար գորա առաւել է քան գկարծիս ընդհատման մերոյ, այլ եւ քահան յաջողութեան. եւ Աստուած է յաջողօղն ըստ առաքելոյ, եւ որ աւուր բխէ գրան, վաղիւն գիւր հոգացէ. եւ գա որպէս յաւատացեալն է միշտ ի նա, որում փառք եւ պատիւ եւ երկրպագութիւն յաւիտեանս։

Ծերիմիայէ ընկալ գպատգամս նորոգնեական,
1682 ԸՋՆՆԴՆԱՆԸՆ Քրիստոսի գոլով Քաւական։
Եւ ի մինասն հասարակի ֆէտրարական,
1131 ՕՒՇԵՍ ՋԱՀՄԷՔԸԴ Քաւականի մեր հայկական։

(Ծեւ գրութեամ). — Փետր. ԺԴ Ջչէս ի քէսքիէ առնելն գվկայն՝ փաշային գոչեաց. Ես մին գուհիւրատեմ եւ սա գէնկին, զէ որ նչից ոսկով գվկայդ յաւուքեան գորա, քանզի եւ այդգ ժամանակաւ ի գնասան եմաւտ։ Վէզիրն ասէ. Գնացէ՛ք հարցիք վասն որո՞յ մտեալ է գա ի քանտ։ Եւ վկայն ասաց. Ծ գուռուշ պարտ էր վասն որոյ մտի։ Ղազասքէրն ասէ. Գէկչէրպէկիք մոտանեն ի քանտ, պիր նէսնէ իլապըմ կէլմէզ։ Եւ գնացեալ ի քննութիւն եւ բերին գխապէրն նոյնպէս, եւ քննչաւն կարծեմ ի նորայն վկայութիւն։ Իսկ միւսոյն չաւուքեան ի վկայնէ՝ ասէ փաշային. Ամ Լ օր է քանի եկեալ է ի հեռատեսնէ։ Եւ զազասքէրն ասէ. Մինչեւ Զ ամիս ի տեղի միւսմ քէմէքիւն էլինի ոք՝ ոչ է ընդունելի վկայութիւն։ Եւ քննեալ քէ փաշային ումեմն չեալ քէվապի, վասն որոյ եւ ի գրուց փաշային այնմիկ քննչացոց են գհաւատարմութիւն, եւ ապա գրեացն։ Եւ ընդ միւսոյն գի արասցեն գհօճէքն ըստ այսմ ոճոյ մուֆտասէլ։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 44բ–56բ)

[ՈՀ]

Արեպիսկոպոսի Ագուլեաց Տեառն Պետրոսի աստուածաբան վարդապետի (Չէզլիածին)

Ըղձալի էր մեզ ոչխագուրկ զնամակ սիրոյդ պատուելի, որում արժանացուցեր, եւ զմեծ խնճ աչխատանս անտեսութեան յաւարտ ածելոյդ զգոհարար նաւքիւն ընծայեցեր այնմ, որ յաջողէ զամենայն ամենայնի, եւ ազդեցեր մեզ սիրելացդ խնդալ ընդ խնդացօղդ, զի օրհնեցաւ պատակ տարւոյ քաղցրութեան կամաց Տեառն ի ձեռն քոյին մեծի ճգնողական համբերութեան։ Դու ըստ Որդւոյն Աստուծոյ տարաղու ի տարին կոզմ երկրի խոնարհեալ զարմացուցեր անտեսութեամբդ՝ չիջուցեալ կոտորեալ զամենայն արհաս որսանաց նորին սրտին ծրարելոյ ըստ որում համեմատելի է ասել. Ո՞ւր է մահ յաղթութիւնդ քո եւ խայթոցն որոգայթարանին։ Դու եւ ըստ Բանին Աստուծոյ մարմնազգեցութեան ի փորձութիւնն կամակորին մտեալ, զբաժակն արբեալ հոգեծնին հօրդ կամակցութեամբ տեսեր զդառնակսկիծ մահն մատաղատենչին, այլ վախճանն այն վախճան պարգեւաց տնօրինեաց։ Դու զպաչտելին Հոռոմոց յաւուր օծմանէ եպիսկոպոսութեան գորին մինչեւ ցայս վայր քարշեալ ծածկեցեր ի տեսլենէ աչաց, որպէս Քաղկեդոնական Արքեպաս անաստուածութեան ձուլածոյք ամփոփեցաւ եւ արարածք Արարչին ամենից երկրպագուագոյ մարթացաւ։ Դու ըստ քոյ որոգացն՝ պատուծոյն կենդանւոյ զորոգայթ հրոյ ցուցեր զազօթս՝ որ առ ընդունողն՝ եւ զպարան համբերութեան յերկարեցուցեր եւ զկոյս գեղեցկութեան զարդու խոնարհութեանդ՝ գոռոզայինն այն քարք զիջանիլ հնազանդիլ քեզ աւանդութեամբ։ Դու ըստ Արտաչիսին Աբչակունւոյ զՀնչլենացւոցն պաչտելիան ապականալ տանէր ի Հայս,

որոյ գինի վախճանին զազազակ բարձեալ գրէին զա-
գիրս որգւոյն ՔԷ Շնորհուկ արարեալ մեզ Քոզցիս
զաստուածան ի Մխիթարբերայս եւ մի՛ հեռացուացես զո-
նէ ի մէնջ ի հորին Հայոց։ Դու զի ծանօքս ի վախճան-
մանէ Տեառն Փիլիպպոսի մինչեւ ցայս վայր խրոխ-
տալով խրամատէր գկարգ եւ գկրօն եւ զանուն յազ-
քոզ ցուցեալ ըստ կամացն (պոլոզ)։ Դու լուար զաստղ
աւետաւոր[1]), որ ի Բերբիա մեզ տեսաւ ՋՃԱՒԻ (ՌՃԺԴ
=1665) Հայոց քվին, ըստ որում յայտնեցաւ վիշապն
Սպանիացոց յաշխարհն, որ քարչէր զմանն աստեղաց
բանականաց քնակչաց յանյագ[2]) յորովայնին, ընդ որ
մարտս գինուք եւ բարանիւք առնուլ վասն անյագ-
քելի ճաւոյն. ապա հնարեցին գեղս նորա քովչու-
քեան մազքանս բազմագիմիս առ ամենալուրն վերա-
ռաքել ի սեռն ռալից հանելով զահավիժեցին, որ էր
ապացոյց քովչուքեան գեղոյդ աղօքից համբերու-
քեան, զոր քարչեցեր ընդ քեզ նուաճեալ։ Դու քեզէն
լուար ի Գուբատա յընքրիս ծերուանի ատուռն՝ գիւրովին
բարբառելոյ ասէ. Արեւելեանք զամենայն գեղեցկու-
քիւն ընչից քարչելոյ տարան յԱրեւելս եւ արդ տե-
սեալ գգեղեցիկ կաքոզիկոս Հոռմոց, կամին եւ զայն
քարչել տանել յԱրեւելս։ Ըստ նախագուշակ խրատուն
բանի էր կամ եպերուճն ընդ նոսա գրոդել ի ջան՝ զի
մի քոզուցուն գինքն ի ձեռաց։ Դու գհնար նրուա-
գէմին եւ գիգմիւռնոյ՝ ի Հռոմ գնալն փուքալ՝ եւ
Գրուսալոս գքաղաքացիս պատճառելով տեսլեանգ ի
քաց. զայն որ ի Մանասարբ արարեալ՝ յորժամ ափո-
փէր գքեզգ եզբակացուցանել գրանս գարձեալ գեղով
համբերութեան, գոչէր ասելով. Ես ձեր հաբցն էի ե-
գիտաբ, եւ արդ ի ձէնջ ոչ ոք հաբցանէ ցիս՝ քէ յո՞
երթաս. եւ ի մէջ հանգիսի ինձ տայր նախատինս, եւ

1) աստւոր. 2) յանագ.

պրբէն իմ Կաթողիկոսն Էջմիածնի ի Նամակ ըստ Նորա խնդրոյ՝ գժրացեալ ծալէր եւ պահէր պիուղին, եւ փոխեալ այլոց գաբձեալ գրէին Կաթողիկոս Երուսաղէմի, վասն որոյ ասէլի է քէ մի՛ մոռանայք գնայն ձերոց պաչառանէի։ Որ քեւ կամակցէր գիտացեալ մեր յԱստուածուստ գքաղաքովուքինդ՝ կամակցէի ի Պըրուսա եւ ի բերէն յարքայաբանա. եւ մինչ ի Ղուսախ ձգէր գալքն ի յիտս օգնել ոք ի գարձուցանել եւ ձգէր գոտան ի կախ եւ ձգէր ապա գյոյան ի կարլին եւ յայդր եւս՝ մինչեւ եմուտ ի ներքս։ ԵՒրդ ոչ ոք քեզ նմանեցաւ, քէպէտ չրիամբք միաբանէին եւ ոչ սրտիւք. գի ոմանք գմոզմիսին փոքրահոգուքեան սակի եւ ոմանք գԱահակին երկաբնակուքեան, որ ցուցեր ըզքուղին վասն Նորա գրեալ, ոմանք գԴաւքին ձեռներէցուքեան ցոփուքիւն պատճառեալ, եւ այլք ըզքաղաքովուքեանդ սկզբնաւորուքիւնդ, որ այդուստ յուրատ լինէին, գի մի յաչողեսցին պատիւն եւ անունն այն քեզ։ ԵՒլլ կամիցան գորս կամայ յակամայ. ամենայն ոք գիւրն հնձելոց է՝ գոր ցանէ. եւ գուբստ աչխատանացդ ընդունելոց ես գանապական պարգեւան։ Եւ գա գոր խնդրէրն՝ էաս գկարգ եւ գանուն եւ գաեզի. արդ ընդէ՞ր յիշէ գՕամանցոց երկիր, գոր գայնքան փառան մեք մնգէն քաջուքեամբ ստացաք, ասէր. եւ նախատէ գքաղաքացիս քէ Զկարացին գիս արգիլել. ընդէ՞ր յոգւոց հանէ. մի՛քէ՞ վասն այլ եւս ոչ կարելոյ ապռելոյ եւ գալելոյ. ընդէ՞ր լայ, մի՛քէ՞ գըզձալին գմաաւ ածեալ տագնապի։ ԵՒրդ անգն է վանիցն եւ անօրինելոցին Աստուծոյ կամքն յայդմ վայրի վարեալ էած։ ԵՒաւ գգուշուքեամբ այսուհետեւ հոգ տարիք գմա ի պահպանուքիւն մինչեւ ցմահ, գի կարծիք ունիմ՝ նկրտիլ ձգտիլ յայամ կողմ փախըստեան։ Ցանկալի եղեւ ինձ գրել Նոր հրգոք գանձս Ցակոբ կաթուղիկոսի, գի երբիցէ յօրհնուքիւն գն-

բնդմանին՝ երդել մեր անդ ի պատիս մեռանլոյն եւ ի փառս կենդանեւոյն, զոր ոչ ոք ընկալաւ, քան որում ասացեր. Անմիա է՝ եթէ չերթիցէ ի գերեզման նոյնն։ Ճանկալի լինէր ինձ գրել ամենայն բարեւնեացդ քան կարգի զոր խնդրեցին անձինք ձեր, Ահա եկէ՛ք ընդ առաջ, երգնցէ՛ք ընդ ընկերս զՕրհնեալն եկեալն շնորհաւորելով։ Ձեռեր զապերախտութիւն եւ զապաշնորհութիւնն զոցա զոր արարին վասն Աստուածընչին իմոյ, իմ հինգ հարիւր ուզիլով եւ զոքա չորս հարիւր տալով. ի քաղաքս երեք հարիւր յիսուն կարճցին եւ ի Դաւազն գյիսունն եւս բարձին քէ Ձեր Գրիգորին հարկիս առնեմ եւ մեծարանք, եւ քրանեալ նեզպատեալ գառնանալի ի պահանջելն զարիծ ի ձեռաց իմոց, որոց տալի եւ բարով Ձեայ եւս ոչ ատացեալ խորամանկիցդ ի բաց գառնալի։ Եւ այլն հնովք եւ նորովք բաւականասցի բազում տեղեկութիանդ։ Արդ որ ինչ իմ չէր արժանաւորութիւն վասն հաւատարմութեանն ձերոց մերոց մեռանլեաց, եւ մինչ զմեծութիւնդ չեւ եւս տեսեալ՝ զորդեակն իմ քրքով ի քեզ յանձնեցի ի գալն յԻզմիւռնի. եւ արդ յանձնեալ է գարձեալ քեզ եւ ձերոցդ մեծաւ քախանձանօք ի քաղցրութիւն մարգասէր կամաց ձերոց ըստ ժամանակին ձրել, զի հաւատացումն փոխարինին որ խոստացան կատարելոց է ամենայնի, ամէն(*)։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 29ա–30բ)

(*) Մինաս Ամիենցւոյ Օրագրութենէն կը տեղեկանանք թէ տյն ատ Փետրուս վարդապետ՝ քերեւս իրեն հրաւիրակ՝ կը գտնուէր Ջմիւռնիա՝ եպիսկոպոս կաթողիկոսի հետ անցուցած մէջոցին (1681 Յունիս 7 — Մեպտ. 22)։ Այդ սրերուն Ջմիւռնիա կը գտնուէր նրեմիայի սրդին Գրիգորիս վրդ.։ Եպիսկոպոս 1682 Յունիս 15ին Գալոէն կ'ուղեւորի դէպի Էջմիածին, ու հոն հաս-

Առ Եղիազար կաթողիկոս յարժամ գնաց ի Սուրբ Աթոռն Էջմիածին գահակալեալ նստաւ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց թվին ՌԾ[Լ.Ա]

Ի չնորհաւորել զծայրագոյն քահանայապետութիւնն քո բննեւտասան ամօք նախագուշակօք չնորհաւորեցաք, որ ի Բերիա բարեբաստեցաւ։ Եւ զայն որ ըզկագելն իմ մազքանօք քէ ի Հռոմկլայ կամ երուսաղէմ հանդիսասցիս, տե՛ս զի այսօր համախմբեալ բազմագիմի եւ կաքողին բազձանօք հարազ ամենասրբուհի կաքուղիկէն տարեալ էած ի Սիոնն նոր՝ յառագաստի բազմեցուցանել զփեսայդ սուրբ եւ սխրալի մեծաւ հրաշալեօք։ Քանզի այրի նստեալ գիտէր եւ ակն ածել ազատչէր. քանզի որ երբեմն բոզոքէր կաքուղիկէզ առ քեզ՝ առնել իւրն ակն ամենատես եւ քաղցրահայեաց, տե՛ս այսօր խնդրկան զիւր օրինօրեան առ քեզ հանեալ ի ծով եւ ի ցամաք՝ քրքիւք աղերսէր, քանիւք մազքէր միչնորդել տանիլ բարեկամացդ զփեսայդ առ հարսին զրկափարուքիւն գլուխ կացուցանել։ Ըիչեա՛ զայն՝ զի իչեալ ի սրբոյ պատարագէն, յետ բազում Օրհնեա՛ տէր ի ձայն բարձր կուչելոյ զքեզ պաշտօնէից, նախաձայն ես հանդիսատօնացի գոգել՝ Օրհնեա՛ հոգեւոր տէր, որ բազմաց լանչեացն լինէր այն նոր ձայնն սքանչելի։ Ըեսո՝ եւ ի մէջ յոգուանց նամակաց զառածն ետասյեալ բազպատեալ ի վերոյ քոյոյ բարեգիտակ արգեանց՝ ասելով. Այսուհետեւ կազք գնան, կոյրք ան-

---

Նեչէն նաք Ջելէպի նամակս կ'ուղղէ Գնարոս վրդ.ին ու անոր խնամքին կը յանձնէ նաև իր որդին Գրիգորիս վրդ.ը, որ գուցէ եղիազարի հետ կամ անկէ քիչ ետք գացած էր էջմիածին։ Նամակս գրուած ըլլալ կը թուի 1682ին՝ եղիազարի էջմիածին հաստնելէն վերջ։ Ե. Հ.

սանձն, բորոտք սրբին եւ ագքատք աւետարանին, այլովք. զորս ի բազում վայրէ ընդհատ՝ խզեցաւ եւ առաքասուզեցաւ փանաքուոյս չիշատակ իրր ընդոսանեալ եւ գլացեալ յոմանց, Քոզ քէ բանիւք գէմ յանգիմանն, ի տգիտս տգիտս ըստ գիպմանն, ոչ համարեալ արժանի արգէս եւ հմս տառապեալ եւ քարմատար։ Զի՞նչ քեզ բազմուչմիզ յուշ առնել նախագուչակութիւն ճշմի կատարեցուքեան՝ եզիպտար կաքոզիկոս ամենայն Հայոց եւ պատրիարգ սրբոյ աքոռոյն էջմիածնի գրիչն իմ, որ ընդ հովանեաւ Սրբոյն Գէորգեայ։ Միով բանիւ ախորժակաւ սրտի աչխարհակալք գգաւառ եւ գնահանգ ձրէյին խոչամէտիճոց, ո՞ւր քոյն. քէպէտ եւ գմեր հաւուց ննջեցելոցն չմոռանաս գմարգասիրութիւն։ Ոգի պիտէր գիտմուքճին տեսանել զքեզ ի գահգ Լուսաւորչին. Ապայն իմ է՝ գոչելով ճեմեալ խրախուսէր ի մէջ բազմականաց, եւ ի մատրան ժողովոյն վկայ բերելով գՆիկոդիմոսին բան՝ քէ յԱստուածատուստ լեցէ առն (պորտ)։ Կարծիք տայ ինձ լքեալ քոզուչ, գնոցայն ձագերացս գխնամգ խզել, որ ի քնէ էր. քո էր քեզ ի քուչք եւ գկր առնալ յորգորէիր ի սէր, չարժէիր ի գուք՝ Հալածական եզիպտար, նուաստ եզիպտար, ի փգձկանս արգելուս գկս ի չիշատակութիւն ձեր, լալով գրեմ. Քո՛չ գհաւուց մերոց՝ այլ եւ իմս երեմիաս ասելով ի գէր եւ ի լեզուս։ Եքէ միայն լինէր քո ընդ հաւուց մեր գսէր, այնքան ոչ տրանջայի, եքէ միայն լինէր նոցա ընդ քեզ։ Ապա անջնջելի ուրոյն կատակս կոքոզ կանգնել է ինձ ընդ քո, յառաջ քան գերուսազէմ եւ պայպղի եւ գպքէհատի եւ ի հալածմանդ ընդ ճէլալեանց եւ գարձեալ յերուսազէմի, եւ գարձեալ ի Բերիոյ, եւ գարձեալ ընդ Ապրօիս քո էր բնաբան նամակիդ եզեալ գիմատան Սոգոմոնի քէ Մի՛ մոռանար գերբախիս քաթեկամին քո. Սէր ոչ իւիք ապատի՝ գատաքելոյն քարքառէիր։

թէ հասուցեր չերուսազէմ՝ սահմծոզին իմ յայտ է, որ իսկի գժուարութիւն ոչ եկն սրտի իմոյ, զի արդար եմ յայն։ Եւ որպէս ի Զուբատ հնազանդէի քեզ ամենեւին՝ Դատապարտելոյդ հնազանդիմ բայց գրպարտելոյդ՝ ո՛չ։ Հա՛ մէկ պահասուքիւն մի սրտրի եւ խոստովանիմ քէ գիտուքեամբ էր եւ ոչ անգիտութեամբ, վասն որոյ եւ քրէական համարեցար եւ ի՛ այդպէս։ Դու քո՛զ մեզ եւ Տէր ամենայնի քեզ քոզցէ։ Այլ եւս գի՞նչ ես լինելոց, ասա՛ ինձ եւ չինէն մի՛ փառաւորիցիս միայն. ահա՛ գծայրագոյն փառս զոր առացար, քո՛զ գյանցանս[1]։ Եւ չէ ինչ մնկնելոյ ինձ կամ ծանուցանելոյ՝ քէ ի յԱսիա եւ ի Քրակիա ա՛րպէս այօք էիր եւ սրտիւ։ Մանուկ մոռավարժ էի եւ քեզ նման հոգւոյ բարւոյ դիպեցայ. համարեա՛ գիս յեռին քո յեռանեալ իրրու զաչակերտս։ Եւ գի՞նչ քեզ պարծանս ասել ... եւ գի՞նչ ընդոտնէն ի կատարածի քէ Բարեխոս հարիւր քառասուն կաթողիկոսացն ինձ ժամանէ յոգնուքիւն, քոյն ինձ մի՛ ժամանեսցէ։ Համան եւ պարզապէս զամենայն յոյս մեր ո՞չ եդաք հանգիրձելոցն հաստուցման, քանզի այլ բազապրեալ եւ առաւելն այսու կենաց յուսով եմք։ Մի՛ մեզապրեր ասմկիս, միայն առաքելոցն եւ Անգօնի եւ նմանեսցն ամենայն չնորհ յուսոյն, որք սքանչացեալ ի մարմնի հրեչտակք երեւեցան եւ անդ, որպէս եւ քո հաւատն է քոյ Տրոց։ Բայց արդ մեռեալք եւ կենդանիք մեր զչենման պատարագիդ խորհուրդ ի վայրսւմ միածնին ինչման տեսեալ զօր քո եւ ուրախ եզեն, եւ վէմդ որ երքեմն անարգեալ՝ ի գլուխ անկեան կայանալոյդ պատճառ եւ ճառ քազմադիմի օրինակաւ եւ յոգնագան եզանեակաւ։ Գնա՛ եւ գու այսուհետեւ զճանապարհս սրբազան հարց քոց որպէս զՊօղոսիմ. զի որ եւ

1) զանցանս.

զփորձս առեր՝ կարօղ ես եւ օգնական լինիլ փորձառուսդ։ Եւ եւս զպարձն փոխարինի ջանասցես հատուցանել կաքուղիկն ակնզնցուոյ՝ կառավարելով զանդամս։ Զի որ երբեմն ազատեր էր վասն չիոմանէ՝ ունկն ցաւելով, ակն արտասուելով, քերան հայհոյութեամբ, ձեռք կանձնելով եւ ոտք կայքակղելով, այսօր վասն զչիոյգ փառասուրելոյ փառասուրեալ սիխիթարեսցին քառ մարգարէին զոր ի վերոյ գրեցի։ Այլ համարձակելի է ի սէր քո գրել զայս ի փառասուրութիւն անգամոյս եւ ոչ ի գառապարսուիքիւն. քանզի որ բարերացոյցն զքեզ ի պատիւ փեսայութեան ամենասրբուհոյ, նա գիտէ զքեզ կառավարել, եւ կառավարեսցես դու քո չին առուածասպարգեւ իմաստութեամբդ, որպէս երբեմն ի Միջագետս, Քրանկիայ եւ ի Գազեսային, արդ եւ յԱրաբատեան[1]) կղէմին։ Զի որ քո մարգարէութիւն էր կանխաւ այն քէ Մարգ գինքն չինչ փայէ տեսանուս՝ յայն փայէն կու գանաս, եւ իմ մարգարէութիւնս ի նահմ յանկեան եւ խուսափեալ ի պատուոյ փիննատրաւք՝ այդպէս կատարեցաւ. եւ զկամակորութիւնս իմ ես ինձէն գիտեմ։ Ընդէ՞ր ապա եւ ամենայն սէր եւ ուխտ եւ հազ ու հուգ միով յանցանօք[2]) սպառեցաւ՝ զարմանամ. ո՞չ նկն ախորժ միքէ վասն քո տպագրեալ յարձանագրութիւն ի հաս պատմութեանցն Երուսազէմի՝ զերախտիս պայծառութեան, չինուքեան եւ նորոգութեան քո եւ այլն։ Ծիրաւ ես եւ սոյգ է առակ նախնեացն. կաքով մտեր եւ հազով երթաս բարք, որ յարգանգ մեր ի նկարչին մարգկութեանս քառ Ծորայ (Ընդէ)։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 32բ–35ա)

---

1) յԱրատցյարամ. 2) անցանօք.

Ա.ռ. Եղիազար (յԵջմիածին) վասն Տաթեր իւիցու որդոյ մահուն

Սրբոյ հօրդ հասարակաց եւ Տեառնդ հոգեւորի պատկանաւորեալ նառս առ յապաքինութիւն պատահելոյ կսկծանացդ ի պատճառէ պակասութեանն Յհանին ի մաքրապուասրիք յաչաց քաղցրագթութենէդ։ Քանզի եւ իմ յորժամ լուայ զլուրն բօքի՝ սոսկացաւ անձն իմ, դղրդեցան ոսկերք իմ եւ կսկիծ գառնագին վասն ընտանի հարազատութեան նորա եւ ազէտ նաթգնիս վասն համշիրակութեան, զի ձեռնասուն մեր էր եւ ծանօթապէս սիրել տայր զինքն՝ բառացի գոլով քան զծնօղան վայրենամիտ։ Մանկան եւ առաւել գալարեցան ազիք մեր ընդ գալարումն ազեաց ծնօղաց ի կոչկոչիլն ոգբովք ներքոզինաբար յիշմամբ ի տեսիլն քաղցրագուարճ գիմաց նորա այլովք հանգերձ։ Քանզի ի լուր գուժիս ոգբայր եկեղեցիս ընդ ազէտ ծնօղաց գորա, վշտակից լինէին ծառքք եւս ընդ մռնչելն ձայնի հեծութեանց սոցուն յեղակարծ բօքոյն։ Զայնք լալականաց լսելի եղեն ի սասգերօգ, գուժկանք ոգբոց ի հրապարակս, կականա աշխարհանաց ի տահմանս քնակութեանց նոցա, հիչք եղկութեան ի տունս նոցա, վայ ի վերայ վայի ի մէջ ազգատոհմի նոցա եւ ի ա-ւա՛զ ատոգաց ի բերանս բազմաց։ Իսկ սմանց երքայն եւ ասելն նոցա քէ Դուք ոչ լերուք, պատասխանեն եւ ասեն. Մի՛ ասէք՝ եւս մեզ ոչ լինիլ, զի խոնարհ եղեն մինչեւ ի հող անձինք մեր եւ յերկիր կցեցան մէջք մեր, զի ապառնացաւ ուրախութիւն մեր, խլեցաւ փառք մեր, յափշտակեցաւ պարծանք մեր, բարձաւ մխիթարութիւն մեր։ Մինքէ չէ՞ր բաւական անծուկ փափաքման մերոյ առ նա՝ որ այսօր գառնագին նոր վէրք մեզ պատահեցաւ. մինքէ չէ՞ր չատ եռանդն

առչորմանե մերոյ ի տարաձգատուքիւն զաւակին մերոյ՝ որ այսօր սեւ խաղալ նորա ինամս ի մեզ. մինչէ չէ՞ր հնարիք խարխափուանե զրտից մերոց ի մբրկէ կարօտա- նաց նորա՝ որ այսօր մահուան հոչակն զսիրտս մեր նոր կրակով բորբոքեցոյց. վա՛յ մօրս տառապիլոյ, զի մորմոքի սիրտ իմ ի ձգտուանե տեսուքեան եւ ոչ կա- րեմ հասանել. ընդ՞ւկ հօրս քէշուտուքեան, ժամա- նել չանամ եւ ոչ կարեմ տեսուքեան անգամ, մինչէ նկի՞ց ի վերայ երեսաց իմոց տեսանել միայն զգերեզ- մանեն եւ տաղնիքեր քաղիլ ձեռ։ Վա՛յ ծնողիս ընկու- քեան, զի գալարի լեարդ իմ ի գուժ որդնկին իմոյ, քայլիքլի[1]) ազիք իմ հրով բոցոյ ի վերայ գարկիպ ան- գրանկին իմոյ մեռանելոյ։ Ո՞վ տայր զգլուխ իմ ծով առնուլ եւ զաչերս ազբիւրս արտասուաց։ Արդ չո- բասցի արգանդ իմ, զի ոչ կարեմ եւս գայնպիսի գա- ւակ ծնանիլ. գօսասցի ծառն, զի ոչ եւս կարէ գայն- պիսի տոտս վայելուչս արձակել. խչեսցի յարմատոյ որքա, զի ոչ եւս կարէ գնոյնպիսի բներել բարունակ ոզկուզաներ. կարնասցի տապարաւ տունկս, զի ոչ եւս կարէ պտուղ քաղցրահամ պտղաւորիլ. խաւա- բնասցին այսուհետեւ աչք մեր, զի ոչ եւս կարեմք գայնպիսի գեղեցկատիպ որդի տեսանել. պակասա- ցին լոյս ականց մերոց, զի ոչ եւս կարեմք գայնպիսի անգրանիկ հասուցանել՝ չքնաղ եւ վայելչահասակ որ- պէս զՅհանգ. երերասցի տուն մեր եւ գղրգնասցի գա- գաթ մեր ընդ մեզ ի գէպ կոծմանս։ Ո՞վ ցաւագին գառնուքեանս, ի պանդուխտ վայրիդ անտես յաչաց մերոց խչեալ զորդին մեր յանգառնալին ճանապարհ։ Ո՞վ անըմբռնելի բնկմանս, զի անյոյս աչխարհի տա- բագրեալ գաւակն մեր։ Ո՞վ տայր մեզ գմահն գոր տես- տանել, ասէ, որգեա՛կ իմ Յհան։ Զի՞նչ արտասէ եւ

1) քաքիքլի.

աս. ո՞վ երբէիցէ եզկեալն մայր քո. վա՛յ է ինձ քէ մո՛յ մո՛յ ասացից ի ծննդենէ աւուրց մինչեւ ցդոյն հասա- կի, քէ զօրօրոցս զգուանաց յիշեցից՝ զդիւլս խան- դագատական գորովով, քէ զգուչութիւնս իմ ի հրոյ եւ ի ջրոյ, քէ զներքոզական զովասանութեան սէրն իմ, զիշէ անդրանկութեան լրման հասակին նկատ- մունս, քէ զակնկալութիւն յաւուր հարսանեացս խըն- դութեան զորա, զյոյս փափաքման պսակին տես- չեան, որ յայսմ յամենայնէ հրաժարեալ ի սրտէ՝ խզեալ էաք ի բաց եւ քահանայական կալըդին միայն ակն ու- նէաք ի լրոյ լսել։ Բայց վասն գառնութեան սրտիս խոովելոյ, զոր ոչ լուայ զլուր կարգին փառաց, այլ զընդդիմակ մահն զոր ոչ ևքող եւ յայնմ ահմանի ձեալ եւ զոր ոչ ևքող յանգիման աչաց մերոց ճոխալ ի տունս մեր։ Ցորժամ մտանէր ի տուն մեր՝ կարծէի արեւով լցեալ սիրտ իմ եւ ճառագայթիւք պարա- գրեալ տուն իմ, վասն որոյ զանվաւերն խորհեցայց որում ոչ հասանալ տեսի։ Զի որո՞վ արդ մայր քո տա- ռապեալ պսակեցից զքեզ ականակուռ սանիկանօք զքեզ վայելչաբար. ևքէ ոսկեքո՞վ չար մանեկօք զըն- ծայս զարդ պարանոցիդ տարածեցից. կարմրանկարկ մատա՞մբս կալեալ զվարսամփիւռ տիպ քո համբուր- ցից, քէ ընդ ազգատոհմն իմ ի պարս կաքաւեալ զըն- ծացայց. յԱմենասրբուհի ծնօդի՞ն քո գաւիթ զքեզ հրաւիրեցից, քէ ընդ օրհնութիւս հարսին իմ երգս առեալ գովասանական ձայնս յօրհնեցից։ Ի մուտն քո առ քաղմորդի ծնօդն քո հոգեւոր՝ Ուրախ լեր աւուրք նկն- զեցի՝ զերգս նկնզեցականա՞ց չուայց. քէ զփեսասէ- րիցն քո սիակցաց Քաղաւոր գոլով քո յաչխարհ՝ զնուագն յարմարութեամբ ունկն եդից։ Զևրեփականն սր- գարութեան ծագումն ի սիրտս մեր հասանկցո՞ք քովք ներքոզեսցուք, քէ զընքիրիս կազմեալ յաւուր ծառիդ ծագկելոյ տեսլեան ընդ սիրելիս մեր խրախասցուք։

Արդ ո՞ւր են այս ամենայն յոյս, ո՞ւր է այս ամենայն ակնկալութիւն, որոյ տակի հաշեալ մաչէաք ցարդ եւս զսան խափանելոյ քառնալոյ այոց ամենից եւ կամայ յանկամայ սեւեցաք առ ի չտեսանել զոր յուսացաք, եւ միայն ակն եւ կիւսման ի Տարէն Ռոկւոյ (Սկիւտար) մինչ ի կարին նկատէի եւ անտի մինչ յԱրարատ դիտէի զօրհանատպատ. խոցոտեալ սրտիւ՝ զմատ մի քղքիդ ի դրունս պանտոկաց դնդրէաք, միայն յիջեւանս վանառականաց տատապէաք, միայն զանցաւորօք ճանապարհաց չրջէաք՝ ապատելով լսել զհամբաւ ողջունից։ Այլ այսօր քուղքի մի քնրին սեւով լցեալ, յանկարծ մահուն զսիրտ մեր սեւով լցաւ՝ քէ Աւէ՛ք կարգացէք, ծնօղք իմ, ու տեսէք որ չեմ գալու։ Վա՛յ լսելեաց մերոց ընդ գոյժս, եղո՛ւկ տեսանելեացս անտեսանելի ճգամտորութեանդ, որդեա՛կ իմ Յհան։ Փոխանակ վերստացելոցս յուսոյ ամենայնի ընդդիմակն քեզ հանդիպեցաւ։ Մինչ պատանօք պատեցա՞ւ անձն քո վայելչահասակ. մինչ ի գագաղ մահու բարձա՞ւ կիպարթազգաստ քո սի. մինչ փչրեցա՞ն ազդեցանեման եւ կամարայար ունքեր քո. մինչ հողով կափուցա՞ւ այգ ծով ծով աչեր քո. մինչ փակեցա՞ւ ճոխութիւնք ազգոյ բնրանոյ քո. մինչ լռեցա՞ն քաղցրանուագ բարբառ քո. մինչ անզարգացա՞ւ քաղցրատեսիլ կերպարան քո. մինչ խցա՞ւ անուշահոտիւտ ձայն եզանակն քո. մինչ հարա՞ւ ի կարկառ ծաղկեալ նռնենին. մինչ ի հո՞ղ գրաւեցին զանձն սիգահեծ զոր յուսայն ի դէպ ժամանակի տեսանել. վա՛յ տեսանելեացս, մինչ ընդ երկրաւ գերեզմանի՞ս ամփոփեցաւ սիգագ վարդահոտ։ Արդ՝ որո՞վ չիջանիցի հուր սրտիս եւ որո՞վ գիջանի քոց ծաւալմանս անտանելիս մորմոքմանս։ Զի քէ անիծեալ էաք յԱստուծոյ ըստ Գրոյն՝ գոնէ հանդէպ աչաց մերոց պատահէր մահ քո, ո՛վ որդեակ մանկամիտ։ Մարքի էր գի կռնծելոյ ձե-

ուրքս գվարս քո մշկորակ չօշափել կարէի, գի քաշփելոյ քեւուքս գրկածեալ ոչխպուրէի, գի չորանալոյ չբիամբքս գքեզ համբուրել կարէի, գի կուրանալոյ աչացս յորդ արտասուօք գքեզ լուանայի։ Գանգի դու գմեզ սգալոյ փոխան՝ մեք գխաչակոտորդ կսկծամք, դու գմեզ կոծելու փոխան՝ մեք գմատաղաբնկդ սփառամք, դու գմեզ սփառալոյ փոխան՝ մեք գմահ քո աւազեմք, դու գմեզ քաղելոյ փոխան՝ մեք գքաղուձն քո լուեալ նուազիմք, դու գմեզ սեւ սեւ հոգով ծածկելոյ փոխան՝ մեք գառն խոցովք լցաք (Ընդ)։

(Ձեռ. Թիւ 1058, էջ. 26ա–28ա)

(Ա՛ռ Եղիազար կաթողիկոս յԷջմիածին)

Ջերանագունիցն ճոխապատառ լրման հանգունակ ատար եւ գեր քան զընտանի, հեռի եւ ընդ միջոցս փակեալ եւ կարի ինձ անմիջոց մերձաւոր, բացատ եւ ըստ մարմնականին անհարազատ, եւ բարձր եւ զնդան ըստ հոգեկանին վերհափառ աչք ըստ Աստուծոյ, հայրաբար բարերար, մարդասիրաբար անճառապէս, որ գեր է քան զասելս եւ զիմանալս։ Գանգի ոչ էր յանգ եւ պատշաճ ըստ իմ արժանաւորութեանն ասել, այլ քոյդ ազնուական բարուցդ բիւրեղանման ճշգրիտ մարդկութիւնն եւ զուսապիալ գիտութիւնդ ընտրողութիւնն ցուցեր զգործ։

Արդ ես մոխիրս ըստ քոյին ներախտական բարերարական գորովականի, որովք անհուն ապէս քարոզմանաս մեկնի՝ գի՞նչ փոխարինեցից տրիտուր ճնաւանդ ըստ հոգենուագին Դաւթի, զորս եւ ինձ ցուցեր ըստ

ամենայնի։ Այլ քեզ միայն իմաստութիւն քո մատուցի, զի հնարիցիս կատարել զկամս այնմ ամենայնիս որ անքաւազօրն է եւ զուտ բարի, եւ զամենայն ստեղծուածս յինքն նմանեցուցանել կամի. քանզի ասէ Մուրբ եմ ես եւ զսրբութիւն խնդրեմ, եւ քանզի փիլիսոփային ահմանն ցուցանի նմանիլ Աստուծոյ քանզի կարողութեան քանակն սեռի։ Զի՞նչ եւս առ այս՝ քան թէ պարզաւորմ առ այն Սրբել զմիզուցանել իւր ծառայից զգայարանս շնորհիւն Հոգւոյն եւ զօրացուացէ եւ մարգասիրեացէ տեսանել զինքն, հաճոյանալ քանզի կարողութեան միրուամ առ միչտ բարին ամենայնի։ Եւ զի՞նչ առ այս բաղդատութիւն Աստուծոյ եւ մարդկան, որ չարաչարեալս եմ քանզի քոյդ միծութեան եւ բարերարութեան՝ որպէս Աստուծոյ զիմս նուաստութեան զիր ոչնչականի չարմարեալ։ Ո՛ւ քնկալ որպէս զծով չոյնատարած եւ իբրեւ զերկին համատփուս չուտուտօք փափաքմամբ ըղձալի նուաստ եմ եմ։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 25բ)

(Ա՛ն. Եղիազար կաթողիկոս յԷջմիածին)

Ցեռան ամենամեծար սրբազան Հոգեւորդիր երկրպագութեամբ չնորհաբաշխ աչիր քոյ նախնեաց յօրինի այսպէս ծանուցի քոյ առաքելոյ. Որ յաջոզէ զամենայն ամենայնի Աստուած է, որպէս նախատեսեալն գուշակեցին քարոզելով աստուածասիրաց՝ Բարի առնել Տէր բարեաց եւ սրտից ուղղոց, եւ զչարս արիւնահեղս եւ զնենգաւորս մի հաւասարակել զաւուրս։ եւ զընդդէմ եւս ասեն. Ահա մեզաւորք են եւ աջողեալ

է նոցա. եւ գիւղացուցին քէ մի՛ երկնչիր յոյժ մեծանայ մարդ, եւ մի՛ նախանձիք ընդ նոսա քէ ոչ գոյ վրէպ մահու նոցա, զի ի վաստակ չեն մարդկան եւ առ ապայն ըստ մարդկան ոչ տանջին։ Ի սոյն կշիռ նկատեմք եւ ապշիմք ի գործս Տեառն, զի Անքննելիք են դատաստանք նորա, որպէս եւ քարոզէք ի ջանս քննութեան մեզկացան՝ գիտեցան եւ ոչ փրկեցան ի դատաստանէ առեղծուձին՝ ասելով. Ես որդն եմ եւ ոչ եմ մարդ, եւ Որպէս զանասունն համարեցայ առաջի քո. Ջմոխիր որպէս զհաց կերի եւ զըմպելին իմ . . . Ձերեսաց բարկութեան սրտմտութեան քո, զի դու բարձրացուցեր եւ խոնարհեցուցեր զիս։ Դառնայ զհամակասական մակբերելով յանգիման մեռաւանիկ խրոց իբրու կագելով ընդ նմա. Միթէ ի սպառ արգելցէ՞ զողորմութիւն քո յինէն. միթէ ի զո՞ւր ինչ առեղծեր զմեզ։ Եւ խառնէ ընդ յուսոյն զմեզկութիւն տկարութիւն քննութեանս քէ Ո՞վ գիտաց զմիտս Տեառն եւ ո՞վ եղեւ նմա խորհրդակից. Որպէս զի՛ մեծ են գործք քո Տէր եւ յոյժ խոր են խորհուրդք քո։ Եւ առ սոյն նպատակն գիտութեան հայի առելովն, զինքն կշռամբելով ըստ արդարութեան նորա. Ջմեզս տեսանէի ի սրտի իմում, միթէ լուիցէ եւ յիսփոփան նորա գարձեալ զբաննութենէ։ Ըստ բազում ցաւոց սրտ. Որպէս գիտայ հայրդ. զի՛ Ըստ անօրէնութեան մերում ոչ առնէ, եւ զի՛ Արդար եւ ճշմարիտ է Տէր, ասելն։

Եւ պայտսիկ մեծարգոյական վարդապետութեանդ յուշ առնելոյ, պատճառ առնելոյ, ի բազում սրտիկ խորհուրդ ակն յանգիման ներբանկատ յուսուցչացդ մանրամասնաբար ունայ, վասն զի ի գրուն[ս] սիրոյ ձեր տարաբերեալ գեգերէն գերեւեալս իմասից եւ ճէլէքպէտ քչուատացեալս. ի ծերութեան տատապեալ եւս ըստ Ծոքայ կոզկոզելով, ի ձայնէ հեծութեան իմոյ ձանձրացեալս եւնիք մշտապէս քէ կարօտիմ գերեզ-

մանէ. եւ յաւարտ ձայնի կականի ըստ նոյն փառք աստղին, եւ եզրակացութեամբ ըստ Անօթացուոյ ոգբներգող տեսանողին՝ գոհութիւն կամեցողին այնմ որ իւրն է աչխարհ լրիւ իւրով եւ ամենայն բնակիչ։ Զի ինքն վկայէ որ է ճշմարիտ. Լա՛ւ աստուածատեսք, ես եմ Աստուած քո եւ ոչ ոք. ես ապանանեմ եւ ես կեցուցանեմ, ոչքատացուցանեմ եւ ես մեծացուցանեմ. Զամուլն եօթնապատիկ ծնուցանեմ եւ զբազմածինն նուազեցուցանեմ. Զոչքատս յերկրէ յարուցանեմ եւ զտառապեալս յաղբեւաց բարձրացուցանեմ. Զուլն[1]) մեզաւորաց խոյտանեմ եւ չարիք ի վերայ մեզաւորաց այնմ. Արգարոց եւ հեզոց զերկիր ժառանգեցուցանեմ, փառաւորելով երկայն աւուրբք լցուցանեմ եւ զերկուքիւն (դոբող)։ Վասն որոյ ըստ անօրէնութեան իմոյ հատուցաւ ինձ. Ներաք Տեառն հարան չիս, չաբչարացեալ մարմնով, չարգարացեալ. եւ այլն ամենայն մերկապարանոց գոն։ Որք կայ առցեն բանքս ի հնծութեան սրտիս քեզ վազեմի եւ անմիջոց սիրելութեանգ, զոր եւ չնորհաւորելով յարգեմ զբարեկամդ Աստուծոյ, որ ինձ է յոյժ մեծարելի եւ մաամբք ինձ երանութիւն յայտի վայրի, զի ծանօթք իմ հաճոյ է Աստուծոյ։ Եւ չնորհակալ եմ վասն յիչողութեանգ առնիս, որպէս եւ միչտ անգաստին սիրով հայիս ի քոյդ հեզութեան բարերարութիւնէգ առ սիրելին քո ի գութգ վաստհացեալ եւ ի հաչատարտ սուրբ յաղօթս քո յուսացեալ ԵՐԵՄԻԱՍ։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 32ա–32բ)

---

1) գուլուն.

Առ որդին իւր Գրիգոր[իս] վարդապետն (յԷջմիածին), վասն մահուան որդւոյն Յովսեփայ

Որդեակ իմ անգրանիկ եւ սիրելի Տէր Գրիգորիսդ իմ, ընկա՛լ զայս ի վերայ այնքան անհուն սփոփանաց եւ գաստիարակութեանց բանից, որովք ոչ տամ դուլ[1]) եւ զադար սրտիս զքեզ զարքունացանել յիշատակօք Գրոց սրբոց, եւ փուքամ ճնպիմ մինչչեւ մնանել իցեմ զպատուոն եւ զհասկն ճաշակել, զի եւ դու ի պտղաբերիդդ ամենալ բարգաւանանալ պտղաւորութեցիս եւ ի ճաշակելդ՝ բազումք եւս ճաշակեսցեն եւ փառաւորեսցեն զառեզծօղն քո։

Եւ զայս եւս ի վերայ բազմիցս առցես օրինակ, որ ի վերայ փոքուն պտղոյ այսքան կոծնալ պատանեամ, քանի՞ցս զանազանապէս ի վերայ քո քապլնալ քաւալնալ հայէի ճեայլ սփոփիլ ուրախանալ ի վերայ հասակիդ եւ չնորհացդ կատարման, զոր Տէր ըստ նախասահմանութեան գթութեան իւրոյ հասոյց ի կրկին կատարումն մարմնական աճողութեամբ եւ հոգեկան լրմամբ։ Զի՞նչ քեզ օրինակ զորս ի քաղաքս եւ զորս յանդնայատ եւ ի բուրաստանեացդ վայրս տեսանէր արգեօք զանգան անասուն օգնէին հանեալ ի ձուաց զձագս՝ քէ ո՛րքան գոզան ի վերայ՝ խնամօք պահպանութեամբ ի քշնամեաց, յոխից եւ ի կարճաց[2]) եւ յափշտակօղ քուչնոց, մինչեւ կերակրեցեալ, մեծացուցեալ, քեւաւորեալ ուսուցանեն սակաւ սակաւ. բացէ ի բաց ինքեանք քուչին եւ զնոսա կոչեն քուչիլ ընդ ծառս՝ ճիւղից ի ճիւղս սովորեցուցեալ, մինչեւ զարգանալ ի նոյնն երամովքին, ի կերակուրս եւ ի շրարբիս գուտնէն եւ զըմպելն սովորեցուցեալ. ապ[ա]

1) դադլ. 2) կարճաց.

խնդութեամբ մեկուսացեալ՝ գտանել զնոյն առնել յա-
ճախումն ի ծնօղսն քին, զի ուրախ լիցի Տէր յարարածս
իւր եւ փառք առնիցին յաւիտեանս ամացէ։ Եւ
որ ի գլուխ բանից օրինակ եղեւ գտացնապ վասն պա-
կասութեան, քանի՛ցս այսոյ եւ ուրախութեան լրմանն
պատահիցէ ի վերայ քո, որով ուրախանայ ծնօղ ի
վերայ որդոյ իմաստնոյ եւ հնազանդի։ Զի իւր էր
բարերարութեան օրէնք, որպէս եւ աւետարանիչն
որ գամենայն անօրինութեան բանին Աստուծոյ ի մերս
բնութեան քարոզեաց՝ ասէ. Եւ էր հնազանդ ծնօղաց
իւրոց։ Եւ արդ որ ի վերայ երկուցդ եղբարցդ մոռ-
նից ուրախանայէ, խնդալ սկսայ ի վերայ Յովսէփի
նորարոզրոջի ձեր եղբարց, յուսալով ոչ միայն ընդ
ձեր բարերախտութեան հասանիլ վիճակի, այլ եւ տե-
սանէի զօգուտ գպայարանացն չափու եւ գմիաս ընդ
չարժմանն յայտ բերեալ գպանագան խոհեմութեին՝
զարմանայի ի գործ իւր յօրինոգին։ Այսօր զի եւ ի
նմանէ քեզ ոչիոյն համբուրի աչիզ գրել փութայի, որ-
պէս յերկնի եւ յեռանդն, գհրաժարականն ոչիոյն ետ
մեզ ամենից եւ ի բաց բարձաւ, դին գնդեցկազուարթ
եւ խոհեմապարզ ի հոգ ամփոփեցին եւ հոգին մաք-
րափայլ քառաս աչացաս լուսեղինարար օգեալ ի յոյն
անմատոյց, ուստի իչիալ երեւեալն էր գմեօք. փո-
խանակ համբաս քարոյ պարարիչոյ ասկերացս՝ գուժք
մահու պատեցին գինեւ ոչ միայն հոգած սրտիւք՝ այլ
եւ գոսկերս իմ մաշէ գօրհանապատ. ոչ միայն համ-
բաւոյ լրոյ ի հեռաստանէ՝ այլ հանդէպ աչաց իմոց
պատահեալ քոչիչն քոչնոյն բանականութեան։ Զի որ
վասն քո քաղծեալ մաչէի ըզձիւք, այսօր եւ ի նմանէ
կարօտ ձեացի ի խնդալն իմ աւուրս ինչ եւ վախճանն
սուգ անհնարին ի սիրտ իմ լցաւ։ Զի՞նչ քեզ արժանի
գրել գիմ սրտի խռովութեանս, որ արժանգ եւս համ-
բաւոյ խնդութեան, մանաւանդ եթէ յիչողութեին ճա-

ախս որպէս զփոնճիկ խոցաածոց ոմն առնու քարշնալ հանցէ ի բաց յանձնէ. որ խառվեալս էին ի մէջ ծովածուփ կենցաղոյս՝ արդ այսօր նոր խառվեցոյց յամբոխանէ նոր իմն չնչակարծ փոքրիկիս։ Զի զազաւնին որ քոզնէր ի տան՝ այսօր խլեցաւ յորսոզաց. նախ՝ զի դու քոզնէր զաչխարհ եւ նկեր ի տանէս, քէպէս անճահ է օրինակել զնաւս բանի քոյդ նպատակութեամբ, այլ այլաբանութեամբ իմն յաչացս պակասելոյ քոյդ տեսլեան, նաեւ այսօր տատրակն սիրասուն, զորոյ ճլվալն տեսեր, ամբարձին յարկացս. պարտուտն ճառագրեալ քաղցրախօս՝ այսօր խլեցին ի բունոյս. զձագուկն իմ սխրալի՝ այս[օր] արծիւն խոյացեալ յապըչտակեաց ի բնակութենէս, զմանչափիկս ասեմ, զորոյ դու տեսեր զպատշաճաւոր անդաման, զձիւնափայլ պէմքն ի գլխոյն յոտից մատանց, քո՛ղ սոքօք զգայարանացն չափաւոր յօգուածք յօրինուածութեան, քո՛ղ զզուարքայլն կերպարան վայելչագունիդ հասակաւն, որք սոքա արտաքինոյն են նշանք՝ իմատաստիրել մեզ։ Ահչեա՛ զի ներքին ամենց յոտն եւ չեալ փուքայրն ի քայլս, եւ չիններորգին՝ նչման եւ իջման ատենիցն կատարմարել արագիւր։ Տեսեր զնորա ներքին մարգոյն զազգս չնորհ, հարատաստատեալ սէրն հաստարակաց եւ զհանգարտութիւն գգեստութիւն խոհեմութեան. տեսեր զնորա նիստքն որպէս զծերս; նա եւ համահաւասար ի գրուցատրութիւն եւ ի պատասխանատուութիւն ընդդիմաց ըստ ապնիւ բանին. չուար զքաղցրարբբառ նորա պատշաճաւորեալ ի տեսեր եւ ի քուչքս, յորժամ գտեալ ատենէր ի փափկարուն ձեռինն. տեսեր զձեռնարկութիւն խազուց ճեպմամբ եւ չուզմամբ եւ հայցուածովք ի գրիչ եւ ի քարտէս գրասնութիւնն. չուար ի ատեանս անցաւորաց վաճառականաց զանապան կերակրոց ընդ ձայնել նոցուն՝ ինքն եւս առեալ գնո-

ցուն ձայն՝ յօրինեալ բարբառէր. տեսեր զընորհատեսիլ գրուածոցն եւ մաքուր ձեռացն չափուց յօրինուած, փա՞ռք յօրինողին. լուար զորս ի քեզնէն ուսանել պատգաչափութիւնն զերգոց հիւսմանց՝ ընդ եղանակին եւ ինքն առնել եւս առաւել զեզգեզեալ քաղցր երգէր։ Եւ արդ չորեքտասան ամաց էաս գվախճան, գորոյ քէ գմահն պատմել կամիցիմ՝ գարմանալի է լսողաց, իբրու կատարելապէս բարւոյ իմիք պատշաճաւորի ճառս ազգակցութեամբ, բայց ներզէ զիս կարօտ յիշուածն ճառիս արտասուօք յերկարել, եւ երկընչիմ գի մի եւնիք գատապարտիցիմ յիւր տուօղէն, որ ընկալաւն գնա այսօր ի գասս լուսեղինացն։ Բայց փոքր մի ասացից գի ոչ մերկանայցէ բանս, որոյ ձեռքն ի ձեռս մեր էր մինչեւ յելս արքապան շնչոյն եւ տակաւին եւ ի կատակօրէն բանս իմ ժպտելով հայէր եւ այլ եւս չկարէր խօսել. գչէքերն տոկպեալ տալն իմ յուսել՝ ձեռօքն ի ձեռս յետ գարձնէր ազնիւ խոհեմութիւնն, մինչեւ գգուեցեալ լինէր ի հրեշտակաց առժամայն։ Օորում կէտի գկէտն էարկ տպեաց ի սիրտ իմ անելանելի՝ ըստ ծագկին կարմրերփեան որ ունի փորուածն գտեալ կէտան անջինջ նչանաւ։ Քոցս էր անոգջանալի ըստ կարծեաց պատահմանն՝ քէ անմինդն վասն իմ մահացաւ, գի ոչն եւ ամբողջն[1]) որպէս քէ խեզդամահ ի միում աւուր՝ ունէր գտեսիլն յաւանգուածն հոգոյն։ Արդ, վա՛յ ինձ եւ եղուկ է գիս՝ գի ոչ համարեցայ արժան լինիլ հայր այնպիսի գերազարգ ուչմի, փարքամառատ մտաց ընդունակի եւ փառաւոր գգայարանաց, գի ոչ քէ ըստ կերպի գեղեցկութեան ասեմ, այլ քէ գարմանալի ուչմութեան ազատաբարոյ խոհեմութեան ընորհացն։ Տե՛ս, որգեա՛կ իմ, կարծեմ եւ ես քէ ծանանկիմ ի լսողաց ի ճառս

1) անբողջն։

իմ, զի իմ է գաւակս եւ չինէն գովասանի, եւ վասն այն զի ասել եւս կարծեն պատճառելով զչորեքտասան ամսոյ տղայն գովասանել այսքան։ Բայց մեք զբաղումս առնդիայս եւ զմանկունս տեսաք մեր եւ օտարաց, այլ սա գրուատելոյ էր իրաւի արժանի՝ եթէ մանրամասնաբար քննեսցուք ի հայեցուածն, յունկընդրուքիւն բանից, լսողուքիւն խրատուց, ժուժկալութեամբ չափ համեստութիւն ըստ ժամու եւ ժամանակի կերակրոց եւ ըմպելեաց, քնոյ եւ արթնութեան եւ ամենեւին համբերող եւ անլաց ի տուէ եւ ի գիշերի։ Եւ զբեքէ եթէ լրացեալ էր զհասակն առղականն՝ արփիասփիւռ հանճարոյ չինէր նա ընդունայրան եւ յայնատարած ծովու չնորհաց գոլ ասպնջականն. զոր եւ հոգոյն տեսեալ զազնըւութիւն անխառն յաչխարհական սահեցմանց յուսափայլութեամբ ներքին մարգոյն՝ արժանաւորեաց չուրջ գիւրեաւ պարել զարքունական աթոռոյն յօրինողն եւ առեղծագործողն իւր, նմա փառք յաւիտեանս եւ քեզ յերկար կեանս առողջութեամբ եւ զուարթապէս չնորհաւորեսցի։

Եւ այսու զի՞նչ ինձ վէրք՝ եթէ զքեզ ունիմ խընդութիւն ի կեանս իմ, ընդ բազում յուսոյ ապառնեացն ուրախութեան քեւ պատահիլ, զոր ինձ մեզաւորիս չնորհեաց Տէր զքեզ յայդպիսի հասակումդ պատուոյ։ Զի՞նչ ինձ գառնութիւն, եթէ զոր չունէի եւ նա եւ գարձեալ ինքն էառ առ ի պատիւ իւր արարչութեան։ Այլ որպէս գիւրեաւ գտանելին էր իմ եւ ի պակասիլ ծագկին այնմ ի ձեռաց մերոց, այհա՛յ, ո՞ հանգարտեսցէ զայս քեզ նման բաբեկամիդ որպէս քէ գոհ եւ գանկատ ոչ առնել. զի որ ճառուղէրն զմեզ զուարթացուցանել՝ այսօր տեսաք ի լռել. զի որ որպէս ըզվարդ ծիծաղեալ տեսանիւր եւ ծիծաղացուցանէր՝ այսօր քառամեալ յերկիր անկանէր. զի զոր տեսանէաք ի գիրկս գորովով խանդագաստիւր եւ ի սէր զա-

մննալն չարժէր՝ այսօր վտանգել ի տանէս. զի որ փոփկասունն էր, որպէս ի վերոյ գրեցի, նաեւ նա- զելի զինքն ցուցանէր պէս պէս գրաւնիւք խաղուցն նոր ի մեծ հանճարով՝ այսօր ի հոգ իջուցին ամփոփելով։ Ո՛վ մեծի գառնապոյն կսկծանացս տեսանելեաց, հա- մարիցի Արէլ պատարագել ի հոս անուշէց յորինոցին։

Արգելու զիս տրտսուս կաթիսալ ի վերոյ քար- տիսիս գեւսն յառաջ արկանել, այսինքն զճառն տրա պատմութիւամբ եզրակացուցանելով։ Մեք գրէաք բազ- մաց այսպիսեաց պատահելոց քէ Մարդի՛ք, զՈտքան բնբէք ի միտս գրան քէ՝ Տէր ետ եւ Տէր էառ, եղիցի անուն Տեառն օրհնեալ. մեք յանախէաք յիշելով գրան Դաւիթ՝ քէ Մինչ մանուկն հիւանդացեալ էր եւ նա տապէն գուցէ առողջասցի, եւ զի քէ եղեւ վախ- ճան՝ զի՞նչ եւս պահիցեմ զսուգ նորա, մինչէ առ իս կարիցի՞մ գարձուցանել. մեք տայաք օրինակ զման- կունան ինքնակէմն եւ գազէտ կսկծանաց ծնօզաց նա- ցուն ի բան սփոփանաց. մեք օրինակ բնբէաք զամե- նասրբուհի Տիրամայրն, որ առ խաչին կայր, տեսեալ զմխածնին կառարուածն՝ քառալեալ յերկիր անկանէր քաչիքելեալ սրտիւ։ Որպա մայրն տառապեալ՝ եւս ա- ռաւել գալարեալ ազեօք բորբոքեալ նուազի, որ ի գիր ոչ անկանի, զի չեւ եւս տեսեալ գարուս գառակ, մանաւանդ քէ գայնպիսի գոսկեհատն նազելի, ասել կարիցէ. Ո՛հ Արխոզոմ, որգեա՛կ իմ Արխոզոմ, ո՞վ տայր ինձ զմահ քո, եւ ազազակէ գառնապէս. Լաւ էր արգեօք քէ ոչ եւս տեսեալ էի գայնքան, քան քէ տեսի գայնպէս չնորհալի որ գգոյացուքիւն տհաս հա- սակին զգայարանացն ցուցանէր գամենայն նշան կա- տարելութեան։ Այն միշտ կոյս Մարիամայ որգին միխիթարեսցէ զմեզ, որ պատճառաւ մերով ի գան- կուածոյն նախատասեղծին իւրով գոյացոյց տկն մի լու- սափայլ եւ յամօք արար գրանաարկուն, զի ի լուսա-

ւոր տեղոջ նորա բարձրացոյց զսա։ Փա՛ռք կամեցո-
ղին բարեաց, զի յախտապիղծ տղմուտ հողոյս յան-
բարի գօսացեալ ծառոյս, որ յարկածից քշնամոյն
հրաչագործն իւր արժանիս՝ վարդ մի վայելչագեղ
գոյացոյց եւ առընկալաւ զնա ի տեղի անկելոցն եւ
պապանձեցոյց զմեծաբանութիւնն քշնամոյն բարեաց,
որ միշտ զմեզ ամբաստանէ։ Զուարթացաւ նա ընդ
հրեշտակս փառաբան լինիլ իւր յօրինողին՝ փոխանակ
ծուլութեան եւ պարտուց մերոց եւ վասն մեր միջ-
նորդէ։ Եւ զի իւաւիթի ասնի կոչէի զնա նախագու-
շակ ածական անուամբս, այսինքն Գեղեցկին Ծովափ-
փայ բազգատեալ, այսոր պակասիլն ի մէնջ եւ յեղ-
բարց, եւ յուսամ առնել բարի իւրոց ծնօղաց ընդ
Քաղաւորելոյն Քրիստոսի քաղաւորութեամբն իւրով
յաչխարհն լուսազգեաց յամենազօր քաղաւորութիւն
յերկինսաւոր։ Զի գաղաւորեցաւ ընդ մանկանցն Բնք-
չհէմի, որ ի մահ Ցեսուն մկրտեալ՝ ախտիւքն յակա-
մայիւք քարչիւր ի մէնջ կաթօտեալ, զի ընդ լուսա-
զէնեան զուարթասցի պարերգութեամբ խնդութեան։
Գարաւորեցաւ որպէս զերամս ազաւնեաց ընդ ման-
կանցն երբայեցոց, որք յանուն Ցեսուն զեկեալ նոր
քաղաւորն Քրիստոս փառաբանէին ովսաննայիւք գա-
ւանեալ։ Արդ եւ սա ի փառաբանել կցորդի ասելով
իւր զաբդաթօզին քէ Օրհնեալ են փառք Ցեսուն ի
տեղոջ իւրում, զոր ցուցեր ինձ առ ի հաճոյս քեզ օրհ-
նաբանութեան։ Որ օրհնի միշտ եւ օրհնեալ է անքաւ
իւրով նախատահամանութեամբ, որպէս եւ կամեցեալ է
եւ կամի եւ կամելոց է գործ կատարելոցդն, նա
տացէ մեզ չնորհս խորհել միշտ զհաճոյս իւր առ ի
հնազանդութիւն ամենաբնենալ կամաց նորա, արժանի
առնել զմեզ հասանել վիճակի մասին սրբոցն ի լոյս։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 11ա–14ա)

Աւ. Դրիգոր[իս] վարդապետ որդիմ իւր (յԵջմիածին) վասն Տէր Մարտիրոսի եղբօր

Լսել ես ի զարգի մասալաց. Տունես ումիս իւէ նէնըբ։ Մաչրիգի պիւմէէն մազբիպ նէ՞ պիւսըն։ Գըրք նըւ նարաք պիր կիւն կէրէկ։ Գըւտան սանրայ պէհար օւուր։ Կիւն սազմասան նէւէր սազսը քիմ պիւէ։ Հէր քիմէ քի նար կէրէկ՝ գահմէքէ իխքիւր կէրէկ, քէպէտ չունքի նարըն պիվէքա սըր քէրքինի վիրմէք կէրէկ։ Ապա՝ իքիգատ գավկա գօփարմազ. եւ քէ՝ Հէպ ազատէլքաէն նարամազ օւուրըզ։ Քէպէտ՝ Ուռումէլի ուրմազ իւէ աւըւմըշ. էմա՝ էվմէկիւէ մէնգիւ աւընմազ, եւ քէ՝ էվմէք չէյքանատէն սըր, պէւի։ Աք պինէնըն, գըւըճ գուշանանըն, իշ պշրանըն. էմա՝ էվէն գանճըք կնազատ սազուրուր։ Գէւի՝ Հանատ հէրաքէք անատ պէրէքէք. էմա՝ Աչ քուպիւէ, քուզ օրանիւէ, եւ քէ՝ հէր շէյ գէմանի իւէ մուքէպէր սըր։ Գէւի՝ Մատում ազւամայինճէ մէմէ վիրմէզւէր. էմա՝ Մումքին օւմայանը խոքէմէ ուիւէմէ։ Այսքիկ գիւտք են հանճարոյ եւ համբերութեան, մանաւանգ ընգ ընկերս յանկարծ պատահեալ քնաւիւ, կամ ընգ ճանապարհս ընգ որս ոչ հաճի անձն՝ սիրով հրաժարիլն խրատ է առաքելոյն։ Եւ քէ մումքին չէ՝. վասն որոյ ճարն համբերելն է, որ՝ Հէր շէյըն տահաքի վար, հէր տահաքըն հուքմի վար. պէւի՝ Հէր քիչի քէնարինի նէկ սէվէր գայրըսըճանէն. էմա՝ Մուրտարէ մատատրա վէ նըւանի քուչունճէ։ Գէւի՝ Տազ իւրատմէզսէ սրտալ իւրուսըն. էմա՝ Գու կիւնըն նարընի վար. պէւի՝ Էյվանատրի պրազի սէն օւմասէն պիր սխի. էմա՝ Գիրըն պիւմէէն պինի հիչ պիւմէզ։ Ի Սազսման եւ յԵկւէսիատէան չատաք գոն այապխիք եւ գէր քան զատատ, որոց ակն որ վհիտ այնք են եւ չուտատրէ գմիտտ ընքնը-

ցօղաց։ Դու լցեալ ես ի նոյն յաղբիւրաց պարբերեալ զովացեալ, ես քեզ զպղէլ եմ գրում, ալտաքի՛կս։ Երբ ընկճեցաւ Գէօրքն հիմա որպէս քէ գարձցին ընդ երկոյս որպէս չուենք եւ չրջ. Ծանուցուածՙ աւագուքիւն։ Քէլ կու կորէր՝ սկսաւ հալաքի կորել, փալամար կորել. վասն որոյ Մարդ ի պատուի էր եւ ոչ ... եւ փուքանակի անկաւ եւ խիստ անկաւ։ Ես իմ իւղոմս ի տապակի տագնապիմ, սա քէ Գէօրքն հանդիր՝ քէ աւագուքիւնս ի վեհէն գայցէ եւ համայն խաներքն իւրն լինի։ Ոչ քէ Գէօրքն արաւ զիւր գամենայն, քամամ զիս ի նարդն իջեցոյց, հիմա քէ Այլ զո՞վ ունիմ քան զքեզ, ասէ. որպէս Մաղաքիային քէ Իմ միրաան քեզ կու հանի, եւ գուռնն ի կնկանն վերայ արաւ, որպէս քէ ցառլաքան եւ այնահի՝ աուրլի մի խնձի. ապա զչըխարն լաւ գիտէ։ Հէյէ գիհոյնն մի Աասուած գիս ազատից յիւրմէն, քանի մի գիհ այլ ծնաց։ Փա՛ռք Աստուծոյ, ուրախ եմ ի փորձուքիւնս իմ. որ ներկայն՝ նոյն լինի քուժօղն. նէ՞ սէէլըմ, քիմէ՞ արզ իտէլըմ, եւ չի՞ գէյտէ։ Այնքան կծկիմ քէ չզրնամ, խիստ կու պահանջիս։ Դու հէմէն ուրախուքնամբ անցո՛ զժամանակդ, զի սէրի ազատէ ես յամենայն գիմաց։ Մի՛ կորուսաներ զժամանակդ եւ անվավեր իրաց սակի մի՛ անուի հոգօք զբաղիր։ Դու զզբաղեալսն զգաստացո՛, դու զքմբեալսն զարքո՛, դու զմրափեալսն յարո՛, դու զախրեցեալսն զուարքացո՛, դու զյուսահատեալսն յուսագրեա՛, դու վհատելոցն սիրտ տո՛ւր, դու զգառնացեալսն քաղցրացո՛, դու զփքացեալսն կակղուքնամբ զիջեցո՛, դու զխռովեալսն հաչտեցո՛, դու փախուցելոցն արագ ժամանեա՛, դու մոլորելոց ի գիւտ հա՛ս, դու վչտացելոցն գնզ արա սիրով, զըքուքնամբ, խնամօք, վկայուքնամբ աստուածնզէն գրոց, երկնի առակօք եւ օրինակօք, զի դու քեզան Ջեռան կոչեացիս եւ խազազուքեան որդի լինիս եւ

զԱստուածն տեսցես եւ ոգորմութիւն գտցես բժիշկդ եւ հոգիդ, ազգ եւ լոյսդ, զի քեզ փառաւորեսցի Աստուածն բարձանց որ զքեզ յօրինեաց, զբարի գործս քո տեսօղաց, զքեզ սիրօղաց, որ յայդ խոկ արարած յԱրարչէն անձնիշխան կամօք ժառանգել զմարքնաւորս եւ զհոգեւորս ժամանակաւ իմն, եւ անդ անկէտ եւ անսահման յաւիտենից ընդ Քրիստոս Աստուած քաղաւորել որոց խոստացեալն է, որ եւ զմեզ իւր ամէնատաս ոգորմութեամբն արժանաւորեսցէ ամէնարհնեալ իւրում քաղաւորութեան տեսութեան, ամէն։ Այլ ի՞նչ գրեմ, միայն քէ այսմ չաւղօք ընքանալն քո ինձ մխիթարութիւն է, այսպիսի անուամբ յառաջանալն քո ինձ խնդութիւն է. մտածեմ՝ քէ ո՛րքան գրեալ իցեմ քեզ քէ Մի՛ նախանձիր ընդ չարս, քէ ո՛րչափ ազազակեալ իցեմ քէ Մի ընդ այնոսիկ որ գործեն զանօրէնութիւն, քէ ո՛րքան բողոք՝ Որոց առակեալ իցեն ճանապարհք իւրեանց։ Ոչ վեր վեհանան, ոչ վայր ստորանան, այլ միջասահմանն։ Ոչ առաւել քան զկարն քո քուչիլ՝ իբրեւ ճշմարտախօս եմ եւ անաբզիլ՝ որպէս զԱբրահամ. ոչ չէով եւ ազօքիւք կնճռիւք եւ խոտիլ որպէս զՋօչազ կոտապաշտ, ոչ քէմէլոըզ ցառլաքեան, չանկա մանկա, չքրա փքրա որպէս զՔօփալօղլի. ոչ լիցի վասն փառաց եւ մամոնայի ցանկութիւն քո, որ ի Հոգւոյն սրբոյ ընդունելցար եւ գարձեալ խնդրես ընդունիլ, այլ մուխնէքէ մահքճ օլմամաք, եւ քէ բարերարիլ ըստ կարեացդ որպէս հոգւոյդ է, նէ քէլամ. ոչ լիր։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 15ա–15բ)

(Առ Գրիգորիս վարդապետ որդին իւր յԷջմիածին)

*Ողջունեմ յիշեցուցանեմ քեզ զբանս Գրոց որ կարգեն են զքեզ առնել իմաստուն, զի պատուիրանք Տեառն լոյս են աչաց, որպէս եւ Տէրն ասէր ընտրելոցն ՅՔ սիրէք զիս զպատուիրանս իմ պահեսջիք, այսինքն յայտնէր միշտ զմարդասիրութիւնն իւր՝ քէ ոչ մոռանամ զձեզ, այլ փոխանակ իմոյս բարերարութեան զոր առնէի աչօք բացօք մինչդեռ ընդ ձեզ կայի, եւ ի համբառնալն իմ յերկինս որ անտեսանամ ի ձենջ, տամ ձեզ միխիթարիչ զոյն զոր աչխարհս ոչ կարէ ընդունել, այլ գուք՝ որ զիս սիրէք. եւ որ զիս սիրէ՝ զպատուիրանս իմ պահէ, եւ զայս վասն այն քեզ եզի քնաթան, զի զամենայն պատուիրանսայս իմ պահեացես, այսինքն չահեացիս։ Միթէ՞ զայս գրելով քեզ պահանջեմ՝ քէ զիմն պահեացես եւ զԳրոցն՝ ոչ, քա՞ւ լիցի զայս մեզ կարծել։ Այլ զի որպէս գրաւորականն եւ աւետարանական եւ առաքելականն իցէ՝ պարտ է մեզ պահպանել։ Զնոյնս յիշեցուցանել բազմապատկեմ ի մոի պահել եւ ի սրտի բեւեռել եւ յոգիս տպաւորել։ Զի քէ ընդդիմացի ոք քեզ կամ ինձ ասել՝ Զի՞նչ կայ քո ընդ հօր քո այսուհետեւ, երբ առնցեր զաչխարհ եւ զաչխարհականս, բերելով վկայ գրանն Տեառն քէ Որ սիրէ զհայր կամ զմայր առաւել քան (զիս), չէ ինձ արժանի։ Պատասխանեմք առ այս. Ճշմարիտ են բանք Տեառն եւ արդար է նոյն, բայց առնէն քո զաչխարհ՝ իմով կամօք էր։ Բ. զիմ պարտքս վճարես, զի ես զչնորհն Աստուծոյ ընդ սիզմն քաւարէցի, ի վարչամակ ծրարելոյս երկնայ զի մի պատժապարտ գտանիցիմ։ Գ. սիրէն քո ոչ միայն ձնօգութեան առկի՝ այլ եւ գաստիարակութեան։

Դ. անսանձիմք ահա գրազումի վերծանօգս եւ զմեծամեծս զի կատարմարութեանց եւ գաստիարակելոյ կապտանան, առաւել եւս՝ խրատուց։ Ե. զի ընքերցուածոց գժուարաւն զիջանին չսզուքիւնք քան քէ ընդունօզք քարոզութեան սիրելւոյ եւ բարեկամի։ Զ. ըստ առաքելոյ պարտին ունկնդիր լինել եւ նախանձիլ բարւոյ, որ լաւն է ընտրութեամբ։ Է. եզբայր յեզբօրէ օգնեալ քաղաք ամուր[1]) ոչ միայն գործով՝ այլ եւ բանիւք եւ մտօք յաժարականօք։ Ը. եթէ հասարակացս ասել զայս արժան՝ քանի՛ցս ի մէջ ծնօզի եւ ծննդեցոյ[2]), որպէս զօձն եւ զքարն առակեաց Տէրն ըստ խնգրոյն։ Թ. զի այսու զքուքեամբ կատարեսցին զոնէ անձկութեան մեր եզրակացութիւնք, քէպէտ անյարմար եւ անմարթ կերպիւ լինի։ Ժ. զի Աստուած փառաւորեսցի ի գործս իւր, որ անկեացն զքեզ այգի՝ պայցէ առ քեզ եւ զառաքեացի ի վերայ ոչկուզարեր բարեւնակացդ ըստ մարգարէին եւ ըստ սիրաքաղբիւմին (?) առգմանական, եւ ըստ Յովհաննու քէ Բերկրեսցի ի բարիոք վարս ձեր, այլովքն։ ԺԱ. զի ապենիսգն եւ անկարօտն իցէ ամենայնիւ եւ ուրախանայ ի վարս մեր, քանի՛ցս առաւել մարգս տառապեալ, անմխիթարս մեծացեալ, վիրաւորս տարացեալ, խոցոտեալս անտիրացեալ, ոնանկս քշտառացեալ, Երեմիա անձկացեալ կարգայ զսեւ ու գմուր, գմուքն ու գխաւարս սէգմանն։ Եւ տա՛ս զի հասարակաց է ասել զխզճութիւն նանրական կենցաղականութեան մարգկայնոյս, քանի՛ցս առաւել բանաւորաց եւ քազմագունակ գիտնոց եւ յոգեպատուիկ խելահասից։ Վասն որոյ պարտիս սիրել զնս ոյպէս զվհկագոյն վարժապետս. եւ զի՞նչ է սէրն քո՝ բնաւ գետաք եւ քեզ մեծ աշխատանաք ի կլէմէդ Ալբատաեան մինչեւ յաչխարհ

1) ամեր. 2) ծննդելոյ.

Թրակացւոց։ Այլ զոր տրամատեցի ի վերոյ՝ եւ այլ քեզ դարձեալ ԺԲ. Քէ Որդի իմաստուն ուրախ առնէ զհայր, զի ազգ եւ ազինք փառաւորին եւ քէ օտարք խուժ եւ գուժ ի հոտն վարդիդ[1]) գուարքանան։ Զի քէ մերձնցօզք բաժակ եւ հաչակ գտեալ գքեզ՝ մխիթարին որպէս ի քժչկէ եւ ի երգատրանէ եւ ի քուրատա- նէ, եւ ես իսկ փառաւորեալ եմ քան զանգամն, ի վեր քան զարժանն իմ ըստ իմ ախտրժակաց։ Տե՛ս եւ լաւ ի միտ առ զամս երիս չերչէն գո ընդ ոմամբք, որպէս քէ գազտնի սէրմայէ ստացար քեզ, եւ զայն որ ես քեզ յայտնել ամաչեմ վասն իմ առաւել խոհեմու- քեանս եւ երկիւղածուքեանս՝ զայն դու ականատես եւ ականջալուր քեզէն եղեր եւ խարբալիլ կամեցար քեզէն որպէս զցորեան, եւ ես ազաչեցի զՏէր զի մի պակասեսցին հաւատք քո։ Ցիչեա՛ զբան Միրաքայ քէ Մի՛ նախանձիր ընդ անօրէնս, զի ոչ գիտես գկա- տարած նոցա. եւ լո՛ւր Յոհաննու քէ Այսուիկ յայտնի են ի միմեանց որդիք Աստուծոյ եւ որդիք սատանայի, այլովք հանգերձ։ Եւ լուար զահվալի աւէտն եւ զգրուց եւ զարտաքնոցն եպերանս եւ զրամբասանս, վասն ո- րոյ եւ դու յայնց յամենայնէ զգուշ լի՛ր, զի մի ի նոցին սակի անկեալ կոճոպիցիս, ըստ այնմ՝ էսէպ- սըզսէն էսէպ այմաք, էյիլէրսէն էյլիկ օկրէնմէք։ Շա՛տ գրեցի, շատ գիտես, որպէս բազումքն ապա չեն առներ՝ ոչ լսելիքն են օրինաց այլ առնելիք, եւ Փոքր կոչին յարքայութեան։ Յոհաննէս ասէ. Մի՛ խա- բիք, որ առնէ զմեզս՝ չէ նա յԱստուծոյ. եւ Տէրն ասէ. Որ գործէ զմեզս՝ ծառայէ մեզացն . . . ։ Որ մեզանչէ՝ ոչ ետես եւ ոչ ծանեաւ զնա, ասէ։ Որ զհետ մարմնոյ պղծալից ցանկութեանց երթան՝ ար- համարհօզք են տէրութեան, եւայլն։ Դարձեալ ասէ

1) վարդիս.

Պետրոս. Ցնծա բազում քանից մնծագանս անոտեաց բարբառեալ պատրին ցանկութիւնամբ մարմնոյ զայնոսիկ որ ազատութիւն խոստանան եւ ինքեանք ապականութեան ծառայք են, զի Որով իւիք եւ յապիկի ոք՝ նոցին եւ ծառայէ: զի քէ փախուցեալք ի պղծութեանց աշխարհի գարձեալ ընդ նոյն չազախին՝ լիցի վախճան նոցին չար քան զառաջինն. եւ պայլն ա՛ս որ ի կարգին խոսի: Ես վասն այսպիսեացս յամենայն գիրս՝ եւ զի՛նչ գլացութիւն պղծասիրաց, որ ի գրաւորականն եւս էր խոստչի: Սուրբ եմ ես, ասէ Տէր, գամ ի պիղծս մի՛ մերձենայք. Քորտակեացն բազուկ մեզաւորին եւ անօրէնք իրրեւ գծով ծփեացին: Եւ առարկեն՝ քէ չնորհքն Քրիստոսի սրբէ զպղծութիւն մեր: Պատասխանի. Վա՛յ ձեզ, զի անուն իմ հայհոյի ի մէջ հեթանոսաց, եւ քէ՝ ի բաց գնաց[էք] մշակքդ անիրաւութեան, եւ քէ՝ Քարոզիս չընալ՝ չընաս, այլովք: Ուրեմն առա են եւ գիրք ձեռնադրութեան, առա են եւ կանոնացն, եւ առա այլ ի վեր գրեանք: Լաւ ի միտ ա՛ռ զընթերցեալ գիրդ, խորամանկութեամբ հաւատաք չէ եւ գառարկ է առանց գործոց: Ապա ո՞ւր գիցուք առաքեալն պղծութեամբ գյօթացեալսն, լաւ էր նոցա քէ ոչ էր ծանուցեալ գարգարութեան ճանապարհն եւ ար ի կարգն խոսի: Լո՛ւր կլայեցուց. Որ ի խորհուրդ քո երկնային,

Մեռեալ մեզօք հոգով մերձին,
Ընդ առաւածասպանան կարգեացին,
Կայիափայ եւ Աննայինն[1]):

Լո՛ւր Նաբեկացոյն[2]), Մովսէսի, Սահակայ, Ներսէսի եւ Լուսաւորչի, Աստուծոյ՝ զքեզ յօրինօղին, Արարչին՝ զքեզ գարգարօղին, բիւրք բիւրուց եւ հազարք հազարաց կամակատարք, սիրելիք, բարեկամք, գոր-

1) Աննային. 2) Ներսեկացոյն.

ծակալք, հրամանատարք, խոսակցօղք, հաճոյք, ընդունելիք, քարոզօղք, նպատակք բարեաց միշտ անպակաս յԱքիլէ մինչեւ ցայսօր։ Եւ արդ եւս զքեզ պատրաստեաց իւր սակի, որպէս եւ ինքն կամի ի քեզ բերկրիլ եւ քեւ փառաւորիլ եւ ի քեզ հանգչիլ որպէս յաւանակին նորոյ ըստ մարգարէին՝ հեզ եւ իոնարհ որդի կուսին Բաննն Հօր, քանի՛ցս միայնիս միայնոյ որդի ոմի իմ գիս նուաստս փառաւորեացէ փառօք իւրովք։ Եւ զի՞նչ են փառք քո, եւ զի՞նչ փառաւորիլն քո գիս, եթէ ոչ՝ զամենայն պատուէրս իմ ընկալցիս ըստ այմ քէ Լո՛ւր որդեակ խրատուս հօր քո։ Պահեացես, չահեացես եւ չահեցուացես, եւ յայնժամ ճանաչիս եթէ սիրես գիս, եւ սէրն քո յայտնի լիցի պայծառագոյն գործովք բարեաց եւ ուսմամբք եւ քաղաքավարութիւնեամբ եւ անառաքինեամբ, որպէս զակն զոր ոչ ետես երբեք ակն անգիտ, այլ յոյժ ախորժակ որոյ եւ աչաց մեծամեծ աչխարհակալաց քէ՛ գունովք եւ քէ փայլուքեամբ եւ քէ խասիէքով։ Եւ յայս ամենից ճանաչիս՝ եթէ իցես յարդ քէ վարդ, բանճար քէ նոնօֆար, փրաս քէ քիրաս, կընդօզ քէ մազտանոս, զրվա քէ մխլա, հուսմա քէ չարչա, միտեա քէ պարպունեա, ֆոտօլա քէ փախլաւա, գըրքյան քէ ասլան, սըրչա քէ չափխուզա։ Եւ զի այք ամենեցուն ի քեզ կայ, ոչ միայն յայտանէ՝ այլ եւ ի գոցանէ եւս բազում են գնացեալ Սատմպօլցիք։ Այլ գու ոչ նմանեացիս[1]) նոցա, մանաւանդ քէ ոչ մտեր յայդր մոնքի եւ մոնքուքեամբ, այլ որպէս զկամաւոր կրօնաւոր։ Էի՛ր ոչ վեր վհհական եւ ոչ վայր ատրակաան, այլ միջատահման եւ ընդ ամենայնի՝ ամենայն, եւ որպէս գոսկի փորձեալ ի բով. զի գոքաժերք են իմաստուքեամբ եւ գիւղէքիդա եւ գպատ-

1) Նմանեացիս.

քանաց եւ զայլ սոքիսգից մասնաւորաբար ունին եւ ի սկզբանէ ի միմեանց ուսեալք գկնիզ ի փորձելոյ։ Եւ յայտնապէս ասեմ եւ ոչ ամաչեմ, նախանձ զաւուց վերծանօզաց առաւ է քան զազգիս նոցա՝ մանաւանդ նուաստից եւ միջամիջաց։ Եւ զայս գրելով իմ՝ ճշմարտասէրք պարտին սիրել զիս եւ ոչ ատել։ Եւ ոչ ասեմ քէ ամենեքեան յայդմ ախտէ դիզիրին, այլ սմանք։ Այլ գրեցի քեզ՝ զի մի՛ ամբարհաւաճիցիս կամ զնուաստուքիւնդ ծանուսցես գոցա։ Այլ մի՛ չերջնացիս յարկաց յարկս իբր զմուպքէզէլ մանք եւ կամ որպէս գխչխչուկ խարեզայ։ Եթէ հարցանիցեն զքեզ յերկինս ի վեր եւ յերկիր ի խոնարհ, ընդիմ, ասա՛[1]), զաւանդ ի հօրէ իմմէ՝ զոգիտուքիւն խոստովանիլ միշտ, ունիմ զպատուէր ամենեցուն ձեզ քոստ անզուոյն եւ ժամանակին խորհիլ որպէս տեառըց, եւ այս վասն բազում պատճառաց՝ զարիպուքեան եւ անոխրուքեան եւ ի տար աչխարհի, եւ վասն հրոյ քորքոքելոյն, որպէս կարծեն սգէտք՝ Թէ գմեզ ի հաբաւալին կլէմէ, որպէս տեսեր ի վերայ գերեզմանին Տեառն Յակոբայ հաւուն խոփանել զգանձասացուքիւն մեր ի գառն մախանաց[2]) յանգիտուքենէ մոլեալ։ Եւ յետ այսոցիկ լսել մեզ մարգարէին ձայնին Աստուծոյ Թէ Ես յո՞ հանգիստյց[3]), Եւ առաջին մեզքն էր հպարտուքիւն, եւ վասն այն ոչն Տէր մեր զի խոնարհութեամբն յաջեցաւ գոտոզացեալ բռնաւորին, որպէս հնչէ փողն (պօռաղ) Թէ Որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր՝ գկերպարանս ծառայի էառ. որ եւ պատուէր Թէ Դուք կոչէք զիս վարդապետ եւ տէր եւ բարիոք առնէք, քանզի եւ ես եմ խոկ, եւ Որպէս ես ձեզ արարի եւ դուք միմեանց առնիջիք. եւ՝ Որ կամիցի ի ձէնջ մեծ լինել՝ եղիցի ամենեցուն ծառայ։ Բազում՝ զորս

1) ասէ. 2) մախանայ. 3) հանգիսցայ.

չսեմք եւ ոչ իմանամք, իմանամք եւ ոչ կատարիմք պատճառիւով զպատճառս, որ կորստականք են եւ արկածք բանսարկուին, որք անկին ի սիրտս մեր նոյն պատճառք որպէս զփուչս եւ հեզձուցանեն զբարին սերմանեալ։ Քանզի լուաք յոմանց, որք ընդդիմանան Քէ նա Որդի Աստուծոյ էր եւ խոնարհեցաւ եւ համբերեցաւ՝ այլովք։ Պատասխանեմք Քէ Ո՛վ անմտաքեանգ, զի նա Քէ Աստուած էր եւ արար զխոնարհութիւնն մերով բնութեամբս, վասն որոյ չնորհեաց Աստուած նմա անուն ի վեր քան զամենայն ընտրեալ եւ սիրելի եւ հաճոյ վկայիւով [ի] Յորդանան եւ ի Քաբոր[1]։ Եւ այնպէս կամեցաւ զընտրեալս իւր իւրով ճանապարհովք ընթանալ յայն հանգիստն. Ուստուրաք, ասէ, զի ես հեզ եմ եւ խոնարհ սրտիւ, եւ հանգչին սիրտք ձեր ամենայնի. Որ ոք կամիցի զհետ իմ գալ, խաչիւս եկեսցէ, զի Աստուած այնպէս ճշմարիտ երկբպագուս իւր խնդրէ։ Որպէս Պօղոս ասէր. Ջունիմք որպէս Քէ զամենայն ինչ ունիմք, եւ ընդարձակի սիրտք որպէս զծով եւ զուարթացեալ յայնանայ որպէս զերկին։ Տե՛ս զքուր, հեզանիլն ի ցած գնայ, որքան գնայ՝ զխոնարհ սեղին ստանալ ճնպէ եւ անդադար հոլովի ի խոնարհ որքան կարն իցէ, զոր սեռանեմք ի բարձանց անկեալ ընդ խորս, որպէս առաքին ասէ. Կէրչի սուս կիպի այլապէզ, իւքսէկտէ տըր նազարըմըզ։ Որպէս Տէրն մեր մարդ երեւեալ եւ զԱստուծոյն գործէր զգործ. եւ պատուիրէ Պօղոս Մի՛ զերկրայնոցս խորհիլ այլ զվերինն, ուր Քրիստոս նստի, որպէս եւ ինքն՝ Սաստանալ ասելով Պետրոսի յանդիմանէր՝ Ոչ խորհիս գու՝ զաստուծոյն այլ զմարդկան։ Ո՛վ երանելեաց գաստուց, զորոց զսոնա հանգիստ կատարիմք եւ բարեխոս կալնումք առ Աստուած, ասե՛ զի ոչ ի-

1) Քափօր.

ՂԻՆ յերկնից կառոք եւ երիվարօք եւ զամբիւղօք[1]) յուսեզինեօք, այլ սակայն զերկնայինսն զաբմացուցին զօրծօք։ Այսմ Տէրն է վկայ որպէս եւ ես իչխանութիւն անչուչա բերանն՝ Զմեծամեծս քան զսոյնս զօրծեսցէ, եւ՝ Գիտաք յօրովայնէ նորա բխեսցեն կենդանի։ Եւ զի՞նչ ասասցուք առ այս. զի՞նչ արասցէ Տէր մեր մեզ, ասեմս ա՛յսքան զմեծ պատիւ եւ զփառս եւ անգ ի սեզան Հօր իմոյ մեծարեմ զիմ սիրելիսն եւ ես անցեալ պաշտեմ, ե՛կ ծառայ բարի եւ հաւատարիմ ասելով պսակեմ, որպէս տուրբ առաքեալն ասէ. Որոց գովութիւն յԱստուծոյ եւ ի մարդկանէ է։ Այլ զի՛նչ խնգրեսցուք ի Տեառնէ մերմէ, եւ տեսաք յայն ձայն հետեւեալ ոչ միայն յարանց այլ եւ ի տկար կանանց վառեցեալք զօրութեամբ, որպէս Թագաւորն պերճացեալ զօրութեամբ եւ փառօք, ասէ, ի մանուկ ի կուսէ միոջ պարտեալ ամաչէր։ Ոչ միայն ի նորումն միայն բիւրք բիւրոց եւ հազարք հազարաց, որոց կոչումն երկնայինն էր եւ ոչ նման Ծուգայինն եւ Արիոսինն եւ նմանեաց նոցին մինչեւ ցայսօր, այլ զոր Պօղոս զհինեան քուէ՝ ՅԳին զբերան առիւծոց, զոր ոչ արժէ աչխարհս ամենայն զմի ի նոցանէ։ Զնոսա այլ մայրն ծնաւ, նոքա այլ ունէին զամենայն քոյրորովիմբ զբնութիւնս մարդկեղէնս. որդիք անհաւատից, որդիք կռապաշտից, որդիք ամբարշտաց, որդիք անչանից եղեն նչանագործք եւ մեծ անուանիք։ Տեսեր զաքհամայինն աննչան մանուկն մատագ(*), միայն ի ծնօղաց լուեալ քէ ի հաւատոս Քրիստոսի եմք, եւ

1) զամբրիղօք.

(*) Ակնարկութիւն 1682 Մայիս 19ին կ. Պոլսի մէջ նահատակուած կարնոյ կան գիւղացի Գրիգոր քառանասնամայ պատանիին։ Աւոր մասին տե՛ս մեր յօդուածը, Սիոն, 1932, էջ 122-123։ Ը. Հ.

ոչ լուծալ զքարոզ եւ ոչ զկերպ քարոզութեան, ոչ զերկրորդութեան քննութիւն եւ ոչ զմարգեղութեան Տեառն տուայ տալապայ՝ քէ Քրիստոս երկու բնութիւն իցէ՝ քէ մի, . . . այլ միայն՝ քէ Քրիստոս։ Ես կարծեմ քէ զաստուածութիւն այլ չգիտէր, այլ միայն վկայեաց հաւատոյն իւրոյ՝ քէ ինձ ճշմարիտ է եւ զձեր մարմնաւորն ես չեմ ընդունիր. խոտեաց զփառն, անարգեաց զկենդանութիւն, մեռաւ կամաւորապէս վասն հաւատոյն իւրոյ ի մէջ բազմամբոխ քաղաքին առաջի աշխարհակալ բռնաւորաց, որ այօք բացօք զառւրն արեալ ի ձեռն գահճին՝ տեսանէր զի գայր ի վերայ պարանոցին։ Արդ, ասա՛ ինձ, ո՛վ փառատէր քարոզօղ եւ մոնքատէր պատուամիծար բարուն, կըշռա՛ զգիտութիւն քո եւ զնորայն, ի քո՞ղ հանգչի Տէր նորա քէ ի նա, զնա՞ փառաւորէ քէ զքեզ, որպէս Գիրք վկայեն։ Սիրելի որդեա՛կ, մի՛ մոռանար զերախտիան[1]) իմ ի Տէր, ես այս հաւատովս եմ, ես կու մեռնիմ կու զնամ, քեզ ամանաք այս հաւատս, ծաղկեցո՛ եւ պաշաքերեա՛։ Ես վասն այս հաւատոյս զփառաց զայդոսիկ չստացայ, ի մեծարանաց փախեայ, ես այս մէզհէպիս մէջն եմ։ Կաքողիկոս եւ ժամկոչ, աշխարհակալք եւ ռամիկք հաւատարք են առաջի Աստուծոյ, մանաւանդ եւ ի ժամ միւսանգամ գալստեան Տեառն՝ յորժամ աքոռք պատուհասեան գնին։ Վասն որոյ պինդ կա՛յ զաւանդն որ ի Տեառնէ. ամա՞ն կանչեմ քեզ, հարա՛յ գոչեմ[2]) քեզ, ծառայեա՛ ծառայքին Աստուծոյ Պօղոսի, հետեւեա՛ ձայնին, մեծ հաւատարիմ առաքեալդ է մեզ զկնի անկեալ Քրիստոսի։ Կարգա՛ զոր գրեցի քեզ ի սասանալն քո գկուսակրօն կարգն որ ի Քրիստոսէ, ընթերցի՛ր միշտ եւ որ յիշմիւսին գրեցի քեզ՝ օրինակ տալով զգեմա եւ զնամանն,

1) զերախտիս. 2) գոչեմ.

զխորամանկակալ մշական Տեառն, որք մեծ ամօքով գառնալոց են յերեսաց Տեառն յահեղ բարբառոյն քէ Ոչ գիտեմ զձեզ։ Ծիչեա՛ զանապատան զՀնձանենց եւ զՍեւանենցն, եւ ընդ հուովսն հուովիլն։ Զիա համա- րեա՛ այսուհետեւ մեռանել. հայր քո՝ Տէր, որ ընկա- լաւ զքեզ, մայր քո քաղցր եւ յոյժ գորովալիր՝ սըր- բուհի Եկեղեցիդ կաքուդիկէ. քէ ո՛րպէս անուշանալոց իցէ, քէ ո՛րպէս մեծարելոց իցէ զքեզ ի մէջ եղբարց՝ կամք իւրեան է։ Ընկեա՛ ի Տէր զհոգս քո, եւ չիք քեզ հոգ եւ չիք կասկածանք եւ չիք երկիւղ, այլ միայն անզրաղ խորհրդով իրրեւ զծով լայնատարած եւ իր- րեւ զերկինն համատարած եւ որպէս զարեգինն պայծա- ռացեալ խնդրել զարդարութիւնն եւ զարքայութիւնն, եւ աւելին ի չարէն է։ Մի՛ զիս հոգար այսուհետեւ զառաւօտեան, մի՛ կարօտիր առիւծ առիւծն. սանդի հինգ տասն տարով ի միմեանց ջոկեալ եմք ի տար աշխարհ որպէս քէ ի վանառականութիւն։ Տէրն չնգէ ի գետին, Տէրն չհարուա զմարդ. քէ հարկանէ՝ կարօղ է եւ բժշկել։ քէ այս հաւատով լինելով որ հաւատաս վասն իմ, չցնալ եմ յուսով որպէս զծով։ Մի՛ մեղա- գրեր գանկատիս. Ծորայն հնծութիւնք գանկատ էր համակ, զի եւ զօրն անիծանէ, ընդ նա եւ երեմիաս՝ զծնընդեան իւրեանց. Մովսէս վշտանայր, Դաւիթ նե- զանայր, Յունան փախչէր եւ զայլսն սո՛ս։ Գոզա՝ Տէր հաստացանէ, ասաց, վասն գործոյն։ Զոր սիրէ Տէր՝ խրատէ։ Բազում չարագործք ոչ փորձին, զի բարձեալ քաղեալ է Տէր զնոսա. եւ զոմանս չարա- գործս որք զՀոգի աստուածպաշտութեամբ, Դիտէ Տէր փրկել զնոսա, ասէ Պետրոս։ Ծոյլ իմ հաստատուն է ի Տէր, որպէս զառաջն երբեմն, բայց ասկայն այն ևհաս ի վերայ իմ ըստ իմ չար գործոց. զինչ որ իմ ի վերայ կու գայ՝ գիտ կէս ճէզան չէ՛, գիտ կէս օճըն չէ։ Ես այս մտածս զաբանեալ չնորհն Աստուծոյ հարկ

ի գետին կրկին անգամ քէ հանգչիմ կենաք, սակայն գառնացայ ի կեանս. յիրաւի կատարեալ ի վերայ իմ բան իմաստնոյն քէ են ճանապարհք որ քուքին յաչս մարդկան քէ բարի են, կարծեմ քէ առաւել ևառաւած փառաւորի ի համբերութիւն իմ առ սակի նեղչաց ժամանակիցս իմոց՝ քէ քան քէ յոտարաց եկեալ փորձութիւնք, որպէս Գազոս ի սուտ եղբարց եկեալ գվիշտն ոչ ծածկեաց. Հազար ամ յաչս Տեառն որպէս օր եւ րեկի. ահա գանցաչս նախնիս գոր ի վերոյ գրեցի. բարիքն բարեաց իւրեանց պատմին. էր օյուր ասի գալըր, ամ օյուր մէյտանի գալըր. Ջմեղ ծնօղքն մեռան, եւ ի մէնէ ծնեալքն մեռան, գուլմուգալըմուքիւն անօղքն եւ նոյնպիսիքն քան գկային, քան ըզ-Ցուգա, քան գԲիկլ, քան գԱրիսա, քան գԱնտիոքոս, քան գՓարաւոն մեծ շուն լինելոց չեն եւ կատգնալք յուսացեալք[1]) ի յանիրաւութիւնս հզօրքն՝ ի չարութեան գործովք[2]) եւ բանիւք. Օնչարէ ոչ գալմատի, եւ ճառ չարութեան նոցա խօսին. Ջալըմըն գուլմի վար խէ մազըմըն Ալլահի վար. Առօրեայ է, տեսաք գՔանհին եւ գՏաւուան եւ գՊիրէմիտեին, գԱնգօնն եւ գԱպրան, լուաք ի Վան եւ յԱմիք եւ ի Կարին գոմանս. Ալմա մազըմըն ահընը չըքար ահէսոէ ահէսոէ. Ցիրաւի տեսաք կատարեալ զբան իմաստնոյն քէ ՝ի՛ք արդարն հագիւ կեցցէ՝ իսկ մեզաւորն եւ ամբարիշտն ո՞ւր (երեւեսցի). Բազում բարեպաշտից եւ ողորմածաց զօճառն չըլնալ եւ չինելոյ տեսաք ըստ մարմնականիս. Ո՞ւր են ապա եւ ո՞ւր ճապագիմք զբազանօք, ի միտ ածել գկոստանդին եւ գՅրդատ եւ գնմանս[3]) նոցա, այլ բարիքն ոչ մնկնեցան ի նոցանէ. եւ գոռոզացելոցն՝ նաբուգոդոնոսորայն եւ Սենեքերիմին, Փարաւոնին եւ նմանեաց չարիքն եւս ոչ մնկնեցան ի նոցանէ, այլ

1) յուսացեալք. 2) գործք. 3) զոմանս.

եւ գանձեալ պահին յաւուրն վրէժուց։ Հասկացօղ չկայ, զսան այն քեզ գրեմ, եւ ամենեքեան որ աստ են՝ խոպէլէ եւ ճահիլ եւ բարիատեացք են։ Զի՛նչ մեզապրեսցուք ասմկացս, որոց քաղցրիլք են մահանաք փառաց եւ ազահութեան ախտիւք եւ այլովք մոլեալք։ Եւ ա՛ւր ուրեք լուաք քէ զմեր ազքատութիւնս պակասութիւն մեզ համարեալ՝ եպերեալ են։ Ո՞վ անմտութեանց, ա՛րքան ընդդէմ Սուրբ Գրոց եւ իւրեանց նախատինք յոյժ, որք չէնճին քուլումաց գարմք, եւ ըրինձիրէյից ապիք, գռայից որդիք եւ գուճից յամիճայք, պայլից քեռիք եւ ինքնակալաց անուք, պահակաւորաց ձուկրք եւ արհանգայից երասանք, իմբէրատորից կոպալք եւ չէգդորից ապդրք այլովք հանգերձ։ Ծաւն կու նեղէ, մի՛ մեզապրեր. պարի լսելոն մեզ չծախէին, զմեր եապըրն չը կոխէին, ավրա մավրա, չաքրա մաքրա, չանկա մանկա, չավալ գավալ, ասվա քավա, այլէմ գայլէմ, խրատիչեանքիւն, տիպատուքիւն, գաշմէրանքիւն, այլ այսանին մեզ չծախէին, մեք այլ սուքիւս կու լինէաք գէմ Քրիստոսի համար։ Այսքան առ այս քաւականն լիցի տառապեալ հօրէդ. յոր Վարգավառի. ՌՃԼԱ (= 1682)։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 16ա–19բ)

(Առ Գրիգորիս վարդապետ ուղիղ իւր յէջմիածին)

Ողջունիւս տատուածարեալ մեծանձնութեան ձերոյս յայտ լիցի. զի ոչ ես տեսեալ եւ ոչ գիտացեալ զհայր քո տառապեալ, որ գանկատ գրես յանդապայից։

Մինչ ո՞չ էք լուեալ զառաք Սուլթան Մուրատին. իբ
ի գնալն ի Գազատատ երթեմն՝ բազումք բազում օրհ-
նութիւնս տային, ումն քէ Փըլըճըն քէսկին օլսուն,
եւ ումն քէ Յուշմէնըն ֆէքի օլսուն, եւ ումն քէ Գէր-
մուբատ օլասըն, որոց ոչ իսկ հաճի սիրտ նորա։ Եւ
այն որ ասէ քէ Օմրուն չօզ օլայ, նմա պարգեւէ գո-
զորմութիւն, քանզի գիտելով գթախտին իւրոյ գյաչո-
զուած քէ Օմր ուզուն օլսուքտէ՝ գըլըճըն քէսկինլըկի
վէ տուշմէնըն ֆէքլըկի վէ պէրմուբատլըկի նւայլն
առանձկի մուգաբէր վէ մուքէրէր սըր։ Վասն որոյ ըստ
կարծեաց ձերոց չէ ինչ կոծ պի ոչ երկնչիմք անդ
ուր ոչ իցէ երկիւղ, ըստ մարգարէին, Ցնծան շնոր-
հիւ. եւ այլ առաւել քան զոր յառաջն էր՝ ձեզ լիցի
գիտելի։ Այլ միայն հարկ ի վերայ կայ քո եւ հայ-
ցուածովքս մանաւանդ պի պնդեսցես զմէջս քո զո-
րուքեամբ Սուրբ Հոգւոյն, ըստ այնմ՝ Զօրուքիւն փա-
ռաց ընդ մէջ քո արկեալ, զոմն ի վերայ զօտւոյ ա-
ծեալ, այսինքն զարդարելով զձեզ առաքինութեամբ
եւ զքաջանց եւ մաքրութեամբ կուսականին յոր կոչեցար
ըստ առաքելոյ։ Եւ երկրորդ՝ աստուածային առակիս
ուսմամբն ներկրքելով, որ կարօղն են զձեզ խոտո-
տուն առնել. քանզի եթէ այսու ջանիւ քաջասցիս[1])
ջանկ պի աչխարհի փարելի լիցիս հաճութեամբ, այս-
ինքն գովիլ ի մարգկանէ ոսքրի կոչմամբ՝ համատա-
րած համբաւուք տեսանելով եւ լսել զքո արուարքեա-
կան եւ ճոռոմական հռետորութեանդ հանճար, այլ
եւ ես իսկ նովին ձայնիս գոչեալ յուսամ եւ խնդրեմ
իսկ ի Հոգւոյն Սրբոյ, մանաւանդ եթէ պահանջեմ ի քէն
առանձ ազօթիւք եւ ճգամբ ըստ Ցնծան բանի քէ
Որ հայցէ գտանէ։ Այնքան եւ առաւել իսկ ոչխախո-
հական առաքինութեամբ գինիլ եւ վառիլ եւ գարգա-

1) քաջասցիս.

բիլ։ ըստ այնմ՝ Լարեա՛, պատրաստեա՛, ուղղեա՛, զի ուղղութիւն սիրեաց զքեզ եւ քաջալուրեա՛ ի վերայ ախտից աստուածատեցից վասն հլմարտութեան, հեզութեան եւ արդարութեան, զոր մարգարէն այլովք ի վերայ անառնութեան անարատի եւ անմեղի Տեառն մերոյ վկայեալ նախագուշակէր, որպէս Գօղոս ասէ Զի նման նմա լինելոց եմք որպէս եւ էն, եթէ ընդ նոյն հանապարհ ընթացուք։ Զի որպէս եւ աւետարանիչն վկայէ թէ Յիսուս առնէր եւ ուսուցանէր, եւ այն՝ զոր ասէ եւ ոչ առնէ, լո՛ւր զի փոքր այսինքն հին եւ չիք կոչեսցի յարքայութեան երկնից։ Զի տեսանել զգործս ձեր բարիս փառաւորեսցեն զհայր ձեր որ յերկինս է, ասէ Տէրն։ Զի գուք էք աղ երկրի, գուք էք լոյս աշխարհի, վասն որոյ եւ պարտ է քարոզչացդ լինիլ կատարեալ, որպէս եւ Հայր ձեր երկնաւոր կատարեալ է։ Որպէս արքայն աշակերտն Յովհաննէս՝ սիրելին Քրիստոսի յաւանդման հոգւոյն ասէր. Ո՛ որ հայիլն ի կին մարդ ծանր գրեցեր, այսինքն գչնութիւն ի սրտի ցանկացողին։ Եթէ ախտից մեզաց յագիմք՝ զախտս մարմնոց մարդկան բուժեմք. եթէ գօրէնս կատարեմք՝ ապա քարոզ լինիլ կարեմք։ Եւ այս եւս բռնամբ յափշտակի եւ ոչ խըրատնօք գոյ արքայութիւնն Աստուծոյ. քանզի որ կարողն է տանիլ՝ տարցէ. եւ Ոչ են այսմ ամենայնի բաւական, այլ որոց տուեալն է ի Հօրէն իմմէ, ասէ Տէրն. Զի բազումք են կոչեցեալք եւ սակաւք են որ մատանեն ընդ նա. Լայն եւ արձակ է հանապարհն որ տանի ի կորուստ եւ բազումք են որք մտանեն ընդ նա։ Որպէս Գօղոս առաքեալ գրէ. Ո՞չ որ ամենեքեան յասպարիզի ընթանան՝ ընթանալ ամենեքեան ընթանան, բայց մի ոմն առնու յաղթութեան պսակն։ Զի՞նչ արգելոք եւ մարգարէքն վկայեցին, որոց օրէնքն տուան ի ձեռն Մովսիսի. Նոյն եւ Հոգին է որ խօսեցաւ յո-

բէնս, նոյն եւ ի մարգարէսն, նոյն եւ յաւետարանս[1]։ Որպէս մարգարէն ասէ. Եկա՛յք որդեակք իմ, լուա՛ր ինձ եւ զերկիւղ Տեառն ուսուցից ձեզ։ Քանզի բանակ հրեշտակաց Տեառն չուրջ են զերկիւղածովք իւրովք եւ պահէ զնոսա։ Մեծամեծք ազգաւորացան եւ քաղցեան, բայց ոչք խնդրին զՏէր՝ մի պակասեսցի ի նոցանէ ամենայն բարութիւն։ Զի ամենայն որ կարգայ զանուն Տեառն՝ կեցցէ։ Եւ այլն առաջնովք եւ վերջնովքն ծանիցիս. ոչ լա՛ր։

(Ձեռ. Թիւ 1058, էջ. 91բ–92ա)

(Գաղատիոյ առաջնորդին)

Բազում են սէր ի սկզբանէ, մանաւանդ քէ եւ ի սրտէ առ սիրտ խօսեցեալն վկայէ, որոյ հռացմամբ յիշեցաւ գարձեալ յազիայն ընծայութիւք առ երջանիկդ ընաւից, զի համբաւոյդ եւ երանութեանն պարարի ականջս յիրաւի, ըստ գերահրաշ իմաստնոյն յրմամբ, որպէս ի բուրմանէ անուշից առաչխից քաղկացեալ սրտիւք։ Եւ ոչ գիտեմ քէ առաքա՞լ եմ գայս քեզ նոր իմն ընծայս որպէս բուրաստանէ յազգաստ մոացս, որպէս ծաղիկ իմն նուիրեանց. անկարօտ ընկա՛լ ՚ւ ընդունէ՛ ի հարազատակն եւ յանհուն քո սէր անսպառելի։ Եւ մաղթեմ այսու նշանաւս գի ի հանգիպելն Գրիգորիսի եղբօրորդւոյ քո՝ գոգելով ի մէջ բազմաց Սալ է անգրանիկն եղբօրորդւոյ իմոյ եւ ընտրեալ ի բնութոց սպասաւորացն (?) եւ կարմիր այսն գնգնցկութեամբ. վասն որոյ գրել աչխատեալ չնորհակալութ-

1) յաւետեանս.

քիւնս յաւէտ չիչատակօք անմահ քո սիրոյդ երախտեաց։ Մանաւանդ քէ եւ ի տալն քո փոխ ուսոի ոչ ունիս այն առնուլ ըստ աւետարանական օրինաց. որպէս գհարապատի առնիցես գնապարի չէրիցիդ, որպէս արարին նմա զընդունելութիւնն Աւետայ եւ եղնկու մանաւանդ քէ կարնոյ երեւելիքն ընդ առաջագոծք իւրեանց, յորոց գոհարան եղէ յերկինս եւ յերկրի բայձր քարոզութիւնդ առ ի շնորհակալութիւնս իմ։ Այլ ահա՛ օր փրկութեան եւ ժամանակ ընդունելի՝ ըստ փոգոյն Տարսոնի՝ ցուցանելն քո մարքի է, եւ որպէս սգիդ վկայէ առ այս՝ քայց եւ իմս եղերեցին առաջի քո որպէս գնախագուշակ գեհուցմանս, այլ որպէս ազքատ ոք առ քագաւոր ոմն արդուհաչք համարեցին մազքական քնաւք։ Մի՛ մեզ՝ մի՛ մեզ, այլ վասն անուան Տեառն եւ վասն պատուիրանի նորա ընկալեալ գանուն արդարոյ եւ ծանիցիս որպէս գաշակերտ սիրեցեալ նպատակին քո, որպէս եւ եսք առ ի քազումս հաւատար, գի եւ գհատուցումն քո ընդ ընտրեալ եւ առաքելոցն առցես՝ յորժամ գայ փառօք Հօր Աստուածն ի մէջ աստուածացելոց պսակել եւ փառաւորել զառաքս իւր, ամէն։

Եղեւ գրեալ Երեմիայի՝
Բարունոյ տեառն առաջնորդի
Եկեղեցւոյդ Գազատացւոց,
Մաննօքէն քեւ յարգելոց,
Ի բանիդ Նա(յ)եա(*) քառական Հայկայ,
Առ յելս Ցունվար ամսոյն Հռոմայ,
Ծանկել սիրոյդ զայս յարտակայ,
Ի վեր ձգտեաց քան զկարս ահա՛։

(Ձեռ. Փիւ. 1058, թղ. 28բ)

(*) «ի բանիդ Նայեաս» = 1134 + 581 = 1685։

Առ Խourով մինչ կայր ի բանտն յԷտրէնու

Լուաք գփորձանակրութեան յեղափարձ պատահումն որ գքեզ պատէր եւ յոյժ տխրեցաք ըստ բանի արբապան առաքելոյն ՔԷ վշտանայ ինչ մի անգամ վշտանան եւն։ Բայց գի՞նչ ասեմ, սիրելի, որոյ ոչ կարեմ քանիւ եւ արգեամբք օգնել քնաւին։ Երանի՛ ՔԷ կարէաք քանիւք եւս բուժել գցաւգ անհնարին։ Եւ ի տար տեսանի արգեամբքն ի նեղութիւնս քո հասանիլ՝ հանելով զպատուականդ յանարգէն, զի քեզ Տէառն կոչեաք։ Զքոյդ ազէտ տարակուսանաց ՔԷ գմահ որդոյ Իմիրզի վազակուսր եւ մանկամեռ Ծակորի առընթեր քո յարգելանի վախճանելոյ, ուր քոզիր գառաջ տխրութիւնս քո եւ նոր կսկծովգ գատնացար։ Արդ մոռացար զհոր գորա գմահ ի տար աշխարհումդ յԱրմանիզի եւ նոր բորբոքեցաւ հուր ի վերայ հրոյ սրտի քումդ, եւ գխզճութիւնն գորա աչօք քո տեսեր։ Օտար եւ պանդուխտ ի բանակ մնալ՝ զգին հանին յարգելանէն ուստի յուսայրն կնդգանի երանիլ, եւ գու միայնակ լցեալ գառանութեամբ Ձեացեր։ Ապուցան ծախեցան ինչք ձեր ի գրուանս այլազգեաց ընդ վայր, եւ գուք գամօք կրեցիք ի մէջ վանառականաց եւ եղայք յարգելանս պարտական եւս արքունեաց։ Որ ոչ էր գործդ այդ յանկ ձեր եւ ոչ էր ջան վասն վանառականութեան, այլ ի պատրանաց անօգտից փաչուսից փառամոլեցայք, պարապորդ գանալ գձեզ խարեալեցին որպէս գփորձիչ գանփորձագ ի գոյն ջան, ըստ որում նախանիքն ասէին յառակս. Մարգ մարգոյ գահանայ, մարգ մարգոյ սատանայ։ Որոյ կատարածն եւ մահն պատահական եւ վախճանն ամօք գչխիկորութեան։ Եւ արգ գրգոզքն գձեզ՝ ի հնասատանէ հային եւ մատամբ միով օգնել քնաւին ոչ

փուքան իրք գաստանայ։ Զի աստանայ որ հակառակն է խազազութեան՝ պղտորեցոյց զմաքրականն միսս քո ձգել զքեզ յանահասութիւն իրրու բարձի քոզի զքեզ արարեալ, պի փորձութեան տագնապք ի վերայ եհաս եւ կամի միտեցուցանել առ ինքն անարգել զարժըրնային՝ քէ ո՞ւր է պահպանողական քո աչի, պի եաւր գիս ի փորձութիւն փորձոզին, եւ քան զկարն իմ կարի գիս փորձեցեր ի տագնապ ընչից ապուչոյ։ Արդ չիշա՝ զՅոբն որ է գլուխ փորձանակրաց, եւ ոչ ցուցանեմ քեզ զնահատակս եւ զկուառս եւ զնգուներ նոցա որք ներկեցան արեամբ անձանց իւրեանց՝ քոզլով զամենայն ստացուածս եւ զընտանիս եւ զփառս աչխարհիս, նաեւ զանձինս իակ ուրացան զգան ստանոլոյ զկեանան յաւիտենականս։ Գանգի Յոբն այն ոչ քէ միայն ստացուածք՝ այլ եւ տուն եւ զաւակք եւ քազաւորութիւնն եւս չքացաւ, մերկացաւ եւ որպէս գանոք քարմատաք եւ ստաստիեալ ոչ միայն, այլ ասէ աստանայ ընդ Տէր. Ելողչ է անձամբ եւ անցաւ, գան որոյ տակաւին պաչտէ զքեզ։ Ուստի էաւ հրաման փորձիչն ստաստիցուցանել յախտ թորոաւքեանն, պի իրրու զկոնդ անկնալ չայր հնծնծանաք. Կարօտիմ գներկմանի եւ ոչ հաստնեմ, ստաստիմ աչխատեալ եւ գի՛նչ գործեցից։ Զինչ այաւս գառաքեալն՝ մերկ եւ քոկ չրջնալ խոսէին զվկայութիւնս Տեառն առաչի քազաւորաց եւ ոչ ամաչէին, որովք չցաւ երկիր բարբառովք նոցա եւ միննչեւ ի ծագս աչխարհի եղեն խոսք նոցա հգամբք եւ նեզութեամբ, տակաւին պաստահէին փորձութեանց աչխարհի. ի վերայ այսր ամենայնի ըստ որում գանկատի Գողս քէ Տուաւ ինձ հրնչատակ ստանն կոփել զիս։ Տե՛ս, սիրելի, եքէ ասես ինձ՝ Զի՞նչ կայ մեզ ընդ աստրան գերազանց, այլ քեզ տաց պատասխան քէ Եւ Նոքա ի մերմէ գոյութենէ եւ ի գարմէ հողեղինաց էին. եւ մեք ոչ եչաք

յորովայնէ մարդ միրոց մառչիլով եւ ցքուով քսակաց. որպէս Ցորն ասէր, Միրկ իսկ ելաք յորովայնէ մօր միրոյ եւ միրկ իսկ գառնալոց համ յարգանդ մօր ի հող ուսան առեղծեալ համ ամենեքեան։

Արդ երանի՛ էր ինձ քէ կարողանայի օգնել քեզ ըստ առակի Սամարացւոյն զոր արար գայցելութիւն անկելոյն ի ձեռս աւազակաց, զոր Տէրն միր առ ինքն օրինակեաց, որ արար գքաղցրութիւնն մարգասիրութիւնն անկեալ բնութեանս ի ձեռն հին քշնամոյն միրոյ, եւ նմանիլ կարէաք նոյն Տեառն որ պատուիրեաց քէ Որպէս ես ձեզ արարի՝ նոյնպէս եւ դուք միմեանց առնիջիք, եւ քէ՝ Զողորմութիւն կամիմ եւ ոչ պատարագ, եւ քէ՝ Եղերուք գթած որպէս եւ Հայրն ձեր երկնաւոր գթած է։ Իսկ արդ նքէ ոչ կարէ ոք օգնել ումեք յամենայն իր, քայց ըստ առիոյն եւ ըստ իրին եւ ըստ ժամանակին որ հնարաւոր ինչ լիցի մարդկան. եւ քէ լիցի ի մարդկանէ՝ այն անհնարինքն ճշայ ամենայն հնարաւորից հնարաւորին Աստուծոյ գիւրեաւ հնարելի։ Վասն որոյ ասէ մարգարէն՝ Օգնութիւն ինձ ի Տեառնէ եկեսցէ որ արար գերկինս եւ գերկիր, եւ քէ՝ Բարի է յուսալ ի Տէր քան յուսալ ի մարդիկք. Ճուսա՛ ի Տէր եւ արա գքաղցրութիւնն գի ընակեսցես ընդ ձեռին նորա հովուութեանն։ Քանզի իրանէից նախնոյն մինչեւ ցարդ որ գոյուն իւր երաց ողորմութեանն՝ ոչ ոք կարացին յաչխարհակալաց փակել ընդդէմ ուրուք, եւ յորժամ բարկացայ՝ ոչ կարէ յեաս գարձուցանել, գի իւրն է կամք եւ անհատանելի են միտք ստեղծուածոց առ ի քննել գնա, գի մ՚վ գիտաց գմիտս Տեառն եւ ո՞վ եղեւ նմա խորհրդակից, ասէ Իմաստունն, ըստ որում եւ առաքեալ վկայէ Ո՛ խորք մեծութեան եւ իմաստութեան, ո՞վ կարէ քննել գանքնին գատաստան նորա։ Այլ գի ի գիպող ժամու ասացին մարգարէքն ի ժամանակի բարկութեան գո-

զորմութիւն իւր յիշել. այլ քան զկարն մեր առաւել զոք ոչ փորձէ Տէր եւ ընդ փորձութեան զելան ցուցանէ զնզօք, որպէս ասէ առաքեալն։ Բայց մեք յուսով ապրիմք, զի Որ յուսայ ի Տէր՝ որպէս զլեառն Սիոն ոչ սասանին յաւիտեան, եւ ոյք յուսան յողորմութիւն նորա՝ փրկին ի մահուանէ սովու, քանզի ողորմութիւնք Տեառն անապատ են եւ ոչ նուազին զթութիւնք նորա, քանզի որ տառապեցոյցն՝ նոյն եւ կարող է ողորմիլ եւ արգահատիլ, որ եհարն՝ նոյն եւ կարող է առ ի բժշկել։ Սակայն պարտիմք միշտ խընդրել ի մարգասիրութիւննէն, զի նախախնամական զբաւթիւն իւր արասցէ ի վերայ քո քաղցրութեամբ, քանզի եւ արագահաս են ողորմութիւնք նորա առ համբերողս, որպէս Դաւիթ ասէ. Համբերելով համբերի Տեառն եւ լուաւ ազօթից իմոց, եւ առաքեալն ասէ. Ահաւասիկ երանեմք համբերողաց. Զհամբերութիւն Յոբայ լուարուք եւ զկատարումն Տեառն տեսէք։ Եւ ոչ միտեմք ի նոյն բան զոր Դաւիթ ասէ. Ընդէ՞ր քնաւ երկնչիմ ես յաւուր չարի, զի անօրէնութիւնք զնացից իմոց չուրջ եղեն զինեւ, այսինքն գառաստան քէպէտ արգար գառնցաւ՝ այլ զի՞նչ եւս մազքեցից նմա։ Այլ յոյն քան արիւարար գարքնուցուք զգաստութեամբ մազքել քէ՝ Տէր մի՛ յանգիմաներ զիս սրտմտութեամբ եւ մի՛ խրատեր զիս բարկութեամբ։ Զմանասէին քան առեալ ի բերան այսու եւեթ քաղցրացուցուք զգիութիւնն ներոզին, որք զղջան առ նա ասելով. Անբաւ է մեծվայելչութիւն փառաց քոց, սասին է բարկութիւն ապառնալեաց քոց ի վերայ մեզաւորաց, անչափ եւ անքնին են ողորմութիւնք աւետեաց քոց. զի Աստուած ապաշխարողաց է Աստուած, որպէս խոստացաւ մարգարէին՝ քէպէտ խոտորնակին խոտորնակ եմ եւ Աստուած նախանձաւոտ եմ, քայց ոչ կամիմ զմահ մեզաւորին,

այլ զգառնալ նորա ի չար ճանապարհէն եւ զկնայն։

Արդ այսու զղջմամբ գիտացեալ զփորձութիւնդ եկեալ վասն քո սխալանացդ ծանիցին, յայնժամ եւ զնէն փորձութեանդ գտանիցես։ Վասն որոյ մի՛ հոգար եւ մի՛ ցաւիր զբազանօք հեծեծեալ ընկենուլ զքեզ ի ծուխքինն եւ յախտ յուսահատութեան, քանզի դու որպէս ոչ գիտէիր զգայիք փորձութիւնդ եւ յանկարծակի անկար յորոգայթ որսոցին, քանզի ասէ Սողոմոն քէ՝ են ճանապարհք որ քուրն յաչս մարդկան քէ բարի են, բայց կատարածն նորա հայի յատակս գժոխոց։ Իսկ քէ անգիտութեամբ անկար՝ գիտացն գազանեաց զքեզ խնչամուտ արասցէ առ ի համբերել փորձանացդ որպէս զոսկի ի հուր, զի պայծառ գտանել ի գիպող ժամու զճաշակ բժշկութեան տեսանել մարքասցիս։ Եւ որպէս քէ գիտացեալ էիր՝ զգուշանայիր զգաստութեամբ, եւ վասն անգիտութեան անպատրաստ գտեալ՝ ազգիս առ Տէր, զի սպեղանիս առնել փուքասցի եւ նա, որպէս ախտացելոյն հասցէ բժիշկն ամենախնամ։ Զի քէ յապաշխարութիւն համարեսցիս զպատահեալ փորձութիւնդ, Մերձ է Տէր առ այնոսիկ որ մաշեալ են սրտիւք եւ առ այնոսիկ որ կարգան եւ յուսան յողորմութիւն նորա։ Զի քէ հաւատաս զնախնիսն որ ի բերանոյ առիւծոց, ի սրոյ եւ ի հրոյ զերծոյց՝ նոյն Աստուած է, եւ դու եւս մարգ ես առեղծուած ձեռին նորա։ Զի քէ դու կարողացիս հաչտեցուցանել զԱրարիչն քո զոր դու գայրացուցեր սխալանօք քովք, զոր ես ոչ գիտեմ, նա գիտէ, եւ դու վասն որոյ Մեզա՞յ տալ պարտիս Բարձրելոյն եւ ընկեալ զհոգս քո ի նա, եւ նա բազմագութ է առ ի փրկել զզղջացեալսն, որպէս զմանուկ սաթուցանալզ ի գրկաց մօրն եւ գարձ քո գարձեալ առ նոյն, որպէս Նինուէացոցն եւ բազմաց որք ի վերոյ գրեցան եւ որք եւս կան, զորս դու գիտես՝ զանբաւ զթութիւնն նորա

ի գալս եւ ի ժամանակս յայտնեալ։ Եւ որպէս յանկարծակի պատահեցաւ քեզ փորձանակրութիւնդ՝ գտեր ձեալ հաւատացեալս զի յանկարծակի հասցէ քեզ յոգնաքիւն յորում ժամու գու ոչ կարծես երբէք, բայց հաւատա՛ եւ մի՛ քերահաւատիր, բայց յուսա՛ եւ մի՛ երկմտիր։ Մի՞ ապաքէն գոչէր Ծոբ. Ակն քո չիս եւ ես ի գժոխս իջանեմ. գոչեա՛ եւ գու ըստ Դաւիթ քէ՝ Դարձ Տէ՛ր եւ փրկեա զանձն իմ եւ մի՛ ըստ անօրէնաքեան իմոյ հաստուցաներ ինձ։ Զի չեմք մոռացեալ ի Տեառնէ եւ ոչ որպէս զանօթ կորուսանել. զի ոչ յաւիտենից մերժէ գժոգովուրդ իւր եւ ոչ ի սպառ արկանէու գողորմութիւն իւր ի մէնջ եւ ոչ մոռանայ գքաւ գմեզ Աստուածն մեր։ Եւ գու որ գգիրս սուրբս գիտես, որ կարողն են գքեզ իմաստուն առնել, զի ամենայն ինչ ի վարդապետութիւնն մեր գրեցաւ, եւ ի միտս բեր գաստուածաւսոյց մազքանչ Տեառն մերոյ որով խրատէր գհաւատացեալս իւր ասելով. Ծոր ժամ կացէիք յաղօթս՝ ասասջիք Մի՛ տար գմեզ ի փորձութիւն այլ փրկեա ի չարէն։ Եւ գու ամենայնիւ խրատեալ խնչամուտ լինիս եւ գարքնուցուս որպէս ի քնոյ՝ գարձուցանելով գուշ քո ի քեզ եւ ճանաչիցես գէր Աստուած քո, զի եւ նա գարքնուցու ի վերայ քո գքուքեամբ որպէս գհզօր զի քափէ գգինի առ ի բժշկութիւն ցաւոց քոց, եւ արագահաս լիցի առ ի փրկել գքեզ ի բանտէդ՝ լսելով գհեծութիւնն կապելոյդ եւ արձակել գորդիդ որպէս մահապարտի, եւ յանկարծօրէն քեզ ի խաւարիդ լոյս ծագեսցէ որպէս եւ բազմից արար, գոր ընդունումք, եւ որպէս եւ բազմիցն իսկ եզեալ ակնառեսք։ Վասն որոյ խնդրեմք զի Տէր լիցի ձեռնտու ցուցանել գճանապարհ կենաց եւ լուսոյ, որ է ինքն լոյս եւ կեանք։ Եւ այսու միխիթարեսցիս եւ գվախճան եղիցի քոց յուսով ի տէր Աստուած քո հաստատեսցես, զի Տէր մերձ

է։ Մի՛ երկնչիցիս, այլ զուարթ մտաք զարթիցես ի սէր Աստուած քո գառնալ առ նա, զի եւ նա զարձցի ի քեզ ի լոյս երեսաց զքուքեան փրկել ի բանտէդ յաբգիլմանէ, զի փառաւորեսցի ի գործս ողորմութեան իւրոյ, որ միշտ օրհնի յաբրածոց իւրոց ի սկզբանէ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս։ [1690]

(Ձեռ. Թիւ 1058, էջ 23ա–25ա)

(Ճերեմիայէ առ նահապետ կաթողիկոս վասն գալստեան որդւոյն իւրոյ Գրիգորիս վարդապետի, գրեալ ի Թէֆլուրտաղէ)

Ճիտւսահիմն եւ քրիստոսակառոյց սրբոյ մինաստանիդ մեծի գրազձանս հոգւոց սրգեանց սրատայսոսիւով ի ձեռն նոսմանի, մատանիւով ի յարկս նորա եւ երկրպագիւով ի տեղւոջ ուր կացան տաք նորա սքանչելի, այսինքն ի տեղի Իչմած Բանին միածնի, որ ի սկզբանէն Աստուած էր եւ առ Աստուած էր, Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, որ ամենայն ինչ նոսվաւ եղեւ յերկինս եւ որ ինչ յերկրի. նոյն յետ մարգեղութեան աստուածայինն հրաշուք յայցդ անսակ հոգւոց մերոց լուսատուի։ Ուր նարգինիս ի սուրբ գլխուս տանարիդ կանգնեալ յաչտանակի՝ տարածմամբ գլոյս շնորհաց, ի նոյնուս լուսով հաստագայքեցեալ սխրալի, եւ շառաւիղ եւ փոխանորդիդ Լուսաւորչին տեղապահի՝ Տէառն Նահապետ աստուածարեալ ամենից Հայոց կաթողիկոսի սրբազան եւ շնորհաբաշխ աջիդ համբոյրս ընծայապէս մատուսցի. որ ի ձեռն քոյդ նպատակի Տէառն Ճիտւսի եւ ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի

յուսաւորեալ փոխանորդացս եւ աքոռակալացս նորին
ի հնազանդեալ յերկիցանց եւ ի ժողովրդեանս Քէք-
ֆուբտազոյ։ Եւ զկնի իրդ առնելոյ արտաւաքոր
պիտոյ գոգնացի եքէ Սուրբ գլուխ քո ոչ լինի վասն
յուսաւորեալ հոգւոյն երջանկի եւ կնանք եւ արեւ
նորա յերկար ամաց քոց պարգեւեալ ի նախախնամո-
ղէն ինդրեցաք։ Զինաւ եւ բազմամայելուչ շնորհաւո-
րութիւնդ բարձրագագաթ եւ ամենալուսաւոր ըստ
անուանդ հոչակի անթառամ կենաց քոց արդեանց շա-
հաւէտեալ ի պարծանս Աբրահամեան ազգի, ի փառս Հօրն
երկնաւորի, ըստ ասից նորուն փառակցի քէ Տեսեալ
զպարծս ձեր բարիս Աստուածն համայնից փառաւո-
րեացն։ Եւ ոչն պատճառաւ ի խնամս արքայնութեանդ
վստահանալոյ, զի ուսուցիչն քո եւ բարերարն մեր
վազեմի, բազմերախտն քո եւ հայրն մեր պանծալի[1]),
վարդապետն քո եւ հայր՝ եւ Հոգեւորտէրն մեր յու-
սաւոր հոգի ի գալուստ Գրիգորիս վարդապետի նորուն
հրապի առ յընդունել զպարգեւս օրհնութեանն ձրի,
որոյ հայրն եւ պապն եւ պապուց պապքն ի նախ-
նեաց իւրոց առեալ եւ հոգեւոր տեարց անմի-
ջոց սիրելի, որք եւ բազմաց տարածիս եւ մեզ եւս
բաժնեկամք եւ համշխրակք եւ գրացիք բառացի։ Ճա-
րոց չառաւիղեալ առ Գրիգորիս բարուն յայր եւ
նման նախնեացն եւ հօր որդին՝ առեալ յեսին քա-
հանին զօրհնութիւն վասն իւր եւ վասն մեր զնամակս
Հոգեւորտիրին՝ առքիւ եւ բարերարութեամբ գոյին,
եւ ինձեալ եհաս առ մեզ ի պահոց սրբոյ Ծննդեան եւ
Աստուածայայտնութեան տօնախմբութեանն Փրկչին,
եւ յընթեռնուլն զնամակն օրհնութեանն վերջին՝ ի
վերայ մեր սփռեալ տարածէր քարզմանօրէն ըստ ո-
ճին։ Ապա քէ ի ճանապարհի լուայ զվախճան Հո-

1) պարյալի։

գնուորիցին, յորժամ բարբառէրն, ասէ, որպէս քէ
ի լուր յարատարերութիւնն կատկի խաչելութեան մե-
րոյ կենսատուին, լի լինէր լսարանս ոգւոյդ գոո-
նագին. եւ քէ Իւսէփ ձեր ոչէ լիցի եւ կենդանի ա-
ղօթք սանահացութեան եւ սազմոսերգութեան նո-
րին ի վերայ ուսաներաց եւ պատերաց ձերոց տարա-
ծեալ համայիլ լիցին: Եւ վասն մեծութեանդ գնիցս
մաղթանս ընդ երկայն աւուրս անխափպխապէս պահ-
պանիլ յասելն ի կամս նախասահմանողին, իբրու գնա
յորդեալ արտասուք ի բազմախումբ ակնդնցին: Իսկ
ի պահ ջրօրհնեաչի՝ արտաքոյ ակնդնցուոյս ի գաւքին՝
ի գովաբանութեանն հաւաքարանութիւն սրբալոյս մի-
ռանին յորժամ հանգիսիս հանգիսանայր այլապէ լի-
գուաս յարատարերութիւն ըստ պատչանին, նասաղնիք,
Տաճիկք եւ Ծոյնք պչուցնալ քմբրնալ ի գարմացման
ձեայնն, քո՛ղ քէ վասն հաչտութեանն հայցնէն քահա-
նորաց, եւ քաղաքացւոցս մեծամեծաց գանդորթու-
քիւնս յորժամ լսէինն, որք առնալ ի բերան գմեզ ե-
բանելով եւ յունկն ամենից անգրէն գայն համբաւէին:
Իսկ ի յեզյեզուսն նախորգական արամատութեան ի
գրուատ ճառի միոնին՝ յորժամ գոգէրն Զաուրբ իւղս
եփոզին պատճառաւորին ամենայն Հայաստանեայց
գլխոյ Տեառն Ղեւիազարու՝ գձեռս բարձ՛ք, մարգի՛ք,
գբազուկս ձեր տարածեցի՛ք, ասէ, ոգորմիս գոչելոյ
պահու հարկին. գարձեալ համարիցիս՝ քէ որպէս ի
Ծնօզաց բազմաց անգրանկամեռից ճիչ հնչեկանաց
գուսան եւ գոչման ձայնք բարձրանային: Զի որ ժո-
ղովուրդքս խմբեալ գօրն մեծացուցանել ի խնդութիւն
ճախաբանութեանց յուսային, աստ գիպամամբ այլ ինն
ձայն գուժեաց ի Ութգան փոքու՝ լալուն, ոգրուն եւ
աչխարուն յոյժ. Գրիգորիս լայր գանձն իւր եւ ոչ
կամիւր միխիթարիլ, զի այդր ոչ գիպեալ վախճանի
Նորա: Եւ մեզ իսկ որպէս քէ ի մեծի Ուրբաթի ի ճաա

կատկին բազում ձայնի լինէր լսելի ի բօքն նորին, զի ոչ միայր սիրտ հոգածնէն ևքէ ոչ գառնացեալ փղձկեցաւ ի գնդզնդելն գրանն կոշկոշագին. եւ այս ի վառս Տեառն է իւր յոբինողին եւ ազօքքն սուրբ Հոգեւորմիրին։

Արդ որպէս կամքն էր վերջին լուսաւոր հոգւոյն ի կամս վերին, կամք նորա ընդ Աբարչին մերոյ օրհնեալ եղիցին վասն սորա եւ վասն մեր բարիոք խոհման նորա, զի կատկն որ հաստատեցին որպէս որպեսց հնազանդից հօրն բարեաց կամեցողին, որ հաճեցաւ զսա մեզ դիտապետ՝ այսինքն զիւր կերպարան ի մեզ ճառագայթելով, զի ցնծացուք առ ժամանակ մի ի լոյս ճրագին, եւ անտես հօրն փոխանորգեալ հայր երեւելի՝ ի մեզ չարչկապել դիտաւորութիւնն նորին, զի երկուց կողմամբք ճեասցէ սիրոք որպեսցս առ հայրն բարին, որպէս եւ հաստարակացս սիրոք ի ձեռն մաքուր հաւատոյս անխզելի զոչ առ ծայրագոյն բարին, կալ զմեօք մինչ ի կէտ կոչման սորին յերկար ամաք եւ բարիոք կառավարութեամբ՝ ազօքիւք զսա մեզ կամեցօղին եւ ի հաճոյս իւր առնէծոցին։ Եւ այժմ զգիր առ մեծութիւնդ, որ կերպարանդ եւս Հոգեւորմիրին եւ փոխան Քիսուսի եւ առեալ սուրբ Լուսաւորչին, յօժարութեամբ եւ սեռն սիրով որպէս զաղեր ընդունելի քեզ լիցին. զի որպէս քնարեալն է ի ձէնջ, որպէս եւ յԱստուծոյ ի սկզբանէ, զոր քնարեացն եւ կոչեցաւ, եւ արդ փառաւորեացն ի ձեռն քոյին՝ ըստ որում առաջս չշնորհս փոխանակ շնորհաց փրկագործութեամբ խաչելութեան կենաստուին։ Եւ զոր ինչ արքեպիսկոպոսաց եւ մայրաքաղաքացեաց պատիւս գնեն, խնդրեմք մարքիանոք զի եւ նոյն պարզ պատիւ ի սա ձրեացին. եւ վասն կատկի Հոգեւորմիրին բարգ մեծարանաց ի սա ազդեացին. եւ սակս ձերոյդ խնամոց վառելոց անգամին՝

առ ի սա փառս յարտաքսեցապէս չքնաղ փայլեսցին, եւ ի փառս սուրբ տանդ հոգւոց մերոց լուսաւորչին՝ երեւելի սիւն եւ մեծ նեցուկ ի սա արդիւնքն մխչա երեւեսցին։ Զի մեծութիւնդ իսկ պարտի գնմանութիւն հօրդ յինքեան բերել որպէս հօրդ հարազատի մեր վեհապետին՝ գնելով զսա որպէս զվէմ գլորմանն եւ վէմ ապաստանի, ըստ որում վասն Տեառն ասէր Սիմոն Ծերունին զի Ուրք տեսանեն տեսցեն եւ որք ոչ տեսանեն զսա՝ կուրասցին։ Եւ զի ակն քո առատ է, վասն որոյ եւ յուսաւոր համարձն քոյդ մարմին, եւ առաւել գիտես զպէտս սորա եւ գհաճոյսն ամենից բարեաց կամեցողին, եւ լսես քան զմեզ եւ եւս՝ քէ ուր որ հանդիպեցաւեն էք՛ր մեզ առաջնորդ՝ խնդրեալ հարկէին. եւ այժմ յինդրիանուագոյիս փաքրիդն Շահին, որ ի վաղուց ինձ ակն ածէր գալստեան սորին, կամիւր, ասէ, քոյորովիմբ ի սա յանձնել գառաջնորդութիւնն մեծի քաղաքին։ Բայց ըստ առակին ախտաժակի որգւոյ քաջաւորին՝ միտեալ ի վայելչութիւնն գիմաց գտեր աղքատին, ըստ որում պերճաբարոյն եւ ճոխաբուն պարզէութիւնն աստուածայինն բանին ցանկացեալ գնզաբուն գնզոյ հոգւոյս յինքնէ փըլեմամբ շնորհին անանկացելոյ բնութեանս ազքատի՝ վասն առունգանելոյ երբեմն ի գրախտին, որոյ ըզձայր քաջաւորն անկարօտ եւ մարգարէն ետսէածին, ազերսելով զօգնութիւնն ի Փրկչէն քէ ետ ազքատ եմ եւ անանկ եւ մի՛ յամենար ասելով կոչկոչէր կրկին։ Որ մարդասիրարար անտեսեաց գհրաշս գանբաւելին, զոր ետ ի վերնատունն սրբոց առաքելոցն ասելով՝ Ուսէք զսուրբ Հոգին, ըստ նոյն նախազուշակողին քէ Ոգորմութիւնն եւ ճշմարտութիւնն պատահեացին, արդարութիւնն եւ խաղաղութիւնն համբուրեսցին։ Եւ ըստ զում քաջաւորք եւ կաթողիկոսունք սիրեցելոցն իւրեանց քաղաքաց պատիւս տալով այլ ինձ կերպիւ

զանուանան հոխացուցանէին. քէպէտ չիցէ ըստ արժանաւորութեան, զի ի մարքիչն անվամբ նկրտմունք մեր երեւեցցին. քերեւս մի՛ մեզ մի՛ մեզ, այլ վասն անուան մեծութեանդ սիրոյդ սիրագին, զի քէ կամիցիս՝ կարողանայցես, որ ըստ տէրունեան բանին՝ քէ որ անկաբն է մարգոյ՝ այն կար է հզօր կամաց հինաւուրց Արարչին. այսինքն ընդ բոլոր Հայաստանեայս անուամբք հռչակին այսմ տարածեցցին, եւ զմեզ յետանեալ որդիքս սուրբ Լուսաւորչին ի ձեռն սորա բարձրացուացես ի փառս քո եւ ի պատիւ նախնեաց սորա եւ ի խոստումն հաւուս քո արքայանին։ Զի քէ փոքրիկ քաղաք մի է՝ մեզ եւ սորա քաւական լիցին, ըստ որում առ Փրկիչն էր գիտաւորութիւն անճառ սիրոյ մերն Արգարոս նամակին, իբրու քէ լաւ համարելով զբանճար խոզաղութեամբ ըստ իմասանոյ առակին, որպէս հայր ընդ որդի կառավարութեամբ, որ է պատուէրն սիրոյ մեր կենարարին, ի փառս եւ ի պատիւ հօր մերոյ Լուսաւորչին եւ յանուն տանդ նորա Սուրբ Էջմիածնին։ Եւ զի քէ նշանեցեալ էր լոյս երեսաց ի սրբոյ հաւրէդ եւ ժառանգորդդ եւ փոխանդ Քեռու Մովսէսի մեծին, արդ վառեա՛ զճրագ ի նոյն լուսոյ, զի փոքր մի ցնծասցուք ի լոյս սորա ճրագին, որ ի վերուստ ի Հօրէն լուսոյ եւ ի պատճառէն ամենայնի երեւին, զի լուսով երեսաց քոց տեսանիցեմք՝ ի լոյս սորա բերկրեցեալ հոգւով շնորհաց ըստ հոգենաւագին։ Արդ որ զգայութեամբք հետացեալքս եմք ի տեսլենէ զգենուն պարարակին՝ առանձնացեալ պչրատակ խաչելութեան Փրկչին, որ ի ձէնջ ի սրբարանդ միշտ կատարին, այլ հոգւոց բազձանօք մերձ առ մերձ յաւուր հարսանեաց խրախութեանս ըստ որում ճառին, առաքի թեմիդ սրբոյ կանգնեալ ի հանգէս յառնին եւ հայեցեալ ի լոյս մշտավառ ճրագի շնորհաց Հոգւոյն սրբոյ, որ ի քեւ փայլեալ

հառատայքին, հանդէպ քո առ քեզ անքաղքի ակամբք նկատմանց գոչեսցուք միաբանութեամբ ի նուագս սաղմոսին քէ Հրամայեա՛ Տէր օրհնութեամբ ասել՝ զբարեհնչուածն յուսացոյ բնրանոյդ քաղցրութեան՝ զշնորհասփիւռ բարբառ օրհնութեան, ըստ որում յաւուր համբարձման Տեառն մերոյ յերկինս ամբարձ զձեռն իւր աստուածացեալ եւ ոգ ի վերայ գլխոց աշակերտացն եւ օրհնեաց զնոսա ի սուրբ Քրիստնեանց լինին։ Նոքին եւ նորին օրհնութեամբ ի ձեռն քո օրհնեսցի սա ի հոգի եւ ի մարմին. որպէս ածեալն աստուածային էութեամբ ընդ բնութեան մարդկային խառնելով անշփոթաբար ի մի անձնաւորութիւն, նոյն օծմամբ շնորհին ի ձեռն սրբալոյս մեռանին Նիւքոյ Հոգւոյն սրբոյ՝ ի հոգի եւ ի մարմին սորա միաացին։ Որպէս եւ առնրդ ձրի՝ զնոյն ընձեռեալ շնորհս պարգեւաց ձրի յանուն եւ ի կամս եւ ի փառս միոյ աստուածութեան եւ երրեակ անձին։ Ծորմէ եւ եպիսկոպոսապետիդ եւ պատուական հայրապետիդ մերոյ վանն փրկութեան հոգւոյ եւ կենդանութիւնն իսկ շնորհել անքաւիր եւ անդորր կենցաղավարութեամբ եւ ուղիղ վարդապետութեամբ՝ եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւ կրօնաւորաց եւ հնազանդեալ մանկամբք սրբոյ Սիոնիդ ի փառս անեխտ եւ անմահ սրբոյ փեսային, որ յամենայն եկեղեցիս սրբոց խնդրին ի ձեռն մաղթանաց օրհնաբանութեան առ ի յիշատակի փրկագործութեան մեր կենարարին, այն՝ որ միշտ օրհնի յամենայն էականաց եւ փառաբանի յերկնայնոց եւ յերկրայնոց Հարր անեսկզբնականաւ իւրով գոյակցաւ եւ Հոգւովն սրբով էակցաւ եւ փառակցաւ երրեակ անձնաւորութիւնն ի միում աստուածային բնութեան եւ յէութեան ի համապատուին։ Եւ այժմ ի սոյն պատճառ եւ անճառելի արուագոյութեամբ օրհներգութիւն եւ անլռելի գոհաբանութիւն, շնորհ, պատիւ եւ փառք

եւ երկրպագութիւնն յաւիտեանս եւ մշանջենաւոր յաւիտենից վերջնծայեցին, ամէն։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 57ա–61ա)

(Ճերեմիայէ՝ վասն մահուան որդւոյն իւրոյ Գրիգորիս վարդապետի)

Արթապան եւ երջանիկ . . . զփարեալ . . . զառնալից ոգւովք եւ կակծագին հառաչմամբ, յորդ արտասուօք եւ կական ապէտիւ զրեմ զքոյ վախճանի անպրանկի խոյ սիրելոյ՝ մանկամեռ եւ հզակոտոր Յեսուն Գրիգորիս վարդապետ կոչեցելոյ, զոր նախասահմանութեամբ իւրով Ամենարարն ընծայեաց մեզ պատուօք, փառօք եւ հոխութեան բարձրութեամբ, եւ այնքան եւս զարձեալ զգեաննեալ զըչորեաց յ ատոր ի հոգ գրաւելով ուստի որ եւառեցծն, եւ զրանեկանութեան հոգին, զոր չնորհօք զանազանութիւք զարգարեալ փայլեցոյց, արդ էառ եւ յանմահ եւ յանզառնալին կեանան վերահկեցոյց։ Այլ մեզ չունեւչարէ եօքսըր. նի՞չուն եօք, զի եւ չատ իմաստուն՛ք խելօք Ասացեր են մաք եւ ի հիացումն պակուցման քանուպաք. առիւ հարկի՝ քէ չուքեամբ պատուհասցուք եւ ատատցուք. Գուտա պեօլլէ օլսուն։ քանրինըն սըռընա էվլիա վէ էնպիա էրմէտի, պիզ խուտ անլարըն պիր էտնա սէկպանի։ Ըատաբուրս ո՞վ չինեաց իւր տուն կամ հանգեաւ արտոնքն ի վերայ, Ա–զա՞մ, Սոզոմո՞ն, Դաւի՞թ, Ալեքսան՞դր, Կոստանդի՞ն, Տրդա՞տ եւ Նեմո՞ն։ Քէպէտ ի տղանէ ոմանք կամակորք՝ յԱզամայ սերեալ ապատամբութիւնն առ

մեզ՝ ապերախտ գտանելով առ Մահզիզեան, որպէս Սո-
ղոմոն եւ Աքայաթ եւ Սեդեկիայ, Արշակ եւ Վարազ-
դատ եւ նմանքն սոցուն։ Բայց դի կրակն որ նոր լցաւ
ի սկզբան ի ներսէ բարեկուքիներէ Բարձրելոյն՝ առաջի ծնո-
ղիս մահացուցեալ զորդիս, եւ բորբոքումն սորա ան-
շիջանելի մինչեւ յիւր շնչոյս իմոյ. քան Ծորայ կոչ-
կոչելով նարդեներս՝ կարօտիմ գերեզմանի եւ ոչ հա-
ստանիմ, տառապիմ աշխատեալ, եւ գի՞նչ գործեցից.
Ծորն ունէր գյոյս նորոգման առողջութեան, ասելով
առ Ապենիազն՝ կարող ես գիս յարուցանել նոր մորք
ձգելով ի վերայ խոցատեալ մարմնոյս. եւ այնպէս նո-
րոգեցաւ ի մարմնի եւ ի քաղաւորութիւնն իւրում
բարձրացեալ առացաւ զորդիս եւ զգատերս։ Այլ ինձ
գի՞նչ ասելի, գի հոգի որ եւանէ՝ այլ ոչ գառնայ, եւ
Քրիստոս չեւ եւս է յաշխարհի նարդեներս՝ եթէ ան-
կեալ յոտս նորա լամք եւ գնա լացուցանեմք տանե-
լով ի գերեզման, որպէս երբեմն ի վերայ Ղազարու՝
ասիցէ. Փրիզորէ՛, արի՛ եկ արտաքս։ Գանգի գրոհք
ժողովոյն մեծ կոծ արարին որպէս ի վերայ անգրան-
կան մանկամեռի՝ ասելով. Արդ մեք գո՞րն լացցուք,
գեգեամ՞ն ի գագաղին՝ եթէ գքաւիքիւեալ միջաբնկնալ
ծնօզն ի վերայ գլխին։

Գիր գէման սալընուպ ալէմ իչրէ մուհքէրէմիսի
ակօնիչէր, չիմոն գարէ քօփրաքչէրտէ մէգեան քու-
մուչ ակյու՝ մաքէմ օգուսունչէր. տաստալբի գարէ
նասչէրէ կիրուպ՝ էֆօ՞ւս ու հայֆ, նպըգ եվ՞ն ակ-
յու անգըսընչէր։ Գագիչէրըն եէրի կէնիչ օյուսուգի ի-
չուն՝ ալլար կէչինուպ, գընալանուպ, պաչէրինէ բէչ-
հան քաքընուպ՝ հօրօզ քէփսընչէր։ Ուլուչէրըն սօգի
տըր՝ Գու քուքուն հէր օճաքտան քուքէճէք. Նէչէ՞
փատիչահ հիհանկիրան ալէմգէնահչէրէ օգրատի, Նէչէ՞
ագիգչէր, նագէնիչէր, խուպչէր, կիւգէչչէր գու փէր-
ակէտէն կէչմիչէր։ Իաքէնտէրտէն իչէրի, Օգոստոսատան

ուստուն, Տրզատոէն ոխլաւէք, Սուլէյմանոէն ալիմ, Իւսուֆոէն կիւզէլ օլմայաք։ Մարմինն գառնայ ի հող եւ հոգին՝՝։ Իմոխ մալուամ քի՝ օլ ճէվհէրին սուի շաշոսի ճիլասի հասիլքի ճանըմըզ[1]) քի, օլ քանուպաքիլի լիսանի վաք, օլ հէյպէքիլի միրի քէլամէք, օլ հքմէք էլֆազլի տուզ, օլ խպրէք ֆասիհէք խասիլլահ, օլ նէզաքէք խպարէք մահվ օլոի, կեօրունմէզ օլոի, իչիսիլմէզ օլոի, մանիր մանէվէր պէրաքի մուամըր ակօնոի[2]), օլ լաքինֆ բէյհայ վէրոի՝ խէնոսանոըր սօլոի։ Նա ապատեցաւ ի կենցաղական գրազմանց, որդ ասէ՛ք գկսկիծ հօրն տառապելոյ. Նա վճարեաց ըզպարտս մեռելոքեան, այժմ լսեցէ՛ք գհուր ծնողին բորբոքման. Նա փրկեցաւ ի սուտ եւ նանիր տապատանաց աշխարհիս, այժմ ողբացէ՛ք զգլուխ հօրն մեկնելոյս։

(Ձեռ. Քիւ 1058, թղ. 37բ–38բ)

(Վասն մահուան որդւոյն)

. . . Սուրբ աջիդ . . . ոչխունիս . . . համբուրի յայտ լինի, գի հարկեցար ի քան առաքելոյն սրթոյ՝ վշտանալ ընդ վշտացեալս՝ քրքիս առ ի մխիթարել, որպէս եւ գոյն կոչեցարդ, որպէս եւ զայդ յարեւելից եւ յարեւմտեանց հասուցին, զորոց զբազմիցն ոչ քացի եւ ոչ ընքներցայ. գի գրեցան եւ քարոզեցան ի մէնջ ի չափ Ծայսմաւուրքի գոգնալ ի Գալըքլին անյապ, որ գերէ զամենայն ի ծոց իւր գարձուցանել ի հոգ՝ ըստ անգրագրաւն վճռի Արարչին ամենայնի վասն ի սուտն-

1) ճանընըմըզ. 2) սօնոի.

գանձլոյ նախահօրն մերոյ՝ առաջինն մարդոյն։ Եւ նա նպատակ նմա եւ նա՝ ինձ, որով եւ զմեզ եւս ի նոյն քարշեալ սպասէ անկարծ ժամուս ըստ Տեառն հրամանի եւ ըստ ասից Մովսիսացւոյն։ Եւ զի յոյս տեսանելիք՝ չէ՛ յոյս, ըստ քարոզութեան առաքելոյն, ի հանգերձեալն յուսամք առ յոյսն ամենեցուն խոստացեալ բարիսն եւ այն՝ յաւիտենական, յորժամ նորոգեսցէ պհողացեալս ի փառս իւր ըստ իւրաքանչիւր գործոց վարձս եւ ըստ ուխտին՝ քէ յԱստուած եւ յիս հաւատացէք, ի տան Հօր իմոյ սքեւանք բազում են։ Եւ վերոյ գրեալն Պաւղոսի լցան լուրք իրրեւ ձեմարանի լսարանին, ուր ամբոխք զմեօք պատեալք՝ ոչ միայն ազգք մեր, ոչ միայն ի վերայ բարձանց վարդապետաց եւ կաթողիկոսին գերեզմանի բարձրացան, այլ եւ ի ծառս ելին ի լուր նորոգ բանից բողոքից, ոգւոց եւ նեբոզենից, յԱգամայ սկսեալ՝ յԱբիւէ, Յակոբայ, Հնդեայ, յԱբիսալոմէ, ի Բրիամուսէ, ի հնոց եւ ի նոր ճապազեալ սփռեալ յունկն եւ ի սիրտ ժողովոյն մինչեւ ցայսօր ի մեծամեծ յաւուրս՝ ըստ կարի դնգերեալ անձինս քակցելոյ, երես ի քաջ գաւազանաւ եւ ծովով ժամանեալ անգ՝ ի վայրն սպրանաց եւ աչխարանաց, գուժի եւ չարականաց։ Այլ չափեա՛ գայ՝ քէ քանի՛ցս նքէ հոգի մեր չազկապեալ լեցէ ի մարմնին մեր՝ փուքայ գիւրոյ իզձն կատարել որով եւ իւիք լեցէ բարք իւր եւ սէվաայ։ Եւ մեծուքիւնգ նքէ մխիքարել կամիցիս զսիրելին քո՝ ա՛յս եւնքէ[1]) սփոփանք ընտրեա՛, զոր եւ կարիցես՝ եւ քէ կամիս։ Նախ զպատմագիրն Ագիսան Տիւանէին, զի յանուն քո առաքեալ չիշատակն ի մէնջ պիտանին ծաղկաքաղեսցի եւ նորա եւս լեցի չիշատակ. չաւ մտածեա՛։ Եւ վասն մեծուքեանգ ե՛ւ նահապետ կա-

1) եւնքէ.

քոզնկան ե՛ւ յԱմքայ քղքեր գրեալ էին ի վերայ Մաթու պատրիկին(*) ձեռամբ Եքմէքճիօղլի խոճայ Ղապարին. նա մեզ ծանօք գոլով՝ հարցեալ յինէն բան՝ արդեւնցի պղպեղերն եւ ոչ նոյն քոյլ յայտնել առ պետատունն անուան մեծուքեանդ ի լիզու եւ ի սէրա պիտոյց եւ անգլուաց. եւ պայլն ինքեանք[1]) գիտասցին, մեր կարն այսքան ե՛ւ պայլ ահվալ մեծուքեանդ ծանուցանէ ձեր երկցն, եւ որ ծանօքացաւ վասն քո ԵՒՆԴՐՈՒԹԻՒ.

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 38բ–39բ)

(Վասն մահուան որդւոյն)

Ցնոյն վարդապետէ արքազանէ ողջունիւ . . . յայտ լիցի:

[Զ]որէն նախանձաց աւանդութեանց ի չարս սնեալ նամակաց՝ մոռանալով մոռացայ զառաձնալս ի առաքառապանաց անցից փոքորկաց[2]) Ցուրքուհնայից հակառակելից. եւ զի՛նչ արասցէ խղճութիւն տկար քնութեանս մխուամ անձին այնքան խոտովութեանց: Ըստ Ցոբայն կոչկոչիմ ի ծնրութեանս, եւ զի նա գյոյս իւր պընդեալ առնէր ասելովն՝ Կարող ես զիս վերստին նորոգել. եւ ես այնմ զի՞նչ ասացից քան թէ նկատումն ապատնէս յոգի ի տապանի եւ ոչ այլ ինչ մեզմանալով ի չուքեանցս: Զի երկին եւ երկիր հիք է քար-

1) ինքեան. 2) փոքորակաց.

(*) Մատթէոս Կեսարացի Մարբ, պատրիարք Կ. Պոլսոյ, 1692–1694 (1694–1701 կաթողիկոս Ցաղ). Ր. Հ.

քառ. եւեսալ լցցէ զիս՝ ոչ ես քաւական առ ի սփոփանս ձայնակցութեան չալականիս։ Հայոց պառաւունք ա-ռասպելականք օրինակ իմն եղերականաց բուռաց եւ անկոց զգայականաց քնականաց ճարտասանութեամբ ի չարագրութիւնս ոգւոց տապիցն՝ ոչ երբեք իցէ փուռնք եւ փէսէնք, եւ ի սպառ իմոյ բորբոքիս զո-վացուցանել։ Ծոպիցի ի Գալըքլըն զոգբն եւայի ի վերայ Աբէլի, եւ այն՝ զի եգիտ քանի մի պաւակ, զՀնդլի քա-հանայ, զԴաւիթ ի վերայ Աբիսողոմի, Հեղմոյ ծնրի զԲորան տեսեալ արեամբ լուանիլ եւ զՀնուն տարեալ գերի քշնամին եգիպտացի։ Առաւելեան ցաւք Ոլոմպիա ի վերայ Ազեքսանդրի մանկամեռն աչխարհակալի։ Քէպէտեւ մասամբք հոմերականն տազ պատմութեամբ Դրօյայի անցից Բրամիուս մեծի արքայի գիս գար-մացուցանէ. եւ վասն այնորիկ Ունայնութի՛ւն ունայ-նութեանց ասէն Սողոմոնի գիս հաւատարմացուցանէ եւ ի սպառ գրոյն չԱստուած աւարտէ՝ քէ նա՛ է ճըշ-մարիտ եւ ի նմանէ երկնչիլ բարւոք կարծելի ոչ միայն՝ այլ եւ ի հաւատ գիս քեզապրէ։ Զի՞նչ ասացից այս-քաններօք, զի պատճառ եղեր զիսոցոյ իմոյ գփեհնիկ եւ կսկծեցուցեալ ա՛հ ո՛ւֆ բարբառովս գիս առ քեզ խօսեցուցիր սիրելիդ, կատարեցիր զՏնտան հրաման լիովին՝ Հիւանդ էի եւ տեսիք գիս, եւ զամենայն ըստ կարգի ի վերայ տառապելոյս գոռանի առաջնոր։ Գազ-ցած եմ մխիթարութեան՝ գիս լիացուցիր, ծարաւ եմ սփոփանաց՝ գիս սփոփեցիր, մերկ ի Հայոց անողայից՝ ամաւրով խիլայեցիր, օտար եմ ի տպոլից՝ ի ծոց սի-րոյդ ետակի ժողովեցեր։ Հիւանդ՝ ոչ միայն ի տուր-եւառ չնչոյս հուր ցոլանայ ի կոկորդս՝ տեսեալ գիս ի քանոտ, քէպէտ անգէտ արհամարհալ զօրինակ այս-պիսեաց, այլ եւ քաջիդ քան զքէոփիլէ քեզ գրեցից զնուիրելոյդ, եւ զարդարելոյդ կրկին իմաստուք քան զԴաւիթ մազքէ առ Ծէր. Հան ի քանոտ զանձն իմ,

որ բանտ՝ զի երկին եւ երկիր ինձ բանտ տեսանի կո-
րուսեալ պատուղն ի տառուօտեան։ Ջմոխիր որպէս զհաց
կերի եւ զըմ[պ]ելին իմ արտասուօք խառնեցի։

Ինաւ է պերճացելոյդ ի գիտուքիւն, հերիք է ճո-
խացելոյդ չիմաստուքիւն։ Ես այլ ծերացայ. քանի
մի գիրք կայ, թէ կամիս քո չիշատակդ լինիլ՝ առամ
ուզարկեմ, ի քո անուանդ արա՛։ Ողջ լի՛ր։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 39բ–10բ)

(Վասն մահուան ոդւոյն)

Տեառն վարդապետի սրբազանի . . . ։

Դառնագոյն կսկծանս սրտիս ոչ սրգել սասանօր
պղրդմամբ անձինս պրդելով ի սէր մեծարեալ սիրե-
լոյդ եւ քոյոյնոց պատուելի հէքիւրնաց ի սրբազան
ժողովդ պատահելոց, իբր բողոք գանկատի զպատա-
հեալն քէշտատուքեան տառապելոյս, որպէս այն՝ որ ի
պտոյտս ջուրց անկեալ եւ ապազակէ, եւ որպէս զոք՝
որ զօձ նետաձիգ տեսեալ զբողոք տարածէ, եւ որպէս
գիննզակեան ի ցաւ խստուքեան զհիւ բարձրացուցա-
նէ, եւ այսց նման բազում օրինակաւ իբրու գնզ լմն
հնարուց յուսոյ կարծեօք տազտապի, ակն ունելով՝
քէ ոք տրամեսցի ընդ իս, եւ ոչ ոք էր եւ՝ մխիթարիչ
ինձ ոչ ոք գտաւ, եւ քէ կորեաւ չինէն փախուստ իմ
եւ ոչ գտաւ խնգրօղ անձին իմոյ։ Զի նետ նորա հա-
րան չիս եւ փայլակնանմանն սուսերն արեալ՝ ի խնդիր
վրիժուց արձակեալ աչն նորա գոլ կարծելի ըստ ա-
մենայն մեզաց իմոց։ Իսկ ըստ պատշաճին որ ըստ
յուսոյ իմոյ գոյշն կարամուտ ոչ հասանելոյ ազապին,

ևքէ իցէր մասամբք կերպիւ ինչ իրրու սփոփանք, եւ էր սփոփանք, զի ոչ ճնացի պարտական տուժելոյ անդրադարձին, զի այն էր ինձ կրկին տուգանք եւ վտանգ։ Եւ այսու երիւքս հարկիս եւևի զազօիս խնդրեցից ի հաճոյից Աստուծոյ շնորհել մեզ համբերութիւնն ի ցաւս, որպէս ի համագումար ժողովոյն մարքեցի։ Եւ զի ճառք պատճառին քազումք եղեն եւ կատարածն վախճան ողբերգանօք եւ ներքոզինօք, քէ որքան իցէր նորայն ճոխութիւնն՝ այնքան եւ նաւաստութիւնն, որքան իցէր բարձրութիւնն՝ այնքան եւ անդունդութիւնն, եւ եւս զի՛նչ պատմութիւնն քան քէ ընդ հզով ծածկիլ, քան վճռի Արարչին՝ մեռանել եւ նոյն բնութեանն մարդկայնոյ հաստատակօրէն։ Բայց ասա՛ր էր տեսանելեացս՝ եւ այն յաւէտ ազէտիւ. ա՛հ որբկորուսիս՝ եւ այն մինչեւ յեղ չնչոյս տագնապաւ. ափսո՛ս որդեմեռ ծնողիս՝ եւ այն անչիջանելի հրով. վա՛յ հօրն այնպիսի որդւոյ ի ցաւ խոստգին պաշտպեալ չխաբեմամբ՝ եւ այն անթժկելի։ Եւ զի՞նչ ասելի է՝ ևքէ ոչ Յոբայ ձայնին հետեւիմ. կարօտիմ գերեզմանի եւ ոչ հասանիմ, տառապի[մ] աչխատակ, եւ զի՞նչ գործեցից, որպէս ի գերեզման[նա]տանի քաղքն իմ այսպէս հրատարակեցաւ։ Սակայն Յոբն այն ըզձանաց իւրոց ետաս յոր յուսայրն յԱրաբչէն՝ ասելով. Կարող ես զիս յարուցանել, որ ի վերայ այնքան փորձութեանն մոռացեալ գյետոյն եւ նկրաեալ զաղաչագէմն միխիթարութիւնեան կրկնապատիկ։ Հաւկատամ զնախամօրն նոր կսկիծ, որ ի վերայ Աբիլի աբար նախալալօնք եւ մեքօքն բաւականեալ ափսեցաւ։ Լուեալ իմ զանծկութիւն Յակոբայ գաւմի գայլապուռ որգւոյն, զի որքան կոծեցաւ վասն մահուանն՝ այնքան եւ բերկրեցաւ ընդունիլ ողջամբ եւ աքանչելապէս քաղաւորեալ եռես զնազելին Յովսէփ։ Յաղթացեալ իմ յեղակարծ մահուն գօհանին Իլեայ որ

առ գուժկանօք Տապանակին գերութեամբ եւ նուքն այլ սրոնց լինէին։ Ցեղեկացեալ եմ զգեղ վայելչութեան նախատեսչին խնդրելոյ Դաւթի ապաստամբելն Աբիսողոմայ վրիժամահուանն, հարեալ ի ծնողական զբաքութենէն՝ զոզբերգանս կրկնակի յիշմամբ զանուն բարբառեալ եւ Աոզոմոնիւ ափոփեցաւ։ Պիտեմ որ վասն աստուածպաշտութեան երանուհւոյն Շամունէի ջատագովութիւն համբերութեան՝ առաջի աչաց նորա զնոքին սրգիս չարչարանօք մահացուցեալ։ Ընդերացեալ եմ զՀնդիմոյ ծերի առագ վասն Քրոսի պատահելոյ մարտին՝ զարիւնանդրկութիւն առաքուր գլորմամբ եւ զԼեւոնի գերութիւն եւ զ'ի յեգիպտական ծառայութենէն ոգջամբ ընկալեալ՝ ի գահոյս իւրոյս քաղաքացուցեալ միխիթարեցաւ։

Զի՞նչ օրինակք այսոքիկ ի ծայր կենաց քչուառականին՝ տեսեալ առաջի աչաց ա՛յնքան եւ ընդգմանին պատահմամբ վախճան մանկամեռ, զոր աստաղեօր ի մատերութիւնս իմ ձեռք իմ քուլանաւ եւ սիրտ իմ իւրովք զօրօք խոովեալ ահա նուաղին։ Եւ եթէ առակն Ալիհանաւորի որ ի Բաբիլոնէ գուժն ծանրացեալ յաչխարհն, բայց քեզքեզ սուրհանդակօք արագ ժամանէր առ Օլոմպիա յանախագոյն խզճիւ, որ խոկոյն սրացեալ անձամբ ի վեր սլանայր, ներկէր ըստ սրոյն անուացելոյ զզարդարանս ապարանից քաղաւորին համակ արշնապատեալս ծածկոցաւ եւ փռուածոց, եւ զնաժիլսս եւ զօրիորդացն երգոզաց զոսկեհռիւք պըճնացեալն՝ քխազգեցաց լինել սոխակէր եւ զերգոզաց երամոց ձայնս ի նուագս աչխարանաց փոխարկեալ՝ պա՛ր պա՛ր զնոսա հանել յարկացն սրգուոյն, եւ սրպէս զօրէն լալականաց ի սենեկէ քնգաթեր սրտից տալին զղրգմունս ի գահարան քաղաքիս Մակեդոնացւոց, եւ ընդ հրապարակօքն ընքանալն ի վայրս չահանի կնոբըստանի՝ լի լինէր բոքն Ալեքսանդրի վազամեռին։

Ջմայրն ապէկիզ՝ անգ էր տեսանել տեսիլ ինձ սխրալի առաջի գասուց սեւազգեցից պարագլուխ գընքանալն բացերևոյք, այն՝ որ երից քաղաւորացն էր նագիլի՝ չքնաղագեղն Օլոմպիա։ Ըստ որում խումբք ժողովոյն յերկուց կողմանց խուռն ընքանային՝ պատեպէս գիպուած տեսլեան մեր սիեզերակալին, զի այսօր համարձակ քխասքօղ եղեալ, ի սենեկէ մինչ ի մէզարբսան համբարձեալ գձեռս, շարժեալ գգլուխ՝ ոչ միայն բանականաց՝ այլ եւ առ յերկինս ապագակէ քէ Լալա կից եզի՛ք ինձ որդեկորուսի. եւ այլ բլուրս ձայն բարձեալ բողոքէ՝ Լի՛ք ողբակից մօրս կարօտելոյ աչխարհակալի։ Ել յոյս ունիմ ի մոր՝ քէ այնպէս ծնանիցի որդի, եւ ոչ գոյ նման նմա այլ ի համայն աչխարհի, կամ քէ եւ այն ինձ լինիլ մարքիցի։ Համեստապատկառն գիմօք կարկառէ գձեռս ընդ ժողովս մարդկան՝ ասէ. Ամօքն իմ բարձաւ, մի՛ լինիք ինձ մեզապիր, զի քաղաւորն ձեր գվախճան է առեալ յերիտասարդական սի, անտես աչաց իմ կրկին վտանգաւ ի տար աչխարհի, ի հիմնաւէրն այն ի Բաբիլոնի. խակ ճչագս, սեւազգեաց առաջնորդ արքնաքուրս պարուց ի նեղ ցասումս գառնացեալ կոծիւ ծնօղն եմ Օլոմպիայ՝ հրեչակեալն գժիսոյ եւ արդ եզկելի, ողորմ ու լալի։ Ա՛յ գասերք Մակեդոնացւոց, զի՞ կայք լքեալք, լուծեալք, պչուցեալք ի նոր գարմացմունս ձայնի՝ անլուր ողբերգութեան քաղաւորի։ Օգնեցէ՛ք ի ձայն ողբոյ ինձ տառապելոյս. գքարակարկառս եւ գհոգարլուրս, ըզծառս եւ գքուփս ի բողոք գուժիս ինձ յորդորեցէ՛ք։ Վասն որոյ եւ կուսանացն յաւազնէն ազէտիւ գարնամանկութեան եւ գբարձրահոխութեան սիեզերակալին եւ երգոզք ըստ ժամանակին եւ յաւուրն յարմարեալ ի փոզոցս նուագէին գամբռամբ, որպէս երբեմն Արչակունեացն Արտաչիսի եւ գնիմանն Քորոսի եւ գերութեան Լէոնի ի Հայաստան՝ պիր գէման։ Վասն որոյ

եւ ի կէտ ընթացից երթեւեկութեան ճանապարհին գիւրնգմանատանի՝ ընդ նոր լիճն չքնաղ գուժէ գոչէին ծնրադք վիմաց ընդ նոյնս համակ ձայնակցութեամբ յօրինեալ, եւ այլ յիրկուց կողմանց հնչմունք արձակէին սրատաքս քա՛մ քա՛մ գա՛մ վե՛մ ըստ երգոց նաժշտացն երգակցելով ի գրուատ մեծութեան Աւետարանին։

Այս ինձ անվավիր սփոփանք եւ ընթերցողացդ մատց լիճն է աչխատանք, ընդունայն ջանասուքիւնք եւ գուր վաստակք։ Զի նետ բարկութեան Ամենակալին հարաւ չիս եւ ո՞վ ոք իցէ որ կարիցէ հանել զայն յինէն։ Մատներն որեալ խաչաց ի վերայ իմ եւ ո՞վ էր կարօղ հանգարտիլ նմա եւ հանգարտեցուցանել։ Զհան Ամենազօրին մխանգաւ չիս եւ ո՞վ է ընդդէմ կալ ժուժել։ Ոդբասէ գիս Անաթօթացին մարգարէ, որպէս երբեմն գՍենեկիս խրտուիլն եւ նորին ժողովրդոց՝ գանեալսն ի ծով, ի գերութիւն եւ ի սուր։ Ըստ որում միտք իմ ցնդեալ ցնորին ազգասուրս ի չազփազրանութիւնս արժանի ձերսում մեծութեանդ՝ ոչ յօրինեալով զչար գանկատի խոցոտեալ սրտի։ Ո՞յք լիցին ինձ ընկեր. ո՞վ ոք իցեն ծնօղք իմս օրինակի, քէպէս որ գոմանս ի վերոյ յիշեցի։ Ընդ՞ք մինչ օրինակ ինձ գծնօղս ազգագլուխ Գէյքէհէմեան, որոց մանկունքն քարշեալ յինքեանց ի ձեռս տուանդամերկ գահճացն Էրօսէի՝ իրրեւ գծագիկ նռնենեաց գիմաքաւել արիւնանեղիկ յերկրի ճապաղեալ։ որք գքաղցրութիւնն եւ ոչ գգառնութիւնն նոցա էին տեսեալ։ Ի՝ յորոց բազումքն գպահական ունէին ի տան եւ յայգին եւ յանգաստանս։ Գ՝ յորոց բազումքն ծնան մխիթարութեամբ. եւ փայտ գոտացեալ եւ գնմանն չունիմ եւ ոչ այլ ոք։ Տո՞յք մինչ ինձ օրինակ գՏիրուծինն երջանկահիշ գողբ կսկծագին, որ ընդդէմ որդւոյն Ծիսուսի ի խաչելութեան։ վասն որոյ ասեմ երկու աւուրբք

եւնք. Բ՝ եւ յուսով յարութեան փառաւորութեան. Գ՝ առընթեր գոլով կանայք ծանօթք. Դ՝ տեսանէր զկուրծս բախեցաց եւ գաթձոցաց առ ի գնդէ մահու արդարոյն. Ե՝ լսէր ի բարբառոցաց քէ Արդարեւ այս այս որդի Աստուծոյ էր. Զ՝ լսէր գասելն աւազակին քէ Այսօր ընդ իս իցես ի դրախտին. Է՝ յուսացրուքիւն իւրն՝ խոստանալով ինքնին գալ աւանդել գմարքսուր հոգին. Ը՝ գդէրդուձն երկնից եւ երկրի յուսալ եւ տեսանէր. Թ՝ քէպէտ չիշէր գանցանելն գսուր ընդ անձն իւր գրան Տերունոյն, ի միտ եւս բերէր ընդ բանից աւետման հրեշտակապետին քէ Թագաւորութեան նորա վախճան ոչ գոյ. Ժ՝ լուսալ էր քէ յարուցիչ էր մեռելոց. լուսալ էր գարմունք սմանց որ վասն Ղազարու՝ Մ՚է կարէ սա որ եթաց գաչս կուրին՝ առնել գի եւ սա մի մեռցի, եւ առ քեռան Ղազարու ասելն որգուոյն իւր քէ Ես խակ եմ յարութիւն եւ կեանք. եւ գի մարթելի ասել ի լրոյ ծանուցեալ նմա աշակերտացն՝ քէ ասէր բազում անգամ որգի նորա քէ Պարտ է չարչարիլ եւ մեռանիլ ինձ եւ յերրորդ աւուր յառնիլ։ Զայս հաստատէ հրեշտակն ի միաշաբաթուոյն առ Մարիամանս յասելն՝ Երթիջիք ի Գալիլեա եւ անդ տեսջիք զնա, որպէս ասացն ձեզ, այն էր քէ Ճետ յառնելոյն իմոյ յառաջեցից քան զձեզ ի Գալիլեա. գի քէեւ Մարիամանք լուսալ էին, եւ ոչ կարէին պահել զնոյն յուսացրանս տալ Սրբուհւոյն։

Եւ արդ չիմ վերայ՝ ըստ ասիցն Ճակոբայ եւ ըստ ասիցն Մարքայի՝ Գիտեմ գի յարիցէ յաւուրն յետնում, եւ Ճառ հրովս անչիջանելի մինչ յկլս շնչոյս. Ձերս Ճացեալ եւ մատաղն ի հող գրաւեալ։ Զի՞նչ էր օգուտ ի հոգվարս բարձրանալ սրանց ի վերայ բարձրագունից գերեզմանաց առ ի տեսանել գբազուք հարն տառապելոյ։ Ոչինչ էր չահիլ՝ մանկունք ի Ճառս ասոց կախիլ ի տեսանել եւ ի լանլ զներբողեան հօրս

մանկամեռն։ Ընդունայն եղեն խոնեալ կանայք՝ խառնեալ բոլորապար քան զքաւսի իմ ի վեր, ողբառնայն զնդնալն ի գնդնգմանէ քէ զնուազնալն առ ոսին. այլ ապգաց կանգնիլն ի գիտանոցի՝ շարժելով զքաւսի գառնային յառնարանուքիւն յայլեւայլ լեզուս և գառնակսկիծ աւուրան եւ նւա. եւ զոչինչ գոյ էնջիապգի մինչառնէ՝ ի քնակուքիւնս մեր գարձուցանէին իրրեւ գառնոյ տուն գատարկ։

Որպէս ամենայն ինչ աչխարհայնոյս գրաւական առնալ մեզ, նոյնպէս եւ մարմին չէ անպհական եւ հոգի մեր եւս առժամայն մեզ։ Մարմին գարձեալ ի հող միոյ՝ քան զնոյն Աբրոչիին, եւ հոգին յայլ տեղի ալացուցանեն, ուր նախատահմանեալն պատրաստէ որ նա գնա. եւ այս ամենայն ի գիտս էին որ ինքն միայն կայ եւ Ձեայ յաւիտեան, եւ մեք իրրեւ զնորձս մարշնալ, հնացնալ, ի վախճանի ի հող լուծնալ։ Եւ քէ քան քնականին կարճնաց, գի Հազար տարի յաչս Տեառն որպէս մի օր ասէ, եւ՝ Որպէս գանատուն համարեցայ, եւ հարկնէլն ի մէնջ արհնուքիւնն։ Եւ քէ պատահական՝ գո՞յ ՚ւ եղո՞ւկ է ինձ գարձեալ, գի Ո՞ գիտաց գմիտս Տեառն եւ ո՞վ եղեւ նմա խորհրդակից. եւ պահանջնէլն է ի մէնջ գարձեալ գոհարանուքիւնն։ Եւ պատուհասական աւազնէլն եւ կսկծնէլն, գի ասէ. Մ՚ խորք մեծուքեան եւ իմաստուքեան, գի անքննելի գատաստանք նորա։ Եւ պարտական եմք գարձեալ չնորհակալուքեան, գի տես ոչ անխայեաց ի կենցաղումս գկեանս[ս] նորա աւարտեալ, եւ Տեառն է երկիր լրիւ քրթով եւ ամենայն բնակիչք նորա, եւ՝ Ցոյժ խոր են խորհուրդք նորա, գի սրբոց եւ անսրբոց պատահեցաւ եւ գպատեհառն ոչ ոք ծանեաւ։ Իսկ եթէ նախախնամական՝ առանձին մեր եւ բարիօք գաւանուքեամբ եւ գղջական արտասուօք Գ աւուրբք յառաջ ինքնին գօրհնարանական եւ գգոհուքեան ազօքս ընթեռնայր եւ ի

կիրակամուտն բարեկենդանի Սրբոյն Աստուածածնին տօնին ընդ քաղուամ ազօքից Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ մինչ ի բերան էր՝ ընկոզմեհալ որպէս ի քուն ձեաց՝ Աբաբչին կամօք։ Որում օրհնեցեալ հնազանդութեամբ երկրպագութիւնն, փառք եւ պատիւ ընծայեսցի ի մէնջ եւ յամենայն եղականաց, ամէն։ Ձազօքս չիշել մաղթեմ ի սրբոցդ պատապահալ ՆԻՇԱՐԻԱՍ։

(Ձեռ. Թիւ 1058, էջ 40բ–43բ)

(Ար. եպիսկոպոս ումն)

Տեառն եպիսկոպոսի եւ քո հոգիընկալ սրբակրօնի Տեառն Գրիգորի(*) բանի սպասաւորի ի մէնջ ընծայելոյ հօրս նուաստի ի նոյն փափաքանաց սլասցի համբոյր չրթանցս բխամանէ սրտի. ուստի եւ յուշ նամակացդ փարելի ի մեզ հասելոց այս պատասխանի։

Ըստ իմասանոյն Մովսէսեան՝ Այր անմիտ ի բուն բարեկամաց քակտի եւ երախտամոռացն յաստուածաշունչ տառս է խոտելի եւ չՇնայ իսկ առանց պատուհասի. զի Տառ չար չկարէ բերել պտուղ բարի, քանզի յաւելուածոյ սրտին գչարն խօսի։ Եւ այս եւս ճշմարտի առակօքն Նախնի. Շուն մի կատապի ընդ վայր հալելն հալածի կատափնատի, ժամ գոյ որ սպասնի։ Բայց Տէրն ասէ. Ես ոչ գատեմ, գոյ որ զնա գատի։ Մակայն որպէս գուք գրեցիք ինձ անգիտելի՝ վասն չարախօսութեանն իրիցուն աւագի, կարծեմ քէ մեք չար ոչ եմք նմա հասուցեալ իսկի, քան քէ ըստ

(*) Կը թուի քէ իր որդւոյն՝ Գրիգորիս վարդապետի կ'ակնարկէ. երբէք այդպէս է՝ անոր մահուան առթիւ գրուած նախընթաց յօդս նամակներէն առաջ կ'իյնայ ներկայս ժամանակագրական կարգաւ։ Ը. Հ.

կարևաց մեր՝ գրարին։ Արդ գիա՞րդ վաստահացեալ վասն մեր նա պէաբ խոսի. ըստ գրնցնէոյն ձեր՝ ննջգաւոր չնզուէին գի՛նչ եւս յաւնէլցի, բայց թէ ըստ վկայից երկուց եւ երից հաստատի։ Նա ըստ ապիրատու-թեան իւրում պէարն ընկալցի. գուք պէաբ մի՛ հաստացանէք վոխանակ չարի, այլ բարեաւ յաղթեցէք չարի, վասն որոյ առաքի ձեր միշտ նա գլխիկոր լինցի, որպէս հրամայեն է մեր Տիրաւսն Յիսուս։ Ո՞չ ապաքէն հակառակքն նախանձու հակառակէին Քրիստոսի՝ Դաւ գանձն քո Աստուած առնես որ մարդոյ նս որդի. ո՞չ երբեմն գահավիժել եւ քարկոծել փութացան ապգն ժպրհի։ Ո՞չ կարացիք յիշել գրանն Տիրաւսի որ ասէրն. Որդի Մարդոյ երթայ որպէս եւ գրեալ է վասն նորա ի տառս սեռասնոզացն յայտնի. բայց վա՞յ այնմիկ յոյր ձեռն Որդի Մարդոյ մատնեացի։ Կամ՝ երթայք ասացէք ազուխասն Հերովդէի՝ Այօր եւ վաղիւն բժշկութիւնս կատարեմ եւ վաղիւն յերիր տուր կատարիմ։ Իսկ ոչ գոան նմա բարեկամք որք խրատէին զնա ծածուկ եւ յայտնի, թէ գորա մարտն ընդ ձեզ է, ահա գլուխ իմ յատեան դիցի. բայց թէ ի ձերուքեանն ցնդեալ է որ մեզ չար կամի, կամ թէ չարակամք գորա թիւր ամբաստանեալ՝ ի նոցունց գրգի, կամ թէ արդ փոշմանեալ եւ Մեզա՛յ ասացէ՝ Տէր մեր ընկալցի, եւ գուք թողջիք գմա՝ գոր Տէրն կամի։ Իսկ թէ կամաւ չարախօսեցաւ եւ միշտ հակառակի՝ նորա ընդդիմութիւնն առ Սուրբ Աստուածածնին վերաբերի, զի գուք նորա էք ապաստար. ի նա յանձնեցէք իբր զկատաղած շուն գոր վերյիշեցի, եւ գուք ասացէք զԱմէնողորմ Տէր ողորմեան՝ աստ-լեացդ զթողութիւնն եւ որ գկնի։ Ծեռ այսորիկ թէ զղջացեալ ոչ զգաստացի՝ կալչիք գդա որպէս գհնթանաս, որպէս ֆէքվան է Ծիսուսի։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 69բ)

(Գիր յանդիմանութեան առ Իրբաւոս ոմն)

Ըստ քեզ Իրբաւոս կարծեցելոյդ, քէպէտ չես ե-պերելի կերպիւ ինչ, զի ի սատանից տարերց եմք բազկացեալ, եւ ինքնահաճ մախանաց տխո ի յոքունս սերեցաւ, որոյ սակի առաքօք առասպելին ամենիք քէ Որ ոք ոչ հաճեացի յանձն իւր՝ վէմ մի կախեալ կայ յոգիցդ ի վայր, ի վերայ գազաքան նորա անկանի, Բայց մախանքն քնքնեւ եւ ծանր երեւի. զի քէ ի մտաց իցէ՝ փոչեռեռակ է, իսկ քէ ի բանից իցէ չարախօսութեամբ՝ ի գանձարանէ սրտին է, զի յաւելուածն է։ Եթէ գարձցի զղջմարար գգաստութեամբ՝ ներելի է, իսկ եթէ ոչ գարձցի՝ քրէական համարի ի Գիրս ստուգս, ըստ Յովհաննու քէ են մեզք որ մահու չափ են. զի որ զբարին ճանաչէ եւ ոչ առնէ՝ մեզք են նմա եւ նա՛ է որ ասիցէ զլոյսն խաւար եւ գխաւարն լոյս, եւ եզո՞ւկ եւ վա՛յ չափի նմա ի Հոգւոյն Սրբոյ, զի Հոգին Սուրբ փախչի ի նենգութենէ, զի պատուղ նորա խնդութիւն եւ խաղաղութիւն է, եւ անիծեալք են որք խոտորին ի սոյնց պատուիրանաց։

Գանգի գու որ զգլուխ բացեալ գաւանիս զԱստուածն Տեառն որ է հաւատ մեր, ահա՛ գոչէ Տէրն քէ Ամենայն գատաւրկ բանի համարս տալոց էք յաւուրն գատաստանի։ Դու լուար ի Աւետարանէ որ հրամայէ՝ ի բանից քոց պարտաւորեացիս։ Դու լսես ի Տեառնէ որ վճռէ քէ Որում շատ տուաւ՝ շատ խնդրեսցի ի նմանէ, գիտուն զքեզ հաչելով։ Դու ընթերնուս գբան Դաւթեան քէ ի գատաստանէ իւրմէ ելցէ գատապարտեալ, եւ պարծիս վերծանելով գաստուածաշունչ սուրբ տառս որ գրեալ է յՕրէնս՝ Ակն ընդ ական եւ ատամն ընդ ատաման եւսայլն։ Զի քէ քեզ չար ինչ խօսեցեալ եմ՝ վկայեա՛ վասն չարին,

իսկ ևքէ բարի՝ ընդէ՞ր հարկանես զիս, զսո որում ասաց Տէրն Մազքսոյի՝ Եւ ա՞ւր գնես զհրամայեալն Տեառն՝ բարի արարէք առնելոց ձերոց։ Իսկ դու որ ընտանեացդ հաւատոյ զէարիս նիւթես՝ քանի՛ցս գտա- նագոյն պատիժ վճռեալ է։ Դու Ագամայ, Դաւթի եւ Մոզոմանի գլորմանց լինիս մեղսագիր, իսկ մեղսագիրդ ի քէն խոտորիս եւ գերան քո ի քեզ ոչ երեւի, որ է անքաղկէն։ Դու ծանեալ գրանս առաքն Պրոց քէ Հոգին Սուրբ ի մախացոգս ոչ հանգչի, եւ առնահաւ եւս լի- նիս չնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ։ Դու ոչ երկնչիս ի բանից Տեառն որ հրամայէ՝ Հակառակողին Հոգւոյն Սրբոյ ոչ քոզդի յաշխարհի եւ ի հանգերձելումն։ Դու ի զղջումն գաւանութեան՝ Մախանօք յաչախանօք՝ ասելով մե- զանք գնոսա խոստանաս, եւ գարձեալ գնոյն լիով ծրարեալ ի սիրտ քո գառնութեամբ եւ ժայթքես հա- մարձակ յառնին՝ գործով կատարեալ։ Աւա՛ղ մարգա- անցութեան, նենգաւորութեան՝ որ ընդ արիւնահեղս եւ ընդ չնացողս գաւազարտէ Տէրն. աւա՛ղ խոտոտ- առաց անզգամութեանդ՝ որ ոչ գիտես զի՛նչ գործես։

Արդ կատարելոյդ պարտ է զպակասութիւն իմ լնուլ ըստ խրատու առաքելոյն։ Եւ զի խնդալ հար- կիս, զի Սկզբնցի նոր երգօք պայծառանալ, որպէս Ենովհալիմն նուագէ. Նոր երգս առնալ նորոգոցին, եւ զի քէ յերգս իմ գառանիցի սխալ ինչ՝ պարտ էր քեզ ուղղել, եւ քէ յեղանակս լցէ քերուքիւն՝ հարկ է քեզ կարգաւորել։ Եւ զի յայտ է կատարեալ բանն քէ Փաղս հարաք եւ ոչ կաքաւեցիք, ողբացաք եւ ոչ լացիք։ Զի քէ ընդ քօփիւք եւ վէգօք քօփահիւք եւ ճուկիւք, մանկըռօք եւ չանկըռօք, խաղովք մանկանց ի սգերօք գրօանուաք՝ չընչէիք. եւ արդ որ երգօք Սկզնցւոյ կառավարիմք՝ ծագր առնէք։ Եւ զի անար- գանք քո ոչ է առ իս՝ այլ չնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ, որպէս Փաղս վկայէ. Ոչ կարէ ոք ասել տէր զՅիսուս՝

ԱՔԷ ոչ Հոգ.։ Եէլքէնէ պուլուտ կիրմիչ եւ ոչխար մուբտալ օլմազ։

Այլ ԱՔԷ զգաստացիս՝ պարգեւաց Տեառն լիցիս արժանաւոր, ԱՔԷ ոչ՝ վրէժխնդիր քեզ Աստուած։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 67բ–68ա)

(Քուղք մխիթարութեան առ անծանօթ ոմն)

[Տէրն] մեր Քրիստոս ըստ մեծի եւ անճառելի խոնարհութեան իւրոյ, որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր՝ զկերպարանս ծառայի էառ եւ անբաւ մարդասիրութեամբ իւրով եղոյց մարդկան ազգի զփրկագործութիւն անօրէնութեան իւրոյ ծանուցանելով զԱստուած Հայրը, ըստ այնմ՝ Քէ Որգւոյնն ծանեաք զՀայրս։ Եւ զնոյն ճանապարհ ճշմարտութեան եղոյց աշակերտից՝ ուղղելով զգնացս մեր յերկինս ասելով. Դուք չէք յաչխարհէ ասեն, որպէս եւ ես չեմ յաչխարհէ. ԱՔԷ յաչխարհէ ասեն էիք՝ աչխարհ սիրէր զձեզ արգեօք եւայլն։ Եւ Քէ խոստանայր նոցա գկնանան յաւիտենական Քէ Ոչ (որպէս) աչխարհս տայ տամ ես ձեզ. մի՛ խռովեսցին սիրտք ձեր եւ մի զանգիտասցին։ Եւ ի տրանջել տանց երթեալ եւ գառնալն ի Քրիստոսէ, Տէրն ասէր. Մինչէ եւ գո՞ւք կամիցիք երթալ. պատասխանէր Պետրոս. Տէ՛ր, առ ո՞վ[1]) երթիցուք, բանս կենաց յաւիտենականաց ունիս։ Ծիշդ է՛ք եւ գայն՝ որ մեծատունն ակնակալ ասէր. Զամենայն օրէնսն պահեցի, եւ արդ որո՞վ իցեմ պակաս. պատասխանէ

1) այլ յո՞վ։

Տէրն՝ կամիս կատարեալ լինել, ե՛րթ զոր ինչ ունիս վաճառեա՛ եւ տո՛ւր աղքատաց եւ ա՛ռ գիտչին չարչարանաց եւ ե՛կ գնա յիմ։ Եւ գարձաւ մինծատունն խոժոռեալ, զի ունէր ինչս բազումս։ Եւ ասէ ցաշակերտան. Ճեսէք զի՛նչ գժուարագոյն է յուսացելոց յինչս. գիւրին է մալխոյ ընդ ծակ ասղան անցանել քան մինծատան յարքայութիւն Աստուծոյ մտանել։ Եւ աշակերտքն ասեն. Արդ ո՞ կարիցէ ապրիլ։ Պատասխանէ Տէրն. Անհնարինքն մարդկանէ հնարաւորք են Աստուծոյ. ամենեցուն այդ անկար է, բայց որոց տուեալ է ի Հօրէ իմմէ։

Ճեսէ՛ք, սիրելի, զայս ձեզ գրեմ, զի քէ վիրաւորնցայք՝ ափոփեսջիք Ճեռն բանիւ. զի քէ խոցեցայք՝ միխիթարեսջիք բանիւն Աստուծոյ. զի քէ կոծիք՝ մի՛ յուսահատիք. զի քէ կսկծայք՝ մի՛ նեղասրտիք վիրայ հասեալ փորձութիւնեանցդ, զոր եւ մեք յոյժ ափոսասիք եւ խիստ գառնանամք զչիշումն ասոյն այնմ որ ի ծառոյդ գօսացեալ կարեալ անկաւ արտաքս։ Երանելի էիք՝ զի քէ Ճայիւ եւ Աւետարանաւ ի հոգ գնաք քաղէիք. խնկելի էր Նա քէ Հաւատ ունելով հոգի խաղաղութեան՝ ասելով ժողովրդեանն առ Քրիստոս գնա ուղարկէիք. ոճնելի էիք գուք զի չափաւոր արտասուաք եւ սաղմոսերգութեամբ, Աստուած իմ գնա հանգո՛ կարգալով առ Արարիչն իւր գնա ճանապարհորդէիք. փառք էր ձեզ՝ գոհութեամբ զՓառս ի բարձունս երգելով զդիր հանգստեան նորա օրհնէիք. չիշատակելի էր առ չիշատակ վերկացուածքեանն Քրիստոսի՝ խորհրդոյ մարմնոյ եւ արեան կցորդութեան նորա՝ ի փառս արքայութեան գնա յուսալ մաղթելով ձեայիք։

Ո՞ւր էր օրն այն գոհացութեան ասել ցհայրդ քէ Գլուխ քո ողջ լինի, եւ առ եղբայրն քէ կնանդ եւ ժամանակն քեզ։ Ո՞ւր էր պահն այն ըստ պատահմանն

հաստատական ասել ցծնողսն. Տո՛ւր փառս Աստուծոյ, զի պատուէ որովայնի քո յազգին ճոխացեալ լինի։ Ո՞ւր էր օրն այն սփոփանաց առիթ՝ ասել ցծնողս քէ Տէր եմ ես և Տէր էատ, եզիցի անուն Տեառն օրհնեալ։ Ո՞ւր էր օրն այն պատպամ պատչանի բարեբաստութեան վախճանի հասմանիկ, եթէ ընթեռնուով զԱւետարանն ի վերայ՝ եթէ ոչ հատն ցորենոյն անկեալ յերկիր մեռանիցի՝ ինքն միայն կայ, խակ եթէ մեռանիցի՝ զբազում արդիւնս առնէ յօրհնեալ արքայութեան։ Ո՞ւր էր պահն այն բարեգէպ՝ ասել ցնա Հոգ էիր և ի հոգ գարձիցիս, զի ի միւսանգամ գալստեանն Տեառն հայրախնամ փառաք՝ նոր նորոգեսցէ զքեզ փառաք ի փառս։ Ո՞ւր էր օրն այն քրիստոսապատմեան՝ խնկօք և մոմով զնա մեծարեալ բարեկամք և սիրելիք ժողովեալ առ ձեռաք ի միւիքարել։

Արդ ոտքին փոխարէն գուժ մահարեր յառց (?) և բոլո սխրագին անել խոցիւք մշանջենաւոր, ըստ որում Տէրն ասէր վասն Ծուգայի՝ Ուստն որ ոչ էր յիս հաստատեալ՝ ահա՝ ել արտաքս և ցամաքեցաւ. և այլ քէ ժողովին և ի հուր այրեն, զի ոչ գտաւ տեղի չառնարարանիլ ի տան Հօր իւրոյ։ Ահա՛ գառնութեան լսելեաց ձերոց, եղկութիւն ցմենգամ տանելեաց ձերոց, որ ոչ չիլնան եռանդն բորբոքեալ հրոյդ որ անկաւ ի սիրտս ձեր։ Քէպէտ կարծի կիրպիս ինչ ջրովս զովացման բանիս ազդել ի սիրտ ձեր և չիլուցանել ասկաւ ինչ եթէ Օրհնեցաւ Աբէլ հաճութեամբ Տեառն և անիծաւ Կայինն հետեւելով հին մարդասպանին չարութեան, որպէս ասէր Տէրն ուրացողաց Հրէից զի Դուք որդիք նորա էք մարդասպանին որ ի ճշմարտութեան ոչ եկաց, այլ ապատամբեցաւ յԱրարչէն՝ որպէս և գա իսկ, ուստի խոցեցայք յապստամբութեան գործս որ ի ձէնջ գարձաւ մոռացեալ զգուք ծնողացդ և զուխտն աստուածեզէն գլացեալ կորնաւ։ Միսիքա-

բնակիք՝ քան զբաւմ զրհնեցան զրգիք Սեքայ եւ անդ-
ձան կայինեանց զաւակք։ Ափոփեսիք՝ զի զրհնեցան
Սեմ եւ Ցաբեթ եւ անիծաւ Քանան մանուկ։ Հանգի-
ցէ բորբոքումն զրոխց ձերոց՝ զի սիրեցաւ յԱստուծոյ
Ցափեթ եւ առնցաւ նմաւ տգամ եւ վտճառողն ան-
զրանկութիւնեան։ Դարձեալ ամբոխումն յուզման մը-
տաց ձերոց վասն չարութիւնեանց զրգոց քարի ձերոյն
Հնդնայ քահանայի եւ մարգարէին Սամուէլի, զրք
յորիոյն չաւաքնան բարուեանակաց զիւուչ չառաւիղե-
ցին եւ հրապատժաք կորեան։ Ձեւնայ հանգարտեսցէ
զբզոմմունք մտաց ձեր յիչելով զորգին կորսեան
Ցաւգայ եւ զԴեմաս եւ զԱղեքսանդր գաբբին, որք
յետս չոքան առաքելոցն ի Քրիստոս եւ գնացեալ սի-
րեցին զաչխարհ, զուռնայն կենցաղականս անցաւոր,
եւ զրկեցան ի ճշմարիտ կենացն անանցական փա-
ռացն։ Ըստ այսց եւ Տէրն ասէր. Նման է արքայու-
թիւնն երկնից ուռկանի արկելոյ ի ծով եւ յամենայն
ազգ[աց ժողովելոյ], որ իբրեւ լցաւ՝ հանեալ ի ցամաք
եւ նստեալ ժողովեցին զբարին ի բարի յամանս եւ
զխոտանին ի բաց ընկեցին. այսպէս եղիցի ի կատա-
րած աչխարհի, ելցեն հրեշտակք եւ մեկնեսցեն զզ-
չարս ի միջոյ արդարոց եւ արկցեն գնոսա ի հնոց հրոյ,
անդ եղիցի լալ եւ կրճել ատամանց։

Բայց կրկին լացէ՛ք գուք զայն կրկին կատարա-
ծիւ, որ ի լսելն զբաթ գառնութեանս ծնօղն եղկելի
վա՛յ գոչելով ազազակէ եթէ Զորացի արդանդ իմ
որ ծնաւն գնա. եղե՞ւկ էր ժամն այն յորում ատացին
քէ Ահա՛ արուս։ Եւ այն գլուխանան առնուլ գկնի՝
չրքնացի ի գաչա եւ ի մարմանատ. կոծ իբրեւ կրկնա-
մեռի մանկանն մանկամեռի կենդանի մեռանելոյ, չնա-
նեբով եւ գաչտերով ոգբս առնուլ գուժին բողոքէ,
իբր գխնչոգար մորմոքեալ արչաւէ, իբր զսգաւոր
անուագգեաց ձայնս ճչաւորս արձակէ, առն եւ քնա-

կուքիւնք նորին ի վերայ իրրու կործանեալ փլեալ կարծես՝ եւ գառն ու լեզի կենօք աչխարէ։

Այսուհետեւ եւ դուք զնա մխիթարել ջանացէք, եւ Քրիստոսն ամենակալ ամենափրկիչ մխիթարիչով զձեզ՝ փրկեսցէ յերեսելի եւ յաներեւոյթ քշնամւոյն, որ է զէն հին եւ մեծանգամ եւ միշտ մեզ գաբանակալ, զոր սատեսցէ աչքն անեզական եւ զձեզ եւ զմեզ եւ զամենայն հաւատացեալս պահեսցէ ի խնամս մարդասիրութեան իւրոյ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 65բ–67ա)

(Առ վարդապետս ոմն)

Ջհոլչակութիւնն իմաստասիրութեանդ իմաստակիդ իմաստնոյ ոչ միայն այլ եւ ըստ ժամանակիս գաւառից եւ աչակերտիցդ գերազանց տէլէտքն գէլլէնացւոց բառացի ճոխութեամբ հրաւարակիւր ի պարծանս՝ ոչ եւս զքաղաքավարիլ առաքինութեամբդ ընդ ամենայնի ամենայն անգամին զարգարեալ՝ եւ եւթ յընդհանուրս գովաբանիդ ի սեւագլուխս, քո՛ղ քէ եւ այլ ի նամակէ ճանաչիլն ի նախնեաց աւանդ ընկալեալ։ Որպէս Սողոմոնն այն ամէնիմաստութ առչորէր գսիրտ չտեսոզաց գինքն, եւ սակս անկար ի տեսութեան՝ այնր ապագաս զարմացմամբ աչխարհակալքն լսողք եւ տեսողք զնամակ նորին իւրաքանչիւրք ապերսէին։ Ոչ միայն զարծաթ եւ զոսկի եւ զկանս պատուականս՝ այլ եւ զքեռից եւ զդատաւորաց յուզարկելն ի նա սըրտիւք գովանային, քէպէտեւ կերպիւ ինչ տակաւին։ Այլ գի եւ ոչ գոլոյ ի ժամանակիս իշխան, մարգարէ եւ առաջնորդ, ըստ ասից Գրոց՝ Բարձից ի ձէնջ

զիմաստունն եւ զխորհրդականն. որոց ոչ գոյ ա-
ռաջնորդ՝ քաջքաջին իրրեւ զտերեւ ծառոց, եւ ոչ
գայլն առաջնորդ ազգի անօրինի, որպէս յանծուկն
տեղւոջ բազոքեալ եւ ասէն ածէլին ազնուքիւն ի ճեռանէ
Անանիայքն ի մէջ հրոյն, որք զարմացուցեալ զիբա-
տասխրան եւ զղջացուցեալ զդատողն որ զինքն ան-
պատկառաբար առաւած տայր քարոզել եւ երկրպա-
գել՝ ասէ. Ո՛չ ես չորս արս արկի, եւ զչորրորդն տե-
սանեմ նման որդւոյն Աստուծոյ. եկա՛յք արտաքս
ծառայքդ Աստուծոյ, զի եւ ես զՏէրն ձեր փառաբա-
նեցից, որ զմեզ եւ զձեզ առեղծեաց յայտնի հրաշիւք
ցուցեալ զինքն աստուածս:

Արդ, ո՛վ տէր վարդապետ, իրաւի զի եւ գրեալքն
հաւատարիմք. հաւատարմացս եթէ ոչ էաք հանգի-
պեալ զպարապօք փորձուքեանց եւ երկեամբ անցու-
ցեալ զմարդ ի վերայ գլխոց մերոց՝ ընդ կարծեօք ան-
կանէր յանգիման մեզ գրեալքն առաջնոց: Վասն որոյ
եւ ինձ հաւատարմանալ եւս առակք իմաստնոց ամե-
նայն ազգաց. Նապէտինոյն առաւպիլաց եւս գոգե-
ցից՝ քէնէ անարգացն քարգմանիչք ի բիբլ եւ ի տոգ
յազգս Հայոց, եւ ես որպէս եմ եւ չեմ մարդ հաստա-
տակաց:

Ասացից զի ծիծաղեացիս ի գրեանս նորագոյնս,
զի երկու քեւօք պերճացեալ քուչին սեւագլուխք յօգս
աչխարհայնագէս եւ յաչխարհի գիրսն սիրոյ եւ գինքն
սիրոգաց, զոր ի գրուածգ յայտ յանգիման հաստատեցեր
երիս իրս տեսանելի. Նախ՝ նրգնքը (?) քան օրինի նախ-
նեաց սահմանօք զազգնաւոյսդ գրուատս. երկրորդ՝
քան բաժանականին գայլոցն ի քեզ, եւ քեւ Աստուած
օրհնէ մակաւացական պանծացեալք ի նոյն եւ նովաս
վերհեմիլ, քան վերլուծականին պատճառելով գպատ-
հառաս գամագամիկ գրագրանաց պատահարաց հարուա-
ծոց յօտարածնաց եւ ի սուտ եղբարց որ եւ հազարա-

պետն խոբՀրդոցն Աստուծոյ հանդիպակաւ՝ զոր եւ ճա-
ոէ։ Ըստ ապացուցին նէքիմէ անիրեւոյք Ձեզ եւ ի
հանդերձեալն լաւ քերէր քէ Ցացէ Ցէր զվարձս քո,
եւ չեմ ոգորմելի քան զհնքիանոսս, զի ունիմ հաս-
տատագոյն զոյան որ է ամենեցուն յոյս։ Վարձատրիլ
մազին գլխոյ անկորուստ՝ մարգարէական էր վիրչու-
ծուքիւնս եւ հաւատարմալի ապացոյցդ բանի, զի հա-
ւատամ զոր եւ խոսիմս։ Այլ զի հայցեմ զի մատչու-
քեամբ լուիցես եւ յիշատակ աշակերտելոցդ քոցդ ես,
զի ոչ գիտեմ ես զխաբդախուքիւն պղտուքեանն։ Այլ
մոխց ի սիրտ քո սրբուքեամբ եւ զքեզ հրաշացուցից
ի զուարքուքիւն, զի առաւել է մգուի (?) քան զըն-
քերցմանց ներհաւնուքիւն, որպէս արար ապերախտն
քո Մխիքար՝ անմխիքար զմեզ քոզլով ըստ խոստա-
ցելոյն որ ի հայցմանէն, զանձն եւնք սիրելով եւ ոչ
զընկերն եւ եւս յորմէ ետես զսէր (?)։

(Ձեռ.. Թիւ 1058, թղ. 64ա–65ա)

(Ա. անծանօթ ոմն)

Սիրալիր ոգիւնիւ ծանուցումն առնեմ, զի ծա-
նեաք զաստիճան գրոց իմաստասիրաց ծանօթանալի,
որոց զանուանն արժանացուցեր մեզ տգէտիս, եւ
գիտեմք՝ զի որ զանուանն գիտէ, գիտէ եւ գործս
եւ զօրուքիւնս նոցա՝ տեղեկանալով. որ ոք զծագ-
կանց անուանցն տեղեկանայ եւ ազգմանց եւ զօրու-
քեանց նոցին, եւ ի չորս բաժանի։ Ա. որք զանուանն
գոին, գոին եւ զհոսս միայն առնելով։ Բ. զգործու-
քիւն նոցա տեղեկանալով։ Գ. եւ ըստ սխոյց գկազ-

մարտուքիւն նոցա խառնելով յայլ ծագկունս։ Դ. եւ քան սխտից կենդանեաց եւ գդեղն գայն կազմուած մատուցէ առ սխտացեալն։ Ցայտ ասեն է քան ա-ստղելոցդ՝ պանուանն գրոց իմաստասիրաց, յորս հմտացար՝ համացեալս եւ քանի նոցա գործուքեանց, տեղեկացեալս եւ կազմարարուքեան խառնուածոց վերլուծանելին։ Վասն որոյ խնդրողդ այդքան փափաքանօք վերահասու լինել մինն միւոցն ազնուքեամբ՝ ապացուցական նէքիճէին կատարելապէս հասանիլ, քան նոցունն քանից, որպէս քէ է, վասն որոյ եւ հարցեալ ես քէ գի՞նչ է եւ տեղեացեալ ես քէ ո՛րպիսի բնիչ է եւ վերահասու լինալ ես քէ վասն որո՛յ բնիչ է։ Բ. ամենք՝ քանզի քէ ոչ էիր վերահասու լինալ կատարելապէս գամինիից իմաստասիրաց գրեանն՝ մեզ ոչ էիր առարկեալ։ Դ. եւ քէ մասամբք եւս ըմբռնելի հաղիւ տկար մտաց մարդկայնոց միոյն արհեստի։ Արդ գու որ գամանցն գհալ գիտել ատացեր անհնար է ձայոց։ Դ. գի քէ ընդէ՞ր անհնար ասես՝ վկայ բերելով գրանեն ատուածաշունչն քանի, Անհնարինքն մարդոյ հընարաւորք են Աստուծոյ, որպէս մասամբք ի Հռոմս անտանի եւ կատարեալն ի Լատինս։ Ոչ ոք ասեմ ի կատարումն է կատարելուքեան ամենայն արհեստից իմաստասիրականին, գի ծով է լայնատարած եւ արեգական համատիպեւս գամինոյն պարագրաբար լինքն ընդունել լազար միանձն մարդոյ, որպէս ասեն ոմանք վասն կատարինելի կուսին։ Եւ ես ոչ հաւատամ այնքան լինիլ նմա, գի որպէս անձն է մարդոյ օրինակաւ՝ կատարեալն անկարօտ որպէս Աստուած լիմն, եւ այս անհնարին։ Ոտին ճկոյքն ատ իս եւ մատունքն յայլս եւ ատն եւ մօրուսն եւ ձեռն յայլս եւ գլուխն ի գեզ եւ ունկն յոմանս յայլս եւ ակն յայլս՝ վասն որոյ եւ փափաքողքն յայտնիսիս, ժամանակ մեր կարճ եւ արհեստն շատ եւ յերկար։ Ե. գի այդքան որ փա-

փաքեալդ ես եւ ներբընդունակ եղեալ՝ մի՛ եւս այդքան զքազեացիս, այլ զի կատարեալն Աստուած է միայն եւ կատարելութիւնն նմա վայելէ եւ ոչ մեզ մանզինաց, որ ի հակակայից երկուց իրաց ունիմք ըզգոյացութիւնն։ ՆՔԷ դոքօք զբօանուցուս՝ մխիթարանս քեզ բաւական։ Զ. զի քէ ըստ Աստուծոյ ոչ ոք հաճոյացաւ Աստուծոյ իմաստութեամբ, ԱՔՆացիք զի քէ բարբարոս զամենայն ազգ համարիցիմք, եւ միայն զԱՔՆացիս հաշուել փիլիսոփայ՝ հազարապետն խորհըդոցն Աստուծոյ յոչինչս համարի եւ յիմարն Աստուծոյ իմաստնագոյն է՝ ասէ։ Է. զի զայրաք իմն ջատագովութիւնն Հայոց ի մէջ բերել փութացիս, զայդքան զոր գու ծրարեալ ունիս ատացեալ, լինէր քէ գպրաւուն գասատուն իմն բանաւոր բանն ընդհանայր յաւաչ արդեամբք՝ երանի էր։ Ը. զի որ ի մէնջ պահանջեցեր ի մէջ զրազանաց գոլով, եւ անկէպն է փասլանմիչ լեալ, զի ոչ ոք խնդրող եւ սիրող եւ հարցող եղեւ։ Թ. այդքան զոր մեզ ծանուցեր եւ աչխատանս կրեցեր, հարկ էր եւ հարկ է ի վարդապետէն յայնմանէ լցուցանել զիզձ քո եւ ի կատարումն ածել զոր ի մէնջ պահանջեալ։ Ժ. զի նչանագծիս որ զԼատինաց լեզուաց եւ տառից մեզ ցուցեր, որք յայտ էին քան զՀնչլինացւոցս, ահա՛ անհունք յառաջնոցն այնք որ ուսան յուսոզացն՝ ոչ հաւանին ուսուցոզացն. յայտ է զի գերագոյնք են քան զառաջինան եւ քան զուսուցոզս իւրեանց։ Եւ ինձ շատ է քէզքրիզդ հայոյ միոյ հոռոմցոյ գերագոյն լինիլ քան զՅոյնս, գերազանց եւ գերագոյն լինիլ քան զԼատինացիս։ Եւ զի ըստ զչորրորդում առարկութեանդ պատճառաց ըստ խնդրոյդ եւ ըստ ներքագոյն մտացդ եւ մատագութեանդ հասակիդ եւ ըստ անզրազութիւնէդ եւ ըստ տեղեկութեանդ լեզուաց աչխարհացոյդ՝ ի Լատինացւոց որոց տեղեկացեալ ես՝ գոն ի Ղալաքիա լցուցանել զբազ-

ձանա քո ի կատարմանդ, զի մի՛ զմեզ պրծանս ընդունելիմք քոտ չպրպրանուքիանց Աստուց, այլ ամենայնքն պրկութիքն գիտուքիան այնմ՝ նոքա փայլեալ ճախացեալ ճեմեն եւ ոչ պզտի միոյ հաւանեն. եւ զի մի՛ կարծիցուք եւ մեք՝ քէ ի հարց եւ ի փառն ունի պզնատուրուքիանս եւ մի՛ որ անուամբ ճախրացեալս ի քեւ պատճառէ յափչուքիանն պարծելիմք եւ մի՛ ի՞—աւ յինկելոցն ի վերայ՝ ծի՞—աւս յապրիցիմք. նե այս ամենայն յայտ յանդիման վերծանոզաց տկարուքիանն գաւանելով, վասն որոյ կա՛յ զիս հրաժարնալ. եւ զի ոչ ի մարզպարան ընկմիանծնի աքնեցաք եւ ոչ ի համալսարան Աթրմատոյ քոպեցաք եւ ոչ ի վարժարան Փառուացոց աչխատեցաք եւ ոչ ի գաւառն Հռամայ վաստակեցաք: նե զի ըստ ասացելոյս քէ զիւրացոյն ճանապարհաւ չասինացուացէ՝ այլ զՀայոց ոճիւ, զիա՞րդ մարքի գանգատիլ, եւ տարակուսանաց չուժուքիա քո հնչտացոյն ի նոսա ելնելի քան քէ ի գիրս: Զի քէ տարակուսանս գոյ՝ զիա՞րդ գրեցին եւ ընդէ՞ր վարժապետքն քո ի տարակուսանս զքնզ քոզին, որ ի կատարուքիա զքնզ կամեցան ածել ըստ քոյդ բազձանաց: Ահա զերկու գիրքս յղեցի առ իմաստնախնդիրդ, զի քէ գտցես չուժուքիա քոց տարակուսանաց՝ գրեալք են. քէ ծածկեալք են՝ եւ նոքա ոուտ են, ըստ մարգարէին որ զարմացմամբ ասէր, եւ ըստ առաքելոյն (Ընդէ):

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 65բ-66բ)

(Նկարագրական հատուած մը, Ղրիմի մէջ գրուած)

*Իսկ յայգն Բչի յորում Ծոյնք Ալա Դրնատա կոտարին գոան զնրխս աւուրս եւ երքան ի վանս կուանաց յուխտ, որ յանուն Սուրբ Աստուածածնին միափերք վիմափոր գաւիթն եւ տաճարին չի ատրտատ չերինն բարձու գիտելով ընդ հարաւ՝ ի վերայ քաղաքին եւ ի ծով երկրին Ղրիմայ։ Եւ գինդ հրաւիրեալ անդ՝ տեսաք զնկնդեցին ուխտելով եւ գուխտաւոր պառաւունս եւ զկուսանք անւապգեստեալք՝ ակն ունելով յուտով պայծառ գգեստուց ի հարանարան նկնաւոր արքային միխիթարուքեան։ Իսկ որ ի վերոյ գասք արանց, Ծուներց եւ Հայոց, կերակրոք եւ ըմպելեօք նստէին եւ կխոցն փոզովք կաքաւէին։ Եւ մերձ եկեղեցւոյն յատեան ի խոստուն վայրք՝ գասք սղջկանց եւ հարսանց պար բոլորեալ ճեպառնեպ գընքացս կաքաւուցն առնէին, որ ոչ էր ըստ օրինի գասերացն Քրակացւոց եւ կամ ովկիանոյն կղզեաց էր յօրինած պարին՝ գառնալով եւ առնելով գոտացն քայլափոխութիւնս, այլ որպէս քէ ստէպ ստէպ վերիվեր քառելով, այսինքն՝ գձեռս ի ձեռս առեալ եւ երթեալ բազուկք ընդ բազկաց վերիվայր ճեմիլով վրազապոյնս եւ չերշատակապակս բոլորածիր մանուածովք խրեւ անձանց Ը–ից վազալաց ընքացուք ըստ յօգնչեանցն տարազու զպարն բոլորէին. որ ընդ փոյք ընդ փոյք ճեպիլն չրջապարին բոյլեցն ճեմականի՝ գտեսոցս սիրտս ընդ քքքել ականց խսկոյն չինքեանս ստէպ քարշէին։ Իսկ ի մէջն պարուն կանգնեալ ումն չնծխարագոյն՝ առնելով ի ձեռն գքնար վերչագնաց՝ ընդ երգս ձայնից նոցուն յարմարէր։ Ո՞ւր քէ լչխանաւքիւն կալեալ էր գարքուն չնծներին արժանի չերկիր ի նոյն

անգի քաֆէէ, որ ակն անգնդ եւ գանհիկ գառամա-
ցեալ եւ գառնահոգի ալեւորն ոչ միայն ըզփոնայր
ի տեսուքիւն գուարթագունեզ գեղեցկուքեանց մա-
տաղատունկն սիոց, որպէս ագռաւք ընդ վաթցենիս,
այլ որպէս ընդ ոսկեփետուր սիրամարգացն անձանց
ճահական ճեմողաց սգացելոց ազուէսն քրտի ի միջի
կացեալ՝ գառան տգնդ տարաբերեալ զովանայր։ Եւ
որ քաչկանային տարփմամբ արտին բորբոքելոյ անգամ
տեսուքեան միոյն ի նոցանէ՝ ի տարուստ նստեալ գան-
խուէ տագնապէր հառաչանօք։ Իսկ չոզոտ եւ ժան-
կոտ խոշիածն զհատարակաց զանձինս նոցա համան-
գամայն տեսանէր, ըստ այնմ՝ քէ ահա՛ չէքէր ՚ւի չի-
ւան ի քերան. ահա՛ վարդերք նազելիք ի ձեռն խո-
րհուտ շնծնէին. ահա՛ ջուր պատուական զովացուցիչ՝
՚ւ օձն էր պահապան. ահա՛ ճէվհէր եւ կէվհէր մա-
ւանիկ՝ ՚ւ խոժն ի դէմն նստեալ. ահա՛ ճոխահեմ կա-
քաւոզացն պարք կաքաւուց՝ եւ ագռաւն տգնդ ի մի-
ջի գրմզէր. ահա՛ ժողովք խաղուց պերճացելոց որ-
քուց ի վերայ լերանց խնկարուրմանց՝ եւ կինչն ցոտ
գարչնչի ի միջի տատանէր։ Իսկ հիւռիսայինն վտէաս
նպատս չինէր առ ի խաղս վատոտկոց նոցուն զի մի
կիզցէ իլխան երկնային գլամբրոնափայլ գեղ նոցա։
Զի որք տոչորեալք էին անարգեալք յուռուցումն տար-
փանաց՝ իւրացանչիւրքն քաֆէէին անգէն քրտամբք
գմեղացս տարփականչ սրտից՝ որպէս զգեղքափս
բժշկաց առ ի գովացումն բորբոքեալ սրտից։ Եւ օգն
վտէասական ոչ միայն ի տապոյ արփւոյն պահպա-
նիւր զգեղ կերպարանաց փափկասուն նազելեաց, այլ
եւ ի տեսիլս յանճախէր տեսողացդ վերոյ գրելոցդ, եւս
առաւել գոփս գարշապարաց հատարակ միջոցէն մաք-
րակերպից, զորոց գլզլաշատեռն գգեստուց եւ գխոպո-
պիս գարդուցն իրրեւ գառագաստ նաւուց ուռուցմամբ
յընդելականն հանգիստն սրատես վարեալ տեսանիւր։

եւ ընդ վերին տաբատիս բազկաց եւ սրընքաց քայլափոխմանցն ասէր՝ հանգերձքն պապղուն սփռեալ յաջ եւ յահեակ վառմամբ տաբատիդ իբրեւ պղծոյս խելից նաւուց ոչկիանական ծովընթացին, որք զխելս ընդ նոյն սփռեալ վառվռէին։ Եւ ընդ ձառագայքի արփինեւոյն խիտ առ խիտ սօսայր որպէս զմարգարիտս՝ հանգերձքն կերպասեղէնք նետ զնետիւ հարեալ հոգածնաց գիպողաց։ Եւ ի քայլափոխութիանց հառոտէր բուրմունքն որ յանձանց եւ ի ծոպկանց զաբմազանից գեղաւորաց ի վայրն կանաչորակ ծոպկանց ծիրանեաց եւ գեղնեաց եւ երկրագունիցն եւ մանուշակորաց եւ սպիտակաց երփն երփն յօրինեալ ի ճօրինողէն։ Ճարեւնման զանազան կերպարանաց իւրոց, որք իւրաքանչիւր ոք յատկակի ունէին զգեղ զմաց օրատաքարչից, որպէս եւ բուրաւմն էր օրինակ զանազան ծոպկանցն բուրմանց, եւ տեսիլքն զանազան։ Զայս մինչդեռ անդրէն գրէի՝ եկին հասին ի վերայ իմ քահանայքն եւ ոմանք տեղւոյս՝ ասեն. Վա՛յ մեզ, զի ի կատականս քո եղաք այսօր. որոց պատասխանէի Քէ Գրածն իմ ոչ է վասն նոցա։ Այլ նոքա խմացեալք ազաչէին զխօսիլն իմ։ Ասացի. Պախտ էր ինձ նքէ պատահեալ խակ լինէր իբրեւ յերազի՝ քան քէ ի նոր տեսիլս ըմբռնեալ ի տուտունս նոր իմն վէր ի վերայ ապից հնացելոց։ Այս ինձ դիպուած պատահեալ հասանիլ ի տեղիս եւ ի տոյն աւուրս, զի ցուցանէին զյօրինուած արհեստին իւրեանց, զի գրէի չիչատակուքիւն Պռնատացոց, քաղաքաւ եւ ազգաւ վաճառականք՝ առ ի մատուցանել զգեղ կերպարանին իւրեանց եւ քաջչեալ ի մէջն զխելս յեղակարծ պատահոգաց ընդ յինքեանս։ Վա՛յ գատերացն Քրակացւոց որք յարկուս արգելեալք՝ յակամայ եւ առ ակն բռնակալաց չունին]յեղ ինչ զի ծախել կարիցեն գորս եւ ունին։ Այլ ընդ կաքաւս ոչ զարմացայ այնքան՝ քան

քէ յափշտակութիւնք պատէ զիս յոտիամ զմտաւ ա-
ծեմ եւ զառանին պարս արհնատից նոցա, քէ քա-
նի՛ցս գերագոյն հանճարով իցէ։ Քանզի քէ պարք ժո-
ղովոց նոցին ի սոյն հանգիստ այսքան հոխապարծու-
գութիւնս տեսանիւր՝ քանի՛ցս քէ զանխափար աբ-
հնատքն վայելչապարգք և գգուանք գրկանացն զար-
մանալի յերեսն յաչս սոփեստից։ Զի քէ կանաչու-
թիւն բուրաստանին ի հեռուստ գբօսանօղց քաղցր
այսքան՝ քանի՛ցս քէ յոտիամ արձակիցին զհոտս ի-
րանց բուրմամբ անուշից՝ զմայլեցուցանեն. քէ ար-
տաքուստ ապգեալ ջերմուքիւնք զմեզ տապացուցա-
նէր՝ քանի՛ցս տառն սիրով նիւթովք արհնատից չա-
զապատումն ընդ հոմանիս (ընդէ)։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 35բ–37ա)

[Ա՛ռ] Ի պաչատուր կաթողիկոս Սսայ

Ի գերապետական գլխոյն գերագոյացեալ եւ ի գե-
րարուեալ ազգիդ գերազարգեալ եւ վերապատուեալ
աթոռակցութեան Լուսաւորչին մերոյ հայրապետի եր-
ջանկի՛ մատուցանեմք Մատթիրոս երէց եւ Ամբակում
սիրելիք քո համբոյրս երկնաչուս գաբշապարիզ։

Ուսոյն ուրախացեալ հոգով հրճուեցաք վասն աբ-
ժանաւորելոյ յիշատակի քո կրկին նամակաւդ հան-
գերձ Տէր Տրդատիւս եւ վասն ծանուցանելոյ քո՝ եթէ
չորք սրբոց ոչք գոն չորից ազգաց ի պահպանութիւն
կաթողիկոսարանիդ, որոյ արժանաւորեցարդ հայրե-
նասանգ վիճակիդ։ Եւ մեք ի տեղեացս ընդ ձից սրտից
մերոց մաղթեմք, զի ծաղկեցուսցես զգաւազան իշխա-

նուքեանդ մեծի պէս պէս պայծառութեամբ, եւ որպէս յառաջագոյն հայցեցաքն՝ ընուլ պահպանութիւն գորին գպրատամբք եւ գասատամբք, զի զառաջնոցն կարծիցեն լսոզք զժամանակս անուն քարի եւ մեծ ասացնալ քեզ յաւիտեանս։

Եւ զարծիւն զոր պատրաստեցաք յուսաւոր հոգի Տեառն Քրոսի, ահա՛ քեզ վիճակեցաւ՝ ընծայելով հայրապետաբանիդ առ յիշատակ մեզ եւ քո։ Բարով վայելեսցես՝ վկայելով անկեզծ եւ սուրբ սէր մեր որ ի վաղուց նախագուշակեալ իրիս պատահմանն։

Եւ զՏէր Տրդատս սիրով ուղարկեցաք՝ հազիւ ձեռնալ ի ձեռաց գոռոզամիտ աքոռակալաց քաղաքիս, զորոց բարուց տեզեակդ ես, եւ խազազութեամբ ուղարկեցաք ի սէր եւ յօրհնութիւն քո։ Ողջ լեր։

ՔՀԸ ՌՃԷ (= 1658)

(Ձեռ. Քիւ 1058, թղ. 62ա)

(Առ անծանօթ ոմն)

Մարուքըլ պէհճէք վէ գիքէհմըլ չատ՝ ամ՛լի տէրնա վէ հատտի տատումանն տուալի տէլամէքլէրիւէ տուլմա-նըմ հազրէքլէրընէ տրգի նիտպ օլունուր. վէ Հաք ա-լիմտըր պու հաք սոզումէ քի, նապուտ վէլ հուան իւ-տուքէ բուզան պիսիարտէն ինքիզտրլքտէ օլուպ, օլա մի քի օլ մէսրուրի քամըն տէզէվարի։ Վէ լաքին է-զէլտէն պիւմէտըք քի օլ ապիմ վէ մէրզուպ մուհի-պըմը իմիւ պու հազիրի քալապիւէ տավէք էյլէմըլ-տըր, ճոքտէ կիւն էվէլի էմրընըզ ուզրէ հէրաքէք ի-տուպ միզանի նահօլ պէրքարաքէտք։ Օլ խուտուս ի-

չքն համիլ վարագ փափագ պէնաէզաաէնըզ իրսալ ա-
յուանուզ խաքի իզէքէ, հէր նէ քի մուրատ չէրի-
ֆընըզխէ տիրիզ ալմամաք ուզրէ՝ խուտամըզք մու-
հայնա էսք ճանան կէտայնան։ Վէ յաքին չիմոխըզք-
ոէ կէլմէսըկմըզ պէհանէսի, քապիէքէ մուտայիւէր
տոտալուկ իւզունուէն ակլամլայուզ գարըուէրւէր ա-
պուզ էպնազ տատմանի. հէր գաչուզ տավուլտուքոէ
կէօգէ կիրմէէ հալտա իտուզ կիւլապէ քէզոիլ ալմաք
գատոիւէ տօլաշըրւէր, կիւտ կիւտ վէ քինզ քինզ վէ
քէր քէր հովլայուզ կնօզ ալտըրմայէրւէր. մէկէր իք-
քիզտոի քարիզէ ըէվան ալանւէր սէրի տայպանիւէ
ակֆ խաէւէր, անլարըն մազարաքլէրըննի մուհուզէք
Լ՚Ի՚Մ ԵԱ։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 21բ)

Գաւիթգատէ Նիմէրուլան Ձէլէպի Հալիգիէ

Իզէքլի վէ ուրուֆէքլի էֆէնտըմ հազրէքլէրըննան պիհէտ ու պիգըյտա իշքիտզ ուզրէ տուտա կիւլ-
լէրըմ վէ սէնա տունդուլէրըմ։ Ամդի նիտզ գըլտըք-
ոէն տանրա՝ ալ կիւլոէն ազիզ միգտանի չէրիֆընըզ
վէ մուզարէք քաղիգտաք չաքիֆընըզ տուտալ ալունուր։
Հազ քուվանա վէ տուզհանուհու քաղա հազրէքլէրի
ամր պէրգարարիւէ խէնտանի հաքր ու մէարուրի տիլ
կիւնաէն կիւնէ էրգիտաէ գըլուվիրէ, ամին։

Մալումը տատէքընըզ ալա քի մէնէնտի պահրի ա-
գիտ չուքֆընըզոէն էհտան պուչրուլան մուհազէքնա-
մէի քէչրէֆաքընըզ վէ մուվէոէքէ տուրէրգար ֆա-
սիէքէ տաֆիտքընըզ պու էտնալէրէ կէլուզ վատ ալ-
տուքոէ՝ ոէրիւնի տիլ իրչաիւէ գիարէքէ իտուզ բու-

չէի բուհանի պատչ օլուհմուշտըր։ Հատտի գաքընուէն պու հէվայի Իատանպուլ խլգամ խոտոտատըմըզ մուճուպընէ օլ ատէրնա միսալ էլքահվընըզ ֆէրամուշ էյլէսըկըմըզըն մուպատիլէսի նէնէ այիճէնապ հայսի հուանուընըզատէն հէվայի Հալէպիէ ինսանիէք մէրքէպէսըն պու խաքի սարմագ աուրաքէ ինամ ու էհսան պույուրտընըզ մուգարէր մուքէրէր օլմուշտըր։ Իմի՝ պէն նէ խաքէմ քի քէմալ քէրէմէ լայիկ օլամ. քէնտի խաք գատէմուն՝ քէնտի քէմալ քէրէմուն։ Հաք այիմտըր քի հէր պար ու հէր ան հասրէքի նարան մուհապէքընըզ ճանատ փինհան գաքէնուէրգամի իքէն՝ լաքին մալագաքի աստմանիտէ մէչղուլ օլտուղըմըզ էճիլտէն մուտավիմ հէճապատ գալմըշըզ։ Իքինճի պու քի՝ նէ՞ մուճասիպէք չպլազ ատէմ օք սավուշընէ իգքիտարի օլուպ գարշու տուրա. հէմիտէ մուվէտէք մէքքուպընըզատէ մէտուր օլան ահվալի ագապընճէ ֆէրմանընըզ մուճուպընճէ մուխլուսանէ էտա օլունմասի ագլընըզ մուհիտ օլա։

Վէ մուհիպըմըզ մուսէֆա տօստըմըզ ատահըմըզ Զէմէրիէ Զէլէպինըն էմանէքի հագիգանի ուղրէ ֆիրաուան սէլամէր արզ օլունուր, գապուլի մէրճուտըր։ Անըն տահի մուհապէքնամէսընըն էվախխրընատ ապճայիգ պիր գաստատ գօնտուրտուգի մէնէնատի չահպէյքի մագպուլուտըզ օլուպ՝ նաքըլմագ էմմա գուքլուս օլտուն։ Օլ գալէմքամ՛րի նատիկնաբըն քէքէպէսի մարիֆէք իսպարէքի՞ մի օլա, նօզտա քէնտու իխքաս խաքիզնա իւզունատէն խաքիհգա մի արզ օլունմուշ. գապուլըմըզտըր քի նազմըշ։ Մեր խնդիրքն այս է որ ի չնարհաց ձեռին քո գրնացնս գլուր քո, գի ճեացնալ քարիքն եւ լիուքիւն ուզուքնանց ի քէն կատարնացի։ Վէ լաքին էվրագի էֆրէնճի վէ գալէմի ֆուբսի չիմտիքի հալատ նատիր օլտուգի էճըլտէն ճէվապնամէ քահրիր օլմատըզի իչուն նատիմ ու իլգամ օլտուգըմ

մուպաբէթըը։ Զէմա՛նի մուէաէրաէ մուհուպէէըմ֊ըէը մուպաբէք պանոմնէպաք խաքըր չէրէֆլէրի մէՃուն այուննուր լուքֆի նէպոանիլէ։ Մուհուպէքում

ԻՐԷՄԵԱ ՄԱԼՈՒՄ

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 22ա–22բ)

(Ա.ռ. աճծաճօր ոմն)

Ցէվլէքլու վէ սատէքլու, հագիգէքլու վէ չէֆա֊էքլու պրատէրի մուգրուումիմ (պոլոդ) հազրէքլէրինին հուզուրի չէրիֆլէրինէ սաք հէզէրան իգրամիլէ ա֊չամլէը վէ խայըրսուզլէը իհոա գըլընաըգատէն սօնրա, վագըգի չէրիֆինիզ խայր ալա, սմին։

Էսէրգա, պէնիմ ազայի քնամէքնաբիմ, պիր վա֊գըգ միւպարէքաէ պիր մէքտուպի կէլմի Գէքրուս տայըմըն քի՝ տէբուննինաէ սիզին տախի մուպաբէք քէլամլէրըննըզ տիաէլի փուրխունիմիզէ տուշ ալսուզի պիրլէ, տէբուննիմիզէ շայլէ պիր մէրքէզէ սնուբար խաա ալմի քի՝ հարֆըլա քահրիրի, տիւիւլէ քազըիրի միմքին տէկիլսիր։ Վէ լաքին պէնիմ ճանէ պէբապէ֊րիմ կէրէկի կիպի նազար ալունուբաա՝ ալ մէքքուպ֊տէն պիզէ տէ պիր մկատար սիքէմ ալմազ կէրէկ, էմ֊մա պիլմիկինիզի չնուն պիլմիմ, լաքին նանկըզ ալ֊տուզու իչուն կիւլմիւմ քի՝ մուրզու ճանըմըզ զա֊ֆէատէն մուշ ալմազ միմքին տէկիլսիր. սէնին մէյլի մուհապէքինին պէնիմ գայպիմատ մօհքէմսիր, խայըլ֊աըր, չէքմէզան կիպի չըքըպ կիքէմէզ տամաըրմատէն։

Ք՛յ տիւահէր զանատ կիքատմ քախըրիւէ տէն պիւէսին,
Գիւսինկին սըռը ալիտիր՝ նիճէ խազատմ տէն պիւէսին։

Վարըզ պաքրիզ քարաֆինատէն սուալ պուլյուրաըզ, վէ հէմ պուռնատէն մոգաքաէմա նազարըզըմ ծոճա ճաւլիք խուսուսինէ տախի լուքֆ իտուպ մուգայէք օլասիզ, գիյատէ մէճուն օլուրուզ։ Գագը օմըր տէվլէք վէ լուքվու միւրվէք։

Իզէքլու սատագաքքար Գէքրուս տայըմ հուզուրլերինէ խուլուս ուգրէ տուալէր արզ իտուպ խաքըրը չերիֆլերի սուալ օլունուր. հէմ վարէ սահէքատ օլալէր, ամին։

Վէ ժամըն արզինատ կնօնատէրէյիմ տիմիշտիզ տէյու պուլյուրմուշունուզ, էմմա պիր կիւն էզվէլ կնօնատէրմէնիզ մագուլտըր։ Գալփակըն չուքէտատ էնկիրմի, պէլքի պիր հէնի չուքէ այըզ կէչիրիրիզ, գիրա կիւշումուզը ուշուտուհար։

Վէ հէմ քարըխը մէքքուպտէն պիր կիւն էվվէլ նշանճը գափուտուճատ իքի ֆէրմանլէ պիր պէրաք կնօրմուշլէր քի ինգարէ փաքրիզլըզի հէնլէնատ տէյու տինիլմիշ։ Գիմ կնօրմուշ տէրսանըզ, պիզի[մ] Տիզտարօզլու օլ գափիտէ օլմազլէ հէմշէրիտիր տէյու, քէզ քուրալատըն տէյու ուշագլէրէ հալվարուպ պիզիմ օտայէ կէլտի, պէնատ պու ճէվապի իշիտինճէ՝ Տիզտարօզլուլէ գօշուպ գօնազէ վարըզք քի քուրա չէքլուպ՝ ֆէրմանլէրի այըզ կիքմիշլէր. միրազ տօռօռ հանընը արատըք պուլամատըք։ Իմտի պու իշ վազիյէտ պաքրիզ արզ վէրմէյինճէ օլմազ։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 77բ–78ա)

(Ա.ՌԱՔԵԼԻ ՈՄԱՆ)

Իպպէքէլի վէ արիֆէքէլի էֆէնտիմ սուլթանըմ հազրէքէլէրինուն խաքիփայի չէրիֆլէրինէ հէզար քաղիմլիլ պինհատու պիղէյաս իշքինապլէրլէ բուլի մալիսէ գըլընաբզատէն սոնրա, ալ կիւլտէն ապիպ էնվար միզաճի լաթիֆընըզ վէ մուպարէք քաղի իղէքընըզ սուաղ օլունուբ. հազ քուանա ու սուպհանուհու քալա հազրէքէլէրի մաամէրա մէսրուր սամուր պէրգարար իլլէյէ։

Գէնիմ սուլթանըմ, մալում սաատէքընըզ օլա քի մէնէնտի պահրի ազիմ լուքֆընըզատէն իհսան պույրուլան մուհապէնամէյի չէրիֆլէրի պու կէտալի պէնտընըզէ կէլուպ վասլ օլսի. տէրուննի արզ ու տիլիլէ գիյարէքի իքմալուզատ, բուչէն խէնտան ճանա պախշ օլունտուզատ քէնտու գապահէքըմըզի ֆէհվ էքմըլըզտուբ քի՝ պու հէվալի Իսաամպօլլիլէ հուտուլ գաքի քապիկըմըզճէ լուքֆընըզի ունուքմուզումի հիճապի վուա հիճապատ գալմըք, վէ ճէնապի չէրիֆլէրընըզ հէվալի Հալէպիլէ մուպարէք խաքրընըզէ կէքըրուպ ինանանիլէք մէրքէպէնըն չէվքէքմանէ ինամու իհսան պույրուլտուանըզ պու խաքխատ չէրընըզէ քի՝ պէն նէ՞ խաքէմ քի քէմալ քէրիմէ լայիզ օլամ. քէնտի խաք գատէմուն քէնտի քէմալ քէրիմուն։ Հազ այիմտուբ քի հապէքի նատան հէրգալու հէրան էհգընըզ ճանտէ վինհան գաքէնտէրգաք իքէն, լաքին մաչաքաքի էաման տիլ խէրապիտէ տիկէր կիւն իքմէկէլէ խուտուա քիմ նէ մունաապէք չըգլազ ատէմ օք սաաչընէ անճաք հիմէքմալայի վէ մուրվէքի տէրճանընըն չէքլին պէյան էյլէտընն։ Հազ ճէնապի պարի վիհճուտը չէրիֆընըզը խէքմալէրտէն մահվուզ իլլէյէ, ամին։

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 80ա)

(Ա. աճմաճօք ոմն)

Ցէվլէքլի վէ սաատէքլի, րուֆէքլի վէ ֆագիլէքլի սուլթանըմ հազրէքլէրընըն խաքիփայի չէրիֆլէրինէ ճիհան ճիհան իլքիտազլերիլէ իւզում վէ կնոզում սուրաուքտէն սօնրա՝ օլ կիւլտէն ապիզ միզաճի լաքիֆլէրընըզ սուալ օլուննուր։ Հէմիշէ էֆէնտիմիզ Քրիստոս մուլին վէ ոէսուիկիրընըզ օլուպ նիճէ քի հէր միլլէքի մէսինի պէյնընաէ սէրֆիրատա մուհիքէրէմսըզ՝ ինէնէ ամր պէրգարարիլէ մէրզուպաքու մու քէրէմաքտէ մուգաբէր վէ մուքէրէր օլասըզ, ամին։

Ինէր պու կէտա ու էոնա պէտէնըզ քարաֆընաէն սուալ պուլրուլուրսէ՝ էֆէնտիմըզ Քրիստոսըն ապիմ հարիսիլէ վէ սուլթանըմըն մուսաքուճապ խայիրատասիլէ հալա սըհէքտէ օլուպ, վէ լաքին նիճէ իքիգաք իտէրըզ քի հէր իլքիֆաք սալիհաք վէրսինի վէ հէր ինամ քիլամաք պաշչի Բագէրտա Ֆօգատէնտըր՝ Ալյա Աբտուլլա տէտըքլէրին. վէ Օքէտա էմրընտէն գաչրա ապաճէն պիր նափրապ տուշմէսի մուգարէրտըր։ Գու քէսիլմաք ուզրէ պու կիւնահքնաբ գուլլարընի տախի պու նօլա վէ պու մէմլէքէքէ կէլմէք մինէսէր էյլէսի քի՝ պիզի վէ տուշնաայի նարտաքմապէն էվէլ մուգատտէր գըսմէքիլիլէ մալում չէրիֆլէրիսի։ Սէպէպ նահապտ վարգապտ պիպլիատի օլսի քի պէնտէզատէնըզ մուքէլլա նագաչլայէր։ Գիր ապիմ սէպէպ տախի Ղրիզօր քէպիր պէնտէզատէնըզըն օլ քարաֆէ բէվան օլմասիիտի։ Հէրիֆճիլէ կնահ չէքիլտըք կնահ պարըլտըք. գէյրի պիր պէհանէ պուլամատըզընատէն վէ իլլաքի սէնըն օգլուն պէնըմ փապուճուճի տախի չէվըրմէմիշտըր։ Գու պէնտէնըզըն ճէվապի պու քի՝ Սէն պու սինու սալէ կէլտըն՝ Ֆանքազիատէն, տօքտօրատէն, ճիհան լօգմասընատէն տախի

ոճ՝յմաաըննմին. ուէոուէմ պիր, պապամ իքի, պէնուէնըզ ուչ, ողյուա՛մ ոոբա, իչոե գըզիր օզյուա՛մ տամին խըտ-մէքըննըզոե՛ պէչ, իչոե պէն կէլըա՛մ պապուճըննի չէ-վիրմէաըննե պէննի գապուլ էյլէ։

Նէ հալիսե, պէննըմ ուուլքըմ], հէր նէ գաուէր հաննկի քաբաֆաուէն ֆոքուննա գօփոիիսե՝ ուուամէննի գուլյաննաըք լուքֆի իյահնիլե, վէ հէր նէ գաուէր բուզ-կնար չիուէոյէնոիիսե՝ պուս լազար վիուճուա գամըչ-ճիլէլին ոնուննաե ուալըննըտոըմ, տոիսի օքէսի մալուա ուաուէքըննըզոըբ։ Քաքի քուրքճէսի ուուքէնոըքոե պէնուէնըզե վէ պէնուէզուուէնըզե գոք գաք խիլաք-լէր կնյոըբուուզ, քաոյինաք իուուզ, վէ Բրօոբօամա իս-մինաե ուզուհաուաի լաքինք պիր մանաաոըբե կէչէն նազ, վէ հալա քէաքինն օլմուչըզ ուուանըզ պէրէքնա-քինիլե։

Իամի մաքաուա պուս քիմ՝ էկէր ոոնուննա կնօ-պինիլե ոէն վիուճուոի փաք ոզինզի պիուրէք իուե պիլ-ոըմաա, նաննե հաչր իուէմի պէննի ոէնըննլե ոէվրաան ոէ-ոինկի կինզի՝ նէ հօչ նէ հօչ։ Վէ էկէր Քրնուոոա էճնէլոէն ոաան վէբմէուզոե հաուրէք գըչոմէքէ գալինիսե՝ պէ-ննըմ իքի էվյաոըմ Քրնուոոա էՔ[էնոինչէ] էմաննէք վէ ուուլքաննըմ հազրէքլէրըննըն նազաըի չէբինքլէրըննէ է-մաննէք վէբմինչըմաըբ։ Այինա Բրօոբօամաըն քուրպէսի հուզուրըննոե նազըլուզ պուս վաոինէքի հազինր. ոոինի նէ ոէմէք յազըմաըբ քի ուուլքաննըմէ չէմչճինլէլին ոյան վէ պէյան օլմամըչըաըբ. պազի ուաուէք պահքինչէ ոմր պէրգաբաբ օլուաըզ։ Վէ ֆազինլէքլի էՔէնոըմ հազ-քէքլէրըննըն հըզմէքի չէբինքլէրըննոե մուգիմ օլաննլէրէ կէր Իաուամազոե, կէր նէբօուալէմոե՝ պինրէր պինրէր ոէուոի մուզաբէքլէրըննի պօս իուէրըմ, գապուլ օլմաոի մէրճուաըբ։ Հազինր պէնու ԷՐԷՄ ՆԱ։

Քաինիս մէվլուաըն հազրէք Իաանըն գինյալիչանըն

ՎՇՈՂ

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 80բ–81ա)

(Եղիազար կաթողիկոս Էջմիածնէն առ խանին Պարսից)

Վէպերի մուհքերէմ վէ վէքիլի ապէմ, սաոէքի նիշան մուհքէշէմ սէրսար ապէմ քեամքեար չեվքէքի չահ հապրէքլէրընուն սէրսաքերի պաֆէր սեվլէքի խանըմ խաքիփայ չէրիֆլէրինէ սէսոսէ կիւլլէրիմ վէ պէսոսէ սունպուլլէրիմ։ Նապչի ալգըշլէր վէ հայիրսուալէր ձիհան ձիհան նիազ սունուպ, վէ ձէլլու վէ ալա փէրվէրմիկեար խուսամըզսէն սիլէրըզ քի վուճուսի ապիզընըզի խէքայլէրսէն մէֆհուզ իսուպ՝ ամր պէրգարար օլսաըզ։ Վէ նիէքի խայրընըզ օլան քէտպիրի հարէքէքընըզ հէր նէ վէճհ ուզրէիսէ՝ սէվլէքլի իսքէնաէր նիշան, ձիհանկիր ապիմէքլի Սուլէյմանի զէման Շահ Սուլէյման հապրէքլէրընուն սայէի չէրիֆլէրընսէ սասան զաֆէրըն մուէոէր գըլուվիրէ, ամին։

Ալզը պէնսէկի պուսըր քի՝ սէվլէքլըմ հապրէքլէրընուն քարաֆընսէն փէրման օլունան մուսմ սիֆէքի իչուն պուլրուզի մուհքէրէմընըզ չէչմ ու սէր ու հանընմըզ մէնէնսի գապուլ իսուպ քի՝ հալա կնօնսուրուլսի խաքիփայէ Մուսա իլէ Գիրգոր մարհասա ալ քեարէ իսքիսաալէրի օլմազին. իչպու պէնսէկնան խըամէքի չէրիֆլէրընըզի քէմալաքի գուհուրի իչըն քապայուսա իսուպ իմամ վէ քէքմիլ գըլալէր։

Գաոէհու, սէվլէքլի խանըմ, մուքէրամաքընսէն քավազէ վէ իլքիսաս օլունուր քի մէզպուրլէրի ևմանէք ուզրէ քուքուպ գուլլուկընըզ քէմամընսէ նէնէ կիրու պու պէնսէլէրընըզէ իրսալ իսէսուզ։ Վէ պուննան մասա բայալի հաքիրան գապիլէի էրմէնիան պու քէօհնէ օճագի կէսոայան ալ չիրինքեար նապարի չէրիֆընուզ ուզէրլէրընսէն սիրիզ պուլսուրմայէոըզ,

Նինէ սապիպա մէբհուսման հիհանկիրան վէ խանէէր հասանէք ուպրէ խոէկէլմիշէէր խոէ։ Վէ հալա քիւրսի պալատէ վէ սատր օլան քահվեխանէլին չահ հազրէքլէրի քէնտու քամքամար խանէէրի վէ հանըսատէէրի վէ սուլթանէէրի սաքէրի գաֆէրիլէ իլահի հաք քէպրէք սատաքի ալիշանի վէ տարաքի ինքիշամի պէրպարարի սէվկիքիլէ էպէտի գըլտու վիրէ, ամին։

Գէնձէյ էղեաջար
Խաիմհի Ուշշիխա

(Ձեռ. Թիւ 1058, թղ. 79ա–79բ)

Բ.

ՈՒՂԵՐՁՆԵՐ

Առ թագաւորն Լեւոն

Ի գահ այդմ փառաց քոյ պզտիկ արքայ,
Բոլոնեայ երկրիդ մեծաձուն արքայ,
Ընդ տիրապետութեանդ ըստ կարգի արքայ,
Երրորդ Ռուվանէս էքնազ Քագաւոր։

Ի խեաղէ սիրա իմ զպատգամս քո բարի,
Եւ ասացից զգործս իմ Քագաւորի,
Հօրդ որդոց 'ւ այրեաց իմ գաւառորի,
Ի տեղոջ իւրում օրհնեալդ Քագաւոր։

ՑԱառուծոյ հօրէ ի գլուխ կանգնեցար,
Աջոյն Ցիսուսի յաթոռդ բարձրացար,
Ի հոգւոյն սրբոյ գերազարգեցար,
Ցերրորդականէն ծնեալ Քագաւոր։

Ցերկնից արքայէն կարգեալ Քագաւոր,
Ցարքայէն փառաց իշխող Քագաւոր,
Հրեշտէնքն քեզ յիսպաս կանգնեալ Քագաւոր,
Դաւ յազգըս մարդկան բարձրեալ Քագաւոր։

Ցոքսունց աչխարհաց գու աչխարհակալ,
Բազմախուռն ազգաց եզեր ընդնակալ,
Առնել զիրաւունս գնոսա պահպանեալ,
Մարգասիրապէս քաղցըր Քագաւոր։

Տի ապենիպզն ատեղծ զազգս մարդկան,
Վասն գիտելոյ քեզ անձնապատասան,
Ներհակաց յոգուանց հզօր ախոյեան,
Ծով լուրջանակի սփռեալ քաղաւոր։

Փառք գու. աչխարհիդ ապաւինութեան, 25
Տեղի պարծանաց յարկ եւ հոխութեան,
Յամենայն տեղոջ յիշիս բարութեան,
Աստուածապատիւ տուրքըդ քաղաւոր։

Ճաչխարհատեղծէն գու. աչխարհակալ,
Իբր զԱդամ նախնի յաքոտ փափկացեալ, 30
Քեզ չնորհէ եւ տայ զի վայելչացեալ,
Փառօք զարդարէ պատուեալ քաղաւոր։

Ճաչոյն Աստուծոյ հովանաւորեալ,
Եւ յամենատես յաչացն խընամեալ,
Ի հզօր բազկացն լինիս զօրացեալ, 35
Գերազունապէս հզօր քաղաւոր։

Զճխաւս խնդրէին քէ գիցեն արքայ,
Նա չառնէր ի յանձն չը լինիլ արքայ,
Զեմ ես յաչխարհէ այլ տամ ձեզ արքայ,
Զքեզ փոխանորգեաց՝ ընտրեալ քաղաւոր։ 40

Համատոհ բամից խմբից քրիստոսեան,
Ակն ի քեզ հայեն ի գուքդ պիտոյան,
Սիրօդ խընամօդ գատիարեալան,
Հայր եւ գատաւոր, տէր եւ քաղաւոր։

Ընդ գուճա աչխարհի ընդ՝ բրինձիբէական, 45
Բարձրանիչ անուամբ գու. գբուալական,
Որպէս ըզպայծառ գոկըն պատուական,
Իբր յատեղս ծագեալ արփիդ քաղաւոր։

Ապստամբողաց քշնամեաց յոգիոզ,
Սրբոց ՚ւ խմաստնոց ընդունող ՚ւ ընտրող,
Եղեռնապրծից ասատող եւ տանիչ,
Դատող եւ ապանող, սրբոյր քաղաւոր։

Մուրբ եկեղեցւոյ ժառանգաւորաց,
Հրամանատարաց եւ հաւատարմաց,
Ի մարտի յոգիոզ զանուն ստացօղաց,
Ոտնկոզ մեծարող, սիրող քաղաւոր։

Փաւառակալաց ազնիւ պարոնաց,
Եւ ապայապետից մեծապէն իշխանաց,
Հնազանդեցնող եւ զօրագլխաց,
Ցուզող եւ յարգող, պատուող քաղաւոր։

Գերեաց մատնելոց վշտակիր անձանց,
Սխալաւոտ ծառայից եւ կամակորաց,
Ցատնան հանգիստ ՚ւ ի քուռն հրամանաց,
Ցաւիչ ՚ւ ապատիչ, փրկիչ քաղաւոր։

Ի չայնատարած աչխարհի ծովուս,
Մըգիական ալեաց մարդկան կենցաղոյս,
Դու կղզի կանգնեալ եւ հանգիստ նաւուց,
Բազմաց միխիթար եւ յոյս քաղաւոր։

Ի վտամոլուքեանց ոգիք ըմբռնեալ,
Մոլեալ մոլորեալ եւ տընանկացեալ,
Ցիսուս պատրաստէ զարգանգիդ ընտրեալ
Զգեզդ նոցա առնել ըզքեզ՝ քաղաւո՛ր։

Ըստ Ցօքոյ գլխաւածոյն մարդկանց կելոյ,
Ապաքինելոյ եւ տեզի յենելոյ,
Վայրուս գալարող ՚ւ ի հանգիստ ջրոյ,
Գաջահովուքեամբ անուցող քաղաւոր։

Ըստ մովսիսեան բառոյն գործ քո բազդատեալ,
Զի զնորա Իսրայէլ բժիշկաց փրկեալ,
Անտես իմաստուն հանճարով լըցեալ,
Տնօրինեալ քոյ Տեառն՝ անխոնջ քաջաւուր։

Իբր գԴաւիթ տեսողն հրաշազան յարքոյդ,
Իւզ ազնիւ օծումն ի գազաթ սրբոյդ,
Դոզիաքատիպ պէսպէս քշնամոյդ,
Պրիստասպոր գու՝ յազքոզ քաջաւուր։

Արձան հաստատուն՝ վէմ անվանելի,
Ըստ Տեառն համազոյդ եւ անզրկուելի,
Ամենի խորհրդովդ մոգքդ կոչովի,
Ապառնոյն յուսով լըցեալ քաջաւուր։

Ճարտուցեալ հոգմոց եւ բքախառն դիպմանց՝
Դու սիկ ես հանգարտ եւ խաղաղութեանց,
Ազբիւր հանճարոյ եւ գանձ գիտութեանց,
Բազմաց փրկութեան պատճառ քաջաւուր։

Գարուն հոգեւոր աստուածառն ժամերանց,
Ծագումն սըրտազուարճ բոլոննեցոց տանց,
Ի սիրոյն լուսոյ վառեալ ի սրտանց,
Ծաղկեցիդ գանձն քո գնելով՝ քաջաւո՛ր։

Մինչ բարերարէն սեզան կազմեցար,
Ամ բարեօք յազուրդ այնց պարգեւեցար,
Ըստ պատուոյ՝ ւ արժանեաց պարգեւք ձըրեցար,
Բաւականաձեռն շնորհօք քաջաւուր։

Փառք քաջաւորիդ գիրաւունս սիրէ,
Եւ արդարութիւնդ յերկրի յաճախէ,
Ըստ ջատագովութեանդ որ օրըստօրէ,
Առիւք աքառոյդ հաստիլ քաջաւուր։

Ի գատաստանի յօրինեալ բանք քո,
Փառաք բարձրացեալ է եղիւրըն քո,
Ցաւէտ չիշատակ իրաւանցըն քո,
Անչիջանելի լոյս քո քաղաւոր։

Նախնին մեր Ադամ որ գրախտին էր տէր,
Կորուսանել մասինն որ փառաց էր տէր,
Զայն փառս վերստին ի քեզ ընորհաց Տէր,
Հանուրց պանծալի[1]) ի փառս քաղաւոր։

Իբր գհըսկայ հզօր ցնծաս պերճութեամբ,
Ընթացեալ ի ճահըս քո բերկրութեամբ,
Անէնք ամենից հայեին խնդութեամբ,
Քեզ բարձրացելոյդ ի գլուխ քաղաւոր։

Որպէս յարեւս գխորան քո եդեր,
Եւ իբր ըզփեսայ յառագաստ նստեր,
Քան զնախնիսդ եւ եւս բարեհաչակ գներ,
Ընորհաւոր բազմիլդ եւ եւս քաղաւոր։

Զօրութեամբ սիրոյդ ամենից ցուցեր,
Եւ փոխանորդեալ գոհարանեցեր,
Ընորհակալութեամբ ի գովս յարգեցեր,
Օրհնեալ ճառս ըզընորհդ՝ քաղաւո՛ր։

Իակ ճոխացուցիչ հրճուալից տնաւ քո,
Երանաւորեալք գիտօզք զմիպըն քո,
Ինքնավայելուչ յօրինեալ գէմք քո,
Աքանչելապատկեր, պայծառ քաղաւոր։

Քաղաւորք ազգաց ըստ Տեառն բանին,
Որոց գի իշխանն բարերարք կոչին,
Ըստ մնծահոգութեանդ ի քեզ կատարին,
Ըստ բարուցդ բարերար, տածօղ քաղաւոր։

1) պարչալի։

Ձեռն քո յորինիչ աշխարհաչէն յաբ,
Առատ եւ գուարթ եւ անյիշաչար,
Ընտրեալդ ի քէուրուց տուռ ճշմարտահատ,
Լոյսդ յաշտանակի ածեալ՝ քաղաւո՛ր։

Զկնիք արքայութեանդ նըշանդ տոկալի,
Իբր գլուսաժաւալ քանդ հրովարտակի,
Փափաքօղք սիրովին սրբոյդ տեսլենի,
Համբուրեն ըզձմամբ զպատկերդ՝ քաղաւո՛ր։

Մեծվայելչութիւն եւ զօրութիւն քո,
Եւ գեղեցկութիւն սիրեցեալոյ քո,
Ծըրագլուխ թամբիչն եւ քաղուհին քո,
Յոհնմաւհին քո պըճնեալն ցքաղաւոր։

Երկրորդ էլէնա եւ նոր Բերսաբէ,
Ըստ բախտին հանգէտ Աննա, Սոզոմէ,
Ըստ առաքինութեան հաճելի առ յԷ,
Արփիահանճարն առ քեզ՝ քաղաւո՛ր։

Մայրն սրգուով բերկրեալ ի փառս սիրացեալ,
Դըշխոյն պանծալի յաջմէ նոցա կալ,
Ինչ պըտակ ի գլուխ քաջիւ զարդարեալ,
Երանեւհին քո ցքեզ՝ քաղաւո՛ր։

Դուստրն երանելւոց վերինդ պատչաճեալ,
Ըստ Աստանէքին քեզ վայելչացեալ,
Սառային հանգոյն ոչ եւս ի գահ լեալ,
Զգօնազարդ գուարթուն առ քեզ՝ քաղաւո՛ր։

Եռակի ատեանդն ծագմանց ներկրօղ,
Ըստ անծուխ սիրոյն ընդ քեզ ընգարմացօղ,
Հարսըն պանծալի ցփեսայդ հեւմա առօղ,
Ազնուածնընդօք առ քեզ՝ քաղաւո՛ր։

Եւ ջահըն Սանիրայ ծիրանածին ք՚ո,
Բարի յարմատոյդ սիրարդըոջ ք՚ո,
Լիքն Հոգով սրբով հարազատքըն ք՚ո,
Գլուխդ լուսանկարդ ծառոյդ՝ քագաւո՛ր։

Իբր զորդիս նոյի եռակի են ք՚ո,
Հայր ազգաց բազմաց յէրէն ի ծոց ք՚ո,
Եռակի ձրագունք վառեալ ի տան ք՚ո,
Քրիստոնեայք ցնծան ի լոյսն՝ քագաւո՛ր։

Զըքնազածընունդք սխրատեսիլք ք՚ո,
Բերկրութիւն բնակչացդ վարդափըթիթք ք՚ո,
Հնքիչք սարսռիչք քշնամեացըն ք՚ո,
Եւ գահաժառանգք ի փառս՝ քագաւո՛ր։

Հովանաւորացդ նմանատիպքըն ք՚ո,
Գարծանաց տեղիք ժողովրդեան ք՚ո,
Լոյսք Հոգւոյն եւ խնդութիւնք ք՚ո,
Ցաջորդք աքոռոյդ շնորհեալ՝ քագաւո՛ր։

Հըզօր եղիցին յերկրի զաւակք ք՚ո,
Կորիւնք առիւծոց եւ առիւծքըն ք՚ո,
Փառք եւ մեծութիւն նոքա ի տան ք՚ո,
Ցաջմէ՛ւ ահեկէ զօրու՝ քագաւո՛ր։

Արդ մեզ պա՛հ է արդ զձեռս ի վեր առնել,
Արդ մեզ է տեղի զձայնս տարածանել,
Առ ամենալուրն ի մաղթանս կանգնել,
Սակս մեծանձնութեանդ, ո՛վ սուրբ քագաւոր։

Զի յիշեսցէ միշտ զպատարագս ք՚ո Տէր,
Եւ ընդունելի առցէ զուխտ ք՚ո Տէր,
Եւ ըստ սրտի քումմ պարգեւեսցէ Տէր,
Եւ զհամայն խորհուրդսդ կատարեսցէ Տէր։

Զցանկութիւն սրտի քո տացէ քեզ Տէր,
եւ զկամս չրիմանց քոց մի արգիլէցէ Տէր,
ժամանս օրհնութիւնս քաղցրութիւնս իւր Տէր,
Զի զպատկ պատուականն ևգ ի գլուխ քո Տէր։

Զկնանս քոա խնդրոյ մեր շնորհեսցէ քեզ Տէր,
Ընդ երկայն աւուրս միշտ բերկրութիւնս Տէր,
Մեծասցին փառք քո ի փափկութիւնդ Տէր,
Զի զվայելչութիւն փառաց ևգ քեզ Տէր։

Զօրհնութիւն անանց ի ցնծութիւնս Տէր,
եւ յաւրհնութիւն երեսաց իւր Տէր,
Զխընդբրուածըս քո լցուսցէ յար Տէր,
Զի ծանեալք ահա կեցոյց զօծեալդ Տէր։

Զի շնորհք ի չրիմանց քոց սփռեսց քեզ Տէր,
Վասն որոյ օրհնեաց զմեծանձնութիւնդ Տէր,
եւ առաքեսցէ զօգնութիւն քեզ Տէր,
Զի սրբութենէն ընկալաւ զքեզ Տէր։

Առ ի քշնամիսդ զձեռդ ամբարձցէ Տէր,
Վերայ առնչեսցդ եւ զալդ արկցէ Տէր,
Զի ցնծասցուք մեք ի փրկութիւնդ Տէր,
եւ մեծ լիցուք մեք յանուն Նորա Տէր։

Մի՛ պակասեսցէ իշխան Յուդայ քո,
եւ մի՛ որ պետք են յերանացըն քո,
Մինչ հկեսցէ այն որ հանդերձեալն իւր
Մխաանգամ ի փառս ածել քաղաւոր։

Ասէ ինչ եւ ազգասէր ընդ հրաշաքանխս,
Ճիշեսցի առ այս ի պատճառս իրիս,
Սակս վէտացելոց քոյոյ ծառայից,
Գամանիցացւոց կըրիցն՝ քաղաւո՛ր։

Անյագ գազանէն նախանձքն այնց եւ մեր,
Ջուրեալ հատեալ էին ի տիրութիւն ձեր,
Դառնալուն ժանեաց բռնութեացըն մեր,
Ողբագանելով առ ձեզ՝ քաջաւո՛ր։

Ճաւքն հայրենական առ նոսա ժայթքեալ,
Տնանկացեալ՝ քոպեալ եւ նախատեցեալ,
Ի տար հալածեալ լըլկեցեալ սպառեալ,
Մինչ Տէր ոտհ գիպման եղոյց՝ քաջաւո՛ր։

Մինչ յայդր եհաս արդ չունէըն մահաբեր,
Եըլեաց խոցոտեաց անպատրաստ զապգ մեր,
Ի վըշտակրութիւնան կարդացին առ Տէր,
Աղօթս առնելով սակս քո՝ քաջաւո՛ր։

Մնացելոցն փուքով այլ արար գարձեալ,
Ըստ յեգիպտոսէ եղեն ազատեալ,
Ըստ Բաբիլոնին գերեդարձ եղեալ,
Ջեռելեալ ի խնամս մեծիդ՝ քաջաւո՛ր։

Փորձելով ի բովս եւ ընտիր գտեալ,
Չի զաստուածապաշտս փրկել կարացեալ,
Ի մարց չիսոնէ եղեն սարսուցեալ,
Դարձ նոցա անդրէն առ քեզ՝ քաջաւո՛ր։

Ըստ որում Տարսոնի փոզոյն կցորդեալ,
Ընդ նոսա եւ մեք յայն վայր վըշտակցեալ,
Բանիւք եւ քըքովք զամանս քէ սփոփեալ,
Այժմ խնգամք նոքօք առ քեզ՝ քաջաւո՛ր։

Արդ ամենախնամ ալօք քով սրբով,
Զքեզկեալ սիրտ նոցա սփոփես բուժելով,
Զվէրս նոցա պատել Շամբ[ա]ացի գոլով,
Ցի տէրդ ծառայիցդ՝ բարի քաջաւոր։

Երանի՛ իցէր քէ էաք համայն,
Ընդ հովանեաւ մեծի քոյոյ սէրուքեան,
Ի փառս ՚ւ ի պատիւ քրիստոնէութեան,
Պարիլ եւ ցնծալ ի լոյսդ՝ քաղաւո՛ր։

Ինչ կայսերատիպ քաղաւորութեան,
Զի՛նչ քեզ վայելուչ գովասանական,
Երգս արժանաւոր հոմոբոսական,
Դիւզինէսի տալ քեզ՝ քաղաւո՛ր։

Անչինչ կըտակաւ ազգաց յազգ պատկան,
Մարգասիրութեանդ քեզ օրհներգական,
Շնորհակալութիւնք վերընծայական,
Ի հանուրց ըղձից ազերսք՝ քաղաւո՛ր։

Մառայքս հիւանդաւք վերջս ազգատ մոաց,
Մասնաւոր ընծայս մեր փափաքանաց,
Ի տարուստ ոչխարք երեսք գեռնամած,
Ծուներ կրկնեցեալով ընկա՛լ՝ քաղաւո՛ր։

Օրհնութիւնք յաւէժ ընտ արժանեացըն քո,
Ճերկնէ եւ յերկրէ եւ յԱստուծոյն քո,
Զքեզ վայելեցեալ պըտակօղէն քո, [լա՛ր։
Զօրհնութիւնս տացուք ընդ մազքանս՝ քաղա-

Ճոլովաճոխ ձայնք միաբանեալ,
Տիրականութեանդ սակի մազքեցեալ,
Ընդ բանս՝ ամէն ամէն զազազակ բարձեալ,
Ձիցի՛ ըզիցի՛, կեցցէ՛ քաղաւոր։

Երգս ընծայական
Քաքովիդ յազքօզ,

Ընչանկիդ փառօք
Պըսաց դ լուսնեզ,
Ի յաժար հոգւոյ
Ալիրս քեզ ապրօզ,
1679 Ի քիւս Տեառն Ամէն ՌՔ ԵԱՀ քագաւոր։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 61բ–65բ)

(Ա՛ռ. Պետրոս Զէլէպի)

Պերճապատիւ ազնուափառ ի մեծ ազգ Է
Եւ ճոխազարմ պատուական տոհմ Է
Ընտելով յազնըւաց պարս որ գգործդ յայտնէ Ր
Գազցըր բարուք պայծառութիւնդ վկայազան է Ր
Ջանն Աստուծոյ հաւատարիմ ի սկզբան Է
Ծառանգելոց միշտ այցելու քոյդ արդիւնք Է
Քամիդ տածօզ մարդասիրեալ եւ բարեկա Մ
Ըստ աստուածածան նահապետին այն Աբրահա Մ
Ընդփաչաւիզ ակնավճիտ պատուական Ի
Ծար մուչքերուդն ՚ւ առաւօտեանն արուսակ Ի
Պոսուն ծաղկին վարդն որ ազնիւ վայելչան Ա
Ի բուրաստանս մէջ ապրանիզ գուարքան Ա
Ընդնազ տեսլեամբ եւ համբաւուք յար փայլեալ կա Ե
Իբր գհամասփիւռ եւ գպայլասան պայծառանա Ե
Ըս ատակ աչերդ որ ի մօտոյ քեզ հանգիպ Ի
Եւ որ ի լրոյ ոսկերքըն քեւ միշտ պարար Ի
Ելուր քո Ծուռնաց պատրիարքէն գոյով առ Ա
Մուրք Մագիմայն Տօսիքէոս այն չնորհ առ Ա
Ի գովուքիւն քո ի նմա միշտ յոգնագնե Ղ
Ի հանգիպիլն յայդր՝ ուսմ տուր գպատիւն յարգե Ղ

Պարտիմ եւ ես զքէն գոհանալ որ արժան է
Ըստ ուշմայլով խոհիմ բարուցդ գի վայել է
Ու գոլ պատճառ ինձ քէ սիրոտ իմ միշտ քեզ բազձայ
Որգուոյս առքիւ որ ցուցեր զոէր պայս գոն պատճառ
Ջորոյ բազումս չնորհակալիմ բազմասարս
Ի քիւս Հայոց ԱՋՒՄԼ ԴԱ(*) ա՛ռ զփոքր ընծայ

(Ձեռ. Քիւ 1059, թղ. 41բ)

(Ծանոթ. սկզբնատառերը կը յղեն ՊԵՏՐՈՍ ՁԷԼԷՓՑԻ և. ազգիս վերջին ատաբը՝ հրճուշեամբ՝ ԼՐԻՄՈՑՑԻ ԱՂԷՔՍ)։

(Թէիրատի բարեկամներուն ուղղեալ)

(Ա.)

Երկանկափառ քահանայից,
Քէ քրիստոսիս բանկամից,
Մեր վազեմի գեր ծանօքից,
Ողջոյն հասցէ ուրախալից։

Քաքուեսատիպդ քաղցրագըւարք, 5
Բարուք անոյշ յորդ եւ հանգարտ,
Ճշմարտասէր բանիւք անյազք,
Իմ Տէր Մեսրոպդ աստուածազարդ։

Երանուքեան գու արժանի,
Հեզաբարոյ քոյ ամենայնի, 10
Տէր Աստուածատուրդ ծերուկի
Ազօքք քո մեզ ժամանեսցի։

(*) ԱՋՒՄԼ ԴԱ (1133 = 1684)։

Պահնայօրէն միշտ գաբմագան,
Հոգիքնկալ գու պատուական,
Անկեղծ սիրով ասպնջական,
Իմ սիրականդ Տէր Աստքան։

Քամ կանխագոյն գու սիրելի,
Ծար ժամասաց եւ նազելի,
Տէր Յովանէսդ Իստանպուլի,
Տեսուքնան Տեառն գոլ արժանի։

Պատուածարնալ մտերմական,
Հաւատարիմ 'ւ ընդհանրական,
Բանիւ քարուք ախորժ մարդկան,
Տէր Մելքիսէքդ ազնըւական։

Քարգեմ գհնգահոգիդ արժան,
Գոլ ի Տեառնէ գու ապոփական,
Երեսնամօք մեր քարեկամ,
Քազցրախօսիկըդ Տէր Վարդան։

Ի սեռէ գու տեսակ քարի,
Որդի գոլ մեր քարեկամի,
Տէր Յովանէսդ Տէր Գրիգորի,
Մեր եարանի մուգալիսի։

Ձգեր լայիդ գու լուսոյն
Լուսաւորիչդ հկեղեցւոյն,
Ի Գէսարէլէան սակա քո գալոյն,
Ձկիքիպատե Տէր Յարութիւն։

Քարուք որիչ վատե եւ քարզ,
Ծերսակ մարգոյ չար մանուա պարզ,
Իմ սիրելեաւս Յոհաննէս Մարխաս,
Տէր Կիրակոսդ բարեսարքաս։

Ամէնց քահանայից պանուանս,
Զորս ոչ ճանաչեցի նուաստս,
Միշտ ազիւնեմ գամենեսեանան,
Սիրով մընալ ձեզ անապատս։

Ղա որ երեք մեզ յառաւօտ,
Զազգս ցըքին վառանդպօտ,
Իրը գաժելի գէն եւ անօթ,
Զսիրտս մեր արար խիստ սաթ եւ սօթ։

Պէր ի Տեառնէ գոլ պատուիրան,
Կացիք հըլու գուք յարեամամ,
Էտէպ քէրպիւե եօլ ՚ւ էրքիան,
Ի ձէնջ լսեմ եւ միշտ խնդամ։

Որ սէրն Աստուած է, սիրելիք,
Զսէրն յԱստուծոյ գոլ գիտացիք,
Զմեծ եւ գփոքր ձեր լաւ իմացիք,
Եւ հնազանդիլ միմեանց հարկիք։

Եկէք համայնց առաջնորդիչք,
Տէրն ազ ասաց լոյս եւ ուղիչք,
Բըժիշկք սփոփիչք եւ հայելիք,
Եւ օրինակ պիտի լինիք։

Քընարապէս տոմաս խօսեացլ,
Իրը գաւետիս ձեր լըսելի,
Ընդ Քէօսէլլէսն մեր նարանի,
Հաճի Փիլիպպոս կըտըրլի։

Որգւոյ եղբօր իմ նազելի,
Այն փէչիմամլճիզատէի,
Մահառախ իմըս Գօզոսի,
Սարկաւագիդ քաղցրաձայնի։

Վայելչատիպ գեղեցկատի,
Մեր հօճայ Մելքոնզատէի,
Արիւք գէրիք բայց հէրճայի,
Տիրացու Սուքիաս պալի։

Նոր սիրելի միւս սիրացուն,
Գրիգորզատէ Ղազար պալի,
Գաչաճնաւ Սուրբ Քաղաւորի
Ճերկարակաց օճաղ լինի։

Զքիւ Հայոց չուրչ առեալ է,
Գտեալ գիտացիք Դա Զինք է(*),
Երեմիական ձեզ որ գրեալ է,
Գրիգորիս բարեւնոյն հայրն է։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ. 49ա–49բ)

(Առաջին 13 տուներու սկզբնատառերը կը յօգնեն Երեմիայի ե բանին)։

(Ե.)

Ընտանեւեաց մասին հասեալք,
Սիրով քեզ միմեանս միաբանեալք,
Մատկափըքիկ վայելեացեալք,
Ի քիմս 'ւ յուզիչս մեր քաղցր բուրեալք։
Գտեալ սիրոյ գոչիչնս համակ,
Ամենեցունցդ առհասարակ,
Գեղեցկատիս մեծ բարեկամդ,
Յօճայ պարոնըդ Բարուճակ։
Ընկեր համարիճ գու պատուական,
Քաղցրակոկորդ ազնըւական,
Լաքիֆչէճի եւ միհրիպան,
Յօճայ Բարուճակդ հոխական։
Ընկեր նորագոյն յոյժ սիրելի,
Բարեկամ եւ բարեխոսի,
Յօճայ Աստուածատուրդ բարի,
Ճչմարտատէր բարեգործի։
Ի բարի սեռէդ սեւասկի,
Քաղն ու պսակն գարդարեացի,
Ընդմով համբուրել ժամանիմ,
Որդոյդ Յարութիւն Զէլէպի։

(*) Դա Զինջ է (1138 = 1689)։

Աստուածածնայց ընծիւք իւիւ,
Ուշիմ խոհեմ քայց մուսքաղնի,
Քէնէզուդ է ըստ վիհագունի,
Յոճայ Մելքոն մակ Իֆքիրի։

Ջէէն զարգարեալ բարեգոյն,
Մահտեսի Յովանէս ծերոյն,
Մահտեսի Աստուածատուր որդոյն,
Եւ եղբարցն հարազատագոյն։

Յամ վարպապետիս նազան,
Նազարզատէն իմ պատուական,
Մահտեսի Յովանէսեան եարան,
Այլ եւ ի տանն մեզ միհրիպան։

Ձալէպի նահե արէպի,
Հանի Տօնապետըն պալի,
Ամենայն բանքն իւր յաջողի,
Ընդ պատերազն խաքունն Մէհրի։

Ա՛վ պարոն Գրիգորդ սիրելի,
Որ պաշտպան կաս Թագաւորի,
Հարանց պապանց մեր օճագի,
Եւ բարեկամ ընդ մեր նախնի։

Քամից մեծ նշան քո տալոյն,
Յոճայ Սահակըդ մեր սիրուն,
Տէր Քորոսի վախճանելոյն,
Զատկի օրն զկարգն կատարելոյն։

Պովելով երախտաւորագոյն,
Սուրբ Յոհաննէս եկեղեցոյն,
Քէպէ եա ոչ տեսի ըզնոյն,
Մահտեսի Մարուզէ ծերուն։

Քննատահանէն մեր յապգէ,
Քորոս Չէլէպին յոյս կալցէ,
Տէր մեր զգուքն իւր չարժեացէ,
ԶՀամամ խաքունն բժշկեացէ։

Քո սիրելոյն որդի գոայ,
Ընդ ընկերաց միշտ գաբէր արա՛,
Տէր Մեսրոպպատե Զաքարեայ,
Մանաւանդաւ ի Գանձասար։

Գիր խորագով վաքիլպանի,
Եարան ի ռահն Քէօսէլէրի,
Քաճայ Կիրակոզ Մէնգիլճի,
Աստուած տայ քեզ անչափ բարի։

Ո՛վ վարդապետիս սիրեցեալ,
Մահառնի Եզիայդ յարգեալ,
Եզբարբըք քոյով անփորձ կացեալ,
Շէն եւ պայծառ սիրով մընալ։

Քաքուն Գրիգորիսի եարան,
Հանի Փիլիպպոսն պատուական,
Եւ զըլավուզ յառաջակայն,
Շնորհակալ եմ մինչ յաւիտեան։

Ի սէր չքնաղ իմն հանգիպեալ,
Ի շնորհաւոր յաւուրսն հասեալ,
Վասն այն ի սէր ձեր գայս գըրեալ,
Զոզջունէք ձեր արդ իմ հարցեալ։

Ինձ եքէ գայլս եմ մոռացեալ,
Ենդրեմ ի ձէնջ զոզջոյնս իմ տալ,
Հարցանոզացն հաւասարեալ,
Ընդ սիրոյ ձեր հաւասարակեալ։

Վարդապետին իմ պատճառաւ,
Ընդ ձեզ նստիլ գոմէք եղաւ,
Վյան յայտնի սէր ձեր ցուցաւ,
Բարեկամութիւնք միշտ բընաւ։

Քամից գուք չէք հաւասարեալ,
Զի սէրն ի սրտից բղխեցեալ,
Գովիմբ ոչ էք ինձ մոռացեալ,
Հանգէպ աչաց իմ գուք կանգնեալ։

Եւ որ կացէիք խաղաղութեամբ,
Սիրով եւ միաբանութեամբ,
Պայծառ եւ չէն վայելչութեամբ,
Անփսրկ կենօք առողջութեամբ։

Ես չահի զձեր պայծառութիւն,
Ոչ խրախճութիւն եւ ցնծութիւն,
(Ց) Զի փառք պարծանք իմ գերագոյն,
Շնորհեալ գուք յԱստուծոյ բարոյն։

Ի նախագահն գլխաւորեալ,
Թէ կամիս զանուն իմանալ,
Եթէ գհայ քիւրն ջանաս բանալ,
(դ-ոգ) գծրարն արձակեալ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 49բ-50բ)

(Առաջին 19 տանց չորստող տողերու և յաչորդ 5 տանց երկուտող տողերու սկզբնատառերը կը յղեն՝ ԵՐԵՄԻԱՅԻ ՀՈՐ ԳԻՒՈՒՐՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ե)։

(Գ.)

Երանի խաղաղարարաց,
Որպէս Տէր մեր ինքն հրամայեաց,
Եւ գսէրըն մեր յոյժ պատուիրեաց,
Նոյն սէր առ ձեզ լիցի սփռած։

Քամից յարգելոյ գուս գերագոյն,
Մեծահանճար հանուրց սիրուն,
Մահտեսի Փիլիպպոս ծերուն,
Խնգրեմ միաբանիլ ի նոյն։

Եւ քէ տեսոյգ չեզէ արժան,
Լուանալ եզէ բարուք փառքիամ,
Հաչտութեան եւ խաղաղութեան,
Միշտ բազմանք գո ընդ նոյն եւ ջան։

Պինդորէն զքեզ գովասանեմ,
Վարդապետն իմ ինձ զքեզ պատմեաց,
Արդարախօս ճշմարտապանծ,
Գաւառեալ պիտանի սիրապարգեւ:

Քո ոգեշնիւ սիրազեղուն,
Հասցէ առ քեզ ըզձիւք բազում,
Եւ եղբարցդ հարազատագոյն,
Արժան տեսչեան փառաց լուսոյն:

Արժան ընդ քո ուսանելոց,
Եւ փիլասիրաց եւ գասելոց,
Սիրելեաց քոց բարեկամաց,
Անփոխն մընալ յերկարակեաց:

Ցարգելմ զոգեղէնս մեր հեմիէնրոյն,
Հանճի նազուպ որ քաղքենոյն,
Քնդամ ընդ ձեռաք սակս համբաւոյն,
Կարապետ Զէլէպի որդւոյն:

Քո կարապետըդ Զէլէպի,
Ինտա ի քո սէրըն միտնցի,
Ալօնեան քո յապքետց կարի,
Որ գյերեկեանն մոռցուկ տըւի:

Քն մէնլիան որ կայաք նատած,
Գազասին որ օրհնէք տըւած,
Ազգմամբ չարին էր պղտորած,
Սօհպէքն այն գէհրիմաբ եղած:

Ընդորդ է քէ աչքեր հասած,
Կամ վերայ մեր չեզու ձըգած,
Լինելոյ կայր այնպէս եղած,
Ժազազութիւն տայ մեզ Աստուած:

Ձօղնցան ազօտացան,
Գիտութիւն մեր անդ տկարացան,
Առարկութիւնք հանգիստցան,
Զարմանալի բանք ճառեցան:

(Ձ) Փքնարազան ձայնք բարձրացան,
Ի մէճլլիսըն տրամատեցան,
Համալսարանք նոր յայտնեցան,
Իմաստասէրք նորք հռչակեցան։
Ա՛վ էր տեսանել այնպէս յատեան,
Փիլիսոփայք անյաղթական,
Ճոռոմաբանք հռետորական,
Պէսպէս արհեստք քէաւէդիկայն։
(Ե) Ուր ընթերցան եւ վարժեցան,
Ուր գաս առին եւ մարզեցան,
Ուր կատարեալքն իմաստութեան,
Անդ նոր յԱթէնք հնչէնոփան։
Նոր բեմբասացք բանիբասական,
Առնաբանք ճարտարական,
Ընդ ասպարէզս հանդիսական,
Առնուլ զպսակն գեր յաղթութեան։
Պապէս չտեսի իբր զէմառդէմ,
Ցէչմիածին ՚ւ յերուսազէմ,
Մուրեան եւ յայն էֆրէնճ ալէմ,
Զօրեղ ատեան անգամանդ վէմ։
Դի չանգս այն էր քէ խափանի,
Այլ ուրիշ խօսք մէջ բերէի,
Գանի քըչէին փախչէի,
Եւ գմէքրուհ խօսքըն ծածկէի։
Գարուն Գրիգորիան կամեցաւ,
Ըզխափանիչն չատ չանացաւ,
Ծագ չարական ասել սկսաւ,
Զհրեշտակաց բանն երգել տուաւ։
Ա՛վ սիրելիք խիստ չատցուցիք,
Ի վերանկրս չատ քըչեցիք,
Մինչէ վանն ա՞յդմ գմեզ հարկեցիք,
Մենք այլ մարդ ենք ժոյժ չը տարբինք։

Քերկինա ի վեր Տէրն է վըկայ,
Կարապետ Ջէլէպի իմա՛,
Ի քո խաթըրըն չատ նայեցայ,
Մոռացըննել չատ ջանացայ։
Հուքմ այն աւուրն այնպէս որ գաք (?),
Դիպմունք մի էր պատահեցաք,
Ճնկեզեցին մոռցուկ մըւաք,
Բերան բերել չը փութացաք։
Ո՞վ է մարդ որ ոչ մեղիցէ,
Ո՞վ պարծիցի թէ արդար է,
Բայց մեծաւորի գէմ պարտ չէ,
Թէ ոք տին տաւասի առցէ։
Թաթուն Գրիգորիս քարոզէ,
Ըօքն չարաքօք որ առ ձեզ է,
Զայն ընկալ գու և ընդունէ,
Նի՛ատ եւ Տէր ողորմեա ասէ։
Գաւազք ի մէջ նոյն մէճլիսի,
Յօճայ Նահապետն ժիր 'ւ արի,
Եահ մէշրէպ սահպէք չէնչիկի,
Եւ չաքանի մինրիպանի։
Քամից գանւանան թէ մոռացայ,
Ինդրեմ զոզլոյնս ասէիք նոցա,
Ջմեզ հարցոզացն ևս յարակայ,
Շէն և պայծառ մընալ նոցա։
Ի տունըն յոր մըտաք խնգմով,
Եւ օրհնեցաք զՊօզոսն սիրով,
Վայելչութեամբ նատի բարով,
Մազկի ուստերով գոտերով։
Գովեալ մազըմ մեր հարանին,
Մալըարացի հէճիչինին,
Մեր մահտեսի փաքիզանին,
Տէրտէրզատէ Կարապետին։

Երդոյս մարիքէք ուզոզին,
Եւ խասիքէք պահանջոզին,
Երբ եւ քէլամ ինչ խնդրոզին,
Ձիլլահֆիւէ Մալխասին։

Խասեմ գհարցմունս որ սակաւ է,
Փաքր մի ծիծաղիմ չէնչիկ է,
Ձինիկէն ծնուածէ փէրէնէէ,
Ձէրչի ծնուածէ սոպըզ է։

Ի՞նչ կամէր այրն որ գինքն տանջէ,
Գաստանէմ՞ է՝ քարխա՞ն միքէ,
Հարցէք Մալխասն ի՞նչ լեզու է,
Հա՞յ բարբառ է քէ տանկի է։

Պուբեանի՞ է քէ ջհոի է,
Տատխա՞ն է, խրւաքի՞ է,
Ախըրխա՞ն է, նասրանի՞ է,
Ծա՞յն լեզուէ է քէ ֆրէնկի է։

Ձերարեցէ քարզմանն ջինջ է,
Եւ մեկնուքիւն սրամատուցէ,
Գանգի կնքման անուն իւր է,
Եւ միշտ ի վերայ իւր պահէ։

Ընուն Մալխաս գի՞նչ խորհուրդ է,
Հղքէֆախրաքն ինձ մեկնեացէ,
Քէլբին տուցէ քէֆրին գրեացէ,
Ակայ մակայ մին հարցմունք է։

Գամկանաց էլճազ ունիս,
Թուրքի հայրենի խակ գովիս,
Տին տաւասօք երթոր վարիս,
Մեծ ամօք է քեզ, իմ որդիս։

Գու չինականին եւս խամ ես,
Երբ չընական գու զքեզ ասես,
Չինականն չնականն չգատես,
Ի հաւատս զքեզ քննոզ գըլնես։

[Ա]յր բան ու գիմաց հէլէ հարցիր,
Հայրէն քուրքերէն հասկացիր,
Շատ բան ու չատ բերան պիտիր,
Շատ խելք 'ւ իմաստ՝ գայն իմացիր։

[Գ]նակ պնակ խըմել պիտիր,
Շատ մանճանով ֆուչով գինի,
Ուչուքէ չատ ժամանակի,
Շատ իզան չատ իտրագ խարճի։

[Բ]ոքներդրդ գժոզովս սուրբ հարանց,
Զբազում սահմանս սիւնհոդոսաց,
Զինքնակալաց մեծ կայսերաց,
Ի մին սահմանն եզրել փուքաս։

[Ե]ուաւ սահման սուրբ հաւատոյն,
Ի մեծ ժոզովն սուրբ Նիկիոյն,
Հաւատամք ի մի Աստուած գնոյն,
Ընդհանուր ազգք ընդունելոյն։

[Ի]սկ քննող գու երեւիս,
Զմեկնիլ առեալ ես ընքերցցիս,
Բայց գՄալխասան արդ մեկնեա՛ ինձ,
Ես գիւրեզն կրկնեա առ իս։

[Տ]ուր գհամար գու ըստ սեռականին,
Ըստ գոյացութեան յորում մասին,
Ծառուկ բնութիւն ես գոյութիւն,
Ես ըստ ազգմանն խասիէթին։

[Ի]տրա՞ր է քէ նա ֆասխտ է,
Կամ քաղլիզ է քէ քէֆքիհ է,
Մուգապիզ է, մուգաձիտ է,
Մուֆէրրիհ է քէ մահզուտ է։

[Ե]ապի՞ս է քէ հաբեաբպիս է,
Գարիտ բէքիզ կամ քէ հարէ,
Հարուս բէքիզ քէ բէքիզ է,
Ծառուկ պարիտ քէ մուահիլ է։

[Զ]նոյն մուքէտիլ ասես քէ է,
Պարիտա եապիս քէ խառնուրդ է,

(Էլլ-- գ-ը գ-ը-դ)

[Ե]ւ գի՞նչ առնէ պալմամոպին,
Քէ գի՞նչ գործէ սէվտէվիին,
Ազգուժն ի՞նչ է տէմէվիին,
Քէ գի՞նչ չինէ սաֆրէվիին։

[Կ]ամ բանքն իմ Քո՛ղ կենայ՝ ասէ,
Հէմէն գիբրէզն ինձ մեկնեացէ,
Ջփիլոսոփայութիւն խառնէ,
՝ւ որպէս աստուածարան գինքն գընէ։

[Ա]ռ այս պատասխան ինձ կուտա,
Տավայի մէբտա Յոճա Մալխաս,
Տին տավասին մեծ աշխատանս,
Շատ ժամանակ կ՝ուզէ հավասս։

[Ծ]ուցի զսէր իմ սիրելեացդ իմ,
Ընծայ համարիք զոզջոյնս իմ,
Լուծէք ի հայ ղ (գ-ը-դ),
ԱնյապՔ գուք ֆիլիսոֆայքդ իմ։

[Զ]ք՝ո հէբէմէն չատ գիտացես,
Բայց սէփէՔ մի ֆիշնէ գրկես,
Քէ չէ գնորա՝ զօյին տեսնես,
Յոճայ Մալխաս չաւ ֆէհմ անես։

(Ձեռ. Թիւ 1059, դդ. 50բ–52ա)

(Առաջին 40 տուներուս սկզբնատառերը կը յօգնեն՝ երեմիայի է ողջոյն սիրոյ հոր գրիգորիս վարդապետի)։

(Գալեաս Փիլիպպոս կաթողիկոսի)

Տէր Փիլիպպոս սրբահոգի տատրակ ամբիծ,
Տի տըղայականդ չիք արատ քնդ եւ կամ ինչ ըլիծ։
Տեսանօղին երեմիայի նմանիս ընտրեալ,
Տեառըն չաւղաց հետեւեցար պայազատեալ։
Տառս նորոց ուխտին սրբոյ կրքատևան,
Տեզի գըտար խմաստութեան վարժականաւ։
Տեղի գըտար խմաստութեան վարժականաւ,
Տեղ

Տէրն որ եկեալ զդուռն թախիցէ յանկարծակի,
Տալոյ չհամարձն պատրաստ լինիս յայնմ ատենի։
Տի եւ առցես զպատկ փառացըն հրաբուխի,
Տարմաքուեալ ընդ երգարանն անճառելի։
Տեառն հանոյ յաղօթըս քո սուրբ եւ բարի,
Տարփամ լինիլ վասն Աստուծոյ՝ ամէրդ իմ բարի։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ. 53բ–54ա)

Ի յերուսաղէմէ առ ի Սեամպօլ

[Տ]եսա եւ եարան մուհիպնէրաց, գիտողաց զմէզ եւ չգիտողաց,
Ըզմէզաւորս հարցանողաց՝ ուրոյն ուրոյն լինի ընծայս։
Ի սուրբ ուխտէս մասըն չնորհաց տացէ ձեզ Տէր Քրիս-
տոս Աստուած,
Արժան լինիմ այսքամ փառաց, տեսլեան սրբոյ սրբա-
տեզաց։
Երկրպագիլ գանօրէնութեանց, ուր կացան ոտք Տեա-
ւըն փառաց,
Ջի վասն եւ ձեզ առ ի հայցուած՝ կրկնելով ծունր առ
քաղցրն Աստուած։
Սիրելեաց եւ բարեկամաց ներել գանցանս տալ ըզ-
խնգրուած,
Այլ եւ ինալ անփորձ աստեաց, ժամանել իմ ձեր տե-
սութեանց։
Առնուլ զփափաք կաթսանաց, որ տարտագրեալս եմ
ձեր աչաց,
(տող մը պրծած)
Ըրք հետագոյնքն են եւ մերձակաց, ծանօթից մեր եւ
սիրելեաց,

Հարցանողաց եւ յիշողաց եւ պանարժանս միտքերողաց։
Կրկին լիցի ամանաք այս ամենեցուն զարթնկամաց,
Զմեզ ազօքից չմոռացած՝ լիցիք յաւէտ ի միտս պահած։
Եւ իմ խնդիրք խորին հայցուած, անծուկ հոգւոյս
որ յաւիտեանց,
Ցազօքս յիշեր ըզձեր ծառայս որ է պիտակ ԵՐԵՄԻԱՅ։
Ի ԿԱՔՈՒՒՆ(*) Հայոց քուականն, հազար հարիւր եւ
ըհքսասան,
Միով մասամբ այժմ յաւելան, որոյ քիւրքս այս այժմ
լըցան։
Ի սուրբ քաղաքըս գըրեցան, ներսեսազէմն որ աննը-
ման,
Ի մուտ աւուրցս բարեկենդան, ըխտատեղեացըս բեր-
կրեան։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ 55բ)

(Ա.ր. Յօհայ Կարապետ Կարնեցի)

Ելբ ի կատար եհաս որդիդ՝ տեսեր ծագկեալ, [բեալ։
Ցոր հարսանեաց զքաջն եւ զպըսակըն համբու-
Ընդ ծագկեալ ծառն եւ պտուղն գեղազարդեալ,
Զորդի որդւոյդ տեսեր սիրոյն վայելչացեալ։
Քուէիր քէ ի դրախտն էիր ի խնդալոյդ,
Քըռմըռէր սիրտդ ի տեսլեանցն ի ցնծալոյդ։
Ձամանեաց՝ յանկարծ սաստիկ հոգմըն մահու,
Քամեցան՝ քարշամեցան ի ատրեւ հոգոյ։
Ի բերկրիլդ՝ այդքան տխրիս անպատմելոյ,
Մանաւ խնդումդ արդ չատ ոգբանք պաշարելոյ։

(*) Ի ԿԱՔՈՒՆ (1113 = 1664)։

Լացցեն երկինք ՝ւ երկիր ընդ քեզ անմխիթար,
Վշտակցեալ բարկամք քո ի ցաւոդ գժուար։
Ողովեցաւ սիրտ քո անձամբդ ի խոցոտման,
Մարչատին լեարդ քո ՝ւ աղիքդ ի գալարման։
Ցառ բարուննկիդ մանկամտութին յորժամ յիշես,
Զնորա պատուդն եւ ծիրանին զմբստաւ ածես։
Ոսկակք ալեացն ծովուն ի քեզ գոչ տատանմամն,
Բըզքաբեր հոգմով ծփիս ի տատանմամն։
Չամատարած ծովաչափաւ պղուր քէ ըմպես,
Հուրդ բորբոքեալ ոչ չիջանի, գայն գիտեմ ես։
Ցօննցաւ քեզ գոչ եւ բոթ ոչ քէ միոյգ,
Այլ որդոյն քո այլ եւ քոյինդ եւ ամուսնոյգ։
Ցաւ բերէ հոգն ու քասան այս մէշհուրէ,
Չհամբերութիւն Ծորայ լսէ որ մէշհուրէ է։
Նխւանալ շատ փորձանաւորք Ծորայ նման,
Չիւր ազէկն ու գայմազն արար Տէրն աննման։

Ելէ լսող ձայնի փոզոյն Տարսոնացի,
Թոռնալ գափափանս արտի Նորա գնաւս երգնցի։
Ցաւս ինչ գնդ վշտակցելով Նորա վշտի,
Պէր քիւ Հայոց հազար հարիւր եւ երեսնի,
Ի կոստանդնուպոլիս գիպեալ սեպտեմբերի,
Ցոն Ձօճայ կարապետի որ կարնեցի։

(Ձեռ. Թիւ 1059, դդ. 57բ)

(Առաջին 11 տուներու սկզբնատառերը այբուբենական կարգով են է–Ջ, ապա՝ ծ եւ ի։ Վերջին վեց տողերու սկզբնատառերը կը յօգեն ԷՐԵՄԻԱ)։

* * *

Ելբն ասէ՝ Ա՛յ մարդ լըսէ զիմ գանկատիս,
Աչխարհս է արտասուօք լի քէ չաւ նայիս։
Քարունակդ որ ծազկեցաւ յայգի երկրիդ,
Ըզպատուն հաչակելոյ յումեմն սրտիդ։
Գարուն էր տեսքն ու չարժմունքն յաստվորիդ,
Գեզապէչ մատոզ հասակն գէմ ալերիդ։
Գոզալով սայվան յօժար կայիր հոգիդ
Դէրդէր փուչի տեսնուչն վերայ նորա գըրգէիր։
Երանի ու ալք ի լոյս աչէին այլք,
Այգպէս որգոյգ ի կատարմանն որ ու սպասակալք։
Զեռայիր զորգիս որգոց քոց տեսանել,
Ու զՔոռնիկ նոր տեսանել նազով գգուել։
Ո՞ր էիր մեծ տագնապաւ յոր հարսանեաց,
ԶՔաղն ու զպաւկն համբուրելոյ փափաք սրտանց։
Ընդ ամէն հարսնեւորաց գու խնդալոյ,
Ասել ինձ պարտ՝ յոր ձեր խնդման ես խազալոյ։
Քաղ կապել յիկզեցի մեծարելոյ,
Ուրախ լեր՝ ընդ հարսնացեալըն լըսելոյ։
Ջամանեաց օրըս գուժի ու տղբալոյ,
Փոխանակ երգոց պարուց չալկան գալոյ։
Դմ որգի Ո՞ր պակասիս տանէս մերոյ,
Ի՞նչ բօք է այս տանց մերոց հանգիպելոյ։
Ելացեն երկինք ՝ւ երկիր ընդ իս անմխիթար,
Վչտակցեալ բարեկամք մեր, ցաւս իմ գժար։
Ջուվեցաւ անձն իմ ու սիրտս ի խոցոտման,
Ցարչատին լեարգս փորս ու ապիկս ի գալարման։
Ցածանին տե՛ս ըզծիածան մազերն գեղման,
Փոխանակ իստիֆանին գազազ եգան։
Ջոհակք այնացն ծով ի ծփման ՝ւ ես տատանման,
Փոխան զարգուց փեսայութեան կապին զպատան։

Հանուրք փոխան աչք ի լուսն դիմօք տիրան,
Դլուխդ ոչ լիցի. չէք ոչինչեան ինձ այս նշան։
Ձեռինն չնորհաց մատանց շահուցն զարմանալոյն,
Այժմ խոսիցին ի հոգ մահու յաւէժական։
Ղամբար իմ տանս՝ որ չինիս խաւարական, 35
Այլ ո՞վ ոք ինձ միխիթար, կնանս իմ հարսամ։
Ճաշակ է այս գառնութեան ազամորդոյս,
Իմ եզբա՛յր, որոյզ համբեր տուր այս պահոյս։
Պնդ մի է, տե՛ս, մուտ եւ ելն հասարակաց,
Մեք առնա եմք երթալոց, նա մեզ անգարձ։ 40
ՑԱպամ, տե՛ս, վասն Աբելի քէ ո՛րքան խոցվաւ,
Ի վերայ կրտսերն Սէթայ միխիթարուաւ։
Ղայեա՛ զԻոմսէփ՝ հօրն Յակոբայ որ սուգ տուաւ,
Ժամանակաց եւ ափոփութեան հանդիպեցաւ։
Ելիլին չալէն սեւ տարգն ի սիրտն որ տնկուաւ, 45
Մինչ ի մաշուիլ աննիւ՝ քէպէտ օրինակաւ։
Ո՞րպէս կարաց կոյս Մարիամն ի համբերել
Զիւր միածինն ի խաչ տեսեալ՝ և ի մահ հասել։
Քարչարանօքն երկր գառնանալոյր խոր հառաչէր,
Ի գէմ աչացն հեզուէն արեանն խիստ կակծէր։ 50
Պինդ էր քէպէտ յոյն յարութեանն որ գիմանէր,
Զմահն որպոյն գհոգին տալոյ ինքն յաժար էր։
Զուր խնգրելն զորպոյն լսէր, ա՛խ կու գոչէր,
Մեռայց ընդ քեզ Աստուածորդի՝ ապազակէր։
Քահին այնմիկ եւ մեք ճանփորդ, եզբա՛յր գիտեա՛, 55
Ումեւ տա՛ւր գու քո սրտին եւ միխիթարեա՛։
Պէրն ու վայելքն աստվորիս անցաւոր է,
Գործ քաջի հետ մեզ երթայ, ա՛յն քոշակ է։
Վարգապետ մեզ մեր նախնիք են, զգերեզմանն տե՛ս,
Զքո ծընօզքն եւ զծննեալքն ի քէն պահանջ տե՛ս։ 60
Ցէրն տայ քեզ համբերութիւն յոյս եւ հաւատ,
Զքո որդին ի գաստ սրբոցն տեսանուս գուարթ։
Քառեալ ընդ մանկանցն Եփեսոսիս Բեզպահէմի,

Ճաւիտեան փառացն անանց պսակեցի։
Քաւլից գմայրն եւ սփոփես այսու յուսով,
Վա՛յ ծընօղին, զի՛նչ արասցէ գառն կսկծով։
Ինւսէ զորս որ զորովով միշտ գգուեալ է,
Բազկաբաժն հաչար նազով որ սնուցեալ է։
Փառք տուէք տուօղի նորա մեծ գոհութեամբ,
Զի Տէր եւ Տէր էառ մեծարութեամբ։
Գրիւսոսի պըսակողին զարդարս փառաք,
Փառք եւ պատիւ այժմ եւ յաւէտ հոգիներաց։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 58ա–59ա)

Զայս ի խնդրոյ ումեմն Մաճուէլի գրեաց առ հայրն ծերունի։ Թուղթ յորդւոյն առ հայր՝ ճախագիծ իւր աճուն։

Երկնահանգոյնդ եւ ամպըդ քաղցրահոսան,
Մըչակդ առաքինութեան բարեաց ժըրաջան,
Պատուաւոր մեծարգոյդ գոլով աննման,
Զարդարեալ սիրոք այնօք բարեսռնան։
Քամեալ զքիւ կենացդ գոլ ի կատարման,
Ինծ՚որբին քաստակ ի ծառդ կարմրակաղն,
Ձազոզին հանգոյն ծերդ պատուական,
Ճըմլելոյ կաս մըներս մըռեալ ի հընձան։
Երկնաւոր արքային բաժակ մաքրական,
Հրեչտակացն ոսպասեալ առ քեզ կան մըներն,
Զի ճշմր բարերարն եւ փարթամական,
Աննենգ՝ աննախանձ սրտոց յար նման։
Պնացեր ոսկեսակ արտ գոլ ի հասման,
Հնձելոյ սպասն գառքըն վերնական,
Զի մըտցես անորոմդ ի կայսեր մառան,
Կերակուր անմահին Տէրըն յաւիտեան։

Ի սէրդ սփռեցաւ սէր Քիստոս փեսային,
Հարսնանալ անարատ դու ինչեր արժան,
Ժամ հասեալ պատրա՛ստ ես գնալ առ փեսային,
Ժառանգել եւ ցնծալ լուսոջէն խորան։

Ելարեր ընծայ դու պատրաստական,
Կազմեցեր բարուքեան անգան առ արքային,
Ընծայես յորժամ գայ Տէրն ի գատաստան,
Եւ առցես փոխարէն պգրեխան անքառամ։

Ճարկ գոլ Մուրր Հոգոյն տուն եւ քնակարան,
Ի մահու պքով փոխէ ի յանմահականս,
Հիւանցեր ձեռամբդ ըզքաջ պատուականն,
Նուիրես Տէառըն քո յաւուր գալըստեան։

Ի նմանէ առցես պարգեւս պանապան,
Ինգալ քո եւ պարիկ յերկնից առաքեսան,
Եւ ի փոքր կեանս քո անփորձ անապատն,
Քաջց չարեաց մընաս Տէառն ընդունարան։

Ջ՛յ սիրուն ի սրտէ եւ բոլոր յանձնէ,
Սիրեցեալ հոգոյ 'ւ ի մըտաց անկչէ,
Քաղցրագոյնք ծընօղ բարի ի բընէ,
Զարգարեալ սրբուքեամբ գու ի սկզբանէ։

Ա՛յ իմ պարդ հոգոյ եւ քաջ իմ գլխին,
Ինգուքիւն մտաց փառք իմըս անձին,
Ա՛յ իմ բարերար գու հայր պատուական,
Պատճառըդ կենաց իմոյ սկզբան։

Սիրելի սրտոց ծընօղ իմ բարի,
Պատիւ եւ չնորհք գու ինձ սիրալի,
Հնացեալ աւուրքդ գքաճ ծերունի,
Երկիւղած այր գու եւ հեզահոգի։

Ելդ քո ծառայէ եւ անպիտանէ,
Գնդուոյ քո քըշուառ եւ ոսկից հողէ,
Ցանառակ յորդւոյ քո Մանուէլէ,
Մատուսցի ոգւոյն յեռափարփ յըզձէ։

Քանկալոյդ բազմամբ ի բոլոր սրտէ,
Երկրպագութիւն փափաքմամբ հասցէ,
Մոխրամած գիմօք հանդէպ քեզ գիտէ,
Ջմաքրասուն պատկերդ յաւէտ նկատէ։
Երկրպագութիւն աչիդ, ոչխոյն սուրբ գըրկիդ,
Համբոյր ոտից քոց եւ գարշապարիդ,
Սէր սուրբ քո սիրոյ եւ բոլոր անձինդ,
Ծովով ցամաքով հասցէ ի ձեռինդ։
Այլ եւ քնքշերցցի առաչի աչաց,
Եւ չուր լինիցի քո սուրբ լըսելեաց,
Ընդդէմ քո կանգնեալ մերձ եւ հպակաց,
Մանձալ ձեռնացի ի յիղձդ բազձանաց։
Ելուել ոչ կարեմ քէ աւարտեցից,
Նա՛ եւ գորպիսութիւնդ հարցնալ գիտեցից,
Ջհինչէն եւ գիա՛րդըն որոնեցից,
Եւ գկենցաղավարութիւնըդ ձեր քննեցից։
Երես անկեալ կոծիմ չարով առ Ձէր մեր,
Ջի լիցիս ամբոդջ ի պարծանըս մեր,
Անասան կենօք անձնդ բարերեր,
Ջարն ի քէն անյայտ լիցի ի յաւեր։
Ելոզեալըս մեզօք քէ հարցանիցես,
Ոչխ եմ 'ւ ամբոդջ առ Ձէր՝ այսպէս գիտասցես,
Սուրբ ազօքիւք քո յա՛ր անփորձ ծանիցես,
Անասլեաք ի չարէ հեռի իմասցես։
Եվ ի սուրբ ազօքիդ առ Ձէր յիշեացես,
Ի մաքուր մտացդ գմեզ մի՛ մոռասցես,
Նա՛ քաղցունեոյ մօր իմ եւ ոչխոյն ասցես,
Սարերով լեռներով բազմապատկեացես։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 29ա–30բ)

(Տուներու սկզբնատառերը կը կարդացուին՝ ՆՐԵՄԱՅԻ Է ԱՍԱՑՆԱԼ ԵՂԵՒ)։

Զայս գրեաց վերծանութեամբ առ Արро ոմն
իբեռան որում գլուխն ունէր բան Զ տամբ
յանկեալ անդրադարձ եւ զի ոչ գտաւ,
իսկ մնացեալն այս է որ գրեցաւ,
որում գլուխն՝ ի գերաճրաւ:

Ի գերահրաշ լուսոյն լցեալ,
Շնորհօք նորին գերապարգեալ,
Պարգեւ նորին ազբիւրացեալ,
Վըտակօքն ի քեզ հեղեալ:
Ծագկին նման որ ի ծովուն,
Շուչան վարդից համաստիւռ բուն,
Հոտով գմայլեալ ես գերագոյն,
Եւ բուրես գոս մինչ քաղցրագոյն:
Ո՛վ Ջէլէպի գոս պերճափառ,
Ինչ յայտնեցից գմատցն իմ գառ,
Եւ ծանուցից գոտապս որ ի վառ,
Որ ի բանից սիրտս է քանզառ(?):
Ճաշակս ունան տառից սրբոց,
Եւ իմանալ զբանըս գըրոց,
Աչակերտել սուրբ իմաստնոց,
Եւ հասանել այնց ասելոց:
Մաչեաց ծարաւն զիս ներգևով,
Տենչմամբ մեծաւ փոփաքելով,
Մխիթարեսին նըմանելով,
Որպէս Դաւիթ ասաց գրելով:
Ամօք ամօք բաւական չէ,
Աւուրքք ժամօք քէ չանաւցէ,
Այլ հանապազ պիտանի է,
Ուսուել չանիւ որ յաւէտ է:

Զի ամենայն ինչ անցանի,
Եւ մեծութիւն եւս խաբանի,
Բայց նա գըլուխ եւ մեծ պարծի,
Զի է անմահ եւ կենդանի։

Բայց զի ինձան այս է սորա,
Որ ի գրազմանց ի հետ կենայ,
Եւ կամ աւուրք ինչ յայն ջանայ,
Եւ այլ ընդ այլ կու մոռանայ։

Տէրըն հրամայն որ ի կատկին,
Ծայռնի ասէ զանըմըն բարին,
Ի մէջ փչոցն որ պատահին,
Ծորժամ բուսանալ այնք հնձուցին։

Եւ կամ քընով կայ չիմարած,
Որ ծուլութիւն եզեալ իւր անձ,
Մըտաք բուխ է հանգոյն կուրաց,
Կամ այրեալ կայ ընդ չար մեզաց։

Զուննիմ եզբայր խորհրդակից,
Եւ կամ խոհեմ ուրբ յարդակից,
Կամ ի քաղաքս սահմանակից,
Ոք որ ցանկայ ուրբ իմաստից։

Զորոց անուանն երբոր լսեմ,
Որք այնպիսեաց ցանկան խնդրեմ,
Ինձն իմ խնդրէ բայց չգտանեմ,
Գանգի կարի անարժան եմ։

Ծորժամ գհամբաւ մեծիդ լուայ,
Որ ի քաղաքս գալ ընդքանայ,
Երախճանք պատեաց գիս բիւրակայ,
Զի ծառայիմ մինչ ի տեզս կայ։

Եւ սրբութիւն քո որ եկեալ,
Ընդ վարդապետան մեր գուաբճացեալ,
Հարցապատն իմ ընդ ձեզ եզեալ,
Ծաւուրան որ էք խրտխացեալ։

Ես յայնմ աւուրս անդ ոչ գայի,
Սակս արկածից պղծոյն չարի,
Զոր սերմանեաց գորտնի մինչի,
Ընդ Սուքիասն՝ւ ընդ իմ գերի։
Այսպէս այրեալ տրնջիւ կայի,
Եւ մնծուքիւնդ գնաց չիւր բանի,
Մինչեւ ճորտերդդ աստ առաքի,
Թէ Զէլէպին գայ յայսմ տեղի։
Եւ գայն լըսայ զի ասացին,
Թէ ընդ Զէլէպուն գայ եւս որդին,
Զիմասան եւ եւս հռչակեցին,
Ցայն առաւել սիրտըս բեկրին։
Վազվազ սկսայ տրակ մի գրել,
Ընտ ազգատ մոացս զինքըն գովել,
Զի արժանի է գայնք պատուել,
Որ իմաստից են ցանկացել։
Թէ տաց ընծայ եւ հիտայի,
Ծանօթացնել ընդ հայրն եւ որդի,
Ըզձանացն իմ հասանէի,
Զրազձայիքն իմ տեսանէի։
Ձերսմբ հանգերձ եկիր բարեաւ,
Սիրատնուանդն ընդ քեզ չատացաւ,
Զոր խնդրէի աչքս ոչ տեսաւ,
Երկայրի սրով սիրտ իմ հարաւ։
Ցայնժամ խորհուրդ ի մէջս առի,
Զարտկն փոխարկել քուէմ անուանի,
Եւ ընծայել սիրով սրտի,
Առ վեհագոյնդ չուտամըտի։
Ձերբոյդ աւուր գալոյ քոյին,
Անկեալ հիւանդ եւ ախտալին,
Մարտի տմսոյ ԺԵ–ին,
Մինչեւ յԱպրիլ Ի եւ Է–ին։

Եւ երբ եկայ պի հոգացից,
Ասքին գնաց յազգս բանից,
Ցայնժամ կրկին էր խոց սրտից,
Ծոր Տէր լինի քեզ գործակից։
Ժամանակի քէ հանգիպիս,
Եւ այլ գայցես բարով ասիս,
Ցայնժամ մարքի է ընդ քեզ լինիլս,
Զի այժմ ծանեայ զպիտակ լինիլս։
Ետրհուրդ բազում կայ ի սրտի,
Զոր անմարքի է այժմ ի գըրի,
Զո՛րն ասացից եւ ո՛րն պատմի,
Զի ծըրեկով ոչ հատանի։
Բայց, Զէլէպի, ի քէն հայցեմ,
Մեծ խնդիրք է զոր ազաչեմ,
Ի միտգ ունիս բան մի կարծեմ,
Ջտպագրութիւնն գըրոց ասեմ։
Զայդ հա՛ն ի մատգդ, ո՛վ գերուեանկ,
Զի չէ պատեհ՝ այլ գործ պիտակ,
Ոչ լինել քեզ այդ ընդունակ,
Զի չէ պատուական այդ բերուեանկ։
Զի քէ ունիս ի միտգ յըստակ,
Ծանկաս ունել զեր չիշատակ,
Ժառանգ բարեաց եւ արիանակ,
Անուն վեհից եւ գերուեանկ.
Կայ բազում բան որակ որակ,
Եւ զանազան պէսպէս կըտակ,
Անծան մարգկան անկեալ առակ,
Զի եմք ազեալ մարմին չիտակ։
Զի՞նչ առնիցեմ, ո՛վ Զէլէպի,
Զո՞րն ասացից յայսմ գըրի,
Զի վերջ չունի՝ ոչ կատարի,
Քէ գրեցից զարգն իմ սրտի։

Այսքան առ այս բաւ է մեծիդ,
Իմաստութեան քումդ հաչակիդ,
Յորժամ հասցէ այս ի ձեռինդ,
Զննեալ մածցի անձնական սրտիդ։

Սէր իմ սրտիս, ո՛վ Զէլէպի, 125
Քեզ լինիցիմ ծառայ՝ գիրկ,
Մի՛ հեռանիլ զայն որ ասցի,
Տպագրութեանն անպատեհին։

Այս եւեթ գոլ խնդիրս յայտնի,
Զի քէ տեսոյդ չեմ արժանի, 130
Մի՛ մի՛ առնել զգործն փանաքի,
Զի է՛ մախծ ՚ւ երկիւղալի։

Ողջ լի՛ր ի Տէր գոյ սուրբ ՚ւ արի,
Ողջ լի՛ր ի Տէր գոյ սիրալի,
Ողջ լի՛ր Տերամբ հանճարով լի, 135
Ողջ լի՛ր որպովքդ պանծալի։

Ողջոյն եւ սէր իմ այս ալացեալ,
Իբր աչընիկիդ քումդ կայացեալ,
Կամ հպակաց գիպաւորեալ,
Ընձազարգիդ սիպ հայեցեալ։ 140

Գխտակ հընձանըս չարաչնոյ,
Ի սէրդ յղեցի արշաւելոյ,
Ընտանանիւքըս սիրայնոյ,
Իբր զպահամուընըս մեծարգոյ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ 33ա–35բ)

Ի ձերոյ ճառակիս զայս գրեաց թէպէտ ոսա-
ճառաբար, այլ ճախագիծմն զանուն իշխա-
ճին եւ վերջնագիրմն զանուն գծողին յայս-
ճէ, եւ զայնս որ առացաւ ճառակի տա-
ռիւ եւ հոումի գրեցաւ, թէպէտ առս
անդէպ:

Ձյս բան որ ասաց գծեալ է
Ձայնն բառիւ հիւսեալ չէ ր
Քամիկանաց գինա ձզ է
Ասա ըզնոցին բառս գնե մ
Ձյս յայտնեցաւ անքիծր ի
Մի խորքացնել զբանս ի սմ ա
Ի քէն հայցեմ որ ետս ս զ
Ճատ իմանալ զբան գծոյ ն
Ձորհուրդդ մաքուր մքափախ շ
Ա՛ռ ի սենեակըդ սրտ ի
Ձանիր եւ առաւ զբախտի ն
Մի յաչոզին նմա խան դ
Ձւիքիս որ առուգ կ ա
Ձայսերանման այն մեծ է ր
Ի բազձալի գու իմ ա
Ձուռ է սիրոյ յոր գըրի ն
Ըրպէս այրոյնըն յուսմ ա
Ձոյնպէս եւ առ նմանս ղ
Ձյն որ ի սէրդ հարեալ է
Ձոյց ետ զսէրն որուսմ գրեա ճ
Ձչ մեզապրել քեզ բանի ի
Ճոռի գիմաս իմ որ ի գր ո
Ձա՛ եւ ազբս քեզ բիւր կա ձ
Ձչ պարտաւել զսիս ձուսխ ա

Ինչ սիրոյ քո մածաւ յի Ս
Ընդ յազիկոյ յայս մղեա Ց
Քամիւ մասանց ի սրտ Ե
Եւ բոլորով ընդ նմ Ա
Ընդ օրս եւ այլ գի՞ ասե Լ
Ե՞քուսմբք 'ւ այլ տենչ քազում Է
Ընաւնդն Հոգով՝ Հաբր անե Ղ
Ա՛յն լցուացէ գիշեա առ ք ԵԻ

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 35բ–36ա)

(Տագնապաւոր սկզբնատառերը կը յոգնի՝ ԱՐՈԱՋԻ ԻՇԽԱՆ ՄԱՀԿԱՆԱՑՈՑ ՆՈՒԻՐ ԵՒ ԸՆԴՈՒ և վերջնատառերը՝ ԻՐԷՄԻՈՒ ՀՆԶԻՒ ԴԱՐԱՆԱԳԵՑԻՑ ԱՍՏՆԱՒ ԼՂԵԻ)։

Իսկ զայս ի վերայ գրեաց թէ ճասցի առ այսինչ ձեռ ուրուք եւ այլազնաբար վիպեաց ճա, եւ ճախագիծն եւ վերջնատառ ուցի զյայս ինչ, եւ զտառսն տանկի առար զանուանն ի միջի եւ գիւն ամսօք:

Ա՛սիմ իզէք Զէլէպէմ Է
Ալիչան ու սուլթանըմ Է
Քէպինին իհսանի տու Ր
Ճատ ու ֆէբման քի պիլինի Ր
Ինք չէշ սաքըր գըրմըզ իւ Է
Քէմ ու նապի տուր մատ Է
Ու քի տանձիկ տուր նապատզը Մ
Ընձին իսմին տուր էֆէնտի Մ
Փուռ սիսահ հէրֆ ճուռէ նազ Ի

	Ա՛ւլ քի սաքըր օքուզ ալք	Ի
	Փէյման ու կիւֆա սէլամ իլ	Է
	Ալըզ ու մահսէր պիտիլիմ	Ա
	Ձար ու ֆիղան գըրմըզ ու կիս	Կ
	Ա՛ւլ քի քէքլիր տիր սէքիզ ճօն	Կ
	Ցէֆա գահպէյք տուր այզըմ	Է
	Ձմա օտէ պաչաան պաչ	Է
	Ցհար Իսլամպօլ խէյրէ տուր կէ	Տ
	Ո՛ճնօն իչուն չօք չէր ու մէ	Տ
	Քէմ աչնէնին իսմայիլ	Ա
՝•••	Պիր տուր էքսիք խը յամ ոայ	Ա
՟•	Ձպրան աստար ուում ֆիլվարտ	Է
՟•	Ցատիր ճապըմ պու գէմանտ	Է
՝՝	Ցիյէ պիտէսք նամէ պէնի	Մ
՟••	Ձսիֆ պէ րէ վավ Զէլէպի	Մ
՝՟Հ՝		

(Ձեռ. Թիւ 1059, բզ. 36ա–36բ)

(Սկիզբնատառերը կը յօգեն՝ ՄԱՐՏԻՐՕՍ ՓԱՓԱԶԱՏԻ ՏՕՒՐ ՊԷՆՏԷ ու վերջինատառերը հրճուքեամբ՝ ԷՐԷՄՈՒԱ ԿԻՏԱԼԻ. վերջին տոզի չորս վանկերը՝ արաբական տառերով չգլ (ԱՊՐՕ)։

Զայս ճամակ առ որդի ճորին գրեաց, որում ամուսին ճախագին տանց յայտնէ եւ զիւրն ի վերջնադասն այլազգի տարիւք, ճաեւ ի միջի այլ բարիւք բանաճիւսեալ եւ ոսկէփայլ զարդարեալ։

Ա՛նձրնն անձդ եւ գերալրում, էն եւ Աստուած չոյսն անպատում
Էլից չուսով լի պատարում, յօրինեալ զքեզ գե-
րապատում

Ջան եւ ծնունդն անհատակաւ, լոյս ՚ւ ի լուսոյ որ
սէրն է նա
Սիրով սիրեաց զսէրդ ահաւ, բարգաւաճեաց զքեզ
վեհակա
Թախանձարուղխ գնեն անապատ, որ ի Հոգէն
անճառ
Առատ հեղեալ քեզ բազմաբար, պէսպէս շնոր-
հաք լիապատար
Ամենօրհնեալ երջորդն անպատ, միասնականն ամէ-
նապատ
Արար զքեզ շնորհաց ապատ, չքնաղակիր եւ
պայապատ
Հանուրց նախնեացըդ քոյոմ ազնի, նոր ընձեղեալ
պտուղ սիրալի
Տունկ արմատոյն այնքոմ բարի, բազբոջախիտ
սազարքաչի
Ազնուազուն եւ ոսկեվառ, ծիրանածին եւ լու-
սանկար
Եզեալ բազդատ գու պերճափառ, բարեբախտիդ
որ հիացեալ կայր
Պատեալ եւ բաստն վիճակ բարի, հասեալ ի նոյն
կէտ գընալի
Թագին հանգոյն պատչաճելի, զգհարազատոգ
պարգարելի
Քակ եւ սերեալ տեառակդ սարաւ, ի քնականէն որ
նախնագահ
Լրացուցեալ գտեառակ նորայն, եւ գգործնակա-
նէն եւս անպակաս
Ջնորհաք Հոգւոյն պարգեւոզի, գքոտար նըմա մա-
քուր տեզի
Իրագունիցըն խորհրդի, հասու եղեր գու պարչալի
Ջորհուրդ մաքուր խոհեմաբար, ի քեզ ունիս քա-
խանձարար

Մբրահայեաց ի գրոցըն պաճ, յուզմամբ քննես
րնտորբաբաճ
Ընրիւսեակ ասաղդ առաւսաճ, փաղփուշատիպ գնդ
պանծալի
Վբճիռա մաքուբ գու հայելի, որ գիտուցաց սիբ-
ուըն բնբկբի
Ծորոգ ծաղիկ ի մէջ ազանց, արգեանս եղեր ճեա-
ցորգ համայնց
Լուբ քո ծաղկին հատոյն բուբմանց, մերձ առ
ի հատն անմահուքեանց
Խոկութիւն քո անչինդ հըլոի, տատից սրբոցըն խը-
րատուի
Քաջազարմին մեծ խմաստնոյց, որ ի մատեանն
յայտնի առնոի
Ընոյ անաաց ցանկութիւն քո, յաժար կամաք փա-
փաքելո
Առնել արհաստ զգործ հանճարո, զխրատան եւ
զիմաստն ընդունելո
Քաջունաբար յաւարտ ածեի, զի ցանկացարն այնըմ
հասնի
Նաեւ խոստմանն արժան եղեի, զպատկն եւ
զմանեակն ընդ քեւ արկնի
Գբուատ փառաց ես գու արժանդ, ո՛վ գերազարգ
ճոխ գիտնականդ
Ի մէջ ոգոյգ պահես յաւանդ, զիմաստ ոսկոյն
իբր ըզտազանդ
Ընչփաչաւիղ պայծառ արփի, աննչ արեւն ի քնչ
վառի
Առցէ գազար ի քուամ հոգի, յարբունս ածցէ ծե-
բուքեան տի
Աստուածատուր չնորհգ գերակաց, մաքրազարգեալ
ի սկզբանց կաց
Հոյգ յաչտանակ վերացեալ կաց, որ ամենայն
ոք զմայլեալ ճեաց

Ընտին համիզ տարփալի է, անունդդ քո որ յոգիս է
Իրր ըզգնզարդ սուբ մանալ է, ՚ւ ի անձնկի
արտիս գոլծէ
Պարմագունիցըն հանապամ՚հ, գիտես հայել եւ զհետ-
սըն յար
Շնորհաց նոցին ես գազափար, որ երանեն զքեզ
անվքար
Անձըն արդոյդ որ Ծնաւն նման է, երիւք գոյիւ պատ-
կանեալ է
Անուանն բարւոյ պատուաստեալ է, պճնեալ զար-
դուք զքեզ ցուցանէ
Թախանձանականդ վայելչանիմ, երանելի է բաստիզ
քիմ
Նա՛ եւ շնորհաց Հոգոյն համիմ, զքեզ բնաւո-
րեալ առ ի խոհիմ
Ա՛վ գնզնցիկ տեսակ բարի, վայելք փառացդ ես
նազելի
Ի հայեցուզան նկարագրի, պաշտպանես վար քո
ցանկալի
Ընդատա՛կ միտդ յոժար կաս, գի զամենայն տառըս
բանս
Մանկացութեամբ կուռ լիանաս, յար հանուորացըն
մեր Հայկաս
Անգալի անուն գոյիմ, ի համապանց ես մեծարա
Ս
Սիրելեալ յաչս աւագունեաց, լուր համբաւոյդ
բարեբասեան
Անձնըդ ժուժկալ ի կիրքըս կաս, զբանից պըղտուզան
պէսպէս տաս
Առընթերս քո ով բազմեալ կաս, իրր առ ի գը-
բախտն միտս իմանաս
Թոռեալ ի մէջ ազանց պայծառի, հրատարակեալ
գուս վեհափառի
Ղամբարեալդ միտս քո եւ բամ՝, ներհունացեալ
առ գամէնս տաս

Գըքոտ սըբուպս որ քեզ ծառաՒ, գլուխ համբաւոյդ
յորժամ լըսԱՒ
Այնուհետեւ ոչ գիւրացաՒ, այլ յա՛յր եւ յար ի
տեսդ ցանկաՒ
Ք քեզ հոգիս յոյժ ի տենչ է, եռափափաք ծարաւի է
Վըտահ գՔ աչեմ պատահիցէ, անգրաւ ի սէր
քուռմ անյագ է
Ողջ գուշնաքեայ բանս գովաբարդ, որ առ պա-
բանդ հիւանցի արդ
Լիցի ընծայ սիրոյ մակարդ, եւ գու ընկալցիս
գինչ կամեցար դ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 36բ–38ա)

(Տուներու սկզբնատառերը կը յօդեն ԱՐՈԱՀԱՄ ԻԵԼԱՆՆ ՈՐԴՈՒ ԱՒ ԳԱՐՈՆ ՍԱՐԴԻՍ և վերջատառերը կրկնակերպով՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՈՒՈՑՈՒ ՈՐԴԻ ՑԵՐԵՄԻԱ ԾԱՒԱԼԻԴ։ Նոյնը նաև առաջին հատուածներու վերջատառերը՝ քանի մը զարտուղութիւններով)։

* * *

Ջ՛յ ծնունդ մըտացս իմ բխման է
Ջ՛յ իմ քըրկուն որ մատանցս է։
Թամկիս գրազմանս իբր գրարեբա Ր
Թոռնալ սլասցիս մըտերմաբա Ւ։
Ծգնալ բերան գու ինձ ի քն է
Ծգիր խօսազ չիմոյս սըբա է։
Պեր սիրելեացն իմ համակա Մ
Պատառ գոզջոյնս իմ լըրակա Մ։
Ֆզէք իմ նոցա քեւ յոյսոնեաց ի
Ի ձեռն քոյին փափաքս լըցու ի։
Ձռձեռըն լեր գաւանեցս որ կ Ա
Ձնուանք նոցուն քեզ յատկան Ա։

Ջանկ իմասանոյդ առատանա Ց
Ջաւէտ խընդկիրս ազիրսանա Ց։
Քամ պատուէրոյն ի քէն ազդ Ի
Ի ՑԱՑԴ ԺԵՄԵՄ(*) հայ քուսկան Ի։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 40ա)

(Տոպերաս սկզբնատառերը և վերջատառերը կը յօդեն հրկնուքեամբ՝ ԷՐԵՄԻԱՑԻ)։

* * *

Է՛ բանաւոր քոչուն 'ւ յարգո Ց
Էլոզ ի մոաց մատանցս բերս Ց
Թամկիս գրաշ ձանոբդն գու լըց Ո
Թոտեալ սլացիր ևւ գրանս մատ Ո
Եղիալ բերան իմ խոսելո Վ
Եղեալ բերան իմ խոսելո Վ
Ոյ՛ պատկառիր նախ ընդ ոչխոյն Ն
Ոյին համբոյր տալ ընդ գըրկելուոյ Ն
Ոչձս իմ գհամայն ներմա յայտնե Ա
Ի քեզ յանձին 'ւ յաւանդ վարկ Ա
Ընծոտաց չե՛ր փուքալ չիմա գու Բ
Ընուն գնոզջն որ յայտնի Շոտա Բ
Ճիստորագատ անուանն իւր կ Ա
Ճաւարտ բանիս ևւս յատկան Ա
Ի ՑԱՑԴ ԺԵՄԵՄ(**) ատա գքուսկան Ն
Ի ձեռն այնմ որ իմ Ծոզնաքա Ն

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 40բ)

(Տոպերաս սկզբնատառերը կը յօդեն՝ ԷՐԵՄԻԱՑԻ և վերջատառերը՝ հրկնուքեամբ՝ ՅՈՎՆԱՓԱՆ)։

(*) Կը համապատասխանէ Ռժէն = 1686։
(**) Կը համապատասխանէ Ռժէն = 1686։

* * *

Ջ՛յ բանաւոր քոչուն՝ւ ար Ի
Ջ՛յ իմ մտացս մատանցս շնորհ Ի
Քամկիս սրտին գըզձի տագնա Գ
Քոտեալ ծանո՛ գանձկուքեանս տա Գ
Ընչ յաւանդ քեզ յանձնել Ո
Ընչ ես սլացիր զոզչոյնս մատ Ո
Ըմ՛ պատկառիր ընդ ոչխունի Ն
Ըտաո՛ համբոյր այտց ամենի Ն
Ի սէր անքակ եւ անխբամա Տ
Իմ սիրելիքն այնք անբազդա Տ
Անմոռաց լեր անուանց յարդ Ո
Այն Ծովակիմն բարեբար Ո
Ծովաննէսն որ երէց քանփո Ս
ՑԵՐԵՄԻԱՑԻՍ որք ի Գոնտո Ս

(Տողերու սկզբնատառերը կը յօգեն ԵՐԵՄԻԱՑ ա. վերջատառերը ի ՊՈՆՏՈՍ՝ հրկնուքեամբ)։

* * *

Ջ բանաւոր քոչուն՝ւ ար Ի
Ջյ գու մըտացս մատանցս շնորհ Ի
Քամկիս գրազձանս հոգւոյ քանա Մ
Քոտեալ ի քեզ գրանս իմ փուքամ Մ
Երքալդ ի բաց վստահ կանգնե Ա
Ընձալ քերան իմ խօսակցե Ա
Ըմ պատկառիր նախ ընդ ոչխունին
Ըիով համբոյր տալ չուտատպի Ն
Իմ սիրելին գոր քեզ ցուց Ի
Ի քեզ ատանդ գոր յանձնեց Ի
Ահա անուանն անմոռաց Է
Ապնիւ պարանն իմանի Է

(Տողերու սկզբնատառերը կը յօգեն ԵՐԵՄԻԱ ա. վերջատառերը ԻՄԱՆԻ՝ հրկնուքեամբ)։

* * *

Երաժշտի Տեառն Գնաթոսի, առաքը կրօնապզեաց
պարապետի
Թարեւնօրէն զմանկունս մարզես, Հոգւով սրբով
շնորհազարդես
Եւ որք պատքին կաքին եւ չըոյ, դիմեալք առ
քեզ առաջ ըմպելոյ
Պաննայօրէն առաքը ազգոսիւ, գեղեցկազարդ չա-
րականի
Ի տագ՛ւ ի գանձ մեզեզնօք յար, եւ առոգոքիւք
կացուրգարար
Աւոգաննա հոգւոյդ լրմամբ, պատւեա ի ժամու ա-
ստուածեամբ
Զինէն այս քեզ չիշատակ է, որ նամակաց հան-
գամանք է
Ի խնգրոյ քո վազ լմե յոգւոջ, քամեցի արդ ըստ
դիպման տեղւոջ
Պերապու[ն]իւք ոչ ոչ ճեմեմ, ընդ մեծամեծս
զընթացս չառնեմ
Ըստ քերքուքեան չէ արհեստ, ներկուս բանիւք
քոյ ընդ բառի
Քամկաց պիտոյքն ատա հանառա, հակիրճ բանիւք
յարմարանի
Երկանկից կան ոմանք գըրած, քէ որ ըստ դիպ-
ման չէ ինչ յոգուայ
Աղերսեմ զի ընդունելի, իբր լմե ընծայ ըստ ի-
մում կարի
Ելամարք ի քիւս մերոյ Փրկչին, ի Տննդեան ետ՝
հուպ ի տոնին

(Տեղերու անգրնաստատերը կը յոգեն ԵՐԵՄԻԱՅԻ ԳՐԻՆԱԼ եւ վերլատատերը ի ՍՈՒՐՄ ԷՋՄԻԱՆԻՆ՝ կրկնութեամբ)։

* * *

Ձեզ ես գրեալս չէջմիածնումս,
Քահորդ ի գիւղն ի վերջն հաշտումս։
Ձ ես սա քեզ օժանդակումս,
Միւն ես ընկեր ի քո չաւգումս։
Ի ձեռն մէկիկ որ իմանումս,
Ալ ի ԲԱՌԱԿ(*) Հայոց քըլումս։
(Ծոզիբոս սկզբնատառերը՝ ԵՐԵՄԻԱ)։

* * *

Ողորմութեամբ Տեառն ժամանեալ ի գահ Պարսից,
Որ Իսվահան մեծ հռչակի ի յաշխարհիս,
Ուր քնակին ազնուական մեքուս ազգիս,
Որք Ջուղեցի զանուն առեալ ի հայրենիս։
Երեմեայի որդի կոչեալ Տէր Գրիգորիս,
Որ կայ ի սպաս հայրապետին հանուրց ազգիս։
Ո՛վ դու խոճայ զայս ամանաք պահել պարտիս,
Ամբողջ առ այն հասուցանել ըզհոգ տանիս։
Ծաջողութեամբ քո մուրատիդ 'ւ ի տուն հասցիս,
Ընդ քո երախտացդ ի յԱստուծոյ միշտ վարձատրիս։

* * *

Ողորմութեամբ Տեառն ժամանեալ ի Իսվահան,
Ուր քնակին ազգս Հայոց ազնուական։
Եզիազար հայրապետին ընդհանրական,
Տէր Գրիգորին հասցէ յոր կայ ի պաշտաման,
Ո՛վ դու պարոն ամանաքիս հոգրարձական,
Հասուցանելդ ի յԱստուծոյ առցես փոխան։

(*) Թվէդ = 1684։

* * *

Ի քնքշոզաց քնքուծս հոգոյն,
Քանճ որ նախա՛գասիւդ կարգոյն,
Իր այսմ հասա՛ւճն տեառըց քէնական,
Միտեալ պարզ գգանձն ըստ այգմիկ ջարգոյն,
Ոչձն ոմն չնգա՛ն ապուել գիտարգոյն,
Ազաւազիդ մակնիդ Վարգոյն,
Ցանկ գուշն քանեա՛քս յինէն փըրքոյն,
Ինքն (\\է·) էրէանդ քանի թօրգոյն։

(Ձոպերս ակրոստոսահրբ՝ ԷՐԷՄԻԱՑԻ)։

* * *

Զննել գգծօգս Հայր Գրիգորիս Նորա Նուիրի,
Որ կոյ Նարեկացնա ի գահուճն Մուրթ Էջմիածնի,
Ընդայ եւ գոլ լուս խոստովիդ ոչ ցայգ այլ ոմանք,
Շըրջանք Հայոց իրր ի ծերոյ ծըրարք եւ ծիւք։

* * *

Ի ԳԱՀԵԼ ԻՄ ՌԱՐՈՒ ՀԱԼԷՆ Ի ԴԱ ԱՋ ԻՄ,
ՄԵԿՆԵԱ ՋԻՆԵԱԼ Ի ԴԱ ՃԱՌԷ ԱՄԳԱՒԱՂ ՔԻՀ,
Ի ԾԱՂԿԱՆԻՇԴ ՌԱՀԵԱԼ ԷՒ ԷՂԵԱՀՆ ՇԱՂ,
ՄԻ Ի ԳԱՀԵԱԼ Ի ԲԱՆԴ ՆԱՑԵԱ ԱՀԱ ԱՌԱԿ (*)։

(Ձեռ. Թիւ 1058, էջ 67բ–68բ)

(*) Հ. Ն. Ակինեան (Զիհնի, էջ 166) կը լուծէ՝ ՌՃՀԴ եւ ՌՃՀԴ = 1684 եւ 1685։

* * *

Գիրս անյարմար ընքանայցէ
Ի կոստանդնու մեծ քաղաքէ,
Թոռեալ ի ձեռն գնր Չէլէպուն,
Պարգիս պատրոն իմ վեհապուն։
Եւ մուտն սորա ի մեծ քաղաք,
Ջազում սրքայք որ անգ ի կաք,
Անուն որ այժմ Գնլիկբատա է,
Ձա որ Մակեդոնեան վայրք է։
Ես կայ ընծայ գոլ աննիւթ,
Երգ ասացեալս լոկ եւ նուագ։
Թոռամարք հարայ ի սիրոյդ տապ,
Ելցէ սլասցի լեալ սիրոյ կապ։
Փեզագրել ոչ գնրիս հայցէ,
Ի ստահակութեան կայ՝ ախմարը է։
Ալսուր տոնիս ահր էր ազատ (?),
Ջննածին կոյսըն անարատ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ. 39ա)

(Ճոպերու սկզբնատառերը կը յղեն ԳԻՐՔ են ԲԱՆԻ ԵՐԵՄԻԱՅԷ)։

(Գուլեսս Նահապետ կաթողիկոսի)

Նահապետ հայրապետ, նորանձամբ նեալ նորնախէտ,
Ներգործակ ներախոհ, ներկատուածգ նօյեմին։
Ներգործեալ ներծագմուձս, ներգահն յագմելովգ,
Նաւաստի արամեան, նայեցուած արգաթոյգ։
Նուռ եկեղեցի սուրբ, նոր եզիս յուսաւոր,
Ներգեւոզ չնորհաբաշխ, ներգով նոր ներգիմեալ։

Նոր Նէրկուս Նէրգրաբար, Նէրմուսքեամբ Նէրակցեալ՝
Նէկատիդ հոգնպէս, Նախընքացն քեզ օգնող։
Նախանձն մեր արփաւոր, Նկատմամբ պահպանող,
Նոյնակիր էր Նըսիհ, Նանցկլոյն Նչանօք։
Նէրկայիս Նահապետ Նազոզ զի Նըննդհանուրս,
Նախապահդ Նապագայ, Նէրացրիկ Նէրկարկեանս։
Նախատիպդ Նմանուքեամբ, Նորածին թոզբոշմամբ,
Նոր կարգիդ բազմայի, Նոր հիւսուածս Նուագել։
Նոր ճհաս Նամակ քո, Նոր չունչ իմն Նպաստեալ,
Նէրպաշնակ Նոր բանիս, Նէրացեալ գազաքիդ։
Նոյն բազմամբ Նէրգոյս է, Նոքճնելի Նէվրուպիդ,
Նոր յիշեա զհին սէր քո, Նոր վերանորոգմամբ։
Նորոգել իրր զՓրկիչն, Նոր վէր առ բուժելով,
Նուիրեալ Նոր երգոք, Նոր ոգի չՆորհաւոր։
Նոր արփւոյդ ՚ւ առաւօտ, Նոր լուսին յոՆառաւ,
Նոր Նազուք բուրաստան, Նարդոս եւ ըրզաւան։
Նոր Նէրկիդ ՚ւ ատրուպան, Նման էիք քոյդ Նըմանը,
Նոր եւ պլուրդ որ լուայ, Նոր հոգի ընկալայ։
Նոր ինձ էր երանի, Նոր տեսոյդ հանդիպիլ,
Նկրտիմ՝ Նուագիմ, Նանրաննամ՝ Նըքոզիմ։
Նէզիմ Նոր անծկութեամբ, Նուիրաննաց Նիազեմ,
Նոյնակերպ Նչուքիւք, Նաւուղղիչ Նախնազան։
Նոր հաճոյքն Աստուծոյ, Նո՞ր մինչէ ծանօք էր,
Նա որ ի սկզբանէն, Նեցուկ միշտ հոգւոյ էր։
Նկատմամբ ի տիզ քո, Նորահրաչ Նոր կարգաւոդ,
Նժանակդ յոքն ոգւոց, Նէրմատածեալ Նիհարքիս։

Իսկ քէ Հայոց մեծ Նչանիւս քվական խնդրի,
ԸՋՄԱՂԿԱՆՒԵԴ՝ ՀԱՆ ՄԱԿԱԲԱՆԴ ՑԱՆԳԵԱԼ(Ն)
ՆԻԵ ՄԻ.
Ի ՀՈԴԵՄԱՆԴ՝ ԻՋԻՆ՝ ՄԻՋԻ՝ ՋԱՄԱՆԴ Ի(Ը)ՆԿԻ,
ՀԱՆ(Դ)ԱԿԱՔ ԻՄՆ՝ ԿԱՓԵԱԼ(Դ) ՋՔԱԴ ԻՄ ԳՈՆԵԱ
ԱԺԻ,

ևւ ճԱՌԵԼԴ՝ ՃՈՒՆ ՄԻՆ ԾԸՂԿԵԱՂ Է՝ ԺՈՑԻ ԻՄ ԻՆՁԻ(*).

Վերջացավ քարի քանիս արձանագրի։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 54ա–54բ)

Տաճկաբառ թուղթ եւ արզ նախագիծ զիտոյն ասուն

Գամէք ըլ քիֆիլ ու սէրվի բէվան,
Վէրխի տուր սանա քանդրի ու տուպհան։
Բէպինին իհսանի չօք ազիմ քէրամէք,
Գըլայ սանայ նազար վէրէ ահմէք։
Քամ պրատէր ու հէմ էրպապի տէվլէք,
Նիճէ սուալ խոէլիմ խաքրընի իզէք։
Գօ քի խաքրընըզ օլսի փէրիչան,
Տէրսէր էֆէնտինին քի էքմիչ վէֆաք։
Ող քի վար էտիւզ հայաք ու մէմաք,
Վէ ճաքտէն ատէմի ճէմի քնանինաք։
Քազ օլտու պուռնա կէնտինին ֆէրման,
Շուքիւր օլտուն անա սէլամէ սէլաք։
Ճէլէպիմ Գրիգոր սուլքանում վահէտ,
Օլտուն սիզէ մալիմ չէրիք ու իզէք։
Ճսկիճէ պիր չարսինոց տէրտէրե վարսիր,
Վէրտիմ պազլաքմազէ քի նազիա հազիր։
Ճէ իլահի պուռնտա նալան ու նատիր,
Մազումի չահիտ Ալլահ սիր հազիր։

(*) Հ. Ն. Ակինեան լուծած է սոյն բառախաղը, որ կը ներկայացնէ ՌՃԽ = 1691 թուականը, այն է՝ նահապետ հա-քոպիկոսի գահ բարձրանալու տարին (Հ. Ն. Ակինեան, երեմիա Չէլէպի, էջ 165–166)։

Ընկեր խոպաքէ ինքաճ օյուրսէ,
Ճուզ ճուզ տուր պօզուլմուչ՝ տէկմէզ պիր
Պիլ նազըսըն քօյօր, քէհազ էսմէրճէ, [ակճէ,
Կնօքսուրմէզ քէվիլ գիրա տէկմէզսէ։
Դա քի գիրք տուր վազքֆազըր ճանէ,
Գիրք նօյունա ֆիտա օլմուշէմ գէրէ։
Ճամուր օյուն իէնէ հաքըրընըզ գէմուէն,
Լմը սուպհան խոլ գաթիմ էյամուէն։
Ընա ու ազ օյուն սէրինիզ հէր տէմ,
Րուհինէ ահամէքի օյա Ալլահուէն։
Ճանա կիւֆուսում օյուն փէյ ու արմազան,
Ն՛յ նազլի չիրին մէյ պի կիւլիստան։
Ալուզէք գաւայիս պէյք պի ախլիմուէն,
Ալ չիէնքլէր քիմի ուէյհա սէրինուէն։
Ճինր ու կնանկլուանէ նիազ ահինուէն,
Գնամուրճիզատ պէնուէ ՐԷՄԵԱՏԷՆ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, բղ. 30բ–31բ)

(Տաճկերս սկզբնատառերը կը յօգեն՝ ԳՐԻԳՕՐ ՉԷԼԷԹՄԷ ՍԷԼԱՄ)։

Տաճկարառ բուղթ որ է մուհապէթնամէ առ Պուրսացիս ոմանս

Ք՛յ վարուս օմրուսուն քահրինէ սուլթա Ն
Օլուր չէյլի մէճնուն հուանուանէ պաքա Ն։
Քէպինին պուն քապիկէք մուհապէք Ի
Օլ էշխէ նաբաքաի ճումլէ ճինան Ի։
Քէ ու ալէմ խալգ օլսի պիր էմրիլ Ա
Հէյաք ու մէմաք մուհքաճ ինսանըն Ա։

Պաամէր քի օլսի ֆաքաէն սալըմը Զ
Գէյան իսէր ՆէՔՓէսուլլահ քիՔապըմը Զ։
Ֆմ պրաաէր ու իզզէՔլի էՓէՆախմ Է
Էչգինէ օլմուչուաուս տայիմ ՔէչՆ Է։
Ալնա սէպէպ կէտալըքտիր քի էսէր ֆա Տ
Մուլքանզաաէ իսէաէ կեօբուՆմէզ պիր զաՏ։
Քէմի ու գավըմ գարտէչ տախի ապրապ Է
Գայ իչինաէ Նէպէտիր ֆախուա մաագար Է։
Ալինէ ատ հէմ օլսա քեանի ճէվահի Ր
Գաքըլմազ իւզուՆէ գիրա քի ֆագի Ր։
Ֆազըգըմ պու մուհապէՔ է՛յ գիՆՆի փա Գ
Բուհիմէ Քումաճանէ բուլուս պիխա Գ։
Ֆուաիլէ Նամէմ աէՆա սէլամ իլ Է
Ջէհի իչէՔ չէլէպիմ ու սուլքանըմ Է։
ԱլըգէՆ ապիմ մէՔհիՆ ապուս վալլահ մէհէ Լ
Գապուլ էլլէ պու Նատիրիմ պէլքի սէհէ Լ։
ՖսրատէՔլի հէմ էմանէՔ սէՆամ սան Ա
Քի վէրէսին Նանճիզատէ պայ Գրիգուբ Ա։
Ֆանի քէրիմ ՆիլմէՔ գատրին վիհաան գայի Մ
Սիզէ պէտիր տատի Հաքտան օլա տայի Մ։

(Զեռ. Քիւ 1059, բղ. 31բ–32բ)

(Ֆուներաս ակբՆատատաէրը՝ ԼՐԷՄԻԱՅ ԿՈՏԱՆՆ ու վէրջատատաէրը երկՆուՔեամբ՝ ՆԻԱՂ ԼՏԼՐ ՓԼԼԱՄ)։

Ա՛ր տաճիկ ոմն հայազարմ թուղթ եւ արզնամէ ճախազծօք

Ֆ՛յ մէՆիմ սուլքանըմ չէլէպի ապամ,
Ֆ՛յ իզէՔլիմ մէՆիմ բուհ ու բէվան,
Քէյհան վէ կի՛ւլմիսին ֆախուա բինվան,
ԲէՆկին պէՆզէմիչ պէՆէՓչէ խէՆաան։

Էրզա՞նմի ահխպ սէլամըմ Նատիր,
Էյ Հիւսէյն չահ սէն մահի պէտիր,
Պագիր օլուհմագըն բինա օլուհուր,
Մէննիմ սէլամըմ տուայիլէ հուրը։
Իլա ու քէրաֆի պէնատէնիզոէն,
Մուայ չէրինքինէ ճէնապընըզոէն,
Իչհէմուրլալա ու չուքր ու հէր տէմ,
Սըհէք ուզրէ օլուպ ումումուզ պու տէմ։
Պէնիմ մուրվէքիլիմ նինէ բինա օլուհուր,
Սըհէք էխպարընըզոէն էք պիզի մէորուր։
Էմանէք հէմ վէր սէլամըմ օլ չահխուպանէ,
Ապրո Զէլէպիմէ տօստում սըրանէ։
Պախըմ ալ հէմ նինպ էյլէ օլ կիրակիկնարէ,
Մուայ չէրինին խաքրէ օլ մուպարէքէ։
Ցայիմ կնօղլէր մուչքապիլէ Նինխապընի,
Մուսաֆախոի կնօրսէմ մէնում մատարըմի։
Լիկմիկ պէնատ լսիլ պու ճինանըն բինոխինէ,
Կէտալըքմիր սէպէպ քի էրմէսի մագատատունէ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 32բ–33բ)

(Տուներու սկզբնատառերը կը յօգեն Լիկմիկ պէնձէ)։

---

* * *

Գէլամըմ Նատիրան հօզատւլէն կէտ	Ա
Ցամ էքմիլէխիմ պու էզէլտէն ալ	Ա
Ըլամի պուլամ քատի մուհագզա	Գ
Պուպարէքէ օլամ Նօքէր ու քուրա	Գ
Ըմատուա ինքինֆայի քի ալամ պիր պի	Ր
Ցար ու պայ սէլամըն տայիմա հատի	Ր
Քէմիլէ հագտամ օլ քէհազ տուրլ	ՈՒ
Ձինանչահ Զէլէպիմէ մէն քի գուլ	ՈՒ

Դլա քի ձէմի հէրֆ սէպէպի ու վէ Զ
Զարիւէ նազոտ քի օլմայա պիհէ Զ
Պնա սէպէպ գարէզ պու կնօրուհմէյ Է
Ցատի Հաքտան քի հիմէք օլուհմայ Է
Ջախօա կէտալըքտուր քի էտէր մէլի Լ
Ջլա րինա ալէմ էմա կնօրուհուր գէլի Լ
Քազ օլուում էչիտէն ճանուէն սըրբան Է
Ծազըգըմ քէհազ պու սէնանամ Է
Պաամէրէն գէման կէչտի նէ նասի Գ
Ճմոի սուպհան էմրիտի օլոի պու քէրքիԳ
Ալուպա վասլ էյլէ պու սմանէք Ի
Ցէտիկիմ չէլէպիէ օլ չահճինան Ի
Ջյլէսին գապուլ պու կիւֆտուում պէհուա Խ
Ցեհազ ֆարգ պէկլէրէ քիւտաֆ նէ գուլ Խ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, րդ. 39բ)

(Ճոպերու սկզբնատառերը կը յօդեն ՓԵՕՄՈՒՐՃԻՋԱՑԷ ԷՐՄԻԱՑԷՆ ու վերջնատառերը կրկնութեամբ՝ ԱԳՈՒՆ ՋԵԼԼՈՒ):

---

* * *

Էսբարլի սաֆիաք սըտգի տիլ ու տէ,
Շօհրէք վիրմըշտըր տարըլ ճիհանատէ,
Մէրէֆրազի չուչուխ արիֆ ուլուֆքէ,
Ալնայլի սատիգ օլ էմինզատէ։
Գուտոը ուուհուլլահ ճայլի սէլաքին,
Մախլուգ ավամէ խէլաս իպրէքին,
Ցօհաննա գասիս իլէ ֆէրզէնտին,
Լայիգ իզէքըն Փափա Արուքին։
Ալէմ մէսինա սանճաքտար նէքուն,
Մայհ գումրէտէն պապա Տէր Մխլքուն,
Վայհատէի սուլքան հազրէքիէրընուն
Ցուտամի մուհին Տէր Մարկոս մազմուն։

Ձիհան պապըձատէ մահիր պահատուբ,
Րուչէն մուպէյէն մէսքհանըձըդ նուբ,
Կնոձանկոձ գիպա չու քիւֆանի փուբ,
Ցէսաի կէվհէրպար օլ Ցէր Ձաչատուբ։
Ձարանի սէֆա ապրապանիլէ,
Հէձիկէյին հէմահէմ քահանալըլէ,
Տիրացու սարկաւագ խօճէքիլէրլէ,
Սէլամ նիապըմ գապուլ գըլըձնէ։
Ապրան միսալտէ մագպուլ մուպէդ,
Գիր կնօրէն հուձնուն հասէնէ հաւէս,
Փէսէնա էքմէքտէ քահանպէն հէր քէս,
Գին Հաճի Գազոս՝ Հաճի Ծովաննէս։
Հապա պիմէնէնա պատի սէհէրտէն,
Ուստատի քհամիլ գատըրըլինատէն,
Լաքիֆ րէյհալէր էուպ գուտրլիքտէն,
Ձէրկէրի մէրզուպ Ձօճա Սէրգիսէն։
Գրիգոր բուհպանըն չաիրի ուզրէ,
Քէշնէլի փէտէր մալումի ուզրէ,
Մուհապէքնամէմ փէյմանի ուզրէ,
ԳՆՕՄՈՒՐՑԻՋԱՏԷ մախլէսի ուզրէ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ. 41ա)

---

* * *

Պումինան ասլի փաքտէն ուչմազէ նայիլ էճաստա,
Նէսլի կիւգին իպրէք փէյտա մէյվէտաբի սէն տիլչաստա։
Ընչուրէք ումուլ ումուլ մուպաչիր ճայի սայէ,
Ձէննաան մախլուգ իստիրահէք պուլուպ չուքրի խուստաստա։
Քայկհան խուպ մէրզուպլըկըն նէ տէմ էհպարըն կէլտի,

Ցուր եէքքա գան էքաըմ պէն գալէմընէ իքի-
մատ։
Ընէի տէրուն գամիր ճէվհէրի ապիզ մունիր,
Սիրէքըն փուռ սաֆիսաք մէնէնաի չէմսի էմճատ։
Ցատի Հազուէն գապիլէէ իֆքիխարու սուրուբատուն,
Կեօյա չէմէն գար իչրէսէն պիր վէրսի պէրիֆ
ոխլատատ։
Քի կեօյի ճոչ ու խուրուչ էմվաճի պէհճէքնուսա,
Նիսարանորը ճիհան պազէ Ֆիրտէվատէն ապի
Ֆիրատ։
Ճէհէմ ու հէմա չօզ օգուռնաի օլ սէնի խալզ իտէնէ,
Օլ էնվարին չաքիֆ բէյհան հայտէն նազնին Ֆէ-
րէհատատ։
Ճանազիր հալիմ մէչրէպ գաքի մուսքազ մէլէք
խուչ,
Հուսուռնէէ վար մագսուսաքըն գալպի քատատիզ
իսքիտատատ։
Ճպրարէ օլ իքի նազլըն պէլի սէրվի սէնավպէր,
Հէմ մէյվէյի մուպարէքատէ նարինճ ու քօհուֆ
ատատատ։
Պու նազմ ուզրէ քէմալաքըն քարիֆըն չաքիրլըքէլէ,
Իլքիֆաք ու մուհապէքըն մէքքուպէլէ չայի
գիատ։
ԴՐԻՄԵԱՑԱ ՆԷ՞ ՈՐ ՄագսուսատՊու մէտհէ ՆԷ՞ ՈՐ
մուրատատ,
Հէմէն Մուրատ Ջելեպիըն գիքրի հայիր պէր-
մուրատատ։
Պուհուպի չօզ քէչնէ քատէ չուն քարիխ մահքուսատ
պատատ,
Վատլի գըսմէք՝ ՆԷ՝ չարէ ՆԷ՝ ՈՐ մէտատ ՆԷ՝ իմ-
ատատատ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ. 52բ)

(Ցուցակում անգրանատատերը կը յորդն ՄՈՒՐԱՏ ՋԵԼԵՊԻՄ)։

* * *

(ՎԻՒՔԻ ՀՈՒԸ ՆԸ ԴՈՒՐ)

Քէքաց էպէլի արզան տէյէմ ուսաուռնուսէ մուալլա-
սուբ։
Սատէքըն ուճէ մագամ ազիմէքլի ճանէ ճէնան,
Նա քնահէննա տատի խուտա խաքխփայէ բուհ բիզա-
սուբ։
Կէվհէր քնանի գապիլէքըն՝ մազպուտուռնուսուբ ազի
զուլալ,
Չ՛յ մէհփարէ ատը ֆիլանըմ, ուզուրըննա աէրֆխատուսուբ։
Գահրի ասմանն կէրչի աշգըն լաքին տայիմ փէրիչանի,
Նա՛ Ազարնա ճան էլ հանի՝ աէնանամէմ տանայ սախ-
սուբ։
Դամէքըն սէրվուս քուպա լիսան սուկքէր ու տիլ քիւ-
չան,
Չ՛յ զումբայի չահ Գազտասէր՝ արզուն ճանտէ տէֆի-
նէտուբ։
Ալնըմտէ տիզարըն հէրտէմ կնանչուսմաէտուսուբ արզուն
տօլի,
Նա՛ սէվտիկըմ էմմի Ղազէր, մուհապէքիմ տանա չօք-
սուբ։
Մուզուլմուն չէչմի մէտարն, չ՛յ իսահակ չահ էնիչ-
տէմ,
Կնանչկուսմըն սէհրասընտէ հուսանուն պահար աչըմըչ-
սուբ։
Լուքֆուն ամայիզ սըտանէ նէնէ տուրըչ մէնէնա տէ-
սէմ,
Էչխի փիյալէէ օզուն՝ ապիհայաթ վէ չէրպէքտուբ։
Գնանի կէվհէր քհան իչինտէ չրտաքէրըն էրքհանէ-
տուբ,
Հալայ պէնիմ չօչ տօսքէտրըմ՝ Աստատուբ ու գաբտա-
չիտուբ։

Մուսպուլի լալի խէնաան՝ կիւլ պէնէվչէ մէքիանի,
Եօլ հէպիպիմ Ծարուքիւն ճան՝ քի նուրի ճանամէ նէ-
նանաուր։
Գօնլէ խլինամէ գօնլէլէնուպ՝ ալըլ կիլ հէյ մուպարէք,
Ք՛յ նապինի Միննաս պալը, պու ոէմոէ ոէմըն ասան-
աուր։
Տախի ճուամլէ մուհիպլէրէ, չօլ չէմէնըն պահարլէրէ,
Տիլոէն նիազ մուհլուանէ՝ սէնա սէլամ էպհանէաուր։
Ահի գարլէ Քաղաք բինամ՝ քիմ աուատէն ունուք-
մամաք,
ԷՐԷՄԻԱ պու ճիհանամէ քէք պիր կէաա գուլուճուգ-
աուր։

(Ձեռ. Թիւ 1059, բղ. 53ա)

Գ.

ԳԱՆՁԵՐ ԵՒ ՈՂՔԵՐ

Ողբ ասացեալ Երեմիայի ի մանն մանեսեի Ամբակումի որ էր Կ ամաց, ի թվ. ՌՃԷ

Ցաւուրս սըգոյ Հայաստանեաց ազէտին,
Որ գՄուրբ Յակոբ ձեռաց մերոց խըլեցին,
Մեր հոգեւոր հայր Ամբակում Մահտեսին,
Ապիոգորմ ազգս յօրինէր ի մահճին։
Ջր ի կոկիծ յոյժ ախտացեալ ծանրանայ,
Մինչ քաջց ումնք գիւրոյ չարժիլն չկարենայ,
Ասէր վոզբուՃն լալով առ իւր մերձակայ,
Ժամ իմ ևհաս, կացէք առ Տէր, բարով Ձեայ։
Ցարուձակտոգ Եզիազար գոչ լըսէ,
Անգէպ վայրիգդ մընալն գո գիս խոցոտէ,
Անհուն ցաւոյդ գիպիլն գո գիս ցաւոտէ,
Քափուր Ձեացն յօրհնուքենէդ, բարով Ձեայ։
Ընէ կարօտ Ձեացն փափաք գո տեսուդ,
Հոգիս քակտաւ, կամ ես հայիմ այդ ճանփուդ,
Այլ չեմ տեսներ, համբաւք եզես ի հեռուստ,
Զիս գո յազօքս չիշէ առ Տէր, բարով Ձեայ։
Պարարիրոս քաջ առաքս վարդապետ՝ ունկն արա,
Քէպէտ յԵզիազար տեսոնէ զբրկեցայ,
Փոխան եզբօրդ կանգնիս յիմ գլխուս վերայ,
Զկարգս կատարես գո առաքս սիրոյդ, բարով Ձեայ։
Իմ սիրելիքս այսօր ի ձէնջ հեռանամ,
Դուք առ միմեանս լիշիք սիրով յարաժամ,
Աւաք որդիք՝ Տիէկ նախաբարեկամ,
Սիրելիքս իմ ամանաք քեզ, բարով Ձեայ։

Ա՛յ էֆէնտի, հոգի ու ճան Տէրտէր իմ,
Ջկարգըս բոլոր կատարես ու գկըտակս իմ,
Այլ ու առ վարդապետան ալա գտապանա իմ,
Իրիցկին գու, քաղցրիկ իմ գուստր, բարով ձեայ։
Ջրէմիա հոգիածին իմ որդեակ,
Առ վարդապետն Եղիազար գայս պատմեա՛,
Ջուրախութիւնան լուրն ի մարմին ոչ լըսայ,
Թէ իւր Աստուած, ասէ իւրեան՝ բարով ձեայ։
Յաջմէլոյն տուն ըգՄուրթ Ծակոյն առնէ նա,
Աչխարհ նորոգ պայծառութիւնամբ յար ցնծայ,
Գնգ ամանաթ, ինկ ի հոգս իմ աւետեա՛,
Ջի գովասցի փըրեալ ոսկերքս, բարով ձեայ։
Ա՛ռ, սիրելի իմ գխալչս Սրբոյն Հոիփսիմեայ,
Գնգ յօգնութիւնն՝ ի վերայ քո լաւ պահեա՛,
ՋԱստուածաչունչն Հոգեւորտեառն ընծայեա՛,
Վասն իմ հոգոյս ապօթեացէ, բարով ձեայ։
Պա՛ւ ըրք հեռի կան սիրելիքս ողջունեա՛,
Ծոյժ գորովով զմահտեսի մայրդ ափոփեա՛,
Որդեակ իմ, լաց գու ընդ նմին եւ ողբա՛,
Աչխարհ չասէ ինձ անորդի, բարով ձեայ։
Ողորմելի ողբով բանիցս գու ասա՛,
Եւ յուսով քո բարձ զգագազս իմ եւ գընա՛,
Ջիս քո ձեռամբ ի գերեզմանն ամփոփեա՛,
Օրհնելգութեամբ ընդ քահանայն, բարով ձեայ։
Պէղի քան զմահ գառն եւ գիժաթ այլ չըկայ,
Բարեկամաց ՚ւ ի ծանօթից հեռացայ,
Գործոց բարեաց մի՛ ձանձրանայք յարտակայ,
Վարպետայք գուք եւ մահտեսիք, բարով ձեայ։
Քնաւ ի ձեր սէրգ անյագ գոլով զատեցայ,
Այլ չեմ տեսանէր ճանփաքս հեռու էլվիտայ,
Ա՛յ սիրասնունդ որդեակ իմ գու Երեմիա,
Ջատցնալ ողբերս լալով պատմէ, բարով ձեայ։

Զնոյ Տէր Աստուած որդեակ արուս յորժամ տայ,
Քնգրեմ զանուանքն Ամբակում անուանեա՛,
Անգաւակիս ըզյիշատակն միշտ պահեա՛,
Ընդ պատմագիրս չարագրեա, կաց՝ բարով Ձեայ։ 60

(Ձեռ. Թիւ 1042, քղ. 77բ–79բ)

(Տուներս առաջին տառերը կը յօգեն ՅԼՐԵՄԻԱՆ ԲԱՆ ՈՂԲ)։

Ներբողեան ասացեալ երեմիայի առ ի բազումն Աբրահամ Զէէպու դստերն փոխեր որ ի թվականն ՌԾԺ եւ ի Է Օգոստոսի

Գովասացուբիւն ցախս

Ցերգս բարեյօդս յոգեպատրաստ ձայնս բարձրագոչ[1]),
Առ ի պատիւս վհհապանիցս սիրտ՝ւ ի յոգւոջ։
Եըջանկացեալ գերազունից վհհից գոսէ,
Թէեւ արիւն վառվառ յաստեղս ոք առակէ։
Քամիս հոյլից բազմաստուքեանց գերազանցեալ, 5
Առ յարաչուրս ի կաճառս յոյնց միշտ հռչակեալ։
Երկնորակ բաստ ի քեզ տեսեալ յար զարգաքէ,
Բարձրահրաւէր արքիւափայլ հրաշակերտէ։
Ճեծահանճարդ ըստ նոյն բախտի կաս հիւսակապ,
Ըստ նեղքին մարդոյն եւ արտաքնոյն եւս անպա- 10
Ի բոյլս պտղոց բեղնաւորեալ անվէպ գոլոյ, [րապ։
Մակացութեամբ եւ հնգութեամբ որ անծրեվոյ։
Ազնուամեծարդ գեզաւորեալ եւ գեր պանծալ,
Վճռակիր սիրոյդ ակն զուտափայլ խիտ առ խիտ կայ։
Ցերկիւղ բարեաց միշտ զարգացեալ խոհեմ անձինդ, 15
Սիրով Հոգւոյն յար զմայլեցեալ մաքուր հոգիդ։

1) բարձրագոչ.

Ծագիկդ գմռանայ քաղցրաբուրեալ խունկ բերկրալի,
ի սուրբ սերմէ շառաւիղեալ տունկ սխրալի։
Ալէտալուր համբաւ քոյին գուարթաճեմ,
Բանականաւս բարգաւաճեալ ի յոյժ համեմ։
Ընտապարգեւն հաճեալ ի քեզ գի շնորհեալ կայ,
Եւ այն սիրեալ գի գարդարեալ որ երեւայ։
Աչքայաչուքդ իմ փարելի բարեշուխդ,
Ծիպ ճոխափառ իմ պանծալի օրհնութեան չիւղ։
Ջանդ արփոյն վառեալ ի քեզ ճառագայթէ,
Ճիոգ ասկէսատ աճուճն բարոյ յորգաւորէ։
Ի օրինակդ իմն յօրինեալ ըստ անուն անվթար,
Գործնականաւքն ըստ ճշմարտին գերյոքնաբար։
Գրուատ գովից մեծարելոյդ ի համազունս,
Ի յանդգէն ճոխացելոյդ ի գօրութիւնս։

Նաեւ սիրոյ այլ իմն յեղանակ

Ջունիմ կարիք քէ գովիմ գանուն քո վերապատուական,
Եւ քէ այսու ծանուցից գիշդ սրտիս առ իմ բազձական։
Գան զպայազատս սխրացեալ եւ ըստ նոյն գերազանցական,
Զքնազափայլ քո անուանդ ո՞րպէս տաց ծիր հանոյական։
Զոզջոյն իմ սիրական տաց առ քեզ յոյժ մաղթմանական,
Ան քոյդ հպակաց լինիմ՝ գուով ոգջունի ըղձական։
Ցաւէտ տարփանաւք առ այն, յոգնափարփ գիծ իմ տենչական,
Հեզափարելի բանիւ ի հարցմունս խանդագատական։
Իբրեւ անմիջոց առ ձեւ՝ առաջի կացեալ յանգիման,
Մերթ փղձկեալ, մերթ ի խրախ, մերթ ի խազ որ անկերկեան։

Բայց պի՛նչ արարից առ այս, տեսանեմ եւ անտեսա-
կան,
Աչծարծնեն երկամուռնք եւ վէրք իմ անփարատ ճեան։
Կարծեմ ի ջըրոյդ ըմպել՝ եւ ծարաւ տապոյն խաոտա-
նան,
Քաչեմ իրրու հուպ առ հուպ՝ եւ բընաւին ոտիք հե-
ռանան։
Առ այս պատչաճեալ ի ճահ Սազմոսի առածըն Դաւ- 45
քեան,
Ո՛վ տայր ինձ քեւս աղաւնոյ՝ պի՛ քոռեալ առ քեւ զո-
վական։
Ատրատըն միենչ ջերուին՝ քէ ծարաւն է օրինական,
Նւ կամ ասնգիսյն առ կաքն՝ եւ մանկանց առ ծնօղս
համայն։
Ես պի՛նչ եմ՝ չնչին ՚ւ ոչինչ, հող եւ որդ՝ նախատինք
մարդկան,
Որ պիտ արժանացուցեր՝ ողջունի մեծիդ գոլ արժան։ 50
Ի գոյն գոհացող եմ յար, միշտ յաւէտ յոյժ քախան-
ձակաև,
Առ պիջանել ծառայիդ՝ բարերացիս փառապանծակաև։
Պատուղ ծառիդ գերակայ ծաղկեացըն գեր պարարտա-
կան,
Ի գնացս ջրոցն անբացատ՝ յամերամ բեղնաւորակաև։

Գուժ մահուան

Բայց չէ ոք լըւեալ գայս բան՝ քէ ի պարս երգոց 55
հրճուակաև,
Ազէտ անդէն գիպեացի՝ կամ համբաւ վատ եւ տխրա-
կան։
Եղեալ չէ ի սկզբանէ, որ ի տուն հարսանեաց խընդ-
ման,
Ոգիս ինչ հանցեն ընդ այն՝ կամ համբաւ մահու եւ
գուժ տան։

Կամ որ տարաչխարհ լինի՝ իւր յեռանոցն ուրախ ՚ւ անկիւմանն,
Ցանկարծ ի գիրս քօթ խառնեն, լսողին սիրտն սըրտմական։
Վասն այսմ սարսափ գիս առնուլ, պատկայլի հուչակն ա՞րպէս տալ,
Ինձէն ի միտս իմ հկնալ՝ վարանիմ ՚ւ անլուռ մնջկացնալ։
Անձն իմ սարսռի սաստիկ, գխոցոտիչ պատգամն գիա՞րդ տալ,
Ծորհուրդ իմ յինէն ցնգնալ, ուղիղք իմ հղձն գըրգռուացնալ։
Շիւարք պաչարէ սրդ գիս, գվիրաւոր ձայնըս ա՞րպէս տալ,
Լիզուս ցամաքի առ այն, քարքառ իմ հգրնալ նհանգնալ։
Զարմանք ընդ կասկած սրտիս՝ քէ գկակչի քանս ա՞րգան գրնալ,
Մատուռնք չը գօրէ ի ծիր, քաչկանալ սրտիս չիմացնալ։
Հիացմանս կարի ի խնդգ, ի չարժուճն ձեռացս գբօքս տալ,
Ցաչնժամ նուագնալ անձամբ, ոսկերք իմ լինին գղըրգնալ։
Եղուկ ընդ ինես պատին՝ քէ ա՞ր պակ գտրտումս վերծանելոյ,
Ձգնմիմ առ ի չնքացս, կարկամիմ ինձէն մահացնալ։
Զկարեմ համարձակիլ տալ՝ գգուժ մահու Մատայ խառնուին,
Ես սեւ հրաւիրակ եղէ, գիա՞րդ ոչ կինգիմ տուչութեալ։
Համբաւս այս էր չարատես՝ ըզլռազս գժնագոյն լսնելոյ,
Զիա՞րդ ես յես ոչ չօքայ, բօքատուս հնուտս փախ տուեալ։

Երկիւղ գարձեալ գիս առնէ՝ քէ յայլոց լիցիս գոյն
յուսալ,
Եւ նա անքանից կարգին՝ հաւատալ եղէց նըմանեալ։
Գարձեալ չիւարք գիս պատէ, քէ բընաւ ոչ լիցիս
յուսալ,
Եւ նա յանգգնեալ ի սոյն՝ զգառնագոյն բանըս ծա- 60
նուցանել։
Առաքեալքն զՅոհան ասէին՝ քէ գու նա Սիրոյն սի-
րական,
Գընա՛ առ Կոյս Մարիամ՝ եւ ազգա՛ ըզՍիրոյն վախ-
ճան։
Նա յետս հրաժարէր անոնք՝ եւ ասէր նա չեմ այգմ
հաւատն,
Վախեմ քէ յորժամ լսէ՝ հասանի ի գուռըն մահուան։
Մատեան առ պետն Գաբրիէլ՝ եւ ասեն Տե՛ր գպատ- 65
գամն գոյն,
Նա այնմ եմ ատեսաքեր, իսկ այսօր ոչ տամ գուժ
մահուան։
Ո՛վ Մարիամանք կուսանք, գուք ասէք զառագդ որ
եզան,
Ամեք նուա կակղասիրտք գոլով՝ ոչ հոսուն գվատ համ-
բաւն գոյն։
Դէպ այժմ հլանել յազերս՝ Սուրբ Հոգոյն մխիթա-
րական,
Զի նա ազգեսցէ առ Կոյան, գի լիցի սիրան խափոփա- 70
կան։
Արդ սոյն սարսափս ի քեզ՝ խափոփանք Հոգոյն մերձե-
նան,
Սակս մատագամեռ գառերդ, որ Սարրայ անուամբ
սիրական։

Բաճ ոդբերգական գուժի

Բայց քէ զգիրս իմ յանգաւոր՝ ոք առացէ քէ ո՛ւր գա-
գարած,

Վասն այն որ ի քէն կարօտ՝ որ ննջեալ փափաք ազիւ-
բացած ։
Տագնապ մահուն խստացած՝ որ գալէրն այսր անդր
տարբերած ,
Ջիզձ սրտին ասել չկարէր , արտասուքն միայն յայտ
առած ։
Ջէլէպի հայրը իմ լաւ՝ գգանգատ սրտիս բորբոքած ,
Մի՛քէ ուղեւ քեզ չիմաց՝ կամ տեսլեամբ չերապիզ
գխոսած ։
Ինգիրք չի անցնիր ումիք՝ կամ բաչխէ ասել կարե-
ցած ,
Կամ գին տալով գիս փրկին՝ ՚ւ ազատին գրոզին ձե-
ռաց ։
Դեռ չէ ատեն իմ մահուան՝ որ խոցես սիրտ իմ վըշ-
տացած ,
Հրեչտա՛կ , փոքր մի տուր համբէր՝ գի ընձալի հայրս
եմ կարօտած ։
Ջիմ մահն գուք ի գիր առէք՝ որ պատգամ հօրս հա-
ստուցած ,
Գընալն քո ի բաց ՚ւ անտես՝ քո սիրուն գատրիկն է
մեռած ։
Եօքն յՕգոստոսի ասէք , ընդ երեկս որ ուղեւ ննջած ,
Տասնեակ ժամաւ մուսաֆիր , եչի ի յուքն լուսացած ։
Նա քոյդ որ առ այս ծարաւ՝ ոչ տեսեր գիսզճին ինչ
եզած ,
Գիտես քէ երազ քնուեցաւ՝ կամ սուտ է պատգամս
վատ եւ ցած ։
Կամ գքեզ պահեալ Աստուծոյ՝ չտեսանել գկսկիծն
խոստացած ,
Որպէս գհրդեհ ջաղաքին՝ ըստ Աբեմելիքին նմանած ։
Մտածեա՛ գայն օր ընդ երեկս՝ որ կայաք ի սեղան
հրճուած ,

Հանդէպ մեր տեսաք առ յորմէ՝ բոյն եգեալ տատրակն նստած ։
Շարժելն ի տեղին բունոյ՝ անկաւ ձուն ի նմանէ յանկարծ ,
Դառնայր եւ յերկիր հայէր՝ խիղճ տեսլեամբ լինէր ափսոսած ։
Ապա մերս որ բանաւոր՝ եւ ձագերս ի միջի բաց բարձած , 115
Եռաւն եւ տուն քաւչունքս՝ եկին միջի վէր քառան անգարձ ։
Ոչ քէ միայն այնմ ասեմ՝ զանգի մահ աստ քաջաւորեաց ,
Զգնազ մանկունք զգուանաց՝ խըլեցան ի մարցըն գրկաց ։
Այս մեծ էր զան ըզկրակն՝ հաւատչեայն այն մեզ էր հասած ,
Սա խիստ զան գհուրն խարշեաց՝ եւ չափեաց զսիրատըս ծնողաց ։ 120
Զայն մեծ գաւժի ՚ւ աչխարհի՝ եւ ոգոց յոյժ արգիւնացած ,
Գալման ճչելոյ ծնողաց՝ անբան տարրք եւս եկին ի լաց ։

Լաց լալականի

Եղե՞ւկ տալ տոյն աւուրք՝ որ այլք մեր գնոստա տեսանէր ,
Աւա՞զ տանեմ նոյն ժամուն՝ գի անկեալ փոզոցն բոզոքէր ։
Ա՛յ այն շնորհալի հասակն՝ որ յերկիր անկեալ չշարժէր , 125
Ա՛յ այն արեւ աչերոյն՝ որ յայնժամ խափեալ խաւարէր ։
Ա՛յ այն սիպեղ լուսափայլ՝ որ խամրեալ լոկ ոչ ծածանէր ,
Ա՛յ այն պատկերն հրաշագործ՝ քառամեալ գունովքն ցամաքէր ։
Ա՛յ այն ակն պազպաջուն՝ կարմրերփեան յակինթք նըմանէր ,

Ա՛յ քէ հասեալ փչբերացաւ՝ զի մահուան կսկիծն մանրէր։
Ա՛յ այն տատրակին բարբառ՝ որ լռեալ ձայն մի չարձակէր,
Ա՛յ այն լեզուն տուքաակի՝ որ յայնժամ անբան իսկ լինէր։
Ա՛յ այն քաղցրախօս արտուտն՝ ճռվոզիկ ծիծեռնան ոչ հնչէր,
Ա՛յ այն սիրաժայռ կաքվուկն՝ յորոզէն ըմբռնեալ լռէր։
Ա՛յ այն ոսկեհատ ձագուկն՝ քեւաքաք յերկիր անկանէր,
Ա՛յ այն ագաւնին քաղցրիկ՝ անշարժիկ ոչ խանգաղատէր։
Ա՛յ այն նռնենոյ ծագիկն՝ ի կարկտէ հարեալ քօքափէր,
Ա՛յ քէ վարդենհատ չուչանն՝ հոտն արգել 'ւ ի մէնջ պակասէր։
Ա՛յ այն ոսկենազ դստրիկն՝ այն սիրուն որ աննմանէր։
Հայէր ոզորմ յալ 'ւ ի ձախ՝ իզձ սրտին գհայրն արտնէր։
Ա՛յ այն բախալից բաժակն՝ որ յըմպելն կեանք մարդկան քուէր։
Ա՛յ քէ սփոփարանն եւ գեղն՝ խորտակեալ յերկիր հեղաներ։
Ա՛յ այն որ ի հուր մատնեալ՝ եւ կրկին ցաւօք տապնապէր։
Այն ծով ծով աչերն ցոզայր՝ հրնչատակին ի տնանկն ափչէր։
Ա՛յ այն ծիրանի ծագիկն՝ որ մահուն հոգւոյն ի նա հնչէր։
Ա՛յ քէ այլայլեալ կերպին՝ պղծեալ եւ անչուշդ լինէր։

Ա՛յ այն բերկրալարժ այսիկն՝ որ գտեսուս խանգա-
կաւք առնէր,
Ա՛յ քէ այսօր գաբչնցեալ՝ սատրեալ ի բաց նչանէր։
Յորժամ ի տանէն հանեալ եւ տարեալ ի յաղօթա-
բանն,
Դիտես քէ հարան էր գարդուք՝ գարդարեալ ՚ւ ի պը- 160
ատակ մտան։
Յայնժամ գազանացըն չնարգ՝ ի հարկէ խաբչնալ խո-
ցեցան,
Որոց ի դէպ է ա՛րչափ՝ Իմաստունն է յար գովական։
Յորժամ ծառայք գոչէին՝ քէ հօր քուս գի՞նչ տամք
պատասխան,
Յայնժամ ապիկ գալարեալ՝ եւ ակուանք ծռմակ հե-
գմական։
Ի չհնգեցին յորժամ՝ գերեան գէմ եղին առ խորան, 165
Դիտես քէ պատկէին՝ ընդն անբան անխոս լըռական։
Թխափայլ գէսն ծալէծալ՝ ի չանչացն ի վայր մանէ-
ման,
Յընեալ փափկատուն մարմնովն՝ խիղճ գիմօքն գայլս
յողբ չարժական։
Փոխան ծնօղացըդ խաղուց՝ բերկրաքինդ կուսին հար-
ատանեաց,
Այսօր ի ննջնէն ոգբովք՝ արտաքս ածեն անգարձա- 170
կան։
Փոխան խոսելոյ նչան՝ որ օրէն երկրի նախնական,
Այսօր ոչ ոք խոսեալ գայն՝ այլ ի հող իսոփպել ջա-
նան։
Փոխան պատուական յականց՝ ՚ւ ի շարոց կուսին չան-
չանոց,
Այսօր մխայն պատանեաք՝ ի գագաղ գընի սխրական։
Փոխան յոսարէսս գեռնոց՝ մարգարտեալ կուսին բաղ- 175
կանոց,
Այսօր անգարդ ձեռնակապ՝ եւ բազուկն էր անչար-
ժական։

Փոխան ծիլ ոսկէքաղոց՝ կուսին տալ անգին գնդանոց.
Այսօր փոյթ մերկացուցին՝ մերկուանալ ի զարդուց հա-
մային:
Փոխան յոսկէհոտ ականց՝ զմրուխտաց կուսին ամ-
ֆոանոց,
Այսօր ըզսատափան բանան՝ սեւ հոգով գնա ամփափա-
կան:
Փոխան բնհնգ ծիրանեաց՝ ՚ւ ոսկէքնիլ կուսին քոշա-
նոց,
Այսօր ի չիրիմ ծածկեալ՝ եւ քոշն էր հոգն եւ գե-
ղեցման:
Փոխան յեզնէ երէոց՝ ՚ւ անասնոց կուսին հոտ մչկոց,
Այսօր ընդ խաւարաւ հոգոյն՝ միայնակ ի յաւուր
մահուան:
Փոխան չարժական զեռնոց՝ եւ որքնոց կուսին վան
ներկոց,
Այսօր ի գրի ներքնումն՝ սեւազգեաց ցցայք եւ գվա-
զորգեան:
Փոխան կոխժաբեր ոնկոց՝ եւ սառչխից կուսին հոտ
խնկոց,
Այսօր ի գազրահոտոցն՝ ընդ մեռելոցըն կայ գարչա-
կան:
Փոխան հարանարան խնճուց՝ եւ պարուց կուսին խաղ
պճնոց,
Այսօր եհաս մեռելոցն՝ որք կային ի հազարամեան:

Բան միխիթարուքեան

Արդ մակոյկ չեզուիս առ այս՝ ոչվ տէր իմ յոյժ տը-
կարանայ,
Քէ ո՞րպէս սփոփեմ զքեզ՝ կամ զի՞նչ ծրեմ որ չը-
նորհն երեւայ:
Ո՞րպան տեզնկացայց զքէն՝ կամ առի՞ւ արգահատանքից,

Հի՞րաւ պղտուքս քո տուիք՝ կամ ո՞րպակ մխիթարեցիք։
Նըմանն ցաւըդ քո Դաւթայ՝ սիրասեռըն Յովնաթանայ, 185
Կամ գնդեցկատիպ որդոյն՝ սիրալոյն Աբիսողոմայ։
Միսա է ասուգ քո որ առ այս՝ ըստ մեծ նահապետին Յակոբայ,
Առ իւր գնդեցիկն Յովսէփ՝ որ յերբայրցն ի միջի չէր կայ։
Բայց մեք որ չունիմք հրամանն՝ անյոյս լալ ըզմեր ննջեցեալս,
Լացցեն Հրէայք զմեռեալս՝ հնթանոսք որ ի կորուստ 190
լեալ։
Զայնն Գողոսի սրբոյն՝ զարթուցեալ ըզհաւատացեալս,
Զի զգալին չէ յոյս երկնք, յոյսն Աստուած որ անտեսական։
Որք բանան զաչս սրտին՝ հաւատով հային յապագային,
Գանձեն զանխիւք գանձն յոգի՝ նիւթականիս այս ոչ ցանկան։
Մեք եմք առ նա երթալոց՝ նա առ մեզ է անգարձական, 195
Լաւ քէ ասուգ ամօք վճարեաց՝ զանցաւոր ըզկեանս տրամական։
Դէտ մեր աչխարհն է վերին՝ ուր ոչ ասուգ ոչ է տըխրական,
Ի քաղաքն երանելւոց՝ ընդ անգրանկացն եղեւ բնակական,
Ընդ լուսերամ քաղաքացիցն՝ համափառ նա հրճուզական,
Վերին Սիոնի ժառանգ՝ ի գիրկըս հօրըն կայ գգուական։ 200
Ընդ գասերացըն Սիոնի՝ գուսարն քո այսօր պարկցեալ,
Ընդ Բեզպահէմի մանկանցն՝ գուսարն քո այսօր գասակցեալ։

Ընդ ոտոտմատոյց ազայոցն՝ որք գնկնալն երգէին օրհնեալ,
Այսօր ձայնակիւց նոցա՝ օրհնեն զՏէրն ուսոյն պատկեալ։
Ընդ սրովբէազգեաց կուսանեան՝ որ պայծառ լապտերօք փայլեալ,
Կոյս քո ընդ նոցին խմբիւց՝ ի լուսոյ յաւուգաստ բազմեալ։
Ընդ արդարն առաջին Հաբէլ՝ առաջի հօրն որ վազ մեռեալ,
Դուստր քո ընդ նմա հրճուի՝ եւ ընդ այլ արդարան պանծացեալ։
Զհայրն հաւատոյ տեսցես՝ զԻսահակ որդին նուիրեալ,
Նուէր ձեր եւ ի յԱստուած՝ ի յերկնից խորանն ընկալեալ։
Ցնծա՛ այս յուսով ցնծա՝ ուրախ լի՛ր նաեւ զուարճացեալ,
Սքաջեցաց ի սըգոյ այսի՝ բերկրեացիս ի սոյն ափոփեալ։

Բանիւ վկայականիւ

Ցիչեա՛ զիչխանն որ ունէր՝ մանուկ մի իւր խնամ ցանկալի,
Որ խնդրեաց Վարդապետէն՝ ազօթս Մանուկս մեռանի։
Զի սուտ եւ անցաւոր աչխարհ՝ ունայն է եւ խնդալ չունի,
Աչխարհ տուն լալոյ ասի՝ եւ երկի՛ր վախեցի՛ր այսի։
Բնութիւնք մեր մահկանացուք՝ հոգոյս հոգ անդրէն գոյ գառնալ,
Անգարժ վճիռ մեզ տուեալ՝ Արարչին որ մեզս մեռանիլ։
Անմեղն ընդ անմեղս այսօր՝ կոյսն ընդ կոյսն կայ զուարճացեալ,
Արդարն ընդ արդարս վերնոցն՝ քան զարփին գեր պայծառացեալ։

Լուիցուք զբան Սիրաքայ՝ Արդարոց մահն է հեշտա-
ցեալ։
Ըզմազոմանին տեսցուք՝ Անմեզաց հոգիքն առ Տէր
լեալ։
ԶԴաւիթ տեսցին տեսցուք՝ Արդարոց ասէ լոյս ծա-
գեալ։
Կամ Ուբախ լերուք արդարք՝ եւ Արդարք ի Տէր ցըն-
ծացեալ։
Արդարքն որպէս զարմանին՝ եղիցին բազումք եւ 225
ծագկեալ։
Բնբկբնացի արդար ի Տէր՝ փրկութիւն նոցուն Տեառնէ
լեալ։
Աչք Տեառն ի վերայ արդարոց՝ զճանապարհս նոցուն
ճանաչեալ։
Վասն այսորիկ պարծեացին՝ զի հաճեալ զնոսա պըզ-
ծակեալ։
Իսկ զայն որ ասէ քէ Հա՛ն ի բանտէ զանձն իմ ըմխ-
րացեալ։
Վա՛յ զի ընդ երկար գերեցայ՝ ի կեդարս որ աստ 230
պանդխտեալ։
Յորհնացուք զայն որ ասէ՝ քէ որքան ի մարմնի յա-
մենալ։
Այլ հոգ հոգւոց մեր բարձեալ՝ ի Տեառնէ մերմէ օ-
ստրեալ։
Ծաղագս որոյ չարժեացուք՝ զլեզու մեր եւ զմիտս մի
առեալ։
Աստացուք ի մի բերան՝ Փա՛ռք քեզ Տէր ի քէն գոհ
եմք լեալ։
Տէր ես եւ գարձեալ Տէր առ՝ ըստ Ծորայ ձայնին 235
կցորդեալ։
Հրամանն է մեր Արարչին՝ եղիցի անուն Տեառն օրհ-
նեալ։

Ցորժամ կամիցաւ նա՝ առ ինքն առնուլը որ քո վա-
յելեալ,
Այժմիկ իւր օրհնեալ կամօքն՝ զնա սիրեալ եւ առ
ինքն առեալ։
Ի տալն յորժամ խնդրեցեր՝ չէ պարտ որ այժմիկ
ափսոսալ։
Աբգարն պատուական նմա՝ որ յաւել քան զքեզ է
սիրեալ։
Զի զոր սիրէ Տէրը խրատէ՝ զընդունելն ի համբեր տան-
ջեալ։
Օրհնեալ է իւր կամքն օրհնեալ՝ եղիցի անունըն օրհ-
նեալ։

Այլ իմն յեղանակ

Մեք նմ զքեզ սգալոյ արժան՝ քէ առ մեզ ինչ պատա-
հանան,
կամ ոգեվարին ժամուն՝ կամ յահեղ հրեշտակին տես-
լեան։
կամ յատեան գատաստանի՝ ի համարըս անհնազանդ,
կամ յոյզն չնորհացն հաւատոյ՝ որ առաք մեք ի յա-
ւազան։
կամ վա՛յ քէ ի ձախակոզմն՝ որ վարէ հրեղէն գա-
ւազան,
Եղո՛ւկ ի յայնմ պահուն՝ որ ասէ Երքայք յաւիտեան։
Զարք ոյք չարեաց գործարան՝ յառնին մահն որ ան-
մահական,
Անչէջ թոցովըն տապին՝ կեր լինին որդանց անվախ-
ջան։
Մեք նմ զքեզ լալոյ յոյժ արժան՝ որ մեզօք լի եւ պար-
տական,
Արդարոցն ի՞նչ լալոյ ձայն՝ որ հոգովն ի յոյսն քառնան։
Ծաւուր յարուքեան համայնց՝ որ յառնին ի ձայնէ
կոչման,

Մեղաւորք են գլխիկորք՝ իսկ արդարք փառազարդական։
Որպէս ի փոխուիճն կուսին՝ Գեաբրոսի Տէրն եւս պատասխան,
Այդպէս գհոգիք լոյս առնգծի՝ մեզք մարդկան առնեն գազրական։
Ընկալ եւ գու գայդ պարո՛ն՝ գսկամայդ ի կամայական,
Եւ յաժար սրտի կամօք՝ Արարչին տո՛ւր ընծայական։
Փախո՛ ի բաց գկական՝ եւ ըզսուգ հանգերձ սրտմական,
Սփոփեաց սրտով ի սոյն՝ Սուրբ Հոգով մխիթարական։
Ըստ այնմ գոր գիտես լրիւ՝ մինչ ի կեանան լայր գնա կոծեալ,
Զի գուցէ լուիցէ Տէր՝ եւ մանուկն կեցցէ ողջացեալ։
Եւ որովհետեւ ննջեաց՝ իսկ ընդ[ա]ր արդեօք գսուգն պահեալ,
Մի[ք]ն կարիցեմ գորգեակս՝ որ կրկին առ իս գարձուցեալ։
Եւ քէ առաջ տեսողին՝ ըսքափեալ ի սոյն խըրատեալ,
Ընդ երեկս հանգիցեն լալիք՝ իսկ այգուցն լիցին իսփռիալ։
Ճաբեալ եւ ի սոյն Տէր մեր՝ որ վասն իմ եզէք վըշտացեալ,
Քէպէտ ասա էք սրտմուքեամբ՝ բայց գարձեալ տեսից քեզկըցեալ։
Եւ գիմ տուեալ ցնծուքիւն՝ որ յաւէտ ի փառս ճըշմարտեալ,
Ոչ ոք կարիցէ մատչել՝ ի ձերուեմ սրտից գայն հանեալ։
Արդ նոյն բեզկրուքիւն առ քեզ՝ խնդուքեամբ լիցիս ըսփոփեալ,
Անձինըք ձեր վհատեալ՝ ի Տեառնէ լիցին գուարճացեալ։

Վասն այն սուրբ գաւառն ձեր՝ ի յորդոր լինիք գովաբանել։
Հոգին Սուրբ զմխիթարանն՝ գինդուքիւն անճառ լցեալ։
Որպէս նախնոյն Ագամայ՝ ետուր զՄէկք Հաբէլի փոխան,
Կրկին կամեցեալ շնորհէ՝ ի փառս իւր ձեզ վայելչական։
Զի նա որ ինքնին ասաց՝ քէ Աստուածն հզօր յաւիտեան,
Կարող է յարուցանել՝ ի քարանց իսկն Աբրահամեան։
Զի գուք եւ հանդիւք գփառս՝ անապատ եւ յաւէժական,
Օրհնաբանութեամբ մեծաւ՝ ըզսովոզէն գոհացողական։

Բանիւ ճոխութեանց

Զի գու որ ունիս գծառազ՝ գերկոսինն ըզվայելչական,
Կանաչ պահին պահպանին՝ եւ յաւէժ ամօք անսասան։
Այլ գու որ ունիս գծազիկն՝ գերկոսին գճոխափառական,
Ամբողջ լիցին գօրութեամբ՝ եւ գունով հոտով մըշտական։
Ուռճացին յերկարաձիգս՝ տազարքեալ պտղօք բնական,
Անփորձ անբասիր յերկրի՝ եւ խաղաղ կենօք բերկրական։
Ոչխա առ խիտ բազմաբեղուն՝ բարձրացին ճոխ ճոխ պերճական,
Շուք եւ հովանի գլխոց՝ լիցին ձեզ յաւիտենական։
Ծնցես գու գորդիս նոցուն՝ բարեվայլ փառազարդական,
Ուրախութեամբ ցնծութեամբ՝ վայելէք ըզսերըս նոցայն։
Լիցին չիշատակ հոգոց՝ եւ նախնեաց անապատական,
Ոչ փառքն յերանացն պակաս՝ գօրութիւնքն անապատական։

Ելցին բազմեացին բազմեալք՝ բարձրացին ի մեծա-
նական,
Լիցին առիւծք առիւծոց՝ եւ կորիւնք անյագք եւ
փարթամ։
Որպէս գԻսահակ օրհնին՝ ի հօրէն որ Աբրահամ այն, 295
Եւ Իսահակայ օրհնեալն՝ Իսրայէլն Յակոբ կոչական։
Որպէս գքաջն Յուդայ օրհնին՝ զի կորիւն հօրէն ա-
ռացան,
Իբրեւ գԴնդեցիկն Յովսէփ՝ ամենայն փառաք ճոխա-
կան։
Այն իմ Զէլէպին Սէրգիս՝ որ բազում ամաց կարօտ
կամ,
Եւ Մատթէոսն սիրալի՝ հարազատքըն համանըման։ 300
Իակ գու սէր եւ հայր ասցուն՝ ամենայն պզտօք խըր-
տախական,
Նա՛ վայելուչ ընտանեօք՝ ի պարծանս նոցուն յար-
գական։

(Ձեռ. Թիւ 1042, էջ. 79բ–90բ)

(Ոչբիս առաջին հատուածի առնչութեամբ տե՛ս ԵՐԵՄԻԱՅ ԵՒՍԵԱՑԻՆ)։

Զայս թուղթ յերկար ողբերգական առաքեալ
առ Աբրահամ Զէլէպին որ էր ի Կոռնթոս
Մօտա, եւ ասս վճցամեայ դուստր մի ու-
նէր զի մեռաւ։ Նախերգաբար եւ գա-
մագամ տրամատութեամբ։ Ցիեհա ի
Ֆրխսոս։

Ջանգակաք սէր սիրապանծեալ,
Ջանգազատիս յիւրըն ճեմեալ,
Ի քնուստ անգուստըն խազացեալ,
Բազձմամբ սրտի եռատենչեալ։

Պայծառատիպ փառազարդիդ
Արգասաւոր պայազատիդ,
Ջքնազապանծ մեծ հռչակիդ,
Այս կարօտեալ քո ծառայիդ։

Ակնբաւուն եւ պատուական,
Վեհամեծար ի նախնական,
Որ քեզ մերձին զբաւարքանան,
Ընդ որս ծառայ քո անպիտան։

Զուխիս ներման նմանելոցս,
Կամ հանգուցեալ ի սիրելոցս,
Այն անբազդաս նմանելոցս,
Քո ծառայիս տարփականաց։

Համայնց եղեր գու սիրելի,
Մեծամեծացըն բազձալի,
Աւագունացըն նազելի,
Տրպագունից կուռ փառելի։

Տիեզ յորս եւ հոգոյս հոգի,
Պարոն (պ-ր-ող)
Կամակ անձինս յոյժ ունելալի,
Սիրն ծառայիդ ԵՐԵՄԻԱՑԻ։

Անծուկ սիրոյս որ ի տապի,
Առ ի տես քո յոյժ տագնապի,
Քէ սուրբ տեառն որ հանդիպի,
Ցաւէտ ի սէրդ ոչ ծարաւի։

Պատեհ ժամուն չնորհաւորի,
Որ այն սիրով բազձմամբ կապի,
Անյագ աչի քո համբուրի,
Զպարանոցէդ գրկափարի։

Քէպէտ այժմիկ ի մորմոքի,
Ըստ հոգինուագ երգոյն Դաւթի,
Ըստ միեզբերս ջուրց ծարաւի,
Այսպէս կարօտ քեզ տարփալի։

Ցայնժամ ապա բնդրանաքաց,
Բացին գսրախս իմ գառագաստ,
Դու յորդաբուխ ազբերականց,
Զովացուցին զպասքեալ ծառայս։
Սազարիք պտղոյ բուրաստանեաց,
Պատիկ նարդոս կինամոնաց,
Խունոյ ազնիւ ծըխանելնաց,
Որ ի յորջոյն ծագաստանեաց։
Դու անգրանիկ ի մէջ եղբարց,
Մանաւանդ հայր ըստ գՔուքեանց,
Ըստ խնամոցն անճառելնաց,
Հանդագական գորովանաց։
Որպէս վկայ գիր նամակաց,
Նչան սիրոյն սիրախաղաց,
Զոր յղեցեր մեծաբանաց,
Ո՛ւ ծառայիդ ծառայակցաց։
Ի սոյն ոճոյ Քէ պատմեցիր,
Ի ձանձրուքիւն [յ]աճախեցիր,
Բայց չէ Քոզու սէրն սրտիս,
Հարկեալ մղէ յերգ գովեստիդ։
Կամ չարգելու ի խոսելոյ,
Զերախտիս քո միշտ ճառելոյ,
Զգորովագուքդ գրուատելոյ,
Զանցեալն ներկայս բացատրելոյ։
Մի՛ իմացիս, ո՛վ պատուական,
Քէ վընաս ստամ գՔոյդ փոխան,
Այլ Քէ ծառայ եմ անպիտան,
Քոզ ցնս գոխալանս որ անչափ կան։
Չի գու արեւ սիրն ցիայլեալ,
Եա՛ աստղ առ քեզ նուաստացեալ,
Դու անգրանիկ, եա՛ կրտսերեալ,
Դու ծնօղագուք, եա՛ ազայացեալ։

Որպէս սահման արեգական,
Ճիս ազգիցդ գոէրդ ջիրմական,
Որպէս գլուբն գովացական,
Զպատքեալս լցեր ոտոգական։
Որպէս գծապիկ քաղցըր բուրման,
Կամ մրգատատան գու գարմագան,
Զարմացուցեր ի տեսդ յազման,
Կամ ի հոտոյդ ըզմայլական։
Թէ օրինակդ են սոյնք նըման,
Սոքօք յայանեմ գպղնըուքեան,
Նաեւ գիմոյս ըզտապ վառման,
Որ անգադար յայս կախեալ կան։
Նամակ չնորհացդ ընծայական,
Ցորժամ հասեալ լիս սըլացան,
Տապոյս հանգիստ պարգեւեցան,
Լեալ միխիթար 'ւ խափոփարան։
Զի նոյն եռուռն գուարքացան,
Ըզքմբրականն գարքնական,
Նոյն եւ ի սէր պարատեցան,
Նախձին գուք գո նորոգեցան։
Նամակ բազմանաց գո սիրոյդ,
Զմեզ ի նոյն սէրըն շարժեցոյց,
Մեծարանօք ուրախացոյց,
Վերապատուեալ գուարճացոյց։
Զանուոդ եւ ինձ երեւեցոյց,
Հեռուստ վայրիդ գքեզ ինձ եցոյց,
Ըզսէր սրտիդ կոփեալ մածոյց,
Եւ խրախճանօք գիս գմայլեցոյց։
Նամակ սիրոյ գո սխրալի,
Սիրաքաղցոյ եւ տարփալի,
Քորին բանիցդ գարհուրելի,
Զհոգիս առ քեզ տարաւ կարի։

Արդ գի՞ լինէր քէ հանդիպի,
Ի սուրբ տեսլեանդ մաքրազարդի,
Արդ քէ ինչ՞ր քեզս ազատնի,
Քոյրցեալ առ քեզ հասանէի։

Նամակ անհատ մեծատանաց, 105
Անհաս սիրովդ ի սէր մըղեաց,
Ջնոյն գերազոյն արդ կրկնածեաց,
Քէնս քեզ իսկ այն հանդիպեաց։

Երկնահրաւէր քոց մաղթանաց,
Մաքրանուէր աղերսանաց, 110
Մեծ գոհութիւն փառատրանաց,
Պարգեւոցին այդըմ չնորհաց։

Նամակդ օրհնեալ եւ մեծարեալ,
Գերապատիւ յոյժ սիրացեալ,
Ամենքդ-ս-մըդ եմ յոժարեալ, 115
Սակս այն յաղօթս եմ պարապեալ։

Ի մաղթանս քո զմեզ որ յիշեալ,
Զոր ատա քարտէս իմ ծանուցեալ,
Ա՛յ երախտացդ՝ մեք զո՞ր չնորհեալ,
Ա՛յ այնց փոխան զի՞նչ վճարեալ։ 120

Ապենիպզըն քաջասուր,
Արարածոցըն ասեզծող,
Որ է հանուրց նա վարձատրող,
Լիցի եւ քեզ բովանդակող։

Փոխան քաջութ քոց երախտաց, 125
Սիրոյ քո եւ գորովանաց,
Կեանս քեզ լիցի անփորձութեանց,
Ի չանտեսից ’ւ յերեւելեաց։

Քաղպատկան աւուրս քաջմաց,
Գնդ եւ քոյոցըդ ապագայց, 130
Անկատած գոլ ի քշնամեաց,
Բարգաւանեալ ի խնդութեանց։

Եւ աստանօր քէ կրկնեացի,
Սէր քո ի մեզ զննեալ չարժի,
Բնրկրեալ ի քեզ եմք ցնծալի,
Ոգի եւ ամբոգի Տէրըն չնորհի։
Անփորձ կեանք անսայթաքելի,
Ի մարքանս քո իմ յուսալի,
Մինչեւ նարգեանս խնդուքեամբ լի,
Ի Տէր յանձին եմք զապառնի։
Ընկա՛լ զոգիոյնս ծառայական,
Ընկա՛լ ըզսէրդ սիրոյդ սեզան,
Ընկա՛լ ի քեզ անապառական,
Գաղաւորեալ յոյժ բնզնական։
Ընկա՛լ գիմքըս ի յոքնական,
Քառանել յանհունդ վայելչապան,
Ամօքանացս այս ծածկարան,
Սխալանացս իմ սփոփարան։
Երկրպագեմ այն սուրբ աջին,
Երկնահրաւէր գարշապարին,
Մաքրագուարթ սէր ֆըլանին,
Ի սուրբ մարքանս գմեզ յիշողին։
Իմ սիրելի Վրգանէսին,
Եւ նազելի Ովրէատէսին,
Ընդ ձեօք եղեալ թարեկամաց,
Եւ սիրելեաց ոգիոյնս յարգին։
Ձեւեւ ի գրաւ սիրալրական,
Քոտեալ քարտէս մելանական,
Երեխատաւորդ իմ պատուական,
Պաննալ ընկալ ազերսական,
Ի ԿԱՔՈՒԻՆ(*) գոլոյս քեմական,
Պատուածածնիս տանի փոխման,
Որս ցնծացուք յուսով համայն,
Ի չնորհան լինել մեք արհնարան։

(Ձեռ. Թիւ 1059, էջ 44բ–49ա)

(*) Ի ԿԱՔՈՒԻՆ (1113 = 1664)։

Գանձ ասացեալ Երեմիայի ի վերայ մօրն իւրոյ Ռաձիւ թվին Հայոց յորում ամի հանգուցեալ լինի ի Քրիստոս: Նորա եւ մեզ եւ ամենեցուն Տէր ողորմի, ամէն:

Երգս ազբերգական ազբոց աբժանի,
Ընօգիս կաթսեակաւ եւ փափաքելի,
Վիրօք խոցեալս անբըժըշկելի,
Հարեալ ի սիրտ յաւէտ ցաւալի:
Թէ խումբ խմբին բժշկաց հաբտարի,
Զկարեն առնել գնդ 'ւ բապեզանի,
Թէ վիշտ յերկրէ խիստ ի յիւրազնի,
Գոլ անբնգունակ քստ Ծոհաննու բանի:
Ոչ թէ միայն վնհինն յանաբգի,
Այլ եւ նուաստից բանիւք գազբալի,
Ըստ Ծոբայ փորձին սմա յաւելի,
Առ բժըշկաց միզանչ ականի:
Զարիւք ածեալ խայքոզացն օձի,
Որպէս գվիշապ խիստ քիւնաւորի,
Ծուբատատ գոլով գործոցըն չարի,
Մի' գանկատիր գինել եղեւ քեզի:
Ծոհնէն ընդդ գամէնն ի սրտի,
Ազօքս առնէր առ Տէր յաւասլի,
Այլ համբերէր նա ամենայնի,
Ծոյս 'ւ ապաւէն գԱստուածըն բարի:
Զի երկնչէր խօսել նոցա մի,
Եւ սմաչէր յայտնել մարգոյ մի,
Մինչեւ ելհաս ի սիրտ 'ւ ի լեարդի,
Այնքան լըցաւ վայքնեցաւ յերկրի:
Ահա' հանգոյ պննչեցեալս ի քեզ
ասբբ Հոգի Աստուած: Ազա:

Քամեալ չարչարեցար նա վշտացաւ,
Անձն ի նոցանէ կարի մաչեցաւ,
երակք սրտին յար ցամաքեցաւ,
Զօրեզուքիւն ուժոյն նուազեցաւ։
Ցոյսն ի մարդկանէ բընաւին բարձաւ,
Զի խափտիանս յուսիք ոչ գտաւ,
Փոխան պատուոյն նախատ ընկալաւ,
Փոխան փառացն գազտաւիցն հարաւ։
Զաչխարհս առաւ անուն իմացաւ,
Նանիր ՚ւ ունայն յիմաստնոց ծանեաւ,
Ընդ այնպիսեացն խորհուրդ ոչ առաւ,
Ի յանզգամս ոչ մասնակցեցաւ։
Ցուբատաս լինողքն գործոցն անիրաւ,
Գարշ ՚ւ ատելի սմա քուեցաւ,
Գազտ զընկերէն յորմէ քան լուաւ,
Բացէ ի բաց վարել չանացաւ։
Ընդ ազահ սրտիցըն հաց չկերաւ,
Ընդ հաւատացեալս երկրի յար նստաւ,
Զատելիս Տեառն ատել հաճեցաւ,
Եւ քշնամեաց վերայ մաչեցաւ։
Զի ծնունդն սորա բախտաւոր գըտաւ,
Մնունդ սրբակաց չնորհաւորեցաւ,
Ահուճն սիոյն առաքինացաւ,
Էկլէսիա իրատից բերկրեցաւ։
Իմաստութեան յոյժ փափաքեցաւ,
Սուրբ օրինացն հպատակեցաւ,
Առաքինեացըն հետեւեցաւ,
Լոյս իմաստից հետացն ընթացաւ։
Ցօրէնըս Տեառըն միշտ խորհեցաւ,
Գըտուզն անքաւ յերկինս գանձեցաւ,
Զորգիսն ի յինքն նմանել փութացաւ,
Տեառն Աստուծոյ հաճոյ ցանկացաւ։
Ցամենայն օր խրատուց չձանձրացաւ,

Ընդ ամբիծս լինել փառաց պարծեցաւ,
Ցխատեանց միայն ոչ կարէն ջամբեցաւ,
Այլ առաւել օրինաց լըցաւ։
Վարժարանին անձնատուն փակեցաւ,
Այսօր եզաք որբերս առաջ ՚ւ ի ցաւ։
Ահա՛ հանգոյ պնդիցեալս եմք։

Երբեմն նստէր առ իս մերձակայ,
Եւ գանկատէր գանցեալսն որ ի նմա.
Ահա՛ այս է օրէնքն յարտակայ,
Զի յամենից գործ պահանջէ նա։
Վճիռն անդարձ է որ առ մեզ կայ,
Հասեալ երթամ ի հոգս նիւթակայ,
Լալով ծնօղէս ի յերկիր անկայ,
Եւ ոգբալով ի հող քաղեցայ։
Զգառըն մոխիր որպէս հաց կերայ,
Եւ զըմպելիս արտասուս արբայ,
Թէպէտ փոքր մի խնդալ յարգեցայ,
Գառն ու լեզի ճաշակ ընկալայ։
Ցուշային կնդացոյս ոչինչ չահեցայ,
Զի յամենից բաց հրաժարեցայ,
Ի մեռանելս քեզ կոտակ լինայ,
Ա՛յ նազելի որգեակ երեմիա։
Լալով գու լաց յաչխարհի վերայ,
Զաչխարհ ի յոգր եւ ի լաց չարժեա,
Զգիր գո յաչխարհ հեռի առաքեա,
Հոչակ առնել սիրելեացդ որ կայ։
Վատ եւ վատքար բախտի ես ծընայ,
Անչնորհաւոր ժամե պատահեցայ,
Դըժուար աւուրց ես հանդիպեցայ,
Անգառնալի ճանապարհն անկայ։
Վերջինս այս էր որ յանկարծ գիպայ,
Ի խիստ մահուն ես վըտարեցայ,

Մարմինս ի հող սըգիլ լուծեալ կայ,
Հոգիս յԱստուած որ նա լոյս ըզնա։
Արդ պահանջէ՛ լոյս հոգիդ ո՞ւր կայ,
Ընդէ՞ր ներկեր խաւար մըթակայ։
Ահա՛ հանգոյ պննջեցեալս եւն։

Քարոց իմ եւ քերոց ազէտս որ պատմեցաւ,
Հալոցդ եւ ճգրարոցդ որք աստ խմբեցաւ,
Ըզմեռելոյս լացն որ ձեզի սրաւ,
Բազմապատիկ միտք ձեր զայն ծանեաւ։
Տե՛ս զի խորհուրդն այսօր ցրուեցաւ,
Եւ իշձ սրտին միննն ոչ լըրացաւ,
Մատազ տիոյն որ իւրն ոչ յանգեցաւ,
Դուստր եւ որդոցն կարօտ ձեացաւ։
Այսօր ի գըբի ներքնումն քաղեցաւ,
Ի տուներ մահու յաւէտ ծածկեցաւ,
Առիւծն մեռաւ կորիւնքն գերեցաւ,
Ծառն գօսացաւ պտուղքն խամրեցաւ։
Գառներք մաքոյդ սարէ սար փախեաւ,
Անպիտանից ձեռքըն տանջեցաւ,
Բախտ մեր չնորհացն այսօր հեռացաւ,
Անբախտից ոտք ի կամս ընթացաւ։
Վրանի փառացն վանգակն կտրեցաւ,
Սառնամանեաց անձրեւս ցրտացաւ,
Ծածկոյթ տան մեր ի ծէնըս հերձաւ,
Արեւակէզ բերանք սաստկացաւ։
Քաղաքաւէրն մէնջ յաւէտ բարձաւ,
Եւ մայրական ազէտն կոթացաւ,
Որոճացանք համարձակեցաւ,
Ցրուել ըզմեզ արդ տեզի գըտաւ։
Բամբասաւէր լեզուք յատկացաւ։
Որբոցս վերայ խիստ արձակեցաւ,
Ոխ եւ նախանձ ազմկովք յայտնեցաւ,

Ջժամս եւ զազօքս նոցա գատ յարեաւ։
Ահա՛ հանգո եւն։ 125

Ելա՛ քաղցրիկ մայր, զգլուխդ մէկ ի վեր ա՛ռ,
Ճուզապ մի տուր Քրիստոսի համար,
Մինչէ գիտե՞ս կամ հասու եղա՞ր
Զօգբս եւ զպէտս մեր ցաւագնաբար։
Ե՛լ ի գրոյց՝ Աստուծոյ համար, 130
Զէարխոս լեզու պապանձէ ի յար,
Ծոգովքդոցս կարծիս գու վեր ա՛ս,
Թէ գոն արկածք՝ խաբանեա ճարտար։
Զքրոյց բազում առնեն քեզ համար,
Ո՞վ զքեզ ըսպան՝ արա՛ գու մեզ ճառ, 135
Այնք որ տային խոց կսկծաքար,
Վըրէժխնդիր եղան քեզ համար։
Ոչ թէ ի հոգս քո ցաւակցաբար,
Այլ բընական կամեն խըրնանց ՚ւ ի փառ,
Ըժիշկ ցաւիչ եւ վընասակար, 140
Եւ յորդորիչ չարեաց գոլ ի յար։
Թէ ճչմարիտ եւ ուստ մարգոյ բար,
Աստուած գաստող պահանջէ համար,
Զի ի բանից լինի մարդ արդար,
Գործքն յայտնէ զքեզ բարի եւ թէ չար։ 145
Թագաւորաց չէ ճեացեր աչխարհ,
Ճարտասանից ՚ւ իմաստնոց յարմար,
Թէ զմարդ խաբես լեզուօքըդ ճարտար,
Աստուած պատրաստ գատաւոր արդար։
Ահա՛ հանգո եւն։ 150
Ա՛յ իմ ծընող ուղեմ քեզ խնդիր,
Ո՞ւր երեւիս՝ տա՛ւր մեզ ըզքո ճար,
Ա՛յ իմ սիրուն եւ նենգուկ սրտի,
Ո՞վ զքեզ խոցեաց խոր կսկըծաքար։
Ա՛յ խընամիչ եւ գաստիարակ, 155

Ո՞վ ցաւեցոյց զքեզ, յէ՞ր խռովեցար,
Ա՛յ պատուականդ՝ յէ՞ր անպիտանացար,
Եւ գառնալոյ քնաւ չունիս գու ճար։
Մ՚ուր գընացեր որ յետ չես գառնար,
Մի՞թէ իսկի չես ակնալ յաչխարհ,
Ա՛յ քէ գիտէիր լաց մեր եւ չիւաղ,
Լինէր քէ քեզ մեռանել չկայր։
Ի տեսանել գհրեշտակն չարիր ճար,
Պատրաստ ովքեր Ք՚ահա գհոգիս ա՛ռ,
Ա՛յ բարեչուէչ բարեսուն բնրան,
Ծանկարծ մահուանդ ասա՛ մէկ պատճառ։
Ա՛յ բարեսէր օրինաց ոգդի,
Ո՞րպէս առին գհոգիդ ուժգնաբար,
Ա՛յ Ք՚նրբ յիշեմ գմիպդ եւ գկնրպարան,
Շարժեալ գղրդի գօդուանքս հաւատաք։
Ա՛յ գեղեցիկ աչեր ծովային,
Ի տեսանելնէ յէ՞ր խաւարեցաք,
Ա՛յ ականեալ գարշահռոնցաք։
Ա՛յ գեղեցիկ ժրագլուխ սիկին,
Ի սիրելացդ յէ՞ր պակասեցաք,
Ա՛յ բարեչահ տանըդ սընաչէն,
Այսօր տանէդ ի մահ վարեցաք։
Ա՛յ չըչամայր կաքին եւ բարեաց,
Մատաղ հասակաւդ յէ՞ր գըղըրդեցաք,
Ա՛յ պատուականն մայր իմ նազելի,
Ցէ՞ր քակտեցան ոսկերքդ յարէ յար։
Ա՛յ իմ ծընօղ՝ փափաք իմ տեսոյդ,
Կերպարանօքդ ի հող մաչեցար,
Ա՛յ վաղակտուր հասակ մանկամեռ,
Ընդէ՞ր փուքով մեզ բնրեր գիժաբոյ
Ահա՛ հանգո՛ւ եւն։

Քորդոյս բոզոք առ քեզ նչանէ,
Բազցուննի մայր մեռնէլոց կարգէ,
Այլ ո՞վ ըզմեզ արգահատեացէ, 190
Այլ ո՞վ ըզմեզ գըթով գգուեացէ։
Ի վերայ մեր այլ ո՞վ ցնծացէ,
Ի ծոց սիրոյն ո՞վ հաւաքեացէ,
Կարկատան մարք զհագոյս իւր գիտէ,
Ի գառս ՚ւ ի կամս յօգուտ իւր ճեմէ։ 195
Ծազազական վասն Աստուծոյ չէ,
Ճշմարտութիւնն քնաւին չգծէ,
Զի խօսքն յայտնէ գործքըն գինքն օրհնէ,
Սիրաքն Աստուծոյ գործ է որ քննէ։
Զար քէ բարի ո՛վ ոք որ առնէ, 200
Արկցուք յԱստուած զի նա քննող է,
Ջինչ սերմանէն այն է զոր հնձէ,
Ըստ գործոց մարդկան Տէր հատուցանէ։
Բայց զի՞նչ չահն չարսիրտն ի չարէ,
Զարկամ չարխօս որ ըզհոգին սեւէ, 205
Զի խաբբայութիւք ի սատանայէ,
Կորուստ անձանց իւրեանց գանձեացէ։
Դալարն քէ յայս չարն պատահէ,
Ի չոր խըոխտ արգ հուր բորբոքէ։
Զհամային գանկատ ասելոյ ժամ չէ, 210
Որպէս եւ քոյդ ի Տէր յայտնի է։
Հոգովդ վասն մեր միչտ բարեխօսէ,
Փրկիլ անփորձ աւուրըն չարէ։
Ահա՛ հանգոյն եմն (*)։

Ի քեզ ազերս խիստ արտասրածիւն, 215
Աստուածդ Ծիսուս արգի միածին,

(*) Լուսանցքին վրայ. Մոլանեմէզն զհիվճ (կարաւած) զմուչին ու զբզիզն (կարաւած)։

Անհայր յերկրի անմայր ի յերկինս,
Ճառագայթ Հոր փառաց անեղին։
Մաղթանօք զքեզ մարմնով ծընօղին,
Անարատ մօրըդ քո սուրբ կուսին,
Մեծն Յովաննու զքեզ ձեռնադրօղին,
Եւ Մանփաննեայ նախնի վկային։
Ջարչարանօք զքեզ գաւանօղին,
Հայաստանեացըս լոյս ծագօղին,
Ի հետս նորա եկիցս ունօղին,
Յերամս լուսոյ լոյս Լուսաւորչին։
Ինայեա՛ հոգւոյս որ քո արեան գին,
Յառնեա՛ յերամս այն լոյս երամին,
Զննչեցեալս այս ընդ խաւսում նախնին,
Անցանք նոցուն ի քէն քաւեացին։
Որ սուրբ տեսչեանդ արժանի լիցին,
Արքայութեանդ ժառանգաւորին,
Եւ համարէն այս ժողովելոցս
Տացես Քրիստո՛ս մեզաց քոց ողութեւն,
Եւ յետ աստեացս որ ի քեզ ուղղին,
Անճառ փառացդ ընդ ընտրեալսն պարակցին։
Ոչ որմեաց մեզ եւն։

(Տուներս սկզբնատառերը կը յօգեն ՆՐԵՄՈՒԱՅԻ)։

Ցեղանակն Վկայիկ հանդիսից հրաւալուոյ.

Որդեակ իմ երեմիա ըզձական,
Աչխատեա՛ քուղք քարոզս 'ւ ի մեզան,
Զայն գուժի եւ չարոյ ոգբական
Հալածեա՛ ի յաչխարհ հեռաստան։
Ամբողջ որ կայի ընդ իմ սիրելեաց,
Վայելուչ առարաց 'ւ ընտանեաց,
Ցեղակարծ հոգւի մահուն որ հնչեաց,
Փոյթ հասի մեռելոցն բարեմասաց։

Զի սատակիչ էր հրաման կուսպին,
Ի խնդիր բնէ հրեղէնքն առաքին,
Բնկճաւ հոգիդ ինչ յերկիւղին,
Զհոգիս փոյթ ի մարմնոյս քաւչեցին։

Զխնդութիւն իմ որպոյս չտեսի,
Թէպէտ ժամ եւ պահ մի խնդացի,
Ցեսին այս մահըս գառն ու չիզի,
Ի խոր գուբըս գանձն իմ մաչեցի։

Որք նախնիք 'ւ ապգայինք են մեռեալ,
Զիս տեսին ապչեցան յիմարեալ,
Դու մատաղ մանկութիւնդ գեռ չըյագեալ,
Ընդէ՞ր չուտ ատ նկիր տառապեալ։

Ագամայ անուք յաչխարհս որ եկած,
Մահուանէս մինն իսկի ոչ փրկած,
Ես խօսուն եւ լըսուն ընդ բազմաց,
Ի չիրիմ ծածկեցայ անպիտած։

Ուր ապնիւ քաղաւորք եւ իչխանք,
Ուր քաջունք եւ հզօր գիտնական,
Ուր երկաբակեաց գաղըք մարդկան,
Որ մըտան գերեզման 'ւ ի գնտան։

Աչխարհիս չինողքն ո՞ւր են որ չկան,
Իմաստուն ք չատք ի գուբս սուզեցան,
Վայելուչ պատկերօք մանկական,
Քիզմ մահուամբ որք ի հողս գերեցան։

Իրր գնանիր ծաղըկին չորացան,
Փառք իւրեանց իրր գերազ քուեցան,
Որպէս խոտ անպիտան կորըստեան,
Ի մէջ մեր ոչ կան 'ւ ոչ երեւան։

Որք չիզուք են հարստարք պապանձին,
Զար գործիքն ի չատեան բաց յայտնին,
Ճակատայ յոր չկամին անկանին,
Եւ չկարեն հարստարել բնաւին։

Սիրտք գոռոզք եւ հպարտք մոլութեամբ,
Ըզգեստով խոնարհին խիզճ մահուամբ,
Հրնչատակէն չարչարին բարկութեամբ,
Ծարքայէն հալածեալք յի ցասմամբ։
Որք նախանձ չարութեամբ են իլի,
Մեծ պատիւ անգ նոցա հանդիպի,
Որք անմահ կարծէին զինքն յերկրի,
Անգ համար ատէպ եւ խիստ պահանջի։
Զի երազ ՚ւ անցաւոր եւ խաբէ,
Աչխարհիս փառքն ըզմարդն խիստ պատրէ,
Ծանկարծ օր մի որսող իւր հասանէ,
Ծալջ ՚ւ ահեակ մէկ հայեղ չկարէ։
Մերկ եկան ի մօրէ եւ լալով,
Մերկ գառնան ի ծոց մօրն ողբալով,
Զինչ գործես՝ ա՛յն մընայ քեզ չահով,
Զօգնեցին մէկ մի ինձի աչխարհով։
Որք ի յոր իմ մահուս գուք տեսէք,
Զանճարակըս լալի ողբացէք,
Զեր հոգոյն գուք չուտով հար արէք,
՚ւ ինձ Աստուած ողորմի ասացէք։
Փառըս տամք Սուրբ Հոգոյն ճշմարտի,
Բոլորից փրկողին Միածնի,
Ընդ Հօր իւրում պատճառին համայնի,
Ի գործս իւր օրհնութեամբ պատուհասցի։

Գանկատ ունիմ ասել ձեզ սիրելիք՝ որ չիս ժողովեալ,
Գեղեցկաչէն անձն իմ զոր գիտէիք՝ այժմ ի հող գաբձեալ,
Տեսէ՛ք տեսէք՝ լացէք ՚ւ ափսոսացէք՝ ձեզ ողորմեցէք։
Այգի տնկեաց գիս Տէրն, ցանկով պատեաց՝ գուբ հնձան փորեաց,

Մընաց ինձ խաղողոյ՝ փուչ թուսուցի, նա եկեալ խըլեաց.
Ապաչեմ ապաչեմ՝ վասն իմ աւր Տէր իմոյս մեզաց՝ քոզուլ խնդրեցէք։
Ընաբնաւլ այլիս կոխան՝ քակեալ հնձանն եւ աւազեցաւ,
Փչոցն դմնեասապարքի՝ հիւ. ոզկուզացըն քօքափեցաւ.
Պաղատիմ կոզկոզիմ՝ վասն իմ աւր Տէր իմոյս մեզաց՝ ներել հայցեցէք։
Արմաւենոյս սազարքի ոստովք բեկեալ՝ ծագկօք վայքեցաւ,
Կանաչավայելուչ պայծառութիւնըս քարչամեալ՝ եւ ի հող լուծաւ.
Լացէք լացէք՝ այսօր զիս ի յազօքըս ձեր յիշեցէք։
Կիներաց գինին կորեաւ՝ յերկիր հեղաւ եւ կեանըս քաղձաւ,
Այժմ ինձ արբուցանեն գիմ չար վաստակն՝ գաւրըն մրըրկաւ.
Ճար չունիմ, հարցակ չունիմ, օգնող չունիմ՝ իմ հարն ի յԱստուած։
Տնկոյն սոգոմայիլն մեզաց ոզկոյզն ի յիս հմլեցաւ,
Մահու գինին էաւ խնչքս՝ ուչաքափ խիստ յիմարեցաւ,
Լացէ՛ք լացէք՝ այսօր զկանաչ արեւս իմ աւազեցէք։
Գաբրիէլն եկն ի խնդիր՝ պահանջելով զհոգիս ի մարմնոյս,
Տեսն էր ահագնագէմ՝ պատպանձեցոյց ի վայրկեան ժամոյս.
Վազիւն գիս մոռանայք՝ լացէ՛ք այսօր ’ւ ինձ ողորմեցէք։
Զայն տեսն որ ես տեսայ հրեշէն ’ւ ահով՝ խիստ սարսըռեցայ,

Զաբարածոց գինին եւ գոսկին քէ գին տայիր՝ չլինէր իսկ հաւասն.

Տեսէ՛ք տեսէք, լացէք ՚ւ ափսոսացէք՝ ձեզ ողորմեցէք։

Ա՛յ հրեղէն գիս մի՛ խոցեր ի սուր մահուն քո կսկըծալկան,

Հասրաքի վառի սրտիս՝ օր մի կամ պահ մի չտաս ինձ պակսիլ.

Ազալեմ ազալեմ, վասն իմ աս. Տէր իմոյս մեզաց քոզուլ խնդրեցէք։

Ծալ եւ յահեակ ճար խնդրեցի՝ ոչ ոք փրկեաց ձեռացն հըզօրին,

Ծաւագին ուժգին բախմամբ քակտեալ գնոգիս՝ ի բաց խըլեցին.

Ճար չունիմ, ճարակ չունիմ, օգնող չունիմ՝ իմ ճարն ի յԱստուած։

Ո՞նչ գըտար ա՛յ տառապեալ՝ այս ընդունայն յաշխարհս ցաւալից,

Ե՛կ ճչմարիտ յաշխարհն տանիմք՝ ի հայրենի կեանքն յաւիտենից.

Լացէ՛ք լացէք՝ այսօր գիս ի յաղօքըս ձեր յիշեցէք։

Կարօտ փափաք ճեալով ի գըտազմունս ՚ւ ի հոգս աշխարհի,

Ընդալս փոքր ՚ւ ընդունայն՝ վերջին մրուրս էր գառն ու չեզի.

Լացէ՛ք լացէք, այսօր ինձ եղկելոյս գուք ողորմեցէք։

Վա՛յ գի ընդվայր զօզանջիմ՝ եւ անօգուտ գիս խիստ ազճատիմ,

Ազճացէ՛ք խազճացէք, յետ գառնալոյ ճարակ չունիմ՝ յօգնուքիւն հասէք.

Պազատիմ կոշկոշիմ, իմոյս մեզաց վասն իմ աս. Տէր ներել հայցեցէք։

(Ձեռ. Թիւ 1042, դդ. 96բ–104ա)

Գանձ եւ ողբ ի վերայ ճօճի ասացեալ՝ այգուցն:

Ընդս ողբոց արժան, ընդս կսկանական, ողբամ ողբական,
Աւա՛զ եղկական, զքաս մեր քշուառութեան, որբոցս հիքական:
Ողբայ Հայաստան, ուր կայ բարեկամ եւ մեզ սիրական,
Լացէ՛ք գուք լալկան, ընդ մեր տխրութեան, զքաս Փոզոյն Տարսոնեան:
Ցաւուրս ծանրութեան, կսկծոյս դիպմանն, որբոցս գառնութեան,
Գրո՛ւք Արամեան, գուք համայնգամայն, ազգատո՛ք եւ փարքամ:
Գոյժս ուր որ հասանի, բօքոյս սլացական, ափսոսալ արժան,
Գնամուրճոյս մահուան, մեծ հոչակական, մեծ գործացական:
Արդ մխիթարեա՛ զորբացեալքս ի սմանէ Սուրբ Հոգի Աստուած: Ազաչեմ՛ք:
Լո՛ւր Տէր եւ ողորմեա՛:

Քամից ժողովից, սուրբ պաշտօնէից, եւ քահանայից,
Պարուց երջանկից, որբոց բարուոյն, փոքր մի պատմեցից:
Սեռից տեսակից, սա ի մեծ գործից, յազնուականից.
Նախ յԱրեւելից, ի պապանց տոհմից, գան յԱրեւմտից:
Ի Դաբանագիս, քնակեալք ի չինիս, անուամբ Յոճաձայից:

Անգ յորդոց յորդիս, զարմ եւ զաւակից, ըստ ժամանակից.

Ճեռոյ ձէլալից, ներքուքեանց վշոց, չունալ հայրն անուից;

Գայ ի կոչմանիս, ի կնքիպօլիս, տեսանալ զծնունգ արուիս;

Մինչ նոր հանգստիս, նոր օքեւանից, տրտնջալ եւ յաստից;

Արդ միխիթարեա՛ եւ այլն։

Ջլեւ որբացեալ, հայրս մեր անուանեալ, Մարտիրոս կոչեալ.

Զորս տարւոյ ճնացեալ, յարհեստ շատ փոխեալ, մինչ յարքունս հասեալ;

Բազումք սիրեցեալ, եւ յամանք ժըտեալ, կարգ յաչխարհ մտուցեալ.

Ի Սպիմ յղեալ, Ճէր Գրիգորն ընտրեալ, հայրապետն յարեալ։

Նա եւս ընկալեալ, երկու ամս պահեալ, ընտրեալ եւ փորձեալ;

Էրէց ձեռնադրեալ, եւ նամակ շնորհեալ, եւ գիշձս իւր գրեալ.

Ամանաք իմ լեալ, հազարապատկեալ, զնորընծայդ պատուեալ.

Զի ըստ Աստուծոյ, է իմ գդա օրհնեալ. ա՛յսպէս ծանուցեալ։

Արդ միխիթարեա՛ եւ այլն։

Պետն ի կարգն յարգեալ, Փիլիպպոսն գովեալ, հայրապետն ընտրեալ.

Ծորժամ ասա եկեալ, մեծ էրէց կարգեալ, եւ պատուասիրեալ։

Հայր հանուրց եգեալ, բարեւնեաց ազգեալ, եւ այնք ընկալեալ.

Իչխանք սիրեցեալ, ժողովուրդք քերկրեալ, ասմիկք մեծարեալ։
Քաջացան կանգնեալ, ամենայնք հանեալ, համայնց ճոխ գտեալ.
Զի գանուն ստացեալ, յաշխարհ տարածեալ, եւ փա- 35
ռաւորեալ։
Որոց հայր եղեալ, սիրեաց նպաստեալ, պանդըխ-
տաց օգնեալ.
Զտարս ժողովեալ, պաշտօնաւորեալ, իբրու գառա-
քեալ։
Արդ միխիթարեա՛ եւ այլն։

Ի վախճան հասեալ, յաշխարհ համբաւեալ, Քեսմուր-
ճիս կոչեալ.
Վեց տուրրք անկեալ, փոքր ինչ ծանրացեալ, գԱռ- 40
տուած կարգացեալ։
Եւ գաշխարհ օրհնեալ, գհաշտութիւն մագիեալ, գքո-
գութիւն տուեալ.
Զքոգութիւն հայցեալ, լալով աղերսեալ, գսրբութիւն
խնդրեալ։
Հոգեւար չեղեալ, ո՛չ իսկ չարչարեալ, եւ քնաւ ո՛չ
տանջեալ.
Մահն հանգիստ եղեալ, յոյժ խաղաղացեալ, գհոգին
աւանդեալ։
Դիմօք գուարթացեալ, տեսօղք զարմացեալ՝ ընդ 45
մահն եւ գովեալ.
Սիրելիք հասեալ, քահանայք հարկեալ, մեծապէս
պատուեալ։
ՑԱստուծոյ ընդհեալ, գերեզմն ուռճացեալ, յիշատակ
քոգեալ.
Ցերիցս կրօնքն լեալ, կարգաւոր գտեալ, վերայ իւր
կանգնեալ։
Ցերիցն մեծին այլ, կրօնաւոր էր լեալ, զբօսուզ նոր
խայծեալ.

Այսր հովանացեալ, զգազազըն բարձեալ, զքազուճն արարեալ։
Մահն յայսմ հուչակեալ, բարեբաստացեալ, եւ գովաբանեալ։
Արդ միխիթարեա՛ եւ այլն։

Արդ զմեզ ոչբացէ՛ք, աւա՛ղ ասացէ՛ք, զորբերս լացէ՛ք.
Զհեսմաւրնին լսէք, մեռեր է ասէք, զորբերս ոչբացէք։
Ճաշխարհ ազգ արէք, յերկիր գուժ հանէք, զորբերս սըգացէք։
Գիր ՚ւ ի քուղք առէք, բաբունեաց գրեցէ՛ք, սիրելեաց (դուդաղ)։
Զհեսմաւրնին տեսէք, զհոգըն ի միա ածէք, լալով ոչբացէք։
Զերախտիսն յիշէք, զկեանք ի միա ածէք, զգերեզմանն տեսէ՛ք։
Ի օրս ձեզ իմացէք, գիպելոց ասէք, հոգւոց պէտ արէք.
Եւ որք պատրաստէք, զոզորմիս առուէք, զյուղով վարձս առնէք։
Արդ միխիթարեա՛ եւ այլն։

(Ձեռ. Թիւ 1042, էջ. 111ա–112բ)

(Տաւներու սկզբնաառաւերը կը յոգնի ԵՐԵՄԻԱ)։

(Գանձ ասացեալ երեմիայի ի վերայ վաղամեռիկ դստերն Սողոմէի)

Եթէ ծովուն քանաք մարքացեալ,
Կամ մարենեաց ի գըրչի կազմեալ,
Համատարած երկինքն քուղք սփռեալ,
Զգանկատս ի գիր ուսմեաք չկարացեալ,
Իմ սիրելիք որ կայք ժողովեալ,
Զխիղճ կէնեմ տեսէք եւ ձեզ ոգորմեալ.
Ցանկարծ մահու իմ պատգամ հասեալ,
Որ ցաւ մահուն գիս խիստ պաշարեալ,
Մատաչուքեանս ոք ոչ խղճացեալ,
Ինձ եւ ճարակ մի ինձ ոչ օգտեալ.
Որպէս գերագոյն իմ տեսեալ,
Իրրեւ ըզչուք անցաւոր քուեալ,
Ի ծնօղացս իմ փոփոք ձեացեալ,
Եւ Ծովսէփիս իմ քաչկըտացեալ.
Վերջին եւ ի հոգ մարմինս մաչեցեալ,
Հոգիս առ Տէր զոր աւանդ տուեալ,
Իմ սիրելիքդ որ առ իս հաւքեալ,
Զիմ կէնեմ արեւս խղճացէք լացեալ,
Զմոգամէն գուք այլ ոչ գտեալ,
Քանզի անգարժ ճանփուն ահաւորեալ,
Ինձպիմ ասել՝ Աստուած ոգորմի,
Զի վարձս բարեաց եւ ձեզ Տէրն չնորհեալ։
Աղաչեմ՝ լուր Տէր։

Քառեալ ժողովդ քէ զգանկատս հարցեալ,
Ոգորմելոյս ինձ պիտիք խղճալ,
Ի յերեսէ ծնօղէս զոր լուեալ,
Մինչեւ առ իս ծընեալքն զայս չտեսեալ։

Ջէր ելլեալ խիզճս որ գիս արդ տեսեալ,
Ամէն մարդ իւր ցաւն է իմացեալ,
Ընդ խնգացդս մինչ կայի քէ խնդալ,
Լալուամ ՚ւ ոգբուքն յանկարծ ինձ հասեալ։
Մինչդեռ գարնանս նուիրիս ծաղկեալ,
Ծորչակ մահուն յանկարծ քօքափեալ,
Մինչ նորատունկ գայգիս իւր յօտեալ,
Ջմարդս բարուեանակ յարմատոյ կտրեալ։
Մինչ նորընձիւղ պտուղս ի ծառիս,
Հոգւոյ սաստկագին հնչեալ եւ եղծեալ,
Մինչդեռ խնծոյս ապխտակ կարմրափայլ,
Ջոգւոյն մահուս ձագկեալ եւ ճմլեալ։
Մինչ գոյնագգիդ վարդս կոկոնացեալ,
Կարկտեան քքովք խամրեալ եւ խանձեալ,
Մինչ ազաւնիս ընդ ձագիս խայտալ,
Մահու բազէքն խոյացեալ եւ խլեալ։
Մինչ հասրէքով ճնայի վայելեալ,
Ջմասազատիս սեւ հոգով ծածկեալ։
Քնդրեմ ասել եւն։

Ք պարտ լսել զոր պատահեցաւ,
Երկիւղ մահուն որ յանկարծ գիպաւ,
Վհատ կենաց իմ որ անգէն հատաւ,
Ցաջ եւ յահեակ ալիք իմ ձգեցաւ։
Գարնան հասակս ինձ ձմեռ գարձաւ,
Ամառն աստղիկ ձիւնաքեր եղաւ,
Նոր եղանակս ինձ այժմ փոխեցաւ,
Եւ գառնաշունչ օգըն գիս էառ։
Նոր եղանակս ինձ ձիւն բերեցաւ,
Եւ գառնաշունչ օգն մրսեցոյց,
Նոր արեգակն իմ խաւարեցաւ,
Լուսինն ի ծոց մօրս ժողովեցաւ,
Դիրք աստեղացըս քօքափեցաւ,

Նոր առաւօտն երեկոյացաւ,
Եւ լուսաւորքս ամպօք ծածկեցաւ,
Գազելբր կեանքս իմ յանկարծ գառնացաւ.
Եւ զգայարանք անձինս խամրացաւ,
Այսօր զիպակաց փոխանակաւ,
Ի հոգ զնաան յարգել զիս տուաւ.
Վայելչազարդուց փոխանակաւ,
Գարնիս ի վերայ ինձ ամրափակաւ.
Քնգրեմ ասել նմա.

Պարի՛ր, քուրիր, ո՞րն է ձեզ յայտնի,
Ո՞ր մէկ գանկատ օրոխս ճառնչի.
Ջիմ կէնճ արեւս է ափսոսալի,
Թէ զմէկհատիկ օրրուկս խզեալի։
Մէկիկ հատիկ գՕռվսէփս որ տեսի,
Նորա վերայ այլ չի խնգացի.
Այս գօսացեալ ծառոյս պտուղ մի,
Ալքս թէ տեսաւ նա՛ թերանս տապի։
Իմ միամօր մէկհատիկ որդի,
Զայնդ յականջէս կորնցաւ հեռի.
Գս կարգալուն գազատուկ խընդալի,
Ի ծոցս ի վայր միխիթարուէի։
Մէկ մուրվէքիդ հայէի ձեայի,
Ջառնայ անգամ եւ չըվայլեցի.
Աւա՛զ հազար որ մահրուամ ձեացի,
Հասրէք օրոխս իրր ըզկրակ վառի։
Գրաւեալ ի մահ յակամայ քոնի,
Քէն գառնցայ ես անգառնալի.
Ես լամ 'ւ ասեմ քէ մահրուամ ձեացի,
Դու լաս 'ւ ասես քէ որրուկ ձեացի։
Ես մորմոքամ քէ մուրվէք չառնի,
Դու լաս 'ւ ասես քէ խոռ ձեացի.
Ես լամ 'ւ ողբամ որ ալքս ի յիռի,

Դու աքրտկոտոր ի յատաքուրի։
Ես գծագիկլոյ գօրիդ չքառնի.
Դու լաս ՚ւ ասես՝ Ա՛հ մարդիկ պիտի.
Ես հնծնլով գատիլս հառչէի,
Դու գայլոց մայր տեսնուլդ ոգբալի։
Ի ցաւ մահուս գքեզ համբուրէի,
Որքուկ մընալդ քան գմահս էր լեզի.
Դու մար յիշելն այլոց քէ դիպի,
Սիրտդ արիւնով պիտի որ լցուի։

Քնէ ծնօղիս հարկ պատչաճաբար,
Ա՛յ իմ գաւրիկ՝ բանս ոգբերգաբար.
Արդ խոցս փլաւ կսկծոյդ համար,
Կարգ ինձ խօսիլ պարտ լալկանաբար։
Ա՛յ իմ գաւրիկ, ելայ քեզ խնդիր.
Ո՞ւր երեւիս՝ տո՛ւր մեզ գքո խապար.
Ա՛յ իմ սիրուն եւ ներցուկ սրտիս,
Ո՞վ գքեզ խոցեաց ի խոց կսկծարար։
Ա՛յ պատուականդ՝ ի՞ր անպիտանացար,
Որ գառնալոյ քնաւ դու չունիս ճար.
Ա՛յ քէ երբ յիշեմ զտիպդ եւ գկերպարան,
Շարժեալ դղրդին զօդուածքս հաւատար։
Ա՛յ լուսերանգ ծաղիկ ծիրանիս,
Ի՞ր ոգեզացեալ չուտ քառամեցար.
Ա՛յ լոյս աչեզունք, ունքդ երկնից կամար,
Դեղնագունեալ եւ քարշամեցար։
Ա՛յ լար կարմիր շրթունք վարդեզոյն,
Քառամելով եւ քայքայեցար.
Ա՛յ ոսկեսուփ բերան քաղցրալիր,
Մանանայիւք գգեստն քափեցար.
Ա՛յ գեղեցիկ աչեր ծովայինն,
Ի տեսլենէ ի՞ր խաւարեցար։

Ա՛յ չնորհալից հասակ ախորժակ,
Նոր հասակաւդ է՞ր դէրդնցար.
Ա՛յ նազելի անձնդ սիրասուն,
է՞ր քակտեցան ոսկերքդ յարէյար։
Ա՛յ սիրելի, փափաք եմ տեսոյդ,
Ազվոր տեսլեամբդ ի հոգ մաշեցար.
Ա՛յ վազակատուր գոտրիկ խասկուքի,
Ընդէ՞ր փուքով քնրիր մեզ գիժար։
Ա՛յ վայելուչ անվայելչալի,
Փոխան գարգուդ ի հոգ ծածկեցար.
Ա՛յ մանկամէտ գոտրիկ մանկամէտ,
Շինազաց սրտիդ անել խոց եզար։
Ա՛յ խելացլի խաքուն գու խիկար,
Հնդ եւ հանգարտ՝ համբերող խոնարհ.
Ա՛յ փոխանակ դիպակ ծիրանեաց,
Սեւ սեւ հոգով զգեստով հաւասար։
Փոխան գարգուց որ չվայելեցեր,
Այսօր քարով անառես ծածկեցար.
Մազգիքով՝ և երկքէ գաւազանով,
Լեռ՝ և ի մարմանտ չրջինք անգագար։
Գնդ նման գաւակ չՅաւամ քէ գովի,
Անօրինակ գուստր, գու խաքիմ եզար։

Ցանկ եւ հարկ էր գու զծընօզդ լալոյ,
Այսօր ես քեզ Գոտրի՛կ գոչեալ.
Գու զգազազովս պար բոլորելոյ,
Այսօր ես զքեզ գանձիւք ոգբացեալ։
Գու՝ իմ հայրի՛կ ճչել և ոգբալոյ,
Այսօր ես քեզ լալկան եմ եզեալ.
Գու արցունքովդ փոխան գիս լուալոյ,
Ես այժմ լալկան վերայ քո գտեալ։
Գու ըզլալականս փոխան կոչելոյ՝
Հարիկս մեռաւ՝ ինձ գու ոգբակցեալ։

Այսօր վերայ գլխոյդ ե՞ս կանգնեալ,
Ի կսկծոյս գառն գաթաւար հեգեալ։
Դու խուճկ ծխել փոխան յիշելոյ,
Ես գքեզ յիշելս արիւն արտասուեալ.
Դու գիմ հոգիս փուքով հոգալոյ,
Ես քո չիրմովդ լինիմ մռմռքեալ։
Դու գքո որդոյդ ձեռքըն բռնելոյ,
Երթա՛նք հասնինք՝ քէ պապդ է մեռեալ.
Ես քո որբոյն ձեռքն այսօր կալեալ,
Ճո կենճ մարիկդ սեւ հողով ծածկեալ։
Քաւուր մի պատիժ այս լինի գիպեալ,
Որ գաւակն առջեւ ծնօղացն քապըլկեալ։

(Ցուցեալս սկզբնատառերը կը յղեն՝ ՆԻԿՈՒԱ).

* * *

Նէնէ պէնի սիզ ապլամաճ սըգլամաճ,
Էճէլ կելսի էմբուլլահոի սիզ անլաճ,
Մօղըմէնըզ օլսի տէյի փէք հանմաճ,
Հէմէն տէյըն քի Մօղամէ գուրքուլսի։
Գէն տունեատէն պէհապէրսըմ պիլըրսըզ,
Գիր քէս գոնչէ օնսօրսոնաէ պէն հէնիզ,
Կեօզ իւմուպսա քէզճէ էրէ վէրսընըզ.
Ձիրապլէնմէն քի էլըմըզսէն գուշ ուչսի,
Հէմէն տէյըն քի Մօղամէ գուրքուլսի։
Գու օնուլմազ տէրսէ գաֆիլ սաքաչսըմ,
Օլսա հատորնի պիլսըմ հիս էքսըմ,
Սիզի անըպ կեօզ հաչըմի գան իսէրսըմ.
Ճանման քի կէնճէնըզ գըզըմըզ օլսի,
Հէմէն տէյըն քի Մօղամէ գուրքուլսի։
Ուսէփճըկըմ, ա՜հ, հաքըմէ կելսիքճէ,
Զէհիրլէնուպ քէր տանէլէր քօքսուքճէ,

Փուբխուն ալուպ խուբկնքկըմ տուքենտէ,
Ախիր նէֆէս քուքուլուպտա տունտուքտէ,
Ձէլէքլէրլէ ճէնկ էքմէն քի հայֆ ալսի, 185
Հէմէն ատյըն քի Մոզամէ գուրքուլսի։
Ձահփըմըն պուլպուլ ատպէ գանտէ,
Հիլ իլիքմէզ գուլպըմ տուր ալտուքտէ,
Հասրէք գալտըպըմսի տէրտըմ ալ հինտէ.
Նանման քի նամբուսմըզ չտւ ճինա քիւլ ալսի, 190
Հէմէն ատյըն քի Մոզամէ գուրքուլսի։
Նալըքլարըմ գըզլար տախն ալնարլէր,
Անա սքա էվլէրընտէ գվանըրլէր,
Նակնահ էճէլ ճամըն քէզնէ տունտուլար.
Քուքուչման քի նապլի պէալի եէրէ նէքսան 195
մի ալսի,
Հէմէն ատյըն քի Մոզամէ գուրքուլսի։
Ֆիգա ալտուս պէն էֆլաքըն հաւքմընէ,
Գոյնուս գլտան ինճէ ճուտայ էմրընէ.
Ձըքտըք մալտէն հէմ էվլատտէն սիպ ատյի,
Դամէ պարգ ալման քի պաշըմըզէ պու մուտուպէք 200
Հէմէն ատյըն քի Մոզամէ գուրքուլսի։ Ընէ խոխ,
Գէն մուրատ իրէմէտըմ,
Հիլ պիր մուրվէք կնօրէմէտըմ,
Էճէլ ճամըն գէհրըն իչտըմ,
Կէնճ ալուսմէ նապալանտըմ։ 205
Կնօգլէրըմսոէն գանլի նալլէր,
Գաշըմէ գապա ու գատէր,
Նապըլմըշսոի պու մուգատէր,
Էճէլ չէրպէքլէ մէսք ալտուս։
Գու չարխի ֆէլէկըն իչի, 210
Քէսիրլի նապսոխն նապշի,
Գաֆլէք քէլէֆի ճան գատսի,
Կէնճլըկըմէ հիչ տօյմատըմ։
Կնօկ տատ ալուպտըր պաշըմէ,

Ընդէ՞ր փուքով քերիր մեզ գիժար։
Արդ սխիքարեա եւայլն։

Ա՛րդ, բարեբար Տէր, մարգասիրեա՛ (*),
Ու գիւղքամարդ ի մեզ ակնարկեա,
Ջժոդովիլոցս ըզսիրտն խափսիեա,
Ջվշտացելոցս զբորբոքըն չիջեա։
Ի խնդրուածս սոցա գիջեա՛,
Ջուշկըն քո սուրբ ի մեզ խոնարհեա,
Այս կարօտեալ ննջեցեալ ծառայս
Ի գին արեանդ, ի սա խընայեա՛։
Ջքո գիւղքիւնդ ի հոգս կարկառեա՛,
Ջողորմութիանդ ցօղն Հոգւոյն ցօղեա.
Ջմեզանս սուրս գկամայն 'ւ յակամայ'
Աստուած Փխուս, ջնջեա եւ քաւեա՛։
Տէ՛ր, քահանայքս ի քեզ մաղթեալ կան,
Տէ՛ր, ժողովուրդքս խոնարհեալ քեզ կան.
Տէ՛ր, սուրբ ծնօղիդ մաղթանօք գլիջեա,
Ի բարեխօսըն, Տէր, ի հայցուածս նորա այլ սրա։
Տէ՛ր, ի յերկնից խորանն հրաւիրեա՛,
Ճարքայսուքիւն փառացդ մեծարեա,
Տէ՛ր, քո օրհնեալ գիրեան ցոյց ի սա,
Ջերանաւէտ ձայնդ արժան արա՛։
Տէ՛ր, անզանիդ փչբանեացն որ կայ,
Ջգործըս ձեռաց քոց մաննաւորեա՛.
Ընդ ընտրեալս քո, Տէ՛ր, գասաւորեա,
Ընդ օրհնաբանիչս քո, Տէ՛ր, պարակցեա։
Ննջեալ պարիլ ի փառս յարեակայ,
Ննջեցելովք նախնեացն եւ յապայ։
Ողորմեաց մեզ եւայլն։

(Ձեռ. Թիւ 1042, էջ. 114բ–120բ)

(Տաւներուս սկզբնատառերը կը յօդեն՝ ՆՐԷՄԻԱ)։

(*) Լուսանցքին վրայ. Թէ ձանձրանա՞ս ասես ոչ։

Ողբ տղահասակի ի գուն Գանկատի

Գանկատ ուշիմ ասել ձեզ՝ բարեկամք իմ եւ սիրե-
ցեալք,
Որք նկատք տեսիք զիս՝ անշնչացեալ ՚ւ անպիտանա-
ցեալ,
Լացէ՛ք լացէք այսօր զիս ողբացէք, զկանայ արեւս
իմ աւազեցէք։

Գանայ ափեղ անկոյս՝ տերեւալից սազարք ձիքենոյս,
Քորչակահար հոգմոյն՝ հնչեալ ի յիս խիստ կսկծարեր, 5
Գանկատիմ գանկատիմ՝ առ ծնօղդ իմ եւ իմ սիրե-
լեացդ։

Ասացէք բարձրասուղէչ՝ ծառս արմաւի որ նոր ընձիւ-
ղեալ,
Ի ժամ հասման պտղոյս՝ ի յարմատոյ խլեալ եւ կարեալ,
Լացէ՛ք լացէք այսօր իմ սիրելիքս որ զիս կարօտեալ։

Այգիս վայելչապարգ՝ ընտիր ոլքովք բոզբոջեալ ծաղ- 10
կովք,
Գարնրափայլ սպիտակախայտ՝ ճիւռ ոզկուզացն գեղեց-
կացեալ,
Ասա՛ղ ասէք՝ ասա՛ղ այս խակակուք կարեալ ոլքոյս՝
ճմլեալ ոզկուզոյս։

Ձաղկափքիք պարտէզ բուրաստանիս՝ իմ սիրելիքս
հոտոյս ըզմայլեալ,
Հեղեղ մահուան խամրեալ՝ եւ խիստ ազմով է ապակա-
նեալ,
Ողբացէ՛ք ողբացէք ա՛յ իմ ծնօղք՝ զաուկս բոզբո- 15
ջեալ։

Արեւելք արեւմտից՝ գիս տեսանողքն գեր պայծառացեալ,
վառվառ ծագիլն ի բաց՝ յառաւօտէ արեւս խաւարեալ,
Լացէ՛ք լացէք այսօր իմ սիրելիք գիմ կանալ արեւս։

Գեղեցկատիպ պատկեր՝ մատոյց հասակս համայնց ցանկալի,
Փախան պճնեալ զարդուց՝ սեւ սեւ հոգով ծածկեցին յերկրի,
Աւա՛ղ ասէք՝ աւա՛ղ վաղակտուր ինձ մանկամեռիկ։

Դարբիւղն ակն ի խնդիր՝ պահանջելով գհոգիս ի մարմնոյս,
Տեսան էր ահագնագէմ՝ պատրաստեցոյց ի վայրկեան ժամուս,
Դոզալով սարսեցայ՝ թերացա կարկեալ յահէ հրեշտակին,
Ճաւագին ուժգին բախմամբ՝ քակտեալ ի բաց գհոգիս խլեցին։

Ցաղջ եւ յահեակ քննեալ՝ հարցակ առնող ինձ որոնեցի,
Ոչ ոք եհաս օգնող՝ կալան հզօրք ՚ւ ես ապուշ ճեացի,
Փափաք կարօտ ճեացի՝ վայելչանալ ի աւուր աչխարհի,
Թէ փոքր մի խնգացոյց՝ վերջին աւուրս էր գառն ու լեղի։

Սիրելեաց բարեկամաց՝ այնքան սիրուն էի նազելի,
Ակն ունէին ի վերայ իմ խնգալ ի բարի,
Այլ հար չունիմ գառնալ կամ տեսանել ի յաւիտեանի,
Ողջացէ՛ք խղճացէք՝ հարցակ չունիմ, յամէն գիմաց լացէ՛ք ողբացէք։

(Ձեռ. Թիւ 1042, թղ. 122բ–123բ)

Ողբ ճնչեցելոց ի գուռ Այվա՛յի

Ճանկարծակի այսօր յիս հնչեալ,
Հոգւով մահու խիստ ցաւս հասեալ,
Ի յանդգնում տեսլեան հրեշտակին,
Սասանեցայ յերկիւղ ահագին։
Այվա՛յ, այվա՛յ, յանկարծ խիղճ մահուս, 5
Հազար եղա՛ւկ կարօտեալ սրտիս։
Անձամբ ի գող ելեալ ափչեցայ,
Սիրտ իմ խռովեալ՝ զի խիստ խոցեցայ,
Որպէս ըզխուխ խոտ ցամաքեցայ,
Ըստ նաձիր ծազկին իսկ ոչընչացայ։ 10
Այվա՛յ, այվա՛յ, եւն։
Անցին աւուրք իմ նըման ստուերին,
Անցին որպէս զերազ գիշերին,
Ուժով անձն իմ քաւչացեալ անկաւ,
Անօգնական ընդ մեռանելս մաչեցաւ։ 15
Այվա՛յ, այվա՛յ, եւն։
Ազամանեան գիրն ի յիս լցաւ,
Ամր արծաթոյն իմ խորտակեցաւ,
Ոսկի մանեակն փչրեալ մանրեցաւ,
Անիւքն ի գուբ խոր ընկղմեցաւ։ 20
Այվա՛յ, այվա՛յ, եւն։
Աչացըս լոյս խաւար ծըքիացաւ,
Իմ լըսելիքս յանկարծ խըլեցաւ,
Ի հանճարոյ խելք իմ ցըրուեցաւ,
Ի բարբառոյ լեզուս լըռեցաւ։ 25
Այվա՛յ, այվա՛յ, եւն։
Դարպաս մարմնոյս իմ գեղեցկաչէն,
Կործանեցաւ փլաւ ի հիմանէն,
Ի սուգ էառ գոչիրելիքս ամէն,
Կոզոպտեցաւ գանձ իմ լուսեղէն։ 30
Այվա՛յ, այվա՛յ, եւն։

Դառն եւ գիժաբ այս ճանապարհին,
Քիստ անծանօք վիհ խորխորատին,
Ափչխալ գողամ տեառն գժուարին,
Սարսիմ Քէ տան զիս նոցա բաժին։
Այվմ՛յ, այվմ՛յ, եւն։
Սարսռանքի զօրս ի միտ չառի,
Եւ զահագին ատեանն էյիշեցի,
Վա՛յ Քէ լինիմ բաժին գժոխի,
Վա՛յ Քէ լսեմ զձայնըն սարսափի։
Այվմ՛յ, այվմ՛յ, եւն։
Կարօտ Ձեացի ի յիմ սիրելեաց,
Կարօտ փափաք իմ գուսարք եւ որդեաց,
Ջմատռպահատակս մահն էատ յանկարծ,
Սիրտս հատրէքով բորբոքեալ Ձեաց։
Այվմ՛յ, այվմ՛յ, եւն։
Ջուներմ ոգնական կամ ճարակ առնող,
Ճանապարհէս յիտ գարձուցանող.
Ի գժոխոց հոգիս սոսկացաւ,
Մարմինս ի հող լուծեալ մաչեցաւ։
Այվմ՛յ, այվմ՛յ, եւն։
Ա՛յ բարեկամք ՚ւ իմ խիստ սիրելիք,
Հալալ արէք որ գուք զիս լացիք,
Հալալ արէք որ զիս կոծեցիք,
Ջէնջ հեռացայ՝ գուք բարով կացիք։
Այվմ՛յ, այվմ՛յ, եւն։
Ցոյս ՚ւ ապաւէն Սուրբ Աստուածածնին,
Բարեխաւս լեր Որդւոյդ միածնին,
Թողուլ զանցանս մեռեալ ծառային,
Իւր սուրբ տեալեան արժանի լիցին։
Այվմ՛յ, այվմ՛յ, եւն։
Ընդ ժողովոցս սուտ հանգիպողին,
Համայնց ի քեզ ապաւինողին,
Փառք եւ պատիւ քեզ ընծայեցին,
Մխլար եւ յաւէտ եւ յաւիտեանին։

(Ձեռ. Թիւ 1042, էջ. 121ա–122ա)

* * *

Դանկատիմ ձեզ սիրելեացդ, որք ինձիք այսօր յիմ տապան,
Տեսէք զիս ի հոգ բանգեալ, անկասկած էր ինձ 'ւ անկիւման։
Ես այլ գայլ յայս տեղիք, հայելով զհանուրց գերեզմանն,
Որք ի յԱդամայ հետէ, ով ծնեալք մեռեալ են համայն։
Սոքա ինձ երազ քուէր՝ քէ իրաւ էին կենդանիք, 5
Որք կամաւ քոզեալ զաշխարհ՝ զընտանեալ են ի յայս տեղիք։
Գիշեր ցորեկ խոնջէի՝ որպէս նաւն ի ծով տատանեմն,
Մահն յանկարծակի ետես, ես ընդ վայր ձեամ փոչէմն։
Ցիւմ հրամանէս վախէին՝ չատ մարդիք յինէն երկընչէալ,
Փոխանակ պատուոյ այսօր՝ անարժան ոտօք զիս կոխեալ։ 10
Տըրանկ ի մարդիք նման, որ այլ մարդ յինէն չամաչէր,
Այնք որք պատուէին միշտ զիս՝ կատակեն քէ հոզ է գարձեր։
Զարմացք զկեանքս իմ առնեն՝ քէ ատա է մարդոյս կեանքն յերկրի,
Աւա՜զ որ գուր կու գատինք, վերջի օրն ի հոզ ոչ քաշի։
Փչօք ջանիւք յիմ ընչից՝ մերկ քափուր ի տանէս հանին, 15
Լքեալ քոզի զայն ամէնն՝ մեծ վչտուք այսօր գերեզմի։
Ջինչ սերմանեցի յերկրի՝ զայն պատրաստ պահեալ են ինձի,

Թէ չար քէ բարի գործոց՝ ասա միոյն հազար փո-
խատրէ։
Կամ սպառնալիք չար գործոց՝ պատաստանն անա-
չառական,
Ահով բարբառ անիծից՝ գժոխոց տանջանքն յաւի-
տեան։
Ողորմեցէ՛ք ինձ խղճիւ՝ զի ձեռն Տեառն միեալ չիս
կարի,
Ի միս ածէք չիս դիպաւոյն՝ զի ձեզ այլ սպասեալ
հանդիպի։
Զիս տեսէք ողորմեցէք, ա՛վ մարդիկ երազ չքվի
ձեզ,
Վերջի աւուրն ճար արէք, որ չըլլի տանջանք գիպի
ձեզ։
Արդ խնդրեմ մաղթեմ ի ձէնջ՝ սիրելի՛ք մի անտես
առնէք,
Զիս տեսէք ձեզ խղճացէք՝ վասուքիւն մարգոյ[1]) մի՛
անէք։
Ըզաւուրդ պատարագն հոգւոյս՝ հանապազ պաշար հա-
ւուցէք,
Ի աւուրդ յայլօքս ձեր յիշել՝ զպլալանս քաւել փու-
քացէք։
Կեանք սոցա գետոց նման՝ անդադար կայր ի գընաց-
ման,
Դամ ընթացք արեգական՝ որ չափէ ըզբազմաց չքջան։
Գնաց ժամանակ սոցա՝ զինչ երազ մեզ պիտի,
Կամ որպէս նաւիկը ծովկին՝ չուտ քաւմի ՚ւ ի հոգ
չուծական։
Զինչ որ ժողովեալ գանձեաց՝ չգիտաց[2]) ըզ ո՛ւմ ժո-
ղովեաց,
Անցուց գժամանակն ունայն՝ իւր հոգւոյն չահ մի
չմտաց։

1) մարդւոյ. 2) չգիտաց.

Ցանկալի խնդ[ր]ոյն այնմ ետես՝ որ չարժիլ քնաւ
չկարաց։
Լայր եւ ոչբայր հառաչմամբ՝ որ երկինք ՚ւ երկիր ոչ
օգնեաց։
Շինուածք գեղեցիկ մարմնոյն՝ գըրգռեալ եւ խորտա-
կեցաւ,
Փակեալ եղեւ յարբեչաբ, եւ բոլորն փչրեալ մանրե-
ցաւ։
Որդունք ի յանէնէն եռաց՝ եւ ինկեր գինեզս իւրեանց,
Մաչեալ եւ ի հոզ գարձաւ՝ ծնունդք իւր ընդ ծընո-
ղիս իւրեանց։
Հոգին սարսափեալ գոզայ՝ ի մուտն իւր ահիզ գա-
ստառանն,
Քէ գի՛նէ տացէ պատասխան՝ յանաչառ ի մեծ յատեանն
այն։
Աչխարհս ի պանտոկ նմանի՝ անցաւորքըն գան եւ գնան,
Բազումք ինկեալք են յաչխարհ՝ որ անուանք իսկի
չերեւնան։
Բայց ոմանք իմաստասէրք՝ մին բարեօք գինքն նչա-
նակեաց,
Իւր յիշեւան պատուարք[1]՝ գիւր անուն եւ գգալն
գրեաց։
Գատրաստեցին տուն գարպաս՝ գեղեցիկ ինչք եւ
ստացուածք,
Երբ մահն ի խնդիր երեկ՝ յամենից ձեացին մերկ
ի բաց։
Ոչ գուստր[2]) ոչ որդի օգնեաց՝ ոչ ապրանքն[3]) եւ
ինչքն օգնեաց,
Ոչ ոք բարեխոս[4]) չեղեւ՝ քէ օրիկ մի գու համբե-
րեաց։
Ցանկալը մեծամեծ փառաց՝ միշտ գրկել եւ ապռել
ջանաց։

1) պատուարքի. 2) գուստ. 3) պրանքն. 4) բարեխոս.

Այսօր միայն պատանօք՝ նեղ եւ խոր հոգով է ծածկած։
Գոռոզ փառամոլ բարուք՝ չըլսէր խրատուց քազմաց։
Տե՛ս մահն լսեցույց Քրիկանց, գուլ եւ զգլուխն խորտակեալ փշրեաց։
Ես նաեւիր ծազկի ներման՝ ժամանակ մի երեւեցայ,
Օգուտ չեզէ համ ՚ւ ի հոտ, ոչ գեղոց իրք մի պիտացայ,
Ի քարչամիլ քօքափիլս՝ զարմանք ես ցուցայ,
Ի հազ լուծեալ չերեւիմ՝ ոչ էի ոչ տեզս երեւայ։
Ծաչխարհ մոայ չազախեալ՝ մին ծնուիզ ես ոչ ատացայ,
Որպէս զանպատուզ ծառեր՝ չոր փայտ որ չուք այլ չուննինայ։
Զոր քոզի զայն կորուսի՝ որք ուտեն ՚ւ ինձ օգուտ չունի,
Ուտեն զգան եւ զ (քառը անընդհունչ) քիրեն, ափսո՛ս գիս վա՛յ եւ եզկելի։
Ասա՛զ իմ հալալ արդեանցս՝ որ ձեռօքս պաշար չդրի,
Զքոչակս ի հետ տանէի՝ յառչեւէս զճրագն վառէի։

(Ձեռ. Քիւ 1042, էզ. 113ա–114բ)

ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ (*)

Ղարիպի

Փորձանաւորդ ի պատահմանց մի՛ հոգար,
փրկիլ ըզքիզ զըքաճն Աստուած՝ մի՛ հոգար,
փայփ[այ]ելոյ մերձ է կարօղն՝ մի՛ հոգար,
փառաւորիլ գարձեալ զփինատոգ՝ մի՛ հոգար։
Փարքամք բազումք ազգատացան, իմ եղբայր,
փանագիք չատք հարստացան ք'ընքերցար,
փազատասոզ միտգդ այժմ եզեր խոռվարար,
փազփիլ զմիտս քո՝ յուսահատիլ մի՛ հոգար։
Փափաք ունիս քո ընտանեացդ՝ ես գիտեմ,
փատա ու փարատ երկայն ու կարճ կու լսեմ,
փինատ կենաք կու տատապիս՝ տեսանեմ,
փատկայ լինի օր մի գաթիլ՝ մի՛ հոգար։
Փըռընկա՛լ ենգատարիլն չահ չունի,
փեռնկիլ զկուրծոգ ցըտիլ զերեսոգ չահ չունի,
փխրան առնիլ գանձն քո յօշ յօշ չահ չունի,
փրկանաւոր լինիս օր մի՝ մի՛ հոգար։
Փրկչին մերոյ ըզկատարուածն ի միտ ա՛ծ,
փարատն Ծորայ համբերութիւնամբն միչտ յիշած,
փորձութիւնք են կեանքս մարդկան՝ մեք տեսած,
փառաւորք չատք անարգեցան՝ մի՛ հոգար։
Փիլիսոփայք գանկատելով չունցին,
փազագրեցին գառն արատաւոք խրատեցին,
փարելիք որք տիեզերաց տիրեցին,
փազփիօք չա՛տք մաք մընացին՝ մի՛ հոգար։

(*) Երեմիայի Գանձեր եւ Ողբերէն վերջ կը գտնք յաչօդ երեք հատուածներ։ Ծ. Հ.

Քրծունաց նահս սրբոց միտպէս,
փոքրագիք գան ի վիրայ յօրտպէս,
փա՛ռք Աստուծոյ գնդն գիտես քէ ա՛յդպէս,
փարատեսցէ գխաւար ազոյդ՝ մի՛ հոգար,
Փարագմունք մտացդ չիլի՛, պանդուխտ ես,
փոքրոգիքն նեղասրտին, զարկպ ես,
փարքար զարկպ ծըննաւ զամէնքըս գիտես,
փեզուզ հոգդ այդ ցաւ կու բերէ՝ մի՛ հոգար։
Փազփանաստիզք տեսաք որ ազիզացան,
փազաքչասունք տառապելի ծոց պատկեցան,
փիլիսոփայք անմտաց գուռն սարկացան,
փիննատ եղեն քաղվորդիք՝ մի՛ հոգար։
Փափաքելով չատք՝ Զհոգիս ա՛ռ կանչեն,
փարէ փարէ լինին զկենացն յոյս կտրեն,
փրփրալով չատք սրտմանն ՚ւ անճար են,
փոյք ի կախաւել ի ծով խեղդիլ՝ մի՛ հոգար։
Փուռչ մանուչկաց քեզ ընծայեմ հատոտիս,
փըքըքիացն այս ի սիրտ քո զի սփոփիս,
փախուստ առնէ զվիշտըն քո յիւր հրաչից,
անհնարից հընարն Աստուած՝ մի՛ հոգար։

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 68բ–69ա)

---

* * *

Ցիչիա ըզՅոբն՝ արդար եւ անարատ էր,
Ո՛րպիսի փորձուքիանց նա միշտ համբերէր,
Զբազում եւ ստացուածոցն եւ զփառացն զոր ունէր,
Այնքան եւ տառապել ի վիշտս տառապէր։
Ցիչէր ըզՏէր Աստուած եւ օրհնութիւն տայր,
Տէր եա եւ Տէր էառ՝ օրինակ մեզ տայր,
Զաւակաց մեռանիլն՝ գուժն այլ որ միշտ գայր,
Ցիւր ցաւն եւ բորոտիլն որ միշտ կու եռայր։

Գոչոս սուբբ առաքեալն ի գիրս իւր յիշէ,
Ըզկատարումըն Տեառն եւ զնորայն ասէ,
Զհամբերութիւն Օրթոյ յուսարուք՝ ասէ,
Այսքան հազար տարի գրեանք գնա գովէ։
Ասուն մի իւր ինքոզ յաչխարհիս խիստ մնծ,
Մախպուլ իւր ստեղծօղին յարքայութիւնն մնծ,
Ըզվարձքն յաստէնս տուաւ եւ անգէնն այլ մնծ,
Իւր բարի ծառային՝ մնզ օրինակ մնծ։
Եզբա՛յր՝ քէ յո՛ր դիհաց փորձանքդ որ եկել,
Քէ յի՛նչ պատճառ կամ յո՛ր կոչմէ հանդիպել,
Աստուած կամի՝ կարէ ճարակն համբերել,
Ընկեա՛ ի Տէր ըզհոգդ՝ Դաւիթ պատուիրել։
Օրթոյամ կամենայ ոք սիրուն վարդ քաղել,
Գիտի փշով գձուան ի յարիւն չազախել,
Միտդ ա՛ծ զանրմանացանն՝ ո՛րքան համբերել,
Մինչեւ գայ ժամանակ որ պիտի հնձել։
Ամենայնի չափ կայ եւ ժամանակ կայ,
Քէ առաւօտն եղնուս՝ եւ իրիկունն կայ,
Ջերկս քէ յիտ ձըգես՝ եւ առաւօտն կայ,
Մինչեւ որ քեզ բարի ժամանակըն գայ։
Աչխարհս քամահի՛ւ ի պատճառ փառաց,
Ոմանք գիտնոց անկան՝ ոմանք յանգիտաց,
Ոմանք ինքնաչարժք են ւ ոմն յայլմէ գրգռած,
Աստուած փրկէ ըզմարդն խիստ յիսնաֆըզաց։
Մըքանդ այդ լոյս ծագօղ՝ միայն է Աստուած,
Ծովածփ փարատոնէ որ կայր գնոտանած,
Ի այլ չատք նորա նըմանն ի բանսից գերծած,
Գան զոր յառաջն էին՝ ա՛յլ փառաւորած։
Շատ անհնարքն մնզ՝ Աստուծոյ կար է,
Ծեսի օրինգդ Աստուած ի բարին անէ,
Ծանկիւման տեզաց քեզ անկիւման օգնէ,
Բարի եւ չնորհաւոր պահ քեզ պատահէ։

(Ձեռ. Թիւ 1059, քղ. 87բ եւ 90ա)

Ընկալանին զմեզքըդ քըննել՝ զխոսքեր քո պոր լուսալ էին,
Աչհամաբերեալ բամբասանօք՝ չարաչար գբանես քո մեկ-նէին։
Ոմանք արգարք պոյդ չը կարծեն՝ զկնոցապատէպս մատածէին,
Բայլ ինչ քէն քէ տեսեալք են՝ միայն մաօք քէ ո-գորմին։
Արդ մի՛ խոցկեր տեսեալ զընկերոգ՝ կամ գբարեկամս քո առաջին,

(Մկ. գ-ղ. ք-ոց ի-ւր-ոյ)

Մի՛ վշտանար վասն փառաց անցաւորիս նանրասկա-նին,
Արդ ակն կա՛լ փառացն անանց՝ որ յաւիտեան ոչ պա-կասին։
Մեբաւքիւն ՚ւ ազգատուքիւն՝ մահ գառաստանն որ ոչ չինին,
Այլ քակամայ ամենեցուցա՝ հոգեզինա[ց]ս կաւ հան-գիպին։
Մեզանք տրտունջ եւ ժժգոհանք՝ որ աւազէ ըզ-կեանքն պրեւին,
Ի տեսանել զփառս եւ զպատիւս՝ զկնոցազս յոգուրդ յզփացոզին։
Նա որ փառաք է կատարեալ՝ եւ գու անարգ լուա ի պուճզին,
Նա ի պատիւըս պատըռտի՝ գու կարօտիս մի պատա-ռին։
Ծիչեա՛ զՅեսուն բանն առաքի՝ որ մեծատանն եղուկ չափին,
Եեզե՛ տատապեալ ազգատ Ղազարն՝ հանգչեալ ի գոգն Աբրահամին։
Վա՛յ մեծատանցդ զի ընկալայք՝ զմխիթարանք քոտ էեր պրոին,

(Անատ-ս ք-ոյ-ծ)

(Ձեռ. Թիւ 1059, թղ. 88ա–89ա)

ՑԱՆԿ

ՕՏԱՐ ԵՒ ԹԱՄԿԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐՈՒ(*)

Աբին. ապահովագիր իմաստով.
Աբրաճ. ընկեր.
Աբլազ. անգուսա.
Աբհամալը. ձիու վրայ քնաներաքինեան ընդդ.
Աբմէրճանի. ձիաբժշկարան.
Ապազ. խուսմը, թափոր, գոքանանգէտ.
Ապազ առնել. թափոր կապմել.
Ապզի հաղիէ. հիւղ իրարու-քիւնը իմաստով.
Ապիկա. (ըն.) յիրաւի.
Ապահ եկէ. քաջին ետուստած.
Ապահ եկնատու սուրաճ. ետուստած ոգնէ սուրճանին.
Ապահիկա. փոշաքշական կոչում.
Ախարէք (ազարէք). կալուած, հասոյթ.
Ախբար (աբբար). փնջեղագ.
Անվայ. վիճակ, արդիւնքիւն.
Անվայի ալէմ. ընդհանուր կացութիւն.
Անձամէ. գաշնագիր.
Անուկուածք անել. խոտք ու գըրոյց ընել.
Աղա. տէր, վերակացու, գործատուր մեծամեծաց.
Աղայութիւն. վերակացութիւն.
Աղուամպաղ. արևը մարը մըտնելու պահը.
Ամանի. վա՛յ, ա՛հ.
Ամանաք (եմանէք). ատանգ.
Ամէղ առնել. կատարել, գործադրել.
Ամպար (անպար). ամբարանոց.
Այախ ձիվանի(**). երիվարանեցու վրայ հեծած ժպղով.
Այան. յարանի, պարկատ.
Այինեյուսի (այնեյուսի). ափեզգըփէզ, չարչապչի.
Այնանի. խաբեբայ, խարդախ.
Ալ ատաի. կերուխումի քաղքեամ.
Աբնի. խոհարար.
Աբնա լինել. մոնթմանալ.
Ապահի. քրմնդէն վանատար.
Ապրեումդէն. մեռածքնդէն.
Առէմ (եամի). անուններ.
Առի. ապտատմը.
Առլան. առիւծ.
Առլանգա. տեռակ մը ապի.
Առպիտրա. այս աչխարհս.
Առա. կղզի.
Առամ (առէմ). մարդ.
Արաճա (արիճէ). պարբտմին նախընթաց օրը.
Արզ. խնդիրք, պէտք.
Արզեալ, արզանալ. պէտքատիր.

(*) Ցանկիս ծանօթութիւնները քաղուած են Գարրիէլ Վ. Այվազովսքիի յօրինած Պառմութիւն Օսմանեան Պետութեան երկար հատորներէն, տպ. Վիենտիկ, 1841։

(**) Օսմանցւոց սովորութիւնն էր այսպիսի ատեան կազմել պատերազմի ու կարեւոր դէպքերու ժամանակ՝ առենակալները հեծած իրենց երիվարներուն վրայ։

Ռեսպի. արտքացի.
Ռիխ զեռիխ. խմաստուն.
Ռոճօճզա (archonte). իշխան.
Ռոխանի. փարի վահառոզ, սեր. ՅՆացան.
Ռւյա. գաւիթ.

Ռալարիդ. պիլամիզ ձուկն.
Ռալխաան գնել. գրպարտել.
Ռրինձէրբէ (prince). իշխան.
Ռրինձիբէականճ. իշխանական.

Ռաչիօն. մեծ արքունի նաւ.
Ռալաւ (կէլիր). հաւազք.
Ռալաւի գիր. հաւազքի հաչիւ.
Ռլուչալ գլուչալ. հնազհնակ պահակալով.
Ռաւալ. քաղաւոր, ինքնակալ.
Ռաւալական. քաղաւորական.
Ռամէք. բախտ.

Ռանիեամաճ (ռանիեամէնե). գիտաւն, խմաստուն.
Ռարզաճա (ձերզէնե). կիրճ.
Ռիալէքթիկա (dialecticien). տրբամախոս, տրամաբաց.
Ռուճ (duc). գունդ.
Ռումի լինել. գրաւած ըլլալ.
Ռօխիկ. քնքոյշ.

Ռազմի. գրագիր.
Ռազու. գրաւքիւն.
Ռաքաւ. երբորդ ժամու աղօթք՝ որուն մարը մանչէն ետք.
Ռալի. ծովկզի, ծովկզերթայ տուն.
Ռաղիր. կծիկ, խոց.
Ռաղիրճի. քաշկինակ վաճառող.
Ռաղի. ձիքաշմահառ.
Ռաղի կնիճ. ապիկ ար.
Ռամախ. հնաոճախ, ագնախան.
Ռամաճ կնիճ. չար՝ ձախորդ ար.

Ռագիճ. չար, ցամաք.
Ռաւախ, ռաւադ. արգիլք.
Ռաւախ առնել. արգիլել.
Ռաւախեճի, ռաւադճի, պահակ, բարեպան.
Ռաւաճ. սիրելի բարեկամ.
Ռէկէճ. ձկրտարբեր.
Ռէճկիլէճի. սամանեան պետութեան նախնի հնոճախպօրք.
Ռէճկիլէճ ադգաճ. պետ ՅՆիլէրի պօրտց.
Ռեճէկ. երկրորդական, պահեստի, նաև՝ նաւաձիգ.
Ռոլ 'ւ երճաճ. կարգ կանոն.
Ռոդաճճի. վիրմակ վաճառող՝ չինող.

Ջամմաքիլ, զամմքիլ. աչխատանք՝ նկատմամբ կրնչ.
Ջապո անել. արհամարհել, ցնբաւել.
Ջարաի մառալ. առած.
Ջէմ (զիլաճ). ըսաս.
Ջէմկիճ. հարուստ.
Ջերէվա. կպաքիս.
Ջիճաճ. բանտ.
Ջիճաճել. բանտարկել.
Ջիրդլաճ. բորենի.
Ջիամէք. տարեկան ռոճիկ (ըստ պահեստու).
Ջիաճէք. խնճոյք.
Ջինճէլի. խոպոպաւոր.
Ջուլմ. ըսաս, չարիք.
Ջուլմ ու զալմաքիմ անել. չարիք հասցնել.
Ջուլումմեար. անիրաւ, հարբասահարող.
Ջուռնա. փող, արինգ.
Ջուռնազան. փողահար.
Ջօղեաճճի ետւռ անել. չարչրը գառնալ.
Ջոճա մնալ. քնգնգէննեբու մէջ չհաւանցած հասիկնեբ.

Զօտաթայ, զօտիի. *երեսունեակ, փիսորին.*
Զօրպա. *ապտասմբ, ասահակ.*
Զօրպապութիւն. *ասահակութիւն.*
Զօրպապաւի. *ապտասմբապետ.*

Էզպէր. *անբասած, գոց ըրած.*
Էլիմպէ. *քաւրքերէն ազբուքին.*
Էլչի. *գեսպան.*
Էլչիսա (վեսակէն). *հրաժեշտի ուչէյն.*
Էլճազ. *խոռք, պրայց.*
Էկիեսիա. *Գիրք Սիրաքայ.*
Էնտան. *շնորհ.*
Էշխի. *վերափոխուս, ասոխկան, հարկահան.*
Էշիր (աշիր). *պետ, հրամայող.*
Էշիրան. *Մեքքէի ուխտատուրաց վերատեսուչ.*
Էմր. *հրաման, հրամանագիր.*
Էնճաղ (ինճէղէն). *ապգնչուքիւն.*
Էսխիա (էսպիա). *աւազակ, չարագործ.*
Էպլէղէր զազրսի. *անգէտներ՝ պարզամիտներուզատաւոր.*
Էսթանէ (ևսիթանէ). *Ծ. Գոլիա.*
Էսկինի. *հնափարհատ, հին բաներու վաճառական.*
Էսկինուքիւն. *հնափարհատուքիւն.*
Էսպազ. *գործ, ապրանք, զգեստավճառ.*
Էվա՜ն. *վա՜հ, ախ՜ուհ.*
Էտէպ. *համեստութիւն.*
Էտէ Եամ ախըր Եամ. *սկիզբը Եամ՝ վերջը Եամ.*
Էփէնճի. *ափր, խչխան.*
Էփէնճի ալէմ. *փրանկ ժողովրդ.*

Ըռայա, *ռա՜ռա.*
Ըռզ. *պատիւ.*
Ըռզագ (ըռզազ). *պարկեշտութիւն.*
Ըռէյիմ (ռէյիմ). *գրասենեակ.*
Ըռէյիզ, *ռա՜ռա ռէյիզ.*
Ըռամազոլ եմէնտիսի. *Ծ. Գոլոյ քաղաքապետ.*
Ըսխէնճ առնուլ (ռեամի խաչէնճ)(*) *ժամու առնուած գերդի մը արժէքին մէկ հինգերորդը.*
Ըռզուամ (առմազա՜ն). *քնծայ.*

Թալամ. *կողոպուտ, աւարառութիւն.*
Թախթ. *գահ, աթոռ.*
Թալխիս (թէլխիս) առնել. *գերհաւատանալ.*
Թալխիսի, թախլխսի. *գերհաւատացեալ, ըրուացասաք.*
Թահրիր. *գրութիւն.*
Թահրիր առնել. *արժանագրել.*
Թամուպաք (թէմպիւպ). *հիւանդութիւն, ցաւրմանք.*
Թամահ. *ապահովութիւն.*
Թամաւա. *հանգիստ, անհոգութեան.*
Թայա (թայէ). *հեծող, գառաքաղ.*
Թալիմ առնել. *առնիկ առնմանիլ.*

(*) Մուլթան Մուրատ Ա-ի օրով գերիներուն քիւրը այնքան շատ էր որ 125 փողի կը վաճառուէր մէկ գերին։ Գարարիւռէմ անուն օրէնսդրին խորհրդով քաղաւորը սահմանեց՝ մէկ գերի արժէքին մէկ հինգերորդը, այսինքն 25 փող, արքունիքին տալ։ Գերիներու կամ ստրուկներու այս տուրքը կոչուեցաւ Խավէնճ կամ փէնճիք։

Թապանճ. պնակ (դրամի).
Թապաղամէ. խաղախորդութիւն.
Թապուր. գոգոշ.
Թապուր. պորտաց հակում, վայր.
Թառամ (բառ է). սրամտութիւն.
Թառ բառ. բառախնդրով.
Թարզ. արհնակ.
Թարխուն (թէրխուն). նուիճ.
Թառուր մի. տեսակ մը.
Թաֆանգի. գոտկի վրահասող.
Թեալեղիկա, տե՛ս Դիալեքթիկա.
Թեատրոն. թատր.
Թեզ. չուռաւ.
Թեզկէրէ. գիր.
Թեզկէրէնի. քարտուղար.
Թեղի. տակիքնէ.
Թէխիս, տե՛ս Թաղխիս.
Թէմէնի, թէմէռլիկ, մնարհակ, ձեռագիր.
Թէմիզ լինել. քնաքիլ.
Թէնէքէալ. պիչղուքիւն.
Թէնճա. տառնձին, տմայի.
Թէնճա ճաձի. մենուսացնել.
Թէսիհ առնել. կտրել.
Թէպիհ. ծպտաւոր.
Թէպիհ առնել. չառնձնել.
Թէսէրէ, տե՛ս Թէզկէրէ.
Թէսկիէ առնել. վկայի մը պարկեշտութիւնը քննել.
Թէվազի. հպատակ, ծառայ.
Թէվեր. նկար.
Թէզի. գերժակ.
Թէզիպաճի. գերժակապետ.
Թէմէնիպաճի. մեռելներու թղթերն կարգադրիչ.
Թէրէմէ. քարգման.
Թէզկիէ. կրթութիւն.
Թէսխաճա, թէսխաճէ. նուաստ.
Թէսխաճա եմինի. նուաստանի վերաստուգիչ.
Թէսխաճէ ղէնճաի. նուաստանի վերակացու.
Թէղէնճ (թէղէլիճ). յոգնութիւն, աշխատանք.
Թէյիճ. հրուէր, առաջարկ.
Թէմէռուճ (թէմէռիւճ). ըղբօսանք, հանգիստ.
Թէքիւ. քննութիւն, խուզարկութիւն.
Թէճանրաք. մենութիւն.
Թէմրիզ գրել. անէատել.
Թուքուճ. ծուխ, ծխախոտ.
Թուղ (*). գրոչ, ժապ.
Թուղի մի. տեսակ մը.
Թուղէ (թիւղէ). չիբիմ, գամբարան.
Թուճենկ. հրացան.
Թուճուկ. քաքաւոլ.
Թօզուխ. առնապան.
Թօփ. գնդակ (խաղի).
Թօփուճ. չռնչան.
Թօփչի. ամբաձիգ գինուոր.

Իզան. միտք.
Իլմաճ. ծալածոց.
Իլիօս (յն.). աբեհ.

(*) Նշան մեծ իշխանութեան՝ Թաքարներէն անցած Օսմանեանց տոհմութեան մէջ։ Թուղը միու ագի էր՝ կախուած ոսկեզուխ ձողի մը ծայրէն, զոր կը կանգնէին արքունեաց եւ վրանները դուռներուն առջեւ՝ թագաւորին կամ սպարապետին կամ կուսակալին պատերազմի մեկնելէն ամիս մը առաջ։ Թագաւորները չորս ժաք ունէին. վէզիրները՝ երեք ու մեծ կուսակալները՝ երկու եւ միւսները՝ մէկ։

Իմ ճամագ. առաջին ապրիլ.
Ինձ առնել. կանգնել, կին-գանացնել.
Իմամ. ժողովրդապետ մահմետականաց.
Իմարէթ. պետականաց գործառնական, առն՝ ուսիցի կը կերակրուին պետականներ և գրագրական պետներ.
Իմբէրատոր (imperateur). կայսր.
Իմառատ. պետապետ.
Իմաստ. գիտութիւն.
Իմաստասէր. անգուէր.
Իմիտար առնել. ուրանալ.
Իսկի Աբրահամեան. Աբրահամի որդիք.
Իսխիան, տե՛ս Նիխիան.
Իսկէէ. նաւամատոյց.
Իտար. մէզ.
Իտրաֆ. խնդամտութիւն.
Իտուճիսանի. երկրորդ ծովեզր.

Լաթիէնի. կատակաբան.
Լալայ. գոռոզաբարբ.
Լապազ. վերագրիչ անուն (մահանաւն).
Լապար. վոխտ, նաւբեր.
Լապրմի. ափանահատ.
Լայխ (լայիզ). արժանի.
Լաս. գիտակ.
Լեգոր (lecteur). գոռոզաց (փիլիսոփայութեան).
Լէտ, տե՛ս Լաս.
Լաւթ. չնորհ.
Լօգմայիար. բլիթի ընկեր.
Լոլօ ծախել. առուրը իրաւի տեղ հասատացնել չանալ.
Լոտս, տե՛ս Նոտս.

Խազանոց, խազանիոց. կարգապետներու չուկայ.
Խազիճ, խազնա. գանձ.
Խազնատար. գանձապետ.
Խազնատարպաշի. արքունի գանձապետ.
Խաբմ լինել. վախնալ.
Խաբուն. տիկին.
Խաբր. յարգանք, ակնածութիւն, վիչտ, կսմբ.
Խալիչա. առնագորգ.
Խամ. խակ.
Խանիճ. ննջասար, գաւառան.
Խանիճութիւն. ննջասրութիւն, գաւառանութիւն.
Խան. պանդոկ, իջեւան.
Խանա (խանէ). տուն.
Խանա կապել. գալուածատար անցընել.
Խանդակ. խրամ.
Խալիճէմ. խալանիչ գրուչակ, խալչմա.
Խապար (խապէր). լուր.
Խաս. արքունի.
Խասէին. սեռնկապան քաղաքի, նաւերակ. նահ՝ հանանի, տիկնայք.
Խասիլք. յատկութիւն.
Խասօսպաշի. արքունի սեռնկապետ.
Խաս. գերդաստան.
Խառան. գլխահարկ.
Խառնչի. հաբկահաւաք.
Խառն. ծախք.
Խառնել. ծախսել, ոչսահել.
Խէֆիէէրիճ. քաղաքարքական հրովարտակ.
Խզմէք. ծառայութիւն.
Խլէխդար. սասոնկ ցուխլ, մարմնակիլ.
Խլարէթազ (խլարէթէզ)(*). Ը.ԳԷ-որդոյ տանին օրը.
Խիլալ. պատուոյ զգեստ.

(*) Նշանաւոր օր յայս Օսմանցիներու՝ որպէս զարնանամուտ եւ գուշակ ամէն բարիքներու եւ յաջողութեանց։

Խիշալ. պատուոյ զգեստ հագցընել.
Խիսանք. ներգաւառ, մասնիկ.
Խոռ. մեղ. անուէրասիրել մեղ.
Խոխ (հապոր). փոխուիլ.
Խռում. ապրգամեան.
Խուարի. խրատաբերելն.
Խօնայ. ակը, ատաուցիչ, մեծատուն.
Խօնիալ. ժապկի կոճակ.
Խօսամէնի. բարեկամութեան մակբեռ.
Խօրհուռ. տմարդի, գռեհիկ.
Խօրունի. պահապան, անասնապահ.

Ծիկալ. գազանի ակռէ մը նայիլ՝ ինչ անասնանէլի ձեալով.

Ռապայ. պարեգօտ.
Վնասուր. անհատատ.
Վնօղի չախախի. ալքը բժտա.
Վնօնէլ. գորիւն.
Վնօմռակ. մաքս.
Վնօմռակնի. մաքսատեղ.
Վնօն. կաշի, մորթ.
Վնօղել. անգամիսխոսիլ.
Վնօռ. (կիւր). գերբնզմանն, չիքիմ (տանկաց և հրճիկց).
Վնօռխռանէ. գերբնզմանատուն (տանկաց).
Վէղուր. ճկամատ.
Վէճ. մանկամարդ.
Վէվէր. գոնաբ.
Վէրիզխռանա. կոյանոց.
Վեմէնկնի. չոպկավաճառ.
Վեռ, տե՛ս Վեռ.
Վեռնէի. կաշեվաճառ, մորքավաճառ.
Վեչել, տե՛ս Վեչել.
Վեռումնուռէ. ըստ երեւոյթին.
Վիսման. կաթիլք, կաթոած.
Վիսմռուռայնի. աբեսպիսխոյզ.

Վնցուզ. հաճնգիզ.
Տուռա (կիսռա). խոռք, գրոյց.
Տօմռուճնի, տե՛ս Վնօմռակնի.

Հազըր լօխմա. պատրաստ պատառ.
Հալ. արպիսութիւն, վիճակ.
Հալ խաբր հարցանել. արպիսութիւնը հարցնել.
Հալաք. հասս պարան, մալուխ.
Հալալ. արդար.
Հալան. բուրդ՝ բամպակ զգլոզ.
Հալէպի. Հալէպցի.
Հախ. իրաւունք, վարձք.
Հախէն գալ. յագթել, նուաճել.
Հանի. մահուան.
Համալ. բեռնակիր.
Համամ. բաղնիք.
Հայուռ. աւազակ, գաւառքաղաւեն.
Հասարի. տասահակ.
Հասարութիւն. տասահակութիւն.
Հազաս. երթեւեկարգի.
Հասաս (ասէս). գիչերապահ, գահիճ.
Հասասպաշի. գահճապետ.
Հասրաք, հասրէք. կոբաս.
Հաւաս (հեվէս). փոփոք, յուժարութիւն.
Հարամ. գրկուած վայելելէ.
Հարա՛յ գալ. ոգնութիւն ապաղաքել.
Հաւա. ոգ.
Հախս. բառնս.
Հախս առնել. բառնաբերել.
Հաճիմ. գաւառաբար, տասիկան.
Հիկ՛. ապէ՛, ապա՛.
Հէպէր. անչուչա, անպատճառս.
Հեմէն (հեման). միայն թէ.
Հեմբա. նման, հանգոյն.
Հեմնիհի. բազմականանալից.

Հեմեհեմի. քաղաքակիից.
Հեպիկէ (հէրպէ). պարկ. մաթաղ.
Հէրիճ. մարդ.
Հէրնայի. անհատատա, չնչին.
Հէմիպաճի. արքունի քժիշկ.
Հի՞բար. ի՞նչպէս.
Հիզմէթի (նազմէթլու). խոհեմապարտ.
Հիլէի ըէճի. խարկանոց արքունի համաձայնեցնելը.
Հիմն. հնդիկ.
Հիչ եւ չիմ կոչիլ. անձնական մէկը համարուիլ.
Հիսալի (հէսիյէ). ընծայ.
Հիւմմար ճօճասի. քաղաւորի գաւառախարակ.
Հոխառա. անառակ, չարչլ.
Հունէր (հէօնէր). վճռագիրը, կալուածագիրը.
Հումա (հիւմա). առասակ մը թռչուն՝ գաւառագի.
Հումմ (հիւմմ). գաւ, վհիւ.
Հասպ (հիսապ). հաշիւ.
Հասպ առնել. հաշիւ տեսնել.
Հօճա. ուսուցիչ.
Հօճէր, ան՛ա Հունէր.

Ղաբլուճա. լեռնուկ.
Ղազանճի. կաթսայագործ.
Ղազէզ. մետաքսագործ.
Ղազի. երգ, տող.
Ղազէսքէր (գազիասկէրի)(*). վերջին տասիճանի գաւառաւոր շէրիի սրինաց.
Ղազըղլըք. վիճակ գաւառաւորի.
Ղազի (գազը). գաւառաւոր չէրիի.
Ղազմա հիւրէմ. քահ տա բերել.
Ղաչօճ, ան՛ա Գաչօճ.
Ղալզ. կեղծ.
Ղալզազան. դրամանենգ.
Ղալզազանութիւն. դրամանենգութիւն.
Ղալիւղ. խոյր.
Ղալճա. հարատարապես, արհեստաւորի սգնական.
Ղանիճէ. տուրճ.
Ղանիճխանայ. արճարան.
Ղանիճեկի. արճիճ.
Ղայխ. նաւակ.
Ղայմախամ. փոխանակ բանչիի, տեղապահ.
Ղայա առնել. արժանապրել.
Ղայրաք, ղայրէք. նախանձ, չանք, հոգ.
Ղայրէք հաւել. հոգ տանիլ.
Ղանբարճի. կչիռ չինող, կըշռող.
Ղաուէրութիւն. ծագրատեսութիւն.
Ղապճեկի. երախակալ չինող.
Ղապալ աձել. ընդունիլ.
Ղառապ. մոավաճառ.
Ղառապա. փիլաքաղաք.
Ղառամ (գառըմ). Ս. Գեմրեպեակ տօնին օրը.

(*) Ասոնց պաշտօնն էր լսել պարտուց եւ ժառանգութեան վերաբերեալ գատերը, բաժնել գաւառուրեան պաշտօնեները բոլոր երկրին մէջ ու լսել անոնց գատերը եւ ուսուցիչներ կարգել հասարակաց վարժարաններու մէջ։ Եւրոպական գաւառուրին (Բուամէյի գագիասկէրի) պատիւը աւելի էր քան ասիականինը (Անատօլու գագիասկէրի)։ Քաղաւորը իր բաժնին մէջ բնակելուն համար։ Երբ Քաղաւորը Ասիա անցնէր՝ այն տեղ վերջինիս պատիւը կ'աւելնար։

Ղաւս. գիտաւորութիւն (լաբ).
Ղաւրդա. քահանա պատարագական.
Ղաւրդա դպիւռանի. ծառա կոչ.
Ղազի (գազր), տե՛ս Ղազի.
Ղաղիզ. պանգուխտ.
Ղաղիզութիւն. պանգխտութիւն.
Ղարդա. ագռաւ.
Ղառաճ. մուճակաձառա.
Ղառնի. խոյր.
Ղառնին. խոյր վառնառոչ՝ չինոչ.
Ղափամանի. բամպակէ հանգերձ վառնառոչ.
Ղափան. ամբարանոց, ըլտամարան.
Ղախու ադաղի. ներքինապետ, գործակատ ներչկերինեբրա.
Ղախունի. գռնապան, բարապան.
Ղախունիպաշի. սրքունի գլխնապան.
Ղախունութիւն. սրքունի գլխնապանութիւն.
Ղախունուդար ինեաղի. պետ սրքունի գռնապաններբրա.
Ղախուսաճ. նաւապետ, ծովվաճառ.
Ղախուճիասի. գործակատ.
Ղէղ առնիլ. արժէքը (գրամին) բարձրացնել.
Ղըլախուզ (գլխափուզ). առաջնորդ.
Ղրսէ (գրգռա). բամնեվճար.
Ղաթ (խիղաթ), տե՛ս Խիղաթ.
Ղաթղ. տե՛ս Խիղաթ.
Ղաղղի. քաւր չինոչ.
Ղալամիէ. ծառայական տուրք.
Ղալղալ. պահակաձայն.
Ղամաս. կերպաս, գիպակ.
Ղայմամի. ոսկերրիչ.
Ղապզալ. գմբէթ.
Ղառառ. գահնկան.
Ղառամա. հաւատար բաժին.
Ղրզա. չուրի ափիկ.
Ղրզան. մարտիկ.
Ղօղ. զորաց խումբ, գիչերապահ.
Ղօղ կամիլ՝ ետուդ գալ. պահպանութեան երթալ գիչերբը.
Ղօչաղ տալ. այծ տալ.
Ղօչղամի. գիչերապահ գինետուր.
Ղօչի. քաւխ.
Ղօնախ. խչեան, մեկ օրուան ճամբայ.
Ղօռամի, տե՛ս Ճռամի.

Ճամիլ. անգէտ, տխմար.
Ճամ. ապտակ.
Ճամի. մզկիթ.
Ճարակ. գործան.
Ճզգա. պատիժ.
Ճղալի (*). ապուռամբ.
Ճղղառ. գահիճ.
Ճեմել. հարթ գգնատեղբ, ուժիս.
Ճիմաթ. ժողովուրդ.
Ճիպէխանա. գինետուն.
Ճիպէնի. ասպետներբ պահոց գինուոր.

(*) Ճէլալի կամ Ջալալի կոչուած ապստամբները իրենց անունը առած են Ճէլալի անուն ազանդաւորէն. որ նոյնիսկ կոդմերը իր արբանեակներուն ճնա բարեպրի մը մէջ ամրացած՝ կ'ըսէր թէ կը սպասէ Մէհտիի գալուն, վասնզի մօտցած է աշխարհի վախճանը։

ձեզնիպատի. գինուորական վճռաբեկութիւն.
ձեխանիր (ձգ. ձեխիր). գոհաբանդիչ.
ձերիմել. տուգանքի ենթարկել.
ձերիմէ. տուգանք.
ձիկար. քոչ.
ձիւրեա. մոգական, մոգականախօս.
ձղտանիլ. ենդրկրտել.
ձմռոյ. գիւտարար.
ձուկ. վիգ.
ձուղպազ (ճիվազ). պատառխան.
ձուռամ, նուռամ. յանգանակ, պատիժ.
ձուվալ. պարկ.
ձամաթ, ամ՛ա ձիմաթ.

Մաուռ (մեռ). պարար.
Մազիմ. հեզ, քաղցր.
Մազալ (մանգալ) առնիլ. պատառնել ձգել.
Մաթ մնալ. զարմանալ, ապշիլ.
Մաթան. մթերք, վաճառք.
Մաթալոզ. խաճանաց.
Մալ. ապրանք, առարկայ.
Մախասկի. մերս չինոզ՝ վճռաբառ.
Մախալ. ընդունելի.
Մանալկի. քաղցր.
Մանգամ (մանգան). տրտում.
Մանսեթի (մանգանեթիէն). երեսակալմի ուխտաւոր.
Մանրամ ճանիլ. զրկիլ.
Մանրամ մնալ. զրկուիլ.
Մաղազոյ. չոմարան.
Մաղկալ. սիրտը կոկիլ, վրդովիլ.
Մաղաանոս. ազատարկ.
Մանգալ. պաշտօնանկ.
Մանգաւր (միւնգիր). խրատարկ.
Մանկա եւ չանկրա. պղինձէ գրամներով տեսակ մը խաղ.
Մանճան (տամտան?). հազարանց.
Մանուազ. իշխանութիւն, պատիւ, առաքինան.
Մանկիլ. վարչամակ, քաչկինակ.
Մասալլաճի. չահավառ.
Մասլիլ. գանգիան.
Մասալ. առասպել.
Մապահար. գործ, ինդիր.
Մասրաճ հոպիպալի. ծախուց հաչիւը բառնալ.
Մարիճէք. հնարագիտութիւն.
Մարհամա (մահրամա). քաչկինակ, սփռոց.
Մեծ վալիէ. մայր քաղաքին.
Մեզարլաման. գերեզմանոց.
Մեզիճ (միւնզիճ). ազօթքի հրաւիրոզ.
Մեզնէզ. կրանք.
Մեհեղէ. փողոց, քաղ.
Մեհքեր. բարեպատ, նուագածու.
Մեհրապ. խորան, բագին.
Մեկիա. ժողով.
Մեկիս. մեռանիլ.
Մեկեռալ, մեկեռէ. գինեսուն.
Մեկեռեկի. գինեվաճառ.
Մեկմար, մեմար. հարբարբաշխոտ.
Մեկմար ագա. արքունի հարբարբաշխոտ.
Մեկտեմ. հրապարակ.
Մեծգիլ. խլեակ, պանգոկ, բնակարան.
Մեծգիլի աղակ. բնակարանի գնանին տուրքը.
Մեհնար. յայտնի.
Մեհնարէ. վկայաբացիկ.
Մեհրեզ. քնութիւն, բարք.
Մեչիք. մզկիթ.

Մեհեղ. սրինակ.
Մեհեր (մահեր). հանրագրու-
թիւն.
Մեռա. մոյկ, մուճակ.
Մեղեալ. ծնունդ եւ կեանք
Մուհամմէտի.
Մեռեալ. վարժապետ.
Մէխթապի. գրագիր.
Մէհրան. անհաճոյ.
Միհրիպան. սիրելի.
Միահա. մէկնակնէյ.
Միր. սրբատնի, սրբատնի
տուրք.
Միւսաֆէռ. խորհրդակցու-
թիւն.
Միւսաֆէռ առնել. խորհրդակ-
ցիլ.
Միւսէֆէռ. սեպագրութիւն.
Մոհտի, տե՛ս Մահտի.
Մնարա (մինարէ). մզկիթի աչ-
ջատրակ.
Մոհուր, տե՛ս Մօհր.
Մոնհալի հռաձի. հոտուկա ձը-
խանկիլք.
Մոնր. փոքրուց վանքի մէջ.
Մոնթաէր. փոքրուորներ պա-
հոց.
Մոնթաբիւն. փոքրուորու-
թիւն.
Մուբաճ. պարան մանող.
Մուբէղի. չոփուոր, քաքե-
խաան.
Մուլ. տոպրուածք, կալ-
ուածք.
Մուխլար փիլոն. ծազկեալ
փիլոն.
Մուխթասիպ (մուհթէսիպ). հին
տաճկ տոմիկոնոպոս.
Մուհտեճէ. հայիւ, համաքա-
տուութիւն.
Մուհտեճէ նահի. հայիւ նքա-
մի.
Մուհտեճէնի. համաքաղաքացի.
Մուհտիպ. »
Մուհտիլ. հարկահաւաք.
Մուհաֆէզէ, մուհաճէզէ. պահ-
պանութիւն.
Մուհաճըզ. քաղաքապահ՝
բերդապահ՝ պահնատի գին-
ուոր.
Մուհիպ. սիրելի.
Մուհուր. պաշտօնէ.
Մուհի (միւճի)(*). պետ վքե-
ուոց, գեղապետ.
Մուղաբէյէմէ. հատատութիւր,
պայմանագիր.
Մուղթահիպ. համաքաղաքացի, հա-
մաքաղաքաց.
Մումին չէ. կրօնքի չէ.
Մունգուր, տե՛ս Մանգուր.
Մուսաֆէռէ, տե՛ս Միւսաֆէռէ.
Մուսթուլուխ (միւսէլիմ). աստի-
չեայ.
Մուպաշիր. ատենկան.
Մուպէղէղ. անարգեալ.
Մուսանիպ. խոտակից տրքա-
յի, մեծ նեբքինի.
Մուսաֆիր. հիւր.
Մուսէլլիմ. անգլապահ՝ փոխա-
նորդ բդնչնի.
Մուսնվէռէ, տե՛ս Միւսնվէռէ.
Մուսթաղեի. մեծաքան.
Մուսթէխիմ (միւսթաղիմ). ա-
գիպ, հաւատարիմ.
Մուսկի. փոփոխ.
Մուտրա. փոփոք.
Մուտրա. ուրացող.
Մուտուս (մէտէն). մարդկի.
Մուտվէք. մարդուութիւն, չա-
փահասութիւն.

(*) Վճռատու կամ քարգման օրինաց, գլուխ խոյամանան կրօնքին եւ գիտնականներուն, բոլոր աւազանիէն մեծ ու վեզի-րին հաւատարակատու։

Մուճաղ. մանրամասն.
Մուճեղիկ. ուրախ.
Մուճիկ. անանկ.
Մուճիկութիւն. անանկութիւն.
Մուճի, տե՛ս Մուճի.
Մուճիկութիւն. գինեպետութիւն.
Մխալ. գրամակիս, սինկ.
Մոլլա, մոլնա. գիտուն, գինեպետ.
Մօր. գինի.
Մօրի. գինեքլ.

Ցամինա (սմուռնա). հարեղբայր.

Նազ. նազանք.
Նալար. վերատեսուչ.
Նալէք. անէծք.
Նալանի. պայտագործ, պայտավաճառ.
Նալպանտ. պայտար.
Նաղարազան. քմծիծաղար.
Նամար. հիւան.
Նամազ. աղօթք մահմետականներու.
Նամէ. գիր.
Նամուս. պատիւ.
Նայիզ. գառատուրի փոխանորդ.
Նաս. գոգաղջ.
Նաստալիկ. քրիստոնեայ.
Նարդ տալ. գին կարծել ի նարդի խղճմտի. նկատել ընել իմաստով.
Նեթիճէ. զօրութիւն բանին, նշանակութիւն.
Նէճէ, նէճէնիկ. մայրիկ.
Նեվոզ (նեվռուզ). գարնանամուտ.
Նէրկիզ. նարկիս.
Նէռիվէճ. առնգուխ.
Նէ ղէյամ. ինչ խօսք.
Նէհիրամ առնել. ժպտիլ ընել.
Նուախա. պատճեն, յուշատետր.
Նուման (յն.) գիր, արձանագրութիւն.
Նուռա (յն.) հարուստին քամի.

Ցալա (իճալան). կամքն ինքնաստիճով.
Ցանաճի կեարտաճ. արքայական գամբարան.
Ցանգաէ. արքայորդի.
Ցալխալ. նաւի տեսակ մը.
Ցաւզրի. ապուշ, անմտար.
Ցապզալ, ցախզալ. խրտպանդի գլխարկ.
Ցար. չզարչատես.
Ցամանի. գատակնքան.
Ցէհրէմնի. քաղաքապետ.
Ցէհրի. քաղաքացի (գոլոշ).
Ցէնլիկ. ուրախութիւն.
Ցէռիր. չոր, ապիրատ.
Ցէր իլէ կեռամնամէ. արձանգով քոզ տեսնուի.
Ցէրպէճ. ալարած.
Ցէրպէճի. ալարած պատրաստող՝ վաճառող.
Ցէֆէր. չաքար.
Ցէֆէրճի. չաքարեղէն պատրաստող՝ վաճառող.
Ցիղար. խելագար՝ պակասամիտ խմաստով.
Ցօհ (ցուխ). գուարթ, ուրախ.

Ո՞րգան, ո՞րգակ. ի՞նչպէս.
Ուգամամ մէրհեպա. հետաւէն ողջոյն.
Ուլախ (ուլուգ). ընկերակից.
Ուլամայի՛ եւ ուլամայի՛. արձնագեաններ.
Ուլուդ (ուլու). մեծ.
Ուլգմէ (իւլիւմէ). գործաց քոչակ.
Ումէռ, ումիռ. յոյս.
Ուսսա. վարպետ.
Ուռումէք (ուրմէք). պալատականներ, ժպտալ.

Ջաբու. առաջապահ։
Ջաղացուր (չաղըր). անցքամբար։
Ջալիր. մարգագետին.
Ջալկա, ան՛ս Շալկայ։
Ջառուն. չրաձոր.
Ջարաս. չոփոյ։
Ջարախ, չարաղ. առնիքի վրայ չինուած տոգուտար.
Ջարաղ կնալուն. բարբրաձայն ծիծաղ.
Ջառուս. վարագուտար.
Ջառուզպան կամ պահպանուս. առաջին վարագուտար, նըշխրակապտա.
Ջէլէպի. ակը, գիտնական, ազնուական.
Ջէմպէր. պատառա, քաչկինակ.
Ջէնկէպազ. բարբրանչոց.
Ջէնկի. գուռան, նուագախաս.
Ջէօմէ. ազգիւր.
Ջէրյի. փերզագակ.
Ջիխարճ գիտնալ. գործը գիտնալ.
Ջիրճիկ (չիճրիկ). ագարակ.
Ջիմար ազանի. ասկ.
Ջիմկէճ. գնչու.
Ջայեմ նանիկ. քառասունքէն հանիլ։
Ջառակ (չէօրէկ). քաքար.
Ջուլ. քուրժ.
Ջուխա. առուեայ կտաւ.
Ջուխաստար. գործակատար.
Ջօկար (չէօկիւր). քնար.
Ջօվլէկնի. բրտաւ, պատուկի մէջ ճգոտ.
Ջօրպա. ապուր.
Ջօրպանի. գլխաւոր, հնիլէբրինեբուս գինգապետ.
Ջճուս. հրեայ։

Պազար. չուկայ, վաճառատեղի։
Պազարճի. մրգավաճառ.
Պազարպաշի. պետ վաճառատեղւոյ.
Պազրկեան. վաճառականաբար.
Պազրկեանպաշի. վաճառապետ.
Պայրաճի. տոպրակաւոր արքունեաց.
Պալըմէռ. մոզաստան.
Պախալ. նպարավաճառ.
Պանալի. նոյն ազանգին հնտուղ.
Պաղլա. պարտէզ.
Պանանախ. քննիկոլ.
Պայաղի. գեղում, անընչան.
Պալլ. գեղապան.
Պարախ. գրոչ.
Պարամ. առն խոլամաց.
Պատաղ. հասկ.
Պատճի. ալխարբի գլուխ ճգոտ.
Պատ ճալիպ. առաջին փոխանորդ գաստարբի.
Պատ պաղլամագ. գլուխ յարգարել։
Պատանգարա. տեսակ մը քրտնչուն.
Պատանգարա ուռմագ. ծովափը քերել։
Պատարան. գլխաւոր (նաւ).
Պապաս. քահանայ.
Պապուճ. մուճակ.
Պարիզ. պատրիարքարան.
Պարաք (պէրաք). հրովարտակ.
Պարպա. գլխարկ, խոյր.
Պարիսճի. հալաստիլ։
Պարիսճցնել. հալաստցնել։
Պարիս. չոր, ցամաք.
Պարմախ. վանդակ.
Պարմաղպի. վանդակաւոր գուռ.
Պարպունա. ապնին ձկան տեսակ մը.
Պէզէտան. փերպատզէննորս մինարանաց.
Պէզին. կատու չինոզ՝ վաճառոզ.

Պէյ պէյ. այո՛, այդպէս.
Պէկէտչիկի. խչխաչ, պէչ.
Պէկէտչիկութիւն. խչխաչու-թիւն.
Պէկնիկ. ուրբաթիւն, այգու-նիք.
Պէկնիկի էմէճի. պոռ այ-գուհի գիւտաճառան.
Պէսէլ. ահռչը, փոխարկին.
Պէտպէտ. սոփրիլ.
Պէտպէտպազի. պալատան սոփ-րիլ.
Պիպէրվա. անձրկիտչ. [մի.
Պռոնազ (յն). հիւթախայրին քա-
Պուլա. քնաստին.
Պուճախ, պուճազ. անկիւն.
Պուլուկի, պուլուլու. խոպա-քաղաքական հրամանագիր.
Պուչաղի. գանահպարտ.
Պուչար. պուլկար.
Պուճ, պրճիր. ալտարակ.
Պօղանի. գործիք ուռուակ մը ըմպելի պատրաստուելու վրա-ճառուելը.
Պօղմանի. հնախորհուած.
Պօղուկ (պէօղիւմ). վիշտ.
Պօղուկպազի. վիշտապահ.
Պօղազ. նեղուց. նահ՝ գոգոյդ.
Պօղաս. ուռուակ մը գետու, խա-ռուակ.
Պօղասկի. գետուռվահառ.
Պօյանի. նեղկապար.
Պօյար. ապնուական, ատոպ.
Պօսաճ. բանէլարանոց.
Պօսաճճի. պարտիզպան, պա-լատի անձնապահ գործք.
Պօսաճճիպաշի. անձնապահա-պետ.

Ջնուս, ան՛ս Ջնուս.

Ջնոի. հրէաբրէն.
Ջուխաճկոն. գրկին ընել.

Ռամազան բռնել. ծոմ պահել.
Ռաչա. հպատակ.
Ռզակ (երգամ). ատեանանք, պարբերանք.
Ռէմ. համյգք, գուշակութիւն.
Ռէմս գրել. գուշակութիւն ընել.
Ռէյիզ. նախագահ. նահ՝ հին անուն արտաքին գործոց նախարարին.
Ռէյիս ֆիքազ. գիւտաճապետ.
Ռինա առնել. ապուխել.

Սապոզ. մոլատագէ.
Սալախանա. ապանգանոց.
Սալթանաթ. իչխանութիւն, փառք.
Սախա. չրգիր.
Սախչի. զգո՛յշ, մի՛ գուցէ.
Սահաթ. ժամ.
Սահիպայար. գրամափոխ.
Սամուր. սամյդր.
Սալի. ատրճանգակ, քպլիա-տար.
Սարվան. վրան, հովանոց.
Սաճճախ (*). գրոչ (մարգա-բէրին).
Սաճար. գուշ.
Սաճալ. մախյկ.
Սաճի. համարեա քէչ.
Սաչախ. քիւ, յարկ.
Սապիր առնել. հատատակել.
Սապան. սճառ.
Սապանչի. սճառավահառ.
Սապանչիլոց, սապանոց. սճա-ռավահառանոցաս չափայ.
Սապր. համբերութիւն.
Սառաֆ. համեռատագործ.

(*) Սաճճագը օէրինճ. Նուիրական գրոչ. Խալամաց մարգա-բէրին գրոչներէն գլխաւորը. արծաթեայ՝ 12 ոտնայափ երկարու-թեամբ, որ մէհմէտի կնոջ՝ Այիշէի սենեակին վարագոյրն էր։

Սառանիւթ. համեմատութիւն. բռ. վահառատեղի.
Սարայ. ապարանք, արքունիք.
Սարայ աղտի. արքունեաց վիճաստեուչ.
Սարդ. գլխոս վոտիցս.
Սառնա. համեմատութ.
Սաճէվի. մազիտ.
Սէլ. հեղեղ.
Սէղամ. ոչխարն.
Սէմէրկի. համեմատութ.
Սէյիր. պտոյտ, հանգիստ.
Սէյիր անել. գիտել.
Սէյիրճի. հանգիստատես.
Սէյմէն. հին ատենի գինուս բանան գաս մը.
Սէճէի գլուխ. տաբերգլուխ.
Սէճէս. գիր, մուրհակ.
Սէփայ. սէր, տանջ, տխրութիւն, տես մազիտ.
Սէվէվի. մազիտ.
Սէրէսկէր. ապարապետ.
Սէրի ազաէ. ագատ, անկախ.
Սէրմայէ. գրամագլուխ.
Սէրոէն կէշի. տահմանէն անցնող.
Սէփէր. գոզով.
Սէֆէր. պատերազմ.
Սէֆէրլու. պատերազմի գացող.
Սբռազէն. պահնորդ.
Սբռչա. ապակի, ուլունք.
Սիրէմ. գլատմբանք.
Սիլա. հայրենիք, հայրենի տուն.
Սիլիհատր. գինագիր.
Սիլիհատր ազաէն. գինագիրներ բռ. պետ.
Սինդի. տրձանագրութիւն, վհիտ.
Սիսիք (սէնիս). գերմանկ հաց.
Սիսնապէ. գոբչ, մոխրագոյն.
Սինոփէ (սիրսիլէ) առնել. հին գոգրել, գոտկրել.
Սիսեռ. տահման.
Սիմնոգոս. ժոզով.
Սնեռ. սկիւռ.
Սուլի լինել. համաձայնիլ.
Սուլհ առնել. համաձայնցնել.
Սումպէին. տեսակ մը նաւակ.
Սուչ. յանցանք.
Սուպաշի. տոսիկանապետ.
Սուպատութիւն. տոսիկանապետութիւն.
Սուս եղի'ր. լռանց'ք.
Սուրաբ, սուրէբ. պատճեն.
Սուրիանի. տոգերբէն.
Սուրսաբ, սուրսէբ. տարտպարհակ. Նահ՝ յարդի և գարդի գին.
Սուտ էմինի. տուլպանի գոզմէ մէկքէ գրկուած տաբեկան նուէրին վիճաստեուչ.
Սուտէ. տուլպանի գոզմէ մէկքէ գրկուած տաբեկան նուէրը.
Սուխտ լինել. լռել.
Սպահի. հեծելազօրք.
Սպահիլար ազասի. հեծելազօրաց պետ.
Սռամպոլ էֆէնտիի. ծ. Փոլոյ քաղաքապետ.
Սոխական (յն.) պոռկ.
Տռոտճանգէմ լինել. սիրտը հանգչեցնել.
Տօղան. քիչնապահ, անձնապահ.
Տոնդէք (սունդէք). ընկերութիւն.
Տօղիք առնել. գոզապահել.
Տօղրուկի հնումպան. արքայական գաբգամանակ.
Տօճէսդ (յն.) տոփետա, խմաստակ, հարբատան.
Տօճի (տօճու). բաբեպալա, տբինապահ.

Ըսէաս. քրաւոփեսութեան ա-
ռաձոզ.

Վ

Վ. ալիւէ. մայր (քաղաքի).
Վ. ալիւէ ապատի. գործակալ
մայր քաղաքաց.
Վ. ախճէ. կատակով քոզուած
գալուած.
Վ. առէ. ժամանակ, պայման-
ներժամ.
Վ. էղիր. նպարչաց.
Վ. եաէ, ան՛ս Վ. առէ.
Վ. էրէմքաս. ինքնական ախտ.
Վ. էֆէդ. վախանորդ, տեղա-
կալ.
Վ. ուզաուս (յգ.). նախարար-
ներ, աւագանի.
Վ. օղխաալ. խլխան, վնասակա-
ցաս.
Վ. օռէաս (յն.), փոխասակաի տղ,
փոխէ. հիւսիսային հոգմ.

Ջ

Ջաֆիզ. ցանկացող, խնդրող.
Ջամլալ. կաթուած.
Ջանֆէսմանի. ան՛ս Դանիէսմանի.
Ջարափխանա, ջարափխանէ. փո-
զերթանոց.
Ջաւա. գաւա.
Ջաւալ տալալալ. վէճ ու կռիւ.
Ջաւանի. գաւառական.
Ջաւանութիւն աձել. գաւառական
ըլլալ.
Ջաւալ. քմբուկ.
Ջէվկեան (ջէպկեան). տեղական-
տախտակ արհեստաւո-
րաց.
Ջէվկեանաս. վաճառականաց
պաշտօնեայ.
Ջէլի. յիմար, ամեհի, քաջ
հեծեալ.
Ջէլլալ. մտանեսիկ, միչնորդ
վաճառաց.
Ջէվէնի. ջղագոյր.
Ջէվիէք. խյճանութիւն.

Ջէվրիս (ջէրվիս). կրօնաւոր,
հզնաւոր Տաճկաց, ար-
քաւոս.
Ջէրս. քաւ, կոչիծ.
Ջէմ առնել. հնազանդիլ.
Ջէմքէր, ջէմաէր. տեսչ, տես-
մար.
Ջէմաէր առնել. արժանագրել.
Ջէմաէրի նազանէ (խազանի).
պետական գալուածատա-
մար.
Ջէմաէրխանա. պաշտօնատուն
պետական գալուածատա-
մարի.
Ջէմաէրտար. եկեմտից նախա-
րար.
Ջղլամ (ջղղամ). բժժանք, յա-
ւաւիք.
Ջիլ. քամաքի լիզուս.
Ջիլ առաւի. կրօնական վէճ.
Ջիպապուչիս. քաղմանմաս-
քիւն.
Ջիւաճ. ատեան.
Ջիւաճ առնել. ատեան կազ-
մել.
Ջիւաճ էֆէնտի. գիւանագիր.
Ջիւաճ թեսքերէի. գիւանական
քուղիք.
Ջիւանի հումայուն. արքունա-
կան ատեան.
Ջիւրկէր. հիւան.
Ջուլպէճճիոց, ջուլպէճոց.
նուրբ կտաւ վաճառաղ-
ներս չուխայ.
Ջուրի մի. տեսակ մը.
Ջուրկէր, ան՛ս Ջիւրկէր.
Ջոլհասաճ. գործիր (գործ քա-
ւէն).
Ջոլկաքաւար. վաճառաւէք, մե-
ծատուն.
Ջոմանմա. նաւատորմիղ, քըն-
ծուքիւն, յաւատմատա-
քիւն.
Ջոնդուխ. գգեստ, կտաւ.

Տանէմ. տախտակամած յատակ.
Տանէմ առնել. տալտրճել.
Տառ. բարեկամ.
Տօնա (առա). տպօքք.
Տօմնեի. ձուլիլ.

Ր էրիպ. խռնուտ.
Ր էմքի (ր էմքիէ). տրտաժուքեան տուրք.

Ցառլաթան (տարլաթան). խարիսխ, համաքատակ.

Փալան. հաճար.
Փալամար. հատու պարան, մալուխ.
Փանդառա. կարիճանգակ.
Փայ. բաժին.
Փայտան (փէչտան). ձառայ, գերի.
Փաչէ. առարհան, կարգ.
Փաստա(*). բզեզիկ.
Փաստալիւն. բզեզիկութիւն.
Փալանի. խոշ վտառուզ.
Փալանիքը լինել. ժանգոտիլ.
Փառա. գրամ, փող (40 փարան մէկ գահնկան).
Փառանի. ընակարկատ.
Փառէ փառէ. կոտր կոտր.
Փափազ գաճրանի. քահանայական զգեստ.
Փաֆիզան (փաֆիզէ). տուրբ, մաքուր.
Փէլէկ. հնան ընկացած տուրհանգակ.
Փէլիկ. տապարուստր.
Փէլիկհանեայ. տուրհանգակներու կնգրոնավայր.
Փէճիրէ, փէճէրէ. լուսամուտ.
Փէս. քղանցք.
Փէտանա տառաճիարի. առատիով ընդելուզուած փայտ.
Փէտրմալ. գնդէլակ.
Փէկիր. անձնատց.
Փէմէս. ընծայ.
Փէրէմ. տեսակ մը մակոյկ.
Փէրէմէնի. մակուկավար.
Փէրենէկ. քալուն.
Փիլաւ. լոր տպուր, փիլաւ.
Փիլաւխոր. փիլաւի ընկեր.
Փինտա. խոնարհ, գետնի.
Փխրան առնել. բզկտել.
Փսէրման. զղջում.
Փսզէվէնկ. կատաղ.
Փսնք ու փէսէնք. հանգիստ.
Փռանկա. կալառատրներու կապանք.
Փսար. բարի, իշխանութիւն.

Քեաթիպ. գրագիր.
Քեամիր. անհատատ (յգ. հաճիրան).
Քէչէճի. կատուագործ.
Քէյամ. խոտ, հառ.
Քէնիա. վիրաւորատ, տեսակ, փոխանորդ.
Քէնա, ճէնա, տե՛ս Քէնիա.
Քէհանէ. գլխատր վիրաւորատ.
Քէհանճիլեց. քշքշավտառներու չուխայ.
Քէնիա եէրի. վիրաւորատի փոխանորդ.
Քէհանէկութիւն. գլխատր վիրաւորատութիւն.

(*) Թուրքերէն լեզուին մէջ կը նշանակէ երէց որդի։ Որովհետեւ Մուլքան Օսման Ա-ի երէց որդին էր Ալայէտտինն, որ վէզիր նշատ Մուլքան Օրխանի, այդ պատճառատ այնուհետեւ տովորութիւն նշատ փառատ կոչել վէզիրներն ատ կատարկալները։

Քեմիական. մեռաքոնչիննե-
րու վաճառական.
Քեվ, Քեօմ ամիղ. քնիլ.
Քեպին առնիլ. պատիլ (ին-
չամական արձանքով).
Քեսէ. քառակ.
Քէֆան. կարուիլ.
Քէֆօտայ. վերակացու, հա-
գարքեր.
Քէրեմ. ընար.
Քէրեսթէ. սառպէտ.
Քէօղէ. վերնատուն, հովանոց.
Քէմիկ. երաչխաւոր.
Քէմիքթիւճի. երաչխաւորու-
թիւն.
Քիլակ (Քիլէ). քառա, չափ ցո-
րենի.
Քիլնա քէմքիճի. երկրագնացոց
գիներութիւն.
Քիրաս. կնասա.
Քիրէճ. կիր.
Քիրէմիթ. կղմինար.
Քիւրէկ. քիր, քիսրան.
Քիւրէքի, Քիւրէքեայ սապի.
սուրբի սեռակ մը.
Քիւրմեի. մանչասպագործ.
Քիւմբէթ. մանրատան մինուվ կե-
րակուր.
Քիւմբէճար. նոյնին ընկերա-
ցող.
Քոսուր. գոյգեր.
Քմռել. հայհոյել.

Օթաղ. վրան, բնակարան.
Օթաւրակ. հինաւուրց գին-
ուսր.
Օյմէ, ակ'ա ՈՒյմէ.
Օկտա. ծանրութեան չափ՝ 400
սրամ.
Օղին օղին գալաղին. չաց ու ոչ-
րով գալարութիւն.
Օն (Եօն). վրկժ.
Օճախ, օճաղ. գունդ, վայր,
մինարանութիւն, գաբմ.
Օյին. խաղ.
Օճաւճէ. ապին.
Օտա. սենեակ.
Օտալար. սենեակներ, չատ ըն-
տանիքներու սիատրան.
Օտալըխ, օտալըղ. հարճ.
Օտապաչի. սենեկապետ.
Օրթախ. ընկերակից.
Օրտու. զորքանոց.
Օրտու ադասի. գնդապետ.
Օրտու զաիմի. զորքանոցի
գաստուար.

Ձատիս. ապտականիլ.
Ձէրվա. գինգետի տուած վը-
ճիռ.
Ձէյիմ. բախտ, հակառապիր,
այնաբաղ.
Ձէյիմզէճէ. վատաբախտ.
Ձէմ ամիղ. հասկնալ.
Ձէռ. կարմիր գլխարկ.
Ձերատ. գիտարուար.
Ձղլաճ, Ճիլաճ. այծինչ.
Ձիլաճ ճէրիճին. այծինչ մար-
Ձիմէճ. բալ. [գուն-
Ձուչի. տափառ.
Ձուռաւնճի. փուռպան.
Ձուրաճա, այնգիտութիւն.
Ձրէճկի. նւրապան.
Ձօռզայ. փոքր հաց, պան.

ՅԱՆԿ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբգար Թգ. 430, 483
Աբգահարի մեծ եկ. 238
» մհեքերի. 1, 13
Աբեմելիք 594
Աբէլ (Նոպ-) 480, 488, 490, 492, 504, 555, 600
Աբիսողոմ, Աբիսուլոմ (օրդի Դաւթի) 488, 490, 493, 599
Աբսալ 455
Աբսուլա Հահի սիմոսափալ 50, 93, 184, 221, 240
Աբրահամ, Աբրահամ իչխան Մահկանացի (=Ազրա Չէլէպի) 565, 605
Աբրահամ Արբէց Աշուշանցի 267
» Նոպ. 538, 605
Աբրա Չէլէպի, տե՛ս Ազրա
Ագուլեաց Արբիր 636
Ազամ Նոպ. 485, 488, 501, 527, 555, 604, 661, 668
Ազամայ օրդիք 426
Ազախ 362, 427
Ազաբիա Հահի 585
Ազաբիա Արբէց 59, 226
Ազնաւոր 38
Ազիանացիք 510
Ազիզ 545
Ազիւամալի (= Զրիգոր Նահատակ Կանցի) 483
Ազիւյոանի 113, 117, 120, 133-136, 139, 167, 177, 222, 227
Ալակնոզ Արքեպիսկոպոս 222
Ալահամի 275
Ալամանք 423, 424
Ալայ քաղաքի 246
Ալանաց տէրայ 422
Ալի ապա 192
» » խապնատարպալի 85
» » քէհեա 62, 179
» Իմիրզէ՝ օրդիքր Իսկիրի 315
» Արք. Սարի 153
» Համի 34
» Չաուշլ 48
» փաչա 419, 420
» » պաֆուտան 354, 355, 366
» փաչա Համիի 153
» » քէհեա վասիաէին 326, 347
Ալիհաճար (= Ազիքատանցր Մեծ) 493
Ալիքատան Արբէց 275
Ալիշերափոս 201
Ալոսրայ 85
Աման՝ Ամենայ գուսան 307, 361
Ամբոր, Ամենայ ձորակ 184, 360
Ամբանատան Հ. Նիքսէս 575, 578
Ամն 471

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ.— Աղբ = առաջնորդ, առմ = առաքեալ, եկ = եկեղեցի, եպս = եպիսկոպոս, ԵԺ = երեւելի, ԷՔ = էքէմեի, թգ = թագաւոր, թգի = թագուհի, կթղ = կաթողիկոս, Կ. Գ. = Կոստանդնուպոլիս, կղ = կղզի, մրգ = մարգարէ, նհպ = նահապետ, պտ = պատրիարք, վրգ = վարդապետ, ՌԿ = Հռոմկլայ-պես, Ք = Քրիստոս:

Ա[illegible]ցիք 331.
Ա[illegible]ա Ա. Ա[illegible]ան 2, 21.
Ա[illegible]ա՝ Ա[illegible]ա ազա Քա[illegible]ար 300, 315.
Ա[illegible]ա ազա Ֆա[illegible]ի 345.
Ա[illegible]ա Ա[illegible]ի[illegible]ի[illegible]ի 334.
Ա[illegible]ա փա[illegible]ա Հա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]՝ վ[illegible]ք 3, 29.
Ա[illegible]ա փա[illegible]ա Մ[illegible]ի վ[illegible]ք 17, 18, 20, 58, 64, 66, 228, 277.
Ա[illegible]ա փա[illegible]ա Գ[illegible]ք 102.
Ա[illegible]ա փա[illegible]ա Փ[illegible]ա[illegible]ա 375, 379, 390, 398, 400.
Ա[illegible]ա[illegible]՝ պա[illegible] գա[illegible]ա[illegible]ա 401.
Ա[illegible]ա[illegible]ա 367.
Ա[illegible]ա[illegible]ղ Դա[illegible]ի 465, 505.
Ա[illegible]ա[illegible]ղ Մ[illegible] 220, 485, 490, 493, 495.
Ա[illegible]ա[illegible] 353.
Ա[illegible]ղ ք[illegible]ք (= Գա[illegible]ա[illegible]) 9.
Ա[illegible]ա[illegible]ա Մ[illegible]ա[illegible]՝ Մ[illegible]ա[illegible] 7, 30, 34, 38, 39, 40, 48, 55, 58, 61, 67-9, 74, 76, 89, 92-4, 97, 100, 138, 142, 154, 160, 171, 176-7, 179-81, 186, 204, 210, 212, 218, 240, 242, 243, 252, 264, 270, 307, 308, 314, 515, 587.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] [illegible]ա. (Ս) 309.
Ա[illegible]ի 150, 173, 293, 298, 299, 365, 383, 389, 466, 489.
Ա[illegible]ի[illegible]ան 342.
Ա[illegible]ի[illegible]ան՝ [illegible]ղ[illegible]ա[illegible] Մ[illegible]ք[illegible]ա[illegible]ել [illegible]ա[illegible]. 81.
Ա[illegible]ա[illegible]մա ղ[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ի 38.
Ա[illegible]ա[illegible]ֆի՝ Ա[illegible]ա[illegible]ֆի[illegible] 153, 274, 315.
Ա[illegible]ա[illegible]ֆի [illegible]ա[illegible]ի[illegible] 222.
Ա[illegible]ի[illegible] ա[illegible]ա[illegible]ի[illegible] 62, 397.
Ա[illegible]վ[illegible]ա[illegible] փ[illegible]ա[illegible] [illegible]ղ[illegible]ա[illegible]ա[illegible] 383.
Ա[illegible]վ[illegible]ա[illegible]՝ ա[illegible]ղի Գ[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ի[illegible]ի 331.
Ա[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ի ա[illegible]ա[illegible]գ[illegible]ա[illegible]ի (= [illegible]-[illegible]ի[illegible]ա) 493.
Ա[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ի[illegible] 507.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]՝ Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ի, Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] 129, 206, 273, 298, 335, 350, 365, 379, 380, 393, 395.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա (ք[illegible]ք[illegible]ղ) 367.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ղի Ք[illegible]ա[illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ղ 397.
Ա[illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ա[illegible] [illegible]ի[illegible]ի՝ Ձ[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ի Ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ի[illegible]ի 129, 163, 165, 185, 188, 199, 408.
Ա[illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ա[illegible] [illegible]ի[illegible]ի՝ Ե[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ի[illegible] 177.
Ա[illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ա[illegible] գ[illegible]ա[illegible]ա (= [illegible]ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible] գ[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ի) 247, 265, 359.
Ա[illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ա[illegible]գ[illegible]ի[illegible]ա[illegible] (= [illegible]ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]) 358, 412, 413, 417, 425.
Ա[illegible]գ[illegible]ա[illegible] Ձ[illegible]ի[illegible]գ[illegible]՝ ա[illegible]՛ա[illegible] Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] Ձ[illegible]ի[illegible]գ[illegible]ի.
Ա[illegible]ն[illegible]ա[illegible]՝ ա[illegible]ք[illegible]ա[illegible]ք[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ն Մ[illegible]ի. Ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ի 59.
Ա[illegible]ն[illegible]ա[illegible] (Մ[illegible]ղ[illegible] Ս. Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ի[illegible]) 531.
Ա[illegible]ն[illegible]ա[illegible] (ք[illegible]գ.) 459.
Ա[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ա[illegible] 486.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] (Ս. Ք[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ղ) 436.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] [illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ղ 263.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] Ձ[illegible]ի[illegible]գ[illegible]՝ Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] ֆ[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ղ 32, 39-41, 116, 181, 466.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ի ֆ[illegible]ի[illegible] 134.
Ա[illegible]ի[illegible]ա[illegible]ի[illegible]ղ ա[illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ղ[illegible]ա[illegible]ղ (= [illegible]ղ[illegible]ի[illegible]ա[illegible] ա[illegible]ղ[illegible]ա[illegible]ղ[illegible]) 445.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ղ 153.
Ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible]ա[illegible] Ձ[illegible]ի[illegible]գ[illegible]ի ի[illegible]ք. 48.
Ա[illegible]ղ[illegible] (Ա[illegible]ղ[illegible]ա[illegible]) Ձ[illegible]ի[illegible]գ[illegible]ի 364, 368, 401, 408, 409, 412, 420, 435, 466, 559, 581, 582, 589.

Աղբյուրատէ (= Մատթէոս Չէ-
լէպի) 417.
Աղոչատեղիք 90, 92, 285.
Ալիպան Տիւառնէ 488.
Առաքեալքն՝ տե՛ս Յովհ. Մատ-
թեոսի.
Առաքելի 531.
Առիա 436.
Առլան Մկրտիչ 275.
— Առտիկ (= Առտիկեան) 51.
Առտուռ 585.
Ը. Առաւտատեաին եկ. (Կ. Պ.)
6, 12, 19, 31, 35, 45, 47,
51, 52, 56, 58, 60, 61,
70, 77, 81, 83, 86, 103,
106, 107, 127, 140, 142,
149, 157-9, 166, 171, 174,
175, 178, 181, 193, 198,
199, 203, 204, 209-11,
214, 219, 220, 223, 242,
260, 262, 265, 267, 304,
314, 321, 329-31, 388,
648.
Ը. Առաւտատեաին եկ. Յու-
նաց ի Կռամպափի 428.
Ը. Առաւտատեաին եկ. վոքր
Սամաթիոյ 242.
Ը. Առաւտատեաին ի Վլաչեռնա
51.
Ը. Առաւտատեաին վանք Յու-
նաց ի Ղրիմ 512.
Ը. Առաւտատեացիք 282, 291,
304.
Առաւտատուր 47, 68.
Առաւտատուր Բուրգ 68,
209.
Առաւտատուր եպս. 93.
Առաւտատուր եպս. Կար-
միռանցի 76.
Առաւտատուր երէց 54.
Առաւտատուր երէց Ը. Մար-
գոբի 212, 213.
Առաւտատուր երէց Ժեր-
նի (Թէքիրտաղ) 537.
Առաւտատուր երէց ԹէլԹէլ
93, 94, 98, 106, 130, 149,
167, 190, 191, 202, 215,
216, 260, 264, 270.
Առաւտատուր երէց Թոխա-
թու 218, 238, 262.
Առաւտատուր երէց Ուս-
կիւտարու 59.
Առաւտատուր երէց Փար-
մոխուզ 43, 98, 108,
190, 191, 215, 216, 220,
264, 270.
Առաւտատուր երէց վոքր
93.
Առաւտատուր երէց Փնար
100, 215, 216.
Առաւտատուր խոճա 58.
Առաւտատուր խոճա (Թէ-
քիրտաղ) 540.
Առաւտատուր Մկի. (Թէ-
քիրտաղ) 541.
Առաւտատուր վրդ. (Տարօ-
նեցի Պատրիարքէ երու-
սաղէմի) 13, 29, 45, 56,
57, 102, 142, 155-7, 159,
160, 162, 163, 166, 183,
205, 207-12, 215, 217,
220, 223, 236, 237, 265,
278, 280, 310, 326, 327,
339, 359.
Առաւտատուր վրդ. Վանցի
266, 267.
Առաւտատուրք (երբեք հա-
մառուն երէցներէ՝ ԹէլԹէլ,
Փնար և Պարմախուզ) 92,
100.
Առալիա 15, 16.
Առտ խոճա Վանցի 164,
166, 203.
— Արարատցիք 246.
— Արարատց երկիր 398.
Արաքլիա 368.
Արամեան ազգ 479.
— Արապսատ 368.

Ալաբաստ 441.
Ալաբաստեան Գլխի 457.
Ալեւելեան Հայք, տե՛ս Արեւելեան.
Ալեւելեան, տե՛ս Արեւելեայ.
Ալեւելեայ վաճառականք 129.
Ալեւելեայք 109, 155, 217, 431.
Ալեւելք 97, 293, 431, 623.
Ալեւմտեան 623.
Ալպիման՝ Ալպիմաեան 258, 268.
Ալպիման Քէրպի 158.
Ալպրամ 75, 134, 183, 200, 224, 300, 400.
Ալիս 87, 291, 463.
Ալմէնագիրք 83.
Ալշոկ (Ա. Քպ.) 486.
Ալտաքիէն փոփս 582.
Ալփամանիպ 472.
Ամասիէ (Ա. Քպ.) Ալշոկեան 430.
Ամասիէ (Ա. Քպ.) Ալշոկեան 422, 494.
Ամաղոյ գետ (= Գումգապոս) 245.
Ամէս 342.
Ամէս խոճա վանցի 75, 202.
Ամիռիս աւազակէրեց Մ. Նիկոլայոյ 35, 38, 59, 136, 141.
Ամիռիք Չաւուխեի 180.
Ամքայաք 486.

Բաթնէան 493, 494, 534.
Բաիս 211.
Բաբիճեանս պատր. Ճառնաց Կ. Պոլսոյ 18, 19.
Բաբիքոհանեանց Մ. Ամասիացեաններ վանք 25, 31, 39, 105.
Բաբլամ եբէց Տիվրիկցի 7.
Բաբլամ Մշտեցի 185.
Բաբոնկ 52, 56.
Բաբոնկ խոճա Արեւելցի 214, 215–6.
Բաբուճակ խոճա (Քէքիրատոյ) 540.
Բեզդաւէմի մանկունք 555, 599.
Բեիճանիս 13.
Բեիճլեհէմ 461.
Բեկ 466.
Բեկիրաք 637.
Բեռնեսիքատաս եկ. Ճատնիկաց (Ղալաթիս) 352.
Բեքդէն եոլճանց (= եոլիգուէ) 323.
Բիներիս (= Հալէպ) 293, 298, 305, 316, 372, 434, 435.
Բեքրաարէ 531.
Բիւզանդ, Բիւզանդիս 40, 200, 239, 358.
Բիւզանդիոյ ծով 239.
Բիւքառնացոց ծովեզերք 376.
Բիւքառնիոյ խան 439.
Բուզանդիս, տե՛ս Բիւզանդիս.
Բուրգ, տե՛ս Աստուածասուրբ Բուրգ.
Բրիսամուս, Բրուսիաս 488, 490.
Բրուսրուսաս մանաստրբը (=Ծոհանձավանք) 523.
Բոլսանեցիք 532.
Բոլսանիս 526.

Գաբրիէլ 41, 56, 60.
Գաբրիէլ ապրաք 270.
Գաբրիէլ հրեչտակապետ 593, 658.
Գաբրիէլ՝ տէրեկ Ալվասի 331, 333, 334.
Գաբրիէլ վրդ. Նուիրակ Էջմիածնի 53, 223, 224, 230, 233, 266, 267.
Գալաթայի (յն.) (= Ալվոր քաղաք) 9.

Գալիլեա 496.
Գալաատիոյ առաքինութիւն 470.
Գամանիցացիք 533.
Ս. Գայիանեայ վկայաբան 53.
Գանձիպատե Նիմէթուլահ Չէլէկի 517.
Գառապար եբէց Ս. Աստուածածնէն 42, 56.
Գառապար Խոճա 192.
Գառապար Չէլէպի Ամիթեցի 18.
Գարոյ ապահ 417.
Գաւազ 432, 433.
Ս. Գերեզման (Քրիստոսի) 11, 14, 23, 43, 308.
Գէորգ (Նշխարք եբեմիայի որ և Մարտիրոս եբէց) 35, 148, 169, 454.
Ս. Գէորգ եկ. (Աստւածամաուրբ) 24, 30, 31, 34, 55, 57, 61, 69, 86, 87, 96, 134, 145, 149, 156, 170, 201, 203, 204, 209, 212, 215, 240-3, 260, 278, 283, 290, 326, 334, 435.
Ս. Գէորգ եկ. (Օրթաքէոյ) 210.
Ս. Գէորգ եկ. Ճուխաց Գալըխլաւայի 362.
Գէորգ եբէց 252, 253.
Ս. Գէորգ գորավար 240.
Գէորգ պատանի (որդի Խոճա Խաթունի) 640, 641.
Ս. Գէորգ վանք Ճուխաց (Եբեսուազէմ) 11.
Ս. Գէորգքիք 285.
Գըաքէչէմէ 45.
Գիրգոր մարխասա 524.
Գլխապիր Ս. Ճափոր 219.
Գնահիպատե 269.
Գոմար 387.
Գուշպափա, տե՛ս Չուշպափա.
Գրիգոր 144, 147.
Գրիգոր Ալահակի 77.
Գրիգոր աւագերէց 49, 50.
Գրիգոր գինեծախ 48.
Գրիգոր եբէց 61.
Գրիգոր եբէց Գալըճեախ 101.
Գրիգոր եբէց վախճանեալ 142.
Գրիգոր Քէրքէի 137, 138, 157, 159, 160, 165, 170.
Գրիգոր (Քոփպափացի) 287.
Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ 31, 199, 285, 435, 450, 478, 481, 483, 618.
Գրիգոր Կէլիպոլցի (Նորնշխարք որդի Տէր Մարտիրոս Քէոմիւրճեանի) 36, 216.
Գրիգոր՝ այր Խաւմարքին (Չալաքիա) 173.
Գրիգոր Նորընծայ եբէց՝ որդի Տէր Ոհանի 149, 178.
Գրիգոր Շէրպիքճի 48, 61, 150, 164, 171, 194, 199, 226.
Գրիգոր Չէլէպի 579.
Գրիգոր պարոն (Քէքիրասպ) 541.
Գրիգոր Գարեհաէր (պատ. Եբուսազէմի) 308, 624.
Գրիգոր վրդ. Ռուք (Գարագոպցի) 7.
Գրիգոր սէզգինճասար 188.
Գրիգոր սիրացու 260.
Գրիգորիս վրդ. որդի Եբեմիա Չէլէպիի 433, 434, 446, 453, 456, 467, 478, 479, 485, 486, 498, 540, 542, 543, 545, 546, 549, 574, 575.
Գրիգուր պայ Նահիպատե (Գրուսա) 581.
Գրոհք Ալամհան 623.
Գոլոմվոր (քղ.) 355.
Գոռել ապէր 427.

Դաշմասունեաց ապէր 345.
Դամբարան Ս. Ճափոյ (= Ս. Գլխապիր) 11.

Դամասկոս (= Շամ) 293, 305.
Դանել Քոփալ 98.
Դանիել Արէց 147.
Դանիէլ Խոճա 156, 164, 264.
Դարբանապէտք 310, 623.
Դարբին, տե՛ս Ալէքսաոնդր Դարբին.
Դարեհ Պարսից Քգ. 290.
Դասքեան 223.
Դաւիթ (մրգ.) 67, 80, 442, 465, 475, 477, 485, 490, 493, 500, 501, 559, 599, 601, 642, 667-8.
Դաւիթ Արէց Ծ. Գէորգայ 170.
Դաւիթ եպս. Ալբանից պատ. գ. Ք. 17, 25, 39, 40.
Դաւիթ Խոճա 164.
Դաւիթ (կիր. վարժարանա- գի) 432.
Դաւիթ Մշտեան 239.
Դաւիթ վրդ. (Ջաուեան) 268.
Դաւիթ վրդ. Հալպէնցի 96, 277, 280.
Դեմաս 505.
Դիոգինէս 535.
Դուռն սուպլի (= Դռնա- փոս) 88.
Դուռն Արկաքի (= Ծէմիրգա- փոս) 87.
Դրոյա (= Տրուպագա) 490.

Եպգուսպ (= Յակոբ Եհպ.) 516.
Եալովայ Թովմէեանք 376.
Եահնա պէկ 315.
Եպղուպ Մհի. 51, 56, 149, 170, 204.
Եպղուպ Քէշրիման 183.
Եպղուպ Հաճի (Քէշքէրապզ) 544.
Եպղուպեան Մհի. 30, 68, 172, 212.
Եպղուպի ապրիւր 133.
Եպղուպի սէզգինահապ 260.
Եայճի (Քապզ) 295.
Եաճեվայ 294, 322.
Եապա (= Յապպէ) 412.
Եբրայեցաց մանկապան 452.
Եգիպտոս (= Մսբր) 7, 240, 298, 371, 372, 534.
Եզնկա 471.
Եէնիկիզապու 397.
Եէնիկիմամի 2, 5.
Եէնիկիմահալէ 395.
Եէնիկիպազլա 185.
Եէսիրի մասնաի 361.
Եէսիզապալայ՝ եսիզապալէ (= եսիքեապզապալ՛ 102, 152.
Եէրապապլէմ (= Երուսաղէմ) 523.
Եըլդըզ (գիմ) 269.
Եկեզեաց գաւառ 310.
Եպիա եւ նաբաստաւ եպրայք 270.
Եպիա մրգ. 52.
Եպիա Մհի. (Քէշքէրապզ) 542.
Եպիա Ջաֆէի 166.
Եպիազար վրդ. (Հաստիպլայեցի կամ Ալիքապզի, ապա՝ պատ. եւ կիր.) 23, 25, 29-34, 39, 59, 60, 61, 63, 64, 67, 68, 81, 83, 85-91, 94-97, 103, 105-111, 121, 127, 129-150, 155, 157, 160, 161, 165, 166, 169, 171-179, 181, 183, 185, 192-94, 197, 199, 201-6, 208-10, 229, 230, 242, 265, 266, 268, 279, 305, 307, 311, 312, 314, 319-21, 326-9, 335, 338, 343, 357, 363-5, 389, 408, 412, 431, 433-5, 438, 442, 443, 480, 524, 525, 574, 587.
Եպիազարեան 90, 104, 280.
Եպիայի կիր 128
Եռնզա (Եհպ.) 668.
Եսայի մրգ. 387.

Նոաս 505.
Նոսէսածին մրգ. (= Դուխք) 482.
Նրեմիա Ամիենցի խոսա 18, 242.
Նրեմիա մրգ. 10.
Նրեմիա (Երեմիե. Իրեմիա, Իեմիա) Զէյթունի փեսմիւրճեան, փեսմուրճիկեան Դարբանոցցի 52, 312, 314, 412, 429, 433-5, 443, 445, 457, 465, 471, 478, 485, 489, 498, 537, 540, 543, 549, 552, 553, 558, 565, 566, 571, 573-6, 579, 581-4, 586-9, 605, 606, 611, 613, 618, 626, 632, 649, 656, 665.
Նրուսապէմ 7, 10, 13, 15-7, 23, 25, 28, 29, 39, 41, 46, 62, 68, 80, 86, 87, 102, 103, 107-9, 136, 138, 172, 174, 176, 188, 208, 209, 210, 218, 229, 233, 241, 252, 253, 265, 266, 268, 272, 275, 276, 278, 279, 305, 308-10, 319, 326, 328, 329, 357, 368, 398, 408, 412, 434-7, 545, 551, 552, 618, 624.
Նրուսապէմ վերին 85.
Նրուսապէմացիք (միաբանք) 45, 76, 142, 146, 150, 159, 174, 175, 211, 319.
Նրուսապէմի սրբոս 230.
Նուս 490, 629, 660.
Նուգկիս, տե՛ս Քոխոյի.
Նփենասի մանկուն 585.
Նօքնապուրճ, Նօքնապուրճ սուրբց (=Նոխպուրճ) 341, 373.
Նօհաննես Ղասիս 582.

Ջասիկ 669.
Ջաբդար 24, 55.
Ջաքարէ՝ Ջաքարիս գալիա 57, 59, 92-5, 98, 99, 130, 132, 141, 212, 213, 262, 271.
Ջաքարիս երէց Մեսրոպեան (Քէգիյրտաչ) 542.
Ջեմերիճ Ջէյթունի 428, 518.
Ջըճկի գասի 386.
Ջիմաոցիք 212.
Ջիրաք Քէպէճի 7.
Ջմիւռնիս, տե՛ս Իզմիր.
Ջուլումիճ Համի 74.
Ջուռնապան 74, 112, 117-9, 130, 200, 324.

Էքմէկյան 71, 73, 112, 114, 145.
Էլէնա (=Հելինէ քգհ.) 531.
Էլէնացիք, տե՛ս Հելլենացիք.
Էմիրիկ Գալիա 108.
Էմինեան 582.
Էմիր Շիրին գասի 213.
Էմիր փալա հին սէֆարբասը 224.
Էմիր փալա Նազըր Ջարբախանայի 396.
Էյուպեան՝ Էյուպեաւլիան 166, 260, 412-3.
Էնգարէ փարիզիւլզի 520.
Էնկիւռի 383.
Էջմիածին 27-9, 37, 38, 41, 52, 53, 75, 100, 103, 104, 106, 139, 141, 142, 145, 170, 182, 190, 197, 203, 210, 223, 336, 430, 433, 434, 442, 443, 453, 456, 467, 483, 524, 545, 573, 575.
Էջմիածնի մարզարան 511.
Էսքիշեհիր (=Ս. Գալիս) 368.
Էսկի՝ Էսկիյ քուա, տե՛ս Խաչատուր երէց.

Էակէր 50.
Էակինէմիր 393.
Էակիսարայ 34, 165.
Էարքերի Ծէփէր 81.
Էարքերի տպայ 260, 261.
Էվրէնձնէք Հաճի 141.
Էսիպտուլա 121, 127, 127, 201.
Էսրէնէ (= Ադրիանուպոլիս) 211, 216, 251, 267, 269, 270, 272, 275, 276, 278, 295, 325, 343, 344, 347, 351–5, 356, 359, 363, 364, 376, 378, 383, 390, 472.
Էրզրում. տե՛ս Արզրում.
Էրէմիա. Էրէմիէ Դարդանապցի, տե՛ս Երեմիա Չէլէպի.
Էքմէքճի փէրէմճի 7.
Էֆէնտիներէ՝ Էֆէնտաճ 48, 74.

Ընկերիքէրացի՝ Ընկերիչ 423, 424.
Ըռէհպ երէց 202–4, 210.
Ըռուպք. տե՛ս Ռուպք.
Ըռուհիճան. տե՛ս Ռուհիճան.
Ըռտամպոլ 205.
Ըռտանքեոյ 9.

Ը. Քաղաւոր եկ. (Քէքիրտապ) 8, 252, 539, 541.
Քագէտս 51, 170, 211, 218, 221, 462.
Քագէտս տաք. 430.
Քագէտս հպտ. 219, 241.
Քագէտս վրդ. տաչ. Ը. Կապրիճոպ 101, 102, 136, 142, 149, 155, 157, 167, 172, 187.
Քամար՝ Քամարք 83, 84, 272, 294, 341, 356, 370, 382.
Քահոտխան 164, 165.
Քահոտչալս 200.
Քայարթլու՝ Քայարի տղի, տե՛ս Մէհմէտ փաչա.
Քաւուխճի փաչա 374.
Քեռապանիկ 357.
Քէլի տուլքան Հումայուն 413, 425, 427.
Քէոպս կայտ 2, 309.
Քէոփիլէ 490.
Քէբռխանա՝ Քէբռխանէ 231, 366, 388, 391, 395–7, 401, 416.
Քէքէլի 397.
Քէքիրտապ՝ Քէքիրտապ 8, 134, 174, 252, 314, 351, 357, 358, 364, 478, 479, 537.
Քըլիքըլ երէց, տե՛ս Ասատուր երէց.
Քիրա 396.
Քոխաք 42, 81, 104, 182, 380.
Քոխաքաս վանք 361.
Քոլաս 216.
Քոլաս (Կելիպոլաս) 218.
Քոլաս (տղի Հնքմայ) 490, 493, 494.
Քոլաս՝ հղբայր Խոնա Աստուածատուրի 58.
Քոլաս Ագուլիցի 218.
Քոլաս երէց (Քէքիրտապ) 351, 541.
Քոլաս երէց Էսրէնաս 221.
Քոլաս կիպ. Ծայ Սկրատաց) 59, 211, 216, 218–21, 238, 241, 314, 516.
Քոլաս Չէլէպի (Քէքիրտապ) 541.
Քուամա վրդ. Բնչիացի 275–80, 290, 301, 326, 364, 366, 392.
Քուամճան (Գրասաս) 580.
Քուհա գիս 340.
Քուրքասան 318.
Քուրքք 270.
Քրակացաց այխարհ 488.
Քրակացաց գաստրք 512, 514

Քրամֆիա 436, 437.
Քոփուլոզիլ 455.
Քոփխանէ 239.
Քոփիզափու 60, 144, 171, 267.

Ֆինատիու Արէց 6.
Ֆինատիու վերց. ալամֆերա Ե. զիսոզարի 33, 76, 77, 183, 197-9, 205.
Ֆլմիր, Ֆլմիւռնի, Ֆլմիւռնիա 194, 203, 237, 339, 412, 431, 433, 464.
Ֆլնիմիա 17, 40, 256, 294, 297, 335.
Ֆլնա գահնե (= Հնդի քոպ.) 492.
Ֆլհմլէ առաս 205.
Ֆմիրզէ 638.
Ֆպրայէլ (քպ.) 340.
Ֆպրահիմ 331.
Ֆպրահիմ Ազգասեր Եէհրաս 201.
Ֆպրահիմ Հաճի 209.
Ֆպրահիմ Հաճի Պալպանիի-զուլի ոէֆոէերասեր 218, 240.
Ֆպրահիմ Զէլէպի 191, 264.
Ֆպրահիմ Մաւլիան 1, 21, 62, 119, 120, 196, 278, 378, 425-7.
Ֆպրահիմ Ցէլի 76.
Ֆպրահիմ փաշա ոէֆոէերասեր 371, 378.
Ֆպրահիմ փաշա Տիվրիկլի 423.
Ֆպրահիմ քէհիա 400.
Ֆպրո՝ պպիր պաւլարպաչաուն 116.
Ֆռահակ 420.
Ֆռահակ (Ն հպ.) 600, 605.
Ֆռահակ չաի 585.
Ֆհահակ 420.
Ֆռմայիլ փաշա պայմախամ 295, 328, 338, 350, 364, 363, 374.
Ֆվհահան, ան՛ս Մպահան.
Ֆռասմպուլ, Ֆռասոհպուլ 518, 521, 523.
Ֆպրայէլ 668.
Ֆրէմիա, ան՛ս Երեմիա Չէլէպի.
Ֆրքահոս 500.
Ֆսուէք (= Յովսէփ Գնդիցնկ) 467, 516.
Ֆսուէք ազա պափուքէհահաի 372.
Ֆսուէք ազա մուհաիկ 116, 118.
Ֆսուէք փաշա 172.
Ֆսուէք փաշա՝ Ծէր 119.
Ֆսուէք փաշա պայմախամ 356.
Ֆփլիքէի խան 252.
Ֆփլիր փաշա 58, 61, 66, 70, 73, 112, 119, 130, 153, 181, 221, 269.
Ֆփլիրի ազայ՝ արգնգիր. 85, 297.
Ֆռքենոէր (= Ազիքոահպր Մեծ) 486, 524.

ԵՒաէլու ազբիւր՝ չէլմե 46, 169.
ԵՒալին 45.
ԵՒասին, ԵՒասինացիք 509, 510.
ԵՒհ (= ԵՒհաոասան) 33, 36, 55, 347.
ԵՒհ. ԵՒհք (= ԵՒհացիք) 234, 526.
ԵՒհսի Հրեայ 415.
ԵՒհսան. ԵՒհան (արգի Ենքիմայ) 490, 493, 494.
ԵՒիկանէս 290.
Ո. ԵՒսաուսարիլ Եկ. (Երուսա-զէմ ի Ո. Ցարսապնան) 11.
Ո. ԵՒսաուսարիլ Եկ. (Քէքիր-ասազ) 538.
Ո. ԵՒսաուսարիլ Եկ. (Ղալա-Քիա) 31, 64, 67, 80, 82, 83, 87, 149, 188, 238.

Ծ. Լուսաւորիչք (նկիզիա) 310.
Լուսաւորչատուն 83.

Եպիսկոպոս (լուկաս) 165.
Խոյիլի. Խոյիլիոպոլի 116, 121, 126. 127. 134.
Խանճի, տե՛ս Անգէր Խանճի.
Խանուժ Պլատոն 184, 194, 270.
Խանումեան 184. 223.
Խանճի, տե՛ս Անգէր պալի.
Խալատուր՝ ալամգիրա Ուրհա-յեցի Ոմանէս վրդ-ի 177.
Խալատուր՝ Բզոյի եպիսկոպոս 47.
Խալատուր եպս. Գաբռիէլեր Չայեէրցի՝միաբ. Ծոյ 160, 167, 170. 172. 174. 178, 180. 198. 199. 202. 219.
Խալատուր երէց 46. 84. 89. 92, 147.
Խալատուր երէց (Ծ. Ծարգոմ) 270.
Խալատուր երէց (տէր) 283.
Խալատուր երէց Էսիլ՝ Էսիլի քոռ՝ Էսիլպաշէ 92. 97-9, 100, 104. 108. 129, 130, 133, 134. 136. 142, 157, 161, 163, 167. 189, 190. 204. 219. 267.
Խալատուր Նորշէհիր երէց 149.
Խալատուր վրդ. Նուիրեալ Բոլուսպէնի 6, 13. 14. 29.
Խալատուր վրդ. (Օհրաւոս-ցի, ապա եպիս. Ծոյ) 179-81. 193, 196, 198, 215, 216. 219, 220, 239, 241, 244. 266. 267. 309, 336, 515.
Խալուհեան 224.
Խոսքով 92, 263.
Խորով Խոնա Ազուլիցի 417, 472. 635. 638. 641-2, 645, 647-8.
Խորհնացի (Մովսէս) 421. 488.
Խորին Հայք 431.
Խուսարեան 211.
Խոզամկերտի գալիք 7.
Խոհայիք (գիւղ) 623.
Խոսաւկերտի Շալգամզալու 74.

Ծառուկ 57. 170. 181.
Ծ. Ծննդեան եկ. (Ամիքիհէմ) 11. 12. 230.
Ծովափի գալ 306.

Կալուլ Պլատոն 335.
Կամախ 258. 337.
Կայիսարիա (քհպ.) 459.
Կայլն 466, 504.
Կայլնեան 505.
Կասարլնէ կոյս 509.
Կապադովկիա 51.
Կապադովկիա երէց 157. 160, 161, 163, 184.
Կապադովկիա Խոնա Կարնեցի 552.
Կապադովկիա Մհի. Տէրտէրպաշէ (Քէշիշբաշ) 546.
Կապադովկիա Չէլէպի (Քէշիշ-բաշ) 544, 548.
Կապադովկիա տէրհահասար 42.
Կապադովկիա փոսպան 45.
Ծ. Կապադովկիա Պլոյ 15. 17.
Ծ. Կապադովկիաի գերեզմանն 310.
Կարին (= Երզրում) 414, 432, 441, 466, 471.
Կարմրենկիցի (= Մելէտիոս փիլիս Քէոփրիւլի) 298, 373. 374.
Կաֆա 13. 33. 183. 197. 263, 272. 292.
Կաֆայեցիք 330.
Կնգամբ 601.
Կնեասբացիք 262.
Կնոհասս 262.
Կէլիպոլի (= Գալլիպոլի) 184, 267. 364, 624.
Կէկիպիէ 63.

Կէմիքչի սէյոէ 16.
Կէպուլ 391.
Կէսիկ փոչա (քաղ) 34, 101.
Կէսուկ սէբաէբ 267.
Կիգայ՝ պարան Գուլասանայ 341.
Կիլիկիա 244, 245.
Կիպրաս կղ. 15-7, 376.
Կիրակոս 58.
Կիրակոս Երէց (Քէֆքիբասպ) 538.
Կիրակոս Էքմէքճի՝ Շէհրի Տէր Գրիգորին 7.
Կիրակոս Խոճա Մէնգիլճի (Քէֆքիբասպ) 542.
Կիրակոս Մհր. 7, 68, 80, 335, 339.
Կիրակոս՝ սրդի Նաւասպի 208.
Կիրակոս՝ Օէմէրճաս սրդի 34, 175.
Կիրակոս վրդ. 6.
Կիրակոս վրդ. ալսկ. Եզիսպարի 183, 193, 194, 198, 199, 210, 239.
Կիրակոս սէզգինտասար 42.
Կիրակոսեան Մհր. 238.
Կիրքոս, սե՛ս Կրետէ կղ.
Կիւլպիկ 260.
Կիւրզնեան 223.
Կլայնցի (Ս. Ներսէս) 450.
Կոզ վրդ. 47.
Կոստանգին՝ Կոստանգիանոս (կայսր) 53, 466, 485.
Կոստանդնուպոլիս 182, 184, 357, 416, 417, 463.
Կոքնիսա 605.
Կոքնիսայի Ժող 230.
Կումիսաս՝ Կումիսաս (ծղբայր Երեմիա Չէլէպիի) 159, 167, 276.
Կուռմի փոչա, սե՛ս Մէհմէտ փոչա.
Կրետէ կղ. 6, 113, 322.
Կրպա (= Կարապետ Կեսարացի պա. Կ. Պ.) 416.
Կոստաս փուռ 192.

Համբէլ, սե՛ս Ամբէլ.
Հալապ, Հալէպ (= Ալեպիա) 101, 102, 207, 300, 316, 350, 368, 373, 380, 518, 521.
Համիմաբ՝ (գուռաբ Տէր Ալիքասանի) 275.
Համիմաբ (հին Մհր. Ամբաֆուսի) 69.
Հայաթուզլի (հրեայ բժիշկ) 360.
Հայաստան 494, 623.
Հայաստանեայք 483.
Հայոց հեմասի 129.
Հայոց պատասուանք. 490.
Հայտարզասէ 172, 190, 198.
Հայր Ամբայի վանք, սե՛ս Ս. Ամբայ.
Հայք, Հայիր, Հայոց ազգ 6, 8, 13, 15, 18, 21, 24, էլ.
Հանիքի եք. մուֆաի 196.
Հապալ Հապէլ 86, 97, 208, 230, 268.
Հասան ազա 62, 85, 116, 127, 128.
Հասան ազա ասապաֆապես 393.
Հասան՝ ազա Խիչիր փոչայի 176.
Հասան ազա մաքասպես 87.
Հասան ազա Շահլէ՝ պես ըսպահաց 121, 130, 131, 145, 158, 168.
Հասան խասէքի 391.
Հասան պալիքա 152, 177.
Հասան փոչա Ալպազա՝ Բնկրիայ 293, 294, 296-9, 315-9, 324.
Հասան փոչա Գնոր 265, 277.

Հասանեանք, Հասանիք, Հասանկիք 295. 296. 300. 305.
Հավա խաքաւն (Քէքիրսազ) 542.
Հավաս 347. 351.
Հարցազան իմ, տե՛ս Մարտիրոս Արքեպ Քէամիքճեան.
Հեքաւմ քգ. 490, 493.
Հեղեձնացիք 430, 506. 510.
Հեղի՛ Հեղի (քհոգ.) 488, 490. 505.
Հերովդես (չորրորդապետ) 499.
Հէպիկէլի գղ. 357.
Հիճախատան 170. 639.
Հիամնիք էֆ. գազիէոկէր 244.
Հիւռիին՝ էնկիլէր ազատ 207.
Հիւռիին Շահ 581.
Հիւռիին փաչա 268. 354.
Հիւռիին փաչա Ղազացի 398.
Հիւռիին փաչա Տէլի 112. 135, 322-5.
Հիւռմզատէ՝ մինաթար եղուսազէմի 230.
Հնդիկք 206.
Հնգուսատան, տե՛ս Հիճախատան.
Հնձանների անապատ 465.
Հոգևորտէր. տե՛ս Փիլիպպոս գիր.
Հոնիցի 417.
Հոռմաց՝ Հոռոմաց՝ Հոռոմոց տուն 155, 257. 307.
Հոռոմք 430. 431.
Հոռոմ Արտաքին 14.
Հոռոմք (=Յոյնք) 52, 80. 181, 193, 195. 207, 210. և ց.
Հուսայնահ, տե՛ս Քէլլի տուլքան.
Հուսամ ազա 420.
Հուսէին 181.
Հուսէին ազա 421-3.
Ծ. Հախիսիմոյ խաչ 588.
Ծ. Հախիսիմոյ վկայարան 53.
Ծ. Հախիսիմոնք 53.
Համ 424. 431.
Համոյ պատատուն 511.
Համիկլոյ 434.
Հազիարագա 82.
Հքնայք (=Ջնուազք) 6. 8, 13. 17, 249. 271. ւ ց.
Ծ. Հրեչտակապետս Կէ. Կ. Պ. 33. 63. 64. 102.
Հրեչտակապետութիք 282.
Հոհաքան 255.
Հոհա փաչայի մզկիթ 82.

Ձիրճննաց լեռ 13. 484.

Ղարլուճա (Պրուսա) 41.
Ղազա 305, 398.
Ղազախ՝ Ղազախք 255. 370.
Ղազար 128.
Ղազար արքեպ 217.
Ղազար եղեռնախան 263.
Ղազար երէց 68.
Ղազար երէց Ասուածածնի 150. 154.
Ղազար երէց Խազիկեցի 7.
Ղազար խոճա 133.
Ղազար խոճա Էքմէքճիւղի 489.
Ղազար պալի Գրիգորզատե (Քէքիրսազ) 559.
Ղազար վրդ. 100.
Ղազար վրդ. Ընթանցի 67.
Ղազար վրդ. Ծատպոլցի 167, 172, 174, 176, 198, 217, 220, 239, 241, 260, 262, 263.
Ղազար վրդ. Տիվրիկեցի (=Ծերասատացի) 206, 336, 338. 363. 384. 406.
Ղազար՝ ոգնեկան սիրասալի 221.
Ղազարոս (բարեկամ Ծիսաս) 488, 496.

Ղազէ, տե՛ս Ղազա.
Ղազէր եմմի 585.
Ղաթըրխոջայի 167.
Ղաթըրկիոզլի 62, 76.
Ղալաթա, Ղալաթիա 32, 45, 47, 49, 54, 58, 64, 67, 68, 73, 74, 91, 103, 109, 127, 128, 142, 173, 175, 176, 178, 181, 183, 185, 188, 199, 211, 228, 238, 244, 252, 264, 351, 352, 385, 390, 392, 414, 423, 510.
Ղալաթացիք 74, 156, 282.
Ղալիա, տե՛ս Ջաքարէ Ղալիա.
Ղայա սուլթանուհի 17.
Ղանլիճայ 22.
Ղասամփալա (քաղ կ. Փ.) 43, 46.
Ղասըրգա խլիմանի 34, 111, 144, 153, 264, 329, 383.
Ղասիր փաշա 339, 340, 341.
Ղասրի գաղիէ-քէր 395.
Ղարա Ալթունլա 114, 116, 117, 126, 127.
Ղարա Ալի գահիճ 4.
Ղարա Ալի ագա Մալաթիացի հայրդի 196.
Ղարա Հասանօղլի Հիւսէյն Քէնկիլէր ագասի 22.
Ղարագարլը 351.
Ղարամանասալ 326.
Ղարա Մուսթաֆա 21.
Ղարա Մուսթաֆի Քուրդե 101.
Ղարա Մուստաֆա սէվդիլի 397.
Ղարա Մուստաֆա փաշա 134.
Ղարա Յուսուֆ Քէնկիլէր ագասի 7, 20, 22, 25, 151.
Ղարաղէոզ սէֆտէլրատ 112.
Ղարաղէոզ՝ քէհեա Մուրատ փաշայի 119, 210.
Ղարաման (քաղ կ. Փ.) 42, 102, 109, 274.
Ղարիա 302.
Ղարս 400.
Ղասաբ, տե՛ս Գասապ.
Ղափան (= Ալանկափանը) 196, 366.
Ղաֆաֆլար (յունայ կ. Փ.) 265.
Ղըզըլպայլ 200, 205.
Ղըզլէկլի (փաթայ Քէսթրի-լի վէզիրի) 361.
Ղըրղիպայլի քէհեապէկ 400.
Ղուզլուանճալը 39, 56, 126, 184, 378.
Ղուկաս Եըէց 264.
Ղումղափու (= Գասան ապապի) 109, 181, 189, 194, 201, 210, 235, 428, 648.
Ղումրի 181.
Ղուսուլէյմէն 51.
Ղուտուկէն քէհեա 64.
Ղուրշունլի մազազայ 356.
Ղուրս Հաճի 55, 159, 162.
Ղրիզոր քէշիշ (= Գրիգորիս վրդ. Քէոմիւրճեան) 522.
Ղրիմ 512.
Ղաճեա 350.
Ղաճեալի գափուճիպաշի 371.
Ղովճիլար քաղ 47.

Ճէզայիր 231.
Ճէլալի 306, 307, 315, 320, 435, 624.
Ճէպէխանա 46.
Ճէվահիր գալի 230.
Ճիլէլէմ (=Ճէհէննէմ), տե՛ս Ահեղբեաս Եըէց.
Ճիհանգիր փաշա բլուր 383.
Ճիպալի (քաղ կ. Փ.) 56.
Ճիւան պէկ՝ պարան Ալահի 269, 272, 339, 340, 341, 355.
Ճորճ վալիսե ագասի 118.

Մաղասա 637.
Մաքենա Չէլեպի՝ Մաքսա աչա (տղայի ադգանուն) 413, 419-21, 605.
Մալխան 284.
Մալխաս՝ Մալխաս խոճա (թէքֆիրատաղ) 538, 547-9.
Մալչաբա 7, 22.
Մալչոլ (գիւղաց նրբամիայն հարքաքրոյ) 143, 175.
Մալչոլնէնք 199.
Մանիզոնացուց գոտերք 494.
Մանիզոնացուց քաղաք 493.
Մանիզանան վայրք 575.
Մանմաս՝ Մանմէս (մրգ. խոլ.) 21, 317.
Մանմաս չաւուչ 165.
Մանմէս (առաջամի) 257.
Մանմէս Սուլթան (Գ.) 307.
Մանմուս ագա (անհրաշքի գէօվրիւլիւքի) 303, 344.
Մանմուս փաչա (քաղ կ. Գ.) 34, 185.
Մանմուս փաչայի համի 219.
Մաղաքիա (տղայի նրբամիա Չէլեպիի) 382, 454.
Մաղաքիա Չէլեպի (տղայի ամքնի խոճա նրբամիայի) 18, 47.
Մաղքաս 501.
Մամար (նրբիւր) 322, 340, 341, 347, 354, 355, 374, 425.
Մամար՝ Մամարք՝ Մամարիք (ազգ) 292, 294, 355, 356, 413.
Մամարի մեծ քնրգ 358.
Մայրամ Գալաթաս 186, 221.
Մանասէ (Քգ.) 475.
Մանասարբ 431.
Մանիաս 41, 381.
Մանիալա 357.
Մանուէլ 556.
Մալիճ (քգ.) 340.
Մասրիէաս, ամ՛ս Մաթաս Չէլեպի.
Մարալ 298.
Մարթամանք՝ Մարիամանք 496, 583.
Մարիա (քայր Չապարաս.) 496.
Մարկոս (Հացաթախ) 205.
Մարկոս նրէց 93, 164, 173, 208, 582.
Մարկոս Գապկարար 138, 154, 159, 172.
Մարկոս գրոճաստր 241.
Մարկոս Մկի. (նրբարար Գր. Գաբաճապկցաց) 7, 43, 76, 85.
Մարտիրէ Մկի. (քէքիրատաղ) 541.
Մարտիրոս 273, 274.
Մարտիրոս (Հայր Մկի. Ամքանգամի) 307.
Մարտիրոս նրէց 92, 93.
Մարտիրոս նրէց Գիտամիւրճիան (Հարտապատն, Տէրտէրն) 29, 35, 37-9, 46, 49, 51, 52, 55, 60, 68, 74, 76, 105, 141-3, 147-9, 157, 159, 163, 164, 166, 170, 171, 175, 178, 180, 192, 215, 217, 219, 223, 239, 252, 264, 270, 271, 309, 311, 515, 623-6.
Մարտիրոս նրէց (= Գէորգ, նրբարար նրբամիա Չէլեպիի) 453.
Մարտիրոս Համի 74.
Մարտիրոս՝ տղայի խոճա Մարգըսի 45.
Մարտիրոս վրգ. Ազնուցի 182.
Մարտիրոս վրգ. Կաֆացի՝ Քէֆէցի՝ Չրիմեցի 102, 103, 105, 106-9, 111, 135-7, 142, 146, 148, 154, 160, 166, 167, 171, 173, 174, 178, 180, 186-90, 193,

198. 199. 203. 204. 207-10. 215. 218. 219. 224. 241-3. 252. 260-3. 272. 292. 306. 311. 314. 320. 321. 327. 338. 357. 360. 361. 364. 365. 587. 639.
Մարտիրոս վրդ. Մուշեղեան 103.
Մարտիրոս Փափազատէ, տե՛ս Եբեմիա Չէլէպի.
Մելիտոս 334.
Մելտան եբէց 263.
Մելքիսեդ՝ Մելքիսեդի եբէց (տրդի Նոխուտեի Աղգրէտա եբէցի) 38. 45. 47. 54. 97. 177. 193. 221.
Մելքիսեդի եբէց (Քէքիրտապ) 538.
Մելքան խոճա 541.
Մելքոնեանց հարսն 261.
Մեհրի 37.
Մեսրոպ եբէց (Քէքիրտապ) 537.
Մերտին 315.
Մէհմէտ ապա 130, 168.
Մէհմէտ ապա (տէրը նպիտապի ապատատանած պարտէզին) 320.
Մէհմէտ ապա Կոսկաֆուրունլի 117.
Մէհմէտ ապա Չայտէրլի 268.
Մէհմէտ ապա՝ պին տպահոց 121.
Մէհմէտ ապա՝ քէհիա Մալէհ փալայ տէքտէրատրի 207, 306, 389.
Մէհմէտ ապա փիւրա 62, 70.
Մէհմէտ էֆ. 64.
Մէհմէտ Մուլլան (Դ.) 4.
Մէհմէտ տէքտէրատր 152.
Մէհմէտ փաչա Ամիալ 401.
Մէհմէտ փաչա՝ Քայտրզլու-(Կուտահիայ Դամատհոսի)
268. 269. 272. 293. 305. 315. 319.
Մէհէմէտ փաչա Քոփրլ պաֆուտան 218.
Մէհէմէտ փաչա Խատէքի 372.
Մէհէմէտ փաչա Կուտհի՝ վէզիր 22. 24. 29. 45. 136. 152.
Մէհէմէտ փաչա Պոյնուէկրի՝ վէզիր 153. 189. 230.
Մէհէմէտ փաչա Սոֆի՝ վէզիր 2. 7. 20. 84.
Մէհէմէտ փաչա Տատպէ 356.
Մէհէմէտ փաչա Տէվրիչ 36. 44. 58. 65.
Մէհէմէտ փաչա Փոսթրուլու՝ վէզիր 207. 295. 324. 378.
Մէհէմէտ Փէօք 222.
Մէհրի խաթուն (Քէքիրտապ) 541.
Մէմար Մուսաստաֆատ 135.
Մէմէքչատէ մահտի 119.
Մէյէրպէպիխի (Չալըքիս) 352.
Մէյտանէրտ (Գ. Գ.) 271. 274.
Մէյրէմ (Կին խոճայ Խոտրովի) 645-7.
Մէյնէքչատէ մեծ պատի 369.
Մէրճան 254.
Մէքէ 398.
Մելքան տէր 582.
Մինաս՝ Եկրտէս վրդ-ի 38. 39.
Մինաս պալէ Քուհա 141.
Մինաս պալի 59. 60. 81. 89. 184. 194. 212. 586.
Մինաս վրդ. 227. 231. 252.
Մինաս վրդ. Ամգեցի 412. 433. 648.
Մինասեան 221. 223.
Մինէ՝ մայր Խպրահիմի 331.
Մինէպուզ, տե՛ս Օրթաքեոյ.

Մխիթարեան 431.
Մխո հպպի 7, 10.
Մխոխլլի հպպի 194. 200, 400.
Մխքոյիլ հոպ. հպբոյբ Ամիրխաճի 81.
Մլլբէ ապաք 50.
Մխիթար 508.
Մկրտիչ եապլուպ 253.
Մկրտիչ խոհա 188.
Մպոեսանի՛ Մպոեսոճի՛ Մբպոսոճի (Ամիրաֆսա) 24. 27. 51, 54. 64. 69. 141, 143. 144. 150. 155, 158, 166, 167, 170-6. 180. 181. 184. 186. 192. 218. 221, 227.
Մովսէս 47, 54. 55, 252 263.
Մովսէս հիպ. (Տաիեւաց) 309. 432.
Մովսէս մրպ. 459, 465, 469. 483. 642.
Մովսէս վրպ. Ուրեւելցի 182. 186.
Մովսէսի քոյր 46.
Մուլքի խաիեան 116. 121. 123-7.
Մուհամէտ ապա քէհեաճէրի 319.
Մուհամէտ չահպասէ 426.
Մուհամէտ փաչա Ոսքի, ան՛ս Մէհմէտ փաչա.
Մուղնճցի, ան՛ս Ցամհ. վրպ.
Մուղնճցիք (Մուղնճցիի հոսոսկիցնեբ) 105, 106.
Մուղնճ 106.
Մունգարիպատե պապիւոկէբ 240, 381, 396.
Մուսա մարհասա 524.
Մուսլի սուպաքի 343.
Մուսլի փաչա Մարաչոյ 315.
Մուսլուհասա, Մուսլուհասաքե՛ հէնգիլէբ ապասի 7. 19.
Մուսոսաքա՛ փեհայ Ոսլքեան Մուրատ Գ.ի 369.
Մուսոսաքա ապա 50, 116, 135.
Մուսոսաքա ապա քէհեապէկ 20.
Մուսոսաքա խմհանոյ հէնգիլէբ ապասի 35. 48. 84.
Մուսոսաքա էք. Գոլուլոս մուքան՝ պապիւոպէբ 199, 225. 244. 326.
Մուսոսաքա մէմար 116.
Մուսոսաքա պոսոսանգի 390.
Մուսոսաքա փաչա 175.
Մուսոսաքա փաչա Ղարա 195.
Մուսոսաքա փաչա Նապարաչան 224.
Մուսոսաքա փաչա Գապասոս 49.
Մուսոսաքա փաչա սիլիհսար 383.
Մուսոսաքա փաչա Տէլլաք՛ Քէլլաք 73, 74. 400.
Մուսոսաքա փաչա սէքսաէրասար 119, 145, 197.
Մուսոսէխա 355.
Մուրատ 637.
Մուրատ Գ. Ոսլքան 17, 21, 62, 124, 369, 380, 468.
Մուրատ ապա հէնգիլէբ սպասի 2, 20.
Մուրատ ապա վէպիբ 7.
Մուրատ Չէլէպի 584.
Մուրատ Օէմէրնի 365.
Մուրատ փաչա վէպիբ 17, 35, 46, 48, 61, 62, 66, 67, 70, 73, 84, 85, 96, 112, 119, 189.
Մուրատ Քէրքէսաէրի 7.
Մուրքասպ փաչա 296-300, 315-8, 394, 396, 401.
Մոբբ՝ Մոխբ (= Եգիպտոս) 22, 45, 48, 85, 125, 175, 196, 231, 237, 253, 258, 265, 266, 326, 369, 373, 378, 393, 396, 398.
Մոսա 605.

Մոսկով՝ Մոսկոփ (= Մոսկիա) 382, 425.
Մոսկովք՝ Մոսկոփ (= Մոսկիք) 234, 413, 427.
Մոսկոփոյ գաւառ 370.

Յաբէի (Նոպ.) 505.
Յակոբ (Էլէմիածնայ) 140, 146.
Յակոբ Ընդարձակաւոր. 60.
Յակոբ Գումէյի որդի 136.
Յակոբ՝ եղբօրորդի Աչմաած 331.
Յակոբ Խրէց 74, 93, 149, 162, 163, 181.
Յակոբ Խաչքեօղաս 92, 263.
Յակոբ կԹղ. (Գ. Զուղայիցի) 75, 91, 103, 155, 202, 204, 267, 310, 432, 461, 648.
Յակոբ Ղազդէքճիւճ 103-5, 107, 111.
Յակոբ Մէլիք որդի 42.
Յակոբ Նոպ. 411, 488, 492, 496, 505, 555, 590, 605.
Յակոբ Շեհրաննց 54.
Յակոբ՝ որդի Իմիրզի 472.
Ս. Յակոբ վանք (Նէմ՛) 11, 13, 97, 268, 269, 280, 305, 311, 313, 335, 587, 588.
Յակոբ տիրացու 331.
Յակոբ տիրացու խաչենաւոր 33.
Յարութիւն 127, 148, 156, 162, 163.
Յարութիւն Խրէց Զէլէբէզաճէ (Թէքէրտաղ) 538.
Յարութիւն Խրէցփոխան 266.
Ս. Յարութիւն (Նէմ՛) 11, 14, 308.
Յարութիւն Հան 585.
Յարութիւն՝ որդի Եզիազարի 167.
Յարութիւն՝ որդի Լալինի որդւոյ Մահակի 207.
Յարութիւն Չէլէպի՝ պալի 56, 159, 214-7, 240.
Յարութիւն Չէլէպի (Թէքէրտաղ) 541.
Յարութիւն Փլէզիկճի 176.
Յարութիւն տապատաղ 157, 159.
Յեսու (գաւառապր) 483.
Յով (արզար) 437, 444, 473-5, 477, 486, 489, 492, 528, 611, 650, 665-7, 669.
Յոյնք (= Հոռոմք) 2, 3, 6, 13, 17-9, 23, 87, ձ.
Յոպոկ (= Նաֆա) 10.
Յովհաննէս (*) աբեղայ 173.
Յովհաննէս ամիրապանիկ 457, 458, 469, 500, 593.
Յովհաննէս ասպնջրէց Ակնայ 361.
Ս. Յովհաննէս Խճ. (Թէքէրտաղ) 541.
Յովհաննէս Նրսեսապէմի հայրապետ (Ս.) 64.
Յովհաննէս՝ եղբայր Շարախճոպի 142.
Յովհաննէս Խրէց 92, 93, 133, 572.
Յովհաննէս Խրէց՝ վարժապետ Նրեմիա Չէլէպիի 38, 55, 74, 98, 141-147, 149, 164, 173, 203, 216, 261.
Յովհաննէս Խրէց Ս. Աստուածածնի 216.
Յովհաննէս Խրէց Ս. Գէորգայ՝ Կէտուկ 59, 239.

(*) Բնագիրը ունի Ովհաս, Ովհաննէս, Ովհաննէս ուղղագրութիւններըը։

Յովհաննէս Երզնկացի՝ երկաբան 104.
Յովհաննէս Երզնկա Էջմիածնի 52, 55-7, 81, 170.
Յովհաննէս Երզնկա Իստանիոպուլի (Քէշքիրտապ) 538.
Յովհաննէս Երզնկա Մ. Նիկոպոլսոյ 188.
Յովհաննէս Երզնկա Ոսկիտապրոս 157, 252.
Յովհաննէս Երզնկացի՝ Տէր Գրիգորի (Քէշքիրտապ) 538.
Յովհաննէս Երզնկա փոքր 6.
Յովհաննէս Երզնկա (Քգ. Լեհաց) 526.
Յովհաննէս Քէշքիրտապցի 69.
Յովհաննէս Հահի՝ պէհն Հահի Գողտա 583.
Յովհաննէս Մկի. (Քէշքիրտապ) 541.
Յովհաննէս Մկի. Տէր 541.
Յովհաննէս (Մ. Մկրտիչ) 618.
Յովհաննէս Կրօնաւոր 53.
Յովհաննէս վրդ. Քուշտուճէի (պատ. Կ. Պ.) 32, 406.
Յովհաննէս վրդ. Մուշնեցի (պատ. Կ. Պ.) 33, 34, 37, 40, 49, 50, 53, 56, 59, 60, 63, 68, 69, 73, 75, 81, 86, 88-97, 99, 100, 102-4, 106-8, 110, 111, 129, 130, 134, 137-9, 148, 154-6, 159, 164, 170, 174, 183, 186, 190, 198, 199, 214, 220, 230.
Յովհաննէս վրդ. Վանեցի 19.
Յովհաննիսեան (Մուշնեցիի հետեւորդք) 89, 90.
Յոպեսեան (տէրք Մուսուպի) 571, 599.
Յովսէփ, Յովսէփիկ (Քառն Քրիստոս Չէլէպիի) 627, 629, 632, 634.
Յովսէփ, Յովսէփիկ (տէրք Նրիստոսայ Չէլէպիի) 448-8.
Յովսէփ Դիզիցիկ 452, 492, 555, 599, 606, 607.
Յովսէփ Էջմիածնի 52.
Յովսէփ՝ ժամատուց Փէյիպպոս կիպ. ի 164.
Յորդանան գիտ 14, 462.
Յուզա (մատնիչ) 483, 486, 504.
Յուզա (հնդ.) 533, 606.
Յուդեան մրգ. 485.
Յուդաց պատրիարքարանի վանք (Կ. Պ.) 427.
Յուդաց տուն 182.

Ղաբուզզողնոսք 486.
Ղահապետ Խոճա (Քէշքիրտապ) 548.
Ղահապետ վրդ. տպա կիպ. 478, 488, 522, 576-8.
Ղասլըզափս 181.
Ղասրէտտին 507.
Ղամահպի գուտաք 43.
Ղամբէք գիւղ 307.
Ղարիկացի (Մ. Գրիգոր) 459.
Ղարինենք 224.
Ղեռզաց տէր (= Քաքաբք) 270.
Ղիրսէս Երզնկա 147.
Ղիրսէս կիպ. Յոյ 23, 28.
Մ. Ղիրսէս Մեծն Պարկես 259, 459.
Մ. Ղիրսէս Մեծի կղզի 38, 245.
Ղիրսէս Շնորհալի (Մ.) 501.
Ղիրսէս վրդ. տաչի. Տաքես 33, 69.
Ղեռաբ 87, 291.
Ղիկիոյ Մ. Ժողով 548.
Ղիկիոզիմա 435.
Մ. Նիկողայոս՝ Նիկողա եպ. (Կ. Պ.) 23, 24, 33, 35-7, 42, 47, 49, 52-4, 56, 59, 60, 63, 73, 88, 89, 91, 95, 100-3, 105, 107,

110, 111, 121, 127, 130, 134, 139, 140, 142, 144, 146, 150, 154, 155, 157, 159, 164, 166, 167, 170-181, 188, 192, 193, 194, 197, 199, 217, 223, 238, 241, 262, 263, 329, 331, 336, 342, 382, 414.
Նիկոլաս եպիս. Ծ. Նիկոլասյան 73.
Նիկոլաս վրդ. Քուլհուբյանցի 276, 277.
Ծ. Նիկոլասյանք 283, 285.
Նիկոմիդացւոց կռվուն 275, 276.
— Նիկոմիդիա 271.
Նիկոլ Տպս. Հիմքի 36.
Նիհուէացիք 476.
Նյանձը գոփուսաս 520.
Նյանձի (քաղ կ. Փ.) 274.
Նոխուսի ազգ, Նոխուսվի կամ Նոխուսազատ երկիր, տե՛ս Մեկլքիսեդ երկիր.
Նոյ (Նահ.) 532.
Նորգիչ՝ Նորգիւղ 149, 423.
Նոր գուռ (= Նէնկիլսափաս) 242.
Նոր Մխոն 416.
Նուրի՝ սրգի Խպրահիմ Զէլեպիի 189.
Նոյեմի 576.

Շաքըր երկիր 438.
Շահամիր 184, 270.
Շահին 239.
Շահին փաշիրիկ 482.
Շահապաղդի՝ կուսաակալ Մարաց 369, 370, 372, 378.
† Շամ (= Դամասկոս) 68, 153, 245, 268, 269, 374, 380, 381.
Շամիկասաե ուէյիկ 63, 225.
Շամխանէ 493.
Շապան ազա կամրջուհվի 423.
Շապան ազա չափուճուլար քեհյասի 381.
Շապան ազա մուշիրասիկ 236.
Շապան էֆ. չափիասքեր 199.
Շապան չալըա 116, 124, 126, 127.
Շապինչարհիասք 400.
Շարաքի Մայրամ 217, 218.
Շէխ Մալիմ կախարդ 224.
Շէխ Վէլի էֆ. 75.
Շէրոկիքի. տե՛ս Գրիգոր Շէրոկիքի.
Շիրին 555.
Շուռթ գիւղ 571.
Շրվան Ցիվրիկցի 336, 338.

Ալամպիա (մայր Ազիքասանդրի) 490, 493, 494.
Ոհան 57.
Ոհան՝ սրգի Շաքըր երկիցս 438, 439.
Ոհան աւագերէց Ծ. Աստուածածնի 35, 38.
Ոհան Տպս. Պարսամաքեր Խորէնս 49, 73, 231, 233.
Ոհան երէց Գէլիքաուչս 74.
Ոհան վրդ. Ալրաք 164, 220.
Ոհան վրդ. Նգնաացի 242, 244, 314.
Ոհան վրդ. Մեծ 30, 32, 33, 55, 56.
Ոհանէս՝ աբեղայ Եղիազար վրդ-ի 138.
Ոզիաս 167.
Ոսկան՝ Ոսկեան երէց 39, 57, 97, 98, 190.
Ոսկան վրդ. 57.
Ոսկի գալա (= Ալթաւն ավա) 293.
Ովանէս վրդ. Քուքունեի, տե՛ս Յովհաննէս վրդ.
Ովրէասէս 610.
Ուլաի՝ Ուլաի 269, 270, 272, 278, 294, 339-41, 362.

Ուլքիլիսա (=Էջմիածին) 525.
Ուռուսէրէք 74, 152, 273, 298, 350, 357.
Ուռուսկէյ (քնէրգ) 367.
Ուռուսաք 188, 344.
Ուսէփհէրէգ (Քառն եղեմիա Չէլէպիի), տե՛ս Յովսէփ.
Ուսկիւտար 33, 41, 56, 59-61, 65, 67, 81, 89, 90, 111, 138, 157, 166, 167, 171, 184, 192, 202, 206, 210, 211, 224, 227, 238, 251-3, 255, 274, 278, 292, 296, 297, 302, 303, 328, 333, 335, 337, 343, 394, 401.
Ուսկիւտարցիք 344.
Ուսմուտրի չայիրի 413, 423.

Չաքալէա 413, 420, 421, 423.
Չաքալէպուլ գիւղ 401.
Չալըխ Մէհմէտ 222.
Չամլուճա (Պրուսա) 41.
Չամլուճա (Սկիւտար) 383.
Չաուշբաշիպուլի՝ քէհեա Իսմէտի Մէհմէտէա գիւղայի 373.
Չարըք հիւրճիսի 414.
Չարսամպայի համամ 102.
Չաուսաք խան. 55, 58.
Չէնկէլ գեղ 192.
Չէքմէճէ Մեհ 301, 346.
Չէքմէճէ փողր 346.
Չմշկածաղ 368.
Չոլաղ 455.
Չոպանքէօփրուսու 90.
Չուխա 346.

Պաթման կաւտիլի 65.
Պալաթ Պալաս (Քաղ կ. Պ.) 45, 48, 107, 108, 110, 111, 199, 203, 238.
Պալաթլիք 54, 285, 288, 301.
Պալըքլուսա 382.
Պալըքպազար 189.
Պալըքլի, Պալըքլու 487, 488, 490, 648.
Պալլատեի տասալար 154.
Պալի խան 53.
Պալի ուսուս 39.
Պալի Բէյլերպէյի Մէհ. 415, 416.
Պալի փաչա (Քաղ կ. Պ.) 101.
Պալիպասէ մուքեմ 214.
Պալըտափան 246.
Պալլիսցի Մկրտիչ 83.
Պախտիսար 240.
Պահնէք 48.
Պահէ ագայ 38.
Պահի 51, 59, 60, 76.
Պահի սէրգիճուսար 208.
Պահայի մուքեմ 66.
Պահչապափու 176.
Պազիսանէ 437.
Պազարտար 51, 61.
Պազարտէր չամ 585.
Պազարա 200, 205, 355, 373, 381, 468.
Պազարտայ հիւսիսային կամարդ 217.
Պազմանդ 127.
Պանդալխան (ուխտատեղի կ. Պ.) 202, 206.
Պանտերմա 542.
Պալզարախիզուի, տե՛ս Խզրատիմ Չաուշ.
Պապա գիւղ 348, 351.
Պապա Չոփէր (բառն) 641, 643.
Պարմախատուղ եղէց, տե՛ս Ուսուսածատուղ եղէց.
Պարմազափու 177, 200, 233, 234, 266, 267, 270, 274, 295, 359, 373, 396.
Պարատ Չէլէպի 200, 202, 203.
Պարսիկք 214, 224.
Պարսից աշխարհ 224, 574.
Պարսից դրուն 350.

Պատմիչաց գրոց (= Պատմչէ-
ցոցիաս) 377.
Պետրոս 24, 331.
Պետրոս առաք. 459, 462, 465,
502, 603.
Պետրոս երէց 46, 92, 144,
147, 170.
Պետրոս երէց Ասատուածածնի
203.
Պետրոս երէց Զիմաացի նա-
իրքնեայ 157, 181, 186.
Պետրոս երէց (Իշխնիմիան մա-
տենէն) 256.
Պետրոս երէց Նաւրերցի 144.
Պետրոս երէց Պուլպուլճի 155.
Պետրոս երէց Պրուսայի 39,
41, 74.
Պետրոս երէց Տիվրիկեցի 23.
Պետրոս կրօնաւոր երջանիկս
573.
Պետրոս Էչէճի 356, 357.
Պետրոս Օկիւսարաս 147.
Պետրոս վրդ. արքեպս. Ագու-
լիսաց 430.
Պերսէ 15.
Պէզէտասեան 33, 34, 131, 132,
165, 247, 295, 393.
Պէրբատս սարբ 519, 520.
Պէւէս 356.
Պէւիկբատս, Պէւրդատս 292,
356, 576.
Պէկլէբ 244.
Պէկզադ 263, 264, 274.
Պէկոզլի 648.
Պէյրլէհէմեան ժեռզք 495.
Պէյիբ ազա 96 ամիրայ 382.
Պէյիքատալ 8, 24, 73, 171,
183, 251, 388.
Պէրզո պէկ՝ քէրեքէ կուսակալ
383.
Պէքատալ ազա ներգինէբ ա-
զասի 7, 18, 19, 22.
Պիւլ ազա ներգինէի 116,
126, 127.
Պիզատոս 8.
Պզատոս գիւղ 358.
Պնիաթ երէց, տե՛ս Պսնիաթ
երէց.
Պոնատ 572.
Պուզսատի 87-9, 234, 272,
294, 341.
Պուզսատիք 87.
Պսնիաթ երէց 167, 190, 215.
Պսռնակ հոգա Աիատալ գա-
զիսպէրի 21, 29.
Պսռնակ հոգազատէ մսուֆի
119.
Պսռնիմ՝ Պսռսում 17, 48,
48, 425.
Պսրզատ 346, 347.
Պսրսա՝ Պսռսա 21, 29, 38,
39, 41, 43, 69, 75, 81,
98, 102, 103, 106, 132,
154, 157, 159, 166, 172,
180-3, 186, 195, 198,
199, 201, 205, 208, 243,
253, 265, 294, 305, 335,
336, 338, 340, 351, 354,
381, 412, 431, 432, 436.
Պսրսացիք 74, 186, 230, 579.
Պրատէլ՝ Պրատէր՝ Պրատէր Տէ-
ւի խարտէլի 18, 22, 110,
134.
Պրսռսա, տե՛ս Պսռսա.
Պրսռսայի գալս 296.
Պոլին Աիզդիանոս (= Աղրիա-
նուպոլիս) 356.
Պոլսոլս մսուֆի, տե՛ս Կոռս-
տանդ էֆ.
Պոխլսռնա պռսատ 190.
Պոզատ (= Կ. Պոլսոյ Նիկատ)
367.
Պոզատ (= Տարսոնէլի Նի-
կատ) 9, 69, 74, 78, 175,
187, 202, 231, 265-7,
399, 423.
Պոզնա սռսատ 194, 263, 264.
Պոզսա 60, 269.

Գալաս (Քէչքիրասպ) 544, 545.
Գալաս սուք. 462-6, 469, 473, 501, 599, 667.
Գալաս Արէց Քէչքիրասպի 64,
Գալաս Մհի. փէչիքիմալճիկլա- սէ (Քէչքիրասպ) 539.
Գալաս Մասպոի Արէցփոխան 93, 184, 221.
Գալասեանք 90, 92, 285.
Գալասենք Մշոսի 210.
Գալասի սպան 133.
Գայնուհիկրի վէպիէ, տե՛ս Մե- հէմէտ փաչա.
Գառնի 218.
Գավրաս Քգ. Հնդկաց 290, 645.

Ջհնաւաք, տե՛ս Էքեաչք.
Ջուղայեցիք 217.

Եամուլայ 10, 15.
Եէյնան ազա՝ հիւնքեաբ հա- հասի 85.
Եըշատագէս՝ արդի Ալաճահի Դրիգորի 77.
Եուզայիճն արիարդն 421.
Եուզաց ժող 239.
Եուզք, տե՛ս Ուսուզք.
Եուհիհան խոճա վանենցի 200, 202, 203, 206, 208, 214, 219, 242, 266, 275, 300, 301, 328.
Եուսիկլի, տե՛ս Ուսուսիկլի.
Եոսոպգէս վրդ. 175.
Եոզան փոքր (= Եոսոսքայ) 430.
Եոսոս կպ. 10.

Ամրայ Հայր (վանք) 11.
Ամքնենիկ (արիարդ Ալաճաց) 422.
Ամլէհ ազա 50, 116, 135.
Ամլէհ փաչա 185.
Ամլէհ փաչայի գաղպաս՝ ամա- րայ 185, 214.
Ամխըզ կպ. 9, 231, 368.
Ամխըզայ մհաբաղչիա Ցուա- նաց 22.
Ամահկ (Ահագին?) 432.
Ամահկ (Ս. Գաբրիէլ) 459.
Ամահկ՝ Հզբարբարդի Կէղուլի 59.
Ամահկ խոճա (Քէչքիրասպ) 541.
Ամահկ խոճա՝ արդի Հալինէ 97-100, 151.
Ամպիմ, տե՛ս Եբռուսալէմ.
Ամմաքիա 208.
Ամմուէլ 143, 144, 167, 219.
Ամմուէլ հաքեզայ 80.
Ամմուէլ վրդ. 505.
Ամյոս 15.
Անիգուխա գմոխաց (= Ձէ- հէննէմ Ներսիվէնէ), տե՛ս Անդրէաս Արէց.
Անգոնէմինոց (Լուկայ) 185.
Անան (կին Ազբրահամ Նէպ.ի) 531.
Անան խաքան (գուսան Ալ- բայի) 592, 593.
Անանհան, Անանհանա 200, 227.
Անանիա պալի Արէցփոխան 93, 221.
Անգիա 181, 264.
Ս. Անգիա կղ. (Կ. Պ.) 6, 16, 24, 37, 92, 140, 161, 190, 220, 221, 300-3, 308, 401.
Անգիա Արէց Ս. Գէորգայ 59.
Անգիա Եբռուսալէմացի 183.
Անգիա՝ Քաղվորի ազայ 171.
Անգիա Քէչհիման 172.
Անգիա Քէչքիրասպցի (պա- տ. Կ. Պ.) 406.
Անգիա Չաուսքեի 50, 56.
Անգիա Չէլէպի պարան (արդի Ապրայի) 570, 576, 606.
Անգիա վրդ. առաքել. Ալ-

պրասի 75, 183, 224.
Ս. Աստիացիք 263, 284, 289, 301-5, 344.
Աստի յրլան 41, 47.
Աստի քահանիպ Քեպքերեմի 22.
Աստխուշ (հզբայր Խոսա Խոսրովի) 638.
Աստմատիսյ համալսարան 511.
Աստու պատարիկ (= Աստիացոց կնոջացի) 489.
Աստրայ, տե՛ս Աստա խոսիան.
Ախա՝ Ախ ձոլ 238, 255, 264, 344.
Ախտամիս 102, 298, 336, 361.
Ախտիկիա քգ. 486, 496.
Ախ՝ Ակ (հնգ.) 492, 505, 555, 604.
Ակոռիկ 47, 356.
Ակո (հնգ.) 506.
Ականքերիմ (քգ. Աստիաստանի) 486.
Ականների առնագաս 465.
Ակաստա՝ Ակաստիս, տե՛ս Ակքաստիս.
Ակաստաստիք 337.
Ակլատիկ համի (գաղղգաղ) 348.
Ակլատիկ համիկ 423, 426.
Ակլիմ Աուլիան (Ա. Նավաղ) 398.
Ակլիմիկ (համի) 379.
Ակյոկ Ահմիս գիալս 101, 102, 154, 167, 176, 184, 186, 194, 203, 218, 354, 373, 374, 555.
Ակոպակիզատե ճգ. գագիճոճիք 371.
Ակրգիս խոսա 583.
Ակրգիս Ձկլեպի, տե՛ս Աստիս Ձկլեպի (ոբգի Ագրոյի).
Ակգիք գալի խոսիկ 87, 89, 99-111, 127, 173, 191, 210, 214, 232, 264, 343, 378, 456.
Ախաստ գիալս վիգիք 20-2, 74, 119, 135, 151-3, 166, 228.
Ալլիասար՝ Ալլիասրե 20, 62, 172, 185, 196, 339.
Ալլիվրի 8, 346, 358.
Ալլիվրի (գաղիս) 130.
Ալմաստե 74.
Ալմաստե Մգասեր 146.
Ալմեան երկիր 208, 239.
Ալման 211.
Ալման (Երաստագիմի) 266.
Ալման Ներսեսիկ 482, 496.
Ալհան գիալս գայմախամ 277.
Ալհեագան չիս 368.
Ա. Ալան 13, 484.
Ալան չիս 475.
Ալանի գասակրք 599.
Ալս 23, 59, 160.
Ալվրի պոլսագպաշ 401.
Ալքաք (խմաստասե) 458, 601.
Ամգամ 387.
Ամգամե (գասատր Երեմիս Չէլգիպի) 627, 629, 633.
Ամգամե (մայր Ձկրակգեանց) 631
Ամգամեն (խմաստասե) 149, 175, 405, 406, 435, 453, 476, 485, 486, 487, 490, 493, 496, 501, 506.
Աուլէյման (Ա. Աուլիան) 346, 426.
Աուլէյման, տե՛ս Ամգամեն խմաստասե.
Աուլէյման ապա չաքըգպայի 379.
Աուլէյման եչենկիլէրի ապատ 36.
Աուլէյման Շահ 524.
Աուլէյման գիալս գայմախամ 338, 356.
Աուլէյման գիալս Աալաքիս ճայորգի 85.

Մուշեղեան վարչա վէպիք 206.
Մուշեղեան քէհեայէկ 376.
Մուշեղեանիա (քաղ.) 196.
Մուշեղեան Մկրտիչ (քաղ.) 213.
Մուշեղեան Մկրտիչ հաճի 353.
Մուշեղեան պայազիտ (քաղ.) 111.
Մուշեղեան պայազիտ (մղկիք) 295.
Մուսուամանեասեր (= Մամբիխ) 180. 208. 394. 414.
Մունիկլասե զազիւնգեր 243, 381.
Մուսեռն սրդի 415.
Մուրատլեան եփ. 418.
Մուրատլեանեանց ազգանգ 418.
Մուրզուկ Տաճկաց 7.
Մուքիս 85. 581.
Մուքիս Ամիքեցի 48.
Մուքիս պալի սիրացաս Մելքոնեանց (քէֆքիրատ) 539.
Մուքիս՝ վէքիլ նզիշզար վիրգ. 47.
Մ. Մախիս (մղկիք) 46.
Մպահան 133, 574.
Մպանիացիք 424.
Մպանիացոց ալֆաւրհ 431.
Մպիտակ ծով 7, 325, 344.
Մտամպոլ 23, 269, 345, 356, 368, 551.
Մտամպոլցիք 460.
Մտեփաննեան Մ. (հոխտավիսյ) 618.
Մտեփաննեան նրատաղէմյ (մինաք.) 135, 290, 233, 252.
Մտեփաեան Մեզբեանցի (պատ. Կ. Պ.) 406.
Մտղանեէմիզ 617.
Մտղանի 340.
Մտղամի. Մտղամի (գուսաք նրբեմիայի), ամ՛ս Մտղամի.
Ալաղլի վարչա, ամ՛ս Ձաղլի վարչա.
Վաղամ՝ Վաղիսէ խան 128, 134, 170, 233, 338, 636.
Վաղիսէ հաճամ 153.
Վան 62, 466.
Վանի չէյիմ 390, 393.
Վասիլ 233.
Վասիլ պաբան Գուզասանայ 341.
Վարագզաս (քգ.) 486.
Վարաս՝ Վարաս քնբգ 358, 373.
Վարգան 24.
Վարգան (վասաստէր) 270.
Վարգան Կրէց 259.
Վարգան Կրէց (Քէֆքիրատ) 538.
Վարգան Կրէց (Նարբնեայ) 6.
Վարգան Կրէց Ձարարբեանց 167, 220.
Վարգան խոճա Կրէցվոխան 93.
Վարգան սէզկեանասար 46, 47.
Վարգապետ, ամ՛ս նզիշզար վիրգ.
Վեհնամիկ 345.
Վերնասան եկ. (ի Ս. Ձարաքն.) 14.
Վէզիր խան 636.
Վէրբէս սէզկեանասար 34, 57, 186.
Վէրբեանք 77.
Վլանկս 24, 74, 184, 189, 385, 399.
Վլանկայ պասան 50.
Վլաչեա 51.
Վրգանէս 610.
Վռնիկներ 158.

Ցաքեա 69.
Ցաղլար սէլիսի 168.
Ցաւար նրատաղէմի 12.
Ցաւիկ 13, 22, 23, 37, չչ-

Տահկաց Խրիմբ՝ հոգ 276, 340, 341.
Տանուխս գիտ (= Դանուխ) 382.
Տառատպիս 264.
Տարտարիսաց 85, 165.
Տար Ծոկոյ (= Ծկիտատար) 441.
Տարսոնի՝ Տարսոնեան վիզ (= Գազաս առաջ.) 471, 534, 553, 625.
Տարան 310.
Տաւտիք վաչյա (արտարքեան ծ. գ.) 251, 295, 382, 383, 389.
Տաւտիք վաչյայի գետա 30.
Տաւտիք վաչյայի ճամբ 353.
Տաւտա 214.
Տաւտա՝ Տաւտիք խոճա խոճիմ 89, 99, 100, 108, 109, 111, 138, 156, 466, 520.
Տէմիրզափս 179.
Տէրսէրն, տե՛ս Մարտիրոս եպիսկոպոսն գէմիրճեան.
Տիգրանակերտ 299.
Տիգտարզէս 520.
Տիւ՝ Տիւէկ Մկիթ. 42, 43, 47, 49, 51, 54, 76, 141, 202, 252, 266, 269, 587.
Տիւէկճէք Մկիթ. 57, 205, 224.
Տիմանի հանապարհ, տե՛ս Տիսանեոյի.
Տիմրիկի 336.
Տիմրիկցիք 338, 385.
Տիսանեոյի 34, 295.
Տիքիւի տալ 153, 264.
Տոխիճէս պտ. Ճուճաց եպսկոպոսի 536.
Տուլպենտիճնոց 165.
Տրամատ 357.
Տրապուլիս 15.
Տրգատ եպիսկ 267, 515, 516.
Տրգատ (Քգ.) 290, 466, 485, 487.
Տոնապետ Հատի (Քէքիրատ) 541.
Տոնատպի տրգի 131.

Փարգիսատպուլի 355.
Փեմիա, տե՛ս եպեմիա Շէլէպի.
Փոթոլամ 436.

Փառնպատ (յոյն) 396.
փայլանի խան 254.
փառատացոց վարժարան 511.
փարատ 466, 667.
փափազոգլի (յոյն) 19, 233.
փէյիկխանա 111.
փէնարիկ 16.
փիւլէ վաչյա 22.
փիլիպպոս կիր. (= Հոգեւոր տէր) 23, 28, 29, 35, 37, 39-41, 47, 53, 75, 91, 96, 104, 242, 309-11, 334, 401, 431, 550, 624.
փիլիպպոս Հատի՝ Մկիթ. (Քէքիրատ) 539, 542, 543.
փիլիպպոսի յուր (եէմ.) 12.
փոչն Տարսոնացի՝ Տարսոնի, տե՛ս Տարսոնի վիզ.
փոքր չուխայ (= Քիւչիւք չարսու) 80.
Ք. փրկչի գետա (եէմ.) 13.
փառնիկք, տե՛ս Ֆառնիկք.

Քաղկեդոն 33, 264, 274.
Քանան 505.
Քեսապ 43, 63, 238.
Քեսպիտահա 102, 154, 300.
Քեսմեսրճի, տե՛ս Մարտիրոս եպիսկ.
Քեսմեսրճիպաշէ, տե՛ս եպիսկոպոս Շէլէպի.
Քեսր, տե՛ս Ներսեսեան եպիսկոպոս եպիսկ.
Քէհեաթհանա 55, 56, 177, 179, 197, 295, 296, 301.
Քէհեաճէնոց 165.

Փէմխաճի խրէց 274.
Փէնան եէնկիլէրի ազատ 48.
Փէնան պօճա 356.
Փէնան փաչա 166, 183.
Փէնան փաչա պափիտան 315.
Փէնան փաչա սէրէֆքէր 292.
Փէլէհիպզլի քէհեասպէկ 73, 168, 198.
Փէպէճի խան 24.
Փէրէասէվիք 38, 149.
Փէսոէ Ալի 374.
Փէսոէլլէ 538, 539, 542.
Փէսոէմ սուլթանուհի 21.
Փէֆէցի. տե՛ս Մարտիրոս վրդ.
Փիլիս 316.
Փիմիանուշ 355, 356.
Փիրէմիճի 466.
Փուրքէնոց 34.
Քաթանիա, տե՛ս Փէթանիա.
Քուրք 401.
Քուչէ հալուճի 104.

Օգոստոս (կայսր) 486.
Ողոմպիա, տե՛ս Ոլոմպիա.
Օխռիդոս 34.
Օմար (խալիֆա) 225.
Օմէր ագա 315.
Օմէր՝ քէհեա Ճելի Հուսէին փաչայի 323.
Օսման (Ք. Օսուլթան) 21.
Օսմանցիք 343.
Օսմանցոց երկիր 432.
Օտալար եէնկիչէրտաց 136, 367.
Օրթաղափու 119.
Օրթայ ճամի 2, 5.
Օրթաքեոյ, Օրթաքոյ 24, 76, 143, 150, 171, 177, 210, 263.

Ձապչի փաչա 119, 278, 293, 339, 371, 378.
Ձապչի՝ փնոաոյ վալիսէին 378.
Ձաքմաոյ սուլթան 378.
Ձէհրաա փաչա Ճելի 315.
Ձէհրաի սրդի 271.
Ձէյնէր 109, 427.
Ձիամպազացիք 423.
Ձիլամէնկ 422, 424.
Ձիլիպէ 244.
Ձիլ սարայի 163.
Ձնաբխլի՝ Ձնաուխլու 75, 371.
Ձոանդք՝ Ձրանկք՝ Ձոէնկ 7, 13, 37, էէ.
Ձոանկք, Ձոանկաց երկիր, Ձոանկաուան 6, 181, 182, 326, 330, 345, 377, 639.
Ձրանցա 423, 424.
Ձրանցիաք, տե՛ս Ձրանդք.
Ձոլա 9.

ՈՒՂՂԵԼՈՒՔՆԵՐ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
ժԳ	24	1662 Մարտ 9	1662 Մարտ 10
հԹ	20	քաջալերած են	քաջալեր եղած են
կԴ	29	Չելեպի, էջ 57	Չելեպի, էջ 53
կե	27/28	հնամակ	հնամաս
ՍԹ	11	(23 Նոյ. 1658)	(3 Նոյ. 1658)
ՂԴ	15	(1658 Նոյ. 23)	(1658 Նոյ. 3)
36	28	(Խուէյ)	(Խուէյ)
152	23	քաղաւորին	քաղաւորին
158	7	Բշլի (24 Ապրիլ)	Բշլի (21 Ապրիլ)
179	23	ուէրն ես, քեզ ու- զարկեմ	ուէրն ես քեզ ու- զարկեմ
228	11	երկնցուցանեը	երկնցուցանէր
245	13	փակեալ եր	փակեալ էր
257	1	զորն (?)	զոմճ (խոտով)
303	19/20	ըզկեալ (?)	ըզկեալ (խոտով)
337	31	Գ տարով	Գ տարով յոեւ (ի բաճս)
343	7/8	անպարտէին	անպարտ էին
409	5/6	լեզուոյն	լեզուոյն
420	21	եւ օգլի	վէ օգլի
425	19	կէ=ըն	կէլ=ըն
433	25	Թղ. 29ա–30բ	Թղ. 29ա–30ա
454	23	հօգօք	հոգօք
458	28	ծառայէ	ծառայ է
460	21	ըարզա	ղարզա
461	27	պատուէր	պատուիրէր
463	26	զաքհամայլին	զԱքհամայլին
»	31	Սիոն, 1932	Սիոն, 1934

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
465	25	գաբրնիէն	Դաբրնիէն
480	3	ոզբուղք	ոզբովք
488	18/19	ժողովոյն մինչեւ ցայսօր	ժողովոյն՝ մինչեւ ցայսօր
497	8	գսանակ տուն	գսանախտուն
504	16	յւոց (?)	յաւիտեան[ց] (նմոտով)
506	17	գարդարեալ՝ եւեք	գարդարեալ եւեք՝
507	19	առաստպելաց եւս գոգեցցիք՝	առաստպելաց եւս. գոգեցցիք՝
»	27	նրգնբր (?)	նեբրթոզաթար (ոչխար?)
508	12	մգւբ (?)	մարգուքիւն (դեռ ի ընթեռնուլ)
509	11	տեզկացեալ	տեզնկացեալ
549	4	պալմամոսին	պալղամոսին
552	24	քամեցան (ընթերցէք ոչոչ)	քառամեցան (դեռ ի ընթեռնուլ)
555	33	նփեսոսիւ. բնք- զահէմի,	նփեսոսի 'ւ բնք- զահէմի,
558	29	Թղ. 29ա–30բ	Թղ. 28բ–30բ
562	22	գեր յիշատակ	գերյիշատակ
565	13	ալսինչ	այս ինչ
573	30	ի ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱ- ծին՝ կրկնուքեամբ).	ի ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱ- ծին).
575	8	Ինչին (\\է.)	ինձին (\\է. =
»	14	ՀԱԼԷՔ	ՀԱԼԷՔ [1691)
611	5	ոզբեւրգակաե	ոզբակաե
612	8	գազատաւիցն	գազատ առիցն
616	17	ի տեսանելնէ	ի տեսլենէ
633	13	ՆՐԷՄԻԱ	ՆՐԷՄԻԱՑ
645	7	պովբոսիս	Պօվբոսիս

50 n.

[7n]

ՀԱԱ Հին. Գիտ. Գրադ.

ЦЕНА
А II
33148